

ULUSLARARASI BERGAMA SEMPOZYUMU

ULUSLARARASI BERGAMA SEMPOZYUMU
INTERNATIONAL BERGAMA SYMPOSIUM
07 – 09 Nisan 2011

ISBN: 978-605-61304-
Birinci Baskı: Ekim 2011, İzmir

© Tüm hakları saklıdır. Bergama Belediyesi'nin yazılı izni olmadan çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

Kapak Tasarım:

Baskı ve Cilt:

Lamineks Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
1464 Sokak No:55/A Alsancak-İzmir
Tel: 0232 464 99 67

Egetan Bas. Yay. Tan. Ltd. Şti.
1469 Sokak No: 32 Daire: 103 Alsancak/İzmir
Tel: 0232 421 08 96
e-posta: egetan96@gmail.com

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

SEMPOZYUM ONUR BAŞKANLARI

Prof. Dr. Candeğer YILMAZ (Ege Üniversitesi Rektörü Rektörü)
Mehmet GÖNENÇ (Bergama Belediye Başkanı)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Yrd. Doç. Engin ÖNEN (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi - İZAUM Müdürü)
Prof. Dr. Mustafa MUTLUER (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM Md. Yard.)
Dr. Yurdagül Bezirgan ARAR (E.Ü.İletişim Fak.)
Dr. Eren AKÇIÇEK (E.Ü. Tıp Fak. E. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Sefa TAŞKIN (Bergama Eski Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Ersin DOĞER (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Prof. Dr. Fehmi AKÇIÇEK (E.Ü. Tıp Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Prof. Dr. Ertan TAŞKAVAK (E.Ü. Bergama Meslek Yük. Okulu Müdürü)
Prof. Dr. Erhan Vecdi KÜÇÜKERBAŞ (E.Ü. Ziraat Fak.)
Stratis BALASKAS (Gazeteci – Yunanistan)
Doç. Dr. Gözde EMEKLİ (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Yard. Doç. Dr. Zafer DERİN (E.Ü.Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Nail ÇETİN (Bergama Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü)
Levent AKÇAY (Bergama Ticaret Odası Temsilcisi)
Mustafa DURMAZ (Bergama Kültür Sanat Vakfı Temsilcisi)
Macit GÖNLÜGÜR (Bergama Turizm Derneği Temsilcisi)

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Dr. Eren AKÇIÇEK (E.Ü. Tıp Fak. E. Öğretim Üyesi-İZAUM)
Prof. Dr. Gürbüz AKTAŞ (E.Ü. Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Müdürü)
Prof. Dr. Zeki ARIKAN (E.Ü. Edebiyat Fak. E. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Nuri BİLGİN (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ersin DOĞER (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ümit ERDEM (E.Ü. Ziraat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Tamer GÜNERİ (E.Ü. Eczacılık Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Asaf KOÇMAN (E.Ü. Edebiyat Fak. E. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Hasan MALAY (E.Ü. Edebiyat Fak. E. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ercan TATLIDİL (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER (E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Salih ÖZBARAN (D.E.Ü. Buca Eğitim Fak. E. Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Bülent ÖZKAN (E.Ü. Ziraat Fak. Öğretim Üyesi)

SEMPOZYUM KOORDİNATÖRLERİ / SEKRETERYA

Dr. Yurdagül Bezirgan ARAR (E.Ü. İletişim Fakültesi)
Nail ÇETİN (Bergama Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü)

ULUSLARARASI BERGAMA SEMPOZYUMU
PROGRAM
PROGRAMME of INTERNATIONAL BERGAMA SYMPOSIUM

---

07 Nisan 2011 Perşembe – BİRİNCİ GÜN
07 April 2011 Thursday – FIRST DAY

SEMPOZYUM KAYITLARI / REGISTRATIONS of SYMPOSIUM

09:30 – 10:30 Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu Toplantı Salonu
Giriş
*Entrance of Ege University Bergama Vocational High School
Meeting Hall*

AÇILIŞ / OPENING

Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu Toplantı Salonu
Meeting Hall of Ege University Bergama Vocational High School

10:30 – 12:30 Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı / *Homage and National Anthem*

Açılış Konuşmaları:

Mehmet GÖNENÇ
Bergama Belediye Başkanı

Ender YORGANCILAR
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi
Ege Bölgesi Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı

Gaby LEVY
İsrail Büyükelçisi

Ahmet Ertan YÜCEL
Bergama Kaymakamı

Prof. Dr. Candeğer YILMAZ
Ege Üniversitesi Rektörü

Cahit KIRIÇ
İzmir Valisi

12:30 – 13:30 Öğle Yemeği / *Lunch*
Belediye Sosyal Tesisleri (Kleopatra Güzellik Ilıcası)
Social Facilities of Municipality (Cleopatra Beauty Spa)

OTURUMLAR / SESSIONS		
	BELEDİYE MECLİS SALONU	HALUK ELBE TOPLANTI SALONU
Oturum Konuları <i>Subjects of Session</i>	Arkeoloji <i>Archeology</i>	Bölgesel Kalkınma <i>Regional Development</i>
	Oturum Başkanı: Ersin DOĞER	Oturum Başkanı: Mustafa MUTLUER
13:30 – 13:50	Barbara HOREJS “Bergama and the Bakırçay Vally in Prehistory – Tarih Öncesinde Bergama ve Bakırçay Vadisi”	Mehmet Kamil MERİÇ Emre KAPLANOĞLU “İzmir’in İlçeleri Arasında Bergama’nın Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyinin Analizi”
13:50 – 14:10	Martin BACHMANN “Bergama – Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün Son Zamanlarda Yaptığı Restorasyon Çalışmaları”	Fusun BAYKAL İlknar ÖZKAN “Kozak Yaylasında (Bergama) Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi Üzerine Düşünceler”
14:10 – 14:30	Martin SEELIGER “Atarneus. Elaia ve Atarneus Antik Kenti’nde Bergama’nın Jeoarkeolojik Çevre Araştırması”	Gözde EMEKLİ “Kırsal Kalkınmaya Çözüm Araışları: Kırsal Turizm ve Bergama”
14:30 – 14:50	Yüksel GÜNGÖR “Hellenistik Dönem Bergama Krallık Dönemi Şehir Yasaları”	
	Tartışma / Discussion	
14:50 – 15:10	Kahve Arası / Coffee Break	
15:10 – 15:30		

	BELEDİYE MECLİS SALONU	HALUK ELBE TOPLANTI SALONU
Oturum Konuları Subjects of Session	Arkeoloji <i>Archeology</i>	Çevre <i>Environment</i>
15:30 – 15:50 15:50 – 16:10 16:10 – 16:30 16:30 – 16:50	Oturum Başkanı: Zafer DERİN Yusuf SEZGİN	Oturum Başkanı: Gürel NİŞLİ Ümit ERDEM – Nurdan
16:50 – 17:10 Oturum Konuları Subjects of Session	“Antik Çağda Pergamon Aigai İlişkileri” Helmut MULLER	ERDOĞAN Tuğçe KALKAN – Burcu GÜRSOY
17:10 – 17:30 17:30 – 17:50 17:50 – 18:10 18:10 – 18:30	“Pergamon as Center of the Roman Imperial Cult” Martin ZIMMERMANN “Atarneus ve Bergama’nın Chorası” Hüseyin ÜRETEN “Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı Tartışma / Discussion Kahve Arası / Coffee Break	“Bergama’da Çevre” Fusun KÖKALAN ÇIMRIN “Küresel Sosyal Bir Hareketin Aktivistleri: Bergama Köylü Hareketi” Soner YAĞLI “Bir Direniş ve Karşı Direniş Olarak Bergama: Gündelik Hayat Kurgusunda Medyanın
	Tarih / History Oturum Başkanı: Mehmet GÖNENÇ Cafer ŞEN “Onay Sözer’in İsis’in Düğümü Romanında Bergama Tarihi ve Kızıl Avlu Üzerine Tartışmalar” Nezih BAŞGELEN	Toplumsal Bir Muhaafet Bilinci Oluştur(ama)masına Eleştirel Bir Değerlendirme” Petek KOVANCI SHEHRİN Sürdürülebilir Kent Planlaması İçin Bir Araç: Çevre Yönetimi ve Denetimi (Bergama Kenti İçin Değerlendirme ve Öneriler)
	“Tarihi Görünümleriyle Bergama” Yadegar ASISI “Bergama Panoraması” Tartışma / Discussion	Tartışma / Discussion Kahve Arası / Coffee Break Kentleşme – Peyzaj / Urbanization and Landscape Oturum Başkanı: Osman ÖZGÜVEN Hatice SÖNMEZ TÜREL – Emine MALKOÇ – İpek
		ALTUĞ TURAN Vecdi KÜÇÜKERBAŞ – Bülent ÖZKAN “Bergama Cumhuriyet Meydanı’na Peyzaj Mimarlığı Bağlamında Eleştirel Yaklaşım”

	BELEDİYE MECLİS SALONU	HALUK ELBE TOPLANTI SALONU
Oturum Konuları Subjects of Session	Arkeoloji <i>Archeology</i>	Çevre <i>Environment</i>
15:30 – 15:50 15:50 – 16:10 16:10 – 16:30 16:30 – 16:50	Oturum Başkanı: Zafer DERİN Yusuf SEZGİN	Oturum Başkanı: Gürel NİŞLİ Ümit ERDEM – Nurdan
16:50 – 17:10 Oturum Konuları Subjects of Session	“Antik Çağda Pergamon Aigai İlişkileri” Helmut MULLER “Pergamon as Center of the Roman Imperial Cult”	ERDOĞAN Tuğçe KALKAN – Burcu GÜRSOY “Bergama’da Çevre”
17:10 – 17:30 17:30 – 17:50 17:50 – 18:10 18:10 – 18:30	Martin ZIMMERMANN “Atarneus ve Bergama’nın Chorası” Hüseyin ÜRETEN “Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı Tartışma / Discussion Kahve Arası / Coffee Break	Fusun KÖKALAN ÇİMRİN “Küresel Sosyal Bir Hareketin Aktivistleri: Bergama Köylü Hareketi” Soner YAĞLI “Bir Direniş ve Karşı Direniş Olarak Bergama: Gündelik Hayat Kurgusunda Medyanın
	Tarih / History Oturum Başkanı: Mehmet GÖNENÇ Cafer ŞEN “Onay Sözer’in İsis’in Düğümü Romanında Bergama Tarihi ve Kızıl Avlu Üzerine Tartışmalar” Nezih BAŞGELEN	Toplumsal Bir Muhafeft Bilinci Oluştur(ama)masına Eleştirel Bir Değerlendirme” Petek KOVANCI SHEHRİN Sürdürülebilir Kent Planlaması İçin Bir Araç: Çevre Yönetimi ve Denetimi (Bergama Kenti İçin Değerlendirme ve Öneriler)
	“Tarihi Görünümleriyle Bergama” Yadegar ASISI “Bergama Panoraması” Tartışma / Discussion	Tartışma / Discussion Kahve Arası / Coffee Break Kentleşme – Peyzaj / Urbanization and Landscape Oturum Başkanı: Osman ÖZGÜVEN Hatice SÖNMEZ TÜREL – Emine MALKOÇ - İpek
		ALTUĞ TURAN Vecdi KÜÇÜKERBAŞ – Bülent ÖZKAN “Bergama Cumhuriyet Meydanı’na Peyzaj Mimarlığı Bağlamında Eleştirel Yaklaşım”

ÖNSÖZ

Arkeoloji
Archeology

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergama and the Bakırçay Valley in Prehistory

Barbara Horejs

Abstract

Bergama (Pergamon) is one of the most important centres in the ancient Mediterranean world. Nevertheless, hardly anything is known about the millennia before antiquity and so far only a small number of archaeological sites have come to light in this micro-region dating back to prehistoric times. Therefore, a new research project has been launched in co-operation with the German Archaeological Institute and the Pergamon excavations to study the prehistoric record in the region. Preliminary results of these archaeological studies are presented here with an emphasis on the questions concerning the beginning of the occupation of the valley and the Bronze Age settlement structure.

Keywords

Prehistory – Archaeological Surveys – Early and Late Bronze Ages – Bergama and Bakırçay Valley – Settlement Structure

Austrian Archaeological Institute
Franz Klein-Gasse 1
A-1190 Vienna
Barbara.horejs@oeai.at

Introduction

The Bakırçay Valley in Western Anatolia has great potential for the study of its cultural development in the prehistoric periods. Its location between the well-studied Troad in the north, the Izmir region in the south and the prehistoric Aegean world allows this micro-region to be viewed in a broader cultural context. So far only a small number of studies on the prehistoric periods in the Bakırçay Valley have been carried out by German excavators in addition to their studies on ancient Pergamon and its surroundings. These earlier studies by W. Dörpfeld in 1908, K. Bittel in the 1940s and J. Driehaus in 1957 form the crucial basis of our fragmentary knowledge of prehistoric Bergama¹. Therefore, a new prehistoric research project was launched in 2007 in co-operation with the Pergamon excavations and the German Archaeological Institute (F. Pirson). As part of this project, various archaeological surveys and different studies were conducted between 2008 and 2010 and are set to continue².

Archaeological Field Studies

The first step in the new research project was to examine the finds that had been recovered during the already mentioned excavations carried out in the first half of the 20th century and had been kept in the storage facilities of the excavation centre in Pergamon. The documentation and analysis of these old finds confirmed the preliminary chronology for all the known prehistoric sites around ancient Pergamon published by J. Driehaus dating them to the Early and Late Bronze Ages (3rd – 2nd millennia BC) and also attested to the apparent absence of throughout the region all the other periods.

The fieldwork started in 2008 with various goals: on one hand, a firmly localised site was to be newly surveyed and examined in terms of its size, function and date; on the other hand, all the available old records were to be studied and the associated sites pinpointed on the ground³. As a first step, the Yeni Yeldeğirmenetepe hill in the Lower Bakırçay Valley was selected to serve as a case study for the archaeological fieldwork (Chart 1). The site is an elongated geological elevation which extends approximately 280 m across the terrain and stands some 10 m above the river plain. Its crest consists of volcanic rock, with an east-west axis measuring approximately 100 m and a maximum width of 55 m.

The terrain was surveyed and divided into a fieldwalking grid measuring 5 x 5 or 10 x 10 metres respectively. All material of human provenance was gathered up, sorted and counted on site in order to conduct a statistical analysis. A selection of prehistoric and ancient artefacts collected during the survey was subsequently transferred to the storage facility in the excavation centre in Pergamon,

1 Dörpfeld 1908; Bittel 1950; Driehaus 1957.

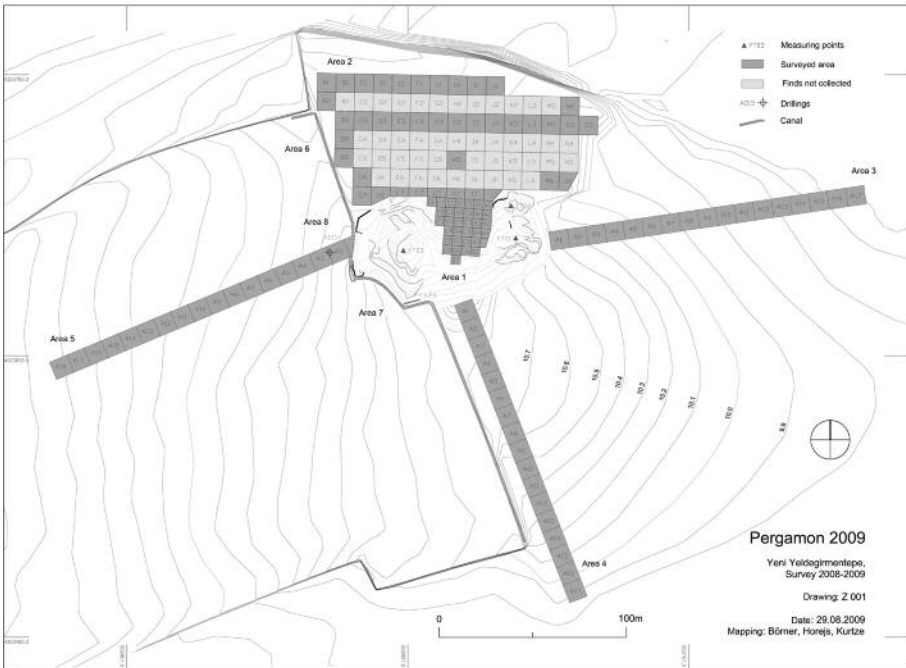
2 Funded by the Austrian Science Fund (FWF) Project no. P19859-G02 and START-Project no. Y528-G19.

3 Horejs 2009.

Chart 1: Yeni Yeldeğirmentepe

1

2

1 Yeni Yeldeğirmentepe from SE (photo: C. Schwall)
2 Topographical map of Yeni Yeldeğirmentepe and its surveyed areas (map: M. Börner, B. Horejs, C. Kurtze)

where it was laid out, studied, sorted and recorded.

The tepe itself yielded evidence of the removal of rock at an indeterminate time as well as surface remains of a former construction consisting of individual walls built of small undressed boulders and loam bonding. Archaeological layers and architectural remains appear to have survived at least in the southwestern part of the hill⁴. These visible construction remains were mapped, photographed and their descriptions recorded in writing.

The assemblage of finds consists of some 17,000 gathered up artefacts, mainly potsherds and numerous finds characteristic of a settlement context. A remarkably large number of particularly well-preserved large stone artefacts including rubbing stones, mortars and hammerstones are worth mentioning and attest to various domestic activities⁵. A significant number of feet from tripod vessels among the ceramic finds represent characteristic cookware. Other finds typically associated with settlement activity are spindle whorls representing textile production, various stone tools and axe fragments. Overall the assemblage of finds corresponds well with that of any typical prehistoric settlement. Large flint nodules ready to be made into tools attest to the local working of flint from different deposits, which is further supported by the flakes and tools gathered up during the survey (Chart 2, 1).

The comparison of the ceramic finds with parallels from other excavated settlements allowed us to date the use of the Yeni Yeldeğirmenetepe hill to the Early Bronze Age (Chart 2,2), presumably to an early stage, which would correspond to the first half of the 3rd millennium BC. The closest parallels were uncovered in Troy I⁶, particularly in the earlier phases, in Thermi across the strait on the Island of Lesbos⁷, in Beycesultan XIX-XVII⁸ and in Çukuriçi Höyük IV-III⁹.

All these aspects allow us to classify the Yeni Yeldeğirmenetepe hill as an Early Bronze Age settlement. Due to intense farming, only sparse traces of the original constructions have survived on the hill itself. The range of finds recovered included numerous artefacts typical of a settlement context. The archaeological surveys on the ground covered a total area of almost 14,000 m².

Geophysical Surveys

The original size of the settlement cannot be determined solely by carrying out archaeological surface surveys. However, fieldwalking the area did at least appear to confirm W. Dörpfeld's theories regarding the extension of the settlement to the south. Significant alterations of the landscape, for example terracing

4 Horejs 2010, fig. 4.

5 Horejs 2009.

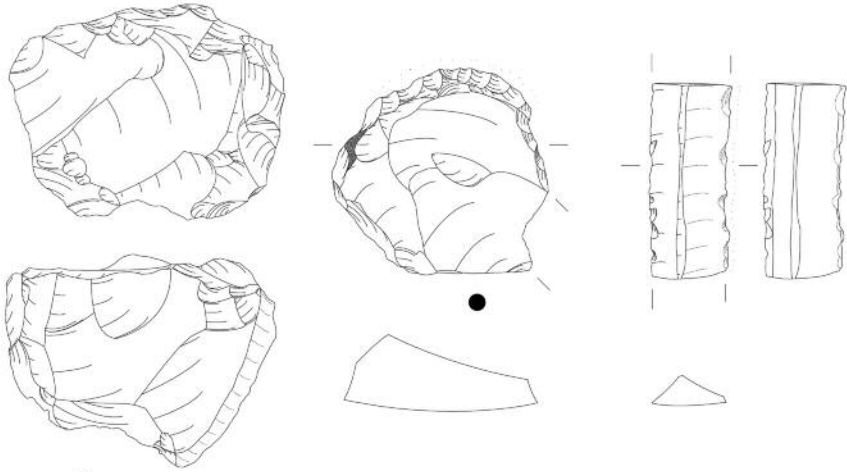
6 Blegen et al. 1950; Podzuweit 1979, 20723; pl. 26.

7 Lamb 1936.

8 Lloyd – Mellart 1962, figs. P.14?15; P.25

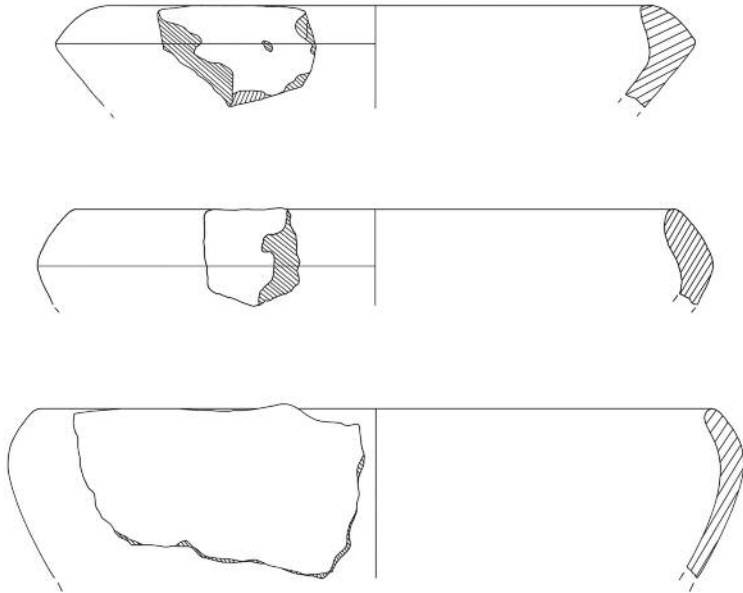
9 Horejs 2008; 2010, esp. figs. 778.

Chart 2: Lithics and Pottery of Third Mill. BC

1

0 ————— 5 cm

2

0 ————— 5 cm

1 Core, Scraper and Sickle Blade 2 Variety of bowls
(after Horejs 2010, 62 fig. 8, 21, 24, 25; 55, 5, 4-6)

and levelling carried out in the adjacent fields posed problems in that they would definitely have caused massive redeposition of the soil and therefore also the finds. For this reason, the first geophysical surveys were carried out in 2010 by a company from Berlin called Eastern Atlas. The geomagnetic and geoelectric measurements revealed clear geophysical anomalies on the hill itself and in the plain to the north of it, which can be interpreted as architectural structures. The results suggested that the settlement had not only spread across the geological elevation but had also spilled into the immediate surroundings.

Other Prehistoric Sites in the Bakırçay Valley (Early and Late Bronze Ages)

At this stage, the records compiled by W. Dörpfeld and the mappings by K. Bittel and J. Driehaus on one hand, and the finds currently exhibited in the Archaeological Museum of Bergama, the old finds in the German excavation centre and the new finds from the recent archaeological surveys on the other, have allowed us to reconstruct a total of 17 prehistoric sites in the Kaikos Valley¹⁰. The archaeological case study of the Yeni Yeldeğirmenetepe hill forms a new basis for the inclusion of all prehistoric sites known in the Bakırçay Valley and their interpretation with regard to the utilisation of the landscape. The insight gained can be extracted and at least in part translated to the other sites.

In all likelihood, all the sites appear to be the remains of settlements. None of the ranges of finds recovered contained any evidence that would point to a cemetery, which would have yielded better-preserved vessels and offerings made from other materials like those found in the cemeteries at Yortan and Babaköy¹¹. The settlements in the Bakırçay Valley were situated mainly on the edge of the river plains, usually on top of natural elevations or in the immediate coastal zones of the bay¹². The river would surely have been the determining factor in the landscape throughout all periods, as confirmed by the preliminary results of the palaeogeographic analyses conducted by St. Schneider (Free University of Berlin)¹³, and one may assume that the area was regularly flooded¹⁴. To what degree the level of flooding would also have limited the use of the entire plain in terms of other types of usage such as transport routes, cultivated areas or pasture farming remains open for the time being. The location of the Yeni Yeldeğirmenetepe hill in the midst of the alluvial plain of the Bakırçay River is remarkable and suggests that the course of the river and its water levels would have been quite stable, at least during the Early Bronze Age. The archaeological

10 For a catalogue of all the sites including descriptions and mappings see Horejs 2010.

11 Bittel 1939:741; Kâmil 1982.

12 Cf. also K. Lambrianidis and N. Spencer (2007) with regard to the neighbouring Madra River Delta.

13 Pers. comm. St. Schneider.

14 Preliminary reports on the palaeogeographic research carried out in the Kaikos Valley by St. Schneider (see Pirson 2009).

and geophysical surveys have indicated that the plain directly north of the hill was used, at least to some degree. We are optimistic that borings carried out by Schneider throughout the wider alluvial plain together with additional geophysical surveying may yet provide the answer to this question in the future.

Another common feature of all settlements in the lower Bakırçay Valley was their limited size, which was generally predetermined by the natural formation of their sites. A possible exception was the Değirmentepe site, a massive hill located on the southern periphery of the alluvial plain, which would in theory have offered a larger living area; without further examinations, however, its size can not be determined more accurately. As already noted by J. Driehaus¹⁵, the terraces and mountainous hinterland may of course also have been used, but this has yet to be confirmed by archaeological evidence.

The study of the sites enabled us to establish a clear chronological sequence with regard to the occupation history. Settlements from the period covering the Late Chalcolithic and the early stages of the Early Bronze Age (4th – 3rd millennia BC) were predominant¹⁶. None of the sites have so far yielded any evidence pointing to an advanced stage of the Early Bronze Age. This means that for the time being, a total of 12 settlements can be dated to an horizon encompassing the Late Chalcolithic and the beginning of the Early Bronze Age (4th/first half of the 3rd millennium BC), and at the same time represent the earliest archaeological traces in the region surrounding Bergama. The positioning of the early stages of the Early Bronze Age in the first half of the 3rd millennium is confirmed, among other things, by radiocarbon dates from Troy I and Çukuriçi Höyük IV–III¹⁷.

It appears that the subsequent centuries did not see any settlement activity in the area. The entire assemblage of finds from the valley itself and from the coastal zones included no clear evidence from the advanced stages of the Early Bronze Age in the 3rd millennium or from the Middle Bronze Age in the first centuries of the 2nd millennium BC. It is not until after the Middle Bronze Age that we once again find evidence which can be dated to the Late Bronze Age in general (Chart 3,2). A compilation of the Late Bronze Age evidence from the Bakırçay Valley and the Pergamon area clearly shows how little we still know about this micro-region compared to other areas along the Western Anatolian coast. The 12 sites examined yielded a range of finds with distinctly local characteristics¹⁸. Due to the lack of excavated sites, the size, layout and function of each individual site cannot be identified. A few outstanding finds like the Mycenaean stirrup jar from Çandarlı (Chart 3, 1) tentatively point to a link between the Bakırçay Valley and areas further south at least in some aspects. Whether these finds represent isolated incidences of importation or whether they attest to longer-lasting contacts remains unanswered.

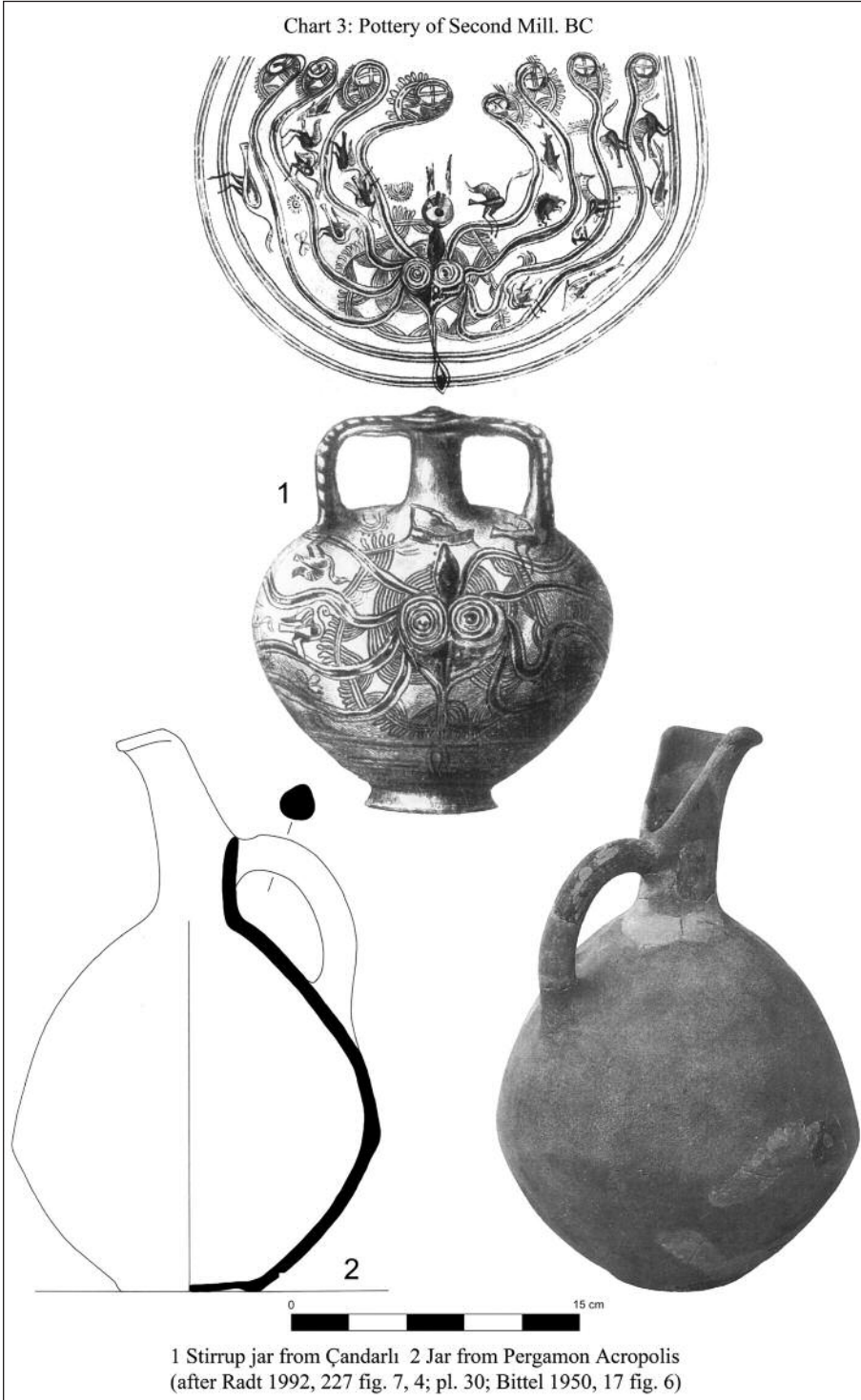
15 Driehaus 1957, 94.

16 For a catalogue of the sites and a detailed discussion see Horejs 2010.

17 Korfmann – Kromer 1993; Horejs – Weninger, in print.

18 Driehaus 1957; Horejs 2010.

Chart 3: Pottery of Second Mill. BC

In terms of the reconstruction of the prehistoric settlement history it is worth noting that five of the sites that had been occupied in the Early Bronze Age were actually resettled in period Troy VI (after some 800 years) and only four of the sites provided no evidence from earlier periods. Therefore, one might question whether it is in fact correct to postulate a settlement hiatus. Finally, one must take into account the fact that hardly any imports from other regions are known from the Late Bronze Age either, which of course makes it harder to date the evidence with any degree of certainty.

Nevertheless, there is, for the time being, a distinct lack of Early Bronze Age 2/3 and Middle Bronze Age material among the finds. Whether this was because settlements were relocated, or due to some other developmental dynamic in the local material culture or whether it is an actual reflection of a settlement hiatus in this region, remains unclear.

Raw Material Resources and Zones of Contact

As discovered through the case study of the Yeni Yeldeğirmentepe hill, only local raw materials were apparently used to fashion stone tools¹⁹. This observation also applies to all the other settlement sites localised and surveyed to date. The use of raw materials on the Island of Lesbos appears to have been similar, which suggests an inherently different system of gaining access to the resources throughout the entire region. However, these hypotheses are based on a relatively small number of examined stone tools from various sites and will require future verification by conducting further studies, in particular by localising and examining the associated deposits. This applies equally to the identification of the clay deposits exploited, which will be achieved by a series of analyses to be conducted as part of the research into Pergamon²⁰. The material culture of the Bakırçay Valley bears at least two characteristic features: in terms of the different types of artefacts, the region is generally embedded in the overall stylistic development, as shown by direct parallels among the vessels from the Troad in the north and the region of Izmir in the south. Definite foreign objects can not be identified and real imports as known from the neighbouring regions are singular occurrences here. The overriding impression with regard to the surroundings of Pergamon is that it was a relatively self-contained cultural landscape without much contact with regions further afield. This slightly isolated position, which was also observed by P. Mountjoy and W.-D. Niemeier for the Late Bronze Age²¹, therefore, appears to have experienced a certain degree of continuity and thus seems

19 The study of the lithics and their raw materials by M. Bergner is currently still ongoing.

20 Japp 2009. A large-scale study of the pottery recovered from Pergamon and its associated deposits carried out by S. Japp and H. Mommsen provides an opportunity to test the proposed association between the prehistoric shards and a particular local clay deposit, thus pinpointing the exploitation of various deposits throughout the different periods.

21 Mountjoy 1998; Niemeier 2007.

to have been a constant characteristic of the region.

Prehistoric Bergama in a Wider Cultural Context

The preliminary overall impression of the micro-region gained so far shows a local cultural horizon on one hand, while however raising numerous unsolved questions on the other. The settlement structure as now described exhibits no internal hierarchies in terms of the location and size of the sites or with regard to their finds assemblages. On the contrary, the basic structure of the settlements and their regular positions along the outer limits of the river plain are very homogenous and none of the sites stand out as central locations apart from the purely topographic anomaly of the Yeni Yeldeğirmen-tepe hill in the middle of the alluvial plain. If the settlement hiatus in the 3rd and early 2nd millennium BC, which was defined and postulated purely on the basis of the material culture, is viewed, rather, as an unrecognised cultural developmental phenomenon, the absence of a local central place becomes even more obvious. After all, the Early Bronze Age process of centralisation is considered a characteristic phenomenon in the Aegean, where sites like Thermi²², Limantepe²³, Baklatepe²⁴ and also Troy II²⁵ emerged as dominant centres within their wider surroundings and beyond²⁶. This process of centralisation and the associated development of proto-urban structures around the mid 3rd millennium BC were part of a considerably far-reaching change in the system stretching from Western Anatolia to the Greek mainland²⁷. Moreover, an active exchange of goods and know-how appears to have stretched via those centres across vast distances, as attested to by numerous imports, changes in the material culture and new structures²⁸. At this stage of the research, very little evidence of these basic Early Bronze Age developments has come to light in the Bakırçay Valley and the adjacent coastal zones.

Summary and Further Questions

The preliminary results presented here of the prehistoric surveying project which has been ongoing since 2008 in the surroundings of Pergamon have allowed us to reassess the insight gained by the studies conducted in this region in the first half of the 20th century. Thanks to the recent investigations, many of

22 Lamb 1936.

23 Erkanal 2008b.

24 Erkanal 2008a.

25 Korfmann 2001.

26 For a definition and discussion of all Early Bronze Age centres in the Eastern Aegean and on the Western Anatolian coast see Kouka 2002.

27 Renfrew 1972, 170; Maran 1998; Korfmann 2001, 355–368; Kouka 2002; 2008; Alram-Stern 2004; Rahmstorf 2006; Efe 2007.

28 Various new elements were described by Rahmstorf 2006.

the dates and theories already proposed by K. Bittel and J. Driehaus have been confirmed and further specified. The detailed analysis of a case study has increased our knowledge of the range of finds, their interpretation and their parallels within a wider geographical context.

Many of the open questions discussed above will require further systematic fieldwork planned for the future as part of a long-term project with an emphasis, among other things, on the prehistoric Bakırçay Valley. Crucial new insight is expected to be gained from St. Schneider's palaeogeographic studies currently underway and from further geophysical investigations, which are to be carried out in the future. Finally, a synergetic linkage of these results with the insight gained from the studies on the settlement history of the region in antiquity seems promising²⁹. It is a known fact that the surroundings of Bergama were not on the cultural periphery throughout all periods. At the time when Pergamon emerged as a Hellenistic centre, if not earlier, the picture apparently changed drastically.

Acknowledgements

The author would like to thank the German Archaeological Institute in Istanbul and the excavation director in Pergamon (F. Pirson) for supporting the surveys at Yeni Yeldeğirmen-tepe and the studies on the prehistoric Bakırçay Valley, which have been ongoing since 2008. Different aspects of the project were funded by the Austrian Science Fund (FWF). Special thanks to Eastern Atlas (Berlin), St. Schneider and D. Knitter (Topoi and Free University of Berlin), all student members of the team, to M. Bergner and J. Traumüller for the layout of the drawings and charts, and to M. Börner for reviewing the topographical map.

Sources

- Aram-Stern 2004: E. Aram-Stern, *Die Ägäische Frühzeit*, 2. Serie, Forschungsbericht 1975–2002, 2. Band. Teil 1. Die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta. Veröffentlichungen der mykenischen Kommission, Band 21. ÖAW, philos.-histor. Klasse (Wien 2004).
- Bittel 1950: K. Bittel, Zur ältesten Besiedlungsgeschichte der unteren Kaikosebene. *Istanbuler Forschungen* 17 (Tübingen 1950) 10–29.
- Blegen et al. 1950: C. W. Blegen – J. Caskey – M. Rawson, Troy. General Introduction. *The First and Second*

²⁹ On the research into the region in antiquity see Pirson 2007; 2008; 2009; Zimmermann 2007; 2008; 2009.

- Settlement (Princeton 1950).
- Driehaus 1957: J. Driehaus, Prähistorische Siedlungsfunde in der unteren Kaikosebene und am Golfe von Çandarlı, *Istanbuler Mitteilungen* 7, 1957, 76–101.
- Dörpfeld 1908: W. Dörpfeld, Ausgrabungen in Pergamon. Technisches und Architekturtagebuch Pergamon, 1908, 16–23.
- Efe 2007: T. Efe, The Theories of the „Great Caravan Route“ between Cilicia and Troy. The Early Bronze Age III period in inland western Anatolia. *Anatolian Studies* 57, 2007, 47–64.
- Erkanal 2008a: H. Erkanal, Die neuen Forschungen in Bakla Tepe bei Izmir, in: H. Erkanal – H. Hauptmann – V. fiahoğlu – R. Tuncel (eds.), *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the Internat. Symposium in Urla, October 13th–19th 1997* (Ankara 2008) 165–177.
- Erkanal 2008b : H. Erkanal, Liman Tepe. New Lights on Prehistoric Aegean Cultures, in: H. Erkanal – H. Hauptmann – V. fiahoğlu – R. Tuncel (eds.), *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the Internat. Symposium in Urla, October 13th–19th 1997* (Ankara 2008) 179–190.
- Horejs 2008: B. Horejs mit Beiträgen von F. Galik – U. Thanheiser, Erster Grabungsbericht zu den Kampagnen 2006–2007 am Çukuriçi Höyük. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 77, 2008, 91–106.
- Horejs 2009: B. Horejs, Yeni Yeldegirmen Tepe, in: F. Pirson, Pergamon - Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2008, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2009, 168–174.
- Horejs 2010: B. Horejs, Bronzezeitliche Besiedlungsmuster im Kaikostal. Interpretationen erster Surveyergebnisse im Umland von Pergamon (Türkei), in: B. Horejs – T. Kienlin (eds.), *Siedlung und Handwerk. Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit. Beiträge zu den Sitzungen der Arbeitsgemeinschaft Bronzezeit auf der Jahrestagung des Nordwestdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Schleswig 2007 und auf dem Deutschen Archäologenkongress in Mannheim 2008, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* (Bonn 2010) 47–67.
- Horejs – Weninger, in press: B. Horejs – B. Weninger, Early Troy and its significance for the Early Bronze Age in Western Anatolia , in: E. Pernicka – S. Ünlüsöy – St. Blum (eds.), *Early Bronze Age Troy. Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts. Proceedings of an internat. conference held in Tübingen, May 8–10, 2009* (in press).
- Japp 2009: Japp, S. 2009. Archäometrisch-archäologische Untersuchungen an Keramik aus Pergamon und Umgebung, *Istanbuler Mitteilungen* 59, 2009, 193–268.
- Kâmil 1982: T. Kâmil, Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, *British Archaeological Reports* (International Series 145) (Oxford 1982).
- Korfmann 2001: M. Korfmann, Troia als Drehscheibe des Handels im 2. und 3. Vorchristlichen Jahrtausend, in: *Begleitband zur Ausstellung „Troia – Traum und Wirklichkeit“ in Stuttgart, Braunschweig und Bonn 2001* (Stuttgart 2001) 355–368.
- Korfmann – Kromer 1993: M. Korfmann – B. Kromer, Demircihüyük, Beflik-Tepe, Troia. Eine Zwischenbilanz zur Chronologie dreier Orte in Westanatolien, *Studia Troica* 3, 1993, 135?171.
- Kouka 2002: O. Kouka, Siedlungsorganisation in der Nord- und Ostägäis während der Frühbronzezeit (3. Jt. v. Chr.). *Internationale Archäologie* 58 (Rahden/Westf. 2002).
- Kouka 2008: O. Kouka, Zur Struktur der frühbronzezeitlichen insularen Gesellschaften der Nord- und Ostägäis. Ein neues Bild der sogenannten „Trojanischen Kultur“, in: H. Erkanal–H. Hauptmann–V. fiahoğlu–R. Tuncel (eds.), *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the Internat. Symposium in Urla, October 13th–19th 1997* (Ankara 2008) 285–300.
- Lamb 1936: W. Lamb, Excavations at Thermi in Lesbos (Cambridge 1936).
- Lambrianidis – Spencer 2007: K. Lambrianidis ? N. Spencer, The Madra River Delta. Regional Studies on the Aegean Coast of Turkey 1. Environment, society and community life from prehistory to the present. *Monograph of British Institute at Ankara* 35 (Ankara 2007).
- Lloyd – Mellaart 1962: S. Lloyd – J. Mellaart, Beycesultan I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels. *Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara* 6 (London 1962).
- Maran 1998: J. Maran, Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 53 (Bonn 1998).

- Mountjoy 1998: P. Mountjoy, The East Aegan-West Anatolian Interface in the Later Bronze Age. Mycenaean and the Kingdom of Ahhijawa. *Anatolian Studies* 48, 1998, 33–67.
- Niemeier 2007: W.-D. Niemeier, Westkleinasien und Ägäis von den Anfängen bis zur ionischen Wanderung. Topographie, Geschichte und Beziehungen nach dem archäologischen Befund und den hethitischen Quellen, in: J. Cobet et al. (eds.), Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposium Güzelçamlı. 26.9.–1.10.1999 (Mainz 2007) 37–96.
- Pirson 2007: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2007, 13?70.
- Pirson 2008: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2007, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2008, 83?154.
- Pirson 2009: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2008, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2009, 129?213.
- Podzuweit 1979: Ch. Podzuweit, Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten. Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie (Mainz a. Rhein 1979).
- Rahmstorf 2006: L. Rahmstorf, Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in der frühbronzezeitlichen Ägäis, *Prähistorische Zeitschrift* 1, 2006, 49–96.
- Renfrew 1972: C. Renfrew, The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B.C. (London 1972).
- Zimmermann 2007: M. Zimmermann, Atarneus, in: F. Pirson, Pergamon - Bericht über die Kampagne 2006, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2007, 44?47.
- Zimmermann 2008: M. Zimmermann, Atarneus, in: F. Pirson, Pergamon - Bericht über die Kampagne 2007, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2008, 120?130.
- Zimmermann 2009: M. Zimmermann, Atarneus, in: F. Pirson, Pergamon - Bericht über die Kampagne 2008, *Archäologischer Anzeiger* 2, 2009,

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Pergamon'daki Restorasyon Projeleri

Restoration Projects of the German Archaeological Institute (DAI) in Pergamon

Martin Bachmann

Abstract

The paper presents recent restoration works in Bergama by the German Archaeological Institute. It mainly emphasizes on the shelter over the mosaics of Building Z and the restoration works in the Red Hall (Kızıl Avlu). The background of older measures dating back to the first archaeological projects will be included.

Keywords: Restoration of archaeological sites; Bergama; German Archaeological Institute (DAI); Building Z; Red Hall

Özet

Bildiri, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Bergama'da yapılan son restorasyon çalışmalarını sunmaktadır. Özellikle de Z Yapısının mozaikleri üzerindeki koruyucu yapıyı ve Kızıl Avlu restorasyon çalışmalarını vurgulamaktadır. Yeni çalışmalara zemin hazırlayan eski önlemlerin geçmişi ilk arkeolojik projelere kadar uzanmakta olup bildiriye dahil edilecektir.

Anahtar kelimeler: Arkeolojik alanların restorasyonu; Bergama; Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI); Z Yapısı; Kızıl Avlu

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Pergamon'daki Restorasyon Projeleri
Restoration Projects of the German Archaeological Institute (DAI) in Pergamon

Giriş

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Pergamon'daki restorasyon projeleri, yüzyılı aşkın bir gelenek olup hemen hemen ilk Alman kazıları dönemine dayanmaktadır. Pergamon'daki bu ilk arkeolojik restorasyonlar aynı zamanda Türkiye'deki bu tarzda çalışmaların da ilkinin teşkil eder. Şimdi ilk olarak bu restorasyon çalışmaları tanıtılacaktır. İlk tecrübelerin temel teşkil ettiği bu çalışmalara zaman içerisinde Pergamon için özel yöntemler geliştirilmiştir. Buna en iyi örnek akropolisdeki Traian'da yapılan restorasyonlardır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün son restorasyon çalışmaları bu sunumun asıl konusunu oluşturmaktadır. Bunlar, Z Yapısı'nın Roma Devri mozaikleri üzerindeki koruyucu yapı ve aşağı şehirdeki Kızıl Avlu'daki çalışmalardır.

İlk Restorasyon Projeleri

Pergamon'daki ilk restorasyon çalışmaları için mimar Wilhelm Dörpfeld ismi büyük bir öneme sahiptir. Kendisi 1900'den itibaren akropolisin alt kısmındaki büyük antik yapıların ve özellikle Hellenistik gimnazyumun açığa çıkarılmasını yönetmiştir. Burada 1901 yılında sürdürülen kazılar sırasında, orta terasa çıkan merdivenin üzerinde Hellenistik Dönem'e ait ve yıkılmış durumda tonoz saptanmıştır. Kazılar sırasında bu tonoz modern taş bloklarla itinalı bir şekilde tamamlanmıştır. Bu tamamlama, modern taşların farklı görünümü ve taş oyuyla 1902 yıl sayısı ile de vurgulanmıştır (Res. 1).

1910 yılında ortaya çıkarılan Demeter Kutsal Alanı'ndaki duvarlar da bu yöntemle sağlamlaştırılmış, sütunlar tekrar ayağa kaldırılarak eksik

01 1902 Wilhelm Dörpfeld tarafından restore edilmiş Hellenistik Dönem'e ait tonoz (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

bölmeleri tamamlanmıştır. Bu suretle harabelerin bakımı ve korunmasına yönelik etkileyici önlemlerin geliştirildiği basit bir katalog oluşmuştur. Pergamon'daki ilk koruyucu çatı 1904'de Wilhelm Dörpfeld tarafından inşa edilmiştir. Koruyucu yapı aşağı şehirde, kısmen Attalos Evi olarak bilinen büyük bir konut yapısının üzerine inşa edilmiştir. Bu yapıda mozaik, kakma teknikte zemin döşemesi ve duvar freskleri bulunmuştu. Yapıyı çevreleyen duvarlar taş bloklarla tamamlanarak rekonstrüksiyonu yapılarak üzeri o zamanlar yaygın olan ve yerli kiremitten piramidal bir çatı ile örtülmüştür (Res. 2). Bu çatı daha sonra modern bir konstrük-

02 Attalos Evi'nin değerli buluntuları üzerinde 1904 yılında inşa edilmiş koruyucu çatı (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

siyonla değiştirilmiştir.

Dörpfeld'in öncü niteliğindeki bu temel koruma çalışmaları, daha sonraki yıllarda sürekli olarak geliştirilmişti. Böylelikle 1968 yılında Demeter Kutsal Alanı'nın ana sunağında sürdürülen yeni araştırmalar sırasında sunak, orijinal bölümleri tekrar kullanılmak suretiyle yeniden ayağa kaldırılmıştır. Özenli taş işçiliği ve taşa oyulu yıl sayısı gimnazyumun tonozunu hatırlatmaktadır. Bu yıllarda kutsal alanın yamaç tarafındaki istinat duvarı da Bergama Müzesi tarafından özenli biçimde sağlamlaştırılmıştır.

Traian Tapınağı

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün, akropolisin tepesindeki bu büyük imparator tapınağını restore etme düşüncesi 1960'lara dayanmaktadır. Tapınağın kısmi rekonstrüksiyonu 1979 ve 1994 yılları arasında Klaus Nohlen tarafından yürütül-

müştür. Bu çalışmalarda özellikle tapınak avlusunun altındaki destek yapılar ve tonozların özenli bir biçimde onarılması gerekmektedir. Sütunların tekrar ayağa kaldırılmasında mermerden orijinal parçalar kullanılmış ve suni taş ile tamamlanmıştır. Orijinal yüzeylere benzetmek amacıyla el işçiliği gerektiren bu çalışma oldukça zahmetliydi. Bu özenli taş işçiliği ve yüksek standarttaki zanaat, Traian'ı Pergamon'daki daha eski restorasyon çalışmalarıyla birleştirmektedir. Çalışma kapsamı açısından, akropoliste şimdiye dek alınmış olan en zahmetli ve en büyük önlemdir. Traian Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu, akropolisin ziyaretçiler açısından çekiciliğini arttırmış ve Traian Tapınağı Türk turizmi için bir reklam aracı olmuştur.

Z Yapısı'nın Koruyucu Yapısı

Attalos Evi'nin 1904 yılında inşa edilen korunağını Pergamon'da süren kazılar süresince diğer korunak projeleri izlemiştir. Bu noktada özellikle Diodoros Pappos Heroonu'nun çatısı kayda değerdir. Çatı 1970'li yıllarda, Wolfgang Radt'ın kazı başkanlığı sırasında inşa edilmiştir.

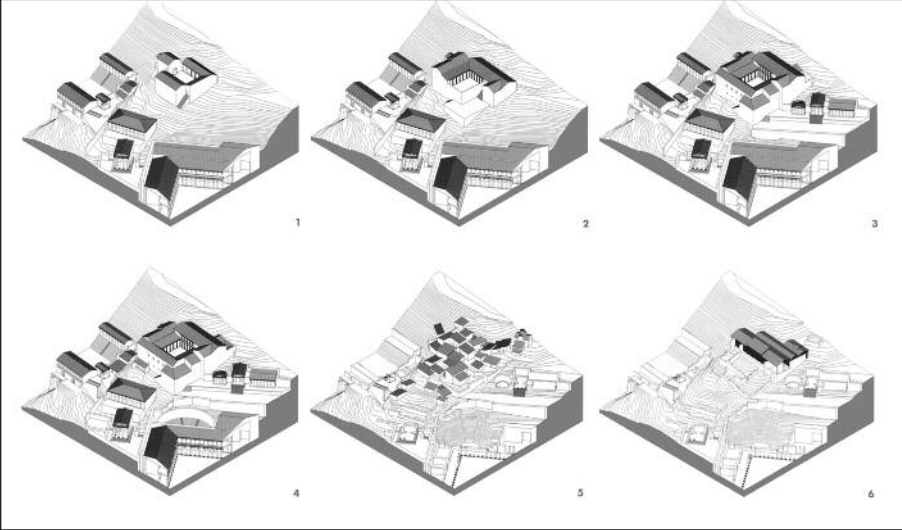
Bu tür projelerin en büyüğü ise inşası 2004'te tamamlanan Z Yapısı'nın Roma Devri mozaiklerinin üzerinin örtülmesi projesidir. Z Yapısı Hellenistik Dönem'e ait büyük bir konut yapısıdır. Yapı, gimnazyum ile Demeter Kutsal Alanı arasındaki bir kaya çıkıntısı üzerine inşa edilmiştir. Güney yarısı 100 yıl önce kazılarla açığa çıkarılmış olan bu yapının kalıntıları kötü durumda korunagelmmişti. 1990 yılında ise yapının kuzey yarısının kazılmasına başlanmıştır ve yoğun bir moloz yığını altından çok iyi durumda korunmuş mozaikler ve duvar resimleri ortaya çıkmıştır. Her ikisi de Pergamon'da bugüne dek ele geçen en iyi buluntudur. Bu-

rada özellikle belirtilmesi gereken mozaik kuzeybatı köşedeki maske ve hayvan motifleri tasvirli olandır (Res. 3). Bu dekorasyonun ait olduğu Z Yapısı büyük sütunlu avlusu olan bir peristil evdir. Zaman içerisinde oldukça değişken kaderi, Hellenistik Dönem'deki inşasından ve yapının son kullanım evresine kadar çeşitli yapı evrelerinden, Bizans Devri'nde üzerine başka bir yapının inşa edilmesine

03 Z Yapısı, kuzeybatı köşedeki mozaik'in maske motifleri (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

04 Z Yapısı, çeşitli yapı evreleri (Çizim Seçil Tezer ve Bernt Kellner, Alman Arkeoloji Enstitüsü)

kadar uzanır (Res. 4).

Z Yapısı'nın bu önemli buluntularını gerektiği şekilde korumak ve tanıtmak için büyük bir korunağın yapılması gerekiyordu. Bu büyük proje Andreas Schwarting ve tarafımdan tasarlanmış ve Wolfgang Radt'ın kazı başkanlığı sırasında gerçekleştirilmiştir.

Yapının konsepti kuzey yarıdaki duvarları tekrar ayağa kaldırmaya dayanmaktaydı. Güney bölümler sadece restore edilmiş ve kısmen tamamlanmıştır.

Ayağa kaldırılan kuzeydeki duvarların üzeri modern bir çatı ile örtülmüş olup, bu çatı biçim itibariyle antik çatılardan farklıdır. Yapının açık kalan tüm bölümleri çelik lamellerle kapatılmıştır. Bu haliyle mekân içine yarı ışık girmektedir. Yapı sağlam bir şekilde kapatılmış fakat buna rağmen havalandırması çok iyidir.

Anarılan duvarlar, orijinal taş blokları kullanılmasına rağmen, orijinal halinden farklıdır. Zira farklı bir örgü sistemi ile örülmüş ve orijinal duvar üzerinde belirgin aralıklar vardır. Modern çatı ile duvarların arasındaki geniş aralık çelik lamellerle kapatılmış olup, böylelikle bu çatının orijinal formundan farklı olduğu netleşmektedir (Res. 5).

05 Z Yapısı, yeni ve orijinal duvarların farklı örgü sistemleri (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

Z Yapısına ziyaretçi girişi, orijinal girişin bulunduğu kuzeydoğu köşededir. Buradan ilk önce küçük bir banyo niteliğindeki atriyumna geçilmektedir. Bu tür özel banyo mekânlarına Pergamon'daki antik konut yapılarında sıkça rastlanır. Bu mekânda kalıntıları bulunmuş olan antik ahşap kapı, yapının geç kullanım evresine örnek olarak gösterilmektedir.

Atriyumdan peristil bölümüne bir merdivenle geçilmektedir. Burada, yapının güney yarısı ve modern Bergama'yı gözler önüne seren bir teras bulunur. Mozaikli avluda ziyaret yüksek bir platform ile sağlanmıştır. Bu yolla ziyaretçiye mozaiklerdeki tasvirleri yukarıdan seyretme imkânı sağlanmıştır. Orijinal avluyu canlandırmak için, sütunlardan birkaçı ayağa kaldırılmıştır. Avlu günışığını özellikle çelik lameller ile almakta olup, bu büyük lamel duvar yapıyı güneyden kapatmaktadır (Res. 6).

Kuzeybatıdaki köşe, ziyaret yerinin en yüksek noktasıdır. Burada mozaik ve duvar boyamasına ait bir rekonstrüksiyon bulunur. Duvar freski, restoratör Mustafa Savaşan tarafından, binlerce küçük parçalarla büyük bir zahmetle tekrar

*06 Z Yapısı,
avlu (peristil)
bölümünden
bir görüntü
(Alman Arke-
oloji Enstitüsü
Fotoğraf Arşi-
vi)*

tümlenmiştir. Z Yapısı'nın mozaikleri üzerindeki korunak 2004 yılından bu yana ziyarete açıktır.

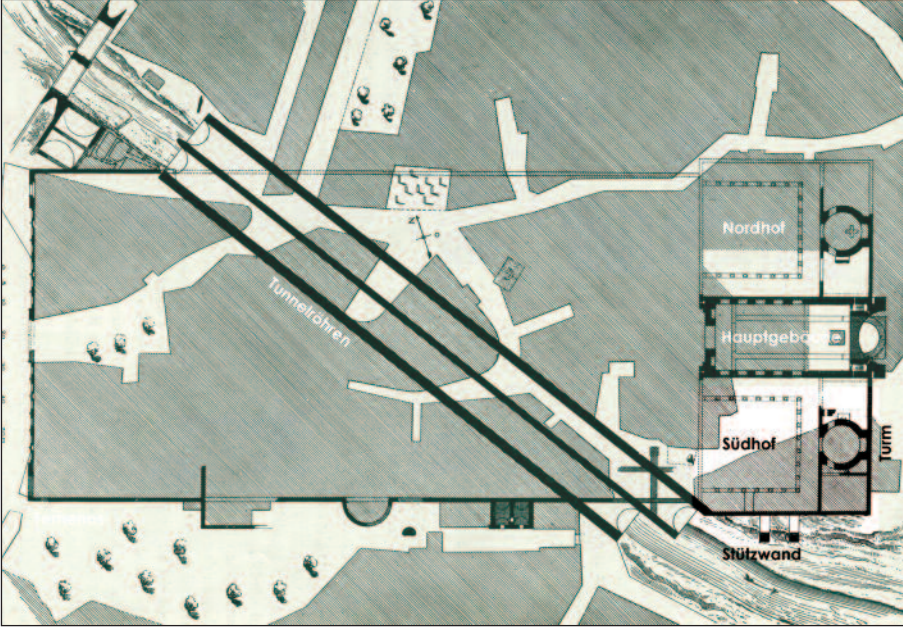
Kızıl Avlu'nun Restorasyon Projesi

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon'daki restorasyon çalışmalarının ağırlık noktası 2006'da akropolisten aşağı şehire kaydırılmıştır. Burada Türkiye'de Roma Devri'ne ait en önemli yapılardan biri olan Kızıl Avlu bulunmaktadır. Bu kutsal alanın anıtsal yapı kalıntısı bugüne dek Bergama'nın kent manzarasına dair belirleyici bir unsurdur. Kızıl Avlu bu haliyle Bergama halkının da en çok algıladığı antik yapıdır.

Kızıl Avlu da 100 yılı aşkın bir süredir Alman araştırmalarının bir ögesidir. Paul Schazmann 1900'de yapıyı kaydetmiştir. Buradaki ilk kazılar ise 1930'larda başlamıştır. Bazilika harabesinin çevresi yoğun bir biçimde modern yerleşim ile çevrili olduğundan, kazı için birçok ev yıkılmıştır. Güney avludaki kazılar sırasında büyük formatta mermer destek heykellerine ait parçalar açığa çıkarılmıştır. Destek heykelleri bir zamanlar Kızıl Avlu'nun yanlarındaki avluyu çevreliyorlardı.

Yapının, Roma Devrinde nasıl büyük ve mermer kaplı bir kült yapısı olduğu zamanla netleşmiştir. Ana mekân olan Kızıl Avlu büyük bir yapı kompleksinin bir bölümüydü. Bu komplekse ayrıca iki yuvarlak kule, yan avlular ve muazzam boyutlardaki ön avlu da dahildi (Res. 7). Bu avlu bugünkü İstiklal Meydanı'na kadar ulaşıyordu. Erken Bizans Dönemi'nde bu büyük tuğla yapı piskoposluk kilisesi olarak değiştirilmişti.

Bazilikanın açığa çıkarılması sırasında, duvar payelerinin alt kısmındaki tuğla örgünün büyük bir bölümünün söküldüğü anlaşılmıştır. Bu nedenle yapı statik açıdan tehlike arz etmekteydi. Burada Bergama Müze Müdürü Osman Bayatlı

07 Kızıl Avlu, Paul Schazman tarafından 1909 yılında hazırlanan vaziyet planı (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

1940'larda büyük bir restorasyon başlatmıştı. Duvar payeleri, orijinal durumuna uygun şekilde tuğlalarla tamamlanmıştı. Fakat bazilikanın üst bölümleri restore edilmemiştir.

Kızıl Avlu'da 2002 yılında yeni bir araştırma projesine başlanmış ve bu yolla yapının tüm kalıntıları kaydedilmiştir. Bu araştırma programını yeni kazılar tamamlamaktaydı. Sözkonusu araştırmalarda, Kızıl Avlu'nun güneydoğu bölümünün yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı saptanmıştır.

Kült yapısının bu bölümünü güney yuvarlak kule ile büyük bir tonozlu bodrum oluşturmaktadır. Bu alt yapı çevre duvarları ile aynı zamanda Kızıl Avlu'nun güneydoğu köşesini oluşturmaktadır. Bu bölüm yüzyıllar içerisinde çok farklı amaçlara yönelik kullanılmıştır. 19.yy'da burada bir zeytinyağı fabrikası kurulmuştu. Yuvarlak kulede makinalar bulunmaktaydı. Alttaki tonozda ise bir çömlekçi atölyesi bulunuyordu (Res. 8). Fabrika binasının büyük bir bölümü daha sonra sökülmüş ve yuvarlak kule uzun bir süre boyunca müze deposu olarak kullanılmıştır. Kulenin yanına 1950'lerde bekçi evi inşa edilmiş olup, bu evde, bekçinin eşi Raize abla 2003'deki vefatına kadar yaşamıştı.

Yuvarlak kuledeki hasarlar oldukça ciddi boyutlardaydı. Kulenin zemini, buraya konan fragmanların ağırlığından dolayı çökmüştü. Kubbe sağlamlaştırılmadığından su alttaki tonozda akıyordu ve bu nedenle kubbede meydana gelen çatlaklar tehlike arz etmekteydi. Bekçi evi kundaklama sonucu yanarak hasar gör-

08 Kızıl Avlu, güneydoğu köşesinin 1920'li yıllardaki durumu (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

müş ve altındaki tonoz kısmen çökmüştü. Ayrıca tonozun çevre duvarına ait taş bloklar da kısmen sökülüştü.

Restorasyon projesinde ilk olarak bekçi evinin kaldırılması ve yerine modern bir depo yapılması planlanmıştır. Kuledeki buluntuların restore edilebilmesi için, eserler bu depoda saklanacaktı. Aynı zamanda destek duvarları ve alt yapıda restorasyona başlanacaktı.

2006 yılında ilk olarak çelik konstrüksiyonda ve masif raflı depo inşa edilmiştir. Kuledeki tüm eserler bu mekâna yerleştirilmiş ve böylece uygun bir biçimde güvence altına alınmıştır. Tıpkı Z Yapısı'nda olduğu gibi, yapıyı çelik lameller kaplamaktadır.

2007'de kulenin içi restore edilmiştir. Zemin, yeni bir uygulama olarak, çelik levhalarla kaplanmıştır. Böylelikle kubbeli mekân ilk olarak ziyarete açılabilirdi. Aynı zamanda, yapı girişinin üzerindeki çökmüş durumda olan tuğla kemer yeniden inşa edilmiştir (Res. 9). Tuğlalar Merzifon'daki bir tuğla fabrikasında özel olarak imal edilmiştir. Ayrıca tonozun destek duvarının büyük bir bölümü doğal taş bloklarla tamamlanmıştır.

2008'de ise yapının kubbesinin onarımına başlanmıştır. Moloz ve otlardan temizlendikten sonra kulenin üst kısmı onarılarak tamamlanmıştır. Duvarın tüm orijinal bölümleri sağlamlaştırılmıştır. Son olarak yuvarlak kule, İstanbul'dan tecrübeli bir kurşun ustası tarafından, tamamen kurşun ile kaplanmıştır (Res. 10). Roma Devri'ne ait bu orijinal kubbe artık birkaç kuşaklık bir zaman için tekrar sağlamlaştırılmıştır.

2009'da yuvarlak kulenin iç mekânında, öncelikle Kızıl Avlu'nun buluntularının sergilendiği bir sergi düzenlenmiştir. Eserler arasında büyük destek figürlerinin parçaları da bulunmaktaydı (Res. 11). Serginin açılışı 2009 yılının Eylül ayında Kültür Bakanı ve Alman Büyükelçi'nin huzurunda gerçekleştirilmiştir.

09 Kızıl Avlu, güneydeki yuvarlak kule- nin girişi üzerindeki tuğla kemerin rekonstrüksiyon çalışmaları (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

10 Kızıl Avlu, orijinal Roma Dönemi kubbesindeki kurşun kaplama çalışmaları (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

2010 yılında tonozlu bodrumdaki ve çevre duvarındaki restorasyon çalışmaları devam etmiştir. İç bölümdeki payeler tamamlanmış ve bodrumun dış yüzeyindeki büyük açıklıklar tamamlanmıştır. Aynı zamanda, Kızıl Avlu'yu ziyaretçiler için daha da ilgi çekici kılacak bir projeye başlanmıştır. Bunun için bir zamanlar güney avluyu çevreleyen ve büyüklüğü 8 m. 'yi aşan destek heykellerinden birinin rekonstrüksiyonudur. Bu amaca yönelik olarak 2 m.'den yüksek olan mermer kaide yeniden yapılmıştır. Destek heykellerinin rekonstrüksiyonu için orijinal parçaları kullanılmıştır. Fakat bazı bölümler heykeltıraş tarafından tamam-

11 Kızıl Avlu, restore edilmiş yuvarlak kulenin iç mekânındaki sergiden bir görüntü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

lanmalıdır. Heykelin ayağa kaldırılması bu yıl yapılacaktır.

Sunumunun sonunda, ilk olarak Kültür Bakanlığına, Bergama Belediyesi'ne ve Bergama Müzesi'ne, işbirliği içindeki çalışmalarımızdan dolayı buradan teşekkür etmek istiyorum. Restorasyon çalışmalarında büyük payı olan Türk işçilerimize özellikle teşekkür etmek istiyorum. Zira onların çalışması olmaksızın bu proje gerçekleşmezdi.

Kaynaklar

- Bachmann, Martin: 'The Shelter over Bau Z in Pergamon', in: Management and Preservation of Archaeological Sites, Proceedings of the 4th Bilateral Meeting of ICOMOS Turkey – ICOMOS Greece in Side 2002 (Istanbul 2006) 40-44.
- Bachmann, Martin: Auf den Spuren Osmanischer Bautradition. Dörfelds Wirken als Architekt in Istanbul und Bergama, in: *çDÄÖğ- Öğ%ÜEÖ ∞ÈÈÄÜ'İğÖÖ ÜÜÖÖ Wilhelm Dörfeld (Patras 2008)*, 342-362.
- Bachmann, Martin: Das Konservierungsprojekt in der Roten Halle', in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, *Archäologischer Anzeiger 2007/2*, 59-67.
- Bachmann, Martin: Das Konservierungsprojekt in der Roten Halle', in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2007, *Archäologischer Anzeiger 2008/2*, 144-152.
- Bachmann, Martin: Das Konservierungsprojekt in der Roten Halle', in: F. Pirson., Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2008, *Archäologischer Anzeiger 2009/2*, 202-210.
- Bachmann, Martin – Schwarting, Andreas: Pergamon Bau Z. Schutzbau über römischen Mosaiken' Almanca/Englische. (Dresden 2005).
- Bachmann, Martin – Schwarting, Andreas: Der antike Bau Z. Ein Schutzbau für Mosaikfußböden in Pergamon', in: *Bauwelt 37* (Berlin 2005) 30-33.
- Bachmann, Martin – Schwarting, Andreas: 'Conservation projects in Pergamon. Building Z and the shelter constructed above it', in: *Conservation and Management of Archaeological Sites*, Vol. 10, Number 2, 2008, 157-173.
- Nohlen, Klaus: 'The partial re-erection of the Temple of Trajan at Pergamon in Turkey', in: *Conservation and Management of Archaeological Sites*, Vol. 3, Numbers 1&2, 1999, 91-102.
- Nohlen, Klaus: Anastilosis und Entwurf', in: *Istanbulur Mitteilungen 54*, 2004, 35-55.
- Radt, Wolfgang: Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole' (Darmstadt 1999).
- Schmidt, Hartwig: Schutzbauten', *Denkmalpflege an archäologischen Stätten I* (Stuttgart 1988).
- Schmidt, Hartwig: Wiederaufbau', *Denkmalpflege an archäologischen Stätten II* (Stuttgart 1993).

Studying Pergamon's Environs – Geoarchaeological Research in Elaia and Bakırçay Valley

Seeliger, Martin
Schneider, Steffen;
Brückner, Helmut
Schütt, Brigitta
Horejs, Barbara;
Feuser, Stefan
Zimmermann, Martin
Pirson, Felix

Abstract

As a member of the survey operations realised by the German Archaeological Institute (DAI) in the environs of Bergama (ancient Pergamum), the universities of Berlin (Freie Universität Berlin) and Cologne (Universität zu Köln) have carried out palaeogeographic and geoarchaeologic research in the Bergama region since 2008. The primary aim of these studies is to reconstruct the landscape evolution of the area by geoarchaeological and sedimentological means.

The field investigations are separated in two different projects. The major results from the bay of Elaia are as follows (cf. Brückner & Seeliger, 2009): The spit in the southeastern part of the embayment only evolved centuries after the Hellenistic and Roman times. The history of the central harbor could be clarified as well. The literary sources dating the construction of the harbor pier to Hellenistic times were verified by geoarchaeological evidence. Around 340-532 cal AD, the harbor lost its function due to siltation which also effected the surrounding

area. The first pollen record for this marine embayment was established by analyzing two sediment cores from the central harbor basin. Covering the period of about 800 BC to 600 AD, it clearly reflects the human influence during Hellenistic and Roman times. Another aim of the study is to create a relative sea level curve for the middle and late Holocene, in particular for the Hellenistic period. The maximum marine transgression was found in two transects; it dates to ~2000 cal BC (2129-1927 cal BC) in the northern part and to ~1600 cal BC (1733-1534 cal BC) in the western part. A remarkable marine regression followed in both areas, giving rise to the extended wetlands of the western part of the embayment. The mystery of drowned wall structures in the outer area of the embayment could be solved: they are the ruins of former salt works (saline). The following submergence of at least half a meter may have been caused by co-seismic subsidence or the continued sea-level rise.

Though the investigations of Yeni Yeldeğirmen-tepe and Atarneus are not yet finished we come to some interesting preliminary conclusions. First studies of cores taken in the Bakırçay floodplain next to Yeni Yeldeğirmen-tepe show typical sedimentological units of a meandering river system. This sediment cover, potentially overlying the Early Bronze Age surface not only in the vicinity of Yeni Yeldeğirmen-tepe, might be the explanation why no other settlements from this period can be found on the modern surface of the Bakırçay floodplain. At Atarneus we find a different situation: The ancient city's castle hill is separated from the mountainous hinterland by several small valleys which open into the floodplain and end in alluvial fans. Drillings in the fans show three different sedimentological units: alluvial deposits (I) with well rounded gravel are overlain by fan deposits and scree material (II), characterized by sharp-edged blocks; the uppermost unit is built by colluvial deposits (III) with a high percentage of organic matter and no gravel or blocks. Archaeological findings in the sedimentological units older than the colluvial deposits prove that anthropogenic influence was even before the development of the colluvium an important factor of the landscape evolution at the castle hill of Atarneus.

Keywords: Palaeogeography, Geoarchaeology, ancient Pergamon, Bakırçay Valley, Elaia, Atarneus, Yeni Yeldeğirmen-tepe

Introduction

The big river valleys of Western Anatolia, most of them following broad east-west-oriented tectonic grabens towards the Aegean Sea, have been the subject of palaeogeographic and geoarchaeologic research for many decades (Vita-Finzi, 1969). The larger valleys and their prominent archaeological sites, such as the Küçük Menderes Valley with Ephesos or the Büyük Menderes Valley with Priene or Miletus, have been investigated intensively as well as some of the smaller ones, such as the Karamenderes Valley and Troy (Brückner et al., 2002, 2005, 2006, Kraft et al., 2007). However, the Bakırçay Valley and Pergamum have not yet been studied by palaeogeographic and geoarchaeologic means. Nonetheless, there are many environmental and archaeological problems that have yet to be solved and whose solution might, for example, help to improve the knowledge about a sustainable use of the environment.

Some of the geoarchaeological questions are almost as old as archaeological research in the Bakırçay Valley itself. Excavations have been conducted by the German Archaeological Institute (DAI) on the castle hill of ancient Pergamum since 1878. In the beginning, the recovery of the “Pergamonaltar” was the main aim of this work, but soon also environmental problems came into the focus. For instance, Dörpfeld (1911) and Philippon (1911) did research on the location of the river mouth of the Bakırçay (ancient name: Kaikos) in ancient times. Their investigations were mostly based on literature research, observations of the landscape and varied experience from similar regions (Dörpfeld, 1911). Their discussion – whether the river mouth was, during Roman times, near its present location or 25 km to the north (Dörpfeld, 1928) – has still no conclusion. Furthermore, there are questions on the development of the shoreline as well as on the sedimentation and erosion processes and its impacts on the human settlement activities (Fig. 1).

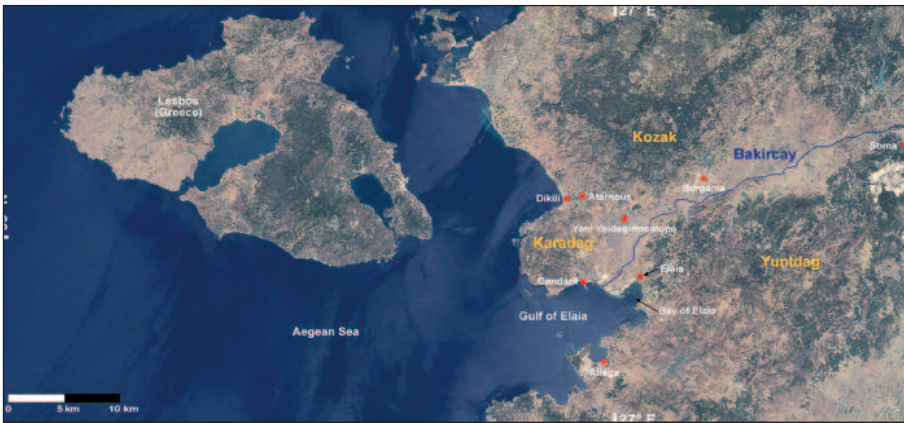

Fig. 1: Topographic overview of the Bakırçay Valley and the study sites presented in this paper; Based on Landsat ETM+ (2000).

Since 2008 the Universities of Berlin (Freie Universität Berlin) and Cologne (Universität zu Köln) have been carrying out palaeogeographic and geoarchaeologic research in the Bakırçay Valley as part of survey operations by the German Archaeological Institute (DAI), the University of Munich (Ludwig-Maximilians-Universität) and the Austrian Archaeological Institute (ÖAI). The primary aim of these studies is to reconstruct the landscape evolution of the area by geoarchaeological and sedimentological means. As yet, nearly one hundred terrestrial and seven semi-aquatic corings have been carried out, reaching depths between 3 and 11 m. In addition, several outcrops were sampled.

The investigations are separated into two different projects. One project, conducted by Prof. Dr. H. Brückner and his team (Universität zu Köln), explores the area of the former harbour of Pergamum near the ancient city of Elaia, trying to reconstruct the Holocene sea-level changes in the bay of Elaia and the history of the Hellenistic harbour basin. The second project, conducted by Prof. Dr. B. Schütt and her team (Freie Universität Berlin) concentrates on the man-environment interactions and their footprint in the terrestrial sediments of the lower Bakırçay Valley, focusing on the environs of the prehistoric settlement at Yeni Yeldeğirmen-tepe and the ancient city of Atarneus.

Methodology

Geoarchaeology and environmental reconstruction as presented in this paper are based on the analysis of geoarchives. Geoarchives are landforms and deposits such as terrestrial and marine sediments, soils, and peats. Through their investigation and analysis conclusions may be drawn about landscape dynamics, landscape evolution and geomorphological changes.

In preparation of the field work possible locations of geoarchives were identified by way of remote sensing based on satellite images, (historical) maps and digital elevation models. In the field, the identified sites were verified and the area surrounding the archives was geomorphologically mapped in order to identify landforms and landform development processes.

Geoarchives were accessed via natural and anthropogenic outcrops or via drilling. With vibracoring devices (Atlas Copco Cobra mk1 and Wacker BHF 30 S) sediment cores with a diameter of 6 cm, 5 cm and 3.6 cm and recovery depths of 3-11 m below surface (b.s.) were obtained. Every outcrop and drilling site was leveled with a Differential-GPS (Leica SR530 and Leica SR20). After the photographic documentation of the sediments, the main characteristics of the material such as colour, grain size, organic content or facies boundaries were determined. Sediment samples were taken from each defined facies for further analysis in the laboratories in Cologne and Berlin. Organogenic material such as charcoal, shells, pieces of wood or seaweed was sampled separately for radiocarbon dating.

All radiocarbon ages published in this paper were measured by the Center for Applied Isotope Studies (CAIS) at the University of Georgia (USA) and calibrat-

Fig. 2: Photo of the bay of Elaia from the foothills of Yuntdağ; Photo taken by H. Brückner, 2010.

ed using Calib 6.0¹. A reservoir effect of 390 ± 85 years and a quality factor ΔR of 75 ± 60 years were used as described in Siani et al., 2000. All radiocarbon dates presented in this paper are given with a 2σ -standard deviation in calibrated years BC (before Christ) or AD (Anno Domini). 6.0¹.

Preliminary Results

Elaia, the harbour city of ancient Pergamum

Archaeological surveys have been in progress in the bay of Elaia, which is situated 26 km south-east of Pergamum since 2005 (Fig. 2).

They have provided much archaeological evidence such as ancient cemeteries and large remains of stonewalls (partially drowned). Together with the literary evidence found in the work of ancient authors, these discoveries have led to the conclusion that the bay of Elaia hosted a harbour in ancient times. Further investigations aim at the spatial-temporal changes of the coastal area around the bay of Elaia especially during the Classical and Hellenistic periods. These are essential for the understanding of the function and the characteristics of the archaeological evidence (Pirson, 2004).

Siltation of the closed harbour basin

Today, the closed harbour basin – situated in the central northern part of the bay of Elaia – is almost silted up by sediments supplied by the surrounding mountains Yuntdağ and Karadağ as well as the Bakırçay River. The basin's contemporary appearance seems to be similar to the Wadden Sea in the north-western parts of Germany. It is hard to imagine that the sea level in this basin could

¹ Further information in terms of Calib 6.0 see <http://intcal.qub.ac.uk/calib/>

have been sufficient for ships to anchor there in ancient times, as described by ancient authors (Fig. 3).

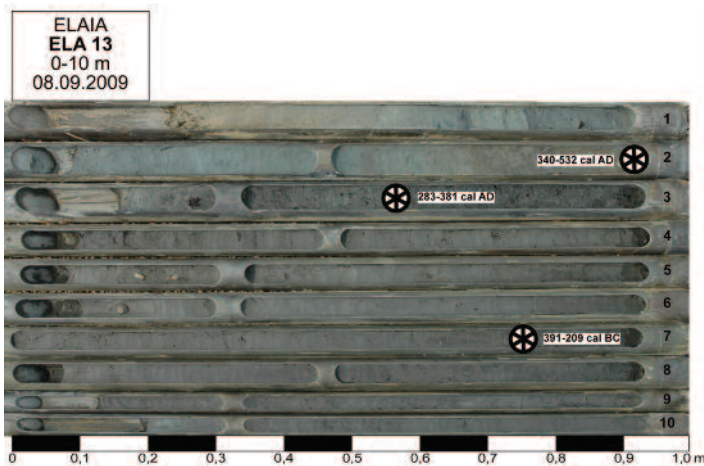

Fig. 3: F. Stock and M. Seeliger at work with the Cobra mk1 in the region of the central harbour basin of Elaia to recover the core ELA 13; Photo taken by H. Brückner, 2009.

The main aims of the drillings ELA 13 and ELA 16 – taken within the closed harbour basin – were to measure the thickness of the sediment filling of the basin and to describe the speed of the siltation process. A further task was to clarify an anomaly in the geomagnetic measurements that was interpreted as a palaeochannel or an ancient shipping passage.

ELA 13 was obtained 37 m east of the western pier of the closed harbour basin. It reached a depth of 10 m b.s. (Fig. 4).

At the bottom of the core – approx. 10.00 m b.s. up to 7.00 m b.s. – well-sorted, dark green-grey clayey silt was found. The fine grain size and the homogene-

Fig 4: Photographic documentation of the core ELA 13. The recent surface is on the upper left, final depth of 10 m is on the bottom right. The 14C-ages obtained from the core ELA 13 are plotted in this figure; Photo taken by F. Stock, 2009.

ity indicate a calm sedimentary environment. High values of CaCO₃ in the lowermost part of the core could originate from marine sources or terrestrial elutriation from the hinterland. The low $c(\text{Na}+)/c(\text{Fe}^{2+}/\text{Fe}^{3+})$ ratio should be interpreted in the same way. Owing to the geochemical parameters we presume a marine formation of the lowermost 3 m of this core (Fig. 5).

At approximately 7.00 m b.s., the marine facies is superseded by another one which could be classified as lagoonal. It extends up to 3.10 m b.s. and shows remarkable differences in the measured geochemical and sedimentological parameters compared to the substratum.

These changes are due to the construction of the harbour pier which dates back to Hellenistic times according to Pirson (2004). After its construction, the area of the closed harbour basin was only linked to the open Mediterranean Sea by a 45 m wide port entrance. A piece of wood (ELA 13/22H) found at 6.75 m b.s. dates to 391-209 cal BC. This age links the building time of the harbour pier to the depth of the sediment core at 6.75 m b.s. This depth marks the change between the open marine and the lagoonal environments.

Therefore, the geoarchaeological evidence verifies literary sources dating the construction of the harbour pier to Hellenistic times. On the one hand, the grain size is finer than in the facies below 7.00 m b.s. It is a very clayey silt, the colour of which brightens up to a greenish grey. On the other hand, lots of plant remains

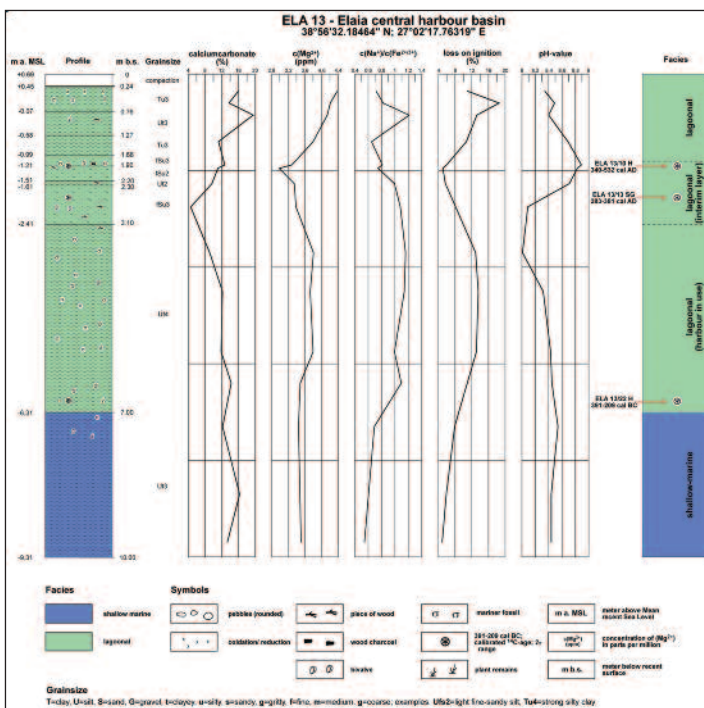

Fig. 5: Selected geochemical parameters and facies interpretation of the core ELA 13; own design, 2009.

bigger than 2 mm were found in this part of the core. Some seaweed occurs at 6.75 m and 5.65 m b.s. The high values of loss on ignition represent the high percentage of organic material in this part of the core. Owing to the closing of the harbour by a pier, the sedimentary environment turned calmer and conducive to the growth of marine flora. Due to the human settlement of Elaia, many nutrients were flushed into the harbour by the rain, thus increasing the potential for plant growth. The lower CaCO₃ values in this part of the core also correlate with the decrease in the marine flora. During Hellenistic times, the city of Elaia prospered and even parts of the hinterland became obstructed. Thus, the terrestrial sediment flux declined, as can be seen in the rising values of the c(Na+)/c(Fe₂₊₃₊) ratio.

Moreover, the appearance of specific species of bivalves and gastropods indicates a lagoonal environment. Among others, valves of *Cerastoderma glaucum* are present in this part of the core. This species predominantly colonizes muddy-sandy grounds up to depths of 10 m.

C. glaucum acts as an indicator for lagoonal or shallow-marine conditions due to its high tolerance of temperature variations, fluctuating oxygen concentrations and salinity (Poppe et al., 2000).

The marine sediments of the lowest layer are of similar granulometry as the lagoonal sediments that were found from 7.00 m up to 3.10 m b.s. The reason for this abnormality can be found in the shape of the bay of Elaia: the central harbour basin is situated at the farthest end of an elongated embayment; therefore, the wave climate is strongly buffered and much lower than in many other regions of the Aegean.

Between 3.10 m and 1.80 m b.s., the core section is dominated by silty fine sand, interrupted by a small layer of clayey silt at 2.30 – 2.20 m b.s. This facies is the intermediate layer between the lagoonal substratum and the silted-up facies of the overlying stratum. Two radiocarbon age estimates provide a chronological frame: the lower one (ELA 13/13SG, piece of wood, 2.55 m b.s.: 283-381 cal AD) as well as the upper one (ELA 13/10H, charcoal, 1.92 m b.s.: 340-532 cal AD) fit well with the fact that Elaia had already lost its importance in Roman times. So siltation of the central harbour basin started before 283-381 cal AD. Low c(Na+)/c(Fe₂₊₃₊) ratios point to an increasing terrestrial and a decreasing marine impact on the sediments of the central harbour basin. The decline of the c(Mg²⁺) concentrations, which were very continuous in the marine and lagoonal facies, support this trend as well. Dropping values of CaCO₃, correlating with low pH values, support this statement.

The layer between 1.80 m b.s. and the ground surface level – made up of grey-greenish clayey silt and silty clay – represents a nearly silted-up lagoonal facies. The sedimentation pattern corresponds to the recent aquatic conditions in the central harbour basin. The increase in CaCO₃ values is followed by rising pH values. Today, the area of the central harbour basin is periodically flooded by the

tides; the marine water level is also influenced by the intensity and the direction of the wind. Occasionally, the basin runs dry. These variations in flooding can be traced in the rise and fall of the CaCO₃ values and the alternations of the c(Na+)/c(Fe²⁺/3+) ratio.

Summing up, we postulate that the bottom of the core ELA 13 represents a marine facies. The harbour pier, presumably constructed between 391 and 209 cal BC, separated the area of the central harbour basin from the open marine waters. A lagoonal facies developed between 7.00 m b.s. and the ground surface level. The harbour of Elaia was used in Hellenistic and Roman times. Thereafter, it was gradually given up. The start of the siltation process is estimated to have been at the end of the lagoonal facies around 3.10 m b.s. This was dated before 283-391 cal AD. The recent sedimentation conditions have dominated the central harbour basin since 340-532 cal AD.

The study of an anomaly in the geomagnetic measurements that can be interpreted either as a former stream course or as a former shipping passage yielded no definite results. Only a small part of the uppermost facies between 1.68 m and 1.80 m b.s. was dominated by a slightly coarser sediment and a different colour compared to the surrounding material. No strong discrimination could be determined from the geochemical parameters. The profile of the core ELA 16 – located close to ELA 13 – roughly matches ELA 13; it does not show a major anomaly.

Temporal classification of the western harbour pier of the central harbour basin

As mentioned before, literary evidence dates the construction of the harbour pier to early Hellenistic times. We attempted to decipher the type and construction date of the harbour pier based on drilling ELA 18, performed due west of the western harbour pier down to a maximum depth of 3 m b.s. The stone fundament of the pier base is present from the bottom of the core up to 1.83 m b.s. Between 1.83 m and 1.36 m b.s., sandy shallow marine sediments occurred, superimposed by laminated layers of silty-clayey material.

The radiocarbon age of the sample ELA 18/9 (1.75 m b.s./ 0.70 m b. MSL²) of 245-384 cal AD gives a minimum age for the harbour pier only. Based on archaeological and construction-engineering criteria it can be excluded to assume that the harbour pier was built in post-Hellenic times. As described above the harbour pier could be dated to 391-209 cal BC, i.e. the late Classical-Hellenistic times, based on the marine to lagoonal facies changes at about 7.00 m b.s. in core ELA 13.

The radiocarbon age of ELA 18/7SG (1.38 m b.s./ 0.33 m b. MSL) of 240-381 cal AD correlates well with the siltation sequence constructed by the interpretation of ELA 13 (ELA 13/10H, 340-532 cal AD). The laminated layers of silty-clayey material that occurred above 1.36 m b.s. have their origin in the drying and flooding of this area over the past years. Thus sample ELA 18/7SG marks the time

when the area outside the central harbour basin started to silt up as well.

Further results from 2008 onwards

As a result of our work, two other questions could be answered, in addition to the siltation of the central harbour basin.

Detection of the maximum extent of the marine transgression in the “Northern Transect”

Six drillings down to a maximum depth of 11 m b.s. were performed in the northern part of the embayment in 2008 and 2009 in order to identify the maximum marine transgression. They were located between the castle hill of Elaia and the Bozyertepe.

The most inland point of the postglacial-Holocene marine transgression was identified at coring site ELA 3 and dated to 2418-2009 cal BC (ELA 3/12H, 4.98 m b.s./ 0.78 m b. MSL). ELA 17 was drilled next to ELA 3 to check this date. The tip of the marine transgression could be detected in this core by radiocarbon dating of ELA 17/14 (4.90 m b.s./ 0.71 m b. MSL) to 2129-1927 cal BC. Considering the age range, this confirms the earlier result of ELA 3. Thus, the transgression peak of the northern transect roughly dates to 2100-2000 cal BC.

Detection of the maximum extent of the marine transgression in the “Western Transect”

Furthermore, five drillings down to a maximum depth of 10 m were carried out in the western part of the embayment in 2008 and 2009. These cores were located between the branch of the Bozyertepe and the swamplands. Here, the maximum marine transgression is located near ELA 20. It was dated to 1733-1534 cal BC (ELA 20/16SG, 4.04 m b.s./ 1.79 m b. MSL). Thus, in this part of the bay the marine regression seems to have started some centuries later than in the even more inland part of the embayment, as evidenced by the results of the northern transect.

First palynological results

In 2009, we were able to make a pollen chart of the bay of Elaia that covers the period between 391-209 cal BC and 340-532 cal AD. This includes the time when Elaia was a flourishing city.³

Creating pollen charts is a well-established method to explore the former vegetation of an area. It is based on the determination and enumeration of pollen and spores that have been accumulated and preserved in sediments or other deposits. The pollen material used to create the chart presented here came from the sediment cores within the harbor basin (ELA 13 and ELA 16). Owing to their spatial

proximity, the sediments from both cores could be used to build up a common pollen chart. The pollen of five sediment samples between 0.85 m and 9.70 m b.s. were analyzed and chronologically ordered by the radiocarbon dating of three samples (1.92 m b.s.: 340-532 cal AD; 2.55 m b.s.: 283-381 cal AD; 6.75 m b.s.: 391-209 cal BC). This chart can be interpreted as follows (Fig. 6).

An intensive human impact on the vegetation is subsumable no later than the 3rd/4th century BC. The natural woodland vegetation was supplanted by maquis or even phrygana. Remnants of native woodlands containing a higher percentage

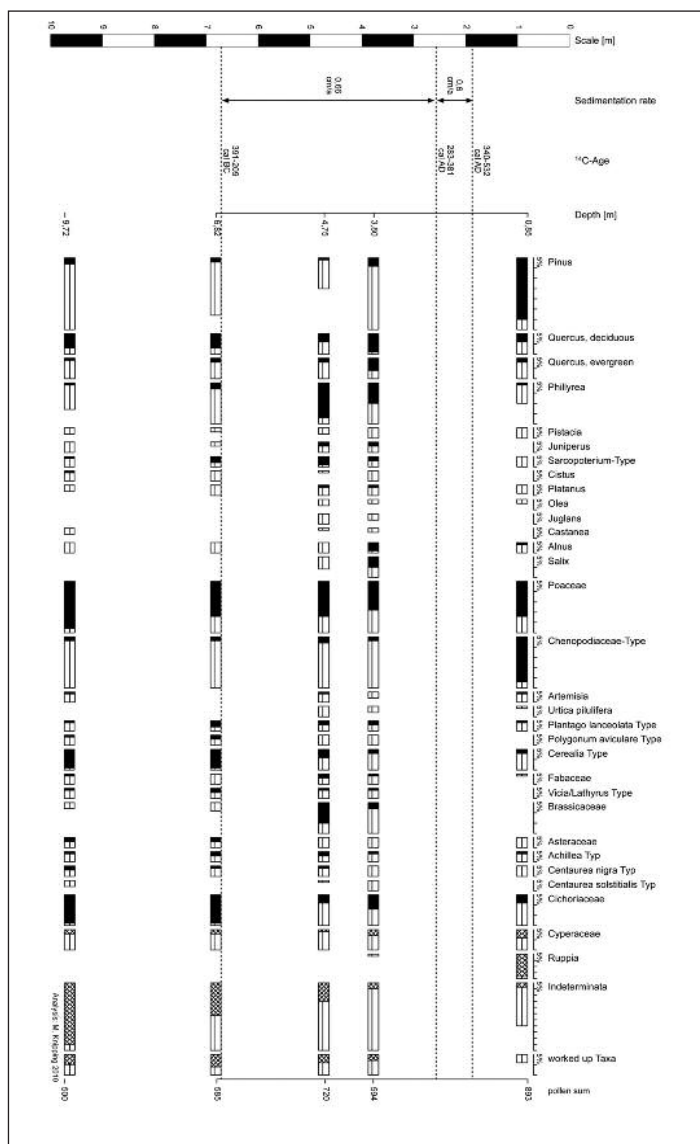

Fig. 6: Pollen chart of the bay of Elaia. The percentages are shown in black bars with 10-fold increase. Cross-hatched portions are excluded from the reference amount. One mark means always 5%. Note that the results of ELA 13 and ELA 16 were grouped together because ELA 16 was drilled close to ELA 13; Analysis: M. Knipping, 2010.

Fig. 7: Yeni Yeldeğirmentepe as seen from the south; Photo taken by S. Schneider, 2009.

of oaks may still have survived only at a great distance from the bay of Elaia and at higher altitudes. The area surrounding Elaia is characterised by farming and pasturing.

The degradation of the natural woodlands proceeded throughout the ages owing to the intensive human influence. Thus, the dominating vegetation became maquis or even phrygana. The percentage of plants indicating human influence stayed as high as before.

In the following centuries, human impact on the vegetation – especially on the coppices – lessened due to the decreasing importance of the city of Elaia, manifested by the siltation of the central harbour basin in late Roman times. The maquis recuperated and the percentage of oaks increased. The evolution of the ecosystem did not reach a climax until 700 AD due to the slight but constant human impact. An increase in the number of pines can be assumed for the open spaces.

Yeni Yeldeğirmentepe, an Early Bronze Age settlement

Yeni Yeldeğirmentepe is a flat volcanic mound in the middle of the Bakırçay River Valley (Fig. 7). It has a maximum diameter of 100 metres and an elevation of 15 metres above the alluvial plain. During the Early Bronze Age, the mound was part of a settlement which possibly extended into the floodplain (Bittel, 1950). Several other prehistoric settlements are situated near the between the floodplain and the hinterland, but Yeni Yeldeğirmentepe is the only known prehistoric site from within the floodplain (Horejs, 2010; Driehaus, 1957).

One of the subjects of greatest interest is a period of several hundred years in the middle of the 3rd millenium BC. For this period there are no archaeological remains in the Bakırçay flood plain; furthermore the geomorphological and environmental situation of Yeni Yeldeğirmentepe and the Bakırçay alluvial plain is unknown. One of the most prominent questions is whether the lack of archaeological remains is due to the lack of population or to erosion or burial of the remains during later epochs, e.g. caused by evolution of the river system.

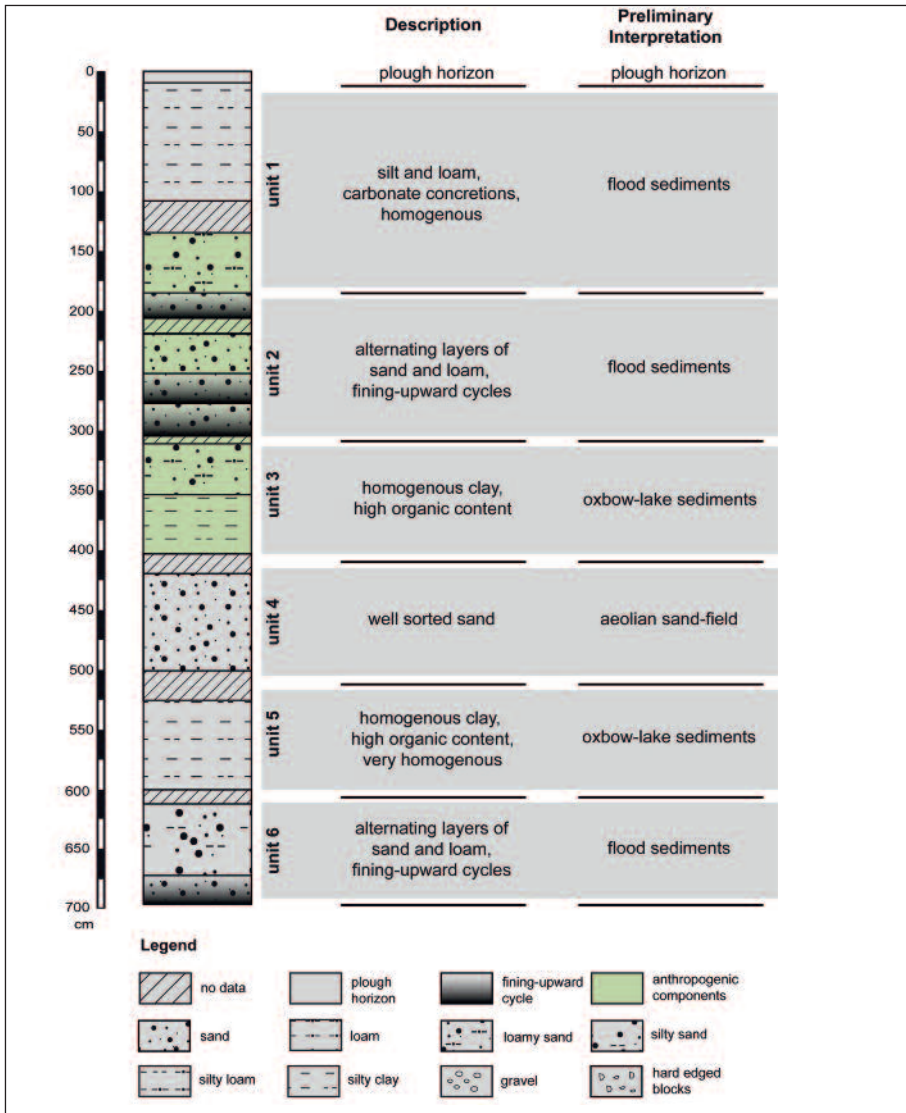

Fig. 8: Description and interpretation of profile 5; own design, 2010.

During field works in summer 2009 and summer 2010, geomorphological mapping and core drilling were carried out in the floodplain around the Tepe. Their purpose was to reconstruct the general geomorphological development and to examine the specific environments of the Early Bronze Age settlement.

The sedimentological profile of drilling 5 includes different geomorphological units which allow preliminary conclusions to be drawn on the environmental development at Yeni Yeldeğirmentepe (Fig. 8). The borehole is located in the floodplain south of the mound. The profile is subdivided into six sediment

sequences, apart from the modern plough horizon. The lowermost sequence (6) from 6 to 7 m b.s. consists of alternating layers of sand and loam, some of them showing fining-upward cycles. Sequence 5 from 6 to 5 m b.s. contains relatively homogenous clay sediments with a high organic content. The sequence between 4 and 5 m b.s. (4) is very homogenous and consists almost completely of well-sorted fine sand. It is followed by a section of about 50 cm (3) which is comparable to sequence 5. Sequence 3 is overlain by a 1-m-thick layer (2) of alternating sand and loam showing partly a fining upward pattern. The uppermost two metres of the drilling core consist of homogenous silt and loam layers (1).

The alternating layers in the loamy and sandy sequences (1, 5, 6) may be interpreted as deposits of major flood events. They are likely to develop during times when vast areas of the Bakırçay Valley are flooded (Hughes et al., 1982), most probably during winter and spring. The fining upward sequences are evidence of single flood events: initially the fast-flowing water deposits coarser grain sizes (sand). With the retreat of the flood and the slow-down of the flow velocity, finer grain sizes are sedimented (Leader, 1982). The clayey, organic-rich sequences (3, 5) indicate a deposition in a stillwater environment with plants as it is known for oxbow lakes (Schäfer et al., 2004). The size and sorting of the fine sands in the fourth sequence are indicators for aeolian deposition. The sequence might represent a sandfield that developed in the hinterland of a partly dry river bed which was affected by deflation (Chen et al., 1991).

All the described depository environments are characteristic for a meandering river system (Brown, 1997). Without the human impact the sediments of the modern Bakırçay River would probably be very similar. Therefore it might be postulated that during the accumulation period of profile 5 the river system didn't change dramatically. Although there are no results of radiocarbon dating yet the anthropogenic components up to a depth of 3.5 m b.s. prove that after the beginning of human impact at least 3.5 m of sediment were deposited in the environs of the Yeni Yeldeğirmen-tepe.

Atarneus, a Hellenistic Polis

The castle hill of Atarneus (Fig. 9) is situated on the northern edge of the Bakırçay alluvial plain about three kilometers east of modern Dikili (Zimmermann, 2009). The hill rises about 170 m above the alluvial plain and forms the eastern border of a narrow section which connects the Bakırçay Valley and the coastal plain of Dikili.

The Greek geographer Strabon stated that in ancient times the Bakırçay was entering the sea near Atarneus. However, the recent river mouth is located about 25 kilometers south of this location and the immediate surrounding of Atarneus is drained by a far smaller river. Its floodplain is separated from the Kaikos system by a step-like divide. This contradiction – leading to a discussion without conclusion throughout the long lasting archaeological investigations (Dörpfeld,

Fig. 9: The castle hill of Atarneus as seen from the north; Photo taken by S. Schneider, 2009.

1928) – arises several questions:

- Did the mouth of the Kaikos river system change its location within the Late Quaternary?

- Is the river system evolution connected to the rise and fall of Atarneus?

- How did landscape evolution and human settlement activity interact?

During the field campaigns in 2009 and 2010 twelve vibracoring were carried out around the castle hill of Atarneus, furthermore an area of about one square kilometer was in detail geomorphologically mapped.

Drillings number 13 to 15, conducted in an alluvial fan close to the southwestern slope of Atarneus, give a first impression of the landscape development around Atarneus (Fig. 10). The three profiles show comparable sedimentary sequences and for thus may be correlated. Besides the modern plough horizon three sequences are identifiable. The lowermost one (3), only present in drillings 14 und 15, consists of alternating loam and sand layers with a partly high content of well rounded gravel up to a diameter of five centimeters. The second sequence is built up again by alternating loam and sand layers, but some of them include sharp-edged blocks. The uppermost sequence (1) is characterized by a high organic matter. Its grain sizes vary from loam to sandy loam. All of the drillings contain anthropogenic markers like sand-sized fragments of bricks.

Sequence three (3) is comparable to the flood deposits found in the vicinity of Yeni Yeldeğirmentepe. However, the gravel show that additionally to the fine-grained flood deposits channel deposits are contained. Their size and rounding indicates a deposition in fast flowing water and a long distance to their origin. In contrast, the incomplete rounding of the coarser components of unit two (2) shows that the distance to the origin must be shorter (Mills, 1979). This is an evidence that the deposits are scree material eroded on the slopes of the castle hill. The origin of the sediments with a low content of blocks is supposedly the valley southeast of the castle hill, the sediments therefore are alluvial fan deposits. The high organic content of unit one (1) indicates that this might be transported soil

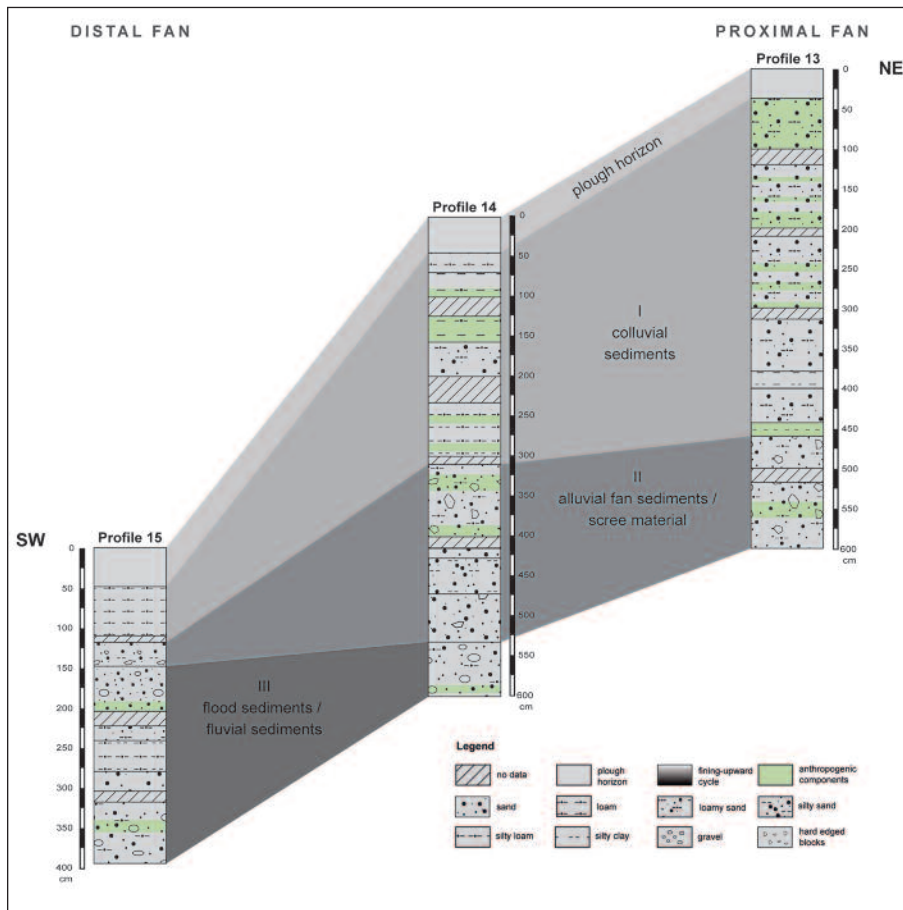

Fig. 10: Description and interpretation of profiles 13 to 15; own design, 2010.

material, therefore the unit resembles colluvials (Brown, 1992).

The presence of colluvials is a clear indicator for human impact such as grazing and deforestation. However, archaeological findings in the sedimentological units older than the colluvial deposits prove that anthropogenic influence was even before the beginning of the colluviation an important factor of the landscape evolution at the castle hill of Atarneus.

Summary and Outlook

The preliminary results of the work from 2008 to 2010 show that the Bakırçay Valley and its deltaic plain are rich in geoarchives, and that the region bears a high potential for a high-resolution reconstruction of the landscape development. The

investigations in the environs of a prehistoric settlement, a Classical-Hellenistic polis and a Classical-Hellenistic harbour city allow conclusions on several time slices of the Holocene. Furthermore, it is possible to draw conclusions on the human-environment interactions.

Further analyses in the laboratory as well as additional field campaigns will help to improve the preliminary research results. The combination of geoarchaeological investigations on marine and terrestrial sediments and on different archaeological sites will help to develop a profound understanding of the environmental and archaeological development of the Bakırçay Valley and its delta.

Acknowledgements

We wish to express our thanks to the Turkish authorities for granting us the working permits.

Furthermore, without the support of the Bergama Müzesi, we would not be able to do our investigations in this region. We thank Mrs. Maria Knipping (University of Hohenheim) for the creation of the pollen analysis. We would also like to express our sincere appreciation to Mrs. Anne Beck and Mrs. Christine Hoyer for proofreading this paper.

Financial support by the German Research Council (DFG SPP 1209) and the German Archaeological Institute (DAI) is gratefully acknowledged.

References

- Bittel, K. (1950): Zur ältesten Besiedlungsgeschichte der unteren Kaikosebene, *Istanbuler Forschungen*, 17.
- Brown, A. (1992): Slope erosion and colluviation at the floodplain edge, in: Bell, M., Boardman, J. (1992): *Past and Present Soil Erosion*, 77-87.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Gehrels, R., Herda, A., Knipping, M., Vött, A. (2006): From archipelago to floodplain – geographical and ecological changes in Miletus and its environs during the past six millennia (Western Anatolia, Turkey), *Z. Geomorph. N. F., Suppl.-Bd.*, 142, 63-83.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Handl, M., Van Der Borg, K. (2002): Holocene landscape evolution of the Büyük Menderes alluvial plain in the environs of Myous and Priene (Western Anatolia, Turkey), *Z. Geomorph. N. F., Suppl.-Bd.*, 127, 47-65.
- Brückner, H., Vött, A., Schriever, A., Handl, M. (2005): Holocene delta progradation in the eastern Mediterranean - case studies in their historical context, *Méditerranée* 1.2 -2005, 95-106.
- Chen, X., Bowler, J., Magee, J. (1991): Aeolian landscapes in central Australia: gypsiferous and quartz dune environments from Lake Amadeus, *Sedimentology*, 38, 519-538.
- Brown, A. (1997): Alluvial Geoarchaeology.
- Dörpfeld, W. (1928): Strabon und die Küste von Pergamon, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 53, 117-159.
- Dörpfeld, W. (1911): Zum elatischen Golf, *Hermes*, 46, 444-457.
- Driehaus, J. (1957): Prähistorische Siedlungsfunde in der unteren Kaikosebene und am Golfe von Candarli, *Istanbuler Mitteilungen* 7.
- Horejs, B. (2010): Bronzezeitliche Besiedlungsmuster im Kaikostal. In: *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 194, 47-67.
- Hughes, D., Lewin, J. (1982): A small scale flood plain, *Sedimentology* 29, 891-895.

- Kayan, I. (1999): Holocene stratigraphy and geomorphological evolution of the Aegean coastal plains of Anatolia, *Quaternary Science Reviews* 18, 541-548.
- Kraft, J.C., Brückner, H., Kayan, I., Engelmann, H. (2007): The geographies of ancient Ephesus and the Artemision in Anatolia, *Geoarchaeology*, 22 (1): 121-149.
- Leeder, M. (1982): *Sedimentology: Process and Product*.
- Mills, H. (1979): Downstream rounding of pebbles- A quantitative review, *Journal of Sedimentary Petrology* 49, 295-302.
- Philippson, A. (1911): Zur Geographie der unteren Kaikos-Ebene in Kleinasien, *Hermes*, 46, 254-260.
- Pirson, F. (2004): Elaia, der maritime Satellit Pergamons, in: *Festschrift Wolfgang Radt, Istanbuler Mitteilungen*, 54,197-213.
- Poppe, G., Goto, Y. (2000): *European seashells*.
- Siani, G., Paterne, M., Arnold, M., Bard, E., Métivier, B., Tisnerat, N., Bassinot, F. (2000): Radiocarbon Reservoir Ages in the Mediterranean Sea and Black Sea, *Radiocarbon*, 42 (2), 271-280.
- Schäfer, A., Utescher, T., Mörs, T. (2004): Stratigraphy of the Cenozoic Lower Rhine Basine, northwestern Germany, *Newsletter on Stratigraphy* 40, 73-100.
- Vita-Finzi, C. (1969): Late Quaternary continental deposits of central and western Turkey. *Man, New Series*, Vol. 4 No. 4, 605-692.
- Zimmermann, M. (2009): Archäologische Forschungen im zentrallykischen Küstensaum und in der Chora von Pergamon, *Marburger altertumskundliche Abhandlungen* 1, 192.

City Laws of Pergamon Kingdom in Hellenistic Period

Hellenistik Dönem Bergama Krallık Dönemi Şehir Yasaları

Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÜNGÖR

ABSTRACT

This inscription that was written on white marble with small letters includes needed orders for all official institutions. The inscription was prepared for city laws in Pergamon Kingdom Period and 13 parts of inscription that were found in Down Agora in 1902 are exhibited in Pergamon Museum. These exhibited parts are actually copied parts and they were copied in Traianus period of Roman Empire.

W. Kolbe wrote a book about these findings in Down Agora and his book's name is "Die Astynomeninschrift, in Die Arbeiten zu Pergamon 1900-1901". His book reported the digging process in Bergama between 1901 and 1902 and also mentioned Pergamon inscription. Thus, this source is known as the first source which mentions Bergama City Laws.

M.ch. Lecrivain's study which was published by Humeniterian Sciences in Tolouse in 1903 is also important study for city laws. With the help of these two studies, Pergamon inscriptions are brought in to the academic science world.

Moreover, there were three significant studies which were prepared by G. Klaffenbach (1954), A. Bingen (1955) and P. M. Fraser (1956) focused on some issues that are written in this inscription for example laws for roads and streets, cleaning of

Kocaeli Üniversitesi Öğretim Üyesi

roads in Pergamon, some essential works for water demand in Pergamon (such as providing water and protection of water) and some important issues for construction works in Pergamon.

Key words: city laws, Hellenistic Period, roads and streets, water ways, construction works, sanctions and punishment

ÖZ

Bu kitabe, beyaz mermer üzerinde küçük harflerle yazılmış olup, resmi bütün müesseselerin ihtiyacı hakkındaki emirleri içermektedir. 1902 yılında aşağı agorada bulunan ve elde mevcut olan 13 parçadan müteşekkil “Bergama Krallık Devrinde şehir kanunları olarak hazırlanmış kitabenin Bergama Müzesinde sergilenen bu parçalar aslında Roma İmparatoru Traianus dönemi kopye edilmiş parçalarıdır.

1902 yılında ortaya çıkarılan bu parçalar hakkında W. Kolbe “Die Astynomeninschrift, in Die Arbeiten zu Pergamon 1900-1901” adlı eserinde Bergama’da yapılan, 1900-1901 yılı kazı çalışmalarını ve bu çalışmalar sırasında ortaya çıkarılan Pergamon yazıtlarını ele almış ve Bergama Şehir Yasaları ile ilgili ilk bilgileri açıklamıştır.

Şehir yasaları ile ilgili olarak 1903 yılında M.ch. Leclivain tarafından Tolouse’de Humaniter Bilimler” tarafından yayınlanan çalışması bu konuda önemlidir. Bir yıl arayla yayınlanan bu iki çalışma ile Bergama yazıtları akademik alanda bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Bu yazıtlar hakkında G. Klaffenbach (1954), A. Bingen (1955) ve P.M. Fraser’in (1956) birbiri ardına yayınlanmış çalışmaları bu üç eserde değerlendirilerek “Yollar ve sokaklar ile ilgili yasalar, Bergama’da sokakların temizliği, Bergama’nın su ihtiyacı için (suyun tedariki ve korunması ile ilgili) gerekli çalışmalardan ve Bergama’nın Yapı işleri ile ilgili yapılması gerekenlerden bahseden bu kitabe hakkında bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: şehir yasaları, Helenistik dönem, yollar ve sokaklar, su yolları, yapı işleri, yaptırım ve cezalar.

Antik Çağ’da* her kentin kendine göre yasaları vardı. Kent meclisi tarafından belirlenen bu yasalar, genelde mermer blokların üzerine yazılıyor ve Agora’da (şehir merkezi) herkesin görebileceği bir yere asılıyordu. Pergamon şehir yasalarını ihtiva eden bu kitabe akropolde aşağı agorada 1900’lerin hemen başında (A. M.

* Antik Çağ: T.D.K. Sözlüğünde; Eski Yunan ve Roma uygarlıklarının gelişip yayıldığı çağ. Tarihsel çağların başlangıcından, Roma imparatorluğunun çöküşüne kadar olan (MS. 476) dönemi kapsar.

27. 1902, 47 FF. Nr.71) 13 parça olarak bulunmuş olan bu yazıt Bergama Müzesinde (envanter no: 82, ölçüleri: yükseklik: 83 cm.) sergilenmektedir (Bergama Müzesi, 2006). Bu kitabenin bulunuşu ilk olarak W. Kolbe, “Die Astynomeninschrift, in Die Arbeiten zu Pergamon 1900-1901”, “1900-1901 döneminde Bergama’da yapılan çalışmalardaki yazıtlar” adlı eserde ele alınarak, bilim dünyasına sunulmuştur. Bergama’da 1900-1901 yılı kazıları çalışmalarında ortaya çıkmış; Pergamon yazıtları bu eserde ilk olarak ele alınmış ve “Bergama Şehir Yasaları” ile ilgili ilk bilgiler açıklanmıştır (Kolbe, 1902). Bu yasalar daha sonra bir çok araştırmacının dikkatini bu alana çekmiş ve M. Ch. Lecrivain, “La loi des Astynomes de Pergame”, adlı Fransızca eseri “Bergama Şehir Yönetimi Yasası,” Toulouse Humaniter Bilimler tarafından yayınlanmış olup, Bergama şehir kanunlarından bahsetmektedir (Lecrivain, 1903). Bir yıl arayla yayınlanmış olan, her iki çalışma ile Bergama yazıtları akademik alanda bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Bu kitabe, beyaz mermer üzerinde küçük harflerle yazılmış olup, resmi bütün müesseselerin ihtiyacı hakkındaki emirleri kapsamaktadır. Bergama Krallık Devrinde “şehir kanunları” olarak hazırlanmış olan bu kitabe Roma İmparatoru Traianus** döneminde (M..S. 98-117) kopye edildiği bilinmektedir. Önemi çok büyük olan bu kitabenin maalesef bir kısmı yoktur.

Parçalar halinde bulunmuş olan bu 13 parçalık kitabedeki yazılı olan bu yasalar; yollar, sokaklar, yapı işleri, su işleri ile ilgili olarak uygulanacak cezai müeyyideleri ve yaptırımları içermektedir. 1900’lü yılların başında W. Kolbe (1902) ve M. Ch. Lecrivain (1903), bu iki önemli çalışmasından sonra Pergamon Yazıtları ile ilgili yayınlanan çalışmalar, yaklaşık elli yıl sonra araştırmacılar tarafından akademik dünyada tekrar gündeme getirilmiştir.

Yazıtlar hakkında yüzyılın başından itibaren yaklaşık elli yıllık süredeki suskunluk araştırmacılar tarafından bu süre zarfında yaşanmış olan iki büyük dünya savaşının insanlık tarihini derinden sarsması bu çalışmaların da, bir dönem durmasına sebep olmuştur. 1954 yılında G. Klaffenbach, “Die Astynomeninschrift von Pergamon,” “Pergomandan yazıtlar, inceleme yazısı” olarak, eserinde bu yazıtları ele almıştır (Klaffenbach,1954). 1955 yılında ise A. Bingen, “Review on Klaffenbach, Die Astynomeninschrift von Pergamon, adlı eserde ise Bingen, Klaffenbach’ın bir yıl önce yayınlanmış “Pergomandan Yazıtlar, inceleme yazısı” kitabını, “Klaffenbach’ı gözden geçirme, Pergomandan yazıtlar, inceleme yazısı” adı altında yayınlamıştır. Eser isminden de anlaşılacağı gibi Klaffenbach’ı gözden geçirme şeklinde bir değerlendirme çalışmasıdır (Bingen,1955).

Bu konudaki çalışmalarını takip eden diğer bir eser ise, 1956 yılında F. M. Fraser, “Review on Klaffenbach, Die Astynomeninschrift von Pergamon” isimli eser-

* Traianus, M.S. 53 yılında İspanya’da doğdu. Asiller sınıfına mensup bir aileden geliyordu. Babası valiliklerde bulunmuştu. M.S. 98 yılında, 45 yaşında iken Roma İmparatoru oldu. İki yıl Roma’da kaldı. M.S. 101 yılında başladığı Dac ve Arabia başarılarından sonra 113 yılında, 60 yaşlarındayken doğuya yöneldi. 27 Ekim 113 yılında, Roma’dan ayrıldı. 117 Yılında tekrar Roma’ya dönmek üzere yola çıktı. Cilicia Selinus’ta (Bu günkü Gazipaşa) hastalanarak felç geçirip öldü. Roma’ya külleri gitti. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız; Akşit, O., Roma İmparatorluk Tarihi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1985.

de tıpkı, Bingen'in kendisinden bir yıl önce Klaffenbach'ın çalışmasını gözden geçirip değerlendirdiği gibi, bu kezde Fraser tarafından Klaffenbach'ın çalışması gözden geçirilip bir değerlendirmesini yapmaktadır (Fraser,1956).

Üç yıl içinde Bergama yazıtları hakkında akademi ve bilim dünyasına sunulmuş "Pergamondan yazıtlar, üzerine inceleme yazısı başlıklı, G. Klaffenbach'ın, bu çalışması birer yıl arayla önce A. Bingen ve daha sonra F. M. Fraser, tarafından Pergamon Yazıtları konulu çalışmasının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi şeklindeki iki eserdir.

Bilim dünyasına sunulan bu üç eserdeki çalışmaların ışığındaki değerlendirmelerden Bergama Yazıtlarını; "Yollar ve Sokaklar ile ilgili yasalar, Bergama'da Sokakların Temizliği, Bergama'nın Su İşleri (Tedarik edilmesi, Korunması ile ilgili olarak), Kentin Yapı İşleri ile ilgili Hükümler" başlıkları altında, kitabedeki yazıtların toplandığını görebiliriz. Bu kitabedeki yazıtlar hakkındaki bilgilerden çıkan sonuçlar arasında Bergama Şehir Kanunları'nın uygulamasında dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymaktadır. Buna göre bu yasaların uygulamasında "...Şehir idaresine bağlı dairenin memurları, her uygulamanın kanunlar çerçevesinde işletilip, yürütülmesine dikkat etmeli, kararlarını bu doğrultuda almalıdır. Eğer bu işin kanuna uygun yapılmadığı anlaşılırsa, usulüne göre ceza keserler. Bu cezaları tahsil için icra memuruna verirler. Memurlar bir yerdeki zararı on gün içinde eksiltmeye koyarak giderlerse, masrafın bir buçuk mislini suçludan alırlar. Bu paranın artanı hazinenindir. Bu işte memurlar dikkatsiz olur ve fazla masraf yaparlarsa kendileri öderler. Ayrıca bunun dışında 100 drahmide para cezası ödemek zorunda kalırlar.."

Bergama Şehir Kanunları Kitabesinde Yollar ve Sokaklar ile İlgili Yasalar

Ana yolar 20 elle'den (Bir elle 1.50 kademedir. Buda yaklaşık 9 metre kadardır) daha dar olamaz. Ana yolar dışındakiler 8 elle (4 metre)'den aşağı olamaz. Sokakları birbirine bağlayan yollar ise bu ölçülerin dışında tutulmuştur.

Ev sahipleri hem evlerinin önünü, hem de biraz daha ilerisini temiz tutmak ve tamiratını yapmak zorundadır. Sorumluluklarını yerine getirmeyenlere cezai müeyyideler uygulanır. Bergama'da sokakların temizliği konusunda ise: Sokağa künge dökenlere -kirletenlere- mahalle bekçileri kirlettiği yeri temizlemesini hatırlatırlar. Şayet temizlemezlerse memurlarla birlikte gelirler ve temizletirler. Masrafların bir buçuk katını suçludan tahsil ederler. Ayrıca en az 10 drahm ceza da keserler. Buraya kadar olan kısımda; vatandaşların sorumluluğu ve yükümlülüklerini belirtilirken, diğer taraftan uygulayıcılarla ilgili olarak da, hükümler mevcuttur. Bunlar örnek olarak ele alınan bekçilerle ilgilidir. "...Şayet mahalle bekçileri kanuna uymayan bir muamele yaparlarsa, her kanunsuz hareketi için bunlardan 20 drahm ceza alınır."

Bu cezalardan toplanan paralar, lüzumunda sokakların temizliği için harcanır. Başka yere aktarılamaz. Bu paraların toplanmasında memurlar kanunsuz davranırlarsa şehir amiri tarafından 50 drahm cezaya çarptırılır.

Bu kurallara uymayarak; şayet bir kimse sokakta toprak, taş, kil kazarsa ve kerpiç keserse veya su künklerine zarar verecek tutum ve davranış içine girerse bu durumda mahalle bekçileri bu konuda insanları böyle bir eylemi yapmaması hususunda uyarırlar. Dinlemezlerse bekçiler bu durumu memurlara bildirirler. Memurlar, bu zararı yapanlardan her kanunsuz hareketi için 5 drahmi ceza alırlar. Yaptığı zararı düzelttirirler. Düzeltmezlerse zararı gideriler. Suçludan da masrafın bir buçuk mislini alırlar. Bu işlerin uygulanmasında görevli memurlar gevşeklik gösterirlerse – işi ağırdan alırlarsa- aynı cezaya kendileri de çarptırılırlar.

Kendisine ceza kesilen kimse parayı ödemezse mahalle bekçileri yapılacak olan haczi kendilerine bildirirler. O gün veya ertesi gün haciz edilen eşyayı kimse hacizden kurtarmazsa, o eşya şehirde Agora'da memurlar tarafından satılır.

Bergama'nın Su İhtiyaçlarının Tedarik Edilmesi, Korunması ile ilgili Olarak Kitabedeki Yazılar

Sucular, yer altı su yollarını sağlam ve temiz tutmaya mecburdurlar. Memurlar çeşmeler ve temizliğinden, su yollarının iyi korunması ve bakımından da sorumludurlar. Tamire ihtiyaç duyulan yerleri hazineye bildirirler. R.Koerner "Zu Reehı und Verwaltung der griechische Wasserversorgung nach den inschriften", "Yazıt, Greklerde (Yunanlılarda) su temini yönetimi, (Koerner, 1974.) başlıklı çalışmasında Korner Bergama Krallık Döneminde, Bergama'da yaşanan halkı Grek olarak tanımlaması; araştımacının, tarihsel yanlışta olduğunu, tarihçilerin bu konudaki tezlerine dayanarak açıklamak gereğini, burada vurgulamak istedik*". Bu eserde Koerner, kentin yönetiminde, su ihtiyacının nasıl karşılanacağı hakkında geniş bilgilere yer vermektedir. Hiç kimse çeşmelerden hayvanlarına su içiremez. Kap ve çamaşır yıkayamaz. Suyu kirleten köle değilse, bu eşyası elinden alınır ve 50 drahmi ceza kesilirdi. Eğer bu suçu köle yaparsa ve sahibinin isteği üzerine (emri ile) suçu işlerse, bu durumda kölenin elinden eşya alınmakla beraber 50 değnek vurularak cezalandırılırdı. Bu suçu köle şayet kendiliğinde yapmışsa, varsa bütün malı elinden alınır ve 100 değnek cezaya çarptırılır. Sonra 10 gün ağaçta bağlı durur. Serbest bırakılırken de en az 50 değnek daha uygulanırdı.

Bu konuda yazılmış diğer bir eser ise, G. Garbrecht tarafından hazırlanmış olan "Die Wasserversorgung von Pergamon," "Bergama'da su temini" konusunu ele alan eserdir (Garbrecht, 2001). Bu eserinde şehir kanunlarında "su ve suların tedariki, alınana önlemler ile ilgili bilgiler kısmında, araştırmacı G. Garbecht, bu konuda alınan önlemleri detaylı olarak açıklarken ve bir yandan da uygulanan cezaları da parasal değerlerle rakamsal olarak ortaya koyan bir eser niteliğindedir. Bu eserdeki bazı örnekler göre; Herhangi bir kişi çeşmeyi kirleteni görüp, onu

* Bu konuda geniş bilgi için bakınız; Prof. Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Kİapevi, İstanbul-2005. Diğer bir eser ise; F. Schachermayer, Luvica'ya "Ege Dilleri" adını vermiştir. Hititçe ile akrabalığı bulunan Luvica'deki tanrı, şahıs ve yer adlarının Helenistik Devirlerle aynı olması ise bunların menşelerinin Luvica olduğuna da hiç şüphe bırakmaz. (Prof. Dr. Firuzan Kinal, "Luvi'ler" Türk Ansiklopedisi XXIII Ankara 1976, sayfa 106)

görevli memurlara bildirir veya kirleten kişiyi alıp (tutup) görevli memura götürürse, suçludan tahsil edilen para cezasının yarısı bu kişiye verilir. Para cezasının geri kalan yarısı ise çeşme mukaddes hazinesine ayrılan bütçede toplanırdı. Bu bütçede toplanan paralar çeşmenin bakım ve onarımında kullanılmak üzere ayrılırdı.

Bergama şehrinin su ihtiyacını sağlamak için suları toplamak, biriktirmek, su depolamak amacı ile yapılmış su sarnıçları ile ilgili olarak kanunlarda yer alan bilgiler;

Memurlar, yaz ayları sonunda sarnıçlar ve kuyuların listesini yaparlar. Bu kuyu ve sarnıçları, suların temiz kalması için örtülü tutmayanlar ile kuyuları köreltenlerden 100 drahmi para cezası alınır. Ayrıca körelen kuyu tekrar açtırılır. Ceza olarak tahsil edilen paralar ise yalnız sarnıçların temizliği için ve yeni sarnıçların açılması için sarf edilirdi.

Memurlar sarnıçlarla ilgili; bakım, onarım ve kontrol gibi yükümlülüklerini yerine getirirken, yetkilerini kanun dışı kötüye kullanmaları karşısında 100 drahmi para cezası maaşlarından kesilirdi.

Bergama'da, su sarnıçları, su kuyuları ve su yolları ile ilgili olarak kitabede alınan önlem ve uygulamalarının zaman içinde çok mükemmel uygulandığını günümüzde Bergama Akropolünde bir çok sarnıçın, su kuyularının bulunmasından ve ayrıca yapılmış olan su yollarına ait arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Şehre getirilen sulardan biri, Madra Dağından 65 km.'lik su yolu döşenerek Akropole getirilmiştir. Helenistik dönemde yapılmış olan en uzun su yoludur. Ayrıca Kırkağaç ile Soma arasındaki Aksu denilen yerden, Bergama'ya 45 km. bir mesafeden açılan kanallarla su taşınmıştır. Bugün dahi Bergama'nın su ihtiyacını karşılayan Geyikli suyu da, o dönemde Asklepiona ve şehre su kanalları ile taşınıyordu.

M.Ö. II.yy'da yapılan Bergama Krallık dönemi su yolları 50-75 cm. uzunluğundaki 240 bin kadar toprak künkten oluşur. Kuzeyde Madra Dağı'ndan yaklaşık 45 km asarak üç yol halinde gelen su yolları Bergama'daki kale tepesinin karşısındaki bir tepe üzerindeki su haznesine uzanır. Buradan da toprak altına döşenmiş büyük taslardaki deliklerden geçirilen yüksek basınçlı su yolu kursun borularla üç vadi ve iki alçak tepeli asarak kuzey taraflarından Bergama Kalesi'ne ulaşır. Sarayın sarnıçlarına, evlere ve şehrin çeşmelerine merkezi bir su deposundan toprak künkler aracılığı ile su verildiği düşünülmektedir. Bergama'nın Roma Çağında artan nüfusunun ve büyük yeni hamam kuruluşlarının su gereksinimi Kozak Dağları ve Soma'dan (yaklaşık 80 km uzaklıkta) gelen su yolları ve kısmen su kemerleri ile karşılanıyordu. Roma döneminde şehir akropolün altında genişlediğinden su gereksinimi çok daha kolaylaşmıştır. Bunun için kemerli suyolları yapılmıştır. Bu yollardan arta kalan iki kemer kalıntısı bugün akropolün altında, tepeler arasındaki vadide görülmektedir.

Yüksek basınçlı su tesisatının Romalılar döneminde de kullanıldığını gösteren bilgiler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Romalılar Helenistik dönemde yapılan

suyollarını bırakarak kemerli geniş kanalları kullanmışlardır. Günümüze suyollarının ve boruları ile ilgili kalıntılar çok az gelebilmiştir.

Bergama Akropolünde bugün kazılarla ortaya çıkmış olan birçok sarnıç mevcuttur. Bu sarnıçların büyüklerinden ve kesme taşlarla örülmüş olanlardan biri Kral Sarayı denilen yeredir. Athena Tapınağındaki sarnıç ise bugün bile yaz, kış bütün turistlerin su ihtiyacını giderebilecek durumda olması, kitabedeki, sarnıç, kuyu ve su yolları ile ilgili uygulamaların başarılı sonuçlarını göstermektedir.

Lağım lar ve kanallar hakkındaki hükümlerin ancak bir kısmı okunabilmiş, silik ve kırık olan tarafları nedeniyle bu konularda ayrıntılı bilgilere sahip değ iliz.

Kitabedeki Bergama Şehr ine Ait Yapı İşleri ile İlgili Hükümler

Kentin mimari dokusunu oluşturan konularla ilgili olarak; iki komşu arasındaki müşterek duvarın tamirinde komşularından biri razı olmazsa, bu konuda görevli olan memurlar razı olan komşu ile eksiltmeye koyarlar. Masrafların beşte üçünü suçlu ve beşte ikisini ise razı olan öder. Şayet bu müşterek duvar, birinin evini duvarı, diğ erinin bahçe duvarı ise bu durumda, evinin duvarı olan kişi yapı masrafının üçte ikisini, bahçe duvarı olan kişi ise masrafın üçte biri ödettirilir.

Ayrıca iki komşu arasında yapıların kat yüksekliğ i farklı ise (biri tek kat, diğ eri iki kat olması gibi) bu durumda buna göre hisselerine düş en masraf değ işir. Hisselerine göre masraf bölüş türülür. Bu tür özel mülkiyetler arasında çıkan uyuş mazlıkların çözümünde devletin tutumu hakkında D. Hennig, tarafından hazırlanan “Staatliche Ansprüche an privaten Inumobilienbesitz”, “Özel taşınmazlarda resmi haklar” Bu eserde özellikle bu uyuş mazlıkların nasıl çözülmesi gerektiğ i dair geniş bilgiler mevcuttur (Hennig, 1995).

Bu bilgilerden bazıları; ...İki komşu arasındaki müşterek duvar yıkılırsa bu konuda görevlendirilmiş olan memurlar çağ ırılır. Memurlar tarafından yapılan tahkik sonucu suçlu bulunan zararlı öder.

Sahiplerinin rızası olmadan müşterek duvarın üzerinde bina yapmak, bir kısmını yıkmak ve duvara zarar vermek yasaktır. Müş terek duvar, daha yüksek bulunan komşusunun avlusunda ise ve rutubet yapıyorsa, komşusunun avlusunda bir kanal yapılır. Ancak genişliğ i bir elle'yi, geçmeyecek biçimde açılır ve üzeri taş kapaklarla örtülür. Kitabedeki bilgilere dayanarak D. Hennig eserinde para cezalarına ait rakamsal değ erlerde verir. Örneğ in kanal yaptıranlarındır. Temizliğ i ve tamiri için komşu müsaade edecektir. Bu arada suçlu bulunursa memurlar 5 drahmi para cezası tahsil ederler. Hiç kimse başkasının veya müşterek duvarın dibinde çukur açamaz. Su fıçısı ve su bidonları koyamaz ve ayrıca duvara zarar verecek hiçbir faaliyette bulunamaz. Duvar sahibi ş ikayette bulunursa, bu konuda görevli memurlar gereken kanuni uygulamayı yerine getirirler.

Kitabede, özel mülke ait yapı işleri ile ilgili olarak, “...Eğ er bir komşunun duvarı yıkılmak tehlikesi gösterir ve komşular zarar görecekse...” diye başlayan yasa ile ilgili hükümler, kırık ve silik olduğ undan okunamayan kısımlar arasında kal-

mıştır.

Sonuç

Bergama Krallığı, İskender sonrası yaklaşık 300 yıllık bir süreci kapsayan Helenistik Dönemin* Anadolu topraklarında ortaya çıkmış 150 yıllık hakimiyeti ile (M.Ö. 283-133) bilim, sanat ve kültür alanında ön plana çıkmış bir krallıktır.

Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan “Bergama Şehir Kanunları” adı verilen bu kitabenin; W. Kolbe, ile başlayan M. Ch. Leclercq, G. Klaffenbach, A. Bingen, P.M. Fraser, G. Garbrecht ve D. Henning, gibi araştırmacıların eserlerinde ele aldığı “Şehir Yasaları” ile ilgili bilgilerin ortak özelliği; bu kanunun Bergama Krallık Dönemine ait olduğuna hem fikir olmalarıdır. Roma İmparatorluk Döneminde, İmparator Traianud devrinde (M.S. 98-117) Bu kitabenin beyaz mermer üzerine küçük harflerle yazılıp, kopya edildiği gerçeğini ortaya koymaktadırlar.

Aşağı Agora (Pazar yeri)'da 1900 yılının hemen başında parçalar halinde bulunan bu kitabe, Helenistik dönem Bergama Krallığı döneminde Agora'da dikili olup, toplum hayatının kanunları yazılıydı. Özellikle yol ve inşası, kuyuların, sarnıç ve su yollarının temizlenmesi gibi şehir polisiyle ilgili sıkı hükümleri kapsayan kitabe önemliydi. Astynom yazıtı, (Bergama Müzesinde sergilenmektedir) Agora, M.Ö. 2. yy. başlarında kurulmuştur. Yapıldığı döneminde işlevselliğinde dört yanda sütunlu galerilerle çevrilidir. Dor düzeninde iki katlıdır. Arkalarında tek odalı dükkanlar bulunur. Güney galeri yamaçta kurulduğundan alt kata, kuzey galeri ise ikinci bir üst kata sahiptir.

Günümüzden yaklaşık 2300 yıl önce Anadolu topraklarının batısında Bergama'dan İnsanlık tarihinin karanlıklarına bilim, kültür, sanat ve siyaset gibi konularda bir ışık olarak doğup Helenistik kültürün** en önemli merkezi olmuştur. 1900'lü yılların hemen başında Akropoldaki Aşağı Agorada ortaya çıkarılmış “Pergamon Yazıtları” kitabesi, bize -bugün dahi, insanlığın üzerinde yaşadığı yer kürenin bazı bölgelerinde kavuşamadığı- şehir yaşamında hukukun işleyişine dair “Mihenk Taşı” özelliğine sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

Bergama Müzesi, (Yayına Hazırlayanlar, Sarıoğlu, M. Adnan; Atıla, Cenker; Sahan, Müntehe; Ustura, Nil-

* Helenistik dönem: Tarihte İskender'in ölümünü izleyen döneme Helenistik Dönem (yaklaşık İ.Ö 330- 30) denir. İmparatorluk İskender'in üç büyük generalinin yönettiği üç krallığa bölündü. Makedonya'yı Antigonos, Mısır'ı Ptolemaios ve Suriye'yi Selevkos yönetiyordu. Mısır'da Ptolemaiosların tarih sahnesinden çekildiği İ.S. 30 yılına kadar olan döneme Helenistik Dönem adı verilir. Yaklaşık 300 yıllık bir süreci kapsar.

** Helenistik kültür: Yunan kültürünün doğu kültürleriyle teması sonucu ortaya çıkan fikir, sanat ve felsefe akımı. Alman tarihçi Johann Gustav Droysen (6 Temmuz 1808 - 19 Haziran 1884) 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu dönemin “Helenistik Dönem” olarak anılmasında etkili oldu. (Ἡellenic / Hellen; It was coined by the historian Johann Gustav Droysen to refer to the spreading of Greek culture and colonization over the non-Greek lands that were conquered by Alexander the Great in the 4th century BC, compared to "Hellenic" which describes Greek culture in its native form Johann Gustav Droysen)

- gün;) Bergama Belleten-15, , Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, Bergama 2006, s.127.
- Bingen, A.; Review on Klaffenbach, Die Astynomeninschrift von Pergamon, Anl Class, 24, 1955, pp.254-256.
- Fraser, F. M.; Review on Klaffenbach, Die Astynomeninschrift von Pergamon, JHS.76, 1956, pp.138-140.
- Garbrecht, G.; Die Wasserversorgung von Pergamon, IVP IV I;2, Berlin, 2001.pp.20-35.
- Hennig, D.; Staatliche Ansprüche an privaten Inumobilienbesitz, Chiron 25, 1995, pp.235-282.
- Koerner, R.; Zu Reehı und Verwaltung der griechische Wasserversorgung nach den inschriften A/P 22-13, 1974, pp. 155-210.
- Kolbe, W.; Die Astynomeninschrift, in Die Arbeiten zu Pergamon 1900-1901, AM 1902, pp, 47-77.
- Klaffenbach, G.; Die Astynomeninschrift von Pergamon, Abhandlung. Berlin Kl. Sprachen Lit. 6, 1954, pp.3-25.
- Lecrivain, M. Ch.; La loi des Astynomes de Pergame, Memoires de L'akademie des Sciences Incriptions et Belles-Lettress de Toulouse, II, III, 1903, pp.363-378.
- Güngör, Yüksel; Bergama Krallık Kültü, Bergama Belleten-14, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, Bergama Eylül 2005, ss.186-193.

Antik Çağda Pergamon-Aigai İlişkileri

Dr. Yusuf SEZGİN

Abstarct

Hellenistic kingdom of Pergamon is one of the most important political and economic forces and it has remarkable close relationships with the ancient city of Aigai. Philetairos the first ruler of the Kingdom of Pergamon have made donations to the Aigai and Temple of Apollo Chresterios and tried to show the impact on the city. However, especially in the first half of the third century, Aigai was influenced by the Kingdom of Seleucid instead of Pergamon. After the peace treaty of Apamea in 188, Aigai, Pergamon effect is particularly strong in terms of architecture and urban planning. Ceramic findings and works of sculpture from the excavations at Aigai, tangible evidence of the direct relationship that exists with the Pergamon. In particular, the two statues bearing the signature of the sculptor Menestratos of Pergamon, the most important evidence of the relationship between these.

Keywords: Aigai, Pergamon, Menestratos, Apollo Chresterios.

Özet

Hellenistik Dönemin en önemli siyasi ve ekonomik güçlerinden birisi olan Pergamon Krallığı ile Aigai antik kenti arasındaki yakın ilişkiler dikkat çekicidir. Pergamon Krallığının ilk hükümdarı olan Philetairos kente ve oradaki Apollon Khresterios

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Balkan Yerleşkesi, Edirne.
e-mail: yusufsezgin.aigai@gmail.com

Tapınağına yardımlarda bulunarak kent üzerinde gücünü ve etkisini göstermeye çalışmıştır. Fakat, Aigai özellikle İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında, Pergamon'dan çok Seleukos Krallığı'nın etkisinde kalmıştır. İ.Ö. 188 yılındaki Apamea barış antlaşması ardından, kentteki Pergamon etkisi, özellikle şehir plancılığı ve mimari açıdan güçlü bir şekilde görülmektedir. Aigai kazılarında ele geçen seramik buluntular ve heykeltıraşlık eserleri Aigai ve Pergamon arasındaki doğrudan ilişkinin maddi kanıtlarıdır. Özellikle, Pergamonlu Heykeltıraş Menestratos imzası taşıyan iki heykel söz konusu ilişkinin en önemli kanıtları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Aigai, Bergama, Menestratos, Apollon Khresterios.

Attalos Hanedanlığı, yaklaşık 150 yıl süren hâkimiyetleri boyunca, Pergamon'u önemli bir siyasi güç yapmanın yanı sıra Hellen kültürünün ikinci Atina'sı durumuna getirmiştir. Pergamon hükümdarları, Hellen dünyasının kutsal merkezlerine ve farklı kentlere binalar ve başka adaklar vakfederek bilim ve sanatın koruyucusu olduklarını gösteren bir politika izlemişlerdir.¹ Söz konusu politika bağlamında, Pergamon'un yaklaşık 40 km. güneyinde yer alan Aigai antik kentinin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihsel ve Epigrafik Veriler

Aigai ve Pergamon arasındaki ilişkileri, dönemin tarihsel olaylarından bağımsız ele almak mümkün değildir. Ancak iki kent arasındaki Hellenistik dönem öncesi ilişkiyi gösteren izler bilinmemektedir. Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılında ölmesinin ardından, halefleri olan Diadokhoslar toprakların paylaşımı konusunda mücadele içine girerler. İ.Ö. 281 yılında Lysimakhos, Seleukos I ile yaptığı Kouroupedion savaşında ağır bir yenilgiye uğrayarak hayatını kaybeder. Kouroupedion savaşından çok kısa bir süre sonra Seleukos I'in öldürülmesi ile doğan kargaşa ortamında Batı Anadolu'daki birçok kent özgürlüğüne kavuşur. Aigai'de 2004 yılında ele geçen bir dekret bu döneme ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.² Dekrette, Seleukos kralları Seleukos I Nikator ile oğlu Antiokhos I Soter'in kentte tanrısal sıfatlarla onurlandırılmıştır. Kouroupedion savaşında (İ.Ö. 281) kazanılan zaferin hemen ardından dikilen bu yazıtta, Seleukos I ve Antiokhos I'in Aigai kentine yaptıkları iyiliklerden ve kentin özgürlüğe kavuştuğu günden söz edilmektedir.³

Lysimakhos'un Antigonos'dan aldığı savaş ganimetini Pergamon'da korumak üzere görevlendirilen Philetairos, Seleukos I'in öldürülmesi ile oluşan kargaşa ortamı içinde Pergamon Krallığı'nın temellerini atmıştır. Pergamon ve Aigai arası-

1 Hansen 1971, 284-298; Radt 2002, 275-277.

2 Doğer vd. 2008, 210-211.

daki ilişkilere ait ilk izler de Philetairos dönemine (İ.Ö. 281-263) dek gitmektedir. Aigai yakınlarında yer alan Apollon Khresterios Tapınağı'nda ele geçen bir yazıt Philetairos'un etki alanını Aigai'ye kadar genişlettiğini göstermektedir.⁴ Yazıttaki ifadeden hareketle tapınağın Philetairos tarafından yaptırıldığı ileri sürülmüştür.⁵ Aigai'nin yaklaşık 7 km. kuzeyinde yer alan Danışman Tepeden (Atçılar Köyü) gelen diğer bir yazıtta Philetairos'un Apollon Khresterios tapınağına arazi bağışladığından söz edilmektedir.⁶ Bununla birlikte, Seleukos I ve onun oğlu Antiokhos I adına dikilen Aigai dekretinde "...Apollon (tapınağının) kutsal alanının yanında (onlar için) mükemmel bir tapınak inşa edilsin..." şeklinde bir ifade yer almaktadır.⁷ Dekretteki ifadeler Apollon Khresterios tapınağının, Seleukoslar ile her zaman iyi ilişkiler içinde olmak isteyen Philetairos tarafından Aigai halkı adına, Seleukos I ve Antiokhos I için yaptırılmış olabileceğini düşündürmektedir. Aigai üzerindeki güçlü Seleukos etkisi Antiokhos II döneminde de (İ.Ö. 261-246) devam etmiştir.⁸ Antiokhos II adına Ephesos, Kyme, Myrina ve Phokaia'nın yanı sıra Aigai'de de gümüş tetradrahmiler basılmıştır.⁹

Seleukos Krallığı ile iyi ilişkiler kuran ve krallığını ilan etmeyen Philetairos döneminde de bölgede Seleukoslar'ın halen önemli bir güç olduğu açıktır.¹⁰ Pergamon Krallığı Eumenes I döneminde (İ.Ö. 263-241), Seleukoslar ile sürdürdükleri iyi ilişkilere son vererek sınırlarını kuzey, doğu ve güneybatı yönlere doğru genişletmiştir.¹¹ Bu dönemde Aigai'nin kontrolü Pergamon Krallığı'na geçmiş olmalıdır. Kral unvanını ilk kez kullanan Attalos I döneminde, Galatların (İ.Ö. 238/237) ve ardından da Seleukos kralı Antiokhos Hieraks'ın yenilgiye uğratılması (İ.Ö. 228) ile Pergamon Batı Anadolu'nun en önemli gücü haline gelmiştir. Attalos I'in elde ettiği önemli başarılar çok uzun sürmemiş, Seleukos Krallığı'nın General Akhaios komutasında başlattığı saldırılar (İ.Ö. 220-218) sonucunda Aigai¹² ve Aiolis kıyıları Pergamon Kralı Attalos I'in elinden alınmıştır. W. Radt, General Akhaios'un Pergamon çevresindeki kentleri ele geçirmesini anlatırken şöyle demektedir: "Akhaios adlı Seleukoslu bir general, iki yıl içinde bütün toprakları geri almayı başaracak ve hatta Attalos'un elinden, yakın çevredeki, ataları za-

3 Malay-Ricl 2009, 43.

4 OGIS 312; Fabricus 1885, 272-274; Hansen 1971, 18; Allen 1983, 17, 183 No. 9.

5 Απόλλωνι Χρηστηρίω Φιλέταιρος Αττάλου. H. Malay ve M. Ricl, tapınağın yaygın olarak Attaloslar tarafından yapıldığının kabul edildiğini belirtmektedir. H.-J.Schalles yazıtın Apollon Khresterios Tapınağı'nın kapısının üstünde ya da propylonunda durması gerektiğini kaydetmektedir (Schalles 1985, 35-36). Philetairos tarafından yaptırılan Meter Theon Tapınağı'nın arşitrav blokları üzerinde yer alan adak yazıtı da Apollon Khresterios Tapınağı'ndaki Philetairos adayı ile aynı kalıpta yapılmıştır (Φιλέταιρος Αττάλου Μητροί Θεών. Conze-Schazmann 1911, 10; Bringmann-Steuben 1995, 293, K.Nr.: 256 [E]). Apollon Khresterios Tapınağı yazıtı ile ilgili detaylı tartıma için bkz.: Bringmann-Steuben 1995, 285-286, K.Nr.: 251 [E].

6 Bean 1966, 525-528; Bringmann-Steuben 1995, 286, K.Nr.: 252 [E].

7 Malay-Ricl 2009, 54.

8 Allen 1983, 17-18.

9 Newell 1941, 287-292; McShane 1964, 45; Houghton 1992; Aperghis 2004, 215; Magie 2007, 20, 109 (dipnot 27).

10 Aigai'nin 5 km. güneydoğusunda yer alan Maldan köyünden gelen ve Antiokhos I dönemine tarihlenen bir yazıtta Seleukos Krallığı'nın bölgedeki vergilendirmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bkz.: Malay 1983a; Malay 1984, 99-100; Aperghis 2004, 149-150, 163. H.S. Lund yazıttaki vergilendirmenin Attalos Hanedanlığı ile de ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir (Lund 1992, 149).

11 Radt 2002, 27-28.

manından beri Pergamon'a ait olan kentleri bile (Aigai ve Myrina) koparacaktı."¹³ Kısa bir süre sonra Antiokos III'e karşı ayaklanan Akhaïos'un öldürülmesi ile (İ.Ö. 216) Aigai ve çevresi yeniden Pergamon Krallığı'na katılmıştır.¹⁴

Aigai, İ.Ö. 218-197 yılları arasında Attalos hanedanlığının (Attalos I) egemenliği altında varlığını sürdürmüş olmalıdır.¹⁵ İ.Ö. 197 yılında, Antiokhos III'ün Batı Anadolu'da Seleukos egemenliğini tekrar kurmasıyla birlikte, Aigai'nin kontrolü Seleukosların eline geçmiş olmalıdır.¹⁶ İ.Ö. 188 yılında gerçekleşen Apamea barış antlaşması ile Seleukoslar, Toros Dağları'nın güneyine çekilerek bölgeyi terk etmeye zorlanmıştır. Apamea'nın ardından özgürlüğünü kazanan kentler arasında Aigai'nin de adı geçmektedir.¹⁷ Polybius'un aktarımına göre, Bithynia kralı Prusias II ile Attalos II arasında gerçekleşen bir savaşta Aigai ciddi bir şekilde tahrip edilmiştir (İ.Ö. 156-154).¹⁸ İ.Ö. 133 yılına gelindiğinde Attalos III (İ.Ö. 138-133) ölümünden önce, akılcı bir politik karar ile Pergamon Krallığı'nı Roma İmparatorluğu'na bağışlamıştır. Bu tarihten sonra Aigai varlığını Roma hâkimiyeti altında sürdürmüştür. Hellenistik dönemin başlarından itibaren Pergamon ile sürdürülen yakın ilişki, Roma Dönemi'nde de devam etmiştir.

Aigai'de Roma yönetimine ilişkin en erken bilgi İ.Ö. 1. yüzyıla aittir. Ceasar'ın güvenilir bir adamı ve yakın dostu olan Prokonsül Publius Servilius Isauricus, Asya Valisi olarak görev yaptığı sırada (İ.Ö. 46-44) kente ve buradaki Apollon Khresterios Tapınağı'na önemli yardımlarda bulunmuştur.¹⁹ Aigai'de ele geçen bir heykel kaidesinin üzerindeki yazıt, Publius Servilius Isauricus'un yardımcıları nedeniyle Aigai'de onurlandırıldığını göstermektedir.²⁰ Benzer şekilde, Publius Servilius Isauricus Pergamon'da geleneksel yasaları ve bağımsız demokrasiyi yeniden kurmuş ve bu nedenle de kentin "kurtarıcısı ve hayır sahibi" sıfatını kazanmıştır.²¹

Arkeolojik Veriler

Aigai antik kenti, kent planı, teraslamaları, mimarisi ve birçok ayrıntısı ile Pergamon'u anımsatmaktadır.²² Engebeli bir arazide kurulan Aigai ve Pergamon'da-

12 Polybius, His. 5.77.4; Magie 2007, 122-124, dipnot 36.

13 Radt 2002, 29.

14 Hansen 1971, 39; Allen 1983, 99; Magie 2007, 29-30. Polybius'un aktarımından anlaşıldığı üzere Aigai ele geçirilmeden önce, İ.Ö. 228 yılından itibaren, Attalos egemenliği altındaydı (Ma 2000, 46, dipnot 70).

15 Allen 1983, 42.

16 Magie 2007, 35-36.

17 Hansen 1971, 95-96; Magie 2007, 161, dipnot 75.

18 Polybius, His. 33.13; Hansen 1971, 134; Magie 2007, 60.

19 Kentteki Roma dönemine ait yapıların önemli bir bölümü ve kentin genişlemesi Publius Servilius Isauricus yönetimi döneminde gerçekleşmiş olmalıdır (Clerc 1886, 292; Bohn-Schuchhardt 1898, 66).

20 Publius Servilius Isauricus ile ilişkili ele geçen yazıtlar için bkz.: Clerc 1886, 289; Bohn-Schuchhardt 1898, 47, Abb. 60; 53, Abb. 69; 54, No. 5.

21 Radt 2002, 41.

ki kamu yapılarının yerleştiriliş biçimleri arasındaki benzerlik, başka bir deyişle yelpazeyi andıran ortak “kent planlaması” göze çarpmaktadır. İki kent arasında, hem kent planlamacılığı, hem de çağdaş yapıların mimari özellikleri açısından görülen yakın ilişki birçok bilim adamının dikkatini çekmiştir. Pergamon kazısı üyesi R. Bohn ve C. Schuchhardt 1886 yılının temmuz ayında Aigai’de kapsamlı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bohn ve Schuchhardt Aigai kalıntılarını ilk gördükleri andaki duygularını şu şekilde ifade etmektedir: “Yüzyıllar boyunca hiç el değmemiş kalıntıların muhteşemliği ve Pergamon yapılarıyla olan inanılmaz benzerlik bizi hayrete düşürmüştü, adeta gözlerimizi kamaştırmıştı.”²³ S. Reinach, R. Bohn ve E. Fabricus’un kendisine “Ne Nemrud Kalesi’ni görmeden Pergamon Akropolü’nü, ne de Pergamon’u tanımadan Nemrud Kalesi’ni anlayabiliriz” dediklerini kaydetmiştir.²⁴ Aigai, 19. yüzyılın sonlarından bu yana, Pergamon’un “taşrası” olarak kabul edilmektedir.²⁵ W. Radt, Aigai antik kentini “Küçük Pergamon” olarak tanımlamakta ve Pergamon’un en önemli taşra kentleri arasında saymaktadır.²⁶

R. Bohn ve C. Schuchhardt, Aigai antik kenti üzerine yazdıkları monografinin birçok farklı bölümünde, kenti Pergamon’daki Eumenes II dönemine ait mimari eserler ile karşılaştırmaktadırlar.²⁷ W. Radt, Pergamon ve Aigai arasındaki mimari yakınlıktan yola çıkarak Pergamonlu kraliyet mimarlarının ve yapı ustalarının Aigai’de faaliyet göstermiş olduklarını ileri sürmüştür.²⁸ D.G. Romano, Pergamon ile gösterdiği yakın benzerlikler nedeniyle Aigai’nin, Eumenes II tarafından tasarlanmış olduğunu ya da en azından, kentin mimarisinden etkilenmiş olduğunu belirtmektedir.²⁹ E.V. Hansen, özellikle Aigai Agorası’nın zemin katı ile Pergamon’daki tiyatro terasında yer alan batı stoanın zemin katı arasındaki yakın benzerlikten hareketle, her iki yapının da aynı mimar tarafından tasarlandığını iddia etmiştir.³⁰ A. Akarca da Aigai’nin, topografyası ve yapıları ile Pergamon’a çok benzediğini, Pergamon etkisinde kaldığını ve Hellenistik dönemde Pergamon tarzında büyük bir inşa faaliyetine giriştiğini kaydetmektedir.³¹ Aigai mimari yapılarının önemli bir bölümünde özellikle Dor düzenin tercih edilmesi, Attalos Hanedanlığı’nın mimari ideolojisi ile de bir bütünlük sergilemektedir.

Eumenes II döneminde (İ.Ö. 2. yüzyılın ikinci çeyreği) inşa edilen Perga-

22 Coulton 1976, 70; Mierse 1999, 160-161.

23 Bohn-Schuchhardt 1898, 2. E.V. Hansen de, Aigai’ye ilişkin anlatımlarında, kentin plan açısından şaşılacak derecede Pergamon’a benzediğini ifade etmektedir (Hansen 1971, 285).

24 Reinach 1891a, 222.

25 Pirson 2007, 497.

26 Radt 2002, 18.

27 Bohn-Schuchhardt 1898, 10, 21.

28 Radt 2002, 278.

29 Romano 1982, 588, dipnot 15: “The Acropolis city of Aigai, which may also have been designed by Eumenes II, or at least influenced by the architecture of his city, has some similarities with the layout of the Pergamene Acropolis.”

30 Hansen 1971, 286.

31 Akarca 1972, 85. Benzer şekilde F.E. Winter’de Aigai’nin Pergamonlu karakterinden söz etmektedir (Winter 1971, 419-420).

mondaki Yukarı Agora ile Aigai Agora'sı arasındaki yakın benzerlikler dikkati çekicidir.³² E.V. Hansen, Aigai'deki Agora dâhil birçok yapının, Prusias II'nin kenti tahrip etmesinin ardından (İ.Ö. 156-154), Attalos II dönemindeki imar faaliyetleri sırasında yapıldığını ileri sürmüştür.³³ J.J. Coulton, mimari verilerin Hansen'in görüşünü desteklediğini belirtmiştir.³⁴ F. Winter Aigai Agorası'nın Pergamon örneklerinden esinlenilerek yapıldığını, Eumenes II ya da Attalos II'nin desteğiyle yapılmış olabileceğini söylemektedir.³⁵ J.J. Polit de, Aigai Agorası'nın Attalos Hanedanlığı tarafından yaptırılmış olduğunu kaydetmektedir.³⁶

Aigai'nin konumlandığı tepenin güneyinde, iki farklı kademedeki tiyatro ve tapınak kompleksi yer almaktadır. Üst düzlükte yer alan peripteros planlı tapınak, tiyatronun üstündeki konumu ve etrafındaki "L" formulu stoası ile Pergamon'daki Athena kutsal alanını anımsatmaktadır.³⁷ Söz konusu stoa birçok mimari ayrıntısı ile Atina'daki Attalos II stoasına benzemektedir ve bu nedenle de her iki yapının da çağdaş olduğu ileri sürülmüştür.³⁸ Aigai'deki tapınağın tanımlanmasına yönelik net veriler olmamakla birlikte, konumu itibarıyla Pergamon Athena tapınağını anımsatması nedeniyle Athena tapınağı olarak değerlendirilmiştir.³⁹ Aigai Athena (?) tapınağı 11.40x19.35 m. ölçüleri ile 12.27x21.77 m. ölçülerindeki Pergamon Athena tapınağından biraz küçüktür. 1800'lü yıllarda Aigai etrafında yer alan köylerin iskân edilmesi döneminde, söz konusu tapınağa ve stoaya ait sütunların ve mimari elemanların tamamına yakını sökülüştür.

Aigai tiyatrosu ile nispeten iyi korunmuş durumdaki Pergamon tiyatrosu arasında da paralellikler mevcuttur.⁴⁰ Her iki tiyatronun da oturma sıraları ana kaya üzerine yerleştirilmiştir. Aigai tiyatrosu, güney kısmı destekli bir teras duvarı ile sınırlandırılan bir alanda yer almaktadır. Benzer bir teras sistemi Pergamon'da da karşımıza çıkmaktadır.⁴¹ Yaklaşık 250 m. uzunluğa sahip Pergamon tiyatro terasının kuzey ucunda, İ.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen, Dionysos Tapınağı bulunmaktadır. Yaklaşık 220 m. uzunluğundaki Aigai tiyatro terasının doğu ucunda da bir tapınak yer almaktadır. Templum in antis planlı tapınak, Pergamon'dan farklı olarak tanrıça Demeter ve kızı Kore'ye adanmıştır.⁴² Demeter-Kore tapınağı, Mamurt

32 Pergamon ve Aigai agoraları arasındaki benzerlikler ilk kez detaylı şekilde Bohn ve Schuchhardt tarafından ele alınmıştır (Bohn-Schuchhardt 1898, 27). Konuya ilişkin diğer tartışmalar için bkz.: Hoepfner 1997, 27-28, fig. 3c; W. Radt, Yukarı Agora'ya ilişkin anlatımlarında Yukarı Agora'nın, oldukça iyi korunmuş durumda günümüzde kadar ulaşan Aigai Agorası gibi olması gerektiğini belirtmektedir (Radt 2002, 88).

33 Hansen 1971, 287.

34 Coulton 1976, 70, 213-214.

35 Winter 1993, 277-278.

36 Pollitt 1986, 282.

37 Akarca 1987, 887; Radt 2002, 278. Pergamon ve Aigai'deki tiyatro-tapınak kompleksi ilişkileri ve teras düzenlemelerindeki benzerlikler için bkz.: Winter 1971, 419; Mierse 1999, 160; Winter 2006, 18.

38 Hansen 1971, 286.

39 Bohn-Schuchhardt 1898, 35.

40 Bohn-Schuchhardt 1898, 44.

41 Radt 2002, 255-256.

42 Bohn-Schuchhardt 1898, Abb. 49, 51, 41-43.

43 Bölgenin yerel taşı olan trahit'ten inşa edilen Demeter-Kore ve Meter Theon tapınakları, templum in antis planları, basamaklı merdivenden oluşan alt yapıları, 1.60 m. genişliğindeki kapıları ve ortada iki sütun arasındaki mesafenin yanlarda anteler ile sütunlar arasındaki mesafeden daha geniş olması açısından da benzemektedir.

Kalede yer alan Meter Theon Tapınağı gibi güneydoğuya bakması ile de ana tanrıça kültü ile ilişkili gibi görünmektedir.⁴³ Bununla birlikte, tiyatronun hemen doğusunda yer alan templum in-antis planlı diğer bir tapınak ise Dionysos Tapınağı olarak değerlendirilebilir.

Aigai antik kentinde Tiyatro, Gymnasion ve Stoaların bulunduğu güney yamaçtaki ilk terasın hemen altında (güneyinde), ikinci bir teras bulunmaktadır. 220x18 m. boş alana sahip olan terasta kentin stadiumu yer almaktadır. Ölçüleri itibariyle, hemen kuzeyinde yer alan tiyatro terası ve Pergamon tiyatro terası ile de uyum içerisinde.⁴⁴

Aigai, Pergamon'a doğrudan bir yol ile bağlı değildir ve Pergamon bölgesi içinde yer almasına rağmen, Pergamon'dan ziyade deniz ile bağlantılı gibi görünmektedir.⁴⁵ Aigai'de ele geçen yabancı kökenli sikkeler arasında en büyük grubu Elaia örnekleri oluşturmaktadır.⁴⁶ Antikçağda Pergamon'un limanı olan Elaia Aigaililer tarafından da benzer bir amaç için kullanılmış olabilir. Aiolis'in başkenti olan ve deniz kıyısında yer alan Kyme'nin sikkeleri, Pergamon ve Elaia örneklerine oranla, Aigai'de az sayıda temsil edilmektedir. Bu durum özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde Aigai'nin Kyme'den ziyade Elaia ile ilişki içinde olduğunu düşündürmektedir. Yabancı kökenli Aigai buluntusu sikkeler arasında üçüncü sırada Pergamon örnekleri yer almaktadır. Sayısal açıdan, ele geçen ithal sikkelerin yaklaşık % 32'sinin Elaia ve Pergamon kökenli olması, Aigai'nin söz konusu merkezlerle olan yakın ticari ilişkisinin bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

Aigai'de ele geçen heykeltıraşlık eserleri, Pergamon ile kurulan doğrudan ilişkinin en önemli kanıtları arasındadır. Bouleuterion'da ele geçen heykellerden iki tanesinin kaidesi üzerinde yer alan "Men°stratow Ñİpp°ou PergamhnÚw špo°ei" yazısı, her iki heykelin de Pergamonlu heykeltıraş, Hippias oğlu Menestratos tarafından yapıldığını kanıtlamaktadır.⁴⁷ Attalos Hanedanlığı adına Pergamon'da çalışan bazı heykeltıraşların isimleri bilinmekle birlikte,⁴⁸ Aigai'de eserler veren Menestratos'un adıyla ilk kez karşılaşmaktayız.⁴⁹ Bouleuterion'da açığa çıkarılan heykeltıraşlık eserleri gerek teknikleri gerekse de stilleri açısından Pergamon etkileri göstermektedir. Aigai heykellerinde görülen baş, kol ve bacak gibi temel uzuvların yanı sıra elbise kıvrımları gibi küçük detayların bile ayrı parçalar halinde işlenerek eklenmesi Pergamon heykel okuluna ait detaylar olarak karşımıza

44 Romano 1982, 588, dipnot 15.

45 Radt 2002, 19.

46 Aigai'de, 2004-2010 yılları arasında ele geçen ve tespit edilebilmiş 21 farklı merkezden gelen sikkeler arasında en büyük grubu Elaia sikkeleri ile birlikte Myrina örnekleri oluşturmaktadır.

47 Doğer vd. 2008, 215.

48 Smith 2002, 104. Zeus Sunağı'nda çalışan heykeltıraşların isimleri için bkz.: Smith 2002, 163.

49 Plinius'un aktarımından (Nat.His., XXXVI.10) İ.Ö. 4. yüzyılda Ephesos Artemis Tapınağı için eserler üreten heykeltıraş Menestratos'un adını bilmekteyiz. Aynı döneme ait Menestratos (Atinalı) isimli başka bir heykeltıraş daha bulunmaktadır (Coulson 1980). Aigai'de eserleri tespit edilen Pergamonlu Menestratos ise geç Hellenistik dönemde çalışmıştır.

50 Pergamon heykeltıraşlık ekolüne ilişkin bkz.: Schober 1951 180 vd.; Bieber 1961, 106-122.

çıkmaktadır.⁵⁰

Aigai ile Pergamon arasında var olan ilişkinin önemli bir bölümünü seramikler oluşturmaktadır. Pergamon, Hellenistik dönemin önde gelen seramik üretim merkezleri arasında yer almaktadır.⁵¹ Aigai'de ele geçen az sayıdaki Hellenistik seramik ile Pergamon üretimleri arasında ilişki kurmak şu an için mümkün görünmemektedir. Pergamon, Roma Döneminin önemli seramik üretim merkezlerinden birisi olarak da dikkati çekmektedir.⁵² Özellikle son yıllarda gerçekleştirilen laboratuvar analizleri kentin üretimlerinin daha rahat bir şekilde tanımlanmasına olanak vermiştir.⁵³ Aigai'de ele geçen ve özellikle İ.S. 1.-3. yüzyıllar arasına tarihlenen seramik buluntuların önemli bir bölümü Pergamon üretimi olarak tanımlanmıştır.⁵⁴

Aigai'de sayıları yüzleri bulan sarnıçlardan biri 2006 yılında kazılmıştır.⁵⁵ Geç Hellenistik dönemde kullanılmaya başlayan ve Bizans dönemine kadar defalarca temizlenerek kullanılan sarnıç içinde İ.S. 12-13. yüzyıllara ait çok sayıda tam ve tama yakın günlük kullanım kabı ele geçmiştir. Sarnıç içinden gelen buluntuların yanı sıra kentin genelinde ele geçen Bizans seramiklerinin önemli bir bölümü Pergamon üretimi örneklerle uyum içerisinde dir.⁵⁶

Pergamon'un güneydoğusunda, bugünkü adı Yund Dağı olan Aspordenon Dağı'nda, Philetairos tarafından ana tanrıça için Meter Aspordene kutsal alanı yaptırılmıştır.⁵⁷ Meter Aspordene kutsal alanı Pergamon ve Aigai arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Aigai antik kenti Meter Aspordene kutsal alanı gibi, Aspordenon Dağı'nda yer almaktadır ve Aspordenon'daki en büyük merkez konumundadır. Kutsal alan, Aigai antik kentine 30 km. Pergamon'a ise 35 km. mesafede yer almaktadır.⁵⁸ Kutsal alanda ele geçen sikkeler içinde, Pergamon örneklerinden sonra en büyük grubu Aigai sikkeleri oluşturmaktadır.⁵⁹ Meter Aspordene'de ele geçen adak malzemeleri içinde, elinde tympanon tutan ana tanrıça (kybele) figürinleri ve plakaları önemli bir grubu oluşturmaktadır. Aynı tipteki figürin ve plakalar Aigai kazılarında da ele geçmektedir. Ele aldığımız bu veriler kutsal alanın Aigaililer tarafından da aktif olarak kullanıldığını kanıtlamakta-

51 Schäfer 1968; Hübner 1993.

52 Hayes 2008, 49-52.

53 Japp 2009; Japp-Mommsen 2009; Schneider-Japp 2009.

54 Pergamon buluntusu örnekler için bkz.: Japp 2009, Abb. 1, Perga 18-19, Perga 21-22; Abb. 3, Perga 25, 31; Abb. 7, Perga 64, 68-69.

55 Doğer vd. 2008, 219-221.

56 Pergamon'da ele geçen üretim artıkları ve yapılan kil analizi çalışmaları, Pergamon'un Bizans döneminde önemli bir seramik üretim merkezi olduğunu kanıtlamıştır (Spieser 1996; Waksman-Spieser 1997; Japp 2009, 246-247).

57 Strabon, Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspordenon Dağı'nda Tanrılar Anası "Asporene" ye ait bir tapınaktan söz etmektedir (Strabon, XIII.11.6). Kutsal alana ilişkin arkeolojik veriler için bkz.: Conze-Schazmann 1911; Rumscheid 1994, 29, Res. 94, 1-2; Radt 2002, 27.

58 Meter Aspordene kutsal alanı Yund Dağı'nın en yüksek noktası olan 1066 m. de yer almaktadır. Yund Dağı üzerinde yer almayan Gambreion ve Apollonis gibi merkezler, Meter Aspordene kutsal alanına Aigai ile yaklaşık aynı uzaklıkta bulunmaktadır (Williamson 2010).

59 Conze-Schazmann 1911, 42, No. 21-24.

60 Radt 2002, 278.

dır.

Meter Aspordene kutsal alanı, İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında, Philetairos tarafından bereketli Magnesia Ovası'na hükmetmenin ve bölgedeki diğer siyasi aktörlere gücünü göstermenin bir yolu olarak kurulmuş olmalıdır.⁶⁰ Aigai yakınlarında yer alan Apollon Khresterios tapınağının Philetairos tarafından, en azından bir bölümünün, yapımında ve arazi bağışlanmasında da benzer bir amaç hedeflenmiş olmalıdır.⁶¹ W. Radt, Philetairos'un Aigai ile ilişkisine dair şunları aktarmaktadır: "... Aigai'nin Pergamon'un sömürgesi ve askeri üssü olarak, Philetairos tarafından, henüz çok sınırlı olan hükümlerlik alanının güney kıyısında, stratejik gereklilikten ziyade "bayrak gösterme" niyetiyle "yeniden kurulmuş" bulunduğu bir olasılıktır."⁶²

Sonuç

Antik kaynakların aktarımları ve arkeolojik veriler, olduğunu göstermektedir.⁶³ İ.Ö. 188 yılında gerçekleşen Apamea barış antlaşması sonucunda Batı Anadolu'daki Seleukos egemenliği sona ermiştir. Bu tarihten sonra kentteki Pergamon etkisi, özellikle şehir planlığı ve mimari açıdan, güçlü şekilde hissedilmektedir. Bununla birlikte Aigai'nin Apameia'nın ardından da özgür bir kent olarak tanımlandığını unutmamak gerekir.⁶⁴ Ayrıca, İ.Ö. 2. yüzyıl'da Aigai'nin kendi adını taşıyan sikkeler basması da kentin bağımsızlığına işaret etmektedir.⁶⁵

Birçok araştırmacı, Aigai antik kenti ile farklı Pergamon Kralları arasında ilişkiler kurmaya çalışmıştır. İki kent arasındaki ilişkiler Philetairos döneminde başlamıştır. Ancak Aigai'de Pergamon etkisi Eumenes I dönemi ile birlikte (İ.Ö. 263-241) artmış olmalıdır. Eumenes I'in Apollon Khresterios tapınağına arazi bağışladığı bilinmektedir.⁶⁶ Fakat Eumenes I, aynı zamanda Trakya'dan Anadolu'ya gelen Galat kabilelerinin saldırıları ile uğraşmaktaydı. Aigai, Attalos I döneminde, 21 yıl kadar, Pergamon egemenliğinde kalmıştır. Bu dönem, Galat tehlikesinin bertaraf edildiği (İ.Ö. 238/237)⁶⁷ ve Aigai'nin inşaa faaliyetleri açısından Pergamon Krallığı'nca desteklenmesi için uygun bir dönem gibi görünmektedir.⁶⁸

Bithynia kralı Prusias II'nin Aigai'yi tahrip etmesinin ardından (İ.Ö. 156-154), Attalos II kentin yeniden imar edilmesinde önemli katkılar sağlamış olmalıdır.⁶⁹

61 Lund 1992, 137; Gruen 2000, 20.

62 Radt 2002, 278.

63 Aigai ve bölgedeki diğer kentlerdeki Seleukos egemenliği, İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısı boyunca, Antiokhos II'nin (İ.Ö. 261-246) hükümdarlığı döneminde de devam etmiştir (Allen 1983, 17-18).

64 Hansen 1971, 95-96; Allen 1983, 99; Magie 2007, 125, dipnot 36, 161, dipnot 75.

65 Allen 1983, 111.

66 Malay 1999, 22, no. 3.

67 Allen 1983, 34; Arslan 2000, 81.

68 R.E. Allen, Aigai ve Temnos'daki Pergamon egemenliğine ilişkin ilk somut izlerin Attalos I dönemine ait olduğunu ileri sürmektedir (Allen 1983, 18).

69 Bu görüş ilk kez E.V. Hansen tarafından ileri sürülmüştür (Hansen 1971, 287).

70 Polybius, His. 33.13.8; Hansen 1971, 135; Allen 1983, 99; Magie 2007, 60.

71 Kolbe 1907, 422.

Prusias II, savaş sonrasında yapılan barış antlaşması gereğince tahrip ettiği kentlere 100 talent ödemek zorunda bırakılmıştır.⁷⁰ Söz konusu meblağ Aigai'nin yeniden imar edilmesi için oldukça önemli görünmektedir. Attalos II dönemine ait ephebos listelerinden, Aigai gençlerin eğitim için Pergamon'a gönderildikleri anlaşılmaktadır.⁷¹ Eldeki veriler, Aigai kenti ile Attalos II yönetimi arasındaki yakın ilişkilerin varlığını kanıtlamaktadır.

E.V. Hansen, Aigai gibi küçük, politik bir önemi olmayan ve önemli bir yol güzergâhını kontrol etmeyen bir kentin bu kadar büyük çaplı bir imar faaliyetine nasıl giriştiğini sorgulamıştır.⁷² W. Radt da, Aigai'yi tanımlarken "... ufak ve kendi başına hemen hiçbir önem taşımayan kırsal Aigai..." şeklinde bir ifade kullanmaktadır.⁷³ Fakat Aigai'nin Hellenistik dönem boyunca ekonomik açıdan güçlü bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Kentin dokumacılıkta ve yün üretiminde bölgede tekel olduğu bilinmektedir.⁷⁴ Diğer yandan Apollon Khresterios tapınağı tarafından kontrol edilen geniş arazilerden de önemli bir gelir elde edilmiş olmalıdır. Hellenistik döneme ait Aigai sikkeleri üzerinde görülen keçi tasvirleri ve uygun coğrafyası ile kentin önemli bir keçicilik merkezi olduğu anlaşılmaktadır. İ.S. 10. yüzyılda yaşamış olan sözlük yazarı Suidas, Aigai'de üretilen keçi derilerinin Smyrna ve Magnesia agoralarında satıldığını aktarmaktadır.⁷⁵ Öte yandan buluntular, İ.S. 10. yüzyılda kentte yerleşimin olmadığını göstermektedir. Bu açıdan Suidas'ın daha önceki bir döneme gönderme yaptığını düşünmek doğru olacaktır.

Aigai ile Pergamon arasındaki ekonomik ilişkilerde parşömen'in önemli bir rolü olduğunu düşünmekteyiz.⁷⁶ Mısır'ın Anadolu'ya papirüs ihracatını durdurmasının ardından, Sardesli Krates tarafından parşömen bulunmuştur.⁷⁷ "Pergamon derisinden" anlamına gelen Yunanca "pergamene", Latince "charta pergame-na" sözcüklerinden türetilen parşömen'in ilk örnekleri keçi ya da koyun derisinden hazırlanmıştır.⁷⁸ Pergamon'un ihtiyaç duyduğu büyük miktarlardaki parşömen, keçi yetiştirmek için uygun coğrafi koşullara sahip olan dost ve müttefik Aigai'den karşılanmış olmalıdır. Papyrus'e oranla oldukça pahalı bir ürün olan parşömenin satışından kentin önemli bir gelir sağlayacağı açıktır. Belki de Pergamon'a yapılan deri satışından elde edilen kazanç ile Pergamonlu mimarlar, şehir plancıları ve heykeltıraşlar çalıştırılarak "Küçük Pergamon"un inşası gerçekleştirilmiştir. Hellenistik Dönem'de Pergamon ve Aigai arasında görülen yakın benzerlikler ve ilişkiler Pergamon ile başka bir merkez arasında görülmemektedir. Bu açıdan, Pergamon Hükümdarlarının Aigai'ye özel bir ilgi gösterdikleri anlaşıl-

72 Hansen 1971, 287.

73 Radt 2002, 278.

74 Aigai'nin dokumacılıkta bölgede tekel olduğuna dair bir yazıt için bkz.: Reinach 1891b; Hansen 1971, 213-214; Malay 1983b, 58.

75 Suidae Lexicon, 869 (Πόλλη); Lechat-Radet 1887, 392.

76 Bu fikir ilk kez Aigai Kazısı Başkanı Prof.Dr. Ersin Doğer tarafından ileri sürülmüştür. Prof.Dr. Ersin Doğer ile sözlü görüşme.

77 Forbes 1966, 63; Johnson 1970; Yıldız 2000 159-184, 239-244; Humphrey 2006, 94.

78 Forbes 1966, 65.

maktadır.

Kaynakça

- Akarca A., Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri Şehir ve Savunması, I, 1972 (Ankara).
- Allen R. E., The Attalid Kingdom: a Constitutional History, 1983 (Oxford).
- Aperghis G.G., The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire, 2004 (Cambridge University Press).
- Arslan M., Galatlar. Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavimi, 2000 (İstanbul).
- Bean G. E., 'Two Inscriptions from Aeolis', 1966 Belleten XXX, 525-538.
- Bieber M., The Sculpture of the Hellenistic Age, 1961 (Revised Edition, New York,).
- Bohn R., Schuchhardt C., Altertümer von Aegae, 1898 (Berlin).
- Bringmann K., Steuben H., Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer. Teil 1: Zeugnisse und Kommentare, 1995 (Berlin).
- Clerc M.A., 'Les ruines d'Aegae en Éolie', 1886 Bulletin de Correspondance Hellénique 10, 275-296.
- Conze A., Schazmann P., Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon, 1911, (Berlin).
- Coulson W.D.E., 'Menestratos', 1980, The Classical Journal 75-3, 200-203.
- Coulton J.J., The Architectural Development of the Greek Stoa, 1976, (Oxford).
- E. Doğer, L. Doğer, Ş. Tül, Y. Sezgin, M. Önder, S. Akat, M.H. Kan, B. Yener, E. Dereboylu, Ü. Türkan, E. Atay, M. Şahan, F. Genç, O.K. Serttürk, İ.S. Çakır, 2008, 'Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları', Kazı Sonuçları Toplantısı 29-1, 207-232.
- Fabricus E., 'Der Tempel des Apollon Chresteros bei Aigai', Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, 1885, Athenische Abteilung 10, 272-274.
- Forbes R.J., Studies in Ancient Technology, Vol. 5, 1966, (Brill, Leiden).
- E.S. Gruen 'Culture as Policy: The Attalids of Pergamon', Grummond N.T., Ridgway B.S. (ed.), From Pergamon to Sperlonga: Sculpture and Context, 2000, (Berkeley), 17-31.
- Hansen E. V., The Attalids of Pergamon, 1971, (Ithaca-London).
- Hayes J., The Athenian Agora. Volume XXXII. Roman Pottery Fine-Ware Imports, 2008, (Princeton, New Jersey).
- Hoepfner W., 'The Architecture of Pergamon', Dreyfuss R., Schraudolph E., Pergamon: The Telephos Frieze from the Great Altar, v. 2, 1997, (Fine Arts Museums of San Francisco), 23-57.
- Houghton A., 'The Royal Seleucid Mint of Aegae in Aeolia', 1992, Revue Numismatique 6., No. 34, 229-232.
- Humphrey J.W., Ancient Technology, 2006, (London).
- Hübner G., Die Applikenkeramik von Pergamon. Eine Bildersprache im Dienst des Herrscherkultes, 1993, (Pergamenische Forschungen 7, Berlin).
- Japp S., 'Archäometrisch-archäologische Untersuchungen an Keramik aus Pergamon und Umgebung', 2009, Istanbul Mitteilungen 59, 193-268.
- Japp S., Mommsen H., 'Neutronenaktivierungsanalyse von 161 Keramikproben aus Pergamon und Fundorten der Region', 2009, Istanbul Mitteilungen 59, 269-286.
- Johnson R.R., 'Ancient and Medieval Accounts of the "Invention" of Parchment', 1970, California Studies in Classical Antiquity 3, 115-122.
- Kolbe W., 'Ephebenlisten', Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, 1907, Athenische Abteilung 32, 415-469.
- Lechat H., Radet G.A., 'Notes de géographie ancienne. I. La ville d'Aegae en Éolie. II. Attaleia de Lydie. III. Sandaina', 1887, Bulletin de Correspondance Hellénique 11, 391-404.
- Lund H.S., Lysimachus - A Study in Early Hellenistic Kingship 1992, (London - New York).
- Ma J., Antiochos III and the cities of Western Asia Minor, 2000, (New York).
- Magie D., Anadolu'da Romalılar. M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu, 2007, (Çev. Başgelen N. - Çapar Ö., İstanbul).
- Malay H., 'A Royal Document from Aigai in Aiolis', 1983a, Greek, Roman and Byzantine Studies 24, 349-353.
- Malay H., 'Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Durumu', 1983b, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 2, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 50-61.
- Malay H., 'Manisa ve Denizli İllerinde Epigrafik Araştırmalar', 1984, Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 99-103.

- Malay H., *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*, ETAM 23, 1999, (Wien).
- Malay H., Ricl M., 'Two New Hellenistic Decrees from Aigai in Aiolis', *Epigraphica Anatolica*. 2009, *Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens* 42, 39-60.
- McShane R.B., *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, 1964, (Urbana).
- Mierse W.E., *Temples and towns in Roman Iberia: The social and architectural dynamics of Sanctuary Designs, from the Third Century B.C. to the Third Century A.D.*, 1999, (University of California Press).
- Newell E.T., *Coinage of the Western Seleucid Mints*, 1941, (New York).
- Pirson F., 'Pergamon – Yeni Araştırma Programı ve 2005 Yılı Çalışmaları', *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28-2, 2007, 493-512.
- Pollitt J.J., *Art in the Hellenistic Age*, 1986, (Cambridge).
- Radt W., *Pergamon. Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, 2002, (Çev. Tammer S., İstanbul).
- Reinach S., *Chroniques d'Orient : documents sur les fouilles et découvertes dans l'Orient hellénique de 1883 à 1890*, 1891a, (Paris).
- Reinach S., 'Deux Inscriptions de l'Asie-Mineure. 1. Convention entre Aegae et Olympos', *Revue des études grecques* 4, 1891b, 268-275.
- Romano D.G., 'The Stadium of Eumenes II at Pergamon', *American Journal of Archaeology* 86-4, 1982, 586-589.
- Rumscheid F., *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, 1994, (Mainz).
- Schäfer J., *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, 1968, (Pergamenische Forschungen 2, Berlin).
- Schalles H.-J., *Untersuchungen zur Kulturpolitik der Pergamienischen Herrscher im dritten Jahrhundert vor Christus*, 1985, (Istanbuler Forschungen 36, Tübingen).
- Schneider G., Japp S., 'Röntgenfluoreszenzanalysen von 115 Keramikproben aus Pergamon, Çandarlı, Elaia und Atarneus (Türkei)', *Istanbuler Mitteilungen* 59, 2009, 287-306.
- Schober A., *Die Kunst von Pergamon*, 1951, (Wien).
- Smith R.R.R., *Hellenistik Heykel*, 2002, (Çev. Yıldırım A.Y., İstanbul).
- Spieser J.-M., *Die Byzantinische Keramik Aus Der Stadtgrabung Von Pergamon*, 1996, (Berlin).
- Suidae Lexicon*
- Bekkeri I., *Suidae Lexicon*, (1854).
- Waksman S.Y., Spieser J.-M., 'Byzantine Ceramics Excavated in Pergamon: Archaeological Classification and Characterization of the Local and Imported Productions by PIXE and INAA Elemental Analysis, Mineralogy and Petrography', Maguire H. (ed.) *Materials Analysis of Byzantine Pottery*, 1997, (Washington D.C.), 105-134.
- Williamson C., 'Power of Place. Ruler, landscape and ritual space at the sanctuaries of Labraunda and Mamurt Kale in Asia Minor', Weiss C.F., Moser C., (ed.), *Locality of Sacrality. Theoretical Approaches to the Emplacement of Religion*, 2010, (Oxford) (Draft Version).
- Winter F.E., 'The Indented Trace in Later Greek Fortifications', 1971, *American Journal of Archaeology* 75-4, 413-426.
- Winter F.E., 'The Role of Royal Patronage in the Development of Hellenistic Architecture', 1993, *Echos du Monde Classique* 12, 251-281.
- Winter F.E., *Studies in Hellenistic Architecture*, 2006, (Toronto).
- Yıldız N., *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, 2000, (Ankara).

Pergamon as Center of the Roman Imperial Cult

Helmut Müller

In 29 B.C.E., as victor in the civil war, Caesar's adopted son, the future Augustus and first Roman emperor, granted the Greeks of the province of Asia the right to build a temple consecrated to the Goddess Roma and to himself in Pergamon. This privilege of hosting a temple for the entire province was later attained by Smyrna under Tiberius and by Ephesos under Domitian too. Trajan, however, chose for his provincial temple not one of the other eminent cities of Asia, but once again Pergamon, thus engendering a fierce competition for rank and honour between this town and its two main rivals. Smyrna and Ephesos having obtained the same status as cities „twice neokoros“ (as it was then called) under Hadrian, the Pergamenes tried to better them once more, but, as a recently published inscription shows, failed: in a letter to the city the emperor refused a new, third temple in Pergamon for himself outright, but diplomatically conceded a cult-statue of himself to be erected in Trajan's temple.

Roman imperial cult - provincial temples - koinon of the province of Asia - Augustus - Tiberius - Domitian - Trajan - Hadrian - Ephesos - Smyrna - intercity rivalry - neokoros

Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik
des Deutschen Archäologischen Instituts
München

In 29 B.C.E., Caesar's adopted son, soon to be called Augustus, victor in the civil war against his rival M. Antonius and Kleopatra, queen of Egypt, and future first Roman emperor, ordered the Roman citizens residing in the province of Asia to venerate C. Iulius Caesar as *divus* in a temple at Ephesos. At the same time, he permitted „the Greeks of Asia“ to build a sacred precinct dedicated to the Goddess Roma and to himself at Pergamon (as he did for the Greeks of Bithynia in Nikomedeia). Cassius Dio, the Greek historian of the third century C.E. to whom we owe the information,¹ must have had documentary evidence to support his claim, because „the Greeks of Asia“ is nothing else but the official designation of the so-called *koinon* of Asia, the representative assembly of the cities and the other corporative entities constituting the province, well attested as such by inscriptions since the times of the Roman Republic. As the new lord of the world „permitted“ the temple, the initiative must have lain and the request for it must have come from the *koinon* itself. In contrast it was the city of Pergamon, and not the *koinon*, who in addition successfully petitioned a sacred contest „in honour of the temple“, as Cassius Dio continues.

What do these two decisions mean for Pergamon?

First and foremost: Inside a sacred enclosure a temple was erected at the expense of the entire province, who then proved so famous that a certain Telephos, a writer originating from Pergamon, could write a book in no less than two volumes about it alone. But unfortunately, the temple's emplacement hasn't been located yet, so that the only things we can know about him for sure (from coins emitted by the city) is that he was built in the Corinthian style and housed two statues: Roma crowning a likeness of Augustus in the so-called ‚Prima Porta‘ style. In this temple, the high priest (*archiereus*) of Asia, a man chosen from the foremost personalities of the whole province, had to preside over the meetings of the delegates of the provincial assembly gathering regularly at Pergamon, to lead their processions and, most important, to perform the sacrifices to the emperor (and Roma). In addition, there existed an hereditary association of *hymnodoi*, composed of men emanating from the very highest strata of the Pergamene society and financially supported by a levy on the entire province, who had the duty of singing the praise of the emperor as did an association of *rhapsodoi*. *Theologoi* on the other hand were to praise the emperor in prose.

Second: Associated with the imperial temple was a sacred contest (*agon*) petitioned by and granted to the city of Pergamon, not the *koinon*, as we have already seen, and, being called *eiselaustikos*, of the same standing as the highest-ranking agonistic contests of the Greek world like (to name but one) the games at Olympia. These games at Pergamon lasted for a whole 30 days in the beginning and even 40 days in the second century and were held at first every year, as it

¹ Cassius Dio 51.20.6-9.

sems, then, later-on every four years as – once again - the Olympic games and the like. At this sacred contest not only athletes and their trainers from all over the (ancient) world would gather at Pergamon, but crowds of spectators would flock to the city from far and wide. Even the Roman governor (proconsul) would be present with his staff as – once again – official delegations sent by the cities of the entire province: a major touristic event for Pergamon.

Third: For all these people present in the city on the occasion a fair was held. And in order to attract even more merchants from outside and to stimulate potential buyers, the Roman authorities, emperor and Senate, granted a tax-exemption (ateleia) for the whole time of the festival and which even included Pergamon's door to the world, its harbor-town Elaia: For Pergamon a major economic event.

Thus Pergamon, by hosting the only existing provincial temple of the imperial cult, was the undisputed religious and political center for the provincial population and consequently could claim to be the top ranking city of Asia for over 50 years, even if the highest representative of Roman power on the ground, the governor, had his residence at Ephesos.

It was only in 23 C.E. that the koinon of Asia out of gratitude for the condemnation of two former governors of the province by the Roman Senate petitioned successfully a second provincial temple from Tiberius, this time for the reigning emperor himself in association with the Senate and Julia, widow of Augustus and mother of Tiberius.² However, three years later still, in 26, no city had been designed yet where the temple should be located: apparently the assembly of the province, the koinon, proved incapable to reach a consensus, so that it was up to the Senate in Rome to choose in the last resort between 11 candidate-cities. After their long and often tortuous presentations, which were recorded by Tacitus,³ the Senate opted for Smyrna (modern İzmir). Pergamon, which had run as one of the candidates too with the argument that it hosted the temple of Roma and Augustus, was dismissed for this very reason: from now onwards the city had to share its position with Smyrna.

After an attempt, thwarted by his assassination, of Gaius, commonly known by his nickname Caligula, to transform the Milesian temple of Apollon at Didyma into a provincial temple dedicated to himself and an equally – and for the same reason – unsuccessful attempt of Nero to have a temple for himself built at Ephesos, this city after some tribulations, not to be recounted here, finally got the right to host an imperial temple of the province under Domitian around 85/86 C.E., dedicated not to the actual emperor alone, but to the Augusti, the emperors past and present collectively. Thus, being neokoros, „temple-warden“, as the right to host a provincial imperial temple was to be called from now onwards and

² Tacitus, *Annals* 3.66-69.

³ Tacitus, *Annals* 4.55-56.

proudly proclaimed on inscriptions and coinage, at the end of the first century, the three leading cities of the province, Pergamon, Smyrna and Ephesos, were on par in terms of rank and prestige.

Things nevertheless should change dramatically under Trajan. Instead of choosing one of the other important cities of the province next in line like – say – Kyzikos or Sardis, it was once again Pergamon that got a neokoria, its second one, this time for Trajan and Zeus Philios (the „friendly“ Zeus). We happen to be informed about some of the details surrounding this decision, even if not those concerning the grant of the imperial temple itself, but those connected with the grant of the accompanying sacred contest, applied for and granted separately, as we have seen already in the case of Augustus and Roma, not by the koinon, but by the city of Pergamon. An inscription, unearthed already during the first excavations on the acropolis in the late 19th century (fig. 1),⁴ records a decision of the Roman Senate (a *senatus consultum*) and an extract of the *mandata* (instructions) of the emperor to the governor of Asia in office, both in Latin and both concerning the status of the newly created sacred contest in honour of Zeus Philios and Trajan. According to these documents the new agon will be held every four years and should have the same sacred standing as the old one, i. e. being of the same first-class level, and sharing the same privileges as the agon celebrated for Augustus and Roma. We are further informed that its financing was taken over by Gaius Antius Aulus Iulius Quadratus, the most eminent member of the Pergamene society of the day, member of the Roman Senate too since the times of Vespasian and thus one of the very first senators originating from Asia, and who at the end of his brilliant career had been Roman consul not only once, but twice – an honour only rarely attained – , then, last, proconsul (governor) of Asia, and on top of all that, as Trajan himself is eager to emphasize, one of the emperor’s friends.

Trajan’s own letter to the Pergamenes, only fragmentarily preserved at the broken end of the stone and – as it was addressed to a Greek city – written in Greek, visibly dealt with the same subject, as does the equally fragmented Greek document at the broken top of the inscription. This document has always been understood as a covering letter sent to Pergamon by the acting proconsul together with the attached documents. Two fragments unearthed during the excavations of the substructions of the temple of Zeus Philios and Trajan, the ‚Trajaneum‘ as it is called today, which were conducted by the German Archaeological Institute in the 70ies and 80ies of the last century in preparation of the partial reconstruction of the monument, can be identified by their partially overlapping text as having been part of a second inscription recording the same dossier. These fragments now make it clear that the the document we last talked about is not a covering letter emanating from the governor, but yet another letter of the emperor himself to Pergamon. Even in its still fragmentary condition, we can see that it dealt with the

⁴ Max Fränkel, *Die Inschriften von Pergamon, Altertümer von Pergamon VIII 2*, 1895, no. 269.

same questions of the privileges of the newly created sacred contest and its tax-exemption. From its date, 115 C.E., known too only since the discovery of the new fragments, we can conclude that the agon must have been granted in 114, and may consequently deduce 113 as the likeliest date for the granting of the temple itself.

The Pergamene ambassador, whose name Catilius Cassianus we happen to know also from the new fragments, had not to go to Rome to meet the emperor – difficult enough under ancient travel-conditions - , in 115 C.E. he had to travel as far as Northern Mesopotamia or what is today's Iraqi Kurdistan, where Trajan at the time was busy waging war against the Parthians. To reach the theater of war he had to pass through Cappadocia and the newly annexed but not yet completely pacified provinces of Armenia Maior and Armenia Minor, an extremely dangerous task even if he could have counted on the support of Lucius Catilius Severus Iulianus Claudius Reginus, a probable relative of his and governor of the above-mentioned provinces at this very moment, and another close friend of the emperor. But Catilius Cassianus was not the only ambassador the Pergamenes sent out to Trajan in the years of the Parthian war; the fact that we are now able to reconstruct at least three embassies of the city into the theater of war on behalf of the newly gained privileges of the sacred contest shows in a quite dramatic manner not only how important these privileges were to the Pergamenes but also how serious the emperor took the matter, who amid all the fighting got the time to receive the embassies and to answer them. These extraordinary privileges – the second provincial temple granted to Pergamon as well as the second sacred agon – must have been fiercely contested by its rivals in Asia, the other 'big' cities like Smyrna and Ephesos, who counted only one neokoria, as well as the others, who must have felt deprived of the chance to get a first neokoria for themselves. For the moment the Pergamenes gained the upperhand, backed maybe by the emperor's friends Aulus Iulius Quadratus, in whom we may recognize most probably the personality responsible for the contested grant in the first place, and Catilius Severus, the ambassador's putative relative. But with this unheard of decision and the ensuing prospect that a city could become neokoros for more than a single temple and thus distance its rivals, the floodgates for a whole new level of competition and rivalry between the three leading cities of the province were wide opened.

Smyrna and Ephesos managed to catch up under Hadrian. In his reign both cities got a second neokoria too and consequently were on equal footing with Pergamon one more time. But the Pergamenes were not willing to resign themselves to this state of affairs. 23 fragments of marble equally found on occasion of the clearing of the substruction-chambers of the 'Trajaneum' could be fitted together to form one inscription (fig. 2), after this, four additional pieces coming from the excavations of the 19th century and already published in the Corpus of the Pergamene inscriptions could be identified as belonging to the same stone too, giving us a new letter of the emperor Hadrian. With this letter, which by a

happy coincidence can be dated exactly to Dezember 22 of the year 137, and thus written by an emperor already terminally ill (he shall die on July 10, 138), Hadrian answers a petition submitted to him by six Pergamene ambassadors. After politely praising the Pergamenes for the zeal with which they got down to build a temple for him, he suddenly continues in a rather brusque manner: „What the city has at present is enough. You have two temples, both of enormous dimensions and both extremely famous, and two sacred contests and two tax-exemptions. If You add another temple, You will endanger what You already have for something new. But not even in the case that You will cover all by yourselves would I want the city to shoulder excessive expenses because of me.“ This blank, even harsh rebuttal makes the new letter of Hadrian to a so far extremely rare, in the present form even unique document, because quite understandably Greek cities used to inscribe and to present publicly in stone for eternity only positive decisions of their overlords, hiding the negative ones (of which there must have been plenty) carefully in their archives. The reason why the Pergamenes published Hadrian's letter nevertheless gets obvious reading the concluding statement of the emperor. „But“ – Hadrian continues – „as You definitely got down to put me (my cult-statue) somewhere, I concede You to consecrate me (a cult-statue of mine) in the temple of my father (his adoptive father Trajan) at his side, You who know very well that I enjoy his temples much more than mine.“

Hadrian, we may conclude, refused a new temple for himself in Pergamon outright; nevertheless he permitted to be associated to the cult of his father by putting his statue alongside the statue of Trajan in his temple, the ‚Trajaneum‘ where the monumental heads of both statues have been found in the 19th century. One of them, the portrait of Hadrian, can be dated now exactly to the year 138 and may even be a posthumous work. With this decision, Hadrian didn't try to avoid cultic honours. What he wanted to achieve was to stop excessive spending of monies on temples for the imperial cult by the cities of the Asian koinon and, more important yet, to quell the rivalry raging between the leading cities of the province by freezing the status quo and thus preventing a new round in the race for more and more imperial temples.

Why then did the Pergamenes present this letter, a testimony to their failure, with pride in the Trajaneum, somewhere near the temple, for all to see, residents and visitors from the whole Greek and Roman world alike? It's Hadrian himself who gave them a hint by insinuating in his last sentence that the Pergamenes for sure are well aware of the fact that he himself is enjoying temples of Trajan much more than his own. We – that's the message the Pergamenes wanted to convey – admittedly might like the Smyrnaeans with their temples for Tiberius, the Senate and Livia and now Hadrian and as the Ephesians with their temples for the Augusti and lately Hadrian regrettably still only house two provincial imperial temples and in consequence enjoy only the same privileges and the same rank in the provincial hierarchy as they do. But nevertheless, even without a third temple (which we would have liked to obtain so dearly) with our temple of his father

Trajan we are in possession of an unbeatable advantage: the emperor's heart. And that's what matters in the end.

In his goal to quell the competition for ever more imperial temples between the three leading cities of Asia Hadrian proved only partially successful. Under his successor Antoninus Pius intercity rivalry should reach a level unheard of before, but the objects of strife now were questions of rank, honorific titles and precedence, not imperial temples.

One last time, on the occasion of Caracalla's visit to Pergamon in 213 C.E., who searched healing from his illness in the Asklepieion, the city got the better of its rivals with a third neokoria. No new temple this time, though: Caracalla shared the temple of his god, Asklepios. And Pergamon's preeminence should last for some months only anyway: then, as already usual by now, Smyrna and Ephesos followed suit. Worse still, under the reign of Caracalla's successor Macrinus, all three cities lost their newly gained neokoria; balance was restored on a lower level once more. And the Pergamenes? After all their reiterated attempts to gain the proteia, the first place among the cities of the province, they had to be content with advertizing the world far and wide that they had been the very first to host a provincial imperial temple in Asia just as they had been the first to get twice neokoros after all.

Sources

For an understanding of the Roman imperial cult Simon R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, 1984, remains essential. A thorough discussion of the questions concerning provincial imperial temples can be found in Barbara Burrell, *Neokoroi. Greek Cities and Roman Emperors*, 2004. For intercity rivalry see Anna Heller, *Les bêtises des Grecs. Conflits et rivalités entre cités d'Asie et de Bithynie à l'époque romaine (129 a.C.-235 p.C.)*, 2006. The new fragments of Trajan's letter and the letter of Hadrian are published and commented on with detailed references by Helmut Müller, *Hadrian an die Pergamener. Eine Fallstudie. Mit einem Anhang: Pergamon, Trajan und die Traianeia Deiphileia*, in: Rudolf Haensch (ed.), *Selbstdarstellung und Kommunikation. Die Veröffentlichung staatlicher Urkunden auf Stein und Bronze in der Römischen Welt*, 2009, p. 367-406.

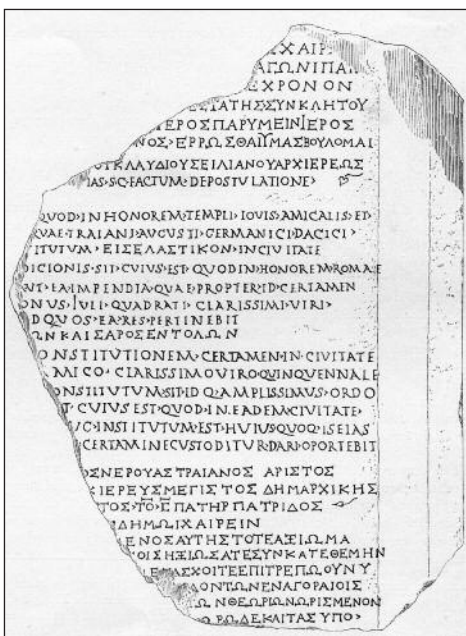

Fig. 1: After M. Fränkel, *Altertümer von Pergamon VIII 2, 1895, p. 204*

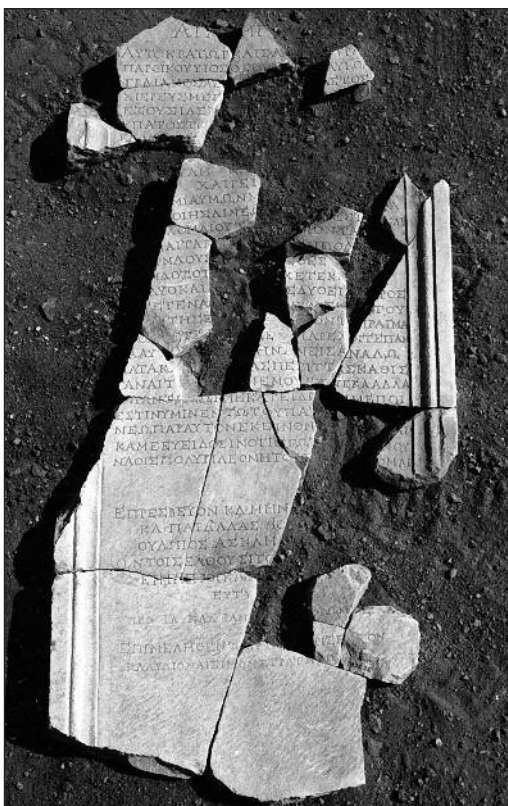

Fig. 2: Photo H. Müller

Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı

Mamurt Kale: Philetairos and Philetairos' Country Foundation

Hüseyin ÜRETEN

Öz

Bilindiği üzere İ.Ö. III. yüzyılın ilk yarısında Pergamon Krallığı daha kuruluş yıllarındadır. Philetairos'un kendisine ait olan topraklar ise ancak Pergamon'un Kale Dağı'ndan görülebilen merkezi Kaikos Ovası ve onu sınırlayan dağ zincirinin yamaçlarını kapsayan bölge kadardı. Ayrıca Kaikos'un yukarısında ve oldukça yakınında Germe Vadisi boğazında Seleukosların bir sınır kalesi yani Nakrasa, sahilde ise Pitane kenti yer alıyordu.

Durum böyle olunca siyasi nüfuz kazanmak amacıyla muazzam servetini devreye sokan Philetairos, verimli Magnesia Ovası'na hükmetme yolu olarak bu dağı sağlam bir biçimde elde tutmak istemiş ve bunu komşularına ve düşmanlarına göstermek arzusuyla da Ana Tanrıça Meterè bir tapınak vakfetmiştir.

Böylece, Aspordenon Dağı üzerindeki Mamurt Kale, Pergamon inanç dünyasında Hellenistik Dönem boyunca yerleşimden uzak ama yerleşimle bağlantılı çok özel bir kutsal alan niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mamurt Kale, Pergamon Krallığı, Philetairos.

Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: hureten@adu.edu.tr – AYDIN

Abstract

As known, kingdom of Pergamon was in establishment phase in the first half of the IIIrd century BC. Philetairos' realm which could be seen from the Mount Kale of Pergamon was limited to the region including central Kaikos plain and the slopes of the chain of surrounding mountains. Additionally at the North and quite close to Kaikos a Seleucid frontier fort (or castle) called as Nakrasa was located in pass of Germe valley and city of Pitane at the shore.

In this situation, Philetairos who disposed his tremendous wealth in order to gain political influence wanted to control this mountain powerfully as a precondition of possessing fertile Magnesia plain and desiring to demonstrate this to his neighbors and adversaries, devoted a temple to Mother Goddess Meter.

Thus, Mamurt Kale on Mount Aspendon appears to us a very special sacred area (sanctuary) far from but connected to settlement in Pergamonian faith world during the Hellenistic Era.

Key Words: Mamurt Kale, Kingdom of Pergamon, Philetairos.

Bugün Bergama olarak bilinen antik Pergamon şehrini düşündüğümüzde şüphesiz Hellenistik Krallık Dönemi ön plana çıkar. 'Kale' olarak adlandırılan, denizden uzakta, şehri ani baskınlardan korumaya elverişli andezitten, izole bir tepenin üzerinde bulunan ve geçmişi Arkaik Döneme kadar uzanan yerleşme, Attaloslar'ın başkenti olarak kutsal alanlar, pazaryerleri, gymnasiumlar ve tiyatro gibi kamuya açık yapıların tüm örnekleriyle görkemli bir şekilde donatılarak, güçlü bir sur duvarıyla çevrilmişti. Bunun yanında belirli bir düzen gösteren konut alanları ve iyi planlanmış bir altyapı, özellikle su kaynağı bulunmayan tepeli yaşanabilir hale getiren su temin sistemi, ileri teknik ve titiz bir çalışmayla oluşturulmuştur (Hoffmann, 2003: 37; ayrıca bkz. Radt, 2002).

Gerçekten İ.Ö. III. yüzyıl başlarına kadar az sayıda insanın yaşadığı küçük bir müstahkem mevki durumunda olan Pergamon, birçok rastlantının bir araya gelmesi sonucunda, kısa zamanda Hellenistik dünyanın en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kuşkusuz bunun en büyük etkeni, kenti yöneten Attalos hanedanının savaştan çok barışa yönelik politika uygulamış olmalarıdır. Bu yüzden Hanedanlık Dönemi, uzun kent tarihinin oldukça kısa, aynı zamanda tartışmasız en önemli kısmını kapsar. Daha İ.Ö. III. yüzyılda Karadeniz'in güney sahilindeki Tieion (Filyos-Hisarönü) kentinin yerlisi olan Philetairos adlı bir yönetici, İskenderin komutanlarından biri olan Lysimakhos tarafından Pergamon kalesinin komutanlığını ve burada korunmak üzere yerleştirilmiş 9.000 talanton'luk büyük bir hazinenin bekçiliğiyle görevlendirilmişti. Bununla beraber, Suriye ve doğunun efendisi Seleukos, Lysimakhos'un ülkedeki egemenliğine son vermek için

Anadolu'da görüldüğü zaman, Philetairos efendisinin davasını terk ederek kaderini istilacı ile birleştirmiştir (Magie, 2001: 5–6; Strabon XIII. IV. 1; Pausanias I. 10. 4). Dahası bu ihanet girişimi ve Seleukos'un Magnesia ad Sipylum'un (Sipylus Dağı Yanındaki Magnesia) kuzeyinde yer alan Kurupedion'daki zaferi Philetairos'a (İ.Ö. 283–263) Pergamon'un sürekli sahipliğini sağlamıştır.

Philetairos döneminde Pergamon sınırlarının nerelere kadar uzandığını bilmek zor olmakla birlikte, bu konudaki bazı verileri değerlendirerek bir tahminde bulunmak mümkün. Örneğin, Philetairos Yund Dağı'nda Ana Tanrıça için bir tapınak inşa ettirdiğine göre, bu dağın kuzeye bakan yamacından itibaren Pergamon'a kadar uzanan düzlüğün hanedanlığa ait olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Kaikos'un (Bakırçay) denize döküldüğü sahil kesimi Pitane (Çandarlı) kentine ait olduğuna göre, kuruluş döneminde Pergamon topraklarının Ege Denizi'ne kadar ulaşmış olması olanak dışı görünmektedir. Yine aynı nehrin yukarı vadisinde Seleukoslar tarafından kurulmuş olan Nakrasa (Akrasos) adındaki askeri koloninin bulunması, Philetairos'un doğu yönünde yeni topraklar kazanmasını engellemektedir. Çünkü o dönemde Pergamon'un kuzey ve doğu yönünde genişlemesi demek, çok sıkı dostluk ilişkileri içinde bulunduğu Suriyelilerle çatışması demektir. O halde, Philetairos'un Orta Kaikos'un vadisindeki egemenlik bölgesi kabaca, doğuda Somaya güneyde ise Yund Dağı'na kadar uzanan bir alanla sınırlı bulunmaktaydı (Malay, 1992: 18–19).

Yukarıda da söylendiği gibi, Pergamon Attalosların başkenti olarak kült alanlarıyla donatılmış ancak Kalé'deki arazi olanakları yetersiz kalmış böylece hem aşağı şehirde hem de hanedanlığın egemen olduğu bölgelerde yeni kült alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da Pergamon topraklarında din olgusu çok yaygın bir hale gelmiş, evlerde, küçük kutsal yerlerde, pazaryeri binalarında, gymnasiumlarda hatta kamuya açık başka yerlerde de tanrı(ça)lara tapınılmıştır. Dahası kraliyet ailesini bilim ve sanatın korumacılığı ışığında göstermeyi amaçlayan Attalos hanedanlığı, Pergamon'u ikinci bir Atina yapmak amacıyla çeşitli politikalar gütmüşler ve bunu da Grek dünyasının kutsal yerlerine ve kentlerine binalar ve başka adakların vakfedilmesi şeklinde göstermişlerdir. Anadolu'nun en eski devirlerinden itibaren çeşitli adlar altında, kaynağı Anadolu'da olmak üzere uluslar üstü bir nitelik kazanmış olan Büyük Ana Tanrıça bu konuda çok iyi bir örnek oluşturmaktadır (Üreten, 2004: 186).

Bu yazıda Pergamon inanç dünyasında Hellenistik Dönem boyunca yerleşimden uzak ama yerleşimle bağlantılı çok özel bir Ana Tanrıça kutsal alanı olan Marmurt Kale, hanedanlığın kurucu Philetairos'un uyguladığı dış politika girişimleri bağlamında, epigrafik ve arkeolojik buluntular ışığında, aşağıda genel özellikleriyle tanıtılmaktadır.

* 9.000 Talanton: Yaklaşık 2.700.000 Cumhuriyet Altını. Talanton (Talentum): Helenler de çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde değişkenlik gösteren ağırlık ve para birimidir. Genelde 26.196kg'dir. Roma İmparatorluk Çağı'nda geçerli olan Attik talentumu ise 20.40kg'dir.

Mamurt-Kale

Coğrafi Konumu

Günümüzde Mamurt-Kale olarak bilinen Ana Tanrıça Kutsal Alanı, antik Pergamon kentinin 30 km güneyinde uzanan Yund Dağı'nın en yüksek noktasının adıdır. Aslında üzerinde Ana tanrıça'nın tapınıldığı bu kült alanının adı, Aspordenon'dur. Bu isim, sonradan 'Dağların Ulu Anası' ya da 'Tanrıların Anası' da denilen Ana Tanrıça Meter'in de epitethonu olmuştur.

Augustus döneminin ünlü coğrafyacısı ve tarihçisi Amasiaeli (Amasya) Strabon (İ.Ö. 64 – İ.S. 19) bu yer hakkında şunları yazmaktadır:

“...O halde, Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspordenon Dağı'na da 'Asporenon' dememiz gerekir. Bu dağın tepesinde Tanrılar Anası Asporene'ye ait bir tapınak vardır” (Strabon XIII. II. 6).

Yani Strabon'da geçen kayda göre, Tanrıça Aspordene (μητηρ Ασπορδηνη) olarak adlandırılan Ana Tanrıça'nın Tapınağı ve Kült Alanı, Pergamon civarındaki (περι Περγαμων) kayalık ve çıplak (τραχυ και λυπρον) Aspordenon Dağı'nın (Ασπορδηνην ορος) en yüksek noktasında yer almaktadır. (Res.1)

Tarihi

Yazıtlar ve sikkelerden elde edilen bilgiler dışında literatürde, Mamurt-Kale hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Mamurt-Kale'nin Pergamon'un zengin kült dokusu içinde yerel bir dağ tanrıçası olan Meter Aspordene'nin önemli bir kült merkezi olduğu bazı araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Strabon'dan başlayarak antik kaynaklar ve Meter Aspordene kültürüne ilişkin yazıtlar, sikkeler ve diğer arkeolojik buluntular tapınağın ve Meter kültürünün Pergamon'daki önemini vurgulamaktadır (Strabon XIII. II. 6; Conze und Schazmann, 1911; Ohlemutz, 1968: 175).

Mamurt-Kale'ye ilişkin 19. yüzyıl gezginlerince yapılan araştırmalar, 20. yüzyılda sürdürülmüş olan kazı ve araştırmalar öncesindeki bilgilerimizi oluşturmuştur.¹ Yazıtlar –bir tanesi adak, iki tanesi de onur yazıtı olmak üzere toplam üç adet yazıt- aracılığıyla yapı, Meter Aspordene'ye ait tapınak olarak kimlik kazanmıştır (Conze und Schazmann, 1911). Conze, 1910 yılında Iwanoff Vakfı'ndan aldığı maddi destek ve Osmanlı Hükümeti'nden de aldığı resmi izin sonucunda Eylül ayında Mamurt-Kale'de kazı çalışmalarına başlamıştır. 10 Eylül'de başlayan çalışmalar tam 18 gün sürmüş yani 28 Eylül 1910 tarihinde sona ermiştir. Conze ve Schazmann, kazı çalışmaları sonucunda gün ışığına çıkarılan tüm maddi kültür kalıntılarını da 'Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon'

1 Hakkında çok az bilgi sahibi olunan Yund Dağı, ilk kez 1887 yılında Schuchhardt tarafından görünmüştür. Schuchhardt, 12 Ocak 1888 tarihinde Berlin Akademisi'nde düzenlenen bir oturumda buradaki harabeler hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra Mamurt-Kale'yi ziyaret eden Philippson ile Berlet de ziyaretleri sonucunda gözlemlerini 'Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien' adlı eserinde konu edinmişlerdir. Bkz. Conze und Schazmann, 1911.

adlı kitap ile bilim dünyasına duyurmuşlardır. Bu eser, tapınak ve kutsal alanda ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular göz önünde bulundurulduğunda, başlangıç dönemi karanlıklar içinde kalan Ana Tanrıça Kültü'nün bir tapınak formuna Philetairos döneminde kavuştuğunu; tapınak ve altarın yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda ise Philetairos sonrası bir dönemde büyük bir onarımdan geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Attaloslar tarafından büyük değer verilen kültün devamına ilişkin bilgilerimizi destekleyen başka bir kanıt da çalışmalar sırasında ele geçirilen 50 adet sikkenin Dr. Kurt Regling tarafından okunmasına dayanmaktadır (Conze und Schazmann, 1911: 42-43).

Mamurt-Kale Meter Aspodene Kutsal Alanı ve Tapınım Dair Kanıtlar

Anadolu'da ilk izlerine Kyzikos'ta (Balıkesir/Erdek) rastlanan ancak bu kentle sınırlı kalmayarak çeşitli kentlerde tapınıldığı kanıtlanan Ana Tanrıça'ya Pergamon ve civarında da tapınıldığı bilinen bir gerçektir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Mamurt-Kale'nin Dağ Tanrıçası Meter Aspodene'nin kült merkezi olarak tanınması ve yorumlanmasına bölgede yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yazıtlar, sikkeler ve diğer arkeolojik buluntular çok büyük bir katkı sağlamıştır. Tanrıça, olasılıkla diğer kült bölgelerinde olduğu gibi, Aspodenon Dağı'nda da 'o dağın tanrısı' anlamında toponym bir isim olan 'Aspodene' epithetonunu almıştır.²

Antikçağ yazarı Strabon'un da belirttiği gibi, kayalık ve çıplak bir tepe üzerinde kurulan kutsal alanda Meter Aspodene'nin tapınım gördüğü, Alman Arkeoloji Enstitüsü adına sürdürülen kazılar sırasında gün ışığına çıkarılan üç epigrafik buluntuyla da belgelenmektedir:

Meter Aspodene kültü ile ilişkili Mamurt-Kale'de ele geçen ilk epigrafik buluntu, tapınak çevresinden gelen ve tapınağa ait olduğu anlaşılan üç blok halindeki arşitrav parçaları üzerindeki tek satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 21). "Attalos'un oğlu Philetairos 'bu tapınağı' Tanrılar'ın Anası'na 'adadı'" yazıtından anlaşılan burada tanrıçanın tapınım gördüğü kült yeri, Attalos hanedanlığının kurucusu Philetairos tarafından inşa ettirilmiştir. (Res.2)

Aspodene kültüne ait diğer bir epigrafik buluntu ise Philetairos'un kardeşi Attalos³ tarafından karısı adına yaptırılan bronz bir heykel kaidesi üzerinde bulunan onur yazıtıdır.

İki satırlık bu yazıt, Pergamon kral hanedanlığının diğer bir üyesi olan Attalos'un Seleukos komutanı I. Antiokhos'un kızı olan eşi Antiokhis'in bronzdan bir heykelini Tanrıça'nın Tapınağı'na adadığını belgelemektedir. Büyük olasılıkla Mamurt-Kale Ana Tanrıça Kült Alanı, hanedanlık kurucusu Philetairos ile kazandığı saygınlığını Hellenistik Dönem boyunca aynı şekilde koruyarak asla yitirmemiştir (Conze und Schazmann, 1911: 38; Ohlemutz, 1968: 178).

2 Tanrıların Anası olan Kybele'nin toponym epithetonları hakkında bkz. Çapar, 1979a: 172vd.

3 Pergamon yöneticileri arasındaki akrabalık bağı hakkında bkz. Strabon XIII. IV. 2; Malay, 1992: 25.

Aspordene kültü ile ilgili son epigrafik buluntu da Rahibe Metreis'in Kral I. Attalos Soter's'a şükranlarını sunduğu üç satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 6-7; Ohlemutz, 1968: 178). 0.60 cm genişliğinde, 0.083 cm yüksekliğinde ve 0.485 cm derinliğinde ve 0.028 cm harf kalınlığında olan yazıt, İ.Ö. 3. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Bronz bir heykel kaidesi üzerinde bulunan Yunanca yazıttan, tapınakta görev yapan Rahibe Metreis'in tapınağa yaptığı cömert bağışlar nedeniyle Kral I. Attalos Soter's'a şükranlarını ifade ettiği öğrenilmektedir.

Yukarıda sözü edilen üç yazıtın da buluntu yeri Pergamon civarındaki Mamurt-Kale Meter Aspordene Kutsal Alanı'dır. Demek ki söz konusu epigrafik kanıtlar ışığında Ana Tanrıça, Attalos hanedanlığının üyeleri başta olmak üzere tüm Pergamon vatandaşları tarafından en az şehir merkezindeki tanrı(ça)lar kadar saygı görmektedir.

Nitekim sadece tapınakta değil tapınak çevresinde de çok sayıda arkeolojik buluntu gün ışığına çıkarılmıştır. Alexander Conze tarafından ifade edilen buluntuların en önemlileri, hiç kuşku yok ki, uzun mantolu ve örgülü saçlarıyla sağ elini yukarı kaldıran bir figürü üzerinde taşıyan altın bir levha ile değerli bir taştan yapılmış, ayaklarından birin havaya kaldırmış şekilde resmedilen bir aslan heykeldir.

Ayrıca tapınak tabanında ve tapınağın doğu tarafındaki hol ile tapınak arasında pişmiş topraktan imal edilmiş özellikle heykeltıraşlık yapıtlarında ve sikkelerde görmeye alışkın olduğumuz Ana Tanrıça tasvirleri şeklinde – ayakta ya da oturur pozisyonda başında surlu bir taç, tamamen giyimli, elinde tympanum (davul), dizlerinde bir aslan ya da iki yanında birer aslan - sayısız kült objeleri bulunmuştur. (Res.3) Conze'ye göre birer kırsal sanat çalışmasının ürünü olan bu eserler, olasılıkla, Hellenistik Dönem'e ait olmalıdır (Conze und Schazmann, 1911).

Burada, Ana Tanrıça kültüne ilişkin çok önemli bir bilgi sunan ve Conze'nin Mamurt-Kale'deki bilimsel araştırmalarını topluca sunduğu eserde de tanıttığı, kilden yapılmış üzerinde flüt çalan bir erkek tasviriyle ATTIN yazısının bulunduğu kırık kap parçasını belirtmek yerinde olacaktır (Conze und Schazmann, 1911). (Res.4)

Aynı şekilde Ana Tanrıça'nın çok iyi bilinen bir efsanesinde de burada kısaca söz etmek isterim.

“Attis, bir Phrygia tanrısı. Tanrıların Anası Kybele'nin arkadaşı. Attis kültü, Hellen dünyasında, sonra da Romada yayıldıkça, efsanesi de gelişmiştir. Başlangıçta Attis, Agdistis ile Saggarios ırmağının nymphası (ya da kızı) Nana'nın oğlu olarak gösteriliyordu. Hermafrodit olan Agdistis, Attis'e âşık oldu ve onu delirtti. Attis, deliliğin etkisiyle orgiastik bir toplantı sırasında kendi erkeklik organını kestiği gibi, seyircilerin de kendisiyle birlikte aynı işi yapmalarına sebep oldu. Bu mitos, Kybele'nin Asya kültüründe gerçekten cereyan eden bu türden sahnelerin transpozisyonundan başka bir şey değildir. Efsanede, Attis, uzvu kesildiği için ölü; ama ölümünde adeta gizli bir hayat gücü vardır ve mezarından çiçekler fışkırır.” (Grimal, 1997: 112).

Görüldüğü gibi, mitolojide bir Phrygia tanrısı olarak geçen Attis, aslında Büyük Ana Tanrıça'nın (Kybele) bitkiler âlemi üzerindeki fonksiyonu ile birleştirilmiş ve tapınımı da Phrygia'da merkezlenmiş, tanrıçanın aşığı genç bir bitki tanrısı olarak tanınmaktadır. Böylece kökeninin Mezopotamya'ya kadar indiği, Sümerlerin aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın kocası Doğa ve Bereket Tanrısı Dumuzi ile aynı olduğu çoktan kanıtlanan Attis, kışın ölen ve ilkbaharda dirilen, doğa güçlerini simgeleyen bir tanrı olarak tapınılmıştır. Çünkü o, tanrıçanın her şeyidir (Grimal, 1997: 112; Çapar, 1979b: 177–178).

Pergamon kentinin kültür mozaiği içerisinde Aspodene epithetonu ile karşımıza çıkan Ana Tanrıça'nın kült yeri, yukarıda da söylediğimiz gibi, Pergamon'un güneyindeki Aspodenon Dağı'dır. Başka bir deyişle, Dağların Ulu Anası Meter Aspodene kültüne ilişkin arkeoloji, epigrafi ve numismatik bilimlerinin ortak verilerinin ışığında Mamurt-Kale'de İ.Ö. III. yüzyıl başlarında Dor tarzında inşa ettirilmiş bir Meter Theon Tapınağı hakkında kesin bir yaklaşım için yeterli bilgiye sahibiz.⁴

Kuzey-güney yönünde uzanan ve cephesi güneye bakan tapınak, trakit taşından yapılmış olup, çevresinde bulunan tek odalı yapılarla⁵ birlikte temenos alanı içinde bulunmaktadır. Alçak bir podyuma ve tipik Dor yapılarında gördüğümüz gibi üç basamaklı krepise sahip olması nedeniyle Mamurt-Kale Ana Tanrıça Tapınağı, küçük tapınakların merdivenli kaidelerine en iyi örneği vermektedir (Serdaroğlu, 2004. 147). 12.90 x 9.60 m ölçülerinde bir alan üzerine oturan yapının stylobate 11.35 x 7.20 m'dir ve cellaya giriş sağlayan kapının genişliği ise 1.60 m'dir (Conze und Schazmann, 1911: 18). Anteler arasında yivsiz tamburlardan oluşan 2 adet sütun bulunan yapının ön tarafında, sunağa bakan cephede, törenlerde görevlilerin ayinleri yönetmelerine olanak sağlayacak genişlikte bir düzlem ve bunun ortasında tam cellanın girişine denk gelecek şekilde ortada, yapıya ulaşımı sağlayan üç basamaktan oluşan dar bir merdiven yer almaktadır. Templum in antis planlı tapınak, kareye yakın bir cellaya ve derin bir pronaosa sahip olması ile farklı bir plan sergilemektedir. Cellanın arka tarafında, olasılıkla kült heykelinin kaidesine ait olan 'U' şeklinde podyum izleri görülmektedir. (Res.5) Üçlü triglif-metop sistemine göre inşa edilen tapınağın üstyapısına ait mimari parçalar arasında üzerinde yazıtı bulunan arşitrav bloğu ve triglif-metop frizine ait bloklar bulunmuştur ve bu malzemeler doğrultusunda tapınağın restitüsyonu yapılmıştır. Söz konusu restitüsyonda sütun yükseklikleri 4.90 m olarak verilmiştir (Conze und Schazmann, 1911: 4). (Res.6)

Kutsal alanın ortasına denk gelen noktada tapınak önünde bir sunak bulunmaktadır. Sunak ile tapınak arasındaki plan ilişkisi biraz farklıdır. Tapınak kuzey-

4 Pergamon'da dört tane, hemen yanı başındaki Mamurt-Kale'de bir tane olmak üzere toplam beş adet Dor tarzında tapınak, Hellenistik Dönem'de inşa ettirilmiştir. Bu rakam, Anadolu'da bir kentte bulunan en fazla Dor tarzında inşa ettirilen tapınak sayısını vermektedir. Tapınaklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akkurnaz, 2007.

5 Bu yapıların kutsal alanı ziyarete gelenler tarafından konaklamak amacıyla kullanıldığı, bunun yanında tapınağın batı tarafında daha komplike bir yapının da tapınak görevlilerinin evleri olduğu düşünülmektedir. Bkz. Conze und Schazmann, 1911.

güney yönlü iken sunak doğu-batı yönünde yapılmıştır ve batısında üç basamaklı merdiven yer almaktadır.

Demek ki Pergamon kentinin güneyinde uzanan Yund Dağı'nın en yüksek noktasında yer alan Mamurt-Kale ile özelleşen Meter Theon Tapınağı'nın ne zamandan beri var olduğu sorusunun kesin cevabı açıktır. Çünkü Meter Aspordene kült alanındaki kazılarla ele geçen epigrafik, numismatik ve diğer arkeolojik malzemeye göre Ana Tanrıça Tapınağı, İ.Ö. III. yüzyıl başlarında Pergamon'un kurucusu Philetairos tarafından inşa ettirilmiştir.

Kimdi bu Philetairos? Ve Yund Dağı'nın en yüksek noktasına neden Meter Aspordene için bir tapınak yaptırmıştı? Şimdi kısaca bu sorulara yanıt vermeye çalışalım.

Philetairos (İ.Ö. 283 – 263), Karadeniz'in güney sahilindeki Tieion kentinde doğmuştur. Antikçağ yazarlarından Strabon, kurucu Philetairos hakkında şunları yazmaktadır: "...Büyük İskender'in haleflerinden olan Agathokles'in oğlu Lysimakhos'un hazinesini koruduğu yerd. Pergamon halkı dağın tepesinde iskân edilmişti; koni şeklinde olan dağ dik yamaçlıydı. Bu dağın ve dokuz bin talanton'a varan hazinenin korunması, çocukluğundan beri hadım olan Tieion'lu Philetairos'a verilmişti. Çok kalabalık bir cenaze töreninde dadısının kucağında bulunan bebek Philetairos, sıkıştırılmaktan ötürü hadım olmuştu. O, çok iyi yetiştirilmiş olduğundan bu güvene layık oldu. Bir süre Lysimakhos'a sadık kaldı. Fakat ona iftira eden Lysimakhos'un karısı Arsinoe'yle arasında anlaşmazlık vardı. Bu yüzden Philetairos Pergamon'un ayaklanmasına neden oldu ve fırsatlardan yararlanarak kenti yönetti. Çünkü bu sırada içişleriyle bunalmış olan Lysimakhos, oğlu Agathokles'i öldürtmek zorunda kalmış ve Seleukos Nikator ülkeyi işgal ederek onu tahttan indirmiş; fakat sonradan kendisi de Ptolemaios Keraunos tarafından ihanete uğrayarak öldürülmüştür. Bu karışıklıklar sırasında Philetairos genel olarak çevresindekilere veya güçlülere her durumda hizmet ederek, dostluk ve vaatlerle kaledeki egemenliğini sürdürmüş ve böylece yirmi yıl hazinenin ve kalenin hâkimi olmuştur. Onun iki erkek kardeşi vardı. Büyüğü Eumenes küçüğü Attalos'tu..." (Strabon XIII. IV. 1-2).

Evlî ve çocuk sahibi olmayan Philetairos, aileyi bir arada tutan kişiydi. Antik kaynakların iddia ettikleri gibi kendisinin çocukluğundan beri hadım olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak kardeşi Eumenes'in oğlunu evlat edindiğini ve onu kendisine halef tayin ettiğini biliyoruz. Öte yandan Pergamon'un kurucusu olarak Philetairos, yönetimi boyunca yalnızca güç sahipleri ile ilişkilerde çok becerikli ve temkinli olmakla kalmamış, aynı zamanda daha az güçlülere, özellikle komşu devletlere kendisini sevdirmeyi de bilmiştir (Strabon XIII. IV. 1-2; Malay, 1992: 14-19; Magie, 2001: 5-11; Radt 2002: 25-27).

Bilindiği üzere Büyük İskender ile başlayan ve İ.Ö. 31 yılındaki Actium Savaşı'na kadar süren Hellenistik Dönem'de Hellenlerin sosyal ve siyasal yaşamında çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişim, özellikle İ.Ö. III. ve II. yüzyıllarda artan bir ivme kazanarak Hellen kentleri üzerinde daha da etkili bir hale gelmiş; haliyle bu değişimler kentte yaşayanlara da yansımıştır. Bu değişimin

en belirgin özelliği Hellen kentlerindeki hükümdarlar üzerinde etkisini göstermiştir. Önceleri kralların kendi aralarında yaptıkları savaşların kendi lehine sonuçlanması sonucunda krallar ün ve şeref kazanıyorlardı. Daha sonra özellikle de Roma ile Hellenistik krallar arasında yapılan savaşların Roma lehine sonuçlanması sonucunda kralların kendi aralarında yaptıkları savaşlardan kazandıkları ün ve şereflerin de rafa kalması kralları başka bir şekilde onur kazanma yoluna itmiştir. Bu nedenle, krallar kendilerine prestij ve onur getiren zaferlerin açığını ya kentlerde gösterişli yapılar inşa ederek ya da iâşe zorlukları çeken şehirlere tahıl bağışlayarak devam ettirmeye çalışmışlardır. (Öztürk, 1999: 82vd.).

Bu şekilde hareket eden hükümdarlar içinde en kayda değer olanı Attaloslar sülalesidir. Attaloslar kurucu Philetairos'tan başlayarak birçok kente –Atina, Delos, Delphoi gibi- yardım etmişler ve böylece çok büyük onurlar kazanmışlardır.⁶

Nitekim Pergamon'un kurucusu Philetairos da halefi olan krallar gibi aynı şekilde hareket etmiştir. Özellikle bunların arasında İ.Ö. 281–276 şeklinde göz önünde tutulmuş olan Kyzikos'a yaptığı birkaç yılı aşkın hizmetleri burada belirtilmelidir. “Launey, Dittenberger'in kronolojisine göre Galatların istila yılı olan M.Ö. 278-77'de görev yapan Hipparkh Phoenix'in zamanına tarihlenmiş bir yazıtı da bulunan ve Herakles'in bir düşmanı yenmesini tasvir eden Kyzikos'tan bir rol-yefi, Galat istilası ile birleştirmiştir. 280-79'daki Antiokhos I ile Antigonos Gontas arasındaki savaşta ve 278-77'de Galatlara karşı olan çarpışmada kentin arazisini korumak için askerler gönderdikten başka, Kyzikos'lulara toplam 46 talente varan para armağanları ve Galatlarla savaşları esnasında çok miktarda tahıl vermiştir; ayrıca onlara kendi egemenliği altında bulunan yerlerde ihracat vergileri ödemeksizin sığır satın alma ayrıcalığını da bağışlamıştır.” (Magie, 2001: 84–85).

Tabii ki, Kyzikos ile olan dostça ilişki, başka bir deyişle kurucunun bağışladığı bu lütuflar, karşılığında hem Pergamon'a ekonomik yarar sağlamış⁷ hem de Kyzikos'luların onun şerefine 'Philetaireia' denilen bir festival düzenlemesine neden olmuştur. (Magie, 2001: 85).

Philetairos yine Aeolis'te, Aega'da Apollon Khresterius'a bir tapınak inşa etmiş ve Kaikos'un ağzına yakın Pitane kentine I. Antiokhos'tan bir toprak parçası satın alınmasına yardım için en azından 30 talenton armağanda bulunmuştur. Hellas'a armağanları Boeotiada Thespieae'da Musae'ların tapınağına ve Hermes'e bazı 'kutsal toprakların' bağışlanmasını içermiştir.

Görüldüğü üzere, 'en büyük ve en güzel onurlar' alan kurucu Philetairos halefi

6 Örneğin, İonia Birliği'nin II. Eumenes'i onurlandırdığı dekretle, kralın Birlik şehirlerini güzelleştirmek için yaptığı büyük imar faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca krala ait bu onur dekretinde gelecekte de kraldan aynı beklentilerinin olduğu da vurgulanmaktadır. M.Ö. II. yüzyılda Eumenes, Atina'da Dionysos tiyatrosu yanındaki stoayı inşa ettirmiş. Delphoi'daki tiyatroyu yenilemiş ve Rhodos'lulara da tiyatrolarını mermer ile kaplayacağı sözünü vermiştir. Miletos'da bir gymnasium inşasını finanse etmiş, Rhodos'a zengin bir okul vakfının gelirlerini tahsis ederek, kentteki öğretmenlerin parasının bu vakfın gelirlerinden karşılanmasını sağlamıştır. Ayrıca Delphoi, Miletos ve İonia Birliği'yle kralın yardımından yararlanan başka kentler de kral onuruna düzenlemeye karar verdikleri şöenler ya da agonların finansmanı için çeşitli vakıflar da kurmuştur... Bkz. Öztürk, 1999.

7 Rostovtzeff tarafından Anatolian Studies presented to Sir W.M. Ramsay (Manchester 1923), s.365 ve 389'da değinilmiştir.

olan krallara da örnek teşkil edecek bir model olmuştur.

Sonuç

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız bütün bu bilgiler bir gerçeği ortaya koymaktadır. Hellenistik Dönem'de hükümdarlar sadece vakıflar kurmakla kalmamış kentlere çeşitli armağanlar vermişler ve kutsal alanları güzelleştirmişlerdir. Bu şekilde hareket eden hükümdarlar içinde de en kayda değer olanları Attaloslar'dır.

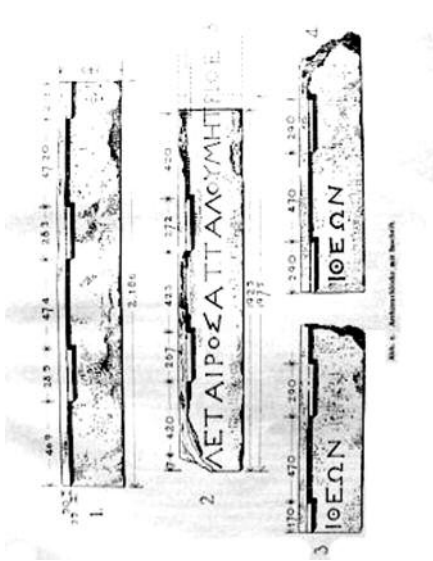
Nitekim Attalosların kurucusu Philetairos, Kaikos ve Hermos havzaları arasındaki dağlarda herhangi bir kente ait olmayan Mamurt-Kale kutsal alanında inşa ettirmiş olduğu Dor tarzındaki Meter Theon Tapınağı ile bağlantılı olarak monarşik hayırseverlik karakterinin değiştiğini göstermiştir. Çünkü Yund Dağı'nın en yüksek noktasında yer alan tapınak, kült merkezinin birinci derece sahibi olan tanrıça için yaptırılmıştır. Ancak, bölgenin jeolojik yapısında önemli bir yer tutan trakit taşının kullanılmasıyla inşa edilen bu yapı sadece dinsel bir anlam ihtiva etmez. Çünkü Philetairos'un bir vakfı olan ve ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen düz bir kayalık zemine inşa edilen Mamurt-Kale Meter Theon Tapınağı, hanedan politikasının bir aracı olarak bu tarz anıtlar içindeki ilk ve en iyi örnektir.

Kaynaklar

- Akkurnaz, S., Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Conze, A. und Schazmann, P., Mamurt-Kale: Ein Tempel der Göttinmutter unweit Pergamon. Verlag von Georg Reimer, Berlin 1911.
- Çapar, Ö., 'Anadolu'da Kybele Tapınımı', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX (1979a), ss.167-190.
- Çapar, Ö., 'Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX (1979b), ss.167-190.
- Hoffmann, A., 'Pergamon'daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi', Anadolu - Anatolia: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi 25 (2003), ss. 37-52.
- Magie, D., Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti (çev. Nezhil Başgelen - Ömer Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.
- Malay, H., Hellenistik Dönem'de Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1992.
- Ohlmutz, E., Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon, Darmstadt 1968.
- Öztürk, H.S., 'Hellenistik Çağ'da Onurlandırma', Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1999.
- Pausanias, Pausanian Description of Greece, with an English trans. by W.H. Jones, I-V, London, 1918-1935.
- Radt, W., Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Serdaroğlu, Ü., Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası-Geographika: XII-XIII-XIV, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- Üreten, H., 'Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII, 25, (2004), ss. 185-214.

Res.1: Mamurt-Kale Meter Theon Kutsal Alanı olası görünüm

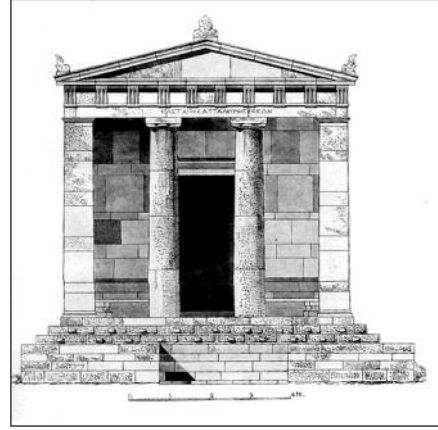
Res.2: Üç blok halindeki arşitrav parçaları

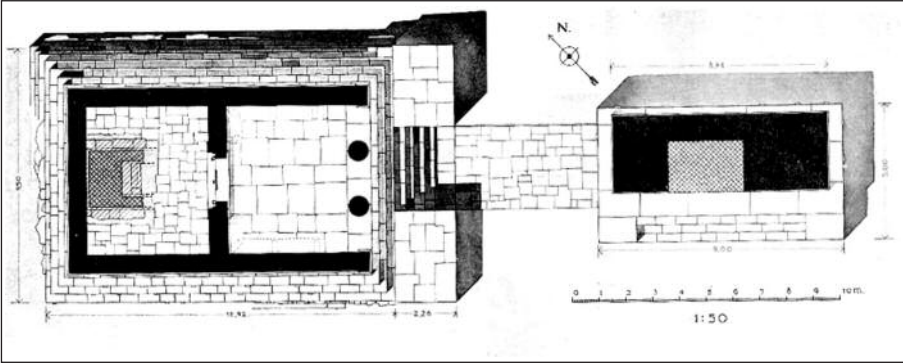
Res.3: Kült objeleri

Res.4: *ATTIN* yazısının bulunduğu kırık kap parçasını

Res.6: *Mamurt- Kale Meter Theon Tapınağı cephe restitüsyonu*

Res. 5: *Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı*

Tarih
History

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Önay Sözer'in İsis'in Düğümü Romanında Bergama Tarihi ve Kızıl Avlu Üzerine Tartışmalar

Yrd. Doç. Dr. Cafer Şen

ABSTRACT

In our country as we know Prof Dr. Onay Sözer, with his hermeneutic philosophical work, has a documentary novel named "İsis'in Düğümü". In the majority part of this novel Bergama and the "Kızıl Avlu" archeological reseach in Bergama is explained and the discussion about the archeological research mentioned. The excavations of Kızıl Avlu in Bergama continue in the novel. In this research an İsis nun's statue was found. Because of this statue history of Bergama is being tried to be connected to Egypt. Some of the researchers believe that Bergama's history is connected to Ancient Greek history. In the novel both opinion is discussed. During the discussions in the novel about "Kızıl Avlu researches", history of researches made by international and national archaeologists the archeological foundings about cultures and interprettetions of these archeological heritages are explained with details. For example, Kızıl Avlu is stated in the thema of the novel. Furthermore, Kızıl Avlu excavations and the excavations of those used for political purposes

Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
cafersen2@gmail.com

are mentioned in this novel. The relationship between Isis nun's statue and gold cyanide, was tried to bond. To sum up, in the novel of "Isis'in Düğümü" who was written by Prof. Dr. Onay SÖZER, not only mentions about history of Bergama and the excavations in Bergama but also in these excavations, resulting were interpreted by philosophers who are successful in our country.

Key Words: Bergama, Kızıl Avlu, Isis'in Düğümü

ÖZET

Ülkemizde hermeneutik felsefi çalışmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Onay Sözer'in, *İsis'in Düğümü* adlı dokümanter bir romanı var. Bu romanın büyük bir bölümü Bergama ve Bergama'daki Kızıl Avlu kazılarına, bu kazılar üzerindeki tartışmalara ayrılmıştır. Romanın olayının geçtiği dönemde Bergama'daki Kızıl Avlu kazıları sürmektedir. Bu kazılarda bir *İsis Rahibesi* yontusuna tesadüf edilir. İşte bu yontu vesilesiyle Bergama'nın tarihi *İsis'ten* dolayı Mısır'a bağlanmaya çalışılır. Bir kısım araştırmacılar ise Bergama'nın tarihini Eski Yunan medeniyetine bağlar. Romanda bu her iki grubun tezleri tartışılır. Bu tartışmalarda Bergama'daki Kızıl Avlu kazılarının uluslar arası ve ulusal arkeologlar tarafından yapılan kazıların tarihi ve bu kazılarda ortaya çıkan somut kültür öğeleri üzerine yorumlar da ayrıntısıyla ortaya konulur. Örneğin Kızıl Avlu roman kurgusunun içerisine yerleştirilir. Bununla da kalınmaz mevcut dönemde Kızıl Avlu kazıları ve bu kazılarda çıkanların siyasi amaçlar için kullanıldığı, romanda detaylarıyla ortaya konulur. *İsis Rahibesi* yontusu ile siyanürlü altın arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Özetle Prof. Dr. Onay Sözer'in *İsis'in Düğümü* adlı romanında sadece Bergama'nın tarihine, Bergama'daki kazılara yer verilmemiş bu kazılarda ortaya çıkanlar ülkemizde başarılı çalışmalara imza atan önemli bir felsefecilerin gözüyle de yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Kızıl Avlu, *İsis'in Düğümü*

Türk roman tarihi içinde Onay Sözer'in zengin felsefi söylemler barındıran *İsis'in Düğümü* adlı eserindeki olaylar Kahire, Roma ve Bergama'da geçer. Roman, bir arkeolog olan Duran Erman'ın, gazetede, kendinin kahramanı olduğu *Esrarlı Papirüs* adlı bir romanı okumaya çalıştığı anın verilmesiyle başlar. *Esrarlı Papirüs*'teki olaylar 1993 yılında geçer. Romanda Duran Erman bir kazı için Kahire'de bulunmaktadır. Bu tefrika romanda Duran bir kaza geçirir. Bu noktada *İsis'in Düğümü* adlı romanla bu roman içerisinde bulunan başka bir roman olan *Esrarlı Papirüs*'ün kahramanı Erman Duran olduğu görülür. İşte bu özelliğinden dolayı

İsis'in Dügümü bir 'üstkurmaca' özellik kazanır. Üstkurmaca "kurmacanın kurmacası demektir bu, edebiyatın kendini anlatması anlamına gelir. Kendisinin bilincinde olan kendisine yönelik kurmaca (self-conscious/self-reflexive/self-referential) sözcükleriyle tanımlanmaya çalışılan bu yeni kurgu eğilimi daha sonra edebiyat terimleri dizgesinde üstkurmaca (metafiction/surfiction) sözcüğüyle yerini alır" (Ecevit, 2009: 99). İsis'in Dügümü'nde gerçeklik düzleminde sunulan Erman Duran'ın yaşam öyküsüyle, bu roman içerisinde bir kurgu olan Esrarlı Papirüs romanındaki Erman Duran'ın yaşam öyküsü yer yer birbirlerine karıştırılır, birbirinin yerine geçirilir. İsis'in Dügümü içinde görülen ve bir gazete tefrikası olan Esrarlı Papirüs, yaşanan mevcut anda Duran'ın piramitten aşağıya düşmesiyle birlikte sona erer.

İsis'in Dügümü'nün başkişisi Duran, aynı zamanda 'yaşamöyküsünü' bir başkasına yazdırmaya karar verir. Fakat kendi de buna kayıtsız kalmaz çoğu zaman 'biyografi' ya da 'otobiyografi'yi yazmaya çalışan İzi'ye ses kayıtları, belge ve bilgiler vererek yardım eder. Önay Sözer'in İsis'in Dügümü adlı romanına 'üstkurmaca' özelliği veren bir diğer yapı ise bu romanda Duran'ın 'yaşamöyküsü'nün İzi tarafından yazılış serüveninin romanın konusunu oluşturmasıdır. İzi'nin Duran'ın 'yaşamöyküsü'nü yazma aşamasında Alman tarihçi ekolün hermeneutik felsefi yöntemini benimsediği görülür. Alman tarihçi ekole göre geçmişe iki türlü yaklaşım söz konusudur. Bunların ilkinde geçmiş artık "orada olmayan, orada olmuş olan şeydir. Bu yüzden geçmişin grameri çift yönlü bir gramerdir. Artık yoktur ve fakat yine de olmuştur. Bir bakıma, olan şeyin kayıbının yanı sıra, artık vukubulduğuna inanılmayan şey" olarak da kurgulayanı çağırır (Ricoeur, 2010: 59). Bununla birlikte Heidegger'e göre de varoluşa açık varlık olarak "Dasein tarafından kullanılan ve bütün bunları içinde bulunduran dünya geçmiştir. Yani o dünyadır artık varolmayan. O dünyanın daha önceki dünya-içindeliği ise hala mevcuttur. Dünyaya-ait-olan bir gereç olarak şu anda hala mevcut olan şey yine de 'geçmişe' ait olabilmektedir" (Heidegger, 2008: 404).

Duran'ın 'yaşamöyküsü'nü yazdırmasının nedeni TÜSAK'ın sonbahardaki ödül törenine yetiştirilmek üzere hayatının bir kitap olarak istemesidir. Duran, 'yaşamöyküsü'nü kendinin değil bir başkası daha iyi yazabileceğine karar verir. Böylelikle yaşamı karşısında kendini dışlaştırarak yaşadıklarına "kişisel öge ve etmenlerden etkilenmeden, öznel eğilimlerden bağımsız olarak ve önyargılardan olumsuz etkisini işe karıştırmadan yaklaşım durumu" olan nesnel olarak bakabileceğine inanır (Cevzici, 2005: 1223) Bu noktada Duran, kendi 'yaşamöyküsü'nün yazarı değil, okuyucusu konumunda olur. Bu yöntem ise Husserl bir fenomenolojisine göre Duran'ın kendi geçmişini dışlaştırması, paranteze alması anlamına gelir: "Husserl fenomenolojisinde paranteze alma işlemi, "doğal tavır"a ait her şeyin dışta bırakılması anlamına gelir. Tüm değer yargıları, algılar bilincin alanından atılır. Böylece de salt kendi üzerine katlanmış, kendini algılayan bilinç elde edilir. Şimdi paranteze alma ile bütün dünya dışlanmış, ama dünya gene de bilinç tarafından içirilmektedir. Çünkü bilinç "ide"lerden oluşur, bu "ide"ler de nesnelere "ide"sidir. Yani her şey artık "mutlak bilinç"te ya da "aşkın bilinç"te bir

bilinç aktı olarak var olmaya devam eder.” (Tura, 2004: 103).

Duran'ın odasında Osiris, İsis ve Horus'ün figürleri bulunan bir deste iskam-bil kâğıdı, Yafettah saplı altın kakmalı kâğıt makası, “ünlü ankh simgesini taşıyan altın bir kolye” dikkat çekicidir (Sözer, 2004: 17). Duran'a göre ankh “yaşam bağı” simgesi değil, ama aynı zamanda birçok şeyi yazmaya yarayan bir harf: Tanrının gözü bununla” yazılır. (Sözer, 2004: 17). Bu ifadelerde geçen ‘yaşam bağı’ imgesi hermeneutik felsefeye göre insan ‘ben’i ile ‘diğerleri’ arasındaki meydana gelir: “Yaşam tarihi, yaşam birikimlerinden ve yaşam bağlamından oluşur. Yaşam bağları, ‘Ben’ ile başkası, şeyler ve insanlar arasında oluşurlar. Bir yaşam bağı, hem şeylerin ve insanların bir özne için önemlerini ve anlaşılabilirliklerini hem de öznenin kendi çevresine karşı belirli davranış ve tutum alma tarzlarını o özne için sürekli kılar” (Özlem, 1996: 195). Duran ve İzi ‘yaşamöyküsü’nü yazma konusunda anlaştıktan sonra evde bulunan Giorgione'nin La Tempesta tablosunu yorumlarlar. Bir reproduksiyon olan bu tablo “birbirinden kopuk ve soyutlanmış biçimde yapıları, köprüyü, bir asker ve yarı çıplak bir kadın figürünü bir araya” getirir (Sözer, 2004: 18). Duran ile İzi arasında tabloyu yorumlama gayreti başlar-ken ortaya çıkan yorumlarda hermeneutikçilerin iddia ettiği gibi her eseri yorumlama sürecinin aynı zamanda yorumlanan eserden farklı bir eser ‘yaratımı’ olduğunu gerçeğine varılır. Çünkü “bir eser karşısında ise bizim tavrımız, bir bakış açımız bir değerlendirme ölçütümüz, vb. olacaktır. Sonuçta eseri anladığımızı söylediğimiz her durumda aslında eseri kendimize göre yeniden inşa etmiş” olur (Özlem 1996: 246). Heidegger'e göre ise yorum aslında bir diyaloga girmezdir. İnsan diyaloga girdiğine karşı yorumlarıyla kendini yeniden kurar. Bu durum ‘anlaşılma istenileni kavranabilir bir sisteme sokmakla mümkündür. Anlamak ise “bir anlamı olan tasarımları düzene sokarak bir biçim, bir yön, bir anlam oluşturmaktır. Bir şeyi, bir durumu, bir fikri anlamak, onu kendisi de kavranabilir olan bir sistemin içine sokmaktır.” (Delacroix, 2007: 275). Bu nedenle Duran ve İzi'nin bahsi geçen tabloyu anlama ediminde Heidegger'in üzerinde durduğu yaşamdaki ‘ilişkiler ağı’nın önemli bir rolü olduğu görülür: “Bir başkasını anladığımızı iddia ettiğimiz her durumda, aslında yaptığımız şey, o başkasını kendi düşünce ve duygu dünyamızda yeniden kurmaktır. Anlama nesnesi bir yazılı eser ise, yaptığımız şey, eseri yeniden üretmektir. Anlama edimiyle elde ettiğiniz her şey bir reproduksiyondur, yani orijinaliyle asla özdeş olmayan bir şeydir.” (Özlem, 1996: 243). Böylece herhangi bir nesne hakkında yorum yapanlar reflektif bir tavırla kendi beğenilerini ‘nesne’ üzerinden tekrar kendilerine yöneltirler. Bu yorumlama sürecinde yorumlananın “psikososyolojik üretim şartlarını aşması ve bu yüzden kendisini kendilerine farklı sosyokültürel durumlara koşullandırmış sınırsız bir” yorumlama serisine sınırsız” bir yorumlama serisine açılmaktadır (Kearney 2010-f: 390). Bu noktada anlamak için anlamak istenilene “ruhun gözünü yani saf aklı, tüm ruha beden hareketine benzer bir hareketi yaptırarak ona doğru” yönelmesi gerekir (Brochard, 2007: 278). Önay Sözer'in İsis'in Dügümü'ünde bu ‘anlama’ edimi, ‘duygunun bir bilim olmasını isteme’ olgusuna dayanan Alman filozoflarında görüldüğü gibi işlenir (Cuvillier, 2007: 278). Heidegger de anlama-

nın ancak zamansal bir varlığa, tarih içerisinde süregiden bir varlığa iştirakiyle mümkün olabileceğini düşünür (Kearney 2010-f: 390).

Romanda ‘yaşamöyküsü’nü kaleme alan İzi, en iyi ‘yaşamöyküsü’nün yaşam tamamlandıktan sonra yazılabileceğini, hâlbuki Duran’ın yaşadığını, bu yaşamın yerinin de ancak ve ancak hayal gücüyle kapanabileceğini ifade eder. Bu noktada İzi, yaşamın tahmin edil(e)mezliği üzerine vurgu yaparak hermeneutik felsefenin savunduğu gibi yaşamın, fenomenolojik bilinç felsefelerinde iddia ettiğinin aksine tarih üstü, tarih dışı, genelgeçer ve nesnel ilkelerle belirlenen bir yapısının olmayacağına değinir. Böylelikle İzi, sabit ‘özden ziyade sürekli bir devinimi öne çıkaran ‘varoluş’a gönderme yapar. Hermeneutik felsefenin savunduğu bu tahmin edilemezliği deneysel olarak Kuantum fiziğini kuramlaştıran Max Planck ispatlamaya çalışacaktır. Bu noktada “onto-diyalektik veya prodeterminist fiziğin maddesel sistem anlayışına göre sistem ‘her an tersinen (kendisine dönen). bir ‘akar-sistemdir’, yani toplam enerjisini koruma ilkesine uyarak kendini ‘her an yeniden üretme-riskini” taşır (Planck, 1987: 57). Burada ‘her an yeniden üretim riski’ gelecekteki sabitliği ortadan kaldırır.

Yaşamöyküsü’nün yazımı için Duran’ın İzi’ye verdiği belge, bilgi ve olgular, Duran’ın ‘total yaşamı’nın somut göstergeleri olmasından ‘salt akıl’ın varlığı’nda tasarlananlar değildir. İzi, Duran’ın ‘yaşamöyküsünü’ yazarken yaşantıyı göserecek somut varlıklardan hareket etmek istemektedir. Dilthey için gerçeklik hakkında tasarım ve bilgilerin en önemli yapıtaşları “kişisel yaşamın birliği, dış dünya, dışımızdaki bireyler, onların zaman içindeki yaşamları ve bu yaşamların birbirlerine karşı etkileridir ve tüm bunlar, ancak, insanın bütüncül oluşumundan yola çıkılarak açıklanabilir. Dilthey’e göre bu ‘bütüncül oluşum’, bu ‘bütünlük’ bu ‘insanın total kimliği’nin” niteliğidir (Özlem, 2010: 189). İzi, Duran’ın ‘total yaşamı’na ait göstergeleri yeniden dizip, boşluklara yerleştirerek yaşamını yeniden kurgulayacaktır. İşte yaşanan kurgulanan biyografi, Duran’ın yaşamış olduğu gerçekle hiçbir zaman örtüşmeyeektir. Sartre göre geçmiş ‘yaşanılan andaki değerlerle kurgulandığı için tam olarak yazılamaz; çünkü geçmişe ait dil ve dilin üzerinde taşıdığı tarihsel, toplumsal ve kültürel değer yargıları ve anlamlar yaşanan ‘andakine oranla çok farklıdır.

Duran, geçmişinde kendisiyle ilgili olarak tercihlerinin aslında gizli bir şekilde ‘yaşamın kendisi’nin seçtiğini düşünürken hermeneutik felsefeyi sistemleştiren Dilthey’in temel kavramı olan ‘yaşantı’yı öne çıkarır. Yaşantı “bilme, eyleme, isteme ve yargı verme edimlerinin tümünü aynı anda içeren bir kavram olarak Dilthey’de konumlanacaktır. Böylece yaşantı kavramını kullanmış olmakla Dilthey, teori-praksis ayrımını aşma denemesini de gerçekleştirmek” istemiştir; çünkü yaşantıda, “insan bilen, eyleyen, yargı veren yönleriyle ayrı ayrı karşımızda” değildir (Özlem 1996: 103). Heidegger de yaşamı bilmenin kaynağı sayarak “diyalog halinde olma ve tarihsel olma” ilkeleriyle ‘varoluş’un yaşamla gerçekleştiğini düşünür (Kearney 2010-f: 390). Dilthey’in ‘yaşantı’ kavramı Heidegger’in felsefi söyleminde varoluşun ve anlamaların alanı olurken Bergson da ise “hakikat alanı, hayatın kendisidir” (Gündoğan, 2007: 50). Yalnız Bergson için “hayattan anlaşılan

da, şuur tarafından kavranan ve tamamen insanın iç dünyasında devam eden süre veya oluş ile mekândan bağımsız olan hareketlilik” (Gündoğan, 2007: 50). Bergson varlığı idealara indirgeyen ve sabitleyen görüşleri reddederek ideaların kaldırıldığı vakit akışını elde edileceğini düşünür. İşte bu devinimsellikte Bergson, ‘zaman’ı ‘süre’ kavramından ayırarak süre’nin “geleceği kemiren ve ilerledikçe büyüyen geçmişin daima ilerlemesi” (Gündoğan, 2007: 85) olarak kabul ederken geçmişin yaşanılan anın üstüne yığıldığını ve geleceği inşa ettiğini düşünür. Bergson’a göre “zaman ayrı ayrı anlar ya da olaylar serisi değil, gerçekte sürekli bir oluşumdur. Bu gelişme sırasında geleceği önceden görmek olanaksızdır; çünkü gelecek gerçekten yenidir ve bu nedenle kestirilemez” (Russell, 1995: 70).

İsis’in Düşümünün başkişisi Duran, Mısır’dan İstanbul’a döndükten sonra vaktinin büyük kısmını kazılarda topladıklarını sergilediği yer olan evinde geçirir. Ev adeta “onun anılarının kazı alanı” olmuştur; çünkü “geçmişin daima yeni buluntularına izin veren bu evde”dir (Sözer, 2004: 25). Duran adeta biriktirdiği “eşyanın eski sahiplerinin ruhlarıyla içinden” konuşmaktadır (Sözer, 2004: 25). Duran’ın tarihi olanda varlığını kabul ettiği ‘ruh’ aslında teolojinin konusu olan ruh değil, Hegel’in ‘tin’ kavramıyla karşıladığı ontolojik bir varlıktır. Hegel’de “doğal olarak her insanın bilinçli bir varlık olduğu, ruha, dolayısıyla da bir zihne sahip bulunduğu vurgulanır. Ancak insanın sahip olduğu bu zihin, ‘öncel’ bir zihindir, yalnız o bireye özgü bir şeydir. İşte bu bireysellik, ‘Öznel Tin’ (Subjectiver Geist) kategorisini” oluşturmaktadır (Bozkurt 2005: 43). Bu ‘Öznel Tin’den ayrı olarak bir de “aile, sivil toplum ve devlet gibi belirlenimlerden geçen daha üst düzeydeki bir toplumsal ahlak vardır. Bütün bu kurumlar, yani insanın toplumsallığını oluşturan kurumlar ‘Nesnel Tin’i (Objectiver Geist) meydana” getirmektedir (Bozkurt 2005: 43).

Duran ile İzi arasında Duran’ın ‘yaşamöyküsü’nün yazılması hususunda bir sözleşme yapıldıktan sonra Duran kahramanı olduğu tefrika roman Esrarlı Papirüs’ten anlatılanlara geçilir. Esrarlı Papirüs’ün ‘Kanla Biten Konuşma’ başlığıyla yayımlanan bölümünde Duran, Kahire müzesine gidip elindeki ‘papirüs’ün müzenin arşivine ait olup olmadığını sorgular. Belgenin etiketindeki damganın incelenmesi sonucu müzeye ait olmadığı ortaya çıkar. Oteline döndüğünde Enver adında biri Duran’a papirüsü verenin Roma’da Fehime adında bir manken olduğu bilgisi verilir. Fehime’nin papirüsü Duran’a vermesinin sebebini Duran’ın ilmine olan saygısından kaynaklanır. Bunun üzerine Duran daha Oxford biletini iptal ettirip Roma’ya bilet alır.

Tefrika edilen romandaki aktarılan bu olayların ardından tekrar yaşanan ana dönülerek Duran’a Bergama Kazı Evi’nden kazı asistanı Tan Temir tarafından telefon edilerek arkadaşı Yusuf İkinci’nin bir trafik kazasında vefat ettiği haberi verilir. Romanda Duran’ın, Yusuf’un bir trafik kazasında vefat ettiğine dair haberi aldığı Mısır’da görülen İsis Tapınağı’nın da Bergama’da bulunduğu bulgularına rastlanıldığı haberleri basında çıkmaya başlamıştır. Hâlbuki Bergama’da bir İsis Tapınağı’nın bulunduğu dair bilgi ve bulgular çok eskiye aittir: “1934-1938 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü’nden mimar Oskar Ziegenaus ve arka-

daşı arkeolog Otfried Deubner Türkiye'ye geldiler, Bergama'da Kızıl Avlu ve civarında kazı yaptılar. Deubner'in bir iddiası Serapis Kültü'ne adanmış olan Kızıl Avlu'nun ön cephesine bakan alanda daha önce bir İsis tapınağı bulunduğuydu. Kazı savaş yıllarında sürdürülemedi. Ayrıca arkeologların ellerindeki çeşitli kayıt ve planlar savaş sırasında Berlin'den daha güvenli küçük bir yere gönderilirken içine kondukları bavulla birlikte kayboldu” (Sözer, 2004; 43).

Bu bilgiler ışığında Duran, Bergama'da bulunduğu iddia edilen İsis Tapınağı'nın bir tahminden ibaret olmadığını düşünmeye başlar. Oxford'da Mısır arkeolojisi okumuş olan Duran'a bu mesleği seçtiren Paşa Dedesi'ne Mısır'da armağan edilen papirüs üzerine anlatılanlardır. Duran'ın büyükbabasının kaleme aldığı “Tarihçe-i Hayat”, ilk önce büyük kardeşi Halis Bey, sonra da oğlu Muhyiddin Bey'in eline geçer. İşte bu Tarihçe-i Hayat'ta, romanda bahsi geçen ‘papirüs’ün, Duran'ın ailesinin eline nasıl geçtiği bilgisi de vardır. Bu papirüsü Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yanında büyük bir itibara kavuşan Münir Paşa'ya hastanede çalışan bir genç kız verir.

Romanın bu bölümünde Duran'ın İstanbul hayatı kesintiye uğrar ve Esrarlı Papirüs'ün olayları aktarılır. Bu romanda Duran, Roma'da, Mısır'da tanıştığı Fehime'yi bulur. Fehime, ailenin son kalan ferdinin Duran olduğunu, mesleğinden ötürü ‘papirüs’ün en çok ona yakışacağını, Mısır'ın eski yazılarını çok kolay şekilde onun okuduğunu düşünerek papirüsü ona verdiğini anlatır. Papirüs, Fehime'ye büyükannesi Safiye Hanım'dan yadigâr kalmıştır. Safiye Hanım'ın eline ise babası Mısırlı Efdal Bey'den geçmiştir. Safiye Hanım, Mısır kültürü ve mitolojisini, Mısır tarihini yazmak için evlerine gelen Beşaret Bey'den öğrenir. Beşaret Bey Safiye Hanım'a eğitim verişine karşılık ondan, babasının elinde bulunan ‘papirüs’ü ister. Bu esnada Beşaret Bey ve Safiye Hanım arasında bir aşk başlar. Safiye Hanım ise babasının evde olanlar karşısında kayıtsız davranmasına öfkelenmektedir. İşte bu nedenle Safiye Hanım, kütüphanede, üzerinde özel bir kilit bulunan süslü eski bir mahfaza içinde babasının “bütün eczaneler batsa bile, yine bunu satar geçiniz” diyerek adeta tapındığı” ve “gelen misafirlere "benim abidem" diye sözünü ettiği, her harf ve resminin ayrı bir sanatla çizilmiş olduğunu söylediği” (Sözer, 2004: 93) papirüsü Beşaret Bey'e vermeyi kararlaştırır. Çünkü Safiye Hanım başına gelenler ve evde olup bitenlerden babasını suçlamakta ve bu nedenle de babasından öç almak istemektedir.

Aslında bu görünür nedendir. Görünmeyen ise Safiye'nin ‘bilinçdışı’ dünyasıyla ilgilidir. Lacan'ın psikanalizim teorilerinde, ‘kimlik’ kazanma sürecinde ‘baba’nın önemi öncelikle vurgulanır; çünkü gerek kız gerekse erkek çocuklarında “Baba Üst Ben’inin belirleyici bir ağırlıkta olduğunu iddia” edilir; çünkü “belirleyici ve früstre edici güç, her iki cinste de babadır” (Tura, 2007: 85). Safiye Hanım'ın babasına öfkesi ‘frusture’ edici güç olan ‘baba’ya karşıdır. Ouidupus Karmaşası’nda kız çocuklarında anneye öfke normal değildir; çünkü kız çocuklarında da erkek çocuklardaki gibi ‘frustre’ edici güç ‘baba’ya öfke duymaları gerekmektedir. Kız çocuklarının çoğunluğu Ouidupus Karmaşası'nı Safiye Hanım örneğinde görüldüğü gibi geç dönemde tamamlar. Safiye Hanım, ‘papirüs’ü Beşaret Bey’e

vermez ve yanına alarak Marsilya'ya ve oradan da vapurla Kahire'ye geçer.

İsis'in Dügümü'nde hermeneutik ve tarihselci felsefeye uygun olarak Mısır kültürüne ait önemli bilgiler aktarılır. Bunlar daha sonra Bergama'da bulunan İsis Yontusu'yla birleştirilir. Bu kültüre ait en önemli öge Eski Mısır yazısı hiyerogliflerdir. Aslında "aşağı yukarı M.Ö. 3200'de yukarı Mısır ile aşağı Mısır'ın Menes tarafından birleştirildiği dönemde ortaya çıkan hiyeroglif yazısı" bir gelişmenin ürünü değil bir buluştur ve "Mısır uygarlığı, hiyeroglifleri, mumyaları ve piramitleriyle birbirine eklenen bir buluşlar karmaşası" görünümündedir (Sözer, 2004: 96). Hiyeroglif bir sembol yazı değil, bir dilin fonetik tarafını yansıtan bir yazıdır da. Hiyerogliflerde resim olarak algılanan işaret, sadece gerçeklikteki temsil ettiği nesneyi değil, aynı zamanda sesi gösterir, fonetik harf konumuna da geçer. Hiyerogliflerde yalnızca ünsüzler yazıldığından her okumada ünlüler çağrışım yoluyla ünsüzlerin arasına konularak sözcükleri bulmak gereklidir. Dilde görüldüğü gibi Eski Mısır inançlarında çoğulculuk görülür. Bu yapıyla bu inançlar Bah-tin'in adlandırmasıyla diyolojik bir yön taşır. Benzer yön Eski Mısır sanatında da fark edilir. Bu çoğulculuğun ortaya çıkmasının en önemli nedeni tamamlanmamış her an varolan, varoluşa açık bir dünya imgesinin kabul edilmiş olmasıdır. Böyle olunca da Eski Yunan'ın tek form olarak öne sürdüğü ve modern sanatın da kabul ettiği 'biçim içerik uyumu', 'hiyerarşik düzen' Eski Mısır sanatında tersyüz edilir. Mısır sanatında, Antik Yunan sanatında görülen form ile içeriğin organik ve ideal uyumu bulun(a)maz. Bu nedenle Hegel, Eski Mısır sanatlarına benzer özelliklere sahip sanatları ortaya koyanların, doğaya henüz istedikleri biçimi veremediklerini düşünür. Hegel'in bu sonuca varmasının nedeni Grek, ardından Aydınlanma daha sonra da 'fenomenè dayalı bilinç felsefelerinin "sürekli değişen, devinen tinsel dünyada sabit kategoriler" (Özlem, 1996: 255) araması, kurmaya çalışması ve doğaya şematik bakmasıdır. Eski Mısır sanatında Firavun yontularının vücut bozuklukları, Hegel gibi bazı filozofları, bu sanatlarda gerçekliğin tam olarak yansıtılmadıkları sonucuna götürür. Hermeneutikçilere göre bu tür yorumlar sanata karşı kategorik düşünmenin bir açılımıdır. Hâlbuki Eski Mısır sanatı içerisindeki grotesk ve karnavalesk imgeleriyle, sanata kategorik yaklaşılması gerektiğinin göstergelerini taşır. Çünkü grotesk ve karnavalesk imgeler yerleşmiş, sunulu olan rasyonel gerçekliği ve hiyerarşiyi deforme ederek, yüceltilen, transandantal hale getirilen yücelikleri itibarsızlaştırır. "Grotesk gerçeklikte, yukarıdakinin itibarsızlaştırılması ve aşağı indirilmesinin biçimsel ve göreceli bir karakteri yoktur. Burada "yukarı" ile "aşağı"nın mutlak ve tamamen topografik bir anlamı vardır. Aşağı dünyadır, yukarı ise sema. Dünya yiyip yutan bir öğedir, mezar, rahim. Aynı zamanda da bir doğum ve yeniden doğum ögesi anne memesi. Yukarı bölge yüz ya da kafa, aşağı bölgeyse üreme organları, karın ve kaba etleridir. Burada itibarsızlaştırma, dünyaya inmek hem yiyip yutmak hem doğuran öge olarak dünyayla temasa geçmektir" (Bahtin, 2005: 48).

İsis'in Dügümü'nde tekrar yaşanan ana dönülerek, Duran'ın İstanbul'da kendine verilen 'papirüs'ün hiyerogliflerini okuma uğraşı içine girdiği verilir. Bu noktada Duran'ın üç kimliğinin olduğu görülür. Bunlardan ilki İsis'in Dügümü, ikin-

cisi Esrarlı Papirüs, üçüncüsü ise İzi'nin kaleme aldığı yaşam öyküsündeki kimlikleridir. Duran'daki bu 'kimlik' arayışları Lacan'a göre onun henüz çocukluğun Ayna Evresi'ne denk gelen narsist eğilimlerin hâkim olduğu imgesel alandan, kültürün simgesel-dilsel alanına geçmekte zorluk çekişinin yansmalarıdır. Bu noktada İzi tarafından kaleme alınan 'yaşamöyküsü' Duran'ın bir biyografisidir. İzi, bu biyografiyi üçüncü tekil kişi, 'o' anlatımıyla değil, birinci tekil kişi 'ben' anlatımıyla yazar. Bu haliyle biyografi bir otobiyografiye dönüşür, yaşam da otobiyografiye ortaya çıkarır: "Bir eylemin kendi sonuçlarını üretmesi gibi, yaşamın da otobiyografiyi ürettiği varsayarsak, öte yandan, otobiyografik projenin kendisinin yaşamı ürettiği ve belirlediğini, yazarın yaptığı her şeyin aslında kendini-betimlemenin getirdiği teknik gereklerin hükmünde olduğunu, dolayısıyla her yönüyle yazarın kullandığı araçların kaynaklarınca belirlendiği" fark edilir. (Boym, 2010: 30). Yazınsal alanda Duran'ın biyografisi otobiyografiye dönüşürken, ontolojik anlamda ise İzi ile Duran arasında bir 'özleşim', 'transpozisyon', 'aynileşme' gerçekleşir; çünkü yaşamöyküsünde anlatıcı İzi, kimliğini saklayarak olayları Duran'ın ağzından anlatır. Anlatıcı İzi 'ben' dedikçe Duran'ı anlatır. İzi'nin 'ben'liği Duran'ınkindinde yok olur, onun benliğine dönüşür. Bu 'Ben'in 'Biz'e dönüşümüdür aslında. Hermeneutik felsefe 'özbilinç' olarak 'ben'i kabul etmez. Duran ile İzi 'yaşamöyküsünü' yazma aşamasında birbirlerine yaşamlarını anlattıkça, farklılıkları Husserl fenomenolojisinin ortaya koyduğu gibi dışlaştırıp, askıya-paranteze aldıkça müştereklerde birleşirler: "Konuştuğumuzdan beri varız, öyle bir şeyler. Hayır, biz konuşarak kendimizi, kendimiz diye bildiğimiz şeyleri birbirimizde yitiriyoruz, bence varoluşsak böyle varoluşuyoruz" (Sözer, 2004: 125). Fakat İzi, Duran'ın kendi sesini dinlediğini, başka bir şey duymadığını, buna karşılık kendinin ise hem kendi hem de onun sesini duyduğunu, kendi için her şeyin eş zamanlı yaşandığını, onun için ise geçmişin içinden konuştuğunu anlatan bir pusulayı posta kutusuna bırakarak evden ayrılır. Romanda Duran'ın 'yaşamöyküsü'nü çeşitli bulgulardan hareketle yazan İzi İsis'i, yaşamöyküsü kurulan Duran ise Osiris'i sembolize eder. İzi, Duran'ın biyografisini-otobiyografisini yazarken Duran açısından en önemli belge "bireysel yaşamın içinden kopup gelen gizemli bir nesnesi, yaşamın parçalarını bir arada tutan tılsımlı bir simgesi" ata yadigarı papirüstür (Sözer, 2004: 144). Papirüs Duran'ın yaşamını konu alacak biyografinin, çok önemli bir simgesi, onun yaşamının gizli bir anahtarıdır; çünkü "bir aile söylenesi"dir. (Sözer, 2004: 144).

Duran, İzi'nin ayrılışıyla kendisinden eski Mısır koleksiyonunda ruhsatlı olarak korunum altındaki 'papirüs'ü çalıp Amerika'ya kaçıracağını düşünür. Bu sıkıntılı günlerde işittiği bir haberle Duran'ın dikkati Bergama'ya çevrilir. Bu haberde Bergama'da yeni ortaya çıkarılmış olan İsis tapınağının içinde bir lahit ve lahdin içinde bir kadın iskeletinin bulunduğu, lahdin de tapınak gibi M.Ö. I. yüzyıla ait olduğunun tahmin edildiği bilgisi verilmektedir. Bu bilgilerin ardından Bergama'daki kazının baş asistanı Tan Temir de bulunan iskeletin ayakucunda kilden bir tabletin üzerinde hiyerogliflerin olduğunu Duran'a haber verir. Bu haber üzerine Duran da bu durumun Anadolu'da çok nadir görüldüğünü belirtir. Tan Te-

mir her ne kadar Duran'ın dikkatini Bergama'daki Kızıl Avlu kazısına çekmeye çalışırsa da Duran hep dışarıda kalmayı tercih eder. Fakat kazıda hiyeroglifin de bulunuşu Duran'ı da hiç kuşkusuz bahsi geçen kazının içine çeker.

İzi evden ayrıldıktan sonra Duran, kahramanı olduğu Siret Eser'in Esrarlı Papirüs adlı eserini okumaya başlar. Bu eserde Fehime'yle görüşen Duran, La Novvalle Gazette Egyptienne'in adlı bir gazetede cinayete kurban gittiğini ve Ma'bat adlı terör örgütünün bir tuzak hazırlayarak Duran'ı Mısır'a getirmek amacını hedeflediğini öğrenir. Bu haber Duran'ın Kahire'ye gitmesini engelleyemez. Kahire'de Ebu Halid'le görüşen Duran, haberlerin hedef şaşırtmak amacıyla verildiğini öğrenir. Ebu Halid, daha sonra Duran'a, elinde bulundurduğu 'papirüs' nedeniyle tehlikede olduğunu, Bergama'daki Kızıl Avlu kazısıyla yakından ilgilendiklerini, orada bir İsis Tapınağı olduğu tahmin edilen bir yapının ortaya çıkarıldığını söyler. Ebu Halid, Hizb-ul Sanem örgütünün Bergama'daki kazıyı izlemek için birini gönderdiğini, Duran'ın Bergama'ya gidip bu kişiyle görüşmesi gerektiğini belirtir. Duran'a göre gazetede haberde cesedinin parçalanması gerçeğin sembolüdür; çünkü 'papirüs'ün bulunuşuyla onu bulmaya yönelmiş yaşamı son bulmuştur. Cesedinin parçaları ise İstanbul, Roma ve Bergama'ya dağılmıştır.

Duran'ın dikkati Bergama'ya yönelirken İsis'in yazar, Bergama'daki Kızıl Avlu kazısı için tarihi bilgiler aktarır. Bergama'daki ilk kazılar 1934-1938 yılları arasında Alman arkeologu, klâsik filolog ve tarihçi Otfried Deubner ve dostu mimar Oskar Ziegenaus tarafından yapılır. Bu iki arkeolog kazı sonucu edindikleri sonuçlarla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarının karışıklığı içinde gözden kaybolurlar. Ziegenaus 1957'de tekrar Bergama'ya giderek kazı çalışmalarını yeniden başlatıp bu kazılarını 1972'de W. Radt'a devreder. Deubner ise kazıda edindiği Mısır ve Roma uygarlıklarının birbirini nasıl etkilediğine dair yeni bilgileri yayımladığı yazılarla duyurur. Bergama'daki Kızıl Avlu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bilgiler, Mısır uygarlığının Roma uygarlığına bir aşu yapıp yapmadığı, Kızıl Avlu'nun Roma toprağında boy atan bir Mısır yapısı olup olmadığı, yine Kızıl Avlu'nun Anadolu'daki Roma'nın Mısırlaşması olarak kabul edilip edilemeyeceği hususlarında yeni tartışmalar başlatmıştır. Duran, Ebu Halid'le Kahire'de konuştuğu gibi Bergama'ya giderek hem Tan Temir'in Bergama'daki kazı asistanı Defide'yle tanışır hem Kızıl Avlu'yu inceler: "Yapının dışı önemsizdi, yalnız doğayı ve insanları kendine çeken içi vardı. Altında kabaran Selinos Irmağı'nı üstü tozozlu iki tünelle dizginlerken, sanki böylece su olup akan zamana yaradılışın ve tanrıların uzayında bir konak sağlamıştı. Yalnız zamana da değil, onunla birlikte kendisine ilk bakışta yabancı görünen dinlere de Museviliğe, Hıristiyanlığa ve İslam'a da ev sahipliği yapmıştı. Her şeyi içine alan bir bakış gibi. Kızıl Avlu yalnızca bir gezgin olarak ziyaret edilecek, yüceliğinin önünde eğilinecek bir yapı değildi, çünkü o aynı zamanda bütün kente bir bakıştı. Gezgini kendi durduğu yerden örneğin Akropolis'e, sonra batıya bakmaya çağırıyordu. Böylece gezgin, Kızıl Avlu'ya yalnızca bakmakla kalmıyor, Kızıl Avlu'nun kristal gözünün içine giriyor, varoluşu onun boyutlarını kazanıyordu. Büyük ön avlunun batısındaki kazının ortaya çıkardığı daha küçük ve en eski tapınak da şimdi bütün zaman-

ların yansımalarını toplayan bu kristal gözün içinde yerini almıştı. Bu tapınak şimdi sanki oradaki henüz bilinmeyen bir yaşamdı. Bilinmeyen, ama gelmekte olan yaşam” (Sözer, 2004: 205).

Duran, Bergama’da yeni bulunduğu iddia edilen İsis tapınağını gezerken Tan Temir’e tapınakta bir mezar olduğunun hangi bulguya dayanılarak ortaya atıldığını sorar. Tan Temir ise tapınakta anormal büyüklükte bir taşla birlikte bir İsis Yontusu, lahdin içinde ise üzerinde hiyeroglifler yazılı bir tableti bulduklarını, fakat tabletin kazı evine götürülürken kaybolduğunu belirtir. Tan Temir daha sonra bu bilgilere, bu mezarın Antonius zamanda yapıldığını eklerken Duran ironik bir biçimde Antonius’un yenilmeden önce ve Bergama Kitaplığı’nı İskenderiye’ye taşıdıktan sonra bu mezarı yaptırmış olacağını belirtir. Tan Temir, Kızıl Avlu’nun yapılışında bölgedeki taşların kullanıldığını, tapınağın tahrip edilmediğini bunun da Kızıl Avlu yapıldığında tapınağın faaliyette bulunduğunun bir göstergesi olduğunu söyler. Tan Temir daha sonra bu bilgilere, tapınağın kimler tarafından korunduğunu çözemediklerini de ekler.

Akşam yemeği, kazı heyetiyle birlikte Tarihi Bergama Şehrini Kurtarma ve Yaşatma Derneği üyeleriyle birlikte yenir. Yemekten sonra belediye başkanının ertesi gün bir konuşma yaparak İsis tapınağını halka sunmak ve konuşurken altın İsis heykelciğinin de yanında bulunmasının istediğine de değinilir. Bu esnada kazı heyetinden Bay Bromm, Kızıl Avlu’da bulunan tapınağın İsis Tapınağı olmadığını ifade ederken Tan Temir ise onun bu görüşünü kabul etmez. Tan Temir, bu tapınağın önceden Deubneer tarafından haber verildiğini, kapının iki yanında çifte kuleler ve böcek resimlerinin de bu bilgiyi güçlendirdiğini belirtir. Bu esnada mevcut kazı yapılan topraklarda Artemis’in İsis’ten daha tanıdık ve sempatik geldiğine değinilirken Tan Temir’in İsis Yontusu’nun belediye başkanının konuşmasında hazır bulunmasına izin verdiğinden söz edilir. Yemek bittikten sonra herkes odasına çekilirken Duran, Bergama’ya gelişinin tek nedeni olan üzerinde hiyerogliflerin olduğu tabletin çalındığını düşünür. Ertesi gün kaybolan tabletin bulunduğunu ve sanığın yakalandığı duyurulur. Duran, Tan Temir’le karakola gider ve İzi’yle karşılaşır. İzi, Duran’a, yanına gelmek için yola çıktığını, bir kişinin kendisini takip edip sonra yanına gelerek kendisine kil tableti komik bir fiyata sattığını belirtir. İzi çalınmış tableti Duran’a vermek amacıyla aldığını söyler. İzi, Duran ve Tan’ın araya girmesi ve Bergama’dan bir süre ayrılmaması şartıyla serbest bırakılırken belediye başkanının konuşmasının ertelendiği haberi gelir. Bu esnada Bergama’daki kadınlar ise belediye başkanının siyanürü destekleyen politikasını protesto etmek için toplanır.

Duran daha sonra belediye başkanı Tayfun Güçlü’nün yanına uğrar. Belediye başkanı ‘onun hayatta olduğuna sevindiğini’ söylerken Duran, belediye başkanının gazetede tefrika edilen ve Duran’ın öldürüldüğüne dair bilgiler veren Esrarlı Papirüs romanını gerçeklik düzleminde algıladığını düşünür. Belediye başkanı karşısında gördüğü Duran’a, yükselmek için zeytin ağaçlarının altına inilmesi, altının gerekirse siyanürle bile olsa yeryüzüne çıkarılması, küçülen dünyada büyümenin zorunlu olması gerektiğini telkin etmeye çalışır. Daha sonra tarihleri bir-

birine benzediğinden İskenderiye ile Bergama'yı kardeş kent yaptıklarını, Bergama'daki altın arama işinde siyanüre destek verenlerle ve buna karşı gelenlerin kökünün dışarıda olduğunu ifade eder. Belediye başkanı Bergama'nın popülaritesini arttırmak amacıyla Bergama'daki kazıda bulunanları "bir Alman meslektaşımız iki gün önce Bergama'nın Sesi gazetesinde bir beyanat verdi. Bulunan yontu İsis yontusu değilmiş. Güya erden Artemis'in yontusuymuş. Tablet çalınmıştı, onu adamlarım buldu. Her şey bu tablette yazılı olmalı, yani işin doğrusu" (Sözer, 2004: 219) ifadeleriyle Mısır medeniyetine bağlamaya çalışır:

Belediye başkanı Duran'ı köşeye sıkıştırmak için kaybolan tabletin onun kız arkadaşı üzerinde bulunduğunu, kendi emriyle serbest bırakıldığını belirtir. Bu noktada belediye başkanı Kızıl Avlu'da çıkan yontunun İsis'e ait olduğunun bilimsel olarak da savunması için Duran'ı hafif tonlarda olsa tehdit eder: "Son bir şey söylememe daha izin verin (işte geliyor!) Tanrıça İsis, artık siyanüre karşı çıkan doğa ve eskimiş kültür (burada amaçlı olarak ayıp bir şey söylemiş gibi eliyle ağzını kapattı) savunucularından yana değil. Yarın heykeli halkın önünde konuşacak. Daha doğrusu o sizin tablette okuduklarınızı, okuyacaklarınızı bir kez daha halkın önünde söyleyecek. Bilmem, anlaşıldı mı?" (Sözer, 2004: 219). Duran, belediye başkanının yanından çıkarken tableti okuması için zamanın çok az olduğunu düşünür. Daha sonra Kızıl Avlu'ya döner incelemeye tekrar başlar: "Alışılmış tapınakların tersine, burada hypostylos avludan İsis tapınma yerine geçiş çok birdenbireydi. Bu da yalnızca tapınağın boyutlarıyla ilgili olarak mimarın yer kazanma isteğine bağlanamazdı. Gidip sağ duvardaki böcek motiflerine dokundu. Yaradılışın toprağının kendine sınırlar koyarak ve onları aşarak kabardığı ve kabarmaya duyamadığı yer. Tapınak böylece büyük yaradılışın küçük evreniydi. Duran, çöküntüyü ve tapınma yerinin aşağısındaki, yukarısındaki işaretleri incelemek için iç tapınağa girdi, fakat girmişken yeniden adım adım geriledi. Avlu ve tapınma yerini birlikte göreceği bir köşeye yerleşti. Avludan içeriye doğrudan geçilmesinin bir nedeni olmalıydı. Iseum Pergamenum yaradılışın çamurundan ilkin İsis'i doğmuş olarak gösteriyordu, tavanın birdenbire alçalmaya başlaması ve hemen tapınma yerinin cavetto cornice'isiyle karşılaşılması bundandı. Cavetto'nun altında ve üstünde İsis'in tahtının hiyeroglifik işareti, ayrıca başka figür ve motifleri yer alıyordu. Bunun anlamı, yaradılışın aynı zamanda tanrısal aşkınlığın sevincine yol açmasıydı." (Sözer, 2004: 121-122).

Duran, Kızıl Avlu'daki incelemelerinde bütün dikkatini lahit ve mezara yöneltir. Tan Temir'in, İsis Yontusu olarak nitelediği yontunun tapınma yerinin çöküntüsüyle aşağıya düştüğü üzerinde mantık yürütürken aynı zamanda bu yontunun ölüyle birlikte mezara konmuş olabileceği ihtimalinin de düşünülmesi gerektiğine inanır. Duran ayrıca tapınma yerinin büyüklüğünü göz önüne alarak bu yontunun tapınılan bir İsis Yontusu olmak için çok küçük olduğunu düşünür. Bu noktada Kızıl Avlu'da bulunan yontunun İsis Yontusu olduğunun savunulmasının bir diğer nedeni ise bu yontunun Bromm'un gazetelerde iddia ettiği gibi Artemis'e ait olduğu ifadeleridir. Bu noktada İsis'in Artemis'e alternatif olarak ileri sürüldüğü görülür.

Duran eve döndükten sonra İzi'yle karşılaşırken 'yaşamöyküsü'nü yazanla Bergama'ya gelişinin "tam da post-modern bir çalışma yöntemi" (Sözer, 2004: 227) olduğunu fakat teadüf olmadığını düşünür: "İzi yalnızca Duran otobiyografisini yazmakla kalmıyor, onun bütün "oto"sunu eline geçiriyor, sonra da bunun devamında onun bütün yaşamını çalmaya girişiyor muydu? Ayrıca Pergamon'daki İsis Tapınağında bulunan tabletin, Duran Erman'ın "oto"su ve "biyo"su ve sonuçta tüm otobiyografisi için o kadar önem kazanmaya başlayan bu tabletin İzi' nin üstünde çıkmış olması bir rastlantı olabilir miydi? (Sözer, 2004: 241). Duran'a göre belediye başkanı mitingde siyanüre karşı İsis kültürüne sığınan köylü kadınları kendi tarafına çekme girişimini İsis Yontusu önünde yapacak, İsis, burada altının siyanürle çıkarılmasından yana olacaktır. Üstelik Duran, belediye başkanının telkiniyle, miting saatine kadar tableti okuyup yontunun İsis Yontusu olduğunu doğrulayacak bir beklentinin de oluştuğunu fark eder. Duran, araştırma nesnesi yontunun, İsis Yontusu olduğu beklentilerini doğrulaması halinde bilimimin gerçeklerine ters düştüğü halde Bromm dışında kimsenin bu yontunun İsis'e ait olduğundan kuşku duymayacağını düşünür.

Bu esnada Defide, Bromm'a Kızıl Avlu'da bulunan yontunun, İsis'e değil de Artemis'e ait olduğu sonucuna nasıl vardığını sorar. Bromm ise bu sonuca kültür katmanları düşüncesiyle vardığını açıklar: "Jeolojik katmanlar olduğu gibi kültür katmanları da vardır. İffet ve erdenliği temsil eden Artemis Agrotera, Helenistik kültür katmanına aittir. Bu bir, tamam mı? Yeni kazılan tapınağın yapıldığı dönemde, buraya çok yakın bir kentte, Ephesos'ta büyük bir Artemis tapınağı vardı ve o dönem Artemis tapınışı yaygındı. Bu da iki. Artemis ise bir yanıla erdenliği, namus ve iffeti temsil eder, öbür yönüyle annedir, bereket tanrıçasıdır. Romalılar Diana adını verdikleri Artemis'in çok göğüslü yontularını yaptılar. Bulunan küçük altın yontu böyle değil, öyleyse bu yontu Artemis'i anne olarak değil, her haliyle bir erden olarak canlandırıyor" Eğer Artemis değilse, İsis olduğunu ispat edin! Haydi ispat edin!" (Sözer, 2004: 253).

Defide, Bromm'dan gerekli açıklamayı dinledikten sonra Duran'ın yanına giderek Kızıl Avlu'da bulunan yontunun, İsis'e mi yoksa Artemis'e mi ait olduğunu bu kez de ondan öğrenmeye çalışır. Duran ise "tablet in daha ilk satırlarından mezarın Dionysia adında bir İsis rahibesine ait", "altın yontu da bu rahibenin yontusu" (Sözer, 2004: 257) olduğunu, İsis'e ait olmadığını ifade eder. Duran'a göre tapınağın içindeki çöküntü Tan Temir'e bu yontunun İsis yontusu olduğuna dair yanlış bir tahmin yaptırmıştır. Dolayısıyla bu yontu "gömü eşyasına ait; yani bu yontu cesetle birlikte gömülmüş ve Dionysia adında, zamanında büyük bir olasılıkla çok sevilmiş, hayranlık uyandırmış ve belki kendisinde büyüsel güçler de bulunan bir İsis rahibesine" aittir (Sözer, 2004: 257). Bu konuşmadan sonra Duran ve Defide kazı yerine gelen Oluş tiyatrosunun provasını görmek için kazı yerine giderler. Tapınağa geldiklerinde buranın bir tiyatro dekoruna dönüştürülüp ışıklarla aydınlatıldığını, yontular ve papirüs şeklindeki sütunların etrafa yerleştirildiğini görürler. Bu dekor karşısında kazı işçileri, Bergamalılar, çapadan dönen bir kadın grubu ve arkeologlar seyirci olarak yerini alır. Bu toplanma, bir sonraki gün

belediye başkanının konuşmasına yapılacak olan gizli protestonun gövde gösterisidir. Oynanacak olan oyun Anadolu'daki Dionysos törenlerine kadar giden deneyimsel bir tiyatrodur. Bu tür tiyatrolarda kurallar çok aza indirgenirken gelişigüzel bilinen öyküyü izleyiciler hermeneutik tarzda kendi yorumlarına göre sahnelerler. Böylece bu tiyatronun kuralları her seferinde kuralsızlığın içinden doğar: "Hallaç'ın kazı tiyatrosu (kendisinin de biraz önce söylediği gibi) Anadolu'nun eski Dionysos törenlerine geri gidiyordu. Tanrısal bir şey vardı bunlarda; çünkü her şey biricik, bir tek, birincil ve birinci, tıpkı tanrısal başlangıçtaki gibi, vahdet ve vahid-i kıyası, birci, monat, tektanrıca yalnızlık içinde, biricik ve yegân, ama aynı zamanda tören ve tiyatro, tekerrür ve zikir, öykünme ve üsteleme ve persenk, titreşim ve çarpım, her bir ve sefer, dönüm ve dönem, misil ve devir, nakarat ve ara, baştan ve yeni baştan, virt ve virt, depreşme ve sıklaşma, yani hepsi bir daha ve bir daha oluyordu" (Sözer, 2004: 265). Aslında Bergama'da oynanmak istenen bu tiyatro Bertolt Brecht'in kuramlarını oluşturmaya çalıştığı bir çeşit Epik tiyatrodur. Bu tiyatro tarzı "kökleri Uzakdoğu (Çin) tiyatrosuna uzanan ve bizim tiyatro geleneğimizde ortaoyunu, meddah ve Karagöz'den de tanıdığımız 'göstermeci' tiyatro özelliklerinin, Piscator'un 'politika tiyatrosu'nun ve Meyerhold'un yapımcı tiyatro anlayışı, biyomekanik oyunculuk yöntemi ve yabancılaştırma kavramı tekniklerinin sentezinden yararlanılarak oluşturulan bir tiyatro" anlayışındır (Gülendam, 2008: 277).

Bergama'da oynanacak oyun üç perdelik 'acıklı güldürü'den ibarettir. Aslında acıklı güldürü insanın içinde bulunduğu, topluma, mekâna, bu mekândaki dil ve dilin taşıdığı tarihsel, kültürel ve toplumsal değer yargıları ve anlamlara yabancılaştığı durumlarda ortaya çıkar. Bergama'da oynanacak 'acıklı güldürü' Anadolu'nun çeşitli yörelerinden köy oyunlarının kayda geçirilmesi sonucunda hazırlanmıştır. Bu tiyatroda "oyuncular rasgele bir biçimde rolleri üzerlerine alsalar da bu rastgeleliğin karakterlere uyması ya da uymamasının ya da uymakla uymamak arasında kalmasının yarattığı garip etki" üzerinde durulur (Sözer, 2004: 266). Rastgeleliğin hüküm sürdüğü bu tiyatro oyununa alışıldıktan sonra ise tesadüfi sayılabilecek her şey ortadan kalkarak her durum ve rol doğal görünümüne kavuşur. Oyunun sonlarında oyuncularla seyirciler arasındaki sınırlar kalkar. Oyuncular tiyatronun sonunda gerçek kimliklerini açıklamayı amaçlarken oyuna katılmayan seyircilerin oyuncuymuş gibi davrandığı görülür. Böylelikle herkes bir anda 'Oluş Tiyatrosu'nun sahnesinde görünmüş sonra da bireysel yaşama dönmüşlerdir.

Tiyatro gösteriminden sonra eve gelen Duran eski lahitte çıkan ve üzeri çamurla kaplanan tableti büyük bir dikkatle inceler. Duran, tabletin üzerindeki Hiyerarşik yazının hiyerogliflerle ilgisinin kurulması halinde bile, yine de başlangıçtaki karanlığı üzerinden atamayacağını düşünür: "Bu yazıda bakışını reddeden şey aynı zamanda kendine baktıran şey miydi? Yıllardır bir hiçi ister gibi o başlangıcı aramış olabilir miydi? Geçmişin bütün tabletleri! Ne zamandı başlangıç? Arkeoloji, sana ne oldu? Bu sorularla ve benzeri, kamburunu çıkarmış, küçük ayaklarıyla zaman içinde tez yürüyen bir Bergamalı filozof çıkageldi. "Başlangıç"

dedi "hep kendi derinliğine kaçtı. Logos hep oradaydı. Arkhe ve logos. Arkhe döl yatağıdır, logos ise gözünü açmış ona bakan fallus". Yürüdü gitti sonra filozof, tablete dönüp bakmadı bile" (Sözer, 2004: 279). Duran tabletin üzerindeki yazının okunmaz durumda olmadığını, fakat yazılarının anlam dünyasına girebilmesinin hayli zor olduğunu düşünerek, bu durumu ikinci bir karanlık olarak niteler. Duran, "hiyerogliflerin birbirleriyle değişmelerinin, birinin ötekini o farkında olmadan izlemesinin, ayrılma ve sonra yeniden bir araya gelmelerinin, hatta dilsiz konuşmalarının onlara bakmadığı zaman da sürdüğünü eskiden" beri bilmektedir (Sözer, 2004: 283). Duran bu tür anlam çoğaltma oyunlarının durdurulmasının imkânsız olduğunu farkındadır. Duran'a göre "Bu tablet Dionysia adında bir İsis rahibesine yazılmış bir mektup, bir olasılıkla yazıldığı tarihte Dionysia ölmüş bulunuyordu. Mısırlılar ölümlerle iletişim içinde yaşadıklarına inanırlardı. Ölen eşlere yazılmış mektuplarda ya ruhlarının sağ kalanı rahat bırakması istenmekteydi ya da başka türlü dilekler vardı. Bu tür mektuplar eski Mısır'da ölenin mezarına bırakılırdı. Ölen kimse ve o gerçekten ölmüşse ona yazılmış bir aşk mektubu bu. "Gerçekten ölmüşse" diyorum, çünkü bu mektup büyük bir stil ustalığıyla kaleme alınmış, yüksek niteliğinden dolayı bütün bunlar bir mecaz da olabilir. Fakat tam da burada işler karışıyor. Mektubu yazanın çok kültürlü ve yazın becerilerine sahip birisi olduğu ortaya çıkıyor. Böyle birisi, örneğin kendisine mektubun yazıldığı kişi, yani rahibe Dionysia olabilirdi. O zaman mektup ölüye sunulmuş değil. Ama Dionysia niçin kendi kendine aşk mektubu yazsın? Sezgilerim ve bilgilerim bu tabletin bir kopya olduğunu söylüyor beri yandan. Yani yine de yüksek stille bağdaşmayacak ufak tefek imla yanlışları var. O zaman bu bir kopya, asıl değil" (Sözer, 2004: 287).

Duran tabletin kendini okuttuğuna ama yine her şeyin bir bulmaca gibi kaldığına inanır. Tabletteki yazıda, sevilen kişi belirli olmasına rağmen onun duyguları anlaşıl(a)maz. Buna karşın sevenin duyguları ortada olmasına rağmen, onun da 'kim' olduğu bilin(e)mez. İzi ve Duran, tabletin üzerindeki hiyeroglifleri okumak için gece sabahlara kadar ciddi ciddi çalışmaya başlarlar. İşte bu çabalar sırasında İzi, Duran'ın günlerdir gözden kaçırdığı hiyeroglifin yukarıdan aşağıya da okunabileceğini keşfeder: "Üzerinde Duran'ın soran bakışlarını yakalayınca: -Senin yaptığın gibi okumaya çalışıyorum, dedi, işte böyle yukarıdan aşağıya! Duran gülümseyerek: -İyi ama, dedi, ben onu soldan sağa okudum. -Nasıl yani? -Tabletteki mektup yatay düzende soldan sağa yazılmıştı. İzi bir an duraladıktan sonra: -Ben de onu yukardan aşağıya okumayı deniyorum, sonra da sağdan sola. Çünkü bak, satırlar ve hiyerogliflerin gelişi buna pekâlâ izin veriyor, en azından ortada. Duran olduğu yerde kalakaldı: Yukarıdan aşağıya ve yeniden sağdan sola? Başka yönde okunabilen yazılar" (Sözer, 2004: 296).

Hiyerogliflerin yukarıdan aşağıya okunduğunda anlam üretilebileceğini keşfeden İzi ve Duran, sabaha kadar tabletin üzerindeki çalışmalarına devam ederler. Vakit sabaha yaklaştığında Duran "normal olarak soldan sağa okunan bu metnin ortasında bir yerde, yukarıdan aşağıya ve sağdan sola okunduğunda da anlamlı olabilen başka" bir yazının ortaya çıkmakta olduğunu ve "yarı simetrik geometrik

bir form oluşturan çizgilerle çerçeveselenen bu yazı ötekine göre çapraz ve ters yönde” bulunduğunu belirtir (Sözer, 2004: 297). Duran daha sonra tablet üzerinde iki türlü okunduğunda da anlamlı olabilen hiyerogliflerin konumunu ve bahsi geçen yazının okunuş yönünü sabitler. Böylelikle yazı hem yukardan aşağıya hem soldan sağa okunur duruma gelirken mektubunu içinde ancak üzerinde çok yoğun çalışmakla fark edilebilecek gizli bir başka yazının ortaya çıktığı, bu yazının ise İzi'nin daha önce vazoya benzettiği tabletin ortasında geometrik bir süs gibi durduğu görülür. Bir edebî oyun olan bu yazı bahsi geçen mektubun kimin tarafından yazıldığını, onun rahibenin mezarında bulunuş nedenini açıklamaz.

Romanın ilerleyen bölümlerinde, haftanın ilk günü, belediye başkanı kazı yerinde, halkı, altın aramada siyanürün kullanılması yönünde ikna etmek için konuşmasına başlamadan önce kazı başkanı Tan Temir'den yontuyu toplantı saatinde orada hazır bulundurmasını istediği görülür. Yirmi dakika süren üç kişilik bir toplantının ardından belediye başkanı oradan ayrılırken yapılacak ikinci toplantıya ise Tan Temir kazı evinde bulunan herkesin katılmasını ister. Toplantı yerine gelenlerin ilk tesadüf ettikleri şey kara tahta üzerine yazılan bir Roma-Pergamon (Bergama) karşılaştırmasıdır. Bu karşılaştırma mitoloji, değerler, sanat, askeri güç ve şehircilik alanlarındadır. Toplantıda ilk önce Tan Temir söz alarak Anadolu'da da Mısır medeniyetinin güçlü uzantılarını gördüklerini belirtip, bahsi geçen yontunun okunup okunmadığını doğrudan doğruya Duran'a sorar. Vaktinden önce sorulan bu soru üzerine Duran toplantının başlangıcında Bergama'daki kazıda bulunan yontunun İsis'e değil, İsis'in rahibesi Dionysia ait olduğunu açıklamaz.

Duran'ın İsis yontusu üzerine açıklama yapmayacağını söylemesi üzerine söz alan Bromm, Kızıl Avlu kazısının tarihçesine kısaca değindikten sonra Romada, Mısır etkisinin görülmesi durumunun Pergamon'da (Bergama) Mısır etkisinin görüleceği anlamına gelmediğini ifade eder. Bunun üzerine Tan Temir söz alarak arkeologların uzun yıllar Yunanistan ve Küçük Asya'daki kazılarda Mısır tanrılarından İsis ya da Serapis ile ilgili bir tapınak bulduklarında hayal kırıklığına uğradıklarını; çünkü onların bu topraklarda asıl aradıklarının Eski Yunan medeniyetine ait kalıntılar olduğunu belirtir. Tan Temir arkeologların kazılara şartlı başladığına dikkat çekerek bu şekilde davranıldığı zaman bu kazılar sonucu elde edilen bulgu ve bilgilerin yayımlanamayacağını dile getirir. Karşılık olarak Bromm ise arkeolojinin kayıtların bilimi, arkeolojik bulguların kayıtlar olduğunu belirterek arkeologların elinde yeteri kadar bulgu ve bilgi olmadan Bergama'da Mısır medeniyetinin etkisi olduğunu bir gerçek gibi ileri sürmenin doğru olmadığını dile getirir. Bu sözler üzerine Tan Temir, Deubner gibi Kızıl Avlu üzerine çalışan ilk arkeologların buldukları bilgi ve bulguları bir bilim adamı gibi değil de bir sanatçı hatta edebiyatçı gibi değerlendirdiğini ifade eder: “Deubner'in bu türlü yön değiştirmeleri daha çok genişleticidir. Bir romancı gibidir. Deubner (işte arkeolojiyi bir kez daha sanatla karşılaştırma fırsatı eline geçtiğine son derece memnundu) İlk genel bir kurgudan yola çıkar, yapı onun için her şeyden önce tiptir, anlamdır, işlevdir. Bütünlük diye bir şey varsa, teknik sorunlar bu bütünü bozmayan eklemelerle çözümlenecek demektir. Bütünlük, vizyon; vizyon ise, genişlet-

me, alan kazanma demektir. Derken baştaki varsayımsal tez doğrulanır, üstte duran şey alta iner, alttaki üste çıkar (Sözer, 2004: 308). Tan Temir, Bergama'daki Kızıl Avlu'da Mısır medeniyetinin bilgi, bulgu ve olgularına rastlandığına düşünür: "İşte Kızıl Avlu çözümlenmeleri-ki bu bizi şiddetle ilgilendiriyor: Kızıl Avlu bir zamanlar İskenderiye tanrılarının, yani Serapis, İsis, Anubis ve Harpokrates'in kutsal yeriydi. İşte Mısır karyatidleri ve yine Mısır formlarına benzetilerek yapılmış sütun başlıkları, ayrıca sakallı anıtsal yılanbaşı, giriş çıkışlarıyla sahnemsi alan; bu alanın önünde ve yan avlular boyunca yer alan şeridimsi su mecrası-bu Nil'i temsil ediyordu, sonra havuzlar.. Kutsal su" (Sözer, 2004: 309).

Tan Temir daha sonra kendilerinin kazı sonucunda "Kızıl Avlu'nun öncüleri olan Serapis tapınışı gelmeden İsis'e adanmış başka bir yapı olduğunu fark ettiklerini, "Kızıl Avlu'nun, yıllar boyu arkeologların ihmal ettiği bu gizemli yapının büyüklük ve görkemi açısından ne Baalbek'teki Jüpiter Tapınağı'ndan, ne Palmıra'daki Baal Tapınağı'ndan ne de Traianus Forumu'ndan aşağı kalır bir yanı" olduğunu, kazıları sonucu "onun öncüsü ve büyük bir olasılıkla uzun süre komşusu olarak kalmış İsis Tapınağı'nı ortaya" çıkardıklarını belirtir (Sözer, 2004: 309). Bu açıklamalara rağmen Bromm yine de Bergama'da Mısır medeniyetinin etkilerinden Yunan medeniyetinin etkisinin daha fazla olduğunu söyleyen Deubner'in tavrını desteklediğini söyler. Bromm, Anadolu'nun Mısır'la bir ticaret ilişkisinin bulunduğunu, Mısır'ın Roma'ya yeniden monte edilmesi gerektiğini ifade eder.

Toplantının ilk oturumunun ardından verilen arada dinleyiciler ile konuşmacılar arasında toplantıdaki bilgilerin tartışıldığı görülür. İkinci oturumunda Duran, Türkiye'ye gelen Batılı ve özellikle Alman arkeologların Yunan-Helen uygarlığının izlerini aradıklarını, Yunan-Helen dünyasıyla ilgili araştırmaların açık veya gizli biçimde belli şemalara, tiplere ve 'bütünlük' iddialarına dayandığını ifade eder. Duran, Kızıl Avlu üzerinde Mısır veya Helen etkisi konusunda ileri sürülen görüşlerin hiçbirini kabul etmez, gerçekçi görmez. Duran'a göre "müzelerde Mısır döneminden kalmış, sayısı hiç de az olmayan bazı kadın heykelciklerinin İsis figürü mü, yoksa bir İsis rahibesi mi, yani sahici bir insan mı olduğuna karar verilememiştir. Bu karışıklığın nedeni, zamanında İsis rahibelerinin Tanrıça İsis gibi giyinmiş olmalarıdır" (Sözer, 2004: 313). Duran tapınağı ziyaret eden kadınların İsis giysileriyle dolaşabildiğini, İsis tapınışı törenlerindeki birçok tiyatroyarı öğenin bu hususu doğruladığını belirtir. Duran'a göre konu üzerine bazı çalışmalarda görülen, iki boynuzsuz taşıyıcıyla, alınının ortasına bir topuzun tutturulmuş olduğu kadın başı, İsis figürü değil İsis rahibesidir. Bu yorumu modaya uygun tepe perçemi doğrulamaktadır. Duran bu gibi gerçek bulgulara bile belirli bir şematik perspektiften bakıldığında sonuçların değişebileceğine değinir: "Bu pişmiş topraktan başa yalnızca Helenizm'in stil sorunları açısından bakarsanız, Mısır arkeolojisi yapamazsınız, bir zamanlar eski Yunan mitolojisinde olduğu gibi yalnızca Tanrı ve Tanrıçaların egemen olduğu bir tablo çizerseniz, böylece eski Mısır inançlarının tanrıyla insan arasında kurdukları yakın ilişkiyi göremez ve bu ilişkinin yalnız firavunların tanrılaşmasında değil, bütün insanlık düzeyinde or-

taya çıktığını anlayamazsınız. Bu kafaya, şemaların, idealleştirmelerin ötesinde bakmak gerekir. (Sözer, 2004: 314).

Bu noktada Duran, bilimin, şematik ve kurgusal olmaması gerektiğini ve bilim insanlarının, bilgi, bulgu ve olgulara yaklaşırken önceden kafalarında bu bilgi ve bilgilere nasıl yaklaşacaklarına dair şemaların ve kurguların bulunmaması gerektiğini vurgular. İşte fenomenolojik bilinç felsefeleri söylemlerinde tarih üstü, tarih dışı genelgeçer evrensel ve nesnel bir ilke aramaları aslında öncül kabul edilen şematik kategoridir. Fenomenolojik felsefenin bu öncül şematik kategorisine karşılık Hermeneutik felsefeye göre ise bilim insanları, üzerinde çalıştığı bilgi nesnelere elde ettiği bilgiler, bulgular ve olgulara önceden geliştirdiği şemalarla yaklaşırsa gerçeği elde etmez dogmatik hâle gelirler; çünkü bu şekilde davranma “bir kesin bilim idesi altında her şeyi açıklayacak bir bilim modelinden hareket” ederler, “bu anlamda dogmatiktirler” (Özlem, 2006: 109).

Duran, aktardığı bahsi geçen bilgilerin ışığı altında, Kızıl Avlu'da bulunan İsis yontusu üzerindeki çalışmalarının sonucunu toplantıda açıklamayı tercih eder. Uzun çalışmalarının sonucunda Duran, yontunun İsis'e değil bir İsis rahibesine ait olduğu sonucunu açıklar: “Tablet üzerindeki çalışmalarım şunu ortaya koymuş bulunuyor: Bu yontu İsis'e değil, Dionysia adında büyük bir olasılıkla M.Ö. I. yüzyılda yaşamış bir İsis rahibesine aittir. Bu rahibe yaşamı sırasında şu anda bilmediğimiz olaylara karışmış, söyleneleşmiş ve belki de gerçekten tanrıçalaşmış olmalı. Onun kimliğini tablet üzerindeki çalışmalarımız daha iyi açıklayabilecek.” (Sözer, 2004: 314).

Duran'ın yontu üzerindeki bu açıklamaları Anadolu'daki Mısır uygarlığının etkileri konusundaki bütün hazır sunulu ezber söylemleri bozarken, bilimsel olan bu bilgiler, olgular ve bulgular hemen sansasyonele dönüştürülüp bilimsellikten uzaklaştırılarak popülerize edilir: “Helenizm-Mısır tartışmasının çatlak yerinde sanki bir çatlama daha olmuştu, artık ne Helenizm Helenizm'di, ne de Mısır, Helenizm'in onu düşündüğü gibiydi. Duran'ın buluşu ortada sağlam hiçbir şey bırakmıyordu. Fakat onun da başına birçok bilimsel buluş ya da savın başına gelen şey geldi. Hemen popülerleşti, sansasyon etkisi taşıması için de toparlak hale getirildi. Birçok kişi pişmiş topraktan kadın başıyla altın kaplama kadın yontusunun gerçekten aynı İsis rahibesine ait olduğunu sanmıştı” (Sözer, 2004: 314).

Duran'ın yontu üzerinde sunduğu bu bilgi, belge ve bulgular popülerize edilmekle kalmaz, toplantı mahalline İsis rahibesi Dionysia'nın kemiklerinin getirilmesiyle gösterime dönüştürülür. Toplantının sonraki kısmında Duran'ın düşüncelerine ne Tan Temir ne de Bromm'dan eleştiriler gelir. Toplantı sona ererken Oluş Tiyatrosu başlayana kadar belediye başkanı bir konuşma yapar. İşte bu konuşma karşısında gerek kazıda bulunan gerekse Duran'ın ifade ettiği bütün arkeolojik bilgi ve bulgular temel ilkeleri olan nesnelliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılır: “Arkeoloji, kargaşa ve hiçliğin önünde sınımadan geçiyordu? Fakat bu hiçlik, ne yitip giden belgeler, ne her şeyi örten enkaz, ne de iskeleti saran boşluktan ileri geliyordu. Bir başka hiçlikti bu, tarihe ve bulgulara söylemediğini söyletmek

için dışarıda bir yerde merkezleniyordu. Tarihten yalancı tanıklık istemek! Oysa belgelerin altında ölüm vardı, ölümün belgeleri ise geçmişti, geçmiş ise Bay Bromm'du: Geçmişin tam olarak geçmiş olup olmadığını saptamaya memur uzman kişi. Tarihten yalancı tanıklık isteyen büyük merkezin karanlık örgütü belgelere aldırılmazdı, çünkü kendisi her an yeni belgeler üretiyor, resmi yazışmaya imza atıp mührünü basıyordu” (Sözer, 2004: 318).

Belediye başkanının konuşma vakti geldiğinde, belediye işçileri, esnaf, ticaret erbabı ve tarlalarından dönen çiftçiler aileleriyle birlikte İsis Tapınağı'nın önünde toplanır. Belediye başkanı ilk önce Bergama'da altının çıkarılmasına karşı çıkanlar üzerine söylenenlerin hiçbirine inanmadıklarını ifade eder. Daha sonra ise 'altın'ı topraktan çıkarmak için az bir miktarda siyanürün kullanılmasının hiçbir sakınca doğurmayacağına değinir. Belediye başkanı tapınağın kapısını göstererek bunun bir İsis Yontusu olduğunu ve altınla kaplandığını böylelikle de İsis'in toprak anasını sembolize ettiğini ve onun da altın istediğini belirtir. Bu anda bütün vücudu altın izlenimi veren sarı bir yıldızla kaplı olan Defide'nin sol elinde belediye başkanının sözünü ettiği İsis Yontusu görülür. Bu arada Defide belediye başkanının elinden mikrofonu alarak İsis'in ağzından içerisinde mitolojik söylemler bulunan bir monolog sunar: “Görünüşe inanmayın, kanmayın! Ben içinizdeki hiç yaşlanmayan anayım. Çünkü daima değişen, dönüşen doğayım. Benim size verdiğim altını bana karşı kullanmayın. Bana bu topraklarda Demeter dediler..” (Sözer, 2004: 323).

Defide'nin bu ifadelerini beklemeyen belediye başkanı çaresiz bir halde öfkelenirken bir telgraf alır. Bu telgrafta, Yargıtay'ın Bergama'da siyanürle altın işletmeciliğinin iptaline ilişkin yargı kararlarını uygulamaya geçirilmesi, bunu yapmayan şirketlerin manevi tazminat ödemelerini karara bağladığı haberi vardır. Bu karara belediye başkanı daha çok öfkelenirse de halkın karar karşısında coşkunluğuna katılmadan edemez. Bu esnada İzi'ye İsis yontusunu satan adamın yakalandığı haberi gelir. Kazı evine döndükten sonra İzi ayrılmak için çantasını toplarken Duran İsis Yontusu'ndan hareketle aile yadigarı papirüsün bir parşömen olmadığını Hadrianus zamanında İskenderiye'de hâlâ papirüsün yapıldığını düşünür. Duran, İsis Yontusu üzerindeki hiyerogliflerde olduğu gibi aile yadigarı eski 'papirüs'ün hiyerogliflerinin okunamamasının nedenini görüntülerin arkasına saklanan bir yazı olduğunu, 'nesnel anlam'ın ise bu görüntüler içinde bulunduğu üzerine kafa yorar: “Kadim papirüsün bir türlü okunamayan sözde hiyeroglifleri bir rebus'tan, şeyler ve görüntülere saklanan bir yazının oluşturduğu bir bulmacadan başkası değildi. Soruların daha zor ve anlaşılmasız hale gelmesi için ancak Horapollo'nun çözebileceği gizemli birtakım görüntüler yan yana getirilmişti. Hiyerogliflerin ölmekte olduğu bu dönemde, onları çok iyi tanıyan biri, oradaki görüntüleri alışılmış ideogramlar ve fonetik imler olarak kullanacak yerde, karışıklık ve dolaylılıkları sonuna kadar zorlayarak anlamı görüntülerin içine saklamıştı. Amaç, dikkati yazıdaki görüntüler ve onların uzak yakın çağrışımlarına kaydırarak yorucu bir bulmaca kurmaktı. Bunun için tasarımların sunuluş birimleri değiştirilmiş, yeni mecaz, istiare ve simgeler bulunmuştu” (Sözer, 2004: 326).

Böylesine bir metinde yabansı görüntülerin yanı sıra, yalnızca fonetik im işlevi olan karakterler, tam da bu işlevin tersine, gösterdikleri nesne ve düşünceleri anlatmak için kullanılırken, işi daha da karıştırmak için, eşesli harflerden seçmeler yapılmıştır. Anlam, süs ve güzelliğe kurban edilir. Formla içeriğin ilişkisi keyfi ve örtük olarak verilmiştir. Bu metinler doğrudan hiçbir şey söylenmez, ancak ötekinin istek ve niyetlerini bilen biri, bunları bu mektupta okuyabilir ya da kendi beklenti ve dileklerini orada yeniden bulabilir ve bu bulmacayı çözebilir. Bulmacayı çözecek böyle bir kişi var ise, bu ancak İsis rahibesi Dionysia gibi akıllı, bilgili ve aynı zamanda bu aşka aşkla karşılık verecek biridir.

Duran'ın aile yadigarı 'papirüs'teki 'anlam'ın 'form'un arkasında kalması, özel dile ait anlatımların denenmesi, formla içeriğin keyfi olması gibi özellikler, 'nesnel anlam'ı gerilere iter. İşte hermeneutikçiler bu nesnel anlama yazarın 'niyetselliği' göz önünde tutularak varılabileceğini düşünürler. Hirsch "anlam ancak yazarın niyeti ile özdeşleştirildiği takdirde, yorum teorisinin sabit, yani herkes tarafından anlaşılabilir bir 'nesne'ye sahip olabileceğine ve doğrulama süreci içine girebileceğine" inanır (Tatar 1999: 21). Hermeneutik felsefesinin kuramcısı olan Dilthey'in öğrencisi Gadamer ise "metnin anlamı yazarın niyetini aşar" (Tatar, 1999: 21) ilkesini geliştirerek bir metnin ancak ortak bir dil ve kültür ufkunun paylaşılmasıyla anlaşılabilirliğini düşünür. Gadamer'ın bu görüşlerinden hareket edilirse Dionysia'nın mektubu aslında yazarın niyetini çoktan aşmıştır. Bu nedenle Duran'ın bu mektubu çevirdiği zaman metnin 'çeviriden fazla bir şey' olacağı kanaatini taşıması bir gerçeklik arz eder. Mektubun yazarın niyetini aştığının bir diğer göstergesi ise mektubun içerisinde bu mektubu okuyanın muhatabının da karşılığının bulunmasıdır: "Kil tabletin içeriği papirüsteki karmaşık, bulmacamsı metnin anlaşılır bir yazıya çevirişiydi. Ama aynı zamanda çeviriden fazla bir şey! Bulmacanın çözümünü Demotik ve Hiyeratik karışığı bir yazıyla soldan sağa yazarken, satırların çapraz ve ters okunuşunda büyük bir ustalikle böylece ortaya çıkan bu mektuba yanıt vermiş görünüyordu. Kendi yanıtını da o mektubun içinde bulmuştu. Onu okuması kendi yanıtıyla bir bütün oluşturmuştu. Dionysia'nın mektubu, kendisine yazılan mektubu okuyan bir yazıydı. Başka türlü okunamaz olan papirüsü okuması, ancak orada dile getirilen aşka kendi aşkıyla yanıt vermesi biçiminde olanaklıydı. Bu aşk mektubunu okuması zaten ona verdiği yanıtı ve daha fazlası; kendi kısa mektubu. Aşka yanıt, o aşkın üzerine onun harfleriyle yazılmıştı. Aynı zamanda bulmacaya bulmacayla verilen yanıtı bu. Böylece bir aşkın gizemini çözen aşk yeniden kendi gizemine bürünmüştü. Aslında mektup da yanıtı da tastamam iç içe örüldükleri yerde birbirlerini aşmışlardı" (Sözer, 2004: 328).

İsis'in Düğümü'nde öyküsü anlatılan 'papirüs' Mısır'da oldukça önemli bir yere sahiptir. Ankh, yani yaşam sandaleti de papirüsten yapılırken, papirüs uçları, çiçekler gibi buketler halinde satılır, armağan edilir, şölen yerleri onlarla süslenir. Fakat Hadrianus zamanında papirüs yok olmaya başlayınca onun yerine başka bitkiler denenir, fakat hiçbiri onun yerini tutmaz. Sonunda deri ve parşömen onun yerini alır. Pergamon'da üretilen parşömen özel olarak terbiye edilmiş yu-

muşak ve dayanıklı deriden olurken bunun en önemli sebebi Bergama Kütüphanesinin İskenderiye kütüphanesine rakip olmaması için bu kente 'papirüs'ün gönderilmesinin yasaklanmasıdır. Böylelikle Pergamon (Bergama) olan kentin adından gelen 'parşömen'in bu şehirde çoğalmasına yol açar (Sözer, 2004: 329). Duran bu tarihi ve nesnel bilgilerden hareketle İsis yontusunun üzerindeki hiyeroglifin ortaya çıkmasını çözümlenmeye çalışır: "Bizans İmparatoru II. Constantin eldeki papirüslerin parşömene çevrilmesini buyurmuştu. Herhalde, Dionysia da sevgilisinin papirüs üzerine yazdığı bulmacayı ilkin böyle bit membrana Pergama üzerinde çözmüş, ama çözerken de W. Constantin'in buyruğunu hem harfi harfine, hem de mecazlı bir biçimde yerine getirmişti, yani papirüsün içeriğini bir çapraz bulmacayla yorumlayarak parşömene aktarmıştı. Ölen papirüse parşömente yeni bir can vermişti. Bütün bulguların ince çözümlenmesi şunu gösteriyordu: İsis rahibesi Dionysia, yaşadığı yüzyılda Pergamon'da kişiliği ve yaşamıyla çok etkili olmuş olmalıydı. Bu mektubun çağrıştılabileceği aşk öyküsü ise onun yaşamını herhalde söyleneleştirmişti. Öbür rahibeler bu nedenle değerli bir metin haline gelen çapraz yazıyı kendileri için kopya etmeye başlamışlardı. Bu kopyalardan birkaçı daha ucuz olduğu için kil üzerine yapılmış olmalıydı. Elimizdeki kil tablet işte bunlardan biriydi. Bilmiyoruz, belki de Dionysia'nın ölümünden sonra eşyası arasında bulunan papirüs ve parşömen Pergamon Kütüphanesi'ne kaldırıldı. Kütüphane kapatılıp içindekiler Antonius'un Kleopatra'ya armağanı olarak İskenderiye Kütüphanesi'ne taşındıktan sonra ise kütüphanenin uğradığı onca felaketin birinde parşömen yok olmuştu." (Sözer, 2004: 329). Duran ise bir yandan bahsi geçen tabletin niçin İsis Tapınağı'nda bulunduğunu çözümlenmeye çalışırken diğer taraftan İzi'yle birlikte çapraz ve ters yönde okunan hiyeroglifleri çerçevededikleri çizginin tam yedi noktadan kesiştiğini, çapraz yazının karelerinin bir düğüm şeklinde yedi buluşma noktasının olduğunu keşfeder: "Bu bir düğüm, hem de İsis'in düğümü. Çünkü İsis'in düğümünde 7 çaprazın, büküm ya da kesişme noktasının olduğu biliniyor. Eğer bu geometrik biçimi yuvarlatırsak ortaya İsis'in düğümünün çıkması gerek" (Sözer, 2004: 333). Duran, Saussure'ün dilin yapısındaki 'nedensizlik' ilkesine aykırı olarak Mısır hiyerogliflerinde şeylerin adlarının onların asıl doğalarını açıkladığını düşünür. Dili genel ve tarihi tanımlarının dışına çıkartıp bir iştirim imgesi-gösteren ile kavram-gösterilenen oluşan bir göstergeler sistemi olarak tanımlayan Saussure 'göstergenin nedensizliği'ni bir genel ilke olarak kabul eder. Bu ilkeye göre "göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Göstergelyi, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden doğan bütün olarak gördüğümüzden daha yalın olarak şöyle de diyebiliriz: Dil göstergesi nedensizdir" (Saussure, 1998: 110). Duran, dil ile 'şey'ler arasındaki ilişkinin nedensiz olduğunu Mısır mitolojisinin reddettiğini düşünür.

Romanın bu bölümünde Duran, Bergama'daki Kızıl Avlu kazısında yontusu çıkan İsis rahibesi Dionysia'nın hayatını da urgular. Dionysia hiyeroglif ve yazı yeteneğinde kendini göstererek dışarıdan İsis tapınağına girip kısa sürede başyazar ilan edilir. Bu arada Dionysia bir yandan eski kitapların kopyalarını hazırlamakta diğer yandan da Pergamon Kütüphanesi'nin işlerine bakması için kendisi-

ne gelen evlenme teklifleri reddetmektedir. Bir gün bir "yabancı" İsis tapınağına sığınır: Dionysia onu burada tanır ve ölmekten kurtarır; çünkü yabancıнын ağır yaraları vardır. Bu yaralar neticesinde ölmediğinden, Dionysia yabancıнын İsis'in koruması altında olabileceğini düşünerek yaralıyı tapınağın bir hücreğine gizler ve birtakım eski tıp kitaplarını karıştırarak edindiği bilgilerle onun yaralarını iyileştirmeye çalışır. Yabancı, kitaplardan öğrenilen bilgilerle iyileşmeye başlayınca yeniden genç ve güzel bir erkeğe dönüşür. İşte Bergama'daki Kızıl Avlu'da İsis Yontusu üzerinde bulunan yazı iyileşen bu gençten Dionysia'ya bir aşk mektubudur: "Dionysia bir akşamüstü her zaman yaptığı gibi tapını yerindeki İsis yontusu önünde diz çökmek istediğinde, tam da dizlerinin aşındırdığı o taşın üzerinde kendisi için bırakılmış papirüsü bulmuş olmalıydı. Ruloyu açınca oradaki figürler ve yakası açılmadık hiyerogliflerle adeta çarpılmış, daha okumayı denemeden dudaklarını akıp giden biçimlerin üzerine bastırılmıştı. Şimdiden anlamıştı, anlamsız gibi gelen görüntüler bir aşk bulmacasıydı. Birtakım sözde hiyerogliflerin altından aşkın istediği şeyler görünüyordu ve kayboluyordu. Yüzü kızarmış olarak mektubu giysisinin bir kıvrımına sakladı ve akşam törenini aceleyle bitirdi. Ancak hücreğine çekildiğinde ruloyu yeniden açabildi. Yabancı, hiyerogliflerin içerdikleri şema ve figürleri başka görüntülerle, hatta onların karşılarıyla betimlemiş ("kadın" yerine "erkek" ya da "gece" yerine "gündüz"), birçok yerde de hiyerogliflerin şemalaştırdığı nesnelere yerine onların sıfat ve gizli belirlenimlerini çizmiş, bunların adlarını bulmayı bulmacayı çözecek olana bırakmıştı. Bu bulmacayı yalnız Dionysia çözebilirdi, çünkü onun için hazırlanmıştı. Ama yine de zordu ve dikkat istiyordu. Dionysia görüntüleri yeniden yazıya, sıfat ve uzun betimlemeleri yeniden ait oldukları şeylerin adlarına çevirip dururken, bir hayli de ilerlemişken çok yorulmuş ve oracıkta uyumuş olmalıydı. Sabahleyin uyandığında ilk iş olarak papirüsün dilsiz yazısını dillendirdiği parşömenin karşısına geçti. Bir an çok şaşırıldı. Artık bulmacanın çözümü onu dün gece bıraktığı gibi değildi. Yoksa bir düş mü görmüştü dün akşam? Bir mektup aldığını sanarak belki de ne yaptığını bilmeyen bir uyurgezer gibi kendisi mi bir mektup yazmaya başlamıştı? Yoksa metin büyülü bir el tarafından yeniden yazılmış ya da dönüştürülmüş müydü? Ne olursa olsun, kendi çeviri yazısı tabletin ortasında yukarıdan aşağıya ve yatay ters okunabilen yazılarla keşif ediyor ve ortaya başka bir anlatım çıkıyordu. Anlamından emin olmak için, hiyeratik yazıyı bildiği hiyeroglif yazısına çevirdi. Kendisinin bu aşk mektubuna vereceğini da artık böylece verdiği yanıtı orada içi ürpererek okudu" (Sözer, 2004: 336).

Dionysia'ya hiyerogliflerle bulmacamsı bir aşk mektubu yazılmış, Dionysia bu bulmacamsı mektubu çözmeye çalışırken, aynı zamanda bu mektuba yanıt vermiş, mektubu-metni yeniden kurmuştur. Fakat bunun farkında değildir. Aslında Dionysia, sözcük ve adları kendinin anlayabileceği şekilde doğru yorumlamaya çalışmış fakat bu yorumlamada kendine gelen mektuba cevap verdiğinin farkına varamamıştır. Bu noktada aslında mektubun cevabı mektupta olduğu için Dionysia bulmacayı çözmüştür. Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi hermeneutikçilerin çokça üzerinde durduğu gibi bir metni 'anlama' ediminde ortaya çıkan yo-

rumların yeni ve ayrı metin olduğu görüşüyle tamamen örtüşmektedir. Bir metnin bu şekilde yapıçözümü yine hermeneutik felsefeyi çalışmalarında metne bir yaklaşım tarzı olarak kullanan Derrida'nın metinler üzerindeki dekonstrüksiyonuna oldukça benzerdir. Hermeneutikçilerin savunduğu gibi romanda Dionysi-ânın bulmacamsı aşk mektubunu-metnini çözme teşebbüsü aslında yeni bulmacalar-metinler üretme çabasıdır. Aslında tüm bu üretilen metinler-bulmacalar orijinal metnin sembolik, metaforik bir dil ve imgeleme kuruluş özelliğinden ortaya çıkar. Bu nedenle ilk asıl, gerçek metnin yorumlarla sürekli yeni metinler üretmeye elverişli olduğu görülür: "Kuşkusuz bulmaca çözüldü diye, ne onun gizemli biçimleri ortadan kalkıyor, ne de onların derinlik ve güzelliği azalıyordu. Yazı ise yaşamın görüntülerine dolanıyordu, onları birer ilmikle kendine bağlıyordu. Ama sonunda kendisi bir düğüm olup kalmaya yargılı değil miydi? Çözül-sün çözülmeyin, bütünüyle o yaşamdan, onun renk, koku ve tadlarından boşalmış olarak." (Sözer, 2004: 338).

Bu bölümde geçen 'yazının yaşamın renk, koku ve tatlarından boşalması' ifadesi aslında Lacan'ın psikanalizm kuramına uygunluk gösterir; çünkü dil, Lacan'a göre anakroniktir. Dilin, dile getirdiklerinin yanında getir(e)medikleri daha fazladır. Bu noktada dil, 'varolan'la kurulacak dolayimsız algıya ket vurmuş ve 'varolan'ın gerçek 'ne'liğinin önüne geçmiştir. Özellikle de dil, taşıdığı tarihsel, kültürel, toplumsal değer yargıları ve anlamlarla gerçeklik düzlemi ve 'varolan' üzerinde bir yanılma ile bireyin istek, arzu ve zevklerini bastırarak bunları 'bilinçdi-şi'na itmiştir. Lacan'a göre dil, gizler ve hakikatten uzaklaştırır; çünkü insanın kendi gerçeğini, bir söylem içinde tanımlar ve bir imgenin yanılmalı etkileme bağlayan yönleriyle öne çıkar. İşte bu nedenle önceden hazır sunulu olan dil ve bu dille kurulan söylem 'bilinçdi-şi'ni açığa çıkaramadığından insanın gerçek 'ne'liği ni ortaya koy(a)maz.

Romanda arkeologların tartışması ve belediye başkanının konuşmasının ardından Duran ve İzi, Bergama'dan ayrılmak için hazırlık yaparken Defide, İzi'ye Bergama'da kullanılan "ot kökünün üstünde büyür" atasözünü hatırlatarak "insanla bitki arasında bu açıdan bir ayrım yoktur. İnsan da kökleri üzerinde büyür" (Sözer, 2004: 342) ifadesiyle tarihselci felsefenin savunduğu görüşü benimsemiş olduğunu gösterir. Duran ise Mısır Kültür Bakanlığı tarafından Kahire'de bir dizi konferans için Mısır'a davet edilir. Roma'dan gelen bir zarfta ise İngilizce ve İtalyanca gazetelerden bir terörist saldırısıyla ilgili kupürler bulur. Bunlardan birinde Mısırlı teröristleri, Mısırlı olan fakat düzgün İtalyanca konuşan bir kadının ihbar ettiği de yazılıdır. Bu haber üzerine Duran, Fehime'den haber almak için Roma'ya telefon açarsa da onun hakkında herhangi bir bilgiye erişemez. Romanın bu bölümünde Bergama'dan ayrılmakta olan Duran için bir veda yemeğinin düzenlendiği görülür. Bu yemekte hem belediye başkanının planının hem de Bergama'da bulunan yontu üzerine farklı düşüncelere sahip olan arkeologları bölmediği, ayrıştırmadığı fark edilir. Duran o gecenin ertesi günü Bergama'dan ayrılarak İzmir'e döner.

Kaynaklar

- Bahtin, Mihail (2005), *Rabelais ve Dünyası* (çev. Çiçek Öztekin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Boym, Svetlana (2010), *Tırnak İçinde Ölüm-Modern Şiirle İlgili Kültürel Mitler* (çev. Emine Ayhan), İstanbul, Metis Yayınları.
- Bozkurt, Nejat (2005), *Hegel*, İstanbul, Say Yayınları.
- Brochard, Victor, (2007), "Platon'un Şiiri Üzerine", *Felsefe Yazarlarından Seçme Metinler* (haz: Armand Cuvillier, çev: M. Mukadder Yakupoğlu), Doruk Yayıncılık.
- Cevzici, Ahmet (2005), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Cuvillier, Armand (2007), *Felsefe Yazarlarından Seçme Metinler* (çev: M. Mukadder Yakupoğlu), Doruk Yayıncılık.
- Delacroix, Henri (2007), "Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim", *Felsefe Yazarlarından Seçme Metinler* (haz: Armand Cuvillier, çev: M. Mukadder Yakupoğlu), Doruk Yayıncılık.
- Ecevit, Yıldız (2009), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Gündoğan, Ali Osman (2007), *Bergson*, İstanbul, Say Yayınları
- Gülendam, Ramazan, (2008), "Haldun Taner'de Brecht İzleri", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Heidegger, Martin (2008), *Varlık ve Zaman*, (çev: Kaan H. Ökten), İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Kearney, Richard (2010), "Zeyl/Ek", *Çağdaş Filozoflarla Söyleşiler, Kıta Felsefesi Tartışmaları* (haz. Richard Kearney, çev. Hüsametdin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Özlem, Doğan (1996), *Metinlere Hermeneutik (Yorumbilgisi)*. Dersleri, Cilt I, II, İst., İnkılâp Kitabevi
- Planck, Max (1987), *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, (çev. Yılmaz Öner), İst., Alan Yayıncılık.
- Ricoeur, Paul (2010-b), "Hikâye Edici Muhayyile Üzerine", *Çağdaş Filozoflarla Söyleşiler, Kıta Felsefesi Tartışmaları* (haz. Richard Kearney, çev. Hüsametdin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Russell, Bertrand (1995), *Sorgulayan Denemeler* (çev. Nermin Arık), Ankara, Tübitak Yayınları.
- Sözer, Önay (2004), *İsisin Düğümü*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saussure, Ferdinand de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Prof. Dr. Berke Vardar), İst., Multilingual Yay..
- Tatar, Burhaneddin (1999), *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*, Ankara, Vadi Yayınları.
- Tura, Saffet Murat (2007), *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul, Kanat Kitap.

Kütüphanecilik Tarihimizde Bergama Kütüphanesinin Önemi

The importance of Pergamon Library in our history of librarianship.

Ahmet Gürlek

ABSTRACT

Libraries of the ancient era are one of basic stones of western civilization. The development of ancient Greek and Latin civilizations, as a result of increase in the number of collections and libraries was realised. Paper, presented under two main headings. In the first chapter, libraries of the ancient era in Izmir are described briefly.

In the second section, Pergamon Library was examined, established place of library, establishment phase and items of library (building, budget, staff, collection, reader) were explained. At the end of the paper, was explained the importance of the Pergamon Library in terms of our history of librarianship.

ÖZET

Antikçağ kütüphaneleri, batı medeniyetinin temel taşlarından. Antikçağ Yunan ve Latin uygarlığı, gelişimini kütüphanelerin koleksiyonlarının ve sayılarının artması sonucunda gerçekleştirmiştir. Tebliğ, iki ana başlık altında sunulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde bu antikçağ kütüphanelerinden İzmir coğrafyasında bulunanlar özet bilgilerle aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise Bergama Kütüphanesi incelenmiş, kütüp-

Kütüphaneci Araştırmacı Yazar
İzmir Milli Kütüphane Müdürü

hanenin kurulduğu yer, kuruluş aşaması ve kütüphanenin unsurları (bina, bütçe, personel, koleksiyon, okuyucu) anlatılmıştır. Sonunda da Bergama Kütüphanesinin kütüphanecilik tarihimiz bakımından önemi açıklanmıştır.

GİRİŞ

Günümüz araştırmacılarından Prof.Dr. Nuray Yıldız, (Yıldız, 1985) Antikçağ kütüphanelerini , “Batı uygarlığının temeli olarak kabul edilen Antikçağ Yunan ve Latin Uygarlığının ana unsurlarından birisi olması açısından büyük bir önem taşımaktadır.” Diye tanımlamaktadır. İlk örnekleri Mezopotamya ve Mısır’daki kil tabletlerden oluşan kütüphaneler, Antik Yunan ve Roma uygarlığında gelişme göstermiştir. Kütüphane kurma geleneği daha sonraları Batı Dünyasında sürdürülmüştür. Görülüyor ki ilk kütüphanelerdeki kil tabletlerden başlayarak papirüs ve parşömen rulolarına, günümüzdeki kitaplardan bilgisayarla donatılmış kütüphanelere değin uzanan gelişme, zincirinin halkalarını oluşturuyorlardı.

Antikçağda kütüphaneler kuruluş amaçlarına göre çeşitli türlere ayrılabilirler. Kütüphaneleri sınıflandırmak gerekirse şu ana başlıklar altında toplanabilir:

- * Dinsel kurumlara bağlı kütüphaneler,
- * Genel olarak halka açık kütüphaneler,
- * Saraya ait kütüphaneler,
- * Okul kütüphaneleri,
- * Yüksek okul kütüphanesi,
- * Özel kütüphaneler,
- * Milli kütüphaneler.

Kurulan bu kütüphaneler ya dinsel kurumlara yada eğitim kurumlarına bağlı olarak ortaya çıkmış, bağlı oldukları kurumun özelliklerini yansıtmışlardır. Roma kütüphanelerinde dinsel kurumlara bağlı olarak hizmet vermesine karşın aynı zamanda halka da açmışlardı. Bu bakımdan günümüzdeki halk kütüphaneleri gibi de hizmet vermişlerdir. Saray kütüphanesinin amacı ise sadece devlet adamlarına hizmeti öngörüyordu. Bir yere bağlı olmayan halka açık kütüphaneler de vardı. Genellikle evlerde oluşturulan özel kütüphanelerin hizmet alanı ise dar bir çerçevede kaldığı anlaşılmaktadır.

Antik Yunan Helenistik Dönem içinde önemli krallık kütüphanelerinden Bergama, gymnasion kütüphanelerinden Teos (Seferihisar) ve Nysa (Sultanhisar), özel kütüphanelerden Teos’lu Apellikon’un kütüphanesi ile Roma Döneminde halka açık kütüphanelerden Ephesos (Selçuk) ve Aphrodisias (Karacasu), yüksek okul kütüphanelerinden Smryna (İzmir) ve Akslepion (Bergama) kütüphaneleri Ege Bölgesindedir. Bunların çoğu da İzmir coğrafyasında yer almaktadır. Bu topraklarda kurulan antikçağ kütüphaneleri hakkında kısa kısa bilgiler sunmak istiyorum:

Teos Kütüphanesi: Bir gymnasion kütüphanesidir. Gymnasion, Yunanlılarda

müzik ve beden eğitimi yapılan okullarda hem beden hem beyin gelişimi sağlanırdı. Palaistralarda Paidotribler tarafından beden eğitimi verilen gençler daha sonraları gymnasiona devam ederlerdi. Bu sözcük Avrupa dillerinde daha sonraları lise eğitimin verildiği okullar için kullanılmaya başlanmıştı. Eskiçağda hemen hemen her kentte bir gymnasium bulunuyordu. Buralarda kurulan kütüphaneler de bir tür okul kütüphanesi özelliğini taşımaktadır. (Yıldız, 1985) Anadolu'da İonya bölgesinde Teos'da bir gymnasium kütüphanesinin bulunduğu konusunda bazı bilgilere ulaşılmıştır. M.Ö.I. yüzyılda tarihlenen bir yazıtta kütüphanenin olduğundan söz etmekte ve buranın Paides'inde öğrenciler için grammatikოსun denetiminde kütüphaneden faydalanmışlardır. Kitap yazmak yada istinsah etmek konusunda yarışmalar düzenlendiği de belirtilmektedir. (Platthy, 1968) C. Wendel'e göre burada kaligrafi dersi de veriliyordu. Yazıt pek iyi durumda olmadığından daha fazla bilgi edinemiyoruz.

Nysa Kütüphanesi: Gymnasiona kütüphanelerinden bir diğeri de Nysa kütüphanesidir. Karia bölgesinde Nysa şehri Aydın iline bağlı Sultanhisar'a 3 km. uzaklıkta yer almıştır. Bir Roma Dönemi kütüphanesidir. Maiandros nehri yakınındaki bu kütüphane şehirdeki gymnasiona yakındı. Strabon, (Strabon, 1966-1969) Nysa'da bir gymnasium olduğundan söz eder. Nysa'daki gymnasiona bağlı bir kütüphanenin varlığından Julius Africanus'da söz etmektedir. (Platthy, 1968) Şehirde bir kütüphanenin bulunmuş olması normaldir. Çünkü Nysa'daki yetişmiş pek çok ünlü kişi bilinmektedir. Apollonios, Aristoteles ekolünden Menakrates ve oğlu Aristodemos, Pampius'un öğretmeni Sostratos bunların arasında sayılabilir. Felsefe, hitabet ve gramer konularında bilgili olan bu kişiler şehrin kültür yaşamında önemli rol oynamışlardır. Kütüphane Walter v. Diest tarafından araştırılmış, kütüphanenin bir kısmı 1907-1908 yıllarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. (Diest, 1913) Kütüphane salonu 14.80 x 13.40 m. Boyutlarında dökdörtgen şeklindedir. Kitap rulolarını içine alan raflar, yapının dış duvarlarındaki nişlerde ve yapının sadece doğu ve batı duvarlarındadır. Yapı bakımından Ephesos kütüphanesine benzemektedir. Bu benzerlik, üst üste gelmiş katlar halindeki nişler ile de belirliyebiliriz. Kitap rafları Nysa'da iki duvarda olmasına karşın Ephesos'da galeri çepeçevre devam etmektedir.

Teos'lu Apellikon'un Özel Kütüphanesi: Antikçağ Yunanda Helenistik Dönem özel kütüphanelerinden biridir. Strabon'un verdiği bilgiye göre, Apellikon bir filozof olmaktan çok bir kitapsever yani bibliyofildir. Neleus, filozof Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini satın alarak Scepsis'e getirmiş olduğunu, sonraları da büyük paralar karşılığında Teos'lu Apellikon'a satmış olduğunu belirtmektedir. Apellikon, kitapların bozulmuş olan yerlerini hatalı olarak tamamlayarak çoğaltmıştır. Roma'ya duyduğu tepkiden dolayı Atina vatandaşı olmuştur. Parlak ve maceralı bir meslek aramaya başlayan Apellikon, Peripatosçuların felsefe okuluna devam etmiştir. Bu arada kitapları Atina'nın dikkatini çekmiş ve sonuçta kitaplardan yararlanmışlardır. Bozuktaki bu kitaplar Aristoteles incelemelerine canlılık getirmiştir. Ayrıca okulun çalışmalarının düzenli olmasına da katkı sağlamıştır. Bu özel kütüphane hakkında daha geniş bilgilere sahip değiliz. Kurucusunun

Teos'lu olması bu topraklar için önem taşımaktadır.Yine Strabon ve Plutarkhos'un belirttiğine göre Romalı Komutan Lucius Cornelius Sulla, Atina'yı kuşatarak alması sonucunda kütüphaneyi Roma'ya götürmüştür. (M.Ö.138-78)

Ephesos (Celsus) Kütüphanesi:Selçuk ilçesindedir. Ephesos (Efes), Roma İmparatorluğu Döneminde Asia Eyaletinin merkezi olmuştur.Roma Eyaletlerinden günümüze kadar en iyi durumda kalabilmiş olan bir kütüphanedir.(Tuncay, 1970) Agoranın güney kapısı yanında ve güneydoğu köşesinde yer almaktadır. 1903-1905 yılları arasında R.Heberdey ve Ernst Benndorf'un yaptığı kazılarla ortaya çıkmıştır. (Bernedof-1905) Kütüphane Niemann ve W.Wilberg (1908) gibi araştırmacılar da rekonstrüksiyonunu yapmışlardır.V.M.Strocka incelemeleri sonucunda, çevrede zarar görmüş parçaları topluyarak yapının 2/3 ünü günümüze kadar kalmış olduğu anlaşılmaktadır.Avusturya Arkeoloji Enstitüsü son teknolojiyi kullanarak 1970-1978 yıllarında restorasyonunu gerçekleştirmiştir.Yapıdaki çeşitli kısımlardaki yazıtlar, kütüphane ile ilgili konularda bize bilgiler verebilmektedir.Yapının doğu cephesinde, ortadaki giriş kapısının sağ tarafındaki yazıtta şunlar yazılıdır. (Heberdey, 1905) "Asia prokonsülü Tiberius Julius Celsus Polemaennus için oğlu konsül Tiberius Julius Celsus Polemaenus kendi serveti ile Celsus kütüphane binasını, bütün dekorasyonu, sanat eserleri ve kitapları ile birlikte kurdu.Kütüphanenin korunması ve kitap alanınası için 25.000 denariusu onun için (kütüphane) bir başlangıç olmak üzere miras bıraktı. Aquila'nın mirasçıları onu tamamladılar ve vasiyete uygun olarak, bu yapı üç kez Asiarh olan Tiberius Cladius Ariston tarafından adandı." Kütüphanenin konsül Tiberius Julius Celsus Polemaenus için M.S. 110 yıllarında konsül olan oğlu Tiberius Aquila tarafından kurulduğu, Aquila'nın mirasçılarının kütüphaneyi tamamladıklarını ve Asiarh Tiberius Claudius Ariston'un açmış olduğu anlaşılmaktadır.Kütüphane terasının kuzey ve güneyinde Latince ve Yunanca yazıtlarda da Tiberius Julius Celsus Polemaenus ve oğlu Tiiberius Julius Aquila'nın Roma Eyaletlerindeki görevleri, unvanları anlatılmaktadır. (Heberdey, 1905) Böylelikle kimin için ve kimler tarafından yapıldığını bu yapıtlardan anlaşılmaktadır. Yapının içinde Celsus'un mezarı da bulunmaktadır. Sardesli ve Ephesoslu bir aileden olan Celsus, hukuk ve askerlik eğitimi görmüş, İmparator Domitianus zamanında M.S.92'de konsül, daha sonra Roma İmar İşleri Bakanı olmuş, M.S.105-106 yıllarında Roma'ya bağlı Asia Eyaletleririnde prokonsül olmuştur. M.S.114 yılından kısa bir süre önce ölmüştür. V.M.Strocka'ya göre bu kütüphanenin yapımına niyetlenmiş (Strocka, 1979) yada başlamış ancak oğlu Aquila'nın tamamlamış olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacılara göre bina M.S.112-113 İmparator Traianus Döneminde yapıldığı üzerinde durulmaktadır. 150 yıl kadar hizmet veren kütüphane, son araştırmalara göre M.S. 262'de Got yağmaları sırasında tahrip olmuştur.(Gürlek, 2002) Bu sırada kitaplar yanmış, fakat bina cephesi ayakta kalabilmiştir. V.Yüzyılda şehirde yürütülen imar çalışmaları içinde kütüphane kapıları duvarlarla örülmüş, okuma salonu onarılmış, merdivenlerin basamakları önünde havuz ya da çeşme yapılmıştır. Ortaçağda depremden zarar görmüş, orta ve yeni çağda taşlar Ayasuluk yapılarında kullanılmıştır. Bu kütüphane, bilim adamları,

şair ve hatiplerin konferans verdiği audiitoriuma yakın olması, yapının kütüphanesinin olarak önemini artırmaktadır. Ephesos kütüphanesi, mimari yönden kaidelerin boyutları ile Atina Hadrian stoası kütüphanesi, bağımsız bir yapı olması bakımından da Timgad'daki Roma kütüphanesine benzemektedir. Nemi önlemek için kullanılan koridor. Nysa kütüphanesi ile benzerlik göstermektedir. (Yıldız, 1985) Süslü çok katlı cephesi ise o dönemdeki (II.yüzyıl) Küçük Asya resmi yapılarında görülen özelliklerdendir. Kitapların niş boşluklarına dolapların oturtulması da bir Roma geleneğidir. B.Götze'ye göre kitap dolaplarının kapasiteleri konusunda da tahmini sayılar vermektedir. (Götze, 1937) Ona göre, Efes kütüphanesinde alt kat dolaplarında 4000 rulo, galeri katında 3000 rulo, ilk galeri katında 5500 rulo yer alıyordu.Kütüphane cephe duvarının 260 m. yüksekliği ayakta kalabilmiştir.Cephede dönem süslemeleri dikkati çekmektedir.Kapıların yanında bulunan nişler ve nişlerin içinde de kaideler yer almaktaydı. Bu kaideler üzerinde de heykeller bulunmaktaydı. Heykellerin aslı Viyana müzesinde, mülajları ise yerinde bulunmaktadır. (Özdemir, 1960) Burada yer alan bilim (Episiteme), akıl (Sophia), erdem (Areta), kader (Eunoia) heykelleri J. Celsus Polemaenus'un niteliklerini simgelemektedir.(Wilberg, 1908) Kitap raflarının bulunduğu nişlerin yer aldığı duvarlar yapının iç duvarlarıdır. Bu duvarlar ile yapının dış duvarları arasında 120 cm genişliğinde dar bir koridor bulunmaktadır. Bu koridor, muhtemel bir yangında rafları, içindeki papirüs ve parşömenleri nem ve zarardan korumak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.Koridorlar aynı zamanda hava sirkülasyonunu da sağlamaktadır. (Şenalp, 1957)

Aphrodisias Kütüphanesi: Günümüzde Aydın iline bağlı Karacasu ilçesinin 12 km. doğusundaki antik kenttedir. Kamuya açık olan bir kütüphanedir.Yapılan kazılarda kütüphane kalıntılarına rastlanmıştır. Ancak, İmparator Hadrianus (M.S.117-138) zamanında küçük bir kütüphane kurulduğunu yazıtlardan anlaşılmaktadır.Verilen bilgilerden çıkarılan sonuçlara göre (Erim, 1970) halka açık bir kütüphane olduğu, Yunan ve Latin bölümlerinden oluştuğunu sanıyoruz.

Smyrna Kütüphanesi: Strabon'a göre Smyrna (İzmir)'da bir kütüphane olduğundan söz etmektedir. Kütüphane bir sunak ve tahtadan Homeros heykelini çeviren bir portik bulunduğu anlatılmaktadır. R.Cagnat'a göre de bu iki yapı birleştirilmiştir. (Cagnat, 1909) Sofist Philostratos M.S.I. yüzyılda İonya'da Musaion olduğunu, Smyrna'nın bu konuda başta geldiği söylenmektedir. Ona göre bu şehirde Aristides ders vererek çok tutunmuştu.Burada din, eğitim gibi çeşitli konularda dersler veriliyordu. C.Vendele göre de burada bir Musoion'un varlığı (Wendel, 1954) ve ders verildiği kabul edilecek olursa bu şehirde bir yüksek okulun olduğu kabul edilebilir.Smyrna'da Musaiona bir hukukçunun başkanlık yaptığı doğrulanmış ve Asia eyaletindeki bu entelektüel merkezde arşivlerde yer aldığı ileri sürülmektedir. H.J. de Vleeschauwer de Galinos'a dayanarak Smyrna'da I.yüzyıla kadar giden ünlü okulun bulunduğu tekrarlanmaktadır. Fizik bilgini Galenos, İskenderiye'ye gitmeden önce Smyrna'da felsefe eğitimi gördüğü söylenmektedir. Çeşitli kaynaklar ve araştırmacıların verdiği bilgilere göre Smyrna'da bir musaion bunun yakınında veya içinde bir yüksek okul bulunmuş olmalıdır. Bu kurumlara

ra bağlı ve onların hizmetinde de bir kütüphane olması son derece doğaldır. Bu kütüphane bir yüksek okul kütüphanesine benzemektedir. Ne yazık ki bu kütüphane hakkında da geniş bilgilere sahip değiliz.

Bergama Asklepeion Kütüphanesi: İzmir’de kurulan ikinci yüksek okul kütüphanesi Bergama’da Asklepeion kütüphanesidir. Bergama Asklepeion’unda bir kütüphanenin bulunduğu ilk bulgulara 1936 yılına rastlanmaktadır. (Yıldız, 2003) Bulunan iki yazıt II. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu yazıtlardan birine göre, halkın onurlandırdığı birinden, Demas’ın oğlundan, kütüphaneden ve sözü edilen kişinin dürüstlüğünden söz edilmektedir. Louis Robert, burada kişinin aynı zamanda kütüphaneden sorumlu bir edebiyatçı olduğunu düşünür. (Platthy, 1968) İkinci yazıtta ise, 40000 drahmiden, kütüphaneden Apollo Pythia’dan söz edilmektedir. Bu paranın kütüphane kurulması için verilmiş olabilir. Belkide hastaların tedavisi için hizmet vermiş bir tür hastane durumundaki Asklepeion’u içinde yer almış bir kütüphane olması kabul edilebilir. Burada hastaları tedavi etmeye uğraşan doktorların bilgilerini artırmak ve hastaların boş vakitlerini değerlendirmek için okuyorlardı. Carl Wendel’in verdiği bilgiye göre (Wendel, 1955) Asklepeion’da tedavi gören sofist Aelius Aristides M.S.II, yüzyılda burada sofistlerin, hatiplerin, filozofların konferanslar verdiklerini anlatmaktadır. Yine aynı kaynağa göre bilgili hastaların verdiği bilgilerden kütüphane daha sonraları Roma döneminde de faydalanılmış sonucuna varılmaktaydı. Bunlar tıp dışında filozof ve sofistler olmalıdır. Kütüphanenin asıl önemi tıp dalında bir araştırma kütüphanesi olduğu yönündedir. Asklepeion kutsal alanı, hastaların tedavi edildiği yerden başka, öğrenim yapılan bir yer olmuş olmalıdır. Aslında bilgin Galenos (M.S.II.yy.) burada bulunmuştu ve onun burada kitaplarının bulunduğu biliniyordu. Burada kendisinin de kütüphanede araştırma yapmış olması doğaldır. 1928-1932 yıllarında Alman bilim adamlarının yaptığı kazılar sonucunda kütüphanenin plan ve mimari açıdan incelenmesi gerçekleştirilmişti. Tıp okulu olarak kullanılan Asklepios Tapınağının kuzeybatı köşesinde kütüphane binasının yer aldığı anlaşılmaktadır. Salon 18.50x16.52 m. boyutlarındadır. Salon batı tarafında dışa iki kapı ile açılmaktadır. Bu kapılardan kuzeydeki stoaya, güneydeki kapı ile de ortadaki avluya giriliyordu. Salonun güney ve doğusunda bir çift duvarın arasında koridor oluşmuştu. Bu koridor doğu duvarının ortasında yer alan apsisin altından geçerek kuzeydoğu köşesinde son bulmaktadır. Bu köşeden başlayarak kuzey duvarı boyunca uzanan başka bir koridor daha vardır. Salonun çevresinde nemi önlemek amacıyla çift duvar bulunuyordu. Kütüphane salonunun iç mimarisini incelendiğinde bugün yerinde olmayan nişlerin bir zamanlar duvarlarda yer aldığı bilinmektedir. Bunlar her iki uzun yan duvarlarda altışar tanedir. Deubner’e göre (Deubner, 1938) kuzey, güney ve doğu duvarlarındaki nişlere kitap rafları yerleştirilmişti. Kalıntılardan bu salonda Ephesos ve Bergama Akropol’ündeki kütüphanede bulunan taş podyumun bulunmadığı görülmektedir. Salonun aydınlatılması nişlerin üzerinde bir sıra pencere ile sağlanıyordu. Nişlere buradan aydınlık geliyordu. Çok düz ve ahşap olduğu düşünülmektedir. Tabanı ise zengin mermerlerle süslenmiştir. Doğu duvarının ortasındaki yuvarlak apsisin önünde mermer bir kai-

de bulunmaktadır. Kuzey kapının yanında parçalanmış durumda bulunan heykelin bu kaide üzerinde durduğu sanılmaktadır. Kaide üzerinde; “Flavia Melitene Tanrı Hadrianus’a ödedi” denmektedir. Bilimin koruyucusu olarak buradaki tıp okuluna heykeli konulmuştur. Flavia Melitene yaptırıldığı sanılan kütüphane, aynı zamanda imparatorluğun bir kült yeri idi. Kütüphane duvarındaki kapı ile stoa ile bağlantılıdır. Burada kütüphane, Bergama Akropolü’ndeki kütüphane gibi stoa’nın arkasında değil, daha yan ve ön tarafta yer almıştı. Kütüphanenin kuzey kısmında tapınağa ait olmayan iki küçük oda bulunmaktadır. Bunların kitap deposu olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Asklepieion, antikçağ için önemli bir tedavi merkezi olduğu bilinmektedir. En parlak dönemini M.S.II.yüzyıla rastlamaktadır. Kütüphane salonunun imparator salonu olarak da adlandırılıyordu. Kütüphanenin Helenistik Dönemde yapıldığını, heykel yazıtına göre sonradan İmparator Hadrianus’a saygının bir ifadesi olarak (M.S.117-138) bir heykelle zenginleştirildiği düşünülebilir.

BERGAMA KÜTÜPHANESİ

YERİ: Helenistik Dönem Krallık Kütüphanelerinden biri de Bergama (Pergamon) kütüphanesidir. Helenistik ve Roma Çağında önemli bir merkez olmuştur. Kütüphane kalıntılarını Karl Humann’ın 1878’de, Alexander Conze’nin 1884’de yaptığı kazılarda ortaya çıkarılmıştır. (Yıldız, 1985) Bergama Kütüphanesi, Bergama (Pergamon) kentinde, Bakırçay’a hakim bir tepe (Kaikos) üzerinde, Akropol’de bulunmaktadır. Bergama Asya ile Avrupa arasındaki ticari, tarihi ve kültürel yol üzerinde bulunması önemini bir kat daha artırmaktadır. Kentin ayrıca siyasal gücü ve sanat bakımından bir merkez olması yanında öğretim kurumlarını da barındırması Helenistik Dönemde etkinliğini artırmıştır.

Bugüne kadar geçerli olan genel kanağe göre kütüphane, Athena Tapınağında bulunduğu yolundadır. Kütüphane, tapınağın kuzey galerisinin üst kat arkasındaydı. Daha yeni araştırmalara göre kütüphane, Athena heykelinin bulunduğu kütüphane salonunun teşhir salonu olduğu yönündedir. Diğer bir görüşe göre de Athena heykelinin iki yanındaki yan duvarları dolaşan uzun podyumu üzerinde heykellerin olduğunu düşünmektedir. Üçüncü bir görüşe göre de kütüphane, Athena Tapınağının dışında gymnasiona yerleştirilmekte ise de bunun için somut bir yer belirleyememiştir. (Ratt, 2002)

KURULUŞU: Bergama Kütüphanesi, İskender İmparatorluğunun dağılmasından sonra Attalos Krallığı döneminde kurulmuştur. Kütüphaneyi kuran Attalos sülalesinin hakimiyeti M.Ö.301’de İpsos Savaşında Antigonos’un yenen Lüsimumhos’un bu bölgeye hakim olması ile başlamıştır. Başa geçenler arasında özellikle I.Attalos, kültüre olan merakı ile şehri güzel yapılarla donatmıştır. (Bayatlı, 1949) Bunu izleyen II.Eumenes (M.Ö.197-159) Bergama Krallığına en parlak dönemini yaşamıştır. O dönemde Bergama önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Atina Akropolü’nü örnek alan II.Eumenes, Bergama’yı yapılar, heykellerle süslemişlerdir. Kardeşi II.Attalos (M.Ö.159-138) bu konuda büyük çaba göstermişler-

dir.(Meyer, 972)

Kütüphanenin kuruluşu hakkında bulunmuş yazıtlarda fazla bilgi bulunmasına karşın, antik kaynaklarda bize bazı bilgiler vermektedir. Strabon bu konuda verdiği bilgiye (Strabon, XIII, 1966-1969) göre, Neleus'un Scepsis'e getirmiş olduğu Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarının saklanması öyküsünü anlatır. Attalos Krallarının bu sırada Bergama'da bir kütüphane inşa etmek (Bayatlı, 1949) için kitap aradıklarını duyunca, bu kitapları kaçırmak için yer altına bir mahzene saklamışlardır. Yine Strabon, bu sırada Bergama Krallarından II.Eumenes olduğunu, onun şehri kurduğunu ve kardeşi Attalos'un şehri kutsal yapılarla donattığını ve bu arada kütüphane de kurduğunu söylemektedir. Modern araştırmacılar kütüphanenin kuruluşu üzerinde de durmaktadırlar. C.Wendel'e göre II.Eumenes babasının kurma girişiminde bulunduğu kütüphane için bina yaptıran ve kendisi de geliştirmeye çaba göstermiş. Özetle, kütüphaneyi kurma tasarısının I.Attalos'dan çıktığını, II.Eumenes Döneminde binaya başlandığını ve II.Attalos zamanında bu çabaların tamamlanabildiğini söyleyebiliriz. (Gürlek,2002)

YAPI ÖZELLİKLERİ: Bir kütüphaneyi oluşturan beş unsur bulunmaktadır. Bunlar yapı, koleksiyon, bütçe, personel, okuyucudur. Bergama kütüphanesi, yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış, Athena Kutsal Alanı çevreleyen iki katlı stoalardan güney stoanın girişinde bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre kütüphane konumu gereği güneye bakıyordu. Kütüphane Bergama Akropolünde bağımsız bir yapı olarak karşımıza çıkmaz. Kütüphane, kuzey stoanın doğu tarafının arka yüzüne dayalı, doğu-batı yönünde uzanan yan yana dört odayı içine almaktadır.

Eğimli bir arazi üzerinde kurulmuş olan kütüphane, kuzey stoanın üst katından giriliyordu. Stoa inşa edilirken ikinci katının kütüphaneye girecek şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Buluntulara göre, stoa ile kütüphane arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Kütüphane kapısına anıtsal bir görünüş kazandırılmıştır. Kütüphane, Athena Kutsal alanına ek olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İskenderiye'deki Serapein'e benzemektedir. (Tuncay, 1969)

Bu yan yana dört odadan esas kütüphane salonu olarak nitelendirilen en doğudaki odadır. Oda 13.35 m. genişlikte ve 15.95 m. uzunluktadır. Odanın kuzey ve doğu duvarları diğerlerinden daha yüksek olup 3.5 m.dir. Odanın duvarlarında yerden 2.20 m. yükseklikte ve birbirinden 1'er m. uzaklıkta, düzenli aralıklarla yatay oyuk dizileri yer almaktadır. Bu oyuklar, 7.5 cm. genişliğinde, 4.5 cm. yüksekliğinde ve 14 cm. derinliğindedir. Bu oyukların kitap raflarını destekleyen kısımlarının tutturulmasında kullanıldığı sanılmaktadır. Tahtadan yapıldığı tahmin edilen rafların izlerine rastlanamamıştır. Bu salonun kuzey, batı ve doğusundaki üç duvar boyunca ve duvardan 50 cm. uzaklıkta bir podyum kalıntısı bulunmuştur. Bu kalıntılara göre, kitapları nemden korumak amacıyla yapıldığı sanılan bu podyumun, kuzey duvarının ortasında giriş kapısının karşısındaki platformda bir heykel kaidesinin bulunduğu sanılmaktadır. R.Rohn, salonda duvarın önündeki podyumun üzerinde papirüs ve parşömen rulolarının bulunduğu kitap raf-

larının olduğunu kabul eder. Kitapları nemden korumak amacıyla da raflar, duvarlara oturtulmamış onun 50 cm. önüne konulmuş olabilir. A.Gonze'de R.Rohn gibi düşünmektedir. (Conze, 1884)

Bergama kütüphanesinin esas salonunda 12500 rulo alacak kapasitedeydi. Plutarkhos'un belirttiği 200 000 kitap, B. Götze'ye göre depolarda saklanıyordu. Bu depolar ise diğer üç oda olmalıydı. Kütüphane salonunda podyumun birleştiği platformda 3.51 m. yüksekliğinde olan kütüphanenin koruyucu tanrıçası Athena'nın heykeli bulunuyordu. M.Ö. II. yüzyılda buraya yerleştirilmişti. Heykel, günümüzde Berlin'deki Pergamon Museum'da bulunmaktadır.

Pencereler, salonun doğu ve batı yan duvarlarında ve üst kısma yakın bir yerde bulunuyordu. Diğer odaların ikisi kuzey duvarlarının üst kısmında pencereler, batıdaki odada da pencereler vardı. Yüksekliği 6 m. kadar olan salonun tamamı tahtadan olduğu düşünülmektedir. Meyilli bir çatının kuzey ve güneye bakan taraflarında üçgen alınlıkları vardı. Buluntulara göre kuzey alınlığı süslüydü.

Depo olarak kullanılan üç odanın uzunluğu 409 m. kadardı. Arka duvarlarının iyi durumda olmasına karşın odaları birbirinden ayıran yan duvarlar kısmen kalabilmiştir. Yapı özelliği olarak Bergama Kütüphanesi, İskenderiye kütüphanesini örnek aldığı düşünülebilir. Daha sonraları Bergama Kütüphanesi, Roma kütüphanelerine de örnek olmuştur. (Yıldız, 1985) Bergama Kütüphanesi yapısı, çalışma yeri olarak stoası, içinde kitap ruloları ve heykellerle süslü salonu ile tapınağa bağlı bir bütünlük gösteriyordu.

KOLEKSİYON: Kütüphanelere dermeler çeşitli yollardan sağlanır. Bunlar satın alma, bağış, değişim gibi çeşitli yöntemlerle kitaplar toplanabilir. Bergama Kütüphanesinde, ilk akla gelen kitap ticareti yoluyla satın alma şeklinde kitapların sağlanmış olmasıdır. M.Ö.V.yüzyılda başlayarak Atina başta olmak üzere kitapçı dükkanlarının olduğunu ve Küçük Asya'nın kuzey kıyılarına kadar kitap getirilerek satıldığı bilinmektedir. Çeşitli kitapların ticaretinin yaygın olması ile özellikle Akdenizden satın alma yoluyla kitap sağlandığı düşünülebilir. (Yıldız, 1985) İskenderiye Kütüphanesi ile Bergama Kütüphanesi, elyazması eserleri elde etmek konusunda birbirleriyle yarıştıklarını, kütüphanelerin bu davranışları kitap piyasasını körüklemiş olduğunu Galenos belirtmektedir. Hatta bu talep o kadar çok olmuş ki korsan yazmalar da piyasaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iki kütüphane aynı zamanda bir kültür merkezi durumundadır. Hükümdarların büyük servetleri ile dönemin önemli eserlerini topluyorlardı.

Kütüphaneye, kitap derlemek amacıyla satın alınanın dışında müsadere gibi zor kullanma yolunun da denendiği bilinmektedir. Strabon'un bildirdiğine göre Neleus'un mirasçılarının, Ariisitotales ve Theophrastos'un kitaplarını Bergama krallarından korumak amacıyla yerin altına saklamaları bize anlatmaktadır.

Bergama Kütüphanesine kitap sağlama yollarından üçüncüsü ise üretim yoluyla. Bergama Kütüphanesi ile İskenderiye Kütüphanesi arasındaki rakabet çok ileri boyutlara ulaştıkça Mısır'dan Bergama'ya ihraç edilen papirusa ambargo konulmuştur. Bunun sonucunda Bergama Krallığı hayvan derisinden faydala-

arak yazı malzemesi olan pergament üretimine başladılar. (Yıldız, 1993) Derinin yazı malzemesi olarak, derinin pergament adını alarak yazı tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Plinius, Varro'ya dayanarak şu bilgileri vermektedir. (Yıldız, 2000)

“Daha sonra, Varro'nun söylediğine göre, kral Ptolemaios ile kral Eumenes arasında kütüphanelerden dolayı rekabet bulunduğu sırada Ptolemais, papirus ihracını durdurdu. Böylece Pergamon'da pergament icat edildi. İnsan varlığının ölümsüzlüğünün, üzerine geçirildiği malzemenin kullanılışı bu şekilde rastgele ortaya çıktı.”

Yazma eserleri çoğaltmak için ihtiyaç duyulan papirusun ihracını yasaklayan Ptolemais IV'dür. Bergama kütüphanesi II. Eumenes (M.Ö.197-160/59) ve kardeşi II. Attalos (M.Ö.160/59-139-38) zamanında gelişmişti. Böylece pergament Bergama'da üretilerek Roma'ya gönderildiği bilinmektedir. Ptolemais, Aristarkhos aracılığıyla Roma'ya papirüs göndermiştir. Kral Attalos'un temsilcisi olan Krates ise Aristarkhos'u yenmiştir. O da koyun derisinden pergamenti göndermiştir. Bergamalılar daha önce ithal ettikleri deriyi daha nitelikli hale getirmiş olmaları. Önceleri koyun ve keçi derileri yerine yeni tekniklerle buzağı ve oğlak derilerini kullandıkları biliniyor. Pergamene, charta pergamene ve parşömen kelimeleri eskiçağın günümüze derinin gelişerek kullanıldığı bilinmektedir. Pergament adı, Bergama'nın eski adı Pergamon'da icat edildiğini göstermektedir. (Yıldız, 1993) Deri iyice işlenip, inceltiyle iki yüzüne de yazı yazılacak duruma getirilmiştir. Böylece devlet politikası olarak parşömen üretilmiştir. Bergama Krallığı bu şekilde bilim ve kültürde ileri gitmiştir. Parşömen sayesinde Mısır'a bağımlı kalmadan kitaplar üretilmiş, Bergama kütüphanesinin koleksiyonları zenginleştirilmiştir. (Yıldız, 2000) Kitapları üretenler ise kütüphane çalışan bilim insanları, yazarlar ve filozoflarla gerçekleştirilmiştir.

Kütüphane için bu yolla koleksiyonun 200 000 kitaba ulaştığını ve daha sonra bu kitaplar İskenderiye kütüphanesine gönderilmiş olduğunu biliyoruz. (Eriş, 1990) Casar'ın İskenderiye'de yapılan savaş sırasında buradaki kütüphanedeki kitapların yanmasına karşılık verdiği sanılmaktadır.

Plutarkhos, Antonius'un Bergama Kütüphanesinden 200 000 rulo Kleopatra için İskenderiye kütüphanesine gönderilmesini şöyle anlatmaktadır: “Caesar'ın dostu olan Calvisius, Antonius'a karşı olmasına rağmen, onun Kleopatra'ya duyduğu ilgi nedeniyle aşağıdaki yükleri taşıdı: İçinde iki yüz bin cildin bulunduğu Bergama Kütüphanesini ona hediye etti.”

PERSONEL: Bergama Kütüphanesinde çalışan personel seçiminde İskenderiye Kütüphanesi örnek alınmıştı. Çalışanlar hem kütüphanecilik görevini yüklenmiş hem de bilimsel çalışmalarını yapan bilim adamlarından oluşuyordu. I. Attalos zamanında bilim adamları saraya çağırılmış, kralın serveti ile desteklenmişti. Bergama Kütüphanesinin başına Atina'daki Platon Okulunun başında bulunan Kreneli Lakides ve Peripatios okulunun başında bulunan Lykoon, tarihçi Kleantes, Pergeli matematikçi Apollonios, Karystoscu Antigonos çağırılmıştı. Ancak

onlar bu çağrışı reddedince Klikiadan Malloslu Krathes seçildiği görülmektedir. Krathes bir bilgin ve aynı zamanda bir filozoftur. Onun coğrafya ve tabiat tarihi konusundaki çalışma ve araştırmaları ile tanınmaktadır. Krathes, Pydna Savaşından sonra (M.Ö.168) Yunanistan'ı Romalıların istila etmesi üzerine, Bergama Kralı II. Eumenes tarafsızlığını koruyarak elçilerin başında Roma'ya göndermiştir. Roma ile olan ilişkilerde Helenizim kültürünün İtalya'ya girmesine neden olduğu düşünülebilir.

Kütüphanenin diğer personeli olarak Tarsuslu Athenadorus Kordylion da bulunuyordu. H.J. de Vleeschauwer, (Vleeschauwer, 1955) bu stoacı bilginin bir kütüphanecide bulunması gereken niteliklerden yoksun olduğundan söz etmektedir. Kordylion'un kütüphanede ne gibi görevler yaptığını bilmiyoruz. Kütüphanede çalışanlardan bir başkası da Kasandrealı Artemon'dur.

OKUYUCU: Bergama Kütüphanesinde okuyucuların faydalanması düşüncesiyle kitapların sınıflandırıldığını sanıyoruz. Bunun en önemli dayanağı ise eski çağ kaynaklarında kütüphanenin kataloğu olduğu tahmin edilen bazı bilgiler bulunmaktadır. Halikarnasoslu Dionysos'un verdiği bilgilere dayanarak, Bergama Kütüphanesinde listeler hazırlandığı söylenebilir. Bu listeleri Kallikrates adlı biri hazırlamış olabilir. Listeler ya kişi adlarına ya da konularına göre düzenlendiğini söyleyebiliriz. Bu listeler İskenderiye Kütüphanesindeki kataloga benziyordu. Modern araştırmacılar da bu konu üzerine eğilmişlerdir. C. Wendel, Bergama Kütüphanesinde bir katalogun yapılmış olduğunu söyler. (Wendel, 1954) Wendel, burada yapılan teknik hizmetleri İskenderiye Kütüphanesinde yapılanlara benzemekte olduğunu, ruloların geldikleri yerleri belirten işaretlerin rulolara eklendiğini, çift nüsha rulolarının ayıklandığı bilinmektedir. Deriden yapılan etiketler, kitap rulolarında kullanılmıştı. Kitabın adı, kitabın içine konulduğu cilt kutuları ancak yerinden alınması halinde görülebilen yapraklar üzerine yazılabiliyordu. Parşömen etiketler yerinden çıkartmadan dışarıdan görülebilecek şekilde rulonun dışında konulmaya başlanmıştı. Kütüphanede papirus ve parşömeden oluşan kitaplar bulunuyordu. Kütüphanenin bir krallık kütüphanesi olması nedeniyle saray personeline hizmet veriyordu.

BÜTÇE: Kütüphane, parasal bakımdan bir sıkıntısı yoktu. Çünkü krallar oldukça fazla destek veriyorlardı.

BİLİM ADAMLARI VE ŞAİRLER: Bergama sarayında çalışan filozof, fizikçi, şair ve bilginlerin bir kısmının adları zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bu bilim insanlarının ve yazarların yetişmesinde Bergama Kütüphanesinin rolünün büyük olduğu bir gerçektir. (Ratt, 2002) Bunlardan bir kaçına değinelim:

- * Karystoslu Antigonos: M.Ö.4 ve 3.yy filozoglarının biyografilerini yazmış.
- * Biton: Kral I. Attalos'a savaş makineleri hakkında bir kitap adanmış olan teknik adam ve fizikçiydi.
- * İlionlu Polemon: M.Ö.230-160 tarihlerinde yaşamış. Polemon, Yunanistan'ın Sicilya ve Kartaca'nın birçok bölgesini gezmiş, seyahat yazıları yazmıştır. Aynı zamanda eleştirmen bir filologdu.

- * Kyzikoslu Neanthes: I.Attalos sarayında bulunmuş, ünlü filozofların biyografilerini yazmıştı.
- * Pergeli Apollonios: Matematikçi ve astronom.Yaklaşık, M.Ö. 260-190 yılları arasında yaşamış.İskenderiyeden Pergamon'a gelmişti. Burada koninin kesiti hakkındaki eserinin bir bölümünü I.Attalos'a ithaf etmişti.
- * Musaios ve Leskhides: I.Attalos ve II.Eumenes dönemlerinde yaşamış epik şairlerdir.Her ikisi de kralların hizmetlerini kaside tarzında şiirlerle övmüşlerdir.
- * Rhodoslu Stoik filozof Panaitios (M.Ö.180-110):Bergama'da Krates okulunda sonradan Atina'da eğitim görmüştü. Daha sonra Roma'da Yunan felsefesini anlatan ilk yunanlı filozoftur.
- * Malloslu Krates: II.Eumenes sarayında bulunan en önemli bilginidir. M,Ö.200'lerde doğmuş ve kütüphanenin yöneticiliğine atanmıştı.Krates'in en önemli iki eseri, Homeros'un şiirleri hakkındaki yorumuydu. Aynı zamanda Pergamon gramer okulunun da başkanıydı. Tanrıları, doğa güçleri olarak yorumlamaktaydı. Dünyanın yuvarlak olduğu konusunda kendi cografi teorilerini anlatmak amacıyla bir yerküre yapan Antikçağın ilk bilginiydi.
- * Pergamonlu Artemon: Kralların ilgi alanlarına hitap eden kitaplar yazıyordu.Kitap koleksiyonu yapma, kitapları kullanma gibi.
- * Apollodorus: II.Attalos Döneminde ünlü Atinalı gramer bilginidir. Bir süre Bergama'da yaşamıştı. Şiir şeklinde yazılmış eserleri bulunmaktadır.
- * Kolophonlu Nikandros: Bergama'da faaliyet göstermiştir. Doğa bilimci ve tarım yazarıdır. Yılanlar ve başka zehirli hayvanlar, bitkiler, madenler ve panzehirler hakkında eğitici şiir formunda yazılar yazmıştır.
- * Pergamonlu Karystios: III.Attalos yönetiminde Pergamonlu tarihçidir. Onun sayesinde sanat eserleri hakkında bazı bilgiler alınabilmiştir.
- * Galenos: Bergama'da yetişmiş tıp bilginidir. Gelişmekte olan çeşitli tıp okullarını birleştirmiş. Canlı hayvanlar ile hayvan ve insan cesetleri üzerinde alışıarak anatomi, fizyoloji, patoloji ve tedavileri konularında çalışmıştır. Kalp, omurilik, solunum organları üzerinde yeni bulgular elde etmişti. Kan dolaşımını belirlemiştir. Böbrek ve mesana hastalıkları üzerinde çalışmıştır. Yunancadan Latinceye çevrilen "Hayvan Ruhları" adlı kitabı 1500'lü yıllara kadar tıp dünyasını etkilemiştir.

Görülüyorki bilim, düşün ve edebiyat dalındaki insanların yetişmesinde zengin Pergamon Kütüphanesinin rolü büyük olmuştur.

BERGAMA KÜTÜPHANESİNİN KÜTÜPHANECİLİK TARİHİNDEKİ ÖNEMİ: Bergama Kütüphanesi, kütüphanecilik tarihi bakımından önemli izler bırakmıştır.

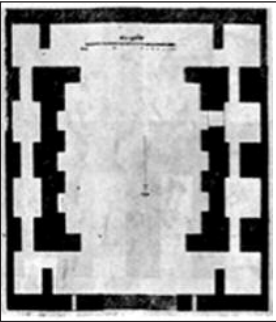
- * İskenderiye Kütüphanesindeki kadar olmasa bile kütüphanecilik biliminin ilk çalışmalarının izleri burada görülebilir. Kitapların kataloglanması ve sınıflandırılması bu konudaki çalışmaların ilk örnekleri arasında yer alır. Etiketler yapılandırılmış, çift nüshalar ayıklanmış, rulo sayıları belirlenmiştir.

- * Kütüphane, dönemin kültür hazinesini gelecek kuşaklara aktarmak konusundaki çabaları yanında metinler üzerinde çalışmalar yapılarak yorumlanması sağlanmıştır.
- * Burada Yunan nesir okulu açılmış, bu sayede antikçağ yazarlarının değerli eserleri günümüze ulaşması sağlanmıştır.
- * Kütüphane için atanacak kütüphanecilerin donanımlı ve bilgin olmalarına özen gösterilmiştir. Böylelikle kütüphanecide aranan özellikler belirlenmiştir.
- * Malloslu Krathes'in çabaları ile filoloji dalında ilerlemeler kaydedilmiş, bir de okul burada eğitimi sürdürmüştür. Bergama'daki bu çalışma daha sonraları Roma'ya kadar ulaştırılmıştır.
- * İlk kez okuma salonunun ayrılması düşüncesinin oluşması bu kütüphanede başlamıştır.
- * Günümüzdeki milli kütüphanelere eski çağlarda tam anlamı ile karşılaşamıyoruz. Bunlar ulusal nitelikte olmayıp, her çeşit kitabı topluyorlardı. Bütün bunlara karşın milli kütüphanelerin ilk örneği olarak kabul edilebilir.
- * Kütüphanede üretilen el yazması eserlerin ihtiyacı olan papirüs ihracının Mısır tarafından durdurulması üzerine deriden parşömen kağıdını bularak kullanmışlardır. Parşömenin bulunması ile bir kültür devrimi gerçekleştirilmiştir.
- * Rulodan kodekse geçilmiş, bu da günümüzdeki kitapların ilk örnekleri olması bakımından önem taşımaktadır.
- * Bergama'da gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarda kütüphanenin etkinliği çok olmuştur. Örneğin Antikçağın en önemli tıp bilgini Galenos bu şehirde yetişmiş ve kütüphaneyi geniş biçimde kullanmıştır.
- * Şimdiye kadarki görüşlere göre Pergamon ana Tapınağında kütüphane kurulması ile birlikte bir "Bilim Tapınağı" da olmuştur

KAYNAKLAR:

- BAYATLI, Osman: Bergama Tarihinde İlkçağ Rallık Devri. İstanbul, 1949.
- BERNDORF, E.: Forschungen in Ephesos. Vienne, 1905.
- CAGNAT, R.: "Les Billiotheque municipaux" Me'moire de L'Intitut National de Francei, 1909.
- DEUBNER, O.: Das Asklepeion van Pergamon. Berlin, 1938.
- DIEST, W. V.: Nysa ed Meandrum nach Forschungen und Augnahmen in den Jahren 1907-1909, Berlin, 1913.
- ERİŞ, Eyüp: Bergama Uygurluk Tarihi.1990.
- GÖTZE, B.: "Antike Bibliotheken". Jahrbuch das Deutschen Areheol Institut, 1937.
- GÜRLEK, Ahmet: Bir Kent Bir Kütüphane. Atatürk İl Halk Kütüphanesi.İzmir, Kültür Müdürlüğü, 2002.
- KERİM, K.: Aphrodisias in Cario TAD, XIX-I, 1973.
- MEYER, E.: "Pergamon" Der Kleine Peuly. 1972.
- ÖZDEMİR, F.: "Eski Devirlerden Zamanımıza Kütüphaneler". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 8(3-4), 1960
- PLATTHY, J.:Sources on the Earliest Greek Libraries.With the Testimona, Amsterdam, 1968.
- PLUTARKHOS, Bioi Parol. 1958-1961.
- RADT, Wolfgang: Pergamon.Antik Bir Kentin Tarihi Yapıları. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- STROCKA, V.M.: "Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları". Belleten, C.XLII/172. Ayrı Basım, Ankara, 1972.
- STRABON: Geographika.Ed. et tr. G.Aujac F. Laserre. Paris, 1966-19

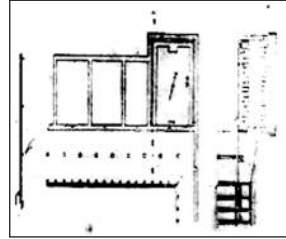
- ŞENALP, Leman: "Eski Çağlarda Kütüphaneler". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 6/2 1957.
- TUNCAY, M.İ.: "İskenderiye'den sonra Dünyanın En eski Kütüphanesi Bergama Kütüphanesi", Arkitek, 334, 1969.
- TUNCAY, M.İ.: "Efes Celsus Kütüphanesi". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XIX, 1970.
- Wendel, C.: "Bibliotheken" Reallexikon für Antike und Christentum Stuttgart, 1954.
- WILBERG, W.: "Die Fassade der Bibliothek in Ephesos". Jahreshefte das Osterreichhischen Archoa Ologischen, 1908.
- VLEESCHANWER, H.J. de: Archives et Billiotheque, 1955.
- YILDIZ, Nuray: Eskiçağ Kütüphaneleri. İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1985.
- YILDIZ, Nuray: Eskiçağda Deri Kullanımı ve teknolojisi. İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1993.
- YILDIZ, Nuray: Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- YILDIZ, Nuray: Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri. İstanbul, Arkeoloji ve Sanata Yayınları, 2003.

Nysa Kütüphanesi birinci kat plânı (W. v. Diest, Nysa ad Meandrum)

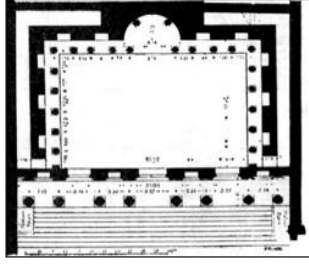
Ephesos'daki Celsus Kütüphanesinin cephesi ve Agoranın güney kapısı (F. J. Hueber, Bericht über die ederaufrichtungsarbeiten an der celsusbibliothek, Lev. 307).

Bergama Kütüphanesinin kesit ve plânı (B. Götze, Antike Bibliotheken)

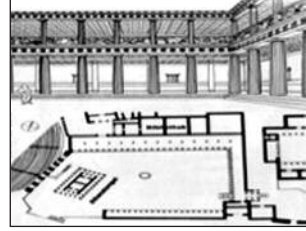
Athena

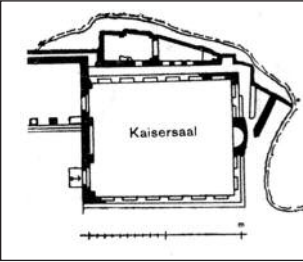
Ephesos
Kütüphanesinin
plâni (Jahres d.
Öster. Arch. Instit.
in Wien, II)

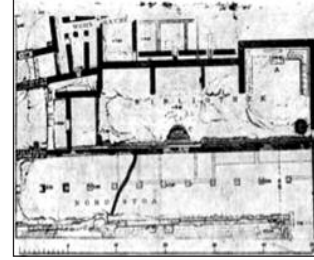
Umbilicusa sarılmış bir
rulo (W. Schubart, Das
Antike Buch)

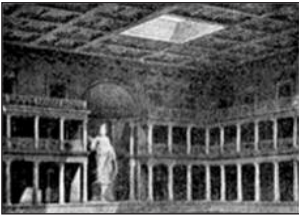
Stoas of the Sanctuary of
Athene (after F. Krischen)
Sanctuary of Athena.

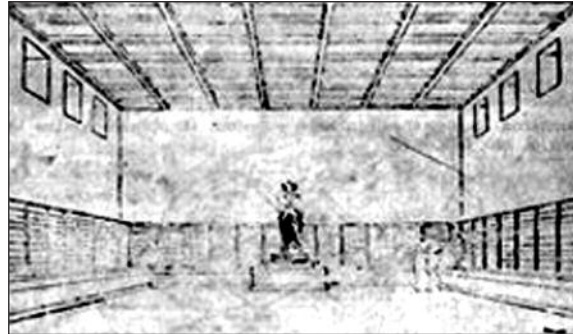
Bergama Asklepieion
Kütüphanesi kesiti (C.
Callmer)

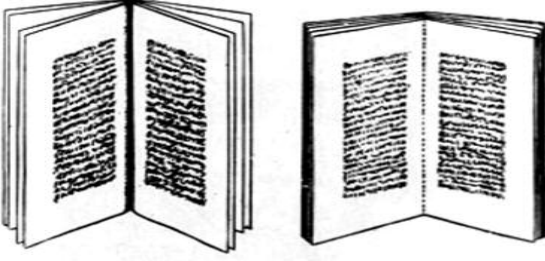
Bergama Kütüphanesi
odalarının plâni (C. Callmer,
Antike Bibliotheken)

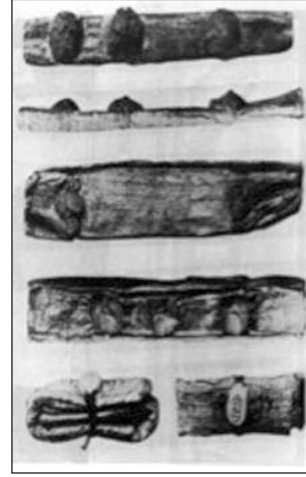
G. Niemann'a göre Ephesos
Kütüphanesinin rekonstrüksiyonu (R. Heberdey)

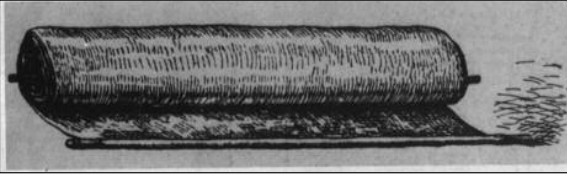
Bergama Kütüphanesinin okuma salonunun rekonstrüksiyonu (B. Götze)

Kodeks kitap (W. Schubart)

Mühürlenmiş belge rulolar (W. Suchbart)

Açılmamış bir rulo (F. G. Kenyon, Book and Readers in Ancinet Greece and rome)

Rulo kabı (F. G. Kenyon)

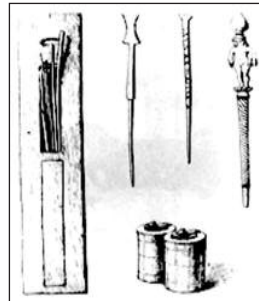
Yazı araç ve gereçleri
ağaç levha
(I.Jenkins,Greek and
Roma Life)

Pergamete yazılmış bir
Marcus İnci'İ (W.
Schubart)

Pergament üzerinde
Demosthenes'in bir metni
(W. Schubart)

Yazı paleti, siyah ve
kırmızı mürekkep için çift
hokkalar (W.Schubart)

M.Ö.2000'li yıllarda papyrus
ürünü demeti (J. Vercoutter
"Papyrus" Dict.Arch de Tech)

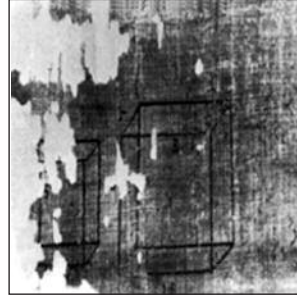

*Etiketli ruloların
kütüphanede duruşu (J. W.
Thompson The Ancient
libraries)*

*Pergamete yazılmış bir
Euripides metni (W.
Schubart)*

*Papyrus üzerinde matematik
ile ilgili (W. Schubart)*

*Ellerinde ruloları ile öğret-
men ve öğrenciler (J.W.
Thompson)*

*Okunan bir rulo (W.
Schubart)*

*Bir mezar taşında rulo
okuyan kız (W. Schubart. Das
Buch)*

*Rulo okuyan erkek çocuğu
(F.G. Kenyon)*

*Parşömenin okunması (T.
Birt. Die Buchrolle in der
Kunst)*

Rulo okuyan (W.Schubart)

Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler

*Recently Published Documents and Various Views on the
Revolt of Aristonicus*

Murat Tozan

Abstract

The revolt of Aristonicus is an important event in the process of termination of the Attalid kingdom and the beginning of the Roman rule in Western Asia Minor. The information on the revolt of Aristonicus in ancient literary sources is not only inadequate but also sometimes controversial. Available epigraphic and numismatic sources contribute to complete lacking parts of the information, which derived from the ancient literary sources. Especially from the 80's on, the new epigraphic documents, which pertaining to the events as part of the Aristonicus' revolt have been published and also some other already known epigraphic documents have been reassessed. All this new information has given rise to the recent academic debates. The aim of this paper is to demonstrate how this new documents and information have contributed to the existing knowledge on the revolt of Aristonicus and to illuminate to the recent academic debates.

Keywords: Aristonicus, the Attalid Kingdom, the Bequest of Attalus, Hellenistic Cities, Hellenistic Inscriptions

Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir

Öz

Aristonikos ayaklanması, Pergamon krallığının tarih sahnesinden silinip Batı Anadolu'da Roma hakimiyetinin başlaması sürecindeki önemli olaylardandır. Antik edebi kaynakların Aristonikos ayaklanması hakkında verdikleri bilgiler oldukça yetersiz olup bazen de birbirleriyle çelişmektedirler. Ele geçen epigrafik ve nümismatik kaynaklar, antik edebi kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerin eksik kalan yönlerini tamamlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle 80'li yıllardan itibaren Aristonikos ayaklanması çerçevesinde gelişen olaylar ile ilgili önemli yeni bilgiler içeren epigrafik belgeler yayınlanmış, ayrıca önceden bilinen bazı epigrafik belgeler üzerinde yeni değerlendirmeler yapılmıştır. Tüm bu yeni gelişmeler, beraberinde konu ile ilgili yeni akademik tartışmaları da getirmiştir. Bu bildirinin amacı sözü edilen yeni belge ve bilgilerin Aristonikos ayaklanması ile ilgili bilinenlere yaptığı katkıları gözler önüne sermek ve bu doğrultuda ortaya çıkan yeni akademik tartışmalar hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Aristonikos, Pergamon Krallığı, Attalos'un Vasiyeti, Hellenistik Kentler, Hellenistik Yazıtlar

Aristonikos Ayaklanması ile ilişkilendirilen yeni belgelere değinmeden önce, antik edebi kaynaklar ve esas olarak 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yayınlanmış yazıtlara göre ayaklanma hakkındaki mevcut bilgilerimizi gözden geçirecek olursak karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır. Pergamon kralı III. Attalos (İ.Ö. 138-133) İ.Ö. 133 yılı baharında ardında bir çocuk bırakmadan ölmüştü¹. Özellikle Latince kaleme alınan antik edebi kaynaklarımız onun krallığını bir vasiyetname² ile Roma'ya bıraktığını açıkça belirtmektedirler. Attalos'un vasiyetnamesinden söz eden kaynaklarımızdan sadece Sallustius'ta, bu vasiyetnamenin düzmece olduğuna dair bazı ifadeler bulunmaktadır³. Fakat Pergamon'a ait bir yazıtta kral Attalos'un vasiyetnamesinin bahsediliyor olması, vasiyetnamenin gerçekliğini göstermektedir⁴. Vasiyetname haberi belki de daha Roma'ya ulaşmadan, edebi kaynaklarımızın neredeyse fikir birliği içerisinde Pergamon kralı II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu ve dolayısıyla III. Attalos'un erkek kardeşi

1 Bkz. MAGIE 1950, 781, dn. 94. HANSEN 1971, 149. KALLET-MARX 1995, 99, dn. 8. WÖRRLE 2000, 561, dn. 98.

2 Vasiyetname için bkz.: Titus Livius, Periochae 58; 59. Velleius Paterculus, Historia Romana II 4, 1. Orosius, Historiarum V 8, 4. Plutarkhos, Tiberius Gracchus XIV 1. Strabon, Geographika XIII 4, 2. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum V 2, ext. 3. Appianos, Mithridateios IX 62. Florus, Epitomae I 35, 2 v.d. Plinius, Historia Naturalis XXXIII 53, 148. Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 5. Eutropius, Breviarium IV 18. BROUGHTON 1959, 505.

3 Historiae IV 69, 8: simulatoque in pio testamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere. Bkz. SHERWIN-WHITE 1984, 81. MALAY 1987, 35.

4 Bkz. I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289. AUSTIN 2006, 430-431, no. 248. BRUN 2004, 44 v.d., no. 1. Krş. COLLINS 1978, 43. DREYER-ENGELMANN 2003, 5, A II. 13-19. JONES 2004, 480.

olarak kraliyet soyundan olduğunu belirttikleri Aristonikos, babasının krallığında hak iddia ederek vasiyetnameye karşı çıkmıştı⁵.

Ayaklanma hakkında en geniş bilgi veren antik kaynağımız olan Strabon'a göre Aristonikos, faaliyetlerine Smyrna (= İzmir) civarında Leukai'da (= Üçtepel-er) başlamıştı⁶. Kısa zamanda büyük bir başarı göstererek faaliyetlerini karada ve denizde geniş bir alana yayan Aristonikos, Kolophon'u (= Değirmendere), Karia'daki Myndos'u (= Gümüşlük) ve Samos'u (= Sisam) ele geçirdi⁷. Phokaia⁸ (= Foça) kentinin Aristonikos'a destek verdiği bilinse de önceden Roma tarafından özgürlükleri onaylanmış olan kent devletleri ve vasiyetname ile özgür kalacaklarını ummakta olan Pergamon krallığının etki alanındaki Yunan kentlerinin birçoğu Aristonikos'a karşı koymuştu⁹.

Aristonikos'un faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte birçok Yunan kent devletin- nin ona karşı koyduğunu, bilhassa yayınlamış olan epigrafik belgelerin yardımıyla öğrenmekteyiz. Pergamon'un liman kenti Elaia (= Kazıkbağlar) Aristonikos'a karşı koymuştu¹⁰. İ.S. II. yüzyılda yaşayan ünlü hatip Aelius Aristeides, Smyrna'nın Aristonikos'a karşı Romalılarının yanında olduğunu ve buna dair anıtların kendi zamanında halen kentin kapılarında görülebileceğini belirtir¹¹. Yine İzmir'in doğusundaki Belkahve mevkiinde bulunan bir kaledeki komutanın onurlandırıldığı yazıt da Aristonikos ayaklanması zamanına tarihlendirilmektedir¹². Bargylia (= Varvil) da muhtemelen yukarıda sözünü ettiğimiz Karia'daki faaliyetleri sırasında Aristonikos'un saldırısına maruz kalmış, fakat onun eline geçmemişti¹³. Karia'daki Halikarnassos (= Bodrum) kenti de bir yazıtında "barışı bozanlara" karşı gemiler gönderdiğini belirtmektedir¹⁴. Halikarnassoslu bazı gemi komutanlarının tanrılara sunduğu adak yazıtı da bu

- 5 Aristonikos'un kökeni ile ilgili bilgi veren Latince kaynakların büyük kısmı Aristonikos'un kraliyet ailesinden olduğunu belirtirler: Titus Livius, Periochae 59: Aristonicus, Eumenis regis filius. Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 6: ex Eumene Aristonicus ... genitus. Eutropius, Breviarium IV 20, 1: Aristonico, Eumenis filio. Florus, Epitomae I 35, 4: Aristonicus, regii sanguinis. Sallustius, Historiae IV 69, 8: Aristonicum, quia patrium regnum petiverat. Orosius, Historiarum V 10, 1: Aristonicum Attali fratrem. Yunanca kaynaklar Aristonikos'un kökeni hakkında daha çekimseldir: Strabon, Geographica XIV 1, 38: Ἀριστόνικος ... δόκων τοῦ γένους εἶναι τοῦ τῶν βασιλέων. Plutarkhos, Flamininus 21, 6: Ἀριστόνικος ὁ τοῦ κίθαρωδοῦ, διὰ τὴν Εὐμενοῦς δόξαν. Diodoros, Bibliothekae XXXIV/XXXV 2, 26: Ἀριστόνικου μὲν ἀντιποιοῦσαμένου τῆς μὴ προσηκούσης βασιλείας. Velleius Paterculus ise Aristonikos'un düzmece bir şekilde kraliyet ailesinden biri olduğunu iddia ettiğini belirtir, Historia Romana II 4, 1: Aristonicus ... mentitus regiae stirpis originem. Bkz. HOPP 1977, 122. MALAY 1987, 36.
- 6 Strabon, Geographica XIV 1, 38. Aulus Gellius, Noctes Atticae I 13, 11. MAGIE 1950, 148.
- 7 Florus, Epitomae I 35, 4.
- 8 Iustinus, Epitoma XXXVII 1, 1. MCSHANE 1964, 195. MCGING 2005, 84.
- 9 MCGING 2005, 84. İ.Ö. 188 yılındaki Apameia Anlaşması'nın ardından kentlerin statüleri hakkında bkz. ALLEN 1983, 98 v.d. Krş. Appianos'un (Mithridateios IX 62) aktardığı yaklaşık elli yıl sonra Romalı komutan Sulla'nın Ephesos'ta Yunan kent devletlerinin temsilcilerine karşı yaptığı konuşmasında, kentlerin dört yıl boyunca Roma'ya karşı Aristonikos'a destek verdiklerinin belirtilmesi daha sonra gelişen şartlara göre geliştirilen asilsiz bir iddia olarak görülmektedir. BROUGHTON 1959, 507, dn. 21. DREYER 2005, 56 dn. 3.
- 10 SIG3 694 = IGR IV 1692, II. 11 v.d.: Aristonikos'a karşı savaş (II. 15 v.d.: ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς | [Ἀρ]ιστόνικον); karadaki ve denizdeki büyük tehlikeler (II. 17 v.d.) AUSTIN 2006, 433-434, no. 250; CANALI DE ROSSI 2008, 184-189, no. 186. ROBERT 1984, 489 v.d. ROBERT-ROBERT 1989, 30 v.d. RIGSBY 1988, 127. FERRARY 2001, 99. GORDON-REYNOLDS 2003, 224.
- 11 Aelius Aristeides, XIX (Epistole peri Smyrnes) 11.
- 12 I. v. Smyrna 609. JONES 2004, 480. DAUBNER 2006, 148.
- 13 I. v. Iasos 612; 613. BRUN 2004, 49 v.d., no. 10-11. SHERK 1984, 43 v.d., no. 43. KALLET-MARX 1995, 100.

seferle ilişkilendirilmektedir¹⁵.

Pergamon'un kuzeyindeki kentlerin de Aristonikos ayaklanmasının başlamasıyla tehlike içine düştükleri anlaşılmaktadır. Kyzikos (= Belkız) kentinin önde gelen vatandaşlarından Makhaon, kenti savaştan dolayı sıkıntılar yaşarken ve muhtemelen Aristonikos'un birlikleri tarafından kuşatma altında iken Romalıların Makedonya valisi Marcus Cosconius'a¹⁶ müracaat etmiş, sonrasında Roma'ya gidip Senato'da kentin yararına görüşmelerde bulunmuş ve Anadolu'ya gelen Roma ordusuyla birlikte savaşmıştı¹⁷.

Gelibolu yarımadasında bulunan Sestos (= Yalıkabab) kentinin, Menas adlı bir vatandaşını onurlandırdığı yazıtta kralların ölümünün ardından kentin içine düştüğü tehlikeli durumda ki komşu Trakyalılar da bir tehlike kaynağıydı, savaş koşulları altında Menas'ın Anadolu'ya gönderilen Romalı komutanlar nezdinde kent yararına yaptığı işlerden söz edilmektedir¹⁸.

Lesbos (= Midilli) adasındaki Methymna kentinin gençler derneğinin (= neoi) Romalıların Anadolu'daki savaşına verdikleri desteğin Aristonikos'a karşı girilen savaş olduğu düşünülmektedir¹⁹. Gençlerin kentlerinin içinde bulunduğu maddi sıkıntılara rağmen Romalılara 3100 stater para yardımında buldukları bilinse de savaşa bizzat katılıp katılmadıkları mevcut ifadelerden anlaşılamamaktadır²⁰.

Byzantion (= İstanbul) kenti yaklaşık 180 yıl sonra bile Aristonikos'a karşı Romalılara yardım etmiş olmakla övünüyordu²¹. Yine Tacitus'un aktardığına göre İ.S. 26 yılında Roma imparatoru Tiberius'un onuruna yapılacak olan tapınak için birbirleriyle yarışan Asia eyaletinin on bir kenti de Aristonikos'a karşı koymuş olduklarını belirtiyordu²².

Belki de bütün bunlardan daha önemlisi, başkent Pergamon'un Aristonikos'a karşı durmasıydı. Pergamon kenti, III. Attalos'un ölümünün ardından kent içinde ve kente bağlı arazide ikamet eden Aristonikos'a destek vermesi muhtemel olan kitlelerin bu desteği vermelerini engellemek amacıyla şöyle bir karar aldı: Kentte

14 WILHELM 1908, 69 v.d., no. 6, l. 5: κατὰ τοὺς λύοντας τὴν εἰρήνην. BRUN 2004, 50, no. 13.

15 LW 504 = WILHELM 1908, 70. BRUN 2004, 51, no. 14.

16 M. Cosconius için bkz: MRR I, 489.

17 IGR IV 134: Kenti etkileyen savaş (II. 4-5: περισ[τά]ντος πολέμου τοὺς πόλ[ι]τας; kentin kuşatılması (II. 7: τῆς πόλεως περιεχομένης); Romalıların Anadolu'ya gelmesi (II. 18-19: διαβά[ν]των δὲ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν Ἀσίαν). BRUN 2004, 47-48, no. 6. CANALI DE ROSSI 2008, 180-183, no. 184. COLLINS 1978, 192 v.d. DAUBNER 2006, 70 v.d.

18 I. v. Sestos 1 = OGIS 339 = SIG3246: Kentin içinde düştüğü zor durum ve savaş koşulları (II. 16 v.d.: τῆς πόλεως[ç] | ἐν ἐπικινδύνῳ καιρῷ γενομένης; I. 24: ἐν καιροῖς ἀναγκαίοις; II. 25 v.d.: ἐν τε ταῖς πολεμικαῖς περιστάσε[σιν]); Anadolu'ya sevk edilen Romalı komutanlar (II. 21 v.d.: πρὸς τε τοὺς στρατηγούς τοὺς ἀποστελλομένους ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς τὴν Ἀσίαν). AUSTIN 2006, 435-439, no. 252. COLLINS 1978, 192.

19 IG XII Suppl. 116, II. 6 v.d.. BRUN 2004, 51, no. 15. MAGIE 1950, 1036, dn. 7. BROUGHTON 1959, 506, dn. 15. MCSHANE 1964, 197, dn. 75.

20 Bkz. DAUBNER 2006, 142.

21 Tacitus, Annales XII, 62.

22 Tacitus, Annales IV, 55 v.d. Kaynakta geçen on bir kent şunlardır: Hypaipa (= Günlüce), Tralleis (= Aydın), Laodikeia (= Denizli), Magnesia (= Ortaklar), Ilion (= Hisarlık), Halikarnassos (= Bodrum), Pergamon (= Bergama), Ephesos (= Selçuk), Miletos (= Balat), Sardeis (= Sart), Smyrna (= İzmir).

ve kente ait arazide ikamet eden yabancılara ve paralı askerlere vatandaşlık hakkı, azatlılara ve kölelere ise kentte ikamet eden yabancı statüsünde olma hakkı veriliyordu; buna karşın kentte ve kente ait arazide ikamet ettikleri yeri terk edenlerin tüm hakları ellerinden alınacak ve bu kişilerin mülklerine kent tarafından el konulacaktı²³. Yine Pergamon'da ele geçen bir adak yazıtında kente saldıran kalabalık miktardaki Aristonikos ordusundan ve tanrıça Athena'nın koruyuculuğundan söz edilmesi, Pergamon'a Aristonikos tarafından yapılan bir saldırıyı akla getirmektedir²⁴.

Olayların akışını Strabon'un anlatımına göre takip edecek olursak, Aristonikos'un Batı Anadolu'nun kıyı kesimindeki ve denizdeki bu faaliyetleri çok uzun sürmemişti. Aristonikos, donanmasının İ.Ö. 132 yılında Yunan kent devletlerinin Ephesos kenti liderliğindeki donanmasına Kyme (= Nemrut Limanı) yakınlarında mağlup olmasıyla iç bölgeye çekildi; burada yoksul insanları ve özgürlük vaat ettiği köleleri etrafına toplayarak beklenmedik bir şekilde Thyateira (= Akhisar) ve Apollonis (= Meciye) ile Stratonikeia²⁵ (= Siledik) kentlerini ele geçirdi²⁶.

Bu noktada Aristonikos'a destek veren kitlelere göz atmak yerinde olacaktır. Aristonikos'un çekildiği Yukarı Bakırçay (= Kaikos) havzası ile Gediz (= Hermos) havzası arasındaki bu bölgede yoğun olarak Makedon askeri kolonistleri bulunuyordu. İ.Ö. IV. yüzyıl sonları ve III. yüzyıl başlarında Seleukoslar tarafından bölgeye yerleştirilen, daha sonra Pergamon krallarına bağlanan, askeri kolonilerdeki bu Makedonlar, kraliyet tarafından kendilerine sağlanan hak ve ayrıcalıklarını devam ettirmek için kraliyet soyundan gelen Aristonikos'u desteklemekteydiler²⁷. Bu bölgedeki Makedonların kökeni ile ilgili alternatif bir görüşe göre ise bu Makedon askeri kolonilerinin Thyateira hariç Attaloslar kökenli olduğu üzerinde durmaktadır. Buna göre askeri kolonilerdeki bu Makedonlar, İ.Ö. 168 yılındaki Pydna savaşının ardından doğuya doğru olan Makedon göçleri sırasında Pergamon kralları II. Eumenes ve II. Attalos tarafından bölgeye yerleştirildikleri öne sürülmektedir²⁸. Böylece buradaki Makedonların Aristonikos'a destek vermelerinin nedeni 35 yıl önceye dayanan Roma'ya karşı duydukları düşmanlıktır²⁹.

Buldukları bölgenin stratejik önemi de dikkate alındığında, yukarı Bakırçay havzası ve çevresindeki bu Makedon kolonistlerin kökenleri ne olursa olsun onların bu desteği Aristonikos için oldukça değerliydi. Antik edebi kaynaklarımızdan Aristonikos'un ordusunda çok sayıda Trakyalının olduğunu da

23 I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289. AUSTIN 2006, 430-431, no. 248. BRUN 2004, 44-45, no. 1. HANSEN 1971, 152. HOPP 1977, 132 v.d. COLLINS 1978, 191. MALAY 1987, 37. MALAY 1992, 130 v.d. MILETA 1998, 50 v.d. DAUBNER 2006, 82.

24 I. v. Pergamon 14 = BRUN 2004, 45 v.d. no. 3 = COLLINS 1978, 194.

25 Orosius, Historiarum V 10, 4. Eutropius, Breviarium IV 20, 2. BROUGHTON 1934, 252 v.d.

26 Strabon, Geographika XIV 1, 38.

27 ROBERT 1962, 264 v.d. DAUBNER 2006, 162 v.d.

28 EDSON 1958, 169, dn. 59. COLLINS 1978, 124 v.d. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 162. DAUBNER 2006, 162 v.d. PALEOTHODOROS 2006. Krş. FERRARY 2001, 99.

29 COLLINS 1978, 153 v.d. DAUBNER 2006, 169.

biliyoruz³⁰. Aristonikos'un iç kesime çekildikten sonraki destekçileri bölgenin yoksul kırsal kesim halkı ve kölelerdi³¹. Strabon, Aristonikos tarafından taraftarlarına Heliopolitai yani "Güneş Ülkesinin Vatandaşları" adını verildiğini belirtmektedir. Bu adın dönemin stoacı ütopyalarından etkilenecek şekilde verildiği ve bunda Aristonikos'un destekçileri arasında bulunan, daha önce de düşünceleriyle Tiberius Gracchus'u etkilemiş olan (İtalyadaki) Kymeli (Lat. Cumae) filozof Blossios'un etkisi olduğu öne sürülmektedir³². Diğer yandan Heliopolitai adının Güneş'in (= Helios) baş tanrı olarak adalet tanrısı ve kötülüklerden zarar görenlerin koruyucusu olduğu Ortadoğu kökenli bir inanışla da ilişkili olabileceği üzerinde durulmaktadır³³. Başka bir teoriye göre ise bu isim bölgedeki Makedon askeri kolonistleri tarafından da saygı duyulan Lydia'nın yerel bir güneş tanrısı inanışından kaynaklanmaktadır³⁴. Her durumda bölgedeki yoksul kırsal kesim insanının ve kölelerin Aristonikos'a verdikleri destek onlar için mevcut sosyo-ekonomik koşullardan kurtulup daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak anlamına geliyor olmalıdır³⁵.

III. Attalos'un vasiyetnamesini götüren Pergamonlu Eudemos Roma'ya vardığında kent, büyük bir politik çekişmenin içindeydi³⁶. İ.Ö. 133 yılı pleb tribunu (= tribunus plebis) Tiberius Sempronius Gracchus³⁷ hazırladığı toprak reformu yasası (= lex agraria) nedeniyle Senato ile çekişme halindeydi. Gracchus'un, halk meclisine vasiyetnameyi kabul eden ve Attalos'un hazinesinin, hazırladığı yasanın finanse edilmesinde kullanılmasını öngören bir yasa tasarısı sunması, gerginliği daha da arttırdı³⁸. Çünkü Roma teamül anayasasına göre, vasiyetnamenin kabul edilmesi gibi uluslararası ilişkileri ilgilendiren bir konuda Senato'nun karar vermesi gerekiyordu. Tiberius Gracchus'un Scipio Nasica önderliğindeki kızgın senatörler tarafından öldürülmesiyle³⁹ Senato, dış ilişkilerdeki hakim konumuna geri döndü ve başlarında muhtemelen Gracchus'un öldürülmesinin ardından oluşan tepkilerden dolayı Romadan uzaklaşan Scipio Nasica'nın bulunduğu beş kişilik elçiler heyetini (= legati) Anadolu'ya gönderdi⁴⁰.

İ.Ö. 133 yılı sonu ya da İ.Ö. 132 yılı başlarında Pergamon'a gelen⁴¹ elçiler heyeti, Yunan kentlerinin oluşturduğu ortak orduya destek olarak Roma'nın

30 Valerius Maximus, Factorum et Dictorum III 2, 12: Thracibus, quorum is magnum numerum in praesidio habebat.

Ayr. bkz. Orosius, Historiarum V 10, 3. Frontinus, Strategemata IV 5, 16. Krş. I. v. Sestos 1 = OGIS 339 = SIG3 246.

31 Strabon, Geographika XIV 1, 38. Ayrıca Diodoros'un da Aristonikos isyanını aynı dönemde Sicilya'daki köle ayaklanmaları bağlamında anlatması oldukça dikkat çekicidir, bkz. Diodoros, Bibliothekhe XXXIV/XXXV 2, 26.

32 Bkz. Plutarkhos, Tiberius Gracchus 8, 4 v.d.; 17, 4; 20, 4. Cicero, de Amicitia XI, 37. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum IV 7, 1 v.d. Krş. DUDLEY 1941, 94 v.d. MAGIE 1950, 152; 1040 v.d., dn. 17-18. RIGSBY 1988, 125. MILETA 1998, 52.

33 Bkz. DUDLEY 1941, 98 v.d. MCSHANE 1964, 196, db. 73. ROSTOVITZ 1941, 808; 1523 v.d., dn. 81. SHERWIN-WHITE 1984, 87 v.d.

34 COLLINS 1978, 176. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 164. DAUBNER 2006, 181 v.d.

35 MAGIE 1950, 152.

36 Plutarkhos, Tiberius Gracchus 14, 1.

37 MRR I, 493 v.d.

38 Plutarkhos, Tiberius Gracchus 14, 1 v.d. Titus Livius, Periochae 58. Orosius, Historiarum V 8, 4.

39 Plutarkhos, Tiberius Gracchus 19, 3 v.d. Appianos, Bellum Civile I 2, 16. Velleius Paterculus, Historia Romana II 3, 1 v.d. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum II 8, 7; III 2, 17; V 3, 2e. Florus, Epitomae II 3, 7.

40 Strabon, Geographika XIV 1, 38: πρέσβεις Ῥωμαίων πέντε. Plutarkhos, Tiberius Gracchus 21, 2. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum V 3, 2e. MAGIE 1950, 147 v.d. HANSEN 1971, 154. SCHLEUSSNER 1976, 97 v.d.

Anadolu'daki müttefik krallarını yardıma çağırdı⁴². Çağrıya uyan Bithynia kralı II. Nikomedes, Pontos kralı V. Mithridates, Kappadokia kralı V. Ariarathes ve Paphlagonia hükümdarı Pylaimenes, emirlerindeki birlikler ile birlikte Aristonikos'a karşı kentlerin oluşturduğu bu koalisyona katıldılar⁴³. Elçiler heyetinin başındaki Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio'nun görevi başındayken Pergamon'da öldüğünü biliyoruz⁴⁴. Scipio Nasica'nın mezar anıtının ve üzerindeki kitabesinin kalıntıları 1908 yılında Selinos çayının sağ tarafında Bergama'da bulunmuştur⁴⁵. Miletos'ta ele geçen bir yazıtta kent halkı tarafından onurlandırılan Publius Cornelius Scipio'nun, yazıtın editörü tarafından bu elçilik heyetinin başındaki Scipio Nasica olduğu düşünülmektedir⁴⁶.

Kentlerin ve müttefik kralların ortak ordusu Aristonikos'a karşı etkili olmayınca beş kişilik elçilik heyetinin gönderilmesinden bir yıl sonra, İ.Ö. 131 yılında Senato, Anadolu'ya bir ordu göndermeye karar verir. Fakat o yılın seçilen consulları olan Publius Licinius Crassus Dives Mucianus ile Lucius Valerius Flaccus arasında gönderilecek olan ordunun komutanlığını ele geçirmek için bir çekişme başlar⁴⁷. Bu çekişme Anadolu'ya gönderilecek ordunun komutanlığının ne kadar çekici olduğunu gösterir. Bu çekiciliğin nedeni hem Pergamon kralığının zenginliğiymiş hem de bölgedeki kentlerin oluşturduğu birlikler tarafından dahi mağlup edilip iç bölgelere çekilmeye zorlanabilen Aristonikos'a karşı kolayca bir zafer elde edilebileceği inancıydı⁴⁸.

Crassus, komutanlık görevinin başına geçince güçlü ve iyi donanımlı bir orduyla Anadolu'ya geldi⁴⁹. Crassus'un ordusuna kentlerin oluşturduğu ordunun yanı sıra yardıma gelen müttefik krallar da destek veriyordu⁵⁰. Eldeki kanıtlara bakacak olursak Crassus, öncelikle Aristonikos'un ayaklanmanın başında kıyı bölgesinde ele geçirdiği kentlere yöneldi⁵¹. Crassus'un Karia'da, Halikarnassos ve Mylasa (= Milas) kentlerindeki faaliyetleriyle ilgili bilgiler edinmekteyiz. Halikarnassos kentinin yukarıda değinilen yazıtından consul Publius Valerius Crassus'a yardım için gemi gönderdiğini biliyoruz⁵². Mylasa ise Crassus'un Leukai kuşatmasına destek vermişti⁵³.

41 WÖRRLE 2000, 566. JONES 2004, 482.

42 MALAY 1987, 41. DAUBNER 2006, 103.

43 Strabon, Geographika XIV 1, 38. Orosius, Historiarum V 10, 2. Eutropius, Breviarium IV 20, 1.

44 Cicero, pro Flacco 75. Plutarkhos, Tiberius Gracchus 21, 2. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum V 3, 2e. MRR I, 499.

45 IGR IV 1681: [P. Cornelius P. f. Scipio] Nasica [legatus pontifex maximus] | [Π. Κορνήλιος Σκιπίων] Ποπλίου Νασικάς πρεσβευτήης ἀρχιερέυς μέγιστος]. TUCHELT 1979, 14; 196.

46 I. v. Milet 333: [ὁ δῆμος ὁ] Μιλησίω[ν] | [Πόπλιον] Κορνήλιον [Ποπλί] | [ου υἱὸν Σ]κιπίωνα. Ayr. bkz. TUCHELT 1979, 191. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 163. JONES 2004, 481, dn. 27. Krş. Tacitus, Annales IV 55; COLLINS 1978, 85.

47 Consulların her ikisi de aynı zamanda din adamıydı ve Crassus pontifex maximus olarak, dinsel hiyerarşide üstünde olduğu, flamen Martialis olan, meslektaşı Flaccus'a kentte kalmasını emrederek, halk meclisi tarafından Aristonikos'a karşı Anadolu'ya gönderilecek ordunun komutanlığına seçilmesini sağladı. Bkz. Cicero, Philippicae XI 8, 18. Consullar için bkz. MRR I, 500.

48 KALLET-MARX 1995, 107.

49 Orosius, Historiarum V 10, 1: (P. Licinius Crassus) cum instructissimo missus exercitu.

50 Eutropius, Breviarium IV 20, 1. Orosius, Historiarum V 10, 2. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 165.

51 DAUBNER 2006, 119 v.d.

Crassus güçlü ordusuna rağmen Leukai yakınlarında Aristonikos'un ordusu tarafından beklenmedik bir şekilde mağlubiyete uğrattıldı⁵⁴. Pergamon'a doğru geri çekilirken Myrina (= Kalabaksaray) ile Elaia arasında bir yerde Aristonikos'un ordusundaki Trakyalılar tarafından yakalanıp esir edilen Crassus, Aristonikos'un eline düşmektense ölmeyi tercih ederek atını idare etmek için kullandığı sopasıyla bir Trakyalının gözünü çıkarınca acı içindeki Trakyalı tarafından başı kesilerek öldürüldü⁵⁵. Crassus'un başı Aristonikos'a götürülürken, gövdesi Smyrna'ya gömüldü⁵⁶. Muhtemelen Kappadokia kralı V. Ariarathes de bu çatışma sırasında hayatını kaybetmişti⁵⁷. Buna karşın Iustinus, eserinde Crassus'un savaşmaktan ziyade Attalos'un hazineleri ile ilgilendiğini ve bu açgözlülüğünün cezasını hayatıyla ödediğini belirtir⁵⁸. Fakat onun hakkındaki bu kötü yargının Gracchus yanlısı olmasından ve bu komutanlığı almak için yaptığı mücadelede kazandığı düşmanlarından kaynaklandığı öne sürülmektedir⁵⁹.

Crassus'un ölümünün ve Roma ordusunun mağlubiyetinin haberi Roma'ya ulaşınca, savaşın komutanlığına atanan İ.Ö. 130 yılının consulu Marcus Perperna derhal Anadolu'ya doğru yola çıktı⁶⁰. Anadolu'ya varınca doğruca Aristonikos'un faaliyet gösterdiği bölgeye yönelen Perperna, onu beklemediği bir muharebede mağlup ederek Yukarı Bakırçay vadisindeki Stratonikeia'ya kaçmaya zorladı ve bu kenti kuşatıp içindekileri aç bırakarak sonunda Aristonikos'u canlı olarak yakalamayı başardı⁶¹. Perperna'nın bu başarısının ardından tanrılara şükranını sunmak için Pergamon'da kurbanların sunulup oyunların düzenlendiği bir festival hazırladığını, Perperna'ya ve oyunlara gönderilen elçilerden söz eden Priene (= Güllübahçe) yazıtlarından öğrenmekteyiz⁶². Tacitus'un aktardığına göre Perperna, Hiera Kome'de (= Beyoba) bulunan Artemis Persike tapınağının ve etrafındaki kutsal arazisinin (= asylum) dokunulmazlığını onaylamıştı⁶³. Perperna bu başarısının ardından Pergamon krallığı hazinesini Roma'ya gönderdikten sonra bir hastalığa yakalanarak Pergamon'da öldü⁶⁴.

Marcus Perperna'nın da ölümü üzerine Aristonikos'un geride kalan destekçi-

52 WILHELM 1908, 69 v.d., no. 6. BRUN 2004, 50, no. 13.

53 Aulus Gellius, Noctes Atticae I 13, 11 v.d. Eserin orijinalinde kentin adı Mylatta olarak geçse de hem eserin el yazmaları hem de birçok modern araştırmacı bu kentin Mylasa olduğunu düşünmektedirler. Bkz. MAGIE 1950, 150. COLLINS 1978, 64 v.d. DAUBNER 2006, 138.

54 Strabon, Geographika XIV 1, 38.

55 Frontinus, Strategemata IV 5, 16. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum III 2, 12. Orosius, Historiarum V 10, 3. Florus, Epitomae I 35, 5. Titus Livius, Periochae 59. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 166.

56 Eutropius, Breviarium IV 20, 1.

57 Iustinus, Epitoma XXXVII 1, 2. MAGIE 1950, 151. MCSHANE 1964, 197.

58 Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 8: (Licinius Crassus) qui intentior Attalicae praedae quam bello, cum extremo anni tempore inordinata acie proelium conseruisset, victus poenas inconsultae auaritia sanguine dedit.

59 MAGIE 1950, 150. Muhtemelen Pergamon hazinesi Aristonikos'un elindeydi, bkz. ADAMS 1980, 310.

60 Orosius, Historiarum V 10, 4. Eutropius, Breviarium IV 20, 2. MRR I, 501 v.d.

61 Orosius, Historiarum V 10, 4 v.d. Eutropius, Breviarium IV 20, 2. Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 9. Strabon, Geographika XIV 1, 38. Florus, Epitomae I 35, 6. Titus Livius, Periochae 59. Velleius Paternulus, Historia Romana II 4, 1. Valerius Maximus, Factorum et Dictorum III 4, 5. I. v. Priene 108, II. 223 v.d. BROUGHTON 1934, 252 v.d. PALEOTHODOROS 2006.

62 I. v. Priene 108, I. 230: (Moskhion) πρεσβευτῆς καὶ θεωρῶς; 109, I. 91: (Herodes) θεωρῶς. BRUN 2004, 48, no. 8. DAUBNER 2006, 127 v.d.

lerini ortadan kaldırıp savaşı sona erdirmeye işi İ.Ö. 129 yılı consulu Manius Aquilius'a kaldı⁶⁵. Aquilius Anadolu'ya on kişilik elçiler (= legati) heyeti ile birlikte gelmişti⁶⁶. Florus, Aquilius'un Asia'daki bu savaşı sona erdirdiğini fakat sefer sırasında yerleşimleri teslim olmaya zorlamak için su kaynaklarını zehirlemek gibi alçakça yöntemlere başvurduğundan zaferi lekelediğini belirtir⁶⁷. Florus'un söz ettiği Aquilius'un bu seferi, muhtemelen Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde Aristonikos'un destekçileri tarafından devam ettirilen huzursuzlukları sona erdirmek için düzenlenmişti⁶⁸. Yukarıda değinilen Bargylia yazıtında Manius Aquilius'un iç bölgeye, Mysia'nın Abbaitis denilen kısmına, ilerlediğini, emrindeki legatusu olan Gnaeus Domitius'u ise kıyı bölgesinde bıraktığını, kent hem Gnaeus Domitius'a⁶⁹ hem de Aquilius'un diğer legatusu Quintus Caepio'ya⁷⁰ destek birlikleri gönderdiğini öğrenmekteyiz⁷¹.

Manius Aquilius, proconsul olarak Asia'daki görevine devam etmiş, bölgede üç yıl kaldıktan sonra İ.Ö. 126 yılında Roma'ya dönerek zafer töreni (= triumphus) kutlamıştı⁷². Antik kaynaklarımızdaki bilgilere göre Aristonikos, bu zafer töreninde sergilenmiş ve Senato'nun emriyle hapiste boğularak öldürülmüştü⁷³. Böylece dört yıllık mücadelenin ardından Aristonikos ayaklanması bastırılmış ve Pergamon krallığı topraklarının Roma'nın Asia eyaletine (= provincia Asia) dönüşme süreci başlamış oldu.

Elimizdeki antik edebi kaynaklardan ve 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yayınlanmış epigrafik metinlerden öğrendiklerimize ilk büyük katkı 1950'li yılların ortalarında nümismatik bir değerlendirmeden geldi. E. S. G. Robinson tarafından değerlendirilen üzerinde Kral Eumenes adının kısaltılmış hali (BA EY) bulunan, Yunanca harfler ile 4'e kadar tarihlenmiş ve sadece Thyateira, Apollonis ve Stratonikeia'da basılmış olan alışılmışın dışındaki kistophoros sikkelerin üzerinde adı bulunan kral, babasının adı Eumenes'i kraliyet adı olarak almış olan Aristonikos'tu⁷⁴. Modern araştırmacıların büyük

63 Annales III 62 (İmparatorluk döneminde yerleşmenin adı Hieokaisareia olmuştur).

64 Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 9; 11. Orosius, Historiarum V 10, 5. Eutropius, Breviarium IV 20, 2. Strabon, Geographika XIV 1, 38. Valerius Maximus (Factorum et Dictorum III 4, 5) diğer kaynaklardan çok farklı olarak Perperna'nın Roma'ya dönüp zafer töreni kutladığını ancak daha sonra vatandaş olmadığı anlaşılınca Roma'dan sürüldüğünü belirtir. Fakat Valerius Maximus'un kaynağını nereden aldığını bilmediğimiz bu ifadesinin büyük ihtimal ile yanlış olduğu modern araştırmacılar tarafında kabul edilmektedir. Bkz. HANSEN 1971, 158, dn. 148. DAUBNER 2006, 128.

65 MRR I, 504.

66 Strabon, Geographika XIV 1, 38. Delos adasındaki bir yazıtta (IG XI 4, 713) sözü geçen Roma ordusu (II. 8 v.d.: [τοῦ στρα]τοπέδου Ῥωμαίων) ve Asia'daki işler ile ilgilenmek üzere gönderilmiş olan (on kişilik) elçiler (II. 14 v.d.: [καὶ τοὺς δέκα] | πρεσβευτὰς τοὺς ἐκ [τῆς Ῥώμης ἀποστελλομένους περὶ] | τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πραγμάτων) Aquilius'un bu elçilik heyeti ile ilişkilendirilebilir. BRUN 2004, 51, no. 16.

67 Epitomae I 35, 7.

68 MAGIE 1950, 153.

69 MRR I, 505.

70 MRR I, 505; III 194.

71 I. v. Iasos 612. SHERK 1984, 43 v.d., no. 43. BRUN 2004, 49 v.d., no. 11. ROBERT-ROBERT 1989, 31 v.d. DAUBNER 2006, 132 v.d.

72 MRR I, 509.

73 Eutropius, Breviarium IV 20, 2. Orosius, Historiarum V 10, 5. Strabon, Geographika XIV 1, 38. Velleius Paterculus, Historia Romana II 4, 1. Sallustius, Historiae IV 69, 8.

çoğunluğu tarafından kabul edilen bu görüş, antik edebi kaynaklardan elde ettiğimiz verilere de uymaktadır⁷⁵. Bu nümismatik kanıtlar ayrıca artık III. Eumenes olarak da adlandırabileceğimiz Aristonikos'un yakalandığı yer konusunda o zamana dek süren tartışmaları da büyük ölçüde sona erdirip, onun Karia'daki aynı adlı kentte değil, Yukarı Bakırçay vadisindeki Stratonikeia'da yakalandığı görüşünün en önemli kanıtları olmuştur⁷⁶.

P. Herrmann ve G. Petzl'in 1960'lerden itibaren yayınladıkları Maionia (= Menye) ve çevresinde keşfedilen yazıtların bazıları da Aristonikos ayaklanması ile ilişkilendirilmektedir. Bunlardan Maionia'da keşfedilen bir onurlandırma yazıtında Sardeis (= Sart) kentinin önde gelen bir ailesine mensup Hephaestion'un, Aquilius'un legatuslarından Quintus Caepio tarafından bir kaleye yerleştirilmiş askerlerin komutanı olarak atandığını görmekteyiz⁷⁷. Maionia yakınlarında keşfedilen Mogetes adlı bir komutanın öldükten sonra onurlandırıldığı bir mezar yazıtında onun memleketini savunduğu ve Tanrıça Athena tarafından Romalı komutanlar arasına yerleştirildiği belirtilmektedir⁷⁸. Yazıtın editörü ve diğer bazı araştırmacılar tarafından adı geçen Mogetes'in Maionialı yerel bir komutan olarak Romalıların yanında Aristonikos'a karşı savaşırken öldüğü düşünülmektedir⁷⁹. Yine Maionia yakınlarında ele geçen bir yazıtta sözü edilen savaşta ölmüş olan bir Mysialı'nın, Pergamon krallığı ordusundaki Mysialılardan biri olarak Aristonikos ayaklanması sırasında ölmüş olabileceği öne sürülmektedir⁸⁰.

1984 yılında Gordos'ta (= Eski Gördes) keşfedilen, Gordos'taki Abbaitisli Mysialılar tarafından onurlandırılan ve babasının adının Anaksimbrotos olup ismi okunamayan birinin onurlandırıldığı yazıtta, bu kişinin iyi bir insan olarak kralların takdirini kazandığı, "Aristonikos'a karşı girişilen savaşta başı çekmiş" olduğu ve halkını Romalılara karşı iyi niyetli olmaya ikna ettiği yazmaktadır⁸¹. Bu yazıtın Aristonikos'un faaliyet gösterdiği iç bölgeden gelmiş olması oldukça dikkate değerdir. Anadolu'nun kıyı kesimindeki Yunan kentlerin Aristonikos'a karşı Roma'yı desteklediğini görmüştük. Aristonikos'un Yukarı Bakırçay ve Hermos vadilerindeki bölgeye çekilmesinin ardından bu bölgedeki Mysialılar da ona destek verenler arasındaydı⁸². Yukarıda söz ettiğimiz III. Attalos'un

74 ROBINSON 1954, 1 v.d.

75 Eldeki kistophoroslar Thyateira'da 1.(?) ve 2. yıllarda, Apollonis'te 3. ve 4. yıllarda, Stratonikeia'da 4. yılda darp edilmişlerdi, ROBINSON 1954, 7 v.d., KAMPMANN 1978, 38 v.d. HOPP 1977, 123. ADAMS 1980, 302. MILETA 1998, 53 v.d. SÁNCHEZ LEÓN 2004, 162. DREYER 2005, 58; 72. Krş. Strabon, Geographika XIV 1, 38. Orosius, Historiarum V 10, 5. Eutropius, Breviarium IV 20, 2. Ayrıca Eutropius, Breviarium IV 18 ve 20, 1'deki Eumenes'in Aristonikos görüşü için bkz. COLLINS 1978, 109 v.d. DAUBNER 2006, 56 v.d. Ayr. bkz. Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 7: (Aristonicus) iustus iam rex videretur. COLLINS 1978, 113 v.d. HOPP 1977, 142.

76 ROBINSON 1954, 4 v.d. ROBERT 1962, 252 v.d. HOPP 1977, 123; 147. RIGSBY 1988, 124. KALLET-MARX 1995, 114. JONES 2004, 478.

77 TAM V 1, 528. Quintus Caepio, yukarıda sözü edilen Bargylia'ya ait Poseidonios'un onurlandırma yazıtında da geçmektedir. Bkz. I. v. lasos 612, I. 25. ROBERT-ROBERT 1989, 34. BRIANT 2001, 253, no. 8. JONES 2004, 480.

78 PETZL 1978, 269 v.d., no. 17 = TAM V 1, 468b, II. 13 v.d.: μούνα καὶ πρόκριτον πάτρας καὶ ὑπέριμαχον ἀξι[ ] | 'Ρώμας κυδίστοις θήκατ' ἐν ἀγεμόσι.

79 PETZL 1978, 272. TAM V 1, 468b. CHANIOTIS 2005, 36. DAUBNER 2006, 156.

80 TAM V 1, 444. ROBERT-ROBERT 1989, 34. JONES 2004, 480. Pergamon krallığındaki Mysialı askerler için bkz. MAGIE 1950, 974, dn. 3. HANSEN 1971, 226 v.d. ALLEN 1983, 63. DAUBNER 2006, 155, dn. 748.

ölümünün ardından Pergamon kentinin, Aristonikos'a destek vermesi muhtemel olan kitleleri engellemek için vatandaşlık hakkı verilen askerler arasında Mysialılar da bulunmaktadır⁸³. Ayrıca Bargyliadaki Poseidonios yazıtında da belirtildiği üzere İ.Ö. 129 yılında Anadolu'ya gelen consul Manius Aquilius'un Aristonikos ayaklanmasının bastırılmasının ardından devam eden kargaşalara karşı Mysia Abbaitis bölgesine bir sefer düzenlediğini biliyoruz⁸⁴. Bu belgeyle Thyateira'nın 40 km. doğusundaki bu iç bölgedeki Mysialılar arasında Roma yanlısı güçlerin de olduğu anlaşılmıştır⁸⁵.

Yukarıda sözü edilen Gordos'taki yazıtı yakın dönemde keşfedilen bir başka yazıt da Aristonikos'tan söz etmektedir. Fakat bu yazıt Anadolu'dan değil ayaklanmanın olduğu bölgenin oldukça uzağındaki Yunanistan'ın kuzeybatısında bulunan Epeiros bölgesindeki Kassope kentinden çıkmıştır. Kassope'den Philotas, Hipparkhos ve Kyllisos adlı üç kişinin Herakles Soter'e sundukları bu adak yazıtında, bu kişilerin Crassus'un mağlubiyeti ve ölümünün ardından Aristonikos'a karşı savaşmak için İ.Ö. 130 yılının consulu Marcus Perperna ile birlikte Asya'ya geçip onun seferine atlı savaş arabaları ile katıldıkları, Aristonikos'u Roma'ya götürdükleri ve dönüşte bu yazıtı diktikleri anlatılmaktadır⁸⁶. Bu kişiler Perperna'ya muhtemelen Roma'dan Anadolu'ya doğru ilerlerken yolu üzerinde katılmışlardı⁸⁷. Bu yazıt ile birlikte antik kaynaklarda geçen Aristonikos'un Roma'ya götürülüp orada öldürüldüğü bilgisine epigrafik bir kanıt eklenmiş olmaktadır⁸⁸.

D. Potter tarafından 1988 yılında yayınlanan bir makalede Aristonikos ayaklanmasının başladığı yer ile ilgili ilginç bir görüş ortaya atılmıştır. D. Potter'in iddiasına göre ayaklanma Pergamon krallığının içinde başlamamış, Aristonikos Pergamon krallığını Trakya'dan gelerek istila etmiştir. Potter, bu iddiasını doğrulamak için esas olarak şu görüşleri öne sürer: Yukarıda sözü edilen Kyzikos'taki Makhaon'un onurlandırma yazıtında⁸⁹, Makhaon'un, Romalıların Makedonya valisi Marcus Cosconius'a yaptığı elçiliğe karşılık olarak Cosconius'un kente verebileceği destek, sorumlu olduğu bölgede Trakyalılara karşı bir sefer yapmasıydı ve buna göre kenti taciz eden ve kuşatan birlikler arasında Trakyalılar da bulunmaktaydı⁹⁰. Ayrıca yine daha önce değindiğimiz Sestos'taki Menas'ın onurlandırma yazıtında⁹¹ Kral Attalos'un ölümünün ardından Trakyalıların yol açtığı sorun-

81 MALAY-PETZL 1984, 157; 166 = CANALI DE ROSSI 2008, 189 v.d., no. 187: Il. 8 v.d.: ἐν τῷ πρὸς Ἀρισ[τόνικον] ἐνιστάντι πολέμῳ πρωταγωνιστῶν. MALAY 1992, 133.

82 ROBERT 1962, 265. HANSEN 1971, 153. MALAY-PETZL 1984, 162.

83 I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289, l. 14: Μυσ[οίς]. HANSEN 1971, 233.

84 I. v. Iasos 612, ll. 13 v.d.

85 MALAY-PETZL 1984, 162.

86 MERKELBACH 1991, 132 = DAUBNER 2006, 145, ll. 6 v.d.: οἱ ἀπὸ Κ[α]σσιώπης | μολόντες Ἀσίαν ἑπικοῖς ὄχημασιν | ὅτε στρατηγὸς ἦγε Μάρκος στρατὸν | ἐπ' Ἀριστόνικον. BRUN 2004, 51 v.d., no. 17. CHANIOTIS 2005, 214.

87 CHANIOTIS 2005, 214.

88 Fakat Perperna'nın Roma'ya onlarla birlikte dönüp dönmediği belirtilmediğinden bu yazıttan Valerius Maximus'un (Factorum et Dictorum III 4, 5) diğer kaynaklardan çok farklı olarak Perperna'nın Roma'ya dönüp zafer töreni kutladığı bilgisini kanıtlayacak ya da çürütecek bir veri elde edememekteyiz.

89 IGR IV 134.

lar ile Aristonikos ayaklanmasının çıkması arasında doğrudan bir ilişki bulunuyordu⁹². Potter, antik edebi kaynaklarda da görüşünü kanıtlayan ifadeler bulmuştur. Ona göre Iustinus'ta geçen ifadeler Aristonikos'un Asya'yı dışarıdan gelerek istila ettiğini gösterir. Aristonikos'un ordusunda çok miktarda Trakyalı olduğu zaten bilinmektedir⁹³. Buna göre Aristonikos'un Trakya'da birlikler toplayarak Pergamon krallığını kuzeyden istila ettiği öne sürülmektedir⁹⁴.

1989 yılında Louis ve Jeanne Robert tarafından yayınlanmış olan Klaros'taki Apollon kutsal alanında bulunan yazıtlar Aristonikos ayaklanması ile ilişkilendirilmektedir. Kolophon (= Değirmendere) kentinin Menippos ve Polemaios adlı vatandaşlarını, kente sağladıkları yararlar nedeniyle onurlandırdığı bu yazıtlardan Menippos'un onurlandırıldığı yazıtta, onun Attaloslar krallığına ve Roma'ya yapmış olduğu elçilik seyahatlerinden söz edilir⁹⁵. Yazıtın ilk editörleri ve bazı araştırmacılara göre, Menippos'un Attalos krallığına elçilik ziyaretleri Pergamon kralları II. Attalos ve III. Attalos dönemlerinde yapılmış, Roma'ya yaptığı beş ziyaretten kentin statüsü için olan ilk iki elçilik ziyaretinden ilki Attalos'un vasiyetinin ardından (İ.Ö. 133), ikincisi ise Aristonikos ayaklanmasının ardından (130/129) yapılmıştı⁹⁶. C. Eilers ise Attaloslar krallığı⁹⁷ ifadesini diğer kaynaklardaki ifadelerle karşılaştırarak, kralların adının belirtilmemesine ve Kolophon'un Aristonikos tarafından ele geçirilmesine⁹⁸ dayanarak Menippos tarafından Attalos krallığına yapıldığı belirtilen bu elçilik ziyaretlerinin Aristonikos'a yapılmış olabileceğini öne sürmektedir⁹⁹. Yazıtın ayrıca Menippos'un Aristonikos'a karşı girişilen savaşta Romalılar ile birlikte komutan olarak savaştığı anlaşılmaktadır¹⁰⁰.

Polemaios'un Kolophon kenti için yaptıklarının anlatıldığı onurlandırma yazıtı da ilk editörleri tarafından Menippos yazıtı ile aynı döneme tarihlenir¹⁰¹. Bu yazıtta geçen "Köleler kenti" (= Δούλων πόλις) ifadesinin¹⁰², Aristonikos'un destekçileri arasında olduklarını bildiğimiz kölelere atıfta bulunduğu öne sürülmektedir¹⁰³. Yine yazıtta belirtilen Polemaios'un Roma'ya yaptığı elçilik

90 POTTER 1988, 293.

91 I. v. Sestos 1 = OGIS 339 = SIG3246.

92 POTTER 1988, 294.

93 Bkz. Iustinus, Epitoma XXXVI 4, 6: (Aristonikos) qui post mortem Attali velut paternum regnum Asiam invasit. Potter'in de belirttiği gibi, burada kullanılan invadere fiili Latince'de akuzatif kullanıldığında, belirtilen bir yere dışarıdan gelen bir hareketi ifade eder. Krş. Titus Livius, Periochae 59: Aristonicus, Eumenis regis filius, Asiam occupavit. Aristonikos'un ordusundaki Trakyalılar için bkz, Valerius Maximus, Factorum et Dictorum III 2, 12: P. enim Crassus cum Aristonico bellum in Asia gerens, a Thracibus, quorum is magnum numerum in praesidio habebat, inter Elaeam et Myrinam exceptus. Bkz. POTTER 1988, 294. Ayr. bkz. yuk. dn. 30.

94 POTTER 1988, 295. PALEOTHODOROS 2006.

95 ROBERT-ROBERT 1989, 63 v.d. = LEHMANN 1998, 46 v.d. = CANALI DE ROSSI 2008, 138 v.d., no. 178, Menippos I, II. 14 v.d.

96 ROBERT-ROBERT 1989, 99. KALLET-MARX 1995, 103. Yazıtın tarihlenmesi için öne sürülen farklı görüşler için bkz. EILERS 2002, 126 v.d. Krş. CANALI DE ROSSI 2008, 144 v.d.

97 ROBERT-ROBERT 1989, 63 v.d. = LEHMANN 1998, 46 v.d. = CANALI DE ROSSI 2008, 138 v.d., no. 178, Menippos I, II. 16 v.d.: εἰς τὴν Ἀτταλικὴν βασιλείαν.

98 Bkz. Florus, Epitomae I 35, 4.

99 EILERS 2002, 126.

100 ROBERT-ROBERT 1989, 63 v.d. = LEHMANN 1998, 46 v.d. = CANALI DE ROSSI 2008, 138 v.d., no. 178, Menippos I, II. 7 v.d. ROBERT-ROBERT 1989, 91. MILETA 1998, 55. EILERS 2002, 127, dn. 96.

seyahati sırasındaki kara ve denizdeki tehlikeler¹⁰⁴ ifadesi de Aristonikos ayaklanması sırasındaki kargaşa durumu ile açıklanmaktadır¹⁰⁵.

M. Wörrle, 2000 yılında hem yeni bir yazıt yayınlıyarak, hem de bilinen bir epigrafik belgeyi yeniden tarihleyerek özellikle Aristonikos ayaklanmasının Roma tarafı ile ilgili olan bilinenlere önemli bir katkıda bulunmuştur. Yeni yayınladığı, Pergamon'un Menodoros adlı vatandaşını onurlandırdığı yazıtta Pergamon'da III. Attalos'un ölümünün ardından politik durumun demokrasiye döndüğü belirtilmekte, ardından kentin konseyinin Romalıların yasal düzenlemelerine göre oluşturulduğundan söz edilmektedir¹⁰⁶. M. Wörrle burada sözü edilen yasal düzenlemeleri gerçekleştirenlerin yukarıda adı geçen İ.Ö. 133 yılı sonu ya da İ.Ö. 132 yılı başlarında Pergamon'a gelen Scipio Nasica önderliğindeki beş kişilik komisyon olduğunu öne sürmektedir¹⁰⁷. Ayrıca Pergamon kentinin, kralın ölümünün ardından demokrasiyle yönetilmeye başlaması, yeni kral III. Eumenes/Aristonikos'a karşı koymalarının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir¹⁰⁸.

20. yüzyılın başından beri bilinen Senatus Consultum Popillianum de Pergamenis olarak adlandırılan ünlü kararnamede Roma Senatosu, Kral III. Attalos'un ölümüne kadar yapılmış olan bütün düzenlemelerin geçerli olduğunu ilan edip, Asya'ya giden komutanların uyması gereken kuralları belirliyordu¹⁰⁹. Bu epigrafik belgenin tarihlenmesi tartışma konusu olup, İ.Ö. 129 ya da 126 yılına tarihlenmesi ağır basmaktaydı¹¹⁰. Buna göre Roma'nın Attalos'un mirasını kabul etmede pek de aceleci olmadığı ya da bu işi ağırdan aldığı vurgulanmaktaydı¹¹¹. Fakat M. Wörrle tarafından yazıtın yeniden okunmasıyla yasa teklifini veren Romalı görevlinin İ.Ö. 132 yılı consulu Publius Popillius Laenas¹¹² olduğu anlaşılmış ve Senato kararnamesinin bu yıla ait olduğu tespit edilmiştir¹¹³. Böylece M. Wörrle'nin bu yeni katkıları ile düşünülen aksine, Romalıların daha Aristonikos ayaklanmasının başlarından itibaren Anadolu işleri ile aktif olarak

101 ROBERT-ROBERT 1989, 17 v.d.; 104. Polemaios yazıtının tarihlenmesi için öne sürülen çeşitli görüşler için bkz, EILERS 2002, 132 v.d. Krş. CANALI DE ROSSI 2008, 157 v.d., no. 179.

102 ROBERT-ROBERT 1989, 11 v.d. = LEHMANN 1998, 174 v.d. = CANALI DE ROSSI 2008, 150 v.d., no. 179, Polemaios II, l. 37: ἐπὶ Δουίων πόλει.

103 ROBERT-ROBERT 1989, 37 v.d. Ayr bkz. LEHMANN 1998, 147. GORDON-REYNOLDS 2003, 224. Aristonikos'un destekçileri olan köleler için bkz., Strabon, Geographika XIV 1, 38. Diodoros, Bibliothekhe XXXIV/XXXV 2, 26. Krş. I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289. Bu konudaki farklı görüşler için bkz, EILERS 2002, 134 v.d. FERRARY 2001, 99, dn. 33.

104 ROBERT-ROBERT 1989, 11 v.d. = LEHMANN 1998, 174 v.d. = CANALI DE ROSSI 2008, 150 v.d., no. 179, Polemaios II, l. 19 v.d.: αὐτὸς δὲ τὸν ὑπὲρ πάντων | κίνδυνον ἀναδεχόμενος | καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

105 KALLET-MARX 1995, 103.

106 WÖRRLE 2000, 544 v.d. = DAUBNER 2006, 98; 269 v.d.: Politik durumun demokrasiye dönmesi (I. 11: μεταπεσόντων τε τῶν πραγμάτων εἰς δημοκρατίαν); Roma yasal düzenlemeleri (I. 13: Ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν). GORDON-REYNOLDS 2003, 223.

107 WÖRRLE 2000, 568. DAUBNER 2006, 100 v.d. Bu yasal düzenlemeleri yapanların M. Aquilius ve beraberindeki on kişilik elçiler komisyonu olduğu görüşü için, bkz. DREYER 2005, 69.

108 Krş. I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289. Ayr bkz. WÖRRLE 2000, 563 v.d.

109 IGR IV 301 = OGIS 435; 436 = SHERK 1969, 59 v.d., no 11; 74 v.d., no. 13 = DREYER 2005, 68, dn. 39 = DAUBNER 2006, 272 v.d.; 112 v.d. COLLINS 1978, 52; 191 v.d. SHERK 1984, 40 v.d., no. 40.

110 Tarihleme konusundaki tartışmalar için bkz, KALLET-MARX 1995, 353 v.d.

ilgilendikleri anlaşılmalıdır¹¹⁴.

Aristonikos ayaklanması hakkındaki bildiklerimize yeni bir katkı da bu sefer Karia'nın iç kesimlerinden geldi. 2001 yılında yayınlanan ve Bozdoğan'ın Çamlıdere köyü yakınlarında bulunan bu yazıtın editörleri tarafından, yazıtın ait olduğu antik yerleşmenin Bargasa olduğu düşünülmektedir¹¹⁵. Yazıtta, kent ve kentin çevresindeki arazide mevcut olan büyük kargaşa ve korku ortamından ve Romalıların taleplerinden dolayı sıkıntı içindeki kent halkının onurlandırdığı Apollonios'un tüm tehlikeleri göze alarak yaptığı bir yolculukla Consul Manius Aquilius'a gidip onu kentte Romalı birliklerin konaklamaması konusunda ikna ettiği anlatılmaktadır¹¹⁶. Aristonikos ayaklanmasının Maiandros'un (= Büyük Menderes) güneyindeki Karia'nın kıyı bölgesini etkilediği zaten bilinmekteydi¹¹⁷. Bu yazıtın bildiklerimize en önemli katkısı, Aristonikos ayaklanmasının Karia'nın iç bölgesinde de etkili olduğunu göstermesidir¹¹⁸. Yukarıda sözü edilen Bargyliadaki yazıtta da Manius Aquilius ve legatuslarının adı geçmekte; yazıtta onurlandırılan Poseidonios'un Romalılara kent tarafından gönderilen destek birliklerini geri getirdiğine değinilmektedir¹¹⁹. Bu yazıtta, dört yıl süren mücadelede Romalı güçlere verilen desteğin kentler için nasıl ağır ve masraflı bir iş olduğunu ve kentlerin bu yükten kurtulma eğilimlerini bir kez daha görmüş oluyoruz¹²⁰.

1999 yılında Metropolis (= Torbalı) kentindeki kazılarda gün ışığına çıkarılan ve 2003 yılında B. Dreyer ve H. Engelmann tarafından yayınlanan, Apollonios için kent tarafından verilmiş iki onurlandırma kararının kaydedildiği yazıtlardan "asıl yazıt" doğrudan Aristonikos'tan söz ederek, ayaklanma hakkında yeni bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Yazıtta ayaklanmaya ilişkin ilk olarak kral III. Attalos Philometor'un ölümünün ardından Romalılar daha önce Pergamon krallığına tabi olanları özgür ilan ettikten sonra, Aristonikos gelip bu özgürlüğü ortadan kaldırmak isteyince Apollonios'un Romalıların kararına karşın kendini tahta layık gören Aristonikos'a karşı elinden geleni yaptığı belirtilmektedir¹²¹. Ardından Apollonios, Romalılara destek olmak için kentin askerlik çağındaki gençlerinden oluşturulan birliğin başına komutan olarak geçirilmiş, Thyateira yakınlarında Publius, Gaius ve Pap(i)us adlı komutanların emrindeki orduya katılarak, görevlerini yerine getirmişti¹²². Fakat Apollonios bu çatışmalarda hay-

111 SHERWIN-WHITE 1984, 83. KALLET-MARX 1995, 108. Bkz. JONES 2004, 485.

112 MRR I, 497.

113 WÖRRLE 2000, 567. Ayr. bkz. AUSTIN 2006, 434 v.d., no. 251. DAUBNER 2006, 112 v.d.

114 JONES 2004, 485.

115 BRIANT v.d. 2001, 252.

116 BRIANT v.d. 2001, 242 v.d. DAUBNER 2006, 134. BRUN 2004, 50, no. 12.

117 Bkz. Myndos: Florus, Epitomae I 35, 4. Bargyliā: I. v. lasos 612; 613. Halikarnassos: WILHELM 1908, 69 v.d., no. 6. Mylasa: Aulus Gellius, Noctes Atticae I 13, 11 v.d.

118 DAUBNER 2006, 134. Krş. FERRARY 2001, 99.

119 I. v. lasos 612, II. 33 v.d., SHERK 1984, 43 v.d., no. 43. BRUN 2004, 49 v.d., no. 11.

120 DAUBNER 2006, 134.

121 DREYER-ENGELMANN 2003, 4 v.d = JONES 2004, 470 v.d., A, II. 13 v.d.: νῦν τε τοῦ μὲν Φιλομέτορος βασιλέως μεταλλάξαντος, Ῥωμιαίων δὲ τῶν κοινῶν εὐεργετῶν τε καὶ σωτήρων ἀποδόντων, καθάπερ ἐδογματίσαν, τὴν ἐλευθερίαν πᾶσιν τοῖς πρότερον τασσομένοις ὑπὸ τὴν Ἀττάλου βασιλείαν, Ἀριστονίκου δὲ παραίγεγονότος καὶ βουλομένου παραιεῖσθαι τὴν ἀποδεδομένην ἡμῖν ἐλευθερίαν ὑπὸ τῆς συγκλήτου.

atını kaybetmiştir ve yazıtta Senato tarafından gönderilen elçilerin Aristonikos'u bozguna uğratmasının ardından, Apollonios'a uygun bir cenaze töreni düzenleneceği belirtilmektedir¹²³.

Yazıtın ilk editörleri, yukarıda adı geçen komutanları Romalı ordu komutanları olarak değerlendirip, sözü edilen Publius'un, Aristonikos ile savaşmak için Anadolu'ya gönderilen İ.Ö. 131 yılı consulu Publius Licinius Crassus¹²⁴, adı geçen Gaius ve Pap(i)us'un da onun emri altındaki komutanlar olduğunu, Senato tarafından gönderilen elçilerin ise Crassus'un ölümü üzerine beklenen bir sonraki yılın consulu ve ona bağlı komutanlar olduklarını öne sürerek yazıtı İ.Ö. 130 yılına tarihlemekteyler¹²⁵. Bu yazıt hakkında bir değerlendirme yazısı yazan C. P. Jones ise daha farklı ve görünüşe göre akla yatkın yorumlarda bulunur. Ona göre yazıtta belirtilen Senato tarafından gönderilen elçiler İ.Ö. 133 yılı sonu ya da İ.Ö. 132 yılı başlarında Anadolu'ya ulaşmış olan Publius Cornelius Scipio Nasica başkanlığındaki beş kişilik elçiler heyetiydi, dolayısıyla Thyateira yakınlarındaki Yunan kentlerinin oluşturmuş olduğu ordunun başındaki Publius ve Gaius adlı komutanlar da bu elçiler heyetinin üyelerinden idi ve yazıtta adı doğru olarak verilen Papos adlı komutan ise belki de elçilerin gelmesinden önce bu ortak ordunun komutanı olan bir Yunanlı idi¹²⁶. Buna göre bu yazıt, Scipio Nasica başkanlığındaki beş kişilik elçiler heyetinin askeri yetkilerinin de olduğuna dair uzun zaman önce ortaya atılan iddiayı da doğrulamış oluyordu¹²⁷. Böylece yazıt İ.Ö. 132 yılına tarihlendirilmektedir¹²⁸. C. P. Jones ayrıca yazıtta Attalos'un ölümünün ardından Aristonikos'un geldiği (= παραγεγονότος) belirtilirken, kulları gelmek fiilinin dönemin Yunancasında "bir yerden gelmek" anlamına geldiğini, dolayısıyla bu ifadenin S. Potter tarafından yukarıda ele aldığımız Aristonikos'un Pergamon krallığının dışından, Trakya'dan, gelerek ayaklanmayı başlattığı görüşünü desteklediğini belirtir¹²⁹.

2007 yılında yayınlanan Mylasa kentinde bulunan bir yazıtta Marcus'un oğlu (Marcus) Cosconius adlı Romalı proconsul onurlandırılmaktadır¹³⁰. Bu yazıtı bir makalesinde değerlendiren A. L. Raßelberg, yazıtta geçen bu kişinin kim olabileceğine dair olasılıkları değerlendirirken, Aristonikos ayaklanmasının başlarında Makedonya'da proconsul olarak bulunan Roma valisi Marcus Cosconius'a da değinir¹³¹. Yukarıda sözünü ettiğimiz Kyzikos'daki yazıtta,

122 DREYER-ENGELMANN 2003, 4 v.d. = JONES 2004, 470 v.d., A: Thyateira yakınlarındaki orduya katılmaları (Il. 19 v.d.: γενομένης τε χρείας ὥστε ἀποσταλῆναι νεανίσκους εἰς τὴν | περὶ Θυάτειρα στρατοπεδείαν); ordu komutanları (Il. 26 v.d.: πρὸς Πόπλιον καὶ Γάϊον καὶ Παπ<ι>ον τοὺς ὄντας | ἐπὶ τοῦ στρατεύματος).

123 DREYER-ENGELMANN 2003, 4 v.d. = JONES 2004, 470 v.d. A: Apollonios'un ölümü (l. 34); Senato tarafından gönderilen elçiler (Il. 43 v.d.: ὡς ἄν τάχιστα οἱ παραγεγονότες ἀπὸ συγκλήτου πρεσβευταὶ διὰ τὴν ἰδίαν ἀνδρείαν καὶ ἀρετὴν ποιησάμενοι τὴν κατὰ Ἀριστονίκου τροπήν)

124 MRR I, 500.

125 DREYER-ENGELMANN 2003, 42 v.d.; 73 v.d.; 77.

126 Hatta düşük bir olasılık de olsa, adı geçen Publius, Publius Cornelius Scipio Nasica da olabilir. JONES 2004, 479 v.d.; 481 v.d. C. Eilers bu komutanların Scipio Nasica ile gönderilen beş kişilik elçiler heyetinden olduğunu kabul etse de Papos adının yanlışlıkla yazıldığını ve bir Romalı olarak adının Appius olabileceğini öne sürmektedir, bkz. EILERS 2005, 253.

127 Bu iddia için bkz. SCHLEUSSNER 1976, 106. Ayr. bkz. JONES 2004, 482. COOLEY v.d. 2007, 197.

128 JONES 2004, 482. COOLEY v.d. 2007, 197. Böylece Batı Anadolu'daki kent devletlerinin ayaklanmanın en başında Senato tarafından özgür ilan edildiğini görmekteyiz, bkz. DREYER 2005, 59 v.d. EILERS 2005, 253.

Makhaon'un kent kuşatma altında iken, Makedonya'daki (pro)consul Marcus Cosconius'a müracaat etmiş olduğu belirtilmektedir¹³². Erythrai (= Ildırı) kentine ait bir yazıtta da unvanı belirtilmeden bir Marcus Cosconius onurlandırılmakta fakat buradaki Cosconius'un baba adı Gaius olarak belirtilmektedir¹³³. Ayrıca C. P. Jones ayaklanmanın erken safhasında Makedonya valisi Marcus Cosconius'un, emrindeki birlikleriyle Anadolu'ya gelerek bizzat ayaklanmaya müdahale etmiş olabileceğini öne sürmektedir¹³⁴. Bu durumda eğer bu iki Cosconius'tan birini Makedonya valisi olan Cosconius ile eşleştirecek olursak Mylasa kentindeki yazıt bir adım öne çıkmaktadır. Çünkü Aristonikos'un ayaklanmanın başında Karia bölgesinde faaliyet gösterdiğini biliyoruz¹³⁵. Ayrıca Mylasa kenti Crassus'a Leukai kuşatması sırasında yardımda bulunmuştu¹³⁶. Dolayısıyla Mylasa'daki bu onurlandırma yazıtı, ayaklanmanın erken safhasında bölgeye geldiği düşünülen Marcus Cosconius'un Anadolu'daki faaliyetleri ile ilişkili olabilir.

H. Müller tarafından yeni bir tarihte yayınlanan, bir kale komutanının kült kurma faaliyetlerinden söz edilen İ.Ö. II. yüzyılın birinci yarısına ait olduğu düşünülen yazıttaki kalenin, Pergamon yakınlarında, Yuntdağı üzerinde bulunan Yaylaköy civarındaki Yaylakale olduğu yine yazıtın yayıncısı tarafından tespit edilmiştir¹³⁷. Pergamon ile Yukarı Gediz havzası ve bu havzanın önemli kentlerinden Thyateira arasında aşağı yukarı bugünkü Bergama-Soma-Akhisar yoluna tekabül eden yola göre daha sarp ama çok daha kestirme olan ve Apollonis üzerinden Thyateira'ya ilerleyen dağ yolunu denetleyen bu kale Aristonikos ayaklanması sırasında şüphesiz önemli bir konumdaydı¹³⁸. Smyrna ve Maionia'daki kaleler de ayaklanma sırasında kilit role sahiptiler¹³⁹. Strabon da Kyme yakınlarındaki deniz savaşında aldığı mağlubiyetin ardından Aristonikos'un iç bölgeye çekilip ani bir saldırıyla Thyateira ve Apollonis'i ele geçirdikten sonra diğer kalelere yöneldiğini söylemektedir¹⁴⁰. Muhtemelen Strabon'un sözünü ettiği bu kalelerden biri olan Yaylakale'nin doğu ve kuzeyine yakın bölgelere çekilen Aristonikos'un en önemli destekçilerinin, bölgede yerleşik olan Makedon askeri kolonistler ve Trakyalılar olduğunu biliyoruz¹⁴¹. İlginç bir biçimde sözü edilen yazıtta belirtilen kalenin komutanı Trakya kökenli olup¹⁴², adı belirtilen bir diğer kişi Makedon olarak anılmakta¹⁴³ ve yazıtta geçen diğer bazı isimlerin de Makedonya ve Trakya kökenli olduğu belirtilmektedir¹⁴⁴. Yukarıda değindiğimiz

129 Bkz. POTTER 1988, 293 v.d. JONES 2004, 481.

130 BLÜMEL 2007, 46, no. 3 = RASSELNBERG 2007, 50: ὁ δῆμος | ἔτειμήσεν Μάρκων| κοσκῶνιον Μάρκου | [ἰὺδὸν στρατηγῶν ἀνθύπατον | [ ] ἢ ἀρετῆς ἔνεκεν | [καὶ εὐνοίας καὶ φιλ]αγαθίας τῆς εἰς αὐτόν.

131 Bkz. Titus Livius, Periochae 56. MRR I 489; 491. MRR III 77. RASSELNBERG 2007, 51.

132 IGR IV 134, ll. 9 v.d.: Μάρκων Κοσκῶνιον[ν τὸ]ν ἔμ Μακεδονίᾳ τότε στρατηγῶν.

133 I v. Erythrai 48 = IGR IV 1537. TUCHELT 1979, 145. Burada adı geçen Cosconius'un da editörleri ve diğer birçok araştırmacı tarafından Makedonya valisi Cosconius olduğu düşünülmektedir. Örn bkz. MAGIE 1950, 1038, dn. 13. DAUBNER 2006, 71, dn. 319.

134 JONES 2004, 484.

135 Florus, Epitomae I 35, 4. l. v. lasos 612; 613. WILHELM 1908, 69 v.d., no. 6.

136 Aulus Gellius, Noctes Atticae I 13, 11 v.d. Bkz. MAGIE 1950, 150. DAUBNER 2006, 138.

137 MÜLLER 2010, 427 v.d.; 438 v.d.

138 19. yy. sonu, 20. yy. başlarına kadar kullanılan ve "Eski Katırcı Yolu" olarak bilinen bu yol için bkz. MÜLLER 2010, 452 v.d., dn. 80.

139 Smyrna: I. v. Smyrna 609. Maionia: TAM V 1, 528. Ayr. bkz. JONES 2004, 480.

Pergamon kentinin III. Attalos'un ölümünün ardından yayınladığı kararnamede Aristonikos'a destek vermesi muhtemel olan kent arazisindeki askerlerin yerlerini terk etmeleri halinde mallarına el konulup tüm hakları ellerinden alınacaktı¹⁴⁵. Yazıtta sözü edilen kişilerin ardıllarının Aristonikos ayaklanması sırasında nasıl bir tutum takındıkları konusunda ise bir şey söyleyemiyoruz.

KAYNAKLAR

- ADAMS, J.P., "Aristonikos and the Cistophoroi" *Historia* 29 (1980) 302-314.
- Aelius Aristides, XIX (Epistole peri Smyrnes): Yun.: Aelii Aristidis Smyrnaei quae supersunt omnia II. Ed.: B. Keil. Berlin 1898.
- İng. Çev.: P. Aelius Aristides, *The Complete Works II, Orationes XVII-LIII*. İng. Çev.: C.A. Behr. Leiden 1981.
- ALLEN, R.E., *The Attalid Kingdom: A Constitutional History*. Oxford 1983.
- Appianos, *Mithridateios-Bellum Civile Appianos, Rhomaika*:
- Appian, *Roman History. I-IV*. Ed. ve İng. Çev.: H. White. London 1912-1913. [Loeb]
- Noctes Atticae Gellius, *Attic Nights I-III*. Ed. ve İng. Çev.: J.C. Rolfe. London 1927. [Loeb]
- AUSTIN, M.M., *The Hellenistic World From Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*. Cambridge 2006.
- BRIANT, P.-BRUN, P.-VARİNLİOĞLU, E., 'Une inscription inédite de Carie et la guerre d'Aristonikos'. Şurada: *Les cités d'Asie mineure occidentale au IIe siècle a.C*. Ed. : A. Bresson-R. Descat. Bordeaux 2001, 241-259.
- BLÜMEL, W., "Neue Inschriften aus Karien III" *Epigraphica Anatolica* 40 (2007) 41-48.
- BROUGHTON, T.R.S., "Stratoniceia and Aristonikos" *Classical Philology* 29 (1934) 252-254.
- BROUGHTON, T.R.S., 'Roman Asia Minor'. Şurada: *An Economic Survey of Ancient Rome IV*. Ed.: T. Frank. New York 1959 2, 505-949.
- BRUN, P., 'Les cités grecques et la guerre: l'exemple de la guerre d'Aristonikos'. Şurada: *Les cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l'époque hellénistique. Actes de la journée d'études de Lyon, 10 octobre 2003*. Ed.: J-C. Couvenhes. Tours 2004, 21-54.
- CANALI DE ROSSI, F., *Iscrizioni Storiche Ellenistiche. Decreti per Ambasciatori Greci al Senato*. Roma 20082.
- CHANIOTIS, A., *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*. Oxford 2005.
- Cicero, *On Old Age, On Friendship, On Divination*. Ed. ve İng. Çev.: W.A. Falconer. London 1923. [Loeb]
- Cicero, *Philippics*. Ed. ve İng. Çev.: W.C.A. Ker. London 1926. [Loeb]
- Cicero, *Orations: In Catilinam; pro Murena; pro Sulla; pro Flacco*. Ed. ve Çev.: C. Macdonald. London 1977. [Loeb]
- COLLINS III, F., "The Revolt of Aristonikos". Diss. Ph. D., University of Virginia 1978. [Basılmamış Doktora Tezi]

140 Strabon, *Geographika* XIV 1, 38: πρῶτον μὲν οὖν παρεισέπεσεν εἰς Θυάτειρα, εἶτ' Ἀπολλωνίδα ἔσχεν, εἶτ' ἄλλων ἐφρίετο φρουρίων.

141 ROBERT 1962, 264 v.d. HOPP 1977, 145. COLLINS 1978, 153 v.d. DAUBNER 2006, 162 v.d.; 170 v.d.

142 Kale komutanı Demetrios'un babasının adı olan Seuthes, bir Trakyalı adıydı, bkz. MÜLLER 2010, 427 v.d., I. 6 (Δημήτριος Σεύθου); 430. Pergamon ordusunda bulunan bu Trakyalının varlığı, Aristonikos'un destekçileri olan Trakyalıların Trakya'dan geldiği tezini desteklemektedir, bkz. MÜLLER 2010, 430, dn. 3. Krş. POTTER 1988, 295. DAUBNER 2006, 170 v.d.

143 MÜLLER 2010, 427 v.d., I. 11 v.d. (Μακεδῶν Ἀνδρέ[ς]του); 432 v.d.

144 Pyyrhias (I. 20), Glaukias (I. 15), Nikanor (I. 12) MÜLLER 2010 432.

145 I. v. Pergamon 249 = OGIS 338 = IGR IV 289. AUSTIN 2006, 430-431, no. 248. BRUN 2004, 44-45, no. 1. MALAY 1987, 37. MILETA 1998, 50-51. DAUBNER 2006, 82.

- COOLEY, A.E.,-MITCHELL, S.,-SALWAY, B., "Roman Inscriptions 2001-2005" *The Journal of Roman Studies* 97 (2007) 176-263.
- DAUBNER, F., *Bellum Asiaticum: Der Krieg der Römer gegen Aristonikos von Pergamon und die Einrichtung der Provinz Asia*. München 20062.
- Diodoros, *Bibliothèque Diodoros, Bibliothéke Historike*:
- Diodorus Siculus, *Library of History XII*. Ed. ve İng. Çev.: F.R. Walton. London 1967. [Loeb]
- DREYER, B.,-ENGELMANN, H., *Die Inschriften von Metropolis I. Die Dekrete für Apollonios: Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom*. Bonn 2003.
- DREYER, B., 'Rom und die griechischen Polisstaaten an der westkleinasiatischen Küste in der zweiten Hälfte des zweiten Jahrhunderts v. Chr. Hegemoniale Herrschaft und lokale Eliten im Zeitalter der Gracchen'. Şurada: Roms auswärtige Freunde in der späten Republik und im frühen Prinzipat. Ed.: A. Coşkun v.d. Göttingen 2005, 55-74.
- DUDLEY, D.R., "Blossius of Cumae" *The Journal of Roman Studies* 31 (1941) 94-99.
- EDSON, C., "Imperium Macedonicum: The Seleucid Empire and the Literary Evidence" *Classical Philology* 53 (1958) 153-170.
- EILERS, C., *Roman Patrons of Greek Cities*. Oxford 2002.
- EILERS, C., "Review: Die Inschriften von Metropolis, T. 1, die Dekrete für Apollonios: Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom by B. Dreyer-H. Engelmann" *The Journal of Roman Studies* 95 (2005) 253-254.
- Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae ab Urbe Condita*:
- Lat.: *Eutropi Breviarum ab Urbe Condita*. Ed.: C. Wagener. Leipzig 1884. [Teubner]
- İng. Çev.: Justin, Cornelius Nepos and Eutropius, *Literally Translated, with Notes and a General Index*. Çev.: J. S. Watson. London 1853.
- FERRARY, J.-L., 'Rome et les cités grecques d'Asie Mineure au IIe siècle' Şurada: *Les cités d'Asie mineure occidentale au IIe siècle a.C.* Ed. : A. Bresson-R. Descat. Bordeaux 2001, 93-106.
- Florus, *Epitomae de Tito Livio*:
- Florus, *Epitome of Roman History*. Ed. ve İng. Çev.: E.S. Forster. London 1929. [Loeb]
- Frontinus, *Stratagemms. Aqueducts of Rome*. Ed.: M.B. McElwain. İng. Çev.: C.E. Bennet. London 1925. [Loeb]
- REYNOLDS, J., "Roman Inscriptions 1995-2000" *The Journal of Roman Studies* 93 (2003) 212-294.
- HANSEN, E.V., *The Attalids of Pergamon*. London 19712.
- HOPP, J., *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden*. München 1977.
- Inscriptiones Graecae XI: Inscriptiones Deli*, fasc. 4. Ed.: P. Roussel. Berlin 1914.
- Inscriptiones Graecae XII: Supplementum*. Ed.: F. Hiller von Gaertringen. Berlin 1939.
- Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes I-IV*. Ed.: René Cagnat v.d. Paris 1911-1927.
- Iustinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum*:
- Lat.: Iustinus, *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*. Ed.: I. Jepp. Leipzig 1859. [Teubner]
- İng. Çev.: Justin, Cornelius Nepos and Eutropius, *Literally Translated, with Notes and a General Index*. Çev.: J. S. Watson. London 1853.
- I v. Erythrai *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai I-II (= Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 1-2)*. Ed.: H. Engelmann-R. Merkelbach. Bonn 1972-1973.
- Die Inschriften von Iasos I-II (= Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 28)*. W. Blümel. Bonn 1985.
- Inschriften von Milet VI 1, A-B*. Ed.: P. Herrmann. Berlin-New York 1997.
- Die Inschriften von Pergamon I-II*. Ed.: M. Fränkel. Berlin 1890-1895.
- Inschriften von Priene*. Ed.: F. Hiller von Gaertringen. Berlin 1906.
- Die Inschriften von Sestos und der thrakischen Chersones (= Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 19)*. Ed.: J. Krauss. Bonn 1980.
- Die Inschriften von Smyrna I-II. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 23 ve 24, 1-2.)* Ed.: G. Petzl. Bonn 1982-1990.

- JONES, C.P., "Events Surrounding the Bequest of Pergamon to Rome and the Revolt of Aristonicos: New Inscriptions from Metropolis" *Journal of Roman Archaeology* 17 (2004) 469-485.
- KALLET-MARX, R.M., *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* Berkeley 1995.
- KAMPMANN, M., "Aristonicos à Thyatire" *Revue Numismatique* 6/20 (1978) 38-42.
- LEHMANN, G.A., 'Römischer Tod' in Kolophon/Klaros. Neue Quellen zum Status der 'freien' Polisstaaten an der Westküste Kleinasien im späten zweiten Jahrhundert v. Chr. Göttingen 1998.
- LW *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure III : Inscriptions.* Ed.: P. Le Bas-W.H.Waddington. Paris 1870.
- MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ I-II.* Princeton 1950.
- MALAY, H., "Bati Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması (İ. Ö. 133-129)" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 3 (1987) 13-48.
- MALAY, H., *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması.* İzmir 1992.
- MALAY, H.,-PETZL, G., "Ehrenbeschlüsse für den Sohn des Anaximibrotos aus Gordos" *Epigraphica Anatolica* 3 (1984) 157-166.
- MCGING, B.C., 'Subjection and Resistance: to the Death of Mithradates.' *Şurada: A Companion to the Hellenistic World.* Ed.: A. Erskine. Oxford 2005, 71-89.
- MCSHANE, R.B., *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum.* Urbana 1964.
- MERKELBACH, R., "Epirotische Hilfstruppen im Krieg der Römer gegen Aristonikos" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 87 (1991) 132.
- MILETA, C., "Eumenes III. und die Sklaven: Neue Überlegungen zum Charakter des Aristonikos Aufstandes" *Klio* 80 (1998) 47-65.
- BROUGHTON, T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic. I-III.* New York 1951-1986.
- MÜLLER, H., "Ein Kultverein von Asklepiasten bei einem attalidischen Phourion im Yüntdag" *Chiron* 40 (2010) 427-457.
- Oriens Graeci Inscriptiones Selectae I-II. Ed.: W. Dittenberger. Leipzig 1903-1905.
- Orosius, *Historiarum Orosius, Historiarum adversus paganos libri VII:*
 Lat.: Pavli Orosii *Historiarum Adversum Paganos Libri VII.* Ed.: C. Zangemeister. Leipzig 1889. [Teubner]
 İng. Çev.: Paulus Orosius, *The Seven Books of History against the Pagans.* Çev.: R.J. Deferrari. Washington 1964.
- PALEOTHODOROS, D., "Aristonicus' Revolt (133-129 BC)". *Encyclopaedia of the Hellenic World: Asia Minor.* İng. Çev. G. Velentzas. URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=8081> (Son erişim tarihi: 14.03.2011)
- PETZL, G., "Inchriften aus der Umgebung von Saittai (I): (Encekler, Hamidiye, Ayazviran)" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 30 (1978) 249-276.
- Plutarkhos, *Flamininus-Tiberius Gracchus* Plutarkhos, *Bioi Paralleloi:*
 Plutarch, *Lives. I-XI.* Ed. ve İng. Çev.: M. Perin. London 1914-1926. [Loeb]
- POTTER, D., "Where did Aristonicus' Revolt Begin?" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 74 (1988) 293-295.
 RASSELNBERG, A.L., "Ehren für einen [ ] Cosconius M. f." *Epigraphica Anatolica* 40 (2007) 49-52.
- RIGSBY, K. J., "Provincia Asia" *Transactions of the American Philological Association* 118 (1988) 123-53.
- ROBERT, L., *Villes d'Asie Mineure: Études de géographie ancienne.* Paris 1962.
- ROBERT, L., "Documents d'Asie Mineure" *Bulletin de Correspondance Hellénique* 108 (1984) 457-532.
- ROBERT, L.,-ROBERT, J., *Claros I: Décrets hellénistiques I.* Paris 1989.
- ROBINSON, E.S.G., "Cistophori in the Name of King Eumenes" *Numismatic Chronicle* 6/14 (1954) 1-8.
- ROSTOVITZ, M.I., *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-III.* Oxford 1941.
- Sallustius, *Historiae* Lat. C. Sallusti Crispi *Historiarum Reliquiae.* Ed.: B. Maurenbrecher. Leipzig 1891. [Teubner]
 İng. Çev.: Sallust, *The Histories II.* Çev.: P. McGushin. Oxford 1994.

- SÁNCHEZ LEÓN, M.L., “Pérgamo y Roma (133-130 a.C.)” *Huelva Arqueológica* 19 (2004) 159-168.
- SCHLEUSSNER, B. “Die Gesandtschaft P. Scipio Nasicas im Jahr 133/2 v. Chr. und die Provinzialisierung des Königreichs Pergamum” *Chiron* 6 (1976) 97-112.
- SHERK, R.K., *Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*. Baltimore 1969.
- SHERK, R.K., *Rome and the Greek East to the Death of Augustus*. Cambridge 1984.
- SHERWIN-WHITE, A.N., *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*. London 1984.
- Sylloge Inscriptionum Graecarum I-IV. Ed.: W. Dittenberger v.d. (Tertium Editum). Leipzig 1915-1924.
- Strabo, *Geography* I-VIII. Ed. ve İng. Çev.: H. L. Jones. London, 1917-1932. [Loeb]
- Tituli Asiae Minoris V: Tituli Lydiae, linguis Graeca et Latina conscripti I-II. Ed.: Peter Herrmann. Wien 1981-1989.
- Tacitus, *Histories-Annals* II-V. İng. Çev.: C.H. Moore-J. Jackson. London 1925-1937. [Loeb]
- Titus Livius, *Periochae* Lat.: T. Livi ab Urbe Condita Librorum CXLII Periochae. Ed.: O. Iahn. Leipzig 1853.
- Çev.: Livy, *Rome’s Mediterranean Empire: Books Forty-One to Forty-Five and the Periochae*. İng. Çev.: J.D. Chaplin. Oxford 2007.
- TUCHELT, K., *Frühe Denkmäler Roms in Kleinasien*. (Istanbuler Mitteilungen: Beiheft 23) Tübingen 1979.
- Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum Memorabilium: Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings*. I-II. Ed. ve İng. Çev.: D. R. Shackleton Bailey. London 2000. [Loeb]
- Velleius Paterculus, *Historia Romana Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*. Ed. ve İng. Çev.: F. W. Shipley. London 1924. [Loeb]
- WILHELM, A., “Inschriften aus Halikarnassos und Theangela” *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 11 (1908) 53-75.
- WÖRRLE, M., “Pergamon um 133 v. Chr.” *Chiron* 30 (2000) 543-576.

Şekil 1: Batı Anadolu ve yakın çevresinde Aristonikos ayaklanması ile ilişkilendirilen yerleşimler¹⁴⁶

Image 1: Settlements, which connected with the Revolt of Aristonicus, in Western Asia Minor and its vicinity

146 Haritayı hazırlayan: Arş. Gör. Beycan Hocoaoğlu (E.Ü. Coğrafya Bölümü)

Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti

Muzaffer Demir

Özet

III. Attalos, amcası II. Attalos'un MÖ 138 yılında ölmesi üzerine tahta geçmiştir. Bazı antik kaynaklar onun için her şeyden şüphe eden paranoyak bir despot tablosu çizmektedir. Düşmanlarını zehirlemek için yeni yöntemler bulmak amacıyla kimya ve botanik deneyleriyle veya sağlığına zarar verebilecek tunç kalıp işleriyle zamanını geçirdiği, tek başına ve intikamcı bir tavırla kendisine karşı komplo hazırlamış olanları astırdığı ve halkın tepkisine rağmen ülkeyi yönetmeye çalıştığı söylenmektedir. Tahta geçmesinden bir süre sonra muhtemelen Bithynia kralının saldırısına uğramış, ancak topraklarını başarılı bir şekilde savunmuş ve bu icraatlarından dolayı kendisine onurlar bahşedilmiştir. III. Attalos, çocuğu ve varisi olmadığından dolayı, krallığının son dönemlerinde, kendisinden sonra ülkesini koruyacak güçlü bir varis arayışı içine girmiş ve bunu sağlayacak yegâne gücün Roma olduğuna inanmıştır. Vasiyetnamesinde bütün hususi mülklerini, krallığının topraklarını ve hazinesini Roma halkına miras olarak bırakmıştır. II-I. Attalos'u tarihte meşhur eden olay da, gerçekliği tartışma konusu olan, bu vasiyetnamesi olmuştur, çünkü Pergamon Krallığı'nın bundan sonraki mukadderatını bu vasiyetname tayin etmiştir. III. Attalos'un karakteri ve bu vasiyeti pek çok tarihinin kafasında soru işaretleri bırakmaktadır. III. Attalos gerçekten çılgın bir paranoyak mıdır? Kral topraklarını ve hazinesini niçin en baştan Roma'ya vasiyet etmiştir? Bu olay, Attalidai Hanedanlığı'nın gücünün gerçek kaynağını bilen bir adamın mı, yoksa gerçekten ölümünden sonra ortaya çıkacak Per-

gamon'daki hizipleşmelerin yükselişini önceden sezinleyen birisinin mi eylemi olmuştur? Sadece dul ve çocuksuz bir kralın geçici bir çare arayışı mı, yoksa karakter sapması gösteren bir despotun kaprisli bir eylemi mi olmuştur? Roma, teklif edildiğinde bu vasiyeti neden derhal kabul etmiştir? Bu vasiyetin Roma iç ve dış siyasetindeki çalkantıları ve sonuçları ne olmuştur? Diğer taraftan bu vasiyeti kabul etmeyen Aristonikos'un ayaklanması gerçekten bir sosyal devrim hareketi midir? Biz bu çalışmamızda, Roma ve Pergamon Krallığı'ndaki iç siyasi ve sosyal gelişmelerle ilgili özellikle antik yazarların (Cicero, Livius, Plutarkhos, Florus, Orosius, Sallustius, Strabon, Valerius Maximus, Plinius, Appianos, Iustinus) sunduğu kaynakları analiz ederek, bu soruları cevaplamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: III. Attalos, vasiyetname, Roma, Bergama.
The Will of Attalus III in Consideration of Ancient Sources

Abstract

Attalus III succeeded to the throne after the death of his uncle in 138 BC. Some sources portray him as mad with suspicion, the model of the paranoid despot. He is said to have passed his time experimenting in chemistry and botany in order to discover new ways to poison his real or imagined enemies, or in practising the casting of bronze, with an eventually fatal disregard for his health. Isolated and vindictive, he is also claimed to have eliminated the ones who had intended to plot against him and striven to rule the kingdom despite the opposition of his people. In a short period after the beginning of his reign, his kingdom was probably attacked by Bithynians, but he seems to have successfully defended his territories and consequently honoured by his deeds. Since he had no male children or heirs of his own, he tried to find a powerful inheritor to his kingdom who would protect his kingdom and decided that this inheritor was Rome. So in his will he left the kingdom, along with all his private properties, territories and treasures, to the Roman Republic. What made Attalus III renowned in history is his will, whose existence is still a matter of debate, as this will had determined the fate of the Kingdom of Pergamon. On the other hand, this will arises many questions at the minds of many historians such as; Was Attalus III a mad and paranoid person? Why did the king inherit his lands and treasures to Rome right at the beginning? Was it the act of a man who recognized the real source of Attalid power or of a ruler who perceived the rise of factions in Pergamon that actually appeared after his death? Was it simply the temporary expedient of a widower

and childless king, or the capricious act of an arbitrary eccentric? Once made, why was the bequest so easily accepted by Rome? What was the effects of his will on the internal and external politics of Rome? On the other hand, was Aristonikos, who opposed to this will, really a social revolutionist? In this paper, we shall try to find answers to these questions by taking into account especially the relevant sources of ancient Greek and Latin writers (Cicero, Livy, Plutarch, Florus, Orosius, Sallustius, Strabo, Valerius Maximus, Pliny, Appian, Justin) concerning the internal political and social developments of both Rome and Pergamon at that time.

Key words: Attalus III, Will, Rome, Pergamon.

III. Attalos (MÖ 138-133) amcası II. Attalos'un MÖ 138 yılında ölmesiyle tahta geçmiştir. Philometor (anne sever) soyadını almış, beş yıl hüküm sürdüktan sonra bir hastalıktan ölmüştür. Romalıları varisi bırakmıştır. Romalıları da kıta ile aynı isim olan Asia adını vererek ülkeyi bir eyalete dönüştürmüşlerdir. II. Attalos'un ölmeden önce kardeşi II. Eumenes'ten yadigar kalan yeğeni III. Attalos'u tahta hazırladığı görülmektedir. II. Attalos (MÖ 160-138) kardeşi II. Eumenes'in Makedonya kralı Perseus'un bir komplosu sonucu öldüğünü zannederek, kardeşinin eşi Stratonike ile evlenmişti. Kaderin cilvesi II. Eumenes canlı olarak geri döndüğünde II. Attalos krallığını tekrar ona devretmek istemiş, ancak II. Eumenes durumu olgunlukla karşılayıp en ufak bir utanç ve kuşku duymadan ölmüş, hem eşini hem de krallığı kardeşine bırakmıştı. Diğer taraftan II. Attalos, II. Eumenes öldüğünde, sayıları çok olsa da, eşinin II. Eumenes'ten doğan hiçbir çocuğuna bakmak istememiştir. Sadece kardeşinin erkek çocuğu olan III. Attalos'u büyütmiş, eğitmiş ve ölmeden önce ona taç giydirerek kendisinden sonra kral olacağını ilan etmiştir.¹ II. Attalos tarafından genç Attalos'un öğretmenlerinden birisinin vatani olan Ephesos kentine yazılan mektup kralın ne kadar ciddi bir şekilde kraliyet prensinin tahta geçme hazırlıklarının sorumluluğunu üzerine aldığını göstermektedir. Diğer yazıtlar da amcası ölmeden birk kaç yıl önce III. Attalos'a icra etmesi için bazı kraliyet görevleri verilmiş olduğunu bildirmektedir.² Sonuçta III. Attalos'un kral olmadan önce kaliteli ve disiplinli bir eğitimden geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla, aşağıda tartışacağımız gibi, III. Attalos'un iktidarı sırasında yaptığı icraatların beklentiyi karşılamadığı iddiası eleştiriyeye açıktır.

Diğer taraftan III. Attalos'un tahta geçtikten sonra muhaliflerinin kökünü kazıdığı iddia edilmektedir. Iustinus (36.4.1-4), onun özellikle halktan kopukluğu üzerinde durarak, bu konuda kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadır:

"[1] Suriye hükümetinin yeni hükümdarlarıyla elden ele geçtiği aynı dönem

1 Plutarkhos, Moralia, 184 B ; 489 F - 490 A. Strabon (13.4.2) II. Attalos'un ölmeden önce bir naibin kontrolü altında imparatorluğunu ona devrettiğini aktarmaktadır. Ayrıca bkz., Lukianos, Makrobioi, 12; Iustinus, Epitoma historiarum Philippicarum, Prologi, 36; OGIS (Orientis Graeci Inscriptiones Selectae) 264.

esnasında Asiadaki kral [III.] Attalos amcası³ [II.] Eumenes'ten devraldığı ve hızla gelişmekte olan krallığı, bazen eski yaşlı annesinin bazende eşi Berenike'nin arkadaşlarının ve akrabalarının art niyetli entrikaları sonucunda yok edildiklerini bahane edip, onları [arkadaşlarını ve akrabalarını] öldürerek kirletti. [2] Kızgınlık halindeki acımasız fevranlarından sonra sıradan bir elbise giydi, yasal takibat altındaki insanlar gibi sakal ve bıyık bıraktı, asla dışarı çıkıp kendisini halka göstermedi, sarayında yemek şölenleri düzenlemedi, gerçekte normal bir insan gibi saygılı olmadı; öldürmüş olduklarının ruhlarına işlemiş olduğu suçların cezasını ödüyor görüntüsü verdi. [3] Krallığının yönetimini terk ederek de, kendisini bahçesinde kazma ve dikme işlerine verdi, zararlı bitkileri zararsız olanlarla karıştırdı ve bunları tamamen ayırım yapmadan zehirli sıvılarla karıştırarak özel hediyeler olarak arkadaşlarına gönderdi. [4] Bu meşguliyetten sonra metal işlerine başladı, kendisini mumyadan modeller yaparak, metalden figürler kalıplayarak ve şekillendirerek eğlendirdi.

Iustinus'un bu metinde kullandığı kaynak veya kaynakların iddiasına göre III. Attalos, hizmetindeki en gaddar barbarlarla atalarının danışmanları ve ailelerini sarayda katlettirmekle suçlanmaktadır. Ancak bu maktüllerin isimleri ve detaylarından bahsedilmemektedir. Sadece kralın bu kurbanların bazılarını yaşlı annesinin ve gelini Berenike'nin ölümünden (Ekim 136 yılında hala hayattaydı) sorumlu tuttuğu ve diğerlerinin komplo kurduklarından şüphelendiği bildirilmektedir. Ayrıca kralın özellikle zehirli bitkiler üzerine çalışma yaptığına vurgu yapılmaktadır. Diodoros ta (34.3.1) III. Attalos'un "seleflerine benzemediğini", atalarının zıddına onun zalim olduğunu, sorumluluklarını yerine getirmediğini ve çeşitli bilimlerin araştırmasını yeğlediğini aktarmaktadır. Bunların yanında Plutarkhos (Demetrius, 20.3) onun özellikle zehirli bitkiler ekip, bunların meyve ve sıvılarının niteliklerini öğrenme zevkiyle vakit geçirdiği üzerinde durmaktadır.

Bu türden ilgi alanları ve faaliyetlerin krala uygun olmadığı düşünülmektedir. Karakterindeki esrarengizlik ve tuhaflık doğal olarak III. Attalos'un görevlerini ihmal ettiğine dair suçlamanın kaynağını oluşturabilirdi. Diğer taraftan, iddiaların aksine, III. Attalos'un çeşitli bilim dallarının ve bazı sanat teknikleri (farmakoloji, botanik, zooloji, tıp, tarım ve metal işleri) konusunda ciddi ve aktif bir araştırmacı olduğu öngörülmektedir. O ekim biçim yapmış, ilaçları test etmiş ve görüldüğü kadarıyla bunlarla ilgili çeşitli çalışmalara imza atmıştır. Varro, Columella, Yaşlı Plinius ve özellikle Galenos gibi antik bilim adamları onun botanik ve ilaç yapımı alanındaki başarılarından ciddi bir şekilde bahsetmekte ve ona saygı duymaktadırlar.⁴

Bu yukarıda değindiğimiz antik yazarlar aynı zamanda tebasının III. Attalos'tan nefret ettiğini ve onun iktidarının sona ermesini dört gözle beklediğini iddia etmektedir. Halbûki III. Attalos tarafından ilan edilen ve günümüze kadar gelen birkaç yazıt onun gerçekte görevlerini ihmal ettiğine dair bir işaret verme-

2 Habicht, 2008, 376, dipnot 194.

3 Plutarkhos'un aktardığı bilgiye göre aslında babası olmalıdır.

mektedir. Bilakis bu yazıtlarda III. Attalos'a onurlar bahşedilmektedir.⁵ Roma senatosu, MÖ 133 yılının sonbaharında, III. Attalos'un bütün faaliyetlerinin, ölmeden önceki güne kadar, yürürlükte olması gerektiğini resmi olarak karara bağlamıştır.⁶ Kanımızca bu kararname, karakteri ne olursa olsun, kralın rutin yönetim işlerini yürüttüğü yönündeki Roma görüşünü ortaya koymaktadır.

Diodoros, Iustinus, Plutarkhos gibi bazı yazarların kullandıkları kaynakların iddiasına göre III. Attalos'un hükümdarlığı birtakım tuhafliklara ve zulümlere sahne olmuştur. Bazı bilim adamları ise onun bu kaynaklarda kötü bir imaja sahip birisi olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır.⁷ Kanımızca kaynaklarımız son derece yetersiz (ve açıktan düşmanca) ve çelişkili olduğundan dolayı bu suçlamaların tamamının doğruluğunu değerlendirmek oldukça güçtür. Bu kaynaklarda sunulan III. Attalos'un kötü portresi, onun vasiyetinden faydalanacak olan Romalılar tarafından değil de, aşağıda tartışacağımız gibi, bu vasiyete karşı çıkan ve gayri meşru çocuğu Aristonikos'un destekçileri, monarşinin devamından yana olanlar ve bunlardan etkilenen tarihçiler tarafından çarpıtılmış olabilir; buradaki amaç, III. Attalos'u kendi halkından kopuk ve paranoyak bir tiran olarak resmederek onun vasiyetini geçersiz kılmak olmalıydı.⁸ Bu sebeple onun karakteriyle ilgili antik kaynaklardaki verilerin tarihi geçerliliği konusunda dikkatli olunması gerekmektedir. Bu bağlamda onun gerçekte gayet akıllı ve basiretli birisi olarak Roma'ya krallığını bağışladığı çıkarımında bulunabiliriz.

III. Attalos'un iktidarının, iç siyasi gelişmeler dışında, olaylarla dolu olmadığı görülmektedir. Antik kaynaklar bu konuda sessiz kalmaktadır. Belkide bu sebeple, açıktan düşmanlık görülen kaynaklarda, onun karakterine yönelik suçlamalar ön plana çıkmıştır. Sadece bir kez başarılı bir sefer düzenlediği ve dönüşünde Pergamon halkı tarafından kendisine haddinden fazla onurlar bahşedildiği delillendirilmektedir.⁹ Bithynia'ya karşı sefer düzenleme ihtimali olsa da, kime karşı nerede ve ne zaman savaştığı tam olarak bilinmemektedir.¹⁰ Hatta daha karanlıkta kalan nokta onun MÖ 134/3 yılında İspanya'da sefer yapan Scipio Aemilianus'a muhteşem hediyeler göndermiş olmasıdır.¹¹ Onun bu hediyeleri yollaması Roma ile olan ilişkileri geliştirmek istediği ve vasiyetini önceden planladığı anlamına gelebilir.

III. Attalos'un gerçekten hafızalarda kalan olayı onun Roma'ya bıraktığı vasiyettir: MÖ 133 yılı baharında varisi olmadığından dolayı, ölmeden önce kendisine ait olan her şeyin Roma halkına kalması vasiyetinde bulunmuştur.¹² Sallustius

4 Bu konudaki atıflar için bkz., Hansen, 1971, 144-5.

5 İlgili yazıtlar ve Kolophonlu Nikandros'un ona adadığı ve sadece başlangıcı günümüze kadar gelebilen ilahi tarzındaki eser için bkz., Habicht, 2008, 377, dipnot 197.

6 OGIS 435. Ancak bu kararnamenin, aşağıda aktaracağımız Perperna ve Aquilius'un seferlerinden sonra, vasiyetle ilgili kafa karışıklığını kaldırmak için sürekli düzenlemeler yapılan döneme ait olduğu da savunulmaktadır (Sherwin-White, 1977, 168).

7 Gruen, 1984, 593.

8 Rigsby, 1988, 123-4.

9 Bu aşırı onurlar, bazen onun güvensiz, olgunlaşmamış ve megalomanyak karakterinin göstergesi olarak savunulsa da, gerçekte o dönem için normal veya hatta kraliyet kültürüne dikkate alındığında fazlasıyla gösterişsiz ve tutucu bulunmaktadır (Rigsby, 1988, 123).

(Historiae, 4.67.8), Pontos kralı VI. Mithridates'in Parthia kralı Arsakes'e MÖ 68 yılında yazdığı mektupta, Roma'nın Küçük Asia'ya yönelik önceki siyasetini özetlemekte ve bu bağlamda III. Attalos'un vasiyetine şöyle değinmektedir:

“[8] Dostluklarından böbürlenerek onurlandırdıkları [II.] Eumenes'i [MÖ 197-160] ilk önce barışın bedeli olarak Antiochus'a satmışlardır; sonrasında onu ele geçirilmiş bir toprağın bekçisi yaptıktan sonra haraç ve aşğılamalarla en acınası kölelerden birine çevirmişlerdir. [Romalılar] ertesinde yapmacık bir vasiyet uydurduktan sonra, bir düşman gibi onun oğlu Aristonicus'u, babasının topraklarını yeniden ele geçirmeye çalıştığından dolayı, mağlup etmişlerdir. Asia'yı ele geçirmişler ve sonunda Nicomedes'in ölümü üzerine, Nicomedes'in kraliçe olarak çağırıldığı ve hiç şüphesiz oğlu olan Nysa'ya rağmen bütün Bithynia'yı zaptetmişlerdir”.

Lucullus MÖ 69 yılında VI. Mithridates ve II. Tigranes'i kesin bir yenilgiye uğratmış ve bunun üzerine onlar da Roma'ya karşı güçlerini birleştirmeye karar vermişlerdi. VI. Mithridates bunun üzerine Parthia kralı Arsakes'i de müttefiki olmaya ve Roma'ya saldırmaya ikna etmek için bu iddialı veya kasıtlı diyebileceğimiz mektubu yazmıştır. Aşağıda tartışacağımız gibi, Aristonikos II. Eumenes'in gayri meşru çocuğu olduğunu iddia etmiş ve ülkesini Roma'ya vasiyet eden III. Attalos öldükten sonra tahtta iddiası olduğunu ilan ederek III. Eumenes ismini kullanmaya başlamıştır. Sallustius burada VI. Mithridates'in ağzından Roma'nın Pergamon Krallığı'nı yapmacık bir vasiyetle ele geçirdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla, bu vasiyete karşı çıkan ancak başarısız olan Aristonikos'un haklı olduğu görüşünü desteklemektedir.

Diğer kaynaklar ise bu vasiyetin gerçek olduğunu ortaya koymaktadır. Valerius Maximus (5.2.3), daha önceden Seleukos kralı III. Antiochos'a karşı Pergamon Krallığı ile yapılan ittifak kapsamında sarfettiği aşağıdaki şu cümleleri ile vasiyetin uydurma olduğu iddiasına karşı tamamen zıt bir görüş bildirmektedir:

“Roma halkı [Pergamon Krallığı'na] Asia'yı sunarak, kral [III.] Attalus anısına verdikleri bu görkemli hediye ile, cömert davrandılar. [III.] Attalus da aynı Asia'yı Roma halkına bırakan tarafsız vasiyetiyle kadirbilirliğini göstermişti. Roma halkının, cömertliğinden veya dostane bir ruhla ona bahşedilmiş veya onun tarafından kadirşinasça geri verilmiş muhteşem kentlerin sayısını eşitleyebilecek kelimelerle [III.] Attalus'un kendisine yapılan iyilikleri takdir etmeye yönelik, kullandığı yöntem için methiyeler düzmek mümkün değildir”.

Valerius'un bu cümlelerine göre Roma zaten, MÖ 190 yılında gerçekleşen Magnesia Savaşı ve sonrasında MÖ 188 yılında yapılan Apameia barış antlaşması sonucunda, Pergamon Krallığı'nı Seleukos kralı III. Antiochos'un saldırılarından kurtarmış ve hatta Maiandros nehrine kadar Batı Anadolu topraklarını bu krallığın kontrolüne devrederek cömertliğini yapmış ve sonradan da gayet doğal

10 Habicht, 2008, 378; Hopp, 1977, 111-2.

11 Habicht 2008, 378.

12 Hansen, 1971, 142-150.

olarak III. Attalos'un vasiyetiyle bunun karşılığını almıştı.

Bunun yanında Florus (1.35.1-3) Roma'nın Asia savaşlarıyla ilgili olarak sarfettiği cümleler kapsamında konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “[1] Batıda İspanya fethedildiğinde, Roma halkı Doğu'da barış yaptı; fakat sadece barış yapmadılar, aynı zamanda eşi benzeri görülmeyen ve o zamana kadar işitilmemiş bir talih yazgısı ile kraliyet vasiyetleriyle onlara zenginlik kaldı ve bir seferde bütün krallıklar ellerine geçti. [2] Bizim önceki müttefikimiz ve savaşta destekçimiz olan Kral [II.] Eumenes'in oğlu Pergamon kralı [III.] Attalos bir vasiyet bırakarak şöyle söyledi: ‘Roma halkının benim topraklarımın varisi olmasına izin verin: aşağıdaki mal ve mülkler şimdi kraliyet servetini oluşturmaktadır.’ [3] Böylece Roma halkı, bu mirasa ortak olarak, bir eyalete savaş veya silah zoruyla değil daha adil olan bir vasiyetin bahşedilmesi hakkı ile sahip oldu”. Görüldüğü gibi Florus ta, kesin sözlerle, bu vasiyetin gerçek olduğunu, III. Attalos'un talimatı ve adil yollarla elde edildiğini vurgulamaktadır.¹³

III. Attalos vasiyetnamesinde bütün krallık hususi mülklerini, krallık topraklarını ve hazinesini Roma halkına miras bırakmıştır. Gerçekten bu vasiyetname gösteriyor ki, sülalenin son erkek evladı olması, varisinin bulunmaması, III. Attalos'u kendisinden sonra Pergamon Krallığı'nın mukadderatının ne olacağı konusunda hayli düşündürmüştür. III. Attalos'u tarihte meşhur eden şey işte bu vasiyetnamesi olmuştur, çünkü Pergamon Devleti'nin bundan sonraki mukadderatını bu vasiyetname tayin ediyordu.¹⁴ Demircioğlu (1993, 412-3) III. Attalos'un, krallığı neden Roma'ya bırakmak gereğini hissettiği konusunu şöyle değerlendirmektedir; (a) Roma'nın Anadolu'ya egemen olmak için izlediği siyaset III. Attalos'u, Roma'nın er geç Asia'ya hakim olacağı düşüncesine sevk etmiş olmalıydı (b) III. Attalos ta II. Attalos gibi hatta ondan daha fazla Roma yanlısı olmuştu. Bu Roma yanlılığı konusunda bir batağa saplanmışlardı. Kendi egemenlik dönemini nasıl Roma'ya borçlu ise, bunu öyle ödemesi gerektiğini de öğretmişlerdi (c) Öte yandan, Mısır'daki kardeş kavgaları sırasında Ptolemaios Euergetes, kendisinin ölümü ile yerine geçecek kimse olmazsa taç ve tahtını Roma'ya vasiyet etmişti. Bu, III. Attalos için de örnek olacak bir vasiyetti. III. Attalos'un meşru bir çocuğunun olmaması her monarşik yönetimde olduğu gibi Pergamon Krallığı'nda da iktidar kavgalarına neden olabilirdi. Dolayısıyla III. Attalos'un Roma'nın en azından kardeş kavgasının önlenmesinde otoritesini ortaya koyabileceğini düşündüğünden dolayı bu yola başvurmuş olması, aslında dönemin şartları dikkate alındığında, gayet normaldi. Zaten Roma'nın Asiadaki ilerleyişinin de uzun vadede durdurulamayacağını ön görmüş olmalıydı. Sonuçta III. Attalos, kendisinden sonra ülkesini koruyacak güçlü bir varis arıyordu. Bunu sağlayacak yegâne gücün Roma olduğuna inanıyordu.

Diğer taraftan Romada bu vasiyete göz kırpmış ve fırsatı değerlendirmek iste-

13 III. Attalos'un vasiyetine atıfta bulunan diğer antik kaynaklar için bkz., Appianos, *Bellorum Civilium* (Sivil Savaşlar), 5.4b; Eutropius, 4.18.1; Florus, 1.47.7; Eusebios, *Khronographia*, 1887; Velleius Paternulus, 2.4.1; Livius, *Periochae*, 59a, 3; Texier, 2002, c.I, 272.

14 Demircioğlu, 1993, c.I, 412.

miştir.¹⁵ Ancak bu vasiyetin Roma iç siyasetinde de çalkantılara yol açtığı görülmektedir. Kralın vasiyetnamesi Gracchus reformlarının olduğu döneme denk gelmektedir. Lucius Annaeus Florus, Gracchus kardeşlerin (Apuleius ve Drusus devrimleri de olmak üzere) ihtilal hareketleri hakkında genel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre bütün bu ihtilallerin ana sebebi, umumi halkı koruma bahanesi altında, başlangıçtaki hedefi umumi halka yardım etmek olan ancak gerçekte kendi hâkimiyetini kurmayı amaçlayan tribün gücünün, toprakların ve hububatın dağıtılmasını yasama yoluyla sağlamayarak ve bu yönde yargıyı kendi amaçları doğrultusunda tanzim ederek halkın gözüne girmeye ve desteğini sağlama çabasına dayanmaktaydı. Bu yöndeki kavganın ilk ateşini MÖ 133 yılında halk tribünü olarak seçilen Tiberius Gracchus tutuşturdu. Onun siyasi kaygılarından mı yoksa gerçekten sıradan halka acıdığından dolayı mı bu ihtilale başvurduğu tartışma konusu olsa da, bu yönde çok ciddi bir adım atma macerasına giriştiği söylenebilir (Florus, 3.14.1-3).

Toprak dağıtım kararnamesini meclisten geçirme zamanı geldiğinde, etrafında büyük bir kalabalık ve tribünlerle birlikte platformun üzerine çıkmıştır. Bu arada ona karşı direnmek isteyen soyluların tamamı destekçileriyle beraber orada hazır bulunmuştur. Ancak Gracchus, 10 tribünden biri olan Gaius Octavius'un tekliflerini reddedeceğini anladığında, tribün kurulunun ve memurluğun imtiyazlığı haklarına muhalefet ettiğini savunarak onun yakasına yapışmış ve platformdan uzaklaştırmıştır. Bu sebeple ölüm korkusuna kapılan Octavius memurluğundan uzaklaşmak zorunda bırakılmıştır. Böylece toprak dağıtım için oluşturulan üç komisyoncudan birisi olarak kendisinin seçilmesini sağlamış, komitia toplantısında başlatmış olduğu çalışmayı devam ettirmek için memurluk görevinin uzatılmasını talep ettiğinde soylular (optimates) onun topraklarından uzaklaştırmış olduğu kişilerin yardımıyla Gracchus'a karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Roma Forum'unda katliam başlamıştır. Gracchus sonrasında Capitole sığındığında ve eliyle kafasına dokunarak umumi halkın kendisini savunmak için yardıma gelmesi yönünde ısrar ettiğinde, kendisinin krallık ve kraliyet tacı istediği yönünde bir zannın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Scipio Nasicus'un liderliği altında silaha sarılan bir grup soylu, tahrike kapılarak, Gracchus'u yasalara karşı çıkararak kral olma bahanesiyle öldürmüşlerdir (Florus, 3.14.4-7). Daha sonra MÖ 123-2 yıllarında tribün olarak seçilen kardeşi Gaius Gracchus da hem kardeşinin intikamını almak hem de onun önerilerini desteklemek için aynı hevesle yola çıkmış, ancak bu görevine devam ederken anayasal krize neden olmuştur. Yine Roma senatosunun kışkırtması sonucunda MÖ 121 yılında kardeşiyle aynı kaderi paylaşmıştır (Florus, 3.15.1-6).

15 Iustinus, 38.6-7. Daha sonra, yukarıda alıntı yaptığımız Sallustius'un metninde de geçtiği gibi, MÖ 75 (ya da 74) yılında ölen Bithynia kralı IV. Nikomedes'in, tıpkı III. Attalos'un yaptığı gibi, ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetle krallığının varisi olarak Roma'yı tayin etmesi üzerine ortaya çıkan meşruyet zemininden hareketle Bithynia Eyaleti kurulmuştur. MÖ 25 yılında Galatia Eyaleti'ni kuran Augustus da Galatia'nın son kralı Amyntas'ın mirasına konmuştur.

Florus, Gaius Gracchus'un bu ihtilal girişiminin III. Attalos'un vasiyeti ile bağlantısını şöyle kurmaktadır (2.3.1-6):

[1] Bundan hemen sonra Gaius Gracchus kardeşinin öldürülmesinin intikamını almak ve onun önerilerini tekrar yürürlüğe geçirmek için aynı şevkle harekete geçti. [2] Benzer huzursuzluk ve terör yaratma metodlarıyla halkın genelinin atalarının topraklarını gasp etmeye kıskırttı ve [III.] Attalos'tan yakın geçmişte alınmış olan vasiyetin halkı beslemek için kullanılması gerektiği sözünü verdi, [3] tribünlüğe ikinci kez seçilmesinden aldığı güçle, dikbaşlı ve gaddarca, genel halkın desteğiyle başarılı bir yol izlemekteydi. [4] Ancak o, tribün Minucius onun tekliflerinin geçmesini engelleme macerasına atıldığında, destekçilerinin gücüne dayanarak, halihâzırda ailesine mezar olacak Capitol'ü ele geçirdi. [5] Yandaşlarını yitirdikten sonra oradan sürülerek kendisini Aventine Tepesi'ne attı ve burada bir senatör grubunun saldırısına uğrayarak konsül Opimius tarafından öldürüldü. [6] Ölümünden sonra kalıntılarına da saldırılar yapıldı ve bir tribününün kutsal kafasını keserek öldürdükleri için katilleri ödüllendirildi.

Florus, bu yukarıda aktardığımız metinde, Tiberius Gracchus'un Romada fakir halk için toprak ve hububat reformu bağlamında III. Attalos'un vasiyetini kullanması olayına değinmemektedir. Sadece aradan yaklaşık on yıl geçtikten sonra kardeşi Gaius Gracchus'un halkı beslemek ve desteğini almak için bu vasiyeti kendi amacı doğrultusunda kullanmaya devam ettiğini iddia etmektedir.

Diğer taraftan Livius, Romayı sürprize uğrattığı iddia edilen bu vasiyetle, Tiberius Gracchus'un çıkışta bulunduğu reformların aynı zamana denk geldiğini vurgulamakta ve bu konuda şu açıklamalarda bulunmaktadır (Periochae, 58 b, 1-7):

[1] Senatonun ve atlı sınıfının isteklerine karşı, plebeius'un tribünü Tiberius Sempronius Gracchus bir toprak tasarısı geçirdi: hiç kimse bin iugera'dan fazla kamu arazisine sahip olamayacaktı. Gracchus kızgınlıkla özel bir kararname çıkartarak meslektaşı Marcus Octavius'u görevden aldı, çünkü o karşı görüşte bulunmuştu; ve kendisini, erkek kardeşi Gaius Gracchus'u ve kayınpederi Appius Claudius'u, toprakları bölmek için kurulan triumvir heyetinin üyeleri olarak seçti. [2] Bu heyet hangi toprağın devlet hangi toprağın da özel bireyler tarafından sahip olduğuna hükmetmek için başka bir toprak tasarısını (daha fazla toprağa sahip olmayı hedefleyen) geçirdi. [3] Plebeius sınıfının öfkesine maruz kalmadan bölebileceği daha az toprağın olduğu ortaya çıkınca - Gracchus onları öylesine açgözlü yaptı ki, daha fazlasına sahip olmayı ümit ettiler - o kral [III.] Attalos tarafından vasiyet edilen parayı, ilk kanununa göre para verilmesi gerekenler arasında bölmek için bir kanun çıkaracağını ilan etti. [4] ([II]. Eumenes'in oğlu Pergamon kralı [III.] Attalos Roma halkını varisi yapmıştı). [5] Senato, özellikle önceki konsül Titus Annius, bu icraatlardan çok rahatsız oldu. [6] Annius senatoda Gracchus'a karşı bir konuşma yaptığı sırada, Gracchus tarafından tutuklatıldı ve plebeius sınıfının önünde suçlandı. Annius da derhal ona karşı bir konuşma yaptı. [7] Gracchus tekrar tribün olarak seçilmek istediğinde, Publius Cornelius Nasica'nın liderliğini yaptığı optimates tarafından Capitol'de öldürüldü. Gracchus bir sandalye parçasının darbesini aldı, daha sonra bu çatışmada öldü-

rülenlerle birlikte, cenaze merasimi düzenlenmeden cesedi nehre atıldı.

Livius'un burada özellikle vurguladığı nokta, Tiberius Gracchus'un plebeius, yani sıradan halka (küçük çiftçiler, zanaatçılar, tüccarlar, çobanlar) dağıtılmasını vaat ettiği toprakların daha az olduğunu görünce üzerinde oluşan baskıdan dolayı III. Attalos tarafından vasiyet edilen parayı da, para ödenmesi gereken halk arasında paylaştırılması yönünde kanun çıkartacağını ilan etmiş olmasıdır. Aynı zamanda bu cümlelerden, ona karşı konuşma yapan sadece tribün Gaius Octavius'un değil aynı zamanda senatör Titus Annius Luscus'un da senatoda onun bu icraatlarına karşı çıkan bir konuşma yaptığı ve benzer şekilde Gracchus tarafından tutuklatıldığı anlaşılmaktadır.

Plutarkhos (Tiberius Gracchus, 14.1-4) T. Annius Luscus'un bu gelişmeler üzerine Gracchus'a kafa tutmasına ve bu bağlamda III. Attalos'un vasiyetine kapsamlı olarak şöyle atıfta bulunmaktadır:

[1] Şimdi [III.] Attalos Philometor öldü. Pergamonlu Eudemos'un Roma'ya kralın son isteği ve vasiyetnamesini getirmesiyle Roma halkı onun varisi yapıldı. Tiberius beklemeden, bu vasiyet Roma'ya getirildiğinde, Kral [III.] Attalos'un parasının topraklarını sürüp ekmelerine yardım etmek için kamuya ait toprağın bir parselini alan vatandaşlara [bu vasiyetten elde edilecek gelirlerin] verilmesini sağlayan bir yasa'yı geçirerek halkın gözüne girmeye çalıştı. [2] [III.] Attalos'un krallığına dâhil olan kentlerle ilgili olarak onlar üzerinde müzakere yapmanın senatonun işi olmadığını, bunun yerine halkın onayına uygun bir yasa tasarısı sunacağını söyledi. Bu hareket tarzıyla senatoya önceden eşi benzeri görülmemiş bir saldırıda bulundu; ve orada konuşma yapan Pompeius Tiberius'un bir komşusu olduğunu ve böylelikle Pergamonlu Eudemos'un onun Roma'nın kralı olacağına inanarak Tiberius'a bir kraliyet tacı ve pembe çüppe sunduğunu bildiğini söyledi. [3] Buna ilaveten Quintus Metellus'un censorlüğü zamanında onun babası ne zaman akşam yemeğinden dönüyor olsa, vatandaşların aşırı derecede eğlence ve içki nöbetlerinden haz aldıkları anlaşılmasın diye ışıklarını söndürdüklerini, halbuki Tiberius'un kendisinin geceleyin yolu üzerinde halkın en vurdumduymaz ve en çok ihtiyaç duyan kesiminin gözüne iliştiği hatırlatması yaparak onu azarladı. [4] Yüksek bir karakteri ve ciddiyeti olmayan, fakat soru cevap olarak yürütülen tartışmalarda yenilmez olarak kabul edilen bir adam olan Titus Annius da kanuni kutsallığı ve dokunulmazlığı olan arkadaşını kötü şöhretle lekelemiş olduğunu resmen iddia ederek Tiberius'a hukuki bahis yapabileceklerine dair kafa tuttu. Senatörlerin çoğu bu konuşmayı alkışlarken, Tiberius senato evinin dışına fırlayarak halkı bir araya toplanmaya davet etti ve açıktan suçlanması amacıyla Annius'un onların önüne getirilmesi emrini verdi.

Plutarkhos öncelikle Pergamonlu Eudemos'un Roma'ya III. Attalos'un isteği ve vasiyetnamesini getirdiğine dair ek bilgi sunmaktadır. Burada daha özelde Tiberius Gracchus'un çıkardığı yasanın detayı hakkında bilgi vermektedir. Bu vasiyet kapsamında senatonun III. Attalos'un hâkimiyeti altında bulunan kentler ve buralardan elde edilen gelirler hakkında bir tasarrufta bulunma yetkisinin olmadığını ve buradan elde edilecek gelirlerin halkın istekleri doğrultusunda kullanıl-

ması için Gracchus'un bir yasa teklifinde bulunduğunu bildirmektedir. Bu yasaya göre III. Attalos'un parası, beklenmeden topraklarını sürüp ekmelerine yardım etmek için, kamunun elinde bulunan toprağın bir parselinin alan vatandaşlara dağıtılacaktı. Dolayısıyla, Plutarkhos burada Livius'un vurguladığı noktayı açarak, bu kanuna göre paranın doğrudan vatandaşlara değil, kendilerine belli bir toprak parçası verilecek olan vatandaşlara, topraklarını sürüp ekebilmeleri için tahsis edileceği detayını vermektedir. Gracchus'un amacı halkın gözüne girmek için sadece toprak dağıtmak değil, aynı zamanda bu toprakları işletebilmeleri için onlara maddi destek sağlamaktır. Bu yasayla da kalmayıp Pergamonlu Eudemos'un senatoda bu kanuna karşı konuşma yapan Pompeius Tiberius'a Roma krallığını önerdiğini, hatta ona kraliyet tacı ve pembe cüppe sunduğunu iddia etti. Daha da ileri giderek onun bunu gerçekleştirmek için başıboş ve işsiz halkın gözüne girmeye çalıştığını savundu. Soru cevap olarak yürütülen tartışmalarda usta olduğu söylenen bir diğer senatör Titus Annius arkadaşına yönelik bu lekelemelerin kabul edilemeyeceğini resmen bildirdi ve Gracchus'a kafa tuttu. Tartışma alkışlar arasında dışarıya, sokaktaki halk arasına taşındı. Burada özellikle Gracchus'un kendisinin değilde aslında muhalifleri arasında bu vasiyeti fırsat bulup kral olma hevesinde olanlar bulunduğunu iddia etmesi ilginç olmakla birlikte bu konuda çeşitli kaynaklar arasındaki çelişkiye işaret etmektedir.¹⁶

Orosius (5.8.3-4) ise Gracchus'u bu reformları yapmaya teşvik eden unsurun onun soylulara yönelik siyasi öfkesi olduğunu, bu öfkeyle birlikte sıradan halkın desteğini almaya yönelik bir politika doğrultusunda soyluların gücünü kırmayı hedeflediğini bildirecek bu bağlamda III. Attalos'un vasiyetine şöyle değinmektedir:

[1] Plebeius'un bir tribünü olan Gracchus soylulara karşı çok öfkeli idi, çünkü Numantine antlaşmasının mimarlarından birisi olarak listelenmişti. Bunun üzerine o zamana kadar özel mülkiyet altında tutulmuş olan toprağın halk arasında bölüştürülmesine karar verdi. Kendisine karşı çıkan plebeius tribünlerinden birisi olan Octavius'un yetkisini elinden aldı ve halefi olarak Minucius'u atadı. Setatonun, kurumların ve halkın öfkelenmesine yol açan sebepler bunlardı [4] Şans eseri Eumenes'in oğlu [III.] Attalos bu süre zarfında öldü ve vasiyetinde Roma halkının Asia İmparatorluğu'na varis olarak geçmesini emretmişti. Halkın gözüne girmeyi amaçlayan Gracchus, [III.] Attalos'un parasının halka dağıtılabilceğine dair yeni bir kanun çıkardı. Nasica bu kanuna karşı çıktı ve Pompeius memurliğini bırakır bırakmaz Gracchus'un aleyhinde dava açılabilceği sözünü verdi.

Orosius burada Gracchus'un optimates'e karşı siyasi kaygılarının yanı sıra, ek bilgi olarak onun kendisine karşı çıkan plebeius tribünü Octavius'un yerine Minucius'u atadığını bildirmektedir. Şans eseri tam bu sırada III. Attalos'un vasiyetinin gerçekleştiğini ve bu fırsatı da değerlendirmek isteyen Gracchus'un bu vasi-

16 Gracchus kardeşler döneminde Roma iç siyasetindeki hizipleşme ve bu konudaki diğer antik kaynaklar için bkz., Shotter, 1994, 17-28.

yetten gelecek olan parayı halka dağıtılabileceğine dair yeni bir kanun çıkardığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Orosius bu kanunun teklif edilmekle kalmayıp çıkarıldığını ilave etmektedir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta Gracchus'un vasiyetten de yararlanıp optimatese karşı halkın desteğini kazanma arzusudur. Siyasi arenada zorluklarla karşılaşması ve aniden karşısına çıkan böyle bir fırsattan da yararlanmak istemesi onun plansız hareket ettiğini göstermektedir. Giriştiği ihtilalin sonucu da bu durumu teyit etmektedir. Karşı taraftan senatonun, özellikle III. Attalos'un bıraktığı paranın halka dağıtılacağına dair kanunun çıkmasından sonra çok sert bir tavır sergilemesi, bu paranın da azımsanmayacak miktarda olduğunun bir göstergesi olabilir.

Bütün bu aktardığımız kaynakları kısaca değerlendirmek gerekirse, III. Attalos'un vasiyetnamesinin Roma'ya varışı sırasında, Roma halkının lideri olan ve halk meclisinin tribünü Tiberius Gracchus, Roma'da toprak yasasını kabul ettirmişti. Büyük olasılıkla Gracchus bu vasiyetin haberini önceden almıştı. Gracchus bu arada Roma'nın artan nüfusunu yerleştirmeye çalıştığı çiftlikleri kurmak için gerekli parayı arıyordu. III. Attalos'un vasiyeti ona hem mevkiini güçlendirme hem de bu vasiyeti kullanarak partili taraftarlarının geçimini sağlamak için bir araç olarak görünmüştü. Bunun için vasiyetname hakkında Roma halkının karar vermesi uygun görülüyordu. Gracchus, Pergamon krallarının hazinesini yeni İtalya çiftliklerinin yararı için harcamayı öngören bir tasarımı Plebeius Meclisi'nin önüne getirdi. Ayrıca III. Attalos'un krallığı içinde bulunan kentlerin düzenlenmesi sorununu da Plebeius'a bırakmayı planladı. Fakat senato, kamu mallarının kontrolüne yönelik böyle bir saldırıya şiddetle karşı çıktı ve Gracchus bu planlarını hayata geçiremeden MÖ 133 yılının Temmuz veya Augustos ayında erken yaşta öldürüldü. Bu Roma'da ilk siyasi cinayetti ve daha sonra uzun süre devam edecek olan iç çatışmaların tetikleyicisi oldu.

Diğer taraftan bu vasiyete karşı çıkan Aristonikos'un ortaya çıkışı ve ayaklanması, onun bir kurtarıcı gibi karşılanmasına yol açtı. Aslında Aristonikos'un babası II. Eumenes III. Antiokhos'a karşı yürütülen savaşta Roma'ya destek olmuştu.¹⁷ III. Attalos'un ölümünden hemen sonra, kral II. Eumenes'in gayri meşru çocuğu olduğunu iddia eden ve gerçekten öyle olma ihtimali bulunan Aristonikos¹⁸ kendisini Kral III. Eumenes olarak ilan etti, çünkü kısaltılmış başlık ve bu isimle bastırıldığı sikkeler bunu delillendirmektedir.¹⁹ Romalılar yukarıda değindiğimiz iç itilaflar, İspanya Savaşı'nın devam etmesi ve Sicilya'daki köle ayaklanmalarından dolayı bağış vasiyetine karar vermede ve Aristonikos ayaklanmasına karşı harekete geçmede yavaş davrandı. Buna rağmen, vasiyet en çok kendi işlerine yaradığından dolayı önemli kentlerin Aristonikos'a karşı çıktığı görülmektedir. Hepsi değilse de bazıları III. Attalos'un vasiyetinde özgür ilan edilmişlerdi. Pergamon için bu halihâzırda vuku bulan olayların teyidiydi, ancak Ephesos gibi diğer kentler için yeni bir bağıştı.²⁰ Pergamon derhal Aristonikos'un hareketine karşı bir ka-

17 Iustinus, 38.6.

18 Yukarıda belirttiğimiz gibi Plutarkhos, II. Eumenes'in pek çok çocuğu olduğunu bildirmektedir.

19 Robert, 1937, 31-40; Robinson, 1954, 1-7.

rarname ile cevap verdi. Bu kararname ile vatandaş topluluğunun güçlendirilmesi sağlandı. Roma'nın vasiyeti kabul edip etmeyeceği bilinmeden önce bu kararname geçirildi.²¹

Bazı Hellen kentlerinin ise Aristonikos'un safına geçmeye zorlandığı bildirilmektedir. Florus (1.35.4) Hellen kentlerinin Aristonikos ayaklanmasına karşı sergiledikleri tavırla ilgili olarak şunları aktarmaktadır: “[4] Roma halkının [Asia] eyaletini büyük kolaylıkla kaybedip kaybetmediğini veya geri alıp almadığını söylemek zordur. Kraliyet kanından gelen ve yüce ruhlu bir genç olan Aristonicus krallara sadık kalma geleneğini devam ettiren kentlerin bazısını kolaylıkla safına çekti ve kendisine katılmayı reddeden Myndus, Samos ve Colophon gibi bazı birkaç kenti ise buna mecbur bıraktı...”. Buna göre Hellen kentleri arasında Phokai'a'nın Aristonikos'a gönüllü olarak katıldığı vurgulanmaktadır. Ionia ve Karia'da Samos, Kolophon ve Myndos gibi diğer kentlerin ise kendisine katılmaya zorlandığı iddia edilmektedir. Diğer taraftan ayaklanmanın kuzeyde Güney Propontis kıyılarından güneyde Karia bölgesine kadar geniş bir alana yayıldığı görülmektedir.²² Bu durum kentlerin zorla ayaklandığı yönündeki bu kaynağın da sorgulanması gereğini doğurmaktadır.

Aristonikos'un Asia'da Roma yönetiminin empoze edilmesi karşısında yürüttüğü savaş MÖ 133 yılında başlamış olmalıydı²³ ve MÖ 128 yılına kadar devam etti. “Arp çalgıcısının kızından olma Aristonikos bütün Asia'ya savaşlar ve ayaklanmaları yaymak için [II.] Eumenes ile olan meşhur bağlantısını kullandı.”²⁴ Roma senatosunca özgür olması gerektiği varsayılan Asia'yı işgal etti.²⁵ Strabon da onun kraliyet ailesi ile olan bağlantısını kullanarak krallığı ele geçirmeye çalıştığını ve akabinde gelişen olayları şöyle özetlemektedir (14.1.38):

“Smyrna'dan sonra [gezgin] birisi küçük bir kasaba olan Leukai'ye gelir. Aristonikos kraliyet ailesine mensup olmakla ün salmıştı, [Pergamon] Krallığı'nı gasp etmeye niyetlendi ve [III.] Attalos Philometor'un ölümünden sonra burasının [Leukai'nin] ayaklanmasına sebep oldu. O Ephesoslular tarafından Kyme toprağı yakınında bir deniz savaşında yenildikten sonra Smyrna'dan sürüldü, fakat içerilere doğru kaçtı. Kısa sürede çok sayıda işi gücü olmayan ve aynı zamanda köle olan insanları bir araya getirdi. Özgür bırakma vaadi ile topladığı insanları Heliopolitai olarak adlandırdı. İlk önce beklenmedik şekilde Thyateira'ya saldırdı, daha sonra Apollonis'i ele geçirdi ve sonrasında gayretlerini diğer kaleler üzerine çevirdi. Ancak uzun süre dayanamadı; kentler derhal ona karşı çok sayıda askeri birlik gönderdi ve onlara [bu birliklere] Bithynialı Nikomedes ve Kappadokia'nın

20 Habicht, 2008, 379.

21 OGIS 338; Hopp, 1977, 131-5.

22 Broughton, 1934, 253.

23 Savaşla ilgili temel kaynaklar için bkz., Hansen, 1971, 150-9; Hopp, 1977, 131-47; Adams, 1980; Collins, 1981; Gruen, 1984, 592 v.d.; Sherwin-White, 1984, 84-8; Texier, 2002, 274.

24 Plutarkhos, Titus Flamininus, 21. 6. Aristonikos'un II. Eumenes'in metresinden doğmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz., Eutropius, 4.20.1. Velleius Paterculus ise (2.4.1) onun yanlışlıkla kraliyet ailesinin piçisi olduğunu iddia ederek zorla eyaleti ele geçirdiğini bildirmektedir.

25 Livius, Periochae, 59a, 3.

kralları yardım etti. Daha sonra beş Roma elçisi, ondan sonra konsül Publius Crassus'un komutası altında bir ordu ve daha sonra Marcus Perpernas geldi ki, o da savaşı sona erdirdi ve Aristonikos'u canlı yakaladıktan sonra onu Roma'ya gönderdi. Aristonikos hayatını hapiste sona erdirdi. Perpernas hastalıktan öldü. Leukai yakınlarında yaşadığı bilinen bir halk tarafından saldırıya uğrayan Crassus savaşta katledildi. Manius Aquillius on yardımcısıyla birlikte konsül olarak geldi ve eyaleti bugüne kadar hala devam eden bir hükümet biçimine çevirdi”.

Bu metinden Aristonikos'un Phokaia kenti yakınlarındaki Leukai'de kral ilan edildiğini anlamaktayız. Ayaklanmasını ise, aşağıda da belirteceğimiz gibi, müttetiklerinin büyük çoğunluğunu Thrakialılar oluşturduğundan dolayı, Trakya'dan başlattığı öngörülmektedir.²⁶ Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi onun hareketine karşı çıkan Ephesoslular Aristonikos ve destekçilerini Kyme yakınındaki deniz savaşında yenilgiye uğratmışlar ve bunun sonucunda onu muhtemelen zorla ele geçirdiği Smyrna'dan sürmüşlerdir. Aristonikos bu yenilgi üzerine içeriye dağlık bölgelere kaçmış, özgür bırakma vaadi ile etrafına çok sayıda serf, köle ve dağ adamlarını toplayarak ayaklanmasına devam etmiştir.²⁷ Bu bağlamda Aristonikos'un bir program doğrultusunda yaşam bulan sosyal devrimin önde gelen ruhani lideri olarak kabul edildiği iddia edilmektedir. Bu programa göre o kentlerdeki özgür ve varlıklı olanlara karşı köleleri özgürleştirmiş, fakir olanları harekete geçirmiş, felsefecilerin tavsiyesi üzerine utopik bir kent devleti olan Heliopolis (Güneş kenti)'i kurmuş ve mülk sahibi sınıfları yok etmeye kastetmiştir. Deliller bunu teyit ediyor gözükmektedir ve stoik felsefeci Kymeli Blossios'un yakın dostu olan Tiberius Gracchus'un ölümünden sonra ona katıldığı da doğrudur.²⁸ Onun Roma yönetimine karşı gösterdiği mücadele, Sicilya'da ve Spartacus ayaklanması gibi, çağdaş olaylarla birlikte çalışılabilecek (antik çağda olduğu gibi) bir köle savaşı olarak sınıflandırılmaktadır.

Ancak hiçbir delil Aristonikos'un sosyal reformcu olarak bu harekâta başladığını veya böyle bir misyona sonradan yöneldiğini öneren nitelikte değildir. Onun kendisini Pergamon krallarının halefi olarak kabul ettirmeye dayalı büyük ihtimalle siyasi bir hedefi vardı. Acil durumlarda toplumun alt tabakalarına askeri destek için başvurmak antik dönemde yaygındı ve ideolojik bir programı yansıtmamasına ihtiyaç yoktu. Bu durumda birileri Aristonikos ile ilgili gerçekleri çarpıtmış olabilirdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi Aristonikos'un destekçilerinin ana merkezi krallığın doğudaki yüksek alanlarıydı. Bu bölgenin kentlerinde pek çok Hellen ve Makedonia'lı gazi bulunmaktaydı. Böylece bu topraklara barbar köylülerden çok Pergamon Krallığı'nın yarattığı Greko-Makedonia yönetici sınıfı hükmetmekteydi. Bunların III. Attalos'un vasiyeti ile Roma yönetimi altında bir geleceği yoktu ve çıkarları kesinlikle monarşinin devam etmesinden yanaydı. Pergamon Krallığı'nın düşmanı Bithynia ve Kappadokia krallarının da Aristonikos'a

26 Jones, 2004, 484.

27 Ayrıca bkz., Diodoros, 34.2.26. Bunlar arasında muhtemelen önceki Pergamon ordusunun bir kısmını oluşturan bazı Thrakialılar da bulunmaktaydı (Valerius Maximus, 3.2.12; Frontinus, Strategemata, 4.5.16).

28 Africa, 1961.

karşı savaşa aktif olarak katılmaları bu durumu teyit etmektedir.

Bu dağlık ülkenin Makedonluları ve kolonistleri krallığa gerçekten sadık olan halktı ve onların Aristonikos'un safında sağlam durmaktan başka seçenekleri yoktu. Bu durumda eğer modern karşılaştırmalar dikkate alınırsa, onların sosyal devrimciler olması ihtimali zayıftır. Dolayısıyla böyle bir sosyal programın Aristonikos'a ve destekçilerine atfedilmesi bir propoganda aracı olarak görülmelidir. Aristonikos'un bu şekilde gösterilmesinin maksadı açıktır.²⁹ Bölgenin müreffeh Hellen kentlerini sosyal devrim ve köleliğin kalkacağı kuruntusu ile korkutma teşebbüsüdür. Belkide büyük kentlerin Roma'nın safında yer almayı tercih etmesinin sebebi budur. Benzer bir programın aynı yıl Romada Tiberius Gracchus'a atfedilmesi rastlantı olmasa gerektir. Propogandacı bir devrimci lider ve onun danışmanı Blossius'un bu şekilde kasıtlı olarak resmedilmesinin arkasında bazı Romalı veya Roma yanlısı yazarlar bulunmalıdır. Bu sebeplerden dolayı kaynaklarda sunulan hem III. Attalos'un hem de Aristonikos'un imajıyla ilgili bilgilere şüpheyle yaklaşılması gerekmektedir.³⁰ Bu kaynaklardaki tezatlar dikkate alınarak doğru bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmalıdır.

Strabon Aristonikos'un Ephesoslular tarafından denizde yenilmesi ve nihayetinde kıyı kentleri arasında desteğini kaybetmesi sonucunda yavaş yavaş doğudaki yüksek alanlara çekilmeye zorlandığını, Yukarı Kaikos Vadisi'nde Stratonikei'de yenilinceye kadar, burada kölelerin desteği ile Thyateira ve Apollonis gibi kentleri ele geçirmeyi başardığını bildirmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Roma diğer meşguliyetlerinden dolayı Aristonikos'a engel olamıyor ve onun askeri hareketlerinin hız kazanmasına izleyici kalıyordu. Bu nedenle Aristonikos Thyateira ve Apollonis'i ele geçirdikten sonra, kıyıları inmiş, Pergamon'a saldırmış,³¹ burasını savunma için tedbirler almaya zorlamayı³² ve hatta Smyrna'yı kuşatmayı başarmıştır.³³

Bu arada Roma senatosu vasiyetin ilan edilmesinden sonra, ayaklanmanın giderek yaygınlaşmasına rağmen, iki yıl boyunca eyaleti doğrudan yönetim altına almak için imperium yetkisine sahip bir magistrat göndermeyi başaramamıştır. Bunun yerine senato Apameia barış antlaşmasından beri Anadolu'yu düzene soktuğu aynı metodu uygulamıştır.³⁴ Pontifex maximus Scipio Nasica'nın (ki bu da Gracchus'un katili olarak, oldukça sevilmeyen birisi olmuştu) başını çektiği beş

29 Sadece Iustinus Aristonikos'un yeterliliğine ve popüleritesine dikkati çekmekte ve onun devrimci programından bahsetmemektedir. Florus ta (1.35.4) Aristonikos'un kraliyetçi duygusuna atıfta bulunuyor gözükmektedir.

30 Rigsby, 1988, 124-6.

31 Hiller von Gaertigen, 1926, no. 111.

32 Pergamon, meşhur OGIS 338 kararnamesinin yayınlandığı MÖ 133 yılının sonunda, Aristonikos'un kontrolünde değildi. Bu kronolojik sıraya göre kent, 5 Roma legatı'sinden biri olan P. Scipio Nasica öldüğünde ve burada gömüldüğü MÖ 132 yılında özgürdü (IGR=Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, IV, 1681).

33 Broughton, 1934, 253. Epigrafik delillere göre, Smyrna'nın dışında, Trakya Yarımadası'nda Sestos, Propontis (Marmara Denizi)'in güney sahilinde Kyzikos, Pergamon'un limanı Elaia, Karia'da muhtemelen Halikarnassos ve Bargylia kentleri de Aristonikos ve Thrakialı müttefikleri tarafından kuşatılmış olmalıydı. Aristonikos, muhtemelen Elaia dışında, arzuladığı bu kentleri ele geçirememiştir (Brun, 2004, 28-9). Elaia kentinin ele geçirilmesi ihtimaliyle ilgili olarak bkz., Robert, 1987, 477-84.

Roma legatî'sinden oluşan bir komite bölgedeki müttefiklerinin desteğini almak için MÖ 132 yılı sonlarında harekete geçmiştir.³⁵ Strabon, yukarıda aktardığımız metninde, bu komisyonun görevinin Aristonikos ayaklanmasını bastırmaya yardım etmek, dolayısıyla bölgedeki Roma müttefiklerinden yardım istemek olduğunu ima etmektedir.³⁶ Eutropius (4.20.1) bu savaşta Roma'nın safında yer alan Asialı müttefikler arasında Bithynialı Nikomedes'in dışında Kappadokia kralı Ariarathes'in ismini vermekle kalmayıp Pontos kralı Mithridates ve Paphlagonialı Pylaemenes'in de desteklerine değinmektedir. Bunların dışında Roma'nın gücü ve üstünlüğü karşısında Byzantion, Halikarnassos ve Mylasa gibi bağımsız kentler de Roma'ya yardım etmişlerdir.³⁷ Ancak yukarıda adı geçen üç kralın gönderdiği yardımcı güçlerin etkisi zayıf olmuştur. Roma ayaklanmayı bastırmakta zorlanmıştır.

Roma, uzun süren tartışmalar sonucunda, III. Attalos'un ölümünden üç sene sonra, sonunda Asia'ya bir konsülünü göndermeyi başarmıştır. Aristonikos'a son darbeyi indirmek ve vasiyetnameyi de uygulayabilmek için konsül ve pontifex maximus Publius Licinius Crassus'un komutasındaki bir Roma ordusu MÖ 131 yılında Asia'ya ulaşmıştır. Ancak Crassus çok geçmeden Pergamon yakınındaki bir çatışmada (bir kaynağa göre de Smyrna ve Elaia arasında) yenilerek öldürülmüş, kafası kesilerek Aristonikos'a gönderilmiş ve vücudu da Smyrna'da gömülmüştür.³⁸ Iustinus (36.7) Asia'nın senato tarafından Licinius Crassus'un komutasına verildiğini, onun da kendisini savaş alanında göstermekten çok III. Attalos'un hazinelerini talan etmeye daha arzulu olarak yılın sonunda düzensiz orduyuyla bir savaşa giriştiğini, fakat yenilgiye uğradığını ve kör hırsının bedelini hayatıyla ödediğini bildirmektedir.³⁹ Crassus'un düşüncesi bu yönde olduğundan dolayı, o düşmanı küçümseyerek Roma'nın doğal işbirlikçileri olan Hellen kentlerine kötü davranmasının da bedelini ödemiştir. Crassus'un Asialı müttefiki Ariarathes de bir diğer zayıf olmuştur.⁴⁰

Iustinus (36.4.9) daha sonra konsül Manlius Perperna'nın Crassus'un yerine gönderildiğini, Aristonikos'u ilk çatışmada yenilgiye uğrayarak ona boyun eğdirdiğini ve sonrasında Roma halkına bağışlanan III. Attalos'un hazinelerini gemiyle Roma'ya götürdüğünü bildirmektedir. Livius (Periochae, 59a, 5) ise Perperna'nın, yenilgiye uğratılmış olan Aristonikos'un teslim olmasını kabul ettiğini be-

34 Sherwin-White, 1977, 168.

35 Demircioğlu, 1993, 413. Bu tarih hiç şüphesiz, Pergamon'da bulunmuş olan Senatus Consultum Popillianum (de Pergamensis)'un bir kopyasına dayanmaktadır (OGIS 435).

36 Metropolis'te bulunan bir yazıtta dayanılarak bu legatî'nin askeri görevlerine vurgu yapılmaktadır (Jones, 2004, 482 ve 484).

37 Demircioğlu, 1993, 416-7

38 Eutropius, 4.20.1. Florus (1.35.5) Crassus'un tutsak edildiğini, onun da huzuruna çıktığı Aristonikos'u milli geleneklerine sadık kalarak kör ettiğini ve böylece maksadı olmak üzere Aristonikos'u kendisini öldürmeye tahrik ettiğini bildirmektedir. Velleius (2.4.1) savaşın hemen başlangıcında Asia'nın prokonsülü Crassus Mucianus'u öldürdüğü için Aristonikos'un da yakalandıktan sonra bu fiilini hayatı ile ödediğine işaret etmektedir. Livius (Periochae, 59a, 4) çatışmada öldürülen Crassus'un önceden hiç olmamış bir şekilde pontifex maximus ve konsül olduğunu aktarmaktadır.

39 Crassus'un yenilgiye uğraması ve öldürülmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz., Valerius Maximus, 3.2.12; Obsequentis, 28; Orosius, 5.10.2-3; Frontinus, Strategemata, 4.5.16; Aulus Gellius, Noctes Atticae, 1. 13.9-13.

40 Iustinus, 38.2.

lirtmektedir. Florus (1.35.6) da Perperna'nın kısa sürede Aristonikos'u yenilgiye uğrattığını, onun esir düştüğünü ve iddialarından vazgeçtikten sonra zincire vurulduğunu eklemektedir. Benzer şekilde Eutropius (4.20.2) Perperna'nın savaştan haberi olur olmaz hızla Asia'ya ilerlediğini ve Aristonikos'u sığınmış olduğu Stratonikeia kenti yakınında aç bırakarak teslim olmaya zorladığını aktarmaktadır. Sonuçta Crassus'un halefi Perperna MÖ 130 yılında Aristonikos'u yenilgiye uğratmış ve Kaikos nehri kıyısındaki Stratonikeia'da⁴¹ onu esir almıştır.⁴² Aristonikos, senatonun emri ile Roma'da bir hapisanede boğularak öldürülmüş⁴³ ve Velleius Paterculus'un sözleriyle Crassus'un intikamı alınmıştır; onun esir alınmasıyla bağlantılı olarak bir zafer şöleni düzenlenememiş, çünkü Perperna dönüş yolunda Pergamus'ta ölmüştür (Eutropius, 4.20.2).

Aristonikos'un esaretinden sonra da, nizamı bozulmuş olan Asia'da kargaşa devam ediyordu. Perperna'nın ölmesi konsüller arasındaki çekişmeyi sona erdirmiş ve çok arzulu olan konsül Manius Aquilius MÖ 129 yılında komutayı eline almıştır.⁴⁴ Aristonikos'un destekçilerinin son direnç yerlerini yerle bir eden Aquilius savaşı ancak MÖ 126 yılında⁴⁵ sona erdirebilmiştir. Florus bu konuda şöyle bildirmektedir: “[1.35.7] Aquilius sonunda bazı kentlerin teslim olmasını sağlamak için su kaynaklarını zehirlemek gibi uygun görülmeyen bir yöntemle Asia savaşını sona erdirdi. Bu zaferini hızlandırırsa da, utanç kaynağı oldu, çünkü şimdiye kadar lekesiz olan Roma silahlarını ilahi kanunlara ve atalarımızın uygulamalarına tecavüz eden kirli ilaçlar kullanarak itibardan düşürdü”. Bu veri ayaklanmanın, sadece Aristonikos etrafında dönmediğini, onun ölümünden sonra da bölgede azımsanmayacak sayıdaki kentte devam ettiğini teyit eder niteliktedir. Dolayısıyla Roma'nın çok fazla zorlandığı ve savaşı ancak insani olmayan yöntemlere başvurarak sonlandırdığı görülmektedir.⁴⁶

Senato savaş sonunda Pergamon Krallığı'nın en verimli kısımlarının imparatorluğa dâhil olması ile burada bir Asia Eyaleti kurulmasına karar vermiştir. Bu kararı uygulamaya koymak ve Asia işlerini düzenlemek (sınırları saptamak) üzere Konsül Manius Aquilius ile yanındaki on senatörden oluşan komisyon çalışmaya koyulmuşlardır. Bu arada Aristonikos'a karşı yürütülen savaşta Roma'ya destek vermiş olan Asia krallıkları, Roma'dan bu yardımlarının karşılığını talep etmişlerdir. Iustinus bu yöndeki gelişmeleri şöyle aktarmaktadır: “[37.1] Aristonikos esir alındıktan sonra, Massilia halkı dostları olan Phokaiialılar için Roma'ya

41 Broughton (1934) bu kentin Karia'da değil Kaikos nehri üzerindeki Stratonikeia olduğunu savunmaktadır ve Aristonikos adına basılmış sikkelerin de burada bulunması bu görüşü teyit etmiştir. Perperna'nın ve aşağıda bahsedeceğimiz Aquilius'un zaferleri ve Pergamon'da düzenlenen festivalle ilgili yazıtlara ait referanslar için bkz., Habicht 2008, 320, dipnot 209.

42 Perperna'nın Stratonikeia'yı ele geçirmesi, Aristonikos'un yakalanması ve ona karşı yürütülen savaşın sona ermesiyle ilgili olarak ayrıca bkz., Velleius Paterculus, 2.4.1; Valerius Maximus, 3.4.5; Iustinus, *Epitoma historiarum Philippicarum*, Prologi, 36; Orosius, 5.10.5; Appianus, *Mithridatika*, 62 b.

43 Aristonikos'un hapisanede öldürülmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz., Orosius, 5.10.5.

44 Iustinus, 36.10-11.

45 *Fasti Triumphales*, s.105.

46 Manius Aquilius'un son direnç noktalarına vurduğu darbe ve Asia'nın boyunduruk altına alınmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz., Cicero, *De Oratore*, 2.195; Sallustius, 4.67.8; *Fasti Triumphales*, s.105; Velleius Paterculus, 2.4.1; Appianus, *Bellum Civilem*, 1.22 a.

elçiler gönderdiler, senato bu kentin ve isminin yok edilmesini emretmişti, çünkü hem o zamanda hem de önceden Aristoniko'sa karşı yürütülmekte olan savaşta Roma halkına karşı silaha sarılmışlardı. Elçilik heyeti senatonun onları bağışlamasını sağladı. [2] Aristoniko'sa karşı yardımda bulunmuş olan prenslere ödüller bahşedildi; Pontuslu Mithridates'e Büyük Phrygia dağıtıldı; savaşta ölmüş olan Cappadocia kralı Ariarathes'in çocuklarına Lycaonia ve Cilicia bağışlandı; [3] Roma halkı müttefiklerinin çocuklarına annelerinin çocuklarına olduğundan daha sadık davrandı, çünkü birisiyle genç prenslerin krallığı yüceltildi, diğeriyle onlar hayatlarından oldular". Görüldüğü gibi, Roma bölgedeki ayaklanmaları bastırdıktan sonra savaş sırasında kendisini destekleyen Asia krallıkları arasında bir zamanlar Pergamon egemenliğinde bulunan Batı Anadolu topraklarını bölüştürmüş, kendisine karşı tavır alan Hellen kent devletlerine karşı da sert tedbirler almıştır. Phokaia bağışlansa da, büyük olasılıkla diğer kent devletleri Roma'nın gazabından kurtulamamışlardır.

SONUÇ

III. Attalos'un MÖ 133 yılında topraklarını vasiyet yoluyla Roma'ya devrettiği bir gerçektir. Onun, iktidara gelmeden önce annesi ve eşiyle ilgili olarak yaşadığı travmalardan dolayı, tahta geçtiğinde rakiplerine karşı acımasız olduğu, toplumdan kendisini soyutladığı ve kendisini sanat, botanik ve kimya işlerine verdiği yönündeki kaynaklara dikkatle yaklaşılması gerekmektedir, çünkü özellikle yazıtlardan kendisinin yapması gereken görevlerini normal koşullarda icra ettiğini öğrenmekteyiz. Kanımızca onun ölmeden önce topraklarını Roma'ya vasiyet yoluyla bırakmasının sebebi, kendisi öldükten sonra, sosyal ve siyasal çalkantıların olduğu bir dönemde, krallığında bir iç savaşın çıkabileceğini öngördüğünden ve Roma'nın da Anadolu'da kendisine sadık vasal devletleri iç işlerinde özgür bıraktığını bildiğinden dolayı Roma'nın Pergamon Krallığı'nın geleceğini sağlam bir şekilde belirlemesini sağlamaktır. Aslında III. Attalos bir paranoyak değil, halkı için yapabileceğinin en iyisini yapan sağ görüşlü bir kraldır. Krallığını bu vasiyetle karışıklıktan ve kaostan kurtarmayı amaçlamıştır. Zaten kendisi de, çok güçlenen Roma'nın kısa süre sonra Asia üzerindeki baskısını artıracığının farkında olmalıdır.

Ancak onun bu geleceğe dönük vizyonu Roma iç siyasetini krize sevk edecektir. Bu vasiyetin Roma'daki sınıf çatışmasının had safhaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bütün bu iç siyasi krizin toprağı olmayan gazilerin kamu topraklarına yerleştirilmesi ve devlet gelirlerinden daha fazla pay alma arzularından kaynaklandığı söylenebilir. III. Attalos'un bıraktığı miras ve bunun kimler arasında paylaştırılacağı meselesi de o dönemde gündemde olduğundan dolayı bu vasiyet, ekonomik arzuların uygulamaya geçirilmesi yönündeki sıradan halkın hırslarını törpülemiş olmalıdır. Bu bağlamda Florus (1.47.7-8) Pergamon Krallığı'nın miras olarak bırakılması sonucunda elde edilen zenginliklerin ahlaki bir yozlaşma doğurduğunu, bunun da Roma'daki utanç verici iç savaşları körüklediğini bil-

dirmektedir. Plinius (33.148-150) da, gümüş eşya üzerine olan tartışmasında, Roma'nın Asia ile bağlantıya geçmesi sonucunda Roma ahlaki değerlerine ard arda yapılan saldırıları listelemektedir. İlk önce Scipio'nun Asia'yı fethetmesi İtalya'ya lüks hayat tarzını getirmiş, ancak III. Attalos tarafından Pergamon Krallığı'nın MÖ 133 yılında Roma'ya vasiyet yoluyla devredilmesi "ahlaki değerlerimiz üzerine çok daha ciddi hasarlar vermiştir" demektir. III. Attalos'un mal ve mülklerinin açık artırma ile satılması sırasında, Roma halkı "sadece yabancıların zenginliğini takdir etmekle kalmamış, aynı zamanda onu arzulamıştır" ki, onlar bu tadı daha önce L. Mummius'un MÖ 146 yılında Korinthos'u yıkmasından sonra Roma'ya getirdiği heykeller ve resimlerle almıştı.⁴⁷

Bu antik kaynaklarda geçen eleştirilerden de anlaşılacağı üzere Pergamon gibi zengin bir krallığın⁴⁸ vasiyet yoluyla Roma'ya devredilmesi Roma iç siyasetinde çıkar çekişmelerini artırmış ve bunun sonunda son dört yüz yıl içinde Roma'da kayıtlara geçen ilk politik cinayet (Tiberius Gracchus'un öldürülmesi) gerçekleşmiş ve arkası da gelmiştir. Vasiyetin bırakıldığı MÖ 133 tarihi Roma'da iç savaşlar döneminin başlangıcı olmuştur. Bu vasiyet Roma'ya Anadolu'nun kontrolünü kazanması için fırsat doğursa da, uzun vadede iç çekişmeler yönünden Roma'nın kanlı iç savaşlara sahne olmasının önünü açan etkenlerden birisi olmuştur.

Diğer taraftan Roma'nın bu vasiyetin bırakılmasından yaklaşık üç sene sonra aktif bir harekatta bulunabildiğine şahit olmaktayız. Bunda Roma'daki iç çekişmelerin ve Aristonikos'un başkaldırısının rol oynadığı görülmektedir. Aristonikos ayaklanması Roma'nın Pergamon konusundaki düşünce ve ümitlerini kırarak bir ortam oluşturmuştu. Aristonikos her ne kadar özellikle kölelerin desteğini alan sosyal bir devrimci olarak gösterilmeye çalışılsa da, bu imajın Roma taraftarı tarihçiler tarafından kasıtlı olarak uydurulma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Ayaklanmayı bastırmakta zorlanan Roma, böyle bir imaj yaratarak, bölgedeki bağımsız kentleri kendi safına çekmeyi amaçlamış olabilirdi. Aslında Aristonikos özellikle Pergamon ve civar kentlerin monarşik mirası ile geleneksel düzenini korumak isteyen aristokratlar ve savaş gazileri tarafından desteklenmiş olmalıdır. Bu durum karşısında Roma, mirası doğrudan askeri müdahale ile almaktan başka bir yol göremediğinden dolayı MÖ 131 yılında konsül Lucinius yönetiminde Anadolu'ya bir ordu göndermiştir. Roma ordusu şimdi ikinci kez Anadolu'ya ayak basıyordu. Ancak bu geliş ötekinden ayrı bir özellik taşıyordu, çünkü Roma bu kez, Anadolu'ya yerleşmek için geliyordu. Roma bu ordu ile kısa sürede bir sonuç elde edemese de, işin arkasını bırakmadı. MÖ 130 yılında konsül seçilen Manlius Perperna yönetiminde daha güçlü bir orduyu tekrar Anadolu'ya gönderdi. Perperna işbirlikçi devletlerin de yardımı ile Aristonikos'u Kaikos Irmağı kıyısında yendi. Aristonikos tutsak edildi ve nihayetinde öldürüldü. Aristonikos ayaklanmasından sonra yapılan toprak düzenlemeleri Anadolu'ya yönelik senatonun tutumunu da ortaya koymaktadır. Krallık, sahip olduğu Büyük Phrygia ve Lykaonia bölgelerinin ayrı ayrı Pontos ve Kappadokia krallarına bağışlanmasıyla,

47 Carey, 2003, 177.

48 Iustinus, 38.6-7; Appianos, Mithridatika, 62 b.

sert bir yöntemle yeni bir eyalete dönüştürülmüştür.⁴⁹ Ancak bu bağışlamalar krallığın ilhak edilmesinde Anadolu'nun diğer bölgelerinin fethine yönelik stratejik bir çıkarın olmadığını vurgulamaktadır. Roma, bu eyaletin oluşturulmasına rağmen, bir süre daha kendisine tabi krallıklarla Anadolu üzerindeki siyasi kontrolünü devam ettirmeyi arzulamıştır.

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- Aulus Gellius, *The Attic Nights*, 1. Cilt, İngilizce çeviri ve revizyon: W. Beloe, London 1795.
- Appianos, *The Civil Wars*, Editör: H. White, London 1899.
- Appianos, *The Foreign Wars*, Editör: H. White, New York 1899.
- Cicero, *Librorum de Re Publica Sex*, Editör: C. F. W. Mueller, Leipzig 1889.
- Cicero, M. Tulli Ciceronis: *De Oratore libri tres*, Editör: A. S. Wilkins, Amsterdam 1962.
- Diodoros, *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes*, İngilizce çeviri: C. H. Oldfather, Ciltler 4-8, London 1989.
- Eusebios, *Eusebi Chronicorum Libri*, 2 cilt, Editör: A. Schoene, Berlin 1875.
- Eutropius, *Abridgement of Roman History*, İngilizce çeviri ve revizyon: J. S. Watson, London 1853.
- Florus, *Epitome of Roman History*, İngilizce çeviri: E. S. Forster, Loeb Klasikler Kütüphanesi, New York 1929.
- Frontinus, *Strategemata*, İngilizce çeviri: C. E. Bennett, Loeb Klasikler Kütüphanesi, New York 1925.
- Iulius Obsequentis, *Il Libro dei prodigi*, Editör: S. Boncompagni, Rome 1992.
- Iustin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, İngilizce çeviri: J. C. Yardley, Atlanta 1994.
- Livius, *Periochae*, İngilizce çeviri: A. Smith (<http://www.Livius.org>).
- Lukianos, *Long Lives (Makrobioi)*, İngilizce çeviri: A. M. Harmon, Loeb Klasikler Kütüphanesi, New York 1913.
- Nikandros, *The Poems and Poetical Fragments*, Editörler: A. S. F. Gow - A. F. Scholfield, Cambridge 1953.
- Orosius, *Seven Books of History against Pagans*, İngilizce çeviri: A. T. Fear, Liverpool 2010.
- Plinius, *The Natural History*, İngilizce çeviri: J. Bostock - H. T. Riley, London 1855.
- Plutarkhos, *Plutarch's Morals*, İngilizce çeviri: E. Hinton, Revizyon: W. Goodwin, Boston 1878.
- , *Plutarch's Lives*, İngilizce çeviri: B. Perin, London 1920. 9; 1921.10.
- Pseudo-Aurelius Victor, *De viris illustribus urbis Romae*, Editör: F. Pichlmayr, Leipzig 1911.
- Sallustius, *Histories*, İngilizce çeviri: J. C. Rolfe, Loeb Klasikler Kütüphanesi, New York 1920.
- Strabon, *The Geography of Strabo*, Editör: H. L. Jones, New York 1924.
- Valerius Maximus, *Faits et dits mémorables*, 2 cilt, Editör: R. Combès, Paris 2003.
- Velleius Paterculus, *The Roman History*, İngilizce çeviri: F. W. Shipley, Loeb Klasikler Kütüphanesi, New York 1924.

Modern Literatür

- Adams, J. P. "Aristonikos and the cistophori", *Historia* 29, 1980, 302-314.
- Africa, T. W. , "Aristonicus, Blossius, and the City of the Sun", *International Review of Social History* 6, 1961, 110-124.
- Brun, P., "Les cités grecques et la guerre: l'exemple de la guerre d'Aristonikos", içinde: *Les cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l'époque hellénistique*, Actes de la journée d'études de Lyon, 10 octobre 2003, Editörler: J. C. Couvenches - H. L. Fernoux, Tours 2004, 44-52.
- Broughton, T. R. S., "Stratoniceia and Aristonicus", *Classical Philology* 29.3, 1934, 252-254.
- Cagnat, R., *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, I-IV, Paris 1911-1927, Roma 1964.
- Carey, S., *Pliny's Catalogue of Culture*, Oxford 2003.

49 Iustinus, 37.1.2; 38.5.3; Appianos, *Mithridatika*, 57.

Collins, F., "Eutropius and the dynastic name Eumenes of the Pergamene pretender Aristonicus", *Ancient World* 4, 1981, 39-43.

Demircioğlu, H., *Roma Tarihi*, 1.cilt, Ankara 1993.

Dittenberger, W., *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, Leipzig 1903-5.

Article author query

africa tw [Google Scholar]

Gruen, E. S., *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, 2 cilt, Berkeley 1984.

Habicht, C., 'The Seleucids and their rivals', içinde: *Cambridge Ancient History*, İkinci Edisyon, 8.cilt, Editörler: A. E. Astin et al., Cambridge University Press 2008, 324-382.

Hansen, E.V., *The Attalids of Pergamum*, İkinci Edisyon, London 1971.

Hiller von Gaertigen, F., *Historische griechische Epigramme*, Bonn 1926.

Hopp, J., "Untersuchungen zu den letzten Attaliden", *Vestigia* 29, 1977, 107-120.

Jones, C., "Events surrounding the bequest of Pergamon to Rome and the Revolt of Aristonicos: new inscriptions from Metropolis", *Journal of Roman Archaeology* 17, 2004, 469-485.

Rigsby, K. J., "Provincia Asia", *Transactions of the American Philological Association* 118, 1988, 123-153.

Robert, L., *Villes d'Asie mineure*, Paris 1937.

-----, *Documents d'Asie Mineure*, Paris 1987.

Robinson, E.S.G., "Cistophors in the name of King Eumenes", *Numismatic Chronicle*, 6.14, 1954, 1-8.

Sherwin-White, A. N., "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.", *Journal of Roman Studies* 67, 1977,

-----, *Roman Foreign Policy in the Near East, 168 B.C.A.*, London 1984.

Shotter, D., *Fall of the Roman Republic*, London 1994.

Texier, C., *Küçük Asya, Çeviri: A. Suat*, 3 cilt, Ankara 2002.

Aydın Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Bergama Kazası

*In the Year Books of the Vilayet of Aydın, the District of
Bergama at the End of the 19th Century*

Araş. Gör. Aysun Saribey Haykıran

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda idari, sosyal ve ekonomik açıdan vilayetleri tanımlayan vilayet salnamelerinin yayınlanmaya başladığı görülmektedir. Çoğu kez birbirini tekrar eden salnameler zaman zaman oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu vilayet salnamelerinden biri si de çalışma konumuzun ana kaynağını oluşturan "Aydın Vilayet Salnameleri"dir. H.1296 (M.1878) yılında yayınlanmaya başlayan ve H.1326 (M.1908) tarihe kadar 25 defa çıkan Aydın Vilayet Salnameleri'nde, Bergama Kazası'nın sosyo-ekonomik ve idari yapısı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Salnamelerden edinilen bilgilere göre Bergama Kazası, gerek nüfusu gerekse Kazada yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği ve sahip olduğu eğitim seviyesiyle Aydın Vilayeti'nin İzmir Sancağı'nın önemli bir Kazası konumundadır.

Bu çalışma, içerdiği bilgilerin çeşitliliği yanında resmi belge ve veri niteliğinde olması dolayısıyla yerel tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir kaynak vazifesini gören Vilayet Salnameleri'nden biri olan Aydın Vilayet Salnameleri'ne göre Bergama Kazası'nın XIX. yüzyıldaki durumunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Aydın Vilayet Salnameleri, Aydın Vilayeti, İzmir Sancağı, Bergama Kazası

Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi
Anabilim Dalı, Merkez Kampüs AYTEPE - AYDIN
e-mail: asaribey@adu.edu.tr

Abstract

In the second half of the 19th century in Ottoman Empire, it is the Vilayet Year Books that began to be published gives social and economic information about the vilayets. Even though the Year Books repeat themselves mostly, they sometimes give very detailed data as well. One of them is the Aydın Vilayet Year Books that are the main source of this study. In Aydın Vilayet Year Books published 25 times from 1878 to 1908, there are important data about Bergama's socio-economic and administrative structure that is a district in the Vilayet of Aydın. According to the Year Books, Bergama is a considerable district in the Sanjak of İzmir, Vilayet of Aydın in terms of its population, variety of products, and level of education.

In this study the District of Bergama from the last period of the 19th century to the first years of the 20th century are examined thanks to the Aydın Year Books that is one of the Vilayet Year Books as indispensable sources for local historical studies due to containing various data, being official documents and sources for data.

Key Words: Aydın Vilayet Year Books, Vilayet of Aydın, Sanjak of İzmir, District of Bergama

Giriş

Salnameler son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo- kültürel ve sosyo ekonomik yapısının aydınlatılmasında önemli veriler içeren temel kaynaklardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata salname adı verilmiştir. Salname Farsça bir kelime olup yıl anlamındaki sal ile name yazılı şey mektup anlamına gelen name sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur.¹ Dilimizdeki karşılığı yıllık olup kelimenin Fransızca karşılığı "Annuaire" ve İngilizce karşılığı "Year- book" tur.² Salnameler, devlet salnameleri, vilayet salnameleri, nezaret salnameleri ve özel salnameler olmak üzere dört guruba ayrılmaktadır.

Salnameler arasında en uzun süre devam eden ve kapsam açısından en geniş olanları devlet salnameleridir. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye adındaki ilk devlet salnamesi tarihçi Hayrullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın yardımlarıyla Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanarak 1847 tarihinde yayınlanmıştır.³ 1847-1912 yılları arasında düzenli olarak yayınlanan devlet salnameleri Osmanlı tarihi, idari teşkilatı kurumları, ilmi, iktisadi, askeri, kültürel ve diğer alanlarına ilişkin önemli bilgiler içermektedir.

1 'Salname', İ.A., Diyanet Vakfı,, C.36, İstanbul, 2009. s.51-52.

2 Hasan Duman, Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri, Ankara, 2000, s. 1.

Devlet salnamelerinin ardından vilayet salnamelerinin yayınlandığı görülmektedir. Vilayet salnameleri ilgili vilayetin idari bölünüşü, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafya, eski eserler, ticari ve ekonomik faaliyetleri, sanayi nüfus, okullar, kütüphaneler v.b. gibi birçok alanda bilgiler içermektedir.⁴ İlk vilayet salnamesi 1866 yılında çıkarılan Bosna, son salname ise 1918’de çıkarılan Müstakil Bolu Salnamesi’dir. 1867’de Vilayet Nizamnamesi’nin yayınlanmasının ardından salname çıkaran vilayet sayısında artış olmuştur.

Vilayet salnamelerinin yanı sıra Salname-i Askeri, Salname-i Bahri, Hariciye Salnamesi, Maarif Salnamesi, İlmiye Salnamesi ve Rüsumat Salnamesi gibi çeşitli nezaret salnamelerinin yanı sıra Ali Suavi’nin 1871’de çıkardığı Türkiye ve İstanbul’da Ebüzziya Bey’in 1873’te yayınladığı Salname-i Hadaika gibi özel salnamelerde yayınlanmıştır.⁵

Çalışma konumuzun ana kaynağını oluşturan merkezi İzmir Sancağı olan Aydın Vilayet Salnameleri’nin ilki H. 1296 (M.1878) sonuncusu ise H. 1326 (M.1908) tarihli olup tamamı 25 adettir.⁶ Aydın Vilayet Salnameleri’nde başlangıçta daha çok İzmir Sancağı’na bağlı Bergama Kazası’nda görevli idare memurları ve makamları anlatıldıktan sonra kazanın sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin bilgiler vermiştir.⁷

Bu çalışma Aydın Vilayet Salnameleri’ne göre, Bergama Kazası’nın XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başına kadarki süreçte coğrafi konumu, idari ve iktisadi yapısı, eğitim ve nüfus durumunu ile üretim ve tüketim ilişkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bergama’nın Coğrafi Konumu

Günümüzde İzmir İli’ne bağlı bir ilçe merkezi olan Bergama Ege Bölgesi’nde Bakırçay’ın geçtiği ovanın kuzey kenarında 300 metre yükseklikteki bir tepenin eteklerinde yer almaktadır. Ege Denizi ve Çandarlı Körfezi’ne 25–30 km. mesafede olan Bergama’nın antik dönemdeki ismi Pergamon’dur.⁸ Eskiçağ’da muhteşem abideleriyle büyük bir şehir ve aynı adı taşıyan krallığın merkezi olmasının yanı sıra Ortaçağ’ın önemli stratejik mevki Karesioğulları’nın merkezi ve sonuç olarak kalabalık bir Osmanlı şehri olmasıyla dikkat çekmektedir.⁹

Aydın Vilayet Salnameleri’nde Bergama Kazası’nın coğrafi konumu hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Salnamelere göre; Bergama Kazası 39 derece 6

3 ‘Salname’, İ.A., Milli Eğitim Bakanlığı, C.X, Ankara, 1993, s.134.

4 1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca,), Yayına Hazırlayan: H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, 2000, s.XVI.

5 Vehbi Günay, ‘Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ’, Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, İzmir, 1998, s.357.

6 Aydın Vilayet salnamelerinin listesi için bkz. Hasan Duman, Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri, Ankara, 2000, s. 80–82.

7 Elif Yeneroğlu, ‘Aydın Vilayet Salnamelerinde Kuşadası Kazası’, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, İzmir 2001, s.219.

8 Kâmûsu’l- A’lâm’de Bergama kazanın coğrafi konumu ‘Aydın vilayetinin İzmir Sancağı’nda kaza merkezi bir kasaba olup İzmir’in 85 kilometre şimalinde ve sahil-i bahriden 30 kilometre içeride olarak Bakırçay’ın bir saat

dakika kuzey enlemi ve 24 derece 50 dakika doğu boylamında olup kuzeyinde Karesi Sancağı, doğusunda Soma ve Manisa kazalarıyla güneyinde Menemen Kazası ve Çandarlı Körfezi ile batısında Adalar Denizi ile çevrilidir. Bergama Kazası'nın merkez kazası Bergama Kasabası olup denizden yüksekliği 63 metredir. Geniş ve verimli bir ovaya bakan dağ eteklerinde kurulmuştur. Merkez vilayete uzaklığı 12 saat olan Bergama'ya karayoluyla ulaşım Soma'ya kadar şimendiferle yani demiryoluyla oradan da araba ile yani karayoluyla sağlanırdı. Ayrıca Bergama'dan yaya olarak da 19 saatte İzmir'e ulaşılabilir. Bergama Kazası, 1200 km²'sini ekili, 300 km²'sini tarıma elverişli fakat ekili olmayan, 1026 km²'sini boş ve 230 km²'sini ormanlık olmak üzere toplam 2856 km² alandan ibarettir.¹⁰

Bergama Kazası'nın coğrafi konumun dışında Aydın Vilayeti Salnameleri'nde Kazanın dağları, çayları, vadileri ve kaplıcaları hakkında da önemli bilgiler edilmektedir. Bilindiği üzere Bergama'nın kuzeyinde Madra (Pindasus) Dağı, kuzeybatısında 1051 metre yüksekliğinde Geyikli Dağları'yla güneybatısında 1144 metre yükselteli Yaylacık Dağı uzanmaktadır. Daha sonra Bakırçay'a inilerek Kaşıkçı Dağları'na ulaşılmaktadır. Ayrıca kaza dâhilinde bu dağlara paralel Yund Dağları göze çarpmaktadır. Bakırçay Vadisi'nde zincirleme tepeler Karadağ'a kadar uzanmaktadır.¹¹ Bu dağlarla ilgili ayrıntılı bilgileri H. 1326 (M.1908) Aydın Vilayet Salnamesi'nden edinmek mümkündür. Bu salnamede şu bilgilere yer verilmektedir: "Cihet-i şimalide Bergama Kazası'yla Karesi Sancağı'nı tefrik eden sath-bahirden 1221 metre irtifaında ve şimal-i şarkiden cenubi-u garbiye mümtet olan Madra ve Musluk dağlarından hasıl olan Koca, Akmaz, Kozak, Geyikli, dağları mevcut olduğu gibi cihet-i şarkisinde de Yunt Dağı'ndan hasıl olmuş münbit araziye havi ufak dağlar var ise de o kadar haiz-i ehemmiyet değildir. Cihet-i cenubisinde dahi Karadağ nam-ı diğerle Karahasan Dağı vardır."¹²

Kazada yer alan Bakırçay ve Ayazmend çaylarıyla ilgili verilen bilgiler de son derece ayrıntılıdır. İlgili salnamede belirtildiği şekliyle "Karesi Sancağı'nın Uzunca Yaylası'ndan neb'an eden Bakırçay cihet-i şimali ve şarkideki dağlar arasında vaki ve Soma hududundan Adalar Denizi'ne kadar mümtet olan geniş ovası ekser arazi-yi münbiyesini iska ettikten ve sağ taraftan Musluk ve Madra dağlarından gelen Sarıcalar nam-ı değer Kuru ve İlya ve Bergama Kasaba'sının şarkisindeki Kesel ve dahilinden gelen Boğaz, Kaşlı, Hisar ve Ilgın çaylarını aldıktan sonra Kilise Köy iskelesiyle Çandarlı Kasabası arasında kumla kapanmış bir mahalde denizle munsabb olur. Madra Dağı'ndan hâsıl olan Ayazmend Çayı'da Ayazmend Kasabası'nın cihet-i cenubi'yesinden Adalar Denizi'ne dökülür."¹³ Kazada iki vadi bulunmaktadır. Bunlardan Bergama Kasabası'nın kurulduğu dağın batısında yer alan vadi daha geniş ve içerisinden geçen nehir daha büyükken dağın doğu kısmında

şimalinde vakidir." şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Şemsettin Sami, Kâmûsu'l- A'lâm, C.II, İstanbul 1306, s.1280, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

9 Ferdidun Emecen, 'Bergama' Diyanet Vakfı, C. V, s. 492.

10 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.313.

11 Eyüp Eriş, Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası, Bergama, 2003, s.12.

12 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.317

yer alan vadi daha dar ve dağa yakın kısmı taşlık ve kayalıktır. ¹⁴

H.1296 (M.1878) Salnamesi'nde Bergama Kazası'nda Paşa,¹⁵ Debbaglar, Menteşe, Geyikli ve Kaynarca Ilıcaları, sularının içeriği, kükürt değerleri¹⁶ ile hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldıklarına dair bilgilerin yanı sıra kimler tarafından işletildikleri ve bu ılıcalardan elde edilen gelirin nerelere harcandığı konusunda da bilgiler yer almaktadır.¹⁷

İdari Yapı

Osmanlılar döneminde Hüdavendigar Sancağı'na bağlı bir kaza olan Bergama XVI. yüzyılda 120 köy, 30 mezra, 38 çiftlik ve bir yaylağa sahipti. Uzun süre yöreye hâkim olan ayanlar (Arapoğulları ve Karaosmanoğulları) idaresine son verilince yeniden merkezden gönderilen idareciler tarafından yönetildi. 1841'de kaza müdürlüğü haline getirildi. 1864'te Karesi Sancağı'na bağlandı. 1867'de de kaymakamlık oldu. Daha sonra teşkil edilen Aydın Vilayeti'ne¹⁸ bağlı Saruhan Sancağı'nın bir kazası haline geldi. (1873) 1883'te Saruhan Sancağı'ndan ayrıldı ve Aydın Vilayeti'nin İzmir Sancağı'na bağlandı.

Bergama Kazası H.1296 (1878/1879), H.1297 (M.1879/1880), H.1298 (M.1880/1881), H. 1299 (M.1881/1882)¹⁹ Aydın Vilayet Salnameleri'nde idari yönden Saruhan Sancağı'na bağlı iken, H.1300 (M.1882/1883) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde İzmir Sancağı'nın on kazasından biri olarak görülmektedir.

H. 1296 (M.1878/1879) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde beş nahiye ve üç kasabaya sahip olan Bergama Kazası'nın nahiye ve kasaba isimleri belirtilmemiş-

13 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.316-317.

14 Şehrin bina edilmiş olduğu dağın şarki ve garb eteğinden uzanıp giden iki vadiden garbdaki daha vasi ve dâhilinden geçen nehir daha büyüktür. Bugün şehrin üst tarafındaki nehir kısmında (Bergama çayı) denildiği gibi ezmine-i atıkada ismi (Selinos) idi. Şark cihetindeki vadi daha dar ve hatta dağa yakın olan kısmı taşlık kayalık olup derinundaki nehrin ismi bugün Kaşlı çayı) ve nam-ı kadimi (Keynos)dur. Her iki nehrin suları mevsim-i şitada artar yazın çekilir. Nehri mezkûrun ileride (Bakırçay) denilen ve kadimen Caicos ünvanı altında tanınmış olan nehri- asliye mülâki olur ki bu da Kilise köy İskelesi (Bergama şehri kadimim İlyâ) nam kasabasında kumla kapanmış bir kısmı ile munsabb olur". H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.325.

15 1296 tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde Bergama Kazası'ndaki Paşa Ilıcası hakkında da şu bilgiler yer almaktadır: "İlica-yı Bergama dâhilinde üzeri açık Paşa Ilıcası demekle maruf 5 kıt'ada kaplıca bulunup bunlardan birinin maraz-ı dâhiliye ve cildiyeve havas-ı kesire ve nafıası mezkûrdur." Bkz. H.1296 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1878/1879), s. 128;

16 Paşa Bergama Kazası dâhilinde vaki beş ılıcadan biri olup, Bergama'nın 15 kilometre canib-i şarkisinde ve santigrad (32) derece-i harareddedir. Terkibatında: Kibritit-i sūd, kibritit-i mağnezi, fahmiyet-ı sūd ve serbest olarak hâmız-ı kibriti gazını hâvi olub- emraz-ı cildiye ve reyse-i mafsaliye-i müzmineye mübtelâ olanları şifâyâb itmektedir. Bkz: Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308, Haz: Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara 2011, s.587.

17 H.1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908),s.318-319

18 Aydın Vilayeti 1864 Nizamnamesi'nin uygulaması olarak kurulmuştur. İzmir Merkez Sancağı, Aydın Sancağı ve Menteşe Sancağı'ndan oluşmaktaydı. 1867'de İzmir Merkez Sancağı'nın Kuşadası, Çeşme, Tire Ödemiş, Urla, Foçateyn (Eski ve Yeni Foça) ve Menemen olmak üzere toplam yedi kazası vardır.1877 yönetsel düzenlemesinde Aydın Vilayeti'nin sancak sayısı dörde çıkmıştır. Merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti, İzmir Merkez Sancağı, Aydın Sancağı, Saruhan Sancağı ve Menteşe Sancağı'ndan oluşmaktaydı. Bu dönemde Ödemiş, Urla, Çeşme, Menemen, Bayındır ve Kuşadası olmak üzere toplam 6 kazası vardır. 1884'de yapılan yeni bir düzenlemeyle kurulan Denizli Sancağı ile birlikte vilayetin sancak sayısının beşe çıktığı görülmektedir. Bu dönemde İzmir Merkez Sancağı'nın 10 kazası Ödemiş, Urla, Bayındır Bergama, Tire Çeşme, Seferihisar Foçateyn, Kuşadası ve Menemen idi. Necmi Ülker, "Aydın Vilayet salnamelerine göre, XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası," I.Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, İzmir 1997, s.98

tir.²⁰ H.1297 (M.1879) tarihli salnamede Bergama'nın Nevahi-yi Bergama, Ilıca-yı Bergama, Ayazmend, Kozak ve Çandarlı olmak üzere toplam beş nahiyesi bulunmaktadır.²¹ H.1298 (1880) Salnamesi'ndeki kayıtlardan Bergama Kazası'na Dikili Nahiyesi'nin bağlandığını öğreniyoruz.²² 1884 yılında Bergama Kazası'na Kiliseköy Nahiyesi'nin de eklenmesiyle Bergama, XX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam edecek olan yedi nahiyeli kaza merkezi olma hüviyetini kazanmıştır.²³

Rumi 1307 (M.1891) tarihli salnameye göre merkez kaza olan Bergama Kasabası'na bağlı köyler, nüfus ve emâkin durumları tabloda gösterilmiştir.

H.1312 (M.1894) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Bergama Kazası'nın 173 köy, 69 mahallesi 15400 adet dükkân mağaza, hane ve mekânı bulunmaktadır. Bunların 49 mahallesi, 167 köyü, 12.826 hanesi İslam, 17 mahalle ve 6 köy ve 2294 hanesi Rum, 2 mahalle ve 190 hanesi Ermeni ve 1 mahalle ile 90 hanesi Ya-

Köyün Adı	Nüfus	Emâkin	Köyün Adı	Nüfus	Emâkin
Sazçiftliği	66	15	Tahtacı Karyesi	187	45
Kalarga	209	60	Kapıkaya Karyesi	243	50
Aşağıkırklar	262	80	Yağcıbedir Yanigöde	154	37
Demrciboğazi	126	38	Yanigöde-Avunduruk	233	50
Karaçetlemik			Çayıralanı	210	45
Pınar	95	23	Kaleardı		
Narlıdere	114	26	Muhacirhamzalı	94	28
Karadere	247	52	Bölcek	371	100
Yalınzev	145	45	Sarıcalar	417	100
Babasağır	159	42	Göçbeyli	989	238
Bağcıbedircanoğlu	69	13	Yukarıkırklar	345	85

hudi'dir.²⁴

Bergama Kazasının idari yapısı ve kaza yönetimine ilişkin salnamelerde yer alan bilgilere göre, Bergama Kaza'sı, kaymakam ve maiyetindeki naib, mal müdürü ve tahrirat kâtibi vb. memurlar tarafından yönetilmekteydi. Kaza idare meclisi ise yukarıda saydığımız memurlara ek olarak seçilmiş üç azanın katılımıyla toplanıyordu. Bidayet mahkemesi, maarif meclisi, menafi idaresi ve tapu idaresi kazadaki diğer idari birimlerdi.

19 H.1300 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1883), s. 205

20 H.1296Aydın Vilayet Salnamesi (M.1878/1879), s. 128.

21 H.1297 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1880), s. 131.

22 H.1298 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1881), s.165.

23 H.1301 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1884), s. 107-111.

24 H.1312 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1894),s.243-244.

1878- 1908 yılları arasında yayınlanan Aydın Vilayet Salnameleri'nden Bergama Kazası'nın en büyük mülki amiri olarak kaymakamlık yapmış kişiler tespit edilebilir.

Aydın Vilayet Salnamelerinde Bergama Kazası'nda reis, azalar, kâtip ve sandık emini, doktor ve komiser ve menafi vekilinden oluşan belediye meclisine 1878/1879 yılında rastlıyoruz. Salnamelerde belediye gelirlerine ait bilgi 1897/1898 (87099 kuruş) ve 1901/1902 tarihleriyle 1905 (85000 kuruş) yılında veril-

Kaymakam	Salnamenin Tarihi
Mahmut Raci Bey Efendi	H.1296 (M. 1878) – H.1300 (M. 1883)
Mehmet Tevfik Efendi	H.1301 (M.1884) – H. 1302 (M. 1885)
Mehmet Said Bey	H.1304 (M. 1888) – H.1306 (M. 1890)
Nizamettin Bey	H.1311 (M. 1893) – H.1314 (M. 1896)
Cavid Bey	H.1315 (M. 1897) – H.1319 (M. 1901)
Ali Rasih Bey	H.1320 (M.1902) –H. 1323 (M. 1905)
Kemalettin Bey	H.1323 (M. 1905) – H.1326 (M. 1908)

mektedir.

H.1296 (M.1878) Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Bergama Belediye Meclisi üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır:

Belediye Meclisi

Başkan: Hasan Zühdi Efendi

Üye:

Hafız Hüseyin Efendi

Kigorek Efendi

İsmail Hakkı Efendi

Peraşko efendi

Avramsedi Efendi

Tabib: Corcaki Efendi.

Katip: Hafız Şerif Efendi

Sandık Emini: Hafız Nail Efendi

Menafi Vekili: Ali Efendi²⁵

H. 1297 (M.1879) Yılı Salnamesi'nde ise belediye başkanlığına Hafız Hüseyin Efendi getirilirken diğer belediye meclisi üyelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.²⁶ Hüseyin Efendi belediye başkanlığı görevini 1881 tarihine kadar devam ettirmiş, Bergama Belediye Başkanlığı'na 1882 senesinde Salim Efendi atanmıştır. Aşağıda Bergama Belediye Başkanları ve görevli oldukları dönemler belirtilmiştir.²⁷

25 H. 1296 Aydın Vilayeti Salnamesi (M.1878), s.126.

Bergama Kazası'nda da Aydın Vilayeti'nin diğer kazalarında olduğu gibi idari, ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlarıyla Tanzimat'la başlayan modern yapılanma modeli uygulanmıştır. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamesi ile 1869 Maarif Nizamnamesi doğrultusunda Tanzimat'ın eşitlik ilkesine uygun Müslim Gayri Müslimler'in yer aldığı meclisler, komisyonlar, sandıklar kurulmuştur. Kaza yönetim idare meclisi, belediye dairesi, menafi sandığı, eğitim komisyonu ile ilk ve ortaokullar bu çağdaş kurumlar arasındadır.²⁸

Belediye Başkanı	Görev Yılı
Hasan Zühdi Efendi	1878
Hafız Hüseyin Efendi	1879-1881
Hafız salim efendi	1882-1890
Hüseyin Efendi	1893-1894
Süleyman Efendi	1895-1897
Ali Ağa	1898-1899
Ömer Ağa	1901
Hacı Hüseyin Efendi	1902-1903
Ömer Ağa	1905
Mahmut Efendi	1908

Nüfus

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk nüfus sayımı olan 1831 nüfus sayımında Bergama

Kazası Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı kazalar arasında görülmektedir. 1831'de Bergama Kaza'sının genel nüfusu 1879 kişidir.²⁹ 1844-1845 tarihli Temettuat Defterlerinde kaza merkezinde 848 hane olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Bu sayıyı her ailede beş kişinin yaşadığını varsayarak, Bergama merkez kazasının yaklaşık olarak 4240 kişilik bir nüfusu olduğu söylenebilir. Vergi verenlerin sayısı 849 kişi, vermeyenlerin ise 52 kişidir. Toplam 901 kişi kayıtlıdır. 1878 tarihli İlk Aydın Vilayeti Salnamesi'nde kazanın nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyip "Bergama Kazası, beş nahiye ve üç kasabasıyla beraber Müslim ve gayrimüslim 850 haneden 22000 bin nüfusa havidir." ifadesinden kazanın nüfusunun 22000 kişi olduğu anlaşılmaktadır.³¹

H.1300 (M.1883) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre kazanın nüfusu 25000 İslam, 6000 Gayri Müslim, 100 Müslüman Kıpti ve 30 Gayrimüslim Kıpti olmak üzere toplam 31130 kişidir.³²

H.1306 (M.1890) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde Aydın Vilayeti'nin nüfusu başlığı altında vilayetin beş sancağından İzmir Sancağı'nın nüfusu hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "Beş sancaktan biri İzmir şehri olup doğrudan doğruya on kaza, beş nahiye ve nefsi-i İzmir şehir 37825 haneye, 76 mahalleye, 151400 nü-

26 H. 1297 Aydın Vilayeti Salnamesi (M.1879), s.141.

27 Bergama Belediye başkanları listesi tarafımızdan Aydın Vilayeti Salnameleri temel alınarak oluşturulmuştur..

28 Benzer uygulamaların Kuşadası Kazası'ndaki yansımaları için bkz: Cahit Bilim, "Salnamelerde ve Arşiv

Belgelerinde Kuşadası' Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, İzmir 2001, s.213.

29 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı:1831, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943, s. 97.

30 Müzeyyen Gazet, "Hicri 1260-1261(1844-1845) Tarihli Bergama Temettuat Defterlerine Göre Bergama'nın 19. Y.Y. Ortalarında Durumu" Bergama Yakın Tarihi (Bildiriler- Tartışmalar), Duyal Matbaacılık, İzmir 1996, s.64.

31 H. 1296 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1878),s.128.

fusa şamildir. Merkez vilayete tabi olan kazalardan Foçateyn 14417, Menemen 19626, Bergama 61831, Çeşme 30359, Urla 22633, Seferihisar 6833, Kuşadası 7355, Tire 31650, Ödemiş, 57019, Bayındır 21554 nüfusa havidir.”³³ kaydından 1890’lı yıllarda Bergama Kazası’nın 61831 kişilik nüfusuyla İzmir Sancağı’nın en kalabalık kazası olduğu anlaşılmaktadır. Kaza merkezi Bergama Kasabası’nda 17493 kişi yaşamaktadır.³⁴

Rumi 1307 (M.1891) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi’ne göre Bergama Kazası’nın genel nüfusu 53.823 İslam, 10.250 Rum, 809 Ermeni, 258 Bulgar, 495 Yahudi ve 76 Ecnebiye olmak üzere 65.711 kişidir.³⁵ H.1314 (M.1896) Salnamesi’nde yer alan bilgilere göre ise Bergama Kasabası 13252’si erkek ve 9687’si kadın olmak üzere 23039 kişilik bir nüfusa sahiptir.³⁶ XX. yüzyılın başlarında ise kazanın genel nüfusu 65711’den 75987’ye yükselmiştir.³⁷

Aydın Vilayeti Salnameleri’nin sonuncusu olan ve kazanın genel nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi veren H.1326 (M.1908) tarihli salnamede yer alan nüfusa ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.³⁸

Binalar

Bergama Kazası’ndaki binalara ait ilk bilgileri H.1296 (M.1878) yılına ait ilk Aydın Vilayet Salnamesi’nden öğreniyoruz. 1878’de kazada bir askeri depo, büyük küçük yüz kadar camii ve mesacid ile dokuz pamuk ve bir un ve dört adet de tütün fabrikası, iki gureba hastanesi, dört yel değirmeniyle çalışan un fabrikası, dört

İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Yekün		Mülahazat
İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	
5956	6142	3047	3512	187	202	297	308	9487	10165	Bergama
1177	1165	1335	1426	-	-	-	-	2512	2591	Dikili
155	1684	741	822	-	-	-	-	2291	2506	Çandarlı
1795	1910	389	504	-	-	-	-	2184	2419	Kilise
2039	2208	156	161	-	-	-	-	2195	2369	Ayazmend
2916	2975	-	2	-	-	-	-	2916	2978	Kozak
5394	5486	350	435	-	-	-	-	5749	5921	İhca-yı Berg.
5717	5618	1040	1176	245	251	-	-	7002	7045	Nevahi-i Ber.
26544	27194	7063	8035	432	453	297	308	34336	35994	Yekün

32 H.1300 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1883), s.150-151.

33 H. 1306 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1890), s. 91-92.

34 Aynı tarihte kaza merkezi olan Bergama kasabasında “Yerli Zükûr 6511, Rum 1609, Ermeni 165, Yahudi 213, yerli İnas İslam 4481, Rum 1932, Ermeni 154, Yahudi 226, Yerli Zükûr ve İnasın Yekünü 15291, Yabancı Zükûr İslam 672, Rum 638, Bulgar, 170, yabancı İnas İslam 261, Rum 331, Bulgar 130 Yabancı zükûr ve İnasın Yekünü 2202 kişi olmakla beraber yekun-u umumi 17493 kişidir.” Bkz: Mustafa Özdemir, Aydın Vilayeti Salnamesi veTahlili (H. 1306- M. 1888), Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 189.

35 R. 1307 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1890),s.404

36 H.1314 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1896),s.212.

37 H.1323 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1905), s.129.

38 H.1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1905), s.312.

sabunhane ve Foçateyn ve Ayvalık memlehanelerine bağlı çeşitli tuzlalar vardır.³⁹ 1884 yılında Bergama Kaza'sında on bir cami ve yirmi beş mescit, sekiz medrese ve iki Rum Kilisesi, bir Ermeni Kilisesi, bir Yahudi Havrası ve 739 dükkân, kahvehane ve meyhane, dört hamam, dokuz buharlı çırçır fabrikası, iki yağ fabrikası, on iplik imalathanesi, yedi su değirmeni, on üç han, üç lonca, dört sabunhane ve altı sebil vardır.

Kazada mevcut binalar hakkında en ayrıntılı bilgiyi Rumi1307 (M.1891) Salnamesi vermektedir.⁴⁰ Bunun dışındaki salnamelerde sadece merkez kazada bulunan binaların sayısı öğrenilebilmektedir.

Rumi (M.1891) Salnamesi'ne göre Bergama Kazası'ndaki binaların dökümü, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Merkez kaza olan Bergama Kasabası'nda H.1323 (M.1905) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre; bir hükümet konağı, bir telgrafhane, bir ziraat bankası idaresi, on dört camii şerif, on mescit, iki kilise, bir havra, iki gureba hastanesi, 727 dükkân, on üç han, beş hamam, üç fabrika, bir rüştiye, bir erkek ilkokulu, yedi medrese ve altı Gayrimüslim mektebi bulunmaktadır.⁴¹

	Nefs-i Bergama Kasabası	Kura ve Nevahi-i Mülhakat	Yekûn
Hane	3535	11259	14794
Dükkân	779	589	1368
Mağaza	164	128	292
Kahvehane	22	88	100
Han	23	4	27
Fırın	30	39	69
Oda	17	137	154
Ahır	27	128	155
Lokanta	3	2	5
Yahudihane	2	-	2
Un fabrikası	1	1	2
Pamuk	4	4	8
Kule	205	22	227
Hamam	5	7	12
Koltuk	4	-	4

39 H. 1296 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1878),s.128.

40 Sadiye Tutsak, Mali 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi Cilt II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir 1988, s.49-52.

	Nefs-i Bergama Kasabası	Kura ve Nevahi-i Mülhakat	Yekûn
Arsa	58	213	271
Değirmen	8	100	108
Sabunhane	3	3	6
Yağhane	10	69	79
Mumhane	2	-	2
Meyhane	12	25	37
Hotel		2	2
Hayvan Damı	615	224	839?
Saman Damı	97	391	488
Baraka		7	7
Kiremithane	5	22	27
Gazino	8	5	13
Karakolhane	1	1	2
Camii- şerif	21	77	98
Mesacid	13	67	80
Medaris	9		9
Mekاتب-i İslamiye	12	69	81
Rum Mektebi	3	9	12
Ermeni Mektebi	1	1	2
Yahudi Mektebi		1	1
Rum Kilisesi	4	12	16
Havra	1		1
Kütüphane	1		1
Türbe		4	4
Hastane	2	1	3
Hükümet			
Konağı	1	7	8
Kışla	1	1	2
Hapishane	1		1
Telgrafhane	1	1	2
Liman Odası		2	2
Fener İdaresi		1	1
Çeşme ve Sebil	6	3	9
Rüsumat Dairesi		4	4

1908 Salnamesi'ne göre kaza merkezi Bergama Kasabası'nda iki dakik (un) fabrikasıyla, pamuk, zeytinyağı ve şeker fabrikaları olduğu gibi üç su değirmeni, dört yağhane, dokuz kiremithane, dört hamam, 34 fırın, on iki han, iki otel, iki sabunhane, bir mekteb-i rüşdi, iki ibtidai mektebi, dört Gayrimüslim mektebi yer almaktadır.⁴²

H. 1326 (M.1908) yılı Salnamesi'nde Bergama Kasabası'nda Osmanlılar döneminden kalma Cami-i Kebir, Yeşil Camii ve Şadırvan Camii hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Cami-i Kebir Cami'nin Sultan Bayezid Han tarafından yaptırıldığından hat, kufi ve nesih yazılarıyla yazılmış hadis ve ayetlerle süslenildiğinden ve uzun yıllar bakımsız kalıp daha sonra yeni bir tarzda restorasyon gördüğünden bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra Yeşil Camii ve Şadırvan Camisi de Karaosmanoğulları'nın kazada yer alan önemli vakıf eserleri arasındadır.⁴³

Tarım, Ticaret ve Hayvancılık

Tarımsal üretim bakımından İzmir İli'nin en gelişmiş ilçelerinden biri olan Bergama Kazası'na ve iktisadi hayatına ilişkin, salnamelerde önemli bilgiler yer almaktadır. 1884 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde Bergama Kazası "Gerek kuvveyi enbatiye, gerek cesametçe vilayet dâhilinde bulunan kazaların birincisidir. Her nev' hububat ve fevaki yemişler meyveler ve tütün, zeytin ve afyon, palamut, pamuk hâsıl olur." şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, kaza dâhilinde ipekli ve ipeksiz gömlek, çarşaf, havlu, halı, heybe, seccade ve şayak adında bir çeşit kumaş da dokunurdu. Ek olarak kazada buharla çalışan dokuz adet pamuk fabrikası bulunmaktadır.⁴⁴

H. 1313 (M.1895) tarihli Salname, Bergama Kazası'ndaki üretim tüketim ilişkilerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Kazada yıllık olarak kilesi 74 kıyye itibariyle 154000 kile buğday, kilesi 60 kıyye olmak üzere 135400 kile arpa, 75000 kantar palamut, 74950 kantar pamuk kozası ve 93000 kantar bakla ve 3000 kantar nohut üretilip ihraç edilmektedir.⁴⁵

1896 yılına ait salnameden kazanın tarımsal üretimi ve ticaretin çok fazla değişmediğine tanık oluyoruz. Adı geçen salnamede kilesi 74 kıyye olmak üzere 157000 kile buğday, kilesi 60 kıyye itibariyle 135400 kile arpa, 75000 kantar palamut, 74954 kantar pamuk kozası, 93000 kantar bakla, 3000 kantar nohudun üretilip ihraç edildiği belirtilmiştir.⁴⁶ H.1326 (M.1908) Aydın Vilayet Salnamesi'nde Bergama Kazası'nda en çok üretilen tahılın 650.000 şinik ile arpa olduğu kaydedilmektedir. Arpayı 222.236 şinik ile buğday ve 178.456 şinik ile bakla izlemektedir.⁴⁷

41 H. 1323 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1905), s.128-129.

42 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.316.

43 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.316.

44 H.1301 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1884), s.111.

45 1313 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1895),s.221.

46 1314 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1896), s.213.

H.1315 (M.1897), H.1316 (H.1898), H.1317 (M.1899) ve H.1319 (M.1901) tarihli Aydın Vilayeti Salnameleri'nde Bergama Kazası'nda en çok üretimi yapılan hububat arasında buğday, arpa, nohut, bakla, burçak, çavdar, mısır akdarı, susam, bostan, karpuz, pamuk, koza, soğan ve sarımsak yer alırken kazada incir, üzüm, palamut, zeytin, elma, erik, kiraz ve vişne de yetiştirilmektedir. Kazada üretilen ürünlerden, buğday, arpa, bakla, nohut, pamuk, koza ve palamut çoğunlukla İzmir ve ihtiyaç halinde ise Avrupa'ya da ihraç edilmekteydi.⁴⁸ XX. yüzyılın ilk yıllarına ait H.1320 (M.1902) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, kazada en çok üretimi yapılan hububat arasında buğday, arpa, bakla, burçak, çavdar mısır, darı, akdarı, susam, pamuk, koza, soğan ve sarımsak yer almaktadır. Bu ürünlerin dışında kaza dâhilinde üzüm, incir, palamut, zeytin armut, elma, incir, vişne vs. meyveler de yetiştirilmektedir. Bergama Kazası'nda yetiştirilen ürünlerden arpa, bakla, nohut, pamuk ve kozanın büyük bir bölümü İzmir veya Avrupa'ya ihraç edilmektedir.⁴⁹

İhraç edilen ürünlerin başlıcaları; tahıl, baklagil, palamut, leblebi, çekirdeksiz üzüm, mazi, pamuk, yapığı, yaprak tütün, peynir, zeytinyağı, zeytin pirinasi, çam kabuğu, ipek kozası, sabun, helva, soğan, tuz, bal mumu, bostan ve çam fıstığıdır.⁵⁰

Bergama Kazası'nda kasaba halkının alış-veriş yapması için panayırlar yerine her hafta pazartesi günleri kurulan bir halk pazarı vardır. Bu pazara civar nahiyeye ve köylerden çok çeşitli tarımsal ve hayvansal ürünler getirilirdi.⁵¹ Ancak Ilıca'yı Bergama'daki Hıristiyan köyü ile Ayazmend ve Dikili civarında panayırlar kurlurdu.⁵²

H.1317 (1899) Aydın Vilayet Salnamesi'nde Bergama Kazası ahalisinden alınan çeşitli vergiler miktarlarına ilişkin aşağıdaki bilgiler tespit edilebilmektedir.⁵³

Vergi Türü	Miktar (Kuruş)
Emlak Vergisi	1350951
Temettü Vergisi	170652
Bedel-i askeriye	236475
Aşar	2450000
Ağnam Rüsümü	773070
Canavar Rüsümü	495
Orman ve Maden Hasılatı	39058

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında hayvansal ürünler İzmir Sancağı'nın dış satımında büyük yer tutmaktadır. H.1326 (M.1908) Vilayet Salnamesi'nde yapığı, ipek kozası, bal mumu, peynir ve sadeyağın dış satımıyla Sancağa gelir sağladığı belirtilmektedir.

47 H. 1321 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1903), s. 129-130, H.1323 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1905), s.128-129.
48 H.1315 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1897), s. 193-194.; H.1316 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1898), s.180; H.1317 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1899), s. 180; H.1319 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1901), s. 134.
49 H.1320 Aydın Vilayet Salnamesi (M 1902), s.135.
50 H. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1908), s.310.
51 H. 1314 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1896), s.212.
52 H. 1296 Aydın Vilayeti Salnamesi (M.1878), s.128.
53 H. 1317 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1899)s.179.

Hayvansal üretim açısından da tıpkı tarımsal üretimde olduğu gibi Bergama Kazası sancak bütçesine önemli kazanç sağlayan en gelişmiş ilçelerinden biridir.⁵⁴

XIX. yüzyıl İzmir Sancağı'nda deve özellikle tarım ürünlerinin merkezi yerleşim birimlerine ve demiryoluna taşınması açısından son derece önemliydi. Cui-nete'ye göre, 1890'larda İzmir merkez kazada 500, Bergama'da 1500, Foça'da 154, Seferihisar'da 188, Tire'de 884, Bayındır'da 200, Ödemiş'te 949 ve Urla'da 212 deve yetiştirilmekteydi.⁵⁵ Bergama Kazası büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde İzmir Sancağı'nın kazaları içinde birinci sırada yer almaktadır. Bergama Kazası'nın R. 1307 (M.1891) tarihli Aydın Vilayet Salnameleri'ne göre büyük ve küçükbaş hayvan varlığı⁵⁶ aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Kaza genelinde ulaşım aracı olarak daha çok manda, öküz ve bargir arabalarıyla deve, bargir ve katır kullanılırdı. Ulaşımında kullanılan öküz arabalarının miktarı 3520 iken, dört tekerlekli bargir arabaların sayısı 180 iki tekerlekli bargir arabalarının sayısı ise 3500'dü.

Eğitim

Esami-i Kaza	Canavar	Manda	İnek	Öküz	Deve	Merkep (Katır)	Ester	Bârgir	Keçi	Koyun
Bergama	100	1200	4800	1400	1500	5000	500	8000	5000	72000

Salnamelerde Bergama Kazası'nın maarifte gıpta edilecek bir durumda olduğu ifade edilmiştir. 1878'de kaza genelinde 100 sıbyan mektebinin olduğundan bahsedilmekte, H.1301 (M.1884) Salnamesi'nde "medreselerde tahsil ile meşgul 600 talebe ve mekatib-i ibtidaiyesinde 300'den müteceviz şakird mevcuttur" ifadesi geçmektedir. Bunun yanı sıra Bergama'da Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ile Kocabaşzade Medresesi Müderrisi Şükrü Efendi Kütüphaneleri 1000 cildi bulan kitaplarıyla önemli bir bilim merkezi olma özelliğini göstermektedir.⁵⁷ 1885 tarihinde Bergama Kasabası'nda bir ortaokul bulunmakta olup bu okulda 54 öğrenciye eğitim verilmekteydi.⁵⁸ 1891 yılında Bergama merkezde dokuz medresenin olduğunu adı geçen yıla ait salnameden öğrenmekteyiz.⁵⁹ H.1311 (M.1893) ve H.1314 (M.1896) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde ise kaza merkezi Bergama

54 "İzmir", Yurt Ansiklopedisi, C. VI, s.4278.

55 Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'dan Karptposallar ve Vital Cui-nete'nin İstatistikleri ve Anlatımlarıyla Bir Zamanlar İzmir, Editör Osman Köker, İzmir, 2009, s.13.

56 R. 1307 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1891), s. 520.

57 H. 1301 Aydın Vilayeti Salnamesi (1884)s. 112.

58 Mektebi- Rüşdi'nin eğitim kadrosu şu şekilde idi. "Muallim-i Evvel Halil Efendi, Muallim-i Sani Mustafa Efendi, Rik'a Muallimi Hafız Ali Efendi, Bevvab Hacı Hafız Hüseyin Efendi." Bkz. H.1302 Aydın Vilayet Salnamesi (M.1885) s. 10.

59 R. 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi II. cilt s. 428'den aktaran Sadiye Tutsak, Mali 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi Cilt II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir 1988, s.49.

Kasabası'nda bir ortaokulun yanında bir ilkokul eğitim vermektedir.⁶⁰ 1898'de Bergama'daki ortaokulda 80 ilkokulda 464 öğrenci bulunmaktaydı. Bu salnameden öğrendiğimize göre, ortaokuldan 1895 senesinde yalnız 16 öğrenci mezun olabilmisti. Ayrıca kazada aynı dönemde Rum ve Musevilere ait ilkokullar bulunuyordu.⁶¹ H.1317 (M.1899) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'ne göre Bergama'da bir ortaokul, beş zükûr ibtidai mektebi ve sekiz medreseyle eğitim-öğretim yapıyordu.⁶²

Bergama Kazası'nda XX. yüzyılın başlarında Müslümanların yanında Gayri Müslimlere ait ilkokulların da açıldığına tanık oluyoruz. H.1320 (M.1902) Salnamesi'nde Bergama Kasabası'nda bir ortaokul, beş erkeklerin devam ettiği ilkokul ile bir medrese ve Gayrimüslimlere ait altı mektep eğitim hizmetini yerine getirmekteydi.⁶³ Bir yıl sonrasına ait salnameden, kazanın eğitimine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler elde edebiliyoruz. H.1321 (M.1902) salnamesine göre, Bergama Kasabası'nda Müslüman çocukların eğitim gördüğü 60 öğrenciye eğitim veren bir ortaokulun yanı sıra 511 gibi kalabalık bir öğrenciyi barındıran bir ilkokul da vardı. Bu okulların yanı sıra Rumlara ait iki ilkokul bulunuyordu. Bunların ilkinde sekiz öğretmen tarafından 280 öğrenciye eğitim veriliyordu. Bunun dışında beş öğretmen tarafından 247 kız öğrenciye hizmet veren bir Rum inas ibtidaisi vardı. Ayrıca kasabada Musevilere ait bir ilkokul da vardır. Bu okulda beş öğretmen tarafından 97 öğrenciye eğitim hizmeti veriliyordu.⁶⁴ 1905 senesinde kasabada bir ortaokul, beş ilkokul, yedi medrese, gayrimüslimlere ait altı mektep eğitim öğretim faaliyetlerini yerine getirmekteydi.⁶⁵ H.1326 (M.1908) Salnamesi'nde Bergama'da devletin denetimindeki bir ilkokulun dışında iki özel ilkokulun da açıldığı belirtilmiştir. Devlet okulu olan ilkokulun 220 öğrencisi var iken özel ilkokullardan birincisinde 57 ikincisinde ise 80 öğrenci eğitim görüyordu. Bunun yanı sıra 62 öğrencinin eğitim aldığı bir ortaokul da bulunmaktaydı.⁶⁶

Ormanlar

Bergama Kazası'nın kuzey kesimi yer yer ormanlarla kaplıdır. Madra, Kozak, Kapıkaya, Ayazmend, Nevahi-i Bergama ve Sepetçi gibi yerleşim birimleri ormanlık alanları oluşturur. Kaza'nın güney kesimleri ise düzlüktür. Şehrin güneyinde bazı ailelerin üç ay müddetle yaz aylarını geçirdikleri bağ evleri vardı.⁶⁷

H.1314 yılı (M.1896) Salnamesi'nde kazadaki orman varlığıyla ilgili şu bilgi-

60 H. 1311 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1893),s.242, H. 1314 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1896),s.210.

61 H.1316 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1898), s.175

62 H.1317 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1899), s.175.

63 H.1320 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1902), s.134.

64 H.1321 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1903), s.127.

65 H.1323 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1905), s.129.

66 H.1326 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1908), s.300.

67 H. 1296 Aydın Vilayeti Salnamesi (M.1878), s.128.

lere yer almaktadır: “Bergama Kazası ormanlarında gürgen, kayın, meşe ve çam saire eşçar bulunmakta ise de eşçar-ı mezkureden keresteliğe salih olan çam ağaçlarından yalnız sarfiyatı dâhiliye için tahtacı aşireti tarafından perakende kereste suretiyle ebniye kerestesi imal edilmektedir. Senevî yetmiş bin guruş raddesinde orman hâsılatı vuku bulmaktadır. Maa nevahi-i Bergama Kazası dâhilinde elli bin kıt’ada bir milyon dönüm miktarı arazi-yi mezrua ve 123 kıt’ada altmış bin dönüm miktarı mer’a vardır.”⁶⁸

Sonuç

İncelediğimiz devrin Aydın Vilayet Salnameleri’nden elde edilen resmi bilgilerin ışığı altında Bergama Kazası antik Pergamon kentinin kültürel mirası üzerine kurulmuş, Aydın Vilayeti’nin İzmir Sancağı’nın yüzölçümü bakımından en büyük ilçesi olmasının yanı sıra aynı zamanda en fazla köy yerleşimine sahip kazasıdır. XIX. yüzyıl sonlarında 173 köy; Ayazmend, Çandarlı, Dikili, Kiliseköy, Kozak, Ilıca ve Nevahi-i Bergama adlı yedi nahiye ve toplam 65711 kişilik nüfusa sahiptir. Bergama içinde bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle XIX. yüzyılda idari yönden sırasıyla, Karesi (Balıkesir), Saruhan (Manisa) ve son olarak da İzmir Sancağı idari sınırları içerisinde yer almıştır. Kaza merkezi kaymakam, nahiyeler ise nahiye müdürleri tarafından Müslim ve Gayrimüslim azınlıklar arasından seçilmiş üyelerin bulunduğu kaza idare meclisi tarafından yönetilmektedir. Ayrıca Bergama, Tanzimat’la yönetim alanında başlayan reformların sonucu olarak, belediye örgütü, maarifi, komisyonları, menafi sandıkları, ziraat bankası şubeleriyle döneminin çağdaş yönetim usullerinin uygulandığı önemli bir idari merkezdir. Aynı zamanda Bergama döneminin çağdaş Müslim ve Gayrimüslimlere ait ilkokul ve ortaokullarıyla eğitim- öğretimde önemli bir mesafe kat eden ve kütüphanelerinde 1000 cildi bulan kitaplarıyla önemli bir kültür merkezidir.

Bergama Kazası iktisadi açıdan gerek tarımsal ürün çeşitliliği gerekse küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde İzmir Sancağı’na gelir getiren en önemli kaza olmasının yanında debbağhaneleri, pamuk, un ve zeytinyağı fabrikalarıyla da sancağın önemli ticaret merkezlerinden biridir.

Kaynaklar

Arşiv Malzemeleri:

Aydın Vilayet Salnameleri:

H. 1296, H. 1297, H.1298, H.1299, H.1300, H.1302, H.1303, H. 1304, H.1306, R.1307, H.1311, H.1312, H.1313, H.1314, H.1315, H.1316, H.1317, H.1319, H.1320,H.1321, H.1323, H.1326.

Araştırma Eserleri

(2011), Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308, Haz: Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara.

68 H.1314 Aydın Vilayet Salnamesi (M. 1896), s. 213.

- 'Bergama' (1992), Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. V, İstanbul.
- 'İzmir', Yurt Ansiklopedisi, C. VI.
- 'Salname' (1993), Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.X, Ankara.
- 'Salname' (2009), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.XXXVI, İstanbul.
- Ağançoğlu, Yıldırım (2000), 1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca), İstanbul.
- Bilim, Cahit (2001), 'Salnamelerde ve Arşiv Belgelerinde Kuşadası', Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, İzmir, ss.213-218.
- Duman, Hasan (2000), Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri, Ankara.
- Edt: Osman Köker (2009), Koleksiyonu'dan Karptposallar ve Vital Cuinet'nin İstatistikleri ve Anlatımlarıyla Bir Zamanlar İzmir, İzmir.
- Eriş, Eyüp (2003), Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası, Bergama.
- Günay Vehbi, (1998) 'Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ', Geçmişten Günümüze Selçuk, Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu 4-6 Eylül 1997, İzmir.
- Karal, Enver Ziya (1943) Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı:1831, Ankara.
- Müzeyyen Gazez, (1996), 'Hicri 1260-1261(1844-1845) Tarihli Bergama Temettuat Defterlerine Göre Bergama'nın 19. Y.Y. Ortalarında Durumu', Bergama Yakın Tarihi (Bildiriler- Tartışmalar), İzmir , ss..63-82.
- Özdemir Mustafa, (2005), Aydın Vilayeti Salnamesi ve Tahlili (H. 1306- M. 1888), (Lisans Bitirme Tezi), Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ.
- Samî, Şemsettin (1306) Kâmûsu'l- A'lâm, C:II, İstanbul Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.ss.357-386.
- Tutsak, Sadiye (1988), Mali 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi Cilt II, (Lisans Bitirme Tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir.
- Ülker, Necmi (1997), 'Aydın Vilayet Salnamelerine Göre, XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası', I.Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, İzmir 1997, ss.97-102.
- Yeneroğlu, Elif, (2001), 'Aydın Vilayet Salnamelerinde Kuşadası Kazası', Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, İzmir 2001, ss.219-224.

Bergama Rum Cemaatinin 19uncu yüzyıl ortalarından 1922'ye kadar eğitim sistemi ve eğitimin organizasyonu

Maria Balaska

Özet

Sultanın reform Fermanları Bergama Rum Cemaatine önceleri erkekler için, daha sonra ise kentin kızları için de okul kurma olanağı verir.

Dernek üyeleri arasında para toplama ile okul binaları oluşur, öğretmenler ve başka eğitimciler istihdam edilir, karşılıklı eğitim programları, yani üst sınıflardaki Bergamalı öğrencilerin alt sınıflardakilere ders verme uygulaması da önemlidir. Ayrıca Bergama bölgesindeki ilk kız – erkek karma okulu denemesine dikkat çekmek gerekir.

Sunum

Bergama Rum Cemaati yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, 1914 yılına kadar komple bir eğitim sistemine sahip olmuştur.

Bütün bu girişimin maliyeti kent Rumlarının kurduğu örgütler aracılığıyla finanse edilmiştir, zira eğitimin değerini farketmişler ve tabii İmparatorlukta meydana gelen reformlardan faydalanmışlardır.

Patra Üniversitesi İlkokul Eğitimi Pedagoji Bölümü öğrencisi

Bergama “Erkek Okulu – Kent Okulu”, kent Hristiyan Cemaatinin “Yarı ortaokulu” veya Sholarhio, İlkokulu ile Anaokulundan oluşuyordu.

Bergama “Yardımseverlik Derneği” tarafından 19uncu yüzyılın ikinci yarısında ve kesin olarak kent Hastanesinin inşasından sonra komşu bir araziye kurulmuştur ve 1865 yılında Fenerli hekim Nikolaos Rallis tarafından tamamlanmıştır. Nikolaos Rallis 1862 yılında kurulan ve önceleri hastane konularıyla, daha sonra ise eğitim konularıyla ilgilenen “Yardımseverlik Derneği”nin kurucularından biri sayılır. Tabii anasözleşmesinde “Yardımseverlik Derneği” kent kızları için de okul kurmayı öngörüyordu, ancak zaman içinde kent erkekleri için okul binası inşa etmenin öncelikli öneme sahip olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır.

Kent erkekleri için okul binası inşa edilmesinde derneklerin maddi katkısı önemliydi. Yarı-Ortaokulu (veya Sholarhio)’nun bakkallar derneğinin maddi katkısıyla inşa edildiği bilgisi mevcuttur.

Bütün bina kompleksi yaklaşık 2.200 metrekare alanı kaplamaktaydı. Üst kapıdan girişte ziyaretçi oldukça küçük bir avluya çıkan birkaç mermer basamağa rastlamaktaydı. Solda birkaç basamak çıkarak anaokulunun büyük salonuna girilmekteydi. Anaokulu iki bölüm olarak faaliyet göstermekteydi.

Sağda Yarı-Ortaokul vardı. Okulun avlusuna doğru ilerledikçe, İlkokulun büyük avlusuna inen taştan bir merdivene rastlanmaktaydı. Su deposu olarak kullanılan bir mermer lahidin etrafında çeşmeler görülebilirdi. Bu lahit Akropolis’in doğusunda bir Hristiyanın çiftliğinde bulunmuş ve okula hibe edilmişti. Sağ tarafta ana giriş bulunmaktaydı ve İlkokul sınıflarıyla okul binasının büroları bulunmaktaydı.

Agios Georgios meydanı veya Domuz alanına giden yolun diğer köşesinde, Meyhane Boğaza giden yokuş aşağı yol ile olan kesişme noktasında Rum Cemaatinin günümüzde tahrip olmuş olan “Evangelismos” veya “spitalia” Hastanesi bulunmaktaydı.

Hastanenin karşısında, yani Domuz Alanına doğru giden yolun sağ tarafında Aghi Teodori kilisesi mıntıkası ve hristiyan mezarlığı bulunmaktaydı.

İlkokul ve devamında Yarı-Ortaokulu veya Sholarhio mezunları, sekiz yıllık eğitimden sonra eğitilmiş sayılırlardı. Hristiyan Cemaatinin okulu olarak faaliyeti boyunca, 1913-1914 okul döneminde 25 erkek ve 6 kız ile karma olarak faaliyet gösteren 8inci sınıfı dışında, sadece erkeklere eğitim vermiştir.

Yazılı kayıtlara göre, 1914 yılında Erkekler Okulunda toplam 400 öğrenci eğitim görmekte, Sholarhio’da ise yedi öğretmen eğitim vermektedir.

Cemaat Zoodohu Pigis kilisesinin yanına Kız Okulunu, yani komple kızlar ilkokulunu inşa etmiştir.

Okullardan Yarı-Ortaokul’da ortaokul eğitimi veren Yunan okullarındaki müfredat okutulmaktaydı. En alt sınıflarda ise buna denk müfredat ile Ekumenik Patrikhane’nin müfredatı birarada okutulmaktaydı, belirli bir dönemden itibaren ise, dördüncü sınıftan itibaren Fransızca da okutulmaktaydı.

Ayrıca 1890'dan 1905'e kadar Bergama krallığı tarihi de okutulmaktaydı.

Bergama okullarının yanısıra, civar bölgede Kınık'da iki, Sahancılar'da iki, Çandarlı'da iki ve Dikili'de iki İlkokul faaliyet göstermiştir. Hristianohori, Kösbeyli, Kazıkçı, Kalarga, Kiliseköy, Acanoz, Kapakum ve Makaronya'da birer İlkokul faaliyet göstermiştir.

1919-1922 döneminde Bergama Hastanesinde İlkokul ile Kızlar Yarı-Ortaokulu barınmıştır, zira Zoodohu Pigis kilisesinin yanındaki Kızlar Okulu binasında kentten askeri hastanesi kurulmuştur.

Ayrıca 1920-1922 döneminde kentte Bergama İzciler Grubunun faaliyet gösterdiği not edilir. Bu ekip de kentteki eğitim sürecine dahil edilmiş olup, Yunan Cemaatinin erkeklerinde ulusal kimlik geliştirme amacını gütmüştür. İzci Grubunun organizatörü Arhimidis Argyropoulos, lideri ise Bergamalı öğretmen Dimitrios Halkiadis olmuştur.

İlkokullarda, o dönemde yeni Yunan devletinin denk olan batı Avrupa devletlerinin ve özellikle Fransa ile Almanya'nın eğitim sistemlerinden etkilenerek kurmuş olduğu eğitim sistemi uygulanmaktaydı. Bu eğitim sistemi Karşılıklı Öğretim Okuludur.

Karşılıklı öğretim yöntemine göre, okul sekiz sınıfa ayrılmaktaydı, ancak burada yaş ile sınıf denkleminin bulunması şart değildi, öğrenciler bu sınıflara sahip oldukları bilgilere ve her derste kaydettikleri ilerlemeye göre ayrılmaktaydı. Yani bir veya daha fazla sınıfa kayıtlı olabilirlerdi. Karşılıklı Öğretim Okulunda eğitim takdirli öğrenciler tarafından, yani iyi davranış ve iyi notlara sahip olan öğrenciler tarafından yapılmaktaydı. Bunlar görevlerine bağlı olarak alt kategorilere ayrılmaktaydılar, örneğin genel takdirli öğrenciler, kısmi takdirli öğrenciler, yorumcular, dikte edenler vs. Öğretmenin rolü sınıfı denetlemektir.

Okul ve özellikle Karşılıklı Öğretim Okulu öğretim, kontrol, hiyerarşi ve ödüllendirme mekanizması olarak faaliyet göstermiş olup, bu şekilde disiplinli bir toplumun oluşmasına ciddi oranda katkıda bulunmuştur.

Karşılıklı Öğretim Okulundaki mimari önemli rol oynamaktaydı ve bu durum özellikle Bergama'nın Erkekler Okulunda görülmektedir.

Cemaatin içinde inşa edilmişti, ancak yoğun trafiği olan bir sokakta değildi. Dış mekanın iç mekandan net bir ayrılığı sözkonusu idi. Okul avlusu yüksek bir duvarla çevrili olup, iç dünyanın dış dünya ile temasına izin verilmemekteydi. İkincisi, iç mekan şeffaflığıyla dikkat çekmekteydi, yani iç mekanın denetlenmesini ve dolayısıyla öğrencilerin kontrol edilmesini sağlamaktaydı.

Karşılıklı Öğretim Okulu, Erkekler Okulu binası yüksek tavana sahip paralel-kenar idi ve binanın ebatları öğrenci sayısına bağlıydı. Zira her öğrencinin kapladığı yer kati suretle önceden belirliydi. Hava sirkulasyonunu sağlayan büyük pencerelere sahipti.

Öğretmenin kürsüsü, yükseltilmiş zeminde olup, sınıfa tam bir hakimiyet sağlanmakta ve sınıfta pedagojik bir denetim sağlanmaktaydı.

Son olarak, okul tuvaletlerinin inşa şekli ve sahip oldukları kapılar öğretmene

öğrencilerin ayaklarını ve kafalarını görme olanağı tanımaktaydı. Ancak öğrencilerin birbirleriyle göz teması olmaması için yan duvarlar çok yüksekti.

İslah için kullanılan ana araçlar ceza ve takdir idi, sınav ise bir yandan kabiliyet edinmeye, diğer yandan ise hiyerarşi ve cezalandırmaya yol açan bir mekanizma olarak işlemekteydi.

Dikkatiniz için teşekkür ederim.

Atarneus and Lysimacheia (?) - Report from an archaeological Survey in the Surroundings of Pergamon

Dr. des. Albrecht Matthaei M.A.

The project I wish to discuss in this paper is part of a bigger project on the development of Hellenistic Poleis that Prof. Zimmermann from the Ludwigs-Maximilians University in Munich created in 2006 with the sponsorship of the DFG (German Research Foundation)¹. Also, it is part of the Pergamon excavation led by Prof. Felix Prison, director of the German Archaeological Institute in Istanbul. My paper relies on the results of the territorial surveys that we began in the summer of 2006 and aims to reconstruct the settlement patterns in the surroundings of Pergamon with a focus on the Western Kaikos Valley in the Hellenistic time.

This survey follows different methodological approaches (s. Plate 1)

1. We conduct an intensive survey in three representative regions of the Kaikos valley and the mountains to the north of it; here our results clearly show that the valley in ancient time was populated through a network of building complexes (for example a huge structure that must have dated originally to the 2 century A.D. in the valley east of Kalerga Tepe) strongholds and fortresses (for example on Memmeli Tepe, Kalerga Tepe and Bayram Kale) and sanctuaries (as the

Historisches Seminar der LMU München
Geschwister Scholl Platz 1 D-80539 München
matthaei@lmu.de

¹ s. www.poliskultur.de

one found on the Mollah Mustafa Tepe). A similar picture in terms of settlement activity we have in the mountains behind Atarneus, where we can reconstruct a rough picture of the antique settlement patterns from the suburban region to the pastoral land up in the higher mountains.

2. Another important part is an extensive Survey in which we visit again all the places that Carl Schuchardt had examined at the end of the 19th and the beginning of the 20th century.

3. As a result of this extensive survey, which has helped us to localize different urban communities, we conduct a further examination of Atarneus and the settlement known as Lysimacheia.

Here my main question pertains to the development of the cities in the western Kaikos region from the archaic to the imperial time - and to the role and influence Pergamon had on them. This is important also because until now we have almost no archaeological data for the whole northern Aiolis and the western Kaikos valley prior to the Pergamene hegemony.

Ancient sources provide several pieces of information for the cities of this region in archaic and classical time, namely the existence of Elaia, Pitane, Kane, Lysimacheia (?), Atarneus, Karene, Malene on the coast, while Teuthrania, Halisarna and Pergamon were located in the interior². From the archaeological point of view the situation is different: for Pitane we have only the unpublished results of the excavation in the archaic necropolis that was directed by Ekrem Akurgal³. For Pergamon and Elaia the early phases of the cities are no longer attested; in Karene, Kane and on the possible site of Halisarna there are almost no visible architectural structures. Finally Teuthrania and Malene are not even identified securely. The two cities I present today are the only communities for which we have enough evidence on their urban development from the archaic to late Hellenistic time.

In this paper I intend to focus on the history of these two places with the help of the results of our ceramic survey and on the different fortification structures - which are a first architectural indicator for their development. This allows me to illustrate the possible types of cities that dominated the region before the Attalids. From the 3rd century B.C. these ruled Aeolis and the formerly important cities retained only a military role.

Before going any further I would like to provide an overview of the setting of the two cities and a few general pieces of information.

Atarneus is located on the Kaleh Ageli, a 175 m high hill, 2.5 km to the north east of modern Dikili and 25 km. west of Pergamon (s. Plate 2). The identifica-

2 For a collection of the sources on Karene, Malene, Kane, Lysimacheia and Atarneus see J. Stauber, *Die Bucht von Adramyteion I, II*, Bonn (1996). Still valuable are the articles in the RE on these same sites

3 s. E. Akurgal, *Çandarlı (Pitane) kazısı*. - *TürkAD* 10 (1960) Nr.1, 5-6.

4 s. H. G. Lolling, *AM* 4, 1879, 1-10.

tion of the site was securely established on the basis of ancient textual evidence by Lolling⁴. The city is situated on a steep hill, which is by nature easy to defend, but had no water sources. The city had been already studied archaeologically by Schuchardt, later, namely in 1908 and 1910, Rodenwaldt and Schazmann excavated the area partially⁵. Since then the site has never been part of any archaeological project. From Schuchardts und Schazmanns' work are left only a small map and some photographs, while the areas they excavated are no longer visible.

So far we have worked in Atarneus for 10 weeks running an intensive ceramic Survey in the city and an architectural Survey. The main result so far is a precise map of the city. The whole area of the city measures 14 ha. circa, namely it was as big as philetairean Pergamon. Three main entrances and two minor gates led into the town, which is a typical pre-hellenistic hillside settlement. This was not built following a street grid, instead there was a system of great and smaller terraces on which different buildings were located and where two wide streets cut through connecting all minor ones. The bad preservation state of most of the buildings and strong erosion of the hill, however, does not allow us to distinguish their functions.

Far smaller in scale is the settlement on the Hatiplar Kalesi - a hill on the Kane Peninsular 9 km to the northeast of modern Dikili and about 6 km east of ancient Kane (s. ABBILDUNG 1). The Barrington Atlas identified it with Lysimacheia following Pliny and a hypothesis of Schuchardt⁶. This, however, is just a very small village (about 5 soccer fields) and we have no clear evidence on its ancient name: Pliny only writes that north of Elaia there were Pitane, Kane, Lysimacheia and Atarneus - which could, lead to the idea that there was a Lysimacheia between Kane and Atarneus⁷.

Before dealing with ceramic and the fortifications I must summarize the few historical data that the literary sources provide on these cities.

The case of the hypothetical "Lysimacheia" is sadly easy since we have no written sources. The written information on Atarneus is quite scanty, which however is not surprising. Herodotus mentions a landscape called Atarnitis and also said that Kyros II gave it as *peraia* to the Chians⁸. Much later Diodoros reports that in the later 5th century, when the Peloponnesian war reached Chios, a group of about 3000 democrats had to leave the island and went to Atarneus, which incidentally is called 'polis' for the first time⁹. The Chians used it as a stronghold and base in their attempt to recapture their mother city. In 398 the city was sacked by the Spartan Dercyllidas¹⁰ and in the middle of the 4th century, Atarneus became the main city of the area with Hermias, a local tyrant¹¹. After this we have only

5 s. P. Schazmann, G. Darier, AM 37, 1912, 331 - 343.

6 s. Barrington Atlas - and C. Schuchardt, AvP I 1, 118 Nr. 31.

7 s. Pliny, Nh 5. 122.1.

8 Hdt 1. 160. 9-18.

9 Diod. 13. 65. 4.

10 Xen. Hell. 3. 2. 11

three direct sources on the city: the customs law from Ephesos mentioning a station of publicani in the 1st century B.C., Pliny describing Atarneus as abandoned place which is also confirmed by Pausanias.¹²

Now to the archaeological data: in the ceramics-Survey we collected sherds in a grid of 10 x 10 m. Since the surface of the hill is very steep and eroded, the only clear data we get from the ceramic pertains to settlement activity. Since we have found no missfired pots we have no certain evidence for ceramics production in Atarneus.¹³

From the 2429 datable sherds found during the intensive ceramics Survey in Atarneus we know that on Kaleh Ageli there was a settlement already in the late bronze age; 69 sherds date to the iron age and 73 from the archaic period, which shows that the hill was used for settlement activities. The greatest amount of sherds we have belongs to the classical (296) and early Hellenistic times, which leads to assume continuity. The presence of all types of luxury pottery that was common in the north Aegean shows that Atarneus was not a poor town.

Starting from the 3 century B.C. the number of found sherds decreases and at the same time we must note that the amount of fine ware becomes negligible. We have only rough ceramics, all coming from Pergamon. For the 1st century A.D. we have only 15 sherds and no evidence at all for the remaining imperial time. This evidence agrees with the written sources: there was a settlement on the hill from the archaic period onwards and this must have been of consequence in the classical period, but was abandoned, or almost abandoned, in imperial time. From the ceramics we can clearly see, that in the period for which we have no textual evidence, we have to reckon with a strong Pergamene influence.

The survey in Hatiplar provides a very similar picture. Here we collected data from 347 sherds that testify also to a bronze- iron age settlement. 34 sherds show settlement activity in the archaic time, but the majority of these sherds dates to the classical time including all the best imports, which were common at the time in the northern Aegean. In contrast with Atarneus here we have almost no sherds at all from Hellenistic period - what has been found are Pergamene import, mostly simple wares of lower quality. This shows that the main activity on this site took place in the 5th and 4th century. A settlement with an unknown name. The hope of the people that changed the name into Lysimacheia, if they ever did, was not fulfilled, and the place had no great future in Hellenistic times.

A problem related to the survey pertains to the dating of the walls and therefore the architecture. Since we cannot excavate, we must rely on the building technique, which is difficult to assess. We can only date the better-preserved buildings

11 For the literary sources on Hermias and Atarneus, see Böckh, *Hermias von Atarneus und Bündnis desselben mit den Erythräern*, Abh. Berlin 1853, 133 - 157. and also J. Stauber, *Die Bucht von Adramytteion I*, Bonn (1999) 263 § 43.

12 Pl. NH 37. 156.6-10; Paus. 7.2.11.

13 The ceramics survey is led by Dr. Güler Ates, the results I present here are therefore based on her work.

and even those only roughly – for Atarneus we can distinguish:

1. Concentrated on the Acropolis we have a few buildings with walls built with lesbian curvilinear polygonal masonry, which according to the closest stratigraphically dated parallels from Larissa on the Hermos were erected in the second half of the 6th century B. C.

2. The lower city wall was built with two different techniques: the structures flanking the city gates were built with stones with a pointed worked surface, in pseudo isodomic trapezoid masonry. The other parts of this wall are built with rough irregular masonry with quarry faced blocks. While the curtains of the wall are not datable, the way in which the blocks of the gates are built recalls strongly the 5th century walls in Assos and part of the pre-philetairean walls in Pergamon, both built with the same volcanic Andesit stone as in Atarneus.

3. The third technique is the one used for the upper city wall: pseudoisodomic ashlar masonry with headers and stretchers and roughly hammer worked surfaces, which is a technique used in whole northwestern Asia Minor from the 3rd century B. C. onwards, like for example the 3rd century curtains of the Assos fortifications.

On this basis we can assume that:

1. The earliest buildings are concentrated on the acropolis. These show that even in those early times the top of the hill was built with terraces and afterwards advanced architecture -. There must have been a city wall for which no evidence is left.

2. In a later period, perhaps in the 5th century a new city wall was built - which we can follow on most of the eastern part of the hill. One of the gates survives and another one was excavated by Schazmann in 1910¹⁴, but today we only have the few photos he took. The setting of the wall on the hill allows us to suppose that it was used to encircle the whole hill, but was destroyed later and rebuilt on the west in a later phase.

3. In a later period, most likely the 3rd century, several parts of the city fortifications were rebuilt: on the western slope of the hillside, the whole facade to the west and the north, including the Western gate, was completely rebuilt using a new technique and was fortified with towers. The aims of these new fortifications are clear since only those parts, which were easier to attack were fortified anew with towers and a strong bastion facing the saddle between the hills.

We get almost the same picture when we look at the two walls on Hatiplar / Lysimacheia the lower wall is completely built with irregular technique of roughly cut quarry faced stones. We can just follow the wall over 200 m; the central section is lacking and we have no idea how the gates were built. In the preserved parts there is no evidence for towers. The curtains of the lower wall, which are only partially preserved in their original form, is not datable with precision – par-

14 s. AM - Abb. Schazmann

allels with walls from Arisbe at Lesbos and Gargara built in the 6th century makes it likely that those might have been built in this period.

On top of the hill there is a second wall that follows its topography and secures the upper plateau against the west, the only direction from where an enemy could attack. Unlike the lower wall, the upper wall has towers at its north and south ends. Looking at the technique in which the wall is built we see that it was built in pseudoisodomonic trapezoid masonry with headers and stretchers. Thus this upper walls were built in almost the same way as were the upper walls in Atarneus.

This means that at the Hatiplar settlement we developed in a similar way as that of Atarneus - the place was fortified on a bigger scale also because of the natural hill in the 6th century and lived obviously through a phase of prosperity. In the 3rd century the upper plateau is fortified again with a wall built with defense structures in agreement with the new needs. Interesting is that parallel to this new military buildings, the ceramics and evidence for everyday life decreases in Hellenistic times. The fact that the place was abandoned at the latest at the end of the 1st century B.C. leads to the idea, that this place was not thought suitable for peaceful times.

The evidence from both sites, Atarneus and Hatiplar Lysimacheia gives us the impression that the economic power and the importance in general of these cities was at its highest in classical times and rapidly decreased when Pergamon rose. Still their fortifications were kept up to date and even renovated. This leads to the thesis that, in spite of their status -free or not-, these cities were in Hellenistic times mostly interesting for military purposes. If the final hit to these once important places was the one reported by Appian, namely that after the defeat of Mithridates, the Romans ordered to destroy the fortification of the cities in the region of Pergamon (without specifying which cities)¹⁵, then we could understand their progressive abandonment. But one thing, however, is for sure -- during the peaceful years of the imperial period these places, which were once attractive, were abandoned because they had lost their attraction, also because of nearby Pergamon.

15 s. F. Daubner, *Bellum Asiaticum*, München (2006)136, Anm. 629.

Plate 1: Map of the Western Kaikos Valley with the working areas of our survey:

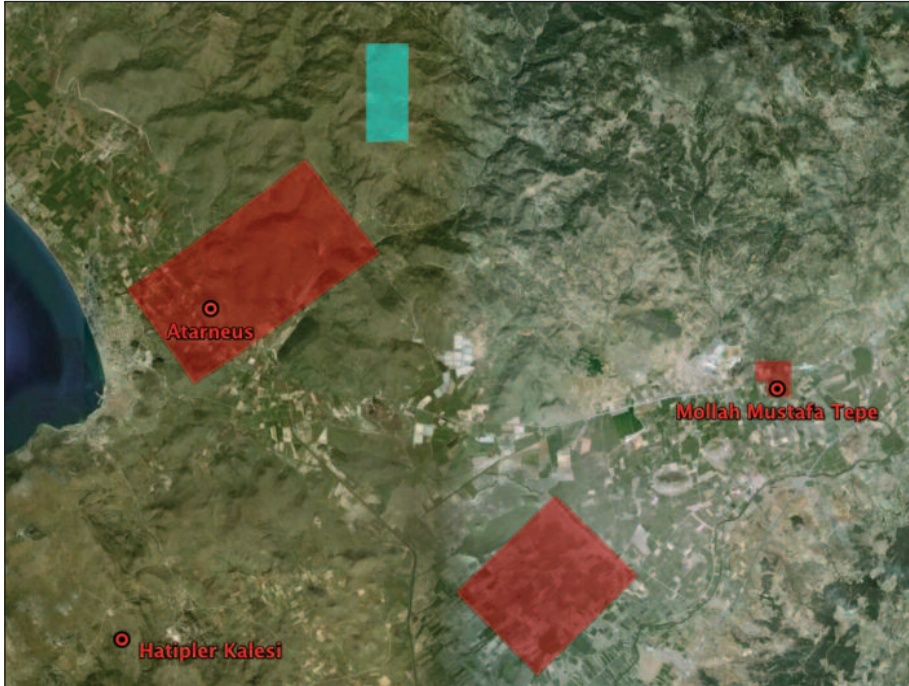

Plate 2: View on Kaleh Ageli the settlement hill from Atarneus (Foto: Th. Zimmermann)

Bergama Rum Cemiyeti'nin Karaosmanoğlu Döneminden (1820) 1914'e kadar örgütlenmesi

Stratis Balaskas

Özet

Bergama ve çevresinin Karaosmanoğlu ailesi tarafından yönetildiği dönemde Şehrin Rum Cemaati, Bergama ovasındaki işlemlerinden dolayı, ekonomik açıdan çok iyi durumdadır. 1839 Hatt-ı Şerif ile 1856 Hatt-ı Hümayun reform fermanları Rum Cemaatine şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel liderliğini ele alma fırsatı verir. Bu durum kısa sürede, kentin "ihtiyarlarının" (önde gelen kişilerinin) seçimi, cemaat sandığının oluşturulması ve son olarak yüksek sayıda dernek kurulması gibi, o döneme kadar bilinmeyen sosyal örgütlenme şekillerine yol açar.

Sunum

Bergama kentinin 15inci yüzyılın başlarında Timur tarafından istila ve tahrip edilmesinden sonra, Bergama Rum Cemiyeti yok olmuştur. Bu Cemaatin (bunlar genellikle Yunanca konuşan ve ortak örf ve adetlere sahip olan hristiyan ortodokslardı) ne zaman tekrar kurulduğu ve örgütlendiği kimse tarafından bilinmemektedir. Bu olay, Cemaatin dini merkezinin, Agios Ioannis Theologos bazilikasının 14üncü yüzyılda yok edilmesiyle başlamıştır. Bu mekanda Roma döneminde Mısır tanrısı Serapis'in antik tapınağı yeniden inşa edilmişti. Gerek bu tapınak, gerekse silindir şeklindeki iki kule; ki bu kulelerden biri, Osiris tapınağı (bugünkü Kurtuluş camii), Bergama kenti azizi ve kentin hristiyan kilisesinin kurucusu Aziz Antipas'ın kilisesi olarak, diğeri, İsis tapınağı, iki yerli azizin, Proklos ile

Gazeteci Yazar

Papyllos'un kilisesi olarak faaliyet göstermiş, Timur'un orduları tarafından tahrip edilmiştir. Timur, Moğol ordusu ile Osmanlı İmparatorluğuna saldırmış, hatta Sultan Beyazıt'ı da tutuklayarak Bergama'yı 1403 yılında ele geçirmiştir.

Kentin Ortodoks Rumlarının sosyal örgütlenmesine dair ilk örnek 1545 yılında Aghi Teodori kilisesinin kuruluşudur. Kentin tamamıyla hristiyanlar tarafından ikamet edilen kuzey kısmındaki Aghi Teodori kilisesi yeni Bergama'nın ilk hristiyan mabedini teşkil etmektedir. Aghi Teodori kilisesinin ilk rahibi olarak keşiş rahip Argyros'un adı geçmektedir.

Bergama'nın Rum Cemaati hakkında başka bir bilgi de gezgin Spondan kalmıştır. Gezgin Bergama'yı 1675 yılında ziyaret etmiş olup, burada iki ila üç bin civarında Türk ve 12 ila 15 hristiyan çiftçi ailesine rastladığını yazar.

Örgütlü cemaate ilk kez 18inci yüzyıl başlarında rastlanmaktadır ve hatta Lesvos, Kalloni bölgesindeki Limona Manastırı kodekslerinde yer alan kayıtlarda; Manastır ile Bergama'nın hristiyan sakinleri arasında çatışma olduğuna ilişkin bilgiye rastlanmaktadır.

Bergama kilisesinde (belli ki yukarıda anılan Aghi Teodori kilisesidir), Cemaat rahibi olarak keşiş rahip Kosmas anılmaktadır, ki bu rahip Lesvos'un Limona Manastırı keşiş cemaatinden gelmektedir. Bu kişi 1740 yılında vefat etmiştir, mülki varlıkları, paraları ve kıyafetlerini ise Bergama vatandaşlarının sahiplendiği bilinmektedir. Bu bilgiyi edinen Lesvos Limona Manastırı Keşiş Cemaati İstanbul Ekumenik Patrikhanesinden Rumlar aleyhinde kilise ceza kararı alınmasını talep etmiş ve başarmıştır. Limona Manastırında saklanan ceza kararı Ekumenik Patrik Neofytos tarafından imzalanmış olup, 1740 yılında düzenlenmiştir ve kentte örgütlü hristiyan cemaatine dair ilk kez bu ceza kararında bahsedilmektedir, ki hatta bu cemaat Ekumenik Patrikhane tarafından cezalandırılmıştır.

Bergama Rumlarının çağdaş örgütlenmesi Cemaatin ekonomik gelişimi ile birlikte 1820'den sonra, nüfusu taşraya iten veba hastalığından sonra ortaya çıkar. İşte, o zamandan beri, Bergama ovasının Karaosmanoğlu ailesi beyleri tarafından yönetilmesi döneminde, bu yüksek cemaat makamının, yani "İhtiyarlar" kurumunun kararlarının bir kodeksi mevcuttur. Bu kurum hristiyan mahallelerinin muhtarları ile birlikte cemaati yönetmekteydi. "İhtiyarlar" az sayıdaki zengin Rum grubu tarafından seçilmekteydi. Aslında bu kurum cemaat mütevellilerini ve özellikle kilise mütevellilerini diktatörce tayin ediyordu.

O dönemde büyük bir merkezi panayır düzenlenmeye başlanır; ancak bu panayır bütün Osmanlı'da doğan ve Hatt-ı Şerif ile daha sonraki Hatt-ı Hümayun adlı reform fermanlarına yol açan yeni bir dönemi ifade etmektedir. Bu panayır her yıl Agios Georgios yortusu arifesinde ve yortu günü boyunca, yani 22 ve 23 Nisan günlerinde gerçekleşirdi. Bütün ortodoks cemaatin toplu aktivitede bulunması için bir bahane teşkil ederdi, aynı zamanda ise cemaat içindeki değişik sosyal eğilimlerin ifade edilebildiği bir alandı. Günümüze kadar gelen bilgiler panayırın 20nci yüzyılın başlarındaki yapılış şekline ilişkindir, ancak doğuşundan bu yana önemli değişikliklerin olmadığı düşünülmektedir. Bu panayıra genellikle er-

kekler katılırdı ve gruplara ayrılıp, lider ile yedek lider seçerlerdi. Grubun her üyesi bir at temin etmek ve süslemekle yükümlüydü, lider ile yedek lider ise bütün panayır süresince asayişi korumaktan sorumluydular. Panayır günlerinde giyilen kıyafetler farklıydı ve bu durum, her ne kadar kaynaklarda çok net görülmemiş de, grubun oluşturulmasındaki temel kriterin giyim olduğu tahminini yürütmemize yol açmaktadır. Böylece katılanlar kıyafetlerine bağlı olarak, “külöt giyenler” ile “frenk giyimliler”e ayrılmaktadır. Bu gruplardan her biri için sadece panayırda kullanılan geleneksel bir giyim tarzı vardı.

Kutlamalar Agios Georgios yortusunun arifesinde başladılar; her bir grubun üyeleri liderlerinin evinde toplanırdı ve burada Agios Georgios yortusunun özel bestesini çalan müzisyenler eşliğinde – özellikle de davulcu ile zurnacı eşliğinde – lider panayır kıyafetini giyerdi. Devamla bütün ekip atlarıyla, lider başta, yedek lider ise sıralamanın sonunda yer alır, özel bir sırayla Rum mahallelerinde yürüyüş yaparlardı, aynı zamanda da havaya ve yere kurşun sıkılırdı. Mahalleden geçtikleri esnada dost ve akraba evlerinden kendilerine tatlı, rakı veya şarap ikram edilirdi. Yürüyüşün sonunda mahallenin dışındaki Agios Georgios’un küçük kilisesinin önündeki meydana gelirlerdi, gruplar halinde kamp kurarlar ve bütün gece Bergama havası, zeybek havası, karşılama ve “binki” oynayarak eğlenceye devam ederlerdi. Ertesi gün, kilisedeki ayinden sonra kilisenin dışında ortak yemek yenirdi ve burada genelde kuzu eti ve sarma ikram edilirdi. Devamla, yine gruplar halinde dizilerek kiliseden ayrılırlar ve Rum mahallesinden geçerek panayıra katılanlar evlerine giderdi. Gruplar dağıldıktan sonra, lider ile yedek lider, bu sefer silahsız olarak, arkadaşlarının evine uğrarlardı ve onları bu sefer mahallenin içinde bulunan Agios Georgios meydanına götürürlerdi. Burası meşhur “Domuz alanı”dır. Panayır sonraki iki haftasonu da devam ederdi ve bunlara panayırçıların aileleri de katılırdı.

O dönemde Rum Mahallesinin geliştiğini gösteren en önemli kanıt büyük ve çağdaş bir Metropolit kilisenin varlığıdır. Bu; Bergama’nın hristiyan bölgesinin ortasında bulunan Zoodohu Pigis’tir. Bu kilise küçük bir kiliseyken, 1836 yılında üç geçitli görkemli bir bazilikaya dönüşür ve beldenin metropolit kilisesi haline gelir. Günümüzde kilise artık yoktur, ancak Atina’daki Nea Smyrni Derneğinde maket halinde bir sureti vardır. Ancak diğer eski Aghi Teodori kilisesi de 1870 yılında yeniden inşa edilmiş ve genişletilmiştir, sahip olduğu taş oymalı ibadet yeri ise litografi üzerinde korunmaktadır. Bu kilise yaklaşık beş dönümlük bir mekanda bulunmaktaydı, bunun dört dönümü ise ortodoks hristiyan mezarlığından oluşmaktaydı. Bugün bütün bunlardan hiçbir şey kalmamıştır, bu alanda inşaat veya yerleşim yoktur.

19uncu yüzyılın ortalarında Bergama kentinde ilk kez “partilere” rastlanır.

Cemaatin iki önemli kişisi, avukat Hristakis Bakirtzis ile hekim Nikolaos Rallis, kurulan iki partinin başında yer almaktadır. Hristakis Bakirtzis, Karamitrou Kardeşlerle “zenginler partisi” veya “çorbacıların” liderliğini üstlenir, Nikolaos Rallis ise “fakirler partisi” veya “halk partisinin” lideridir. İki “parti” arasındaki

mücadele yoğunudur, ancak cemaatin gelişimi ve tabii Bergamalı hristiyanların cemaat işleriyle ilgilenmeleri için bir itici güçtür.

1859 yılında hastane kurulur ve “Bergamalı Kardeşler Kutsal Hastanesi Gelirler İdaresi” tarafından yönetilir, ardından da Kızlar Okulu kurulur.

1881 yılında kentin kiliseleri bir müdürlük ve sandığa bağlanılır; bu sandık “Bergama kenti kutsal kiliseleri heyeti”dir, sandık ise iftaiye kurumunu finanse eder ve faizsiz veya %6’ya kadar faizle cemaatin yetim çocuklarının varlıklarını korumakla görevlidir. 1889 yılında maliyeci Leontios dini müfettiş olarak tayin edilir ve “Bergama Ortodoks Cemaati Bürosu”nu kurar, bundan beş yıl sonra ise, 1894 yılında bu görevi maliyeci Evangelos Kolyvas üstlenir ve cemaatin gelişimine önemli katkıda bulunur.

1907 yılında Bergama’da Rum cemaatinin özgün bir “anayasası” oluşturulur. Yeni dini müfettiş papaz Ioannis Avgerinos cemaatin gençleriyle ve özel olarak Emmanuil Hatzigeorgiou, Georgios Kanellis, Iordanis Kouzoutzoglou, Themistoklis Angelopoulos, İgnatios Laftsis, Theodoros Tsimpopoulos, Ahilleas Karmitros, İgnatios Drakoulis ve tespit edilmesi mümkün olmayan diğerleri ile birlikte genel cemaat kurulunu toplamışlardır. Bu kurul artık okulların, kiliselerin ve hastanelerin heyetlerinin ihtiyarlar heyetine veril, direk halk tarafından seçilmesine karar vermiştir. Cemaatin işleyişi ise bir organik anasözleşmeye, “Bergama ortodoks cemaati organik yönetmeliği”ne tâbi olacaktır.

Bu yönetmelik Bergama halkının 7 Ekim 1907 tarihindeki genel kurulunda onaylandı ve oylandı ve Efes Metropoliti Ioakim tarafından tasdik edildi. 84 maddeden oluşan ve İstanbul Patrikhanesinin kütüphanesinde korunan bu yönetmeliğe göre, hristiyan Rum Cemaati erkeklerinin tamamı tarafından seçilen “metropolit kurulu” cemaati yönetmekteydi. Metropolit kuruluna ait mühür vardı ve mühürün çevresinde Yunanca “Bergama kenti Rum nüfusu mühürü” yazmaktaydı, ortasında ise Türkçe “Kaza-i Bergama Rum Milleti vekilleri” denmekteydi. Mühür kısıkaçlarıyla beş parçaya bölünmekteydi. Bu parçalar başkanın ve üç kurul üyesinin mühürüyle mühürlü bir kutuda saklanmaktaydı. Yönetmeliğin 8inci maddesine göre ise, sadece metropolit kurulu çoğunluk oluşturduğu zamanlar mühür açılır ve kullanılırdı. Metropolit kurulu birinci dünya savaşının başlamasıyla Mayıs 1914’de faaliyetlerine son verdi.

Merkezi yönetimin dışında, Bergamalıların sosyal örgütlenmesi de dikkat çekicidir. Bergama’da birçok vatandaş derneği faaliyet göstermektedir, ayrıca Kınık ile Çandarlı’da birer, Dikili’de iki dernek faaliyet göstermektedir. Bergama’nın en eski derneklerinden biri bakkallar derneğidir, ki bu dernek kentteki Erkekler Okulunun ana kurucusudur. Okul binasının tamamlanmasından sonra Zoodohu Pigis Kilisesine çan kulesi inşa etmeye karar vermiş, ancak çabalar 1914 yılında bırakılmıştır. Bakkallar derneği her yıl 12 Aralık’da Agios Spyridon yortusunda kutlama yapardı.

Kumaşçılar ve terziler derneği, aynı şekilde kamuya faydalı amaçlar taşımaktaydı ancak sınırlı faaliyete sahipti ve her yıl Aziz Antipas günü kutlama yapardı.

1862 yılında hastane ile kız okulunun bakımını yapma amacıyla “Yardımselverlik Derneği” kurulur. 1885 yılında bu dernek feshedilir.

1863 yılında “Yunan okulu” ile tam ilkokul tipi eğitim vermek amacıyla “Eğitim derneği” kurulur. Eğitim derneğinin işleyiş yönetmeliği ise cemaatin su şebekesinin denetimini de içermekteydi.

Beşinci dernek “Attalos”dur. 1898 yılında kurulmuştu ve okulların faaliyetini finanse etme amacını gütmekteydi. Hatta Attalos Agios Georgios (Domuz alanı) meydanındaki “Attalos” kahvehanesini satın alarak okullara bağışlamıştır.

1899 yılında Aziz Antipas küçük kilisesinin tamiri ve dekorasyonu amacıyla “Agios Ioannis Theologos Bayanlar Derneği” kurulmuştur.

1900 yılında “Omonia” kurulur. Amacı yoksul öğrencilere destek sağlamak ve kütüphane kurmaktır. Ancak bu amaca rağmen cemaat hamamı inşa etme ihtiyacı doğduğunda Omonia bu inşaat için 1500 altın Osmanlı lirası vermiştir.

“Attalos” ve “Omonia” dernekleri 1914 yılından sonra Amerika Birleşik Devletlerinde Bergamalı Rum göçmenler tarafından işletilmeye devam etmişlerdir. Hatta “Omonia”nın 1914 yılında Midilli’de Bergamalı Rum göçmenlere 300 yorgan verdiği, 1922 yılında da Bergamalı Rum göçmenlere yaklaşık 200.000 drahmi dağıttığı kaynaklarda mevcuttur.

1902 yılında Agia Kastriani küçük kilisesinin çevresindeki alana ağaç dikimi ve bu alanın güzelleştirilmesi amacıyla “Agia Kastriani” derneği kurulmuştur.

1902 yılında “Ieros Zilos” (Kutsal Heves) adında bir dernek daha kurulur. Genel olarak dini içerikli olan bu dernek dini kitaplar da yayınlamıştır.

1908 yılında Bergama hastanesinin eksiklerini karşılamak amacıyla “Evangelismos” derneği kurulmuştur. Son olarak, 1910 yılında “Pallas Athina” adlı Bayanlar ve Bekar Bayanlar Hayırsever Derneği kurulmuş ve kısa bir süre faaliyet göstermiştir.

Bergama’da 1908 yılında kurulan ve dönemin en önemli derneklerinden biri haline gelen, kuruluş sözleşmesini elimde bulundurma şansına sahip olduğum “Agios Antipas Dini Kardeşlik” derneğine ayrıca değinmek isterim. Amaçları arasında aynı adı taşıyan kilisenin öneminin tanıtımı, kütüphane kuruluşu ve yayınların finansmanı yer almaktaydı. Derneğin kuruluşuna Jön Türklerin ihtilali sonucu yaşanan coşku ve beklenti ortamı yardımcı olmuştur.

Derneğin ilk amacı Bergama cemaati kiliselerinin güzelleştirilmesi olmuştur, ancak kısa sürede planlarına Aziz Antipas kilisesinin (Kızıl avlu içindeki kule ve yukarıda bahsettiğimiz gibi, günümüzde Kurtuluş Camii olarak faaliyet göstermektedir) tarihi ve dini öneminin tanıtımını, Pazar dini okullarını organize etme ve Pazar ayinini desteklemeyi de dahil etmiştir. Dernek faaliyetlerini genişletmiş ve bölgedeki en büyük ve en önemli derneklerden biri haline dönüşmüştür. Başka yerel derneklerle, aynı zamanda Atina’daki Mikra Asyalıların derneği “Anatoli” ile işbirliği yapmaya özen göstermiştir, hatta “Anatoli”nin desteğiyle cemaat kütüphanesi kurulmuş ve iki yayını finanse edilmiştir. Bunlar; Georgios Hondro-

nikis'in "Bergama hikayeleri (1910) ve Aleksandros Kolyfetis'in "Ahlak ve dini eğitim hakkında" (1911) adlı kitaplarıdır. Kurucu üyeleri arasında Georgios K. Hondronikis, Galinos Ch. Bakirtzis ve Dimitris Hatzi-Mikes'in adları geçer, onursal başkan olarak ise Efes Mitropoliti baş diyakoz Ioakim Gounaris ile arkeolog ve tarihçi Georgios Lampakis anılmaktadır. Derneğin fesih tarihi bilinmemektedir.

Son olarak, Rum cemaatinin, su şebekesi sisteminin bakımı ve cemaatin diğer masrafları için ev başına vergiye tâbi olduğu kayıtlıdır.

Sevgili dostlar.

Baba memleketi olan Bergama'yı, andığım şekliyle "dünyanın merkezi" için yapılan bir bilim konferansında bugünkü bu bildiriye sunmak benim için çok büyük bir onurdur. Bu bildiriye, bu topraklarda 1916 yılında doğan ve savaşta bütün ailesini kaybederek altı yaşındaki bir çocuk olarak 1922 yılında Midilli'ye göçmen bir çocuk olarak gelen Panagiotis Filioğlu – Bergamalı'nın anısına adıyorum. O, Midilli Yetimhanesinde büyümüş ve 1928 yılında çocukları olmayan bir Midillili tarafından evlat edinilmiştir. Bergama topraklarının çocuğu olan bu kişi benim babamdı. Ve ata topraklarının tarihini büyük bir hevesle yazdığımı anlayınca, bana her sabah "Kahrolsun sebep olanlar" demeyi öğretti.

Teşekkür ederim.

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Bergama'da Siyasi Hayat 1946-1950

The political life in Pergamon in transition to multi-party life 1946-1950

Fevzi Çakmak

ABSTRACT

Under the leadership of Mustafa Kemal, one of the most important targets of the Turkish Revolution was to strengthen the republic and transform her into a democratic situation. Political parties have an important role for democratization of political system. During the early years of Turkish Republic Revolutionist Kadre, both helped for the formation and block of political parties. During the first years of Turkish Republic the aim of having more the one political party in the parliament caused uneasiness in society and resulted in failure because the republic and revolution was still very new. This process regained speed during the Second World War since state of affairs was positive both internally and externally. After 1946, transition to multi-party had created significant changes in political and social life.

In this study, in general, Bergama, Izmir and at the local level, changes in the process of transition to multi-party system, political and social basis will be discussed and analyzed, especially the ruling-opposition relations.

Keyword: Pergamon, Multiparty System, Democratic Party, Election, Republican People's Party

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
e-posta: fevzi.cakmak@deu.edu.tr

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk devriminin en önemli hedeflerinden biri, Cumhuriyet idaresinin demokratik ve güçlü hale getirilmesi oluşturmaktadır. Siyasi sistemin demokratikleştirilmesi sürecinde en önemli araçların başında ise siyasi partiler gelmektedir. Devrimci kadro Cumhuriyet'in ilk yıllarında, siyasi partilerin oluşumuna yönelik gerçekleştirilen teşebbüslere, yeri geldiğinde destek yeri geldiğinde ön ayak olmuştur. Ama devrim sürecinin ateşi ve tazeliği içersinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu çok partili siyasi hayata geçme teşebbüsleri, toplum içersinde huzursuzluklara neden olmuş ve girilen bu süreç başarısızlıkla neticelenmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilemeyen bu süreç, İkinci Dünya savaşı sonrası, gerek içerde ve gerekse dışarıdaki şartların elvermesiyle, tekrardan Türk siyasi hayatında ön plana çıkmıştır. 1946 yılı ile başlayan çok partili hayata geçiş, hem ülke genelindeki, hem de yerel anlamdaki siyasi ve toplumsal hayatta, önemli değişimler yaratmıştır.

Bu çalışmada, genel anlamda İzmir ve yerelde de Bergama'da, çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan değişimler, siyasi ve toplumsal temelde ele alınacak ve özellikle iktidar-muhalefet ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Çok Partili Hayat, Demokrat Parti, Seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi

Giriş

İzmir ilinde Demokrat Parti 12 Şubat 1946 tarihinde, bizzat Celal Bayar'ın İzmir'e gelmesi ve çeşitli teşebbüslerde bulunması sonrası, Doktor Ekrem Hayri Üstündağ başkanlığında kurulmuştur¹. İl merkezinde partinin örgütlenişinden kısa bir süre sonra, İzmir kamuoyunun artarak devam ilgisi ile kısa sürede il ve ilçe merkezlerinde örgütlenmeye hız vermiştir. 26 Mayıs'ta, Demokrat Parti'nin katılmadığı belediye seçimleri sonrası, Bergama ilçesinde Demokrat Parti'nin örgütlenmesine hız verilmiş ve 9 Haziran 1946 günü Demokrat parti müteşebbis heyeti kurulmuştur. Heyet içersinde dış doktoru Hayri Tümen, tütün tüccarı Faik Kayalar, manifatura tüccarı Süleyman Çelebi, mühendis Sudi Kiper bulunmaktadır. Heyet başkanlığına Doktor Hayri Tümen getirilmiş ve parti hızlı bir şekilde üye yazımına başlamıştır². İlçede Demokrat Parti ilçesinin resmi açılışı, İzmir'den gelen 22 kişilik heyetin huzurunda ve kalabalık bir halk kitlesinin katılımıyla birlikte 23 Haziran 1946 Pazar günü gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmasında söz alan

1 Yeni Asır, 12 Şubat 1946.

2 İzmir, 10 Haziran 1946.

ilçe idare kurulu başkanı Dr. Hayri Tümen konuşma yamış ve sonrasında üye kayıtlarına başlanmıştır³. Haziran ve Temmuz ayı içersinde Bergama'nın belde ve köylerinde Demokratlar çok hızlı bir şekilde örgütlenme yoluna gitmiş ve bu örgütlerde görev alan kişilerin isimleri gazetelerde yer almıştır⁴. Kamuoyu, Demokrat Parti'nin henüz kabul edilmiş bir programının olmayışını, görüşlerini açık bir şekilde ifade etmeyişi dikkate almadan Demokrat Parti'nin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamasıyla kitle halinde bu partiye üye olmaya başlamıştı. Böylesine hızlı gelişmekte olan bir partinin, kısa süre sonra Halk Partisi'ne meydan okuması, hatta 1947 yılında yapılacak olan seçimlerde iktidarı ele alması bile Halk partililerce kabul edilmeye başlanmıştır⁵.

Ortaya çıkan bu siyasi çekinceler sonrası, Halk partisi yönetimi, dünyada gerçekleşmekte olan değişimlere karşı, yeniden güç kazanmış yeni bir siyasi yapıyla çıkmak ve genel seçimlere Halk Partili belediyelerle gitmek adına, seçimleri erken tarihlere alacaktır⁶. 1946 yılının Eylül ayında yapılması planlanan Belediye seçimlerinin 26 Mayıs 1946 tarihine çekilmesi Demokratların eleştiri seviyesini yükseltilere çekmesine neden olacak ve belediye seçimlerine katılmama kararı alacaklardır⁷. Demokratların katılmadığı belediye seçimlerinde, Milli Kalkınma Partisi'nin de Bergama'da seçim listesini yayınlayarak, seçimlere katılıyordu⁸. Halk partisi de Bergama'da aday listelerini asil ve yedek listeler olmak üzere açıklamıştı⁹. Demokratlar seçimlere girmemenin yanı sıra, bütün ülkede olduğu gibi, özellikle güçlü oldukları İzmir ili ve ilçelerinde, seçimlere vatandaşın katılmaması ve seçimin geçerliliğini zayıflatmak adına çok etkili bir propaganda faaliyeti yürütecektir. Demokratlara göre "Kendi reyini kullanmak kadar kullanmamakta vatandaşın hakkıdır! Kanun ne ona, nede buna karışmak hakkı verir!"di. Devamlı surette seçimlerin tarafgir olduğundan, bürokrasini halk partisi lehine çalıştırdığından bahseden yazılar gazetelerde kaleme alınıyordu. Demokratlara göre birçok yerde idare amirleri Halk partisi lehine çalışıyorlardı. Memurlardan imza alınıyor, evlere polis ve belediye memurları vasıtasıyla tembih, ihtar ve tehditlerde bulunuluyor, seçimler katılmadıkları takdirde vazifelerinden kovulacakları yahut ekmek kartlarının ellerinden alınacağı tarzında rivayet ve dedikodular ortalıkta dolaşıyordu¹⁰.

26 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleşen seçimlere Halk Partisi dışında başka bir parti katılmamıştı. Bu nedenle seçimde kimin kazandığından çok, seçime kaç kişinin iştirak edeceği önemliydi ve iştirak oranlarına baktığımızda, özellikle İzmir'in merkezinde seçime katılma oranı %25'lerde, vilayet genelindeyse %42'lerde kalmıştı. Ödemiş'ten sonra en çok seçmene sahip olan Bergama'da 7960 seç-

3 İzmir, 24 Haziran 1946.

4 İzmir 24 Haziran 1946, 19 Temmuz 1946; Yeni Asır, 6 Temmuz 1946.

5 Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Afa yay., İstanbul, 1996, s.136.

6 A.g.e., s.101.

7 İzmir, 9 Mayıs 1946.

8 Yeni Asır, 25 Mayıs 1946

9 Anadolu 25 Mayıs 1946

10 İzmir, 26 Mayıs 1946.

menden 3395 tanesi yani Yaklaşık olarak %42'lik bir iştirak gerçekleşmiştir¹¹. Bu oran İzmir merkez, Urla ve Dikili'den sonra en az iştirak nispetinin olduğu yerdir¹². İl genelinde ve özellikle Bergama'da seçime katılım oranının düşük olması, Demokratların Bergama'daki gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca demokratların bu süreçte Bergama'da örgütlü bir teşkilatının olmaması da bu başarıya dikkati artırmaktadır. İl ve ilçelerdeki seçime katılım konusundaki bu düşük oranlar Halk partililer tarafından, Demokratların gücünden ziyade, sandık yerlerinin iyi tespit edilememesi, kayıtların noksan olması ve bilhassa havanın yağışlı olmasına bağlamıştır¹³. Demokratlara göre ise, Halk Partililerin tüm kanunsuz yollara başvurmalarına, şehrin içinde adam toplama ve sevk etmelerine rağmen, seçime iştirak oranındaki azlık, kendileri açısından önemli bir gelişim göstergesiydi. Ayrıca ilçe ve köylerdeki iştirak oranının yüksek olmasının altında yatan gerçekse, "Jandarma süngüleri, gaz teranesi, muhtar tazyiki, partili tehdidi, memurların tarafgir davranışları, yol keserek 'oy verdi' vesikası aramak" gibi, şehirden çok köylerde gerçekleşmesi olanaklı olan olayların olmasıydı¹⁴. Demokratların gözünde Halk Partisi, seçimde saat 3'e kadar sakin, 3'ten 6'ya kadar telaşlı, 6'dan 7'ye kadar sinirli, 7'den sonra da ta kendisiydi¹⁵. Bergama'da, belediye seçimlerini halk partisinin adayları kazanmış ve yeni belediye meclisi 23 kişiden oluşmuştu. Halkın asil listede bulunan bazı adaylar yerine yedek listedeki adaylara oy vermesi, muhalefet tarafından gündeme getirilirken, Halk Partili yöneticiler ortaya çıkan bu durumu gayet tabii ve demokratik bir olay olarak karşılanmıştır¹⁶. 1 Haziran'da toplanan yeni belediye meclisi, 17 oyla eski belediye başkanı Sami Altın'ı yeniden belediye başkanı olarak seçmiştir¹⁷.

Belediye seçimleri sonrası, 10 Haziran'da TBMM almış olduğu kararla, 21 Temmuz 1946 tarihinde milletvekili seçimlerinin gerçekleştirilmesi kararı alınmıştı. Bütün ülkede olduğu gibi İzmir'de de cevabı merakla beklenen soru, Demokrat Parti'nin seçime girip girmeyeceğiydi. Demokrat Parti lideri Celal Bayar, seçimlere girmeleri konusunda halkın yoğun bir tazyiki altında olduklarını vurgulayarak, karar vermek üzere teşkilatını Ankara'ya toplamış ve seçimlere girme kararı almıştı.

Cumhuriyet tarihinde ilk kez çok partili milletvekili seçimleri gerçekleştirilecekti ve bu durum siyasi havanın giderek gerilmesine ve partiler arası mücadele-

11 Cumhuriyet tarihinde ilk çok partili Belediye seçimleri Eylül 1930 tarihinde Fethi Okyar'ın kurduğu, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın katıldığı seçimler olmuştur. Yapılan seçimler sonrası İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi 14.624, Serbest Cumhuriyet Partisi 9.950 oy almıştır. En yüksek oy farkı ise Bergama ilçesinde meydana çıkmış, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 250 oyuna karşılık Serbest Cumhuriyet Partisi 1.371 oy almıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası İzmir'de 16 belediye kazanarak tek parti iktidarına ilk mağlubiyetini yaşatmıştır. Erhan Vural, Demokrat Parti Döneminde CHP'nin İzmir Örgütlenmesi ve Seçimler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010, s.20.

12 Anadolu, Yeni Asır, 27 Mayıs 1946.

13 Anadolu, 28 Mayıs 1946.

14 İzmir, 2 Haziran 1946.

15 İzmir, 27 Mayıs 1946.

16 Yeni Asır, 31 Mayıs 1946.

17 Yeni Asır, 2 Haziran 1946.

nin şiddetlenmesini beraberinde getirecekti. Halk Partisi, Mustafa Kemal Atatürk faktörünü ön plana çıkarırken, bunun karşısında, Demokratlar, “Artık Yeter! Söz Milletindir” sloganıyla, bir hürriyet seferberliği başlatmış, istibdada karşı bir savaş açtıklarını ifade etmişlerdi. İktidara karşı bütün muhalefet Demokrat Parti bünyesinde toplanmıştı¹⁸. Bergama ilçesinde de siyasi hava, ülke genelinden farklı değildi. Seçimler öncesi hızlı bir şekilde örgütlenmeye çalışan Demokratlar, Bergama’da da bu işi hızlandırmışlardı. Halk partisi seçim çalışmaları sırasında, Milli Eğitim Bakanı’na ağırlamıştı. Seçim çalışmalarında bulunmak üzere İzmir’e gelen, Milli eğitim bakanı Hasan Âli Yücel, 8 Temmuz Pazartesi günü Bergama’yı ziyaret etmişti¹⁹. Ziyaret sırasında iki parti karşı karşıya gelmiş ve çeşitli olaylar yaşanmıştı. Yaşanan bu olaylar, siyasi anlamda Bergama’da her iki tarafın karşı karşıya geldiği ilk anlardan biriydi²⁰.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde ortaya çıkan tabloda, İzmir’deki 318.857 tane seçmenden 222.532 tanesinin oy kullanmış ve seçime iştirak nispeti %70’lere yaklaşmıştı. Demokratlar, İzmir merkezde %63’le, Bergama’da %70’le, Bayındır ve Kuşadası’nda ise çok az bir farkla kazanmışlardı. Fakat geri kalan on bir ilçede büyük farklarla Halk Partisi kazanmıştı²¹. Bergama’da Demokrat Parti 15 bin Halk Partisi 5900 oy almıştı²². Bu sonuçlara göre çok kısa bir sürede Bergama’da örgütlenmeye çalışan Demokratlar ezici bir çoğunlukla seçimi kazanmışlardı. İzmir genelinde baktığımızda ise Halk partisi adına genel bir seçim mağlubiyetini, kaza ve köylerden gelen oylar önlemişti. Seçimlerden sonra konuşulan gene seçimlerde yapılan yolsuzluklardı. Bu yolsuzluk iddialarının en önemli nedeni, değiştirilmeyen seçim sisteminden kaynaklanıyor olmasıydı. Açık oy, gizli sayım kuralına yönelik yapılan seçimler ister istemez akıllara yolsuzlukları getiriyordu. Demokratlar, 1946 seçimlerini iktidara gelecekleri döneme kadar devamlı surette eleştirerek, bu yoldan Halk Partisi’ne yükleneceklerdir²³. 1946 seçimleri Halk partisi açısından bir zaferden çok bir yenilginin ezikliğini getirmiş, İnönü, yaşamının sonuna kadar bu seçimin izlerini silmekle uğraşmıştı²⁴. “İşin doğrusu şudur ki, bu seçimi DP kazanmamış, sadece Halk Partisi kaybetmişti”²⁵.

Milletvekili seçimlerinin gölgesinde gerçekleştirilen ve 1 Eylül 1946 yılında yapılan İl Genel Meclisi seçimlerine Demokratlar, birçok yerde seçime girmek konusunda tereddüt yaşarken, güçlü olduklarını hissettikleri Bergama’daki mec-

18 Karpat, a.g.e., s.141.

19 Yeni Asır, 10 Temmuz 1946; Anadolu, 11 Temmuz 1946.

20 İzmir, 10 Temmuz 1946.

21 Anadolu, 25 Temmuz 1946.

22 Yeni Asır, 25 Temmuz 1946. Demokratların Bergama’da almış oldukları bu başarılı sonuç, Halk Partisi teşkilatı üzerinde önemli bir etki yaratacaktır. Seçimlerden birkaç ay sonra toplanan Cumhuriyet Halk Partisi İl Kongresinde Dr. Lebit Yurdoğlu isimli delegenin ifadeleri yaratılan etkiyi çok iyi yansıtır; “Bizim aramıza katılmış öyle vatandaşlar vardır ki, senelerden beri buranın ekmeğini yemişler, üzerine biz Amerika’ya jurnal etmekten çekinmemişlerdir. Bunların vatandaşlığından hala şüpheliyim. Bu böyle olmasına rağmen milletvekili seçimleri sırasında bu gibilerine Bergama köylüsü on beş bin rey, öz Türk’e de beş bin rey vermiştir. Bu böyle olmamalıdır arkadaşlar”. Anadolu, 30 Aralık 1946.

23 Demokratlar iktidara gelecekleri güne kadar, 21 Temmuz’un her seneyi devriyesinde bu seçimleri protesto için mitingler düzenleyeceklerdir. Halk Partisi teşkilatının da bu mitingleri çok dikkatli bir şekilde takip ettiğini, her vilayetten merkeze gönderilen raporlardan görmekteyiz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 030.01, Yer: 44.257.11

24 Tefvik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.457.

25 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.104.

lis adaylarını açıklayacaklardır. Katılımın çok düşük olduğu seçimlerde²⁶, İzmir Merkezini kazanan Demokratlar tüm ilçelerde kaybetmişlerdir. Bergama'da Halk Partisi 10225 oy alırken, Demokrat Parti 8286 oy almış ve halk partisi adayları Sıtkı Üstüner, Mustafa Yazıcı, A. Hamdi Arıkan ve Mustafa Özer, Bergama'yı temsilen meclis üyeliklerine seçilmişlerdir²⁷. Seçimde yolsuzluk yapıldığını söyleyen Demokratların gazetelerde şu ifadelerini okuyoruz; "İzmir gene bizimle! İzmir merkez kazasını gene elimizden alamadılar! Ya öteki kazalar? Orada onlar kazanmış! Niçin? Çünkü köyler kazadan, kazalarda İzmir'den daha CHP'ci! Köylerin gözdesi CHP?! Buna kim kanar? İşin izahı: Seçim mekanizmasının CHP'nin elinde olmasıdır!"²⁸.

Halk Partisi, özellikle milletvekili seçimlerinde büyük yara aldığı ve kaybettiği Bergama ve Bayındır'daki il genel meclisi seçimlerinin kazanılmasından büyük bir mutluluk duyarken, seçim kazanılmasında bölgelerdeki mahalli teşkilatın çalışmalarının bölge halkı tarafından takdir edilmesine bağlamıştır. Ayrıca bölge halkının yeni kurulan hükümetin programındaki dolgunluk ve isabeti tamamen anlayıp, takdir ettiğini ve diğer taraftan da Demokrat Parti hakkındaki telakkilerin ve zanlarının yanlışlığını anlamalarının da seçimlerin kazanılmasındaki rolü büyük olmuştur²⁹.

1946 Seçimleri Sonrası Bergama Halkının Siyasilere Talepleri

1946 yılı sonuna gelindiğinde, ülke ve il genelinde olduğu gibi, Demokrat Parti Bergama'da hızlı bir şekilde örgütleniyordu. Bu hızlı örgütlenişte, Halk Partisi'nin uzun yıllara varan iktidarında, halk nezdinde çözüm getiremediği sorunların payının büyük olduğu bir gerçektir. Özellikle Dünya savaşı ile birlikte ülkede artan hayat pahalılığından, halk ile devlet görevlileri arasında yaşanan olumsuzluklardan, halk tek parti olan Halk Partisi'ni sorumlu tutuyordu. Ayrıca uzun yıllar, başka bir partinin olmayışının Halk Partisi teşkilatında³⁰ yaratmış olduğu durağanlık ve sonrasında hızlı bir şekilde yaşanan çok partili hayata geçişle birlikte teşkilatın bu sürece hazırlıksız yakalanması, diğer partilerin hızlı bir şekilde örgütlenişinde ve kitlelerin karşı partilere gidişinde önemli bir pay sahibi olmuştur. CHP İzmir Bölge Müfettişi Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüven'in Halk Partisi Genel sekreterliğine göndermiş olduğu yazıda Bergama'daki siyasi hava için şu ifadeleri kullanmaktadır; "Bergama ilçesinde bilhassa merkezde muhalefet yaygındır. Çok dikkat edilecek bir kazadır. Mahalli hükümetin tecrübeli,

26 Merkezde katılım %20'yi bile bulmamaktadır. Yeni Asır, 2 Eylül 1946.

27 Anadolu, Yeni Asır, 5 Eylül 1946.

28 İzmir, 3 Eylül 1946.

29 Anadolu, 3 Eylül 1946

30 Bergama ilçesinde 1946 yılı başlangıcında mevcut Halk partisi teşkilatı yapısı şöyledir: 47 tane köy ocağı, 7 tane mahalle ocağı, 17 Semt Ocağı ve bir tanesi merkez olmak üzere 5 tane (Kınık, Turanlı, Kozak, Zeytinadağ) bucaktan oluşmaktadır. Üye sayısı 5288 iken, bir önceki altı aylık süre içerisinde halk partisine üye olan kişi sayısı 47 olmuştur. Ayrıca Halk partisi teşkilatının idare amirleriyle ahenginin çok iyi olduğu rapor edilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 4.BÜRO Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 665.233..1.

otoriter idare ve zabıta amirlerine ihtiyacı çoktur. Parti idare kurulumuz ahenkli arkadaşlardan mürekkep olmakla beraber, hareket ve faaliyetleri sönüktür. Sık Sık görülmek ve il merkezinden gönderilecek arkadaşlarla teşci ve teşvik olunmak lazımdır. Bunu temin etmek işine büyük ehemmiyet veriyorum”³¹.

Bergama’daki siyasi hayatta, halk siyasilerden belli başlı sorunlarına çözüm bekliyordu. Bu sorunlar içerisinde en önemlilerinden birini, bölge insanı için en önemli geçim kaynaklarından biri olan tütün meselesi gelmekteydi. Tütün konusunda, 1115 üyeden oluşan Bergama Tütün Müstahsilleri Birliği, yaptığı toplantılar sonrası sıkıntılarını dile getirdikleri bir istek metnini, hükümete iletmek üzere kaleme almışlardı. 2437 tütün ekicisi ve bunlara bağlı 25 bin kişinin adına kaleme alınan sıkıntılar içinde; tütün mahsulünün bazı istismarcı tüccar tarafından yok pahasına alınması ve bu konuda hükümetin çeşitli tedbirler almış olsa da tam olarak başarı sağlayamamış olması; tütünlerin kalitesini değerlendiren kurulların bitaraf insanlardan oluşturulması, tütün piyasasının daha erken bir tarihte açılarak, üreticinin tütününü uygun fiyattan elden çıkarmasına yardımcı olunması gibi isteklerin ön planda gelmektedir³².

Tütün meselesi, siyasilerin önemli bir seçim malzemesi haline getirdiği ve gerek CHP’si gerekse DP il ve ilçe kongrelerinde dile getirilen önemli bir sorun olmuştur. Muhalefetin devamlı surette kullandığı bu sorun karşısında, iktidar partisine mensup Bergama İlçe Başkanı İhsan Dirim’in CHP İzmir İl Kongresinde yapmış olduğu konuşmasında, Bergama tütüncülerinin Tekel Bakanlığına gönderdikleri ve piyasanın şartlarına dair olan mektuba, bakanlığın iki ay geç ve piyasa açılışından sekiz gün sonra cevap verilmesini tenkit etmiştir³³.

Tütün meselesi dışında Bergamalıların siyasilerden çözümünü beklediği sorunlar içerisinde şunlarda yer almaktaydı: Turistik bakımdan Akropol, Asklepion, Bezilika yollarının düzenlenmesi; Bergama ile çevre bölgeler Kozak, Dikili ve Soma arasındaki ulaşım olanaklarını daha iyi bir hale getirilmesi, ayrıca Bergama-İzmir şosesinin bir an önce ihale edilmesi; Belediyeye devredilen Memleket hastanesinin tamiratının tamamlanmasına yönelik olarak gerekli yardımların sağlanması, ayrıca hastanenin senelik zaruri ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yıllık 17 bin liralık bir miktarın belediye tarafından karşılanamayacağı için, il bütçesinden karşılanması ve sağlık işlerinde kullanılan aracın masraflarının karşılanması; mevcut 22 dersliğe sahip olan dört ilkokul yanında, gerekli ihtiyaç üzerine yeni bir okul inşasının gerçekleştirilmesi³⁴. Buradaki isteklerde görüldüğü gibi en önemli sorunlar içerisinde Bayındırlık faaliyetleri gelmekteydi.

Bergamayı Sevenler Derneği Başkanı Dr. Melih Abidinoğlu’nun kaleme aldığı ve “Pek Sayın İsmet İnönü” başlığını taşıyan mektup, gerek devletin ve gerekse halkın nezdinde, Bergama’nın Türkiye ve Dünya’nın kültür merkezi olma isteğini

31 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi , Dosya: 4.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..2.94.

32 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 4.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1., 34-35

33 Anadolu, 8 Ocak 1950

34 Bugün, 1 Ekim 1948.

yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Mektupta, 1945 yılında Başbakanlık emriyle bakanlıklar arası bir komisyonun uzun bir çalışma sonrası Bergama üzerine hazırladığı ve Basın Yayın Umum Müdürlüğüne bastırılan rapora atıf yapılarak, raporda yer alan ifadeler aynen kaleme alınmıştır³⁵. Raporda, "...Bergama gerçekleştirilecek olan klasik temsillerin, Türk milletinin garplılığa yönünde az zamanda aldığı yolun büyüklüğünü bütün dünyaya göstereceğini, aynı zamanda batı kültürünün temeli olan hümanizma kültürünü nasıl benimsediğimizi göz önüne koyacağını, böyle bir hareketin daha düne kadar şarklı geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir millettten gelmesinin dış âlemde nasıl derin yankılar uyandıracığı..." ifadeleri yer alır. Dernek bu ifadeleri hatırlatarak, yukarıdaki amaçlar etrafında tarihi Bergama asklepionunun restore edilerek hazır hale getirildiğini, fakat aradan geçen seneler ve çok partili hayat ile birlikte bu amaçların unutulduğu belirtmişti. Klasik temsil konusunda her hangi bir düzenlemeye gidilmediğinden, bu konuda derneğin İstanbul şehir tiyatroları ve konservatuar bünyesinde Milli eğitim bakanlığından olumlu bir yanıt alamadığına değinerek, 1950 yılı Mayıs ayı sonunda gerçekleşecek olan kermes şenliklerinde, bu amaçların gerçekleştirilmesini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den talep edecekti³⁶.

Bergama İlçesinde Siyasi Toplantılar ve Mücadele

1946 yılı Sonbaharı ile birlikte partilerin ocak, bucak ve il kongrelerini topladıkları görülür. Yeni girilen çok partili siyasi yaşamla birlikte parti kongrelerinde canlılıkta kendini göstermeye başlamıştır. Yılların getirmiş olduğu durağanlık, Halk Partisi kongrelerine yansırken, Demokratlar ülke genelinde bir heyecanla teşkilat kurdukları bölgelerdeki kongrelerini toplamaya ve bu toplantılarda iktidara yönelik eleştirilerini sert bir şekilde ifade etmeye başlamıştır. Demokrat Parti'nin Bergama ilçesinde gerçekleştirdiği ilk ilçe kongresi 30 Ekim 1946 Çarşamba günü Bergama Palas'ta³⁷ gerçekleştirilmiş ve yapılan seçimler sonrası yeni ilçe idare kurulu Dr. Hayri Tümen, Sülayman Çelebi, Faik Kayalarlı, Ahmet Apat, Hami Kural'dan oluşmuş ve ilçe başkanlığına Dr. Hayri Tümen getirilmiştir³⁸. Demokratlar adına toplanan bu ilk ilçe toplantısından daha önemli olan olay, Demokrat Parti'nin İzmir'de Birinci sıradan milletvekili adayı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın Bergama'yı ziyaretidir. Menemen-Dikili üzerinden gelen ve kurbanlar kesilerek, yoğun bir kalabalık tarafından karşılan Mareşal, Bergama Palas'a geçerek, otelin balkonundan "İstiklal savaşında düşmana ilk silleyi vuran Bergamalılar" ifadeleri ile halkı selamlamıştı. Sonrasında Demokrat Parti ilçe binası gide-

35 1945 yılını ait olan Bakanlıklar Arası Turizm Komisyonu raporunun tam metni için bakınız; Bergama Belleten, S 2 (Ekim 1992), Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yay., İzmir, s.s.9-20.

36 Bugün, 17 Mart 1950.

37 Bergama Palas, yerli ve yabancı turistlerin araştırmalar yapacakları, gezi ve incelemelerini değerlendirebilecekleri ve konaklamalarda bulunmaları amacıyla, "İlmevi" ismiyle Bergama Müzesi'nin yapımı esnasında dönemin İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından planlanan ve 1934 yılında temeli atılarak, 1938 yılında bitirilen bir yapıdır. Sonrasında daha çok otel olarak kullanılması nedeniyle "Bergama Palas" ismini almıştır. Eyüp Eriş, Atatürk Döneminde Bergama, Bergama Belediyesi Kültür Yay No:1, İzmir, s.43.

rek, yetkililerden izahat almış, halka hitapta bulunmuş ve Bergama'dan ayrılmıştı³⁹. Mareşalin Bergama'ya gelişi, teşkilatlanma çalışmalarını yürüten Demokratlar adına halk nezdinde önemli bir kazanç ve tam bir gövde gösterisi olmuştu.

CHP Bergama ilçe kongresini 28 Kasım 1946 Perşembe günü halkevi salonunda toplamıştır. Toplantıya üst düzeyde bir katılım olmuş ve CHP Bölge müfettişi ve İzmir Milletvekili Kamuran Örs ile il idare kurulu başkanı Mehmet Orhon hazır bulunmuşlardı. Yeni demokratik hayat halk partisi kongrelerini hemen yansıtmaya başlarken, delegelerin isteklerini daha üst perdeden ifade etmeye başladıkları da dikkatlerden kaçmamaktadır⁴⁰. Her iki parti açısından siyasi gerginlikler bazı önemli günlerde yükseliyordu. Örneğin 1946 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları esnasında demokratların Bergama ilçe binasının bulunduğu semtin elektrikleri kesilirken, aynı şekilde ilçe kongresinin toplanacağı ertesi gün, Bergama Palas'ın elektriklerinin kesildiği ve mumlarla kongrenin gerçekleştirildiği basına yansiyordu⁴¹. 14 Eylül Bergama'nın kurtuluş törenlerinde⁴², 21 Temmuz 1946 seçimlerinin yıl dönümlerinde demokratların yaptıkları törenlerde, kurban bayramlarında halkın elinde bulunan kurban derilerinin toplanmasında partililer arasında çekişmeler ve gerginlikler oluşuyordu⁴³. 1947 yılı sonunda toplanan Bergama ilçesi ocak ve bucak kongrelerinde, muhalefetin istekleri dile getirilmişti. 18 Kasım'da yapılan Bergama Kurtuluş Talat Paşa ocak kongresinde ocak başkanı Selim Başarırı imzalı bir telgraf partililer adına Başbakan Hasan Saka'ya çekilmiş ve telgrafta, antidemokratik kanunlar ile seçim kanununun anayasaya uygun ve insan hak ve hürriyetlerini temine yarar şekilde tadili teklif edilmişti⁴⁴. Bergama ilçesinde gerçekleştirilen Demokrat Parti kongrelerinde en çok ifade edilen isteklerin içerisinde seçim kanununda değişiklik yapılması, yolların düzenlenmesi, devlet görevlilerinin ve belediyenin bağımsız çalışması gelmekteydi⁴⁵. Memurların partililik yapması eleştiriliyor, "Hangi partiden ekmeğimi yiyorsam, onun hizmetinde ve onun tarafındayım" anlayışının çok yanlış olduğu, memurların, parasının millet tarafından verilmekte olduğunun farkına varması gerektiği, eğer bunun farkına varamıyorlarsa, bunu hatırlatmak görevi bağlı bulunduğu makama düşerdi. Memurun bu zayıf kanaati korkudan iler geliyorsa, o korkuyu temizlemek; cahillikten ileri geliyorsa, bu cahilliği yıkmak ve menfaatten mülhem ise, bu menfaatperestliği yok etmek vazifesi hükümetindi⁴⁶.

1 Aralık 1947 tarihinde Bergama Palas'ta toplanan Bergama İlçe Kongresi'nde yaşanan görüşmeler sonrası, siyasi alanda yaşanan derginlikler nedeniyle Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'na bir telgraf gönderilmesi kararı alınmıştı. Kongrede okunan faaliyet raporunda, ilçe genelinde bir yıl içerisinde 49 toplantı-

38 İzmir, 31 Ekim 1946.

39 İzmir, 31 Ekim 1946.

40 Anadolu, 29 Kasım 1946.

41 İzmir, 31 Ekim 1946.

42 Bugün, 20 Eylül 1949.

43 Bergama Postası, 18 Ekim 1948.

44 Demokrat İzmir, 19 Kasım 1947.

45 Bergama Postası, 21 Ekim 1948.

nın tertiplendiğini ve 11 köyde ocak teşkilatı kurulduğunu ve 6184 liralık gelir elde edilirken, üye sayısının 9000'e ulaştığını ifade edilmektedir⁴⁷.

Bergama ilçesinde siyasi tansiyonun yükseldiği dönemlerin en önemlisini her iki partinin siyasi liderlerinin ilçeye geldiği dönem oluşturmaktadır. Yukarıda 1946 yılı sonuna doğru Mareşal Fevzi Çakmak'ın Bergama'yı ziyareti ve ziyaret sonrası Demokratlar lehine güçlenen siyasi havayı ifade etmiştik. Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığının yoğun bir şekilde demokratlar tarafından eleştirildiği bu dönemde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 8 Ağustos 1949 Pazartesi günü Soma-Kınık üzerinden Bergama ilçesini ziyaret etmiştir⁴⁸. Cumhuriyet meydanında toplanan halka yönelik olarak balkondan konuşma yapmış, konuşma hoparlörlerle bütün ilçeye duyurulmuştur. Ziyaret sonrası Dikili'ye hareket edilmiştir. İnönü'nün ziyareti sırasında Belediye'nin karşı propagandayı önlemek adına Demokratların ilçe merkezinde bulunan hoparlörlerinin elektriklerini kestikleri, buna karşın demokratların Atmaca Selçuk ocağından yayında buldukları basında yer almıştı⁴⁹. Demokratlar, İnönü'nün gezisini tam bir Halk Partisi'ni destekleme propagandası olduğuna yönelik yorumlarda bulunurken, buna karşılık olarak İzmir'deki kuvvetlerini göstermek amacıyla 9 Ağustos 1949 Salı günü İzmir'de bir miting tertipleniyordu⁵⁰.

1950 seçimlerine yaklaşan dönemde, Celal Bayar, Ege bölgesine yönelik çıkmış olduğu gezi sırasında Bergama'ya da uğramış ve ilçedeki seçim çalışmalarını yakından incelemişti. 6 Kasım 1949 Pazar günü akşamüzeri Kınık üzerinden ilçeye gelen Bayar, kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştı. Demokrat Parti ilçe binasına geçerek halka konuşma yapan Bayar, geceyi Bergama'da geçirerek, ertesi gün Dikili'ye hareket etmiştir⁵¹.

1950 Seçimlerine Gidilen Süreçte Bergama

14 Mayıs 1950 seçimlerine yönelik olarak Bergama ilçesinde hazırlıklar, 1949 yılının sonlarına doğru başlamıştı. Bergama'da her iki partinin ilçe kongrelerinde seçime yönelik politikalar ön plana getiriliyor ve çeşitli önlemler alınıyordu. Her iki partide şehirde kurdukları hoparlörler hizmeti ile kongre çalışmalarını bütün ilçe ile paylaşmıştı⁵².

1950 seçimlerine gidilen süreçte, seçim yasası değiştirilerek, gizli oy ve açık tasnif ilkesi getiriliyordu. Demokratların nispi temsildeki tüm ısrarlarına rağmen, çoğunluk sistemi kabul ediliyor, seçim güvenliği yargıya devrediliyordu. Bergama'da resmi seçim takvimi, ilçe seçim kurulu başkanlığına Asliye Hukuk Hâkimi Abdurrahman Sincer beyin tayin edilmesiyle başlamıştı⁵³. Seçmen kütüklerinin

46 Bergama Postası, 2 Aralık 1948.

47 İzmir DP il kongresinde okunan faaliyet raporuna göre İzmir genelindeki üye sayısı bir önceki yıl 56.872 iken, 1947 yılı sonu itibarıyla 92.819'a ulaşmıştır. Demokrat İzmir, 28 Aralık 1947

48 Bugün, 16 Ağustos 1949

49 Çiftçinin Sesi, 15 Ağustos 1949

50 Çiftçinin Sesi, 5 Ağustos 1949

51 Demokrat İzmir, 7 Kasım 1949

tamamlanması sonrası, Bergama ilçesinde oy kullanacak seçmen sayısı 23.594 olarak çıkmıştır⁵⁴. Bergama ilçesi genelinde 24 tanesi ilçe merkezinde olmak üzere, toplamda 104 sandıkta seçmen oy kullanacaktı.

Partiler seçim çalışmaları etrafında hazırlıklarını sürdürüyordu. Demokratlar, 2 Nisan'da ilçede seçim yoklaması yaparak, ilçenin milletvekili adaylarını belirlemişlerdi. Listenin başında İzmir İl Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Refik Şevket, Osman Kapani bulunuyordu⁵⁵. Her iki parti özellikle köylere geziler düzenleyerek, seçim çalışmalarını sürdürüyorlardı. 30 Nisan günü Demokratlar bir günde bütün köyleri gezerek yoğun bir çalışma yürütmüşlerdi⁵⁶. Bergama ilçesinde son seçim çalışmaları 7 Mayıs 1950 Pazar günü gerçekleşmiştir. Seçime giren her üç parti Bergama'da halka açık siyasi toplantılar düzenlemişlerdir. İlk toplantı öğle saatlerinde, Bergama'da yalnız Bademli bucağında teşkilatı bulunan Millet Partisi tarafından gerçekleştirilmiş ve Rasim Aktoğu, Mustafa Kentli ve Ziya Nebioğlu konuşmalarda bulunmuştur. Öğleden sonra Demokrat Parti'nin toplantısında Vasfi Menteş, Cihat Baban ve Osman Kapani, demokrasi vurgusu yapan konuşmalarda bulunurken; Kapani konuşmasında Halk partililerin 5 lira yevmiye ile adam tutarak insanları topladığı iddiasını ortaya atmıştır. Halk Partisi akşamüstü yaptığı toplantıda demokratların iddialarını ilçe başkanı İhsan Dirim reddetmiş, milletvekili adayı Şehime Yunus, Mustafa Yazıcı konuşmalar yapmıştır⁵⁷.

14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçim sonuçlarına göre, İzmir'de seçime iştirak %90'lara varırken, Demokratlar ezici bir üstünlükle İzmir'den zaferle ayrılmışlardır. Seçimler sonrası, İzmir geneline yakın bir iştirak oranının olduğu Bergama'da, Cumhuriyet Halk Partisi 7.800 oy alırken, Demokrat Parti 13.324 oy almıştır⁵⁸. Bergama ilçesindeki seçim sonuçlarına bakıldığında, Demokratlar lehine oluşan oy farkı, İzmir genelinde, merkezden sonraki en büyük oy farkıydı. Bu durum Demokratların ilçe genelindeki gücünü göstermesi bakımından en önemli kanıtlardan birini oluşturmaktadır.

Sonuç

Seçim sonrası Halk Partililerde tam bir dağınıklık yaşarken, Demokratlar kendilerini iktidara hazırlıyorlardı. Hükümet sessizce Demokratlara devredildi ve Türkiye büyük bir evrim daha başardı. İktidar, halkın arzusuna uyarak, sükûnetle el değiştirdi. Bu durum hem şekil hem de ruhu bakımından demokrasiye uygundu ve Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir devir açılıyordu⁵⁹.

İzmir ve ilçeleri, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde, iktidar ve muhalefe-

52 Bugün, 13 Aralık 1949.

53 Bugün, 28 Şubat 1950.

54 Bugün, 14 Mart 1950.

55 Bugün, 4 Nisan 1950.

56 Bugün, 2 Mayıs 1950.

57 Anadolu, 8 Mayıs 1950; Demokrat İzmir, 9 Mayıs 1950

58 Anadolu, Vatan, 16 Mayıs 1950.

tin en çok karşı karşıya geldiği ve mücadelelerde bulunduğu yer olmuştur. Bu durumun yaşanmasında, Demokratların İzmir ve ilçelerine çok önem vermesi ve bölge halkının demokratlar lehine olan tutum ve davranışlarıydı. Bergama ilçesinde Demokratların Haziran 1946 yılında başlayan örgütlenme süreci, sonraki dönemde artan oranda hız kazanmıştı. Demokratların kanunsuz olarak gördükleri ve iktidara gelene kadarki süreçte devamlı surette eleştirdikleri Temmuz 1946 milletvekili seçimlerinde, merkez dışında demokratların kazandığı bir iki yerden biri Bergama ilçesiydi. Çok kısa sürede ilçede örgütlenen demokratların seçimlerde elde ettikleri başarı, demokratların ilçede gücünü göstermesi açısından önemliydi. Sonraki süreçte bu güç daha da artacak ve Bergama'yı Demokratların kalesi haline getirecektir.

Kaynaklar

- I- Arşiv
  - Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- II- Süreli Yayınlar
  - Anadolu
  - Bergama Postası
  - Bergama Belleten
  - Bugün
  - Çiftçinin Sesi
  - İzmir (Demokrat İzmir)
  - Ulus
  - Vatan
  - Yeni Asır
- III- Kitaplar
  - Bila, Hikmet, CHP 1919-2009, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
  - Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
  - Eriş, Eyüp, Atatürk Döneminde Bergama, Bergama Belediyesi Kültür Yay No:1, İzmir.
  - Karpat, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Afa yay., İstanbul, 1996
- IV- Tezler
  - Erhan Vural, Demokrat Parti Döneminde CHP'nin İzmir Örgütlenmesi ve Seçimler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010

Pergamon ve liman kenti Elaia: Hellenistik Döneme ait bir merkezde ve teritoryumunda yeni araştırmalar

Felix Pirson

2005 yılından beri yazarın yönetiminde olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon kazısı, dört ana noktayı temel alan yeni bir araştırma programını yürütmektedir*:

1) Bir bütün olarak Hellenistik Dönem kentinin araştırılması, yani özellikle yol sisteminin ve batı ve doğu yamacındaki araştırılmamış bölgelerin yerleşim düzeninin rekonstrüksiyonunun yapılması.

2) Antik Dönem metropolünün ve özellikle dış mahalle bölgesindeki mezar ve nekropollerin araştırılması.

3) Kentin tarihsel gelişimini alansal bağlamda analiz edip yorumlayabilmek amacıyla Pergamon çevresinin araştırılması. Çeşitli araştırma projeleri, Atarneus ve Elaia kentleri üzerine ayrı ayrı yoğunlaşmaktadır, Kaikos Vadisi'ndeki (Bakır Çay) yerleşimlerin Tarihöncesi Dönemden Bizans Dönemine kadar olan kronolojisi ve dağılımı, ayrıca çevrenin tarihsel gelişiminin araştırılması.

* Yazarın yıllık çalışma kampanyalarının detaylı ön raporları 2006 yılından beri Archäologischer Anzeiger, Kazı Sonuçları Toplantısı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı raporlarında yayınlanmaktadır.

4) Kızıl Avlu'nun güney bölümünde büyük bir konservasyon, rekonstrüksiyon ve müzeleştirme projesinin uygulanması ile bunun yanı sıra, özellikle Traian Tapınağı tarafında, kent kazısında ve yeni kazı alanlarında düzenli ören yeri bakımı yapılmaktadır.

Çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Bergama Müzesi'nin ve Bergama Belediyesi'nin ayrıca Çevre ve Orman Bakanlığı'nın, Dikili ve Zeytinadağ belediyelerinin birçok desteğine teşekkür borçluyuz. Burada hepsini sayamayacağım çok sayıdaki çalışana ve proje ortaklarına bilhassa teşekkür ediyorum.

Pergamon ve Elaia'nın konumu ile krallık kentinin Pindasos dağlarının 330 m yükseklikteki eteğinde konumlanması ile çok iyi savunulabildiği ve ayrıca denizden gelebilecek ani saldırılardan korunabilindiği kolayca anlaşılmaktadır. Yalnız denize, yani, Antik Dönemin en önemli ticaret ve iletişim alanına bağlantısı eksikti. Bu sebeple Attalos Krallığı'nın kurucusu Philetairos'un daha M.Ö. 3. yüzyılda Elaia ve Kaikos vadisinin kontrolünü eline almasının nedenleri anlaşılmaktadır. Bu bağlantılara aşağıda tekrar değineceğim.

Pergamon akropolisi bölgesindeki çalışmalarımız farklı arkeolojik yöntemlerin bileşimiyle doğu ve batı yamacının araştırılmasını, Hellenistik Dönem kent surlarında, gimnazyumda ve saraylarda arkeolojik mimari araştırma projelerini ve doğu yamacı, gimnazyum ve Aşağı Agora bölgesinde stratigrafik sondajları kapsamaktadır (Res. 1).

Her yıl iki buçuk aylık kampanyalar ve yaklaşık 100 bilimsel çalışanla yürütülen çeşitli projelerden küçük bir seçkiye değinmek istiyorum. Bunu yaparken de özellikle 2010 yılı çalışmalarının sonuçlarına yoğunlaşacağım.

Geniş çaplı kentsel dokuları araştırmak için, veri bankaları ve coğrafi bilgi sistemleri gerekmektedir. Bunlar dijital arkeolojik Pergamon haritasının temelini oluşturmaktadır. Bu harita Bergama Müzesi'nin yeni kazılarını da içermektedir. Bu dostça yapılan işbirliğine teşekkür etmek istiyorum. Harita temel alınarak harabeleri güncel durumuyla gösteren, 3 boyutlu model hazırlanmaktadır. Bu model de tüm akropolisi kapsayan bir rekonstrüksiyon modeli için temel oluşturacaktır (Res. 2). Tiyatro terası gibi iyi araştırılan alanların rekonstrüksiyonu ayrıntılı olarak yapılmıştır.

2010 yılında doğu yamacında bitirilen çalışmaların sonucunda bir yol sistemi ortaya çıkmıştır (Res. 3). Ve bu yol sistemi, 1994 yılında yapılan önceki rekonstrüksiyondan oldukça farklıdır. O zamanlar bu çalışmalar plan üzerinde, yani alanda etraflı incelemeler yapılmadan gerçekleşmiştir. Izgara planlı sistem yerine, bu yol ağı, paralel giden 4-5 m genişlikte merdivenli bir grup yoldan oluşmaktadır. Gruplar birbirlerine karşı konumlanmış ve akropolisin şeklini takip etmiştir. Arazinin daha az dik olan yerinde, Aşağı Agora'nın kuzeyinde, gösterişli Peristilli evlerin inşası için de uygun olan büyük insula'lar vardı. Buna karşın kuzeye doğru insula'lar önemli ölçüde küçüktü. Çok dik olan ve zor inşa yapılan bu alanda, küçük insula doğa şartlarına uyum konusunda avantajlıydı. Buna karşılık doğu

yamacının en kuzey bölümünde planlı bir yol sisteminin olmadığı sanılmaktadır. Gerçekte, eskiden kalma, tamamen arazi uyumlu yol güzergahlarının bir bileşimi ve belki de yeni planlanan iki yol bulunuyordu. Kentin bu bölgesinin sistematik olarak araştırılmamış olması, inşa yeri olarak cazip olmamasıyla uyumludur. Dik alan, birçok kaya formasyonu ve herşeyden önce kuvvetli rüzgar koşulları sebebiyle daha az yoğun bir yerleşimi getirmiştir. Mevcut yerleşim de muhtemelen atölyelerden oluşmaktaydı. Sadece üst bölümde, Ketios Vadisi'nden (Kestel Çayı) kent bölgesine gelen yolda, Hellenistik Döneme ait özenle işlenmiş iki kesme taş mimarisi tespit edebildik.

Yollar, gimnazyumun girişi ve köşe noktalarına ve aynı zamanda II. Eumenes'e atfedilen Hellenistik dönem surlarına ve yol ağına yöneliktir. Böylece birbiriyle bağlantılı bir Hellenistik Dönem kent planlamasından yola çıkabiliriz.

Daha geniş olan batı yamacın araştırılması henüz 2010 yılında başladığı için burada da aynı yol sisteminin var olup olmadığını söyleyemeyiz. Yine de geçen yıl saptanan ve tiyatronun orkestrasına ve tiyatro terasının güney köşesine yönelik iki yolun varlığı, burada da, doğu yamaca benzer bir sistemin varlığını göstermektedir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı konut yapımı için cazip olmayan doğu yamacın kuzey bölümünde yer alan ve büyük ilgi uyandıran kaya formasyonlarına, belli ki bir dizi doğal kutsal alan kurulmuştu. Bu alanı 2009 ve 2010 yıllarında belgeleyebildik. Herşeyden önce, şimdiye dek Pergamon çevresinden bildiğimiz böyle basit kült yerlerinin kentin içinde de yer alması, dikkate değerdir. Bunlar, Antik Dönem kentinin dini hayatı hakkındaki bilgilerimizi önemli ölçüde arttırmaktadır.

Belli ki büyük bir teras alanı ile bağlantılı olan ve büyük bir olasılıkla özellikle Meter'e tapılan birçok kült yeri, araç yolunun altında yer almaktadır. Yolun üst kısmında, çok sayıda buluntu veren bir mağara kutsal alanı tespit edilmiştir (Res. 4). Yapay olarak genişletilen iki doğal mağaranın önüne, Hellenistik Dönemde kayanın içine iki oda yapılmıştır. Bothros olarak kullanıldığı belli olan sağ mağaranın içinde birçok kil yapımı figürinler, kaplar, hayvan kemikleri ve tezgah ağırlıkları bulunmuştur. Buluntular, hem Dionysos hem de tanrıçaların kutsandığı bir etkinin hakim olduğunu göstermektedir. Bu kült yemeklerinde neredeyse sadece kuzu ve domuz yavruları yenmiştir, yani normal bir evde yenenden belirgin şekilde farklı bir et seçimi vardı.

Pergamon'un mezar ve nekropol araştırmaları çerçevesinde 2010 yılında özellikle iki tümülüs aktivitelerimizin odak noktasıydı: X-Tepe ve İlyastepedeki tümülüs. Maltepe'nin güneybatısında bulunan orta büyüklükte ve X-Tepe diye adlandırılan tümülüste Kiel Üniversitesi tarafından büyük tümülüslerin keşfedilmesine yönelik yeni jeodezi yöntemleri denenmiştir. Çünkü jeoradar ve jeoelektrik gibi geleneksel yöntemlerin büyük tümülüslerin iç yapılarını kavrayacak yeterli etki derinliği bulunmamaktadır. 2010 yılı yaz dönemi ölçüm verileri çok ümit vericidir fakat verilerin değerlendirilmesi kolay olmadığından dolayı arkeolojik ola-

rak yorumlanabilen sonuçlar ancak bu yaz ele alınacaktır.

Pergamon akropolisinin güneyindeki İlyastepe'de bir tümülüs bulunmaktadır. Burası en geç 70'li yıllarda defineciler tarafından açılmıştır. 2010 yılı yazında yapılan ikinci bir incelemede bulunan ana mezarın geriye kalan buluntularından bu odanın Hellenistik Dönem mimarisinin önemli bir örneği olduğu anlaşılmıştır (Res. 5). Mezarda bulunan bir unguentarium sayesinde bu alanı, MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirebiliriz, böylece bu kama taş tonoz, Pergamon'un en eski örneği olmaktadır. Mezar anıtının konumu ve kalitesi, mezarın 55-65 yaşlarında, Attalos çevresinden önemli bir şahsiyete ait olduğunu göstermektedir. Mezar odasının gösterişli taş kapısı sansasyonel bir kurtarma aksiyonu ile Çevre ve Orman Bakanlığı'nın sağladığı helikopterle Bergama Müzesi'ne götürülmüştür.

Pergamon çevresinde çok sayıda aktivitemizden kısaca sadece Yeni Yeldeğirmenetepe, Atarneus, Kaikos'un batı vadisinden ve Elaia'daki çalışmalardan bahsedeceğim.

Yeni Yeldeğirmenetepe'de Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün bir ekibi Erken Tunç Çağına ait yerleşim tepesini ve çevresini araştırmıştır. Bu proje Kaikos'un tüm batı sahasına genişletilecektir (bkz. B. Horejs'in bu kitaptaki makalesi).

Münih Üniversitesi'nin bir ekibi 2006 yılından beri Dikili'deki Antik Dönem kenti Atarneus'un ve Kaikos'un batı vadisinin Antik ve Bizans Dönemi yerleşim kalıntılarını araştırmaktadır. Bu çalışmalarda, Pergamon'un ve daha sonra Romalıların küçük çiftliklerin, köylerin ve kentlerin tarihsel gelişimine olan etkisini yansıtan yeni bir bakış ortaya çıkmıştır. Böylece, Pergamon'un yükselişinden sonra, bir zamanlar önemli olan Atarneus hakimiyetini kaybetmiş ve Roma Döneminde yerleşim olmamıştır (bkz. M. Zimmermann'ın bu kitaptaki makalesi).

Çandarlı koyundaki Elaia çok farklı gelişmiştir. Arkeolojik açıdan kolayca anlaşıldığı üzere, burası, MÖ 3.-2. yüzyılda Pergamonlular tarafından en önemli askeri ve ticaret limanı olarak genişletilmiştir. Jeofizik taramalar ve yüzey araştırması yardımıyla kent surlarının, limanların konumunun ve yol sisteminin rekonstrüksiyonunu yapabiliriz (Res. 6). Kentin kuzey ve güney yarı olarak ikiye bölünmesi özellikle çok ilginçtir. Kuzeyde güçlü tahkim edilmiş limanlar bulunmaktaydı ve kent bölgesi de burada yoğun yerleşme göstermektedir. Buna karşın belli ki güneydeki kent surları sadece genişletilmiş bir limanı korumaktaydı. Bu alışılmadık kent planı Pergamonluların eski yerleşimleri kendi düşüncelerine ve ihtiyaçlarına yönelik şekillendirdiklerini göstermektedir.

Yüzeydeki seramik buluntuların kronolojik olarak sınıflandırılmış dağılımı kentin ancak Hellenistik Dönemde Pergamon etkisindeyken altın çağını yaşadığını göstermektedir. Hellenistik Dönemde seramik yoğunluğu ve dağılımı aniden artmaktadır. Erken Bizans Döneminde, yani 6.-7. yüzyılda buluntular bitmektedir, kent bu dönemde terk edilmiş gözükmektedir.

Bu gözlemler Köln Üniversitesinin jeoarkeolojik araştırmaları ile doğrulanmaktadır. Kapalı limanda sondaj yardımıyla limanın oluşum ve karlaşma tarihçesinin rekonstrüksiyonu yapılabilmektedir (bkz. M. Seeliger'in bu kitaptaki makalesi).

lesi).

Liman alanının inşası, bir lagün birikintisinin oluşumunu izlemiştir. Lagün birikintisi organik kalıntılar sayesinde MÖ 4.-3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Liman alanının sürüklenen tortular sayesinde karlaşma süreci MS 3. yüzyılda başlayıp 6. yüzyılda bitmiş olmalıdır. Bu tarihler yukarıda söze edilen seramik yüzey araştırmasından elde edilen neticelere uymaktadır. Elaiadaki çalışmalarımız, birbirine paralel çok sayıda yöntem kullanımıyla kazı yapmadan da Elaia gibi Antik Dönem kentinin gelişimi ve düzenlenmesi hakkında önemli neticelere ulaşılabilirliğini göstermektedir.

Son olarak, Antik Döneme ait tüm alanlarda yapılan harabelerin korunmaya alınması çalışmalarının yanı sıra Bergama'nın eski yerleşim bölgesinde bulunan Kızıl Avlu'da yaptığımız koruma aktivitelerimize de değinmek istiyorum. Birkaç yıllık araştırma projesinin ardından, 2006 yılında Roma İmparatorluk dönemine ait büyük kutsal alanın güney yuvarlak kulesinin konservasyon ve müzeleştirme çalışmalarına başladık (bkz. M. Bachmann'ın bu kitaptaki makalesi). Kule, 2009 yılı Eylül ayında Kültür ve Turizm Bakanı'nın da hazır bulunduğu törende halkın hizmetine açılmıştır. Böylece Bergama'nın eski yerleşim merkezinin kültür turizmi için çekiciliği arttırılmıştır. Daha az sansasyonel ama Kızıl Avlu'daki kadar gerekli olan bir çalışma da, kutsal mekânın güney duvarının ve genişletilmiş bodrum tonozunun korunmasıdır. Burada arkeolojik depo oluşturulacaktır ve bu çalışmalar halen devam etmektedir. Kızıl Avlu'nun anlaşılabilirliğini ve böylece turistik çekiciliğini arttırmak için destek figürlerden bir tanesini tekrar ayağa kaldırmaya çalışıyoruz. Yine Studiosus Foundation tarafından finanse edilen bu çalışmalara 2010 yılında başlanmıştır. Bu çalışmaları 2012 yılına kadar sonlandırmayı ümit ediyoruz

Resim kaynakçası

Tüm resimler Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon kazısı arşivindedir.

Res.2: Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon kazısı Staatliche Museen zu Berlin – Antikensammlung

Freie Universität Berlin – Institut für Klassische Archäologie und Exzellenzcluster TOPOI

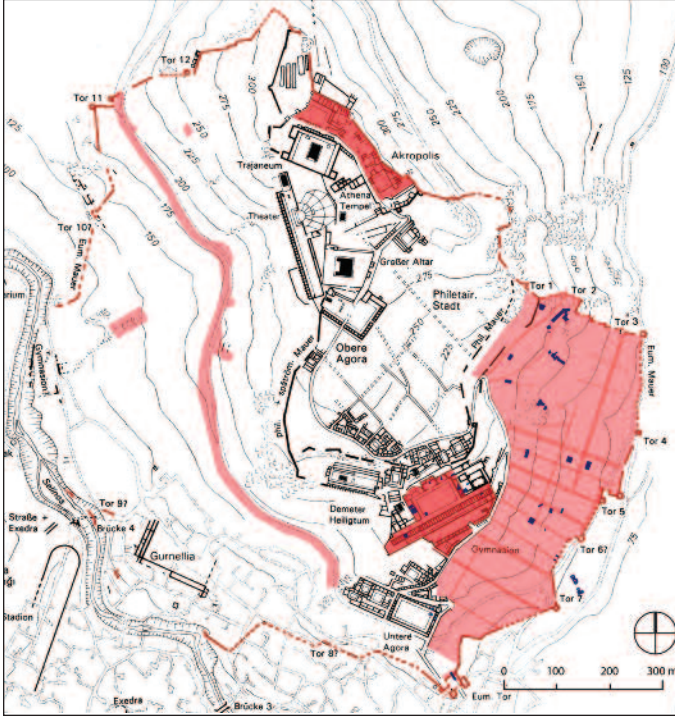
Berliner Skulpturennetzwerk (BMBF tarafından desteklenen)

- Mevcut model ve ölçüm: Hochschule Karlsruhe/Institut für Geomatik

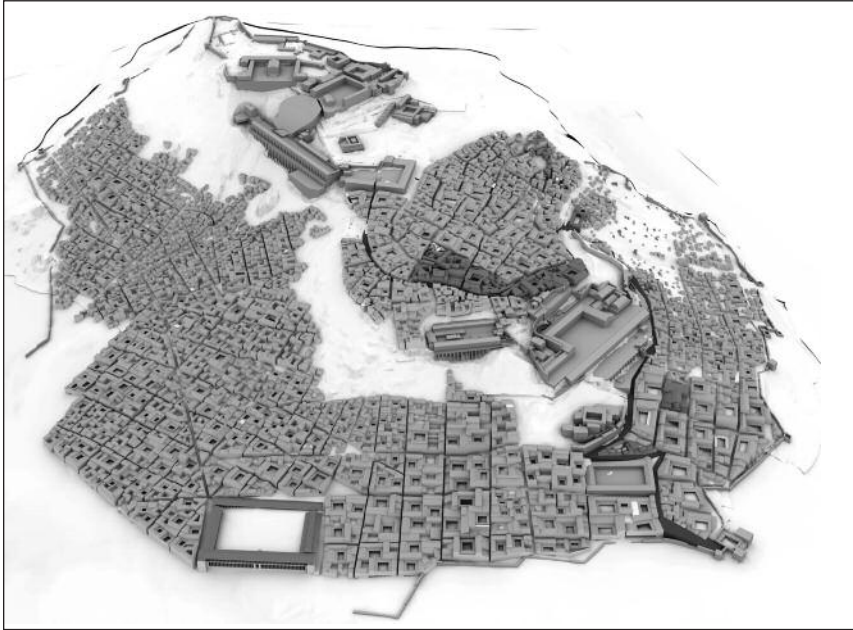
- Arkeolojik temeller ve rekonstrüksiyon: Alman Arkeoloji Enstitüsü/Pergamon kazısı ve İstanbul şubesi

Staatliche Museen Berlin – Antikensammlung

- Modelleme ve biçimlendirme: Brandenburgische Technische Universität Cottbus/Lehrstuhl Darstellungslern

Res. 1: Pergamon, akropolis. 2005-2010 yılları çalışma alanları (kırmızı; restorasyonu ve harabe bakımı yapılmayanlar

Res. 2: Pergamon. Yeni dijital 3 boyutlu model. Akropolisin batı yamacına bakış (2010 yılı çalışma durumu)

Res. 3: Pergamon. Akropolisin doğu yamacı. Yol sisteminin yeni rekonstrüksiyonu

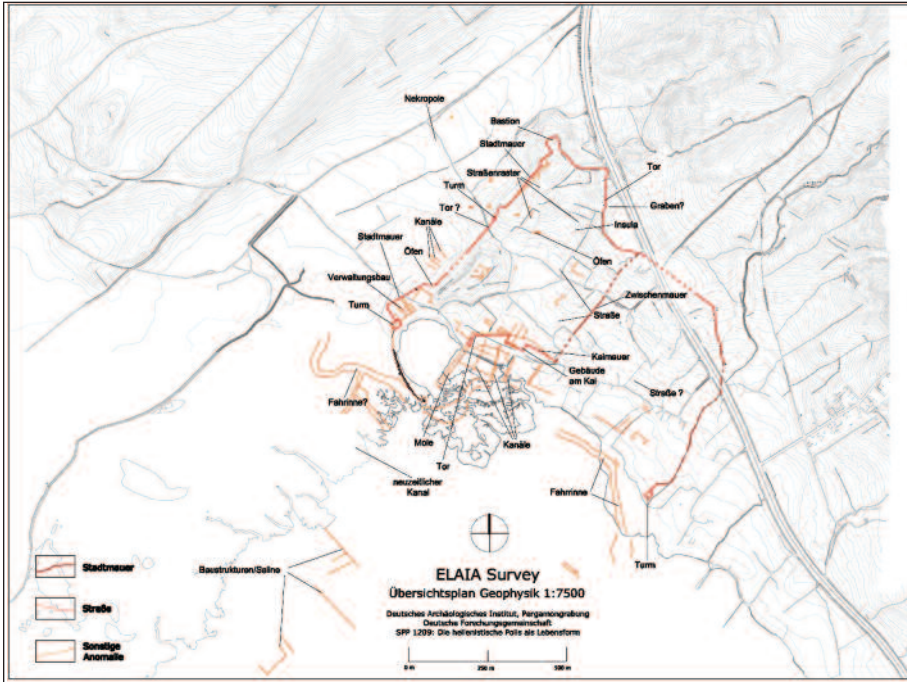

Res. 4: Pergamon. Akropolisin doğu yamacı. Güneydoğudan mağara

Res. 5: İlyastepede tümülüs. Mezar odasına bakış

Res. 6: Elaiia. Yüzeý araştırması buluntuları ve jeofizik taramaları temel alan yeni arkeolojik

Cooperation for Sustainable Development of Life and Cultural Tourism in Bergama

Tomoko Kano*

Wanwen Huang**

ABSTRACT

The main topic of this paper is the “sustainable development of life and cultural tourism” in Bergama. Here, some suggestions and ideas from Overseas are proposed. The outside vision from abroad (outsider’s eye) is different from the Turkish inside sight (insider’s eye), and there is the possibility to find the new attractive and issue for future Bergama development planning for aiming Nomination of UNESCO World Heritage List. This paper based on the fieldwork that is supported by Research Grant and many researchers, architects, governors in Bergama, Istanbul, Izmir and Tokyo.

The ideas of this paper are emerged after our first survey in Bergama. And the attractive and resources of Bergama city are analyzed and understood through the fieldwork and survey. Then, the new ideas of sustainable life and new cultural tourism are proposed, although these 2 ideas have influenced each other. Sustainable life is based on citizens’ proud of their own city. So how to let citizens and residents to understand and love their city’s fascination is first attempt of this paper. The opinion poll of residents is useful in our research. On the other hand, new cultural tourism by using identity of historical heritage and regional culture is proposed, too. The charac-

* Dr., Assistant Prof., Teikyo Heisei University, JAPAN

** A candidate for doctor's degree, The University of Tokyo, JAPAN

ters of Bergama, such as identity that we are evaluated are presented here. We can find the rich historical context from the old city. There are various cultures under the tangible and intangible heritage in Bergama including resident's life and always. We believe that tourist can learn the history and traditional culture of Turkey in Bergama easily. Finally, 5 points of implement planning in the future are proposed. We expect to this report and ideas are helpful for conservation of world historical worthy city and new tourism development in Bergama.

Keywords: Sustainable development of life, cultural tourism, living heritage, residents, historical dwellings, historical monuments

1. Objective

The objective of the paper is cooperating for conservation of the living heritage in Bergama. Firstly, the fieldwork in Bergama has been held in September 2010. The sustainable development of life and cultural tourism is as the core method for conservation in Bergama, which is proposed from the overseas experts and their experiences (Japan and Taiwan). By this paper and attending in the International Bergama Symposium, we would like to get more information and different opinions from researchers, architects and professionals, experts, residents and the government of Bergama. And we are also very glad if we have chance to cooperate in the future.

2. Fieldwork and Survey about Bergama

With the support from the Sasakawa Scientific Research Grant from the Japan Science Society and cooperation of many Turkish people, our fieldwork was done smoothly for 10 days (1/9/2010 – 10/9/2010). We focused our research on finding attractive and interesting issues in the old area. There are so many historical monuments and traditional dwellings in there. The interviewers of this paper were 10 persons (Researchers, Architects, Governors etc.) in Bergama, Istanbul, Izmir. The targets of the survey are traditional dwellings, historical monuments, Bergama museum, hotels, renovated hotel and restaurant, tourist information center, etc. and many regional data (land use data, conservation nominated data, historical plan etc.) has been collected (Fig1-4).

3. Attractive of Life and Tourism resources in Bergama

3-1 Attractive of traditional dwellings and districts

The traditional dwellings are located in the buffer zone of historical monument "Akropolu", which contain many different house types such as Greek, Ottoman and Turkish house type (Fig5). The difference between these houses is

concerned with different resident's cultures and activities. The Bergama municipality office has finished the mapping of historical worthy dwellings; the historical buildings were mapped not only the public monuments but also the private traditional dwellings (Fig1). These dwellings are located on the district called "Mahalle" and they make specific local landscape certainly (Fig6). Some of alleys in "Mahalle" are dead end, and the residents can observe easily when the stranger strays off. For this physical reason, the community of these districts is formed tight. These are one of the regional characters in Bergama and which have to take long time to form the complex context. Citizens' daily life in "Mahalle" should be defended by the local regulation and positive activities especially by residents.

3-2 Invisible axis

Historical monuments in Bergama including old and new parts have strong relationship with each other. By the fieldwork and survey in Bergama, some invisible axes have been found such as the monument called "Virankapi" in the west part of Bergama was old gate for "Asklepion" (Fig8). The other one was "Akropolu" and mountain, which is in 2 km south from "Akropolu" were connected by underground channel in the ancient periods. This invisible axis does not exist physically nowadays, but might be an opportunity to rebuild in the future. We believe that it will be a new attraction for new historical and cultural tourism resources.

3-3 Character as Living heritage in Bergama

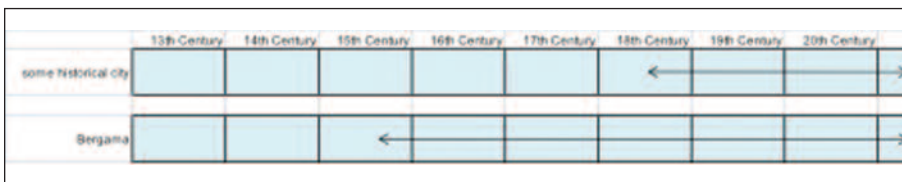
One of the Bergama's attractive is "Living heritage". In Bergama, most part of buildings were constructed not only 18th and 19th century but also around 15th century and still be used for daily life (Fig9). According to the interviewer from Japanese researcher, normally, the Megacity has a tendency to be able to preserve the old historical buildings in their city by the system of conservation. But in case of Bergama, the population is about 60 thousand and it's difficult to preserve. Bergama is unusual city as "Living heritage" and be able to evaluate as the point of living heritage city.

4. The issue for sustainable life and tourism development in Bergama

4-1 What is the special tourist souvenir in Bergama?

In generally, the souvenir makes tourists to remember the charming place after they back home. The genius idea is traditional arts and crafts. The parchment was invented in Bergama from the ancient Roman Empire with a long history and it can be one of the best souvenirs for tourists. On our trip and survey in Bergama, we did not find any parchment in the Bergama museum, even in the gift shop. Actually, after searching in Internet, we have found some information of parchment artists and shops in Bergama. We believe that the renewal of traditional craft and art will bring the beneficial result of culture and economy. If the original souvenir can be developed and created, the amount of tourists and job opportunity will be increased (the industry of Bergama; farmer is 11%, industry 19%, construction is 7%, service 63% (2000)). The city of Bergama will be popular by various tourist souvenirs.

4-2 The cable car; convenience life or non-convenience life?

If the convenience life is given priority, the traditional culture and custom will be destroyed (Fig10). The view from downtown to “Akropolu” on the original topography is one of the attractive in Bergama. The axis implies the importance of the landscape in Acropolis. The natural and historical landscapes should be respected and be caught by peoples’ sight. The facilities of cable car had destroyed the original landscape and it would be the problem for nomination of UNESCO tentative list.

4-3 Improving the publicity material and cultural exchanges

Historical and cultural heritage in Bergama is considered a very noteworthy tourism resource now. But actually, it is insufficient for tourists to know where it is, what in it and how it is beautiful. The publicity materials of Bergama are not easy to get in Japan; even in Embassy of Turkey, Tourism and cultural center in Embassy of Turkey, Turkey Cultural Center and Japan ICOMOS. The maps and papers about tourism in Istanbul, Ankara, Izmir, Cappadocia etc. are taken by free, but besides publicity methods of Bergama. Only in a few tourism magazines, Bergama has been introduced. Japan ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) has surveyed all the world in historical places including Turkey, but has no research about Bergama (2010). The tour in Bergama for Japanese tourists is planned with “Efes” and “Pamukkale” tour and tourists usually visit Bergama only half a day without staying. Furthermore, the guidebook (World Guide by JTB publishing) just published only 4 pages about Bergama (total; 300 pages). The Cultural and Tourism Center in Turkish Embassy Japan also has no much information about Bergama. The improvement of publishing materials is not only for development tourism but also for helping foreigners to know Bergama more. It is an important topic to improve the present situation of tourism.

5. Proposals

The following proposals are indicated for using of the attractive regional resources and settling the issues in Bergama.

5-1 A Way to Augment the Citizen's Proud

The process of conserving local culture and historical places, which includes historical monuments, traditional houses, Bath (Hamam) and Mosque (Cami) is one of the educations for citizens. The citizens in Bergama need to understand the fascinations of their hometown. The events and activities arouse resident's identity that should be recommended positively. For example, the lecture for studying conservation of Bergama City in the elementary school, the cultural and artistic activities which are hold in historical worthy places and so on. Moreover, it is also a good idea to hold collage students' workshops and international symposiums for making residents to know more about their hometown and build up their proud and confidence.

5-2 The Idea of the New Cultural Tourism.

The historical and cultural relics of Turkey could be sensed easily inside the old city, and the new cultural tourism should be recommended in Bergama. The main concept of the new cultural tourism is people can learn Turkish culture and history in Bergama. But the sightseeing infrastructures in Bergama are not complete and enough at present. By the statistical data from the Bergama city government, there are around 300 thousand people (65.6 thousand people are Turkish people, and 235.1 thousand people are from abroad) visited Bergama for sightseeing in 2008. But the total number of hotel in Bergama area is only 12 (612 beds). For attracting more tourists to stay in and expend in Bergama, the number of hotel, restaurant and tourism facilities should be promoted. Some traditional dwellings and buildings might have chances to be reformed to guesthouses, coffee shops, restaurants and mini shops for tourists in the future. Following the idea, government could conserve the historical building and local culture.

Fig11 History of Church / School (picture from Architect in Bergama)

Another merit is income of tourism would be a feedback fund to residents and public use. It is necessary to pursue the tourism development for improving the quality of sightseeing, and not only to increases the number of tourists.

5-3 The Conservation of Cultural Heritage as the “Living Heritage”

The cultural heritage has strong relationship to the domestic environment and context. If the relationship between cultural heritage and context are disconnect-ed, the meaning of heritage cannot be understood easily. The culture and history of a place are shown in the context of the city, historical buildings and residents’ life style. So the cultural heritage has been existed in the domestic society. The heritage (tangible heritage) is made from intangible custom and culture. If the relationships are disconnected, the heritage cannot be conserved. Furthermore, the damage of cultural resources is also a critical problem. When the quality of resident’s culture, religion, custom and art are damaged, the worth of heritage could not be evaluated. The maintenance and development of these intangible resources are important.

6. The Points of Implement Planning in the Future

The process and ways toward the sustainable development of inhabitants’ living and cultural tourism in Bergama are suggested as follows:

6-1 Available Natural Resources and the development of a plan of experts and researches in different fields for the sustainable development and capacities in Bergama. (including the field of History, Geography, Geology, Archaeology, Architecture, Art, Urban planning and Landscape Design etc.)

6-2 Legislation for Conservation and Development. To legislate the laws, standards or new master plan for protect the important cultural properties and balance the future development between the old town and new area.

6-3 Public Participation is with Citizens and Experts. Government departments have to hold workshop presentations, seminars and orientations for public participation and education.

6-4 Learning and Interaction form the Overseas Friends. Interactions and cultural activities with other countries or ancient cities that can be good expels for becoming the cultural heritage and developing the tourism in Bergama. (Including the sister cities, twin towns, workshop, symposium, exhibit, and music concert etc...)

6-5 To make the long-term development planning of Bergama. The planning would be include 4 main issues: 1) Preservation of History and Culture (not only the historical buildings /places, but also the traditional crafts/arts). 2) Development of Tourism (sub plans of traffic, infrastructures of service, publicity...). 3) Economic Planning (source of funds, feedback loop)

4) Inhabitants’ living (education and guidance for augmenting the identity and local properties, impact of the environment and inhabitants’ daily life in the

future)

Index

Adviser and cooperators from Turkey; Dr. Özen Eyüce (Professor, Bahcesehir University), Dr. Murat Dundar (Professor, Bahcesehir University), Dr. IBRAHİM BAZ (Chief Adviser, IMP), Dr. Ulku Incekose (Representative, Ulku Incekose Architectural Office), Özgül Oktay (Izmir University), Yukusel Altug (Representative, Yukusel Altug Architectural Office), Bulent Sahin (Representative, Bulent Sahin Architectural Office), (Director of Bergama Municipality), Fatih Kurunaz (Architect, Municipality of Bergama), Nesrin Ermis (Translator, Municipality of Bergama)

Adviser from Japan; Hidehiko SAZANAMI (Representative, Sazanami Regional Study Office), Kazuyuki YANO (Secretary General, Japan ICOMOS National Committee), Namiko YAMAUCHI (Researcher, Japan Cultural Heritage Consultancy), Naoko Fukami (Assistant Professor, Waseda University), Hirohide KONAMI (Dean, Teikyo Heisei University)

*This research was financially supported by the Sasakawa Scientific Research Grant from The Japan Science Society, 2010.

Bizans Döneminde Bergama

Doç. Dr. Mustafa Daş

Abstract

Bergama has lost its former glory during the Byzantine period and became an ordinary city. During this period, this city had one of the seven churches in Anatolia, therefore was an important place for Christianity. Also during this period, the Arap army commanded Mesleme b. Abdülmelik, conquered the city for a while (716). The chronicles tell us about Bergama, within the administrative structure. The city, respectively, were found Trakesion and Neokastron Themas. It was subjected to Latin attacks in 1204. After Turkish raids in the second half of the XIII. century, the city was conquered by the Karesi Turks.

Keywords:

Bergama, The Byzantine Empire, Mesleme b. Abdülmelik, Neokatron, Thema.

Özet

Bizans döneminde Bergama eski ihtişamını yitirdi ve sıradan bir kent haline dönüştü. Bu dönemde Anadolu'da kurulan yedi kiliseden biri olması şehri Hıristiyanlık için önemli kılmaktadır. 716'da Mesleme b. Abdülmelik komutasında Arap ordusunun Bergama'yı zapt ettiği sanılmaktadır. Bunun dışında, Bizans döneminde idari birimlerin tesis edilmesi dolayısıyla Bergama'dan kaynaklar bahsederler. Bergama önce Trakesion

DEÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

daha sonra da Neokastron Theması sınırlarında kaldı. 1204 sonrasında Latinlerin saldırılarına maruz kalan Bergama XII-I. Yüzyılın ikinci yarısında Türk akınlarının hedefi oldu ve XIV. Yüzyılın hemen başında Karesi Türklerince fethedildi.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Bizans İmparatorluğu, Mesleme b. Abdülmelik, trakesion, Neokastron, Thema

Antikçağ Anadolu'sunun en parlak kentlerinden biri olan Bergama'nın, Bizans'ın doğuş sürecinde eski görkemini yitirerek, sıradan bir kent görünümüne büründüğü tarihi bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Kentin eski ihtişamını yitirip basit bir Anadolu kenti haline dönüşmesinde depremler, kıtlık gibi doğal afetlerin yanında idari yapılanmada merkezi yönetimin şehre önem vermemesi ve istila-akınlar gibi dış faktörlerin de etkisi olsa gerektir. 253 yılında meydana gelen Bergama kent merkezi ve çevresinde yıkıcı etkisi hissedilen depremde Asklepiyon yıkılmış ve Bergama şehri yerle bir olmuştu¹. Her halükarda kentin geri plana düşmüş bir yerleşim yeri haline gelmesi, onun hakkında kaynakların da suskun kalmasına yol açmış ve araştırmacıların Bizans dönemine ilişkin çok yönlü zengin çalışma yapma imkânını da ortadan kaldırmıştır.

Bizans dönemine ilişkin kaynaklarda Bergama üzerine neler bulabiliyoruz? Öncelikle Hıristiyanlıkla ilgili gelişmeler dolayısıyla Bergama'dan bahsediliyor. Yohanna İncilinde Bergama ile ilgili geçen ifade; "Bergama'da olan kilisenin meleşine yaz, şeytanın tahtı oradadır; onun ismini sıkı tutuyorsun ve aranızda, şeytanın oturduğu yerde, öldürülen sadık şahidim Antipas'ın günlerinde bile, bana olan imanını inkâr etmedin..." Bu ifadelerden, Aziz Yohanna'nın Bergama'ya Antipas adında sadık bir adamını Hıristiyanlığı yaymak için gönderdiği fakat bu adamın putperestlerce katledildiğini anlamaktayız.

Bilindiği üzere Hz. İsa'nın havarilerinden Aiz ioannes veya diğer adıyla Saint Jean, Hıristiyanlığı yaymak için Romalıların Küçük Asya Eyaletini tercih etmişti. İnanışa göre, Peygamber İsa, annesi Meryem'i Saint Jean'a emanet etmişti. Kudüs'ün gittikçe karışık hale gelen ve insan hayatı için tehlikeler arz eden ortamından Saint Jean'ın Hz. Meryem'i tek başına bu ortamda bırakması elbette düşünülemezdi. Böylece Hz. Meryem, Havari Saint Jean'la birlikte (37-42) yılları arasında Küçük Asya eyaletine, Efes yakınlarına gelmiştir². Saint Jean, Batı Anadolu'da kapsamlı bir Hıristiyanlaştırma faaliyeti yürüttü ve kendisi tarafından kaleme alınan kutsal metinde adları geçen Küçük Asya'nın yedi kilisesini kurdu. Bu kiliseler Efes, İzmir, Bergama, Thyateria (Akhisar), Sardes, Alaşehir ve Laodicea idi³.

Bunun dışında Bergama ve çevresindeki etnik yapıyla ilgili ayrıntılı olmasa da kimi verilere tarihi kaynaklarda rastlamak mümkündür. Bölgenin nüfusunun çoğunluğu yüzyıllar boyunca Grek-Romalı karakterini devam ettirmiştir. Bu nüfu-

1 H. Soysal-S. Sipahioğlu vd., Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M. S. 1900), TÜBİTAK, İstanbul 1981, s. 31; Meğin Sarıoğlu-Turgay Gönenc, 1967 İzmir İl Yıllığı, E.Ü. Matbaası, Bornova 1969, s. 107.

2 S. Yurdkoru, Meryem Ana, İzmir 1953, s. 51-53.

sa Bizans'ın ilk dönemlerinde (IV ve V. Yüzyıllarda) Gotların eklendiğini görüyoruz. Germen Gotlar bölgede kısa süre içerisinde Bizanslılar arasında asimile olmuşlardır⁴. Bergama da dahil olmak üzere Batı Anadolu'nun şehir merkezlerinde yoğunlaşan Yahudi unsuruna da Bizans'ın ilk dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır⁵. Bizans'ın yüzyıllardır uyguladığı tehcir ve iskan politikasının gereği ve İslam fetihlerinin Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar genişlemesinin bir sonucu olarak Bergama, İzmir ve çevresine Ermeniler de yerleştirilmişlerdir. Bizanslı asli unsura adapte olan Ermeniler askeri ve idari alanlar da Bizans'a hizmet ettiler. Hatta Bizans imparatorlarından Bardanes Philippikos (711-713) Bergamalı ve Ermeni asıllı idi⁶. IX. Yüzyıldan itibaren Bergama'nın da içinde bulunduğu Batı Anadolu'da Türk asıllı nüfusun da iskan edildiğine şahit olunuyor. Sonraki yüzyıllarda ücretli askerler olarak kullanılan Türk asıllı unsurlardan Tagma Persikon/Türk Birlikleri adıyla askeri kuvvetlerin tesis edildiği ve bunların sayılarının bazen 30 bine ulaştığı da anlaşılıyor⁷.

Arapların Anadolu'ya seferleri dolayısıyla Bergama adından söz ettirmektedir. Emevi Halifesi Süleyman döneminde (715-717) girişilen en büyük askeri hareket şüphesiz İstanbul'un muhasarası olmuştu. Halife, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i kara ve deniz ordularının başkomutanı sıfatıyla tayin edip İstanbul'un fethiyle görevlendirdi. Maraş üzerinden Amorion'a ulaşan 120 bin kişilik İslam ordusu bu şehri düşüremedi. İleri harekâtına devam eden Mesleme 716'da kışı Kapudağ civarında geçirdi. Bu arada Mesleme'nin Bergama ve Sard'ı fethettiği ifade edilmektedir⁸. Çanakkale istikametinde ilerleyen Mesleme, Nara burnunda Müslümanların deniz ordusuyla buluşup İstanbul'u kuşatmak üzere yoluna devam etmişti. Amorion'daki kuşatma sonrasında, Kapudağ'a değil de Sard yönüne Mesleme'nin ilerlediğini, Sard'ı ve Bergama'yı zapt ettikten sonra Kapudağ'a yönelip kışı burada geçirmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir. 716 kışını geçirdikten sonra Mesleme'nin coğrafi şartlar nedeniyle Bergama ve Sard üzerine yürümesi pek mantıklı gözüküyor. Deniz kuvvetleriyle buluşmak için Kapudağ'dan sonra onun kuzey yolunu takip etmesi yani Bergama ve Sard'a hiç uğramaması mantıken daha kabul edilebilir. Ömer b. Hübeyre komutasındaki deniz gücüne mensup birliklerin çıkarma yaparak Bergama üzerine yürümüş ve şehri zapt etmiş olmaları ihtimali de göz ardı edilememelidir⁹.

Bizans döneminde Thema adı verilen idari birimlerin kurulması ve geliştirilmesi dolayısıyla Bergama'dan yine bahsedilmektedir. Kolordu anlamına gelen Thema sistemi, eski Roma'nın eyalet sisteminin yerini zamanla aldı. Bir kolordu-

3 K. Oikonomos-B.F. Slaars, Destanlar çağından 19. yüzyıla İzmir, çev. B. Umar, İstanbul 2001, s. 54-55.

4 H. Arhweiler, "L'Histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations truques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle", Travaux et Memoire, c. 1, Paris 1965, s. 19-21.

5 H. Arhweiler, a.g.m., s. 20

6 H. Arhweiler, a.g.m., s.20

7 H. Arhweiler, a.g.m., s. 21

8 N. Çağatay, Başlangıcından Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi açıdan) İslam Tarihi, TTK, Ankara 1993, s. 459

nun savunacağı alan olarak düşünölen ve askeri birliklerin yerleştirildiği bölgelere Thema denilmekteydi⁹. İmparator Herakleios (610-641) devrinde kurulmasına şahit olunan Themaların sayısı zaman içerisinde arttı ve gelişti. Bergama'nın içinde bulunduğu ilk Thema, Anatolikon adıyla kurulmuştu ve sınırları oldukça genişti. Daha sonraki dönemlerde Anatolikon Theması üçe bölünerek Trakesion, Anatolikon ve Kappadokia Themaları tesis edildi. Bergama, İzmir, Sard ve Efes Trakesion Theması içerisinde kaldı. X. Yüzyılda Trakesion Themasının sınırlarının Edremit-Bergama'dan Milet'e kadar uzandığını kaynaklar ifade ediyor¹¹. Fakat XI. Yüzyılda, 1071 Malazgirt zaferinin hemen ertesinde başlayan Türk fetihleri, Batı Anadolu'nun sahillerine kadar uzandı. Türk fetihleriyle birlikte Thema sistemi artık uygulanamaz hale geldi.

XI. yüzyılın sonlarına doğru kısa süreliğine de olsa Trakesion Theması üzerinde Türk egemenliğinin kurulduğunu görüyoruz. 1081'de İzmir'e sahip olan aka, inşa ettirdiği donanma ile Sakız ve Midilli başta olmak üzere kimi adalara Trakesion Theması topraklarının büyük bir bölümüne hâkim oldu¹². aka'nın sahil kesimlerine egemen olduğundan kuşku duyulamaz. Edremit'e sahip olan aka, Bergama'yı da hâkimiyeti altına aldı mı? Bu soruya ne yazık ki bir cevap verme imkânımız yoktur.

İlk Haçı Seferiyle birlikte Bizans, Batı Anadolu'da yeniden egemenliğini kurarken Türkler Anadolu'nun ilerine çekilmek zorunda kalmışlardı. Komnenoslar hanedanının ilk hükümdarı Aleksios Komnenos döneminde Edremit-Bergama'dan Efes'in güneyine kadarki bölge için Trakesion adlandırması yapılmaya devam etti. Fakat bu ad bir Thema'yı değil de daha ziyade coğrafi bir bölge için kullanılmaktaydı. Trakesion bölgesindeki şehirleri dük veya katepano ender olarak da strategos unvanını kullanan asker valiler yönetiyordu. Bu dönemde Bergama'da bir strategos'un olduğu görölüyordu¹³. Askeri bir garnizonla tahkim edilen bölge şehirleri dük, katepano veya strategos'un yönetiminde bağımsız birer idari birim halindeydiler. Bir süre sonra Bizans İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasındaki sınır kesinlik kazandıktan sonra bölgede yeni bir idari yapılanma gerçekleştirildi ki bu yapılanma genel özelliklerini imparatorluk yıkılıncaya kadar devam ettirdi. II. İoannes Komnenos ve I. Manuel Komnenos dönemlerinde Eskişehir, Kütahya, Afyon, Denizli hattına yığılmış olan Türkmenler, bu hattın batısına i ve kıyı Ege'ye yönelik akınlara başladılar. Trakesion'a dahil olan Alaşehir ve çevresi kısa sürede Türklerin eline düştü. Bölgenin kalan kısmı ise iki parçaya ayrıldı: İzmir ve çevresi Trakesion adıyla bir Thema olarak yeniden örgütlenirken, Edremit, Bergama ve Khilara (Kırkağaç?) Neokastron adıyla yeni bir Thema'yı oluřturdular¹⁴.

9 M. Azimli, "Emevi Dönemi Komutan ve Valilerinden Mesleme b. Abdülmelik", s.1-11

10 G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, TTK Ankara 1999, s. 90-91

11 H. Ahrweiler, "La region de smyrne", s. 124

12 A. Nimet Kurat, aka Bey, İzmir ve Civarında Adarın ilk Türk Beyi M.S. 1081-196, Ankara 1974; M. İlgürel, "aka Bey", TDVİA, s. 187

13 H. Ahrweiler, a.g.e., s. 124

Kommenoslar döneminde Bergama'nın adı Türkmen akınları dolayısıyla kaynaklarda zikredilmektedir. Myriokephalon savaşı öncesinde Bizans İmparatoru I. Manule'in Selçuklu sultanına gönderdiği mektupta şikâyetçi olduğu temel konu Eskişehir bölgesinde sayıları çok artmış olan Türkmen gruplarının Bizans topraklarına yaptıkları akınlardı. Türkmen akınları bir taraftan Denizli üzerinden Menderes vadisine, diğer taraftan da Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar ulaşıyordu¹⁵. Bu akınlar karşısında I. Manuel'in aldığı tedbirleri dönemin tarihçilerinden Niketas Khoniates şu cümlelerle övmektedir: “Şu bildireceklerim de imparator Manuel'in övülecek bir işidir. Anadolu şehirlerinden Khilara, Bergama ve Edremit Türkler tarafından çok rahatsız edilmekteydiler. Çünkü bütün buralarda eskiden beri birbirinden uzak köyler bulunmakta olup bütün arazi bu yüzden düşmanların akınlarına açık bulunuyordu. İmparator bu iskan yerlerini birleştirerek bunları surlarla çevirdi ve buradaki ovayı kuvvetli müstahkem mevkiyle korumaya aldı (1165-1170)”¹⁶.

1204'de Latinlerin İstanbul'u zapt ederek Bizans İmparatorluğunu yıkmaları sonrasındaki gelişmelerle Bergama'nın Bizans kaynaklarında bir kez daha gündeme getirildiğini görüyoruz. Bilindiği üzere İstanbul'un işgalini müteakiben Bizans'ın soylu ailelerinden Laskarisler Anadolu'ya kaçarak İznik merkez olmak üzere Laskarisler devletini kurmuşlardı. Latinler, Anadolu'daki bu Bizanslı oluşumu ortadan kaldırmak ve Laskarislerin kontrolündeki toprakları da ele geçirmek amacıyla askeri güç kullanmakta gecikmediler. Latin imparatoru Henri'nin Anadolu seferinde Bergama'yı bir süreliğine de olsa işgal ettiği anlaşılıyor. 1212 yılında Henri, Bergama'dan yazdığı bir mektupta, Bizanslılara karşı Latin hükümdarlardan yardım talebinde bulunuyordu¹⁷. Dönemin tarihçisi Georgios Akropolites'in bildirdiğine göre Latinlerle Laskarislerin savaşı bir süre sonra barış anlaşmasının yapılmasıyla sona erdi. Bu anlaşmaya göre: Bergama şehri de dahil olmak üzere Bergama'nın güneyi Laskarislere ait oluyordu¹⁸.

1261 yılına kadar Laskaris devletinin kentlerinden biri olarak Bergama barış ve istikrar içerisinde oldu. İstanbul'un Latinlerden geri alınması ve Bizans'ın yeniden ihyasıyla, Batı Anadolu'daki diğer Bizans kentleriyle birlikte yeni bir dönem idrak etmeye başladı. XIII. Yüzyılın son çeyreğinde Moğol tahakkümü altındaki Türkiye Selçuklu Sultanlığının çöküşüne paralel olarak Batı Anadolu'da fetihler gerçekleştiren Türkmenler Anadolu Beylikleri dönemini başlatıyorlardı. Batı Anadolu'daki diğer Bizans şehirleri gibi Bergama da Türkmenlerin akın ve fetihlerinden etkilendi. Palaiologoslar döneminin Bizanslı yöneticileri Batı Anadolu'ya yönelik Türkmen akınları durdurmak için yaptıkları harekâtlarda Berga-

14 H. Ahrweiler, a.g.e., s. 132-133.

15 Bu şikâyetlerini Manuel, Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'a yazdığı mektubunda dile getirmişti, Ioannes Kinnamos'un *Historia'sı* (1118-1176), haz. I. Demirkent, TTK Ankara 2001, s. 208, s. 206

16 Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), çev. F. İşıltan, TTK, Ankara 1995, s. 103.

17 *Recueil des historiens de Gaule et de la France*, Paris 1879, XVIII, s. 330-333.

18 Georgios Akropolites, *Vekayiname*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 38-39

ma'yı çoğu zaman askeri üs ve geri çekilme merkezi olarak kullandılar. Türkmen akınları ve Bizans'ın karşı askeri harekâtları dolayısıyla yaşanan kargaşa ve göç hareketlerinden Bergama'nın bir hayli etkilendiği görülmektedir. Özellikle Bizans askeri kuvvetlerinin Türkler karşısında başarısız olmaları üzerine Anadolu'dan çekilmeleri esnasında Bergamalı Bizanslı halktan da kalabalık grupların onlarla birlikte Trakya'ya göç ettikleri anlaşılıyor¹⁹. En nihayetinde şehrin Karesi Türklerince fethiyle Bergama'da Bizans hâkimiyeti kesin biçimde ortadan kalktı.

19 D. M. Nicol, *Bizans'ın son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul 1999, s. 135

Bergama'da Türk Hakimiyetinin Başlaması: Karasioğulları Beyliği Döneminde Bergama

The Beginning of Turkish Sovereignty in Bergama: Bergama in the Era of Karasioğulları Beylik

Kemal Ramazan Haykıran

XIII. asrın sonları XIV. Asrın başlarında Batı Anadolu'nun kuzey kıyılarında bir beylik kuran Karasioğulları Melik Danişmend Gazi'nin Soyundan gelirler. XIV. Yüzyılın başlarında Karasi Bey ve Oğlu Kalem Bey eski adı Mizya olan Balıkesir'i zapt ederek burada yeni bir Türk şehri oluşturmuşlardır. Karasi Bey, Oğulları Dursun Bey, Yahşi Han ve Demir Han arasında yeni fethettikleri toprakları paylaşmışlardır. Bu bağlamda Karasioğullarının hakimiyetine geçen Bergama'da Yahşi Han'a verilmiştir. Böylelikle Bergama'da Türk dönemi başlamıştır. Yahşi Han Döneminde Bergama hem yönetim merkezi hainle gelmiş hem de yoğun bir Türkleşme süreci yaşamıştır. 1304 il ve 1345 yılları arasında Bergama'ya hakim olan Karasioğulları buraların Türkleşme sürecinde katkıda bulunmuşlar Anadolu'nun doğusundan kaçıp gelen Türkmenlere yerleşim alanı temin etmişlerdir. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında tüm bölgeye hakim olan Osmanlılar büyük oranda Türkleşmiş ve mamur edilmiş bir Bergama devralmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Yahşi Han, Demir Han, Bergama, Karasi Bey

Karesi who set the beylik in the northern shores of Western Anatolia at the end of 13th and beginning of 14th century came from the Melik Danişmend Gazi's lineage. At the beginning of 14th century Karesi Bey and his son Kalem Bey formed a new Turkish town occupying Balıkesir which was Mizya at that time. Karesi Bey distributed his new conquered territories to his sons, Dursun Bey, Yahşi Khan and Demir Khan. In this context Bergama's domination passed to Karesioğulları and town was given to Yahşi Han. Hereby Turkish era in Bergama started. In the era of Yahşi Khan Bergama became an administrative center and was experienced an intensive process of being Turkicized. Moreover Karesioğulları provided Turkmens who run away from the eastern parts of Anatolia and came to Western Anatolia with residential area. Therefore Ottomans who took the control of the region in the second part of the 14th century took over largely Turkicized and an area built up.

Keywords: Byzantine, Yahşi Khan, Demir Khan, Bergama, Karesi Bey

Bergama, Ege Bölgesinde Bakırçay'ın geçtiği ovanın kuzey yakasında 300 m rakımlı bir tepenin yamacında kurulmuştur. Ege Denizi ve Çandarlı Körfezine 25-30 km uzaklıktadır. M.Ö.VII. yüzyıldan itibaren insan yerleşmelerinde önemli bir merkez durumunda olan Bergama'nın gerek antik Yunan döneminde gerekse Hristiyan Roma döneminde önemli bir yerleşim birimi olduğu açıktır. Bergama, tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlerin yaşadığı Batı Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur.

Bergama, XI. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da İzmir merkez olmak üzere Çanakkale Boğazı'na kadar uzanan coğrafyada bir beylik kurmuş olan Çaka Bey'in hâkimiyeti altına girmiş durumdadır¹. Çaka Bey'in kısa süren siyasi faaliyetleri neticesinde ele geçirdiği topraklar bu tarihlerde gerçekleşen Haçlı seferlerinin bölgedeki Türkler aleyhine oluşturduğu olumsuz havanında etkisi altında Bizans İmparatorluğu, Türklere kaybettiği toprakları geri almaya başlamıştı. Bu esnada Büyük Selçuklu sarayında rehin tutulan Şahinşah, Muhammet Tapar tarafından Anadolu'da Türkler aleyhine oluşan olumsuz ortamı değiştirmesi amacı ile serbest bırakılmıştı². Şehinşah'ın Anadolu'ya gelmesi ve Türkiye Selçuklu Devletinin başına geçmesi ile Kılınçarslan'ın ölümü neticesinde ortaya çıkan siyasi kriz sona ermiş Türkler duruma hakim olamaya başlamış ve Bizans'a karşı atağa geç-

1 Kurat Akdes Nimet, Çaka Bey, s. 57; Vehbi Günay, "Karasi Beyliği İdaresinde Bergama",s.258

2 Alaxiad, s. 58; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 63

3 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 63

mişlerdi³. Şahinşah'ın bizzat katıldığı seferler sırasında 1113 yılında Türk birlikleri Bergama'ya hücum ederek şehri Bizans'tan almışlardır. Türklerin Batı Anadolu'da kazandıkları bu toprakları uzun süre ellerinde tutamayacakları açık bir gerçektir. Gerek Bizans'ın karşı akınları gerekse haçlı seferlerinin etkisi ile Anadolu'nun pek çok batı yerleşimi gibi Bergama'da Selçuklu hakimiyetinden çıkmıştır. Doğudan sürekli gelen Türkmen akınları Anadolu'nun dengelerini zorlayan önemli bir unsur olmuştur. Türk akınları Bizans'ı zorlamaya başlamıştı. Bu zorlama sonucunda Bizans bölgeye askeri takviye yaparak durumunu güçlendirmiştir⁴.

1176 Myriokephalon savaşından önce Türkmenler, Bizans İmparatoru'nun batıdaki meşguliyetinden yararlanarak yurt ve otlak bulmak amacıyla akınlarını Chliara (Kırkağaç, Bakır köyünün 2 km. doğusunda), Pergarnum (Bergama) ve Adramyttium'a (Edremit) kadar götürmüşlerdi⁵. Bu durum Bizans için bir savaş sebebi sayılmıştı. İmparator Manuel I. Komnenos (1143-1180) eskiden beri birbirinden uzak köylerin bulunduğu, dolayısıyla Türk akınlarına maruz kalan bu bölgedeki iskân yerlerini birleştirmek, etraflarını surlarla çevirmek, buralara savaşçı güçlerle koloniler yerleştirmek suretiyle ovaları, müstahkem mevkiilerle koruma altına almaya çalışmıştır. Ancak bütün tedbirlere rağmen bölge, XI. yy. sonları ve XII. yüzyılın önemli bir kısmında akınlara maruz kalmış ve büyük zarar görmüştür. Anadolu açısından önemli bir olay olan dördüncü haçlı seferinin sonucunda Romanın kadim başkenti olan İstanbul Latinlerin eline geçerken Bizans güçleri ise güneye kayarak İznik merkezli yeni bir Roma devleti kurmuşlardı. Kurulan bu yeni siyasi yapı içerisinde Bergama Latinlerin elinde kalmıştır⁶. Bu olayın önemli sonuçlarından biride Türkmen akınları karşısında direnebilecek bir gücün kalmamış olmasıydı. XIII. Yüzyıl boyunca Türkmen akınları devam etmiş ve pek çok yerleşim birimi Türklerin eline geçmişti. XIV. yüzyılın başlarına geldiğinde Batı Anadolu'nun büyük kısmı Türkmen hakimiyetine geçmiş Türkler, 1302'de Bergama'dan da geçerek denize ulaşmışlardı⁷. İmparator II. Andronikos Palaiologos devrinde (1282-1328) Batı Anadolu'da İznik, İzmit, Bursa, Edremit, Bergama, Sard, Alaşehir, Manisa gibi birkaç müstahkem kale ile Karadeniz Ereğlisi, Foça ve İzmir gibi liman şehirleri Türklerin elindeydi ancak bu hâkimiyetler bir birinden kopukluk gösteriyordu. Birbirlerinden bağımsız hareket eden Türkmenler her biri ayrı bir noktayı zapt etmişlerdi. Farklı farklı Türkmen zümrelerinin akınları ile uğraşmak durumunda kalan Bizans, Moğollardan kaçan Alanları kullanarak askeri gücünü arttırmış oldu. 1302 yılında Gediz nehri civarına gelen bu yeni askeri güç, Alanlar'ın. savaşmak istememeleri ve üç ay sonra anlaşmaları biter bitmez savaşı bırakmaları üzerine Manisa'ya sıkışmış olan IX. Mihail ağır kayıplar vererek kendisini emniyet içinde olacağını hissettiği Berga-

4 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 64

5 İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, 63; Vehbi Günay, Karasi Beyliği İdaresinde Bergama, s. 258-259

6 Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, c. II, s. 113-115

7 Zerrin Günel Öden, Karasi Beyliği, s. 25

ma'ya çekildi. Mihail burada birkaç ay kaldıktan sonra daha fazla kalmayı kendisi için tehlikeli göyerek 1303 yazında hastalandığı yer olan Pegai'ye (Kara Biga) geldi. Onun başarısızlıkla sonuçlanan bu seferi bir bakıma Bergama'nın Bizans için büyük önem taşıdığını ve daima tehdit altında olan bir üs olarak kabul edildiğini gösteren önemli bir olaydır.

Bergama XIV. Yüzyıl'ın ilk yıllarında hala Bizans hakimiyetindeydi. Bu yıllarda ataları Selçuklu Devletinin hizmetindeki emirlerden olan ve Danişmedli soyundan gelen Kalem Bey ve oğlu Karası Bey uçlara gelerek Bizans hududunda Bizans aleyhine siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Kaynakların verdiği bilgiler aydınlatıcı olamamakla birlikte yüksek ihtimalle Kalem Bey bu faaliyetlerini Germiyanogullarının himayesinde yapmaktaydı. Akınlar neticesinde Kalem Bey Mizya ve havalisine girerek burada bir beylik kurmuştur. Kaynaklar Kalem Bey ve oğlu Karası Bey'in hangi tarihte buraya geldikleri hakkında net bir bilgi vermemektedirler⁸. Ancak olaylar kronolojik olarak tahlil edildiğinde buraya geliş tarihlerinin XIII. Yüzyılın son yılları ile XIV. Yüzyılın başlarındaki beş-altı yıllık bir zaman dilimi içinde bir yere denk düşmesi gerekmektedir. Mizya antik kenti bu dönemde Türkmenler tarafından yeniden imar edildiği ve buraya kalabalık bir Türkmen nüfusu yerleştirildiği anlaşılmaktadır.⁹ XIV. Yüzyılın başlarında bölgeden geçen İbn-i Batuta burada Kalem Beyin mamur bir şehir kurduğunu, burayı kendine yönetim merkezi olarak benimsediğini kaydetmektedir¹⁰. Karası Bey'in 1302 yılında başladığı batı kıyılarını fetih hareketi neticesinde 1304 yılı sonlarına doğru Bergama Karsı hakimiyetine girmiş oluyordu. Böylelikle şehrin tarihinde yeni bir dönem başlamış şehir Türkler için yeni bir yerleşim alanı olmuştur. Karası hakimiyetinde Bergama'nın esas önem kazanması ve ön plana çıkışı Karası Bey'in ölümünden sonraki sürece denk gelmektedir. Karası Bey 1328 tarihinde vefat etmiştir¹¹. Karası Bey'in üç oğlu vardı bunlar Yahşi Han, Demir Han ve Dursun Bey idi¹². Karası Bey'in ölümünden sonra Karasioğullarının başında Yahşi Han görülmektedir¹³. Fakat bir yoruma göre de Yahşi Han daha babasının sağlığında 1324 yılında beyliğin başına geçmişti. Yahşi Bey zamanında beyliğin politikasında değişmeler yaşanmış beylik denizlerde de faaliyet göstermeye başlamış komşusu olan Saruhanogulları ve Osmanogulları ile iyi ilişkiler kuran Yahşi Bey kara sınırını güvenlik altına aldıktan sonra denizlerde faaliyetlerini arttırmış ve Bizans üzerine seferlere başlamıştı. Batıya yönelik seferlerin daha iyi idare edilebilmesi amacı ile Yahşi Bey, bu tarihlerde Beylik merkezini Balıkesir'den devrin önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olan Bergama'ya taşımıştır. Bergama böylelikle bir yönetim merkezi haline gelmiş oluyordu. Yahşi Bey zamanı Karasioğullarının en kuvvetli olduğu gücünün zirveye ulaştığı dönemdir.

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 97

9 İbn-i Batuta , s. 339

10 İbn-i Batuta , s. 339

11 Zerrin Günel Öden, *Karasi Beyliği*, s. 34

12 İbn-i Batuta, S. 339

13 İbn-i Batuta, S. 339

Bu tarihlerde Karası Beyliği idari açıdan bir ikiye bölünme yaşamış devletin Bergama merkezli kısmında Yahşi Han hakimiyet sürerken Balıkesir merkezli doğu kısmında ise yönetim Demirhan'ın elindeydi. Yahşi Han'ın daha az kuvvetli olduğu beyliğin esas kalabalık unsurunun Demir Han'ın elinde olduğu Mesalik'ül-Ebsâr'dan öğrendiğimiz bilgiler arasındadır¹⁴. Yine devrin kaynakları beyliğin ulu beyinin Yahşi Han olduğunu da işaret etmektedirler¹⁵. Fakat sonradan yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde iki kardeşin arası açılmış ve beylik ikiye ayrılmıştır. XIV. Yüzyıla ilişkin önemli bilgiler veren seyyah İbn-i Batuta, 1333 yılında Karasioğulları ülkesinden de geçmiştir. İbn-i Batuta Demir Han'ı Balıkesir sultanı Yahşi Han ise Bergama sultanı olarak kaydetmektedir¹⁶. Ayrıca İbn-i Batuta bu iki kardeşten Demir Han ile ilgili olarak halk tarafından sevilmeyen hayırsız bir adam olduğunu da yazmaktadır.¹⁷

XIV. yüzyıl batı Anadolu tarihi için değerli bir kaynak olan ve bölgenin Türkleşme süreci hakkında önemli bilgiler veren nadir kaynaklardan Şahabeddin el-Ömerî'nin Mesalik-ül Ebsar isimli eserinde Karasioğulları hakkında da kayıtlara rastlanmaktadır. el-Ömerî, Yahşi Han'dan "Sahib-i Memleket-i Marmara" olarak bahsederken Demir Han'dan ise "Sahib-i Memleket-i Ekira" olarak bahsetmektedir. El-Ömerî, Yahşi Han için Şücâeddin lakabının bulunduğunu da bildirir. El-Ömerî ayrıca beyliğin Bergama ve Balıkesir merkezli olmak ikiye ayrıldığını da aktarmaktadır. Demir Han'ın yönetiminde ki büyük parçanın Marmara kıyılarından Çanakkale'ye kadar olan uzandığını bildirirken; Bergama sultanı Yahşi Han'ın ülkesi için ise on beş şehir ve bir o kadar kaleden oluştuğunu 20.000 atlı askeri olduğunu ayrıca kalabalık bir donanmasının olduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında Karası Beyliği sınırlarının Balıkesir merkez olmak üzere Mendehorya, Bergama, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Fart (Susğırlık), Aydıncık, Başgelembe, Kemer Edremit, Edremit, Ayazmend, Bayramiç ve Ezine'yi içine aldığı anlaşılmaktadır¹⁸. Yine önemli Memlûk tarihçilerinden Kalkaşandî'nin de Yahşi Bey hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Yahşi Han'ın Memlûklüler ile de ilişkileri vardı ve aralarında yazışmalar olmuştu. Bu mektuplaşmalarda Yahşi Han'a "Sahibi Marmara Bahşi bin Karası" şeklinde hitap edildiği belirtilmektedir.¹⁹

Kaynaklarda Bergama Sultanı Yahşi Han hakkında 1341 yılında ve 1342 yılında iki defa donanma ile Gelibolu yarımadasına asker çıkardığı fakat başarılı olmadığı Bizans İmparatoru Cantacuzenus ile antlaşma yapmak zorunda kaldığı bildirilmektedir²⁰. Bu bilgi Yahşi Han hakkında tarihi kaynaklarda geçen son bilgidir. Bu tarihten sonra Yahşi Han hakkında her hangi bir malumatımız yoktur. Tahminlere göre Yahşi Bey'in 1345 yılından önce vefat etmiş olması gerekiyor. Bu

14 El- Ömerî, Mesalik'ül-Ebsar, s.22

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 99

16 İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 338-339

17 İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 339

18 Vehbi Günay, Karası Beyliği İdaresinde Bergama, s. 260

19 Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile Olan Münasebeti",s. 168

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 99

21 Elizabeth Zachariadou, "Karasi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet, Osmanlı Beyliği,s.224-225

tarihten sonra Karasi Beyliğinin tamamen Osmanlı hakimiyetine girdiğini ve Osmanlı idaresi altında aynı isimli bir sancak olarak Hüdavendigâr eyaletine bağlandığını görüyoruz²¹ ancak çok sonraları Bergama, Karasi Sancağından ayrılıp Saruhan Sancağına bağlanmıştır. Karasioğullarının Osmanlı hakimiyetine girişleri ile ilgili yorum ve tarihler arasında farklılıklar görülmektedir. 1337'den 1357'ye varan farklı tarihlendirmelere rastlanılmaktadır. Ancak kesin tarihin 1345 sonrası ve 1350 öncesi bir döneme denk gelmesi gerektiği tarihi bilgiler ışığında anlaşılmaktadır. 1347 veya 48 yılı kuvvetli ihtimaldir. Karasioğlu'nun veziri Hacı İlbeği ve memleketin diğer ileri gelenlerinin daveti üzerine Dursun Beğ, Orhan Gazi'ye Balıkesir, Bergama ve Edremit'i vereceğini, kendisine ise Kızılca Tuzla ve Mahramı taraflarının bırakılmasını teklif ettiğini kaydetmektedir²². Orhan Gazi'nin Balıkesir'e gelmesi üzerine Bergama'ya kaçan kardeşi ile konuşmak isterken vurulduğunu buna üzülen Orhan Gazi'nin bu memleketi güven içinde kendisine aldığı ilan etmesi üzerine halkın itaat ederek kaleyi teslim ettiğini bu fetih 1335'de gerçekleştiğini belirtmektedir²³.

Osmanlı kronik yazarlarına göre halkın Demirhan'dan şikâyeti ve belki de Dursun Bey'in Karasi Beyliği'nin bir kısım topraklarını Orhan Bey'e terk etmek suretiyle Karasi hükümdarı olmak istemesinin ardından 1345'de Balıkesir'e gelmişler, Bergama'ya çekilen Demirhan muhasara edildikten sonra kendisi ile anlaşmak isteyen Dursun Bey'in kaleden atılan bir ok ile vurulmasının ardından Demirhan da teslim olmuştur. Demirhan hayatı bağışlanarak Bursa'ya getirildikten sonra iki sene yaşamış vebadan ölmüştür²⁴. Karasi Beyliği'nin ve dolayısıyla bu beylik toprakları içerisinde yer alan Bergama'nın Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmesi ile ilgili Osmanlı kaynaklarında değişik bilgiler bulunmaktadır.

Karasi Bey Zamanında Türk hakimiyetine giren Bergama'nın Karasi Bey'in sağlığında Türkleşmeye başladığı ve doğudan gelen Türkmen nüfusun şehre iskan ettirilmesi neticesinde Bergama'nın demografik yapısının değişmeye başladığı görülmektedir. fetihden hemen sonra Moğollar önünden kaçan ve Ece Halil komutasında ki Sarı Saltuk'a bağlı Türkmenler Karasioğullarına sığınmış ve yeni ele geçirdiği bu topraklara yerleşmişlerdir. Bu hareket ise Bergama ve havalisinin demografik yapısını değiştiren önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca oğuzların Çepni boyunun önemli bir kısmının yine bu tarihlerde Karasioğullarının topraklarına yerleşmesi²⁵ ile bölgede hala daha varlığını devam ettiren Çepni Türkmenlerinin varlığı başlamış oluyordu. Çepni oğuzlarının Hacı Bektaş Veli'ye sahip çıktıklarını göz önünde bulunduracak olursak böylelikle sonrasında Alevilik olarak anılacak olan inanç dünyasının Bergama ve etrafına nasıl taşındığı anlaşılmış

22 Elizabeth Zachariadou, "Karasi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet, Osmanlı Beyliği", s.224-225

23 Vehbi Günay, "Karasi Beyliği İdaresinde Bergama", s. 273

24 Vehbi Günay, "Karasi Beyliği İdaresinde Bergama", s. 275

25 Sezai, Sevim, XVI, Yüzyılda Karasi Sancağı, s. 260-65

26 Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl'da Edremit Kazası", s. 104; Sezai, Sevim, XVI, Yüzyılda Karasi Sancağı, s. 260-65

olacaktır. Karasi Bey'in vefatı ile Beyliğin ikiye bölünmesi ve Yahşi Han ile birlikte Bergama yönetim merkezi olmuş böylelikle Bergama'daki imar faaliyetleri daha da artmıştır. Bergama'da bu dönemde pek çok vakıf kurulmuş ve eser inşa ettirilmiştir²⁶. Fakat bunların büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamış ulaşanlarından kitabeleri bulunmadığı için banileri tespit edilememiştir. Ancak Osmanlı Vakıf defterlerinin²⁷ verdiği bilgiler ışığında Bergama'da Yahşi Han zamanında bir takım vakıfların kurulduğu ve bunların gelirleri ile imar faaliyetlerinde bulunduğu kesin bir biçimde anlaşılmaktadır²⁸.

Bilindiği üzere Anadolu'da faaliyet gösteren tüm Türk Beyleri hukuki olarak 1335 tarihine kadar İlhanlılara tabiidiler. Karasi Bey ve oğlunun da İlhanlı hükümdarı Olcaytu adına sikke kestirdikleri bilinmektedir²⁹. Karasioğullarına ilişkin iki sikke günümüze ulaşmıştır. Bu iki sikkeden bizi ilgilendireni Yahşi Bey adına kesilen olanıdır ki zaten Bergama'da bulunmuştur. Muhtemelen bu sikkenin kesildiği darphanede Bergama'da idi ki bu da o dönemde Bergama'nın siyasi ve ekonomik açıdan ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Yine Bergama'da Beylerbeyi adına da kestirilmiş bir sikke daha bulunmaktadır. Ayrıca Osman Bayatlı, Bergama kalesi önünde okla vurulan Dursun Bey'in mezarının da Bergama-Kınık yolunun başlangıç noktasındaki Kız Türbesi'nde bulunduğu bildirmektedir³⁰

Sonuç olarak, antikçağdan beri önemli bir yönetim ve ticaret merkezi olan Bergama, Çaka Bey devrini bir istisna olarak değerlendirildiğinde XII. Yüzyılda Türkiye Selçukluları tarafından başlatılan akınların neticesinde XIV.Yüzyıl'ın ilk yarısında Karasioğullarının elinde kalıcı olarak Türk hakimiyetine girmiş ve Bergama'da bu tarihten itibaren Türkleşme süreci başlamıştır.. Karasioğulları bölgede fetih alanını arttırdıkça doğuda Moğolların önünden kaçan Türkmenleri davet ederek bölgenin demografik dengelerini leyelerine değiştirmiştir. Bu bağlamda Bergama'ya da kalabalık bir Türkmen gurubu yerleşmiştir. Bergama Karasioğullarının elinde sadece 40 yıl kalmış 1345'li yıllarda bölge tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde karşımıza çıkan tek Karasi Beyi Yahşi Han'dır. Yahşi Han, Bergama'nın tarihinde iz bırakmıştır. Yahşi Han'ın Bergama'daki 40 yıllık hakimiyeti Bizans ile Osmanlı arasında bir geçiş sürecidir. Bergama bu süreçte Türkleşmiş, mamur hale gelmiş ve Osmanlıya geçişinde Osmanlının işini kolaylaştıracak bir alt yapı kazanmıştır. Oldukça önemli olan bu yarım asra yakın döneme ilişkin devrin kaynaklarından edinilen bilgiler maalesef oldukça sınırlıdır. Ancak yapılacak tarih araştırmaları neticesinde ulaşılabilecek yeni bilgi ve bulgu-

27 Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl'da Edremit Kazası",s. 105-108

28 Karasi Sancağındaki vakıf faaliyetleri için Fikret Yılmaz tarafından hazırlanan "XVI. Yüzyıl'da Edremit Kazası" başlıklı doktora tezi temel referans kaynağıdır. Ayrıca yine Sezai Sevim tarafından hazırlanan XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı isimli Doktora tezi de aynı bağlamda değerlendirilebilecek önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Her iki tez de bölgenin Osmanlı hakimiyetinde ki ilk yüzyılını tımar ve vakıf defterlerinin verdiği bilgiler ışığında tahlil etmiş çalışmalardır.

29 Öden, Günel, Karasi Beyliği, s. 86-87

30 Vehbi Günay, "Karasi Beyliği İdaresinde Bergama", s. 277

lar eşliğinde Yahşi Han dönemi daha da netlik kazanacaktır. Buradan hareketle vurgulanması gereken bir gereklikte ortaçağ arkeolojinin kazandığı önemdir. Eldeki sınırlı yazılı kaynaklar defalarca kez farklı gözlerle okunmuş olmasına rağmen çıkacak olan bilgi ulaşılanlardan başkası olamayacağı anlaşılmıştır. Dönemi aydınlatacak olan öge bölge civarında yapılacak olan Ortaçağ'a yönelik kazılar olacaktır. Böylelikle Yahşi Han'ın imar ettiği vakıflar, binalar ya da bunların kitabeleri ile Bergama'da darbedildiğinden emin olduğumuz sikkelere ulaşılacak böylelikle genel hatları ile bildiğimiz tarihin bu önemli noktasını daha fazla aydınlatılabilme imkanına ulaşabilmiş olacağız.

KAYNAKLAR

- Anna Kommenna, Alexiad, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996
- Günay, Vehbi, 'Karasi Beyliği İdaresinde Bergama', Mahmut Pehlivan Armağanı, Sakarya , 2000, s.256-283
- Kafesoğlu, İbrahim, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972
- Kanat, Cüneyt, 'Memlük Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile Olan Münasebeti', Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Balıkesir, 2005, s.166-173
- 'İbn-i Batuta Seyahatnamesi', Trc. Mehmet Şerif Efendi, İstanbul, 1333 (1914)
- Öden, Günel Zerrin, Karasi Beyliği, TTK, Ankara, 1999
- Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, c. II, çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1992
- El- Ömeri, 'Mesalik'ül-Absar', nşr. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1988
- Sevim, Ali, Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi C.I, TTK, Ankara, 1990
- Sevim, Sezai, XVI. Yüzyıl'da Karasi Sancağı, A.Ü, SBÜ, Ankara, 1993, Basılmamış Doktora Tezi,
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri, TTK, Ankara, 2003
- Yılmaz, Fikret, XVI. Yüzyıl'da Edremit Kazası, E.Ü, SBE, İzmir, 1995, Basılmamış Doktora Tezi,
- Zachariadou, Elizabeth, "Karasi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", Osmanlı Beyliği, İstanbul, 2004

Karesi Beyliği Sikkeleri

Karesi Emirate Coins

Gültekin Teoman*

Betül Sağıt**

* Sanat Tarihçisi mismat, e-posta: smyrnacoins@gmail.com

** Sanat Tarihçisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, e- posta: betulsagit@gmail.com

Onaltıncı Yüzyılda Bergama Yöresinde Konar Göçerler: Yörükler

Prof. Dr. M. Akif Erdoğan

On altıncı yüzyılda, Marmara Denzinin güney kıyıları dahil olmak üzere, tüm Batı Anadolu'da göçer ve yarı göçer nüfusu oluşturan unsurlar arasında çadırlarda oturan irili ufaklı Yörük cemaatleri de vardı. Bursa, Balıkesir, Manisa, Aydın, Antalya, İzmir ve Muğla bölgeleri hem şehirleri hem de kırsal kesimlerde önemli oranda Yörük nüfusunun barındığını ve bunların devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olduğunu on altıncı yüzyıla ait Osmanlı belgeleri teyit ediyor.¹

On altıncı yüzyıl ortalarında Bursa (Hüdavendigar) sancağı, doğuda Sivrihisar ve Beypazarı kazaları vasıtasıyla Ankara ve Eskişehir'e; kuzeyde Marmara kıyılarına, Bolu ve Kocaeli sancaklarına; batıda Tuzla bölgesi (Behram Kale) ve Bergama vasıtasıyla Ege Denzine; güneyde Kütahya ve Balıkesir sancaklarına ulaşan geniş bir coğrafi, idari ve adli bölgeydi. Bu bölgede bulunan Yörük cemaatleri II. Murat döneminde ya vakıf ya da tımar sistemine tahsis edilmişti. Zengin Yörük cemaatlerinin bir kısmı Hz. Emir Buhari, Medine Vakfı ve II. Murat'ın Vakfı arasında paylaşılmıştır. Kalanlar ise padişah ve sancakbeyleri haslarına ayrılmıştır. Bir kısmı da sipahilerin tımarına dahil edilmiştir. II. Murat zamanında

1 Anadolu'dan başka Fatih döneminde Rumeli'de de Yörük topluluklarına rastlıyoruz: Naldöken Yörükleri, Kocacık Yörükleri, Tekirdağı Yörükleri, Vize Yörükleri, Selanik Yörükleri, Ofçabolı Yörükleri, Aktağ Yörükleri ve Oktav Yörükleri (Salahaddin Çetintürk, Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı, DTCFD II/ 1, Ankara).

Ege Üniversitesi, aerdogru@gmail.com

yapılan bu paylaşıma sonraki dönemlerde büyük ölçüde sadık kalındığı anlaşılıyor. Örneğin, Edremit civarındaki Yörüklerin bir kısmı ile Kite'nin² Şıhlar köyünde kışlayan Yörükler ile Söğüt Yörükleri II. Murat Han vakfına bağlıydılar.³ Manyas civarındaki bir Yörük cemaati ise İshak Paşa⁴ Vakfına aitti. Bursa'da Serhanlar Yörük cemaati⁵ ile Kite ve Kepsut bölgelerinde bulunan Korkutlar Yörükleri, Bursa'daki Emir Buhari Vakfına bağlıydılar.⁶ Mihaliç bölgesinde (Karacabey) bulunan perakende Yörük cemaati ise Medine Vakfına aitti. Bursa'da bulunan Akça Koyunlu Yörükleri; Çan bölgesindeki Söğütlü Yörükleri; Diğer Söğütlü Yörükleri; Paşa Yiğit Yörükleri gibi Yörük cemaatlerin çoğu ile Kepsut bölgesindeki Kırca Yörükleri padişah hassına dahildi. Bu bölgedeki bazı Yörük cemaatleri de sancak beyleri arasında paylaşıldı. Ayazmend'in (Altınova) Boğazhisar bölgesindeki Yakuplar Yörükleri Bursa sancakbeyinindi. Ayazmend bölgesi, Davudlar Yörükleri; Keçili Yörükleri; Ayazmend Yörükleri; Güllü Yörükleri gibi Yörük cemaatlerinin tercih ettiği yerlerdendi. Biga'nın Eğri Dere köyündeki Hassa Yörük cemaati, Biga sancakbeyine has olarak verilmişti. Ezine Bazarı bölgesindeki Gemekli ve Silekler Yörükleri, Bursa sancakbeyinin hasları içindeydi. Biga'daki Yusufklar Yörükleri (Yayabaşı Yörükleri) de sancakbeyinin hassına dahildi. Yine Domaniç bölgesindeki Danişmendli Yörükleri de sancakbeyi hassıydı.⁷ Bir kısım Yörük cemaatleri de sipahilere tımar olarak ayrıldı. Göynük, Mihaliç, Beypazarı, İvrindi, İvrindi'nin Giresun bölgesi, Ezine Bazarı, Balıkesir'in Başgirdek bölgesi; Balya ve Avlonya bölgeleri; Biga, Bergama, Tarhala, Adranos, Tuzla (Behram Kale civarı), Göynük ve Beypazarı bölgelerinde Yörük cemaatleri bulunuyordu. 1530 yılında yapılan bir vergi sayımına göre, 11 hanelik bir Yörük cemaati Göynük'te⁸; 106 hanelik Ahmedciler Yörükleri Beypazarı'nda; Eymirler ve Keçililer Yörükleri Mihaliç'te; bir Yörük cemaati Tuzla'da; başka bir Yörük cemaati Adranos'ta (Orhaneli); Karacalar Yörükleri Tarhala'da (Soma) bulunuyordu. Bergama'da ise 333 hanelik Karacalar Yörükleri ile 30 hanelik Şehzade Yörükleri görünüyor. Akça Koyunlu Yörükleri Biga'nın Kara Çavuş köyünde; Karacalar Yörükleri; Balya Yörükleri; Ulu Yörük cemaati,⁹ Paşa Yiğit Yörükleri, Balya ve Avlonya bölgesindeydi. Kızıl Ali Yörükleri (Hacı Hıdır Oğulları) ile Çiftlikler Yörükleri Ezine Bazarı bölgesinde; Rabut Yörükleri, Balıkesir'in Başgirdek bölgesinde; 274 hanelik Sındırgı Yö-

2 Bursa şehir merkezinin hemen batısında kalan kısmın adli ismi.

3 Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, Haz. Ö. Lütfi Barkan- Enver Meriçli, Ankara 1988, s. 279.

4 II. Bayezit ile Cem Sultan arasındaki mücadeleye karşı İshak Paşa, İnegöllüdür ve İnegöl'de yaptırdığı türbede medfundur. Fatih döneminde 1463-64'de Anadolu beylerbeyi; 1467-68 yıllarında vezir, sonra veziriazam olmuştur. Ölümü 1487. Kütahya'da bir zaviye, Edirne'de bir hamam ve çeşme; Selanik'te bir cami ve imaret (Alaca İmaret camii) yaptırmıştır (İshak Paşa maddesi, TDVİA, s. 538). İnegöl'e bağlı Karabağ, Kara Fakihler ile Kite'ye bağlı Kagan (?) Yörükleri İshak Paşa evkafına aitti. (Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, s. 115)

5 Aslında ilk olarak Orhan Gazi Vakfına (resmi bennak vergisi) aittiler (Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, s. 42).

6 Zindancık köyü, Hüseyin Hisar köyü, ile İnegöl'ün Cami-i şerif mahallesi, Korkutlar ve Kobaş Yörükleri ile birkaç köy reayası Hz. Emir vakfına bağlıydı (Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, s. 108). Kobaş değil Kubaş olarak okunmalıdır.

7 Ganem, niyabet-i il, tayyarat vergileri ile Domaniç pazarından alınan vergi, sancakbeyinindi. (Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, s. 177)

8 Bunlara Kurbancı Yörükleri de deniliyor, II. Murat'a kurban etmesi için yılda on beş koyun verdikleri için. (Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, Haz. Ö. Lütfi Barkan- Enver Meriçli, s.541).

9 Ankara bölgesinin kalabalık Yörük cemaatidir.

rükleri, Sındırgı'da¹⁰; 244 hanelik Zeamet Yörükleri İvrindi'de; Giresin Yörükleri, İvrindi'nin Giresin bölgesinde (Savaştepe) bulunuyorlardı. Manisa bölgesi (Saruhan) ise çok kalabalık Yörük topluluklarını barındırıyordu. Bunlardan Demirci Yörükleri 1530 yılında 1.432 hane; Saruhan Yörükleri ise 3.665 hane olarak hesap edilmişti. İzmir bölgesinde Gökçe Karı Yörükleri, Bulaca/ Bolaca/Yuluca Yörükleri ile Derzi Ali Yörükleri; Muğla bölgesinde Divane Ali, Küteh Barza, Oturak Barza, Kızılca, İskender Beg, Kızıl Keçili, Karaca Koyunlu, Sığirtmaç ve Yaylacık Yörükleri; Antalya bölgesinde Anuhalı (?), Çobansa, Ulu Yörük, Varsak, Serik, Sumak, Kavacık, Emirhan, Ali Fahreddin ve Bektaş Gençlisi Yörükleri bulunuyordu. 1530 yılında Kütahya bölgesinde de çok sayıda Yörük cemaati bulunuyordu. Ak Çamaş Yörükleri, Ak keçili Yörükleri, Ak Koyunlu Yörükleri, Ala Yundlu Yörükleri, Ali Haddad Yörükleri, Avşar Yörükleri, Aydos Yörükleri, Bosna Yörükleri, Beylioğlu Yörükleri, Bursa Yörükleri, Bunmuş Yörükleri, Çevik Yörükleri, Çivril Yörükleri, Çobanlar Yörükleri, Dalbeyi Yörükleri, Divane Karalı Yörükleri, Engerekler Yörükleri, Gedikli Yörükleri, Gözsüzler Yörükleri, Gurbetan Yörükleri, Günişe Yörükleri, Harhır Yörükleri, Has Yörükleri, Hıdır Haddad Yörükleri, Hoca Fakihli Yörükleri, Homa Yörükleri, Karaca Şıhlı Yörükleri, Kayı Yörükleri, Kiçi Hıdırlı Yörükleri, Kılcan Yörükleri, Köpek Oğlanları Yörükleri, Kuru Karaağaç Yörükleri, Musacalar Yörükleri, Öküzler Yörükleri, Polad Yörükleri, Seyyid Ebulvefa Yörükleri, Sünnetçi Yörükleri, Tuzcular Yörükleri, Yakup Ece Yörükleri, Yatıplı Yörükleri belli başlı Yörük toplulukları arasındaydı. Bunlardan başka bazı Yörük toplulukları köylerde yarı göçer bir hayat yaşıyorlar ve buldukları köyün ismiyle anılıyorlardı. Bunların bir kısmı da geldiği bölgenin ismiyle zikrediliyor. Görüldüğü gibi, Bergama bölgesi, Bursa ve Balıkesir'in Yörük coğrafyası içindeydi ve Yörükler açısından önemliydi.¹¹

Bergama bölgesine gelince; aslına Bergama şehri ve kadılığı, on altıncı yüzyıl ortalarında adli ve askeri olarak Bursa sancağına bağlıydı. Bergama şehri, İzmir, Seferihisar, Urla, Çeşme, Selçuk gibi Batı Anadolu'nun pek çok şehrinden daha fazla nüfusa sahipti. Bunun yanı sıra, diğer göçerler yanında dört önemli Yörük

10 Ayhan Aydın, bir yazısında Sındırgı bölgesindeki göçerler hakkında bilgi veriyor: (Balıkesir Ekspres, 29 Kasım 1988). Ona göre, 1691 yılından sonra yerlerinden edilen aşiretlerin bir kısmı iskan edildikleri yerlerden geri Sındırgı'ya geri döndüler. Karakocalar Belih'den; Yayıc Yörükleri (Yayıc Bedirli) Adana'dan; Danişmendli Oymakları Hama'dan Sındırgı'ya geri geldiler. Umurlar ve Köseler obaları Kıbrıs'a sürüldü. Yayıc cemaati, Dulkadir Türkmenlerindendi. 1850 yılına kadar bu bölgede şu aşiretler görünüyor: Sögüt, Kubaş, Kirli Kubaş, Köpekli Avşarı, Kündeşli Türkmeni, Çepniler, Horturum Yürüğü (muhtemelen Horzum), Hardal, Alaca Atlı, Ak Keçili, Altunlar, Azgarlar, Begeli, Gündaşlı, İrili, Işıklar (Şeyhler), Karagözler, Sendilli, Toygarlı, Duranlı, Dursun Obası, Yağmurlar, Çelebiler, İbirler, Süller, Dügüncüler, Dedeler, İzzeddinli, Karacalar, Mumcular, Şapçılar, Osmanlar, Pürsünler, Çavdarlar, Akça Kıraklılar. Sındırgı civarındaki Karakaya, Eğridere, Alakır, Çakılı, Eşme Dere, Göçük köyleri Yağcı Bedir aşiretinin köyleridir. Nakleden: R. Selçuk Uysal, Sındırgı'nın Kitabı, Ankara 2006, s. 160-162

11 Prof. F. Sümer, on yedinci yüzyıl başlarında Bergama bölgesinde Halep Türkmenlerinden olan Kantemir Çepnilerinden söz eder. Osmanlı Merkezi hükümetinin aşiretleri yerleştirme politikasından zarar görenek, bunlar Halep bölgesinden Bergama, Manisa ve Aydın bölgelerine kaçmışlardır. Bkz. Oğuzlar, s. 330-331.

12 Bergama Yörükleri on yedinci yüzyıl başlarında dağıldılar. Bunlardan iki cemaat, Kozluca ve Timurcular Cemaatleri Sultan Murad vakfına bağlıydılar. Manisa mahkemesinde bunlarla ilgili bir vergi anlaşmazlığı İbrahim Gökçen tarafından yayımlanmıştır. 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler, İstanbul 1946, s. 90

cemaatini ağırlıyordu: Karacalar, Yörükleri; Bergama Yörükleri;¹² Şehzade Yörükleri; gezgin köylülerle birlikte hareket eden bir Yörük cemaati. Aslında Batı Anadolu'nun en önemli Yörük topluluklarından olan Karacalar Yörüklerine¹³ Kepsut, Tarhala (Soma), Adranos (Orhaneli), Bergama bölgelerinde; Manisa'nın Görös bölgesindeki Umur Hanlı köyünde; Selçuk'ta (Ayasluğ); Muğla Bozüyük'te; Antalya'da (Karacalar Urban) ve Alanya'da;¹⁴ Rumeli'de Sol Kol kazalarında da Karacalar cemaatine rastlanıyor. Karacalar ismi göçerler arasında yaygın biçimde kullanılıyor: Örneğin, Çankırı Kalecik'te Mahmutlar Yörük cemaati oluşturan küçük topluluklardan birinin ismi (Karacalar Bölüğü) cemaatidir. Esasen Karacalar Cemaati, Maraş bölgesindeki Andırın Yörüklerinin alt topluluklarından biriydi. Bu cemaat, Kırşehir kazasındaki büyük Begdik cemaatine bağlı bir kol olarak da sıralanıyor. Ayrıca Bozok'ta Kızıl Kocalı Kabilesini oluşturan cemaatlerden birinin ismi de Karacalar cemaatidir. 1530 yılında Bergama bölgesindeki Karacalar Yörüklerinin nüfusu 333 hane (yaklaşık 1.700 kişi) olarak yazılmıştır. O yıllarda Bergama şehri otuz beş mahalleden oluşan 1.074 hanelik bir nüfusa sahip olduğu düşünülürse, Bergama bölgesindeki Yörüklerin de 1.168 hanelik bir nüfusa sahip oldukları hesaba katılırsa, bu Yörüklerin Bergama'nın sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynadıkları ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Bu durumda, o yıllarda bu bölgedeki Yörüklerin nüfusu Bergama şehir merkezinin nüfusundan daha fazla olduğu ortaya çıkıyor. Bergama'da şehirliler ve köylüler yanında göçerlerin ödediği vergiler, Osmanlı hazinesi için önemli bir tutara ulaşıyordu. Bergama'daki Üç Tepe, Köprübaşı, Naip Ali, Kara Ayıt ve Çaltı koruları gibi korular, yaylalar ve ormanlık alanlar hayvancılıkla uğraşan göçerler açısından epeyce bereketli yerlerdi. Bu süreçte, Anadolu'nun başka yerlerinde olduğu gibi, Bergama bölgesindeki Yörükler ve diğer göçerler veya yarı göçerler, merkezi yönetimin baskısı altındaydılar. Büyük seferlerin getirdiği ağır mali yük, salgın hastalıklar ve devletin zoraki yerleştirme siyasetinden zarar görüyorlardı. Yerleştirildikleri tarım toprakları kendilerini besleyemediği için yeniden göçer hayata geçmeye mecbur oluyorlardı. Karacalar Yörüklerinin Anadolu iskan tarihi açısından da bir etkisi olmuştur. Özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinde bunlar tarafından kurulan ya da yerleşilen Karacalar köylerine tesadüf olunuyor: Bolu'nun Todurga kazasında bir köy, İzmit ve İzmit'te iki mezraa; Kütahya'nın Simav kazasında bir köy, Beypazarı'nda bir

13 Karacalar cemaati ile Karaca Koyunlu cemaati bir yayında birbirine karıştırılmış, aynı Yörük cemaati sanılmıştır (F. Yılmaz, Karaca Koyunlu Yörükleri Kanunu, Tarih İncelemeleri Dergisi, IX, İzmir 1994, s. 353-361). Bilindiği gibi Anadolu'da Kara sıfatını taşıyan pek çok çeşitli göçebe topluluklar vardı. Bu cemaate Balıkesir'de de rastlanır (Kamil Su, Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler, İstanbul 1938, s.38, 49)

14 Bunlar, varlıklarını on dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettirdiler. 1530 yılında Balya ve Avlonya bölgelerinde de yarı göçer haldeydiler. Bunlar, Kütahya'da, Eğridir'de, Ankara Çubuk'ta ve Anadolu'nun başka yerlerinden gördüğümüz Karacalu Cemaatinden farklı bir cemaattir.

15 1487 tarihli bir tahrirde göre Bergama, otuz dört mahallelik kalabalık bir yerleşim merkeziydi. Nüfusu 6.000 civarındaydı. Daha sonraki süreçte nüfus azalması oldu. 1520-1530 yılları arasında 5.600'e indi. 1573'e doğru bir nüfus artışı görüldü ve nüfusu 8.600'ü aştı. (Feridun Emecen, Bergama, TDVİA, İstanbul 1992, s. 493-494). 1530 yılında Bergama şehrinin mahallelerinin isimleri: Ağça, Çukurbağ, Ömeroğlu, Segit, Hacı Bayezit, Hacı İlyas, Şeyhoğlu, Kaşıkçılar, Ulucak, Hacı Fakı, Cami-i Kebir, Zaviye, Hoca (Yeni cami), Hatip, Saray, Dokuz Akça (Kuşunlu), Alaca Mescit (Hacı Timurtaş), Tura Begi, Hoca Sipah, Kara Kadı, Solak Halil, Dinar Hatun, Çakıldak (Hacı Nebi), İğneci Yunus, Mevlana Kadı Hayreddin, Sofular, At Ahır, Veledi Doğancı, Kalender (Hüsam Hoca), Börekçiler, Hıdır Divane, Feryaz (Gayrimüslimlerle karışık), Çıkrıkçı, Veledi Mürsel ve Zimmiyan. Toplam 1.074 hane. Bu isimlerin çoğu zamanımıza kadar ulaşmamıştır.

köy, Karacalar ismini taşıyor. Beyşehir Gurgurum bölgesindeki bir köyün ismi ile Larende'nin (Karaman) Kaş ve Aladağ bölgelerinde iki köy Karacalar ismini taşır.

Şehzade Yörükleri ise Bergama bölgesinde 30 hanelik tımar sistemine dahil olan küçük Yörük topluluğuydu. Bunların başka kollarına Anadolu'da şimdilik tesadüf olunmuyor. Bergama Yörükleri isimli yarı göçer topluluk ise 1530 yılında padişah hasası içinde olan 356 hanelik bir Yörük topluluğuydu. Bergama'nın Müteferrik Yörükleri ise köyleri dağılmış köylülerle birlikte hareket ediyordu. Bunlardan başka, Bergama bölgesinde yarı göçer bir hayat yaşayan başka topluluklara rastlanıyor. Canbazlar Cemaati, Yayıncılar Cemaati¹⁶ ve Kürekçiyan Cemaatleri bunlardandır. Kürekçiler, çeltik nehirlerinde gerekli olan kürekleri yapmakla görevlendirilmişlerdi. Yayıncılar ise yay yapmakla vazifelidiler. Canbaz Cemaatinin ise hayvancılıkla meşgul olduğu anlaşılıyor.

Tablo 1: 1530 yılında Bergama'da Göçerler (Kaynak: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 937/ 1530, Ankara 1995)

Tablo 2: Hicri 922-1248 tarihleri arasında Balıkesir'de Yörük ve Türkmen Aşiretleri (Kaynak: Kamil Su, Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler, İstanbul 1938)

Cemaatler	Hane	Statüsü
Bergama Yörükleri	356	Padişah hasası
Karacalar Yörükleri	333	Padişah hasası
Canbazan Cemaati	7	Tımar
Yayıncılar Cemaati	19	Tımar
Şehzade Yörükleri Cemaati	30	Tımar
Kürekçiyan Cemaati	43 nefer	Vakıf
Müteferrik Reaya (bazısı Yörük)	449	Vakıf

16 Bu cemaat on altıncı yüzyılda Yörük olarak tanımlanmıyor. Sonradan kimi yayınlarda Yağcı (Yaycı) Bedir Yörükleri adını almıştır. Osmanlı saraylarına yemeklik yağ sağlayan Yağcılar, Osmanlı bürokrasisinde ayrı bir topluluk olarak yazılırdı.

Tablo 3: Hicri 1275-1281 Yılları Sicillerine Göre Balıkesir’de Aşiretler (Kaynak: Kamil Su, Balıkesir ve Civarında Yürük ve Türkmenler, İstanbul 1938, s. 146)

Yürük ve Türkmen aşiretleri	Hicri Yıl
Aykırlar ve Sakarlar, Libni Yörükleri	922
Kürürler cemaati	928
Doğamcılar cemaati	928
Kara Ahmed cemaati	928
Söğütlü cemaati	928
Oğlakçılar cemaati	932
Barutçular cemaati	934
Söğütler veya Söğütlü Yörük cemaati (II. Murat vakfı)	934
Kara Halil Yörükleri cemaati	935
Kaşıkçılar cemaati	935
Söğüt Yörüğü	936
Okçular Yörük taifesi	939
Avcılar cemaati	944
Monamık Yörük taifesi	944
Uzuncalar cemaati	957
Sakar Yörük cemaati	977
Aykırlı Yörük taifesi	981
Hallaçlar cemaati	982
Divaneler Yörük taifesi	982
Doğancılar cemaatleri (Medine vakfı)	982
Köseler ve Yegenler cemaati	986
Sakarlar ve Ahiler Yörük cemaatleri	983
Tolgarlar Obası	990
Kemente cemaati	1002
Boynu Yoğunlar cemaati	1012
Kansızlar cemaati	1012
Karacalar cemaati	1012
Çakırlar cemaati	1012
Gök Musa Cemaati	1012
Kavalcılar cemaati	1023
Avcılar cemaati	1023
Kalgallar cemaati	1023

Yürük ve Türkmen aşiretleri	Hicri Yıl
Boynu Uzunlar cemaati	1023
Yüncü Yürükleri cemaati	1023
Kulcan ve Bozguş taifesi	1032
Velet cemaati	1041
Karacalar Obası	1053
Kubaş cemaati	1059
Kocarak Yürükleri	1063
Likvanik, Hacılar, Akbaş, Kızılkoyunlu (Likvanik cem.)	1079
Bozulus taifesi	1084
Karaca ve Karkarcılar Yürükleri	1085
Hacı bayram Obası (Kara keçili aşiretinden)	1087
Akkoyunlu Yürükleri	1097
Perakende Yürük (Haremeyn vakfına bağlı)	1099
Civaşir, Büyük Selmanlı, Gölegir, kaşıkçı, Karalı, Servili cem (Danişmentli Türkmeni)	1103
Karacalar Yürük cemaati	1103
Atçı Türkmeni	1103
Kubaş Yürükleri	1103
Avunduk, Davulca ve Varsak yürükleri	1109
İncili cem. (Zülkadiriyye reayasından)	1111
Keçili Yürükleri (II. Murat vakfı)	1116
Karakeçili Yürük cemaati (II. Murat vakfı)	1122
Köse Bekirli cemaati (Haremeyn erayasından)	1123
Kündeşli Türkmeni	1127
Başım Kızdı Türkmeni	1128
Yularlı, Kayalı, İmenli, İvanlı (Yeniil Tabanlı Türkmeninden)	1129
Köseler ve Emirler cemaati	1132
Şeyhlü, Sindil, Batarlü, Salaklı, Tartar, Köseler, Kütekli Yürükleri	1133
Yağcı bedir cemaati	1133
Kubaş Yürükleri	1133
Cabarlı Türkmeni	1133

Yürük ve Türkmen aşiretleri	Hicri Yıl
Akkocalı cemaati	1133
Tekeli Yürükleri	1134
Keçili ve Kubaş Yürükleri	1134
Kızıl Keçili ve Kaşıkçı Yürükleri	1136
Karabağcı Yürük cemaati	1137
Çepni Türkmeni	1138
Musaceli Caber cemaati	1142
Turgud (Yüncüler) cemaati	1151
Paşa Dağı Yürükleri	1157
Tabanlı Türkmeni (Bozulus Türkmeni)	1160
Yularlı cemaati	1165
Kündaşlı Türkmeni	1172
Yeniil Türkmeni	1177
Başım Kızdı cemaati	1185
Dokuzlar cemaati	1185
Tabanlı Türkmenleri	1185
Derici Yürükleri	1194
Yağcı Bedir, Kıl Donlu, Sögütlü, Selimler, Kirli Kubaş, Karakeçili, Hacı Hasan Obası, Canbalı, Turhallı, Yolcu, Caferler, Zahidler, Sultan, Kesirler, Davulcu, Köseler cemaatleri	1241
Kara Keçili, hardallı, Kubaş, Kıl Otlı cemaatleri	1244
Kan aşireti	1248

Aşiret ve cemaatler	Aşiret ve cemaatler
Ahmetli	Akçakoyunlu
Akkeçili	Akkoca
Araplı	Atçı
Başımkızdı	Batak
Burhanlı	Caferli
Canbalı	Çepniler
Derici	Figın
Hardal	İnci
Karakeçili	Kara Musa
Kara Koca	Kara tekeli
Kesirler	Kızılkeçili
Kılaz	Köseler
Kubaş	Sepetçi
Sögütlü	Sultan
Şehitli	Tekeli
Tahtacı	Turhallı
Yağcıbedir	Yüncü
Zahidler	

Sanat Tarihi
Art History

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergama'daki Kiliseler

Bergama Hristiyan Ortodoks Kilisesi

Kyrillos Sykis

Özet

Bergama Kilisesi Vahiy (Apokalips) Kiliselerinden biridir, İsa'nın sevgili öğrencisi Yohanna'nın eğitim verdiği yerdir.

Hristiyan ortodoks ibadetinin yapıldığı kiliseler, hristiyan ortodoksların yortuları, örgütlenmeleri ve son olarak Bergama Metropolit Kilisesinin oluşumu.

Sunum

Bergama Metropolit Kilisesinin tarihi iki döneme ayrılmaktadır, bu dönemler arasında ise büyük bir zaman dilimi vardır.

Ortaçağ'da, Bergama Metropolit Kilisesi, "Son Bizans" döneminde (13üncü yy. – 14üncü yy. başları) aktif olmuştur. O zamandan sonra sözkonusu kilisenin varlığı ortadan kalkmış, bu durum asırlar boyunca , 1922'ye kadar sürmüştür. Ancak bu Kilisenin yeniden kurulması, görüldüğü üzere, kısa ömürlü olmuştur.

Bergama piskoposluğu, Mikra Asya'nın en eskilerinden, ve Yohanna'nın "Apokalips"inde andığı yedi kiliseden biri olup, Son Bizans döneminde, büyük ihtimalle 13üncü yüzyılda, Efes metropolit kilisesinden ayrılarak metropolitliğe yükseltilmiştir. Ancak bölgenin Türkler tarafından 1310-1320 yılları arasında fethedilmesi ve bunu müteakip hristiyan nüfusun azalması sonucu kısa sürede

Rahip

ortadan kalkmıştır. Ardından, ve bütün Osmanlı dönemi boyunca bir zamanlar ki Bergama vilayeti çevresi Efes metropolü vilayetinin bir parçası haline gelmiştir.

Efes metropolü Osmanlı döneminde Mikra Asya bölgesinin en geniş metropollerinden biriydi; 18inci yüzyıla kadar Karya'dan Eolida'ya kadar – kilise açısından ayrı metropolde bulunmaya devam eden İzmir ve çevresi hariç – bütün batı sahillerini kapsamaktaydı. Bölgenin kilise bağımsızlığını ilan etmesinin ilk aşaması 19uncu yüzyılda gerçekleşmiştir; bu durum, zaten bazı bölümleri önce İlioupoli, Thiatira ve Aneon piskoposlukları ve daha sonra metropolleri şeklinde ayrılmaya başlayan Efes vilayetinin resmi olarak Manisa, Karşıyaka ve Ayvalık metropolitlik merkezlerine ayrılmasıyla başlamıştır. İlki direk metropolit tarafından, diğer ikisi ise başrahip müfettiş ve daha sonra “piskopos” olarak anılan kişi tarafından yönetilmekteydi.

Eski geniş kilise vilayetlerinin bölünmesi ve belirli yerlerde yenilerinin kurulması gereği Rum halkının Mikra Asya'nın batı sahillerinde 18inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli ve yoğun mevcudiyetiyle ilgilidir. Ayrıca cemaatler vilayet yönetiminde daha güçlü temsil edilmek istemektedir. Zira ilgili reformların 1864 yılında tamamlanmasından sonra metropolitler hristiyan halkın en üst temsil kurumuydu. Ayvalık cemaati ile Efes metropoliti arasındaki ilişkilerin bozulmasından sonra, Ayvalık'ta 1908 yılında metropol kilisesi kuruldu, ki bu olay yukarıda anlatılanlar ışığında yorumlanabilir. Ayvalık metropolit dairesinin bir kısmı ise Efes vilayetinin bir parçasını teşkil etmeye devam etmekteydi ve merkezi 1905 yılından itibaren Bergama'ya taşınmıştı.

Efes vilayetinin bir sonraki ve son bölünmesi 1922 yılında Bergama ve Urla (Vurla) metropollerinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. İlk vakaya ilişkin olarak, Bergama metropolünün kuruluşu, Efes vilayeti Bergama dairesinin, Ayvalık ayrıldıktan sonraki haliyle bağımsızlığını elde etmesi anlamına gelmektedir. Tabii, son iki metropolün kuruluşu Mikra Asya'daki Yunan yönetimi ile bağlantılıdır. Yunan bölgesinde kilise yönetiminin seviye yükselişi Patrikhane için anlaşılır bir politika teşkil etmektedir. Ayrıca iki metropolün kuruluşu yüksek politika konularıyla, yani Patrik Meletios Metaksakis'in Mikra Asya Savunmasının planlarını gerçekleştirme ve etkisini genişletme konusundaki amaçlarıyla da bağlantılı olabilir. Ancak iki yeni metropolün kuruluşuyla gerçekleşecek olan her tür gelişme ister istemez başlamadan bitti, zira çok kısa bir süre sonra Felaket geldi.

Çağdaş Bergama metropolünün kapsadığı alan kabaca ortaçağda kapladığı alan kadar olmalıdır. Coğrafi açıdan, Bergama başrahiplik dairesi ve devamında metropolü, tarihi Eolida'nın tamamına ve Lydia'nın küçük bir bölümüne yayılmaktaydı. Bunun istisnası Ayvalık ve civardaki birkaç küçük yerleşim bölgesidir, ki bunlar 1908 yılında bir metropol oluşturmuşlardır. İdari ve toprak açısından metropolün yetkisi Bergama, Edremit, Kemer kazaları ile Manisa kazasının bazı köylerine ulaşmaktaydı. Toplamda 33 Rum ortodoks cemaati kayıtlıdır.

Mikra Asya Derneği “Anatoli”nin 1905 yılı için verdiği bilgilere göre, daha sonra başrahiplik dairesine ve Bergama metropolüne bağlanan bölgede o zaman-

lar 32.930 Rum ortodoks yaşamaktaydı, 23 cemaat kilisesi ile 31 rahip mevcuttu.

Yukarıdaki rakama oldukça yakın bir rakam da araştırmacı Anagnostopoulou'nun bölgedeki, Bergama metropolüne katılan Rum ortodoks nüfus hakkında yaptığı hesaplamadır; bu rakam 20nci yüzyılın başlarında ve mutlaka 1914-1922 çatışmaları başlamadan önce toplam 31.420 kişidir. Bu nüfusun küçük bir oranı yerli sayılabilir, kökenleri genel olarak Lesvos adasına, Ege'nin başka adalarına ve Mora yarımadasına dayanır ve özellikle 19uncu yüzyılda çoğalmıştır.

Bergama'da bugün hristiyanların ibareti için kullanılmış olan üç mekan korunmaktadır. Kızıl Avlu binası; buradaki merkezi ibadethane Agios Ioannis Teologos'un bazilikası olarak, silindirik şeklindeki kule ise Aziz Antipas adına küçük bir kilise olarak kullanılmıştır. Ulu Camii, Agia Sofia kilisesi, 1398-1399 döneminde Sultan Beyazıt tarafından müslüman camiine dönüştürülmüştür. Son olarak, Aghi Apostoli kilisesi, müslüman ibadethanesine camiine dönüştürülmüştür ve bugün Parmaklı Mescit adını taşımaktadır. Ayrıca, Akropolis'in eteklerinde bulunan aşağı agoranın ortasında M.S. 4üncü - 5inci yüzyıla dayanan bir hristiyan kilisesinin kalıntıları mevcuttur; bu kilise muhtemelen Agios Dimitrios adına yapılmıştı. Yine Akropolis'te, Tanrıça Demeter Tapınağında, Meryem Ana adına yapılmış hristiyan kilisesinin mevcut olduğu, hristiyan yazılarına sahip bir Bizans binasının kalıntılarının bulunmasından anlaşılmıştır. Tanrıça Athena tapınağının tahribatından sonra, Akropolis'de bu tapınağın yerine 6ncı yüzyılda bir hristiyan kilisesi inşa edilmiştir. Bu kilise de Meryem Ana adına yapılmıştır. Son olarak, Akropolis tiyatrosunun yanlarında Bergama'nın en eski kiliselerinden biri olarak değerlendirilen küçük bir hristiyanlık kilisesinin kalıntıları mevcuttur.

Rum Cemaatin yeniden oluşumu ile birlikte, 1545 yılında Aghi Teodori kilisesi inşa edilir ve bu kilise 1870 yılında yeniden imar edilir. Arslanlar, ejderhalar, Bu kilisede, İncil'den canlandırmalar vs. gibi sembolik hristiyanlık gösterilerine sahip olan ahşap oymalar son derece önemlidir. Kilisenin en eski ikonaları 17nci yüzyıla ait olan Agios Sevastianos ikonası ile 1759 tarihli Prodromos ile Kimiseos Teotoku'ya ait ikonlardır.

1836 yılında o döneme kadar küçük bir kilise olan Zoodohu Pigis kilisesi genişlemiş ve mermer zemin, 30 adet mermer sütunla çevrili hale getirilmiştir. Kilise üç ayrı azize, Zoodohu Pigis, Agios Dimitrios ve Agios Antipaşa' adanmıştı. Kilisenin tamiri esnasında, Türklerin de para vererek yardımında buldukları söylenir. Cemaat kodeksi ise Çetmi Ali'ye değinir; bu kişi yardımın yanısıra 36.000 kuruş borç da vermiştir.

Ayrıca kentin içinde 1890 dolaylarında, bugün cami olarak kullanılan bir mekan olan Kızıl Avlu'nun kuzey kulesi Agios Antipas kilisesi olarak kullanılmıştır.

Agios Georgios kilisesi 1890'dan sonra Domuz Alanında kuruldu ancak asla tamamlanmadı.

Ayrıca Agia Paraskevi'nin küçük bir kilisesi aynı ismi taşıyan mahallede bulunmaktaydı.

Son olarak, kentin dışında, kalenin arka kısmında Meryem Ana adına yapılan Agia Kastriani adlı küçük bir kilise vardı. Agia Kastriani'ye giden yolda, yer altına antik taş parçalarından inşa edilen ve yine bu taş parçalarından yapılmış, tavanı taş kolonlarla desteklenen Agios Arhistratigos (Taksiarhis) adlı küçük bir kilise vardı.

Akropolis'in aşağı agorasında bulunan ve vaftiz edilmeden ölen çocuklarla ölü doğan çocukların gömüldüğü Agia Kyriaki ayazması, Agia Kastriani yolu üzerindeki Agia Paraskevi ayazması, Roma amfiteyatrosundaki Agios Ioannis ayazması, Akropolis'in aşağı agorasındaki Agios Dimitrios ayazması, Türk mezarlıkları içindeki Aghi Anargiri ve Agios Antonios ayazmaları ile son olarak aynı adı taşıyan dağdaki Profitis İlyas ayazması bulunmaktaydı.

Teşekkür ederim

"Coexistence of religious differences in the text of the archeological place of Pergamon"

Stratis Psaltou

Time has been generous to Pergamon. Time in conjunction with human creativity has endowed Pergamon a wealth of unique monuments of great cultural significance. From the wide range of these monuments, I will focus upon religious monuments. After a brief description and analysis of some of these monuments I will make a philosophical commentary about them.

These monuments don't solely have artistic value. Beyond that, these monuments belong to different religious traditions. I will attempt to give you a brief description of these monuments based upon the collective volume edited by Professor Helmut Koester titled: *Pergamon, Citadel of the Gods: Archeological Record, Literary Description and Religious Development*¹. Following a chronological order I should first mention the religious monuments belonging to the tradition of ancient Greek religion.

The temple of Athena, built in the 3rd century B.C.E., is the oldest cult center of the city. Today only some of the stepped foundations and the tunnel to the theater have survived. Another important monument of ancient Greek religion in Pergamon is the Great Zeus Altar of Pergamon, which was probably part of the

1 Helmut Koester, *Pergamon, Citadel of the Gods: Archeological Record, Literary Description and Religious Development*. Trinity Press International, Harrisburg 1998; Wolfgang Radt, *Pergamon Archaeological Guide*, 1988.

PhD Candidate of Social Anthropology and History
University of Aegean, Greece

temple of Athena². It is supposed that the Athena temple located on the acropolis terrace above it may have been its cultic point of reference, and the altar possibly served solely as a place of sacrifice. This theory is supported by several statue bases and consecrating inscriptions found in the vicinity of the altar whose donors named Athena. Another possibility is that Zeus and Athena were jointly honored. It could also be that the altar had an independent function. In contrast to a temple, which always had an altar, an altar did not necessarily have to have a temple.

The second major religious tradition that is present in Pergamon's monuments is the cult of deities belonging to the tradition of ancient Egypt. The monument that represents this tradition is the Egyptian Temple of Serapis or Red Hall³. The temple was built by the Roman Empire, probably in the time of Hadrian, 2nd century AD, and possibly on his orders. It is one of the largest Roman structures still surviving in the ancient Greek world. The temple is thought to have been used for the worship of the Egyptian gods – specifically Isis and/or Serapis, and possibly also Osiris and other lesser gods, who may have been worshipped in a pair of drum-shaped rotundas, both of which are virtually intact, alongside the main temple.

The third great religious tradition that is present in Pergamon is that of the ancient Roman religion⁴. The main representative monument of it is the Temple of Trajan. The construction of this temple was started under Trajan (98-117 AD) and completed under his successor Hadrian (117-138) who enlarged it. The temple, dedicated to the cult of both emperors and Zeus, was built on a high marble-covered podium. On the slope of the hill, parallel supporting walls, covered with barrel vaults and forming a passageway, were built in order to support the large platform in front of the temple. The temple was built of marble, probably on the site of a previous Hellenistic building.

The fourth religious tradition that is present in Pergamon is Christian⁵. In early Christianity, Pergamon became one of the Seven Churches of Asia mentioned in the Book of Revelation by John who referred to the city, a cult center for emperor worship, as "the place where Satan has his throne". The Red Basilica was converted by the Byzantines into a Christian church dedicated to St John but was subsequently destroyed. In the early Byzantine period (middle of the 5th century), a church, dedicated to St John, was built inside the main building.

2 A. Stewart, "Pergamon Ara Marmorea Magna. On the Date, Reconstruction, and Functions of the Great Altar of Pergamon" in N. De Grummond and B.S. Ridgway, editors, *From Pergamon to Sperlonga: Sculpture and Context*. Berkeley, 2000.

3 Charles Gates, *Ancient cities: the archaeology of urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome*. London, Routledge, 2003; Robert A. Wild, Robert, *Water in the cultic worship of Isis and Sarapis*. Leiden, Brill Archive 1981.

4 S. Price, *Rituals and Power The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, New York 1984; Michael Grant, *The Collapse and Recovery of the Roman Empire*, 1999.

5 Bruce W. Longenecker and Ben Witherington, *The Lost Letters of Pergamum: a Story from the New Testament World*, 2002

The fifth great religious tradition that is present in Pergamon is the Muslim tradition. Its representative monuments are the great Ulu Mosque (14th century), the Kurşunlu Mosque (1435). I want to make special mention that the building of Red Basilica has ritual use still today, as containing the Kurtuluş Camii (mosque) in one of its towers and every 8th May Divine Liturgy celebrated by Christians in the central building.

The sixth religious tradition that is present in Pergamon through its monuments is Jewish tradition. No more than a mile from the extensive ruins of Pergamon is found the only synagogue of Bergama, adjacent to the former Jewish school⁶. The wooden ceiling is lavishly ornamented and painted.

One of the most important writing materials of antiquity, the parchment (pergamini), has taken its name from the city of Pergamon. In many cases, during the Middle Ages, texts written on parchments lost their reading interest and were no longer considered valuable, while the parchment was extremely valuable material so the parchments were scraped and used again. This kind of manuscript is named "palimpsest". A palimpsest is a manuscript of parchment in which the text has been scraped off so it can be used again. The word "palimpsest" comes through Latin from Greek $\pi\alpha\lambda\iota\nu + \psi\alpha\omega =$ (palin "again" + psao "I scrape"), and meant "scraped (clean and used) again."

In order to understand this unique reality of Pergamon, I want to use the metaphor of "text" about the archeological place of Pergamon. "Text" is metaphor that is dominant today as methodological instrument in the social sciences, mainly used in Social Anthropology by Clifford Geertz, or in philosophy and literary criticism in Derrida's work. If we use the metaphor of "text" in order to understand Pergamon, then we should say that the Pergamon in relation to its religious monuments is not just a text, but it is one important parchment palimpsest.

Bergama'da Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Mirası

Nağme Ebru Aydeniz

Bergama coğrafi üstünlükleri sebebi ile erken çağlardan başlayarak yerleşim görmüş, her dönemde büyük ve önemli bir yerleşim merkezi olma özelliğini korumuştur. Günümüzde yeraltında ve yerüstünde, geçirdiği dönemlere ilişkin kesintisiz yerleşimin izlerini taşımakta ve içinde bulunduğu coğrafi, tarihî, mimari bağlam sebebi ile büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde üretilen mimarlık ürünleri de, kentin tarihsel sürekliliğini yansıtan kültür mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Fakat, Bergama'daki Cumhuriyet Dönemi mimari ürünlerinin sahip olduğu niteliğin anlaşılması için bu yapıların, söz konusu dönemin mimarlık pratiği içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığının temelleri, Osmanlı Devletinin Batılılaşma sürecine girdiği yıllarda atılmış, toplumun yenileşme istekleri, mimarlık alanında da kendisini göstermiştir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı mimarlığının içinde bulunduğu koşullar, Cumhuriyet Döneminde de bir süre varlığını sürdürmüştür. Daha sonra devletin yapısındaki köklü değişimler, mimarlık alanını da etkilemiş, dünyadaki gelişmelere koşut yenilikler, bir oranda ülkemize de yansımıştır. Bu nedenle, değişik aşamalar geçirerek günümüze ulaşan Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığının tüm yönleriyle araştırılması, eserlerin yapıldığı yıllardaki ortamın siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel durumu incelenerek daha sağlam yargılara ulaşılması gereklidir.

Yaşar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

1923'de Cumhuriyetin kurulması sonrasında mimarlar tarafından fonksiyon düşünülmeden, Klasik Osmanlı dini yapılarının biçimsel öğeleri kopya edilmiş ve ulusal bir mimari yaratılmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın eklektik davranışlarının bir devamı olan bu dönemde mimarlıkta, bölgesel ve ulusal ögelere daha çok yer verilmiş, böylece Türk mimarisinin neoklasik dönemi başlamıştır. Politik, sosyal ve kültürel sorunların altında gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Döneminde, yöntem olarak eski dekoratif kalıplar kullanılmıştır. Fakat Batı'daki gelişmelerin, Türk-İslam değerleriyle yeterince sentezlenememesi, karmaşık bir ortam doğurmuştur. Batıda modern mimarlık ve büyük şehircilik çalışmalarının sürdürüldüğü bir dönemde, ülkemizde halen neoklasik tutumla ürünler verilmesi, batıdaki gelişmelerden uzaklaşılmasına ve modern mimarlık ürünlerinin, ülkemizdeki gelişiminin gecikmesine yol açmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde bu etkileri taşıyan yapılar inşa edilmiş, bu yapıların Anadolu'nun diğer kent ve kasabalarında da çeşitli yansımaları olmuştur.

Bu dönemde Bergama'da 1914-1922 yılları arasında yapılan Bergama Lisesi, Neoklasik çizgiler taşımakta ve yapıldığı dönemin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Kesme taştan yığma sistemde iki katlı olarak inşa edilen yapıda, bu dönemde yaygın olan üçlü pencere düzeni kullanılmış, pencere içine sütunlar ve üzerine kornişler yerleştirilmiştir. Eşit fonksiyon içeren hacimlerin pencereleri, katlarda biçimsel zenginlik kaygısı ile farklı şekillendirilmiş, alt kat sütun ve süslemelerinde mermer, üst kat sütun ve süslemelerinde ise taş kullanılmıştır. Simetrisinin hakim olduğu yapıda giriş açıklığı, yüksek bir merdiven, açıklığın iki yanında mermer sütunlar ve üzerinde korniş ile özellikle vurgulanmıştır. Sütunlu köşe süslemeleri ve saçak kısmında yer alan silme, tüm cephelerde devam etmektedir. Yapıyı donatan fonksiyonel amaçtan uzak dekoratif öğeler, yapıldığı dönemin en karakteristik unsurlarıdır.

1927'den sonra Türk mimarisi, bir taraftan çeşitli amaçlarla ülkemize gelen gelen yabancı mimar ve hocaların etkisiyle, diğer taraftan Türk toplumunun yapısında meydana gelen değişimlerle, yeni bir görünüş kazanmıştır. 1933 yılına

Fotoğraf 1. Bergama Lisesi'nin önden görünüşü

Fotoğraf 2. Bergama Lisesi'nin yandan görünüşü

kadar olan dönemde, Neoklasik davranışlar yıkılarak daha çağdaş mimari atılımlar gelişmeye başlamıştır. Yapılarda anıtsal görünüşün ağır basması, kesme taşın cephe görünümünde egemen olması, giriş bölümlerindeki kolon tertipleri ve diğer biçimsel öğeler, bu dönemin belirgin özellikleridir. Bu dönemde inşa edilen yapıların yalın cephe biçimlenişleri, yeni konstrüktif öğeler, yeni mekan anlayışı, batı rasyonalizminin ülkemizde biçimsel açıdan da olsa hissedilmeye başlamasını sağlamıştır. Bu dönemde yeni yapı tipolojilerine de ihtiyaç duyulmuş, çeşitli kentlerde endüstri yapılarının temelleri atılmaya başlamıştır. Fonksiyonun ağır basarak Osmanlı dinsel mimari ürünlerinin egemen biçimlerinin terk edildiği dönem yapılarında, biçim mekan organizasyonuna göre geliştirilmiştir. Ankara'da birçok bakanlık binası yapılmasına rağmen, Ankara dışında önemli anıtsal yapıların uygulama olanağı olmamıştır. 1933'lerden sonra, yabancı mimarların uygulamalarının eleştirilmesiyle yeni Türk Neoklasizmi- diğer bir deyişle İkinci Ulusal Mimarlık Akımının temelleri atılmaya başlamış ve 1940-1950 yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde yeni ürünlerin biçimlenişinde, eski Osmanlı klasik yapılarının dekoratif öğeleriyle birlikte, bu sefer sivil mimarının biçimsel özelliklerine ve hatta iç organizasyonlarına da başvurulmuştur. Fakat 1920'lerdeki tutumun aksine, eski Türk sivil mimarisi üzerinde bilimsel araştırmalar yapılarak, klasik Osmanlı yapılarındaki kubbe ve sütun başlıkları gibi elemanlar, daha çok amaca uygun fonksiyonel biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. İkinci ulusal mimariyi geliştirme çabalarıyla, mimarlık tarihi açısından önemli bir çalışma yapılmış, mimarimizin bilimsel temellere oturtulması yönünde çaba sarfedilmiş, form ile fonksiyon ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

1930-1939 yılları arasında, modern batı mimarisi evrensel ve rasyonel ilkelerle gerçekleşmektedir. Yalın geometrik biçimlerin etkili olduğu mimari, Orta Avrupadan diğer dünya ülke ve kıtalarına yayılmış, bölgelerin kendi mimari biçimleri ve doğa koşullarıyla ilişki kurmuştur. Biçim ve mekan organizasyonunda farklılıklar getiren bu ilişki, daha sonraki dönemlerde biçimsel zenginleşmeyi doğuran ana öğelerden biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan kentlerin yeniden yapım sürecinde, çağdaş şehircilik ilkeleri gündeme gelmiş, tek yapıdan öte tüm şehri içeren çalışmalar yapılmaya başlamıştır. 1940'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'de ise İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi, yeni gelişmelerin etkisiyle etkinliğini yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve ülkemizdeki mimari batıyla bütünleşerek uluslararası stilde ürünler verilmeye başlamıştır.

Bu dönemde 1957 yılında Bergama'da inşa edilen Orman İşletme Müdürlüğü, idare ve lojman olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yiğma sistemde iki kat olarak inşa edilen idari yapı, içinde ve dışında yalın çizgiler taşımakta, plan ve cephe niteliği bakımından yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Cephe düzeninde modüler ızgara sistemi oluşturularak pencereler içeri çekilmiş, geniş bir saçağın çevrelediği yapıya asimetric bir giriş yerleştirilmiştir. Lojman binasının ise en belirgin özelliği, temel geometrik formlardan oluşan prizmatik mimari dilidir. Erken Cumhuriyet döneminde konut yapılarındaki modernleşme, "küçük ev" modeli olarak algılanmış ve bu biçim Anadolu'da geniş uygulama olanağı tur. Bu yapı, simetri aksındaki niş içine alınmış giriş ve balkon, geniş

Fotoğraf 3. Orman İşletme Binası'nın önden görünüşü

Fotoğraf 4. Orman İşletme Binası'nın yanında konumlanan lojman yapısının önden görünüşü

saçakları, kiremit kaplı çatısıyla, kübik ev tipinin özelliklerini taşıyan, günümüze ulaşan az sayıdaki örnekten birisidir.

1956 yılında betonarme iskelet sistemde inşa edilen Ziraat Bankası Bergama Şubesi bodrum, zemin, asma ve iki normal kattan oluşmuş, üzeri ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı ile kapatılarak kiremit kaplanmıştır.Yapı dönemin diğer kamu yapılarında olduğu gibi, modernist estetik ile biçimlenmiş bir mimariye sahiptir. Bankalar Caddesinde konumlanan asimetrik yapı girişi müşteri holüne açılmakta, etrafında bankacılık servisleri konumlanmaktadır. Girişin sol tarafında asma kat ve bodrum kat ile bağlantıyı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Asma kat, döşemesinde açılan bir galeri boşluğu ile zemin kat ile ilişkilendirilmiş, galeri boşluğu etrafında konumlanan müşteri holü çevresinde yine bankacılık mekanları konumlanmıştır. Bodrum katta kasalar, yemekhane, depo, kalorifer dairesi ve arşiv konumlanmaktadır. Birinci ve ikinci katlarda lojmanlar bulunmakta, lojmanların girişi ise yan cepheden sağlanmaktadır. Ön cephede zemin kattan sonra yapılan çıkma ile kolonlar içeri alınmış, asma katta yatay bir bant pencere elde edilmiştir. Birinci ve ikinci katlarda ise dikdörtgen formlu modüler pencereler tasarlanmış, pencereler üzerinde dönemin karakteristik özelliklerinden olan beton güneş kırıcılar kullanılmıştır. Böylece yapı ön cephede zemin,

Fotoğraf 5. Ziraat Bankası Bergama Şubesi önden görünüşü

Fotoğraf 6. İş Bankası Bergama Şubesi önden görünüşü

asma kat ve üst katlar olmak üzere yatay hatlarla üç bölüme ayrılmıştır. Özetle banka yapısı merkezi bir hol etrafında biçimlenen mekanlardan oluşan plan tipi, yatay ve düşey çizgilerin dengelendiği cephe kompozisyonu, yapım sistemi ve kullanılan malzemeler bakımından dönemin modernist, rasyonalist anlayışını yansıtmakta, Uluslararası Stile geçiş döneminin Bergama'daki karakteristik örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

İş Bankası Bergama Şubesi, Erken Cumhuriyet Döneminden başlayarak sayıları artan banka yapılarından birisi olarak ilk kez 1929 yılında kurulmuş, 1960 yılında ise şimdiki binasına taşınmıştır. Yapı, plan tipi ve cephe karakteri, yapım sistemi ve malzemeleriyle, yapıldığı dönemin modernist mimari anlayışını yansıtmakta, aynı zamanda kendine özgü bir duruşa da sahip bulunmaktadır. Bankalar Caddesinde konumlanan simetri aksındaki giriş merkezi bir müşteri holüne açılmakta, etrafında servis mekanları bulunmakta, karşıda konumlanan merdiven ile bodrum ve birinci kata ulaşım sağlanmaktadır. Yapının tüm cephelerinde yer alan geniş saçaklar ve dikdörtgen pencerelerden oluşan simetrik cephe kurgusu, geleneksel biçimlere çağdaş bir yorum kazandırmaktadır. Özetle yapı plan düzenindeki denge unsurları, cephedeki tutarlı yatay-düşey çizgileri ve doluluk-boşluk oranları ile Ulusal Mimarlık uslubundan Uluslararası Stile geçiş döneminin karakteristik yapılarından birisidir.

Fotoğraf 7. Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası Yerleşkesi

1954 yılında Cumhuriyet'in ikinci dalga sanayi işletmelerinden biri olarak kurulan Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası Yerleşkesi, Cumhuriyetin öngördüğü modern yaşamın birebir deneyimlenerek öğretildiği prototiplerden birisidir. Cumhuriyet modernleşmesinin rasyonal, işlevsel, seküler, devletçi şeklinde özetlenebilecek temel kriterlerini, üretim, ikamet, eğitim, sosyalleşme ve rekreasyon mekanlarını bir arada içerecek biçimde yansıtmaktadır. Sanayi yapısı olmasının yanısıra, modernleşme hareketinin uygulandığı kentsel ölçekte bir düzenleme özelliği de taşımaktadır. Diğer Sümerbank yerleşkelerinde olduğu gibi bu yerleşkede de çalışan-

larının sosyal, kültürel, eğitsel ve ikamet gereksinimlerini karşılayan mikro ölçekli bir kent modeli ortaya koyulmuştur ve cumhuriyet modernleşmesini yaşama geçiren mekansal olanaklar sunulmuştur.

Dörtgen bir arazi içine diyagonal yerleşen binalardan oluşan Sümerbank Bergama yerleşkesine, arazinin kuzey köşesinde konumlanan bir kapı ile girilmektedir. Yerleşim planında giriş aksının karşısında idari bina bulunmakta, doğu yönünde kantin, misafirhane, işçi lokali vb. yapılar konumlanmakta, batı yönünde ise kreş ve lojmanlar yer almaktadır. İdari binanın hemen arkasında personel soyunma odaları bulunmakta, buradan ana fabrika yapısına geçiş sağlanmaktadır. Ana fabrika yapısının arkasında, giriş aksına dik doğrultuda bir aks üzerinde depo, ambar, kazan dairesi, trafo, su deposu, su kulesi vb. yapılar konumlanmaktadır. Yerleşkenin güneydoğu köşesinde ise konfeksiyon atölyesi yer almaktadır.

1955 yılında inşa edilen giriş kapısı, kolonlar üzerinde yükseltilmiş giriş saçağı ile, iki yanında konumlanan bekçi ve kapıcı odalarından oluşmaktadır. Yerleşkenin ana giriş kapısının karşısında inşa edilen idari bina ile iki yanında inşa edilen kreş ve misafirhane yapıları doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda konumlanan bir koridorun iki yanında yer alan mekanlardan oluşmakta,

Fotoğraf 8. Giriş Kapısı

Fotoğraf 9. İdari Bina

Fotoğraf 10. Kreş

Fotoğraf 11. Misafirhane

Fotoğraf 12. Kantin

Fotoğraf 13. Müdür Lojmanı

Fotoğraf 14. Memur Lojmanı

Fotoğraf 15. Konfeksiyon Atölyesi

Fotoğraf 16. Ana Fabrika Yapısı

Fotoğraf 17. Bergama Tusan Motel

simetrik cephe ve plan kurgusuna sahip bulunmaktadır. Yiğma sistemde inşa edilen yapıların üzeri, geniş saçaklar üzerinde kırma çatı ile örtülmüştür.

1955 yılında inşa edilen kantin binası, yemek salonu ve servis mekanları içermektedir. Yiğma sistemde bodrum ve zemin kat olmak üzere iki katlı inşa edilen müdür lojmanı da, simetrik bir plan şemasına sahip, geniş saçaklı kübik ev modelinin yerel çeşitlemelerinden birisidir. Geniş saçaklar üzerinde konumlanan kırma çatı ve subasman seviyesinde yapıyı çevreleyen silmelerle vurgulanan yataylık, içeri çekilmiş balkonda yer alan kolonlarla dengelenmektedir. 1975-1979 yılları arasında yapılan altı dairesel memur apartmanları, simetrik plan ve cephe kurgusuna sahiptir. Yapının ortasında bir saçak ile tanımlanan giriş ve ortak mekanların ayırdığı simetrik daireler, 1950'li yıllardan başlayarak yaygınlaşan ızgara cephe düzeni ile kurgulanmıştır. 1974 yılında Mimar Bahri Mollaoğlu tarafından tasarlanarak inşa edilen hazır giyim fabrikası, modüler sistemde betonarme olarak tasarlanmıştır. Yapının üzeri nervürlü döşeme ile kapatılmış, cephelerde taşıyıcı sistem vurgulanarak, aralarında geniş pencere açıklıkları kullanılmıştır.

1956 yılında karkas sistemde inşa edilen ana fabrika yapısının üzeri, 18 adet kesit beşik çatı ile örtülerek kiremit kaplanmıştır. Kesik yüzeyler boyunca pencereler açılarak üretim mekanlarının gün ışığı alması sağlanmıştır.

İzmir-Çanakkale Karayolu Bergama yol ayrımında konumlanan Tusan Otel, 1960'lerde Turizm Genel Müdürlüğünün daveti üzerine Tusan Turizm Sanayi Şirketi tarafından Bergama, Selçuk, Çanakkale, Pamukkale, Ürgüp ve Kuşadası'nda inşa edilen yapılardan birisidir. 1961 yılında inşa edilen ve günümüzde kullanımda olmayan yapı, Türkiye'deki uluslararası üslubun nitelikli örneklerindedir. Yalın, gösterişsiz fakat nitelikli kütlesi, rasyonel mimarisi ve işlevsel plan şemasıyla modern bir dile sahiptir. Betonare sistemde iki katlı olarak tasarlanan yapı, toplam 42 adet 21 m²'lik standart tipolojide otel odasının yanı sıra, iari mekânlar ve servis mekânlarından oluşmaktadır. Yapı 1961 yılında Mimar Y. Sadi Tugay tarafından 48 kişilik bir otel olarak projelendirilmiş; 1972'de mevcut projenin kuzeyine 36 kişilik ilave blok tasarlanmıştır. Son olarak, Mimar Mehmet Oruç Muratoğlu tarafından 1973 yılında yapının tadilat projesini çizmiştir. 1990'lardan itibaren atıl durumda olan yapıya yapılan niteliksiz müdahaleler, yapının sahip olduğu özelliği kısmen kaybetmesine sebep olmuştur. Yapı, yalın kütle biçimlenmesi, dengeli plan ve cephe organizasyonu, işlevin gerektirdiği biçimde kurulmuş strüktür sistemi, sade cephe elemanları ve net detayları ile rasyonel mimari anlayışla tasarlanmıştır. İşlevselliğin bir gereği olarak oda birimleri açık bir koridor üzerine çizgisel olarak dizilmiş, prizmatik kütleler vaziyet planında birbirlerine dik olarak yerleştirilmiştir. Yapıldığı dönemin izlerini güçlü bir biçimde temsil eden yapı, konaklama yapıları tipolojisinin karakteristik imgelerini de taşımaktadır. Dönemin otel mimarisi karakteristiğini yansıtan

“petek balkon düzeni”, kütle şekillenmesinde en belirgin özellik durumundadır. Odaların tekrarından kaynaklanan tekdüze cepheyi sonlandıran bir eleman olarak taş kaplı sağır duvar kullanılmıştır. Cephe biçimlenmesinde kullanılan doluluk-boşluk ilişkisi, “süsleme elemanları” olarak kullanılan “betonarme griller” ile dengelenmiş ve karakteristik bir etki oluşturulmuştur.

Özetlemek gerekirse, 19. yüzyılın sonlarında eklektik davranışlara tepki olarak modern mimariye öncü olabilecek tasarımların uygulanmasına geçilmiş ve çeşitli aşamalardan geçen modern mimarlık hareketi, 1960’lı yıllara gelindiğinde uluslararası stile eklenmiştir. Günümüzde Cumhuriyet Dönemi Türkiye mimarlık pratiğini temsil edebilen yapıların kısıtlı sayıları, bunların belgelenmeleri ve korunmaları konusundaki yetersizlikler, kentlerimizin kimlik değiştirmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple Bergama’daki tüm Cumhuriyet Dönemi yapılarının belgelenmesi, değerlendirilmesi ve bir sonraki aşama olarak da birer kültür varlığı olarak tescil edilmesi gerekmektedir. Bu yapıların incelenmesiyle yapılan okumalar, döneme ilişkin mimari, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. bilgiler sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aslanoğlu, İ. (1980). Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı. 1923-1938. Ankara: ODTU Mimarlık Fakültesi Yayınları
- Aydeniz, N. E. (2009). “Bergama Sümerbank Yerleşkesi”. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları V, DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster/Bildiri Sunuşları, Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Diyarbakır, 19-21 Aralık.
- Aydeniz, N.E. (2010). “İş Bankası Bergama Şubesi”. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster/Bildiri Sunuşları, Anadolu Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Eskişehir, 2-4 Aralık.
- Batur, A. (1998). “1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı”. Yetmiş Beş Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları
- Bozdoğan S. (2002). Modernizm ve Ulusun İnşası. İstanbul. Metis Yayınları
- Eriş, E. (1990). Bergama Uygarlık Tarihi. Bergama Belediyesi Kültür Yayınları
- Eriş, E. (1990). Atatürk Döneminde Bergama. Bergama Belediyesi Kültür Yayınları
- Osmay, S. (1998). “1923’ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü”. Yetmiş Beş Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları.
- Savaşır, G., Ultav, Z.T. (2010). 1960’ların Modern Mimarlık Mirasına İki Örnek: Bergama Tusan Motel ve Selçuk Tusan Motel. Mimarlık Dergisi, Sayı 350
- Sözen, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1988). Sümerbank. İstanbul: Crestive Yayıncılık

Parşömen Üretimi Önemi ve Kullanımı

The Manufacture of Parchment Its Importance and Usage

Altan AFŞAR*

Gökhan ZENGİN

A. Candaş ADIGÜZEL ZENGİN

Çiğdem KILIÇARISLAN

Onur YILMAZ

Bekir YILMAZ

ABSTRACT

Parchment is a leather product used as a writing support for thousand years and is mostly produced from kid/goat and lamb/sheep skins subsequent to some conventional leather processes including a slightly tanning for increasing the stabilization and shaving for adjusting the thickness. There has been some developments in parchment production through the years. The main differences between the ancient and modern parchment production are due to the development of specific chemicals and machines. Therefore, now it's much easier to obtain leathers with desired properties by using the proper chemicals and to apply mechanical actions affectively. The extraordinary resistance, the suitability for calligraphy and illumination, the readability of writings onto it without straining the eyes are the absolute advantages of parchments coming from the history. To present and introduce our historical her-

* Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Altan Afşar, e-posta: altan.afsar@ege.edu.tr, Tel: 0232 3112644

Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Deri Mühendisliği Bölümü, 35100 Bornova İZMİR

itage in national and international areas by increasing the publicity facilities with a new perspective and interpretation are crucial for the parchment identified with Bergama.

Keywords: Parchment, Pergamon, Leather

ÖZ

Parşömen, genellikle oğlak/keçi ve kuzu/koyun derilerinin; klasik deri işlenti yöntemleriyle yüzeysel tabaklanarak bozulmaz bir yapı kazandırıldıktan sonra, tıraşlanarak inceltilmesi ile hazırlanan, üzerine çeşitli baskıların yapılabilirdiği ve yazıların yazılabildiği deriden mamul bir üründür. Parşömen üretiminde yıllar içerisinde gelişmeler olmuştur. Geçmiş dönemler ve günümüz parşömen üretimi arasındaki başlıca farklar işlente kullanılan kimi kimyasallar ve makinelerdir. Günümüzde hazır ticari kimyasalların kullanımının yanı sıra modern makineler ile derilere istenildiği şekilde etki verilebilmektedir. Parşömenin olağanüstü dayanıklılığı, hat ve tezhip sanatına uygunluğu, üstündeki yazıların okunmasının gözü yormaması tarihten gelen üstünlükleridir. Bergama ile özdeşleşmiş olan parşömenin, yeni anlayış ve yorumlarla tanıtımının artırılarak kültürel mirasımızın ulusal ve uluslararası alanlarda yaygınlaştırılması önem taşımaktadır

Anahtar kelimeler: Parşömen, Bergama, Deri

Parşömen Tarihi

Deri ürünler; tarihi boyunca insanoğlunun giydiği giysi, kemer ve ayakkabıdan hayvanlara taktığı kayışlara, silah ve araçlarını koymak için kullandığı kılıflardan kitap ciltlerine kadar çok çeşitli alanlarda kullanılan, günlük hayatı kolaylaştıran eşyalardır. Bu ürünler içerisinde parşömen; haberleşme, belgelerin kayıt altına alınması, resim yapma gibi amaçlarla kullanılması açısından dericilik tarihinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Parşömen; dayanıklılığı, üzerine tekrar yazılabilmesi, her iki tarafının da yazım amaçlı kullanılabilmesi gibi avantajları nedeniyle bir dönem dünya tarihine damga vurmuştur.

Derinin, üzerine yazı yazmak veya resim, şekil, harita vb çizimi amacıyla kullanımını milattan çok öncelere kadar dayanmaktadır. Nitekim deri üzerinde bulunan en eski ve büyüleyici metinlerden biri, İran'da Shushan'nın (Susa) en ünlü dini kentinin yakınlarındaki, günümüzde de halen kazı alanı olan ve M.Ö. 20. yüzyılda Khuzestan'daki Elamit yerleşimcilerine ait arkeolojik bölgededir (Matheson, 1978). Diğeri ise M.Ö. 15. yüzyılda firavun Rekhmirenin mezarında bulunan Mısır'a özgü deri giysilerdir. Herodotus ve Diodorus, Anadolu'da çok eski devirlerden beri yazı malzemesi olarak derinin kullanıldığını belirtmişlerdir. Derinin Mezopotamya'da bu anlamda kullanımını ise M.Ö. 9. yüzyıllara rastlamak-

tadır (Forbes, 1966). Sonraları, deri üzerine yazı yazma bu iki medeniyet merkezinden Fenikelilere ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki yerleşim bölgelerine doğru yayılmıştır. Ancak üzerine yazılan ve çizilen her deriyi de parşömen olarak sınıflandırmamak gerekmektedir. Deri ve parşömenin tüm tarihsel gelişmeleri incelendiğinde teknolojik olarak parşömen sıfatıyla ilk olarak üretiminin Bergama'da gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Parşömen antik ve orta çağda genellikle keçi, koyun ve dana derilerinden yapılmış bir yazım materyali olarak yaygın şekilde kullanılmış, bu durum kağıtın icadına kadar da devam etmiştir (Irving 2007). M.Ö. II. yüzyıla gelindiğinde, dünyanın iki büyük kütüphanesi olan İskenderiye ve Bergama Akropol arasında rekabetin başlaması üzerine, İskenderiye, Bergama'ya (Pergamon) Papirüs'ün gönderilmesini yasaklamış ve Bergama Kütüphanesi zor durumda kalmıştır. Dönemin Bergama kralı II. Eumenes'in, Papirüs'e alternatif bir yazı maddesi bulunmasını istemesiyle, Malloslu Krates ve İrodikos adlı kişilerin oğlak derisinden yapılan Parşömeni buldukları bildirilmektedir (Forbes, 1966). 1909 yılında İran'da Avroman bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmalarda, M.Ö. 88-22 yıllarına dayanan kavanoz içerisinde iki adet parşömeden yapılmış belge bulunmuştur. 1923 yılında ise Dura bölgesindeki Büyük Roma Kalesinin yakınında M.Ö.196-189 yıllarına ait parşömenler bulunmuştur. Tüm bu bulgular, uzmanların parşömenin Bergama Kütüphanesi dönemi ve/veya öncesi bir zamanda da yaygın olarak kullanıldığına, ancak işlentielerin Bergamada geliştirildiğine inanmalarına yol açmıştır.

M.S. IV. yüzyıla kadar parşömen (pergamena) kelimesine kayıtlarda rastlanmamaktadır. Yunanca difteria, Latince membrana kavramları "deri" anlamında kullanılmış, kayıtlara geçen ilk parşömen sözcüğüne ise M.S. 301 yılında İmparator Diokletian'ın fiyatlar ve narhlar listesinde rastlanmış ve "Membrana Pergamena" olarak kullanılmıştır. Bütün dillere parşömen kelimesinin; Membrana Pergamena (Bergama Derisi) ve Charta Pergamena (Bergama Kağıdı) kavramlarından geçtiği kabul edilmektedir. Örneğin; İngilizce Parchment, Fransızca Parchemin, Almanca Pergament, İspanyolca Pergamino, İtalyanca Pergamena, Macarca Pergamen gibi. Bugün Bergama'da Akropol'de Traian Tapınağı olarak restore edilen yapının üzerinde olduğu bildirilen Bergama Kütüphanesi'nde, bir dönem parşömen kağıtları üzerine yazılmış 200 binden fazla kitabın olduğu belirtilmektedir (Atilla ve Öztüre, 2001).

Parşömen, arkeolojik ve tarihsel bilgilerin edinildiği en değerli ve yaygın kaynak olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun kayıtlarını günümüze kadar aktaran parşömen üzerine yazılmış belgelerdir. M.S. III ve IV. yüzyıllardan itibaren parşömen kullanımı yaygınlaşmış, buna bağlı olarak da o devirdeki kitap şekli değişmiştir. Parşömenin diğer nitelikleri ile birlikte, özellikle her iki tarafına yazılabilmesi kitap formunun oluşumunda bir devrime yol açmış, rulolardan bugünkü kitap şekline geçilmiştir. Parşömenin yol açtığı yeni kitap formu sözlük ve ansiklopedileri mümkün kılmıştır. İmparator Büyük Konstantin, İznik Konsülünde kabul edilen dört İnciden 25'er nüsha parşömene yazdırılmasını emretmiştir. M.S. V. yüzyıl başında Ermiş Eusobios'un önderliğinde hıristiyan

metinleri papirustan parşöme aktarılmıştır. Buradaki amaç metinleri "sonsuz kadar" saklamaktır. Deri ve daha sonra parşömenin, özellikle Yahudiler tarafından gizli metinlerin yazımında kullandığı da bilinmektedir (Ryder, 1991). Yine dünyanın en eski kitapları içerisinde en pahalısı olarak bilinen ve M.S. 4 yüzyılda 400 çift sayfadan oluşan parşöme üzerine yazılmış İncil'in bir kopyası, günümüzde Mısır'da Sinai Dağında bulunan Aziz Catherine Manastırı'nda yer almaktadır (Anonymus, 2009). Müslümanlığın ortaya çıktığı zamanlarda ise yazı malzemesi olarak neredeyse sadece parşöme bulunmaktaydı. Dolayısıyla ilk Kur'anlar da parşöme üzerine yazılmıştır. Günümüzde parşöme üzerine yazılmış Kur'an örneklerini farklı müzelerde görmek mümkündür (Şekil 1). Bunların en güzel örneklerinden olan ve Hz. Osman'a ait olduğu düşünülen Kur'an, bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenmekte ve özgünlüğü ile izleyenleri hayrete düşürmektedir (http://www.parsomen.com/tarihi_bilgi.htm).

Parşöme, papirus ve kağıtla kıyaslandığında deriden yapıldığı için pahalı bir üründür. Bu nedenle, yaygın bir uygulama olarak, parşöme üzerindeki antik metinler silinerek, yeni ve genellikle hristiyan metinler yazılmış ve bu ikinci, üçüncü yazılımlar "palimpsest" olarak adlandırılmıştır. Kağıt, aşağı yukarı 9. yüzyıldan itibaren Orta Doğu'da, 12. yüzyılda ise Avrupa'da parşömenin yerini almaya başlamıştır. Kağıt parşömeyle kıyasla çok daha dayanıksız bir madde olduğu için önemli belgelerin parşöme üzerine yazılmasına devam edilmiştir. Papirüsten parşömeğe geçişte olduğu gibi, parşömeden kağıda geçiş de yavaş olmuştur. 15. yüzyılda Gutenberg matbaayı bulmuş ve ilk olarak 140 adet İncil basmıştır. Bunlardan 35 adeti parşöme'dir. Bir Gutenberg İncili için yaklaşık 300 adet oğlak derisi harcanmıştır. Yani Gutenberg toplamda 35 İncil için 10000'den fazla oğlak derisi kullanmıştır.

15. yüzyılı izleyen dönemlerde parşöme daha ziyade kitap ciltlerinde ve tuvalerde kullanılmıştır. Barok resimde ve özellikle portrelerde deri tonlarının doğallığından dolayı parşöme kullanımı beğeni kazanmıştır. Bu özelliğinden ötürü Jugendstil sanatçıları parşömeden nü resimlerinde faydalanmışlardır. Parşöme üzerine Albrecht Dürer'in resimleri, Rembrandt'ın resim ve özellikle

Şekil 1. Parşöme üzerine yazılmış Magna Carta bildirgesi ve Kur'an-ı Kerim örneği

baskıları bugün de hayranlıkla izlenmektedir. Magna Carta'nın (Libertatum - Büyük Özgürlükler Sözleşmesi) orijinali 13. yüzyıl da (Şekil 1) ve yine Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinin aslı parşömen üzerine yazılmıştır. Dolayısıyla parşömen önemli metinlerin kağıdı olmaya devam etmiştir. İngiliz Parlamentosu bugün hala önemli kararlarını iki nüsha halinde parşömene yazmaktadır.

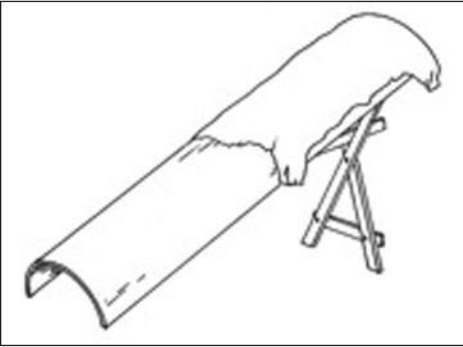
Parşömen Üretim Teknolojisi

Günümüzde olduğu gibi, eski çağlardan elde edilen kaynaklarda da parşömen üretmek için; oğlak, kuzu, keçi, koyun, buzağı derilerinin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, diğer yabani hayvanların derilerinden de yararlanılmıştır. İnce yılan derisi üzerine, altın harflerle yazılmış İlyada ve Odesa destanının varlığından da söz edilmektedir (Yıldız, 1993). Hayvanların yeni ya da ölü doğmuş derilerinden yapılan en ince deriler “vellum” olarak adlandırılmaktaydı. Fransızca kaynaklarda ise vellum dana derisinden yapılanlar için kullanılmaktadır. Yine, en iyi kalite derilerden elde edilen mamullere “Pergamene virginiae” veya “Pergamena vitulina” da denmekteydi (Forbes, 1966).

Şekil 2. Yarım daire ya da daire şeklinde kazıma bıçakları ve kazıma işlemi

Parşömen olarak kullanılacak deri türü ne olursa olsun, ham derilerin üzerinde çalılardan, darbelerden kaynaklanacak yara izleri ve yüzüm sırasında oluşabilecek bıçak kesiği bulunmamalıdır. Derilerin kalınlıkları, pigmentasyonlar, cinsiyet gibi etkenlerde parşömen eldesinde kaliteyi etkileyen etmenler arasında sayılabilir.

Şekil 3. Kıl giderme kireçlik işlemi ardından derilerin kıl/yünlerinin uzaklaştırılmak amacıyla alt tarafı tahtaya gelecek şekilde üzerine konduğu tahta kiriş.

Parşömen üretim teknolojilerine yönelik bilgiler çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Araştırmalar sonucu elde edilen reçetelere bakıldığında, diğer deri işleme teknikleri ile benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Geçmişte ve günümüzdeki reçetelerde, deriler benzer şekilde ıslatılır ve koruma sırasında kaybettiği nem geri kazandırılır, su alarak şişer. Daha sonra, ham derilerden kıl veya yünlerin uzaklaştırıldığı kireçlik ve kıl giderme işlemine geçilir. Bu konudaki ilk kayıtlar M.S. 4 yüzyıla uzanmaktadır. Bu işlemden kolların

Şekil 4. Kıl giderme kireçlik işleminden sonra et tarafında kalan fazlalıkları uzaklaştırmak için kullanılan bıçak.

uzaklaştırılması için; kireç, idrar ve ağaç külleri ile karıştırılan su kullanılırdı. Deriler bu banyoda 8 gün, kışın ise iki hafta bekletilirdi. (Yıldız, 1993). Orta çağ reçetelerinde çerçevelerdeki gergin deriler; yüzümden kalan et ve yağ artıklarının uzaklaştırılması için keskin, yarım daire şeklindeki bir bıçak ile et tarafı üzerinden yeniden kazınırdı (Şekil 2). Kazıma ve parlatma işlemleri et tarafında deri parçacıkları tamamen kaybolana kadar birkaç kez yapılır ve cilt tarafının üstteki papillar tabakası uzaklaştırılır, papillar tabakanın uzaklaştırılması aynı zamanda derideki pigmentasyonu da gidereceğinden önemli olmaktadır.

Orta çağda ve yakın zamana kadar geleneksel olarak işleni yapan küçük tabakhanelerde de deriler; kıl giderme, kireç suyu banyosu sonunda ahşap bir kırıya üzerine gerilerek yerleştirilir (Şekil 3), kör bıçak ile et tarafından kazınır, böylelikle et ve yağ parçaları uzaklaştırılırdı (Şekil 4).

Kıl giderme süresince kıl kökleri, ter ve yağ bezlerinin içeriği de mümkün olduğunca uzaklaştırılır. Kıl giderme gerçekleştirildikten sonra, bazı uygulamalarda deriler ağartmak ve doğal yağlarından kısmen uzaklaştırmak için tekrar kireç suyuna yatırılmakta veya derilerin cilt tarafına kireç serpilmekteydi. Bazı uygulamalarda, kireç banyosundan sonra deriler yıkanmakta ve ayrı bir banyoda tuz ve fermentasyonu sağlamak için un ilavesi yapılarak kirecin uzaklaştırılmasına çalışılırdı. Aynı banyoya, o dönem enzimce zengin köpek tersi ilave edilerek kimi proteinlerin uzaklaştırılması ve derinin beyazlatılması sağlanır, ardından yıkanır. İşlemler derilerin büyüklük, cins, yapıldığı yer ve döneme göre farklılık göstermekle birlikte, 15 ve 16.yüzyıllardan 18. yüzyıl sonlarına kadar 1-3 hafta sürmekteydi. Bu işlem basamağında 19. yüzyılda izlenen yenilik ise, kıl giderme işleminin hızlandırılması için kireç suyuna sodyum sülfidin ilave edilmesidir. Günümüz klasik sistemlerinde de bu ikiliden yararlanılmaktadır.

Deriler, en kritik işlem basamağı olan kireç ve kılların uzaklaştırılması işleminden sonra; kare, dikdörtgen ya da daire şeklindeki çerçeveler üzerindeki mandallara uçlarından bağlanarak gerdirilir ve kurutulurdu (Şekil 5-6). Kuruma işlemi boyunca deri büzüleceğinden kenarlarından yırtılmalara neden olmaması

için çivilenmezdi (Irving, 2008). Parşömen olacak deride kalan doğal yağ; zamanla sararma yapacağı, yazım sırasında mürekkebin zayıf bağlanacağı ve akabileceği ve ayrıca mikroorganizmalar için besin kaynağı olacağından, uzaklaştırılması gereklidir. Bu amaçla deriler, dericilik terminolojisinde yağ giderme olarak adlandırılan işleme alınır. Bu dönemlerdeki işlemde, gerili kuru deri yatay olarak yatırılır veya çerçevede geriliyken kepçe ile üzerine sıcak su dökülürdü. Yarım daire bıçak ile tekrar sıyrılarak doğal yağ dışarı kazınır ve sıcak su ile yıkamalara devam edilirdi. Yağ uzaklaştırma sonrası deriler nemli iken sünger taşı ile perdahlanır ve kuruduktan sonra üzerine pudra haline getirilmiş kireç sürülürdü. Tekrar sünger taşı ile ovulan yüzey düzleşir, işlem birkaç kez yinelenir ve beyaz renk kalıcı olurdu. Ayrıca yüzeye; nişasta, un, yumurta akı ve süt karışımından yapılan pasta da uygulanırdı. Kimi belgelerde ise, parşömen yapılacak derilerin bozunmaz bir yapı kazanması amacıyla; şap, tuz, üstübeç (beyaz kurşun) ya da çeşitli bitki özleri ile tabaklandığı belirtilmiştir (Hodges, 1964; Saxl, 1956; Crum, 1905). Bu uygulamalar ile yazım sırasında mürekkebin veya boyanın dağılması önlenmektedir.

Sünger taşı ile ovuşturma ile cildin uzaklaştırılması ile yüzey kadifemsi hale gelir. Bu tip parşömen özellikle kitaplar için uygundur, çünkü sayfaların arka ve

Şekil 5. Parşömenlerin gerilmesi amacıyla tutturuldukları mandallar ve yerleştirdikleri ahşap gergiler.

Şekil 6. Gergilere takılmış ve kurutma odalarına konulmuş parşömenler.

ön yüzleri arasındaki yazıların okunabilirliği aynı olmaktadır. Günümüzde de yarma yerine cilt çoğu kez makine ve zımpara kullanılarak kazınır, kenarları kesilip düzeltilerek kullanıma hazır hale getirilir.

Günümüzde Parşömen Üretimi

Guttenberg'in 15.yüzyılın ikinci çeyreğinde matbaayı icat etmesi ve seri olarak eserlerin daha kısa zamanda ve daha çok sayıda kağıda basılması sonucu, yazı materyali olarak çok eskilerden o döneme kadar kullanılan parşömenin önemi azalmaya başlamıştır. Günümüzde parşömen; daha çok sanatçıların, iç mimarların, tasarımcıların, hattatların, restoratörlerin, ressamların vb kullandıkları özel ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde kullanılan teknolojik olarak gelişmiş makineler, deri üzerinde çok daha hızlı ve etkin özelliklere sahiptirler. Bununla birlikte derinin her işlem basamağı için geliştirilmiş özgün kimyasal maddeler; deri kollajeni ile daha etkin tepkime verdiği için daha iyi nitelikte ürün elde edilmesini sağlamaktadır.

Deriler hemen işlenmeye alınmayacak ise; mikroorganizma faaliyetinin olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla tuzla ya da asit-tuz bileşimi ile işlenip belirli bir süre saklanır. İşlenmeye alınacakları zaman sınıflandırma işlemine tabi tutulurlar. Asort işlemi de denilen bu işlem birbirine yakın özellikte ham derilerin biraraya getirilmesi ve bir örnek ürünlerin elde edilmesi açısından son derece önemlidir.

İşlenmeye alınacak deriler tartılır, ardından betondan yapılmış havuzlara ya da günümüzde daha yaygın olarak kullanılan; ahşap, polietilen veya paslanmaz çelikten yapılan ve yan yatmış yarım silindire benzeyen ve pervaneli tekne olarak adlandırılan makinelere alınarak bekleme sırasında kaybettiği su içeriğine ulaştırılır (Şekil 7). Islatma yumuşatma olarak adlandırılan bu aşamada, deri yıkanarak temizlenirken, içerisindeki eriyebilir proteinler de kısmen uzaklaştırılır (Afşar, 2010, Yakalı ve Dikmelik, 1994). İşlemin hızlanması için derilerin bulunduğu su banyosuna asit veya alkali ilavesi yapmak mümkündür. Ancak buna derilerin işlenmesi sırasında öznel denetimleri sırasında karar verilmelidir.

Islatma banyosuna alınan deriler su alıp şişecek, yapılarındaki tuz ise suya geçerek deriyi mikroorganizmalara karşı korunmasız bırakacaktır. Deriler bu banyoda eğer uzun süre bekletilirse bakteriler deriye zarar verecek derecede çoğalabilir. Islatma banyosu derinin konservasyon türüne göre birkaç saatten birkaç güne kadar uzayabileceği için pervaneli teknelerin suyu boşaltılıp yenilenebileceği gibi bakteri oluşumunu engelleyecek biyosidler de kullanılabilir. İşlem devam ederken deriler zaman zaman kontrol edilir ve ıslanmanın tam olup olmadığı kontrol edilir. Bazı uygulamalarda bu işlem için deri dolapları da kullanılabilir.

Islatma işlemi ile tamamen su alan deriler kıl/yünlerinin uzaklaştırılması için kıl giderme ve kireçlik işlemi olarak adlandırılan ve kıl köklerinin, kısmen yağ ve

Şekil 7. Deri işlentilerinde kullanılan ahşap ve paslanmaz çelikten imal edilmiş dolaplar ve pervaneli tekneler.

erir proteinlerin ve alt deri bağ dokusunun mekanik olarak uzaklaştırıldığı işlemlere alınır. Dolap veya pervanelerde deriler toz kireç, sodyum sülfür, sodyum sülfidrat ve kalsiyum sülfür gibi bazı kireçlik yardımcıları da içeren banyolara konur (Şekil 7). Koyun ve keçi derilerinde kıvamlı bulamaç olarak derilerin et tarafına sürme ile, yine keçi ve sığır derilerine dolapta banyoda uygulanarak yün ve kıllar deriden uzaklaştırılır. Günümüzde kıl giderme işlemi kılın deri ile bağlantısını sağlayan di sülfür bağlarının enzimler yardımı ile koparıldığı daha çevreci yeni teknolojiler ile de gerçekleştirilmektedir. (Afşar, 2010, Yakalı ve Dikmelik, 1994).

Derilerin et tarafındaki istenmeyen et ve yağ tabakası etleme makinesi ile uzaklaştırılırken (Şekil 8), yine özellikle kalın derileri yarmak için yarma makinesinden faydalanılır. Böylece bir deriden et yarması ve cilt yarması olarak farklı özelliklerde birden fazla deri elde edilmiş olur.

Bu aşamadan sonra deriler ikinci kireçlik banyosuna alınabilir. Ardından kireç gidericiler ile deri bünyesindeki kireç uzaklaştırılır ve proteaz tipi enzim preparatları ile sama işlemi yapılarak derinin lif strüktürü açılır. Bu işlemler sonunda derinin rengi de açılmış olur. Yağ giderme işlemi ile derilerin içerdiği doğal yağ, özel yüzey aktif maddelerle uzaklaştırılır. Bazı uygulamalarda ise deriler alüminyum tuzu, bitkisel tabaklama maddeleri ve özel sentetik tanenler ile tabaklanır, özel deri yağlama maddeleri ile hafifçe yağlanır. Sıkma makinesinden geçirilerek fazla suyu uzaklaştırılıp özel çerçevelerde veya özel gergi

Şekil 8. Etleme Makinesi

Şekil 9. Tıraş Makinesi

makinelerinde gerdirilir. Yine bazı uygulamalarda gergideki deriye yağ uygulaması yapılabilir. Derilerin istenen kalınlığa getirilmesi amacıyla ön tabaklama sonrası, sıkma ve tıraş makinelerinden faydalanılmakta, böylelikle deriler bir örnek kalınlığa getirilmektedir (Şekil 9).

Deriler otomatik gergi makinelerinde kurutulabileceği gibi, çerçeveye gerili olanlar istenen nem ve sıcaklığın sağlana-

bildiği kontrollü kurutma odalarında kurutulur. Taneli ciltli deriler, zımpara makinesinde hafifçe zımparalanır. Et yüzüne zımpara uygulanabilir. Zımpara ile parşömenler inceltir. Toz alma makinesinden geçirilir. Kullanılacak yüzeylere doğal polimer uygulaması yapıp, yeniden hafif zımpara toz alma işlemi uygulanabilir. Gerekğinde polisaj makinesinde cilt yatırılarak parlatılır. Kenar alma işleminin ardından parşömen kullanıma hazır hale gelmiş olur. Şeffaf parşömen için gerili derilere yağ uygulaması yapılır.

İyi bir parşömen eğer yazma için kullanılacak ise zarif, ince, sağlam, esnek, pürüzsüz ya da kadife gibi bir yüzeye sahip olmalıdır. Parşömen dayanıklı olmalı, esnememeli ve bir örnek kalınlıkta olmalıdır. Yazıma uygun olarak pigmentleri, mürekkepleri ve boya da dağıtmadan alabilmelidir. Eski parşömenin cilt tarafı genellikle daha koyu, kremi ya da daha sarı renktedir. Bu durum derinin yapısal özelliğinden ve işlentişinden kaynaklanmaktadır. Yazım sayfaları düzenlenirken genellikle aynı görünüm elde etmek için kitap açıldığında bir sayfadaki derilerin cilt kısmı diğerinin cilt kısmına, et kısmı ise et kısmına karşılık gelecek şekilde koyulur.

Parşömen için ideal depolama koşulları 0-20 0C ve % 50-65 bağıl nem olup hiçbir şekilde su ile doyurulmamalı ve kurutulmamalıdır (Irving, 2008).

Sonuç

Parşömen günümüzde teknik bir kullanıma ve öneme sahip olmasa da, gerek üzerine yapılan çizim ve resimler, gerekse farklı tasarımlarla bir sanat dalı olma yolunda varlığını sürdürmektedir. Binlerce yıllık insanlık tarihi içerisinde çok çeşitli medeniyetleri toprakları üzerinde barındırmış olan ülkemiz, bu süreç içerisinde insanlık tarihi açısından oldukça önemli buluşlara ve ilklere de sahne

olmuştur. Bu buluşlardan bir tanesi olarak parşömen kağıdı ilk olarak dericilik sanatının gelişmiş bölgelerinden biri olan Bergama'da ortaya çıkmış ve ardından yazı materyali olarak dünyaya yayılmış ve insan uygarlığının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu bakımdan parşömen ve parşömen sanatı, ülkemiz ve Bergama açısından kültürel bir mirastır. Günümüzde, parşömen üretimi münferit olarak çeşitli ülkelerde el işçiliği şeklinde yapılmaktadır. Parşömeden yapılmış resim ve tablolar, yazı kağıtları, diplomalar, davetiyeler, tebrik kartları, kimlik kartları, kitap ayraçları, çeşitli dekoratif kutu ve benzeri kaplama materyalleri ile çeşitli aksesuarlar bulunmakta ve pazarlanmaktadır. Bu bağlamda deri teknolojisi ve deri işleme sanatı oldukça gelişmiş olan ülkemizde parşömen yapımının yaygınlaştırılması, kalitesinin artırılması, ürün yelpazesinin ve farklı tasarım ve teknikler içeren ürünlerin geliştirilmesi ile bunların dünyaya tanıtılarak pazarlanması, hem Bergama ve hem de ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Afşar, A., 2009, 'Dericilikte Temel İşlemler I-II Ders Notları (Yayımlanmamış)', Ege Üniv. Mühendislik Fak. Deri Müh. Böl., İzmir.
- Anonymus, 2009, 'From parchment to pixel', World Leather, p.53.
- Atilla, N., ve Öztüre, N., 2001, 'Parşömen', Öztüre Holding Kültür Yayınları, 2s.
- Crum, W. E., 1905, 'A coptic recipe for the preparation of parchment', Proceedings of the society of biblical archaeology, Vol. 27, p.166-171.
- Forbes, R.J., 1966, 'Parchment', Studies in Ancient Technology, Vol. V., p.63, Copyright by E. J. Brill, Leiden, Netherland.
- Hodges, H., 1964, Artifacts, London, 151p.
- http://www.parsomen.com/tarihi_bilgi.htm.
- Irving, T, 2008, 'The manufacture of parchment and vellum', World Leather, October, p.20.
- Irving, T, 2007, 'Parchment and Vellum through the ages', World Leather, p24.
- Matheson, S.A., 1978, Archeological Findings, Leathercraft in the Lands of Ancient Persia, p39.
- Ryder, M.L., 1991, Pergament: Geschichte - Struktur - Restaurierung - Herstellung, P. Rück (Ed.), Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, p.25-36.
- Saxl, H., 1956, 'A note on parchment', A history of technology, Oxford, Vol-II, p.189-190.
- Yakalı, T. ve Dikmelik, Y., 1994, Deri Teknolojisi, Yaş İşlemler, 4-37s.
- Yıldız, N., 1993, 'Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi', Marmara Üniv. Yayınları, No 540, 128s.

Parşömen Parchment

Demet Sağlam

Bergama Parşömeni

Özet

İnsanoğlu her zaman düşüncelerini ifade etmenin ve kayıt altına almanın yollarını aramıştır. Bunları ileriki nesillere aktarabilmek için kalıcı ve sağlam yazı materyalleri arayışı içerisinde olmuştur. İlk zamanlarda yaptıkları resimleri ve yazdıkları yazıları, taş, ağaç kabuğu, palmiye yaprakları ve çanak çömlekler üzerine çeşitli aletlerle yapan insanlar, daha sonra kil tabletler ve balmumu kalıplar kullanmışlardır. Bu malzemelerin dayanıksız oluşu, taşımada ve arşivlemede çıkarttığı sorunlar nedeniyle yeni bir yazı materyali bulmaya çalıştılar. M.Ö. 2400 yıllarına gelindiğinde sazlıklardaki çubukların soyularak uzunlamasına şeritler halinde kesilip dövülmesiyle elde edilen papirüs imal edildi. Antik dünyada uzun bir döneme damgasını vuran papirüs, kullanımındaki kolaylıklar nedeniyle kabul gördü. Aynı dönemlerde Bergama Akropol Kütüphanesinde bulunan eserlerin birçoğu papirüsten oluşmaktaydı. M.Ö II. yy'a gelindiğinde İskenderiye ve Bergama Kütüphaneleri arasındaki rekabet sonucunda Bergama'ya gönderilen papirüse ambargo konulmuştu. Bunun üzerine, Bergama Kralı II. Eumenes'in emriyle Krates ve İrodikos adlı sanatçılar krala oğlak derisinden imal ettikleri

Bergama / İZMİR

Tel: 0232 632 00 44

pergamonparchment@hotmail.com

parşömeni sundular.

Papirüs ile kıyaslandığında çok daha dayanıklı olan parşömen sonraki yıllarda popülerlik kazandı. Her bölgede imal edilebiliyor olması, her iki yüzeyine de yazı yazılabilmesi, kitap formunun ilk örneği olan kodeks oluşturmada ki kolaylıklar nedeniyle bu malzemeyi ön plana çıkarttı.

Klasik dönemin tüm değerli yapıtları papirüsten parşöme aktarıldı. Hristiyanlığın ve İslamın ilk kutsal metinleri, Hipokrat Yemini ve Manga Charta'nın orijinali, Gutenberg İncillerinin bir kısmı ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi hep parşömene yazılmıştır.

Bilinen kağıdın ortaya çıkışıyla parşömen yerini yavaş yavaş kağıda bırakmış olsa da, hala önemli belgelerin kağıdı olmaya devam etmektedir. Günümüzde daha çok kitap ciltlerinde ve tuvalerde kullanılan parşömen, Rönesans sanatçılarına özel dokusu bakımından ilham vermiştir.

Bizler, bütün bu bilgilerin ışığında parşömeni anavatanı olan Bergama'da, layık olduğu değere yakışır bir şekilde ortaya çıkarmayı amaçladık. Artık Parşömen literatürde sadece soyut olarak bahsi geçen unutulmuş bir yazı malzemesi değil, sanatla iç içe geçmiş günümüzde de hala varlığını sürdüren kültürel bir üründür.

ANAHTAR KELİMELER: Parşömen, Bergama Kağıdı, Yazı Malzemesi, Kağıt Tarihi, Kitap

PERGAMON PARCHMENT

Abstract

Mankind had always tried to seek ways of expressing and recording their thoughts. They had seeked permanent and tough writing materials in order to quote to later generations. People who had made their first paintings and writings on stones, barks, palm leaves and potteries with various tools, had later used clay tablet and wax molds. They had tried to find a new writing material due to the difficulties in carrying and archiving and their being weak materials. In the years of 2400 BC Papyrus was produced by striping the sticks in reeds and cutting them in long bands and squashing them. Papyrus which marked a long period in the ancient world, was accepted due to its easy usage. In the same periods the works which had been in the Library of Pergamon Acropolis, had been made from papyrus. In II BC, papyrus sent to Pergamon Library had been embargoed due to the rivalry between the

libraries of Pergamon and Alexandria. Hereupon, with the command of Pergamon King Eumenes II, the artists called Krates and Irodikos, had presented parchment which they had made from goat skin.

Parchment which is tougher when comparing with papyrus, had later become popular. This material had become prominent because it could be produced in every region, its both sides could be written, it was very easy to form it codex which was the first example of book form.

Usage of all valuable works of classical period were changed to parchment from papyrus. The first holy texts of Christianity and Islam, Hippocratic Oath, the original of Magna Carta, some parts of Gutenberg Bibles and American Declaration of Independence were all written on parchment.

After appearance of paper, although place of parchment had slowly turned to paper, parchment is still the paper of important documents. Today the parchment which is mostly used in book volumes and canvas, had inspired the Renaissance artists on account of its special texture.

With all these information we have intended to reveal the value which parchment deserves in its homeland, Bergama. Now parchment is not a writing material that is mentioned abstractly and forgotten, but is a cultural product that is still alive and interwining with art.

KEYWORDS : *Parchment, Paper of Bergama, Writing Material, History of Paper, Book*

Giriş

İnsanoğlu her zaman düşüncelerini ifade etmenin, kayıt altına almanın ve onları daha sonraki nesillere ne şekilde aktarabileceğinin yollarını araştırmıştır. İlk zamanlardaki basitleştirilmiş resimler, harf adı verilen simgesel şekillere dönüşmüş ve böylelikle yazının ilk temelleri atılmış oldu. M.Ö. 3000' li yıllarda Sümerlerin kullandığı 'çivi yazısı' ilk yazı örneğidir. Mısırı ele geçiren Sami Kavmi, harf yerine 25 adet farklı resim kullanan Mısırlılara 21 harflik alfabeyi öğrettiler. Bu alfabeyi Mısırdan Yunanistan'a taşıyan Fenikeliler, oradan da Roma'ya geçmesini sağladılar. Bu sayede Latin alfabesinin temelleri atılmış oldu. Sina yarımadasından Asya'nın içlerine, Tibet'e ve Kore'ye kadar uzanan bu yolculuk tam 4 bin yıl sürdü.

Bu uzun yolculukta Mısırlılar ve Hititler resme benzeyen hiyeroglifleri, taş, ağaç kabuğu, palmye yaprağı ve çanak-çömlek üzerine, sivriltilmiş çakmaktaşı, metal keskil ve hayvan kemikleriyle çiziyorlardı. Asurlular, Babiller ve Persler

ise uçlarını sivirttikleri çubuklarla resimler çiziyorlardı. Sonraları, kil üzerine resim yapmanın zorluğu nedeniyle, nokta ve çizgilerden oluşan ve çiviye benzer harflerden meydana gelen alfabeyi kullanmaya başladılar. Bilinen ilk yazı örnekleri olan bu kil tabletler, yazılıp fırınlanıyordu; ve bu sayede günümüze kadar ulaştılar. Romalılar ise ahşap levhaların üzerini balmumuyla kaplayıp, bu levhaların alt ve üst uçlarındaki birer delikten kurdele geçirdikleri ilginç bir defter kullanıyorlardı. Yazılarını bir ucu sivri, diğer ucu ise küre şeklindeki kalemleriyle balmumunun üzerine yazıyorlardı. İşleri bitince de kalemin yuvarlak ucuyla yazdıklarını siliyorlardı. Ama ısıya dayanıksız olan bu malzeme kitap olarak kullanılamıyor, sadece karalama defteri olarak kullanılabilirdi.

M.Ö. 2400 yıllarına gelindiğinde, sazlıklardaki çubukların soyularak, uzunlamasına şeritler halinde kesilip dövülmesiyle elde edilen kağıda Papirüs adı verilmekteydi. Bu yeni yazı materyali, üzerine yazı yazılmasındaki, taşınmasındaki ve üst üste konulup saklanmasındaki kolaylıklar nedeniyle diğer yazı materyallerinin yerini aldı. Antik dünyada Papirüs kullanımı ve talebi büyük kentlerde bir hayli fazlaydı. O dönemlerde Bergama Akropolü kütüphanesinde bulunan eserlerin birçoğu papirüsten oluşmaktaydı. M.Ö. II. Yüzyıla gelindiğinde dünyanın iki büyük kütüphanesi olan İskenderiye ve Bergama Akropol kütüphanesi arasında bir rekabet ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine İskenderiye, Bergama'ya Papirüs gönderilmesini yasakladı. Bunun sonucunda Bergama Kütüphanesi yazı materyali açısından zor durumda kaldı. Bu durumu göz önüne alan Bergama Kralı II. Eumenes, Papirüse alternatif bir yazı materyalinin bulunmasını emretti. Sonuçta Krates ve İrodikos adlı iki sanatçı oğlak derisinden yapılan Parşömeni imal etmeyi başardı. Papirüse konulan ambargo sayesinde bulunan Parşömen, sadece Bergama kütüphanesini geliştirmekle kalmadı, bu kitaplardan yararlanmak isteyen bilginlerin Bergama'ya akın etmelerini de sağladı. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak Bergama Krallığı M.Ö. I. Yüzyılda kültürün ve sanatın başkenti haline gelmiş oldu.

M.S. IV. Yüzyıla kadar, kaynaklarda Parşömen kelimesine rastlanmamaktadır. Yunanca difteria, Latince membrana sözcükleri deri anlamına gelmektedir.

Parşömen sözcüğü ilk kez M.S. 301 yılında İmparator Diokletian'ın fiyatlar ve narhlar listesinde membrana pergamena olarak geçmektedir. Parşömen sözcüğü daha sonra bütün dillere Membrana Pergamena, yani Bergama Derisi veya Charta Pergamena, yani Bergama Kağıdı olarak geçmiştir.

M.S. IV. yy'da Roma İmparatorluğu döneminde rulo halinde saklanan metinlerden, kitap formuna geçilmiştir. Ayrı ayrı yaprakların bir araya getirilip dikilmesiyle oluşan kitap da böylece ortaya çıkmış oldu. Değerli eserler için rulo şekli kullanılırken, popüler yayımlar için, ucuz olması sebebiyle tercih edilen kodeksin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kodeks şeklinin benimsenmesi Hristiyanlık ile birlikte olmuştur. Sözümlü ettiğimiz bu kitap şeklinden ilk kez Flavius'lar zamanında söz edilmiştir: 4 yaprak ikiye katlanmakta ve her birine diploma (çift yapmak) denmekteydi. Katlanarak elde edilen 4 yapraklı deftere quaternio, 8 yapraklıya ise paginae denilmekteydi. Kare şeklindeki inquarto adı verilen yapraklara edebi metinler yazılıyordu.

Parşömen her iki tarafına da yazı yazmaya uygun bir materyaldir. Papirüsün ise aksine, kodekse

uygun olmayan, kırılğan ve eğilip bükülmeye dirençsiz bir yapısı vardır. Parşömenin doğal yapısı, kitap şeklindeki sözlük ve ansiklopedileri mümkün kılmıştır.

M.S. V. yüzyıla kadar papirüs ve parşömen arasında, sürekli parşömen lehine gelişen bir rekabet söz

konusudur. Olağanüstü dayanıklılığı, yazıya ve resime uygunluğu, malzemenin her yerde bulunabilmesi, iki tarafına yazılabilmesi gibi özellikleri düşünüldüğünde, şaşırtıcı olan şey, parşömenin papirüsün yerini almış olması değil, bu geçiş sürecinin neden bu kadar uzun sürmüş olduğudur. Buna verilebilecek en iyi cevap, parşömenin zaman içinde geliştirilerek mükemmelleştirilmiş olmasıdır. Charta Pergamena, yani Bergama Kağıdı olarak adlandırılan Parşömenin bir anda ortaya çıkan bir icattan ziyade, sürekli geliştirilen teknolojik bir ürün olduğunu söylemek kanımızca daha doğru olur. Zira hayvan derisine yazı yazıldığı bilgisine antik literatürde sık sık rastlanmaktadır. Herodotos'un belirttiğine göre, eski dönemlerdeki İonyalı Yunanlılar, papirüs kullanılmadan önce, keçi ve koyun derileri üzerine yazı yazıyorlardı. Burada deri ve parşömeni birbirinden ayırmamız gerekir. Kısaca, deri, tüyleri alınmış hayvan پوستekisinin

mazı asidi içeren bitkisel maddelerle tabaklanmasıyla elde edilirken, parşömen üretiminde hayvan derisi tabaklanmaz; kireçle işleminden geçirildikten sonra gerilerek kurutulur ve sonra ince ince kazınarak düz hale getirilir.

Zaman içerisinde Bergama dünyaya parşömen satan bir yer haline gelmişti. Roma'da açılan büyük bir sergide papirüs ile parşömen arasında bir karşılaştırma yapılmıştı. Bu karşılaştırmada parşömen öne çıkmış ve insanlık varoldukça onun da var olacağı kabul edilmişti. Klasik dönemin tüm değerli yapıtları parşömen ile yazılıp ve çoğaltılmıştır. Filozoflar yazmış, yazıcılar kopyalamış ve böylece Bergama kütüphanesi edebiyat ve sanat alanında kaleme alınmış yaklaşık 200 bin tomar kitapla dolmuş taşmıştı. Hiçbir parşömenin diğeri ile aynı olmaması, yırtılmaması, alev almaması, üzerindeki yazı okunduğunda gözü yormaması ve olağanüstü dayanıklı olması, Parşömeni dönemin en popüler yazı materyali haline getirmiştir.

Parşömeni ilk kez Martialis edebi metinler için kullanmıştır. V. yüzyılın başında, Hristiyan metinleri, ermiş Eusobios'un önderliğinde papirüsten parşöme aktarılmıştı. Buradaki amaç, sözü edilen metinleri "sonsuz kadar" saklamaktı. İslamın ortaya çıktığı zamanlarda yazı malzemesi olarak neredeyse sadece parşömen kullanılmaktaydı. Dolayısıyla İslamın ilk kutsal metinlerinin parşöme yazıldığını düşünmekteyiz. Bunun en belirgin örneği, Hz. Osman'ın olduğu düşünülen Kur'andır. Parşöme yazılmış Kur'an hala Topkapı Sarayında sergilenmekte ve güzelliğiyle izleyenleri hayrete düşürmektedir. Yine M.Ö. V. yüzyılda parşömen üzerine yazılan Hipokrat yemini tıbbî etik ile ilgili bilinen en eski metinlerden biridir. XIII. yüzyıla tarihlenen ilk insan hakları metni Magna Carta'nın orijinali parşömen üzerine yazılmıştır. XV. yüzyılda Gutenberg matbaayı icad ettikten sonra 140 adet İncil basmıştır; bunlardan 35 adeti parşömen üzerine basılmıştır. Bir Gutenberg İncili için yaklaşık olarak 300 adet oğlak derisi harcanmıştır. Yani Gutenberg toplam 35 İncil için 10.000 den fazla oğlak derisi kullanmıştır. Ayrıca Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi yine parşömen üzerine yazılmıştır. Parşömen üzerine yazılmış en eski krallık beraatı ise III. Thierry den kalmadır. Kısaca antikçağın bilimini ve sanatını Rönesansa taşıyan Parşömen olmuştur.

Parşömen, papirüs ve kağıtla kıyaslandığında deri mamulü olması dolayısıyla pahalı bir üründür. Antik dönemlerde malzeme az ve pahalıdır, bu nedenle sayılı parşömen üzerindeki önceki metinler silinerek yeni metinler yazılmıştır. Bu şekilde yazılan parşömenler palimpsest olarak adlandırılmaktadır.

Bildiğimiz kağıt, aşağı yukarı IX. yüzyıldan itibaren Orta Doğu'da, XII. yüzyıldan sonra da Avrupa'da parşömenin yerini almaya başlamıştır. Kağıt parşömeyle kıyasla çok daha dayanıksız bir madde olduğu için önemli belgeler parşömen üzerine yazılmaya devam etmiştir. Papirüsten parşöme geçişte olduğu gibi, parşömeden kağıda geçiş de yavaş olmuştur.

XV. yüzyılı takip eden yüzyıllarda parşömen daha ziyade kitap ciltlerinde ve tuvalerde kullanılmıştır. Barok resimde, özellikle portrelerde, deri tonlarının

doğallığından dolayı beğenilerek kullanılmıştır. Aynı özelliğinden dolayı, Jugendstil sanatçıları da nü resimlerinde parşömen kullanmışlardır. Albrecht Dürer'in parşömen üzerine yaptığı resimler, Rembrandt'ın resimleri ve özellikle baskıları bugün de hayranlıkla izlenmektedir. Dolayısıyla parşömen tarih içerisinde önemli metinlerin kağıdı olmaya devam etmiştir. İngiliz Parlamentosu bugün hala kararlarını, iki nüsha halinde, parşömene yazmaktadır,

Parşömen Yapım Tekniği

Parşömen teknik olarak, kıllarından arındırıldıktan sonra gerilerek kurutulan deri olarak da tarif edilir. Parşömen üretimi için önce deriler iyice yıkanır. Bu aşamada asidik olmayan sabun veya şampuan benzeri malzemelerin kullanılması tavsiye edilir. Deri yıkandıktan sonra bir gün boyunca suda bekletilir. Bu işlem derinin üzerinde kalan kirlerin çıkmasını sağlar. Bundan sonraki ilk adım şu şekildedir: %5-10 oranında sönmüş kireç solüsyonu (kalsiyum karbonat) hazırlanarak deri bu solüsyonda 2-6 hafta arasında bekletilir, bu sayede derinin çekmesi sağlanır. Bu solüsyon derinin farklı katmanlarını yavaş yavaş etkiler. En hızlı tepkiyi epidermis tabaka verir. Kıl köklerinin burada olması nedeniyle kireçleme işlemi sonrasında tüyler bıçaklarla kolayca kazınabilir. Günümüzde bu işlem için başka kimyasallar da kullanılmaktadır. Tüyleri yok etmek için kirecin kullanılması VIII. yüzyılda Arabistan'da başlamıştır. Eski Bergama'daki parşömen yapımcıları kireç kullanmak yerine derinin yüzeyini güneşin altında kurutmayı veya hayvan dışkısı kullanarak kurutmayı ya da derinin yüzeyini sopyla dövmeyi tercih etmişlerdir.

Kirece yatırma işleminden sonra yapılan kurutma, bazen yarı işlenmiş derinin korunması ya da son ürünün daha güçlü hale getirilmesi için, lif ağını oluşturan deri liflerinin birbirine yapışmasına izin verilmesi için yapılır. Bu basamağın geleneksel Avrupa reçetelerinde yeri yoktur, ancak Tevrat için kullanılan parşö-

menin kalitesini arttırmak amacıyla Musevi parşömen yapımcıları tarafından düzenli olarak kullanılmıştır. Deri yıkandıktan sonra saydam deri gerilir ve çerçeve üzerinde kurutulur. Günümüzde İslam ve Musevi coğrafyasında kumlama işlemi etin olduğu tarafta gerçekleştirilirken, Hristiyanlarda bu işlem kürklü tarafta yapılmaktadır. Eski Bergama'da bu işlemin etli tarafta yapıldığı bilinmektedir. Deriye bağlı ya da derinin içinde bulunan her iki taraftaki et, yağ ya da diğer maddeleri tıraşlamak için yuvarlak bıçaklar kullanılmaktadır. Deriyi cilalamak için ponza tozu ve ponza taşı kullanılır. Ponza tozu kalan yağı emer ve deriyi iyice temizlememizi sağlar. Çerçeve üzerine gerilen deri 2 gün boyunca

ca kurutulur. Deri nötrleştirilerek ph 7 ye yaklaştırılır. Dikkat eksikliği derinin üzerinde geri dönüşümü olmayan hasarlar bırakabilir. Burada parşömen ustasının bilgi birikimi ve el becerisi devreye girmektedir.

Deriyi parşömene dönüştürmenin son aşamasında, deri, daha yumuşak ve esnek hale gelmesi için suya batırılır. Son ürünün kalitesinde, derinin ait olduğu hayvanın özellikleri, yaşı, rengi, hatta ne şartlar altında yaşadığı, nerede otladığı gibi birçok faktör rol oynar. Bunların yanı sıra, parşömen ustasının özel seçimleri, insiyatifi sonuçta çok değişik türde parşömenlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu sebeple parşömen üretimi uzmanlar tarafından bilimden ziyade, bir sanat olarak kabul edilmektedir.

Parşömen iklim ve çevre koşullarından direkt etkilenen organik bir malzemedir. Kalojen lifleri ısıya duyarlıdır. Yetmiş derecenin üzerinde geri dönüşümü olmayan bir şekilde küçülmeye, büzülmeye başlar. Nem ve ısı değişikliğine verdiği tepkiyi en aza indirmenin tek yolu parşömeni sabit bir ısıda muhafaza etmektir. Parşömen yüzyıllarca yaşayabilecek istikrarlı bir malzemedir. Doğru koruma koşulları yaratıldığında uzun yıllar boyunca arşivlenebilir ve korunabilir.

Günümüzde Parşömen

Bergama eski çağlardan bu yana her alanda önemini korumuş olan bir kenttir. Bu bağlamda parşömen Bergama'nın geçmişinden bu güne kadar gelen, onun ününü pekiştiren ve neredeyse şehrin ismiyle özdeşleşen en önemli materyaldir. Bu açıdan Bergama markası adı altında oynadığı rol bakımından gerek iç gerek dış turizmde ayırt edici bir özelliğe ve öneme sahiptir.

Yaklaşık 2200 yıl sonra anavatanı olan Bergama'da tekrar hayat bulan parşömen kağıdının yeni serüveni, bizlere hala ilk zamanlardaki parşömen ustalarının ve sanatçıların heyecanı yaşıyor. Pergamon Parchment firması olarak 3 yıldır parşömenin antik dönemlerdeki imalat sürecini XXI. yüzyılda yine aynı tekniklerle çağdaşlarımıza ve gelecek kuşaklara aktarmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bugün yalnızca sanatsal amaçlarla kullanılan parşömenin, tekrar Bergama'da üretilmesini, sergilenmesini, turistik ve hediye-lik obje olarak tasarlanmasını ve imalini, kısaca doğum yeri olan Bergama'yla olan ilişkisinin yeniden canlandırılmasını ve bizden sonraki kuşaklara bu mirasın yaptığımız çalışmalarla aktarıl-

masını arzu ettik. Çeşitli boyama ve baskı tekniklerini deneyerek günümüz parşömenine değişik şekillerde hayat kazandırmayı amaçladık.

Artık parşömen literatürde sadece soyut olarak bahsi geçen unutulmuş bir yazı malzemesi değil, sanatla iç içe geçmiş, günümüzde de hala varlığını sürdüren ve insanlık var oldukça yaşayacak olan Bergama Kağıdıdır.

Kaynakça

1. Bayatlı, O... (1996) ‘ Bergama Tarihinde Sanat Eserleri ve Abideler’, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, s.40 , İzmir, Bergama
2. Fuchs, R... (2004) ‘ The History and Biology of Parchment’. Karger Gazete, 67, s 13. Switzerland
3. Gönlügür, M... (2007) ‘ Son Parşömen’ , Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayını , s.30.31.43. İzmir , Bergama
4. Öztüre, N... (2001) ‘Parşömen’ , Öztüre Holding Kültür Yayını, s. 7. Bergama
5. Üreten, H... (1999) ‘Helenistik Dönemde Pergamon Krallığı ve Roma Devleti ile İlişkileri, s.70, Ankara
6. Yıldız, N... (2003) ‘Antikçağ Kütüphaneleri’, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.24.27, İstanbul

Bergama Ulu Camii'nin Yazıları Hakkında Düşünceler

Özkan Birim*
Hakkı Önkal**

Abstract

Considerations About the Calligraphic Works at the Great Mosque of Bergama

Such as many mosques, the Great Mosque of Bergama is also richly ornamented with calligraphic works. Some of them consist of inscriptions, another part consist of religious phrases. The inscriptions are on the northern entrance of the mosque and over the water tank of the fountain. Religious phrases are verses, hadith, the words and names of Muslim elders, located in different places of the mosque. In this paper, the aesthetic aspects and the contents of these calligraphic works were evaluated.

Keywords: Bergama, Great Mosque, Inscription, Verse-Hadith, Words of Muslim Elders (Kelam-ı kibar)

Özet

Bergama Ulu Camii'nin Yazıları Hakkında Düşünceler

Birçok cami gibi Bergama Ulu Camii de yazılarla zenginçe donatılmıştır. Bunların bir kısmını kitabeler, diğer bir kısmını ise dini ibareler teşkil eder. Kitabeler camiin kuzey girişi ile

* Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Balçova-İzmir. ozkan.birim@deu.edu.tr

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir. hakki.onkal@deu.edu.tr

şadırvanın su haznesi üzerindedir. Dini ibareler ise camiin içinde değişik yerlerde bulunan ayetler, hadisler, kelem-ı kibarlar ile İslam büyüklerinin isimleridir. Bildiride bu yazıların içerikleri ile estetik yönleri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bergama, Ulu Cami, Kitabe, Ayet-Hadis, Kelam-ı kibar

İslam'ın mabedi camilerin, içte, figürlü plastik hariç, bitkisel ve geometrik kalem işleri, çini panolar, oyma veya kakma bezeli ahşap kapaklar ile zengin bir şekilde süslandıkları malumdur. Oysa İslam'ın erken döneminde, camiin iç duvarlarından sadece yan duvarlarının aşırılığa kaçılmaksızın süslenilebileceği, mihrap duvarının, özellikle mihrabın ise bezemesiz olarak sade tutulması gerektiği, hadislere dayalı olarak ileri sürülmüştür.¹ Ancak, müteakip yüzyıllar zarfında, değişik kültürlerin etkileşimiyle, telakkilerde farklılıklar olmuş ve camilerin, özellikle iç örtüleri ve iç duvarları, yukarıda işaret edilen teknik ve malzemeyle, zengince süslenir olmuştur. Ayrıca, camilerde yer bulan rahleler, kandiller, halılar, seccadeler ve tespihler gibi aksesuar da bu zenginliği artıran unsurlar olmuştur. Cami bezemelerinde, yazı önemli bir yer tutar. Titus Burckhardt, 'İslam hat sanatının, Allah'ın Kelamının görsel tezahürü olması nedeniyle, neredeyse Hıristiyan sanatındaki ikonlara paralel bir role sahip olduklarını söyler.² Gerçekten de kiliseleri bezeyen ikon ve heykellerin yerini, camilerde yazılar almıştır. Yazı, erken dönemden itibaren, camilere girmiş ve İlahi mesajın iletim aracı olarak bu yapılarda, süsleme programının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bir kısmı uzun kuşaklar, bazıları levhalar halinde, diğer bir kısmı ise madalyonlar formunda düzenlenmiş yazılar, hem bezemeye katılmış hem de telkinlerin, tenbihlerin ve müjdelerin iletim aracı olmuştur. Bu yazıların tümünün, özellikle de, girift olarak yazılmış uzun kuşak yazılarının, ziyaretçiler tarafından okunabildiğini ileri sürmek zordur. Ancak Besmele, ism-i Celal, ism-i Nebi, Çiharyarı güzün isimleri gibi adeta birer logo mahiyeti kazanmış levha yazıları, okuma bilmeyenlerin dahi belleklerinde, anlamını kazanmış şekiller olarak yerini almış ve iletimin doğru araçları olarak, yüzyıllarca camilerdeki yerlerini korumuşlardır.

Bergama Ulu Camii de bu yönüyle zengin bir yapıdır. Bilindiği gibi cami, iki sıra halindeki dört paye ile üç sahna ayrılmış ve orta sahnın üzeri kubbeler yan sahnınlar ise tonozlarla kapatılmıştır. Duvarlarda ve kasnaklarda sıralar halinde açılmış pencerelerle aydınlanan yapının, biri kuzey diğeri batı cephesinde iki kapısı vardır. Camiin kuzey-batı köşesine yakın ve gövdeden bağımsız bir minaresi mevcuttur.³ Ayrıca, camiin içinde yer aldığı avluda bir şadırvan bulunur. Bildirimizin konusunu teşkil eden yazılar, camiin kuzey girişi üzerinde, içte camiin muhtelif yerlerinde ve şadırvan haznesinde yer alır. Bu yazıları, kitabeler ve

1 Mehmet Şener : "Camii Maddesi", TDV İH, C.7, İstanbul, 1993, s.91.

2 Şenay Özgür : "Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu", Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi : Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), İstanbul, 1996, s. 375-376. Ayrıca Bkz. Bozkurt Ersoy; "Bergama Ulu Camii", Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi, Sayı IV, İzmir, 1988, s. 57-66. Bozkurt Ersoy; Bergama Camii ve Mescitleri, Ankara, 1989, s.6-7.

dini ibareler olarak iki gruba ayırmak uygun olacaktır. Zira biz, yapılarıdaki bütün levha yazılarını kitabe kapsamına dâhil etmiyor, buna karşılık kitabeyi ‘anı ve yapı eylemleri ile ilgili olarak belgelendirilmek istenen bilgileri havi levha yazıları’ şeklinde tanımlamayı yeğliyoruz.⁴ Buna göre, Bergama Ulu Camiinde, ana giriş üzerinde yer alan levhayı ve şadırvan haznesinin etrafını dolanan kartuşlardaki yazıları kitabe, diğerlerini ise dini ibare içerikli levhalar olarak gruplandırmak uygun olacaktır.

Kitabeler: Yapının inşa kitabesi, kuzey cephenin ortasında yer alan taç kapının kemer alınlığındadır. Beyaz mermer üzerine celi sülüsle yazılmış kitabe, müteaddit silmelerden oluşan bir kemerle üstten ve bir lento ile alttan kuşatılmıştır. Yer yer Nun ve Ye harflerine keşide verilen Arapça kitabenin, satır başları ile satır sonlarında kalan boşlukları rumilerle dolgulanmıştır. Harflerin anatomilerindeki olgunluk ve satır istiflerinin başarılı seyri, gelişme yolundaki Osmanlı hattının öncü örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kitabeden camiin 801 / 1398–1399 yıllarında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırıldığı öğrenilir. Murad Han oğlu Bayezid Han, Arap ve Acem emirlerinin büyük emiri, mücahid ve gazilerin yardımcısı olarak tavsif edilir. Camiin Yıldırım’ın vefatından yaklaşık beş yıl önce tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁵ (Bkz. Fotoğraf 1)

Camiin kuzey-batı tarafında, sekiz sütunla taşınan köşklü revakın altındaki sekizgen su haznesinin sekiz yüzünde, ikişerli kartuşlar içinde tertip edilmiş on altı mısradan oluşan kitabe yer alır. Celi sülüs kalemle mermer üzerine hakk edilen bu uzun kitabeden, harap olan camiin onarımı sırasında, Bergama Su Vakfı parasından harcama yapılarak bu şadırvanın da inşa edildiği ve kitabenin Aşki⁶ adında bir şair tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Şadırvanın 1327 / 1909 yılında yapıldığı son mısradan ebced ile belirtilmiş ayrıca bu tarih rakamla teyid edilmiştir. Serbest harf dizilişiyle okunaklı bir şekilde yazılmış kitabenin her bir beyti, mermerden haznenin üst tarafına iki satır halinde hakk edilmiştir. Yazıda, okutma ve süs işaretlerine gerek duyulduğunda yer verilmiş ve böylece, manzumenin rahat okunması temin edilmiştir. (Bkz. Fotoğraf 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9)

Dini İbareler, Bu grupta ele alınabilecek yazılar, yukarıda da işaret edildiği üzere, ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, kelam-ı kibarlar ile Tanrını, Hz. Peygamberin ve ilk dönem İslam büyüklerinin isimleridir. Bunlar, camiin içinde, başta mihrap ve minber olmak üzere muhtelif yerlerdeki levha veya panolarda yer alır. Bergama Ulu Camiinin en gözde elemanlarından biri olan alçı mihrap, ayetler ve hadisler ihtiva eder. Geniş bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmış mihrap nişi, yedi sıra mukarnaslı bir kavsara ile biter. (Bkz. Fotoğraf 10) Geniş mihrabın iki yanına, sağda aşağıdan yukarıya, solda yukarıdan aşağıya uzanan ve

4 Hakkı Önkal: Anadolu Selçuklu Türbelerinde Kitabelerin Yeri ve İkonografisi, XIV. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Konya, 2010.

5 Özkan Birim: Bergama Ulu Camii ve Şadırvan Yazıları, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir, 1995, s.22. Ayrıca Bkz. Özkan Birim: Bergama Kitâbeleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2000, s.26.

6 Özkan Birim : “Bergama’daki Osmanlı Dönemi Çeşme Kitâbeleri”, Osman Bayatlı Anısına Bergama Sempozyumu, İzmir-Bergama, 2002. Ayrıca Bkz. Osman Bayatlı : Bergama’da Fikir Adamları, s. 67-68.

sıva üzerine kalemişi olarak düğümlü kufi ile ayet-i kerimeler yazılmıştır. Besmele ile başlayan yazıda bezemesel özellikler, harf karakterlerini arka planda bırakmıştır. (Bkz. Fotoğraf 11) Mihrap silmesinin iç şeridinde tekrarlanan Selçuklu sülüsü tarzındaki yazı ise bir hadis-i şeriftir. Bu kuşakta on dört defa tekrarlanan hadis, alçı üzerine kabartma olarak hazırlanmış olup hat sanatında, kıvrak ve hareketli Selçuklu sülüsünün özelliklerini sergiler. Hadisler, kalıp basma tekniği ile hazırlandığı için, birbirinin sadece metni ile değil yazı karakteri ile de tekrardır. (Bkz. Fotoğraf 12) Hadiste, ‘Yeryüzünün Allah Tealaya en sevimli gelen köşesi, mescidlerdir’, denilmektedir. İbare, bu özellikleriyle, mihrabın dekoratif bir elemanı olduğu kadar, anlamı ile de bulunduğu mahalle çok uygun bir seçim teşkil eder. Mihrabın etrafını çevreleyen alçı kabartma bezemenin dış silmesinde bulunan bir diğer Selçuklu sülüsü tarzındaki kabartma yazı tarafımızdan okunamamasına rağmen mihrab bezemesini varlığı ile taçlandırmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 13)

Mihrap üzerindeki üçüncü yazı da bir ayet-i kerimedir. Al-i İmran suresinin 37. ayetinin bir bölümü olan ve ‘Zekerıyya mabede her uğradığında’ anlamı taşıyan bu ibare, ayette geçen ‘mihrab’ lafzı nedeniyle birçok camide mihrap yazısı olarak kullanılır. (Bkz. Fotoğraf 14) Satır düzeninde iri sülüsle yazılmış ayet, başarılı bir hat örneği olarak değerlendirilebilir. Yazı büyük bir ihtimalle, XX. yüzyılın başındaki onarımda mihrap üzerine konmuş olmalıdır.

Camiin mermer minberinin kapısı üzerindeki celi müsenna esma-i hüсна, devrinden günümüze ulaşan müstesna bir eleman olup kapının tacını oluşturur. Kur’andan mülhem ve Allah’ın isimleri olarak bilinen kelimeler, farklı bir terkipte kullanılarak, inanılmaz bir simetri oluşturulmuştur. Düğüm motifleri, pençler ve yapraklar ile dolgulanan dilimli tacda, yazı akışını solda sürdürmekte sağda ise yansıtılmaktadır. Bu, sağdan sola ilerleyen Arap yazısına ters olmakla birlikte, kompozisyon bu şekilde kurgulanmış ve mükemmel bir terkip vücuda getirilmiştir. (Bkz. Fotoğraf 15) ‘Hüve’s-Samedü’l-Baki’ olarak okunabilen ve ‘O hiç kimseye muhtaç değildir, ezeli ve ebedidir’ anlamındaki bu istifin tasarlayıcısının adını bilmememiz, gerçekten bir talihsizliktir.

Camiin mihrap duvarında ve kadınlar mahfilinin bulunduğu yönde, oval madalyon veya dikdörtgen panolara yazılmış ibarelerden bir kısmı ayet-i kerime, diğer bir kısmı ise kelam-ı kibardır. Mihrap duvarının üst kısmındaki etrafı iri yapraklar, üzüm salkımları ve kordonlarla kuşatılmış alçıdan oval madalyona, celi sülüsle, Mü’minun suresinin 14. ayetinin son bölümü yazılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 16) ‘Yaratanların en güzeli olan Allah. pek yücedir’ denilen madalyonda, yazı alttan üste doğru istiflenmiş ve hat sanatının kurallarına ve standardına uygun bir örnek verilmiştir.

Kadınlar mahfili tarafındaki levhalardan ikisi Kur’an ayetlerine tahsis edilmiştir. Köşeleri hafifçe yumuşatılmış dikdörtgen panolara yazılmış bu ayetlerden ilki Hadid suresinden alınmıştır. (Bkz. Fotoğraf 17) ‘O, Evveldir, Ahirdir, Zahirdir, Batındır. O, her şeyi bilir’ anlamındaki ayet, celi sülüs kalemle iki satır halinde yazılmıştır. Harfler birbirine geçerek hafif bir istif yapılmıştır. Harfler

arasındaki boşluklar, hareke ve mühmel harf işaretleri ile doldurulmuştur.

Aynı hattatın kaleminden çıktığı, yazıların ortak özelliklerinden anlaşılan ikinci ayet levhasında, Nisa suresinin 103. ayetinin son bölümü okunur. (Bkz. Fotoğraf 18) ‘Çünkü namaz, müminlere belli vakitlerde farz kılınmıştır’ anlamındaki ayet, bir evvelki levhada gördüğümüz hatla, celi sülüsle yazılmıştır. İki satır halinde tertip edilmiş yazıda bazı harflerin keşideli olarak yazıldıkları dikkati çeker.

Kadınlar mahfili tarafındaki benzer tertibi gösteren diğer dört levha, kelimelerden seçilmiş ibareler ihtiva eder. Her biri, ayet levhalarında olduğu gibi iki satır halinde düzenlenmiş ve aynı kalemle yazılmış bu ibarelerden ilkinde ‘Ey bilinen Allahım! Seni yeterince tanıyamadım’ münacatı okunur. (Bkz. Fotoğraf 19) Sac levha üzerine, siyah zemine altın yaldızla yazılan bu yazılar, camiye gelenlerin okuyabileceği büyüklükte ve irilikte harflerle yazılmıştır. Harflerin aralarındaki ve üstlerindeki boşluklar diğer levhalardaki uygulamaya benzer bir düzenle tertiplenmiştir.

İkinci kelimelerden seçilmiş ibareler ihtiva eder. (Bkz. Fotoğraf 20) ‘Ey ibadete layık olan Tanrım! Sana gereği gibi ibadet edemedim.’ Levhalar, boyutları, satır düzenleri, hat ve dolgu özellikleri ile büyük bir benzerliğe tanıklık ederler. Sadece metinler ve anlamları farklılık gösterir. Ancak bunda bile ilk kelimenin, dört kelimelerden seçilmiş ibarelerin içeriklerinin de birbirine yakın olmasına özen gösterildiğini ortaya kor.

Nitekim üçüncü levhada da (Bkz. Fotoğraf 21) ‘Ey zikredilmeye layık olan Allahım! Seni layıkıyla zikredemedim’ denilmek suretiyle bu ortaklık sürdürülmüştür.

Sonuncu kelimelerden seçilmiş ibareler ihtiva eder, başka kelimelerle aynı tazarruu tekrarlar. (Bkz. Fotoğraf 22) ‘Ey şükredilmeye layık Allahım! Sana hakkıyla şükredemedim.’ Bu sonuncu levhada hattatın ismini okuruz. Adının Ali olduğunu öğrendiğimiz bu sanatçının sadece bu levhanın değil diğerlerinin de hattatı olduğundan şüphe edilemez.

Bu kenardaki sonuncu levha, müezzinlerin piri kabul edilen Bilal-i Habeşi’nin ismini ihtiva eder. (Bkz. Fotoğraf 23) Bu içerikli levhalara pek çok camide rastlanılır. Dar ve uzun bir levhaya yazılmış yazı, sağda ve solda dilimlerle kartuş içine alınmış ve iki taraftaki boşluklarda Rumi motifiyle yapılan tasarım ile doldurulmuştur. Celi sülüs hatla yazılmış levhada ‘Ya Hazret-i Bilal-i Habeşi?’ daha küçük boyutta ‘Radı’allahü anh’ ibareleri okunur. Levhadaki imzadan hattatın Hattat Ali olduğu öğrenilmektedir.

Harimin kuzey duvarında çerçevesi bir levhaya yine bir hadis yazılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 24) Levhanın altındaki rik’a ile yazılmış imzadan, hattatın Ali Rıza olduğunu, diğer kayıttan ise levhanın 1326 / 1908 de hazırlandığını öğreniyoruz. Güzel bir celi sülüsle, siyah zemin üzerine beyazla yazılmış hadis metni, satır üstüne kaydırılan kelimelerle istiflenmiştir. Ana metin üzerindeki ince kalemle yazılmış satırda talik hattı kullanılmıştır. Hadis, Allah için mescid inşa edenlere,

cennette, Allahın da onlara birer köşk yapacağı müjdesini verir.

Camilerimizde, Allahın, Peygamberin ve ilk dört halifenin isimlerini mihrap civarında ve yüksekte uygun yerlere yazmak veya bu isimleri havi levhaları anmak gibi köklü bir gelenek mevcuttur. Bu isimlere bazı camilerde aşere-i mübeşşereden diğer altı isimle Hz. Peygamberin torunlarının isimleri de eklenir. Böylece bu yazılar, ister okunabilsin, ister logo şeklinde algılsın, Müslümanların anılarında daima canlılığını koruyabilmiş ve bu şahsiyetlere her zaman saygı gösterilmesinin gerekliliği telkin edilmiştir. Umumiyetle, camilerde, mihrabın sağ üst tarafına Allah ismini havi (Bkz. Fotoğraf 25) sol üst tarafa ise Muhammed ismini (Bkz. Fotoğraf 26) içeren levha yerleştirilir. Aşere-i mübeşşereden yalnızca dört halifenin adına yer verilebilecekse, bu, çok kere karşılıklı bir düzenleme ile Ebu Bekir (Bkz. Fotoğraf 27) - Ömer (Bkz. Fotoğraf 28) ve Osman (Bkz. Fotoğraf 29) - Ali (Bkz. Fotoğraf 30) şeklinde tanzim edilir. Yukarıda işaret edildiği üzere, diğer isimler, camilerin iç düzenine göre ve yine belli bir hiyerarşiye uyularak tertip edilir. Bergama Ulu Camiinde bu isimlerin tamamına yer verilmiştir. Bu isimler ayrıntıda küçük farklılıklar gösteren, alçıdan dairevi madalyonlar içine yazılmıştır. Siyah zemine celi sülüs kalemle altın yaldızlı olarak yazılan hatlar nev'inin başarılı örnekleri sayılabilir. Lafza-i Celal, ism-i Nebi ve çiharyar-ı güzün isimlerinden ayrı olarak Talha, (Bkz. Fotoğraf 31) Zübeyr, (Bkz. Fotoğraf 32) Abdurrahman, (Bkz. Fotoğraf 33) Sa'd, (Bkz. Fotoğraf 34) Ebu Ubeyde (Bkz. Fotoğraf 35) ve Said (Bkz. Fotoğraf 36) olmak üzere, cennette hayatta iken müjdelenen on kişiden diğer altısının adlarına da yer verilmiş ve zincir Hasan (Bkz. Fotoğraf 37) ve Hüseyin ile (Bkz. Fotoğraf 38) tamamlanmıştır. Bu levhalarda yine geleneğe bağlı olarak iri sülüsle yazılmış Allah lafzından ayrı olarak ince sülüs kalemle 'Celle Celalühü', Hz. Muhammed'e ait levhada 'Aleyhi's-Selam' ifadeleri de ihmal edilmemiştir. Birinci halifenin adının yanına 'Es-Siddik', ikinci halifenin ismine 'El-Faruk' sıfatları eklenmiştir. Diğer altı ismi ihtiva eden levhalarda bu kişilerin baba adları da zikredilmiştir. Hasan ve Hüseyin'e ait levhalar da dâhil olmak üzere on iki levhada ayrıca 'Allah ondan razı olsun' duası mevcuttur. Sonuncu levhanın altına hem 1324 olarak tarih yazılmış hem de hattat imzasını atmıştır. Böylece bu hatların Hattat Ali tarafından hazırlandığı ve bunların miladi 1905 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, camiin, gözü yormayan ve insanın içine dönmesine imkân veren loş atmosferine, levhalar ve madalyonlardaki yazıların da katılmasıyla, müminlerin huşu içinde ibadet edebilecekleri bir ortam sağlanmış ve bunda adını bilmediğimiz hattatların yanı sıra Hattat Ali'nin de önemli bir katkısı olmuştur, denilebilir.

FOTOĞRAFLARIN LİSTESİ

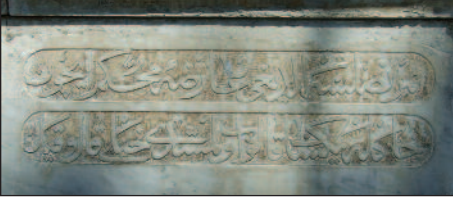

Fotoğraf 1: Bergama Ulu Camii Kitâbesi

1-Enşee hâzâ l-mescid ş-şerîf el-câmi

2- el-latîf sultânü s-selâtinü l-a'zam emîru el-ümeraul-arab

3- ve'l-acem nâsıru l-guzât ve'l-mücâhidîn Bayezîd Hân bin Murâd Hân hallede lâhü mülkehü
fî târih sene ihdâ ve semane mie

Fotoğraf 2: Şadırvan yazılarının birinci beyti

Yıldırım Hân celîlü'ş-şân âli-himmetin

Yabdğı beşyüzyıl evvel işte bu beyt-i celil

Fotoğraf 3: Şadırvan yazılarının ikinci beyti

Her nasılsa aldığı 'ârıza-i muhkem içün

Hâkile yeksân kalub olmuşidi hayli kal ül kil

Fotoğraf 4: Şadırvan yazılarının üçüncü beyti

Her umûr bir vakt-i merhûnun idermiş intizâr
İtdi Hak i'mârma bir 'abd-i faâlin delil

Foto 5: Şadırvan yazılarının dördüncü beyti

Bergama su vakfı nakdinden serâpâ sarfla
Oldı inşâ bir de bu şadırvan-ı zencebil

Foto. 6: Şadırvan yazılarının beşinci beyti

Katresin besmel (e) ile nüş ettiği hengâmda
Ber'-i tâm hâsıl ider ol demde 'atşân-ı âlil

Fotoğraf 7: Şadırvan yazılarının altıncı beyti

Tâk-ı 'arşa çıkmağa darb-ı süreyyâ kasdıyla
Menba'ından eyledi her katresi 'âzm-ı rahil

Fotoğraf 8: Şadırvan yazılarının yedinci beyti
Resm-i masnû'ın göreydi Mânî ü Behzâd eğer
Hayret ile derler idi "Bârekallâh" bî mesil

Foto. 9: Şadırvan yazılarının sekizinci beyti
Aşkı gevher târihîn bî-âba işrâb eyle sen
Akdı kevser-veş şadırvândan çü âb-ı selsebil

Fotoğraf 10 : Bergama Ulu Camii'nin mihrabının genel görünüşü

Fotoğraf 11 : Bergama Ulu Camii'nin mihrâb duvarında bulunan düğümlü küfi yazı

Fotoğraf 12 : Bergama Ulu Camii'nin mihrabında bulunan hadis-i şerif
Kâle'n-Nebiyü 'aleyh's-Selâm: Ehabbü'l-bika 'ila'llahi ta'âlâ el-mesâcid.

Peygamber Aleyhisselâm buyuruyor ki: "Yeryüzünün Allâh ta'âlâya en sevimli gelen köşesi, mesic-
dlerdir".

Fotoğraf 13 : Bergama Ulu Camii'nin mihrabında çözilemeyen yazı

Fotoğraf 14 :
Bergama Ulu
Camii'nin mihrab
üstü yazısı

...Küllemâ dahale
'aleyhâ
Zekerriyâ'l-
mihrâb...
...Zekerriya ne
zaman mihrâba
girse...

Fotoğraf 15 : Bergama Ulu Camii'nin min-
ber alnlığıında bulunan yazı

Hüve's-Samedü'l-Bâki

O, hiç kimseye muhtaç değildir.

Fotoğraf 16 : Bergama Ulu Camii'nin
mihrab üstü yazısının üstündeki yazı

Fotoğraf 17 :
Bergama Ulu
C a m i i ' n i n
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan âyet-i

kerîmelerden
birincisi

Fotoğraf 18 :
Bergama Ulu
Cami'i'nin
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan âyet-i

kerîmelerden
ikincisi

Fotoğraf 19 :
Bergama Ulu
Cami'i'nin
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan
kelâm-ı kibâr-
lardan birin-
cisi

Fotoğraf 20 :
Bergama Ulu
Cami'i'nin
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan
kelâm-ı kibâr-
lardan ikincisi

Fotoğraf 21 :
Bergama Ulu
Camii'nin
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan
kelâm - ı
kibârlardan
üçüncüsü

Fotoğraf 22 :
Bergama Ulu
Camii'nin
kadınlar mah-
fili duvarında
bulunan kelâm-
ı kibârlardan
dördüncüsü

Fotoğraf 23: Bergama Ulu Camii'nin kadınlar mahfili duvarında bulunan Müezzinlerin Piri Bilâl-i Habeşi levhası

Fotoğraf 24: Bergama Ulu Camii'nin içinde levha olarak bulunan hadis-i şerif
 Kâle'n-Nebiyü 'aleyh's-Selâm: Men benâ mesciden lillâhi te'âlâ benâ'llâhü lehü beyten fi'l-cenneti
 Sadaka Habîbullâh ve nataka Resûlullâh sene 1326 ketebehu "Alâ Rızâ"
 Peygamber Aleyhisselâm buyuruyor ki: "Kim Allâh rızası için bir mescid yaparsa, Allâh da Cennet'de ona bir ev yapar". Allâh'ın sevgilisi doğru söylemiş ve Allâh'ın elçisi doğru buyurmuş-
 tur. Bunu, sene 1326 seneyinde Ali Rızâ yazmıştır.

Fotoğraf 25: Lafza-i Celâl

Fotoğraf 26: Muhammed sim-i Şerifi

Fotoğraf 27: Hz. Ebû Bekir

Fotoğraf 28: Hz. Ömer

Fotoğraf 29: Hz. 'Osmân

Fotoğraf 30: Hz. 'Ali

Fotoğraf 31: Hz. Talha

Fotoğraf 32: Hz. Zübeyr

Fotoğraf 33: Hz. 'Abdürrahmân

Fotoğraf 34: Hz. Sa'd

Fotoğraf 35: Hz. Ebû 'Ubeyde

Fotoğraf 36: Hz. Sa'id

Fotoğraf 37: Hz. Hasan

Fotoğraf 38: Hz. Hüseyn

Bergama Halk Kùltürü ve Gruplama Niteleme

Necati Karaçoban

**Bu bildiri PPT formatnda...
Yazılar ve resimlerin kopyalanabileceği bir formatta
kaydedilmesini rica ediyoruz.
Örneğin metin word belgesi olarak, resimler de tiff veya
eps formatında kaydedilebilirbe iyi olur.**

Tip ve Eczacılık
Medicine and Pharmacy

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergamalı Hekim Galenos Physician Galenos From Pergamon

Prof. Dr. Ahmet Adil Tırpan
Babür Mehmet Akarsu
Seda Akarsu

ABSTRACT

Galenos was born in 129 in Pergamon. Existing asklepion in Pergamon caused him to be a famous physician. He approached to his patients philosophically and he tired to explain the diseases philosophically because of his being started to his education with philosophy. In Antique Period philosophers define main factors of life (Prima Materia) in human anatomy; this case leaded him animal dissection and vivisection and so he opened a new era in medicine history. He assigned as doctor of gladiators and he learned human physiology better and he made definitions about his point. His explaining the human behaviors as indicator of illness, his defining breath as spirit and his explaining spreading of spirit in other mean spreading of breath to body as blood circulation has been one of the important explorations of medicine history. Galenos gave priority to diet and pharmaceuticals, he composed main principles at preparing medicines that are availed from drugs so these kinds of drugs are called as "Galenic Preparats".

Key Words: Galenos, Asclepion, Pergamon, Prima Materia, Pharmaceuticals Treatment

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kampüs/Konya

ÖZET

Galenos, 129'da Bergama'da doğmuştur. Bergama'da bir askle-pion bulunması onun ünlü bir hekim olmasının yolunu açar. Eğitimine felsefe ile başlaması nedeniyle hastalarına felsefik olarak yaklaşmış ve hastalıkları da felsefik olarak açıklamaya çalışmıştır. Antik Dönem filozoflarını tanımladığı hayatın temel unsurlarının (Prima Materia) insan anatomisinde tanımlama gayreti onu hayvan disseksiyonuna ve viviseksiyonuna yönelmiş böylece tıp tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Gladyatörlerin doktoru olarak görevlendirilmesi ile de insan fizyolojisini daha iyi öğrenmiş ve bu konuda tanımlamalar yapmıştır. İnsan davranışlarını hastalıkların göstergesi olarak açıklaması, nefesi ruh olarak tanımlaması ve ruhun yani nefesin vücuda yayılmasını kan dolaşımı ile izah etmiş olması tıp tarihinin önemli keşiflerinden biri olmuştur. Diyet ve farmasötik tedaviye öncelik veren Galenos, droglardan elde edilen ilaçların hazırlanmasında temel esasları oluşturmuştur. Günümüzde bu şekilde hazırlanan ekstrelelere "Galenik Preparatlar" denilmektedir.

Anahtar kelimeler: Galenos, Asklepion, Bergama, Prime Materia, Farmasötik Tedavi

Claudios Galenos, 22 Eylül 129'da Bergama'da doğmuş, 200 yılında ölmüştür (Resim: 1). Varlıklı bir mimar olan babası Aelius Nicon, Galenos'un felsefe ya da politika ile ilgilenmesini ister. Lakin Nicon, bir gece rüyasında Sağlık Tanrısı Asklepios'u görür. Onun etkisinde kalarak oğlunu hekim olması için yönlendirir (Gross, 1998: 216; Joseph ve Silverman, 2009: 82).

14 yaşında felsefe eğitimi almaya başlayan Galenos, iki sene sonra Bergama Asklepion'unda tıp tahsiline başlar (Dunn, 2003: 441). Hekim Satyros'un yakın ilgisiyle pratik eğitimini Bergama'da tamamlayan Galenos, mesleki bilgisini artırmak için 149 yılında Smyrna'ya gider. Burada Hipokrates ekolünden gelen hekim Pelops ve filozof Albinus ile çalışır (Singer, 1928: 52; Özmakas, 1993: 9; Prioreshi, 2003: 336). Daha sonra Korinth'e gider ve hekim Numisianus'un¹ denetiminde yoğun bir eğitimden geçer (Prioreshi, 2003: 292-293). Korinth'in ardından İskenderiye Tıp Okulu'na giderek, İskenderiyeli Hekim Heraklianus ile çalışır (Galen, 1962: 183-184).

157 yılında Bergama'ya dönen Galenos, Asya başrahibi tarafından gladyatörlerin cerrahlığına atanır (Gross, 1998: 216; Bayat, 2003: 115). Bu görevinde

1 Galenos'un hocası olan Anatomist Numisianus, 150 yılında Galenos İskenderiye'ye giderken ölmüştür. Numisianus'un ölümünün ardından oğlu babasının çalışmalarına ait tüm notlarını yakmıştır. Prioreshi, Plinio (2003). A History of Medicine (Roman Medicine), Omaha: Horatius Press, s. 292.

Resim 1: Bergamalı Hekim Galenos

geçirdiği üç sene boyunca insan anatomisi hakkındaki bilgilerini iletmiş ve kazanmış olduğu pratik bilgiler, bugünkü harp cerrahisi metotlarının ana hatlarını oluşturmuştur (Yalav, 2008: 60).

Galenos, 161 yılında Roma'ya gider ve Romalı hekimlerin sağlığına kavuşturamadığı hastaları tedavi ederek ün kazanır (Jackson, 1999: 56; Ronan, 2003: 275). Beş sene Romada kaldıktan sonra Bergama'ya geri döner. Ancak 169'da hastalanan Roma İmparatoru Marcus Aurelius (11-180) tarafından Roma'ya geri

çağırılır. Galenos'un Marcus Aurelius'u başarı ile tedavi etmesi saray hekimliğine atanmasına neden olur. Marcus Aurelius'un ardından oğlu Commodus'un (180-192) ve Commodus'dan sonra İmparator olan Septimius Severus'unda (146-211) doktorluğunu yapmıştır (Galen, 1963: 3; Galen, 1998: 5; Dunn, 2003: 441; Mattern, 2008: 20, 82).

Hippokrates'in aksine, cerrahların çok iyi anatomi bilmeleri gerektiğini savunan Galenos'un tıp tarihinde çığır açan en önemli çalışmaları, anatomi ve fizyoloji alanlarında olmuştur. Roma kanunlarının insan kadavraları üzerinde deneysel amaçlı inceleme işlemi yasaklaması, Galenos'u hayvan disseksiyonuna yönlendirir (Trease, 1964: 10). Ancak hayvan disseksiyonuna dayalı gözlemlerinin, insan bedeni için uygulamaya geçirilmesinin hatalı sonuçları olmuştur. Bu duruma örnek olarak; insanlarda olduğunu sandığı ancak sadece çift tırnaklılarda olan rete mirabile² adlı bir anatomik yapıyı ayrıntısı ile tanımlamasını gösterilebiliriz (Singer, 1949: 564; Goddard, 2003: 145; Üstün, 2004: 456; Crivellato ve Ribatti, 2007: 334-335; Aciduman vd., 2008: 101).

Galenos, Hippokrates'in Humoral Patoloji Teorisi ile hekim Erasistratos'un Pneuma Teorisi'nin bir sentezini yaparak, kan dolaşımını felsefi olarak açıklamıştır. Humoral patoloji teorisi, Antik Dönem filozoflarının Prima Materia'larını temel almış ve insan bedeninde şekil bulmuştur. Filozof Thales (M. Ö. 625-545) suyu, filozof Anaksimenes (M. Ö. 588-525) havayı ve filozof Herakleitos (M. Ö. 540-480) ateşi, hayatın temel unsuru (Prima Materia) olarak kabul etmişlerdir (Thomson, 1998: 192, 193, 198). Filozof Pythagoras da (M.Ö. 580 - 500) hayata dörtlü düzenin hakim olduğunu savunmuş ve bunları dört yön, dört temel unsur (toprak, ateş, su ve hava), dört fiziksel özellik (sıcaklık, soğuk-

2 Toynaklı hayvanların beyinlerinin alt kısmında bulunan damar ağı olan "rete mirabile", ilk olarak Khalkedonlu Hekim Herophilos (M.Ö. 335-280) tarafından anatomik fizyolojiye dahil edilmiştir.

luk, kuruluk, nemlilik) ve dört mevsim olarak belirlemiştir (Thomson, 1998: 199). Sicilyalı Filozof Empedokles (M. Ö. 492-432) ise evrenin birbirine zıt ve ikiye özelliğe sahip, dört ana maddeden (hava, su, ateş, toprak) oluştuğunu ileri sürmüş ve Dört Unsur Teorisi'ni ortaya koymuştur. Buna göre; ateş kuru ve sıcak; hava, yaş ve sıcak; su, soğuk ve yaş; toprak soğuk ve kurudur. Unsurlar arasındaki zıtlıkta bir veya iki özellekle meydana gelir. Yaş olan hava ile su arasındaki zıtlık tek özelliği ile sıcak iken; sıcak ve kuru olan ateş, soğuk ve yaş olan havaya iki özelliği ile zıttır. Aristoteles de (M.Ö. 384 - 322) her bir elementin birbirine dönüşebileceğini iddia etmiştir (Thomson, 1998: 367; Bayat, 2003: 98; Güntöre, 2005: 11, 12; Eliaçık, 2010: 130).

Empedokles'in ortaya koyduğu Dört Unsur Teorisi'ni, Hippokrates (M. Ö. 460-370) insan vücudunda aramıştır. İnsan vücudunda belli oranlarda bulunan bu dört unsur, dört organa (kalp, beyin, karaciğer, dalak) ve dört ayrı sıvıya (kan, balgam, sarı safra, kara safra) karşılık gelmekteydi. Bunlar; kara safra, soğuk-kuru olan toprak; kan, sıcak-yaş olan hava; balgam, soğuk-yaş olan su; sarı safra, sıcak-kuru olan ateştir. Humoral Patoloji Teorisi olarak adlandırılan bu kurama göre; tüm hastalıklar insan vücudunun en önemli unsuru olan dört sıvısı, arasındaki dengenin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Vücut sıvılarının artması veya azalmasına bağlı olarak gelişen dengesizlik durumu, bu sıvılardan bazılarının belli şartlar altında birbirine dönüşmelerinden (kara safra hariç) kaynaklanabileceği gibi, dış etkenler; iklim ve beslenmeyle de alakalı olabilirdi (Hippokrates, 1978: 161; Quin, 1997: 225; Uğurlu, 1997: 73-74; Bayat, 2003: 99). Vücutta dengenin yeniden sağlanabilmesi için sıvıların sahip oldukları özelliklere göre tedavi metotları geliştirilmiştir. Örneğin; ateşli hastalıklarda sıcak-kuru özelliğe sahip sarı safra üretimi fazla olduğundan, tedavide soğuk özellikteki maddelerin kullanımı tercih edilmiştir. Hippokrates, bu sıvıların dengesizliği durumunda oluşan hastalığın tüm vücudu etkilediği görüşünü benimserken, Galenos hastalığın sadece belirli organları etkilediği görüşündeydi. Humoral patoloji teorisine sıkı sıkıya bağlı olan Galenos, vücut sıvılarından hareketle karakter tahliline gitmiştir. Galenos'a göre eğer denge sağlam değilse insanlar; sıcakkanlı- sanguine (Kan hükmü altında), soğukkanlı- phlegmatic (balgam salgısının baskın olması durumunda), sinirli- choleric (sarı safranın baskın olması durumunda) ya da melankolik- melancholic (kara safra salgısının baskın olması durumunda) davranış halleri göstermektedirler (Coates, 1955: 102; Arda, 1997: 54-59; Güntöre, 2005: 43; Mattern, 2008: 230).

Keoslu Hekim Erasistratos'un (M. Ö. 304-250) Pneuma Teorisi'ne göre; ruh veya nefes anlamına gelen pneuma, insan vücuduna bir nefesle girer. İlk önce akciğere sonra kalbin sol karıncığına oradan da beyine giden hayati pneuma (doğal ruh), beyinde hayvani pneumaya (hayvani ruh) dönüşür ve sinirler aracılığıyla tüm organlara dağılır. Arterlerin hayati pneumanın kanalları olduğunu düşünen Erasistratos, venlerin kanı, sinirlerin hayvani pneumayı taşıdığını öne sürmüştür (Quin, 1997: 256; Bayat, 2003: 96).

Galenos'a göre, insan vücudu dört humor (kan, balgam, sarı safra, kara safra)

ve üç pneuma (doğal ruh- nefes, hayati ruh- nefes, hayvani ruh- nefes) ile idame ettiriliyordu. Bu teori şöyledir; yenilen besin maddeleri karaciğerde kan oluşturur. Dokuları besleme özelliğine sahip olan bu kan karaciğerde bulunan doğal ruhu alarak, venler (vena cava) vasıtasıyla sağ kalbe getirir. Sağ kalpte hayati ruhla birleşen bu kanın bir bölümü akciğerlere giderek temizlendikten sonra sol kalbe gelir. Kanın diğer bölümü ise kalbin karıncıkları arasındaki deliklerden (olduğunu sandığı) sol kalbe girer. Damarlarda yükselip, dağılıp, çekilerek (damarlardaki kasılma gücüyle) tüm vücuda yayılan kan, beyne ulaşır ve beyni besler (Singer, 1922: 68-69; Singer, 1928: 56, 58; Quin, 1997: 225-226; Hornblower ve Spawforth, 1998: 466; Bayat, 2003: 116; Dunn, 2003: 443; Aciduman vd., 2008: 13).

Galenos'un kan dolaşımı hakkında yapmış olduğu açıklamanın hatalı noktaları olsa da, 17. yüzyıla kadar fizyoloji tarihinde önemli bir ilerlemeyi temsil etmiştir. Nefesi ruh olarak tanımlanmış olması nedeniyle de pagan döneminden sonra tek tanrılı dinlerde de tedavi yöntemleri ruhani açıdan önemsenmiştir.

Solunumun asıl fonksiyonunun, kanı ve kalbi serinletmek olduğunu düşünen Galenos'a göre; akciğerlerden, kalbin sol karıncığına giden damar vasıtasıyla vücuda hava girişi gerçekleşmektedir. Üstelik atardamarlara, toplardamarlardan kan ve derideki gözenekler yoluyla da havadan pneuma girmektedir. Bu şekilde bütün vücut nefes almakla birlikte, bir iç ısı vücudun her tarafına yayılmaktaydı. Bu ısıtılmış havanın, kalbin sol karıncığından sol kulakçığına kapakçık üzerinden geçeceğini fakat kalbin sağ tarafında bu şekilde bir geçiş olmadığını ifade etmiştir (Singer, 1922: 66; Garrison, 1929: 114-115; Gandevia, 1970: 64; Harris, 1973: 272; Mowry, 1985: 50; Nuland, 1995: 32-47).

Erasistratos'un sindirim teorisini benimseyen Galenos, mide ve bağırsakta sindirilen besinlerin bağırsak sıvısı (kilüs) şeklinde, bağırsak zarı damarlarından karaciğere geçtiği ve burada kana dönüştüğü görüşündeydi. Dokuları besleme özelliği kazanan kan karaciğerden vena cava ile sağ kalbe gelmekte ve buradan tüm vücuda yayılmaktaydı. Böylece Galenos'un, Aristoteles'in vücudu besleyip, koruyan ana unsurun kan olduğu kuramının doğrultusunda, vücuda hayat veren, büyümeyi sağlayan merkezin karaciğer olduğu sonucuna ulaştığı görülmektedir (Singer, 1928: 58; Śródka, 2003: 10; Baig vd., 2007: 5; Fullerton ve Silverman, 2009: 83).

Galenos, sindirim teorisi dahilinde, gıdanın kullanılmayan kısmının da dalak tarafından absorbe edilerek, siyah safraya dönüştürüldüğünü ve daha sonra bağırsaklara doğru boşaltıldığını ifade etmiştir (Wear, 1977: 44).

Arterlerin hava ile dolu olduğuna dair yanlış bir inancı ortadan kaldırmış, arterlerin kan ile dolu olduğunu kanıtlamıştır. Arterler ve venler arasındaki farkı belirlemiştir (Quin, 1997: 225; Garber, 2008: 22). Dolaşım sistemine ilgisinden dolayı inferior sinus rectus'a açılan iki anatomik yapıdan biri olan beynin en büyük toplardamarına Galen Veni (vena magna cerebri) adı verilmiştir (Üstün, 2004: 456-457).

Galenos'un spinal anatomi ve fizyoloji üzerine sahip olduğu engin bilgisi,

yaralı hastaya kusursuz bir yaklaşım sergilemesine yol açmıştır. Spinal korda uzunlamasına yapılan kesilerin fonksiyon değişikliği yapmazken, enine kesilerin fonksiyon kaybına neden olduğunu göstermiştir. Spinal kordun yarım kesisi sonrası hemiplejiyi tarif etmiş ve bu veriler doğrultusunda paralize adaleleri, duysal kayıp alanını ve lezyon bölgesini gözlemleyerek, yaralanma seviyesini saptamıştır. Buna göre; II. ve III. omurların üst bölgesindeki zedelenmenin ölümle sonuçlandığını, III. ve IV. omurlar arası zedelenmenin solunumu durdurduğunu, VI. ve VII. omurlar arasındaki oluşabilecek zedelenmenin ise göğüs kaslarını felce uğrattığını tespit etmiştir. Ancak hayvanların VI. ve VII. omurları arasındaki zedelenme sonucunda, diyaframı ile solunum yapabileceğini gözlemlemiştir (Singer, 1928: 58; Galen 1968: 554; Quin, 1994: 394; Gross, 1998: 218; Bayat, 2003: 116; Üstün, 2004: 456).

Nervus laringeus recurrens'i, larinkse kadar takip ederek, gırtlak kıkırdaklarının hareketini kontrol ettiğini belirlemiş ve konuşmayı yöneten organın beyin olduğunu ispat etmiştir (Walsh, 1926: 176-184; Moorman, 1932: 1199; Gross, 1998: 219; Bayat, 2003: 116). Böylece Aristoteles'in öne sürdüğü, konuşmayı yöneten organın kalp olduğu varsayımına bağlı kalarak, sesin göğüsten geldiğini savunan meslektaşlarının tezlerini çürütmüştür (Gross, 1995: 247; Güntöre, 2005: 23). Bu önemli keşfinden dolayı ses teli sinirleri arasındaki dallara Galen Anastomozu veya Galen Halkası denilmiştir.

Periferik sinirlerin "kranial sinirler" ya da "kafa çiftleri" olarak adlandırılan bölümündeki 12 çift sinirden, yedi çiftini tanımlamış ve fonksiyonlarını açıklamıştır. Göze, kulağa, burun deliklerine ve dile giden sinirlerin traselerini tespit etmiştir. Boyun sinirlerinin kesilmesi sonucu omuzun felç olduğunu saptamıştır. Kalbe giden sinirleri keserek kalbi durdurmuş ve sinirlerin kalpten değil, beyinden çıktığını kanıtlamıştır (Gross, 1995: 248; Üstün, 2004: 455; Benli, 2005: 196; Young, 2008: 428; Acıduman vd., 2010b: 69).

Kalp atışları ile nabız arasındaki bağlantıyı kuran Galenos, tanı yöntemi olarak nabız sayma yöntemini kullanmıştır. Nabzın farklı varyasyonlarını sınıflandırarak, nabız ile hastalık arasındaki ilişkiyi kurmuştur. En ünlü gözlemi, bir kadının sevgilisinin adını duymasının nabzını hızlandırmış olduğunu tespit etmesidir (Üstün, 2004: 455; Magner, 2005: 131; Fullerton ve Silverman, 2009: 83).

Böbrek ve mesane üzerinde yaptığı deneyler ile idrarın böbreklerde meydana geldiğini tespit eden Galenos keskin gözlemleriyle, böbreklerden kaynaklanan kanamayla, idrar torbasından kaynaklanan kanamayı dahi ayırt edebilmiştir (Larkey, 1931: 366-367). Kanın böbreklerde temizlendiğini ve aşırı suyun böbrekler yoluyla kandan ayrıldığını saptamıştır (Marketos vd., 1993: 290). Kullandığı tanı yöntemlerinden biride idrar muayenesidir. Şeker hastalarının aşırı derecede idrar çıkarttığını belirtmiş ve hastalığı da "idrar diyaresi" olarak isimlendirmiştir (Papavramidou ve Christopoulou-Aletra, 2005: 159).

Aristoteles ve Hippokrates gibi embriyo üzerine çalışmalar yapan Galenos'a göre gebelik dört evrede gerçekleşmektedir. Bunlar; 1. evre: semen, 2. evre: regl

kanı, 3. evre: şekillenmiş vücut 4. evre: kemiklerdir (Galen, 1992: 92-95, 102).

Tedavide cerrahiye ikinci planda tutan Galenos, diyet ve farmasötik tedaviyle cevap alınmadığı durumlarda cerrahiye başvurulması gerektiğini savunmuştur. Arter kanamalarında damarların bağlanması gerektiğini, ampütasyon ve prensiplerini ortaya koymuş, kanserli vakalarda ameliyat şart ise radikal bir ameliyatın gerekliliğini vurgulamıştır (Yalav, 2008: 48).

Hippokrates ve Celsus gibi trepanasyonu tedavi amacıyla kullanmıştır. Eserlerinde, geliştirdiği trepanasyon tekniklerinden, ameliyat esnasında kullandığı cerrahi aletlere kadar detaylı bir biçimde bilgi vermiştir. Hidrosefali ile ilgili çalışmalar yapmış, bu çalışmaları sonucunda; dört çeşit hidrosefali tanımlamış, beyinin hangi bölgelerinde görüldüğünü belirtmiş ve ameliyatla iyileştirme önermiştir (Missios, 2007: 5, 7).

Aps'e'yi ilk kez tanımlayan Galenos'un enfeksiyon önerilerinin, cerrahinin gelişmesinde olumlu etki yaptığı söylenemez (Acar ve Öncül, 2007: 35). Yara iyileşmesi için iltihaplanmanın gerekli olduğuna inanması; Ortaçağ boyunca dahi cerrahlar tarafından benimsenmiş ve yaraların aseptik olarak iltihaptan temizlenmesi için gayret gösterilmemesine sebep olmuştur.

İlk defa Hippokrates tarafından tanımlanan tüberküloz hastalığı için ilk tedavi önerileri Galenos tarafından yapılmıştır. Galenos tüberkülozu, akciğerin, göğsün veya boğazların ülserasyonu, düşük ateş ile vücudun zayıflaması olarak tanımlamış ve nadiren bulaşan bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Ateş, terleme ve öksürükle kan tükürmeyi (hemoptizi) erken belirtiler olarak değerlendirmiştir. Hastalığın, dinlenme, egzersiz, göğüs yakıları, öksürüğün önlenmesi, diyet, kusturucu ve müşil ile tedavi edilmesini öngörmüştür (Otkun, 2001: 71; Barış, 2002: 338; Mattern, 2008: 6).

Deri yüzeyinden dışa doğru çıkıntı yapan, sancılı, kırmızı renkli, genellikle ülserleşebilen ve yavaş büyüyen şişliklere yengece benzer görünümü nedeniyle Hipokrat tarafından Karkinos (Grekçe), Galenos tarafından Cancer (Latince) adı verilmiştir. Humoral patoloji teorisinden hareketle, Hippokrates gibi Galenos da tümör oluşumundan kara safrayı sorumlu tutmuştur. Galenos, en sık rastlanılan kanser türünün meme kanseri olduğunu belirtmiş ve meme kanserinin gelişmesinde en önemli etken olarak melankolik olma halini göstermiştir. Ameliyatın tek tedavi yolu olduğunu ve tüm lezyonun alınmasının mümkün olduğu erken bir safhada yapılması gerektiğini fark etmiştir. Ancak hatalı olarak memedeki tümör çıkarıldıktan sonra kanamanın durdurulmayarak kara safranın mutlaka akıtılması gerektiğini savunmuştur (Sanders-Goebel, 1991: 79; Donegan ve Spratt, 2002: 2-3, 5; Ader, 2007: 233). Galenos, tümörleri, doğaya uyan (gebelik durumunda uterusun gelişimi), doğayı aşan (hipertrofi) ve doğaya karşı olan (malign tümörler) şeklinde üç gruba ayırmıştır (Atıcı, 2007: 198).

Epilepsi'yi oluşum nedenlerine göre üç grupta incelemiştir. Bunları; hastalık sebebinin beyinde olduğu (idyopatik epilepsi), beyin dışındaki organlardan kaynaklanan hali (sempomatik epilepsi) ve kan, balgam, safraya bağlı olarak

hastalıkların seyri başta yaygın olduğu hali şeklinde tarif etmiştir. Sık nöbet geçiren hastalarda görülen karakter değişikliklerinin de üzerinde durmuştur (Bennett, 1992: 6-7).

Galenos ilk egzersiz fizyologudur. Bergama'da gladyatörlerin cerrahlığını yaptığı dönemde diyet, masaj ve egzersiz konularında uzmanlaşmıştır. Deneysel çalışmalarla egzersizin etkilerini irdelemiş, sağlıklı bir vücuda sahip olabilmek için düzenli olarak egzersiz yapılmasının gerekliliğini önemle vurgulamıştır (Tan, 1999: 289; Tipton, 2003: 5, 8).

Masajı tedavi bir metodu olarak öneren Galenos, sert, hafif, orta olarak sınıflandırdığı masajın nasıl ve hangi durumlarda yapılması gerektiğini de ayrıntısıyla açıklamıştır (Hefti vd., 2007: 20).

Yaşlılığı doğal bir hastalık olarak kabul eden ve sağlığın bozulması durumunu vakitsiz gelen yaşlılık olarak tanımlayan Aristoteles'in aksine Galenos, yaşlılığın bir hastalık olmadığını, yaşlanmanın doğal ve olağan bir süreç olduğunu savunmuştur. Yaşlılıkta çeşitli yakınmaların olduğunu kabul etmekle birlikte, bu durumu dört humor arasındaki dengesizlik ile açıklamıştır. Soğuk ve kuru karakteristiklerin yaşlılıkta baskın olduğunu ve alınacak tedbirlerin "ısıtıcı" ve "nemlendirici" özellikte olması gerektiğini ifade etmiştir. Yaşlılarda hastalıklı organı güçlendirmek için de diyet, masaj ve egzersiz önerilerinde bulunmuştur. Ancak egzersizlerde aşırıya kaçılmaması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Uygulanacak diyetinde kolay sindirilebilir yiyecekler ihtiva etmesi gerektiğini belirtmiş, balık, incir, erik ve kuru meyveler hazırladığı listede ilk sıraları almıştır (Dobrowolski, 1971: 68-69, 72, 76; Aciduman ve İlgili, 2010a: 42, 46).

Kan alma (flebotomi) ve boşaltım, tedavide sıklıkla başvurduğu metotlar arasında yer almıştır. Hirudoterapi'nin (sülük ile tedavi) fazla kanı vücuttan uzaklaştırarak, bozulan sıvı dengesinin sağlanmasına yardımcı olacağını belirtmiştir (Hoşnüter vd., 2003: 177). Yaralanmalar ve bazı hastalıkların tedavisi için termal suların önemini vurgulamıştır. Termal suların ve sıcak banyonun verimli olması için hangi sırayı takip edilerek yapılması gerektiğini dahi anlatmıştır (Yegül, 1992: 354; Er, 2004: 117). Kalıcı ağrılar ve şişliklerle; eklem, kemik ve kas hastalıkları için sıcak çamur tedavisinin uygulanmasını önermiştir (Strauss vd., 2002: 302-309).

Droglardan elde edilen ilaçların hazırlanmasında temel kurallar oluşturmuş ve hazırladığı tüm ilaçlar için tam bir dozaj sistemi meydana getirmiştir. Günümüzde bu şekilde hazırlanan ekstrelelere (hammadde) "Galenik Preparatlar" denilmektedir. Yaklaşık olarak 540 bitkisel ilaca, 180 hayvansal ve 100 mineral madde eklemiştir (Karamanoğlu, 1977: 8). Tedavide basit ilaçların yanı sıra çoklu ilaç kullanımının etkili ve hızlı bir iyileşme sağlayacağı fikrinden hareket etmesi, onun Polifarmasi'nin (Polypharmacy) kurucusu olarak anılmasına sebe-

3 Asklepios'un kızlarından biri olan Şifa Tanrıçası Panecea (Panakeia), bitkiler ile her hastalığın iyileşebileceği fikrini temsil eder. Grimal, Pierre (1997). Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

biyet vermiştir (Singer, 1922; 122).

Başta haşhaştan elde edilen afyon olmak üzere, güzel avrat otu (atropa belladonna) ya da banotu (hyoscyamus niger), ebucehil karpuzu (cologuinte) ve noel gülü (helleboius) üzerinde çalışmalar yapmıştır. Özellikle, afyon içeren ilaçlar üzerinde çalışan Galenos, bu tür ilaçları panacea³ (deva-yı kül, her derde deva) olarak sınıflandırmıştır. Bunların bedensel ve ruhsal hastalıkların yol açtığı bütün ağrıları, endişeleri ve sıkıntıları giderici özelliklere sahip olduklarını belirtmiştir (Köknel, 2002: 204). Galenos'un diğer bir muhteşem formülü, kısacası Hiera Picra'sı (kutsal acı); Sokotra sarısabır (aloe), tarçın, mastik, Asarum (yılanyastığı otu), Xylobalsumum, safran ve bal karışımından meydana gelmekteydi (Power, 1911: 250).

Ancak Galenos, içinde engerek eti de dahil olmak üzere 70'den fazla aktif madde bulunan "Theriac" (Tiryak) ile büyük şöhret kazanmıştır. Pontus Kralı VI. Mithridates "Eupator" (M. Ö. 134-63), zehirlenmeye karşı korunmak amacıyla içinde madensel ve bitkisel kökenli yaklaşık 50, hayvansal kökenli 4 drog bulunan özel bir panzehir hazırlamıştır. Mahkumlar üzerinde yaptığı deneylere dayanarak "her türlü venom ve zehirli maddeye" karşı kullanılabilir hale getirdiği bu panzehir "Mithridaticum" adıyla uzunca bir süre kodekslerde yer almıştır⁴ (Dale, 1957: 425; Wheelwright 1974: 80; Köknel, 2002: 204). Deneysel olarak aynı zehrin giderek artırılan dozuna karşı insanların bağışıklık kazanabileceğini kanıtlamaya çalışan Mithridates de zehirlenmekten korktuğu için, düzenli olarak, bu panzehiri kullanmıştır. Roma İmparatorluğunun, Pontus Krallığına son vermesi esnasında Mithridaticum Romalılarının eline geçmiştir. Roma İmparatoru Neron'un hekimi Andromachus, Mithridaticum'un içeriğindeki madde sayısını 54'ten 70'e (bazı kaynaklarda 64) çıkartmıştır. Zamanla içeriğinde bazı değişiklikler yapılarak Theriac adı verilen bu karışıma son hali Galenos tarafından verilmiş ve onun Panacea listesinde en üst sıralarda yer almıştır. Bu karışım "Theriacum" adıyla 18. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Nutton, 1985: 139, 142; Swain, 1998: 377; Magner, 2005: 130-131).

Diğer ünlü bir formülü de "unguentum" veya "ceratum refrigerans" olarak adlandırdığı soğuk krem ya da gül suyu merhemidir. Su-badem yağı emülsiyonu'nu beyaz balmumu ve kokulu güllerle hazırlamıştır (Magner, 2005: 129-130).

Bu ilaçlar dönemin eczaneleri olarak adlandırılabilir dükkanlarda (apothecary) yapılır ve yine bu dükkanlarda satışa sunulurlardı. Galenos'un önemle tavsiye ettiği, Panacea olarak sınıflandırdığı ilaçlarda bu dükkanlarda daima hazır bulundurulmuştur. Bu tür ilaçların üzerlerine Galenos'un önerilerine uygun olarak hazırlandıklarını ve onun onayından geçtiğini simgeleyen terra sigillata basılmıştır. Erken dönemde terra sigillata üzerinde yer alan keçi başı betimleri, geç dönemde yerini Tanrıça Diana'nın (Artemis) tasvirlerine bırakmıştır. Bu betimlerin biçimleri her yıl değiştirilerek, ilaçların yıllık denetimden geçir-

4 Osmanlılarda ve günümüzde bile kullanılan "Mesir" (Mesir macunu) kelimesi de bundan gelmektedir.

ilmeleri sağlanmıştı (Wotton, 1910: 53; Dannenfeldt, 1984: 174-175; Sonnedecker, 1986: 20, 489).

Yüze yakın yazılı eseriyle günümüze 83 tür ilaç yapımını miras bırakan Galenos'un ilaçla tedavide temel ilkesi; soğuk ilaçların-sıcak hastalıklar için, sıcak ilaçların soğuk hastalıklar için kullanılmasıdır.

Galenos'un tıba katkıları bu kadarla sınırlı değildir. Bu konuda şunları eklemek mümkündür:

Ön çapraz bağ ile ilgili ilk bilgiler Galenos'a aittir. M.S. 2. yüzyıla kadar çapraz bağların sinir sisteminin bir parçası ve kasılabilir özellikleri olduğu fikri hakim iken Galenos çapraz bağları, diartrodial (menteşe) eklemlerin anormal hareketlerini kısıtlayan statik yapılar olarak tanımlamıştır (Galen, 1968: 22, 90, 151; Sebik, 1999: 363).

Migren terimi ilk kez Galenos'un kullandığı, Grekçe yarım baş anlamında olan "hemicrania" kelimesinden türetilmiştir (Dudani vd., 2001: 95).

Galenos, çam kozalağına benzeyen görüntüsü nedeniyle pineal bezi, konareion (Latince conarium) olarak adlandırmıştır. (Palaoğlu ve Beşkonaklı, 1998: 14).

Deliryum⁵, primer olarak dikkat bozukluğunun ön planda olduğu, bilişsel değişikliklerle karakterize, bilinçlilik düzeyinde geçici bir bozukluk olarak ifade edilmektedir. Galenos bu halin primer (idiopathic) ve sekonder (symptomatic) tiplerini tarif etmiştir (Taylor ve Lewis, 1993: 742).

Skolyoz, lordoz ve kifoz terimleri ilk olarak Galenos tarafından tanımlanmış ve bu fonksiyonel omurga sorunlarına neden olabilecek etkenleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Hippokrates'in kullandığı distraksiyon cihazının yanı sıra göğüs sargıları, ceketler ve düzenli egzersizler ile bu omurga deformitelerinin tedavi edilebileceğini ileri sürmüştür (Savaş, 2003: 33; Vasiliadis vd., 2009: 5-7, 10, 12).

Eyliya Çelebi Seyahatname'de, günümüzdeki "Galenik Farması"nin ilham kaynağı, ismini aldığı kaynak kişi, İslam dünyasında "Calinus" (Calinos) olarak tanınan ünlü hekim Galenos'tan övgü ile bahseder.

Eyliya Çelebi, Edirne Bayezid Han Bimaristan'ını (hastane-tıp okulu) gezerken buradaki uzman hekimlere, Calinos (Galenos), Eflatun (Platon), Sokrat (Sokrates), Filikos⁶ (Acarania'lı Hekim Philip), Aristetatis (Aristoteles) ve Fisigoras'ın (Pythagoras) ilimlerinin öğretildiğini ifade etmiştir (Çelebi, 1984: 285; Çelebi, 1986b: 361). Ayrıca Bitlis Hanı Abdal Han'dan övgü ile söz ederken, Abdal Han'ın felsefe, kimya ve simya bilimlerine hakim olmasının yanı sıra

5 Deliryum terimi ilk kez Celsus (M. S. 1. yy) tarafından kullanılmış ve onun tarafından histeri, depresyon ve mani tablolarından ayrılmıştır. Anderson, David (2005). "Preventing Delirium in Older People", British Medical Bulletin 73 and 74, 25-34: s. 25.

6 Büyük İskender'in askeri hekimi ve yakın arkadaşısıdır. Dalla-Vorgia P, Lascaratos, J., Skiadas P. and Garanis-Papadatos T., (2001). Is consent in medicine a concept only of modern times?, Journal of Medical Ethics 27: s. 59-61: s. 60; Arrian, (1976). Anabasis Alexandri, Vol. I, London, 134-7.

başarılı bir hekim ve cerrah olduğunu; Colinos'un (Galenos) ve diğer hekimlerin sadece yaşadıkları dönemlerin ünlü hekimleri olduklarını, Abdal Han'ın ilminin ise hepsinden daha üstün olduğunu dile getirmiştir (Çelebi, 1986b: 491).

İstanbul'u çeşitli afetlere karşı koruyucu özelliklere sahip mermer sütunları tanıtırken burada Galenos'un yaptırıldığı bir sütun olduğunu aktarır. Galenos (Calinus), Altımermer denilen yerde bulunan bu sütunun üzerine, mermerden yapılmış, tek kaide üzerinde karşılıklı duran, iki figürlü bir heykel yerleştirilmesini ister. Bu heykellerden biri beli bükülmüş yaşlı bir erkek figürü, diğeri asık suratlı, yaşlı bir kadın figürüdür. Erkek ile kadın geçimsizlik yaşadıklarında bu sütunu kucaklarsa mutlaka ayrılırlarmış⁷ (Çelebi, 1983: 47; Çelebi, 1986a: 41).

Galenos'un (Calinos), Gazze'deki Mermas Kenti'nde öldüğünü iddia eden Evliya Çelebi, onun hala şehrin büyüklerinin nazarında saygı gördüğünü dile getirmiştir (Çelebi, 1982: 93).

KAYNAKLAR

- Acar, Ali ve Öncül, Oral (2007). "Cerrahi Alan İnfeksiyonları", *Klinik Dergisi*, 20 (2), 35-46.
- Acıduman, Ahmet- Er, Uygur ve Belen, Deniz (2008). "Geç Osmanlı Dönemi Eserlerinden Bursalı Ali Münflî 'nin Cerrahnâme'sinde Nöroşirürji Bölümleri", *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 18 (1), 5-15.
- Acıduman, Ahmet ve İlgili, Önder (2010a). "İbn Sînâ'nın El-Kânûn Fi't-Tıbb Adlı Eserinde "Geriatrı" ile İlgili Bölümler", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63 (2), 41-47.
- Acıduman, Ahmet- Arıttürk, Işıl ve İlgili, Önder (2010b). "Efesli Rufus'un Nöroanatomi Çalışmaları", *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 20 (2), 64-69.
- Ader, Robert (2007). *Psychoneuroimmunology*, (4. Baskı), California: Academic Press.
- Arda, Berna (1997). *Batı Ortaçağ'ında Hastalık Kavramı*, Ankara: Güneş Kitabevi.
- Atıcı, Elif (2007). "Tıp Tarihinde Kanser ve Lösemi", *Türk Onkoloji Dergisi*, 22(4), 197-204.
- Baig, N. Mirza-Chishty, Faheem- Immesoete, Phillip and Karas, S. Chris (2007). "The Eastern Heart and Galen's Ventricle: A Historical Review of The Purpose of The Brain", *Neurosurg Focus*, 23 (1): E3, 1-6.
- Barış, Y. İzzettin (2002). "Dünyada Tüberkülozun Tarihçesi", *Toraks Dergisi*, 3(3), 338-340.
- Bayat, Ali H. (2003). *Tıp Tarihi*, İzmir: Sade Matbaa.
- Benli, Kemal (2005). "Periferik Sinir Cerrahisinin Önemi", *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 15 (3), 196-197.
- Bennett, L. Thomas (1992). *The Neuropsychology of Epilepsy*, New York: Plenum Press.
- Coates, Albert (1955). "Handmaidens of Healing: The History of Surgery Until the End of the Eighteenth Century", *The Australian Journal of Physiotherapy*, 1 (3), (July 1955), 101-106.
- Crivellato, Enrico ve Ribatti, Domenico (2007). "Soul, Mind, Brain: Greek Philosophy and the Birth of Neuroscience", *Brain Research Bulletin* 71, 327-336.
- Dale, H. Henry (1957). "Medicinal Treatment: Its Aims and Results", *British Medical Journal* 24, (August 1957), 423-427.
- Dannenfeldt, H. Karl (1984). "The Introduction of A New Sixteenth-Century Drug: Terra Silesiaca", *Medical History* 28, 174-188.
- Dobrowolski, L. (1971). "History of Geriatrics", *Geriatrics*, 26 (4), 68-76.

7 Galenos ve Hippokrates Divan Edebiyatı'nda aşk hastalığına çare bulan hekimler olarak kabul görmüşlerdir. Özmakas, Yavuz (1993). *Bergamalı Galenos*, *Bergama Belleten* 4, s. 8-12: s. 8.

- Donegan, L. William ve Spratt, S. John (2002). *Cancer of the Breast*, (5. Baskı), Philadelphia: Saunders Company.
- Dudani, Ajay- Chudgar, V. Darshan ve Goudinho, Sheldon (2001). "Ophthalmoplegic Migraine", *Journal of the Bombay Ophthalmologists' Association*, 11 (3), 95-98.
- Dunn, P. (2003). "Galen (AD 129–200) of Pergamun: Anatomist and Experimental Physiologist", *Arch Dis Child Fetal Neonatal* 88, 441–443.
- Eliacıık, Muhittin (2010). "Sihhat u Maraz'da Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi", *Mukaddime* 1,125-141 Er, Yasemin (2004). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erhat, Azra (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Evliya Çelebi (1982). *Seyahatnâme (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin)*, (Haz.; İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi (1983). *Seyahatnâme*, (Haz.; İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi (1984). *Seyahatnâme (Rumeli- Solkol ve Edirne)*, (Haz.; İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1986a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 1-2, (Sad.;Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Evliya Çelebi (1986b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 3-4, (Sad.;Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Fullerton, B. Joseph ve Silverman, E. Mark (2009). "Claudius Galen of Pergamun: Authority of Medieval Medicine", *Clinical Cardiology* 32, 82-84.
- Galen (1962). *On Anatomical Procedures: The Later Books (De Anatomicis Administrationibus)* (Trans. Wynfrid L. H. Duckworth), Cambridge: Cambridge University Press.
- Galen (1963). *Galen on the Passions and Errors of the Soul*, (Trans. Paul W. Harkins), Ohio: Ohio State University Press.
- Galen (1968). *On the Usefulness of the Parts of the Body*, Volume 2, (Trans. Margaret T. May), New York: Cornell University Press.
- Galen, (1992). *On semen*, (Trans. Phillip De Lacy), Berlin: Akademie Verlag.
- Galen (1998). *Galen on Antecedent Causes*, (Trans. R. J Hankinson), New York: Cambridge University Press.
- Galen (2006). *On Diseases and Symptoms*, (Trans. Ian Johnston), New York: Cambridge University Press.
- Gandevia, Bryan (1970). "The Breath of Life: An Essay on the Earliest History of Respiration", *The Australian Journal of Physiotherapy*, XVII (2), 57-69.
- Garber, Adam (2008). "History of the Circulatory System: Discovery of the Basics", *The University of Western Ontario Medical Journal*, 77(2), 22-24.
- Garrison, H. Fielding (1929). *An introduction to the History of Medicine*, Philadelphia: W.B. Saunders Company.
- Goddard, Shannon (2003). "A History of Gross Anatomy – Lessons for the Future", *Historical Review*, 80 (2), 145-147.
- Graves, Robert (2004). *Yunan Mitleri*, İstanbul: Say Yayınları.
- Gross, G. Charles (1995). "Aristotle on the Brain", *The Neuroscientist*, 1 (4), 245-250.
- Gross, G. Charles (1998). "Galen and Squealing Pig", *History of Neuroscience*, 4 (3), 216-221.
- Güntöre, Ö. Sibel (2005). *Tıp ve Felsefe*, Adana: Nobel Kitabevi.
- Harris, C. R. S. (1973). *The Heart and the Vascular System in Ancient Greek Medicine: From Alcmaeon to Galen*, Oxford: Clarendon Press.
- Hefti, Fritz- Brunner,Reinald- Hasler, Carol- Jundt, Gernot ve Freuler, Franz (2007). *Pediatric Orthopedics in Practice*, Berlin-Heidelberg: Springer.
- Hippocrates (1978). *The Nature of Man, Hippocratic Writings*. (Trans. J. Chadwick and W.N. Mann) Harmondsworth: Penguin.

- Hornblower, Simon ve Spawforth, Antony (Eds.) (1998). *The Oxford Companion to Classical Civilization*, New York: Oxford University Press.
- Hoşnuter, Mübin-Demircan, Nejat- Ünalacak, Murat- Kargı, Eksal- Aktunç, Erol ve Babucçu Orhan (2003). "Modern Tıbbın Yeniden Keşfettiği Bir Alternatif Tedavi Metodu: Hirudoterapi", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 7(4), 177-179.
- Jackson, Ralph (1999). *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, İstanbul: HomerKitabevi.
- Karamanoğlu, Kamil (1977). *Farmasotik Botanik*, (2. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları.
- Koloğlu, Timur (2005). "Hipokrat", *Nobel Medicus Portreler* 1/1, 32-35.
- Köknal, Özcan (2002). "Modern Psikofarmakolojinin Ellinci Yılında Türkiye'de ve Dünyada Psikofarmakoloji ve Psikofarmakolojik Araştırmaların Tarihçesi", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni* 12(4), 201-210.
- Larkey, V. Sanford (1931). "Galen: Greek, Medievalist and Modern", Part II, *California and Western Medicine*, XXXIV (5), 366-369.
- Magner, N. Lois (2005). *A History of Medicine*, 2. Baskı, Boca Raton, Florida: Taylor and Francis Group.
- Marketos, S. G.- Eftychiadis, A. G. ve Diamandopoulos, A. (1993). "Acute Renal Failure According to Ancient Greek and Byzantine Medical Writers", *Journal of the Royal Society of Medicine* 86, (May 1993), 290-293.
- Mattern, P. Susan (2008). *Galen and the Rhetoric of Healing*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî (2007). *Mesnevi*, Cilt I-VI, (Çev.: Derya Örs), Konya: Sebat Ofset.
- Missios, Symeon (2007). "Hippocrates, Galen and the Uses of Trepanation in the Ancient Classical World", *Neurosurg Focus*, 23 (1): 11, 2007, 1-9.
- Moorman, Lewis (1932). "We Owe A Cock to Aesculapius", *Southern Medical Journal*, XXV (12), 1197-1202.
- Mowry, Bryan (1985). "From Galen's Theory to William Harvey's Theory: A Case Study in the Rationality of Scientific Theory Change", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 16 (1): 49-82.
- Nuland, B. Sherwin (1995). *Doctors—The Biography of Medicine*. New York: Vintage Books.
- Nutton, Vivian (1985). "The Drug Trade in Antiquity", *Journal of the Royal Society of Medicine* 78, (February 1985), 138-145.
- Otkun, Metin (2001). "Tüberküloz Tedavisinde Temel İlkeler ve Direnç Sorunu", *Klimik Dergisi*, 14 (2 1), 71-82.
- Özmaç, Yavuz (1993). "Bergamalı Galenos", *Bergama Belleten* 4, Nisan 1993, 8-12.
- Palaoglu, Ö. Selçuk ve Beşkonaklı, Etem (1998). "Pineal Bez ve Yaşlanma", *Geriatrici*, 1(1), 13-18.
- Papavramidou, Niki ve Christophoulou-Aletra, Helen (2005). "Diabetes and the "Natural Faculties" in the Galenic Treatises", *Hormones*, 6 (2):157-159.
- Power, D'Arcy (1911). "Hiera Picra", *British Medical Journal* 2, (29 July 1911), 250.
- Prioreschi, Plinio (2003). *A History of Medicine (Roman Medicine)*, Omaha: Horatius Press.
- Quin, C. E. (1994). "The Soul and the Pnuma in the Function of the Nervous System After Galen", *Journal of the Royal Society of Medicine* 87, (July 1994), 393-395.
- Quin, C. E. (1997). "The ideas of Thomas Kuhn in Relation to Medical Advances in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of the Royal Society of Medicine* 90, (April 1997), 225-228.
- Ronan, A. Colin (2003). *Bilim Tarihi; Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Çev. Eklemeddin İhsanoğlu - Feza Günergün), Ankara: Tübitak.
- Sanders -Goebel, Pamela (1991). "Crisis and Controversy: Historical Patterns in Breast Cancer Surgery", *Canadian Bulletin of Medical History / Bulletin Canadien D'Histoire de la Médecine* 8, 77-90.
- Savaş, Serpil (2003). "Skolyozun Konservatif Tedavisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 33-38.
- Sebik, Ahmet (1999). "Ön Çapraz Bağ Yaralanmalarının Tedavisinde Tarihsel Gelişim", *Acta Orthop*

- Traurnatol Turc 33, 363-368.
- Singer, A. Charles (1922). *Greek Biology and Greek Medicine*, Oxford: Clarendon Press.
- Singer, A. Charles (1928). *Short History of Medicine*, Oxford: Clarendon Press.
- Singer, A. Charles (1949). "Section of the History of Medicine: Galen as a Modern", *Proceedings of the Royal Society of Medicine XLII*, 563-570.
- Sonnedecker, Glenn (1986). *Kremers and Urdang's History of pharmacy*, Madison, WI American Institute of the History of Pharmacy.
- Śródka, A. (2003). "The Short History of Gastroenterology", *Journal of Physiology and Pharmacology* 54(3), 9-2.
- Strauss ve Blasche, Gerhard- Ekmekcioglu, Cem- Vacariu, Gerda- Melchart, Herbert- Fialka ve Moser, Veronika- Marktl, Wolfgang (2002). "Contribution of Individual Spa Therapies in the Treatment of Chronic Pain", *The Clinical Journal of Pain*, 18 (5), 302-309.
- Swain, Simon (1998). *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50-250*, Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, David ve Lewis, Shon (1993). "Delirium", *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 56: 742-751.
- Tan, Benedict (1999). "Manipulating Resistance Training Program Variables to Optimize Maximum Strength in Men: A Review", *Journal of Strength and Conditioning Research*, 13 (3), 289-304.
- Thomson, George (1998). *Eski Yunan Toplumuna Üzerine İncelemeler: İlk Filozoflar*, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Tipton, M. Charles (2003). *Exercise Physiology: People and Ideas*, New York: Oxford University Press.
- Trease G. E. (1964). *Pharmacy In History*, Bailliere, London: Tindall and Cox. Limited.
- Uğurlu, Cemil (1997). "Hipokrat", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50 (2), 67-78.
- Üstün, Çağatay (2004). "Galen and His Anatomic Eponym: Vein of Galen", *Clinical Anatomy* 17, 454-457.
- Vasiliadis, S. Elias- Grivas, B. Theodoros ve Kaspiris, Angelos (2009)." Historical Overview of Spinal Deformities in Ancient Greece", *Scoliosis*, 4 (6), 1-13.
- Walsh, Joseph (1926). "Galen's Discovery", *Annals of Medical History* 8, 176-184.
- Wear, Andrew (1977). "The Spleen in Renaissance Anatomy", *Medical History* 21, 43-6.
- Wheelwright, E. Gray (1974). *Medicinal Plants And Their History*, New York: Dover Publications.
- Wotton, C. A. (1910) *Chronicles of Pharmacy, II*, London: Macmillan Publications.
- Yalav, Erdoğan (2008). *Tanrısal Gücün Elçileri; Antik Çağda Tıp Aletleri*, İstanbul: Amerikan Hastanesi Yayınları.
- Yegül, Fikret (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Newyork: MIT Press.
- Young, C. Gavin (2008). "Early Evolution of the Vertebrate Eye—Fossil Evidence", *Evo Edu Outreach* 1, 427-438.

Antik Sağlık Merkezi Allinoi ve Hastanesi Allinoi, ancient health center and hospital

Ahmet Yaraş

ABSTRACT

As a result of the excavations conducted in Pasha Thermal Spa Region, 18 kilometres northeast of Bergama, a new health center has been introduced to the world of archeology. In 2000 scientific evidence indicated that this health center was Allianoi. The scientific excavations between 1998-2006 were only allowed to be carried out for nine years.

Allianoi covers a surface of 40.000 square meters. Topographically and on account of its being on the antic route it is conveniently located. The fact that Allianoi, with its climate, fauna, cold and hot water sources is situated in a valley very rich in oxygen makes it a suitable place to be a health center.

Philological, epigraphic and archeological findings emphasize its importance for history, hydrology, architecture and archeology.

The thermal water in Allianoi which was mentioned by Aristides in his work, Hieroi Logoi was used in the Roman Spa until last year and had a temperature of 45°C. This water contained different minerals to treat rheumatical illnesses. The most important philological source about Allianoi is Aelius Aristides, an orator of Mysia. In Hieroi Logoi he gives detailed

- Yrd. Doç. Dr. Ahmet YARAŞ Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
TR-22030 EDİRNE www.allianoi.org Mail: ahmetyaras@hotmail.com

information particularly about Pergamum Asklepieion and consequently about the history of medicine in western Anatolia. Besides, we can also find some information about the medical practices which were performed in the first quarter of the second century A.D. In his *Secret Tales*, he mentions Allianoi twice, reporting that he stayed in here due to his health problems, that he had a sore throat and consistently vomitted but after drinking the thermal water he recovered. He is the contemporary of Galenos of Pergamum. The second and more important source about Allianoi is Galenus of Pergamum.

When it comes to the epigraphic finds from the excavations the inscriptions of sacrificial offerings to Asklepius and Hygeia are among the most important evidence about the health center.

Within a place in the south of Decumanus two half- buried pithoi, used in this place, have been excavated. Taking the inscription and other findings into consideration we come to the conclusion that Allianoi continued to be used as a health center in 5-6 centuries A.D.

Among sculptures about the cult of Asklepios. Furthermore, other pieces of sculptures uncovered contribute to show Allianoi's wealth and how closely it is linked to the cults of Asklepios and Telesphoros .

A two storey peristyle structure in the north west of Allianoi Spa constitutes the hospital building. Some bronze medical instruments found in the south east rooms confirm that the place was used for medical purposes. On the ground floor of the south east corner places of this peristyle structure, in the same layer and under a coat of ashes together with ceramic, glass and metal tools numerous medical instruments have been found in context. Charred hardwood and iron nails possibly show that the bronze medical tools which might have been placed on a wooden shelf or in a box fell on the floor after a fire. We have also detected that some places within this building were used for surgical operations.

Besides, *Insula I.* in Allianoi is likely to be the unit which dealt with general surgery, trepanation, urology and ointment application while *Insula II.* was probably the unit of bone surgery.

Among the sufficient little archeological findings to prove that Allianoi was a health center, over 300 bronze medical tools have been identified; staphylagra, stylus, forceps, cross for-

ceps, catheters, scalpels, pincers, spoon ended spatulas. To find so many medical tools somewhere except a necropolis and to see several unique pieces help us to assess Allianoi's importance for deontology.

In the same place numerous marble mortars and pestles, used in producing medicine, have been unearthed in context and in various parts of Allianoi many pounding stones in situ have been found. Two mixing trays and a great number of bone materials can be counted. Nine terracota medicine cabinets have been discovered. 25 terracota sacrificial materials a depiction of a leg have been found. Moreover, two other bronze works, one of which is broken while the other is complete are again related to the cult of Asklepios. In certain places and in the same layer a huge number of shells, used as raw materials in medicine production have been found in context.

We have spotted a lot of necropolises in the area surrounding Allianoi. In one of the necropolises the examination of a skeleton's skull shows that a surgical operation was performed and the patient probably lived for some time after the operation.

The findings related to the cult of Asklepios, discovered in Allianoi and medical instruments must belong to the first half of the second century A.D. Allianoi was in use for a short time after the earthquake of 178 A.D. But it never returned to its old splendor again.

Allianoi is an important health center, as important as to be included in the World civilization heritage. It's everyone's responsibility to protect this treasure for future generations.

Key Word : Allianoi, Hospital, Asklepieion, Galenos, Cultural Heritage,

Bergama'nın 18 km kuzeydoğusunda, Paşa Ilıcası Mevki'nde, 1998-2006 yılları arasında bilimsel başkanlığında yapılan kurtarma kazıları, arkeoloji dünyasına yeni bir sağlık merkezi kazandırdı. Sadece 9 kazı sezonu izin verilen arkeolojik kazılarda, söz konusu bu ören yerinin antik çağın bugüne kadar lokalize edilmemiş sağlık merkezi 'Allianoi' olduğunu kesin olarak ortaya konmuştur (Şek:1).

Son on yıldır Allianoi, farklı kurum ve kuruluşların gündemini oluşturmuştur. Allianoi'un bir sağlık merkezi olarak kullanıldığını, filolojik, epigrafik ve arkeolojik buluntularla ortaya koymak için yeteri kadar veri mevcuttur. Allianoi'un geçirdiği evreler hakkında kısa bilgilerle, Anadolu'da son yıllarda

ortaya çıkartılan bu sağlık merkezinin arkeoloji, sanat, mimarlık tarihlerinin yanı sıra özellikle tıp tarihi açısından önemlidir. Allianoı'un bir tıp merkezi olması ile ilgili hidroklimatolojik, filolojik, epigrafik ve arkeolojik veriler ana başlıkları ile şunlardır;

Bugün ne yazık ki su altında kalan Allianoı, kuzeyinde Çam Tepe, güneyinde Abdal ve Bağ Tepe'nin yer aldığı dar bir boğazda yer almaktaydı. Topografik bu özelliği, klimatoloji açısından zengin oksijen ve çok temiz bir hava sirkülasyonu sağlamaktaydı. Antik Kaikos (Bakırçay)'u besleyen kollardan İlya Çayı Allianoı'un bulunduğu boğazdan geçmekteydi (Şek :2). Dolayısıyla temiz hava soğuk su kaynakları içinden çıkan sıcak su, sağlık merkezi için elverişli bir ortam yaratmaktaydı. Kyzikos-Pergamon arasındaki antik karayolu güzergâhının üzerinde yer alan Allianoı'un yakın çevresinde, antik yollar halen izlenebilmektedir.

Allianoı'daki sıcak su ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır¹. M. Şimşek, bu suyun içilebildiğini ve yararlı olduğunu kaydeder². H. Güner, suyun 38-40 OC arasında olduğunu, bol miktarda sodyum içerdiğini, romatizma ve deri hastalıklarına iyi geldiğini belirtir³. Ilıca kaynaklarını sıcaklıklarına göre sınıflandırma yapmış, tahliller sonucunda bu suda çok sayıda alg formunun varlığını ileri sürmüştür. 1996 yılında Freiburg Üniversitesi'nden, Batı Anadolu / Bergama bölgesinin yerel su kaynakları üzerine doktora yapan C. Jeckelmann, Paşa Ilıcası'nın su tahlilleri ile ilgili en detaylı bilimsel çalışmasında⁴; 1992 yılında restore edilen Ilıca'nın restorasyon öncesi suyunun daha sıcak olduğunu, suyun direkt olarak alttan geldiğini, ancak yakın gelecekte ne yazık ki, su altında kalacağını belirtir⁵. 1998 yılında ise MTA uzmanları ölçüm yapmıştır⁶.

Aristides'in sözünü ettiği Allianoı'daki, Roma Dönemi yapısı içinde 45-47 °C

- 1 R. Reman, Şifalı Suları Kullanma İlmî Balneoloji Türkiye'nin Şifalı Kaynakları, İstanbul, 1942: 405; Türkiye'deki bütün şifalı suları araştırırken, Paşa Ilıcası'nın sıcak suyunun, 49 C sıcaklığında ve az madenli olduğunu, romatizma ve deri hastalıklarına iyi geldiğini, tesisat olmadığını ancak fazlaca ziyaret edildiğini baraka ve çadırlarda yatıldığını, Özel İdare'nin malı olduğunu ve son olarak, civarda Roma ve Bizans Çağ'ında da kaynaktan yararlanıldığına işaret eden mozaik zeminler ve kanal tesisatının bulunduğunu aktarır. 07.11. 1931 tarihinde özel bir laboratuarda tahlil edilen sıcak suyun içerdiği özellikler eserde Tablo XXII. (A) 274 no'lu sütunda yayımlanmıştır. (Sıcaklık 49 OC, Ph 8, galeyandan önce 240, galeyandan sonra 00, Kaleviyet Mecmuu 260 cm.c, münhal kaleviyat -, Hülâsa 180 1.8000, Uzvi madde asid vasatta 0,0002, Sülfata tahvilden sonra [bilamel hülâsa 2,3120, bilhesap hülâsa 2,2912, K 0,0950, Na 0,5250, Li eser, Ca 0,0610, Mg 0,0110, Mn eser, Fe -, Al -, Fe-Al 0,0090, Cl 0,0780, S -, SO4 1,3200, Co3 0,8430, HPO4 -, SiO2 0,0420, J -, Br -, H2S -). Reman'ın eserinden, Paşa Ilıcası'nı bizzat görmediği, bölgeden gönderilen bir mektup ve laboratuvar tahlil sonuçlarından bu Ilıca'yı eserine aldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ancak bilgiyi Reman'a aktaranlar, özellikle arkeolojik kalıntıları çok iyi gözlemlemişlerdir.
- 2 M. Şimşek, Şifalı Sulara Yolculuk, İstanbul, (Tarihsiz); 115; Bergama'ya 30 km uzaklıkta, su sıcaklığı 39-43 OC'dır. Su kaynakları bir dere oluşturacak kadar bol, içimi; karaciğer, mide, safra yolları hastalıklarına; banyosu ise romatizma ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.
- 3 H. Güner, "Ege Bölgesi Kaplıca Maden Sularının Alg Vejetasyonu ile İlgili İnceleme", E.Ü. Fen Fakültesi İlmî Raporlar Serisi, No: 99, 19; 3-25; 1923 yılında, "Vouk"un sıcaklık kriterlerine göre suların kategorize edildiğini aktarar Paşa Ilıcası'ndaki sun, halen 47 OC olduğundan "Euthermen" altında incelenebileceğinden söz eder.
- 4 C. Jeckelmann, Genese Lokaler Thermalwasservorkommen in der Region Bergama / W-Türkei, Hydrochemie, Gas-und Isotopenanalysen zur Korrelation tiefer Grundwasserzirkulation und aktiver Tektonik, Diss, Freiburg, 1996: 94, Tab IV-3.

sıcaklığa sahip bu sıcak suyun romatizmaya iyi geliyordu. Bergama ve yakın çevresinde 1998 yılına kadar rağbet görüyordu⁷ (Şek :3)

Alliano hakkında filolojik açıdan en önemli kaynak; Mysia'lı Rhetorikçi Aelius Aristides'dir⁸. Eserinde, MS II. yy'ın ilk çeyreğinde uygulanan tıbbi yöntemler üzerinde bilgi vermektedir.

Aristides ; Ἱεροὶ Λογοὶ (Hieroi Logoi-Kutsal Sözler)⁹ adlı eserinde III. 1-6; *"...Tanrı beni gönderdiği için Alliano'da kaldım. Sonra birçok zorlukla karşılaştım. Ne yemek yiyebildim ne de yediğimden tat alabildim. Bir şey yediğimde yanmayla birlikte boğazım tahriş oldu, nefes alamadım. Beynimde şiddetli kasılmalar baş gösterdi. Kusmaya çalıştıysam da beceremedim. Birazı bile fayda edecekti ama hiç kusamadım. Yediğim boğazıma takılıyordu ve nefes alamıyordum. Bu dertten kurtulmak zordu. Bütün nefes borum tahriş olmuştu. Hastalığım ve vücudumdaki genel zayıflıktan kurtulmak için vücudumdaki zehri atmalıydım. Yanımda kimseler de yoktu, herkes bir yerlerdeydi. Tek bir kişi hariç, sıcak sulardan faydalanmakta olan bir kişi.Bu insanı daha önce rüyamda görmüştüm. Bindiğim at tökezleyip yolda düştüğümde bunun bir kader olduğunu ve yalnız olmam gerektiğini söylemişti. Bu olay yola çıkmadan Pergamon'da olmuştu¹⁰. Sonra Alliano'de zorluklarla karşılaştığımda başka bir rüya gördüğümü hatırlıyorum. Mısır denizinde bir salda tek başımdaydım. Çok gergindim ve koruyucu babam Zosimus bir at sırtında karada belirdi. Sonra nasıl olduysa karaya çıktım. Ve atı aldım. Böyle bir rüyaydı. Rüyamda İskenderiye'den geçtiğimi gördüm. Bir okul gördüm. Ve şu mısraları tekrarlayarak şarkı söyledim: "Birçok kişiyi ölümden kurtardı, Hades'in ellerinden kurtulma şansları olmasa bile" oysa ki bunlar benim mısralarım tanrı için oluşturduklarımın ilkleri ... "*

Alliano hakkında ikinci önemli antik kaynak, Pergamon'lu Galenos'dur¹¹.

- 5 Jeckelmann, 1996: 181, Paşa Ilıcası'nın su sıcaklığı 46,6 0C, Elektik kondiktivitesi 2455 EC [M S/cm.], discharge 150 Q [l/min]'dir.
- 6 Suyun sıcaklığını 42 0C, Ph: 6,5, kondiktivite: 2430 mg/l olarak ölçülmüştür. Analizler, bu suyun, bölgedeki diğer sıcak su kaynakları içinde en fazla elektrik iletkenliğine sahip su olduğunu (2455 EC, 46.0 0C) ortaya çıkarmıştır.
- 7 Ş. Yılmaz, "Kozak (İzmir-Bergama) Çevresinde Sıcak Gerdanlık", Yeryuvarı ve İnsan, Mayıs, 1982, c.7, sayı 1:3; Ilıca suyunun sodyum bikarbonatlı olduğunu, mide bağırsak ve karaciğer rahatsızlıklarında yarar sağladığını iddia eder.
- 8 Antik Mysia bölgesinde önceleri Hadrianotherai ancak son araştırmalar sonucunda Hadriani kentinden olan retorikçi, aynı zamanda ilk etobiyografi yazarıdır. İS 27 Ocak 118'de doğmuş yaklaşık 189 yılında ölmüş olmalıdır. Cotiaem'lu Alexander'ın öğrencisiydi. Atina ve Pergamon'da eğitim gördü.26 yaşında hastalanmaya başladı. Ve zamanın çoğunu Pergamon'da geçirmeye başladı.
- 9 H.O. Schröder, Publius Aristides, Heilige Berichte, Heidelberg, 1986 ; 64-65.
- 10 C.A.Behr, Publius Aelius Aristides and the Sacred Tales, Amsterdam, 1968; 43-44 ve 69; Aristides, eserinde Pergamon civarında bir sıcak su kaynağına yaptığı yolculuğu anlattığını, tüm yolculuğun 240 stadia'lık bir uzaklığı içerdiğini bildirirken; Behr, Alliano'un bu sıcak su kaynağı ile özdeş olduğunu, gidiş-dönüş 240 stadia olduğuna göre, yalnız gidişin 120 stadia olduğundan hareketle, Alliano'un Pergamon'un 15 mil yani yaklaşık 25 km kadar batısında bugünkü Soma yakınlarındaki Germe'de lokalize edilebileceğini önermektedir. Ancak Behr'in Pergamon'un 15 mil batısında diye belirtmesine karşılık Alliano Pergamon'un doğusunda kalmaktadır. Kanımızca, Behr, burada bir oryantasyon hatası yapmıştır. Zaten Germe Pergamon'un batısında değil, doğusunda yer almaktadır. Behr'in verdiği 120 stadia, yaklaşık 25 km.ye karşılık gelmektedir. Pergamon veya Asklepieion'un çıkış noktasından Paşa Ilıcası arasındaki antik yol da dikkate alındığında bu ölçü doğru olarak kabul edilebilir.

Galenos, Allianoî'da bulunan arkeolojik buluntularla çağdaştır. Galenos eserinde Allianoî'u da anmaktadır¹². Galenos'un Pergamon'da nerede hastalarına tedavi uyguladığı bugüne kadar bilinmeyen Galenos, gladyatör hekimi olarak Allianoî'da kısa süreli de olsa görev yapmış olabilir. MS II. yy'ın ilk yarısında Kuzey İlica'nın hemen batısında Allianoî hastanesinde hizmet verdiği ve pek çok cerrahi aletin bu yapı içinde bulunduğu düşünüldüğünde bu hastane yapısında Galenos'un gladyatörleri iyileştirdiği akla gelmektedir. Galenos'un adına hastanenin kazılmayan diğer odalarında mutlaka rastlayabileceğimizi 2006 yılından bu yana sürekli vurgulamamıza rağmen çok ilginçtir, 5 yıl boyunca bakanlıktan kazı izni alamadık. 2006 yılında olduğu gibi STK'ların desteği ile kazı yapılabilecekti. Belki 2 ay sürecek bu antik hastanenin bilimsel kazısının tamamlanmaması sonucu, ortaya koyduğumuz bu tez, bilimsel verilerle kesin olarak doğrulanabileceği halde bir iddia olarak kalmaya mahkûm olmuştur. Pergamon için bu önemli buluşun -bazı bilinçsiz çevrelerce- bütün çırpınışlarımıza rağmen özellikle yarım bırakılması, Bergama'nın sonsuza kadar kocaman bir soru işareti, hatta kara bir leke olarak boynunda taşınmasına neden olacaktır.

Aristides'in bu yolculuğunu doğrulayan epigrafik buluntu ise, Klaros'da (Ahmetbeyli), bulunan bir yazıttır. Bu yazıtta -gizli de olsa- olasılıkla Allianoî'a atıfta bulunmaktadır. Apollon Klarios bilicilik merkezinde yer alan bir onur heykeline ilişkin bir kaide üzerindeki yazıtta; Aristides'in Apollon Klarios'un önerisi ile söz konusu sağlık merkezine geldiğini öğreniyoruz. Hastalığı nedeni ile endişeli olan Aristides, üvey babası Zosimos'u¹³, kahin tanrı Apollon Klarios'a kehanet başvurusu için gönderir. Tanrı, Aristides'e "Telesphoros'un ünlü kentinin olduğu Kaikos vadisindeki Asklepios kült merkezine değil, şifalı suları olana gideceksin" kehanetinde bulunur¹⁴. Bu yazıttan farklı yorumlara gidilebilir¹⁵.

Hidroklamtolojik, filolojik ve epigrafik verileri, çok daha kesin verilerle arkeolojik kazılarda elde edilen en somut bulgular destekler. Allianoî İlicası, Anadolu'da Roma Çağı'na ait bilinen ve içinde sıcak suyu halen bulunan en büyük termal kompleksi oluşturmaktaydı. İlginçtir, 20 yy'ın ilk yıllarında bugün caddelerine ismi verilen Bergama Kaymakamı Kemal Bey ılıca'yı fark etmiş, temizlik ve kazı çalışmaları yapıp turizme açmak ve Bergama turizmini hareketlendirmek istemiştir. Bunun için akropolde çalışan Alman arkeologlardan yardım talep etmiştir. Ancak o yıllarda Kaymakam Kemal başka bir nedenle görevden alınmış ardından, İlya Çayı'nın getirdiği alüvyon, İlicanın üzerini yeniden kapatmıştır.

11 Galenus VI, 24.

12 Galenos, 6. 424; "suların bu cins özellikleri hakkında deneme ile karar vermek daha iyi, çünkü, gerçekten bunlar nadiren bulunur. Bizde şehirden yüz stadiadan çok fazla (uzakta)... bizde ise Allianoî'da, çünkü o kasaba böyle adlandırılır."

13 Aristides'in yakın dostu ve süt babasıydı. Pergamon'a birlikte gelmişti. İlk inkübasyon gecelerinden birinde, Asklepios onun rüyaları aracılığı ile Aristides'in diyetini düzenlemişti.

14 R. Merkelbach, J. Stauber, "Die Orakel des Apollon von Klaros", *EpigrAnat* 27, 1996; 35-36.

15 Klaros'taki yazıtta net bir şekilde geçmemesine karşın, Kaikos Vadisi'nde şimdiye kadar en önemli şifa merkezi Paşa İlicası'nda bulunan antik yerleşmeyi ima ettiği düşünülebilir. Çünkü eğer bunu ima etti ise, açık bir şekilde, "Kaikos Vadisi'ndeki Asklepios Kült Merkezi'ne değil, şifalı suları olana gideceksin" şeklindeki kayıttan kastedilen yerin, şifalı sular içeren Paşa İlicası olmalıdır.

İşte bu kısa dönemde sadece birkaç Alman gezgin ve arkeolog Ilıca'yı görebilmiş ve günlüklerine aktarabilmiştir¹⁶. Ancak 1600 yıllık uykusundan bir kısmı ile uyandırılan Ilıca, sadece birkaç yıl gün ışığı görmüş ardından tekrar derin uykusuna dönmüştür. Şifalı sıcak suyun farkında olan çevre halkı, 1994 yılına kadar Ilıca'yı her zaman amatörce işletmiştir. 1994 yılında İzmir Valisi Sn. Kutlu Aktaş, yapıyı büyük ölçüde deforme eden bir restorasyon projesi ile yeniden kullanıma açmıştır. 1994-1998 yıllarında İzmir İl Özel İdaresi tarafından ihaleye verilmiştir. Bu süre zarfında Ilıca büyük rağbet görmüştür. 1998 yılında gelen bir sel ile tesis tekrar büyük ölçüde zarar görmüştür. 100 yıllık bekleyiş sürecinden sonra bir daha geri dönmek üzere yeniden karanlıklara dönmüştür.

Allianoı'daki yapılar, nitelik ve nicelik açısından zengin buluntularla birlikte, bugüne kadar değişik süreli yayınlarda kısmen yayınlanmıştır. Hatta bazı bilimsel olmayan yöntemlerle engellemelere rağmen, yerli ve yabancı ansiklopedik kayıtlarda bile yerini almıştır.

Kazılar sonucunda ele geçen epigrafik buluntular arasında; Asklepios ve Hygeia'ya sunulmuş adak yazıtları (Şek :4), Asklepios'a adanmış yazıtlı ve yazısız küçük sunakların bulunması, Allianoı'un kimliği açısından büyük önem taşımaktadır. Yazıtlı süvari kabartma steli üzerinde "... [Gl] ykon... [Kutsal] Ilıca'ya" adlı bir yazı okunmaktadır. 1999 yılında bulunan adak stelinde; 2000 yılında bulunan Yazıtlı Adak Sunağı'nda "Kurtarıcı Asklepios ve Hygieia'ya (bu) adağı (sundu). Gaius Ioulius Stre..." ibareleri yer almaktadır (Şek :5). Her üçü de Asklepios kültürüyle ilişkilidir¹⁷. Diğer buluntuların ve verilerin yanında, özellikle, sözü edilen bu eserler, Allianoı'un bir sağlık merkezi olduğunu ileri sürmemize neden olan en önemli epigrafik buluntu grubunu oluşturmaktadır. Yazıtlı adak steli üzerinde bulunan bir çift göz betimi, hastaların iyileşmek için veya iyileştikten sonra tanrıya adakta buldukları bir dinsel motif olup Asklepios kültüründe önemli bir yeri vardır¹⁸. Benzerleri Anadolu, Kıta Yunanistan ve adalardaki Asklepios kült merkezlerinde de saptanmıştır¹⁹. Asklepios betimli gümüş yüzük veya gemmalar Allianoı'da bulunan diğer küçük eserler arasındadır.

Asklepios kültü ile ilgili heykeltıraşlık eserleri arasında; mermer iki Asklepios başı (Şek : 6).²⁰ Bronz bir Asklepios heykelciği, Asklepios heykeline ait yılan sarıllı bir asa parçası (Şek :7) bulunmuştur. Bunlarla birlikte bulunan diğer heykeltıraşlık eserleri, Allianoı'un zenginliğini ve Asklepios kültü ile ne kadar bağlantılı olduklarını göstermektedir.

Allianoı'daki yapılardan, özellikle Kuzey Ilıca'nın batısında bulunan peristylli

16 Bu nedenledir ki, bölgeye gelen seyyahlar Ilıca ve etrafındaki kalıntıları görememişlerdir.

17 A. Yaraş, E. Ertan, "Allianoı und Zwei Neure Inschriften über dem Kult von Aslepios", *Asia Minor Studien* 55, Studien zum antiken Kleinasien VI : 83-91.

18 Allianoı'un kimliği açısından büyük önem taşımaktadır

19 B. Forsen, *Griechische Gleiderweihungen, Eine Untersuchung zu ihrer Typologie und religions-und sozialgeschichtlichen Bedeutung*, Helsinki, 1996; Res. 4, 44, 53, 54, 55, 92, 115; Kıta Yunanistan ve adalarda mermer üzerinde betimlenen göz adakları Pergamon'da da saptanmıştır.

20 A.Yaraş, "1998-1999 Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı", 11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (24-26 Nisan 2000 Denizli), 2001; 105-118.

yapı, tıp tarihi açısından son derece önemlidir. Peristylli yapının güneydoğu odalarında bulunan in-situ tıp aletleri, bu mekânın tıbbi amaçlarla kullanıldığını veya bu mekânı bir cerrahın kullandığını göstermektedir. Peristylli yapının güneydoğu köşesindeki mekânlarda kül tabakası ile birlikte; seramik, cam ve metal eserlerle beraber aynı katmanda kontekst olarak bronz tıp aletleri bulunmuştur. Kömürleşmiş ahşaplar ve demir çivi olasılıkla ahşap bir raf üzerinde duran bu bronz eserlerin yangın sonucu tabana düştüğünü göstermektedir (Şek:8).

Sadece 9 yıl yapılan kazılar sonucunda, Allianoı'un bir tıp merkezi olduğunu ortaya koyacak yeterli küçük arkeolojik buluntular arasında; İşlevleri henüz tam anlaşılmayan 356 bronz tıp aleti, staphylagra, bronz ve gümüş forseps, çapraz bronz forsepst, bronz katater, bronz skarpelus, bronz pens, bronz sitilus, bronz kaşık uçlu spatül, gümüş tıp aleti ve kemik katater bulunmuştur²¹ (Şek :9). Eserler farklı büyüklükte ve tipte olup, nekropol dışında bu kadar tıp aletinin bir arada bulunması deontoloji açısından son derece önemlidir.

İlaç yapımında kullanılan; mermer mortarlar, mermer havanlar, ezme taşları in-situ olarak (Şek :10) bulunmuş bu aletlerden; çok sayıda karıştırma tablası ve tıpta kullanıldığını düşündüğümüz kemik eser, kazı envanterine kayıt edilmiştir.

İlaçların saklanması için 2.7 cm ile 3.1 cm arasında değişen şimdilik 9 pişmiş toprak ecza kabı tespit edilmiştir²².

Pişmiş topraktan yapılmış ölçüleri 4 cm ile 9 cm arasında değişen büyük kısmı üstte düz delinmiş, 25'e yakın bacak betimli adak eser ele geçmiştir (Şek :11). Ayrıca bronzdan yapılmış biri tüm diğeri kırık iki ayak betimli eser kült ile ilgili olmalıdır.

Bütün bunların dışında Allianoı'da belli mekanların içinde ve aynı kotta kontekst bir şekilde çok sayıda farklı tipte deniz kabuğu bulunmuştur. Deniz kabuklarının ilaç hammaddesinde kullanıldığı başka kazı merkezlerinden de bilinmektedir.

Decumanusun güneyinde bir mekânın içine mekân içinde işlev görmesi amacı ile yarısına kadar gömülmüş iki pitos bulunmuştur. Bu pitosların birinin omzunda, basit kazıma çizgi ile üç satır halinde Grekçe yazıt saptanmıştır (Şek :12). Yazıtta, pitos içinde 16 ölçek (prokhous) yani 52.5 litre, Yahudi Merhemi (errhinon laudakion) adı verilen madde bulunmaktaydı. Yahudi merhemi olarak anılan bu ilacın boğaz ağrısına özellikle burun kanamalarında iyi geldiği vurgulanmıştır. Buna benzer bazı reçetelerin ünlü tıp bilginlerinden Galenus ve Dioskorides tarafından da önerildiği de bilinmektedir²³. Nasıl bir hastalık için

21 Bulunan tıp aletlerinden bazıları ; Cyathiscomele (Kaşık uçlu spatüller), Oricularium Specillum (Kulak sondaları), Aenea Fistula (Ürolojik Kataterler), Skarpelus (Bistüri-Neşter), Dispatomele (Dil Baskısı), Forseps, Staphylocaustes, Staphyagra, Terebra, kemeik cerrahisinde kullanılan aletler, kanüller ve mesane aletleri, vb.

22 D. Baykan, "Allianoı'da Bulunan Pişmiş Toprak Ecza Kapları", Seres III. Uluslar arası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri 2005, (17-19 Ekim 2005 Eskişehir), 2005, 447-452.

kullanılırsa kullanılsın, Errhinon loudaikon adı verilen bu ilacın Allianoı'daki tedavi merkezinde büyük miktarlarda bulundurulması, bunun çok yaygın olan bazı hastalıkların tedavisinde etkili olduğunu göstermektedir. Her iki pitos da bugün Bergama Müzesi'nin iç avlusunda koruma altına alınmıştır. Bu yazıt ve mekan içindeki diğer buluntular göz önüne alınarak Allianoı'un MS 5.- 6. yy da da sağlık amaçlı kullanıma devam ettiğini göstermektedir²⁴.

Ayrıca Allianoı'daki I. Insulanın genel cerrahi, trepanasyon, üroloji ile merhem uygulaması yapılan birim, II. Insulanın kemik cerrahisi ile ilgili bir birim olması muhtemeldir.

Allianoı'un yakın çevresinde, Roma Çağı'na ait nekropoller tespit edilmiştir. Bunlardan Koça Kuru Tepesi Nekropolü²⁵, Maymun Sekizi Tepesi Nekropolü²⁶ ve Çakmaktepe Nekropolü'nde²⁷ kısa süreli kurtarma kazısı yapılabilmektedir.

Allianoı'un içindeki mezarlar Bizans ve Osmanlı dönemine aittir. Bizans dönemine ait bir iskeletin kafatasında cerrahi müdahalenin olduğu saptanmıştır. Diğer iskeletler üzerinde yapılan araştırmalarda çok farklı anamolilerin olmadığı saptanmıştır²⁸. Ancak bu nekropoldeki bireyler Roma Çağı sonrasına ait olduklarından, burada tedavi görebilmeleri olanaksızdır. Dolayısı ile Allianoı'un yakın çevresindeki nekropollerde bulunan iskeletlerin incelenmesi, sağlık merkezi olarak kullanılan Allianoı için daha önemli sonuçlar ortaya çıkartacaktır.

Allianoı ile ilgili başka antik kaynakların bilgi aktarmamasını İS II. ve III. yy'da yaşanan depremlerle²⁹ açıklamak mümkündür. Çünkü bu depremler ve ardından yaşanan doğal sıkıntılar Allianoı için son derece belirleyici olmuştur. Bu doğa olaylarının sonuçları, mimari ve arkeolojik buluntularda çok açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Allianoı'da bulunan Asklepios kültüne ait buluntular ve tıbbi aletler, İS II. yy'ın ilk üççeyreğine ait olmalıdır. İS 178 yılındaki deprem sonrası kısa bir süre kullanılmış olabilir. Ancak Allianoı'un eski görkemli dönemine bir daha dönmesi mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak; Paşa Ilıcası Mevkii, sıcak su kaynağından dolayı Prehistorik dönemlerden bu yana biliniyor olmalıydı. Kazılar sonucunda, Erken Tunç Çağı'na ait iki Yortanlı kabının bulunması bu düşüncüyü kesinlikle kanıtlamaktadır. Madra Dağı'nın güney eteğinde ovaya hakim bir boğazda ve zengin su kaynaklarının yakınında yerleşmenin olmaması zaten olanaksızdır. Ancak yüksek ve sarp yamaçlardan gelen alüvyon dolgu zaman içinde birikmelere neden olmuştur.

23 Dioskorides II ; 178 ve Galenus XIV ; 337-9 ve 416-8.

24 A. Yaraş, "Sağlık Merkezi Allianoı'dan Yeni Bir İlaç", Arkeoloji ve Sanat 134, 2010 : 97-104.

25 A.Yaraş, "Die Koca Kuru Tepe Nekropole bei Bergama", IstMitt. 54, 2004; 227-235.

26 Bu nekropol ve buluntuları yayına hazırlanmaktadır. Erken Roma Çağı'na ait bu nekropolde Asklepios kültüne ait önemli eserler bulunmuştur.

27 Çakmaktepe Nekropolü'deki çalışmalar ne yazık ki tamamlanamamıştır.

28 GX c2 M1 mezarında inhumasyon tekniği ile doğu-batı doğrultusunda, hediyesiz gömülen en az üç bireyden birinin kafatasında, yaklaşık 1.5-2 cm çapında bir delik saptanmıştır.

29 Batı Anadolu'nun tümünde etkili olan İS 178 yılındaki Smyrna Depremi Allianoı'ı idealize edildiği şekliyle kullanılamaz hale getirmiştir. Ardından İS 262'de yaşanan deprem ise Roma Çağı'nda Allianoı'un sonunu hazırlamıştır.

Bu nedenle, erken dönem kültür varlıklarına belli noktalarda sondaj yapılmadan ulaşmak mümkün değildir. Pergamon Hellenistik Dönem sonrasında Pergamon Krallığı ve Roma Çağ'ında, tam anlamıyla bir metropol olması nedeniyle, Allianoı yoğun bir şekilde kullanılmıştır. MS II. yy'da şifalı suyu bilinen merkezde, büyük bir termal yapılmış, etrafı sağıltım işinde kullanılabilecek büyük bir merkeze dönüştürülmüştür. Sütunlu geniş caddeleri, sokakları, köprüleri, peristylli yapıları, geçiş yapıları, çeşmeleri³⁰, latrinleri, kült yapısı³¹ ile son derece gösterişli bir merkez haline gelmiştir. Bu bayındırlık faaliyeti Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117-138) zamanında yapılmıştır. Ancak doğal felaketler Allianoı'un bugün olduğu gibi geçmişte de peşini bırakmamıştır. Antik Çağ'da yaşanan depremler, ardından gelen seller yüzünden, Allianoı tarih sahnesinde en fazla 70-80 yıl kalabilmiştir. Kurulduktan hemen sonra yaşanan depremler ve seller nedeniyle ünü bugün beklendiği ve olması gerektiği boyutta yayılmamıştır. Ancak bu aksi durum arkeoloji, mimarlık tarihi, doğa tarihi, hidroloji ve tıp tarihi; kronoloji ve tipolojik tarih açısından daha çok önem kazanmasına neden olmuştur. Çünkü İS II. yy'ın sadece ilk çeyreğine ait yapılar ve tabanında bulunan eserler belli bir dönem hakkında daha büyük ve somut sonuçlara götürebilmektedir. Geç Antik Çağ'da ise dinsel konumunu kısmen koruduğu, bölgenin en büyük kilise yapısı ve şapelleri ile anlaşılmalıdır.

Bütün bunlara karşın; Allianoı, Bakırçay Vadisi'nin sol sahil kısmını sulamak amacı ile inşa edilen Yortanlı Barajı'nın gölet alanının tam ortasında ve en az 31 m su altında kalmaya mahkûm edilmiştir. Zengin mimari kalıntılar ve küçük buluntular; Allianoı'un İzmir I. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından, 29.03.2001 tarihinde 9229 sayılı kararla; I. Derecede Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmişti. Koruma kurulunun Allianoı'un her şart altında korunması yönündeki kararına rağmen ne yazık ki sit kararı değişmiştir. İzmir II. Numaralı KTVK Bölge Kurulu, Allianoı lehinde karar almasına rağmen, sulama amaçlı inşa edilen Yortanlı Barajı'nın gövdesi tamamlanmıştır. T.C. Anayasası (Madde 63), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, EU (Madde 151), Türkiye'nin taraf olarak imzaladığı Uluslararası anlaşmalar (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmesi (1972), Venedik Sözleşmesi (1965 Venedik), Avrupa Mimari Mirası'nın Korunma Sözleşmesi (1985 Granada), Arkeolojik Mirasın Korunma Sözleşmesi (1991 Vellea) gereği Allianoı'u korumakla yükümlüydü.

Allianoı'da altı yıldır verilen mücadeleye onlarca hukuksal kazanımlara rağmen, 31.12.2010 tarihinde su tutulmaya başlanmıştır. Şu an Allianoı'un üzerinde 3-4 m su bulunmaktadır. Yakın gelecekte toplam 31 m. su toplanacak. Baraj ömrünü normal süresi içinde (yani 50-60 yıl) üzerinde 16-17 m yükseklikte sediment birikecek. Suyun bu basıncından sonra Allianoı adına kesinlikle bir şey

30 Diğer Asklepios kült yerlerinde olduğu gibi Allianoı'da da çok sayıda çeşme yapısı yer almaktadır.

31 Kült yapısı unik olup, Allianoı'daki dinsel yapılar arasında en önemli olanıdır.

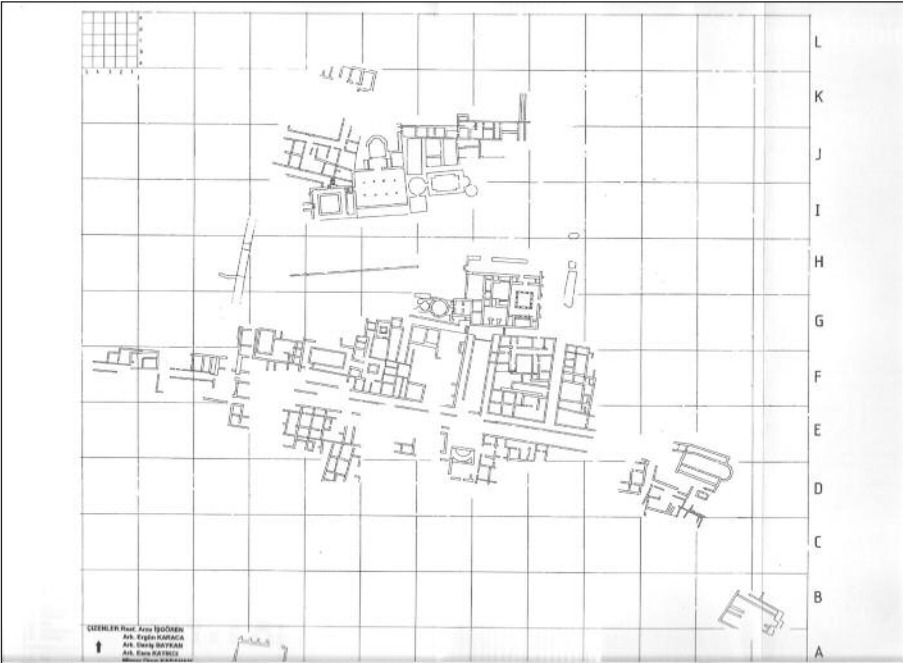
kalmayacak. Dünyada ilk kez uygulanan ve adına koruma denilen proje ile birlikte Dünya'nın en son bulunan Sağlık merkezini kendi ellerimizle tarihin karanlığına gömdüğümüzün bilinmesi gerekir. Üstelik ancak yüzde 20 sini ortaya çıkarttığımız Alliano'da binlerce arkeolojik değer ortaya çıkartılmadan yok edilmiş oldu.

KAYNAKLAR

- 1999, YARAŞ, A., "1998 Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı", Bergama Belleten 9 : 44-49.
- 1999, YARAŞ, A., "Bergama'da İkinci Antik Sağlık Merkezi: Alliano", Aylık Kültür, Sanat ve Mimarlık Dergisi Yapı 217, Aralık : 35-37.
- 2000, YARAŞ, A., "Yortanlı (Bergama) Baraj Havzasındaki Tarihsel Miras", Zeugma Yalnız Değil ! Türkiye'de Barajlar ve Kültürel Miras, Türkiye Toplumsal Ekonomi Vakfı Yayınları, İstanbul: 109-115.
- 2001, YARAŞ, A., "1998-1999 Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı", XI. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, (24- 26 Nisan 2000 Denizli), Ankara : 105-118.
- 2001, YARAŞ, A., "2000 Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı" Eskişehir Bilimleri Enstitüsü, 11 : 18-19.
- 2001, YARAŞ, A., "Tanrıçanın Hüznü Alliano", Atlas 97 : 48-66.
- 2001, YARAŞ, A., "Su ile Gelen Sağlık, Su İçinde Yok Olan Kültür! Alliano", Toplumsal Tarih 85 : 26-29.
- 2002, YARAŞ, A., "2000 Yılı Alliano Kazısı", XXIII. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı, (25- 30 Mayıs 2001 Ankara), I. Cilt : 463-478.
- 2002, YARAŞ, A., "İzmir'de Yeni Bir Ören Yeri: Alliano", İzmir Kent Kültürü Dergisi, 5 : 165-170.
- 2002, YARAŞ, A., "Alliano", ArkeoAtlas I : 148-149.
- 2003, YARAŞ, A., "2001 Yılı Alliano Kazısı", XXIV. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt (27- 30 Mayıs 2002 Ankara) : 373-384.
- 2003, YARAŞ, A., "Alliano Geç Antik Çağ Seramik Fırınları", II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, III International Eskişehir Terra Cotta Symposium Proceedings Book, (16-30 Haziran 2003 Eskişehir): 404-410.
- 2004, YARAŞ, A., "Die Koca Kuru Tepe- Nekropole- Nekropole bei Bergama", Istanbul Mitteilungen 54: 227-242.
- 2004, YARAŞ, A., "2002 Yılı Alliano Kazısı", XXV. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı, (26-31 Mayıs 2003 Ankara) 2. Cilt : 217-228.
- 2004, YARAŞ, A., "Alliano Nymphesi", 60. Yaşında Fahri Işık'ın Armağanı Anadolu'da Doğdu, Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag, Ege Yayınları, İstanbul: 803-815.
- 2004, YARAŞ, A., "Alliano", Dergi, TÜRSAB 245: 22-28.
- 2005, YARAŞ, A., "Alliano: Chronique des Fouilles de 2004", Anatolia Antiqua; Eski Anadolu XIII: 365-370.
- 2005, YARAŞ, A., "Die Therme Alliano", Archeologische Anzeiger 2004: 71-74.
- 2005, YARAŞ, A., BAYKAN, D., "2003 Yılı Alliano Kazısı", XXVI. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı, (26 - 31 Mayıs 2004 Konya), II. Cilt: 51-62.
- 2005, YARAŞ, A., "Barajlardaki Kurtarma Kazıları ve Alliano İkilemi", Arkeoloji ve Sanat 119: 134-137.
- 2005, YARAŞ, A., "Alliano", TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology 8 : 196-199.
- 2005, "Türkiye'deki Kurtarma Kazılarına Bir Örnek: Alliano", İdol, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 25 : 5-7.
- 2005, YARAŞ, A., "Tarihçi Görüşü : Alliano, Bergama'nın Turizm Geleceğidir ", İzmir Ticaret Borsası Dergisi, 52: 25-28.
- 2005, YARAŞ, A., "Yortanlı Barajı Kurbanı Susadı !", Popüler Tarih 61: 12-15.
- 2005, YARAŞ, A., "Baraj Alliano'yi Yutacak!..", Toplumsal Tarih 135: 12-13.
- 2005, YARAŞ, A., "Koruma(ma) Politikasında Alliano", Mimarlık Kültür ve Sanat Dergisi Yapı 286 : 38-39.
- 2005, YARAŞ, A., "Bir Geçmiş Bir Umut Bir Gelecek : Alliano", İlgi, Yaz 110 : 12-19.
- 2005, YARAŞ, A., "Alliano Kurtarma Kazısı- 2004", Türk Eskişehir Bilimleri Enstitüsü Haberler, 19: 17-18.
- 2006, YARAŞ, A., "Alliano: Chronique des Fouilles de 2005" Anatolia Antiqua, Eski Anadolu XIV: 363-367.
- 2006, YARAŞ, A., "Batı Anadolu'da Yeni Bir Tıp Merkezi, Alliano", 31. Uluslararası Grup Psikoterapileri

- Kongresi, (31 Mayıs- 3 Haziran 2006) 11: 13-20.
- 2006, YARAŞ, A., "2004 Yılı Allianoı Kazısı", XXVII. Uluslar arası Kazı Sonuçları Toplantısı, (30 Mayıs - 03 Haziran 2005 Antalya), II. Cilt : 297-310.
- 2006, YARAŞ, A., "Allianoı", Byzas 3: 19-36.
- 2006, YARAŞ, A., "Wasser in der Heiltherme von Allianoı", Cura Aquarum in Ephesos Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Managment and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region (ed. G. Wiplinger) (Ephesus / Selçuk, Turkey, Oktober 2-10, 2004) XII, Babesh Supplement 12, ÖAI Sonderschriften 42, Vol. 2:443-452.
- 2006, YARAŞ, A., "Son Buluntuların Işığında: Allianoı", IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın 800. Kuruluş Yılı XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri (24-27 Mayıs 2006 Kayseri): 83-94.
- 2006, YARAŞ, A., "Antik Çağda İllıcalar", Doğal Şifa Kaplıcalar 2: 26-28.
- 2006, YARAŞ, A., "Allianoı Yok Oluyor", Da-Diyalog Avrasya 20: 68-72.
- 2006, YARAŞ, A., "Allianoı Kazısı ve Son Gelişmeler 2005", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 22: 21-23.
- 2006, YARAŞ, A., "Allianoı ve Geleceği", Planlama TMMOB Şehir Planlamacıları Odası Yayını 37: 157-163.
- 2007, YARAŞ, A., "Allianoı Kazı Çalışmaları - 2006" Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Mayıs 2007, Sayı 24 : 13-14.
- 2007, YARAŞ, A., "Allianoı İllıcası", Doğal Şifa Kaplıcalar 3: 26-30.
- 2007, YARAŞ, A., "Antik Sağlık Merkezi Allianoı ve Son Durumu", Aktüel Arkeoloji 2: 95-105.
- 2007, YARAŞ, A., "Mirasımız : Allianoı Tanrıçanın Hüznü", Türk Dış Hekimleri Birliği Dergisi, 99: 106-110.
- 2008, YARAŞ, A., BAYKAN, D., KARACA, E., "2006 Yılı Allianoı kazısı", XXIX. Uluslar arası Kazı Sonuçları Toplantısı, (28 Mayıs - 01 Haziran 2007 Kocaeli), II. Cilt: 71-84.
- 2008, YARAŞ, A., "Allianoı'a", Gün Işığında Allianoı, (ed. Mavisel Yener-Y. Bekir Yurdakul) İzmir: 4-6.
- 2008, YARAŞ, A., - ERTEN, E., "Allianoı. Zwei Neue Asklepios Inschriften", Asia Minor Studien 55, Studien zum antiken Kleinasien VI: 83-91.
- 2008, YARAŞ, A., "Allianoı", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1. Cilt : 75
- 2008, YARAŞ, A., "Biz Sahip Çıkmazsak Kaybolacaklar Kültür Varlıklarının Korunmasında Allianoı Örneği" Evrensel Kültür 196: 67-69.
- 2008, YARAŞ, A., "Allianoı'da Son Durum Geçmişini Silen Ülkeler Geleceklerini Varedemezler", Mimarlar Mektup 118 : 8.
- 2009, YARAŞ, A., LENGGER, D.S., "Excavation Coins, Coins from Necropolis of Çakmaktepe, Allianoı", The Numismatic Chronicle The Royal Numismatic, Numismatic Society, : 404-406.
- 2009, YARAŞ, A., "Antik Sağlık Merkezi Allianoı", Popüler Bilim, 180 : 24-27.
- 2010, YARAŞ, A., "STK'lar Açısından Allianoı Türkiye'de İyi Bir Örnek Oldu", Kentte, Yaşamda, Mimaride, Ekolojik Perspektifler, (ed. Ayşen Ciravoglu), TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul: 266-276.
- 2010, YARAŞ, A., "Allianoı'dan Kazıma Kabartılı Bir Tabak", Metropolis Ionia II, Yolların Kesiştiği Yer, Recep Meriç İçin Yazılar, Homer Yayınevi, İstanbul: 241-244.
- 2010, YARAŞ, A., "Sağlık Merkezi Allianoı'dan Yeni Bir İlaç", Arkeoloji ve Sanat 134 : 97-104.
- 2010, YARAŞ, A., "2000 Yıllık Allianoı ve Geleceği", Anatolian Panaroma, 4 : 12-18
- 2010, YARAŞ, A., "Gördüklerimden Utanıyorum", Mimarlık Bülteni Mimarlar Odası Samsun Şubesi, 20 : 14-15.
- 2010, YARAŞ, A., "Yortanlı Barajı, Allianoı, Arkeoloji ve Barajlar Gerçeği", Aktüel Arkeoloji, 17: 140-149.
- 2011, YARAŞ, A., Gece ile Gündüz Arasında Bir Sağlık Merkezi : Allianoı", Toplumsal Tarih, 205 : 10-11.
- 2011, YARAŞ, A., "Farkındalık Yaratan Allianoı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, 31: 10-12.

Şek 12 : İlaç Prepat Yazıtının Olduğu Pitos

Şek 1 : Allianoi Genel Planı 2006

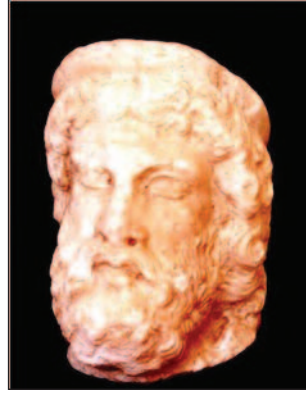
Şek 2 : Allianoi'un Kuzeybatıdan Genel Görünümü ve Yortanlı Barajı

Şek 3 : Büyük Havuz (KI A4)

Şek 4 : Yazıtlı Adak Eser

Şek 6 :
Alliano'da
Bulunan
Asklepios
Başlarından Biri

Şek 7 :
A s k l e p i o s
Heykeline Ait
Yılanlı Asa
Parçası

Şek 5 :
Asklepios
ve
Hygeia'ya
Adak
Sunağı

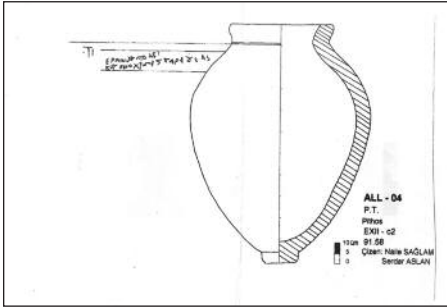

Şek 8 : Alliano Hastanesi'nin Güneydoğusunda Bulunan In-situ Cerrahi Eserler

Şek 9 :
Bronz Tıp
Aletleri
Konservasyon
Öncesi

Şek 10 : Mermer Mortar ve Havan Elleri
Konteks Buluntusu

Şek 11 : Pişmiş Toprak Adak Eserler

Antoninus Salgını ve Bergamalı Galenos

Doç. Dr. Hatice Erdemir

Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un idaresi döneminde İmparatorluk, uzun süren yıkıcı bir salgın hastalıkla sarsılmıştır. Miladi 165 yılı sonu, 166 yılı başlarında Verus'un Mezopotamya'da Parthlar üzerine yaptığı sefer sırasında ortaya çıkan salgın, bir yıl içinde, hızlı bir şekilde Roma'ya kadar yayılmıştır. Bu salgın hastalık, 180 yılında Marcus Aurelius'un ölümüne, hatta belki de Commodus'un başa geçtiği döneme kadar devam etmiş, ve muhtemelen 189'da tekrar ortaya çıkmıştı.

Marcus Aurelius ve halefi Commodus'un Antoninus sülalesinden gelmesi ve bu salgının, onların döneminde ortaya çıkmış olması sebebiyle hastalık, "Antoninus salgını" adıyla anılmıştır. Bir tür veba ya da çiçek salgını olduğu düşünülen hastalık, geride sayısız kurban bırakarak, İmparatorluğu kasıp kavurmuş ve halk arasında korku ve dehşete sebep olarak Roma tarihinde derin izler bırakan uzun süreli bir iç mesele haline gelmiştir. Marcus Aurelius dönemi, Roma tarihinde, edebiyat ve sanat gibi pekçok alanda dönüm noktası olarak görülürken aynı zamanda bu salgın hastalık sebebiyle bir kriz dönemi de olmuştur. Marcus Aurelius zamanında ortaya çıkan salgın sebebiyle, Eskiçağ dünyasının güçlü devleti Roma, büyük darbe almış ve antik dünya bu durumun üstesinden gelememiştir.

Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD Başkanı.
haticeerdemir@yahoo.com.tr, GSM: 0505 8076129.

İmparatorluk nüfusunun % 7 ile %10'nun; ordunun ise % 14 ile % 15'inin bu salgın sebebiyle öldüğü belirtilmektedir.

Bu konu üzerinde günümüzde yapılan araştırma ve değerlendirmeler, Antoninus salgını adı verilen bu hastalığın önemli etkilerini ortaya koymaktadır. Tarihçiler, Antoninus salgınının, İmparatorluk döneminin 3. yüzyıla kadar geçirmiş olduğu en etkili salgın olduğunu düşünmektedir.

Antoninus salgını, Bergamalı Galenosla olan bağlantısı sebebiyle hekimlik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Galenos, bu hastalığı teşhis ve tedavi edip, bilgi sunan ilk hekimdir. 166 yılında salgın Roma'ya ulaştığında Galenos şehirde bulunmaktaydı. Fakat kısa süre sonra şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı. 168/9 kışında, Aquileia'da konuşlanan askeri birlikler arasında bir salgın ortaya çıktığında ise Galenos oradaydı. Bu sebeple Galenos, uzun süre devam eden bu hastalık hakkında önemli deneyimler elde etmiş ve hastalığın belirti ve tedavisini iyi bir şekilde tanımıştır. Ancak Galenos, diğer hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yaparken, bu hastalığın belirti ve tedavisi ile ilgili olarak verdiği bilgiler ne yazık ki dağınık ve oldukça kısadır. Galenos, bu hastalığın tekrar ortaya çıktığında gelecek nesiller tarafından anlaşılabilmesini sağlayacak yeterli açıklamalar yapmamış, yapmamış ya da yazdıkları günümüze ulaşmamıştır. Eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle Galenos'un daha çok hastalığın fiziksel belirti ve etkileri ile ilgilendiği de düşünülebilir.

Bu çalışmada, tarihi belgeler ışığında hastalığın ortaya çıkması, belirtileri, Roma İmparatorluğu'nu nasıl etkilediği ve Bergamalı Galenos'un hastalarıyla ve bu hastalığın tedavisi ile nasıl mücadele ettiği üzerinde durulacaktır.

Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, virüs, bakteri ve çeşitli mikroplarla taşınmaktadır. Eskiçağ'da insanların, mikroorganizmaların hastalık etkeni olduklarını bilmedikleri anlaşılmaktadır. Ancak 2. yüzyılda Bergamalı Galenos'un, havada asılı duran ve gözle görünmeyen küçük canlıların insanı hasta ettiğini belirtmesi oldukça önemli bir gelişmedir.¹ Diğer taraftan hastalık etkenlerinin hava, su ve çevrenin temizliği ile bağlantılı olduğu çok kesin bilinmediğinden bu konuda sadece hislere dayalı bazı tedbirlerin alındığı belirtilebilir. Hititler, belli yerlerin

1 Jackson 1999, 171-173. Galenos'un "hastalık ya da salgın tohumları" olarak gördüğü hastalık etkenleri için bkz. Nutton, 1983, 1-34.

temizliğine önem vermişlerdi. Hellenler ve Romalılar su teminine² ve su kaynaklarını temiz tutmaya özen göstermişlerdi. Ancak, suyun her yere ve her eve ulaşmadığı ve tuvalet, banyo gibi özel alanların bulunduğu Roma toplumunda³ bile bu alanların kullanımının yeterince sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır. Evlerde tuvaletlerin yeterince yaygın olmaması, tuvaletlerin mutfakta ya da mutfağın yakınında yer alması, yiyecekler üzerinde çok sayıda sinek, böcek ve haşerenin bulunması, şehirlerde ortak kullanılan tuvaletlerde temizlik araçlarının da herkes tarafından kullanılması, kanalların içme suyu kaynağı olan akarsulara ya da şehrin dışında herhangi bir yerde açığa akıtılması gibi sebepler, muhtemelen çok önemli hastalık etkenleriydi.⁴ Ayrıca, her ülke ve bölgenin kendi tabii, coğrafi ve hayat şartlarından kaynaklanan ve savaş, göç, seyahat gibi uluslararası gidiş-gelişlerle yayılan hastalıklar da bulunmaktaydı ki bu durumda yabancı bir hastalığın tedavisini bulmak daha da zor olmaktaydı.⁵

MÖ II. binyılda Hititler döneminde hastalıkların en belalısı, henkan adını verdikleri ve veba, kolera veya tifo gibi hastalıkları ifade eden salgın hastalıklardır.⁶ Roma'nın kuruluş dönemi ile ilgili efsanevi anlatımlarla günümüze ulaşan ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir dönemde başa geçtiği düşünülen, yedi Roma rexlerinin üçüncüsü olan Tullus Hostilius, devletini kurarken bir salgın hastalık başgöstermişti. Roma toplumunda o çağda savaşa gitmek önemli bir vecibeyken, Livius'un anlatımına göre, "bu durum askerler arasında tembelliğe neden olmuştu ve hiçbiri silah taşımak bile istemiyordu". Sonunda hastalık kral Tullus Hostilius'a da geçmiş, ve dönem Hostilius'un ölümüyle son bulmuştur.⁷ Antikçağda ise pekçok salgın hastalık, toplu ölümlere neden olmuş, halk arasında büyük bir korku ve dehşete sebep olmuştur.⁸

Hititler döneminde Küçük Asya'da, MÖ II. binyılda, bir veba salgını

2 Jackson 1999, 37-49. Vitruvius ve Frontinus gibi mimar ve mühendisler suyun kentlere sağlıklı bir şekilde getirilebilmesi için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Wells 1992, Lewis and Reinhold 1990, 216-219. Wells 1992, 82. Ayrıca bkz. Plinius, Letters, X. 37. Su kanalları ve su kemerlerinin temizlenmesi için zorunlu hizmet getirilmiştir. Lewis and Reinhold 1990, 433-434.

3 Palaz Erdemir, 2010, 103-122.

4 Jackson 1999, 37-40. Slums 1986, 399-433. Hellen ve Roma toplumlarının tuvalet ve temizlik anlayışları konusunda bkz. Gülbay 2003; Palaz Erdemir, 2010, 103-122. Roma ordusunun sağlığının korunması için kamplara, sürekli temizlenen (ad stercus-tuvalet boşaltma) tuvaletler ve hamamlar yapılmıştır. Bu yapıların açık alanda olmalarına rağmen, oldukça itina ile ve nisbeten temizliğe dikkat edilerek inşa edilmiş olmaları tesadüf olmamalıdır. Virüs, bakteri gibi hastalık etkeni ve gözle görülemeyen canlıların bilinmemesi sebebiyle yine de o dönemdeki temizlik anlayışının günümüzdeki gibi yaygın ve yeterli olmadığı açıktır. Bkz. Jackson 1999, 128; Davies 1989, 210-211, 221; Wells 1992, 240-241; Fagan, 1997, 520-23; Fagan, 2000, 281-88; Fagan, 2006, 190-207; Clasen, and Bastable, 2003, 1-7; Capasso, 2000, 1774; Capasso, 2007, 350-357. Romalıların hamam ve termallere verdikleri önem ve örnekleri için ayrıca bkz. West 1996, 112-114; Carcopino 1962.

5 Eskiçağda hastalıkların diğer sebepleri için ayrıca bkz. Ünal 1980, 48-485; Jackson 1999, 39-50; Scheidel 2009, 7-8.

6 Ünal 1980, 485-486. Ayrıca bkz. Şahinbaş Erginöz 1999, 142-146.

7 Titus Livius, Roma Tarihi, 1. 31.

8 Büyük çoğunlukla Hıristiyanlığa geçmeye başlayan Roma toplumu içerisinde eski tanrı ve tanrıçalar ortadan kaldırılmaya başladığında, Porphyry, bir yandan yeni dine karşı tepkisini bir yandan da uzun zamandan beri salgın bir hastalık olmamasından dolayı memnuniyetini ortaya koymaktaydı. Salgın bir hastalığın imparatorluk halkına bulaşmamış olmasına memnun olarak, aksi takdirde diğer tanrılarla birlikte Roma'dan kaldırılmış olan Asclepius'un artık kendilerine yardımcı olamayacağını belirtmektedir. Liebeschuetz 1979, 235.

Şuppililiuma döneminde görülmüştü ve “Veba Duaları Metinleri” tanrılara seslenerek yardım ve yakarış içermekteydi. II. Murşili (MÖ 1343-1310) tarafından yazdırılmış olan metinde, dini ve siyasi sebepler yanında I. Şuppililiuma'nın (MÖ 1380-1345) Mısır'dan getirdiği esirler ve askerlerin vebayı Hatti ülkesine taşıdıkları ve yaydıkları anlatılmaktadır. Bu hastalığı esirlerin taşımış olmaları yanında, Mısır seferi sırasında askerlerin bakım ve konaklama konusunda içinde buldukları yetersizlik, hastalığın ortaya çıkma ve yayılma sebebi olabilir. I. Şuppililiuma (MÖ 1380-1345), II. Arnuwanda (MÖ: 1345-1343) ve belki de Kargamış Labarnası Şarri-Kuşuh da bu hastalıktan ölmüşlerdi.⁹

MÖ II. binyılın sonlarına doğru İlyada Destanı'nda Homeros, Apollon'un Troia önlerine gelen Aka ordusunun başına veba salgınını musallat ettiğini belirtmektedir.¹⁰ Veba salgınları Eskiçağ dünyasını o derece etkilemiştir ki mitolojide de kendini göstermektedir. Oidipus, Thebai'ye basileus olduğunda, pekçok kişi vebadan ölmüş, geri kalanlar ise, Oidipus'a gelerek kendilerini bu illetten kurtarmalarını istemişlerdi.¹¹

Atinalı ünlü devlet adamı Perikles (MÖ 490-429), Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında halkın önemli bir kısmının ölmesine sebep olan veba salgını sırasında MÖ 429'da öldü.¹² Peloponnesos Savaşları başladığında henüz yirmi yaşlarında olduğu düşünülen Thukydides,¹³ MÖ 430-429'da Atina'yı kasıp kavuran bu salgını ve hastalığın semptomlarını, insanlar üzerinde oluşturduğu yıkımı ayrıntılarıyla anlatmaktadır. “Peloponnesoslular ve müttefikleri Sparta kralı Archidamus başkanlığında Attika'yı ele geçirdiklerinde ülkelerini yeni bir yıkımın içine ittiklerinin farkında değillerdi. Salgın haberi öncelikle Lemnos ve çevresinden gelmişti ancak hiçbir yerde, Atina'da olduğu kadar büyük bir etki yapmamıştı. Hekimler, bu hastalıkla mücadelede doğru yöntemi bilmediklerinden ilk zamanlarda hastaları tedavi etmekte yetersiz kaldılar. Hekimler, hastalarla daha yakın bir temas halinde olduklarından, hekimlerin büyük bir kısmı bu hastalıktan öldü. Hiçbir insan sanatı ya da bilimi, bu hastalıkla mücadele edemedi. Tapınaklarda yapılan ibadetler, kahinlere danışmalar gibi hiçbir şey de bu hastalığı def edemedi ve gerçekten insanlar bu hastalıktan dolayı öyle perişan oldular ki artık hiçbir şeyi önemsemediler.”¹⁴

“Rivayete göre, salgın ilk kez yukarı Mısır'da Etiyopya'da ortaya çıkmış ve daha sonra Mısır'ın tamamına, Libya'ya ve Pers Kralının topraklarının büyük bir kıs-

9 Bkz. Ünal 1980, 478-480, 485-486; Akurgal 1998, 79-83; Alp 2000, 125, 128-13; Memiş 2002, 95-105, 274-281; Çiğ 2005, 157-161.

10 Homeros, İlyada, XVI. 345-350. Jackson 1999, 6.

11 Estin-Laporte 2002, 186-187. MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Sophocles'in Kral Oidipus'u anlatan tiyatro eserinden düzyazıya aktarılmıştır.

12 Henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte bu salgının veba olduğu düşünülmektedir. Salgın sırasında, hekimlerin hastalarla yakından ilgilenmeleri sebebiyle hekimlerin bu hastalıklardan daha fazla etkilendikleri anlaşılmaktadır. Deighton 2000, 33. Ayrıca bkz. Tekin 2004, 84, 86. Bu hastalık karşısında halkın durumu ve Perikles'e tepkisi hakkında ayrıca bkz. Kitto 1951, 136 vd., 141-143, 165, 189.

13 MÖ 460'te doğmuş ve MÖ 404'ten sonra bilinmeyen bir tarihte ölmüştür.

14 Thukydides, II. 47. Ayrıca bkz. Hankinson 2001, 51, 52, 55, 64, 235.

mına kadar yayılmıştı. Atina şehrinde ise hastalık aniden ortaya çıktı. Özellikle de su kuyularının bulunmadığı Piraeus halkı arasında bu hastalık baş gösterince, insanlar Peloponnesosluların su kaynaklarını zehirlediklerini düşündüler. Daha sonra hastalık, yukarı şehirde de ortaya çıkarak çok sayıda insanın ölmesine neden oldu. İlk kez nasıl ortaya çıktığı ya da bu hastalığın tabiat üzerinde bu derece güçlü bir etkiye sahip olmasında ne gibi geçerli sebepler bulunabilir sorularını, medikal bilgisi olan ya da olmayan diğer yazarlara bırakmalıyım. Ben, herhangi bir şekilde bir daha ortaya çıkabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak, bu hastalığın nasıl olduğunu ve semptomlarını anlatmaya çalışacağım. Bu hastalıktan kıvrananları gördüğüm gibi kendim de bu hastalığa yakalandım.”¹⁵

“O yıl, genel itibariyle toplumun hastaliksız geçirdiği bir dönemdi ancak daha önceden diğer hastalıklara yakalanmış olanlar da sonunda bu salgına tutuldular. Aslında insanların hastalanmalarına sebep olacak bir şey yoktu. Oldukça sağlıklı olan insanlar aniden başlarında bir yanma, gözlerinde kızarma ve yanma, ağrıların içinde boğazdan dile kadar kanama hisleriyle hastalandılar. Solunum tabii değildi ve huzursuz ediciydi. İkinci belirti ise, hıçırık ve sesin kalınlaşması, ve bir süre öksürükten sonra yine onunla birlikte seyreden göğüs ağrısıydı. Sonra, her tür safra -ki medikal uzmanların verdiği isim budur- kusma ve mide ağrısıyla mide etkileniyor ve bunlara şiddetli ağrılar ve güçlükler eşlik ediyordu. Pekçok hastada kusmaya dönüşmeyen öğürme, korkunç kasılmalara sebep oluyor ve hasta ya bu şikayetlerle ya da uzun bir süre sonra ölüyordu. Vücuda dıştan dokunulduğunda ateş hissedilmemekte ve beniz sarı görünmemekteydi, ten daha çok kırmızımsı morumsu bir şekilde, küçük kabarcıklarla ve yaralarla kaplanmaktaydı. Fakat hasta, ince keten bir kumaşa dokunmak istemeyecek kadar içinde şiddetli bir yanma hissettiğinden, adeta tamamıyla çıplak gezmek, hatta bir kısmı soğuk suya atlamak istiyordu. Çoğu hasta da, az ya da çok su içmekle birlikte, içlerindeki söndürülemeyen yangıyı su tankları içerisine atlayarak rahatlatmaya çalışıyorlardı. Bununla birlikte hasta, bu rahatsızlıklar, huzursuzluklar sebebiyle kendini iyi hissedemediğinden sürekli uykusuzluk çekmekteydi. Hastalık doruk noktasına ulaştığında, vücudun bütün sıkıntılarına rağmen, hasta, kalan bütün gücünü şaşırtıcı bir şekilde yedinci, sekizinci gününde yeniden topluyor ancak bu kez de hasta iç ateşinden ölüyordu. Ancak eğer hasta, bu kritik devreyi atlatarak yaşamını sürdürüyorsa, bu kez hastalık, kötü ülserlerle bağırsaklara ilerliyor ve bu defa hastaların büyük bir çoğunluğu kontrol edilemeyen ishalin sebep olduğu zayıflıktan dolayı ölüyordu. Önce başa yerleşen hastalık, daha sonra vücudun her tarafına yayılıyor ve fert bu hastalıktan kurtulsa bile vücudun belirli münferit kısımlarında araz bırakıyordu. Hastalık, ferdin üreme organları, parmaklar, ayak parmaklarında hasarlara sebebiyet veriyor, hatta hastalıktan kurtulan pekçok kişi bu organlarını kaybettikleri gibi kör oluyorlardı. Bazı hastalar ise, hastalığı atlatsalar bile, kim olduklarını, ve arkadaşlarını hatırlamayacak kadar bütünüyle hafıza kaybına uğruyorlardı.”¹⁶

15 Thukydides, II. 48.

“Bu hastalığın genel portresini çizmek için kullandığımız sözler, neredeyse bu hastalığı yaşayan fertlerin, hastalığa insan tabiatının üzerinde gösterdikleri direnç için anlatmaya yetmeyecek kadar etkisiz kalmaktadır.”¹⁷

Hellen dünyasında tıbbın genel anlamda bilimsel bir kimlik kazandığını bilmemize rağmen, MÖ 64 - MS 21 yılları arasında yaşamış olan Strabon, “Miletos ve Deloslular’ın, ani ölümleri ve veba cinsinden salgın hastalıkları, Helos (Güneş Tanrısı) ve Selene (Ay Tanrısı) adındaki tanrılara dayandırdıklarını” belirtmesi, halen insanların hastalıklarla ve hastalıkların tedavisi ile tabiat üstü varlıklar arasında bağlantı kurma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Ya da salgın hastalıklar ve beklenmeyen ani ölüm vakaları ve bunların sebeplerini birtakım tanrısal güçlere bağlama ihtiyacını doğurmuş olmalıdır.¹⁸

Miladi 66’da Nero döneminde yangın, kuyruklyıldız olayı ve ortaya çıkan salgın, tanrıların imparatorun kötü icraatlarına kızgınlığının sonucu olarak değerlendirilmişti. Ancak miladi dönemlere gelmiş ve medeniyette ve tıp alanında oldukça yol katededilmiş olmasına rağmen, Tacitus da bu hastalığın belirtilerini ve tedavisini aktarmamıştır. O daha çok olayların seyrini siyasi ve tarihi açıdan ele aldığından, “...Bir salgın Roma halkını mahvetti. Havada hiçbir tehlike görünmüyordu. Ancak evler cesetler, sokaklar cenazelerle doluydu. Hastalık, ne cinsiyet ne de yaş tanıyordu. Özgür ve köle aniden bu hastalığa yenik düşmüşlerdi. Ölenlerin yakıldıkları yerde hemen yanı başlarında arkalarından oturup ağlayan eşleri ve çocukları da aynı yerde yakıldılar. Senatörler ve soylular da bu hastalıktan kaçamadılar. Onlar da diğer insanlar gibi ölmelerine rağmen, ölümleri, imparatorun kana susamışlığını engellediği için daha az acıklı olmuştur” diye anlatmakla yetinmiştir.¹⁹

165-180 yılları arasında, Roma toplumunu yıkan, adı konulamamış olan bir hastalıktan Galenos bahsetmektedir. Ancak bunun ne olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır.²⁰ Eskiçağ’daki tanımlamaların yeterince açık ve ayırıcı olmaması sebebiyle bunların büyük bir kısmının günümüzde de karşılaşılan ve bilinen salgınlar olup olmadıkları da kesin olarak tesbit edilememektedir. Diğer taraftan, Galenos’u uzun süre meşgul olduğu hastalığın bazı belirtilerine bakarak, bu hastalığın ne olabileceği konusunda bazı görüşler de bulunmaktadır.

ANTONINUS SALGINI VE BERGAMALI GALENOS

16 Thukydides, II. 49.

17 Thukydides, II. 50.

18 Strabon, Geographika, XIV. 1. 6. Antikçağ insanı, hastalıkların sebebinin ve tedavisinin halen tanrısal güçlerle bağlantılı düşünmüş ve hastalar iyileştikten sonra, iyileşmelerinde etkisi olduğunu düşündükleri tanrılarına şükür için adaklar ve sunular takdim etmişlerdir. Mesela, MÖ 4. yüzyılda Oropos’ta baş gösteren bir veba salgınından sonra iyileşen Archinos adındaki bir şahıs kendisinin iyileşmesinde etkisi olduğunu düşündüğü kahraman sağlık tanrısı Amphiaros adına bir rölyef yaptırmıştı. (Bkz. Harris 2003, 107). Hastalıkların uhrevi ve tanrısal tedavisi hakkında ilginç bir tedavi yönetmi örneği için bkz. Kaçar, 2008, 72-77.

19 Tacitus, Annales, XVI. 13. Liebeschuetz 1979, 163.

20 Jackson 1999, 172-174.

Marcus Aurelius zamanında, Roma İmparatorluğu uzun süren yıkıcı bir salgınla sarsılmıştır. Miladi 165 yılı sonu, 166 yılı başlarında Verus'un Mezopotamya'da Partlar üzerine yaptığı sefer sırasında ortaya çıkan ve ordunun doğudan savaş dönüşü sırasında, İtalya'ya kadar taşıdıkları salgın, hızlı bir şekilde bir yıl içinde Roma'ya kadar yayılmıştır.²¹ Bu salgın hastalık, 180 yılında Marcus Aurelius'un ölümüne kadar, hatta belki de Commodus'un başa geçtiği dönemin başlarına kadar devam etmiş, ve muhtemelen 189'da tekrar ortaya çıkmıştı. Marcus Aurelius ve halefi Commodus'un Antoninus sülalesinden gelmesi ve bu salgının, onların döneminde ortaya çıkmış olması sebebiyle hastalık, "Antoninus salgını" adıyla anılmıştır. Bir tür veba ya da çiçek²² salgını olduğu düşünülen hastalık, geride sayısız kurban bırakarak, İmparatorluğu kasıp kavurmuş ve halk arasında korku ve dehşete sebep olarak Roma tarihinde derin izler bırakan uzun süreli bir iç mesele haline gelmiştir.²³

Marcus Aurelius Antoninus

Bu sırada imparatorluğun ünlü hekimlerinden olan Galenos'un hastalığın tedavisi ve salgınla mücadele konusundaki çalışmaları önemlidir. Bu vesileyle öncelikle Galenos'un bilim hayatı ve icraatlarından bahsetmek yerinde olacaktır. Eskiçağın en büyük anatomi bilginlerinden olan Galenos, (miladi 130-216), Pergamon (Bergama)'da yetişmiştir. Bergama'nın eğitimli ve elit bir sınıfından

- 21 Cassius Dio, Roman History, 71. 2. 4; Scriptores Historiae Augustae, Verus 8.1-2; Lucian (Hist. Conscr., 15) Menzilcioğlu 2002, XIII, özellikle dipnot 123 ve 124. Pompeiopolis'li (Kastamonu-Taşköprü) Crepereius Calpurnianus'un, İmparator Verus döneminin Parth Savaşını anlatırken, Nisibis (Nusaybin)'de karşılaşılan salgın hastalığı Thukydides'den sonra onun gibi ayrıntılı bir şekilde ele alan ikinci kişi olarak tanımlanmaktadır. Ancak hastalık hakkındaki ayrıntıların neler olduğu belirtilmemektedir. Nisibis'in 165'te, Seleucia'nın 165-166 kışında Roma kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi sırasında ortaya çıkan salgınların birbirleriyle bağlantılı olması ihtimali kuvvetlidir. (bkz. Gilliam, 1961, 229)
- 22 Her yaşta ve her cinsteki kişilerde görülen, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan, ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalıktır. Variola da denir. hastalık yaralarının içinde bulunur ve hastanın eşyalarıyla, hastaya yaklaşmayla, sineklerle ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşır. Çiçek hastalığının, MÖ 7. yüzyılda Babil'de çıban salgını olarak bilinen ve İbranicede schechina adı verilen, eski Mısır'da 6. salgın olarak adlandırılan, Babil hastalığı ile aynı olduğu düşünülmektedir. Hastalık çoğunlukla ölümle sonuçlanmakta, hastalığı atlatanların, tekrar bu hastalığa yakalanmamakta, hayatta kalanların ise farklı organlarında kalıcı hasarlara yol açtığı anlaşılmaktadır. Eski Ahit, Çıkış, 9.8-12; Stathakopoulos, 2004, 94.
- 23 Cassius Dio (72.14.3-4)'ya göre, 189'da Commodus'un idaresi döneminde, günde 2000 kişinin ölümüne sebep olan bir salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Dio, bu salgının Marcus Aurelius dönemindeki salgın olup olmadığını ya da diğer salgınlardan hangisi olduğunu belirtmemektedir. Herodian 1.12.1'nin anlatımlarına göre bu salgın önce İtalya'da başlamış ancak, İmparatorluğun diğer bölgelerine yayılmamıştır. Bu durum pek de inandırıcı görünmemektedir. Herodian, hastalarla temas eden hayvanların da öldüğünü ve aynı dönemde kıtlığın da baş gösterdiğini belirtmektedir. Eutropius, Roma Tarihinin Özeti, 8. XII; Scriptores Historiae Augustae, XIII; Scheidel 2009, 7.

olan mimar Nicias'ın oğludur.²⁴ Galenos, araştırmacı, bilgin, cerrah, filozof, mantıkçı, şifalı bitkiler konusunda uzman ve etkili bir Antikçağ tıp otoritesidir. Mısır'da İskenderiyede, o dönemin en etkin tıp okulunda eğitim gördükten sonra Roma'ya giderek imparator Marcus Aurelius'un saray doktorluğunu üstlenmiş ve gladyatörlere hekimlik yapmıştır. Galenos'un 22 ciltlik Tıp Kitabı, Ortaçağ'dan önce insan anatomisi üzerine yapılmış en kapsamlı ve önemli incelemeleri içermektedir. Bu eser, Galenos'un farklı zamanlarda ve tıbbın farklı alanlarında yazmış olduğu çalışmalarının biraraya getirilmesinden oluşmuş bir tıp kitabıdır.²⁵ Galenos, bu kitabında kendi hayatından ve yetişme tarzından bilgiler sunmakta ve kendi metodolojisine dair açıklamalar da yapmaktadır.

Marcus Aurelius Antoninus

Antikçağ'da kanunlar, kadavralar üzerinde çalışılmasına izin vermediğinden, Galenos, anatomi sırlarını maymunlar, domuzlar, köpekler, koyunlar ve keçiler gibi çeşitli hayvanlar üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla (hatta bir defasında da imparatorun fili üzerinde çalışma şansına sahip olmuştur) çözmeye çalışmıştır. Bütün güçlüklerle rağmen kasların ve damarların yapısına ilişkin çok değerli bilgiler edinmiştir. Ancak ne yazık ki Galenos da, Hippokrates gibi insan vücudunun 4 sıvıdan oluştuğuna inanmıştır. Bu görüşü biraz daha geliştirerek, insan vücudunun "dört sıvı, dört öge, üç ruh"²⁶ şeklinde formüle edilebilecek unsurlardan oluştuğunu ve insanın sağlıklı olabilmesi için bu unsurların tamamının yeterli ve dengede olması gerektiğini açıklamıştır. Böylece dört temel öge, dört temel sıvı ve üç ruh inancı bütün Ortaçağ boyunca hekimlerin ve diğer bilginlerin öğretilerine yön vermiştir. Galenos'un eserleri 300 yıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca bu eserler, Ortaçağ'da olduğu gibi Rönesans devrinde batıdaki gelişmelere ve İslam tıbbına büyük etki etmiştir. Sadece yarısı günümüze kadar ulaşabilmiş olan Galenos'un eserleri, anatomide ve beyin fiziolojisindeki buluşlarıyla büyüleyicidir. Bunlardan bir kısmı, kendisinin yazdığı anadili olan Grekçe, diğer bir kısmı ise, Ortaçağ tıbbı ile Latince ve Arapça tercüme yoluyla günümüze kadar gelebilmiştir.²⁷ Galenos sadece tıp alanındaki çalışmalarında değil eczacılık alanında da ilaçların sınıflandırılması konusunda

24 Georges Vajda, Galenos'un Yudah kabilesinden bir Yahudi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Starr, 2008, 96, özellikle dipnot 15.

25 Özmakas, 1993, 768-769; Hankinson, 2001, 306, 373, 375, 377, 383, 385, 386, 388, 390, 391, 393. Tan, Galenos'un doğduğu, yetiştiği ve sık sık iletişim halinde bulunduğu çevre olan Bergama'da parşömenin de bulunmuş olmasının eserlerini daha iyi bir şekilde yazmasına imkan tanımış olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tan, 2002, 116-117. Parşömen, gelişimi ve Galenos'un çalışmalarındaki önemi hakkında bkz. Gönlügür, 2007, 60-65. Galenos'un eczacılık üzerindeki çalışmaları için bkz. Baytop, 1977; Köknel, 2002, 204-205.

26 İnsan vücudunda tabii, hayati ve hayvani olarak üç ayrı ruh bulunduğunu ileri sürmüştür. Ancak, böyle bir üçlü ruhun varlığı konusu belki tıbbi olmaktan ziyade felsefi olabilir.

27 Starr, 2008, 89-99. Galenos'un Ortaçağ dünyasına etkileri için bkz. Coulton, 1955, 444-456.

sistemli bir metod takip etmiştir. Bilimsel çalışma metodu, soyut ve somut bilgi ile teorik ve pratik disiplinin harmanlanmasıyla oluşmuş özgün bir yöntemdir.²⁸

Galenos, diğer hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yaparken, bu hastalığın belirti ve tedavisi²⁹ ile ilgili olarak verdiği bilgiler ne yazık ki dağınık ve oldukça kısadır. Bir hekim olmamasına rağmen, Thukydides'in Atina'daki veba salgınını ayrıntılı bir şekilde anlatmasının aksine, Galenos, bu hastalığın tekrar ortaya çıktığında gelecek nesiller tarafından anlaşılabilmesini sağlayacak yeterli açıklamalar yapmamış, yapamamış ya da belki de yazdıkları günümüze kadar ulaşamamıştır. Daha çok hastaları tedavi etmekle meşgul olan Galenos, hastalığın fiziksel etkileri ile ilgilenmiştir. Mesela bu hastalığa yakalanmış genç bir adamın durumunu anlatırken, hastanın vücudunun iç organlarında ve dışında ortaya çıkan yaraları nasıl tedavi ettiğini açıklamaktadır.³⁰

Aynı dönemde yazılmış birkaç eserle günümüze kadar ulaşan bilgiler ise, hastalığın niteliğini ortaya koyacak kadar yeterli bilgiler vermediği de görülmektedir. Galenos'un hastalığı ayrıntılı bir şekilde tanımlamamış olması sebebiyle tarih yazarları hastalığı açık ve kesin olarak tanımlayamamışlar ve farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Genel itibariyle salgın, bir tür veba, ekzantematöz tifüs ya da hıyarcıklı veba hastalığı gibi tanımlanmış, ancak daha çok veba olarak kabul edilmiştir.³¹ Bu çalışmada, daha çok hemorajik veba ya da çiçek olarak tanımlanan hastalığın Roma İmparatorluğu'na etkilerini ve sınırlı da olsa hekimlerin ve özellikle Bergamalı Galenos'un bu hastalığa karşı tedbir ve tedavileri üzerinde durulacaktır.

HASTALIĞIN BELİRTİLERİ VE TANIMI

Temelde Galenos'un vermiş olduğu bilgiler dahilinde, ayrıntılı olmamakla birlikte, hastalığın belirtileri özet olarak şöyle tanımlanabilir.³²

Galenos'a göre, "hastalığın dokuzuncu gününde, bir genç adamın ve diğer hastaların vücutları egzantem (papül ya da vezikül içermeyen kızarıklık, döküntü) kaplıydı. Bütün vücuduna kurutucu ilaçlar uygulanan hastaların iyileştikleri gözlenmiştir. Kurutucu ilaçlar vücuduna uygulanan hastaların onikinci gün yataktan kalkmayı başardıkları" gözlenmiştir.³³ "İshal olup da hayatta kalabilecek olanların bütün vücutlarında siyah egzantem görülmekteydi. Çoğu durumda siyah lekelerin tamamı ülsere dönüşerek kuruyordu (sıvı dışarı sızmadan). Siyahlık, ateş sebebiyle vücutta çıkan kabarcıkların kanaması sonucunda geride

28 Bkz. Özmakas, 1993, 768-769; Hankinson, 2001, 295-321; Nutton 2002, 800-801; Tan, 2002, 116-117. Galenos'un kadın imajı ve bakış açısı hakkında bkz. Flemming, 2000, 255-275. Galenos'un ortaçağ dünyasına etkileri için bkz. Coulton, 1955, 444-456.

29 Stathakopoulos, 2004, 94 vd.

30 Littman and Littman, 1973, 246-255.

31 Bkz. Haeser, 1882, 24-33; Zinsser, 1935, 135-37; Castiglioni, 1941, 244.

32 Littman and Littman, 1973, 245 vd.

33 Galenos, Methodus Medendi, 5.12; Littman and Littman, 1973, 246.

kalan çürüme ile kül görüntüsünde ten üzerinde kalıyordu. Bunlardan yaraya dönüşenlerden bazılarının yara kabukları düşer ve birkaç gün yara izi kaldıktan sonra yara çevresi iyileşirdi. Yara oluşmayan kısımlarda lekeler az olur ve yara kabuğu görünümünde soyularak dökülür ve sonra iyileşirdi.³⁴ Kanlı ishalin görülmediği birçok durumda, tüm vücut siyah lekelerle örtülmüştür. Bazen, hastalığın başlamasından günler sonra bile lekeler kuruyup deri yavaş yavaş pul pul dökülürdü.³⁵

Hastalığın diğer önemli belirtileri arasında yine hastalarda, kendine özgü ateş, mide bağırsak problemleri, ishal, kusma, nefes kokusu ve öksürük ve katar gözlenmiştir.

Bu salgın hastalığa yakalananların dıştan kendileri tarafından ya da onlara dokunanlar tarafından ateşlerinin olduğu görülmemiştir. Ancak, Atina'daki veba salgını sırasında Thukydides'in tanımladığı gibi kavurucu bir iç yangısının olduğu gözlenmiştir.³⁶ Bu sebeple Galenos bu hastalığı, bir "ateş salgını" olarak adlandırmaktadır.³⁷

Hayatta kalsınlar ya da kalmasınlar, hastaların büyük bir çoğunluğunun dışkıları siyahtı. İshal önce koyu kahverengimsi, sonra sarımsı kırmızı, daha sonra fekal (dışkıyla ilgili) kanama sebebiyle siyah dışkı şeklinde olurdu. İshal tarzı boşaltım, bu salgının ayrılmaz bir parçasıydı. Hayatta kalanların çoğunda dokuzuncu gününde, hatta yedinci veya on birinci gününde siyah dışkı ortaya çıkmıştır. Pekçok farklılıklar da gözlenmiştir. Bazılarının dışkıları neredeyse simsiyahtı, bazılarının dışkılama sırasında ağrıları yoktu ve bunların dışkıları kokusuzdu. Pek çoğu ise, bunların arasındaydı. Dışkının siyah olmadığı durumlarda, her zaman vücutta lekeler vardı. Çok siyah dışkı yapanların kesinlikle öldükleri gözlenmiştir. Bütün hastalarda nefes kokusu, mide rahatsızlıkları tesbit edilmiş ancak bazı hastalarda zaman zaman kusma görülmüştür.³⁸

"Genç bir adamın, hastalığın dokuzuncu gününde hafif bir öksürüğü vardı.

*Bergamalı Galenos'un temsili resmi
Paris 1865*

34 Galenos, Methodus Medendi, 5.12; Littman and Littman, 1973, 246.

35 Littman and Littman, 1973, 246.

36 Littman and Littman, 1973, 247.

37 Littman and Littman, 1973, 247.

38 Littman and Littman, 1973, 247.

39 Membran özel bölgeler dışında katyonlara karşı impermeabl (geçirmez) kabul edilmiştir. Anestezik ajanların, lipid moleküllerinin hareketlerinin serbestliğini artırdığı öne sürülmüştür.

40 Galenos, Methodus Medendi, 5.12; Littman and Littman, 1973, 248.

Onuncu gün öksürük artmış ve yara döküntüleri eşlik etmiştir. Uzun süren katar-
dan sonra, önce öksürükle birlikte, sonra atardamarda uzanarak yutak, gırtlak ve
ağıza uzanan membrandan (Membran, zar, perde)³⁹ açık kırmızı renkte kan
gelmiştir”.⁴⁰ Hastanın boğazında ya da ağzında herhangi bir yara bulunmamasına
rağmen, hastaların iç kısımlarında ülserasyonlar ve inflamasyonlar da
görölmüştür. Galenos, hastalığın onuncu gününde (besinleri yemesinde ve
sindiriminde herhangi bir sorun olmamasına rağmen) genç bir erkeğin
öksürdüğünü ve bir yara kabuğu geldiğini, bunun şah damarına yakın bölgede
trakeada, nefes borusunda bir ülserin göstergesi olduğunu belirtmektedir.
Larinks enfekte olmuş ve hasta adamın sesi zarar görmüştür. Hastalığın kriz evre-
si, dokuzuncu ya da onikinci gününde ortaya çıkmıştır. Dokuzuncu günü takip
eden üçüncü gün genç adam yatağından kalkmayı başarmıştır.⁴¹

Hastalığın ayırt edici özelliği ve deride döküntü oluşmasıdır. İlk bakış açısıyla
hastanın tifüs yaşadığı düşünülebilir. Klinik görünüm itibariyle pek çok enfek-
siyöz hastalıklar, epidemik tifüs özelliği gösterirler. Murine tifüs (endemik
tifüs)⁴², çiçek hastalığı ya da malya ateşi, tifo ateşi, meningokoksik menenjit,
kızamık ve sarılık ateşi, bu hastalığın ilk belirtileriyle aynı özellikleri göstere-
bilir bu sebeple bu hastalıklar erken evreleri itibariyle karıştırılabilir. Tifüs
döküntülerinin görünümü ve gelişmesi diğer ağır enfeksiyöz hastalıklardaki
tahrişlerden ayırtebilecek durumdadır. Hıyarcıklı vebada ve tifüste ishal
görölse de, bu hastalıklarda kabızlık daha sık görölen bir belirtidir. Sadece
hıyarcıklı vebada dışkı bazen kanlıdır. Elimize geçen kayıtlarında hastalığı eksik
olarak tanımlasa da, Galenos’un hastalığın süresi, ateş, kusma, nefes kokusu,
katar, öksürük, trakea ve larinksteiki ülserlerin (yaralar) varlığı bu hastalığın çiçek
olabileceğini düşündürmektedir.⁴³

Sonuç

Ortaya çıkan salgında, baştan sona bütün İtalya’da ve eyaletlerde nüfusun
büyük bir bölümü ve askeri birliklerin neredeyse tamamı bu hastalıktan
ölmüştü.⁴⁴ Bu salgın, imparatorlukta çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanmış,
“cesetler, binek ve yük arabalarında taşınmış”,⁴⁵ “bu durum imparator Marcus
Aurelius’un yeni dini ayinler düzenlemesine sebep olmuştu”.⁴⁶

41 Galenos, Methodus Medendi, 5.12; Littman and Littman, 1973, 248.

42 Farelerin üzerindeki bitlerle bulaşan tifüs.

43 Littman and Littman, 1973, 252-255; Duncan-Jones, 1996, 108-136; Stathakopoulos, 2004, 91-96; Scheidel 2009, 7. Benzer şekilde, takip eden yüzyıllarda, bütün toplumu etkileyen büyük salgınların da gerçekleştiği bilinmektedir. Miladi 251-266 yılları arasında Roma’da hergün beşbin insanın ölümüne yol açtığı belirtilen bir salgın hastalığın da günümüzde hangi hastalığa işaret ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak birbirine bitişik tarzda ve temizliğin yetersiz olduğu şehir yaşamının oluşturduğu bir salgın hastalık olduğu düşünülmektedir. (Bkz. Liebeschuetz, 1979, 230; West 1996, 117; Jackson 1999, 174). Eutropius, Gallus Hostilianus ve oğlu Volusianus dönemlerinde (251-253) Roma’da herhangi bir kayda değer ilerlemenin olmadığını, bu dönemin sadece “veba, hastalıklar ve felaketler dönemi” olduğunu belirterek eldeki bilgileri doğrulamaktadır. (Eutropius, 9.V.). Miladi 542-543 yılında, Constantinopolis (İstanbul)’te halkın büyük bir kısmının ve imparator Justinianus’un da ölümüne sebep olan “Iustinianus Salgını”nın farelerle taşınan veba hastalığı olduğu anlaşılmaktadır. (Procopius, Wars, II. 22-23; Jackson 1999, 174).

Antoninus salgını Roma tarihinde kaçınılmaz bir veba ya da çiçek salgını olarak görülmüştü. Niebuhr'a göre,⁴⁷ "geride sayısız kurban bırakarak, İmparatorluğu kasıp kavurmuş ve halk arasında korku ve dehşete sebep olmuştur. Edebiyat ve sanat gibi pek çok konuda dönüm noktası olan Marcus Aurelius dönemi, aynı zamanda bu salgınla bir kriz dönemi de olmuştur. Marcus Aurelius zamanında ortaya çıkan salgın sebebiyle, Eskiçağ dünyası büyük darbe almış ve antik dünya bu durumun üstesinden gelememiştir". Otto Seeck⁴⁸ İmparatorluk nüfusunun yarısından fazlasının bu salgın sebebiyle öldüğünü belirtmektedir. Bu konu üzerinde günümüzde yapılan araştırma ve değerlendirmeler, zamanında Antoninus salgını adı verilen bu salgının önemli etkilerini ortaya koymaktadır. Freely, Antoninus salgınının, İmparatorluk döneminin 3. yüzyıla kadar geçirmiş olduğu en etkili salgın olduğunu düşünmektedir. Gilliam, Roma'nın çöküşü üzerinde büyük etkisi ve abartılı anlatımları eserlerinde ve *Historia Augusta* gibi geç antik yazarlarda bahsedilen bu salgını ele almaktadır. Gilliam bu büyük felaket sırasında Roma halkının aşağı yukarı % 2'sinin ya da bir milyon kadarının ölmüş olabileceğini iddia etmektedir. Bu konuda, en doğru oran, hastalığın nüfusun % 7 ile %10'unun; ordunun ise % 14 ile % 15'nin ölümüne sebep olduğu'dur.⁴⁹

Antoninus salgını, Bergamalı Galenosla olan bağlantısı sebebiyle hekimlik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Galenos, bu hastalığı teşhis ve tedavi edip, bilgi sunan ilk hekimdir. 166 yılında salgın, İran savaşı sonrası Küçük Asia, Mısır, Atina, Noricum,⁵⁰ Dacia (Romanya), İtalya ve Roma'ya ulaştığında⁵¹ Galenos şehirde bulunuyordu. Fakat kısa süre sonra şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı. Muhtemelen ünlü hekim Galenos, Antoninus salgınının öldürücü etkisinden uzaklaşmak için memleketi Pergamum'a kaçmış olmalıdır. Kendisine babası tarafından verilmiş olan "Galenos" adının anlamı "sakin, dingin" olmasına rağmen, Galenos'un tabiat itibarıyla çabuk parlayan ve eli maşalı bir tip olan annesine benzediği ve kolay alevlenip, heyecanlanan hatta dengesiz bir karaktere sahip olduğu belirtilmektedir. Bu karakter özellikleri göz önüne alındığında Galenos'un salgın sırasında bir hekim olarak çok fazla hastayla aynı ortamı paylaşmak durumunda olması ve tedavi sırasında temas halinde bulunmak zorunda olmasının kendi sağlığını da tehdit edebileceği endişesiyle aniden Roma'dan ayrılmış olabilir.⁵²

Aynı zamanda 168/9 kışında, Aquileia'da konuşlanan askeri birlikler arasında bir salgın ortaya çıktığında Galenos oradaydı. Bu sebeple Galenos, uzun süre

44 Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, 8. XII. Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. *Scriptores Historiae Augustae*, XIII; Littman and Littman, 1973, 252-255.

45 *Scriptores Historiae Augustae*, XIII.

46 Liebeschuetz 1979, 210; West 1996, 117.

47 Littman and Littman, 1973, 243 vd.

48 Seeck, 1966, 398-405.

49 Gilliam, 1961, 225-251; Littman and Littman, 1973, 252-255; Stathakopoulos, 2004, 196.

50 Noricum, bugünkü Avusturya ve Slovenya toprakları üzerinde kurulmuş bir Kelt krallığı (on iki kabileden oluşan bir federasyon) idi. Geçmişte Roma İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi. Kuzeyde Tuna nehri, batıda Raetia, doğuda Panonya ve güneyde de İtalya ve Dalmaçya ile çevriliydi. Kabaca bugünkü Steiermark, Karintiya ve Viyana'nın batısında kalan Avusturya, Bavyera ve Salzburg'un bir bölümüne tekabül etmektedir.

Şekil 4 II. Yüzyılda Roma'nın Sahip Olduğu En Geniş Topraklar

devam eden bu hastalık hakkında önemli deneyimler elde etmiş ve hastalığın belirti ve tedavisini iyi bir şekilde tanımış ancak herhalde belirti ve tedavilerini açıkça yazma fırsatı bulamamış olabilir.⁵³ Diğer taraftan, Galenos gibi ilmi çalışmalar yapıp bunları yazarak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde günümüze kadar gelmesini sağlayan bir hekimin en azından salgın bittikten sonra bununla ilgili tecrübe, görüş ve düşüncelerini yazmış olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Ancak eserlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmamış olması sebebiyle belki Galenos'un şu anda bilgi edinme imkanı bulamadığımız ve tarihin sayfaları arasında kaybolup giden çalışmaları arasında bu salgına dair değerlendirmelerin olduğu da düşünülebilir. Ele alınan belirtileri ile bilim dünyası, bu salgının Antikçağ'ın en ürkütücü veba ya da çiçek salgını olup, Roma'nın zayıflaması ve çöküşünde de etkili olduğu düşüncesindedir.⁵⁴ Günümüzün tıp dünyası ve araştırmalar, bu salgının genel belirtilerine bakarak, bu hastalığı zamanımızın terminolojisi ve literatür bilgileriyle anlatmaya çalışsalar da, salgının orijinal adı olan "Antoninus salgını" olarak anılması ve ele alınması bilimsel bakış açısıyla daha doğru görünmektedir.

51 Duncan-Jones, 1996, 116-137.

52 Tan, 2002, 117; Nutton 2002, 800-801.

53 Littman and Littman, 1973, 246-252.

54 Menzilciöglü 2002, XIII, özellikle dipnot 123 ve 124; Nutton 2002, 800-801.

BİBLİYOGRAFYA

Temel Kaynaklar

- Claudius Galenos, Methodus Medendi, translated by Thomas Gale (1507-1587), Paules Wharfe and Baynards Castle, London. (Microfilm. Ann Arbor, Mich University Microfilms International, 1952).
- Cassius Dio, (1914-1927), Roman History, edited and translated by E. Cary, Loeb Classical Library, London.
- Eutropius, Breviarum Historiae Romanae (Roma Tarihinin Özeti), çev: Çiğdem Menzilioğlu, Kabalıcı, Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Herodian, History of the Empire, C. R. Whittaker, Volume I, Books 1-4, Loeb Classical Library, Loeb Classical Library, London, 1970.
- Historia Augusta, Scriptores Historiae Augustae I-III, Edition and translation by D. Magie, London 1921-1932 (The Loeb Classical Library).
- Marcus Aurelius, Meditations, translated by Maxwell Staniforth, Penguin Classics, Middlesex, 1964.
- Historia Augusta, Scriptores Historiae Augustae I-III, Edition and translation by D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1921-1932.
- Tacitus, The Annals of Imperial Rome, translated by Michael Grant, Penguin Classics, Middlesex, 1996.
- Titus Livius, Roma Tarihi (Şehir Kuruluşundan İtibaren), çev: Sebahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
- Thukydides, History of the Peloponnesian War, translated by Rex Warner, Penguin Classics, Middlesex, 1972.
- Strabon, Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII, XIII, XIV), çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Tetkik ve Telif Eserler

- Akurgal, Ekrem, (1998), Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK, Ankara.
- Alp, Sedat, (2000), Hitit Çağında Anadolu, TÜBİTAK, Ankara.
- Baytop, T., (1977), Eczacılığın Babası Bergamalı Galenos, Wyeth Kültür Dizisi, İstanbul.
- Biggs, R D., (1995), Medicine, Surgery and Public Health in Ancient Mesopotamia, Civilisations of the Ancient Near East, 1911-1924.
- Bosworth, A. B., (1995), Conquest and Empire (The Reign of Alexander the Great), Cambridge University Press, Mebourne.
- Carcopino, Jérôme, (1962), Daily Life in Ancient Rome, Fransızca'dan İngilizce'ye tercüme eden E. O. Lorimer, Penguin Books, Middlesex.
- Capasso, L., (2000), 'Indoor pollution and respiratory diseases in ancient Rome', Lancet, vol. 356, 1774.
- Capasso, L., (2007), 'Infectious diseases and eating habits at Herculaneum (1st century AD, southern Italy)', International Journal of Osteoarchaeology, vol. 17, 350-357.
- Castiglioni, A. (1941), A History of Medicine, New York.
- Clasen, T. F. and Bastable, A. (2003), 'Faecal contamination of drinking water during collection and household storage: the need to extend protection to the point of use', Journal of Water and Health, vol. 1, 2: 1-7.
- Coulton, G. G., (1955), Medieval Panorama, Meridian Books, New York.
- Davies, Roy, (1989), Service in the Roman Army, edt. David Breeze ve Valerie Maxfield, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Deighton, Hilary J. (2000), Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, çev: Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Duncan-Jones, R. P., (1996), 'The Impact of the Antonine Plague', Journal of Roman Archaeology 9, 108-136.
- Erginöz, G. Ş., (1999) "Maddi Kültür Belgeleri ve Çivi Yazılı Tabletlere Göre Hititler Devrinde Anadolu'da Tıp", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (The New History of Medicine Studies), sayı 5, ed. Nil Sarı, İstanbul, 127-140.
- Estin, C. and Laporte H., 2002, Yunan ve Roma Mitolojisi, çev: Musa Eran, TÜBİTAK yayınları, Ankara.
- Fagan, G.G., (1997), "Bathing in the Backwaters", Journal of Roman Archeology, vol. 10, Portsmouth, 520-23.

- Fagan, G.G., (2000), "Hygienic Conditions in Roman Public Baths", in G.C.M. Jansen, ed., *Cura Aquarum in Sicilia*, Leiden, 281-88.
- Fagan, G. G., (2006), 'Bathing for health with Celsus and Pliny the Elder', *Classical Quarterly* 56.1, Cambridge, 190-207.
- Flemming, Rebecca, (2000), *Medicine and the Making of Roman Women*, Oxford University Press, Oxford.
- Gilliam, J. F., (1961), "The Plague under Marcus Aurelius", *The American Journal of Philology*, 82 225-251.
- Grant, Michael, (1997), *The Climax of Rome*, Phoenix, London.
- Gönlügür, Macit, (2007), *Son Parşömen*, Begama Kültür ve Sanat Vakfı, İzmir.
- Gülbay, Onur, (2003), *Eskiçağ'da Tuvalet Kültürü*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Haeser, H., (1882), *Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten*, 3rd ed., III, Jena.
- Hankinson, R. J., (2001), *Cause and Explanation in Ancient Thought*, Oxford University Press, Oxford, NewYork.
- Harris, Nathaniel, (2003), *History of Ancient Greece*, Chancellor Press, London.
- Jackson, Ralph, (1999), *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, çev. Şenol Mumcu, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Kaçar, Turhan, (2008), "Eskiçağda Tapınak Tıbbi Bir Tedavi Yöntemi Olarak Aelius Aristides'in Rüyalari", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2008, sayı 170, İstanbul, 72-77.
- Kitto, H. D. F., (1951), *The Greeks*, Penguin Books, Middlesex.
- Köknel, Özcan, (2002), "Modern Psikofarmakolojinin Ellinci Yılında Türkiye'de ve Dünyada Psikofarmakoloji ve Psikofarmakolojik Araştırmaların Tarihi", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni/Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, Vol. 12, 4, 201-210.
- Lewis and Reinhold, (1990), *Roman Civilization (Selected Reading)*, volume II, ed. by Naphtali Lewis and Meyer Reinhold, third edition, Columbia University Press, New York.
- Liebeschuetz, J. H. W. G., (1979 reprinted 1996), *Continuity and Change in Roman Religion* Oxford.
- Littman R. J. and Littman, M. L., (Autumn, 1973), "Galen and the Antonine Plague", *The American Journal of Philology*, Vol. 94, No. 3, The John Hopkins University Press, Baltimore, 243-255.
- Memiş, Ekrem (2002), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Nutton, Vivian, (1983), "The Seeds Of Disease: An Explanation of Contagion and Infection From The Greeks to the Renaissance", *Medical History*, 1983, 27, 1-34.
- Nutton, Vivian, (2002), "Logic, Learning, and Experimental Medicine", *Science's Compass*, vol. 295, February 2002, 800-801.
- Özmas, Yavuz, (1993), "Bergamalı Galenos", *Bilim ve Teknik*, Ekim 1993, Ankara, 768-769.
- Palaz Erdemir, Hatice, (2010), "Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik", *Kültür Tarihimizde Hamam*, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Acta Turcica*, Yıl II, sayı 2, 103-122.
- Seeck, Otto, (1966), *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, 6 vols, reprint, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Scheidel, Walter, *Disease and death in the ancient city of Rome*, Version 2.0, April 2009, Princeton/Stanford Working Papers in Classics, Stanford University, 1-14.
- Slums, Alex Scobie, (1986), "Sanitation and Mortality in the Roman World", *Klio*, 399-433.
- Star, Peter, (2008), *Arab Sources on the Life of Galen*, Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Journal of Arts and Sciences*, Sayı 9 / Mayıs 2008, Ankara, 89-99.
- Stathakopoulos, Dionysios Ch., (2004), *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, vol. 9, MPG ltd., Cornwall.
- Tan, S. Y., (2002), *Medicine in Stamps Galen (130-201 AD): History's Most Enduring Medic*, *Singapore Medical Journal*, 2002 Vol 43(3), Singapore, 116-117.
- Tekin, Oğuz, (2004), *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ünal, A., (1980), *Hitit Tıbbının Anahatları*, *Belleten*, XLIV/175, 475-495, Ankara.
- Wells, Colin, (1992), *The Roman Empire*, Fontana Press, London.
- West, Robert Sackville, (1996), *Life in Ancient Rome*, London.

Zinsser, H., (1935), Rats, Lice and History, Boston, 135-37.

Galenos, Asklepion ve Tıptaki İlkler

Önder Altuğ

Abstract

The Asklepion is a famed ancient medical center built in honor of Asklepios, the god of healing. It was also the world's first hospital. Many of the treatments method performed at Pergamon Asclepion, in complement with a sacred source of water. The treatments included psychotherapy, massage, herbal remedies, mud and bathing treatments, the interpretation of dreams,. Galen from Pergamon was leading physicians and medical educators that worked in Asclepions . Galen the last and most influential of the ancient medical practitioners,. He began his medical training at the medical school of Pergamon's Asklepion. Later, studies at Smyrna, Corinth, and Alexandria. Galen returned to Pergamon at age 28 and he became physician to the gladiators. He gained valuable practical experience in trauma and sports medicine,. Galen is referred as the father of sports medicine. 4 year later he moved to Rome and he became a famous doctor and he continued to pursue his studies in theoretical medicine and philosophy. He was collected a lot of plants and use for treatment. Galen was a succesful anatomist, performed vivisection at animals. Unfortunately, Galen made critical errors, especially in anatomy, about the heart and blood vessels, some of these errors can

Tip Doktoru, Radyoloji Uzmanı, Ankara

be attributed in part that he performed dissections on animals but not on humans that was not allowed. The aim of this study was to evaluate significance of Asklepion and Galen for medicine and Bergama.

Keywords: Pergamon, Galenos, Asklepion, History of medicine

Özet:

Asklepion, sağlık tanrısı Asklepios adına yaptırılan ünlü antik çağ tıp merkezleri, aynı zamanda dünyanın ilk hastaneleridir. Bergama Asklepionu'nda kutsal su kaynağı da kullanılarak pek çok tedavi yöntemi uygulandı. Bunlar psikoterapi, masaj, bitkisel ilaçlar, çamur ve banyo tedavileri, rüyaları yorumlamayı içine almaktadır. Bergamalı Galen Asklepion'da çalışmış olan öncü bir hekim ve tıp öğreticisiydi. Galen Bergama Asklepionu'nda çalışmış en etkili ve en son antik çağ hekimlerinden idi. Tıp eğitimine Bergama Asklepionu'nda başladı, sonra İzmir, Korint ve İskenderiye'de eğitimine devam etti. Galen 28 yaşında Bergama'ya döndü ve gladyatörlerin doktorluğuna getirildi. Galen spor hekimliğinin babası kabul edilir. 4 yıl sonra Roma'ya gitti ve ünlü bir doktor oldu ve teorik tıp ve felsefe konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Çok sayıda şifalı bitki topladı ve tedavide kullandı. Galen başarılı bir anatomistti, hayvanlarda viviseksiyonlar yaptı. Ne yazık ki, özellikle anatomide, kalp ve damarlar konusunda, sadece hayvanlarda çalışması, insan çalışmaları yapmamasının etkisiyle, önemli hatalar yaptı. Bu çalışmanın amacı Asklepion ve Galen'in tıp ve Bergama açısından önemini değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Asklepion, Galen, Bergama, Tıp Tarihi

Tıp Tarihinde Asklepion'un Yeri

İnsanoğlu yeryüzünde ortaya çıktığı andan itibaren, kaçınılmaz olarak hastalıklar ve sakatlıklar ile karşılaştı. Tıp tarihi bu nedenle insanlık tarihi kadar eskidir. Hastalıklar, tarih öncesi dönemden beri, her kültürde kötü ruhların laneti ya da tanrıların gazabı olarak algılanmıştır. Bu nedenle de hastalıktan kurtulmak ya da korunmak için adak adama, kurban etme, büyü yapma gibi mistik yöntemler ortaya çıkmıştır. Tedavi yöntemleri ve tedavi edici kişiler de bu mistik havanın bir parçası haline dönüşmüş, zamanla hekimler ve hekimlik kutsallaştırılmıştır.

M.Ö 6. yüzyıldan itibaren, bugünkü Yunanistan, Ege adaları ile Anadolu'da, sağlık tanrısı Asklepios'a adanan tapınaklar kurulmuştur. Bunların çoğu aynı zamanda tedavi yapılan yerler olmuş ve tarihin ilk hastaneleri ortaya çıkmıştır. Bu

antik tedavi yapıları 'Asklepios'un evi' anlamına gelen Asklepon adını almış, buralarda görev yapan rahip hekimlere de 'asklepiad' denmiştir.

Bilimsel tıp M.Ö 4. yüzyılda yaşayan ve Kos adasındaki Asklepon'da hasta bakan Hipokrat ile başlamıştır. Ege denizi çevresinde en az 200 Asklepon kurulduğu tahmin edilmektedir. Birkaç tanesi iyi korunmuştur. Bunlar, Hipokrat'ı yetiştiren Kos (İstanköy) Askleponu, Epidauros Askleponu ve Hipokrat'tan sonra tıp tarihinin en büyük hekimlerinden Galen'in kentinde kurulan, Bergama Askleponu'dur.

M.Ö 4. yüzyılda Bergamalı bir zengin olan Arkias, Madra dağlarında avlanırken düşüp ayağını kırmış, Bergama'ya getirilmiş ama kırıklarını tedavi edecek hekim olmadığından, Kos'taki Asklepon'a gitmişti. Bergama'ya dönünce de, bugünkü yerinde Askleponu kurmuştur. Bergama Askleponu M.Ö 2. ve M.S 2. yüzyıllar arasında altın çağını yaşadı.

Bu Askleponu üstün kılan özelliklerin başında konumu gelir. Kuzey rüzgârlarını almayan, hafif meyilli bir tepede kurulmuştur. Rüzgâr yaz aylarında tepeden aşağıya doğru estiğinden sivrisinek az olmuş ve sıtma vakaları görülmemiştir. Ağaçlık, havadar, huzur veren bir alanda kurulmuştur.

Asklepon doğal bir kaynak suyunun olduğu bölgede yer aldığından, tedavi ve temizlik için çok elverişliydi. Yakın çevresindeki Güzellik Ilcası ve hidroterapi merkezi Alliano'nin olması da önemini arttırıyordu.

Asklepon'un girişi olan Viran Kapı'nın duvarında, "bütün tanrılar adına kurulmuş bu kutsal yere, ölüm giremez" yazardı. Sadece bu yazı bile başlı başına bir güven telkin ederdi. Özellikle psikosomatik hastalığı olan kişiler için, bu iddialı söz tedaviyi o anda başlatırdı. Bu söz bir anlamda tıp alanındaki ilk reklam sloganı olarak da düşünülebilir.

Asklepon'un giriş kapısında bir hekim bulunur ve hastaları ön incelemeden geçirirdi. Doğum yapacak kadınlar ile ölme olasılığı olan ağır hastalar geri çevrilirdi. Hasta içeri girmeyi başardığında, ölümcül bir durumu olmadığını anlar ve kendini iyi hissederdi. Ölümün bu şekilde azaltılması Askleponların ününü zaman içinde daha arttıran bir unsur oldu. Asklepon kapısında bir doktorun hastaları ön elemeyi geçirmesi günümüzde büyük hastanelerde aynen devam etmekte, gereksiz zaman kayıpları önlenip, hastalar uygun bölümlere sevk edilmektedir. Ön kabul yapan bu doktorlara bugün de bazı hastanelerde "kapı doktoru" adı verilmektedir.

Viran Kapı'dan içeri giren hastalar, yaklaşık 950 metre uzunluğundaki bir kutsal yolda (Via Tecta) yürümek zorundaydı. Çok ağır hastalar bu yolu kendi başlarına yürüyemeyeceği için belki de bir eleme yöntemiydi. Bu kadar uzun yolda yürünmesi, bu kutsal mekâna saygının da bir gereği idi. İnsanlar oraya ulaşmak için bir tür görev bilinciyle bunu gerçekleştirirdi. Bir dinsel ritüel şeklinde olduğundan, bu yürüyüş de hastalara içsel bir huzur verirdi. Kutsal yolun iki yanı, toplam sayısı 500'ü bulan sütunların taşıdığı üstü kapalı koridorlar ile çevriliydi ve bu koridorlara açılan dükkânlar vardı. Hastalar uzun süre kalacak-

ları Asklepion'da ihtiyaç duyacakları malzemeleri buradan temin ederdi. Asklepion bu yönüyle Bergama ekonomisine de katkı sağlardı.

Asklepion'a ilk kez gelen hastalar önce kutsal suyla yıkanır, elbiselerini çıkarıp, rahat beyaz kumaştan harmaniler giyerdi. Asklepion'un bu dini yönü hastalarda psikolojik iyileşme sağlardı. Hastalar daha sonra tapınağın 'abaton' denilen kutsal uyku odalarına alınır ve burada uyuyarak rüya görmeleri sağlanırdı. Bu rüya, rahip hekim tarafından yorumlanır, teşhis ve tedavi belirlenirdi.

Asklepion alanındaki üç su kaynağından banyo, içmece ve çamur banyosu için yararlanılırdı. Meydanın ortasındaki mukaddes kaynak suyunun, kurtarıcı tanrının ayakları dibinden çıktığına, bu nedenle de her derde deva olduğuna inanılırdı. Bu kaynak suyu sadece içerek tedavi amacıyla kullanılırdı.

Bir çeşmenin suyu mermerden yapılmış tedavi havuzuna akardı. Burada tedavi olan hastalar sonra güneş altında yatarlardı. Güneşle tedavinin faydası o yıllarda da biliniyordu. Asklepion'da öğle saatlerinde doğrudan güneş altında kalmaya izin verilmez, hastalar sütunlu koridorların altlarında, gölgede zaman geçirirdi. Günümüzde de özellikle raşitizm başta olmak üzere güneşin yararları kabul edilmiş ancak güneş ışınlarının iki bin yıl önce Asklepion'da fark edilen zararları da, son yıllarda modern tıp tarafından kanıtlarıyla ortaya konmuştur.

Asklepion'daki tedavi havuzlarından artakalan su, borular ile 'kutsal bodrum' denen yer altı tüneline akıtılırdı. Tünelin kuzeybatıdaki girişi çeşme ve havuzların yanından başlar, güneydoğudaki diğer ucu ise Telesforos tapınağına uzanırdı. Yer altı tünelinin içinde, ayak bilekleri seviyesine kadar soğuk su olduğu düşünülmektedir. Hastalar onlara eşlik eden doktor rahipler eşliğinde tünel girip, yavaş yavaş bu soğuk suyun içinde, tapınağına doğru yürürlerdi. Yürüyüş sırasında, tünelinin üzerindeki on iki adet pencereden, rahipler tarafından hastalara, "Asklepios seni iyileştirecek" gibi telkin edici sözler söylenirdi. Tünelin bir faydası da banyodan çıkan hastanın tapınağına üşümeden gitmesini sağlamaktı. Kutsal yer altı tüneli, Asklepion'da telkinle tedavi amacıyla kullanılan en önemli yerdirdi. Kapalı ve loş bir ortam oluşu, içindeki su sesi, ses yankılanması, on iki ayrı noktadan gelen gün ışığı ve rahiplerin fısıltı şeklindeki yatıştırıcı ve ikna edici sözleri, hastaları rahatlatırdı.

Hastalar tünelin öbür ucundan çıkıp, iki katlı bir tedavi merkezi olan Telesforos tapınağının önüne vardıklarında, tapınağın ikinci katındaki saçaklardan aşağı akan soğuk su ile duş alırlardı. Hastaların önceden tünelde soğuk su içinde yürümesi, duş sırasında ani kalp krizi geçirip ölmelerini önlemiş olurdu. Burası Asklepios'un oğlu olarak kabul edilen iyileşme/nekahat tanrısı Telesforos adına yapılan ilk tapınaklardandır. Anadolu'da inşa edilen ilk kubbeli yapı olarak kabul edilir. Asklepion'daki en kutsal alan ise Asklepios Tapınağıydı. Yeni gelen veya tedavisi biten hastalar burada tanrılara adaklar sunardı.

Suyun bol oluşu nedeniyle, Bergama Asklepionu çok temizdi. Artan suların bir bölümü de, o döneme göre çok modern ve sağlıklı olan tuvaletlere (latrin) ulaşırdı. Erkekler ve kadınlar için iki ayrı tuvalet vardı. Tuvaletlerin Asklepion

alanının dışında yapılmış olması da hijyen için önemliydi.

Asklepionlarda hastalara yürüyüş ve jimnastik önerilirdi. Buraya defalarca gelen ve tarihin bilinen ilk hastalık hastası olan söylevci Aristides de kitabında, Bergama'da tedavi amaçlı yürüyüşten bahseder.

Asklepion'da suyla tedavi (hidroterapi) yanında, günümüzdeki psikoterapinin ilk örneklerinden olan telkin ve rüyalar ile tedaviden de yararlanılırdı. Telkine uygun olan hastaların iyileşmesi ve bunu gittikleri yerde anlatmaları, Asklepionların ününü arttıran bir unsurdu. Modern psikiyatri bilimi de, telkini nörotik ve özellikle psikosomatik hastalıklarda kullanmaktadır. Rüyaların değerlendirilmesi ile teşhis yapılması, günümüzde hastayı konuşturarak bilinçaltına inmeyi amaçlayan psikanalize benzer. Rüyalar yakın zamanlara kadar çok önemsenmemekteydi ancak son yıllardaki araştırmalar, bazı rüyaların ciddi hastalıkların, örneğin kalp damarlarının daralmasının erken habercisi olabileceği göstermiştir. Ayrıca rüya analizi ile psikolojik rahatsızlıkları tedavi eden psikologların araştırmaları yayınlanmaktadır. Asklepion'da bulunan yazıtlardan ve Galen'in kitaplarından, bazı hastaların rüya göremedikleri ve bunun da aşırı yeme ve alkol tüketimine bağlandığını görüyoruz. Bu teşhis doğrudu, alkolün derin uykuya neden olup, rüyaların görüldüğü REM uykunu kısalttığı günümüzde kanıtlanmıştır.

Bitkilerle tedavi de (fitoterapi) Asklepionlarda çok kullanılırdı. Özellikle kabızlık, ishal, uykusuzluk, mide şikâyetleri, idrar yolu hastalıkları, uykusuzluk ve bronşit için tercih edilirdi. Kabızlık için yeşil yapraklı bitkiler, su içmek ve yürüyüşün önerildiğini biliyoruz ki bugün bu son derece geçerli bir tedavidir. Günümüzde tıbbi yararı kanıtlanan sarımsak, keten tohumu, keçiyoynuzu, rezene, ısırgan otu gibi birçok bitki o dönemde de kullanılmaktaydı.

Asklepionlar aslında klasik anlamda bir tıp okulu olmamakla birlikte, Hipokrat'ın bilimsel tıbbi getirmesinden sonra, usta çırak usulü ile yetişen hekimleri görüyoruz. Bergama'da Galen'in hocası olan Satyros bunun en iyi örneğidir.

Bergama Asklepionu'nda hastaların hem vakit geçirdikleri, hem de tedavilerden yararlandıkları amfi tiyatro vardı. Tiyatro oyunları ile topluca yapılan tedaviler ilk grup psikoterapileri olarak kabul edilir. Asklepion'da müzikle tedavi yapıldığı bilinir. Genellikle lir ve flüt bu amaçla kullanılmıştır. Tanrı Apollon'un lir çalarak hastaları iyileştirdiği efsanesi de bunun kaynağını oluşturmuştur. Asklepion kütüphanesi hekim ve hastalara kitap okuma imkânı verirdi. Okumanın da o devirde tedavi amaçlı kullanıldığını biliyoruz (biblioterapi). Bergama Asklepion kütüphanesinde ünlü hekim Galen'in yararlandığı ve onun kitaplarının sonraları burada bulunduğu bilinmektedir.

Asklepionlarda günümüzde olduğu gibi bir başhekim, yardımcı hekimler de vardı. Günlük bakım işlerini yapan rahip-hekimler gece nöbetine de kalır ve etraftaki kandilleri yakmaktan, temizlik işlerine kadar her şeyden sorumlu olurdu.

Bergama dışından gelen hastalar tedaviler için belli bir ücret verirdi. Bergama'da yaşayan hastalar ise daha önce vergi olarak para verdiklerinden bedava tedavi olurdu. Bu da günümüzdeki vergi ve sosyal güvenlik sistemi ile sağlık priminin ilk örneklerindedir.

Asklepion'da, iyileşen hastalar için küçük bir şenlik yapılır ve törenle uğurlanırlardı. Bu durum geride kalan hastalara moral verirdi. İyileşen hastalar, şükranlarını üzerinde hastanın adı, hangi hastalıktan iyi olduğu ve tedavi yönteminin yazılı olduğu, ayrıca tedavi edilen organın bir rölyefinin işlendiği mermer veya bakır bir levhayı Asklepion'a verirlerdi. Bunlar duvarlara asılır ve hem daha sonra gelen hastalar için bir umut kaynağı olur hem de Asklepion'un hastalar üzerindeki güven verici imajını güçlendirirdi. Tüm bunlar bir tür plasebo etkisi yaratırdı.

Bergama Asklepionu M.S 3. yüzyıldan sonra önemini kaybetti.

Bergamalı Galen

Dünya tıp tarihinin en çok iz bırakan hekimlerinden biri Bergama'nın yetiştirdiği, sonra ünü dünyaya yayılan ve on dört yüzyıl boyunca, bütün Ortaçağ tıbbını etkileyen, Claudius Galenos'tur (Galen).

Galen M.S 129 veya 130 yılında Bergama'da doğdu, kentlin ileri gelenlerinden mimar Nikon'un oğluydu. Elit ve zengin bir ailede doğmak, onu iyi bir hekim yapacak eğitimi almasını sağladı. Babasının teşvikiyle Bergama Asklepionu'nda dersler alamaya başladı. O dönemde tıp eğitimi alanlar, felsefeden matematiğe kadar her dersi görüyordu.

İlkler şehri olarak bilinen Bergama'da doğan Galen, tıp ve eczacılıkta birçok ilke imza atmıştır. Anatominin öncüsü, Fizyolojinin, Spor Hekimliği ve Eczacılığın Babası diye anılmıştır. Deneysel tıbbın da kurucuları arasındadır. Galen'in yaşadığı dönemde canlı ya da ölü insan bedeni üzerinde tıbbi araştırma yapmak günah kabul edilirdi. Galen bu nedenle araştırma ve deneylerini daha çok hayvanlar üzerinde yaptı. Tıbbı pek çok yenilik getirmekle birlikte, anatomi ve fizyolojide insan üzerinde çalışmaması sonucunda hatalar yaptı. Galen yüzyıllarca Avrupada neredeyse tek tıp otoritesi olarak kabul edildi. İslam tıbbını etkiledi. Galenizm diye bir kavram ortaya çıktı. Orta çağ tıbbı 'Galenik Tıp' olarak tanımlandı. Galen'in bu kadar uzun süre etkili olması, onun yaptığı bazı hatalarının da uzun süre aşılmasına yol açtı.

Galen Bergama'da tıp eğitimine başladıktan kısa süre sonra babası öldü. Bergama dışında eğitime devam etmek istedi. Sırasıyla İzmir, Korint ve İskenderiye'ye gitti. Sonra da Roma'ya geçti. 28 yaşındayken Bergama'ya döndü ve burada yaklaşık 4-5 yıl kadar kaldı. Bergama cimnazyumları ile de ünlüydü. Galen bunun faydasını çok gördü. Gladyatörleri tedavi ederken cerrahi, ortopedi ve spor hekimliği konularında büyük deneyim kazandı. Bergama'da ayrıca gladyatörlerle dövüştürülen vahşi hayvanlar veya deney için kullandığı memeliler

üzerinde, anatomi ve fizyoloji deneyleri yaptı. Roma'daki yıllarında da buna devam etti.

Galen'de Hipokrat etkisi

Hipokrat'tan gelen humoralizm anlayışı, hastalıkların, vücutta denge halinde bulunan sarı safra, kara safra, kan ve balgam olmak üzere, dört ana sıvı arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklandığı tezine dayanır. Galen biraz değiştirmekle birlikte bu teoriyi temel aldı. Galen'in dış etkenler teorisi ise kendisi tarafından geliştirilmiştir. Hipokrat, "Benzeri benzerle tedavi etmek" prensibini benimsemişken, Galen "Zıddı zıttla tedavi etmek" fikrini savundu. Orta çağda doktorlar arası tıbbi uyumsuzlukları anlatmak için "Hipokrat'ın evet dediğine Galen hayır der." sözü deyim halini almıştı.

Anatomi ve Fizyoloji Çalışmaları

Galen'in hem en çok buluş yaptığı, hem de en çok yanıldığı alan anatomi oldu. Kalbin anatomisini ve damar sistemini keşfetti. Kaslar ve kemiklerin anatomisini büyük ölçüde çözdü Anatomiyi hayvanlardan öğrendiği için, kalbin sağ ve sol karıncıkları arasında delikler olduğunu ve kanın buradan sağdan sola geçtiğini yazdı. Galen bağırsaklardan karaciğere uzanan bir damarı (portal ven) keşfetmiş ve bu damarın bağırsaklardan aldığı bir 'ruhu' karaciğere götürdüğünü yazmıştı. O dönemde moleküller, protein, yağ ve karbonhidratlar bilinmediğinden, yine de bu sonuca varması çok şaşırtıcıdır. Karaciğeri vücudun en önemli organı kabul etti. Yanılgılarından birisi karaciğerin kan üreten bir organ olduğunu sanmasıydı. Ona göre burada yapılan kan muhtemelen hepatik ven ile kalbe taşınmakta, kalp de vücuda bunu dağıtmaktaydı. Galen dünyada karaciğer damarlarını ve safra yollarını bağlayan (hepatik ligasyon) ilk kişiydi. Kimsenin aklına gelmeyen denemeleri yapması onun üstünlüğüydü. Kalp ile akciğer ve kalp ile vücudun diğer bölümleri arasında iki ayrı damar sistemi olduğunu fark etti ama bunların birbiri ile ilişkisini ortaya koymadı. Kılcal damarların varlığını fark edemedi ancak venöz ve arteryel kanın farklı olduğunu anladı.

Galen santral ve periferik sinir sistemi anatomi ve fizyolojisi ile de uğraştı. Duyu sinirleri ile motor sinirler arasındaki farkı buldu. Omurilikten çıkan sinirlerin kesilmesinin felce yol açtığını ilk kez gösterdi. Deneylerinde omurilik ve oradan çıkan sinirleri değişik seviyelerde keserek, hangi kas gruplarının felce uğradığını araştırdı. Sempatik sinir sistemini keşfetti. Medulla oblongatanın (omurilik soğanı) beyine ait bir yapı olduğunu gösterdi. Beyindeki ventrikülleri (sıvı dolu odacıklar) tanımladı. Hipotalamus ve hipofiz bezini keşfetti ve tanımladı. En büyük hatalarından birisi yine insan üzerinde çalışmaması yüzünden oldu. Örneğin danaların beyinlerinde gördüğü ve "rete mirabilis" adını verdiği yapının insanda olduğuna emindi, hatta buranın beynin en önemli bölümü olduğunu söyledi. Oysa insanlarda rete mirabilis yoktu. Sinirlerin içi boş yapılar olduğunu sandı. İdrarın mesanede değil böbreklerde üretilip, ureterler yoluyla

mesaneye geldiğini kanıtladı, Bunun için üreterleri bağlayarak deneyler yaptı. Femoral arter ve veni ayrı ayrı bağlayıp aradaki farkı gördü. Karaciğeri beş loblu olarak tanımladı ki bu yanlıştı. Bazı el ve ayak kasları konusunda da yanıldı. Mide ve bağırsakların peristaltik hareketlerini canlı hayvanlarla yaptığı fizyoloji deneylerinde uygulamalı ortaya koydu. Kas gruplarının birlikte çalıştığını söyledi. En etkileyici çalışması yedi yüz sayfalık “Bedenin Parçalarının Yararları Üzerine” adlı kitabıdır. Burada tüm organların yapısını ve işleyişini anlatır.

Farmakoloji Çalışmaları

Galen’in adını tarihe geçiren bir başka alan ise farmakoloji idi. Galen ilaçların derecelendirmesini yaptı. Tarihte birden çok etken madde karışımı ile daha etkili ilaç yapan, yani polifarmasiyi ilk kullanan kişidir. İlaç üretiminin temeli olan bu yöntemi anlatan ders olan farmasötik teknoloji, eczacılık fakültelerinde uzun yıllar “Galenik Farmasi” adıyla okutuldu. Bu nedenle Galen’e “Eczacılığın Babası” denir.

Galen bitkilerle tedavi (fitoterapi) konusunda uzmandı. Gittiği her yerde yeni bitkileri araştırdı ve topladı. Bugün de sağlık açısından yararlı kabul edilen pek çok bitkiyi tanımladı, sınıflandırdı. Sarımsak, keten tohumu, keçiyoynuzu, damla sakızı gibi bitkilerin faydalarını anlattı. Afyon içeren ilaçlar üzerinde çalışması ve bağımlılık yapan bu ilaçlarla hastaları hızla iyileştirmesiyle ünü arttı. Şifalı bitkilerini ektiği özel arazileri vardı. Satıcılardan da hep bitkiler alırdı. Galen’in hazırladığı ilaçlar Roma’da çok tutuldu ve bunlara ‘Preparations Galenique’ (Galen müstahzarları) denildi. Galen ‘uygun dozda’ ilaç kullanımını öneriyordu. Yüksek dozun zararlarını görmüştü. Hipokrat’ın “önce zarar verme” ilkesini devam ettirdi. Galen ilaçları etkilerine göre derecelendiren ilk kişi kabul edilir. Önce zayıf etkili bitkisel ilacı verir, sonra güçlü etkili olan karışımlarını denerdi. Bu uygulama bugün hipertansiyon ve diyabet gibi kronik hastalıklar başta olmak üzere pek çok hastalıkta geçerli, bilimsel bir yöntemdir.

Galen’in Beslenme ve Diyet Üzerine Görüşleri

Galen aşırı yemek yiyen zenginleri, sağlıksız bulur ve küçümser. Galen vücut üzerine etki eden bir aşırı güçler dengesi kavramından bahseder. “Aşırı olan zararlıdır” diye özetlenebilir. Bu görüş modern tıpta aynen kabul görmüştür. Gut hastalığı Galen’e göre aşırılığın zararlı oluşunun en tipik örneğidir. Aşırı yemek yeme ve bira tükemi ile gut arasındaki ilişkiyi görüyordu. Zaten gutta görülen cilt altı dokudaki yumrulara ‘tofus’ adını veren de odur.

Gladyatör Doktoru Galen

Galen’in Bergama’da gladyatör doktoru iken cerrahi işlemler yaptığını biliyoruz ancak cerrahi üzerine kitabı çok azdır. Galen hastalıkları dört vücut sıvısı teorisine dayandırdı. Bu ekolde zorunlu olmayan cerrahi girişime yer yoktu. Oysa

Erasistratus uzun süre önce Hipokrat'ın bu hatasından vazgeçmişti. Galen Erasistratus'u ağır şekilde eleştirip eskiye döndü. Ona göre sıvılardaki dengesizlik diyet, ilaçlar veya kan alma ile düzelebilirdi. Galen'in en büyük hatalarından birisi buydu. Oysa kendisi Fizyoloji alanında zaten çığır açmaktaydı. Daha ilerici olabilse bugün daha farklı anılırdı. Galen belli ki çok zeki, çok çalışkan, yaratıcı, araştırmacı bir bilim adamıydı ama dini inançlarını ve toplumun değer yargılarını aşamadı. Gladyatör doktorluğu, ilk spor hekimliği uygulamalarını da içine alır. Masaj yanında kırık çıkık olgularındaki tespit, traksiyon gibi yöntemler ve kanamalar için bandaj uygulamaları Galen tarafından başarıyla yapılmıştır. Bel fitiklerinde uygulanan ve Hipokrat'tan beri bilinen omurların aralarını açmaya yarayan traksiyon (germe) yöntemini modifiye etti. Bu tedavi bugün de aynı şekilde uygulanıyor. Galen özellikle yaralanmalarda cerrahi yöntemi ve tıbbi dikişi kullandı. Cerrahi aletleri sterilize etmek için onları kaynattı.

Galen, Egzersiz ile Spor Hekimliği

Galen sağlıklı bir yaşam için düzenli egzersizin önemini keşfeden ilk kişi kabul edilir. Bununla birlikte bu yüzyılda son zamanlarda ancak kabul gören ağır egzersizin zararlı olduğu fikrini de 1800 yıl önce söylemişti. Galen en iyi egzersizi küçük topraklarla yapılan egzersiz ve halatlarda yukarıya tırmanmak olarak kabul etmiştir. Topla oynamak gözü de eğitir ve koordinasyonu sağlar. Yararlı egzersizi de tarif etmiştir. Ona göre amaçsız hareket egzersiz değildir. Bir amaca yönelen, belli bir güç kullanılarak yapılan ve solunumu arttıran hareket egzersizdir. Bu görüş bugünkü tanıma çok yakındır. Galen de masajın yararlarını kabul etmiş ve kasları yumuşattığını söylemiştir. Kupa çekmek olarak bilinen ve bugün bile halk arasında yaygın kullanılan yöntemi, o da hastalarında kullandı. Modern Fizik Tedavi kliniklerinde bu vakumlu tedavinin elektrikle çalışan benzerleri aynı amaçla kullanılıyor.

Filozof Galen

Galen, hekim olduğu kadar büyük bir düşünürdü. Felsefe ve mantık konusunda bilgiliydi. Retorik yeteneği güçlüydü. O, "İyi bir hekim filozof olmalıdır" diyen bir bilgedir. Tıp ahlakı konusunda hekimleri uyaran, para kazanmayı değil hastalarına odaklanmayı öneren, bu önemli tıbbi etik sorununa parmak basan ahlaklı bir hekimdi.

Galen'e Göre Teşhis ve Tedavi

Galen teşhiste analizlerin önemine inandı. Teşhis bilimsel yöntemle konulmalıydı. Tedaviye perhiz ve hastayı tanımakla başlardı. Önce zayıf etkili ilaçları, sonra güçlü olanları verirdi. Galen zıttı zıt ile tedavi etmek prensibine uygun ilaçlar seçerdi. Kan almayı hem koruyucu, hem de tedavi edici yöntem olarak kul-

landı. Kusturma ve lavman ya da müshil verip bağırsakları boşaltma yöntemlerini de tedavide kullandı. Günümüzde moda olan detoks adı verilen uygulamalar da, temel olarak bu esasa ve perhize dayanır. Galen'in tedavide en büyük başarılarında birisi ise yaraların iyileşmesi sürecinde, iltihaplanmanın doğal bir olay, hatta gereklilik olduğunu söylemesiydi. Katarakt hastalarında bir iğne yardımı ile lensi çıkardığı bilinir.

Diğer Hastalıklara Galen'in Bakışı

Galen kanser olgularına yine dört sıvı teorisi ile yanıt bulmaya çalıştı. Bu elbette günümüz bilgilerine uygun değildi. Kanseri kara safranın yaptığını açıklıyordu. Galen'in kara safra dediği büyük ihtimalle midede uzun süre bekleyince siyahlaşan kandı. Belki de mide kanseri olan hastalarda bunu görmüştü. Bazı tümörlerin vücudun doğasına uygun, bazılarının aykırı olduğunu yazdı. Bu, günümüzde tümörlerin iyi huylu (selim) veya kötü huylu (habis) olarak ayrılmasının ilk örneklerindendi. En ilginç teorilerinde birisi de, meme kanserinin melankolik kadınlarda, neşeli kadınlara oranla daha fazla görüldüğünü söylemesidir. Bugün bazı kanser türlerinde ve diğer bazı hastalıklarda kişilik yapısının etkisi teyit edilmiştir.

Verem'i az bulaşıcı hastalık olarak kabul etti. Verem tedavisinde önerdiği istirahat, seyahat etmek gibi yöntemler bugün de geçerlidir. Öksürüğün vücudun bir savunma mekanizması olduğunu ve engellenmemesi gerektiğini söylemesi bugünkü bilgilerimize uygundur.

Galen'in genetik konusunda da görüşleri vardı. Çocukların anne babalarından bazı özellikleri aldığını bunların sonraki kuşaklara geçtiğini yazdı.

Galen sağlıklı cilt için deniz suyunu önermiş ayrıca bir de bir güzellik kremi geliştirmişti. Bu krem gülsuyu, balmumu ve boraks kullanılarak yapılmaktadır. Bu, formülü belli olan ilk güzellik kremidir.

İlk Otobiyografi ve Otobibliografi Yazarlarından Biri: Galen

Galen kendi adı kullanılarak Roma'da kitapçı dükkânlarında pek çok sahte tıp kitabı görünce, kendisinin yazdığı kitapları listelemek ihtiyacı duydu. Bir yazara ait kitapların toplu listesine bibliyografi denir. Galen otobibliyografisini yapan bilinen ilk insanlardandır. Galen'in "Kitaplarım Üzerine" adlı eseri aynı zamanda bilinen ilk otobiyografi örneklerindedir. Tıpla doğrudan ilgili kitaplarında da, çeşitli tedavi veya olguları anlatırken gençliğinden örnekler verirdi. Bu örnekler arasında Bergama'da ve Bergama çevresindeki gezileri sırasında gördüklerini ve hastaları ile ilgili anılarını anlattığını görüyoruz. Bergama'dan "Bizim Pergamon" ya da "Memleketimde" diye başlayan cümlelerle bahsetmiştir.

Galen'in "İlk"leri

Özetlemek gerekirse; otobiyografisini ilk yazan kişilerdendir. Ayrıca İlk oto-

bibliografi yazarıdır. İlk kez hepatik ligasyonu (karaciğer damarının ve safra yollarının bağlanması) yapan kişidir. Düztabanlığı ilk tanımlayan hekimdir. Omurların arka elemanlarındaki doğumsal kapanma kusurlarından (disrafizm) ilk söz eden kişidir. Servikal kosta olarak bilinen, sinir sıkışması yapan, 7. boyun omurunda yandaki kemik çıkıntıyı ilk keşfedendir. Karın duvarı anatomisini ilk o tanımlamıştır. Beyindeki hipotalamus ve hipofiz bezini ilk kez gösterendir. Ses tellerinin siniri olan nervus rekurrens inferioru ve sesin sinirlerle, beyin kontrolü ile oluştuğunu ilk o gösterdi. 10. kafa siniri olan nervus vagus'tan bahsetti. Medulla oblangatanın (omurilik soğanı) kalp çalışması ile ilişkisini kanıtladı beyine ait olduğunu gösterdi. Kaburgalar arasındaki kasların solunum için önemini ortaya koydu. Diafragma kasını çalıştıran phrenik sinirden ilk bahseden kişidir. Damarların hava değil kan taşıdığını ortaya koydu. Toplardamar ile atardamar arasındaki farkları ortaya koydu. İlaçların derecelendirmesini ilk o yaptı. Birden çok etken madde karışımı ile daha etkili ilaçlar ortaya çıkardı (ilk polifarmasi). Halka yönelik ilkyardım kitabını önce o yazdı, halka açık tıp derslerini başlattı. Biyopsiyi ilk yapan kişi kabul edilir. Mide ve bağırsakların peristaltik hareketlerini ortaya koydu. İdrarın mesanede değil böbreklerde üretildiğini ve ureterler yolu ile mesaneye ulaştığını gösterdi. Diş ağrılarına, diş pulpasındaki sinirlerin neden olduğunu ilk o söyledi.

Galen'in Türettiği Tıbbi Terimler

Migren kelimesi Galen tarafından yarım baş anlamına gelen "Hemicrania" kelimesinin ortasındaki harflerden türetilmiştir. Coccyx yani kuyruk sokumu kemiğini guguk kuşu gagasına benzettiği için Yunancadaki guguk kuşu (Cucko) kelimesinden türetti. Pineal bez'i Galen çam kozalağına benzediği için 'Conarium' olarak adlandırdı. Sonraları yine bu anlama gelen pinea kelimesinden pineal ismi yerleşti ancak bu bezin siniri 'nervii conarii' olarak Galen'in etkisini devam ettiriyor. 'Skolyoz', 'kifo'z gibi omurga bozukluklarına ait terimler de Galen'in mirasıdır. Gut hastalarında görülen cilt altı dokudaki yumrulara 'tofus' adını veren de odur. Mide-bağırsak sisteminin fizyolojisini araştıran Galen, 'duodenum' (onikiparmak bağırsağı) ve 'pilor' (mide ve onikiparmak bağırsağı arasındaki geçit) terimlerini de tıba kazandırmıştır. Narkotik kelimesi de onun tarafından bulunmuştur. Dizdeki ön çapraz bağ'ın adı Galen tarafından "ligamenta genu cruciate" olarak konulmuştur. Ganglion teriminden (sinirlerde bazı bölgelerde olan düğme gibi ara istasyonlar) ilk o bahsetmiştir. Psöriasis (Sedef hastalığı) terimini ilk kez Galen, Yunancada kaşıntı anlamına gelen psora sözcüğünden türeterek kullanmıştır.

Galen Yaşıyor!

Galen dolaşım sistemini ilk ortaya koyan kişilerden olduğundan, beyin lobları arasında yer alan önemli bir toplardamara 'Galen veni' adı verilmiştir. Ayrıca ses tellerini hareket ettiren siniri bulduğundan, bu bölgedeki bir sinir ağına 'Galen

anastomozu' denmiştir. Günümüzde dünyanın her kıtasında pek çok tıbbi kuruluş, eczaneler, hastane ve poliklinikler, diş merkezleri, tıp dergileri, yayınevleri, ecza depoları, Galen/Galenos/Galenus gibi adlar almış olup bu büyük hekimin adını yaşatmaktadır. Bergama'da adı bir caddeye verilmiş, hakkında pek çok kitap yazılmış, pullar basılmış, Ay yüzeyindeki bir kratere de adı verilmiştir.

Sonuç

Bergama Asklepionu tıp tarihinin kilometre taşlarından biridir. Orada tıbbın daha emekleme devrelerinde keşfedilen ve uygulanan tedavi yöntemlerinin çoğu, bugün bile modern tıpta kullanılmaktadır. Telkinle tedaviden müzikoterapiye, sıcak ve soğuk su uygulamalarından bitkilerle tedaviye, tiyatro yardımı ile yapılan ilk grup psikoterapilerinden, uyutma tedavisine kadar çok geniş yelpazedeki tedavilerin kombine uygulandığı, çağının en ileri yataklı tedavi kuruluşları ve günümüz hastanelerinin öncüleriydi. Hastaların yararlandığı kütüphane, tiyatro, müzik dinletileri, içinde heykel olan modern tuvalet sistemi günümüzde bile birçok hastanede yoktur. Asklepionlarda ilk sosyal güvenlik sistemi uygulamalarına da rastlıyoruz. Hastanın tedaviyi benimsemesi için tedavi olduğu mekâna ve tedavi eden hekimlere güven duymasının ne kadar önemli olduğunu da, Bergama Asklepionu örneğinde görmekteyiz.

Bergama'da doğan ve doğduğu topraklara asla sırtını dönmeyen ve unutmayan, tıbbın en büyük hekimlerinden Galen'in, anatomiden farmakolojiye, spor hekimliğinden fizyolojiye kadar pek çok alanda öncü olduğunu, ölümünden sonra da Ortaçağ tıbbına neredeyse tek başına yön verdiğine tanık oluyoruz. Galen'in hatalarının da, onun tartışılmaz büyüklüğü yüzünden orta çağ sonlarına kadar değiştirilemediğini öğreniyoruz. Galen örneğinde de görüldüğü gibi, dini inançlar ve toplumsal sınırlamalar bilimin önüne geçtiğinde, bilim adamlarını nasıl hatalı sonuçlara götürdüğü bir kez daha ortaya çıkmış oluyor.

Bergama Asklepionu tek başına Dünya Kültür Mirası Listesi'ne girecek değerde tarihi bir hazinedir. Bergamalı Galen ise, Bergamalılar tarafından daha çok tanınmayı ve değer görmeyi hak eden bir öncüdür. İlkler şehri olan Bergama'da doğmuş ve tıpta pek çok ilki gerçekleştirmiştir. Bergama'nın tanıtımında da Galen isminden yararlanılmalıdır. Sözlerimi Avrupalı bilim adamı P. M. Dunn'un bir kitabında Galen için yazdığı şu sözlerle bitiriyorum: "Galen günümüzde yaşasaydı, hiç kuşkusuz birkaç tane Nobel ödülü kazanırdı."

Bu çok yararlı sempozyumda, Bergamalı bir tıp mensubu olarak, Bergamalı büyük bir hekimi ve tarihin ilk hastanelerden olan Asklepionu bana tanıtma fırsatı verdikleri için, sempozyum düzenleme komitesine, Bergama Belediye Başkanı Sayın Mehmet Gönenç'e, bizlere tarih sevgisini ve doğduğumuz topraklara bağlılığı aşıl原因an, değerli öğretmenimiz tarihçi-yazar Eyüp Eriş'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. BARKIN, Rebi.: Bergama Asklepyonu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt:19, Sayı:3-4, İsmail Akgün Matbaası, 1956.
2. BAYATLI, O: Bergama Tarihinde Asklepon, Anıl Matbaası, İzmir 1954.
3. BAYAT, A.H.: Tıp Tarihi, Galenos Tıp Kitapevi, 83-124, 2007.
4. CENKE,, I.C: Bergama: Bir Şifa Rüyası, Asklepios Dergisi. 2: 14-19, 1994.
5. DEMİRHAN, A.: Kısa Tıp Tarihi, Bilgi Üniversitesi Basımevi, 41-45, 1982.
6. ERİŞ, E.: Bergama Uygarlık Tarihi: Bakırçay Üçlemesi, İzmir 2003.
7. ERİŞ, E.: Bergamalı Lokman Hekim Galenos, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Çağdaş Matbaası, 2010.
8. GÖKÇE, A.N: Pergamon Asklepieionu ve Tıp Tarihi Açısından Önemi Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Tıp Fakültesi Tez Bürosu 1989.
9. GÖRKEY, Ş.: Asklepios Kültü ve Anadolu'dan Bazı Örnekler. III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 1993.
10. GÜNEŞ, A.: Asklepon'da Terapi, 22. Grup Psikoterapileri Kongresi Bildirisi, 1997.
11. RADTH, W. : Bergama, Arkeolojik Rehber, Apa Ofset Basımevi, 27-29, 1984.
12. MAY, M.T.: Galen on the Usefulness of the Parts of the Body, (çeviri), Cornell University Press, 1968.
13. TERZİOĞLU, A.: Tıp Tarihi Ders Notları. İstanbul 1979-1980.
14. WİCKKİSER, B.: Asklepios Appears in a Dream, Archaeology Odyssey, July/August 2005.

Tarım
Agriculture

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergama Yöresi Peynirleri

Cem Karagözlü

ABSTRACT

BERGAMA REGION CHEESES

Bergama region is quite rich from the point of the traditional dairy products produced by household since long. The big part of local products has begun to forget as for, some of them are sold in local markets by producing with families. The provide the production of these products which have different aroma and flavor in industry. Dairy technology must be on duty. Bergama tulum cheese comes to mind first in Bergama region. Also Classic kashar, lor and village cheese produce and sales in this region.

Key words: Bergama, Cheese, Bergama Tulum cheese, traditional cheese

ÖZET

Bergama ve yöresi uzun yıllardan bu yana yöresel süt ürünleri açısından zengin bir çeşitlilik gösterir. Bu ürünlerden bir kısmı endüstriyel olarak üretilmekte bir kısmı ise mahalli koşullarda yapılmakta ve semt pazarında satılmaktadır. Bunun sonucu olarak söz konusu yöresel süt ürünlerinin bir kısmı unutulmaya yüz tutmuştur. Bergama yöresinde ilk akla gelen peynir çeşidi Bergama tulum peyniridir. Bu peynir yaygın olarak üretilip satılırken yörede ayrıca klasik kaşar, lor ve köy peynir-

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Süt Teknolojisi Bölümü Bornova - İZMİR

leri de üretilip satılmaktadır. Bu tebliğde Bergama yöresinin süt ürünleri incelenerek, daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutması, unutulmuş yada unutulmaya yüz tutmuş ürünleri konuyla ilgilenenlerle hatırlatılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bergama, peynir, Bergama Tulum peyniri, Yöresel peynirler.

GİRİŞ

İnsan beslenmesinde kullanılan gıdaların ülkelere göre farklılık göstermesinde doğa koşulları, ekonomik koşullar ve toplumda yerleşik örf, adet ve gelenekler etkili olabilmektedir. Çeşitliliğin fazla oluşu ve sayılan faktörlerin etkisiyle gıdalar çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Etnik, tipik, bölgesel, yöresel özellikli ürünler ve geleneksel gıdalar literatürde en çok kullanılan grup isimleridir. Dünya üzerindeki zengin gıda kültürlerinden birine sahip olan Türk beslenme kültürünün kökeni Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Günümüzde Anadolu'da yapılmakta olan gıda maddeleri ile Orta Asya'da yapıla gelmekte olan gıdalar ve bunların adlarında ve yapılış şekillerinde büyük benzerlikler bulunmaktadır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte tüm bu kültür ve geleneklerin sentezi olan zengin sofraya anlayışı oluşmuştur. Anadolu kültürlerinden kaynaklanan çok çeşitli ve değişik gıda maddelerinin üretim biçimleri günümüze kadar gelişmiş olup bugünkü modern işletmelerin bilimsel ve teknolojik temelini oluşmasına katkıları bulunmuştur. Ülkemizin her bir bölgesinin en ücra köşelerinde bile yaşayan yerli yöre halkı tarafından kültürel geleneklere göre üretilip, orada tüketilen hatta çok az bir kısmının gıda sanayi üretimine kadar giren çeşit ve farklı bileşimlerdeki zengin geleneksel ürünlerimiz mevcuttur. Böylece günümüzde gıda endüstrisinde "Geleneksel, yöresel gıdalar" kavramıyla karşılaşır durumda olmamız konunun önemini göstermektedir (Akpınar ve Uysal 2008).

Sütten yararlanmanın en etkili yolu onun doğrudan tüketilmesidir. Ancak çok kolay bozularak niteliğini kaybeden bir gıda maddesi olduğundan bu her zaman mümkün olmamaktadır. Belirtilen bu mahzurlarından dolayı sütün daha dayanıklı ürünlere işlenmesi gerekmektedir. İşte bu nedenden dolayı sütün önemli bir kısmı ülkemizde peynir, yoğurt ve tereyağına işlenmektedir.

Süt ve süt ürünleri beslenmemizde önemli bir yere sahip olup hayvansal protein sağlamada en önemli kaynaklardan birisidir. İçerdiği protein, laktoz, mineral maddeler, vitamin ve yağ yönünden oldukça zengin bir besin maddesidir. Sütten elde edilen geleneksel ürünlerimiz, kültürel zenginliğimizin yanı sıra ekonomik olarak da çok büyük bir potansiyeldir. Geleneksel süt ürünleri tüketiciler tarafından beğenilen bazı ayrıcalıklı duyuşal özelliklere sahiptirler. Bu özellikler kültürel ve coğrafi etkenlerden kaynaklanabilir.

1. GELENEKSEL / YÖRESEL GIDA KAVRAMI

Geleneksel gıdaları denildiğinde; değişik bölgelerimizde üretilen yöresel gıdalar anlaşılmakta ve bu gıdaların üretildiği bölgeye has tat, aroma ve bileşim gibi özelliklere sahip olduğu bilinmektedir (Tan 2004). Tüketicilerin kafasında oluşan geleneksel gıda tanımı ise farklı bir yapı göstermektedir. Guerrero ve ark. (2010) tarafından Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapılan bir çalışmada tüketicilerin çoğu bu tür gıdalara en uygun ismin 'geleneksel' olduğunu söylemiş ve bu çerçevede geleneksel gıda; özel kutlamalarda veya mevsimlerde sıklıkla tüketilen, bir jenerasyondan diğerine aktarılan, çok az veya hiçbir işleme maruz kalmamış, yapıldığı şehre, bölgeye yada alana bağlı olarak seçkin ve bilinen duyuşal özelliklere sahip gıdalar olarak tanımlanır. Geleneksel gıdalar, yemekler, yemekler ile ilgili örf ve adetler; o yörenin kültürünün önemli bir parçasıdır. Gıda kültürünün binlerce yılın deneme ve sınamasıyla edinilmiş bilgi ve teknolojisi günümüz gıda sanayi ve teknolojisine ışık tutmaktadır. Sosyokültürel ve tarih açısından ayrı bir öneme sahip olan geleneksel gıdalarımız, lokumdan köy ekmeğine, hazır tarhanadan salep içeceğine kadar çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Ayrıca bu gıdalara Bursa'nın; Kemalpaşa Tatlısı, Çorum ve Tavşanlı'nın; Leblebisi, Konya'nın; Mevlana Şekeri, Tokat'ın; Zile Pekmezi, Gaziantep'in; Baklavası, Kars'ın; Kaşar Peyniri, Erzincan ve Tunceli'nin; Şavak Tulum Peyniri, Kayseri'nin; Pastırması ve Mantısı, İzmit'in; Pişmaniyesi, Safranbolu'nun; Lokumu, Balıkesir'in; Höşmerim'i, Bergama'nın tulumu, bulgur, tarhana, boza, pekmez, tahin helvası, sirke ve turşu ülkemizin önemli geleneksel gıda ürünlerindedir örnektir (Tan 2004, Dalgıç ve Belibağlı 2004). Markalaşma ve pazarlaması sürecini bekleyen geleneksel ürünlerimiz, ait oldukları yörelerin kalkınması ve istihdam sağlanması için de fırsat niteliğindedir. Ancak en büyük eksikliği bu ürünlerin tanıtımının yetersiz olmasıdır. Aynı zamanda etiketlemeyle ilgili problemlerde engelliyici ve baskılayıcı bir durum oluşturmaktadır. Bu gıdalar üzerinde sistematik çalışmaların ve yasal düzenlemelerin yapılması geleneksel gıdalara olan eğilimin artmasına yönelik destek sağlayacaktır (Trichoppulo et al. 2006).

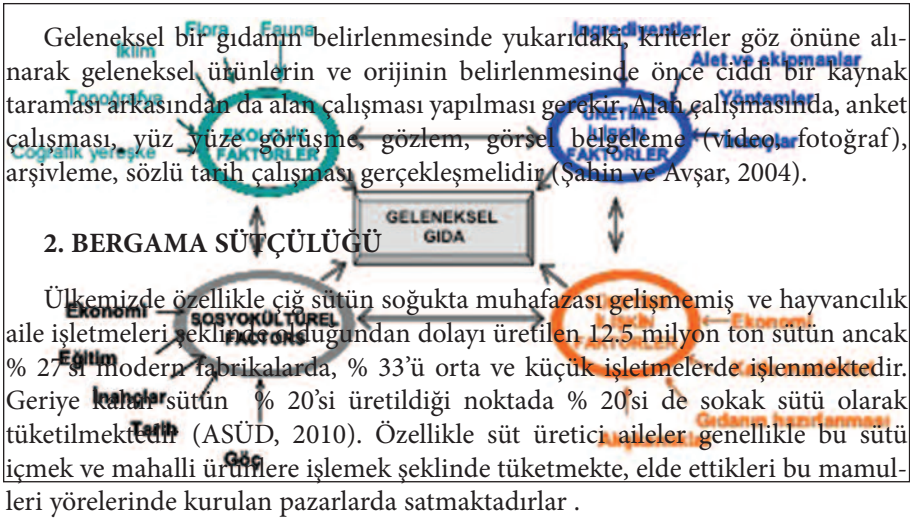
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Bursa Gıda Kontrol ve Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü tarafından 2004 Eylül ayında başlatılan "Türkiye'nin Geleneksel Gıda Ürünleri" projesi kapsamında, Türkiye'ye özgü geleneksel gıdaların envanterinin çıkarılmasına başlanmıştır. Türkiye'nin 9 bölgeye ayrıldığı projede çerçevesinde bugüne kadar 64 ilde, bölgelerine özgü 459 geleneksel gıdanın, envanterleri tarım il müdürlüklerinin desteğiyle çıkarılmaktadır. Şimdiye kadar 64 ilden 459 gıdanın bildirildiği proje, Türkiye'ye ait ürünlerin başka uluslar tarafından sahiplenilmesini engellemeyi, ihracat şansları olan ürünleri sanayiye kazandırmayı ve patentlerinin alınmasını hedeflemektedir. İllere göre geleneksel gıdalar Proje sayesinde, kültür çeşitliliği sayesinde birçok geleneksel gıda ürününün bulunduğu Türkiye'de, iller arasında ürünlerin hangi bölgeye ait olduğuna dair yaşanan tartışmaların sona ereceği de bildirilmiştir. (Anonymous 2011a).

Burada geleneksel ürünlerin ve orijinin belirlenmesinde göz önüne alınacak kriterler de önemlidir. Bu etmenler (Şahin ve Avşar, 2004);

- Sosyo-kültürel etmenler (ekonomi, din, tarih, göç, eğitim, geleneksel uygulamalar, geleneksel inançlar, hikayeler, söylenceler),
- Ekolojik faktörler (flora, fauna, iklim, topografya, coğrafik yerleşke),
- Üretime ilişkin faktörler (üretim metotları, inançlar, kullanılan alet ekipman ve kullanılan hammaddeler),
- Tüketime ait faktörler (ekonomi, alışkanlıklar, gıdaların tüketime hazırlanması ve katkı maddeleri)

Şekil 1. Geleneksel gıdaların tespitinde göz önüne alınacak kriterler (Şahin ve Aşşar, 2004).

İzmir'in merkez dışı ilçelerinden biri olan Bergama'nın Zeytinadağ, Bölcek, Ayaskent, Yenikent, Göçbeyli ve Bergama merkez olmak üzere altı belediyesi bulunmaktadır. İlçe İzmir merkeze 118 km uzaklıkta olup, bağlı 114 köy ve 5 bucaktan oluşmaktadır. 114 köy ile Türkiye'nin en fazla köye sahip ilçelerinden biridir (Anonym 2011b). Bergama denince akla ilk gelenler, ilçenin bir dünya markası olmasını sağlayacak tarihi ve kültürel zenginlikleridir. Bu bağlamda "Bergama" denildiğinde ilk akla gelen kelimeler arasında "Bergama Tulumu" da yer almaktadır.

Bergama nüfusunun yaklaşık yarısı köylerde ve beldelede yaşamaktadır. İlçe merkezinde de tarımın ağırlıklı olması, bu sektörü ön plana çıkarmış, ekonomik faaliyetler tarım alanında yoğunlaşmıştır. İlçenin toplam 444.256 dekarlık kısmında tarımla uğraşmaktadır. Tarım alanının toplam alana oranı % 26'dır. İlçenin daha hızlı gelişmemesinin nedenlerinden birisi de, sahip olduğu verimli tarım arazilerine rağmen çiftçinin yeterince kazanç sağlayamamasıdır (İZTO 2011).

İlçenin önemli gelir kaynaklarından bir hayvancılıktır. 2009 yılı verilerine göre İzmir ili genelinde toplam sığır sayısı 368.295 adettir. Bu sayının 269.541 adedi saf kültür, 83.348 adedi melez kültür, 15.406'sı yerli sığırdır. Bergama ilçem-

iz toplam 18.310 adet sığır sayısı ile 22 ilçe arasında 5. sıradadır. İlçedeki 4.273 adedi saf kültür, 10.247 adedi melez kültür, 3.820'i yerli sığıdır. Küçük baş hayvan sayısına bakacak olursak İzmir ilinde toplam koyun ve keçi sayıları sırası ile 373.725, 145.820 dir. Bergama ilçemizde ise sırası ile 85.050 ve 14.950 adettir (Anonym 2011c) .

İzmir ilinde 2009 yılında 1.010.884 ton'u inek sütü olmak üzere toplam 1.051.572 ton dur. Üretilen bu sütün 54.413 litresi Bergama'da üretilmiştir. Bergama'da üretilen sütün 1409 litresi keçi, 6804 litresi koyun, 46.200 litresi inek sütüdür. Bergama tulum peyniri için önemli bir hammadde olan koyun sütü üretimi, İzmir'de 2009 yılında üretilen toplam 29.450 litre sütün % 23'ünün biraz fazlasına karşılık gelmekte olup Bergama bu rakam ile İzmir'in tüm ilçeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Komşu ilçe Dikili'de de 4270 litre koyun sütü üretilmektedir. Bergama ve çevresindeki ilçelerde 16294 litre koyun sütü üretilmektedir. Bu süt İzmir ve ilçelerinde üretilen sütün yarısından fazlasına karşılık gelmektedir (Anonym 2011c) .

İzmir Ticaret Odasının kayıtlarına göre de beş adet süt işletmesi bulunmaktadır. 400'den fazla süt üreticisinin üye olduğu bir süt birliği yöredeki sütü yöredeki işletmelere ve ulusal firmalara pazarlamaktadır (İZTO 2011).

4. BERGAMA YÖRESİ PEYNİRLERİ

Dünyada dört binden fazla peynir çeşidi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak özde farklı 12 çeşit peynir çeşidi olduğu kabul edilmektedir. Peynirin fazla çeşitli olmasının başlıca sebebi; Peynirin sütteki besin unsurlarının önemli bir kısmını yoğun bir şekilde içermesi,uzun dayanma süresine sahip olması,bunlara bağlı olarak ta süt üretiminin bol olduğu mevsim ve yörelerde alışlagelen tekniklerle kısa sürede sütün peynire işlenerek değerlendirilebilmesidir. Peynirin ilk yapıldığı tarih ve yöre kesin bilinmemektedir. Bununla beraber peynirin bazı hayvanların evcilleştirilmesinden sonra,günümüzden 6000-7000 yıl önce Orta veya Güney Asya'da, sütün hayvan derilerinde taşınmasıyla tesadüfen oluşan ekşi süten yapıldığı tahmin edilmektedir.18.yy. sonlarında yapılan araştırmalar sonucunda uygulamaya konulmasıyla endüstri düzeyinde üretilmeye başlamıştır. Ülkemizde üretilen en önemli peynir çeşitleri olan beyaz peynir, kaşar peyniri ve tulum peynirinin yanı sıra Mihaliç peyniri, Dil peyniri, Civil peyniri, Otlu peynir, kelle peyniri, Örgü peyniri gibi mahalli peynir çeşitleri de bulunmaktadır (Karagözü 2001).

Bu yöresel peynir çeşitleri arasında Bergama Tulumu da ilk akla gelenler içindedir. Peynirin dayanıklı hale gelmesi, ömrünü uzatmak için Orta Asya'dan Balkanlara dek tulum, küp, fıçı, torba kullanım geleneği görülmektedir. Tulum peyniri ülkemizde, Erzurum, Erzincan'dan Orta Anadolu'ya oradan Toroslar'a , Ege kıyılarına kadar yapılır. Erzincan Şavak Tulumu, Afyon tulumu, Kargı tulumu, Kayseri tulumu, Isparta tulumu, Çimi tulumu, Çepni tulumu, Mut tulumu, Konya küflü tulumu, Karaman tulumu, Ermenek tulumu, Divle Tulumu, Tokat

tulumu, Karaburun lorlu keçi tulumu, Tomas peyniri Anadolu'da ilk akla gelen tulum peynirlerindedir. Ege tulum peynirlerinden İzmir, Bergama, Aydın, Manisa Yunt dağı tulumu ilk akla gelenlerdir.

Bergama Tulumu peyniri yapılış itibarıyla Anadolu'da ki benzerlerinden farklılık gösterir. Dolayısıyla bu farklılık yapısına ve tadına da yansır. Günümüzde Bergama tulumunun deri olarak üretimi çok az miktarda devam etmektedir. Çoğunda derinin yerini teneke, koyun sütünün yerini inek sütü ile paçal yapılmış koyun keçi sütü almıştır. Bu değişim Bergama tulumu adı da İzmir teneke tulumu olarak yansımaya karşımıza çıkmıştır (Kamber, 2005, Karagözlü 2001, Kılıç ve ark. 1998, Ünsal 1997, Üçüncü, 2005) .

Bergama tulum peynir gerçekte randımanı yüksek koyun sütünden yapılır, koyun sütü olmadığı veya az olduğu dönemlerde inek ve keçi sütleri ile paçal yapılarak peynire işlenir. Geleneksel olarak yapılan tulum peynirlerde süt ısıtılmaz, mandıraya gelen süt tülbentlerle süzülür ve mayalama sıcaklığı olan 28 - 35°C ye kadar ısıtılır. Maya ilavesinden sonra pıhtılaşma işlemi 45 dakika ile 1 saat 15 dakikada tamamlanır. Pıhtının kırılmasında tahta sopalar kullanılır ve pıhtı nohut büyüklüğüne kadar kırılır. 15 dakika dinlendirilen pıhtının üzerine 40 - 50 °C de sıcak su dökülür. Cendere bezi ile pıhtı sudan ayrılır. Pıhtıdan suyun tamamen ayrılmasında iki farklı yöntem kullanılır. Birinde pıhtı üzerine ağırlık konur diğeri ise cendere bezi içindeki pıhtı asılarak suyun ayrılması uygulamasıdır. Kendiliğinden süzme ile gerçekleşen işlemde, bu pıhtıdan yapılan peynir daha serttir (Kamber, 2005, Karagözlü 2001, Kılıç ve ark. 1998, Ünsal 1997, Üçüncü, 2005).

Peynirin içine konacağı, korunacağı ve olgunlaşacağı tulum, çoğunlukla keçi tulumundan yapılır. Keçi tulumu daha yumuşak ve esnektir. Tulumun kılırları önce makasla kesilir ve fırça ile su ve sabunla yıkanarak temizlenir. İçindeki bulunan

Şekil: 2 İzmir Tulumu (Deri ve Teneke)

olası delikler kapatılır. Cendere bezinden alınan ham peynir büyük parçalar halinde kesilerek tulumlara bir sıra peynir bir sıra iri taneli tuz serpilerek yerleştirilir. Tuz miktarı % 7 - 9 civarında tutulur. Doldurulan tulumun ağzı sicim ile bağlanır. Tulum bozulmaması için kesinlikle hava almamalıdır. 1 hafta mandırada kalan peynirler daha sonra olgunlaşması için soğuk hava depolarına gönderilirler. Tulumlar en az ayda bir kez kontrol edilir. Tulumdaki peynir salamurayı bu olgunlaşma sürecinde çeker, bir kısmını tulum dışarı salar. İyi bir tulum peyniri için olgunlaşmanın en az 3 ay sürmesi gerekir. İşte en önemli fark; geleneksel tulum peynirlerinde peynir tulumun kılız tarafında olgunlaştırılırken, İzmir ve çevresinde tulumun tıraşlanmış kılız tarafta olgunlaştırılır. Ve geleneksel tulum peynirleri tek bir kitle iken İzmir bölgesi tulum peynirleri kalıplar halindedir (Kamber, 2005, Karagözü 2001, Kılıç ve ark. 1998, Ünsal 1997, Üçüncü, 2005).

Bergama tulumu beyaz peynire göre daha sert ve tuzludur. Peynirin üzerinde toplu iğne başı büyüklüğünde yeknesak yayılmış gözler olması iyidir. Gözler daha büyük hatta yarıklar varsa kusurlu olarak kabul edilir. Tulum taze peynirlere göre daha uzun ömürlüdür ve olgunlaştırıldığı yer ile ilgili olarak da oldukça lezizdir. Peyniri içerdiği protein, yağ mineral maddeler ve vitaminler açısından çok zengin bir gıdadır. Özellikle vücudun mutlaka dışarıdan besinlerle alması yani kendisinin yapamadığı bazı aminoasit ve yağ asitlerini bolca içerir. Kalsiyum ve B2 vitamini açısından çok zengindir. Peynirler yapılışı ve olgunlaşması sırasında proteinlerin hidrolizi nedeniyle hazım olabilmeye oranları artmakta, hatta diğer gıdaların daha kolay sindirilmesine yardımcı olmaktadır. Peynir düşük laktoz konsantrasyonu ile bağırsakları laktoza duyarlı kişiler içinde uygun bir besin maddesidir. Unutulmamalıdır ki Bergama tulumunun tadı üzerine sütün sağıldığı hayvanın yediği değişik floradaki otlardan, üretim tekniğine, temizlik ve hijyenin yanı sıra sütün kalitesi etkilidir. Artık marketlerde ve pazarlarda maalesef o geleneksel tatta Bergama tulumuna rastlamak oldukça güçtür. Burada Bergama Tulumunun üretiminde geleneksellikten standart ve modern üretime geçilirken ananevi üretim yöntemleriyle yöresel tatların modern standartlara yansımaları gerekliliği göz ardı edilmemelidir (Kamber, 2005, Karagözü 2001, Kılıç ve ark. 1998, Ünsal 1997, Üçüncü, 2005).

Koyun sütünden yapılan bir diğer peynir çeşidi de kaşar peyniridir. Sert peynir çeşidi olan kaşar peyniri kaşkaval peynirinin tersine koyun sütünden yapılır. Tekerlek şeklinde yapılan peynir en az altı ay soğuk hava depolarında çuvala sarılı olarak bekletilir. İyi bir kaşar peyniri soğuk hava depolarında 2 - 3 yıla kadar saklanabilir. Günümüzde inek ve koyun sütü yarı yarıya kullanılarak kaşar üretilmektedir. Klasik kaşar yapımında kaliteli çiğ süt kaşar peynirine işlendiği gibi günümüzde gıda güvenliği sistemi içerisinde pastörize edilerek kaşara işlenir. Mayalama mevsime göre 28 - 35 °C arasında değişir. Mayalama süresi beyaz peynire göre daha kısadır. Pıhtı kırıldıktan sonra cendere bezinden süzülür. 3 - 4 saat süzme işleminden sonra teleme beyaz peynirdekinden farklı değildir. Telemeler 25 - 30 cm genişliği, 15 - 20 cm olan bloklar halinde kesilir ve 15 - 20 °C'de fermantasyona bırakılır. Telemenin pH'sı 5.0 - 5.05'e ulaştınca haşla-

ma aşamasına geçilir. Telemenin haşlama kıvamına gelip gelmediği “sicim çekme”, “yaprak açma” ve “asitlik” analizleri yapılır. Uygun kıvamda olan teleme 3-5 mm kalınlıkta dilimlenir. 72 – 75 °C veya 83 – 85 °C’de haşlanır. 3 -5 dakika haşlanan teleme dilimleri elle iyice yoğrulur. Yoğurma işlemi de 2-3 dakika sürer. Bu amaçla önce hamurun tamamı birkaç kez bohça sarar gibi katlanır, arada boşluk kalmaması için üzerine elle bastırılır, ardından bir kez daha katlanır ve francala benzeri bir biçim verilir. Sonra kullanılan kalıplara uygun miktarda hamur kesilir ve her bir parça elde çevrilerek yuvarlatıp küre biçimine dönüştürülür. Hiç duraksamadan “göbek bağlama” işlemi yapılır ve kalıplara yerleştirilir. Kalıplanan kaşarlar 12 – 24 saat dinlendirilerek soğutmaya bırakılır. Ham kaşarlar kalıplardan çıkartılarak 16 – 18 °C’de ve % 85-90 bağıl nemli koşullarda tuzlanırlar. 15 – 20 gün kalıplar alt üst edilerek altları tuzlanarak, tuzlu nemli bezlerle tuzlama işlemi yapılır. 4’lü , 8’li istifleme işlemleri yapılır. Üzerleri peynir suyu ile fırçalanan kaşar kalıpları 12 – 16 °C’de % 85 bağıl nemde 30 – 60 gün olgunlaştırılır. Bu sürede kaşarlar haftada bir ters yüz yapılır (Şekil 3) (Kamber, 2005, Ünsal 1997, Üçüncü, 2005) .

Bergama ve yöresindeki diğer peynir çeşitleri içinde köy peynirleri değer-

Şekil: 2 Kaşar peyniri üretimi (Fotoğraflar: Cem Karagözlü 2005 Mayıs)

lendirilebilir. Köyden köye, yöreden yöreye farklılık göstermekle beraber genellikle çiğ süttten yapılırlar, pıhtılaşılan süt bir torbaya alınarak süzülür ve üzerine taş konularak suyunu salması sağlanır. Daha sonra tuzlanıp salamurada bekletilir. Köy peynirleri müstahsil pazarlarında bir haftalık olanına daha olgun olanlarına da rastlanır. Burada çiğ süt kalitesiz, hastalıklı hayvandan sağılmış veya üretim sırasında hastalık yapan mikroorganizma bulaşması en önemli risktir. Başta koliform grubu bakteriler olmak üzere *Listeria*, *Brucella* gibi hastalık yapan hat-ta ölüme kadar görülebilen vakalara rastlanmaktadır (Üçüncü, 2005).

Lor peyniri bölgede gerek süt işletmelerinde gerekse aile işletmelerinde geleneksel yöntemle göre üretilmektedir. Peynir üretimi sonrası kalan peynir altı suyu büyük bir kaynatma kazanında kaynatılmakta ve pıhtı oluşuncaya kadar kaynatma devam etmektedir. Kaynatma sonrası 24 saat bekletilen ürün ince gözenekli bezler kullanılarak suyu süzülmemektedir. Süzme 1 ile 4 gün arasında değişen sürelerde yapılmaktadır. Suyun iyice uzaklaştırılması için bezler üzerine ağırlıklar konulmaktadır. İstenilen nem elde edildiğinde ürüne %2-8 oranında tuz eklenerek tüketime sunulmaktadır (Özen ve Kılıç 2009). Bölgede özellikle tam yağlı koyun sütünden yapılan tulum loru ayrı bir tada sahiptir.

Yörenin bir diğer peynir çeşidi de "sepet peyniri"dir. Keçi, koyun ve inek sütünün karıştırılmasıyla yapılır. Genellikle zeytin dallarından örülmüş sepetlere basılarak son şeklini alır. Dokulu yapı kazanmış olanı tercih edilir. "Çökelek" bir peynir çeşidi olarak Anadolu'da uzun yıllardır üretilen ve çeşitli yemek ve kahvaltı sofralarında tüketilen bir peynirdir. Bergama yöresinde de çökelek üretilmektedir. Çökelek yoğurdun önce ayran, sonra da o ayranın ısıtılarak parçalanması sonucu ortaya çıkar.

SONUÇ

Markalaşma ve pazarlaması sürecini bekleyen geleneksel ürünlerimiz, ait oldukları yörelerin kalkınması ve istihdam sağlanması için de fırsat niteliğindedir. Ancak en büyük eksiklik bu ürünlerin tanıtımının yetersiz olmasıdır. Geleneksel ürünlerin üretiminin yasalarla korunması çok büyük bir gereklilik haline gelmiştir. Bergama'da olduğu gibi, bir bölgenin veya yörenin herhangi bir ürünü (Bergama Tulumu) diğer yörelerde üretilenlerden farklı olabilir veya yöre üretilen bir tarım ürünü (fıstık) ile ün kazanmış olabilir. Söz konusu yörenin adıyla satılan ürünler tüketiciler tarafından o yörenin adına belli bir güven duyularak tercih edilebilirler. Ürünü ait olduğu bölgenin dışına taşan bu tür yöresel ürünlerin koruma altına alınması gerekmektedir.

Geleneksel süt ürünlerimiz, özellikle yöresel bazı peynir çeşitleri, yapımında kullanılan süttten, hayvanın yetiştiği yörenin iklimi ve bitki örtüsünden ve uygulanan işlemlerden dolayı benzerlerinden farklı özellikler taşımaktadırlar. Bu özellikleri nedeniyle söz konusu ürünler bölge veya yöre ile özdeşleşmekte ve bu bölge dışında da tüketilmektedirler. Bir süre sonra ait oldukları bölge dışında da üretilmeleri haksız rekabete neden olmaktadır. Ayrıca ürünlerin bu şekilde

yaygın olarak üretilmeleri geleneksel yapısında ve aromasında da kısmen veya tamamen kayıplara neden olmaktadır. Aynı zamanda geleneksel gıdaların orijinal yörelerinde üretilmesinin sağlanması kırsal toplumun ve süt endüstrisinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Akpınar, A., Uysal, H. Geleneksel Süt Ürünleri. Standart. No:557, S: 26-31, Ekim
2. Anonymus, 2011a.. www.gidasanayii.com Türkiye'den Geleneksel Gıdalar (Erişim Ocak 2011)
3. Anonymous 2011b. Bergama Kaymakamlığı web sitesi. <http://www.bergama.bel.tr/> (Erişim : Mart 2011)
4. Anonymous 2011c. İzmir İl Tarım Müdürlüğü 2010 Faaliyet Raporu. <http://www.izmirtarim.gov.tr/> (Erişim Ocak 2011)
5. ASÜD 2010. Dünya ve Türkiye'de Süt Endüstrisi Raporu. Ambalajlı Süt Üreticileri Derneği Yayınları. Elba Matba. Ankara.
6. Dalgıç, A.C., Belibağlı, K.B. 2004. Geleneksel Gıdalar için ISO 9000:2000-Kalite Yönetim Sistemi ve HACCP-Tehlike Analizleri ve Kritik Kontrol Noktaları Uygulama Önerileri Geleneksel Gıdalar Sempozyumu. 23-24 Eylül 2004, Van.
7. Demirbaş, N. Oktay, D., Tosun, D. AB' Sürecindeki Türkiye' de Gıda Güvenliği Açısından Geleneksel Gıdaların Üretim ve Pazarlanması. HR.Ü.Z.F. Dergisi 2006, 10(3/4):47-55
8. Dost, A., Yenikan, H., Okumuş, F., Işıklı, N.V. Bazı Geleneksel Peynirlerin Üretim Yöntemleri. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu Kitabı. Sf: 271-274 , 23-24 Eylül 2004 Van.
9. Guerrero, L., Claret, A., Verbeke, W., Enderli, G., Zakowska, S., Vanhonavker, F., Issanchou, S., Sajdokowska, M., Granli, B.S., Scalvedi, L., Contel, M., Hersleth, M. 2010. Perception of traditional food products in six European regions using free word association. Food Quality and Preference, Volume 21, Issue 2, March 2010, Pages 225-233.
10. İZTO. 2011. Bergama. İzmir Ticaret Odası Yayınları. http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/07_BERGAMA.pdf. (Erişim Ocak 2011)
11. Kamber, U. Geleneksel Anadolu Peynirleri. Miki Matbaacılık, Ankara.
12. Karagözlü, C. 2001. İzmir Tulumu. İzmir İzmir kent kültürü dergisi. Mart - Nisan 5 (28) 26-27.
13. Kılıç, S., Gönç, S.; Uysal, H.R.; Karagözlü, C. 1998. Geleneksel Yöntemle ve Kültür Kullanarak Yapılan İzmir Tulum Peynirinin Olgunlaşma Sürecinde Meydana Gelen Değişikliklerin Kıyaslanması. V. Süt ve Ürünleri Sempozyumu. Geleneksel Süt Ürünleri. 21 - 22 Mayıs 1998. Trakya Üniversitesi. Tekirdağ Ziraat Fak. Yayınları. Tekirdağ.
14. Şahin,K.; Aşar,Y.K., 2004. "Geleneksel Gıdaların Orjinin Belirlenmesinde Dikkate Alınacak Kriterler", Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, 261-264, 23-24 Eylül 2004 Van.
15. Tan, E. 2004. Türkiye Geleneksel Gıda Ürünleri Projesi. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu Kitabı. Sf: 128-132 , 23-24 Eylül 2004 Van.
16. Trichopolou, A., Vasilopoulou, E., Georga, K., Soukara, S., Dilis, V. 2006. Traditional foods: Why and how to sustain them. Trends in Food Science & Technology, Volume 17, Issue 9, September 2006, Pages 498-504
17. Üçüncü. M. 2005. Peynir II. Meta Basım, Bornova İzmir.
18. Ünsal, A. 1997. Süt Uyuyunca. Türkiyenin Peynirleri. Yapı Kired Yayınları. İstanbul.
19. Özen, A.E., Kılıç, M. 2009. LorPeyniri Üretimimin Kalite Açısından İncelenmesi. Geleneksel gıdalar Sempozyumu. 27 - 29 Mayıs 2009. Van.
20. Yüceer, Y.K. Geleneksel Süt Ürünleri ve Coğrafi İşaretin Önemi. Süt Dünyası Dergisi Sayı:4 Eylül-

Ekim 2006

Çam Fıstığının Beslenme ve Sağlık Açısından Önemi *Significance of pine nuts in terms of nutrition and health*

Eren Akçiçek*

Semih Ötleş**

İlknur Selek**

ABSTRACT

Pine nut is a high nutritional material, taken out pinus pinea cones, obtained by crushing hardshell. In the world, pine nut is produced in Mediterranean region especially in Spanish, Portugal, Italy, Greece, Armenia and Turkey. In our country; pine nut is grown in Aegean region, sea coast and islands of Mediterranean and clough of Kahramanmaraş. Fifty percent of forest of pinus pinea in Turkey is in mountainy region of Bergama-Kozak in İzmir. Pine nut can be kept for a long time in shelled form and therefore can be found all the period of year on the market.

The people's republic of China has the biggest world market share by production of high amount of pine nut. Afghanistan, Pakistan, Spanish, Turkey Portugal and Italy follow China. In the market, pine nuts as known as "Turkish pine nut" which growing in Turkey, Spanish, Portugal and Italy sell high prices because of their high quality.

Pine nut consume as raw and roasted. In most of local bakery products, dessert, sauce and cake, meal of meat, fish and veg-

* Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Gastroenteroloji Bilim Dalı (E)

** Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü

etable, in seasoned rice and purees can be used. Moisture, protein, fat and carbohydrate content of pine nut vary from type and locality. Potassium, phosphor and magnesium are dominant element in pine nut. Also, zinc, ferrous and manganese are significantly amount in pine nut. The most containing vitamins of pine nut; vitamin E, niacin and ascorbic acid. Pine nut have the second highest pyhtosterol ratio among almond, nut, cashew apple, pecan, pistachio and walnut. Even if just a bit pine nut contains phenol and flavonoid. Saturated fatty acids are palmitic, stearic and lignoseric acid; main unsaturated fatty acids are oleic and linoleic acid. In the pine nut, the ratio of unsaturated fatty acids is higher than the ratio of saturated fatty acids. Because of pine nut rich in linoleic and oleic acids, this nutrient is precious as other nuts. Regular intake of pine nut has beneficial effects in terms of health such like other oily seeds. Besides many positive aspects, it is just a disadvantage that pine nut can sometimes cause serious allergic reactions in children.

Key words: pine nut, nutrition, health, allergy

ÖZET

Çam fıstığı; fıstık çamının (*Pinus pinea*) kozalaklarından çıkarılan, sert kabukların kırılması sonucu elde edilen ve besin değeri yüksek bir gıda maddesidir. Dünyada fıstık çamı yaygın olarak İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan, Ermenistan ve Türkiye başta olmak üzere Akdeniz bölgesinde; ülkemizde ise, Ege Bölgesi'nde, Akdeniz kıyı ve adalarında ve Kahramanmaraş'ın vadilerinde yetiştirilmektedir. Türkiye'de bulunan fıstık çamı ormanlarının % 50'si İzmir'de Bergama-Kozak'ın dağlık bölgelerindedir. Çam fıstığı kabuklu halde uzun süre saklanabilir ve bu nedenle yılın her döneminde piyasada bulunabilmektedir.

Dünya pazarında en büyük orana, yüksek miktarda çam fıstığı üretimiyle, Çin Halk Cumhuriyeti sahiptir. Çin'i Afganistan ve Pakistan, İspanya, Türkiye, Portekiz ve İtalya takip etmektedir. Pazarda; Türkiye, İspanya, Portekiz ve İtalyada yetişen ve "Türk Çam Fıstığı" olarak bilinen çam fıstıkları yüksek kalitesi nedeniyle daha yüksek fiyatlara satılmaktadır.

Çam fıstığı çiğ veya kavrulmuş olarak tüketilmektedir. Pek çok yöresel unlu üründe, tatl, sos ve keklerde, et, balık, sebze yemeklerinde, iç pilavlarda ve ezmelerde kullanılabilir. Çam fıstığının nem, protein, yağ ve karbonhidrat içerikleri cins ve

yöreye göre değişkenlik göstermektedir. Çam fıstığında potasyum, fosfor ve magnezyum hakim elementlerdir. Ayrıca çinko, demir ve manganez de dikkate değer miktarlarda bulunmaktadır. En fazla içerdiği vitaminler; E vitamini, niasin ve askorbik asittir. Badem, fındık, kaju, pekan cevizi, Antep fıstığı ve ceviz arasında, Antep fıstığından sonra çam fıstığı en yüksek fitosterol oranına sahiptir. Düşük oranda da olsa fenol ve flavanoid içerir. Doymuş yağ asitleri palmitik, stearik ve liginoserik asit iken, başlıca doymamış yağ asitleri oleik ve linoleik asittir. Çam fıstığında doymamış yağ asitleri oranı, doymuş yağ asitleri oranından daha yüksektir. Çam fıstığının linoleik ve oleik asitlerce zengin oluşu bu ürünü besleyici özellikler açısından diğer çerez ürünler gibi kıymetli bir ürün haline getirmektedir. Çam fıstığının düzenli tüketiminin, diğer yağlı tohumlardakine benzer olarak sağlık açısından çeşitli olumlu etkileri olduğu da ifade edilmektedir. Çam fıstığının olumlu yönlerinin yanında, çocuklarda bazen ciddi alerjik reaksiyonlara sebep olabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Çam fıstığı, beslenme, sağlık, alerji

GİRİŞ

Çam fıstığı, fıstık çamı (Pinus pinea Lin.) tohumlarının, kabuğu ve zarından temizlenmiş, bir ucu sivri bir elipsoidi andıran ve embriyosu da bulunan endosperm kısmı olarak tanımlanmaktadır (Eser, 2008). Çam fıstığı, dünyanın en büyük mutfak ansiklopedisi Larousse Gastronomique' de, " Akdeniz Bölgesi' nde yetişen çamgiller familyasından fıstık çamının kozalağından elde edilen, boyu eninden uzun küçük tohum" olarak tanımlanmaktadır (Atilla, 2010). Çam fıstıkları, aromatik ve lezzetlidir (Katz, 2003). Yüksek yağ oranına ve yüksek protein içeriğine sahip yenilebilir bir yemiştir (Garc'ıa-Barrera vd.,2006).

Fıstık çamı, 12-25 m kadar uzayabilen, geniş bir piramit tepeye sahip olan ve yağ ile birlikte tepeleri yuvarlak hale gelen, gövdeleri genelde eğri ve budaklı olan, taç kısmı şemsiyeye benzeyen gösterişli bir ağaçtır. 150 yıl kadar yaşayabilen bu bitki, 70-80 yaşına kadar bol ürün verebilmektedir. 7-9 yaşlarından itibaren "meyve" olarak tabir edilen "kozalak" vermeye başlar. Ağaç 10-15 yaşlarına geldiğinde kozalaklar toplanacak duruma gelir. 20-28 yaşlarındaki ağaçlar yaklaşık 120 kilogram kozalak vermekte ve bu kozalaklardan 6-8 kilogram iç fıstığı elde edilmektedir (Katz, 2003; Atilla, 2010).

Yıllık ortalama 15- 16°C sıcaklık, 700-800 mm yağış miktarı, %70-80 dolaylarında nispi nem, yüksek sıcaklık, bol yağış, direkt radyasyon isteyen, düşük sıcaklıklardan etkilenen, taneli ve geçirgenliği yüksek toprak şartlarını seven bir ağaç türüdür. Fıstık çamı kazık kök yapısına sahip bir bitki olduğu için derin toprak ya da çözülmüş ana materyal istemektedir. Fıstık çamı yüksek nem ve bol

yağış istemesine rağmen yüksek taban suyu seviyesinden olumsuz etkilenmektedir (Çetin, 2003). Kısa süreli donlara karşı dayanıklı olmasına rağmen etkilenir. Yeraltı sularındaki tuzlaşmaya ve atmosferik kirliliğe karşı duyarlıdır. Yangın sonrası sürgün verme kapasitesi yüksektir (Anonim, 2011). Özellikle sıcaklık ve yağış miktarındaki ani değişiklikler ve sapmalar verimi doğrudan etkilemektedir (Çetin, 2003).

Fıstık çamı hem Avrupa’ da hem de Kuzey Amerika’ da yaygın olarak yetişen ağaçlardan biridir. Fakat üretimi ve tüketimi konusunda en fazla öneme sahip olduğu bölge Akdeniz bölgesidir (Özgüven ve Vursavuş, 2005). Doğal olarak, karasal iklim veya karasal iklime geçiş özelliklerinin bulunduğu yerler fıstık çamının yayılış gösterdiği alanların dışında kalmaktadır. Fıstık çamı Çin, kuzey ve kuzeydoğu Akdeniz kıyıları, İspanya’ nın 1000 m yüksekliklerinde, Afganistan, Pakistan, doğu İtalya, Dalmaçya (Hırvatistan), Makedonya ve Girit adasında yetişmektedir. Türkiye’de; Ege Bölgesi’nde, Akdeniz kıyı ve adalarında ve Kahramanmaraş’ ın vadilerinde yetiştirilmektedir (Eser, 2008). Ülkemizde fıstık çamının yetişmesine en elverişli yerler; Bergama-Kozak, Çine-Karpuzlu, Aydın-Koçarlı, Söke-Bağarası, Milas-Torba, Muğla-Katranlı-Madran, Antalya-Serik-Manavkuyu, İzmir-Seydiköy ve Artvin-Çoruh vadisi olarak sıralayabiliriz (Atilla, 2010). Türkiye’ de 35.000 hektar fıstık çamı ormanı vardır. Bunun yaklaşık %50’ si İzmir’ de Bergama-Kozak’ ın dağlık bölgelerindedir (Dönmez ve Nergiz, 2004).

Fıstık çamı, Kozak yöresinde M.Ö. 133 yıllarından itibaren yetişmektedir. Toprakтан yapılmış, Roma Dönemine ait tarihi eserlerden olan fıstık çamı kozalağı vazosu bu görüşü desteklemektedir. Fıstık çamının ekonomik olarak değerlendirilmesi Romalılar döneminde başlamıştır. Türklerin yöredeki fıstık çamı ziraatı günümüzden 300 yıl öncesine dayanmaktadır. 1970’ li yıllardan önce genelde klasik yöntemle ve az miktarda üretimi yapılan fıstık çamı, 1970’ li yıllardan sonra ekonomik olarak değerlendirilerek yurt içi ve yurt dışına organize bir şekilde pazarlanmaya başlamıştır (Çetin, 2003).

Anadolu’ nun kimi yerlerinde “küner, künar” kimi yerlerinde “hünar” olarak adlandırılan çam fıstığı, çam kozalağı içerisinde bulunur (Özgüven ve Vursavuş, 2005; Atilla, 2010). Kozalaklar ocak ile mart arasında toplanmaya başlar (Çetin, 2003; Atilla, 2010). Mayıs ayında son bulur (Eser, 2008). Toplanan kozalaklar haziran ayına kadar sürekli güneşe serilerek kozalakların açılması sağlanır. Kozalaklar iyice açılınca, tokaçlarla dövülerek içindeki kabuklu fıstık (küner) çıkartılır. Daha sonra bir kısmı kabuklu fıstık halinde satılırken bir kısmı da yıkama, sınıflandırma, çatlatma, ayırma ve tavlama ünitelerinde belli aşamalardan geçerek ve kabukları uzaklaştırılarak iç fıstık şeklinde satılmaktadır (Çetin, 2003; Özgüven ve Vursavuş, 2005). Soyularak çiğ olarak da yenebilmesine rağmen ülkemiz mutfağında daha çok kavrulmuş olarak tercih edilir (Atilla, 2010). Elde edilen kabuklar genelde tavlama prosesinde yakıt olarak kullanılmaktadır (Özgüven ve Vursavuş, 2005).

TSE standartlarına göre çam fıstığı, kökenine göre üçe ayrılmaktadır: Kozak

tipi, Aydın tipi ve Maraş tipi (Okan ve Şafak, 2004). Kozak tipi fıstıkların verimi çok yüksektir. Kozak fıstıkları daha iri ve dolgundur. İtalya’ da yetiştirilen çam fıstığının 1300 adedi, Kozak fıstıklarınının 1213 adedi 1 kilogram gelmektedir (Atilla, 2010). Çam fıstığı özelliklerine göre ise tek sınıftır (TSE, 2003). Fıstıkçamı kozalağı bazı yörelerde olgunlaşmadan toplanmaktadır. Kozalaklar erken toplandığında besin değeri düşmektedir. Ayrıca haşlamadan dolayı, lezzet, aroma ve beyazlığını kaybetmekte, kalitesini yitirmektedir (Okan ve Şafak, 2004).

ÇAM FISTIĞI İHRACATI VE İTHALATI

Çam fıstığı, dünyada 20000-25000 ton/yıl üretilmektedir. Yıllık 10000 tonluk çam fıstığı üretimiyle en büyük pazara Çin Halk Cumhuriyeti hakimdir. Ardından 5000 ton ile Afganistan ve Pakistan, 3000 ton ile İspanya, 1300 ton ile Türkiye, 850 ton ile Portekiz ve 400 ton ile İtalya gelmektedir. Dünya pazarında Türkiye, İspanya, Portekiz ve İtalya’da yetişen ve “Türk Çam Fıstığı” olarak bilinen çam fıstıkları yüksek kalitesi nedeniyle Çin, Afganistan ve Pakistan’da yetiştirilenlerden daha yüksek fiyatlara alıcı bulmaktadır (Eser, 2008). 1960’lı yıllarda çam fıstığı ihracatının önemli bölümü Yunanistan’a yapılmıştır. Yunanistan’ ı Fransa, Japonya, Suriye, ABD, Meksika, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Uruguay takip etmiştir. Günümüzde Türkiye’den çam fıstığı ihracatı dünyanın her tarafına yapılmakla beraber, 1997-2003 yılları arasında Ege İhracatçılar Birliklerinden en çok çam fıstığı satın alan ilk 5 ülke sırasıyla 246 ton ile İtalya, 52 ton ile İspanya, 45 ton ile ABD, 43 ton ile İsviçre, 19 ton ile Almanya’ dır (Okan ve Şafak, 2004). 2006 yılında çam fıstığı ihracatının 727346 kg. ve toplam değerinin 17366075 \$, 2007 yılında ise 1529200 kg. ve 42269939 \$ olduğu belirtilmiştir (İstanbul Kuru Meyve ve Mamulleri İhracatçıları Birliği, 2007). Türkiye İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Devletler, İspanya, İsviçre, Almanya ve İsrail gibi birçok ülkeye çam fıstığı satarken, çam fıstığının iç piyasada yüksek fiyatla satılması ilk kez 1993 yılında Çin Halk Cumhuriyeti’nden çam fıstığı ithaline sebep olmuş ve ithal edilen bu çam fıstıkları yurt içi pazarlarda satışa sunulmuştur. Çam fıstığı ithalatları Çin, Pakistan ve İran’dan gerçekleşmektedir (Eser, 2008). İthal edilen çam fıstığı çoğunlukla Asya (özellikle Çin, Afganistan) kökenli olup, kalitesizdir. Bu ürünler yerli üretim ile karıştırılarak iç piyasaya sunulmaktadır. Yıllık çam fıstığı üretim miktarının farklılık göstermesi, fiyatlarda değişkenliğe neden olmaktadır (Okan ve Şafak, 2004). Çam fıstığı kabuklu halde uzun süre saklanabilir ve bu nedenle yılın her döneminde piyasada bulunabilmektedir. Kabuklu halde acılaştırma olmadan 3 yıla kadar saklanabildiği belirtilmiştir (Katz, 2003).

BESİN İÇERİĞİ VE SAĞLIK ÜZERİNE ETKİLERİ

Pek çok yöresel unlu ürün, tatlı, sos ve kek, et, balık, sebze yemeklerinde, iç pilavlarda ve ezmelerde kullanılan ve besleyici değeri yüksek olan çam fıstığının

kimyasal bileşimine ait veriler, cinse ve yetiştiği coğrafyaya göre değişebilmektedir. Nergiz ve Dönmez' in 2004 yılında yaptıkları çalışmada çam fıstığının ortalama %5 nem, %31,6 protein, %44,9 yağ, %5,15 toplam çözülebilir şeker, %4,5 kül içerdiği ve enerji değerinin 583 kkal/100 gr olduğu belirtilirken, Sathe ve Venkatachalam (2006) yaptıkları çalışmada çam fıstığının nem içeriğinin $1,47 \pm 0,29$, lipid içeriğinin $61,73 \pm 0,55$, protein içeriğinin $13,08 \pm 0,75$, kül oranının $2,50 \pm 0,15$ ve şeker içeriğinin $1,82 \pm 0,07$ olduğunu bulmuşlardır. Ayaz (2008), çam fıstığının 100 gramının enerji değerinin 635 kkal, karbonhidrat içeriğinin 20,5 gr, protein içeriğinin 13 gr ve yağ içeriğinin 60,5 gr olduğunu belirtmiştir. Boatella ve arkadaşları (2006) ise, çam fıstığının %19,3 karbonhidrat, %11,6 protein, %61 yağ içerdiğini bildirmişlerdir (Okan ve Şafak, 2004; Sathe ve Venkatachalam, 2006; Ayaz, 2008; Boatella vd., 2006).

Potasyum, fosfor ve magnezyum çam fıstığındaki hakim elementlerdir. Çinko, demir ve manganez de dikkate değer miktarlarda bulunmaktadır. 604 mg/100 gr fosfor, 235 mg/100 gr magnezyum, 12 mg/100 gr kalsiyum, 5,2 mg/100 gr demir, 3,3 mg/100 gr manganez ve 1 mg/100 gr çinko içermektedir. 100 gramında 12,5 mg E vitamini, 4,50 mg niasin, 2,50 mg askorbik asit, 1,50 mg tiamin, 0,28 mg riboflavin ve 57 µg folik asit içerir (Eser, 2008; Okan ve Şafak, 2004; Ayaz, 2008). Glutamin ($20,45 \pm 0,02$ gr/100 gr çam fıstığı), arginin ($15,41 \pm 0,01$) ve asparajin ($8,63$ gr/100 gr çam fıstığı) en yüksek miktarda içerdiği üç amino asittir (Sathe ve Venkatachalam, 2006).

Sert kabuklu meyveler, sindirim sisteminin çalışması için gerekli olan posa açısından zengindirler ve dışkıyı yumuşatarak kabızlığı önlerler. Çözünür posa içeriklerinden dolayı, kan şekerinin düzenlenmesi, kolesterol seviyesinin düzenlenmesi ve kalp damar hastalıklarına karşı koruyucu olması gibi sağlık üzerine olumlu etkileri vardır. Çam fıstığının toplam posa içeriği 100 gramda 7,2 gramdır. Bunun 1,4 gramı suda çözünür posa, 5,8 gramı suda çözünmeyen posadır (Ayaz, 2008).

Başlıca doymuş yağ asitleri palmitik, stearik ve lignoserik asit iken, başlıca doymamış yağ asitleri linoleik ve oleik asittir. Çam fıstığı yağının yağ asitleri kompozisyonu incelendiğinde de %47,6 linoleik, %38,6 oleik, %6,49 palmitik, %3,47 stearik asitlerden oluştuğu geri kalan kısmının ise linolenik, miristik, araşidik asitler gibi diğer yağ asitlerinden oluştuğu görülmüştür. Çam fıstığının doymamış yağ asitlerinden linoleik ve oleik asitlerce zengin oluşu bu ürünü besleyici özellikler açısından diğer yemiş ürünler gibi kıymetli bir ürün haline getirmektedir (Eser, 2008; Okan ve Şafak, 2004). Sathe ve Venkatachalam (2006), toplam doymuş yağ asidi oranının 100 gram çam fıstığında $24,10 \pm 0,01$, toplam tekli doymamış yağ asitlerinin $27,55 \pm 0,05$, toplam çoklu doymamış yağ asitlerinin $48,35 \pm 0,04$ gram olduğunu belirtmişlerdir. Ros ve Mataix (2006) ise, yaptıkları çalışmada kuru çam fıstığının toplam yağ oranının 68,4 gr/100 gr, doymuş yağ asidi oranının 4,9 gr/100 gr, tekli doymamış yağ asidi oranının 18,8 gr/100 gr, çoklu doymamış yağ asidi oranının 34,1 gr/100 gr, linoleik asit oranının 33,2 gr/100 gr ve α -linolenik asit oranının 0,16 gr/100 gr olduğunu belirtmişlerdir.

Ayaz (2008), çam fıstığının 100 gramının 7,80 gr doymuş yağ asitleri, 19,08 gr tekli doymamış yağ asitleri, 21,34 gr çoklu doymamış yağ asitleri içerdiğini ve kolesterol içermediğini belirtmiştir.

Yemişlerin çoğunda olduğu gibi çam fıstığının da yağ asidi kompozisyonu yararlıdır çünkü doymuş yağ asidi içerikleri düşüktür ve çam fıstığında çoklu doymamış yağ asitleri oranı tekli doymamış yağ asitlerinden oldukça fazladır. Yağ asidi bileşenlerinin yemiş tüketiminin olumlu etkilerine katkılarını; kalp damar hastalık oranı ve ölüm oranında azalma, kolesterol düzenleyici etki ve vasküler reaktivite olmak üzere 3 başlık altında toplayabiliriz.

Yemişlerin yağ asidi profilinin kalp damar hastalıkları üzerine sağladığı yararlı etkilerin nedenini açıklayan üç muhtemel sebep vardır:

1. Doymamış yağ asitlerince zengin yüksek enerjili gıdalar olan yemişler tüketildiğinde, açlığı gizleyen ve diğer enerji yoğun gıdaların alımını sınırlandıran bir tokluk hissi oluşmaktadır. Bu mekanizma insanların kilo almamak için neden yemiş tükettiklerini açıklayabilmektedir. Bu doyma hissi veren yemişler tarafından diyetten çıkarılan gıdalar kalp damar sağlığı için zarar verici olabilirler çünkü bunlar hayvansal proteinlerce, doymuş yağ asitlerince, trans yağ asitlerince ve basit şekerlerce zengindirler.

2. Yemişlerle doymamış yağ asidi alımı doğal kalp koruyucudur.

3. Yemişlerden alınan N-3 PUFA, koronel kalp hastalıklarından ve ritm bozukluğundan dolayı oluşan ani ölümlerden korumaktadır.

Kolesterol düzenleyici etkisi için yapılan çeşitli kontrollü beslenme denemeleri, 4-8 hafta periyodunda çeşitli yemiş çeşitlerinin kontrollü bir şekilde alımının kolesterolü düşürücü etkisi olduğunu göstermiştir. Toplamda azalmanın büyüklüğü ve bu çalışmalarda gözlenen LDL kolesterol seviyeleri, karşılaştırılan diyetlerdeki doymuş yağ asidi içeriğinin yemişlerce zengin diyetlerde yerini tekli ve çoklu doymamış yağ asitlerine bırakmasıdır. Yemiş ilavesinden sonra gözlenen kolesterol düşürücü etki, beslenme testlerinde yağ asidi profiline bağlı olarak beklenenden daha fazla olmuştur. Bunun sebebinin, yemişlerin kandaki kolesterol seviyesini düşürme özelliğinde olan bazı biyoaktif bileşikleri içermesi olabileceği belirtilmiştir.

Ceviz hariç yemişlerce zengin diyetlerin vasküler tepki açısından incelenmesine yönelik yapılmış çalışma bulunmamasına rağmen, tüm yemişlerin L-arginin ve antioksidanlar gibi damar etkinliğini olumlu yönde etkileyen molekülleri önemli miktarda içermesinin yararlı etkileri olabileceği düşünülmektedir (Mataix ve Ros, 2006).

Çam fıstığı, yüksek oranda yağ içerdiği için oksidatif bozulmalara oldukça duyarlıdır. Söz konusu üründe ve katıldığı gıdalarda özellikle uygun olmayan depolama koşulları nedeniyle istenilmeyen lezzet özellikleri oluşmakta ve bu da ürünlerin kalitesini düşürmektedir. Bu nedenle çam fıstığında kullanılacak olan ambalaj tipleri ve uygulanacak depolama koşulları önem taşımaktadır. Eser (2008) yaptığı çalışmada çeşitli ürünlerde ingrediye olarak kullanılan çam

fıstığının, hammadde olarak bir yıl boyunca farklı ambalaj ve depolama koşullarında saklanması sırasındaki kalite özelliklerindeki değişimlerin kimyasal ve duyuşsal yöntemlerle incelenmesini amaçlamıştır. Bu araştırma sonucunda, (52 hafta) kavrulmamış ve kavrulmuş çam fıstığı örnekleri için en uygun depolama sıcaklığının -18 °C, ambalaj materyalinin ise PET/metPET/PE olduğunu belirlemiştir, kavrulmamış ve kavrulmuş çam fıstığı örneklerinin söz konusu koşullarda çalışmada ele alınan kalite özellikleri bozulmadan sırasıyla 54 ve 48 hafta depolanabileceklerini saptamıştır.

Fitik asit (fitatlar) gıdaların fonksiyonel ve besinsel özellikleri üzerine önemli etkileri olan doğal bileşenlerin kompleks bir sınıfını oluşturmaktadır. Güçlü çelat yapma potansiyeli sayesinde minerallerin bağırsaklarda emilimini azaltmaktadır. Fitik asit proteinlerin sindirimini de engelleyebilmektedir. Birçok araştırma fitik asidin insan ve hayvanlarda mineral yetersizliğine sebep olabilen mineral bağlama kapasitesine yoğunlaşmıştır. Fakat son zamanlarda diyetle alınan fitik asidin faydalı etkilerinin de olabileceğine ilişkin kanıtlar ortaya çıkarılmıştır (Keleş ve Şat, 2004). Son zamanlarda yayınlanan veriler kan serumundaki kolesterol ve trigliserit seviyesini düşürmesi yanında, fitatların bağlayıcı özelliklerinin bağırsak kanserine karşı koruyucu faydalarının olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, fitatlar lipid peroksidasyonunu azaltma gibi faydaları ile doğal antioksidan özelliği de göstermektedir (Artık ve Pekşen, 2005). Hububatların ve tohumların içeriğinde bulunan fitat, soyada ortalama % 1,43 acıbademde ortalama %1,38 oranında bulunmuş (Hidvegi ve Lasztity, 2002) ve Sathe ve Venkatachalam (2006), yaptıkları çalışmada 100 gram çam fıstığında 0,20±0,03 gram fitat olduğunu belirlemiştir.

Tanenler bitkilerde doğal olarak bulunan polifenollerdir. Asıl özellikleri proteinlere bağlanmak ve çöktürmek olan tanenler, birçok gıdanın besleyici değeri üzerinde büyük etkiye sahiptirler. Konsantrasyon ve doğal yapılarına göre antioksidan, antiparaziter ve antibakteriyel gibi tıbbi etkileri olan tanenlerin yemişlerdeki içeriklerini Sathe ve Venkatachalam (2006) araştırmışlardır. %1 oranında HCl ile asitlendirdikleri metanol ve salt metanol ile yaptıkları iki tanin denemesinde de, 100 gram çam fıstığının 0,01 gram tanen içerdiği sonucuna varmışlardır. İki solvent ekstraktının da aynı değeri vermesi, içerdiği tanenlerin non-polar yapıda olduğunu belirtmektedir (Aydın ve Üstün, 2007; Sathe ve Venkatachalam, 2006).

Andersen ve ark. (2006), antioksidanların çoğunun bitkilerde oksidatif stres azalttığını ve bu antioksidanlara hayvansal hücrelerin korunmasında da ihtiyaç duyulabileceğinden yola çıkarak yaptıkları çalışmada çeşitli yemişlerin antioksidan kapasitelerini incelemiştir. Çam fıstığının toplam antioksidan içeriğinin 0,367 mmol/100 gr olduğunu belirtmişlerdir.

Boatella ve arkadaşları (2006), yemişlerin kalp damar hastalıklarından korunma için yararlı bir araç olan sağlıklı diyetle ilave olmalarını, yüksek oranda doymamış yağ asidi içeriğinin, düşük lizin:arginin oranının ve lif, fitosteroller, vita-

min ve diğer antioksidanlar, mineraller gibi biyoaktif moleküllerin varlığının sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca yemişlerin yüksek enerji yoğunluklu gıdalar olduklarını ve tüketimlerinin yüksek enerji ve kilo alımı sağlayacağını ve çam fıstığının enerji değerinin 629 kkal olduğunu belirtmişlerdir. Çam fıstığının lisin:arginin oranının 0,19 (194,6/37,5) olduğunu da bildirmişlerdir. Bitkisel proteinlerde ve yemişlerde düşük olan lisin:arginin oranının hayvansal proteinlere kıyasla düşük kardiyovasküler risk içermesinden dolayı önemli olduğu vurgulanmıştır.

Yemişler; tokoferoller, folik asitler, selenyum, magnezyum ve bazı fitokimyasallar gibi antioksidan, antiinflamatuvar veya antikarsinogenik özellikler gösteren bileşikler açısından zengin oldukları için yemişler ve kanser arasındaki ilişki incelenmiştir. Toplanan bilgilere göre yemişlerin kolorektal ve endometriyal kanser türlerine karşı koruyucu etkisi mümkündür (Ang ve Sabate, 2009). Çam fıstığının kanser riskini azaltmak için potansiyel özelliği; antioksidan özellik gösteren, kimyasal olarak indüklenen karsinogenesi azaltan, inflamatuvar yanıtı ve immünolojik aktiviteyi düzenleyen, faz 2 metabolik enzimlerinin indüksiyonuna sebep olan flavonoidlerin (özellikle kuersetin) ve resveratrolü ve DNA hasarını azaltıcı etki gösteren folik asidi yüksek konsantrasyonda içermesinden kaynaklanmaktadır (Gonzalez, C. A., Salas-Salvado, 2006).

Fitosteroller, kandaki kolesterol seviyesini azaltmak, bazı kanser tiplerinin riskini düşürmek ve bağışıklık sistemini güçlendirmek gibi özellikler gösterir. Yemişler ve tohumlar da fitosteroller açısından zengindirler. Yemişler, hem epidemiyolojik çalışmalarda hem de kolesterol düzeyini düşürme ve kardiyovasküler hastalıkların etkisini azaltma ile ilgili klinik beslenme denemelerinde sürekli yer alırlar. Bunda yemişlerin iyi bir yağ asidi profilinin olmasının yanı sıra bir çok mikronutrient ve fitosteroller gibi bioaktif bileşen içermelerinin de etkisi vardır. Yemişlerde çoğunlukta olan steroller; β -sitosterol, Δ 5-avenasterol ve kamposteroldür. Δ 5-avenasterol, çam fıstığında 40 mg/100 g düzeyinde bulunur ve bu da bulunan tüm sterollerin %17' sine tekabül etmektedir. Çam fıstığının doymuş sterol konsantrasyonu kıyasla yüksektir (10 mg/100 g). Çam fıstığının 100 gramında 132 mg β -sitosterol, 19,8 mg kamposterol, < 1,7 mg stigmasterol, 40,3 mg Δ 5-avenasterol, 5,9 mg sitostanol, 3,8 mg kampestanol içermektedir. Toplam sterol oranı ise 236 mg/100 g' dır (Ashraf-Khorassani vd., 2005).

Toplam fenol içeriği yemişler arasında oldukça farklılık gösterir. Pekan cevizi, Antep fıstığı ve ceviz fenol açısından en zengin yemişler iken, Brezilya cevizi, Avustralya fındığı ve çam fıstığı en düşük konsantrasyonda fenol içeren yemişlerdir (Blumberg ve Chen, 2008).

ÇAM FISTIĞI ALERJİSİ

Yemişler gıda alerjisinin iyi tanımlanmış bir sebebidir. Farklı beslenme alışkanlıkları ve pişirme yöntemleri sebebiyle, ülkelere göre yemiş alerjisi görülme sıklığı değişmektedir. Yemiş alerjisinin tedavisi hastaların ve ailelerinin

gıdaların tüm sunuşlarından ve kaza eseri yenmesi sonucu oluşan reaksiyonlardan korunma eğitimini içerir. Hastalar ve aileleri, alerjik reaksiyonların erken semptomlarını nasıl fark edecekleri ve çeşitli anafilaksilere acil olarak nasıl müdahale edecekleri konularında eğitilmelidirler (Crespo vd., 2006).

Fıstık alerjisi, fıstığa veya fıstık ürünlerine maruz kalındıktan kısa bir süre sonra meydana gelen bir reaksiyondur. Fıstık proteinlerine karşı tepki olarak oluşan IgE alerjisi antikorlarından dolayı olur.

Araştırmalar, Batı toplumlarında her 200 çocuktan 1'inin (%0,5), 5 yaşından önce fıstığa karşı reaksiyon gösterdiğini ortaya koymuştur. Tüm nüfusun yaklaşık %1-2'sinde klinik fıstık alerjisi vardır. Test yapılan (cilt delme testi) çocukların yaklaşık %3'ünde pozitif fıstık alerjisi çıkmasına karşın bunların sadece 3'te biri fıstık yediklerinde reaksiyon gösterecektir. Çocukluktaki fıstık alerjisi ülkeden ülkeye büyük değişim gösterir. Avustralya, fıstık alerjisinin oldukça fazla görüldüğü bir ülkedir. Çocuğa yapılan fıstık alerjisi testi pozitif çıkmışsa, ama çocuk hiç fıstık yememişse, fıstığa veya fıstık içeren ürünlere maruz kalındığında reaksiyon geliştirme olasılığını doktor belirleyecektir (www.chw.edu, 2009).

Fıstığa karşı alerjik reaksiyonların çoğunda hafif ve fıstığın ağız çevresinde cilde dokunduğu yerlerde kabarcıklar oluşur veya vücudun diğer yerlerinde daha genel kabarcıklar meydana gelir. Diğer bir yaygın belirti ise karın ağrısı ve kusmadır ki, bir fıstık ürünü yedikten kısa bir süre sonra meydana gelir. Daha duyarlı çocuklarda, solunum yollarında meydana gelen alerjik reaksiyon nedeniyle öksürme, hırıltı, nefes alma zorluğu veya ses kısılması olabilir. En şiddetli vakalarda ise yere yıkılma ve bilinç kaybı meydana gelebilir. Çok seyrek olarak ise, çok duyarlı kişilerin anafilaksi olarak bilinen şiddetli alerjik reaksiyondan öldükleri olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ang, Y., Sabate, J., Nuts and health outcomes: new epidemiologic evidence, 2009, American Society of Nutrition, 1643-1648.
- Andersen, L. F., Bloomhoff, R., Carlsen, M. H., Jacobs, D. R., Health benefits of nuts: poential role of antioxidants, 2006, British Journal of Nutrition, 96, Suppl. 2, 52-60.
- Artık, C., Pekşen, E., Antibesinsel maddeler ve yemeklik tane baklagillerin besleyici değerleri, 2005, OMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 20(2): 110-120.
- Ashraf-Khorassani, M., Phillips, K. M., Ruggio, D. M., Phytosterol Composition of Nuts and Seeds Commonly Consumed in the United States, 2005, Journal of Agricultural And Food Chemistry, 53, 9436-9445.
- Atilla, A. N., Öztüre, N., Kozak, 2010, Öztüre Kültür Yayınları, İzmir.
- Ayaz, A., Yağlı Tohumların Beslenmemizdeki Yeri, 2008, Klasmat Matbaacılık, Ankara.
- Aydın, S. A., Üstün, F., Tanenler 1, Kimyasal Yapıları, Farmakolojik Etkileri, Analiz Yöntemleri, 2007, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 33 (1), 21-31.
- Blumberg, J. B., Chen, C-Y. O., Phytochemical Composition of Nuts, 2008, Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, 17, 329-332.
- Boatella, J., Brufau, G., Rafecas, M., Nuts: source of energy and micronutrients, 2006, British Journal of Nutrition, 96, Suppl. 2, 24-28.
- Crespo, J. F., Fernandez-Rodriguez, C., James, J. M., Rodriguez, J., Food allergy: nuts and tree nuts, 2006,

- British Journal of Nutrition , 96, Suppl. 2, 95–102.
- Çetin, T., Doğal Ortam-Ekonomik Faaliyet İlişkisine Bir Örnek: Kozak Yöresi (Bergama), 2003, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 23-46.
- De Las Marinas, D., Sanz, L., Vila, N., Allergy to peanuts, 1998, Allergy, 53, 220-222.
- Dönmez, İ., Nergiz, C., Chemical composition and nutritive value of Pinus pinea L. Seeds, 2004, Food Chemistry, 86, 365–368.
- Eser, P., Farklı Ambalaj ve Depolama Koşullarında Çam Fıstığının Bazı Kalite Özelliklerindeki Değişimin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- García-Barrera, T., Gómez-Ariza, J. L., Arias-Borrego, A., Multielemental fractionation in pine nuts (Pinus pinea) from different geographic origins by size-exclusion chromatography with UV and inductively coupled plasma mass spectrometry detection, 2006, Journal of Chromatography A, 1121, 191–199.
- Gonzalez, C. A., Salas-Salvado, J., The potential of nuts in the prevention of cancer, 2006, British Journal of Nutrition, 96, Suppl. 2, 87-94.
- Hidvegi, M., Lasztity, R., Phytic acid content of cereals and legumes and interaction with proteins, 2002, Periodica Polytechnica Ser. Chemical Engineering, Vol. 46, No.1-2, 59-64.
- İstanbul Kuru Meyve ve Mamulleri İhracatçıları Birliği Faaliyet Raporu, 2007.
- Katz, S. H., Encyclopedia of Food And Culture Volume 2: Food Production to Nuts, 2003, Gale Publisher, 611-612.
- Keleş, F., Şat, İ. G., Fitik asit ve beslenmeye etkisi, 2004, Gıda, 29 (6): 405-409.
- Mataix, J., Ros, E., Fatty acid composition of nuts-implications for cardiovascular health, 2006, British Journal of Nutrition, 96, Suppl. 2, 29-35.
- Okan, T., Şafak, İ., Kekik, Defne ve Çam Fıstığının Üretimi ve Pazarlaması, Doğu Akdeniz Ormanlık Araştırma Müdürlüğü DOA Dergisi, Sayı: 10, 101-129, 2004.
- Özgüven, F., Vursavuş, K., Some physical, mechanical and aerodynamic properties of pine (Pinus pinea) nuts, 2005, Journal of Food Engineering, 68 (2005) 191–196.
- Sathe, S. K., Venkatachalam, M., Chemical Composition of Selected Edible Nut Seeds, 2006, Journal of Agriculture and Food Chemistry, 54, 4705-4714.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/F%C4%B1st%C4%B1k_%C3%A7am%C4%B1
- www.chw.edu.au/parents/factsheets/translations/peanut_allergy_turkish.pdf

EKLER

Tablo 1. Yenebilir yemişlerin yaklaşık bileşimleri* (Proximate composition of edible nuts) (Sathe ve Venkatachalam, 2006)

*Tüm değerler 100 gr yenebilir porsiyon temelinde gram olarak ve ortalama±standart hata olarak rapor edilmiştir (n=3).

Tablo 2. Çam fıstığının yağ asidi bileşimi* (Fatty acid composition of pine nut)

(Sathe ve Venkatachalam, 2006)

* Tüm değerler 100 gr yağda gram olarak ve ortalama±standart sapma olarak ifade edilmiştir (n=2).

Yemiş çeşidi	Nem	Yağ	Protein	Kül	Şeker
Çam fıstığı (Pinus pinea)	1,47±0,29	61,73±0,55	13,08±0,75	2,50±0,15	1,82±0,07
Badem (Prunus dulcis)	9,51±0,08	43,36±0,62	19,48±0,51	2,48±0,05	2,11±0,11
Brezilya cevizi (Bertholetia excelssa)	3,07±0,37	66,71±1,17	13,93±0,40	3,28±0,01	0,69±0,04
Baladur ağacı cevizi (Anacardium occidentale)	4,39±0,04	43,71±1,13	18,81±0,06	2,66±0,21	3,96±0,08
Fındık (Corylus avellana)	4,19±0,04	61,46±0,57	14,08±0,34	2,03±0,14	1,41±0,05
Avustralya fındığı (Macadamia integrifolia)	2,10±0,12	66,16±0,92	8,40±0,71	1,16±0,04	1,36±0,05
Pekan cevizi (Carya illinoensis)	7,40±0,08	66,18±0,53	7,50±0,24	1,88±0,07	1,55±0,04
Antep fıstığı (Pistachia vera)	5,74±0,03	45,09±0,27	19,80±0,49	3,21±0,03	1,52±0,07
Ceviz (Juglans regia)	2,70±0,20	64,50±0,45	13,46±0,47	1,82±0,02	2,06±0,23

Tablo 3. Çam fıstığının amino asit bileşimi* (Amino acid composition of pine

nut) (Sathe ve Venkatachalam, 2006)

* Tüm değerler 100 gr proteinde gram olarak ve ortalama±standart sapma olarak

Yağ asidi	Çam fıstığı
Toplam doymuş yağ asitleri	24,10±0,01
6:0	0,15±0,05
8:0	0,00±0,00
10:0	0,07±0,04
11:0	0,15±0,02
12:0	0,00±0,00
14:0	0,00±0,00
15:0	0,00±0,00
16:0	5,33±0,0
17:0	0,05±0,00
18:0	2,41±0,00
20:0	15,75±0,02
21:0	0,09±0,00
22:0	0,11±0,02
24:0	0,00±0,00
Toplam tekli doymamış yağ asitleri	27,55±0,05
14:1	0,00±0,00
16:1	0,11±0,00
18:1	27,44±0,05
20:1	0,00±0,00
22:1	0,00±0,00
Toplam çoklu doymamış yağ asitleri	48,35±0,04
18:2	46,84±0,05
18:3	1,51±0,02

ifade edilmiştir (n=2).

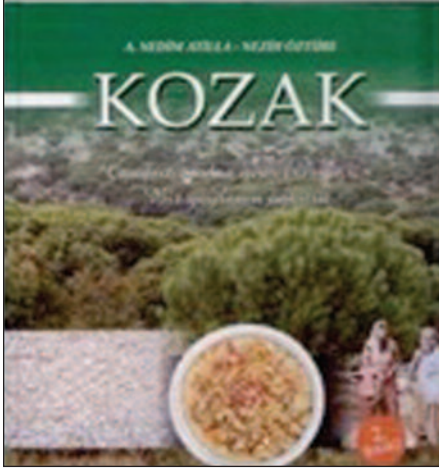
Tablo 4. Çam fıstığının fitosterol bileşimi* (Phytosterol composition of pine

nut) (Ashraf-Khorassani vd., 2005)

*100 gr üründe miligram olarak ifade edilmiştir.

Amino asit	Çam fıstığı
Asparajin	8.63 ± 0.00
Glutamin	20.45 ± 0.02
Serin	5.47 ± 0.06
Glisin	4.39 ± 0.04
Histidin	2.23 ± 0.16
Arjinin	15.41 ± 0.01
Treonin	2.43 ± 0.10
Alanin	5.00 ± 0.02
Prolin	5.27 ± 0.02
Valin	4.52 ± 0.05
Metiyonin	2.93 ± 0.02
Sistein	0.67 ± 0.01
İzolösin	3.65 ± 0.03
Lösin	7.30 ± 0.01
Fenilalanin	3.59 ± 0.02
Tirozin	3.73 ± 0.12
Lizin	3.54 ± 0.08
Triptofan	0.84 ± 0.05

Çam fıstığı	
B-sitosterol	132.0
kampesterol	19.8
stigmasterol	<1.7
Δ5-avenasterol	40.3
sitostanol	5.9
kampestanol fitosterol	3.8
Toplam	236

Bergama Kozak Yaylası'nda Doğal Olarak Yetişen Kuzu Göbeği (*Morchella* Spp.) Mantarının Ekonomik Değeri ve İhracat Potansiyeli

*Economic Value and Export Potential of Naturally Grown *Morchella* sp. in Bergama Kozak Plateau*

Dr. Mehmet ÇETİN

Dr. Erkan ERENİ

Abstract

*In some pine forests of our country, collection of *Morchella* sp. is started in spring. Bergama – Kozak Plateau is one of the most widespread areas of *Morchella* sp. in our country. Mushrooms, collected especially at the end of April or start of May and exported as fresh and dried, provide income for local people. 30 different cultivars of *Morchella* sp. is known today in the world. The most widespread cultivars in Bergama – Kozak Plateau are *Morchella conica*, *M. deliciosa*, *M. esculenta*, *M. elata*, *M. distans* ve *M. Rotunda*.*

*Keywords: *Morchella* sp., export value, Bergama – Kozak Plateau.*

Öz

Yurdumuzun özellikle çam ormanlarının bulunduğu bazı yerlerinde her yıl bahar aylarında iklim şartları uygun olarak gelişmiş ise “Kuzu Göbeği” mantarının toplanmasına başlanır. Ülkemizde Kuzu Göbeği mantarının yaygın olarak toplandığı yerlerden birisi de Bergama- Kozak Yaylası'dır. Özellikle Nisan sonu Mayıs başında yöreden toplanan Kuzu Göbeği mantarları yurtdışına taze ve kurutulmuş olarak ihraç edilip yöre

Ege

halkına bir gelir sağlamaktadır. Kuzu Göbeği mantarının dünyada yaklaşık olarak 30 civarında türü bilinmektedir. Bergama-Kozak Yaylası'nda ise en yaygın olarak rastlanan türleri, Morchella conica, M. deliciosa, M. esculenta, M. elata, M. distans ve M. rotunda'dır.

Anahtar kelimeler: Kuzu göbeği, Morchella sp., ihraç değeri, Bergama- Kozak Yaylası.

Giriş

Morchella cinsi mantarlar Ascomycetes sınıfının, Pezizales takımının, Morchellaceae familyasına dahil olan ve ülkemizde "Kuzu Göbeği" olarak bilinen mantarlardır. Yurdumuzda özellikle ve çoğunlukla çam ormanlarında, bazen meşe, dişbudak ve elma ağaçlarının çevresinde, ilkbaharda özellikle Nisan ve Mayıs aylarında yağmurlardan sonra Kuzu Göbeğini bol miktarda bulmak mümkündür. Dünyada İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinde yetişen Kuzu Göbeği hem çeşit hem de miktar olarak ülkemizde oldukça zengin durumdadır. Genellikle Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde yetişen bu mantarlar İzmir-Bergama (Kozak Yaylası), Muğla, Kastamonu, Aydın, Denizli, Çanakkale, Uşak, Balıkesir, Sinop illeri ve çevresinde yaygın olarak tanınmakta ve toplanmaktadır.

Kozak Yaylası Bergama'ya 25 km uzaklıkta olup rakımı 500-700 m arasındadır. Aşağı seviyelerden itibaren ormanlık kısımlarda karaçam (Pinus nigra), kızılçam (Pinus brutia) ve üst kısımlarda ise özellikle fıstıkçamı (Pinus pinea) hakim durumdadır. Dolayısıyla, üst kısımlarda ki köylerde çam fıstığı üretimi de gerçekleşmektedir. Ayrıca dere kenarlarında kavak, söğüt ve bazı meyva ağaçlarına rastlamak mümkündür.

Morchella sp.'nin Ekolojik İstekleri ve Morfolojik Özellikleri

Genellikle ilkbaharda orman, bahçe, çayır gibi alanlarda bazen yanık alanlarda yetişirler. Habitat olarak çam ormanlarını, meşe, dişbudak, gürgen ve elma ağaçları yakınlarında ve genel olarak kireçli topraklarda bulunurlar. Morchella türleri 10°C'nin üzerindeki sıcaklıklarda ortaya çıktığı belirtilmektedir (Hervey et al., 1978). Sıcaklık 10-15°C'nin üzerine çıkması durumunda spor çimlenmesi inhibe edilmektedir (Schmidt, 1983). Fruktifikasyonun oluşabilmesi için toprak neminin %20'nin üzerinde, sıcaklığın 10-20°C arasında olması gerekmektedir. Ayrıca, nisbi nem %58-77 arasında, pH nötr ve Ca, P ve K'ün varolduğu alanlarda mantar fruktifikasyonları görülmektedir (Kaul et al., 1981)

Morchella cinsine ait olan Kuzu Göbeği mantarları ortalama 5-15 cm boyunda, kremden koyu kahverengiye kadar değişen renklerde bal peteğini andıran şapkası ile kolayca tanınabilecek yapıdadır. Üremelerini sağlayan sporlar, askus adı verilen bir kese içinde bulunur. Bu keseden atılan sporlar uygun sıcaklık ve

nemde toprakta çimlenerek mantarı meydana getirirler (Solak ve Yılmaz Ersel, 2004). Kuzu Göbeği mantarının dünyada yaklaşık olarak 30 civarında türü bilinmektedir. Bergama-Kozak Yaylası'nda ise en yaygın olarak rastlanan türleri, *Morchella conica*, *M. deliciosa*, *M. esculenta*, *M. elata*, *M. distans* ve *M. rotundadır* (Gücin, 1993).

Mantarın Ekonomik Değeri

Bergama da 5000 ha'lık alandan, Kınık civarı da dahil olmak üzere toplam 30 köy halkı Kuzu Göbeğini toplamaktadır. İlk günlerde toplanan taze mantarlar 60 TL/kg ye kadar alınırken diğer günlerde ise yağış ile ıslandığı ve kalitenin biraz da bozulduğu söylenerek 25-35-40 TL ye kadar alım gerçekleştirilmektedir. Kurutulmuş mantarlar ise 350 TL/kg ye kadar toplatıcı firmalar tarafından alınmaktadır. Bir kişi bir günde mantarın bol olduğu günlerde bile eğer şanslı ise 1-2 kg mantar toplayabilmektedir. Bergama Tarım İlçe Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2010 yılında Bergama'da 20 ton taze mantar toplanmıştır. Köylüler bu mantarı toplamak için sabahın erken saatlerinden akşam saatlerine kadar ormana gidip mantar aramaktadırlar. Bu sürede toplanan mantarlar, akşamüstü köye gelen araçlar tarafından peşin olarak satın alınmakta ve kısa sürede ihracatçı firmaya teslim edilmektedir. Toplanan mantarlar, firmalarda boyutlarına göre tasnif edilir, sapın topraklı kısmı kesilir, daha sonra üçer kiloluk kasalar halinde paketlenip taze olarak Fransa, İsviçre, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Avusturya, İspanya, Amerika, İsveç ve Norveç gibi ülkelere gönderilir (Tablo 1). Talep fazlası ise dondurularak veya kurutulularak daha sonra satılmak üzere depolanmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de 2002-2010 yılları arasındaki Kuzu Göbeği mantarı ihracat rakamları.

Yıl	Ülke	İhracat Miktarı (kg)	İhracat (\$)
2002	İspanya	702	2995
	Kes.Ülke ve Böl.	2814	40731
	İtalya	774	10243
	Norveç	320	2168
	Fransa	81970	1061932
	Japonya	15	134
	İsveç	1020	12772
	İngiltere	10296	101642
	Kanada	1506	15046
	Hollanda	7659	70324
	A.B.D.	38235	416331

	Almanya	70100	590503
	Avusturya	6364	73150
	Belçika	3480	44500
	İsviçre	63483	705093
	Toplam	288738	3147564
2003	Avusturya	2067	48894
	K.K.Türk.Cum.	1276	3074
	İsveç	273	3896
	İngiltere	1300	27243
	Almanya	14271	281819
	Fransa	59215	1156834
	Belçika	1120	26152
	Hollanda	540	12836
	İsviçre	24895	501016
	A.B.D.	4419	55339
	Toplam	109376	2117103
2004	Almanya	54511	199141
	Fransa	100359	423775
	Irak	1922	7664
	Mersin Serbest Bölge	2106	8673
	Belçika	5190	23749
	Suudi Arabistan	1000	2264
	İngiltere	2870	13631
	İsviçre	72914	246752
	Hollanda	5540	19167
	Toplam	246412	944816
2005	Irak	5562	18111
	İngiltere	1125	40604
	İsveç	60	1983
	İsviçre	16995	564462
	A.B.D.	2536	79660
	Fransa	27463	830759
	Hollanda	770	24422
	Almanya	15603	453746
	Mersin Serbest Bölge	41394	158793
	İspanya	102	2813
	Belçika	654	23132
	Toplam	112264	2198485
2006	Fransa	71259	1511187

	Hollanda	1423	36521
	İngiltere	2412	60215
	Kanada	398	10012
	İtalya	21449	355691
	A.B.D.	10433	229004
	Almanya	27030	595184
	İspanya	202	5689
	Belçika	1536	30212
	İsviçre	34063	754647
	Norveç	232	8079
	İsveç	500	11198
	Mersin Serbest Bölge	46542	166413
	Toplam	217479	3774052
2007	Irak	510	1698
	İngiltere	2274	90856
	Hollanda	1350	41360
	A.B.D.	2956	110927
	Japonya	1704	30075
	Almanya	18259	582741
	İsviçre	21543	759969
	İspanya	100	3545
	Mersin Serbest Bölge	58530	200289
	Belçika	102	3629
	İsveç	306	9615
	Fransa	49722	1303959
	Toplam	157356	3138663
2008	A.B.D.	6548	213816
	Hollanda	1249	47347
	Kanada	102	2679
	İsveç	383	14332
	İspanya	4689	164641
	İngiltere	3029	119300
	Bulgaristan	63888	649184
	İtalya	3020	37304
	Almanya	15341	525715
	Mersin Serbest Bölge	68544	233190
	Fransa	44849	1419588
	Belçika	480	18138

	İsviçre	25984	838320
	Toplam	238106	4283554
2009	İspanya	7693	238730
	Mersin Serbest Bölge	69384	194684
	Avusturya	500	10692
	İtalya	12489	297373
	Fransa	85872	1956501
	İsveç	488	14301
	İsviçre	40100	1150273
	Hollanda	4313	52027
	Almanya	36345	688214
	Irak	3658	7799
	A.B.D.	7392	180030
	İngiltere	5698	135893
	Romanya	750	20651
	Toplam	274682	4947168
2010*	Fransa	82286	1712176
	Hollanda	2010	64179
	Almanya	13687	420416
	İngiltere	1752	63383
	İspanya	762	32732
	İsveç	120	4691
	İsviçre	39297	1243953
	A.B.D	1251	34099
	Kanada	5320	30816
	Irak	8166	37182
	Mersin Serbest Bölge	20148	85416
	Toplam	174799	3729043

*Ocak-Kasım 2010 ihracat rakamları

Kaynak: TÜİK

TÜİK'e göre yıllık ortalama 205 ton kuzu göbeği ihraç edilirken, 3 milyon dolar civarında da döviz girdisi sağlanmaktadır. Türkiye'de 2008 yılında toplam 650 ton doğa mantarı ihraç edilmiş ve bunun 238 tonunu kuzu göbeği mantarı oluşturmuştur. Bu anlamda da ihracatı yapılan diğer doğa mantarları arasında da önemli bir yere sahiptir.

Sonuç ve Öneriler

Ekonomik yönden orman köylüsüne büyük katkı sağlayan bu mantarların ve ayrıca diğer yenilebilir doğa mantarlarının da çeşit ve miktarında son yıllarda bir azalmanın olduğu gözlenmektedir. Azalma sebebi olarak, yağmurların yeterince yağmaması yanında mantarların aşırı ve bilinçsizce toplanması görülmektedir. Bu mantarlardan gelecekte de aynı şekilde faydalanmak istiyorsak dikkat edilmesi gerekenleri şu şekilde sıralayabiliriz (Solak ve Yılmaz Ersel, 2004);

- Yapılan orman kesimleri ve şehirleşme nedeniyle türün yayılış alanı sürekli daralmakta olduğundan yayılış alanlarını genişletmeye yönelik koruma alanları oluşturulmalıdır. Ayrıca, toplama yapılan alanı karıştırmayarak oradaki mantara ait kısımların kötü hava şartlarına maruz bırakılmamalıdır.

- Mantarın aşırı toplanması engellenmeli ve toplama konusunda halkın bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar artırılmalıdır.

- Eşeyssel olgunluğa ulaşmayan yani sporlarını çevreye atamayan mantarların toplanması da türün yok olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, mantarın toprağıyla birlikte bulunduğu ortamdan çıkarılması, oluşum evresinde çok önemli bir yapı olan sklerotiumu ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle hem genç mantarların toplanmaması hem de sklerotiumun korunması için gerekli bilgi aktarımı yapılmalıdır.

Görüldüğü gibi yapılan ihracatla elde edilen dövizle ekonomik yönden önemli miktarda gelir getiren bu mantar, gerekli önlemler alınmazsa yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bunun için özellikle ilkbahar aylarında orman köylüsüne toplama ile ilgili bilgiler aktararak bu konuda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Bergama Tarım İlçe Müdürlüğü, 2010.

Gücin, F., 1993. 'Kozak Yaylasında (Bergama-İzmir) Yetişen ve İhraç Potansiyeli Olan Kuzu Göbeği (Morchella) Mantarları'. Çevre Dergisi, 6, 22-27.

Hervey, A., Bistis, G., and Jeong, I., 1978. Mycologia, 70, 1269-1273.

Kaul, T.N., Khurana, M.L., Kachroo, J.L., Krishna, A., and Atal, C.K., 1981. Mushroom Science 11, Proceedings of the Eleventh International Scientific Congress On the Cultivation of Edible Fungi, Australia, 789-797.

Schmidt, E.L., 1983. Mycologia, 75 (5), 870-875.

Solak, M.H., ve Yılmaz Ersel, F., 2004. 'İhraç Edilen Yabani Mantar: Kuzu Göbeği (Morchella)'. Ekoloji Magazin Dergisi. 4.

Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK), 2010.

Bölgesel Kalkınma
Regional Development

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

İzmir'in İlçeleri Arasında Bergama'nın Sosyo-Ekonomik Yeri

Social-Economic Grade of Bergama in Izmir

Emre KAPLANOĞLU*

M. Kamil MERİÇ**

Abstract

In our country, developing of national resources for the highest economic and social utilization is the main objective of development plans which prepared by T.R. Prime Ministry State Planning Organization (SPO). The last complementary study on social-economic development levels of regions, provinces and counties using different variables was made by again SPO in 2003 and 2004. In these studies, monitoring of counties' current and past social-economic developments, putting the differences clearly, contributing the development and planning studies on province and county scale were primary targets.

In this study, principal component analysis (PCA) was performed to find county differences of İzmir and position of Bergama among the İzmir's other counties related to chosen variables. Introducing the weak and strength parts, determining the investment and incentive opportunities and contributing to development and planning studies of Bergama are also aimed.

Keywords: Bergama, Social-Economy, Principal Component Analysis (PCA)

Öz

* Öğr. Gör. Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu, 35700, Bergama – İZMİR.

** Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu, 35700, Bergama – İZMİR.

Ülkemizde ulusal kaynakların en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgeler arası dengesizliklerin en aza indirilmesi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından oluşturulan kalkınma planlarının temel amaçlarından biridir. Bu kapsamda, farklı değişkenler kullanılarak bölge, il ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan birbirini tamamlayıcı iki çalışma son olarak 2003 ve 2004 yıllarında yine DPT tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda; ilçelerin mevcut ve zaman içerisinde göstermiş oldukları sosyo-ekonomik gelişmelerin izlenmesi, farklılıkların ortaya konulması ve il ve ilçe ölçeklerinde kalkınma ve planlama çalışmalarına katkı sağlanması ana hedef olmuştur.

Çalışmada, seçilen güncel değişkenler açısından, temel bileşenler analizi (TBA) yardımıyla, İzmir'in ilçeleri arasındaki farklılıklar ortaya konularak, Bergama'nın bu ilçeler arasındaki sosyo-ekonomik konumu belirlenmiştir. Böylece, bölgesel bazda ilçenin güçlü ve zayıf yanlarının ortaya çıkarılması, yatırım ve teşvik fırsatlarının belirlenmesi, ilçe ölçeğinde kalkınma ve planlama çalışmaları konusunda katkı yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bergama, Sosyo-Ekonomi, Temel Bileşenler Analizi (TBA)

1. Giriş

Türkiye'de yapılan kalkınma planlarında ulusal kaynaklardan en yüksek sosyal ve ekonomik fayda sağlanarak bölgeler arası dengesizliklerin ortadan kaldırılması başlıca amaç olmuştur. 1970'li yıllarda başlayan bölgesel ekonomilerin küresel ekonomide rekabeti artırmaları amacıyla yapılan çalışmalar kalkınmayı makro ölçekten mikro ölçeğe indirgemıştır. Ayrıca Avrupa Birliği (AB) ile yaşanan uyum sürecinde bölgesel kalkınma aşağıdan-yukarı bir gelişme modeli çerçevesinde il ve ilçe düzeyinde en önemli basamaklardır. İl sistemi Cumhuriyete Osmanlı'dan kalan yapılardan biridir. Osmanlı "eyalet" örgütlenmesinden "vilayet" örgüt yapısına geçmiş ve Cumhuriyet döneminde örgütsel ve mekansal değişimler yaşamıştır. İl yönetim sisteminde ilçeler ise kamu hizmetlerinin halka götürülmesinde ve mahalli sorunların çözümündeki taşra örgütünün önemli bir parçasıdır. Günümüzde bölge, il ve ilçe olarak yapılan gelişme planları, kümelenme çalışmaları kırsal kalkınma projelerine destek olmaktadır. Merkezi yönetim ve taşra teşkilatı tek taraflı olarak kalkınma faaliyetlerinde bulunmayıp yerel birimler, özel ve gönüllü gruplar da sürece dahil olmaktadır. Bölgeler arası, il ve ilçe dengesizliklerinin ortadan kaldırılması için farklılıkların, gelişmişlik düzeylerinin ve potansiyellerinin ortaya konulması gerekmektedir. Devlet Planlama

Teşkilatı (DPT) beş yıllık aralıklarla bölgelerin, illerin ve ilçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endekslerini (SEGE) belirleyen çalışmalar yapılmaktadır. Demografi, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali ve diğer refah göstergeleri olarak sınıflandırılan değişkenler bileşik endekse dönüştürülerek gelişmişlik düzeyleri belirlenmektedir. Gelişme olarak sosyal ve ekonomik göstergeler arasındaki birbirlerini etkileyen yapı odak noktası alınarak plan ve programlardaki politikalar, tedbirler oluşturulmaktadır. Kamu yatırımları ve özel girişimler öncelikli olarak geri kalmış bölgelere yönlendirilebilmektedir. Yatırım teşvikleri bölgesel gelişmenin hızlandırılması için kalkınmada öncelikli yörelere (KÖY), organize sanayi bölgelerine (OSB), küçük sanayi siteleri (KSS) ve ihtisas organize sanayi bölgelerine aktarılmaktadır. Bölgelerdeki insan kaynaklarının geliştirilmesi, girişimcilik fırsatlarının artırılması, kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi, ortak girişim alanlarının güçlendirilmesi sağlanmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği tehditleri ve rekabet baskısı fırsat ve avantajlarına dönüştürülebilmektedir (Dincer ve Özaslan, 2004).

TR31 Bölgesi ilçe düzeyinde gelişmişlik farklılıklarının tespit edilmesi il genelinde uygulanacak politika, ilke ve tedbirler açısından kırsal kalkınma projelerine yol gösterici olacaktır. Bu çalışmada mikro düzeyde İzmir ilinin ilçelerinin gelişmişlik düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırma, İzmir il sınırları içindeki 30 ilçede gerçekleştirilmiştir. 2009 – 2010 yılları itibarıyla Tablo 1’de gösterilen 22 değişken, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak alınmıştır.

Bu amaçla faktör analizi yöntemlerinden biri olan Temel Bileşenler Analizi (PCA – Principal Component Analysis) kullanılmıştır (Özdemir ve Altıparmak, 2005). Bu yöntem ile birbiriyle ilişkili veri yapılarını birbirinden bağımsız ve daha az sayıda yeni veri yapılarına dönüştürmek, bir nedeni açıkladıkları varsayılan değişkenleri gruplayarak ortak faktörleri ortaya çıkarmak mümkün olabilmektedir.

Analizler, XLSTAT ver. 2011.1.05 aracılığıyla MS-Excel elektronik tablola programı üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada kullanılan değişkenler.

Table 1. Analyzed variables.

3. Bulgular

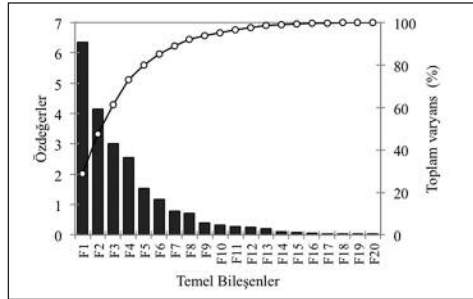
3.1. Temel Bileşenler Analizi

Sıra No	Değişken Adı	Açılımı	Kaynak	Birimi
1	TBÜ	Toplam Bütünsel Üretim	TÜİK, 2009	ton
2	TBVKBHS	Toplam Büyük ve Küçükbaş Hayvan Sayısı	TÜİK, 2009	adet
3	TTAMS	Toplam Tarım Alet ve Makine Sayısı	TÜİK, 2009	adet
4	TN	Toplam Nüfus	TÜİK-ADNKS 2009	kişi
5	YONAH	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	TÜİK-ADNKS 2008-2009	%
6	ŞO	Şehirleşme Oranı	TÜİK-ADNKS	%
7	OYNO	Okur Yazar Nüfus Oranı	TÜİK-ADNKS 2009	%
8	OYKO	Okur Yazar Kadın Oranı	TÜİK-ADNKS 2009	%
9	ÜB24YNO	Üniversite Bitirenlerin 24+ Yaş Nüfusa Oranı	TÜİK-ADNKS 2009	%
10	İOO	İlköğretim Kurumlarında Okullaşma Oranı (6-13Yaş)	Izmir Milli Eğitim Müdürlüğü-İstatistik ve Bilgi Sistemleri Bölümü-2009	%
11	OOO	Ortaöğretim Kurumlarında Okullaşma Oranı (14-17Yaş)	Izmir Milli Eğitim Müdürlüğü-İstatistik ve Bilgi Sistemleri Bölümü-2009	%
12	OÖMEOO	Ortaöğretimde Mesleki Eğitim Okullaşma Oranı (14-17Yaş)	Izmir Milli Eğitim Müdürlüğü-İstatistik ve Bilgi Sistemleri Bölümü-2009	%
13	BÖO	Bebek Ölüm Oranı	Izmir İl Sağlık Müdürlüğü-2009	%
14	OKDHS	Önbin Kişiyeye Düşen Hekim Sayısı	Izmir İl Sağlık Müdürlüğü-2009	adet
15	OKDES	Önbin Kişiyeye Düşen Eczane Sayısı	Izmir İl Sağlık Müdürlüğü-2009	adet
16	OKDASMS	Önbin Kişiyeye Düşen Aile Sağlık Merkezi Sayısı	Izmir İl Sağlık Müdürlüğü-2010	adet
17	OKDAHS	Önbin Kişiyeye Düşen Aile Hekimi Sayısı	Izmir İl Sağlık Müdürlüğü-2010	adet
18	BŞS	Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği-2010	adet
19	FBDKV	Fert Başına Düşen Kurumlar Vergisi	Izmir Vergi Dairesi Müdürlüğü-2010	Bin TL
20	FBDGV	Fert Başına Düşen Gelir Vergisi	Izmir Vergi Dairesi Müdürlüğü-2010	Bin TL
21	FBDBG	Fert Başına Düşen Bütçe Gelirleri	Izmir Vergi Dairesi Müdürlüğü-2010	Bin TL
22	TOKİS	Ticaret Odasına Kayıtlı İşletme Sayısı	Izmir Ticaret Odası	adet

Genellikle uygulamada birkaç temel bileşen toplam değişkenliğin yüzde 80'inden büyük bir oranını açıklayabiliyorsa, bu bileşenlerin büyük bir bilgi kaybına neden olmaksızın orijinal değişkeni temsil edebileceği kabul edilmektedir. Sosyal içerikli araştırmalarda bu oran daha da düşüktür. Ayrıca, değeri 1'den küçük olan özdeğerlere (Eigenvalue) karşılık gelen temel bileşenler, istatistiksel olarak önemsiz bilgi taşıdıklarından değerlendirme dışı bırakılabilirler (Dincer ve Özaslan, 2004). Bu nedenle analiz sonucunda toplam değişkenliğin %80'ini ifade eden 5 temel bileşen gösterge olarak kullanılmıştır (Şekil 1 ve Tablo 2).

Tablo 2. Grup faktör analizi için oluşturulan temel bileşenler, özdeğerler ve açıklanan varyanslar.

Table 2. Principal components, eigenvalues and variances for facto-

Şekil 1. Temel bileşenler analizi "Scree plot" grafiği.
Picture 1. Scree plot graph for PCA.

rial analysis.

Analiz sonrasında elde edilen faktörler ve bu faktörlerin içerdiği değişkenler Tablo 3’de gösterilmiştir.

Temel Bileşenler	Özdeğerler	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
1	6.34	28.83	28.83
2	4.14	18.80	47.63
3	3.02	13.71	61.35
4	2.55	11.61	72.95
5	1.54	6.98	79.93

Tablo 3. Faktörlerin temsil ettikleri değişkenler.

Table 3. Represented variables by factor.

Tablo 3’e göre, Faktör 1 altında 6 değişken yer almakta ve bunlardan 5’i nüfus, şehirleşme ve eğitim durumu ile ilgili iken 1 tanesi sağlıkla ilgili değişkendir.

Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5
TN	FBDKV	OKDHS	YONAH	TBÜ
ŞO	FBDGV	OKDAHS	İOO	TBVKBHS
OYNO	FBDBG	BŞS	OOO	TTAMS
OYKO		TOKİS	OÖMEOO	OKDASMS
ÜB24YNO			BÖH	
OKDES				

Faktör 2 altındaki 3 değişken de ekonomi ile ilgili değişkenlerdir. Faktör 3 altındaki değişkenler ise toplam 4 adet olup 2’si sağlık diğer ikisi ise ekonomi ile ilgili değişkenlerdir. 4. Faktör altında ise toplam 5 değişken bulunmakta bunlardan biri nüfus, 3’ü okullaşma oranı bir nüfus diğeri ise sağlık ile ilgili değişkenlerdir. Faktör 5 altındaki değişkenler ise 3’ü tarım 1’i sağlıkla ilgili olmak üzere toplam 4 adettir.

Buna göre 1. Faktör “Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim Göstergeleri”, 2. Faktör “Mali Göstergeler”, 3. Faktör “Sağlık Göstergeleri”, 4. Faktör “Okullaşma Göstergeleri” ve 5. Faktör de “Tarım Göstergeleri” olarak adlandırılmıştır.

3.2. Temel Bileşenler Analizine Göre İlçelerin Gelişmişlik Sıralaması

3.2.1. Sosyal Gelişmişlik Göstergeleri

Temel bileşenler analizi sonucu tanımlanmış olan göstergelerden “Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim Göstergeleri”, “Sağlık Göstergeleri” ve “Okullaşma Göstergeleri” Sosyal Gelişmişlik Göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Bu göstergelere göre ilçe faktör skorları hesaplanmış, sonrasında bu skorlar büyükten küçüğe doğru belirlenerek İzmir ilçelerinin sosyal gelişmişlik sıralaması elde edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Sosyal gelişmişlik göstergelerine göre ilçelerin sıralaması.

Table 4. Sort of counties according to social development.

Tablo 4 incelendiğinde, ilk üç ilçenin, Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim göstergesi açısından Konak, Karşıyaka ve Bornova; Sağlık göstergesi açısından Konak,

Sıra	İlçeler	Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim	İlçeler	Sağlık	İlçeler	Okullaşma
1	Konak	5.124	Konak	6.827	Güzelbahçe	6.102
2	Karşıyaka	3.947	Karaburun	3.220	Seferihisar	2.628
3	Bornova	3.574	Bornova	1.315	Tire	1.298
4	Karabağlar	2.621	Bayındır	1.097	Konak	1.121
5	Buca	2.300	Ödemiş	0.879	Ödemiş	0.971
6	Gaziemir	2.212	Bergama	0.737	Bergama	0.809
7	Balçova	2.198	Tire	0.295	Gaziemir	0.680
8	Narlıdere	1.997	Karabağlar	0.273	Torbalı	0.610
9	Çiğli	1.743	Karşıyaka	0.224	Foça	0.550
10	Bayraklı	1.568	Urla	0.101	Çeşme	0.433
11	Foça	1.063	Selçuk	0.060	Dikili	0.433
12	Aliağa	0.975	Çeşme	0.043	Menemen	0.158
13	Güzelbahçe	0.918	Dikili	0.011	Aliağa	0.087
14	Urla	0.698	Kiraz	-0.005	Kemalpaşa	0.046
15	Seferihisar	0.282	Torbalı	-0.028	Urla	-0.067
16	Menemen	-0.189	Beydağ	-0.106	Selçuk	-0.088
17	Çeşme	-0.200	Kemalpaşa	-0.116	Kiraz	-0.115
18	Selçuk	-0.221	Seferihisar	-0.292	Kınık	-0.236
19	Torbalı	-0.692	Buca	-0.400	Narlıdere	-0.326
20	Kemalpaşa	-0.913	Menemen	-0.402	Bayındır	-0.366
21	Tire	-0.955	Çiğli	-0.435	Çiğli	-0.610
22	Menderes	-1.473	Kınık	-0.438	Bornova	-0.706
23	Bergama	-1.729	Aliağa	-0.679	Karaburun	-1.005
24	Ödemiş	-2.420	Balçova	-0.774	Karşıyaka	-1.173
25	Dikili	-2.523	Menderes	-0.844	Buca	-1.377
26	Kınık	-3.158	Bayraklı	-1.163	Menderes	-1.385
27	Bayındır	-3.574	Güzelbahçe	-1.547	Karabağlar	-1.552
28	Kiraz	-3.835	Foça	-1.998	Beydağ	-1.857
29	Beydağ	-4.557	Gaziemir	-2.035	Balçova	-2.126
30	Karaburun	-4.784	Narlıdere	-3.820	Bayraklı	-2.937

Karaburun ve Bornova; Okullaşma göstergesi açısından ise Güzelbahçe, Seferihisar ve Tire olduğu görülmektedir. Bergama Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim göstergesinde 23., Sağlık ve Okullaşma göstergesinde ise 6. sırada yer almıştır.

3.2.2. Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

Temel bileşenler analizi sonucu tanımlanmış olan göstergelerden “Mali Göstergeler” ve “Tarım Göstergeleri” Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Sosyal Gelişmişlik Göstergelerine benzer şekilde bu göstergelere göre de ilçe faktör skorları hesaplanmış, sonrasında bu skorlar büyükten küçüğe doğru belirlenerek İzmir ilçelerinin sosyal gelişmişlik sıralaması elde edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre ilçelerin sıralaması.

Table 5. Sort of counties according to economical development.

Tablo 5 incelendiğinde, Ekonomi Göstergesi açısından ilk üç ilçenin Karaburun, Güzelbahçe ve Beydağ; Tarım Göstergesi açısından ise Ödemiş,

Sıra	İlçeler	Mali	İlçeler	Tarım
1	Karaburun	6.996	Ödemiş	2.594
2	Güzelbahçe	2.357	Karaburun	2.110
3	Beydağ	2.053	Tire	1.959
4	Seferihisar	1.887	Bergama	1.939
5	Foça	1.887	Balçova	1.347
6	Balçova	1.642	Foça	1.204
7	Karşıyaka	1.118	Karşıyaka	1.031
8	Çeşme	1.086	Urla	0.997
9	Narlıdere	0.930	Aliğa	0.707
10	Urla	0.749	Seferihisar	0.341
11	Selçuk	0.696	Torbalı	0.157
12	Gazimир	0.493	Çiğli	0.112
13	Aliğa	0.298	Menderes	0.046
14	Çiğli	0.128	Menemen	0.040
15	Dikili	0.116	Selçuk	0.010
16	Kınık	-0.023	Gazimир	-0.088
17	Bornova	-0.347	Kemalpaşa	-0.258
18	Konak	-0.510	Karabağlar	-0.430
19	Karabağlar	-0.565	Bayraklı	-0.478
20	Bayraklı	-0.642	Bayındır	-0.515
21	Buca	-0.704	Buca	-0.534
22	Menderes	-1.177	Narlıdere	-0.554
23	Bayındır	-1.401	Bornova	-0.837
24	Kemalpaşa	-1.560	Çeşme	-0.876
25	Menemen	-1.997	Kınık	-0.967
26	Kiraz	-2.044	Güzelbahçe	-1.273
27	Tire	-2.228	Dikili	-1.373
28	Bergama	-2.443	Konak	-1.640
29	Torbalı	-2.605	Kiraz	-2.381
30	Ödemiş	-4.190	Beydağ	-2.386

Karaburun ve Tire olduğu görülmektedir. Bergama Ekonomi göstergesinde 28., Tarım göstergesinde ise 4. sırada yer almıştır.

Yapılan istatistiksel değerlendirme ışığında Bergama'nın Tarım, Sağlık ve Okullaşma açısından İzmir'in ilk 6 ilçesi içinde yer aldığı görülürken, Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim ile Ekonomi göstergeleri açısından son 8 ilçe arasında bulunduğu belirlenmiştir.

4. Sonuç

İzmir'in ilçeleri arasında Bergama'nın oluşturulan sosyal ve ekonomik göstergelere göre temel bileşenler analiz yöntemi kullanılarak gelişmişlik düzeyinin incelendiği bu çalışmada, Bergama'nın gelişmişlik düzeyinin en yüksek olduğu gösterge olarak Tarımsal göstergeler ön plana çıkmıştır. Yortanlı Barajı'nın da hizmete girmesi ile sulamaya açılacak yeni tarım arazileri ve dolayısıyla tarımsal üretimde beklenen artış, ilçenin bu sıralamada yukarıya doğru hareket edeceği beklentisini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, Mali ve Nüfus, Şehirleşme ve Eğitim göstergelerinde, yaşanan göç sorunu ile doğru orantılı olarak ilçe son sıralarda yer almıştır. Yetişmiş genç nüfusun istihdam sorunu nedeniyle merkez ilçelere yönelmesi ilçede hem nüfusun azalmasına hem de okuma yazma bilen nüfus oranının düşmesine neden olmaktadır.

Çalışmada, ilçeler bazındaki değişkenlere ulaşılması sırasında birtakım güçlüklerle de karşılaşmıştır. Göstergeler içindeki değişkenlerin elde edilmesinde ulaşmaya çalışılan kaynakların veri tabanlarının ya da kayıtlarının yetersiz oluşu ya da il bazında ulaşılması kolay olan değişkenlerin ilçe bazında elde edilmelerinin sınırlı olması çalışmayı zorlaştırmıştır. Ulaşılabilen değişkenler ile ortaya konulmaya çalışılan sosyo-ekonomik gelişmişlik durum belirlemesi hem İzmir iline bağlı ilçelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında temel bir fikir vermesi hem de üretilecek kalkınma politikaları açısından yol gösterici niteliktedir.

Yapılacak daha kapsamlı gelişmişlik düzeyi endeksleri ile daha açıklayıcı bir sıralamanın oluşturulması mümkündür.

Kaynaklar

- Dincer, B. ve Özaslan M., 2004. İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Özdemir, A.İ. ve Altıparmak, A., 2005. Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, ss. 97-110.

<http://www.tuik.gov.tr>

Kozak Yaylasında (Bergama) Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi Üzerine Düşünceler

Ideas about using rural tourism potential in Kozak in Bergama

Prof. Dr. Füsün BAYKAL*

İlknar ÖZKAN**

ABSTRACT

Potential of rural tourism in an area is related to the compatibility and abundance of both natural and cultural resources in the region. The transformation of these sources into touristic products and the creation of touristic service appeal lead to the realization of the potential. It is possible to observe various rural tourism activities in many countries around the world as the rural areas and the settlements represent the rural locality and identity.

Bergama Township, which is located on the north of Aegean and connected administratively to the city of Izmir, is identified with cultural tourism. However, the rural landscape of Bergama has both natural and cultural resources that have the supply potential for rural tourism, ecotourism, cultural tourism. The most significant geographical area for this potential is the Kozak Plateau. Due to the fact that the most fundamental economic effort on the plateau is the production of pine nut, the efforts to improve the area for the rural tourism activities are very limited

Today there are daily actives on Kozak Plateau. For example Göbeller and Demircidere villages have opened up their doors

* EÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

** EÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğrencisi, EGEO Üyesi

to the tourist groups for lunch. At this point the aims of this paper are to explain excursionist, to describe the daily activities that take place today on the Kozak Plateau. In addition to that, there are some suggestions to develop sustainable tourism and to improve integrated marketing with cultural tourism, which is the most important tourism type of Bergama, and rural tourism on the Kozak Plateau.

Key words: Excursionist profile, rural tourism, integration of tourism, Kozak Plateau

ÖZ

Kırsal turizm potansiyeli; bir bölgede doğal ve kültürel kaynakların kırsal turizme uygunluğu ve zenginliği ile yakından ilgilidir. Bu kaynakların turistik ürüne dönüştürülmesi ve hizmet çekiciliklerinin yaratılmasıyla potansiyel değerlendirilmektedir. Kırsal peyzajların ve kırsal yerleşmelerin yerelliği temsil etmelerinden dolayı, dünyanın pek çok ülkesinde çok çeşitli kırsal turizm uygulamaları görülmektedir.

Ege Bölgesi'nin İzmir'in kuzeyinde yer alan Bergama ilçesi, turizm denildiği zaman "kültürel turizm" ile özdeşleşmiştir. Oysa ilçenin kırsal coğrafyasının hem doğal hem de kültürel kaynakları, ekoturizm, kırsal turizm ve kültürel turizmi için arz potansiyeli sunmaktadır. Kozak Yaylası'nın ekonomik kimliğinde bugün "çamfıstığı" üreticiliği ağırlıklı olarak yer aldığı için, yaylanın kırsal turizme açılması ile ilgili girişimler sınırlı kalmıştır.

Günümüzde Kozak Yaylası'nda günübirlik aktiviteler mevcuttur. Göbeller ve Demircidere köyleri yabancı turistlere kapısını açmıştır. Bu bildirinin amacı; Kozak Yaylası'nın ziyaretçi profilini ortaya koymak, günübirlik aktivitelere değinmek, yörede bütünlük turizminin gelişmesi için önerilerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Günübirlik ziyaretçi profili, kırsal turizm, turizmde bütünlük, Kozak Yaylası

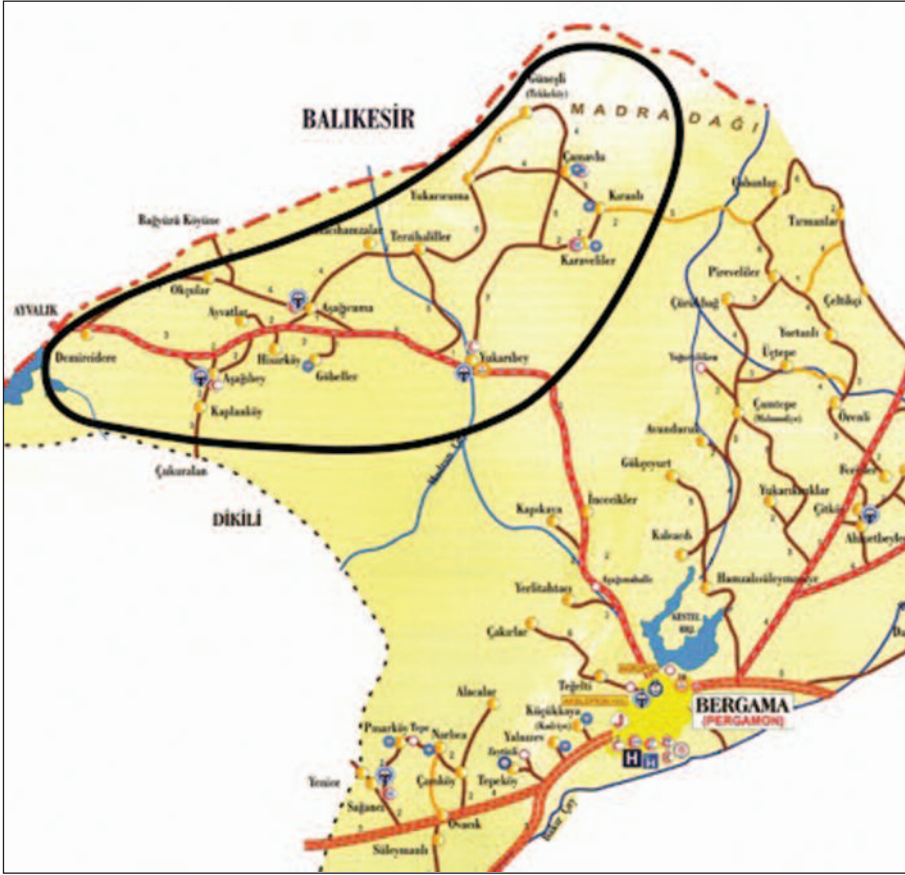
GİRİŞ

Dünya turizminde yeni turizm türleri, yeni aktiviteler ve yeni destinasyonlara her geçen gün ilgi artmaktadır. Sözelimi kırsal kültürü merkeze alıp, doğal coğrafi kaynakların birbirini tamamlayabilme gücünden yararlanarak birçok turizm türü ve sayısız aktivite yaratılmaktadır. Şüphesiz yapılacak ilk iş, o yörenin turizm potansiyelinin ayrıntılı biçimde saptanmasıdır.

Bu bildirinin araştırma alanını oluşturan Kozak Yaylası, büyük bölümüyle İzmir'in Bergama ilçesi sınırları içinde kalmaktadır. Yayla; batıdan Balıkesir iline

bağlı Ayvalık ilçesi ve Bağyüzü köyü, güneybatıdan İzmir'in Dikili ilçesine bağlı Çukuralan, kuzeyden İzmir Bergama ilçesine bağlı Güneşli köyü, güneyden Bergama ilçe merkezi ve doğudan Bergama'ya bağlı Çobanlar ve Çürükbağ köyleri ile sınırlanmaktadır (Şekil: 1).

Ege Bölgesi'nin Ege Bölümü'nde yer alan Kozak Yaylası'nda, Bergama ilçesine

Şekil- 1: Araştırma Alanının Bergama'ya Göre Konumu

Figure- 1: Location of the Study Area According to Bergama
(Kaynak: Bergama Kaymakamlığı Haritası)

bağlı 16 köy (Yukarıbey, Karaveliler, Kıranlı, Çamavlu, Güneşli, Yukarıcuma, Terzihaliller, Hacıhamzalar, Aşağıcuma, Göbeller, Hisarköy Aşağıbey, Kaplanköy, Ayvatlar, Okçular, Demircidere) bulunmaktadır. Yayıda yerleşme dokusu sık ve yerleşme şekli topludur (Şekil: 2).

TÜİK'in 2000 yılı nüfus sayımına göre Kozak köylerinin toplam nüfusu 7974

Şekil-2: Kozak Yaylası ve Ayvatlar Köyü

Figure- 2: Kozak Plateau and Ayvatlar Village

kişidir (www.tuik.gov.tr) Yöre halkı ve muhtarları ile yapılan mülakatlara göre Kozak Yaylası'ndan az sayıda göç vardır ve onlar da, çocuklarının eğitimi için göç eden ailelerden oluşmaktadır.

Kozak Yaylası, ekoturizm ve kırsal turizm (kırsal kültürel turizm de denilebilir) açısından zengin arz potansiyeline sahiptir. Yayla ile özdeşleşen ve marka değerini oluşturan fıstıkçama ormanları ile köyler, bu potansiyelin temel kozlarıdır. Perperene gibi çok bilinmeyen antik yerleşimler, Göbeller yakınlarında Roma ve Bizans dönemine ait

dinsel merkez kalıntıları vd. (Eriş, 1996), yaylanın çekiciliklerinin çok sayıda olduğunun bir göstergesidir. Yayla günümüzde günübirlik ziyaretler çerçevesinde kullanılmakta, konaklama olanakları bulunmamaktadır.

Yöre; Bergama, Dikili, Ayvalık gibi kültürel turizm ve kıyı turizmi destinasyonlarına çok yakın olmasından dolayı, onlarla ortak pazarlanabilme şansına sahiptir. Nitekim, yaylanın coğrafi konumunun yarattığı bu avantajın sonuçları artık alınmaya başlamıştır: Çanakkaléden gelip İzmir'e giden turist gruplarına Göbeller ve Demircidere köylerinde öğle yemeği verilmesine dayalı uygulamalar gündeme gelmiştir. Yerli ve yabancı ziyaretçiler bu köyler kadar sık olmasa da, gerek tur programlarıyla gerekse bireysel olarak köy gezisi, çay içmek, kırsal ürünleri satın almak, doğa yürüyüşleri yapmak, yön bulma sporu ve dağcılık gibi nedenlerle Aşağıcuma, Ayvatlar, Çamavlu, Güneşli, Kaplan, Okçular, Yukarıbey köylerine de uğramaktadırlar.

Yaylada incelenen köylerin hemen hepsinin geçim kaynağı, fıstık çamı kozalaklarından çamfıstığının elde edilmesidir. Bununla birlikte fıstık çamı ağaçlarında son yıllarda görülen verim düşüklüğü, yöre halkını son derece huzursuz etmektedir. Yörede fıstık çamı yetiştiriciliği, hayvancılık, granit işlemeciliği, orman işçiliği diğer önemli ekonomik uğraşlardır. Göbeller ve Demircidere köylerinde kırsal turizm aktivitelerinin son yıllarda nispeten planlı ve sistemli bir şekilde yürütülmesi ile turizm de yöre ekonomisindeki yerini almaya başlamıştır.

Kozak Yaylası'ndaki doğal ve kültürel çekiciliklerin turistik ürüne dönüştürülmesi sürecinde bazı risklerle karşılaşılabilmesi unutulmamalıdır. Sözgelimi; birbirine benzeyen Kozak köylerinde sunulan turistik aktivitelerin ve hizmetlerin de hemen hemen aynı olması durumunda bu yerleşmeler arasında haksız rekabet doğacak ve turizmde hizmet kalitesi düşebilecektir.

Bildiride sırasıyla yöntem, yerli ve yabancı günübirlik ziyaretçi profillerine değinilmekte; yerel girişimlerle başlatılan ve bazı seyahat acentelerinin ilgisi ile sürdürülen uygulamalar ele alınmakta, konu ile ilgili çeşitli önerilerde bulunul-

maktadır. Son olarak, yörenin turistik çekiciliklerinin Bergama destinasyonu ile ortak pazarlanması konusunda düşüncelere yer verilmektedir.

YÖNTEM

Bildiri, “Beşeri ve Ekonomik Coğrafya” alanında “Turizm Coğrafyası” içeriğine sahip bir alan araştırmasıdır. Çalışmada önce, konu (kırsal turizm) ve araştırma alanı (Kozak Yaylası-Bergama) ile ilgili kaynak eserler taraması yapılmış, ardından yaylanın sosyo-ekonomik yapısına uygun görüşme formları düzenlenmiştir. Yaylanın 16 köyünde başta köy muhtarları olmak üzere, Kozak halkı ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bugünkü sosyo-ekonomik yapı, turistik çekicilikler, rekreasyonel/turistik hizmetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler sırasında ve sonrasında arazi gözlemleri yapılmıştır. Kozak Yaylası’ndaki aktivitelerinden dolayı Türkiye Oryantiring Federasyonu, Doruk Dağcılık Rafting Oryantiring Kulübü, Bergama Bisiklet Topluluğu vb. ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

KOZAK YAYLASININ ZİYARETÇİ PROFİLİ VE GÜNÜBİRLİK AKTİVİTELER

Geçmiş yıllarda Aşağıbey Ilıcısı’nda bulunan muhtarlığa ait evlerdeki sınırlı konaklamalar (Şekil: 3) ve günümüzde bazı dağcılık, oryantiring (hedef bulma sporu), doğa yürüyüşü ve bisiklet kulüplerinin düzenlediği etkinlik kampları dışında, Kozak Yaylası günübirlik kullanılmaktadır. O nedenle bugün kırsal turizm olarak ifade ettiğimiz olgunun, yörede konaklama olanağı olmadığı için rekreasyonel etkinlik olarak anılması da yanlış değildir.

Kozak Yaylası’na yerli ve yabancılar tarafından yapılan günübirlik ziyaretlerin ne zaman başladığını tespit etmek güçtür. Yakın çevre halkının rekreasyonel aktivitelerde bulunmak, (özellikle piknik) için uzun yıllardan beri Kozak’a çıktığı bilinmektedir (Emekli, 2001). Bununla birlikte özellikle seyahat acentesi kanalı ile yapılan ziyaretlerin Bergama ve Dikili’de turizmin gelişimine bağlı olarak sıklaştığını söylemek güçtür. Çünkü, 1985-1990 yıllarından sonra Bergama’da iç ve dış turizmin yerini sağlamlaştırmasına; Dikili ve Çandarlı gibi yaylaya yakın yerleşmelerin kıyı turizminde tanınmasına ve buralardaki ikinci konut sahiplerinin Bergama kentine sık sık gelmelerine rağmen, Kozak yöresine ziyaretler çok ender olmuştur (Emekli, 2001).

Yaylada kırsal turizmin gelişmemesi anlamına da gelen bu gecikme ile ilgili şu nedenler ileri sürülebilir:

- Türkiye’de 1990’lı yılların sonuna kadar daha çok kıyı turizminin gelişmesine yönelik politikaların izlenmesi,
- Türkiye’de kırsal alanların turizm potansiyelinin nasıl değerlendirileceği konusunda bilgi ve deneyim eksikliği,
- Tur operatörlerinin kırsal turizmi bir turizm türü olarak görmemesi, tur paketini zenginleştirici ve çeşitlendirici bir unsur olarak algılaması,

- Türk toplumunun kırsal alanlarla sosyo-ekonomik ilişkilerinin güçlü olması, bu yüzden kırsal turizme pek gerek duymaması (Soykan, 2004),
- Köylünün, yabancı turistin köye ilgi göstereceği üzerine şüphelerinin olması, kırsal turizmi tanımaması, riskli görmesi (Soykan, 2004),
- Doğal ve kültürel kaynakların turizm ürününe dönüştürülmesini planlayacak, halkı cesaretlendirecek, örgütleyecek ve kırsal turizmi yönetecek bir sistemin (model) olmaması (Soykan, 2004),
- 1970'ler sonrasında çamfıstığı üretiminin Kozak Yaylası ekonomisinde önem kazanması (Bilgin, 1996) ve giderek halkın gelir seviyesini arttırması.

Yerli Günübürlükçi Profili ve Yapılan Aktiviteler

Kozak Yaylası'na, gelen yerli günübürlükçilerin sayısı, geldikleri yer, geliş amacı ve Kozak'taki aktiviteleri konusunda veri bulunmamaktadır. Muhtarlar ve köy halkı ile yapılan görüşmeler sonucunda bugün Kozak Yaylası'na, yakın çevredeki destinasyonlardan 1980'li yıllara göre daha fazla yerli ziyaretçi geldiği öğrenilmiştir. Hatta Bergama, Dikili, Ayvalık ve Altınova'nın yanında İzmir, Ankara, İstanbul, Çanakkale'den de gelenlerin olduğu bilgisi verilmiştir.

Bergama ilçe merkezinden Mart ve Nisan aylarından itibaren yaylaya pikniğe gelinmekte, esas yoğunluk Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında artmaktadır.

Kozak Yaylası'na İzmir ve Türkiye'nin farklı illerinden farklı tarihlerde spor ve keşif amaçlı doğa yürüyüşü, dağcılık ve oryantiring grupları gelmektedir. Bergama Belediyesi Spor Kulübü Oryantiring Takımı da antrenman için Yukarıbey köyü çevresini tercih etmektedir.

Son yıllarda İzmir çıkışlı günübürlük Bergama turları, programlarının bir bölümünü genellikle Yukarıbey köyüne ayırmaktadır. Bu turlar Nisan-Kasım arasında toplanmaktadır.

Kozak Yaylası'na bireysel ziyaretler de yaygındır. Buraya geliş amaçları; manzara eşliğinde çay içmek, çamfıstığı, bal, pekmez gibi yöresel ürünler satın almak (Şekil: 4), köyleri gezmek, piknik, doğa yürüyüşleri ve bisiklet turu yapmak şeklinde sıralanabilir. Sözgelimi Kaplanköy'e Ayvalık, Dikili ve hatta İzmir'den sabah kahvaltısı için gelenler dahi vardır.

Yerli günübürlükçiler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo- 1: Kozak Yaylası'na Gelen Ziyaretçilerin Geliş Amaçları, Geliş Şekli, Uğrak Noktaları ve Yaptıkları Aktiviteler

Table- 1: Motivations, Means of Transportation, Visiting Places and Activities of Excursionists to Kozak Plateau

Son yıllarda Kozak Yaylası'na gelen yerli ziyaretçiler sayısının artmasına rağmen, Kozak köylerinin ekonomisine katkı sağladığını söylemek zordur. Ayrıca, Karaveliler, Yukarıcuma, Hacıhamzalar, Terzihaliler, Hisarköy'e günübürlük ziyaretler hemen hemen hiç yapılmamaktadır. Dolayısıyla Kozak Yaylası halkı,

rekreasyonel amaçlı gezilerden ekonomik anlamda tam olarak yararlanamamaktadır. Bu durumun nedenleri şöyle açıklanabilir:

- Yörede ekoturizm aktivitelerinin yapılabileceği güzergahlar belirlenmediği, düzenlenmediği ve iyi tanıtılmadığı için düzenli ve yeterli talep yaratılmamaktadır.
- Doğa yürüyüşü, oryantiring ve dağcılık aktiviteleri için gelenler, dernek, kulüp gibi bir organizasyonla geldikleri için kendi içlerine dönük yapıdadırlar.
- Yerli ziyaretçiler için doğrudan düzenlenen turlar ve aktiviteler yoktur.
- Köy ziyareti veya doğa sporları için gelenlerden köy insanının büyük bir maddi beklentisi yoktur. Belki de bu nedenle yöreye özgü ürünlerin (çamfıstığı, fıstık helvası, cilveli çay, granit şekil verme ustalığı vb) sunumunda ve satışında eksikler görülmektedir.
- Yaylada konaklama olanakları yoktur.

Amaç-Motivations	Geliş Şekli-Means of Transportation	Uğrak Noktaları-Visiting Places	Aktiviteler-Activities
Köy Ziyareti	Tur Bireysel	Aşağıcuma Ayvatlar Çamavlu Kaplan Yukarıbey	Çay içmek Alışveriş yapmak Köyü gezmek Piknik yapmak
Doğa Yürüyüşü	Dağcılık ve Doğa Sporları Kulüpleri	Çamavlu Güneşli Yukarıbey	Köy içi aktiviteleri çok sınırlı
Yön bulma	Dağcılık ve Doğa Sporları Kulüpleri	Çamavlu Güneşli Yukarıbey	Köy içi aktiviteleri çok sınırlı
Bisiklet Turu	Bisiklet Kulüpleri	Çamavlu Güneşli Yukarıbey	Köy içi aktiviteleri çok sınırlı
Dağ Tırmanışları	Dağcılık ve Doğa Sporları Kulüpleri	Güneşli Madra Dağı	Köy içi aktiviteleri çok sınırlı

Yabancı Günübürlük Profili ve Yapılan Aktiviteler (Göbeller ve Demircidere Örnekleri)

Kozak Yaylası'na yabancı turistlerin ne zaman gelmeye başladıkları hakkında bir bilgi yoktur. Bununla birlikte 1960'lı yıllarda Amerikalı "Barış Gönüllüleri" nin ve sonrasında bazı araştırmacıların Kozak yöresine geldiği bilinmektedir. 1990'lı yılların başında bir seyahat acentesinin günübürlük kültür turu kapsamında Demircidere köyüne yabancı ziyaretçi getirdiği, 1995-2000 yılları arasında kendi araçları ile yabancı ziyaretçilerin Kozak yöresine uğradıkları, bugün bu bireysel ziyaretlerin oldukça azaldığı öğrenilmiştir.

Günümüzde Kozak Yaylası'na gelen yabancı ziyaretçiler, çoğunlukla Türkiye'ye tur şirketleri ile gelenlerden oluşmaktadır. Bu turistler aslında, Kozak Yaylası'nda yaklaşık 2 saat geçirdikleri için "günübürlük ziyaretçi" dir. Ancak Türkiye'nin her

hangi bir destinasyonunda konakladıkları için aynı zamanda “yabancı turist” tir.

Kozak Yaylası'na gelen yabancılar, genellikle 50 yaşın üstünde, gelir düzeyi yüksek, Türkiye'ye ilkbahar ve sonbahar aylarında gelmeyi tercih edenlerden oluşmaktadır (Tablo: 2).

Tablo- 2: Demircidere ve Göbeller Köy Rezervasyonlarının Aylara Dağılımı (2011)

Table- 2: Reservations in Demircidere and Göbeller Villages by Months (2011)

Toplam: 42 Rezervasyon

Kaynak: Grand Circle Travel Crossroads of Turkey 2011 (Sağlam Restaurant Arşivi)

Kozak Yaylası'ndaki yabancı günübirlikçilere yönelik turistik aktiviteler ve hizmetler esas olarak Demircidere ve Göbeller köylerinde verilmekte, sınırlı olarak da Ayvatlar, Okçular, Yukarıbey köylerinde görülmektedir (Tablo: 3).

Tablo- 3: Seyahat Acentesi Rezervasyonlarının Demircidere ve Göbeller Köylerine Dağılımı (2011)

Table- 3: Reservations Through Travel Agencies in Demircidere and Göbeller Villages (2011)

Kaynak: Grand Circle Travel Crossroads of Turkey 2011 (Sağlam Restaurant Arşivi)

Kozak Yaylası'nda özellikle kırsal kültüre dayalı turizm aktivitelerinin Demircidere ve Göbeller köylerinde başlatılmasında bir yerel girişimci olarak Mehmet Sağlam'ın özverili çabaları ve iki köy halkının destekleri büyük rol oynamıştır. Geline nokta ve kazanılan başarı, bir yerde kırsal turizmin geliştirilmesinde potansiyel kadar, bu potansiyeli harekete geçirecek girişimci ruh, gir-

Aylar Months	Rezervasyon Reservations	Aylar Months	Rezervasyon- Reservations
Ocak	0	Temmuz	0
Şubat	2	Ağustos	2
Mart	2	Eylül	7
Nisan	7	Ekim	8
Mayıs	8	Kasım	5
Haziran	0	Aralık	1

işim ortamı ve yerel halk desteğinin önemini gözler önüne sermektedir.

Demircidere ve Göbeller'de sunulan hizmet çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bugün Demircidere ve Göbeller köylerinin ekonomisine büyük katkı sağlamasa

da bu hizmeti veren haneler (toplam 40 hane) belirli bir gelir elde etmektedirler.

Yabancı günübirlikçilere sunulan hizmet akışı aşağıdaki gibidir :

- Türkiye turu kapsamında Çanakkale'den İzmir'e gelirken İzmir-Çanakkale karayolundan ayrılarak Kozak Yaylası'nda köy ziyaretleri,
- Köylerde yaklaşık 2 saat süren kırsal kültürel turizm aktiviteleri (Şekil: 5, 6, 7, 8)
- Demircidere köyünde misafirlere kimi zaman ekmek ve şarap ikramı, karşıla- ma töreni, yoğurt mayalamasının öğretilmesi ve yöresel kıyafet giydirilmesi,

Köy-Village	Tur Sayısı Tours	Tahmini Katılımcı (en az) Estimated Tourists	Toplam Tahmini Katılımcı Total Estimated Tourists
Demircidere	20 Tur	30 Kişi/Tur	600
Göbeller	21 Tur	30 Kişi/Tur	630
Toplam	41 Tur	30 Kişi/Tur	1260

- Öğle yemeği için köy evinde ev sahiplerinin yabancı misafirlerle aynı masada yemek yemesi, genellikle Kozak yöresine özgü yemeklerin sunulması (Şekil: 5, 6),
- Öğle yemeğinden sonra köy ziyareti ve fotoğraf çekimi,
- Kozak Yaylası'ndan Bergama'ya inerek, Akropol ve Asklepon'a uğramadan İzmir'e devam etme (İzmir'e gelen turistlere istenildiği takdirde ayrıca Bergama kültür turu yaptırılmaktadır).

Bu hizmet, rezervasyon sistemi ile işlemektedir. Rezervasyonların her iki köye de eşit oranda dağıtılmasına dikkat edilmektedir. Verilen hizmetten yabancıların memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu öğrenilmiştir.

Kırsal turizme dayalı aktivitelerin devamlılığının sağlanması ve hizmet kalitesinin yükseltilmesi için şu önerilerde bulunulabilir:

- Kırsal turizmde hizmet verecek haneler diğer köylere de yayılmalı ve sayı çoğaltılmalı,
- Bu hanelere -özellikle kadınlara- hizmet, ürün sunumu, yiyecek-içecek hazırlamada hijyen kuralları, turistlerle iletişim, yabancı dil vb. konularda eğitimler verilmeli,
- Turist kabul eden evlerde Kozak Yaylası'nın haritası ve fotoğrafları, kısa köy tarihi, yerel kültürel özellikler, yöresel tatlar, yakın çevredeki turistik çekicilikler, günün yemeği ve ev halkına ait bilgilerin yer aldığı panolar bulunmalı,
- Daha öce gelen günübirlik ziyaretçilerle çekilmiş fotoğraflar evlerde sergilenmeli,
- Turiste hizmetin kalite standartları belirlenmeli, gerekli kontroller yapılmalı,

Şekil- 5: Demircidere'de Turistler için Öğle Yemeği

Figure- 5: Tourists Having Lunch in Demircidere

Kaynak: Mehmet Sağlam

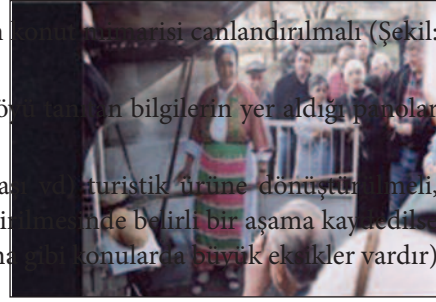

Şekil- 6: Göbeller'de Turistler İçin Öğle Yemeği

Figure- 6: Tourists Having Lunch in Göbeller With Local People

Kaynak: Mehmet Sağlam

- Yaylanın köylerinde kaybolmakta olan köy pazarları canlandırılmalı (Şekil: 9),
- Köy meydanına Kozak Yaylası'nı ve köyün diğer bilgilerin yer aldığı panolar konulmalı,
- Yöresel ürünler (yerel tatlar, granit taşları) turistik ürüne dönüştürülmeli, (çamfıstığının turistik ürün haline getirilmesinde belirli bir aşama kaydedildiği de paketlenme, satış noktaları, pazarlama panolarında büyük ekimler vardır) (Şekil: 10, 11),
- Demircidere ve Göbeller köylerinde kırsal-kültürel turizm aktivitelerine katılan ziyaretçilerin memnuniyet dereceleri ölçülmelidir. Turizmin öznesi sayılan turistin, hangi unsurların etkisi altında kalarak tüketim faaliyetlerini gerçekleştirdiğini saptamak, aynı zamanda sunuma hazırlanan turistik ürünün arzu edilen ürün olup olmadığını da belirlemek açısından, görüşlerin ve beklentilerin öğrenilmesi çok önem taşır. Bu yönüyle turist, turizme yön veren kişi ve turizm hareketlerinin belirleyicisidir (Yağcı vd, 2006).

KOZAK YAYLASINDA ORTAK PAZARLAMA VE BERGAMA DESTİNASYONU İLE BÜTÜNLEŞME

Bir yerde turizm potansiyelinin var olması, orada turizm faaliyetlerinin başlayabilmesi için ön koşul olarak kabul edilse de çekiciliklerin turistik ürüne dönüştürülmesi ve ürünlerden turistlerin haberdar edilmesi de oldukça önemlidir. Turizmin gerçek anlamda gelişebilmesi ve yöre/bölge ekonomisine katkı sağlanması; turistlerin destinasyon tercihlerinde etkili faktörlerin bilinmesine, hedef kitle ve pazarlara uygun turistik ürünlerin hazırlanmasına bağlıdır.

Günümüz turistleri, turistik ürün seçiminde özgür ve esnek olmak, kısa

Şekil- 8: Demircidere’de Kırsal Turizm Aktiviteleri
Figure- 8: Rural Tourism Activities in Demircidere
Kaynak: Mehmet Sağlam

Şekil- 9: Kozak Yaylasında Bir Köy
Figure- 9: A Village in Kozak Plateau
Kaynak: Mehmet Sağlam

zamanda birçok turistik deneyim yaşamak istemektedirler. Bu nedenle tur operatörleri, müşterilerinin memnuniyet düzeyini arttırmak, pazar paylarını korumak, tanıtım ve reklam maliyetlerini düşürmek için turistik ürünleri çeşitlendirmekle kalmamış, bu turistik ürünleri destinasyonun kendi içinde ve yakın çevredeki diğer destinasyonlarla ortak pazarlayarak paket seçeneklerini zenginleştirmişlerdir. Dünyanın birçok yerinde kırsal alanlardaki turizm aktivitelerinin antik kültür miras örneklerinin bulunduğu yerlerle birlikte gelişmesinin bir nedeni de bu ortak pazarlama anlayışıdır.

Turizmde bölgesel işbirliği, etkin turizm gelişiminin ön koşulu kabul edilmektedir. Bölgesel işbirlikleri, bölgelerin çekim gücünü arttırarak, daha fazla turist gelmesini ve daha uzun konaklama yapmalarını sağlamaktadır. Bunun sonucunda da yerleşim birimleri arasında olumsuz rekabete girmek yerine, birlikte

Şekil- 10: Granit Sanatı Örneği
Figure-10: Example of Granit Arts
Kaynak: Mehmet Sağlam

Şekil- 11: Kozak Yaylası Yöresel Tatlarından Örnekler
Figure-11: Local Tastes of Kozak Plateau
Kaynak: Kozak Turizm Arşivi

hareket etmek daha büyük faydalar sağlayacağından turizmin olumlu etkileri de o denli artmaktadır. Bölge içi ortak çalışmalar; turizmle ilgili etkinliklerin ortak planlanması, turizm broşürleri için ortak bütçe ayrılması, ortak reklamların verilmesi ve çapraz satış gerçekleştirilmesi, fikir alışverişi ve uzmanlığın paylaşımı örnek verilebilir. Şüphesiz bütün bunların yapılabilmesi için de “bölgesel turizm örgütlenmesi” şarttır (İçöz vd., 2002).

Destinasyon pazarlaması, coğrafi olarak sınırlı bir alanda ortak bir amacı başarmak için çalışacak farklı organizasyonları ve iş birimlerini bir araya getiren işbirlikçi bir çalışmadır.

Yeni bir turizm ürününü (destinasyonu) geliştirmek veya turizmden daha üst düzeyde yararlanabilmek için çok sayıda yapılması gereken aktivite vardır. Küçük ölçekli yöresel destinasyonlarda tek başına pazarlamanın en azından kısa ve orta vadede, mümkün olmayacağı ifade edilmektedir. Bu noktada “ortak pazarlama”; birbirine coğrafi olarak yakın mesafede bulunan ve birbirleri ile fonksiyonel işbirliği yapabilecek küçük ölçekli yöresel destinasyonların ortak pazarlama örgütlenmesi ve marka adı altında pazarlanmasıdır. Böylece rekabet gücünün artması için önemli bir strateji seçeneği ortaya çıkmaktadır (Yavuz, 2008).

Kozak Yaylası'nın doğal, kırsal kültürel kaynakları ve yakın çevredeki Bergama destinasyonunun kültürel çekicilikleri dikkate alındığında, birbirinden çok farklı özelliklere sahip ama birbirine çok yakın bu iki yörenin birbirini tamamlayabilecekleri, daha doğrusu aynı paket içinde ortak pazarlanabilecekleri düşünülebilir. Dolayısıyla yaylayı ya da Bergama'yı ziyaret edecek turistler için, karşılıklı turlar düzenlenebilir. Yaylanın hedef turist tipleri aşağıdaki tabloda verilmektedir (Tablo: 4):

Tablo- 4: Kozak Yaylası'nın Hedef Turist Grupları ve Beklentileri

Table- 4: Target Tourist Groups for the Kozak Plateau and Their Expectations

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere önümüzdeki yıllarda Kozak Yaylası'nı tercih etme olasılığı bulunan turist tipleri ve beklentilerinin aynı olması beklene-meyeceğine göre, bu turistlerin bir kısmının Bergama'ya yönlendirilmeleri hiç de zor olmayacaktır.

Böylece; Kozak Yaylası'nda birbirini tamamlayabilecek, turistlerin beklentilerine cevap verebilecek turizm türlerinin bütünleştirilmesi yanında, Bergama ile her türlü işbirliğine gitmek (ortak paket turlar, ortak aktiviteler, ortak tanıtım vb) uzak bir olasılık değildir. Ancak; her bir turizm türü için ayrı hizmet yatırımlarına girişmek yerine mekansal açıdan dengeli, yörenin doğal ve kültürel yapısına uygun ve taşıma kapasitesine saygılı bir gelişme yaratılmalıdır. Her köyde konaklama hizmeti vermeye gerek olmadığı gibi, 25-30 km uzaklıktaki Bergama'nın varlığı, konforlu otel ortamı arayan turistler için bulunmaz bir alternatiftir. Yöredeki turizm hareketlerinin artmasında Bergama'daki konaklama olanaklarının değerlendirilmesi çok önem taşımaktadır. Bu durum, Bergama'nın tarihsel-kültürel değerlerinin ziyaretini arttıracak, geceleme ve kalış sürelerini

uzatacak, böylece ilçe ile yaylanın hatta ortak pazarlanmasının olumlu sonuçları görülecektir.

SONUÇ

Kozak Yaylası'nın doğal ve kırsal kültürel çekiciliklerinin zenginliği, farklılığı ve orijinallığı göz önüne alındığında; ekoturizm ve kırsal turizmin gelişebileceği ender yörelerimizden biri olduğu anlaşılır. Bu potansiyele karşılık, yaylanın yakın çevresinde Bergama'da kültürel turizm, Dikili'de kıyı turizmi belli bir gelişme göstermiş iken, yaylanın bugüne kadar turizme açılmaması şaşırtıcıdır. Bu durumun tek açıklaması; yayla ekonomisinin uzun yıllar fıstıçamı ağaçlarından çam-fıstığı elde edilmesine bağlı olarak korunması ve köylünün gelir düzeyinin yüksek olmasıdır.

Günümüzde yaylada turizme kapıların aralanması, hatta ilk adımların atılması, birbirine bağlı bir dizi yenilikle açıklanabilir. En başta, dünyada yerel kültürlerle, korunmuş doğal bölgelere, kalabalık olmayan sakin köşelere ilginin

Turist Tipi- Type of Tourist	Temel Merak- Main Motivation	Bozulmamış Doğanın Önemi- Importance of Intact Nature	Rehberden Talep-Demands on Guides	Konfor Standartları- Standards of comfort	Potansiyel Talep- Potential Demand
Tesadüfi-günlük turist	Kolay ulaşılabilirlik, doğal ve kültürel çekicilikler	Az önemli	Ekoloji hakkında özel olmayan bilgi	Orta-yüksek	Yüksek
Spor-macera turisti	Aktivite, macera	Önemli	Alan ve teknik bilgi	Düşük	Orta-yüksek
Kültürel unsurlarla ilgilenen turist	Kültürel deneyim	Önemli	Kültürel ve ekolojik yüksek bilgi	Düşük-yüksek	Yüksek
Doğaya meraklı ekoturist	Doğa deneyimi, ekolojik ilişkiler	Önemli	Ekolojik yüksek bilgi	Düşük-yüksek	Orta

Kaynak: Rein, 2004 (Değiştirilerek alınmıştır)

giderek artması yeni yerlerin arayışını beraberinde getirmiştir. Kozak'ta yöre halkının yavaş yavaş turizme olumlu bakması ve yaylanın coğrafi konumu, bugün için gününbirlik ziyaretlerle başlayan kırsal turizm ve ekoturizm aktivitelerinin başlamasını kolaylaştırmıştır. Yabancıların evlerde öğle yemeğinde konuk edilmesi, köyleri tanımaları, yerli turistlerin piknik ve alışveriş için uğramaları, keşif-spor amaçlı doğa yürüyüşleri, bisiklet turları ve oryantiring aktiviteleri, Kozak Yaylası'na turizmin girmekte olduğunun habercileridir. Bu gelişmenin yöre ekonomisi için yarar sağlayacağı kesindir. Ancak yöredeki rekreasyon/turizm aktivitelerinin planlı şekilde, hatta yakın çevredeki destinasyonlarla bütünleştirerek (birbirini tamamlayarak) yürütülmesi en doğru olanıdır.

Kozak Yaylası'nın doğal arz kaynaklarına ve kültürel iç dinamiklerine uygun mekansal turizm planları yapılmalı ve doğru pazarlama stratejileri kurulmalıdır.

Bu çalışmalarda “katılımcı planlama” yaklaşımı benimsenerek muhtarlıklar, sivil toplum kuruluşları, sektör profesyonelleri, üniversitelerin ilgili uzmanları, kamu ve yerel kurumların temsilcileri bir araya gelmelidir. Planlarda muhakkak yaylanın fiziki ve sosyal taşıma kapasitesi belirlenmelidir.

Yaylada konaklama, yeme-içme, alışveriş vb yatırımların, kırsal turizm ve ekoturizm felsefesine uygun olarak yapılması ve aşamalı turizm gelişim modelinin (her yerin aynı anda turizme açılmaması) uygulanması önerilebilir. Kısa vadeli, pratik pilot projeler yapılarak, girişimcilik teşvik edilmelidir. Yörenin promosyonu ve pazarlanmasında internet muhakkak devreye sokmalıdır.

Bugün için yayla köylerine yabancı turist kabulünde rezervasyon sistemi çok yerinde bir karardır ve kalıcı olmalıdır. Yerli-yabancı ziyaretçileri bilgilendirmek amacıyla yörenin doğal ve kültürel ayrıcalıklarını, otantikliğini ve özel yapısını anlatan panolar hazırlanmalı, tanıtım malzemelerinde bu bilgilere yer verilmelidir. Kısacası, yaylada koruma-kullanma dengesinin hassasiyeti ziyaretçilere öğretilmelidir. Ayrıca periyodik olarak ziyaretçilerin beklentileri araştırılmalı, yerel halka görüşleri sorulmalıdır. Çünkü bir yerde turizmin başarılı olmasında; turist ve yerel halkın eşit derecede memnuniyeti çok büyük bir role sahiptir. Yerel halk ekoturizmden en fazla etkilenebilecek ve en fazla kaybedebilecek kesimdir. Bu nedenle turizmin yol açabileceği etkiler konusunda yerel halk önceden bilgilendirilmeli, diğer ifadeyle bölgelerinde turizmin gelişimini resmen kabul etmiş olmaları gerekir ki bu bir ekoturizm ilkesidir (Yücel, 2002). Konukseverliğin, bire-bir sıcak ilişkilerin ön planda olduğu kırsal kültürel turizmde dostluk bağları gelecek müşterilerin garantisi, sosyo-ekonomik kalkınmanın da itici gücü demektir.

TEŞEKKÜRLER

Bu bildirinin hazırlanması esnasında bilgilerini, tecrübelerini, kaynaklarını bizimle paylaşan Mehmet SAĞLAM, Eyüp ERİŞ, Necati KARAÇOBAN, Mehmet AKKIN, Sait TEZ, ve Halil İbrahim TOPRAK’a, şoförümüz Bircan AKKURT’a, yardımsever Kozaklılara ve Bergamalılara sonsuz teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Bilgin, F. (1996). Orman Tali Ürünlerinden Çamfistığının İzmir Bergama İlçesi Kozak Yöresi Tarım İşletmelerinde Üretim, Değerlendirme ve Pazarlanmasının İyileştirilmesi Üzerine Deneme. EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Emekli, G. (2001). Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri. Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eriş, E. (1996). Kozak. Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- İçöz, O., Var, T., İlhan, İ. (2002). Turizm Planlaması. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Rein, H. (2004). ‘Bir Pazar Olarak Ekoturizm, Talepler ve Başarılar’ İkinci Uluslar arası Turizm, Çevre ve Kültür Sempozyumu Kitabı, 67-89.
- Soykan, F. (2004). ‘Yerel Ekonomi Ürünlerinin Kırsal Turizm İçin Önemi ve İzmir Örneği (Türkiye)’ İkinci Uluslar arası Turizm, Çevre ve Kültür Sempozyumu Kitabı, 113-126.
- TUİK, Türkiye İstatistik Kurumu (www.tuik.gov.tr)
- Yağcı, Ö. vd. (2006). ‘Pazarlama Boyutu İle Turizm’, Ekonomi, Pazarlama ve Sosyal Boyutlarıyla Anadolu Turizmi Araştırması, Anadolu Turizm İşletmecileri Derneği, 17-26.

- Yavuz, M., C. (2008). Ortak Pazarlama Stratejisi İle Yeni Ürün Geliştirme: Ceyhan Yöresel Turizm Destinasyonları Örneği, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 23 (272), 80.
- Yücel, C. (2002) Turizmde Yükselen Değer: Eko-turizm, TÜRSAB Arge-Departmanı.

Kırsal Kalkınmaya Çözüm Arayışları: Kırsal Turizm ve Bergama

Doç Dr. Gözde EMEKLİ

Kırsal ekonominin güçlenmesinde temel kaynak, kırsal alanın yerelde sahip olduğu varlıklardır. Kırsal alanın sahip olduğu temel varlıklar arasında; tarımsal ürün çeşitliliği, temiz çevre, doğal kaynaklar, doğal güzellikler, tarihi ve kültürel varlıklar yer almaktadır. Kırsal ekonominin, hızla değişen pazarlarda rekabet gücü kazanabilmesi için tarımsal verimliliği sağlamanın yanında, karşılaştırmalı üstünlüklerinin olduğu alanlarda, yerel ayırt edici özelliklerini belirleyerek ve bunları geliştirerek, sahip olduğu varlıkları, yenilikçi yöresel ürünlere dönüştürmesi ve dış pazarlara açılması önem arz etmektedir.

Yüksek kaliteli yöresel ve organik ürünlere giderek artan talep, tüketicinin çevre, gıda kalitesi ve güvenliği konularında artan duyarlılığı, gelişen kentsel ekonomiler, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, kırsal turizm çeşitlerine ve rekreasyon alanlarına artan ilgi kırsal alanlara varlıklarını değere çevirme konusunda yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda, geliştirilecek yerel/bölgesel ürünler tarımsal ürünler olabileceği gibi; tarımsal ürünlerin çeşitli şekillerde işlenmesi suretiyle oluşturulabilecek gıda ürünleri, tıbbi, aromatik ve süs bitkisi ürünleri, odun ve odun dışı orman ürünleri, turizm ve rekreasyon imkanları, el sanatları ve bazı sanayi ürünleri olabilecektir.

E.Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Bl.
gozde.emekli@ege.edu.tr

Yerel bilgi, beceri ve diğer yerel kaynakların sürdürülebilir kullanımına dayalı olarak kırsal ekonomilerin güçlenmesi ve tarım sektöründen ayrılan işgücüne istihdam olanakları sunabilmesi yönündeki öncelikler doğrultusunda katma değer ve gelirin artırılması amaçlanmaktadır. Tarım ve tarım dışı sektörlerde, gelişen pazar koşullarına ve eğilimlerine uygun yöresel ürünlerin pazar araştırmaları da yapılmak suretiyle tespit edilmesi, üretilmesi, tanıtımı ve pazarlanmasına özel önem verilecektir. Söz konusu ürünlerden gerekli koşulları sağlayanların coğrafi işaretler kapsamında kayıt altına alınması konusunda çalışmalar yapılacak, bu yöndeki girişimler desteklenecektir.

Bergama doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerinin, tarımsal çeşitliliğinin ve yaşatılan yerel kültürünün farkına vararak sahip olduğu değerleri ön plana çıkarmanın yollarını aramalıdır. Köylerimizin doğal-kültürel yapılarını bozmadan, turizm alt yapılarını hazırlayarak markalaşma çalışmalarını başlatmalıyız. Bu konuda herkese büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Başka bir anlatımla, Bergama, ekoturizm, kırsal turizm ve kültürel turizm türleri ile onlara bağlı sayısız etkinliğin geliştirilebileceği bir arz potansiyeli sunmaktadır. Günümüz turizm anlayışları doğrultusunda bu potansiyeli; pazarlamanın hiç de zor olamayacağını söylemek mümkündür.

Bildiriye konu olan araştırma; turizm coğrafyası yaklaşımıyla hazırlanmış olup, veri toplama, coğrafi gözlemler, yetkililerle görüşmeler, haritalama, analiz ve sentez aşamaları yerine getirilerek tamamlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Kırsal kalkınma, kırsal turizm, kültürel turizm, Bergama

Giriş

Kalkınma günümüzde ülkelerin önemle üzerine durduğu konuların başında gelmektedir. Globalleşen dünyada her ülke kendi toplumunun daha refah içerisinde yaşatmak için çeşitli programlar uygulamaktadır. Kalkınma, en geniş anlamıyla toplumu iyileştirmek demektir. Kalkınma, insanların istediklerini elde etmelerini mümkün kılmalı, her kalkınma modeli ise insanların neler istediklerini saptayabilmek için demokratik bir temele dayanmalıdır (Clark, 1996). Kırsal kalkınmada; kırsal alan, kırsal toplum, kırsal katılım, örgütlenme, kırsal toplum örgütleri ve kırsal sanayinin neleri ifade ettiğinin iyi kavranması gerekmektedir. “Kırsal alan” ekonomik nitelikteki etkinliklerin ağırlıkla doğal kaynakların değer-

lendirilmesine dayandırıldığı, yüz yüze ilişkilerin göreceli olarak daha yaygın olduğu, yaşam koşullarının büyük ölçüde gelenek ve göreneklere göre biçimlendiği, teknik ve teknolojik gelişmeler ile ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerin yavaş ve gecikmeli olarak gerçekleştiği ortamlar olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, “kırsal alan”, “kent” sayılan yerleşim yerlerinin dışında kalan yerler olarak ele alınmaktadır (DPT,2000-a).

Kırsal kalkınma, gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla tarımsal kalkınma ile eşdeğer tutulmaktadır. Ancak tarım dışı kalkınmanın da gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Atış vd.,1999). Çoğu ülkede kalkınmanın en önemli bileşenlerinden birisi kırsal alanlarda yaşayan nüfusun kentsel nüfusa göre dağılımının fazla olmasından dolayı kalkınmanın kentsel alana göre daha zor olmasıdır. Kalkınma, kavramına son yıllarda “sürdürülebilir” sözcüğü de eşlik etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; doğal kaynakların korunmasını ve yönetimini içermekte, bugünkü ve gelecek kuşakların isteklerinin karşılanması ve bu alanda devamlılığın sağlanması için her türlü teknolojik ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasını kapsamaktadır. O halde bir yandan kalkınmanın olması diğer yandan da bunun sürdürülebilir nitelik taşıması zorunludur. Sürdürülebilir kırsal kalkınma ise; insanların gıda güvenliğinin sağlanmasını, istihdam ve gelir yaratmayı, doğal çevreyi korumayı, halkın katılımını ve insan kaynaklarının gelişimini amaçlamaktadır.

Kırsal kalkınma, az gelişmiş, gelişmekte ya da gelişmiş ülkelerde önemli bir sorundur. Kırsal kalkınmanın küresel önemi yanında esas olarak “yerel” önemi daha fazladır. Çünkü kırsal alanlar temelde birbirlerine benzerken, özeldede çok değişken ve farklı yapılara sahiptir. Bununla birlikte küresel veya yerel tanımlarda ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulların iyileştirilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması, doğal kaynakların korunarak kullanılması kırsal kalkınmanın özünü oluşturmaktadır (DPT, 2000-b).

Kırsal kalkınma politikalarının amaçları arasında kırsal alanlarda insan gücü kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması, kırsal nüfusun gelirini artırıcı ekonomik faaliyetlerin ve girişimciliğin desteklenmesi, etkili örgütlenme ve her düzeyde katılımı sağlama olarak özetlenebilir. Sürdürülebilir kırsal kalkınma içinde;

- Peyzaj ve doğal değerlerin iyileştirilmesi
- Sürdürülebilir su yönetimi
- Ekonomik dayanıklılıkta çeşitliliğin yaygınlaştırılması
- Rekreasyonun ve turizmin yaygınlaştırılması
- Yaşanabilirliğin sağlanması gibi öncelikler ele alınmaktadır.

Ülkemizde AB'ne uyum süreci, kırsal kalkınmada AB perspektifini içeren bir politika ortaya konulmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, kırsal kalkınma kavramı AB'de olduğu şekliyle ele alınmak zorundadır. Kırsal alanların

sadece tarımla ilgili ve tarımsal nüfusu barındıran alanlar olmadığı; sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal kaynakları barındıran bir ekonomik bütün olduğu kabul edilmelidir. Zaten, sadece tarıma ve tarımsal alt yapıya yönelik bir politikanın kırsal alanlardaki sorunları çözemeyeceği bilinen bir gerçektir. Bu yüzden AB'nin kırsal kalkınma politikası, zengin bölgeler ile geri kalmış bölgelerdeki gelişmişlik farklılığının giderilmesini amaçlamaktadır. Özetle, AB'de kırsal kalkınma politikaları ile;

- Tarım ve ormancılık sektörünün güçlendirilmesi,
- Kırsal alanların rekabet gücünün artırılması,
- Çevrenin ve kırsal mirasın korunması
- Kırsal ekonomilere çok sektörlü ve entegre yaklaşım geliştirilmesi,
- Yerinden yönetim ve bölgesel-yerel yetkililerle danışma ve ortaklık sağlamak hedeflenmektedir.

Kırsal kalkınmanın ekonomik ve sosyal olmak üzere iki boyutu vardır. Bu kırsal yörelerde var olan ekonomik ve sosyal kökenli sorunların çözümü demektir. İşte ülkemizde şimdiye kadar uygulanan kırsal kalkınma projeleri daha çok kırsal altyapının güçlendirilmesi yolunda olmuş, kalkınmanın sosyal boyutu gündeme gelmemiştir (DPT, 2000/a). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarında kırsal kalkınma konusunda yerel potansiyelin harekete geçirilerek gelir ve istihdamın artırılması amaçlanmış, bunun için de turizm, el sanatları, hayvancılık, dokumacılık alanlarında faaliyet gösterecek girişimcilerin destekleneceği açıklanmıştır.

Kalkınmanın sürdürülebilir olmasının gerekliliği ve insan temeline odaklı olması önemlidir. Kırsal kalkınma girişimlerinin; yerel odaklı, kamu-özel sektörsivil toplum arasında etkin işbirliğini sağlayan, halkın aktif katılımını temel alan, örgütlenme ve eğitim yoluyla hedef kitlelerdeki mevcut kapasiteyi geliştiren, kadını hane ve topluluk düzeyinde güçlendirmeyi hedefleyen, doğal kaynakların etkin kullanımını ve çevre duyarlılığını gözetilen bir yaklaşımla yürütülmesi gerekir (Emekli vd, 2007). Bu nedenle kırsal kalkınmaya ulusal ve uluslararası düzeyde yardımcı olabilecek bir çok yöntem geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Küreselleşen dünyada yerel kalkınmanın önemi giderek artmakta özellikle Avrupa Birliği kırsal kalkınmanın araçlarından biri olarak kırsal turizmi adres göstermektedir. Kırsal turizm; bir yerden bir ülkeden diğer ülkelerdeki kırsal alanlara yapılan seyahat anlamına gelmektedir. Hızla gelişen ve değişen kentlerde yaşayan insanlar, kentin bu karmaşasından uzaklaşmak için daha sakin ve yavaş bir yaşam ortamına sahip kırsal alanları tercih etmektedir. Kentin kirliliğinden uzakta ve doğayla baş başa kalabilmek temel amaçtır. Dünyanın pek çok yerinde bu turizm türüne olan ilgi giderek artmaktadır. Çünkü kırsal alanların insanlara ve turizme sunduğu alternatif aktiviteler mevcuttur. Bunlar “tarım turizmi”, “kültür turizmi (miras turizmi)”, “ekoturizm” ve “aktif turizm (spor ve macera

turizmi)” olarak sıralanabilir.

Kırsal turizm, kırsal yerleşmelerle iç içe, doğal kaynaklara dayalı bir turizm türüdür. Birçok olumlu etkilerinden dolayı, turizmde gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde var olan turizm türlerinin alternatifi yada tamamlayıcısı olarak, önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır (Butler, ve Hall, 1998). Kırsal turizm; kırsal kültür, doğal çevre ve tarımla bütünleşmekte, diğer turizm türleriyle kolay entegre olabilmektedir. O yüzden çeşitli yerel, ulusal ve uluslararası girişimlerle içeriği zenginleştirilen kırsal turizm, dünyanın pek çok ülkesinde insanların tatil için kırsal alanlara çekebilmektedir (Soykan, 1999). Kırsal turizm kavramında kırsalın içerdiği anlam, ülkemizde doğrudan “kırsal alanlar” olarak algılandığından, yayla turizmi, av turizmi, mağara turizmi, ekoturizm ve açık hava doğa sporları kırsal turizm ile aynı tutulmaktadır. Yanlış olmamakla birlikte, kırsal turizmde esas amaç bir köyde, bir çiftlikte, bir dağ evinde konaklayarak, kırsal kültürle tanışarak ve kaynaşarak bir tatil geçirmek olduğundan, aralarında amaç ve etkinlikler bakımından bazı farkların olduğu da bir gerçektir (Roberts, ve Hall, 2003).

Türkiye’de son yıllarda turistik kıyı merkezleri ve büyük kentlerin çevresindeki köyler, antik kentlerin yakınlarındaki kırsal yerleşmeler, yol kenarlarındaki köyler, kasabalar, turizme artık yabancı değillerdir. Kır lokantaları ve alışveriş sergileri, hatta balık çiftlikleri ve kırsal yollar, turistlerle veya günübirlikçilerle tanışmışlardır. Bireysel geziler yanında, bu tür yerlere ya da onların içinde bulunduğu kırsal alanlara seyahat acenteleri tarafından günlük geziler düzenlenmektedir. Öte yandan ciddi projelerle (örneğin Kayaköy/Fethiye) eski köy kalıntılarının canlandırılmasına gidilmekte, Şirince köyü (Selçuk/İzmir) gibi bazı köylerde ise konaklama, kültür mirası evlerde gerçekleştirilmektedir (Soykan, 2000).

Bergama ilçesinde ilk turizm hareketleri, kuşkusuz yörenin tarihsel ve kültürel zenginliklerine bağlı olarak gelişme göstermiştir. 1980’li yıllardan sonra, ülkemizde sağlanan barış ve huzur ortamı, turizmi destekleyici ve geliştirici politikaların benimsenmesi turizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Söz konusu yıllardan itibaren turizm etkinlikleri ülke bütününde hızla yayılmaya, turistik yatırımlar artmaya başlamış bu durumdan Bergama da payını almıştır. Çünkü 1980’li yıllarla birlikte ülkemize giriş yapan turist sayısında önemli artışlar olmuş, turizmi çeşitlendirme ve alternatif turizm arayışları gündeme gelmiştir. Bu gelişim içerisinde, tarihsel ve kültürel zenginliğe sahip Bergama, İstanbul-Antalya turlarını yapan turist guruplarının uğradıkları bir yer özelliğini kazanmıştır (Emekli, 2001) .

Dünyaca ünlü Asklepion, Akropol, Kızılavlu, Bergama Müzesi, Selçuklu ve Osmanlılardan kalan cami, hamam, han, köprü gibi yapılar yıllar önce Bergama’da kültürel turizmin başlamasına zemin hazırlamış, ancak istenen gelişme sağlanamamıştır (Emekli, 2001). Günümüzdeki durum turistik göstergelere göre değerlendirildiğinde Bergama’nın turizmde istenilen yerde

olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Özellikle Bergama'ya gelen turist sayısı, konaklama kapasitesi, geceleme sayıları ve tesislerin doluluk oranlarına bakıldığında, Bergama turizminin yaşadığı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bergama'da yaklaşık olarak her yıl, 350-400 bin kişi müze ve ören yerlerini ziyaret etmekte ve büyük kısmı konaklamadan ayrılmaktadır. Bu ülkemizdeki kültürel turizmin kaderi haline gelmiştir. Oysa Bergama'nın turistik potansiyeli bunlarla sınırlı değildir. Bergama'nın gelenek ve görenekleri, uluslararası kermesi, el sanatları (Kozak ve Yunt dokumaları), kırsal kültürel değerleri ve termal kaynakları, yaylaları turistin ilgisini çekebilecek güçtedir (Emekli, 2005). Bu anlamda, Bergama'nın doğal, tarihsel ve kültürel değerleri turizm için son derece uygundur. Özellikle ilçenin termal kaynakları, kırsal kültürü turizmde yeterince kullanılmamakta entegre-bileşik turistik ürünler oluşturulamamaktadır. Bu çalışma ile Bergama'nın kırsal yerleşmelerinin sosyo-ekonomik yapısını ve doğal coğrafi kaynaklarını korumak-yaşatmak, kırsal turizme ve kırsal kalkınmaya destek vermek amaçlanmaktadır. Ancak öncelikle kırsal yerleşmeleri kırsal turizme açmadan önce üç aşamanın gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmek gerekir: Kırsal Yerleşmelerin Kırsal Turizme Uygunluğunun Ön Anketle Saptanması, Kırsal Turizm Potansiyelinin Saptanması, Kırsal Halkın Kırsal Turizm Eğilimini Belirlemek İçin Anket Uygulanması (Soykan, 2002). Ancak bu aşamaların bildiri kapsamında kısa sürede gerçekleştirilmesi söz konusu değildir. Bu bir proje belki de doktora konusudur.

Bergama'nın Kırsal Coğrafyası ve Turizm

Araştırma alanımız olan Bergama, Ege Bölgesi'nin asıl Ege Bölümünde yer almakta olup, Kuzey Ege alt bölgesine dahildir. Kuzey Ege alt bölgesinde; Edremit Ovası ile Bakırçay vadisi arasındaki granitik Madra-Kozak kütleli; çevresi, Neojen gölcükleri, lav ve tüflerle kuşatılmış olarak geniş bir coğrafi birim oluşturur. Tektonik bir havza olan orta Bakırçay havzasında yer alan Bergama'nın etrafı dağlarla çevrilidir. Doğal sınır olarak Bergama ilçe merkezi kuzeyinde Akropol'un karşısındaki Madra Dağları (1338 m.) kuzeybatıda 1051 m. yükselti ile Geyikli Dağı ve Perperene kalıntıları, Astra ve Okçular Kalesi gibi ören yerleri bulunan ünlü Kozak Yaylası, güneybatıda Yaylacık Dağı (1144 m.) ile çevrilir. Kentin batı sınırı Bergama tarihinin en eski kalesi sayılan Teuthrania'yı taşıyan ünlü Kalarga tepesi ile sınırlanır (Emekli, 2001). Doğuda ise Yunt ve Soma Dağları bulunmaktadır. Bakırçay depresyonu adını Bakırçay'dan alır. Bergama ilçe merkezinin güneybatısında basık bir topografya gösteren alandan geçerek Çandarlı Körfezinden Ege denizine dökülür. Bakırçay'ın bir kolu olan Bergama Çayı (Selinos Çayı), ilçe merkezinden zayıf bir akımla kuzeye akar. Yukarıda kısaca değinilen Bergama ve çevresinin morfolojik özellikleri, turizm açısından değerlendirildiğinde Madra ve Kozak kütleli 1338 m. yükseltisi ile çevrede heybetli bir görünüm sunar ve doğal çekiciliklerin temelini oluşturur. Bu dağın

ulaşılabilirliğinin kolay olması, özellikle Kozak çevresinde yaylacılık faaliyetlerinin gelişmesi, kırsal yerleşmelerin varlığı ve bu yerleşmelere oldukça düzgün asfalt yollarla ulaşılabilmesi bu yörenin doğal çekiciliğini tamamlamaktadır (Emekli, 2001). Kozak'ın bir köyü olan Aşağıbey köyünde, fıstık çamları ile kaplı Gölgeli Kıpır Tepesinden çevreye bakıldığında baştan başa fıstık çamları ile kaplı yemyeşil bir vadi ayaklar altına serilir. Görüntü, çamlardan oluşmuş yeşil bir deniz imajı yaratır. Bu eşsiz manzara güzelliğinin yanısıra çam kokulu, bol oksijenli temiz hava ve kaynak suları doğal çekiciliğin diğer unsurlarıdır (Emekli, 2005). Daha sonra sözü edileceği gibi bu ortam piknik, yürüyüş, koşu, bisiklet gezileri ve için oldukça elverişlidir. Ayrıca, avcılık faaliyetleri için Madra-Kozak kütlesi bir potansiyele sahiptir ve yöre halkı amatörce avcılık yapmaktadır. Bitki örtüsü ve orman varlığı bakımından zengin olan bu dağlık alandan başka Bergama'nın güneyinde uzanan Yunt Dağı da benzer özelliklere sahiptir. Bu dağlık birimler heybetli görünümüyle panoramik görsel zenginlik sunmaktadır (Emekli, 2003).

Günümüzde yüzondört tane köyü beş beldesi bulunan ve Bakırçay havzasının en büyük yerleşmelerinden biri olan Bergama Helenistik-Antik ve günümüz kenti ve kırsal coğrafyası ile dikkat çekmektedir. Toplam nüfusun %58'i kentte, %42'si kırlarda yaşamaktadır. İlçe merkezinde de tarımın ağırlıklı olması, bu sektörü ön plana çıkarmış, ekonomik faaliyetler tarım alanında yoğunlaşmıştır. İlçenin toplam 444.256 dekarlık kısmında tarımla uğraşmaktadır. Tarım alanının toplam alana oranı % 26'dır. Tarım topraklarının %67'sinde tarla bitkileri %17'sinde zeytin yetiştirilmektedir. Türkiye'de olduğu gibi Bergama kırlarında ve tarımında yaşanan sorunlar göçü teşvik etmekte kırların boşalmasına neden olmaktadır.

Uygun bir iklim, Bakırçay gibi verimli bir ova ile Madra-Kozak ve Yunt gibi dağlık alanlara, yaylalara sahip ilçenin ürün çeşitliliği ile tarımdan vazgeçme lüksü yoktur, olmamalıdır. Bergama bu yapısıyla kırsal kalkınma çalışmalarına ağırlık vermek zorundadır. Ancak konumuz gereği bu çalışmada kırsal turizmle dikkat çekilecektir. Bu nedenle Bergama kırsal yerleşmelerini kısaca tanımak gerekmektedir. Bergama köyleri 19. yüzyılda kuruluş yerlerine göre; ova köyleri, yamaç köyleri dağ köyleri ve kıyı köyleri olmak üzere 4 gruba ayrılırken günümüzde üç grupta toplamak mümkündür çünkü kıyı köyleri Dikili ve Çandarlı idari sınırları içinde kalmaktadır.

1. Ova köyleri: Ova köyleri, dairesel şekilde kurulmuştur. Dairenin merkezinde cami, dükkan veya kahve bulunmaktadır. Ova köylerinin bu dairesel yapısı temel yapıyı bozmamak şartıyla bazı köylerde değişikliğe uğramaktadır. Örneğin iki dairesel köy birleşerek tek köy haline gelebilmektedir. (Aziziye-Ayasköy). Ova köylerinde görülen diğer bir değişiklikte köyün eski dairesel yapısına katılan yeni evlerin yolun iki tarafında (Zağnos köyü) uzanmasıdır (Tuncel 1967).

2. Yamaç köyleri; Ovayı sınırlayan bir yamaç üzerinde kurulmuşlardır. Yamaç köylerinin planı yerleştikleri eğimin şartlarına göre değişmektedir.
3. Dağ köyleri, Madra-Kozak ve Yunt dağı köyleri bu gruba girer. Yerleşim dağınıktır. Ancak günümüzde yerleşmelerin toplulaştığı görülmektedir. Bu köy halkının büyük bir kısmını Türkmen (yörük) aşiretlerinin oluşturduğu ileri sürülebilir.
4. Kıyı köyleri: Rum köyleri, kazanın denize yakın kesimlerinde veya deniz kıyısında bulunmaktaydı. Zeytindağı, Bademli, Altınova, Ayvalık, Kadıköy başlıca Rum yerleşim alanlarını oluşturuyordu. (Tuncel 1967).

Dönemin köy evlerini, iyi orta ve mezar evler olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür. İyi evler kent ve kasabaların kötü evleri gibiydi.

Dağ köylerinde %30, ova köylerinde %50 bu tip evler bulunuyordu. Orta evler olarak adlandırılan evlerin ise tavanı basık, pencereleri ufak, az ışıklı, tavan ve taban tahtasıdır. Ahır veya samanlık üzerine yapılan bu evler dağ ve ova köylerinde yoğunlaşmıştır. Mezar evler ise karanlık, tek odalı, tek ve küçük pencere- li, topraktan ve sıvasızdır. Dağ köylerindeki en fakir ailelerin evleri bu tiptendi. Ova köylerinde ise bu tip evler yoktu. 19. yüzyılda Bergama kentinde ve köy- lerinde hemen herkesin az da olsa arazisi vardı. Bu nedenle halkın büyük bir kıs- mı, sebze ve meyveye para vermez, kendisi yetiştirirdi. Fazlası ile pazara getirilip satılırdı. Ev hayvancılığı Bergama kenti ve ova köylerinde yaygındı. İnek, koyun, tavuk, keçi, manda beslenirdi. Ev hayvancılığının yanı sıra, sürü hayvancılığı da yapılmaktaydı. Süt ve süt ürünleri açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Bergama bugün de bu özeliğini yitirmektedir (Darkot, Tuncel, 1978).

Günümüzde köyler, 19. yüzyıla benzer yerleşim özellikleri göstermektedir. Rum nüfusu olmadığı için 19. yüzyıldaki gibi bir farklılık dikkati çekmemektedir. Ova, yamaç ve dağ köyleri şeklindeki ayrım bugün de söz konusudur. Ancak, ulaşım koşullarının gelişmesiyle köyler arasındaki ilişki ve iletişim artmıştır. Ova köylerinde toplu yerleşim görülürken dağ ve yamaç köyleri de yerleşim dağınıktır. Geleneksel yapısını kısmen koruyan Kozak ve ova köylerinin günümüz koşullarına uyduğu buna karşın, Yunt dağı ve çevresindeki köyler hala gelenek- sel yapılarını koruduğunu söylemek mümkündür (Darkot, Tuncel, 1978).

Kozak yaylasında yaşam geleneksel özelliğini korumaktadır. Halk su kay- naklarına yakın yerleri seçerek çardak biçimi barınaklara yerleşerek günlük faaliyetlerini yapmaktadır. Kozak köylerinde su kaynakları ve yüzeyşekilleri yer- leşmelerin toplu olmasında rol oynamaktadır. Yaylalarda yerleşmeler nispeten dağlı da suyun bulunduğu yerlerde bir toplanma görülmektedir. Köy konutları günümüz mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Betonarme, 2-4 yana eğimli kiremit çatılı, 2-3 katlı evler çoğunluktadır. Bunun yanı sıra evlerin donanımı kullanılan elektronik eşyalar da kentten farklılıklar göstermemektedir. Çünkü Kozak halkının gelir ve öğrenim düzeyi yüksektir. Geleneksel yapıyı koruyan tek

katlı ahşap malzemeli evlerin sayısı azalmakla beraber çoğu bakımsızdır. Yayla konutları ise derme-çatma konutlar ile çardaklardan oluşmaktadır. Çardakların üç yanı taşlarla çevrilip duvar boyu yükseltilir, üstü ağaç dalları ile örtülür ve önlerinde her türlü yaz sebzesi yetiştirilir (Eriş, 1996). Dağ ve yamaç köyleri ova köyelerine göre daha kapalı ve içe dönüktür. Kozak ve Yunt dağı çevresindeki dağ köyelerinde hayvancılık, dokumacılık, en önemli geçim kaynaklarıdır. Kozak ve çevresinde fıstık çamı yetiştiriciliği, orman işçiliği ve süt hayvancılığını ayrıca ekleyebiliriz. Ova köyelerinde tarımsal faaliyetlerden bağ bahçe tarımı, zeytincilik, tütün ve pamuk tarımı yapılmaktadır ancak ekonomik değeri her geçen gün azalmaktadır (Sözer, 1990).

Turizm potansiyeli yüksek olan Kozak ve çevresi, kırsal turizm, yayla turizmi gibi turizm türlerinin geliştirilmesine olanak verirken, ekonomik geliri yeterli olan Kozak halkı turizme uzak kalmayı tercih ederken, bugün tarımdan kaynaklanan sorunlar, gelirin azalması turizmin gündemdeki yerini artırması nedeniyle turizme ilgi gösterilmeye başlamıştır.

Bergama Kırsal Coğrafyasını Turizm Aracılığıyla Değerlendirirken Neler Yapılmalı?

Turizmde bir yöreyi ziyaret eden turistlerin her yıl sayılarının artması istenen bir durumdur. Deniz turizmi, turizm türleri içinde bu bakımdan en şanslıdır. Çünkü, deniz-kum-güneş, insanların dinlenme ihtiyacına yanıt veren doğal unsurlardır. Halbuki kültür turizmi bir hobi veya merak sonucu bazı yerlere ziyareti mümkün kılar ve turistler dinlenmek için tekrar çoğunlukla deniz kıyılarına dönerler. Sonuçta Bergama'da da gördüğümüz gibi kültür turizmi hem turist sayısında verimliliği ve sürekliliği sağlayamamakta, hem de konaklamayı teşvik edememektedir. Eğer Bergama'nın kıyısı olsaydı deniz turizmi kültür turizmini destekleyecek ve Bergama kuzey Ege kıyılarının bir numaralı turizm merkezi olabilecekti. Bu nedenle turistlerin dinlenme ihtiyacını karşılayacak, kültürel ihtiyaçlarını tatmin edecek kırsal mekanlar Bergama'nın kıyı-deniz açığını kapatabilecek, gecelemlerin artmasını sağlayacak güce sahiptir. Ancak kıyıdaکی yapılaşma-yoğunlaşma hatalarının Bergama kırlarında tekrarlanmaması için ilçenin kırsal yapısını iyi tahlil etmek gerekmektedir:

1. Yapısal bir sınıflandırma yapmak: Doğal çevre koşulları açısından, ova köyleri, yamaç köyleri, dağ köyleri özelliklerini dikkate almak, buraların geleneksel yaşam biçimlerini ve geleneksel ürünlerini korumak amacıyla envanter çalışması yapmak.
2. Fonksiyonel bir sınıflandırma yapmak: Sözelimi ürün çeşidine göre köyler ayırmak, (bahçeci köyler, şarap-bağ-zeytin), fıstık üretimi yapan köyler, orman köyleri, hayvancılık yapan köyler, el sanatlarının öne çıktığı köyler, turizm potansiyeli yüksek köyler, turizme ilgisi olan köyler vb.

Böylece köyler arasında uzmanlaşma ve işbölümünü sağlamak mümkün olacaktır.

3. Köylerin ve köylülerin sorunlarını belirleyerek bir sınıflandırma yapmak: Sözelimi coğrafi konumlarına (ova köyleri ile dağ ve yamaç), yetiştirilen ürün çeşidine, üretim sistemlerine, toplumsal özelliklerine (açık-kapalı) göre köylerin sorunları farklılaşmaktadır. Sorunu belirlemezsek çözümü de üretemeyiz.

Bergama'da neden kırsal turizm ?

Bergama'da kırsal turizmin gelişmesini gerektiren pek çok neden vardır. Bunları sınıflandırarak anlatmak konunun önemini ve gerekçesini anlaşılır kılmayı kolaylaştıracaktır.

1. Arz özellikleri: Çekicilikleri? Bergama kırlarını, turizmde cazip kılan yönleri (çekicilikleri / üstünlükleri) nelerdir ?

- Bergama gibi Dünya Mirası olmaya aday bir antik kent ve tanınmışlık.
- Kırların kirlenmemiş, bozulmamış ve kimliğini kaybetmemiş bir ortam sunmaları. Bu "otantik" olma özelliği, birbirlerinden çok farklı, özgün yapıdaki kırsal alanları ve yerleşmeleri
- Kırsal alanların, doğayla bütünleşen, çok çeşitli etkinliklerin yapılmasına uygunluk göstermesi. Sözelimi; ata binme, uzun yürüyüşler, avlanma, bisiklete binme, meyve-sebze toplama gibi.
- Geleneksel el sanatları ve yaşam örnekleri.
- Ulaşım olanakları iyi olmakla birlikte konaklamanın geliştirilmesi-köy evlerinden yararlanma olanakları.

2.Talep açısından:

- Bergama Müze ve ören yerlerini gezmeye gelenler
  - Turizm talebindeki değişme: Kıyılardan iç kesimlere kırlara, kırsal kültüre ve Dünya miraslarına kayma
  - Üçüncü yaş için kültür termal-kırı birleştiren entegre turistik ürünler
  - Genç turistlerin ilgisinin kültüre kayması.
  - İngilizede 3E denilen (entertainment, exciting, education) eğlence-heycan-eğitim isteklerinin artması sonucunda dağlar ve yaylaların doğa sporları, kamp kurma açısından uygunluğu.
3. Bergama'da arz ve talep özellikleri dışında, kırsal turizmin;
    - yerli halk için gelir veya ek gelir sağlama,
    - kadının ekonomik yaşama katılması,
    - iç göçü önlemesi,

- kentli ve köylüler arasındaki ilişkileri güçlendirmesi,
- geleneksel kültürün korunmasını sağlaması gibi nedenler kırsal kalkınmada kırsal turizme önemli görevler yüklemektedir.

Bergama'nın kırsal turizm potansiyelinde arz çekicilikleri son derece zengin, doğal ve kültürel değerlerinin rekabet düzeyi yüksektir. Potansiyeli tamamlayan talep ve pazar yönleri ise zayıftır. Bu yüzden ilçenin kırsal turizm potansiyelini tüm yönleriyle saptayıp, ondan sonra doğru yerlerde kırsal turizm geliştirilmeli ve gereklerine uygun biçimde yönetilmelidir.

Bergama'nın en önemli şanslarından biri, kırsal turizmle entegre olabilecek birçok turizm türünün aynı kırsal ortamı paylaşabilmesidir. Kırsal turizm, kültür turizmi ve termal turizm çok yerde birbirine eşlik edebilir. Önemli olan, kırsal turizmde başlayıp kırsal turizmde bitecek bir kırsal turizm uygulamasında kaliteli bir hizmet sunumu ve özgün etkinliklerin düzenlenmesidir.

Kırsal turizm, kırsal alanlarda ve kırsal yerleşmelerde gerçekleşen bir turizm türü olması nedeniyle, kırsal kalkınma için önemli bir araçtır. Kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan toplumun yerinde, yerel ekonomiyi kullanarak, kalkınmalarına büyük destek verir. Bergama sahip olduğu kırsal özellikleri nedeniyle kırsal kalkınma stratejilerine ihtiyaç duyan ilçelerden biridir. İlçe, köy sayısı ve kırsal nüfusu, elverişli doğal çevre koşulları, tarımsal ürün çeşitliliği, termal kaynakları, tarihsel ve arkeolojik zenginlikleri, kültürel özellikleri, el sanatları dikkate alındığında kırsal kalkınma açısından oldukça şanslıdır. Bu nedenle öncelikle kırsal özelliklerini yaşatmak, tarımı geliştirmek, korumak zorundadır. Her şeyi bir tarafa bırakarak sadece kırsal turizme odaklanmak gibi bir yanılsamaya düşmemelidir. Aksi takdirde kırsal turizmdeki hatalar kırsal turizmde de tekrarlanır ve geri dönüşü olmayan kullanımlar Bergama'da kırsal turizmi başlamadan bitirir. Bu nedenle kırsal kalkınmaya ilişkin stratejilerin belirlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Strateji 1: Tarımsal ürün çeşitliliğini korumak, tarımı ve hayvancılığı geliştirmek, bu ürünlere coğrafi işaret almak,

Strateji 2: Geleneksel yaşam biçimini-kültürü korumak,

Strateji 3: Köyler arasında ürün çeşidine, el sanatlarına ve benzeri konulara göre uzmanlaşmak, işbölümü yapmak,

Strateji 4: Farklı doğal ve kültürel özelliklerden yararlanarak birleşik turistik ürünler oluşturmak,

Strateji 5: Kırsal kalkınma-tarım-turizm-kırsal turizm konusunda eğitimler vermek,

Strateji 6: Kırsal kalkınmayı ve kırsal turizmi sürdürülebilir kılmak örgütlenmek, ulusal ve uluslararası işbirliklerine gitmek.

Sonuç ve öneriler

Kırsal turizmin gelişebilmesi için köylerin coğrafi konumu ve kuruluş yeri uygunluğu, doğal güzelliklerin, tarihsel, kültürel çekiciliklerin varlığı ve korunmuş olması, altyapı yeterliliği, konaklama olanakları, kırsal-geleneksel üretim biçimlerinin varlığı ve turiste sunumu, yerel halkın turizm için gönüllü olması önde gelen koşullardır. Kırsal turizmi geliştirme politikasının; potansiyel saptama-yerel halkın eğilimini belirleme ile başladığını, ardından yerel halkla turisti karşılaştırmak, sorumluları harekete geçirmek olduğunun hatırlanılması gerekmektedir.

Bergama'da Antik kültürü ziyaret etmeye yönelik kültürel turizm yerel kültürle bütünleştirilerek geçmişle köprünün kurulması ilçe turizmi açısından önem taşımaktadır. Çünkü kırsal turizmde yerel kültüre olan merak ve buna ilişkin deneyim kazanma gittikçe önem kazanmaktadır. Sözelimi, geleneksel sporlar (deve güreşi, boğa güreşi, cirit oyunları) el sanatları, halk müziği, halk dansları gibi diğer kültürel değerler, herkesin ilgisini çekebilecek müzik, oyun, festival, şenlik, yarışma gibi organizasyonlar ile tarihi ören yerlerine yapılacak geziler, halkın bilgi, beceri ve yeteneklerini sergileyebilecekleri programlar turistik aktiviteler arasında ilgi çekici bulunmaktadır. Bergama ilçesi ve kurları bu açıdan oldukça şanslıdır ancak bu zenginlikleri, çeşitlilikleri kullanacak, turistik ürüne dönüştürecek yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Konuya ilişkin öneriler sunmak mümkündür:

Bergama kırlarında yöresel konaklama tesisleri geliştirilmeli, köylerde konaklama basit, sade ve temiz olmalı, konaklamada köy evleri öncelikli olarak tercih edilmeli, nasıl düzenlemeler yapılacağı yöre insanına anlatılmalı.

Bergama köyleri geleneksel yapıları ve ürünleri doğrultusunda turizm geliştirmelidir. Sözelimi; hayvansal ürünler, zeytin ve zeytinyağı, fıstık, üzüm, dokumacılık vb. ile ünlenmiş köylere bir kimlik kazandırılarak turizm sokulabilir. Günümüzde turizm bilincine sahip girişimciler aracılığı ile gelen turistlere köylerde öğle yemeği verilmeye başlaması sevindiricidir. Ancak yeterli değildir.

Kırsal çevrede bisiklet turları, yürüyüş, atla gezinti, tarihsel ve kültürel yerlere ziyaret, yerel şenlikleri izleme, kaplıcaları ziyaret gibi eğlence ve heyecana yönelik aktiviteler düzenlenmelidir. Özellikle gençlere yönelik bu düzenlemeler gençlik turizmi-kampları açısından avantaj sağlar. Bu tür etkinlikler gençlerin yanı sıra kültüre-doğaya-termale meraklı olan üçüncü yaş grubu turistleri de çekecektir.

Yerel kültürün tüm özelliklerini yansıtan Kozak ve Yunt dağı çevresi kırsal turizm için ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kozak dokumalarının, halı, kilim, heybe, seccade, çorap, çuval, ekmek torbası gibi çeşitleri bulunmaktadır. Halı ve kilimlerdeki dokuma şekilleri, boyama teknikleri, desenleri, biçimleri dokumaların antika değer kazanmasına neden olmaktadır. Turistlere bu zenginliklerin tanıtılması, belli yerlerde satış reyonlarının açılması, hatta turistik geziler yalnızca görme şeklinde değil turistlerin buradaki yaşamın içine çekilmesi, halı tezgahının

başına oturtulması ilgi çekici olacaktır.

Bergama kırlarında geleneksel olarak yapılan yoğurt, peynir, tereyağı, bulgur, erişte, tarhana, yufka, salça, pekmez gibi geleneksel tatların turistik ürün haline getirilmesi mümkündür.

Ova köylerinde ise tarımsal ürünleri yetiştirilmesine-hasadına yönelik etkinlikler düzenlenebilir. Bergama'nın en önemli tarımsal ürünlerini oluşturan zeytin, çam fıstığı ve üzümün toplanması, işlenmesi turistlerin ilgisini çekebilecek etkinliklerdir. Bu yerel ekonomik ürünleri değerlendirmenin bir yolu da onların yerinde satışının yapılmasıdır. Özellikle fıstık çamı, üzüm ve süt ürünlerinin standart ambalaj ve kalitede markalı ürün satışları olanakları yaratılmalıdır. Ayrıca bu ürünlerden yapılmış yiyeceklerin ve yerel yemeklerin sunulduğu kır lokantaları özellikle yabancı turistlerin en fazla ilgi göstereceği konulardan biridir. Çünkü yöresel yemekler, kırsal turizmin diğer turizm türlerine göre en önemli üstünlüklerinden biridir. Bergama'da bu tür hizmet verebilecek pek çok köy vardır.

Bergama ova köyleri-Dikili-Çandarlı-Midilli mekansal bütünleşmesi ile Dikili termal ve kıyı turizmiyle de turizm türleri arasında bir bütünleşme yaratabilir. Kozak konaklamalarının ilçe bütünündeki mekansal ve turizm türleri açısından bütünleşmesinin yanı sıra, Ayvalık turları-Midilli ile birleştirilmesi dağ-yaylakıy-kültür bütünleşmesi rekabet gücü yüksek bir turistik ürün olarak pazarda yer alabilir.

Dokumalarıyla ünlü Yunt Dağı ve çevresinde dokuma atölyeleri kurularak yerel kültür yaşatılabilir Burada Manisa Yunt dağı köyleri ile işbirliği, Aigai kentiyile bütünleşme olanaklarının araştırılarak bileşik turistik ürün oluşturulabilir. Küçük baş hayvancılık özellikle keçi yetiştiriciliğinin yapıldığı Yunt dağı köylerinin birinde parşömen atölyesi kurularak antik dönemdeki parşömen yapımı-yazımı canlandırılmalıdır. Hatta bu konuda bir festival düzenlenmeli ve parşömene coğrafi işaret alınmalıdır. Mısır'ın papirüsü örnek alınabilir.

Birbirine yakın konumdaki köylerin bir ağ kurarak, birlikte hareket etmesi tercih edilen bir uygulamadır. Sözelimi 3-4 günlük bir rezervasyonla konaklamaya gelen turistlere, geleneksel konut mimarisine sahip köyde konaklama, çevredeki süt ürünlerini işleyen, halı-kilim dokuması yapılan, bağcılığın geliştiği köyleri ziyaret şeklinde köyler arası bir dayanışmayla kırsal turizm yürütülebilir. Kozak köyleri, Yunt köyleri ova köyleri coğrafi bütünlükten yararlanarak bu tür oluşumlara gidebilir.

Bergama'da hem kültürel turizmin hem de kırsal turizmin gelişmesi için Bergama Müzesinin ve ören yerlerinin daha aktif bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Antik dönemin yanı sıra etnografik ürünlerin de sergilendiği Bergama Müzesi ile ören yerlerinde ve kent merkezinde yerel ürünlerin tanıtılması, tadım günlerinin oluşturulması, satışının yapılması kırsal kültüre ilgiyi artıracak, farkındalık yaratacaktır.

Turistler satış mağazalarında yörenin antik ve geleneksel kültürüne ilişkin turistik eşyaları alarak evlerine ve yakınlarına götürmekte ve bir anlamda tanıtıma yardımcı olmakta, gezdikleri, gördükleri yer ile bağlarını koparmamaktadır. Bergama'ya özgü figürlerin seramik yada parşömen üzerine işlenmesi, Bergama bebekleri, takıları, hediyelik eşyalar turistlerin ülkelerine götürerek anlatmaları bakımından önem taşımaktadır.

Uluslararası Bergama Kermesi'nin dış turizme yönelik etkinlikleri içine alan organizasyonlarla yapılması bu kapsamda Bergama kırlarının tanıtılması turizmin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Bu önerilerden de anlaşılacağı gibi Bergama kırlarının çekicilikleri kırsal turizm için yeterlidir. Ancak geceleme olanaklarının sınırlılığı ile oluşturulacak turistik ürünlerin talep, pazar ve rekabet koşullarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Turizmde turistik ürün oluşturulması, bu ürünlerin tanıtılması ve pazarlanması çok önemlidir. Bergama artık sadece turistik çekicilikler ile değil; turistik ürünleri ile uluslararası turizm fuarlarında profesyonel bir şekilde tanıtılmalı, günümüz teknolojisine uygun Web sitesi hazırlanmalı, bu sitede Bergama ve çevresinin turistik çekicilikleri anlatılmalı, turistleri çekecek haberler verilmeli, ilçe turistik etkinliklerle ve turistik ürünlerle tanıtılmalıdır.

Son söz olarak kırsal coğrafyadan yararlanırken doğaya, kültürün özüne ve orijinallğine zarar vermeyen yaklaşımlarda bulunulması gerektiğini, halkın, yerel yöneticilerin, politikacıların bu mirasa ve turizme sahip çıkan, koruyan politikaları benimsemesi gerektiğini yeniden hatırlatmalıyız.

KAYNAKLAR

- Atış,E.-Tanrıvermiş,H.-Işıklı,E.(1999): "Sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve Türkiye tarımı". Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül (125), sy. 14-26.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (2000): AB Turizm Politikası. İş Dünyası, İstihdam ve Gelişme.Ankara. (Ayrıca bak. <http://www.deltur.cec.eu.int/>)
- Butler, R.W. ve Hall, C.M. (1998). "Conclusion: the sustainability of tourism and recreation in rural areas", London.
- Cavaco, C. (1995). Rural tourism: The creation of new tourist spaces. European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring (Ed. by A. Montanari and A.M. Williams): 127-149. West Sussex: by John Wiley & Sons Ltd.
- Clark, J. (1996) : Kalkınmanın Demokratikleşmesi-Gönüllü Kuruluşların Rolü (Çev. Serpil URAL). Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Darkot, B., Tuncel, M. 1978: Ege Bölgesi Coğrafyası. İ.Ü. Yay no: 2365.
- DPT, (2000/a) : VIII. Beşyillik Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bölgesel/>
- DPT, (2000/b): Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/>
- Gülçubuk, B. (2000). "GAP özelinde kırsal kalkınma politikalarının etkinliği". Kırsal Çevre Yılığ 2000. sy. 32-43.
- Emekli, G. (2001): Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-ekonomik Etkileri, Bergama

- Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Emekli, G., (2005) The City Where Local And Universal Culture Meets : Bergama (Pergamon)-Turkey. The Evaluation of Cultural Heritage Through Cultural Tourism. International 8. Cultura Europe. Navarra University. Pamplona, 19-22 October. Spain.
- Emekli, G., (2003). "Bergama Ve Selçuk'un İzmir'in kültürel turizmdeki yeri" Ege Coğrafya Dergisi, Haziran 2003, 39-50,
- Emekli, G., (2003). "Doğa ve yerel kültürün eşsiz uyumu: Kozak (Bergama/İzmir) yaylası ve turistik potansiyeli" 25-28 Haziran 2002'de Kastamonu'da Ulusal Dağlar Yılı Sempozyum Bildiriler Kitabı. Orman Bakanlığı, 241-247, Ankara,
- Eriş, E. (1996): Kozak. Bergama Belediyesi Kültür Yay. No:28. Bergama.
- Sönmez, M., Emekli, G., (2007). "Turizm çekiciliklerinin coğrafi bilgi sistemleri ile değerlendirilmesi: Bergama" Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu, 21-23 Kasım 2007, 332-340, Çeşme
- Emekli, G., Südaş, İ., Soykan, F (2007) "Göç, Kırsal Kalkınma - Kırsal Turizm Ve Türkiye" -Migration, Rural Development- Rural Tourism And Turkey-, Icanas (Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 Ankara.
- Madran, E.1985: "Kuzey Ege'de konut mimarisinin nitelikleri sosyal ve ekonomik değişmelere uyum sağlayacak çağdaş olanakların araştırılması" Ege'de Mimarlık Sempozyumu Bildirileri S: 14-37. İzmir.
- Richards, G. ve Hall, D. (1998). "Tourism and Sustainable Community Development". London.
- Roberts, L. ve Hall, D. (2003)." Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice. CABI Publishing". UK.
- Soykan, F. (1999). "Doğal çevre ve kırsal kültürle bütünleşen bir turizm türü: Kırsal turizm".Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi (Türkçe). Yıl :10, Mart-Haziran, sy.67-75.
- Soykan, F. (2000). "Kırsal turizm ve Avrupa'da kazanılan deneyim". Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi (Türkçe). Yıl :11, Eylül-Aralık, sy. 21-33.
- Soykan, F. (2002). "Kırsal kalkınma-kırsal turizm ilişkisi ve Avrupa'dan iki örnek: Basilicata/İtalya ve Sitia/Yunanistan". Kırsal Çevre Yıllığı 2001, sy.12-33.
- Sözer, A. N. (1990): "Kozak yaylacılığı üzerine bazı gözlemler ve notlar" Ege Coğrafya Dergisi 5. S:1-9. İzmir.
- Tuncel, M., (1967): 'Bakırçay yöresinde köy tipleri' İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt: 8. Sayı: 16. S: 133-136. İstanbul.

Çevre
Environment

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Doğal ve Kültürel Mirasımız - “Bergama”

Burcu Grsoy
Tuğçe Kalkan
Nurdan Erdoğan
mit Erdem

Abstract

The city of Bergama which includes many traces from the history of human places in the Bakırçay Pit of Aegean Region. Bergama that is known one of the oldest settlement (Pergamon antique name) hosted for important civilization since before the history; so it has rich cultural heritage by combining culture of each civilization to its own culture

The city is one of the important places in Turkey and in the world because of containing the heritage of human as the first Asian library, the first big hospital (Asklepion), the first theatre city.

Besides the cultural heritage, Bergama has important natural heritage which is not ignored. It is one of the most advanced district of İzmir in terms of agricultural product. The city is rich for hot springs and water sources. Generally, it has climate of Aegean. Region. The features that we indicate are reasons for choosing Bergama by civilization as settlement place.

Therefore in this study, it is carried out changing period of environmental richness of Bergama that includes cultural and natural heritage. Finally in this context; it is intended to increase of interest of the world, to redetermine environmental values and announce to public. The another aim of this study is sharing both natural and cultural heritage with whole

Ege

people in the world for contributing to our country's tourism and public of Bergama.

Keywords: Bergama, Natural Heritage, Cultural Heritage

Öz

İnsanlık tarihinden pek çok izler taşıyan Bergama şehri, Ege Bölgesi'nin Bakırçay Çukuru içinde yer almaktadır. En eski yerleşim yerlerinden biri olarak bilinen Bergama (antik adıyla Pergamon), tarih öncesinden itibaren önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve böylece her uygarlığın kültürünü, kendi kültürüyle birleştirerek bugünkü zengin kültürel mirasına kavuşmuştur.

İnsanlık tarihine katmış olduğu ilk Asya kütüphanesi, ilk büyük hastane (Aslepion), ilk tiyatro kenti gibi mirasları içinde bulundurarak Türkiye'de ve dünyada önemli turizm ve kültür kentleri arasına girmiştir.

Bergama sahip olduğu bu kültürel mirasın yanında gözardı edilmeyecek önemli doğal güzelliklere sahiptir. İzmir'in tarımsal ürün bakımından en gelişmiş ilçelerindendir. Doğal kaplıca suları ve su kaynakları yönünden de zengindir. Genel anlamda Ege Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşır. Belirttiğimiz bu özellikler Bergama'nın uygarlıklar tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesinin en önemli nedenlerindendir.

Bu çalışmada da bu yüzden, Bergama kentinin kültürel ve doğal mirası kapsayan çevresel zenginliklerinin dünden bugüne değişim süreci ele alınmaya çalışılmıştır. Sonuçta bu kapsamda dünyanın ilgisinin arttırılması çevre değerlerinin yeniden belirlenmesi ve kamuya duyurulması amaçlanmaktadır. Gerek doğal gerek kültürel dokunun dünya insanlarıyla paylaşılarak ülkemiz turizmine ve Bergama halkına katkı konulabilmesi, bu çalışmanın ayrı bir amacını oluşturmaktadır.

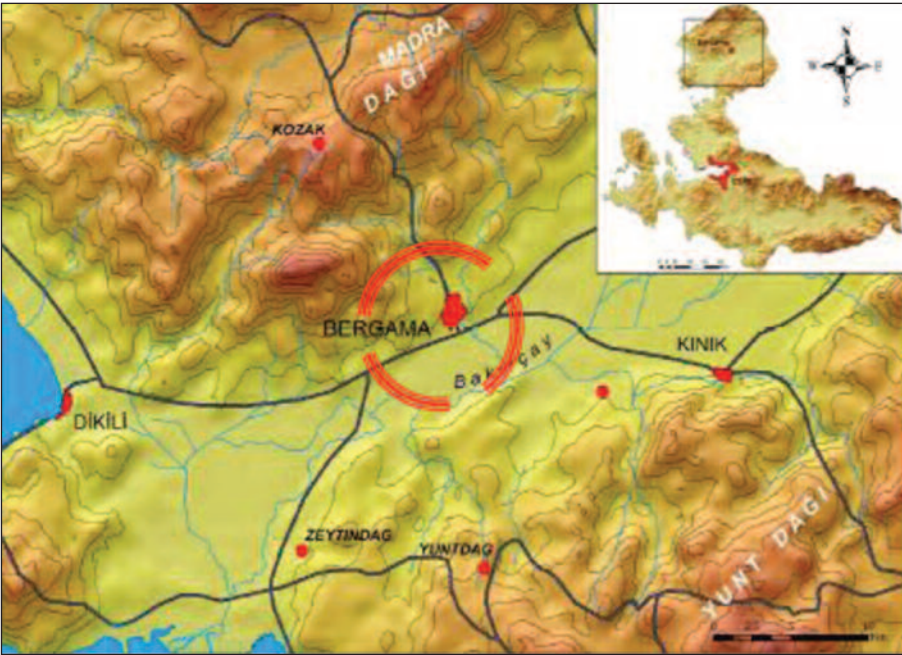
Anahtar kelimeler: Bergama, Doğal Miras, Kültürel Miras

Giriş

Doğal ve kültürel kaynak değerleri bir bölge veya ülkenin en önemli zenginlikleri olup insan yaşamı, bugünü ve geleceği için vazgeçilmez öğeleridir. Ülkemiz, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan üç tarafı denizlerle kaplı coğrafik bir konuma sahip olması ve yüzyıllardan bu yana birçok uygarlığı barındırması açısından, hem doğal hem de kültürel kaynak değerleri bakımından önemli bir gizilgüce sahiptir, (Şengür, 2010).

Uygarlık Tarihi'nin en eski yerleşim yerlerinden biri olarak öne çıkan Bergama, Ege Bölgesinin kuzey-batısında, 1.688 km² alanda Bakırçay Havzası'nın bereketli toprakları üzerine kurulmuştur (Sönmez, 2008). Kuzeyindeki Madra Dağı'nın eteğine yaslanmış üç milyondan fazla fıstık çamı (Pinus Pinea) ağacıyla önemli bir yer tutan, Kozak Yaylası Bergama'nın doğal yapısının önemini ülkemiz sınırlarından dünyaya taşımaktadır.

1996 yılında Prof Dr. Ümit ERDEM tarafından da belirtildiği gibi Tarih, Tarım, Turizm ve Termal dörtlüsünden oluşan dört T olarak adlandırılan Bergama kenti tarihte ilkleri yaşatan bir kenttir. Bilindiği gibi Bergama ilk adı olan Pergamos'u da Prens Pergamon'dan almıştır. Bergama Akaklar ve Truvalıların dolayısıyla Avrupa emperyalizminin ilk savaşlarının da şahidi olan önemli kentlerdendir. M.Ö 283 yılında kendi adına krallık kurulmuş olan Bergama, Bergama krallığı olarak Trakyadan Kızılıрмаğa uzanan bir alanda 150 yıl hüküm sürmüştür. Unutulmamalıdır ki Bergama Tanrı Zeus'un İda Dağları'ndan uzanan bir elidir de. Antik çağda Bergama denince akla gelen en önemli olgu, sağlıktır. Çünkü sarımsak denilen antioksidan bağışıklık iksiri bitki ilk Bergama'da tıbbi olarak anılmış ve ilk müzikle psikolojik tedavide Bergama'da ortaya konulmuştur. Tarihi boyunca Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Bergama Cumhuriyet Türkiye'sinde de demokrasi adımının atıldığı en önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Şekil 1: Bergama'nın Konumu (Location of Bergama) (Sönmez, 2008)

Kültürel yapı olarak ele alındığında ise antik çağdan kalan ören yerleri başta olmak üzere kağıdın ilk başlangıcı olan parşömen yapımı, Asya Kitaplığı, eğitim ve ilk ahşap sahneli tiyatro gibi pek çok önemli olgu karşımıza çıkmaktadır. İlk Batı-Türkçe grameri de unutulmamalıdır. Bergama zengin bir kenttir. M.Ö 5. yy' da ilk paranın basılması özellikle Anadolu'daki krallık ve kavimlerin gözünü Bergama'ya döndürmüştür. Bugün de altın arayıcılarının özellikle Bergama'ya gözlerini dikmelerinin, belki de bu kapsamda genetiksel bir durumu vardır.

Bu yüzden üretilen bu çalışmada, Bergama'nın bugünkü miras kalan doğal ve kültürel yapısı irdelenmeye çalışılmış önemi ve değeri üzerinde durulmuş, Dünya mirası sözleşmesi kapsamında Bergama'nın yeri değerlendirilmiştir.

Doğal ve Kültürel Miras Olarak Bergama Genelinde İrdelemeler

Araştırma Alanının Konumu

Bergama İzmir iline bağlı bir ilçe olup 39 07' kuzey enleminde 27 12' doğu boylamında yer almaktadır.

Bergama'nın Doğal Yapısı

Bergama'nın kendine has özelliği ile Kozak yöresi ön plana çıkmaktadır. Yörenin doğal bitki örtüsü özelliğine baktığımızda; fıstık çamı (*Pinus pinea*) yaygın olarak bulunmaktadır. Türk mutfağında kullanılan "çam fıstığı" bu ağacın tohumlarıdır. (<http://www.turkiyenincani.org>). Kuzeyde ve güneyde kızılçamlar (*Pinus brutia*) yer almaktadır. 1000 m'nin üzerinde karaçamlar (*Pinus nigra*) görülmektedir. Yöredeki fıstık çamı topluluğu ülkemizdeki en geniş yayla alanına sahiptir (Çetin, 2003). Bunda en önemli faktör iklim koşulları ile yörenin granit kumlarıyla kaplı olmasıdır. Bergama-Ovacık yöresi, fauna ve flora yönünden çok zengin olup BERN SÖZLEŞMESİ ile koruma altına alınması gereken fauna ve flora türleri belirlenmiştir. (<http://www.jmo.org.tr>)

Bergama, Edremit Ovası ile Bakırçay vadisi arasındaki granitik Madra-Kozak kütlesini, çevresini, neojen gölcükleri, lav ve tüflerle kuşatılmış olan ve Kuzey Ege Alt Bölgesini oluşturan geniş bir coğrafi birim üzerinde yer almaktadır. Kozak bölgesi granitlerden meydana gelmiştir. Bunlar Madra'nın batısından Ahmetler Köyü'ne doğru yaklaşık 15 km'lik bir alanı kaplar.

Bergama'nın Kültürel Yapısı

2005 yılı itibariyle Bergama'daki genel arazi dağılımına baktığımızda, orman arazilerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Özellikle Kozak yaylası bu konuda ön plandadır. Buradaki fıstık çamları yöre halkı için önemli bir geçim kaynağı oluşturmaktadır. Son yıllarda tarım arazilerinin payında bir azalma olsa da, hala önemli bir alanı kapladığı görülmektedir. Bergama İlçe Tarım Müdürlüğü'nden alınan verilere göre, tütün, buğday, pamuk, zeytin ve üzüm en önemli tarım ürünleri arasında yer almaktadır. (Sönmez, 2008)

Bergama ve çevresinde değişik hastalıklara iyi gelen, çamurlu özellikte kaplıcalar, su kaplıcaları, şifalı içmeler bulunmaktadır. İzmir ili 2004 Yılı Çevre Durum Raporu'nda Bergama'da yer alan önemli ılıcalar; Paşa Ilıcası, Geyiklidağ Ilıcası, Güzellik Ilıcası, Mahmudiye Ilıcası ve Dereköy Ilıcası'dır.

Bergama Anadolu'daki zengin kültürlerden etkilenmiş ve Helenistik, Roma, Bizans, Karesi Beyliği, Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nin izlerini taşıyan arkeolojik ve kentsel nitelik olarak değerlendirilebilecek yapılar Bergama'nın önemli simgeleri olmuştur. Bu kapsamda Bergama'nın önemli kültürel kalıntılarını, 1972 yılı kazılarını yöneten Wolfgang Radt bazı başlıklar altında toplamıştır:

- **Kaletepesi (Akropolis)**

Bergama heykeltıraşlığının en yüksek sanatını gösteren tanrılar tanrısı Zeus adına inşa edilmiş ve nefis kabartmalarla süslü Zeus Tapınağı'nın kalıntıları, Bergama kentinin iki agorası ve parşömeni icat eden Bergamalılardan bu kağıtlar üzerine yazdıkları 200.000 tomardan oluşan eserleri korudukları kitaplığın kalıntıları burada yer almaktadır. Aynı zamanda Kızıl Avlu (Serapis Mabedi-Kızıl

Şekil 2: Bergama'nın en eski yerleşim yerlerinden Akropol (Akropol, one of the oldest settlement of Bergama) (bergama.tripod.com/tarih/akropol/akropol)

Kilise) MS. II. Yüzyılda Roma döneminde Mısır Tanrularından Serapis (Osiris) adına yapılmıştır. Yapının üzerindeki mermer kaplamaları dökülmüş ve kırmızı tuğlalar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle halk Kızıl Avlu, Kızıl Kilise adı vermiştir.

- **Asklepion**

Bergama Asklepion'u M.Ö 4.yy'da kurulmuştur. Asklepion, Tıp tanrısı Asklepion adına yapılmıştır. Burası çağın en önemli tıp merkezlerinden birisiydi. Kentin kapısı üzerinde " Buraya Ölüm Giremez" yazısı bulunmaktadır. Alt katında hastaların rüya ve telkin ile tedavi edildiği, üst katında da hastalara güneş ve su banyolarının tatbik olunduğu Telesferos Tapınağı 5000 kişilik tiyatro amfisi, şifalı su ve çamur banyoları bulunmaktadır.

- **Antik Mezarlar**

Bergama'nın çıkış yerinde Helenistik ve Roma devirlerine ait Tümülüsler

Şekil 3: Asklepion'dan bir görünüm (A view of Asklepion) (kitap.cumhuriyet.com.tr)

görülmektedir. Yığma Tepe Tümülüsü, Maltepe Tümülüsü ve Tavşan Tepe Tümülüsü en çok bilinenler arasındadır. Tavşan Tepe Tümülüsü etrafı III. Derece arkeolojik sit alanıdır.

- **Allianoi**

İzmir ili, Bergama ilçesi sınırları içinde, Bergama-İvrindi karayolunun 18. km.'si, Bergama'nın kuzeydoğusunda, Yortanlı Barajı gölet alanının tam ortasında, Paşa İllcası Mevkii'nde yer alan antik bir yerleşmedir. Antik yazarlardan P.Aelius Aristides'in "Hieroi Logoi" (Kutsal Anlatılar) adlı eserinde, Allianoi olarak bahsi geçen sağlık merkezinin burası olduğu düşünülmektedir. Bu antik kaynak haricinde henüz, antik yazarlarda veya epigrafik buluntularda, Allianoi hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır. Allianoi, "Sağlık Tanrısı Asklepiyon'un yurdu" olarak bilinmektedir. Prehistorik, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde kullanılan ve 45 derece sıcaklığında kültürlü su çıkan bu şifa merkez, yıllarca hidroterapi merkezi olarak hizmet vermiştir (Kaplıca suyunun 45-47 °C arasında sıcaklıkta olduğu, romatizmal hastalıklara ve kadın hastalıklarına iyi geldiği bilinmektedir).

Bergama'nın Demografik Yapısı

Tablo 1: İzmir ve Bergama'nın 2008 yılı nüfus verileri

(Population data of İzmir and Bergama in 2008)

Kaynak:(www.bergama.bel.tr)

	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Belde ve Köy Nüfusu
İZMİR	3.795.978	3.450.537	345.411
BERGAMA	100.671	57.947	42.724

Bergama ilçesi yüzölçümü bakımından İzmir'in 3. büyük ilçesidir. 114 köyü ve 5 belediyesi vardır.

Metodoloji

Bu çalışmada Bergama hakkındaki tüm literatür bilgilerine ulaşılarak değerlendirilmelerde bulunulmuş ve bugünkü durum çevre dokusu kriterlerine göre irdelenmiştir. Bu kapsamda UNESCO doğal ve kültürel miras kriterleri hakkındaki kriterler öncelikli olarak ele alınarak Bergama'nın dünya mirası olarak değerlendirilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Bergama ve UNESCO Doğal ve Kültürel Miras Kriterleri

Bu kapsamda konu ele alındığında, 'Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi'nde yer alan 6 adeti kültürel, 4 adeti de doğal içeriğe sahip 10 kritere göre Bergama değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır;

- İnsan yaratıcılığı ile ortaya konulmuş başyapıt olması,

Şekil 4: Paşa Ilıcası olarak bilinen Allianoi (Allianoi, known as Paşa Health Spa)
(www.elmundo.es/elmundo/2011/01/10/cultura/)

- İnsani değerlerdeki önemli değişimleri gösteren, bir zaman aralığı üzerinde ya da dünyadaki kültürel alanlar içerisinde, mimari ya da teknoloji, güzel sanatlar, şehir planlama ya da peyzaj planlama ve tasarım alanlarındaki gelişmeleri gösteriyor olmalı,
- Yaşamakta olan ya da yok olmuş benzersiz bir uygarlığın ya da kültürel geleneklerin en mükemmel örneği olmalı,
- İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünü anlatan, mimari ya da teknolojik bir etkinin tipik ve olağanüstü bir örneği olmalı,
- Bir kültürün temsilcisi olan geleneksel insan yerleşimleri, alan kullanımları, kıyı kullanımları ya da özellikle geri dönüşü olmayan etkilerin altında zayıf kalmış insan-çevre etkileşimleri
- Doğrudan ya da dolaylı olarak olaylar, yaşayan gelenekler, fikirler ya da inançlar, sanatsal ve edebi eserler ile ilişkilendirilebilen evrensel öneme sahip değerler olmalı,
- Olağanüstü doğal olayları, estetik ve doğal güzellikleri ile öne çıkmış önemli alanları içeriyor olmalı
- Dünya tarihinin ana evrelerini, alan formları ya da önemli jeomorfik, fizyografik özelliklerin gelişimindeki önemli jeolojik süreçleri temsil eden çarpıcı örnekler içermeli,
- Evrim boyunca gelişen önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri, karasal, tatlı su,

kıyı ve deniz ekosistemi, bitki ve hayvan topluluklarındaki gelişmeleri temsil eden çarpıcı örnekler içermeli,

- Bilim ve koruma açısından gerekli, Biyolojik çeşitlilik içinde korunan önemli habitatları, tehlike altındaki türleri içeriyor olmalı,

şeklinde belirlenen bu kriterler çerçevesinde Bergama'nın UNESCO kapsamında Dünya Doğal ve Kültürel Mirası olduğu tescillenmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır (<http://whc.unesco.org/>).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yukarıda belirlenen kriterler ve görüşler kapsamında Bergama değerlendirildiğinde, Bergama dünya miras listesinde yer alabilecek bir durumdur. Ama bunun için envanter bilgi sistemi geliştirilmek durumundadır. Bu yüzden alan kullanım kararları üzerinde ilgili araştırmalar yapılmalı ve Bergama için, özgün bir "Çevre Yönetim Planı" oluşturulmalıdır.

Bergama'nın sahip olduğu hidrografiya, vejetasyon, iklim, topografiya ve çeşitli doğal zenginlikleri, yöre üzerinde yaşam sürmüş uygarlıkların bıraktıkları kültürel zenginlikler bu bölgenin değerine değer katmakta ve geleceğe korunarak aktarılması gereken bir alan olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bölgede jeomorfolojik özelliklerin yanı sıra buradaki bazı jeolojik unsurlar da turizm üzerinde etkili olmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu eski ve yeni maden alanları sadece orada çıkarılan maden ve minerallerin ekonomik değeri ile kullanılmaz, ayrıca bu alanlardan jeolojik, arkeolojik, tarihsel, kültürel ve doğal güzellikler gibi özelliklerle farklı açılardan turizmde kullanılabilir ekonomik değere dönüştürülebilir (Sönmez, 2008).

Görüldüğü gibi Bergama kenti doğal ve kültürel varlıklarıyla UNESCO Dünya Mirasına en uygun kentlerimizden biridir. Ve bu kent doğal ve kültürel değerleriyle kendi halkına yetecek kadar önemli girdilere sahiptir. Tarım, turizm, tarih ve termal kapsamında milyarlar kent halkına girdi olarak gelmektedir. Ayrıca önemle belirtilmelidir ki bu çerçeve içinde Bergama kenti demografik yapısıyla eğitim önderlerinden biri olarak görülmelidir. Böyle düşünüldüğünde merkezi ve yerel yönetimlerin plan kararlarını Bergama özelinde özgün ekosistemlere uygun olarak almaları zorunluluğu gerek Avrupa birliği kapsamında gerekse UNESCO kapsamında özgün bir biçimde değerlendirilmek zorunluluğundadır. Günümüzde madencilik yasaları, zeytin yasasına ilişkin yönetmelikler gibi Bakırçay yöresinin temel kaynaklarını oluşturan varlıklar hakkında arkadan dolanmalarla ortaya konulmaya çalışılan yasa ve yönetmeliklerin yeniden değerlendirilmek zorunluluğu vardır. Avrupa birliği eşiğinde bulunan ülkemiz Bergama özelinde bu tür yaklaşımlarla çağdaş bir gelişiminde öncülüğünü ortaya koymuş olacaktır.

O halde merkezi ve yerel yönetimlerin uluslar arası sözleşmelerle imza altına aldığı özellikle Bergama kenti türü hassas ekosistemler de çok uzmanlı multidisi-

pliner en önemlisi de yerel halkın katılımcılığında sonuçlara gitme zorunluluğu uluslar arası ölçekte önemle üzerinde durulması gerekli bir gerçektir.

Kaynaklar

- Bergama Belediyesi, "Kültür Miraslarımız", <http://www.bergama.bel.tr/IcerikListeler.aspx?kd=59>, (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2011).
- Can, B., " Altın ama önce 'İnsan ve Çevre'", http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/acbf64b8a464fa1_ek.pdf?dergi=HABER+B%DCLTEN%DD, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2011),
- Çetin, T., 2003, Doğal Ortam-Ekonomik Faaliyet İlişkisine Bir Örnek: Kozak Yöresi (Bergama), G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1 (2003) 23-46.
- (Çev., Doğan F., Erdem Ü., Henden E., Onoğur E., Öztürk M., Türkan İ., Nurlu E. Ve Sunlu U.), Çevre Bilimi Sürdürülebilir Dünya, E.Ü. Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No:1, İzmir, 498s,
- Erdem, Ü., 1996, Siyanürlü Altında Son Durum Paneli, Bergama Belediyesi ve Çevre Derneği, Sözlü Sunum, Bergama, İzmir
- Eriş, E., 1979, Bergama Uygurluk Tarihi, İzmir, 384s
- Güner, S., 1989, İzmir, Cem Ofset, İzmir, 399s,
- İzmir Ticaret Odası, 2007, İzmir İli İlçelerinin Ekonomik Profili ve Alternatif Yatırım Olanakları, İzmir, 1011s,
- Ökeren, M.H., 1955, Bergama Sevgisi, Anıl Matbaası, İstanbul, 52s,
- Radt, W., 1984, Bergama, Apa Ofset, İstanbul, 34s,
- Sönmez, M., 2008, WEB Tabanlı CBS ile Bergama'nın Turizm Coğrafyasında Kültürel Miras Değerlendirmesi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, 147s, (Yüksek Lisans Tezi).
- Şengür, Ş., 2010, UNESCO Ölçütleri (Kriterleri) Kapsamında Kazdağları'nın Dünya Mirası Olarak Değerlendirilmesi Üzerine Araştırmalar, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Bilimleri Anabilim Dalı, 78s, (Yüksek Lisans Tezi)
- UNESCO, (<http://whc.unesco.org/>). (Erişim Tarihi, 02.03.2011)
- WWF, 2010, "101 Odak Tür", <http://www.turkiyenincani.org/101-odak-tur.html>, (Erişim Tarihi: 10.03.2011),

Küresel Sosyal Bir Hareketin Aktivistleri: Bergama Köylü Hareketi

*Activists of a Global Social Movement: Bergama
Peasant Movement*

Dr. Füsün Kökalan Çımrın

ABSTRACT

Bergama peasant movement, which emerged in the early 1990s, nearly coinciding with the time when global social movements were initially witnessed all around the world, has a significant importance in terms of the history of the social movements in Turkey and their current standing.

Considering the appearances, organizational structures, continuity and particularly the nature of the activists of the social movements in our country, renders the distinctness of the Bergama movement self-revealing. Consequently, trying to exhibit the extent to which the seemingly local movement is among the type of movements we acknowledge as global social movements, by making an evaluation on the activists of the movement and the organizational structures of such movements, constitutes the main axis of this study.

In this study, which takes off from such consideration, deriving a proper terminology within the scope of the definitions of the terms "actor", "activist" and "agitator", pronounced in social movement studies, as a first step, and then from this conceptualization conducting an analysis on the nature of the activists of the Bergama peasant movement has been taken as basis.

DEU., İzmir Meslek Yüksek Okulu, İktisadi ve İdari Programlar, fusun.kokalan@deu.edu.tr

Key Words; Social Movements, Global Social Movements, Activist, Bergama Peasant Movement

ÖZET

1990'lı yılların başında neredeyse küresel sosyal hareketlerin dünyada gözlemlenmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan Bergama köylü hareketi, Türkiye'deki sosyal hareketlerin tarihçesi ve günümüzdeki konumu açısından oldukça büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizdeki sosyal hareketlerin görünümleri, örgütlenme yapıları, süreklilikleri ve özellikle de aktivistlerinin yapısı göz önünde bulundurulduğunda Bergama hareketinin farklılığı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hareketin aktivistlerinin kimler oldukları ve bu hareketlerin örgütlenme yapıları üzerine bir değerlendirme yapılmak suretiyle aslında yerel gibi görünen hareketin ne denli küresel sosyal hareketler (Global Social Movements) olarak kabul ettiğimiz hareket türü içerisinde yer aldığını göstermeye çalışmak, bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Böylesi bir anlayıştan yola çıkan bu çalışmada öncelikle sosyal hareket çalışmaları içerisinde kullanılan "aktör", "aktivist" ve "eylemci" tanımları içerisinde uygun bir terminolojinin geliştirilmesini sağlamak ve bu kavramsallaştırmadan yola çıkarak Bergama köylü hareketindeki aktivistlerin yapısı hakkında bir çözümleme yapmanın temel alınmış olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler; Sosyal Hareketler, Küresel Sosyal Hareketler, Aktivist, Bergama Köylü Hareketi.

SOSYAL HAREKETLER

Sosyal hareketler, toplumların temel değişme dinamikleri olarak, geçmişten günümüze dek tarih sahnesindeki haklı yerlerini almışlardır. Tüm tarihsel süreçler boyunca direniş, başkaldırı, isyan ve sosyal hareketler, toplumsal çatışmanın farklı görünümelerini temsil eden süreçler olarak toplumsal değişmeye hız kazandırmıştır.

19. yüzyılda modern toplumların ve modern bilimlerin gündeme gelmeye başlaması ile birlikte toplumsal çatışmanın görünüm ve meydana gelme süreçlerinde de değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde meydana gelen toplumsal değişmeler sosyal hareketleri de değiştirmiştir. Yüzyılın başına kadar daha çok isyan ve başkaldırı biçiminde örgütlenen toplumsal karşı çıkışlar, bu dönemden sonra örgütlü ve kolektif sosyal hareketlere yerini bırakmıştır. Bu anlamda 19. yüzyılın sosyal hareketlerin ortaya çıkış koşulları bakımından önem-

li sosyal değişimlerin beşiği olduğu söylenebilir. Modern toplumların gündeme geldiği bu dönemde toplumsal yaşamda aynı anda birçok değişimin bir arada gözlemlendiği söylenebilir. Yaşanan değişimlerin başında Avrupada gündeme gelen hızlı nüfus artışı öncelikli bir konuma sahiptir. Çünkü nüfus artışı ile toplumsal örgütlülük arasında sıkı bir ilişki vardır. 1700'lü yılların sonunda Avrupa nüfusu yüz seksen milyon kadarken, bu sayı hızlı bir artışla 1800'lü yılların başında beş yüz yetmiş milyon civarına yükselmiştir. Diğer taraftan büyük ve önemli bir değişim dinamiği olarak bu dönemde artan sanayileşmenin yaygınlık ve hız kazanması, insanların fabrika sistemi içinde uzun ve ağır koşullarda çalışmalarına yol açmıştır. Sanayileşme yolu ile üretimin örgütlenmesi, nüfusun hızlı bir biçimde proleterleşmesine yol açmıştır. Proleterleşme ile birlikte çalışanlar daha çok ücretli emeğe bağımlı olup, üretim araçları üzerindeki denetimden yoksun kalmışlardır. Elbette ki, ortaya çıkan bu durum ile sosyal hareketlerin gerçekleşmesi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Proleterleşme sürecinde yaşanan bu değişim, kolektif eylem ve hareketlerdeki baş aktörlerin/işçilerin yerini alması anlamına gelmektedir. Sanayileşmenin hızla yayılması sonucunda genellikle kırsal alanlarda yaşamlarını sürdüren insanların büyük nüfus kaymaları ile kentlere yönelmesi söz konusu olmuştur. Hızlı kentleşme kentlileşmeyi de beraberinde getirmiştir. Siyasal açıdan bakıldığında ise özellikle yaşanan savaşlar sonucunda 1850'lerden sonra devlet yapılarının oldukça güçlendiği gözlenmektedir. Başlangıçta ordu ve askeri yapıdan sağlanan bu güç, gittikçe ekonomik alt yapı, eğitim, refah gibi alanlarda da devletin egemen olmasının önünü açmıştır. Savaş ve ordu yapılarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Artık paralı askerler yerine, ücretsiz ve zorunlu askerlik uygulamaları başlatılmıştır. Bu dönemde özellikle vergilendirme, askere alma, nüfus kayıtları ve kitlesel eğitimin yaygınlık kazanması ile devletin "sınırlandırma", "denetim" ve "yükümlülük" rollerinin ortaya çıkmış olduğu söylenebilir. Böylece devletin bir güç merkezi olarak yükselmesi ve iktidar sahibi olması onu sosyal hareketler açısından hedef olma konuma getirmiştir. Ayrıca devletin ulusal bir kültür yaratılması uğrunda atılmış olduğu adımlarla, uyruğun yurttaşla dönüştüğü ve kamuoyunun geliştiği söylenebilmektedir. Tüm bu bulgulardan yola çıkarak, Tilly, 18. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın şaşkın bakışları altında Avrupa'nın eşi görülmedik bir sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı ve proleterleşme süreci yaşadığını ve bu değişimlerin de sosyal hareketler alanında önemli farklılaşmalar yarattığını öne sürmektedir (Tilly, 2005; 34-35). Kısaca özetlenecek olursa, meydana gelen bu toplumsal değişimler sonucunda tarihteki ilk kolektif ve örgütlü sosyal hareketlerin 19. yüzyılın örgütlü toplumlarında meydana geldiği söylenebilir.

19. yüzyıldan itibaren gözlenmeye başlayan sosyal hareketlerin kolektif bir kimliğe dayalı, organize olmuş, çatışmacı ve süreklilik arz eden bir yapıya sahip olması, aynı zamanda bu hareketlerin nitelikleri olarak da kabul edilmektedir. Diğer yandan sosyal hareket tanımları yapılırken, bu hareketlerin ya yeni bir toplumsal değişim yaratmayı amaçlaması ya da meydana gelen bir değişimi durdurmak amacı taşıdığı bilinmektedir. Burke çok genel bir ifade ile sosyal

hareketlerin esas itibari ile bir değişme sürecini mi başlattıklarına, yoksa var ve başlamış olan değişmelere tepki mi gösterdiklerine göre iki türünün ayrılmanmasının faydalı olabileceğini belirtmektedir (Burke, 2000; 88). Ancak Burke'ün yapmış olduğu bu sınıflandırmanın nitelik ayrımından çok, bir derece ayrımı olduğu söylenebilir. Tepkisel nitelik taşıma, bir derece ayrımı olarak niteliğin önüne geçmektedir. Sosyal hareketlerin tarihsel aşamalarına bakıldığında da hareketlerin tamamının değişimi yaratmak düşüncesini kendisine bir ideal olarak almadığını görmekteyiz. Sosyal hareketlerin çoğu, toplumda meydana gelen olumsuz bir değişikliğe/duruma dikkat çekerek, meydana gelen değişimi ortadan kaldırmak amacını taşımaktadır. Belki de bu grup sosyal hareketlerin yakın tarihte tanık olduğumuz en iyi örneklerinden birisi Bergama Köylü Hareketidir. Bergamalı köylüler yaşadıkları coğrafyada meydana gelen önemli bir toplumsal değişime karşı harekete geçmişlerdir.

KÜRESEL SOSYAL HAREKETLER

Dünya tarih sahnesinde özellikle son yirmi yılda seslerini duyurmaya çabalayan yeni bir sosyal hareket türünden söz edilebilmektedir. Küresel direniş içindeki grupların tarihleri tek tek araştırıldığında pek çoğunun 1980'ler ile 1990'ların başında inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu tarih Bergama köylü hareketinin ortaya çıkışı ile eş zamanlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada Bergama köylü hareketini, küresel sosyal hareketler ailesi içinde tanımlamamızın ilk ve en önemli gerekçelerinden birisinin saptanmış olduğu söylenebilir. Bergama köylü hareketi ile küresel sosyal hareketlerin tarih sahnesindeki yerlerini almaları arasında bir eş zamanlılık vardır.

1980'lerin ortalarından itibaren dünyanın dört bir yanında yerel ölçekte ve kendi sınırlı dünyalarında mücadeleye başlayan hareketlerin bugün küresel sosyal hareketler bağlamında içerildiğini görmekteyiz. Ancak genel olarak sembolik bir başlangıç noktası referans gösterilmek istenildiğinde karşımıza iki farklı olay çıkmaktadır. Bunlardan ilki, 1994 yılında Meksika'da gündeme gelen Zapatista ayaklanmasıdır. Chiapas'ta yaşayan yerliler temel sorunlarını neo-liberal politikalar ve küresel meseleler ile birlikte gündeme getiren Zapatistalar, kitleli hareketlerini dünyaya duyurmak ve dünyanın başka bölgelerindeki hareketlerle buluşmak için çeşitli toplantılar düzenlemişlerdir. Küresel sosyal hareketlerin kronolojisinin başlangıç noktasının saptanması açısından dile getirilen ikinci sembolik oluşum, 1997 yılında Jose Bove ve arkadaşlarının genleri dönüştürülmüş Mısır tohumu deposunu tahrip etmesidir.

Dünyanın farklı bölgelerinde yürütülen çeşitli muhalefetlerin bir araya gelmesi ile oluşan küresel sosyal hareketler çok kısa bir süre içinde tarihin en dikkat çekici sosyal hareketlerinden biri olmayı başarmıştır. Bu anlamda da hareketlerin en ayırt edici özelliklerinden biri, farklı mücadele alanları olan sosyal hareketlerin ortak bir mücadele ekseninde bir araya gelmiş olmasıdır. Hareketlerin nitel ve nicel açıdan ivme kazanan bu hızlı büyümesi, akademik ve entelektüel çalış-

maların da ilgisini bu alana kaydırmıştır

Birbirlerinden farklı hatta zıt nitelikler taşıyan sosyal hareketlerin aynı hareket ailesi altında bir araya gelmesini mümkün kılan en önemli araçlardan biri internettir. Küresel dünyanın maddi temelini oluşturan bilgi iletişim teknolojileri ve internet ile birlikte yerel mücadeleler seslerini tüm dünyaya duyurma olanağına kavuşurken, diğer yandan da hareketler arasındaki ortaklığın inşa edilmesine büyük bir katkı sağlanmıştır.

Küresel sosyal hareketler geçmişin sosyal hareketleri ile karşılaştırıldığında da hareketlerin savunduğu ya da ele aldığı temalar açısından da ciddi farklılıkların olduğu söylenebilir. Geçmişte işçi sınıfı ya da ulusal kurtuluş mücadeleleri daha çok ekonomik ve politik temalar üzerinden harekete geçmişlerdir. Yeni sosyal hareketler ise aslında bu duruma bir tepki/karşıtlık olarak kendi mücadelelerini dillendirmişlerdir. Dolayısıyla da yeni sosyal hareketler tarafından işçi sınıfı ya da ulusal kurtuluş mücadeleleri tarafından ifade edilmeyen ya da ikinci planda tutulan sorunlar (kadın hakları, savaş, homofobi, nükleer silahlar vb.) dile getirilmeye başlanmıştır. Yeni sosyal hareketlerin temaları, eski sosyal hareketler açısından daima “devrim” den sonraki bir mesele olarak kurgulanmıştır. Oysa küresel sosyal hareketlerin eski hareketlerden temel farklılığı, nükleer silahlanma, genetiği değiştirilmiş ürünler, çevre, homofobi, gibi temaları, ana sorun olarak kabul edilen neo-liberal politikalarla bağlantılı bir şekilde ele almasıdır. Ortaya çıkan bu oluşum neticesinde sosyal hareketlerin temalarının çeşitliliğinden, kapsayıcılığın ve dünyada dokunmadık, ele almadık sorun bırakmadığından söz edilebilir. Bugün küresel sosyal hareketlerin temaları açıklanmaya çalışılsa, hareketler tarafından ele alınan tüm temaların ifade edilmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Dünyadaki tüm konular ve sorunlar hareketlerin temaları arasında yer alabilmektedir. Çünkü bugün küresel sistem, insan yaşamlarında öylesine büyük ve yaygın tahribatlar açmıştır ki, sosyal hareketlerin de temaları sınırsız ve sonsuz bir hal almıştır.

Eski sosyal hareketler genellikle devlet ya da diğer iktidar biçimlerine karşı mücadele etmişlerdir. Oysa küresel sosyal hareketler bugün hem IMF ve DB politikalarına hem Çok Uluslu şirketlere hem de neo-liberal politikalara karşı mücadele etmektedirler. İşte yakın geçmişte mobilize olan Bergama Köylü Hareketi de bunun en iyi örneklerinden birisidir. Ovacık ve Narlıca’da yaşayan köylüler toprakları üzerinde altın arama faaliyetlerine başlayan çok uluslu bir şirkete karşı mücadele etmeye etmişlerdir. Burada köylülerin ne devlet iktidarını ele geçirmek gibi devrimci bir amaçları ne de kültürel bir karşı çıkışları vardır. Bergama köylülerin temel amacı, yaşam haklarını koruma ve sürdürmektir. Taşkın’ın da ifade ettiği üzere “Bergama halkının siyanürlü altına karşı sürdürdüğü mücadele bir çevre hareketi ve ya bir çevre savaşımından çok bir yaşam kavgasıdır (Taşkın, 1998; 121). Zaten altın arama faaliyetleri başladığında ve köylüler henüz siyanür konusunda bilgi sahibi değilken, herhangi bir karşı çıkış yaşanmamıştır. Hatta çocuklarına bir iş kapısı çıkma düşüncesi ile köylüler madencileri büyük bir konukseverlikle karşılamışlardır. Köylülerinde ifade ettiği

üzere siyanürün kendilerine ve ürettikleri ürünlere zarar vereceğini öğrendikleri zaman kendi yaşam haklarını sürdürmek için bir mücadeleye girmişlerdir.¹ Dolayısıyla buradaki köylülerin ana teması ne politika, ne kültür ne de doğrudan çevre tahribatıdır. Buradaki asıl mesele hayatlarını sürdürmek ile ilgili bir yaşam mücadelesidir. Ancak böylesi geniş ve sürekliliği olan bir toplumsal hareket, salt yaşam hakkı üzerinden mobilize olmamış, beraberinde çevre korunması ve anti-emperyalizm mücadelesi de sürdürmüştür (Özen, 2009). Çünkü söz konusu olan ve karşı çıkılan şirket küresel dünyanın dinamiklerinden biri olan çok uluslu bir şirket olunca, mücadelenin böylesi biçimlenmesi de kaçınılmaz olmuştur. İşte burada ortaya çıkan özellik, bizim Bergama köylü hareketini küresel sosyal hareketler ailesi içinde değerlendirmemizi bir kez daha mümkün kılmaktadır. Çünkü küresel sosyal hareketlerin en büyük özelliklerinden birisi, farklı konu ve mücadele alanlarının bir arada ve birlikte yürütmesidir. Küresel sosyal hareketlerin bu özelliğine yine Bergama hareketinden birçok örnek vermek mümkündür. Mesela ABD'nin Irak işgali öncesinde duruşma için Ankara'ya giden köylüler mahkemenin girişinde üstünde "savaştan utanıyık" yazılı bir pankart açmışlardır (Reinart, 2003; 181-182). Böylece Bergama Köylülerinin yalnızca kendilerini ilgilendiren sorun ve temalarla ilgilenmediğini zamanla tüm dünyayı ilgilendiren sorunlara karşı da bir bilinç geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Ortaya çıkan bu tablo, küresel sosyal hareketlerin en büyük özelliklerinden birisidir. Aktivistlerin yalnızca kendilerini ilgilendiren konularla değil, tüm dünyayı etkileyen sorunlarla da mücadele etme girişiminde buldukları gözlenmiştir.

KÜRESEL SOSYAL HAREKETİN AKTİVİSTLERİ VE BERGAMA KÖYLÜ HAREKETİ

Küresel sosyal hareketlerin ve Bergama köylü hareketi içinde yer alan aktivistlerin genel olarak kimler oldukları ne nasıl bir profile sahip olduklarını sorgulamadan önce, toplumsal hareket çalışmaları içerisinde yer alan aktör, aktivist ya da eylemci olarak ifade edilen terminalojije bir açıklık getirmek gerekir.

Çağımızın önemli düşünürleri arasında yer alan Touraine'nin sosyal hareketleri tanımla konusunda kullanmış olduğu "siyasal yapı", "genel ortak amaç" ve "muhalifet anlayışı", toplumsal hareket çalışmalarında genel kabul gören bir yaklaşımdır. Ancak "özne" üzerinde yapmış olduğu vurgu, çoğu zaman yeni sosyal hareketler alanındaki kimlik inşası anlayışı ile karıştırılmaktadır. Touraine, demokrasi ve sosyal hareketlerden söz ederken kimliğe dair açıklamalar yapar, ancak onun özne vurgusu bireyin kendi farkında olarak bilinçli olarak eylemde bulunması anlamına gelmektedir. Bu anlamda da Touraine'nin eylem içinde bulunan özneyi "aktör" olarak adlandırdığı hatırlanabilmektedir. Touraine'na göre zaten özne fikri tek başına bir muhaliftir. Bu nedenle de "sosyal hareket olarak özne" (2002; 271) saptaması, onun çözümlemesinin temelinde yer almak-

1 13.03.2011 Ovacık ve Narlıca köylerinde yapılan görüşmeler.

tır. Touraine'nin öznesi, aktördür. Aktör ise sosyal hareketler ve toplumsal ilişkiler içinde belirleyici bir rol üstlenerek kışkırtıcı bir tutum sergilemektedir. Aktörün Dönüşü üzerine yazdığı metinlerinde özne ve sosyal hareketlerin toplumun yeniden inşası açısından ne kadar önem taşıdığına vurgu yapar. Ancak burada Touraine'nin içine düştüğü önemli bir çelişki söz edilebilmektedir. Aktör kelimesi etimolojik olarak sadece verilen rolleri yerine getirilmesi açısından edilgen bir rol atfedilmesi anlamına gelirken, diğer taraftan da belli bir cinsiyet ayrımcılığına vurgu yapmaktadır. Bu çalışma tarafından sosyal hareketler içinde yer alan bireylerin, aktör olarak ifadesi eksik ve yanlış bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma içinde bilinçli bir seçimle sosyal hareketler içinde aktif olarak yer alan bireyleri tanımlamak üzere aktör tanımlaması yerine "aktivist" ya da "eylemci" ifadelerinin kullanılacağına altının çizilmesi gerekir. Eylemci kavramı ise tıpkı, sosyal hareket kavramı gibi yanlış anlaşılmaktadır. Sosyal hareket yalnızca sokakta protesto ya da eylem yapmak olmadığı gibi (Karakaş, 2005; 28) eylemci de mutlak suretle meydanlarda toplumsal karşı çıkışlara dahil olan kişi anlamına gelmez. Eylemci/aktivist, sokakta olduğu kadar, bir sosyal hareketin örgütlenmesi ve sürekliliğinin sağlanması için her türlü zihinsel, fiziksel ve duygusal emek harcayan kişi anlamına gelmektedir.

Küresel sosyal hareketler ve Bergama köylü hareketi açısından açıklığa kavuşturulması gereken ikinci önemli nokta eylem repertuarıdır. Eylemlerin ya da protestoların meydana gelme biçim ve süreçleri de bizlere o toplumsal hareket hakkında önemli ipuçları vermektedir. Şiddet içeren birçok harekete karşın, tarihsel süreçte bugüne kadar pek çok sosyal hareket, toplumsal iyileşmeye yönelik güçlü ve genel bir ahlaki kaygıyı şiddete dayalı olmayan etkin rasyonel reform teknikleriyle iyileştirme ya da değiştirme çabalarıyla gündeme gelmiştir. Toplumsal hareket kavramı dendiğinde bir "karşı çıkış" söz konusu olduğu için mutlak suretle şiddetle bağlantı kurmak alışılmamıştır. Oysa tarih bize bunun tam tersi örnekleri büyük bir açıklıkla sunmuştur. Bu durumun en iyi örneklerinden birisi Bergama köylü hareketidir. Şiddete dayalı olmayan eylem biçimiyle Bergamalı köylüleri seslerini tüm dünyaya duyurmayı başarmışlardır. Hatta bu başarı, hareketi günümüze kadar şiddet, baskı ve zor kullanan birçok hareketin önüne taşımayı başarmış ve daha çok insanın ilgisini/desteğini sağlayarak, Cumhuriyet tarihindeki en bilinen ve kabul gören eylemler arasında birinci sıraya taşımıştır. Diğer taraftan Bergama köylü hareketinin taşıdığı bu özellik onu küresel sosyal hareketler ailesine bir adım daha yaklaştırmaktadır. Çünkü küresel sosyal hareketler bünyesinde benimsenen temel görüşlerden birisi şiddete dayalı olmayan şenlikli şölenli eylemlerdir. Dünya son yirmi yıldır hiç görmediği ve gözlemlemediği şekilde renkli ve şenlikli protesto eylemlerine tanık olmaktadır. Dünya bu yönü ile sosyal hareketlerin yeni karnaval eylem biçimlerine tanıklık etmektedir bugün küresel sosyal hareketler bünyesinde karnaval biçiminde örgütlenmiş, animasyon ve gösteriye dayalı davullu zurnalı eylemler dikkat çekmektedir. Küresel sosyal hareketler çok çeşitli olduğu için eylem biçimleri de karnaval havasındadır (Hardt, Negri 2004:229). Bergama köylü hareketi de

bir küresel hareket olarak kendisine eylem biçimi olarak böylesi bir yol seçmiştir. Şiddete dayalı olmayan, barışçıl ve insanların dikkatini çekmeyi başaran Bergama hareketini tanınır kılan en önemli özelliklerden birisi de gerçekleştirdikleri sıra dışı eylem biçimleridir. Yüzlerce köylü erkeğin üstleri çıplak bir biçimde bildiri dağıtmaları, hem köylüler için hem de Türkiye coğrafyası açısından ilginç bir fotoğraf olarak hafızalara kazınmıştır. Diğer yandan Çanakkale yolunun kesilmesi ve özellikle de kadınların bu hareket içinde aktif konumlanması, bu hareketi geçmişin sosyal hareketlerinden ayırmaktadır.

Sosyal hareketler açısından başka bir ayırım noktası ise hareketlerin sürekliliğidir. Her hangi bir kolektif davranış şeklinden farklı olan sosyal hareketler, sabit, sürekli (kararlı) ve organize olmuştur. Dolayısıyla sosyal hareketler, sürekli ve organize olması açısından kitle hareketlerinden ayrılmaktadır. Sosyal hareketlerin modern topluma ait fenomenler olduğu anlayışı da bu görüşten kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreçte 19. yüzyıldan önce de birçok farklı toplumsal eylemlilik, isyan ve başkaldırılar gerçekleşmiştir. Ancak ilk defa modern toplumların inşası ile birlikte sürekli ve organize olmuş - işçi sınıfı hareketleri - sosyal hareketler, tarih sahnesindeki yerini almaya başlamıştır. Bu anlamda sosyal hareketler, modern topluma ait fenomenler olarak kabul edilmek durumundadır. Sosyal hareketler kalabalık eylemleriyle karşılaştırıldığında çok daha geniş kapsamlı, kalıcı ve sürekli bir etkiye sahiptirler. Dolayısıyla da hem sosyal hareket kavramının sınırlarının çizilmesinde hem de bu fenomenin özelliklerinin saptanmasında "süreklilik" olgusunun vurgulanması gerekmektedir. Bergama köylü hareketinin en önemli özelliklerinden biri de hareketin sürekliliğidir. Bu hareketi gerçek ve önemli bir toplumsal hareket kılan özellik, sergilemiş olduğu sürekliliğidir. 1990'lı yılların başından 2005-2007'li yıllara kadar geçen süreç içerisinde Bergama köylü hareketi aktif olarak varlığını sürdürmüştür. Hareketin şekillendiği (1990-1996 Nisan), güçlendiği (1996 Nisan- 1998) ve zayıfladığı (1998-2005) biçiminde kategorilendireceğimiz bu süreç, Türkiye'deki diğer toplumsal hareketlerin tarihçeleri ile karşılaştırıldığında oldukça dikkat çekicidir (Özen, 2009). Bergama hareketinin kararlı, ısrarcı ve sürekliliği onu gerçek ve kalıcı bir toplumsal hareket kılmaktadır.

Küresel sosyal hareketler üzerinde en fazla tartışılan konulardan birisi, aktivistlerin yapısıdır. Bu çalışma, geçmişin sosyal hareketleri göz önünde bulundurulduğunda küresel sosyal hareketler açısından yeni bir tür hareket aktivistinin gündeme geldiği savını öne sürmektedir. Ancak bu yeni aktivist profilinden söz ederken, hareketi beyaz orta sınıf anlayışına indirgmeden ve bu eylemcilerin birdenbire aniden tarih gündemine oturduğu anlayışından kaçınarak bir açıklama modeli geliştirmeye çalışmaktadır. Elbette ki bugünün sosyal hareketleri içinde yer alan aktivistler eski ve yeni sosyal hareketler içindeki katılımcılara benzer

2 Yeni orta sınıf, "gittikçe artan bürokratik yapılar içerisinde daha üst ve daha iyi ücretli mevkilerde bulunan eğitilmiş ve gelir düzeyi yüksek" insanlara verilen genel bir adlandırmadır. Bkz. C.Harman, A.Callinos, (2006), "Neo Liberalizm ve Sınıf", Çeviren: Osman Akinhay, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

profiller sergilemektedir. Yani yine işçi sınıfı, sendika, ırkçı, feminist hareketler içinde yer alan katılımcılar halen sosyal hareketlerin taşıyıcısıdır. Buradaki temel ayrım noktası “entelektüel aktivist” ya da “ulus ötesi aktivist”(Tarrow, 2008; 121) olarak adlandırılan ve kimi zaman da “yeni orta sınıf”² olarak tanımlanan kesimlerin sosyal hareketler içindeki artan önemidir.

Küresel sosyal hareketler içerisinde yer alan çeşitli aktivistleri aynı çatı altında bir araya getiren ve onları birleştiren unsur ise içinde yaşanan toplumsal gerçeklikler karşısında ortaya çıkan mağduriyet ve karşı çıkma duygusudur. Geçmişin eski sosyal hareketleri içinde yer alan aktivistlere bakıldığında bir sınıf analizinden söz edilebilir. İşçi sınıfı ve milliyetçi hareketler göz önünde bulundurulduğunda bu hareketleri tanımlayan en karakteristik özellik, sahip oldukları toplumsal taban ve sınıf yapısıdır. Yeni sosyal hareketlerde ise kültürel alanın egemen olması sonucunda kimlik sorunlarının öne çıktığı bilinmektedir. İşte bu noktada küresel sosyal hareketlerin eski sosyal hareketler ve yeni sosyal hareketler arasında bir sentez yaratmış olduğundan söz edilebilmektedir. Küresel sosyal hareketler çatısı altında sınıf ve kimlik hareketleri birlikte temsil edilmektedir. Günümüzde sosyal hareket tabanları açısından bir sınıf çözümlemesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Geçmişin sosyal hareketleri içinde adeta bir dinamo görevi üstlenen işçi sınıfı artık eski önemini kaybetmiştir. Yani işçi sınıfının artık sosyal mücadelenin taşıyıcısı olma rolü ortadan kalkmıştır. Bugün sosyal hareketler alanında egemen aktivistler artık işçiler değildir (Hardt, Negri, 2004). Sosyal hareketlerin taşıyıcı aktivistleri açısından günümüzde yeni bir gerçekliğin deneyimlendiğinin altının çizilmesi gerekir.

Her tarihsel aşamada gerçekleşen sosyal hareket repertuarı içinde egemen olan belli aktivist profillerinden söz etmek mümkündür. Eski sosyal hareketlerde daha çok işçiler ve sınıf mücadelesi öne çıkarken, yeni sosyal hareketlerde kimlik tartışmalarının yaygınlık kazanmış olduğu bilinmektedir. Küresel sosyal hareketlerin ise sıklıkla “orta sınıf” hareketler oldukları dile getirilmektedir. Çünkü küresel sosyal hareketleri koordine edenler daha çok orta sınıf aydınlardır. Yapılan bu açıklamalar bağlamında Bergama köylü hareketine bakıldığında oldukça ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Bergamalı köylülerin de ifade ettiği üzere üniversite hocaları, yerel yöneticiler ya da daha başka kimseler kendilerine siyanür hakkında ilgi vermeseydi ve siyanürün zararlarından bahsetmeseydi, böylesi bir hareketin ortaya çıkması bile mümkün olmayacaktı³. Sendika temsilcileri, üniversite hocaları ya da yerel yönetici ve politikacılar gibi bir takım entelektüel aydınlığın faaliyetleri ve çabaları sonucunda hareket mobilize olmuştur. Ortaya çıkan böylesi bir durumda Bergama köylü hareketi içerisinde var olan aktivistlerin yapısı konusunda ikili bir ayırımılandırmanın olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Bergama köylüleridir. Ovacık ve Narlıca'da yaşayan halk, üzerinde ürün yetiştirdikleri toprakları, içinde yaşadıkları doğa ve gelecek neslin devamı için toplumsal bir karşı çıkışın en önemli aktivistleri konumuna gelmişlerdir. Diğer

3 13.03.2011 tarihinde Ovacık köyünde yapılan görüşme.

yandan köylülerin böylesi bir sosyal harekete kendilerinden başlamaları pek mümkün olmamıştır. Hareketi, başlatan, örgütleyen ve hız kazandıran ikinci bir tür entelektüel aktivistin varlığından da söz edilebilir. Sözcüler ya da yürütücüler olarak da ifade edebileceğimiz bu aydınlar, eski sosyal hareketler içerisindeki “lider” anlayışından oldukça uzaktır. Yürütücülerin hareketler içinde öne çıkmaları bir yaptırım ya da liderlik anlayışından öte, spontane bir zorunluluktur. Çünkü köylülerin kendilerinin de ifade ettiği üzere zaten kendilerinin siyanür ya da siyanürle altın arama hakkında bilgileri bile yoktur.

Bergama köylü hareketi içerisinde aktivistler açısından yapılan bu ayırımılandırma kategorik değildir. Sadece mevcut durumun sosyolojik analizi için araçsal bir kaynaktır. Ve sonuçta yapılan bu analizin bugün gelinen noktada önemli başka bir ayırımılandırmayı da açıklığa kavuşturduğu tespit edilmiştir. Hareket içinde yıllarca birlikte çalışan bu iki aktivist tipi bugün neredeyse ayrı ayrı konumlanmıştır. Başlangıçta sekiz yıllık bir süreç için açıldığı iddia edilen maden ocağının devam eden çalışmaları, 2005’li yıllardan sonra hareketin zayıflaması ve en önemlisi de bu köylerde yaşanan çeşitli sorunlar nedeni ile bugün yerli halk toplumsal mücadele alanında bir yenilgi duygusu yaşamaktadır. Siyanürle altın arama mücadelesine tepki neticesinde bir süre sonra köylü halkın ikiye ayrılması (madenciler-çevreciler), geleneksel yaşam motiflerinin zedelenmesi (birbirlerinin düğünlerine, cenazelerine bayramlarına gitmeme, kardeşlerin birbirlerine küsmesi gibi) ve maden çıkaran şirketlerin izlediği ılımlı/barışçıl yerli politikalar (madende çalışacak işçilerin mevcut köylerde yaşayan gençler arasından istihdam edilmesi, okullara derslik, malzeme temini, park düzenlemesi vb.) sonucunda hareketin aktivistleri bir yenilgi yaşadıklarını düşünmektedirler.⁴ Bu yenilgi duygusu zaman zaman pişmanlığa zaman zaman da itiraza yol açmaktadır. Ancak burada dikkat çeken ve öne çıkan önemli bulguların birisi, Bergamalı yerli halkın bu yenilgiden dolayı aydın/entelektüel aktivistleri sorumlu tutmasıdır.⁵ Üniversite hocalarının, çeşitli parti ve sendika temsilcilerinin, teknik adamların ve hatta yerel yöneticilerin bu hareketin yenilmesi ve parçalanmasına olanak sağladığını ifade etmektedirler. Başlangıçta aydınlar yolu ile harekete geçip örgütlenen böylesi bir toplumsal hareketin gelinen noktada yaşanan toplumsal yenilgi karşısında yine aydınları sorumlu tutulması oldukça ilginçtir. Köylüler bilgi dinmek için aydınlardan destek almayı uygun bulmuşken, nihayetinde aydınların örgütlediği bir hareket içinde yalnızca “aktör” olmaktan duydukları hüsrancı sıkıntıyla dile getirmektedirler.

İşte çalışmamızda gelinen nokta bize sosyal hareket çalışmaları açısından önemli bir konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Sosyal hareketler içinde yer alan katılımcılar gerçek anlamda bir aktivist ya da eylemci olmadıkları ve yalnızca “aktör” olarak kaldıkları sürece toplumsal bir hareketin başarı kazanmasını beklemek oldukça yanıltıcı olacaktır. Gelinen son noktada ne yazık ki, Bergama

4 16.03.2011 tarihinde Ovacık köyüne yapılan görüşmeler.

5 13.03.2011 tarihinde Ovacıkve Narlıca köylerinde yapılan görüşmeler.

köylülerinin böylesi bir hareket içerisinde gerçek bir aktiviste dönüş(türüle)mediğini söylemek gerekir.

KAYNAKLAR

- Burke, P., (2000), Tarih ve Toplumsal Kuram, Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M., Negri, A., (2004), Çokluk - İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi, Çeviren: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, Ş., (2005), "Yeni Bir Hareket, Yeni Bir Sol: Türkiye'de", içinde Birikim Dergisi-Karşı Küreselleşme Hareketleri, Sayı:197, syf: 24-31, İstanbul.
- Özen, Hayriye, (2009), Bergama Mücadelesi: Doğuşu, Gelişimi ve Sonuçları", http://library.atilim.edu.tr/bulten/sayilar/2009-03/makale_04.html.
- Reinart, Ü., (2003), Biz Toprağı Bilirik!, Metis Yayınları, İstanbul.
- Tarrow, S., (2008), Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler,içinde Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori, Deneyim, Derleyen: Y. Doğan Çetinkaya, Çeviren: Galip Doğduaslan, İletişim Yayınları, İstanbul, syf: 113-141.
- Taşkın, Sefa, (1998), Siyanürcü Ahtapot, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Tilly, C., (2005), Avrupa'da Devrimler 1492-1992, Çeviri: Özden Arıkan, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A., (2002), Modernliğin Eleştirisi, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Uzun, T., (2001), Cenova Günlüğü, Küresel Direniş: Antikapitalizm ve Savaş, Stüdyo İmge Yayınları, İstanbul.

Bir Direniş ve Karşı-Direniş Olarak Bergama: Gündelik Hayat Kurgusunda Medyanın Toplumsal bir Muhalefet Bilinci Oluştur(ama)masına Eleştirel Bir Değerlendirme*

*Bergama as resistance and counter-resistance: a critical
assessment of media's (in) ability in thi creation of critical
social consciousness in daily life issues*

Soner Yağlı

ABSTRACT

Daily life changes as social, political, economic, cultural and technological change takes place. Social movements that are critical of state and other institutions are both part of this change, and affected by it. In recent years, social movements concerned about health and environmental issues have grown stronger. Media's representation of these new social movements is of great importance since the way they represent these movements will influence how these movements are perceived. It becomes even more important to understand this influence since it can be said that news narra-

- * Bu çalışmada ele alınan konunun niteliği ve çalışma alanının sınırlılığından dolayı sadece konu ile doğrudan bağlantılı görülen kavramlara değinilecek, belirli bir ardalın bilgisine ihtiyaç duyulan noktalarda ise kimi zaman bunlar açıklayıcı notlar halinde verilecektir. Çalışmanın konusunu oluşturan örnek olayın taraflarının herhangi birinin haklılığı ya da haksızlığını akademik bir bakış açısıyla sorgulamaya almak bu çalışmanın konusu değildir. Esas olan, Türk medyasındaki değişim ve dönüşümün sonucunda toplumsal hareketlere dair anlatılardaki tutumunu sorgulamaktır. Haber anlatılarında insanın nasıl yapıldığını, neden ve niçin öyle olduğunu ya da olması gerektiğini sonuçlarıyla birlikte ortaya koymak daha bütünlüklü bir işlevsel bir bakış açısı sağlayacaktır. Bu çaba, belki de Horkheimer'in "Akıl Tutulması", Marcuse'un "İnsanın Tek Boyutluluğu" olarak nitelediği durumdan kendimizi kurtarabilmenin bir alternatif yoludur.

Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi.

tives are subject to a structured and biased approached. This article looks at the Bergama Events in an attempt to provide an example of how critical social movements are represented in news texts. The current structure of media results in events being presented in a way that favors mainstream ideologies and consumer culture, and it must be understood whether and how the Bergama Events are an exception. It can be observed that the media has adopted two approaches to the Bergama Events; on one side there are those who support the critical social movement, and those who are in support of the state and official institutions. In newspapers that are in support of the critical social movement we witness a large number of news that promote human rights, health and environmental issues. On the other end, we see news that aim to weaken the critical potential of the movement by positioning it against entertainment and fun. It can be said that the media, as a mechanism of control, affirms certain views, whereas it marginalizes others by presenting it as something negative.

Keywords: Opposition–Media–Ideology–News–Discourse.

ÖZ

Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gündelik hayatın birçok alanı değişmektedir. Devlet ve diğer kurumların karşısında kalarak, bir muhalefet kültürünü meydana getiren, ortak bir amacı ve örgütlenmiş bir insan topluluğunu kapsayan toplumsal hareketlerin nitelikleri de bu unsurlara bağlı kalarak farklılaşmaktadır. Özellikle insan sağlığı ve çevre duyarlılığı konularında son dönem hareketlerin ve eylem biçimlerinin yeni hareketler içinde yer aldığını gözlemlemek mümkündür. Toplumsal gerçeğliğe dair bir kurgu oluşturan medya metinlerinde, bu eylem biçimlerinin resmediliği, bireylerin zihinlerindeki algıyı ve olayların anlamını belirlediği için önemlidir. Haber anlatılarında yapısal bir yanlılık söz konusu olduğundan gündelik hayat pratiklerinde bu sunum biçimlerini sorgulamak önemli hale gelmektedir. Gazete haber metinlerinde toplumsal muhalefete yönelik hareketlerin yer alma biçimlerini inceleyen bu çalışmada, Bergama Olayları olarak adlandırılan süreç önemli bir örneği oluşturmaktadır. Medyanın, yapısı ve işleyiği itibariyle çoğunlukla belirli bir ideolojinin meşruiyeti üzerinden işlenmesi, haber metinlerinin son dönemde tüketim kültürüne yönelik inşa edilmesinden dolayı Bergama Olayları da bu görüş içerisinde değerlendirmeye alınmıştır. Gazetelerin ağırlıklı olarak bu olayları iki ana farklı görüş içerisinde sunduğunu, bir grup gazetenin bu olay, eylem ve sürecini haklı görüp destek verirken,

diğer grup gazetelerin ilgili kurum ve kişilerin yanında yer alarak bu olayların karşısında bir tavır takındığını gözlemlenmektedir. Eylemleri destekleyen gazetelerde insan haklarına, sağlığa ve çevre duyarlılığına ilişkin haberler yer alırken, diğer gazetelerde kimi zaman eylemler eğlence unsurlarıyla işlenerek magazin boyutuna yerleştirilip anlamsal zayıflık gerçekleştirilmektedir. Bir denetim mekanizması olarak medya kendine uygun görüşleri olumlulaştırırken, uymayanları sistem içinde ötekileştirerek ve kimi olumsuz değerlerle sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhalefet – Medya – İdeoloji – Haber – Söylem.

***“Hayal, gerçeğe her gidişinde,
onu kendisine aykırı olarak bulur:
hayalin karşısında duran gerçek...”***

Oruç Aruoba

Giriş

Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve son dönemde özellikle teknolojik gelişmelerin etkisi ve biçimlendirmesiyle toplumsal muhalefet ve hareketler de değişmeye başlamıştır. Herhangi bir tutum, davranış, hareket ya da görüşe karşı olma ya da çıkmayı ifade eden genel anlamdaki muhalefet, siyasal arenada siyasal iktidarın dışında kalan ve yönetme gücünü içermeyen bir alanı işaret etmektedir. Özellikle günümüz toplumlarında siyasetin ekonomiyle olan ilişkisinde geline aşamada küreselleşme ve buna yönelik karşıt hareketlerin odaklandığı çevre bilinci ve çevreyi korumaya dair oluşumlar kendilerine ait yeni eylem ve söylemlerini üretmiştir. Teknolojinin ilerleyişiyle birlikte yeni iletişim/medya teknolojilerinin avantajlarını kullanarak en kısa sürede daha fazla alana yayılma gücü bulan yeni muhalefet eylemleri bir yönüyle de siyaset etme biçimlerini de farklı bir noktaya taşımıştır.

Toplumsal bir denetim mekanizması olarak nitelenen, iktidara karşı bireyi ve kamuoyunu savunma durumunda olması gerektiği belirtilen medyanın, muhalefet unsuru taşıyan toplumsal hareket ve eylemlerde nasıl bir tavır takındığı, haber metinlerinde bu eylemlere yönelik anlatıları nasıl inşa ettiği önemli bir sorun olarak günümüzde sorguya açık bir alanı oluşturmaktadır. Liberal çoğulcu paradigmanın medyaya ve habere yüklediği o bilinen, klâsikleşen bilgilendirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma, iktidarı denetleme gibi işlevleri artık aşılmış, siyaset ve ekonominin çarpıcı gücüyle birlikte, haber metinlerindeki söylemin kimler lehine ve nasıl harekete geçtiğinin sorgusuna geçilmiştir. Özellikle medyanın etkileme ve yönlendirme gücünün ulaştığı nokta, haber söylemlerinde makro ve mikro bağlamın çok iyi analiz edilmesini gerektirmektedir.

Ortaya çıkan ve varlığını sürdüren her şey gibi, medya metinleri de içinde doğduğu, varlığını sürdürdüğu ve dolaşıma çıktığı toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik yapının izlerini taşır ve buna göre biçimlenir. Bu bağlamda toplumsal muhalefet ve hareketler de bu faktörlerden bağımsız gelişemez. Medyanın toplumsal hareket ve eylemlere bakışı, bunları işleyişi ve metinlerinde sunma biçimi hep aynı mantığın izlerini taşır. Hele ki ekonominin ulaştığı nokta itibarıyla gücünü artık yadsı(ya)madığımız tüketim kültürü ve ideolojisinin vuruculuğuyla birlikte bu eylem ve hareketlerin muhalefet özelliklerinin içi boşaltılmakta, hemen her şey, tüketim kültürüne yönelik nesnelere dönüştürülerek aynı hızda magazin ve eğlenceyle süslenerek eritilmektedir.

Türkiye için önemli bir toplumsal muhalefet hareketi haline gelmiş ve büyük ölçüde yaygınlaşmış biçimde ses getirmiş olan Bergama Olayları da medya içinde, kimi yayın organlarının dışında, aynı mantık kapsamında yer almıştır. Öncelikli olarak Bergama Eylemleri'ni toplumsal bir hareket olarak nasıl değerlendirebileceğimiz vurgusu kendini zorunluluk olarak dayatan bir alandır. Bergama Olayları'na yönelik haberlerin sunuluş/sunum biçimlerinin analizinden daha çok bu çalışmada, medya söyleminin söz konusu olaylarda nasıl ve hangi unsurlara yönelik olarak inşa edildiğini ortaya koymak hedeflenmektedir. Özellikle haberlerdeki söylemin arkasında yer alan, gizli kalmış noktaların açığa kavuşturulması haber anlatılarının üretimindeki mantığın kavranmasına yol açacaktır. En azından böylesi bir çaba, gündelik hayat içindeki her şeyin medya metinlerinde nasıl kurgulandığına yönelik bir zihin berraklığı yaşamının önündeki bir engeli daha ortadan kaldıracaktır.

Toplumsal Hareketlerin Doğası: Hayatın İktidarla Olan Savaşımı

"İktidar hayatı hedef aldığıında, hayat iktidara direniş olur"

G. Deleuze

Yerleşik olana bir karşı çıkış noktası olarak görülen muhalefet kültürü ve bilinci, tekil yani bireysel olandan çıkıp toplumsal alana, daha çoğulcu bir yapıya ulaştığında genellikle etki gücünü arttırmakla birlikte daha uzun vadeli bir eyleme dönüşmüş olur. Toplumsal hareket olarak kavramsallaştırılan bu eylemler temelde bir karşı çıkma ve direnme düşüncesini içinde barındırır. Özellikle küreselleşme ile birlikte bu eylemlerin yapısının ve özelliklerinin değişmeye başladığı, önceki dönemlerde görülen belirli bir sınıf bilincine yönelik hareketlerin yerini artık daha farklı insanlara seslenen ve çok sayıda farklı bireyi içine alan oluşumların almaya başladığı gözlenmektedir.

Bir harekete sistem karşıtı diyebilmek için, tanım gereği, özgürlük ve eşitliğin varolan sistemin içinde bir gerçeklik haline gelemeyeceğini öne sürmesi ve bunları gerçekliğe dönüştürmek adına dünyanın dönüştürülmesinin zorunlu

olduğunu savunması gereklidir. Özgürlük kavramı hem sağ hem de sol literatür içinde yer alırken, eşitlik ağırlıklı olarak sol ile özdeş görülen bir yapıdadır. Toplumsal ya da sistem karşıtı hareketlerin analizinde bu ayrım noktaları işlevsel olabilmektedir. Bu hareketlerin doğasına bakıldığında çoğunlukla kamu sağlığı ve kamu eğitimi gibi halkın büyük çoğunluğunu ilgilendiren sorunlara yönelik olduğunu ve bu amaca yönelik oluşumların sonuca yönelik başarılarının yüksek oranda gerçekleştiğini görmek mümkündür (Wallerstein, 1993: 36). Bu hareketlere ister sistem karşıtı ister halk hareketleri isterse de toplumsal hareketler, adına her ne dersek diyelim, burada esas olan; bu karşı çıkış oluşumlarının sistem içerisinde, özellikle kapitalizmin çok biçimliliğine yönelik örgütlenmeleridir. Bu bağlamdaki çoğu hareket, köklü değişimler ya da duruma ilişkin bir iyileştirme meydana getirmekle birlikte aynı zamanda alternatifler öneren diğer hareketlerin çıkışını da sağlamaktadır. Toplumsal/halk hareketlerinin kimilerinin iç belirsizliklerine rağmen önemli rol oynadıkları yadsınamaz bir gerçektir (Amin vd., 1993: 6-7). Bu hareketlerin özünde karşı çıkmanın yanı sıra aynı zamanda çözüme yönelik bir alternatifin de bulunduğunu kimi eylem biçimlerinde görmek mümkündür.

Toplumsal hareketleri, "yerleşik kurumların alanı dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba" olarak tanımlayan Giddens, Aberle tarafından geliştirilen dört tür hareketten söz eder (Giddens, 2000: 540-541): devrimci ve kimi kökten dinci hareketler gibi geniş kapsamlı, yıkıcı ve genellikle şiddete dayanan değişimleri hedefleyen dönüştürücü hareketler, eşitsizlik ve adaletle ilgili olarak, kürtaj karşıtı hareketler gibi oluşumları kapsayan ve varolan toplumsal düzenin kimi noktalarını değiştirmeyi hedefleyen reformcu hareketler, pek çok dini hareketi içeren, bireyin kişisel kurtuluşuna önem veren ve dolayısıyla değersizleşmiş gibi görünen yaşamdan sıyrılmayı amaçlayan kurtarıcı hareketler, tamamıyla çevreyi değil, insanın kimi noktalarını değiştirmeyi amaçlayan, isimsiz alkolikler gibi oluşumları içeren değiştirici hareketler. Reformcu ve dönüştürücü hareketler toplumda değişmeyi, değişiklik saptamayı amaçlarken, kurtarıcı ve değiştirici hareketler bireylerin dış görünüşü ve çevrelerinin değişimine odaklanır¹. Farklı adlanmalar içinde kalsa da tüm hareketlerin ortak özelliği; değişimi amaçlamalarıdır.

Toplumsal hareketlerin elit kesim tarafından korku verici patlamalar olarak görüldüğü 19. yüzyıldaki bu bakış açısı, günümüzde yerini en sıradan değerlendirmeler için de bile onlara birtakım haklar için sokağa dökülmüş insanlar topluluğu olarak bakılmasına doğru evrilmiştir. Bu protesto eylemlerine katılanların sosyal bilimcilerin gözlemleriyle duygularının, düşüncelerinin, ahlâki değerlerinin, inançlarının, eğilimlerinin, acılarının, sembollerinin, algılamalarının ve hassas oldukları konuların ele alınması onlara olan ilgiyi arttırmıştır². Toplumsal hareketlerin bir ahlâki duygudan ve toplumsal dayanışmadan ortaya çıkan kolektif eylemler olduğuna vurgu yapan Türköne, bir çatışmaya dayanması, toplumsal bir dayanışma duygusuna yaslanması ve içinde bulunduğu

sistemin sınırlarını zorlaması gereken bu hareketlerin artık farklı özellikler taşıdığını belirtir (2003: 596-598): Siyasi ve ekonomik bölüşüm sorunundan çok ileri işleyim toplumlarındaki hayatın niteliğiyle ilgili alanlara eğilen yeni hareketler, toplumsal taban olarak eğitilmiş bireylere ve marjinallere de dayanmaktadır. Yeni ve tutarlı bir ideolojik sistemleri olmayan bu hareketler ağırlıklı olarak çoğulcu bir kültürü benimsemiş olup, özerk görünümündedir. Geleneksel olmayan “yeni” siyasal katılma pratiklerini geliştiren bu oluşumlar endüstriyel büyüme ve teknolojik gelişmeden etkilenmişlerdir.

Daha çok dar ekonomik hedeflerin ve devrim ile iktidarın fethinin peşinde koşan toplumsal hareketlerin yerini, eski sınıf ilişkilerinin ve sivil toplumun algısının değişmesiyle daha farklı, daha zengin perspektife ve içeriğe sahip, ekonomik çıkarlardan bağımsızlaşmış, daha demokratik ve katılıma açık hareketler almıştır (Çetinkaya, 2008: 34-36): Bu yeni hareketlerin en büyük özellikleri ve kendilerine özgün yönleri; formel kurumsal-ekonomik-siyasal kanalların dışında çalışarak, hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine odaklanmalarıdır. Kimlik ve otonomi üzerinde ağırlık kazanan yeni hareketler, iktidar mücadelesi vermektense daha çok savunmaya yöneliktir. Gündelik hayatın politizasyonu noktasında dar sınıfsal çıkarlara dayanmayan, kısmi vaatler ve taleplerde bulunan yeni dönem hareketler toplumsal katmanları harekete geçirme yeteneğiyle de göze çarpmaktadır. Diğer bir ifade ile yeni toplumsal hareketler iki ana sonuç üretir (Bora, 1990: 51): Sonuçlardan biri; emek-sermaye çelişkisi veya üretim alanı dışındaki, yeniden üretim alanlarında yerleşik çelişkilere odaklanarak bunların bilinç düzeyine çıkarılması ve siyasallaştırılmasıdır. Diğer sonuç da; bu çelişkileri siyasallaştırma sürecinde geniş kitleleri etkin ve seferber kılmak, demokrasiye zemin hazırlayan alternatif bir siyaset üslubuna yönelik ipuçlarına yönelmektir.

Sadece siyasi çıkar ya da muhalefetin bir ifadesi olmaktan çıkarak siyasal katılım açısından da önemli hale gelen toplumsal hareketler siyasal boşluğu doldurmakla kalmayıp, siyasal ve ekonomik iktidarın biçim ve dinamiklerindeki küresel değişim noktalarına da bir cevap sunmaktadır. Siyasi olandan gündelik hayata yani sosyal olana ağırlık veren hareketler, ideolojik ve örgütsel esneklik taşıdığı için başka hareketlerle de ittifak yapabilme becerisine sahip olmuştur (Dirlik, 2008: 69-70): Böylelikle kendi içine kalan hareketler yerine farklı çıkar ve amaçlara sahip diğer hareketlerle de bütünleşerek, onlara eklenerek uzun vadeli bir harekete dönüşme olanağı yakalanmıştır. Bu tutum, çeşitliliği sağlamasına karşın ideolojik birlik ve uyumluluktan da vazgeçme anlamını taşımaktadır.

Son dönem gelişmelerle birlikte dünya pazarının örgütlenmesi ve bu pazarın meydana getirdiği ekonomik kurumların yapılarının kendi amaçlarına uygun biçimde giderek farklılaşarak halk gereksinimleri gidermedeki başarısızlıkları özellikle ekonomik olmayan mallar arasında görülen çevre koruması gibi halk sağlığı kapsayan alanlarda toplumsal hareketlerin örgütlenmesine yol açmıştır (Frank, 1993): Toplumsal hareketler, artık hem ulusal hem de uluslar arası boyu-

ta sahip oluşuyla önceki oluşumlardan ayrılmaktadır. Çoğu yerel, bölgeci, milliyetçi görümler de hareketlerinin alanı uluslar arası olmaktadır. Aynı zamanda bu yeni toplumsal hareketlerde Batı'da ağırlıklı olarak orta sınıf yer alırken, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde halk sınıfından oluşan bir sınıfsal birleşim vardır. Kadınlar da önceki hareketlere oranla pasifize olmaktan çıkarak çevreci, barışçı ve topluluklara yönelik eylemlerde yer almaya başlamaktadır. Bütün unsurlar sivil demokrasinin yerleşimi ve gelişimi bağlamında önemlidir.

Toplumsal hareketlerde eylemin niteliği ve biçimi giderek önem kazanmaktadır. Bu bağlamda da yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bir eylemi devlet ve ekonomik ilişkilerin resmi süzgecinden geçirmeden ve onay almadan belirli bir toplumsal ve siyasal amaca uygun olarak gerçekleştirmek olarak adlandırabileceğimiz doğrudan eylem nosyonu, toplumsal hareketler içerisinde protestolu ve protestosuz eylem biçimleri olarak değerlendirilebilir³: Kooperatifler protestosuz doğrudan eylemi oluştururken, sivil itaatsizlik örnekleri de protestolu doğrudan eylem kapsamındadır. Özellikle çevre hareketlerinde sıkça kullanılan şiddetsiz doğrudan eylem protesto biçimleri; tanıklık, engelleme ve kitle hareketleridir. Çevreye zararlı bir girişime karşı çıkanların yanında yer alan örgütlerin (greenpeace...) tanıklıkları önemlidir. Bu tanıklıkların kitle iletişim araçlarında yer alması hareketin yaygınlığı ve sesini duyurması açısından önemlidir. Karşı çıkan eyleme ya da sürece dahil olanları engellemek ve işlerini bozmak türünde gelişen doğrudan eylemler; buldozerlerin önüne geçmek, yol kapatmak veya bina işgalleri türünde gerçekleşmektedir. Burada sözü edilen eylem türleri içinde sayıca daha fazla insanı kapsayan kitle hareketleri daha uzun süreci kapsamaktadır. Doğrudan eylem protestoları; sivil itaatsizlik, cezalandırmaya direnmek, sabotaj, meşru müdafaa gibi unsurları da içerisinde barındırır.

Özellikle çalışma konusu bağlamında, sivil demokrasi açısından önemli bir kavram olarak karşımıza çıkan ve düzen karşıtı, karşı duran, eleştiren, sorgulayan ve muhalif bir bireyi amaçlayan sivil itaatsizlik, giderek daha sıkça görülen bir eylem biçimi haline gelmektedir⁴: Toplumsal ve siyasal hayat içinde yurttaşların karşılaşacakları kimi olumsuzluklar karşısında onlara büyük çaplı olmasa da bir direniş alanı sağlayan sivil itaatsizlik, sivil toplum dinamikleri ile ilişkileri işleyen bir yapıdadır. Örgütlenmiş bir biçim ya da yapıya dayanmayan sivil itaatsizlik, hak arayışları ve temsiliyet sorunlarında yurttaşların sesini duyurabilecekleri bir alandır. yaptırımlardan korkmadan yasal olana, yasalara direnme isteğine vurgu yapar. Anayasal çerçevede kalarak sivil bir egemene karşı geliştirilen ve her şeye karşın son çare olarak seçilmiş, küçük bir grup, bir azınlık tarafından gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri, şiddet ve fiziki güç içeren durumlarından kesinlikle ayrı değerlendirilmelidir. Yasal olarak istediklerini elde edemeyen bireylerin geçici de olsa örgütlü bir davranış ve beraberliğinde kendi geleceklerine ilişkin kararlara katılma eylemleri olarak sivil itaatsizlik, yurttaşların her eylemini kapsamaz, önemli olan, temel hak ve özgürlüklerini savunmaktır. Toplumsal muhalefet biçimlerinden biri olan sivil itaatsizlik, kamuoyunun desteğine ihtiyaç duyar. Varolan otoritenin genel çerçevesi ve hukuksal düzenini

meşruiyet sınırları içerisinde kabul eden sivil itaatsizlik eylemcileri, bu yönüyle devrimci eylemcilerden ayrılmaktadır. Salt kişinin kendisine yönelik inanç ve çıkarları temel almayan ahlâki bir protesto olan sivil itaatsizliğin temel özellikleri de; “yasadışılık, alenilik, hesaplanabilirlik, politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi, şiddetin reddedilmesi, kamu vicdanına yönelik çağrı ve sistemin geneline değil haksızlıklara karşı ortak eylem”dir. Düzenin geneline değil tekil haksızlıklara işaret eden ve vicdani bir boyuta sahip sivil itaatsizliğe karşı, devlet, Arendt’in düşüncesinde, buradaki grupların siyasal düzen içerisinde baskı grubu gibi algılanmalarını sağlayarak, kayıtlı temsilciler gibi görünmelerine yol açabilir ve lobi faaliyetlerinde bulduklarını gösterebilir. Bu, vicdani sorumluluğu örseleyen bir devlet stratejisi olabilir. Aynı zamanda sivil itaatsizlik eylemlerinin daha anlamlı olabilmesi Arendt’in düşüncesinde, çıkarları ortak bir grubun katılımlarına bağlıdır.

Toplumsal hareketler içerisinde yaratıcılık önemli bir özelliktir ve yaratıcılık, toplumsal değişimin bir aracıdır (Wallerstein, 1993: 10). Bu bağlamda, Wallerstein, değişimi amaçlayan toplumsal ya da sistem karşıtı hareketleri ideolojik biçimde iktidara⁵ karşı çıkış ve örgütleniş hareketleri olarak, belirli kutuplaşmalara ve sonuçlarına karşı boyun eğmeden, özellikle kapitalist sistemin dayatmalarını toplumsal olarak en güçlü olarak reddeden hareketler olarak değerlendirir (1993: 36). Bergama Olayları sürecine bu sorgulamalar ışığında bakarsak, bu olayları sivil itaatsizliğin bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda bu eylemler, teknolojik gelişmelerle birlikte sorunun daha fazla kişiye daha yüksek bir etkiyle duyurulması açısından toplumsal hareketlerin geldiği noktayı göstermektedir. Eylem biçimleri ile de farklılık yaratan Bergama direnişinin medyadaki yansımaları bireylerin bu olayları algılama biçimlerini etkileyen bir başka faktör olmuştur.

Medya Çalışmalarında İdeoloji: Tüketim Kültürünün Baskısında Gündelik Hayat İnşası

“Yaşamak, yan tutmak demektir.”

A. Gramsci

Medya çalışmalarında haber üzerine yapılan tartışmaların odak noktasını; haberin bir anlatı, bir kurgu, bir söylem olmasından dolayı gerçeklik ile olan ilişki oluşturmaktadır. Dolayısıyla haber metinlerinin tarafsızlığı ya da objektifliğinin sorgulandığı bu alanın en önemli sorunsal kavramı da ideolojidir. Bu perspektifi geniş zengin alan içinden haber tartışmasına girişmek belirli kavramların açıklanmasını gerektirmektedir. Haber çalışmalarında temel ana paradigmalardan biri olan ve eleştirel görüşün biçimlendirdiği eleştirel yaklaşımlar; haber, ideoloji, söylem, anlam ve gerçeklik alanına odaklanarak haberin kurgusalılığına ve alınlanmasına ilişkin önemli bir yol açar.

Yorum içeren bir yapıda olan haber içinde tarafsızlık ve nesnellik zorlaşır. Çünkü haber içinde dengelik ilkesi ile farklı görüşlere yer verilmeye çalışılsa da, haberi üreten kuruluşların gündelik hayat pratikleri içinde iktidar ve güç sahibi kişi, kurum ve kuruluşlarının ürettikleri durum tanımlarını yeniden üretmeleri sonucu yapısal bir yanlılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda aynı zamanda haberde kullanılan dil, sözcük ve işaretler de haberdeki objektivizmi zorlaştıran bir diğer unsurdur (İnal, 1995: 112-113; İnal, 1996: 21-24). Haberlerde nesnellik ve tarafsızlık arzu edilen bir fikir olmakla birlikte bunun gerçekleştirilmesi haberin doğasından dolayı mümkün değildir.

Adorno'nun, "...söz konusu olan, onlara üflenen ruhtur, efendilerinin sesidir" (2007:110) diyerek vurgusunu yönelttiği bu sistemde, dil dolayısıyla sözcükler gizli bir satış amacını içeren ve belli bir amaca hizmet eden bir araçtır. Otomatikleşen ve araçsallaşan düşünce biçimlerinden dolayı anlamlılık da kaybolarak herhangi bir eşya veya makine gibi algılanır ve anlam kendi yerini terk eder (Horkheimer, 2002: 68). Sosyal pratiği inşa eden dil, kullanım özelliklerinde ve yapısından dolayı haber metinlerindeki gerçeklik aktarımını da etkiler ve karşımızda gerçekliğin kuruluşunda toplumsal bir pratik olarak belirginleşir. Dolayısıyla medya metinleri bireylere şeffaf bir gerçeklik duygusu veremez (Fowler, 1985: 64; Üşür, 1997: 74). Bu bağlamda haberin söylemi de, dünyayı temsil eden bir pratik değil, dünyayı gösteren ve işaret eden bir pratiktir (Sözen, 1999: 40). Söylem, anlam ve işaretlerin analizi aynı zamanda tarihsel ve toplumsal koşulların da sorgusunu beraberinde getirir (Fowler, 1991: 5). Tüm kurgusal metinler gibi bir söylem olan haber metinleri, öyküler üreterek gerçekliği anlamlı kılar. Haberin inşasında toplumsal olayların köken ve bağlantı noktaları kaybolur (Fiske, 1987: 294). Dolayısıyla haber, olayla özdeş değil, kurmaca bir öyküdür.

Haber medyasını iyi anlamlandırabilmek için anahtar bir kavram olan ideoloji sorunsalı ilk başta klâsik Marksizm düşüncesinde; sınıf temelli olarak ele alınmakta ve ekonomik gücü olan kişi ve kurumların medyayı elinde bulundurabileceğini öne sürülmektedir. Medyanın, yanlış bilinç yoluyla yönetici kişi ve kurumların fikirlerini toplum içerisinde doğal ve meşru biçimde algılanmasını sağlamaya yönelik bir işlevde olduğunu vurgulayan Klâsik Marksizm, medya ile sermayenin çıkarlarının bütünleşmişliğine dikkat çeker (Üşür; 1997: 13-15, Shoemaker ve Reese; 1997: 109-115). Marksizmin özündeki bu düşünceyi egemen ideoloji kavramıyla daha da geliştiren Gramsci, hegemonya kavramına vurgu yaparak, kitle iletişim araçlarının ideolojik birer mücadele siteleri olduğunu ifade eder⁶ : Bu araçlar hegemonyayı kullanarak, baskıyı üretmeden, baskı kullanmadan bireylerde rızayı üretirek egemen düşüncelerin gerçekleşmesine ön ayak olmaktadır. Egemen çıkarlara göre bireyleri biçimlendiren hegemonya egemen ideolojinin de kendisini yeniden ve yeniden üretmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda egemen sınıfın düşüncelerinin toplumsal yapıda meşruiyeti de sağlanmaktadır.

Medyayı, devletin ideolojik bir aygıtı olarak niteleyen Althusser, baskı ve zoru

kullanarak işleyen devletin baskı aygıtlarından farklı olarak, bu ideolojik aygıtların zor ve baskıya başvurmadan ideolojiyi kullandığına vurgu yapar⁷: İktidar ve güce daha yakın işleyen medya, bireylere toplumsal kimlikler giydirir ve onları adlandırır. Zora başvurmadan rıza üretilerek, iktidar tarafından kabul görmüş fikirler alanı genişletilir, kimi konular ya gündem dışı bırakılır ya da yapay gündemler oluşturulur. Bu bağlamda medya, hem gücü meşrulaştırır, hem de pekiştirir.

Belirli egemenlik ilişkilerinin üretiminde ve yeniden üretiminde baskın bir konumda olan ve kaygan bir zeminde yer alan ideoloji, iktidar ve anlam ilişkilerini kavramada işlevsel bir noktadadır. İdeoloji, toplumsal dünyanın derinliklerine yerleşiktir ve toplumsal gerçekliğin kurucusu durumundadır (Mumby, 2005: 124-128). Belirli bir toplumsal kurum ve pratikleri destekleyen ideoloji, aynı zamanda bunları hem kalıcı kılıp hem de meşrulaştıran bir bilinç biçimidir (Geuss, 2002: 29): İdeoloji, tahakküm ve hegemonyayı düzenli olarak üreten ve meşrulaştıran bir dünya resmi (world-picture) 'dir.

Medyanın büyüsel ayinsel formüller üretip, aynı zamanda da hazır düşünce formları sunarak bireylerdeki düşünme potansiyelinin önüne geçildiğini belirten Frankfurt Okulu⁸ düşünürlerine göre, medya, gerçekliği parçalayarak bireyin onu tek bir gerçeklik olarak algılamasını da engellediğini ifade eder. Bu durum bireylerin kavram üretme gücünü felce uğrattığı gibi, zihnin özerkliğini de problemlili alan haline dönüştürür. Özellikle kültür endüstrisine yönelik olarak işleyen yapı, bireyin kendisini de kültürel bir nesneye çevirir ve her şey tüketim kültürü ve ideolojisi içerisinde hapsolür. Horkheimer'in akıl tutulması, Marcuse'un insanın tek boyutluluğu olarak nitelediğı noktada, kapitalist toplumun standardizasyonu insanın akıl yürütmesinde erozyon yaratır ve efendilere bağlı bireylerin ortaya çıkışına yardımcı olarak sürekli bir genelleme ve tekrarlamalar sonucunda tek tip düşünce yapısı yerleşiktir. Özellikle de teknolojik gelişmeler koşullaştırıcı imge üretir ve edilginleşme pekiştirilir.

Medyanın ideolojik olduğu düşüncesinin, daha çok anlamın toplumsal inşasındaki rolüne ilişkin olduğunu söyleyen Hall (1997: 92-93), "Medya, üzerinde insanların kendi dünyalarının bilincine vardıkları alanı sağlar" diyerek, anlam üretiminde medyanın bireylerin dünyayı nasıl algılayacağına dair gündelik bilgiyi inşa ettiğine vurgu yapar ve tahakküm kur(ul)duğunu belirtir. Aynı zamanda iktidar ilişkilerinin kontrol ettiğı medya, temsil pratiklerini de sürekli olarak inşa etmektedir. Gerçekliğin üretilmesinde aktif olarak rol alan medya, egemen/başat sınıf ya da sınıfların çıkarları doğrultusunda egemenlik ilişkilerinin de doğuşuna hizmet eder. Burada medya, birincil dolayımlyıcı olarak toplumsal gerçekliğin tanımlayıcısıdır (Dursun, 2001: 79). Medya metinlerinde toplumsal gerçeklik tanımlanırken egemenin düşüncelerine ve amaca yönelik olan düşüncelerin sunumuna özellikle dikkat edilir, bu strateji içinde bütün fikirler belirli tasnif biçimlerine uğrar.

Medyanın başka yaşamları ve kendi yaşamımızı, algılanan gerçeklikle birlikte

bir bütün olarak kavramaya yönelik biçimde seçmeci olarak inşa ederken aynı zamanda toplumsal yaşantıdaki çoğulculuğu da düzenleyip hem karışık hem de onaylanmış bir ortam meydana getirir⁹. Haber medyasının ana stratejisi, nesnel gerçekliği sunduğu iddiasında bulunarak gerçeği formüle etmektir (Dursun, 2001: 70). Medya kuruluşları, haber metinlerinde olayın kendisine dair bilgi verildiği ve nesnel gerçekliğin sunulduğu iddiasını bilimsel pozitivist bir anlayış içerisinde olmalarına dayandırarak taşımaktadır.

Toplumsal çıkarlar söz konusu olduğunda kimi görüş ve değerleri kabul edilebilirlik sınırları içerisinde sunan medya, egemenin görüşlerine uymayanları da gayrimeşru ilân ederek ötekileştirirken aynı zamanda varolan kültürel sınırları da korumaya yardımcı olur (Gürkan, 1997: 80-81). Öteki olarak görülen diğerini uzakta tutmak veya onu içselleştirmek aslında bizi bir arada tutan unsurdur (Morley ve Robins, 1997: 48). Diğerleri ile kurduğumuz ilişkileri etkileyen sosyal bilgi stoğundan bahseden Berger ve Luckmann'a göre, içinde reçetelerin yer aldığı bu alan içinde, ilgilenmemiz gerekenler karmaşık ve ayrıntılı biçimde verilmiştir (2008: 61-65): Gündelik hayatın gerçekliğinin hep arka planda ve bulanık kaldığı bu stok, kimi gerçeklik alanlarını aydınlatırken kimilerini de, özellikle dünyanın bütünselliğine yönelik olanlarını flulaştırır, boz-bulanık hale getirir.

“Medya vasıtasıyla görmek, dünyanın kavranması açısından bir engel dahi olabilir” (Morley ve Robins, 1997: 182). Medya metinlerinde gerçeklik sunumlarında belirli stratejiler bulunmaktadır (Robins, 1999:199): Haber kurgularında eğer bir bastırma durumu söz konusu ise gerçeklikle sembolik bir bağ kurulur. Amaç bir savunma durumu ise, gerçeklikle bağ kopartılır ve gerçekliğin algılanmasına yarayan ne varsa bozularak dağıtılır.

Gerçeklikle olan bağı kopartılmasında medya, kimi zaman zihinsel ve duygusal olarak şiddet ve sekse prim tanımakta, her ne kadar dengeyi kuruyor gibi görünse de bu yolla kişisel hayata uzak bir evren çizerek anlamlı yaşama kapasitesinin önüne geçmektedir. Dolayısıyla anlamlı şeyler bile klişelere indirgenir (Gans, 2005: 43-54). Bu mantığı, siyasal kararların kapsamındaki, özellikle ekonomik olanların gündelik hayat pratiklerine aktarımında görmek mümkündür. Bir çok değer yok olduğu ya da biçim değiştirdiği bu anlamların kaybolduğu evrende söylemlerin bu yöndeki sürekliliği medya açısından önemlidir (Bermann, 1999: 11). Bireyleri anlamın egemenliği altına somak medya açısından tercih edilen bir yoldur (Baudrillard, 1991: 24): Çünkü gerek politik, gerek eğitici nitelikli gerekse de kültürel bir anlam taşıyan her türlü anlam yaratımı ya da yitimi amaçlara uygun olarak gerçekleştirilir. Bu ortam, aynı zamanda tüketime de açıktır ve bireylerin yaşadığını sandığı gerçekliğe dair algıları popüler olana yönelerek popüler hazlardan oluşan bir başka gerçeklik dünyası içine itilirler.

Debord'un gösteri toplumu olarak adlandırdığı, her şeyin seyirlik olduğu aşamada; savaş, deprem, sel, cinayet, ölüm, tecavüz içerikli haberler evlerimizde her türlü konforun içindeyken bir gösteri gibi izlenmektedir¹⁰. Haber medyası artık

en ciddi şeyleri bile magazin sosuna bulayarak, eğlence unsurları taşıtarak vermekte, habere konu olan bireyler de popüler kültür nesnelere dönüştürülmektedir.

Adorno'nun "Burada soytarının takıp oynadığı zil değil de, imgelerin dünyasında bile hazzı başarıya bağlayan kapitalist aklın anahtarları şingirdar" (2007: 76) şeklinde tanımladığı kültür endüstrisi kapsamında bilgi ve iletişim alanı küresel ekonominin temel unsurlarına dönüşmüştür. Pazarlama, reklâm ve eğlence bir araya gelerek ticarileşme ve tüketimin kapıları açılmış, eğlence ve satış birbiriyle nikâhlanmıştır. Eğlence, kültürün yerini almış ancak niteliğinde de bozulmalar meydana gelmiştir (Mukherje, 2007: 191-192). Haber metinlerinde kimi zaman çıkarlara uygun olarak politik durumlar bile eğlence sosuna bulanarak verilmekte, dolayısıyla haberin içeriğini oluşturan olayın ya da kişilerin içeriği boşaltılmaktadır.

Bergama Olaylarının Yazılı Basında Resmedilişi

*"Buğu, aslında, heryeredir-
-göremeyen sensindir"*

Oruç Aruoba

Bergama Direnişi, Bergama Protestosu, Bergama Olayları, Bergama Eylemleri ya da Bergama Köylü* hareketi gibi adlandırmalarla medyada yer alan sürecin başlangıcı; Kanada, Avustralya ve Almanya ortaklı Eurogold şirketinin 1994 yılında Türkiye'ye gelerek altın arama faaliyetlerine başlamasıdır** Özellikle altın araması yapılırken (çatışmaya söz konusu olan ve bu sürece olumsuz bakan kesimin karşı çıktığı) uygulanan yöntemin (siyanürlü liç uygulaması) maliyeti düşük, ucuz ve kolay olmasına karşın çevre ve insan sağlığına zarar vermesine odaklanarak gelişen süreç; bu yöntemin herhangi bir zararının olup olmadığı çatışmasında temellenmiştir. Bu gerginlik durumunun tarafları olarak da yetkili kişiler, resmi organlar, kurum ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, bilimsel kurumlar ve yetkilileri ve Bergama köylüleri ve vatandaşlar olarak kalabalık bir grup yer almıştır. Süreç içerisinde; Eurogold şirketinin hukuki işlemler sonucu

* Çalışmada bu adlandırmalar medya metinlerinde yer alan ve bireyler tarafından bilinen tanımlamalar olduğu için kimi zaman birbirinin yerine kullanılacaktır.

** Analiz kapsamında yer alan örnek olaydaki tarafların iddia ettikleri açıklamaların doğruluğu ya da yanlışlığını sorgulamak ve bilimsel bir tutumla bunu ispatlamaya çalışmak bu çalışmanın amacı değildir. Bu bölümde sadece örnek olaya ilişkin haberlerin Türk yazılı basınındaki yer alma biçimleri inceleneceği için sürecin arka planına çok fazla yer verilmeyecektir. Ancak bu süreç değerlendirilirken uygulanmakta olan politikalar, ekonomik gelişmeler de gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları'yla başlayan dönem, özellikle dünyada küreselleşme hareketinin ivme kazanışıyla birlikte meydana gelen ekonomik değişmelerin sonucu uluslar arası ortaklıkların pazar arayışları ve sermaye sahibi şirketlerin amaçları gibi pek çok unsurun arka planını oluşturduğu Bergama Olayları'yla ilgili detaylı bir bilgilendirme çalışmanın fiziki sınırlılıkları açısından imkânli görünmemektedir. Böylesi bir durum bu faktörlerin önemsiz gibi görünmesine de yol açmamalıdır. Bu nedenle çalışma konusunun amacı çerçevesinde kalarak kimi değerlendirmeler yapılmak durumunda kalacaktır.

Normandy olarak adının değişmesi, hukuki organlarda davaların açılması, 2005 yılında bir Türk şirketi olan Koza Altın şirketi'nin devreye girişi ve köylülerin protesto eylemleri gibi pek çok değişme yaşanmıştır.

Çalışmanın analiz bölümünde örnek olayı oluşturan "Bergama Olayları"na yönelik yazılı basında üretilen haberlerin, haberin bir tür değil, bir söylem olduğu görüşünden hareketle, söylem analizi yöntemini kullanarak eleştirel çözümünü karşılaştırmalı olarak yapmak amaçlanmaktadır. Haber metnlerinin eleştirel bir bakış ile söylem analizi ile çözümlenmesi, ilgili analiz yöntemini kendisinden kaynaklanan mecburilikten dolayı, metnlerin sorgulanmasında toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik bağlamın da sorgusunu beraberinde getirmektedir. Ancak böylesi bir çaba, haber metnlerinin analizinde daha açım-layıcı olacaktır.

Çalışma konusu örnek olayın geniş bir zamana yayılmasından dolayı, örneklem olarak konu bağlamında amaca uygun rastgele örneklem yoluyla seçilmiş haber metinleri değerlendirilecektir. Ancak bu yapılırken metnlerin farklı tarihlerde farklı olaylara yönelik çeşitli gazetelerde çıkmış olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü gazete metinlerinde farklı tarihlerde gerçekteşen olaylara yönelik haberlerin sunuluşunun daha önceki verililiş biçimleriyle benzerlik taşıyıp taşımadığı da önemlidir. Siyasal yelpazenin farklı kesimlerinde yer alan gazetelerin haber metnlerinin değerlendirildiği bu çalışmada Evrensel, Cumhuriyet, Radikal, Vatan, Hürriyet, Sabah*, Star, Bugün ve Zaman gazetelerinin haberlerine bakılmıştır**. Gazete seçimleri iktidar ve mülkiyet/sermayedar ilişkilerinin belirlenmesi ve çözümlenmesi açısından önem kazanır. Nicel olarak toplamda günlerde ve farklı yayın organlarından olmak üzere toplamda otuz gazetenin değerlendirildiği bu çalışmada, çarpıcı olan örnekler incelemeye sokulmuştur. Araştırmanın sınırlılıkları bağlamında, çalışmanın fiziksel sınırı, ele alınan konuya dair çok fazla haberin basında yer alması ve bunlara erişim göz önünde tutularak, konuyu temsil etme işlevine sahip olanlar değerlendirilmiştir. Değerlendirilen gazetelerin ideolojik temsiliyet ve resmi söylemin neresinde yer aldığına dikkat edilmiştir.

İlgili olayın van Dijk'in söylem analizi ile çözümlenmesi; ideoloji(ler)in söylem içinde nasıl ve kimler lehine yer aldığına ortaya çıkarır (van Dijk, 1988: 35; van Dijk, 1991, s.108-110): Bu yöntemde medya mesajları birer konuşma ve yazılı metin olarak analiz edilmez, medyanın ürettiği mesaj yapıları incelenir. Bu yöntemde, söylem analiz edilerek, ideolojik etkileri sosyo-kültürel bağlam içerisinde

* Medyadaki sermayedar sahipliğinin değişmesi siyasi iktidarla kurulan ilişkiler bağlamında haber politikalarının da değişmesini doğurmaktadır. Özellikle Sabah-ATV grubunun Çalık Holding'e satılışının gerçekteştiği 2008 sonrası çıkan haberler daha önceki dönemdekiler ile görünürde pek farklılık taşıma da, daha detaylı olarak bakıldığında söz konusu grubun siyasi iktidar ile olan ilişkisi göze çarpmaktadır. Bu da haber metnlerinin sunuş biçimini etkilemektedir.

** Değerlendirmeye alınan gazetelerin kimi zaman internet baskıları da erişim kolaylığı ve çalışmanın fiziki süresine bağlılıktan dolayı tercih edilmiştir. Analize tabi tutulan gazete sayısı çalışma süresinin kısıtlılığına bağlı olarak tercih edilmiştir.

ve zihin haritalarını çıkartmaya yönelik olarak çıkartmak amaçlanır. Özellikle haber medyasında yer alan gazeteciler her zaman söylemek istediklerini açıkça söylemez, imalı yorumlarla bunu gerçekleştirir. Dolayısıyla ideolojik olarak da bu açıkça belirtilemeyen ve ima edilen noktaların okuyucular tarafından anlaşılması beklenir. Bundan dolayıdır ki bu yöntemde; haber başlıkları, üslup, metnin işlenişi, araldan bilgisi, fotoğraf, kelime seçimleri, haberin hikâye ediliş tarzı gibi unsurlar önemlidir.

İktidarın dolaylı ya da dolaysız olarak söylem içinde, bizzat söylem tarafından harekete geçirilerek üretildiğini ifade eden van Dijk (2003: 314), söylem adı verilen dil kullanım birimlerinin sistematik tanımlarını üretmenin analizin temel amacı olduğuna vurgu yaparak, bu tanımları iki ana boyuta oturtur (1988: 25): Metinsel (textual) boyutta, tanımların çeşitli seviyelerdeki söylem yapılarını açıklarken, bağlamsal (contextual) boyutta ise, bilişsel süreç, sunum, sosyo-ekonomik faktörler gibi bağlamın çeşitli özellikleriyle bu yapısal tanımlar arasındaki bağı kurmaktadır.

Van Dijk'in söylem analizinde haber söylemi ele alınırken makro ve mikro yapılar arasındaki analitik ayırmadan yola çıkılmaktadır (İnal, 1995: 115-118): Makro yapılar kapsamında başlık, alt başlık, spot, haber girişi, fotoğraf gibi unsurlar yer alırken, mikro yapılar içinde de sözcük, cümle yapıları/sentaks, cümle ilişkileri ve ikna etme yolları incelenir. Bütün bu sürecin birlikte ele alınması haberin söylemini açıklamaktadır. Sadece sözcük seçimleri egemen/güç ilişkilerinin anlam içinde doğmasına yetmez, cümle yapıları da başat söylemin ortaya çıkarılmasında önem kazanır.

Söylem analizi ile siyasal ve sosyo-ekonomik bağlamla birlikte özeldi iktidar yapıları, özellikleri, ilişkileri, çıkarlar, ideolojik unsurlar da belirlendiği için analiz yöntemi olarak eleştirel bir bakış açısı söz konusudur. Bu eleştirelilik, haberin çözümlenmesi sonucunda ortaya çıkan bilgiler alanının işlevselliği arttıran bir durumdur. Dolayısıyla haber, içerdiği tüm unsurlarla birlikte anlamlı ve tutarlı bir şekilde çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

Haber metinlerinin makro analizi içinde yer alan başlık, alt başlık, spot ve haber girişlerine bakıldığında; gerek eylem gerekse de hukuki sürece dair sunum biçimlerinde iktidar yanlısı gazetelerde Bergama eylem ve hukuki sürecini olumsuzlayan bir tavır olduğu görülürken, diğer gazetelerin daha çevre bilincine duyarlı, insan haklarına saygılı bir bakış açısı ile haberlerini inşa ettiği gözlemlenmektedir. Ancak her gazetenin özellikle bu süreçte yetkili kurum ve kişilerin görüşlerine yer vererek, uzman görüşleriyle inanılırlığı sağladığı gözlemlenmektedir.

Bugün: "ŞOK! Asterix sahte çıktı" (07.06.2009)

"Yarı çıplak" eylemleri nedeniyle 'Asterix' lakabı takılan Oktay Konyar'ın "Bergamalılar" adına yaptığını ileri sürdüğü eyleme tek bir Bergamalı katılmadı. Bergamalılar "İsmimizi kullanıyor"diyerek Konyar'a sert tepki gösterdi."

Cumhuriyet: “Siyanürle Altına Hayır” (11.07.1997)

Evrinsel: “Çevre günü Çamköy’de kutlandı” (08.06.2008)

“5 Haziran Dünya Çevre Günü nedeniyle geleneksel hale gelen Bergama Çamköy’de yapılan basın açıklamasında ‘Koza Altın Madeni’ne ‘Bergama’yı terk et’ mesajı verildi.”

Hürriyet: “Bergamalı torun ‘Hopdediks’in ruhuna karşı” (25.08.2004)

“Türkiye Bergama’da kapısına mühür vurulan altın madeni işçilerinin eylemlerini izlemeye başladı. İşçiler arasında, Bergama eylemlerinin ‘Hopdediks’i Bayram Kuzu’nun torunu Günay Candan da var.”

“Bergamalı köylülerin siyanürlü altın çıkarılmasına karşı mücadelesinde adını duyuran, çevreci eylemleriyle tanınan ‘Asteriks’ lakaplı Oktay Konyar, CHP’den atıldı.”

Radikal: “Efemçukuru’ndan Yufkalı Eylem: Köylere ait araziler, Kanadalı altın şirketi için Bakanlar Kurulu kararıyla ‘acele kamulaştırılan’ Efemçukuru köylüleri dün İzmir’de eylem yaptı.” (09.01.2008)

Radikal: “Siyanür öfkesi” (28.05.2001)

“Bergama’da siyanürlü yöntemle altın üretimi başlayınca köylüler ‘şafak eylemi’ yaptı. Yaklaşık 300 köylü yüzlerine boyalar sürüp komandolar gibi kamuflaj yaparak yolu kesen jandarmayı atlattı ve İzmir-Çanakkale yoluna çıktı. Yolu trafiğe kapatan Bergamalılar jandarmayla çatıştı.”

Sabah: “Tepesi atan yürüyor!” (22.11.2000)

Sabah: “Oğlu ‘Hop’ diyemedi” (11.06.2005)

“Hopdediks’in oğlu Necati Kuzu Bergama’da altın madeninde işe başladı. Babasının mezarını ziyaret eden Kuzu, ‘Eve aş götüreceğim için babam mutludur’ dedi.”

Sabah: “Bergama kabak tadı verdi.” (Çevre bakanı’nın demeci) (28.07.1997)

Vatan: “Bergama’lı köylüler Taksim’de soyundu” (14.09.2004)

“Taksim’de toplanan Bergamalı vatandaşlar, köylerinde siyanürle altın çıkarılmasına tepki göstererek soyundu. Polis, üzerlerini çıkaran köylülerin meydana yürümesine izin vermedi.”

Zaman: “Maden Oyunu” (Burada uzman bir Profesör Dr.’un görüşlerinden yararlanılmıştır) (12.09.1997)

Zaman: “Siyanürle Altın Çıkarılmalı” (Burada uzman bir Profesör Dr.’un görüşlerinden yararlanılmıştır) (24.04.1997)

Söylem içerisinde ideolojik anlamlandırmalar ortaya çıkarıldığı için o yayın organının ideolojik duruşu hakkında bilgi edinilebilir. Toplumsal bir pratik olan dil içerisinde anlamın harekete geçişini ifade eden söylem içinde, gündelik hayata dair ideolojik anlamlandırma ve temsiliyetin deşifasyonu çok perspektifli, çoklu değerlendirmeyi zorunlu kılan bir alanı kapsadığı için gazetelerin ekono-

mi-politik konumlarını da saptamaktadır. Bu bağlamda, gazetelerin özellikle farklı günler ve olaylara dair haber başlıklarının seçildiği örneklerde anlamsal vurgular önemlidir. Bergama'da altın arama, çevre ve insan sağlığına yönelik gerekli sağduyuyu göstermeyen kimi yayın organları eğlence unsurunu yakaladığı noktalarda bu haberleri vermeyi tercih etmiş, bunu da magazin haberi gibi vererek, olayın anlamını, anlamsal boyutunun içini boşaltarak vermiştir. Özellikle eyleme katılanların bir protesto biçimi olarak soyunması daha önce bu konuya duyarlılık göstermeyen gazetelerin bu kez sadece eğlence unsuru olarak konuya ilgi gösterdiği gözlenmiştir. Bu mantık, Bergama köylüleri içerisinde yer alan kadınların, eşlerini eylemlere destek olmaları için kadınlık durumlarını kullanmalarına yönelik haberlerde de görülmektedir. Aynı zamanda iktidar yanlısı gazeteler altın aramaya yönelik ve altın madenine ilişkin lehte bir tutum takınmış, bunu da desteklemek ve pekiştirmek için iktidar ve güç sahibi kişi ve kurumların görüşleriyle sunmuştur. Hatta bu, gazetenin ve uzman kişinin sözleri ve düşünceleri birbirinin yerine geçmektedir. Kaynak kişi, kurum ve kuruluşların görüşleri aynı zamanda haberlerdeki nesnellik, objektivizm ve tarafsızlığı arttıran bir unsur olarak görülür. Bilimsel pozivitizmin bir örneği olarak, uzman kişi görüşleri toplum tarafından daha çabuk ve doğruluğu sorgulamaksızın kabul edilen görüşler olarak benimsenir. Bu, genelde sıkça rastlanan bir yöntem olup, özellikle reklâmlarda ürün satışına yönelik olarak da uygulandığını görmek mümkündür. “Kaynak kişilerin durum tanımlamaları, gazetenin sözüne dönüşmektedir.” (İnal, 1995: 118). Aynı durumu çevre bilinci ve insan sağlığı noktasında değerlendirerek, Bergama köylülerinin yanında yer alan gazetelerde de görmek mümkündür. Burada esas olan, kendi görüşlerine uygun kaynak kişileri konuşturmadır. Gazetenin tavrına göre geniş anlamda sivil toplum kuruluşları ve çevre topluluklarına da başvurulmaktadır. Bu, daha çok Radikal, Cumhuriyet ve Evrensel gibi iktidara muhalif ve eylemlerin yanında yer alan gazeteler için geçerli olan bir durumdur.

Gazete başlıkları ve alt başlıklar incelendiğinde ortaya çıkan çarpıcı bir sonuç da, eylemlerin karşısında yer alan ve iktidarın görüşlerini paylaşan gazetelerde başlıkların çarpıcı, dikkat çekici ve hemen bireyi içine alacak biçimde vurucu olduğu görülmektedir. Ancak bu, haberin içeriğinin olması gerektiği gibi kurulduğu anlamını da taşımamaktadır. Bunlar, ağırlıklı olarak popüler kültür içerisinde eritilecek haberlerdir. Diğer grup gazete metinlerinde ise, başlıktan itibaren magazin kaygısı güdülmediği için haberin içeriği gelişen duruma dair bilgilerle inşa edilmekte, başlıklar, alt başlıklar ve spotlar kimi zaman diğer gazetelere göre daha uzun tutulmaktadır.

Haberin inşasında olaya dair başlık, spot, alt başlık, haber girişiyle birlikte önemli bir unsur olan olayın arka planına ilişkin, bağlamına, artyöresine yönelik bilgilerin verilip verilmediğidir (İnal, 1995; 118-120, Sözen, 1999: 89-100) . Bu, bireylerin haberi okuduğunda olayla ilgili bilgileri bütünleştirmelerini sağlar. Bergama Olayları'nın yazılı basındaki sunumuna bu açıdan bakıldığında, ağırlıklı olarak iktidar yanlısı olan ve kendini bu olayların karşısında konumlandıran

gazetelerde olayın ardalan bilgisinin çoğu kez verilmediği, bunun özellikle yapıldığı gözlenmektedir. Çünkü böylesi bir haber inşası siyasal ve ekonomik bağlantıların da ortaya konmasını gerektirir. Bergama Olayları'nın arka planı ve ekonomi-politik bağlantıları genelde Radikal, Cumhuriyet ve Evrensel gibi eylemlere yönelik lehte tutum takınan gazetelerde verilmektedir.

Haber söyleminin analizinde mikro yapısal özellikler içerisinde yer alan; sözcüklerin seçimi, cümle yapıları, cümleler arasında kurulan ilişkiler, ikna etme biçimi (retorik), yan anlamlar, varsa kullanılan kodlar ve imalar değerlendirilir. Bu çözümleme, haber metninin içine sızan ideolojik pratiklerin ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında değerlendirilen gazetelerde öne çıkan farklılıklar bulunmaktadır.

Bugün: *“Adımızı kullanıyor, kınıyoruz” (07.06.2009)*

Bugün: *“DTP'nin has adamı!” (07.06.2009)*

Hürriyet: *“Dedemi kandırmışlar... ‘Hopdediks’e benzerliğiyle yıllar boyu köylülerle birlikte altın madeninin kapatılması için mücadele veren ancak üç yıl önce yaşamını yitiren Bayram Kuzu'nun torunu Günay Candan'ın da maden işçisi olarak hakkını araması dikkat çekti. Diğer işçilerle birlikte eyleme katılan ve Vali Yardımcısı Halis Peker'le de görüşen Günay Candan, ‘Dedem ve diğerleri bilinçsiz oldukları için bazı menfaatçiler tarafından sürekli kandırıldı. Oysaki, madenin hiçbir zararı yok. Buradan birçok kişi ve aileleri ekmek yiyor. Kapatılmaması için mücadele edeceğiz’ dedi.” (25.08.2004)*

Radikal: *“Asteriks' Konyar'a CHP'den ihraç” (16.02.2007)*

Radikal: *“Bergama'da siyaniürlü yöntemle altın üretimi başlayınca köylüler 'şafak eylemi' yaptı.” (28.05.2001)*

Sabah: *“Siyaniürlü altın karşıtı Bergamalılar, Gelibolu Şehitler Anıtı'na gitmeden önce Çanakkale'de toplandı. Protestocular kente ağızları bantlı girdi.” (20.11.2000)*

Star: *“Soyunarak protesto etmek, Bergamalı maden karşıtlarının simgesi oldu.” (15.09.2004)*

Zaman: *“Halk gece yarısı kışkırtılıyor” (17.07.1997)*

Zaman: *“Bergama eylemlerini DHKP-C üstlendi.” (21.08.1997)*

Bergama Olayları'na katılanlara yönelik belli bir kimlik giydirme ve adlandırma, sürecin o andan sonraki algılanma biçimini etkileyerek, gazete metninde kişilere ya da gruplara yüklenen adlandırmalarla kamuoyunda da bu biçimde kullanıma yönelik yaygınlık kazandırılır. Aynı zamanda ideolojik bir duruşu da temsil eden bu adlandırma biçimleri olayların algılanmasındaki olumlu ya da olumsuz görüşleri etkiler. Olaylara haksızlık kazandırmak için toplum içinde

olumsuz değer yargıları yüklenmiş, sınanmış belirli kelime ve adlandırmalar kullanılır.

Gazetelerin Bergama Olayları'na ilişkin haberlerini sunuş biçiminde dikkati çeken bir nokta, Bergama köylülerine ilişkin olarak yapılan adlandırmalardır. Gösterici, eylemci, protestocu, köylü, aktivist gibi yakıştırmalar hemen her türlü gazetede görülürken, iktidar yanlısı ve gösterilerin karşısında yer alan gazetelerde kimi zaman terörist nitelermeleri görülmektedir. Aynı mantık içerisinde bu gazeteler eylem ve protestoları huzur bozan, tehlikeli, düzene karşıt olarak sunmaktadır. Hatta Bergama köylüleri kendi başlarına hareket edemeyip, yönlendirilen insan topluluğu olarak görülmektedir. Ancak buna karşıt eylemlerde onları provokatif özne olarak da tanımlayan bu gazetelerdir. Bergama Olayları'nın yanında yer alarak destekleyen gazeteler ise, katılımcıları demokratik haklarını koruyan, çevre bilinci gelişmiş ve geleceğine sahip çıkan yurttaşlar olarak sunmaktadır.

Haberlerde göstericiler ile devletin resmi kurum ve kuruluşlarının karşı karşıya gelme anlarını genelde tüm gazeteler aktiflik pasiflik yapısı içinde kurgularken, aktif olma durumunu olaylara katılanlara yükleyip, resmi organları edilgen bir yapıda sunmuştur. Burada dikkat çeken bir durum olarak bu eylemlere sivil itaatsizlik adlandırmasını sadece iktidar karşıtı gazetelerin yapmasıdır. Bergama Olayları'nın karşısında yer alan gazetelerde hukuk dışılıktan söz edilirken, diğer grup gazetelerde insan hakları, çevre bilinci ve insan sağlığı kelimelerine aktif olarak vurgu yapılmıştır. Hukuk dışı olma durumunu iktidar karşıtı gazeteler bu kapsamda değerlendirirken, diğer gazeteler de ise bu durum ağırlıklı olarak düzen bozucu eylemlerden dolayı gerçekleşmektedir.

Bergama Olayları'na yönelik haber inşalarında, kimi zaman topluluğun bütününe değil de tekil olarak bireylerle ilgili hikâyeleştirilmiş örüntüler bulunmaktadır. Bu daha çok politik tutuculukla eş olarak belirli bir dünya görüşünü olumsuzlamak için de kullanılan bir yöntemdir. Özellikle eylemlerde Hopdediks* yakıştırmaları yapılan Bayram Kuzu'ya yönelik haberlerin sunum biçimi her gazetede farklılık göstermektedir. Eylemlerin karşısında bir tavır sergileyen gazeteler Konyar'ın yasadışı örgütlerle bağlantısı üzerinde dururken, olumsuz fikirleri pekiştirecek biçimde cümleleri oluşturmuşlardır. Cümle tercihleri ve olayların bağlamına ilişkin olarak göze çarpan bir durum da; hem Bergama Olayları'nın hem de kişilerin yasadışı örgütlerle ilgili bağlantıları haber metnine dönüştürülürken iktidar yanlısı ve eylemlerin karşısında olan gazetelerin bu bağlamı mümkün olduğunca zayıf tutmaya gayret ettiği görülmektedir. Diğer grup gazetelerde ise, bu haberlerin verilışı biçiminde herhangi bir yoruma gidilmemesi ve habere söz konusu olan olayın arka planına ilişkin bilgilerle desteklenmesi ağırlık kazanmaktadır.

* Metnini René Goscinny, resimlendirmesini de Albert Uderzo'un yaptığı, Roma istilasına karşı koyan bir Galya köyünün maceralarını seri halinde sunan Fransız çizgi romanı Asteriks'de, Hopdediks karakteri; bebekken sihirli şurup kazanına düştüğü için her zaman olağanüstü güçlere sahip, iri yarı, saf ve şakacı bir insan olarak sunulur.

İkna edici bir unsur olan fotoğraf kullanımında, iktidar yanlısı olup olayların aleyhinde bir tutum takınan gazetelerin bir bölümünde eğlence unsurunun göze çarptığı görülmektedir. Çıplak protesto eylemlerinin yoğunlaştığı dönemlerde ağırlıklı olarak sadece çıplaklık durumuna yönelik magazin tarzında fotoğraf ve fotoğraf altı yazılar iktidar yanlısı gazetelerin bir bölümünde rastlanan bir yöntem olurken, olayların karşısında yer alan gazetelerin bir kısmı da protesto eylemlerini verirken insan kalabalığının az olduğu noktaları ve resmi görevlilerle çatışılan kareleri tercih etmiştir. Aynı zamanda haber metinlerinde belirli kelimelere yapılan aşırı vurgular Bergama Olayları'na bakış açısına göre farklılaşmakta ve bunlardan da bir ikna edici faktör olarak yararlanılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

“Günümüz teknik akılsallığı egemenliğin akılsallığıdır”

Adorno

Çevre bilinci ve insan sağlığını koruma amacıyla ortaya çıkan Bergama Olayları'nın görünürdeki algılanışının arka planında aslında çok daha karışık bir yapı yatmaktadır. Özellikle küreselleşme ile sermayenin yeni alanlar elde etmeye çalışması ve uygulanan ekonomik politikalar sonucu Bergama, yoğun olarak yazılı basında gündeme gelmiştir. Toplumsal muhalefet kapsamında gerçekleşen Bergama Olayları, toplumsal hareketlerin yeni dönemdeki özelliklerini üzerinde taşımaktadır. Protesto, aktivist eylem, sivil itaatsizlik, gösteri, eylem, yürüyüş gibi çeşitli adlandırmalar yakıştırılan Bergama Olayları, sosyo-ekonomik olarak iktidar ve güç sahibi kişi, kurum ve kuruluşlara yönelirken teknolojinin geldiği noktaya itibarıyla oldukça geniş bir katılımı uzun vadede sürdürülen hareket olmuştur.

Her ülkenin medyası içinde doğduğu, varlığını sürdürdüğü ve dolaşıma çıktığı ortamın özelliklerini taşır. Bu açıdan Türk medyasına ilişkin bir değerlendirme aynı zamanda toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik bir çözümlemeyi zorunlu kılar. Günümüz medyasında haber, artık bilinen işlevlerinin çok ötesine geçmiştir. Bilinen klâsik işlevleri olan; eğlendirme, bilgilendirme, kamuoyu oluşturma, toplum adına iktidarı denetleme yükümlülüğü yerini, belirli görüşleri meşrulaştırma, çoğaltma, gizleme, yaygın hale getirme (yaygınlaştırma ve çoğaltma) ve yeniden üretime bırakmıştır. Aynı zamanda medya, gizleme, yanıltma, yönlendirme, etkileme, bozma (tahrif etme) ve düzenleme (tasnif etme) işlevlerini de yerine getirmektedir. Medyanın ürettiği metinler siyasal iktidarın dışında, genel anlamda mevcut resmi ideolojiyi ve devlet görüşlerini ya da çıkarlarını da besleyen bir özellik gösterir. Medya, çıkarları kaynaşmış bir biçimde iktidara, sermayeye yönelik hizmet eder hale gelmiş, kültür endüstrisinin gereklerine uygun biçimde, modern tüketicileri oluşturmayı amaç edinmiştir. Medyanın ürettiği metinler siyasal iktidarın dışında, genel anlamda resmi ideolojiyi ve devlet çıkarlarını da besleyen bir özellik gösterir. Medyanın

ürettiği metinler eğlence kültürüne yönelik inşa edilmeye başlanmış, haber, olması gereken özelliklerini terk etmiştir.

Olayların ve gündelik hayatın, medya kültürü ve tüketim toplumunun gösterilerine bağlı kalarak biçimlendiği ve uzlaştırıldığını belirten Kellner, Debord'un Gösteri Toplumu'ndaki vurgusu olan; gösterinin, uzlaştırma gücüne ve politik vasıfları ortadan kaldırdığına dikkat çekerek, günümüzde eğitlence adı verilen yeni bir eğitim-eğlence toplumu türü oluşmaya başladığını vurgular. Kültür endüstrisinin geldiği noktada sermaye ile teknolojinin, eğitim ve eğlencenin bir araya geldiği teknokapitalizm aşamasına geçilmektedir. Her şeyin tamamen eğitlence toplumu ve gösteri kültürü içerisinde eritildiği bir aşamadır bu (2010: 22, 38). Bu durumu medya metinleri söz konusu olduğunda eğlence ve haberin iç içe geçmesiyle oluşan habeğlence kavramıyla açıklamak da mümkündür. Haberin eğlenceleşmesi, magazin sosuna bulanmasıyla zaten kapitalist toplum yapısının standardizasyonu içerisinde niceliği artmış ama niteliği düşmüş haberin içi daha da boşal(tıl)mıştır. Haberlerdeki standardizasyon habere yüklenen anlam ve özellikleri eritmektedir.

Bergama Olayları'nın söylemsel olarak analiz edildiği bu çalışmada, belirtilen duruma uygun olarak iktidar yanlısı ve olayların karşısında yer alan gazetelerde buna uygun söylemsel oluşumların gerçekleştiği gözlenmiştir. Çevre ve insan sağlığına fazla değinilmeden, değinilse de uzman kişilerin görüşlerinden beslenerek amaca uygun haber inşası gerçekleştirilmiş, iktidar ve güç sahibi kişi ve kuruluşların söylemleri medyada yer almıştır. Bergama Olayları'nın içinde yer alanlar olumsuz nitelendirmelerle değerlendirilirken, olaylar arka planından kopartılarak eğlenceli bir yapıda sunulmuştur. İktidar yanlısı gazeteler altın aramaya yönelik çabaları desteklediklerini haber inşalarında göstermiştir. Bu gazetelerde Bergamalılar aktif özne olarak suçlu gibi gösterilmiştir.

Buna karşılık, iktidara muhalif olarak Bergama Olayları'nda destek veren gazeteler ağırlıklı olarak çevre bilinci, yurttaşlık, insan hakları, insan sağlığı, sivil toplum ve demokrasi vurgularını sıkça yapmıştır. Aynı şekilde uzman kişi görüşlerini kullanan bu gazeteler, bunları altın arama karşıtlığına denk düşecek şekilde sunmuştur. Çevreyi koruma bilinci noktasında Bergama Olayları'nın lehinde yayın bu gazeteler, haberlerin inşasında eğlence ve magazin unsurlarından kaçınarak, olayları bağlamından kopartmadan vermeye çalışmıştır. Bu gruptaki gazetelerin, iktidar yanlısı ve Bergama Olayları karşıtı gazetelerden farklı olarak sivil toplum kuruluşlarının sözcülerine çokça yer verdiği görülmektedir.

Kamuoyunu belirli bir yönde bilgilendirme ve yönlendirme açısından medya, bunu ağırlıklı olarak kendi görüşleri ve ilişkide bulunduğu çıkar çevrelerinin doğrultusunda yapmaktadır. Sadece muhalif olarak değerlendirilen ve siyasal iktidara muhalif gazetelerde Bergama Olayları'na ilişkin haberlerin çoğunlukla bağlamlarından koparılmadan verildiği değerlendirme sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu olayların karşısında bir tutum izleyen gazetelerde de haber metinlerinin kurgusunun olayın artyöresine ve bağlamına yönelik yapılsa bile

bunun haberin amacına yönelik olarak inşa edildiği saptanmıştır. Toplumsal muhalefet bilincini oluşturma işlevi yönünden gazetelerin büyük çoğunluğu Türk medyasının ana karakteristiklerini sergilemekte, haberlerini muhalefet kültürü ya da bilincine yönelik olarak vermekten çok, tüketim kültürü ve ideolojisinin gereklerine uygun, eğlence unsurları da taşıyarak hızlı tüketilecek biçimde, kimi zaman açıkça olmayıp toplumsal düzlemde ortak kabul edilmiş kodlarla inşa etmektedir. Ayrıca gündem sıkça değiştirilerek toplumsal hafızası ve bilinci zaten zayıf(latılmış) olan bireylerin gerçekliği bir bütün olarak kavraması da zorlaştırılmaktadır.

Notlar

- 1 Bu karşı çıkma biçimlerinin daha farklı bir kategorizasyonu ve yeni hareketlerin siyasal temsili üzerine Mellucci, imgelerden yola çıkar. Toplumsal hareketlere, kimi zaman gerek ilerici gerekse de muhafazakâr toplumsal düşünce geleneğinde tiyatro imgeleri aracılığıyla bakılmakta, çatışma ve çatışmanın siyasal temsili bu yolla ifade edilmektedir: Sahnede, yazarın bakış açısına göre tanımlanmış bir izleği gerçekleştiren rol alan karakterler bulunmaktadır. İzleyiciler de kahramanlardan birine, ya iyi adama ya da kötü adama yönelik tutum belirleyerek kamuoyu oluşturur. Toplumsal çatışma ve hareketlerde de bu geleneksel temsil biçimini görmek mümkündür. Ancak günümüzdeki yeni toplumsal hareketlere bu geleneksel, sonucu belirlenmiş, belirli bir öz ve amaçla bir araya gelmiş bireyler bütünü olarak bakma algısı değişmektedir. Hareketleri bir oyunun karakter biçimleri olarak algılamamak, göstergeler şeklinde görmek daha açıcıdır. Yani toplumsal hareketler, eylemlerini ve karşı çıkma durumlarını egemen kültür kodlarını yerle bir ederek karşı çıkışlara dönüştürürler. Karşı çıkış yollarından biri; bireyin yaşamından hareket ederek, alternatif anlamların mümkünliğüne odaklanan ve iktidar aygıtlarını işleyişinin mümkün olan tek rasyonalite olmadığı varsayımına dayanan kehânet'tir. Kehânette bulunma durumu, aynı zamanda kendinden bir şeyi de ilân etmeye dayanır. Güzel ve bozulmamış bir doğa çağırısı aynı zamanda gelişmiş bir topluma dayanır. Kadın hareketi içinde farklılaşmadan söz ederken aynı zamanda kadınların tarihsel ve biyolojik koşulları önemlidir. Egemen kodların abartılarak tersine çevrildiği, egemen iktidar söyleminin abartıldığı bir çıkma durumu olarak paradoks; kodların akıldışı olduğunu, şiddet ve suskunluk içerdiklerine vurgu yapar. Son karşı çıkma türü temsil etme ise, hareket içindeki aktörlerin bir ayna gibi, biçimi içerikten ayırma yetenekleri ile sisteme kendi çelişkilerini geri taşımalarını içermektedir. Bütün bu karşı çıkma biçimleri esasında iktidarı görünür kılmaya yöneliktir. Modern toplumlarda gündelik hayatın içinde iktidar gizlidir. Bundan dolayıdır ki, toplumsal hareketlerin amacı, iktidarı görünür kılmak alanlar yaratmak ve onunla pazarlığa oturaktır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Melucci, 1993: 267-283).
- 2 Çalışma konusunu oluşturan çerçevenin dışında kalmasından ve fiziksel sınırlılıktan kaynaklı olarak toplumsal hareketlere ilişkin kavramsal ve kuramsal ardalana detaylı değinilmeyecektir. Bu hareketlerle ilişkili olarak, Kaynak Mobilizasyonu ve Politik Olanaklar Kuramlarıyla birlikte Kültürel Çalışmalar hakkında daha fazla bilgi için bakınız: (Çetinkaya, 2008).
- 3 Buradaki tanımlama Hart'a aittir. Doğrudan eylem nosyonu kavramsallaştırmasıyla ilişkili olarak daha ayrıntılı okuma için bakınız: (Hart, 1998: 63-87).
- 4 Genellikle sivil itaatsizlik içerisinde değerlendirilen Gandhi'ci Şiddetsizlik Eylemi (satyagraha); ahimsa (şiddetsizlik), doğruyu arama ve acı çekme öğelerinden oluşur. Konu bağlamında kalmak amacıyla ve çalışma konusu ile doğrudan ilgili olmadığı için bu türe detaylı değinilmeyecektir. Satyagraha ile ilgili ayrıntılı okuma için bakınız: (Dağtaş, 2008), (Purkis ve 1998) ve (Arendt vd., 1997).
- 5 İktidar ve toplumsal hareketler bağlamında, Foucault'un iktidar kavramsallaştırması ilgi çekicidir. Bütün iktidar ilişkilerinin sosyal ağlar bütününe yayıldığını, kök saldığını söyleyen Foucault'un iktidar kavramı, tüm ilişki ve etkileşimlerin iktidar ilişkileri olduğu varsayımını içermektedir. Herhangi bir nedenden dolayı ilişkide olan insanlar, birbirlerinin davranışlarına belli bir yere kadar da olsa nüfuz etmektedir. İktidar ilişkileri olan sosyal etkileşimler sonucu, öznel temasta bulunduktan

sonra buradan çıkan sonucu değiştirebilir, tersine çevirebilir veya manipüle edebilir. Her ne olursa olsun yeni bir sosyal gerçekliğin yaratıldığı bu durumun özünde; iktidarı direkt tahakkümle ilişkilendiren modern teorilere karşı "iktidar ilişkilerinin özgürlük" ile işlediği görüşü yatmaktadır. Özgürlük yoksa ilişkiden de söz etmek olası değildir. Foucault'un iktidar kavramı içerisinde direniş kavramı algılanmaya çalışıldığında iki farklı değerlendirme biçimi karşımıza çıkar: Bunlardan ilki, gündelik iktidar ilişkilerinin kendisinde zaten var olan, ona içkin olduğu düşüncesi, yani sabit bir varolma biçimidir. Diğeri de, özgürlük pratiklerinin artmasını amaçlayarak tahakküm durum ve biçimlerinden bilinçli olarak kaçma durumudur. İktidarın ortadan kalkmasını amaçlamayan direniş, mümkün olan en az tahakküme yönelir ve iktidar ilişkileri içerisinde özgürlük pratiklerini arttırmayı hedefler. Özgürlük pratikleri artarsa iktidar ilişkileri içerisinde tahakküm de ortadan kaldırılabilir. "Direniş, daha fazla özgürlük pratiğine ulaşma mücadelesi demektir.". Ayrıntılı okuma için bakınız: (Ababneh, 2008: 224-230).

- 6 Gramsci'nin hegemonya kavramından yola çıkarak kitle iletişim araçlarının bunu rızayı kullanarak nasıl gerçekleştirdiğine dair ayrıntılı bir okuma için bakınız: (Hall vd., 1985), (Tılıç, 1998: 44), (Üşür, 1997) ve (Shoemaker ve Reese, 1997: 116-117).
- 7 Ayrıntılı okuma için bakınız: Althusser, 1991), (Köker, 1998: 73) ve (Halimi, 1999: 68).
- 8 Ayrıntılı okuma için bakınız: (Horkheimer, 2002), (Marcuse, Tarih Belirtilmemiş), (Slater, 1989), (Botomore, 1990) ve (Kellner, 2005).
- 9 Ayrıntılı okuma için bakınız: (Hall, 1994) ve (Hardt, 1994).
- 10 Ayrıntılı okuma için bakınız: (Ritzer, 2000) ve (Debord 1996).

Kaynakça

21. Yüzyıl Anarşizmi, Yeni Binyıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler, (1998). PURKIS, Jon ve BOWEN, James (der.), Ş. S. Kaya (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ABABNEH, Sara, (2008). "Foucault Aracılığıyla Direniş Teorileştirmek ve Toplumsal Cinsiyeti Kavramsallaştırmak: İslamcı Politik Partilerde Kadın Aktivistlerin Durumu", G. Doğduaslan (çev.), Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori ve Deneyim, Y.Doğan Çetinkaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 219-247.
- ADORNO, Theodor W., (2007). Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi, N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis, (1991). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Y. Alp ve M. Özışık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- AMIN, Samir, ARRIGHI, Giovanni, FRANK, André Gunder ve WALLERSTEIN, Immanuel, (1993). Büyük Kargaşa-Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, E.Akbulut (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, ss. 5-9.
- ARENDT, Arendt, DWORKIN, Ronald ve HABERMAS, Jurgen, (1997). Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Y. Cosar (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUDRILLARD, Jean., (1991). Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, O. Adanır (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BERGER, Peter ve LUCKMANN, Thomas, (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası – Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi, V. S. Öğütle (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- BERMAN, Marshall, (1999). Katı Olan Herşey Buharlaşıyor – Modernite Deneyimi, Ü. Altuğ ve B. Peker (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, Tanıl, (1990). "Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar", Birikim, Sayı:13, Mayıs 1990, ss. 49-53.
- BOTTOMORE, Tom, (1990). Frankfurt Okulu, A. Çiğdem (çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Y.Doğan, (2008). "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori ve Deneyim, Y.D. Çetinkaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 15-61.
- DEBORD, Guy (1996). Gösteri Toplumu ve Yorumlar, A. Ekmekçi ve O. Taşkent (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DİRLİK, Arif, (2008). "Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler" G. Doğduaslan (çev.), Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori ve Deneyim, Y.Doğan

- Çetinkaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 65-83.
- DURŞUN, Çiler, (2001). TV Haberlerinde İdeoloji, Ankara: İmge Kitabevi.
- FISKE, John, (1987). Television Culture, London: Routledge.
- FOWLER, Roger, (1985). Language as Social Practice, Handbook of Discourse Analysis, T. van Dijk (ed.), V: 4, London: Academic Press.
- FOWLER, Roger, (1991). Language In the News: Discourse and Ideology In the Press, London: Routledge.
- FRANK, André Gunder, (1993). "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri", Büyük Kargaşa-Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, AMIN, Samir, ARRIGHI, Giovanni, FRANK, André Gunder ve WALLERSTEIN, Immanuel, E.Akbulut (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- GANS, Herbert J, (2005). Popüler Kültür ve Yüksek Kültür, E. O. İncirlioğlu (çev.), İstanbul: YKY.
- GEUSS, Raymond, (2002). Eleştirel Teori – Habermas ve Frankfurt Okulu, F.Keskin (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony, (2000). Sosyoloji, H. Özel ve C. Güzel (yay.haz.), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GÜRKAN, Nilgün, (1997). Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İstanbul: İletişim Yayınları.
- HALİMİ, Sergei, (1999). Düzenin Yeni Bekçileri, Y. Aksu ve F. Eryılmaz (çev.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- HALL, Stuart, (1994). "Kültür, Medya ve 'İdeolojik Etki'", Medya İktidar İdeoloji, M. Küçük (der. ve çev.), Ankara: Ark Yayınevi, ss.169-209.
- HALL, Stuart, (1997). "İdeoloji ve İletişim Kuramı", A. Gürata (çev.), Medya Kültür Siyaset, S. İrvan (der.), Ankara: Ark Yayınları, ss.79-97.
- HALL, Stuart, LUBBLEY, Bob ve MCLENNAN, Gregor, (1985). Siyaset ve İdeoloji: Gramsci, S. Emrealp (çev.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- HARDT, Hanno, (1994). "Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması", Medya İktidar İdeoloji, M. Küçük (der. ve çev.), Ankara: Ark Yayınevi, ss.1-55.
- HART, Lindsay, (1998). "Radikal Doğrudan Eylemi Savunurken, Sivil İtaatsizlik, sabotaj ve Şiddetsizlik Üzerine Düşünceler", 21.Yüzyıl Anarşizmi, Yeni Binyıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler, J. Purkis ve J. Bowen (der.), Ş. S. Kaya (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ss. 63-87.
- HORKHEIMER, Max, (2002). Akıl Tutulması, O. Koçak (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- İNAL, Ayşe, (1995). "Yazılı Basın Haberlerinde 'Yapısal' Yanlılık Sorunu", Toplum ve Bilim, Sayı: 67, İstanbul: Birikim Yayıncılık, ss.111-134.
- İNAL, Ayşe, (1996). Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları, İstanbul.
- KELLNER, Douglas, (2005). "Kültür Endüstrileri", Kitle İletişim Kuramları, E. Mutlu (der. ve çev.), Ankara: Ütopya Yayınevi, ss. 233-239.
- KELLNER, Douglas, (2010). Medya Gösterisi, Zeynep Paşalı (çev.), İstanbul: Açılım Kitap.
- KÖKER, Eser, (1998). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Konya: Vadi Yayınları.
- MARCUSE, Herbert, (Tarih Belirtilmemiş). Tek Boyutlu İnsan, İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerine İnceleme, S. Çağan (çev.), İstanbul: May Yayınları.
- MELUCCI, Albert, (1993). "Toplumsal Hareketler ve Günlük Hayatın Demokratikleşmesi", L. Köker (çev.), Sivil Toplum ve Devlet, Avrupada Yeni Yaklaşımlar, John Keane (der.), İstanbul: ss.267-283.
- MORLEY, David ve ROBINS, Kevin, (1997). Kimlik Mekânları – Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar, E. Zeybekoğlu (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MUKHERJE, Manik, (2007). "Hindistan'da Halkın Bilgiye Erişimi", Medya ve Savaş Yalanları – Gerçekler Nasıl Karartılıyor?, Der.: L. Foerstel (der.), A. Antmen (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, ss.189-196.
- MUMBY, Dennis K., (2005). "İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası: Bir İletişim Bakış Açısı", Ç. Dursun (çev.), Doğu Batı, Kasım-Aralık-Ocak 2004-2005, ss.123-141.
- RITZER, George, (2000). Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Ş. S. Kaya (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROBINS, Kevin, (1999). İmaj – Görmenin Kültür ve Politikası, N. Türkoğlu (çev.), İstanbul: Ayrıntı yayın-

ları.

- SHOEMAKER, Pamela ve REESE, Stephen D., (1997). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi", Medya Kültür Siyaset, S. İrvan (der.), Ankara: Ark Yayınları., ss.99-136.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, (2003). Siyaset, M. Türköne (ed.), Ankara: Lotus Yayınevi.
- SLATER, Phil, (1989). Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi, A. Özden (çev.), Basım Yeri Belirtilmemiş: BFS.
- SÖZEN, Edibe, (1999). Söylem Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- TILIÇ, L.Doğan, (1998). Utanıyorum Ama Gazeteciyim, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye'de Sivil İtaatsizlik, Toplumsal Hareketler ve Basın, (2008). Erdal Dağtaş (der.), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- ÜŞÜR, S. Sancar, (1997). İdeolojinin Serveni – Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, Ankara: İmge Kitabevi.
- van DIJK, Teun A, (1994). "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", Medya İktidar İdeoloji, M. Küçük (çev.), Ankara: Ark Yayınevi, ss.271-327.
- van DIJK, Teun A., (1988). News as Discourse, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publication.
- van DIJK, Teun A., (1991). "The Interdisciplinary Study of News as Discourse", A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research, K.B.Jensen ve N.M. Jankowski (der.), London: Routledge, London, ss.108-120.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (1993). "Sistem-karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İnkilemleri", Büyük Kargaşa-Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, AMIN, Samir, ARRIGHI, Giovanni, FRANK, André Gunder ve WALLERSTEIN, Immanuel, E.Akbulut (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, ss. 10-53.

Gazeteler

Bugün
Cumhuriyet
Evrensel
Hürriyet
Radikal
Sabah
Star
Vatan
Vatan
Zaman

Kentleşme–Peyzaj
*Urbanization and
Landscape*

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergama Cumhuriyet Meydanına Peyzaj Mimarlığı Bağlamında Eleştirel Yaklaşım

*A critical approach on Bergama Cumhuriyet square in the
context of landscape architecture*

Dr. Hatice SÖNMEZ TÜREL

Öğr. Gör. Dr. Emine MALKOÇ

Dr. İpek ALTUĞ TURAN

Prof. Dr. Erhan V. KÜÇÜKERBAŞ

Prof. Dr. M. Bülent ÖZKAN

ABSTRACT

In this study, the Bergama Cumhuriyet Square which was designed and implemented in the 1990s and its environs has been critically reconsidered in the view of landscape architecture design principles. In this context the basic program elements consist of amphitheater, water element, and sculpture have been kept and the square was re-designed in a different spatial organization concept.

In the proposal design it has been aimed that the new square will be a modern prestige space which serves all sections of the public, allows a variety of activities and be used intensively during the all daytime.

Key words: Public open space(s), Public square, Bergama Cumhuriyet Square, Landscape architecture, Bergama.

ÖZ

Bu çalışmada 1990'lı yıllarda tasarlanıp uygulanmış olan Bergama Cumhuriyet Meydanı ve yakın çevresi peyzaj mimar-

lığı tasarım ilkeleri doğrultusunda eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Bu bağlamda anfi, su öğesi, heykel ve toplanma alanından oluşan temel program elemanları korunarak, mevcut meydan farklı bir mekansal organizasyon anlayışıyla yeniden tasarlanmıştır.

Öneri tasarımıda söz konusu mekanın halkın her kesimine hizmet eden, çeşitli aktivitelere olanak tanıyan ve günün her saati yoğun kullanılan çağdaş bir prestij mekanı olması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kamusal dış mekan(lar), Meydan, Bergama Cumhuriyet Meydanı, Peyzaj mimarlığı, Bergama.

GİRİŞ

Açık alan / açık yeşil alan olarak da adlandırılan kamusal dış mekanlar, kent dokusu içerisinde yapılarla çevrelenmiş, tüm kentsel olayların ilişkilendiği çoğu herkesin yararlanmasına açık ortak alanlar olup günlük yaşamlarının büyük kısmını kapalı mekanlarda geçiren kent insanı için soluklanma olanağıdır. Bir sistem bütünü içinde kentlerin en önemli kısmını oluşturan dış mekanlar, çağdaş toplumlarda kent kalitesinin göstergesidir (Küçükberbaş ve Özkan, 1999).

Antik Yunanda agora, Roma döneminde ise forum ile başlayan kamusal dış mekan geleneği tarihsel süreçte kent yaşamında her bakımdan ayrıcalıklı bir yer tutmuştur. Bu mekanlar, içerisinde buldukları kentler için bir imge yaratmanın yanında fiziksel ve sosyal çevreyi geliştiren çeşitli aktivitelerin gerçekleştirildiği merkezler haline gelmiştir (Rubenstein, 1992).

Kamusal dış mekanlar arasında tarihsel geçmişı en eskiye dayanan ve bugün tüm dünyada kentlerin odak noktası olarak da nitelendirilen meydanlar, içerdikleri aktif ve pasif rekreasyonel olanaklarla kent halkına günün her saati hizmet veren mekanlar olup kentlerin ayrıcalıklı ve vazgeçilmez parçalarıdır (Küçükberbaş vd., 2006).

Meydanlar, yerine getirdiği çeşitli işlevlerle kentlerin en önemli bölümlerinden biri olma özelliklerini her dönemde sürekli korumuş, motorlu taşıtların ortaya çıkıp sayılarının hızla artması, açık-yeşil alanların azalması, ayrıca kent insanının rekreasyon gereksinmesinin giderek çoğalmasıyla önemleri daha da büyümüştür (Küçükberbaş ve Özkan, 1994).

Kentsel yerleşimlerin en dikkat çekici öğelerinden olan meydanlar, Paul Zucker'a (1959) göre kentsel peyzajda psikolojik duraklama mekanlarıdır (Oktay, 2002). Daha geniş bir yaklaşımla meydanlar sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal, ekolojik, turistik ve rekreasyonel çok farklı işlevleri bünyelerinde taşımaktadır (Özkan vd., 2010).

Kentliler tarafından zaman içinde sevgilere dayanarak gelişmiş ve biçimlenmiş eski meydanlar; zengin bir toplumsal yaşamın varlığını kanıtlamış olup,

alışveriş yapılan, kültürel faaliyetlerin izlendiği, kentlilerin yaşamlarını zenginleştirirken ortak bir kimliği de oluşturmuştur (Souici ve Kılınçaslan, 2005). Dünya genelinde incelendiğinde tarihi, dini, toplumsal, sosyo-kültürel, rekreasyonel özellikleriyle öneme sahip Trafalgar Meydanı (İngiltere), Concorde Meydanı (Fransa), Kızıl Meydan (Rusya) vb. meydanlar kent kimliğinde önemli imgesel etkileri olan ve herkes tarafından tanınan / bilinen mekanlar olarak öne çıkmıştır (Şekil 1).

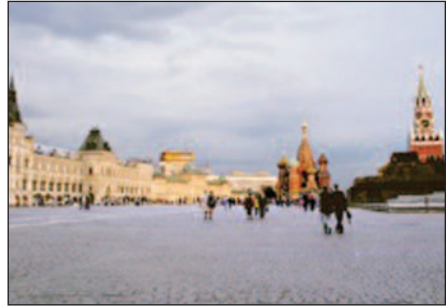
Trafalgar Meydanı / İngiltere (London Coach Minibus Hire, 2011)

St. Peter's Square / İtalya (Wikipedia, 2011)

Piazza del Popolo / İtalya (Webshots, 2011)

Red Square / Rusya (Urban Christian News, 2011)

Place de la Concorde / Fransa (Picasa, 2011)

Marienplatz / Almanya (Panoramafotos Deutschland, 2011)

Şekil 1. Dünyadan çeşitli kent meydanı örnekleri

BERGAMA KENTİ VE CUMHURİYET MEYDANI

Bergama Kenti Hakkında Genel Bilgi

Bergama İzmir iline bağlı bir ilçe olup $39^{\circ} 07'$ kuzey enleminde $27^{\circ} 12'$ doğu boylamında yer almaktadır (Bergama Belediyesi, 2011). Doğuda Kınık, batıda Dikili, güneyde Aliağa, kuzeyde ise Balıkesir ve Manisa illeri ile çevrilidir. İl merkezine uzaklığı 107 km'dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011) (Şekil 2).

Şekil 2. Bergama Coğrafi Konum

İlçenin yüzölçümü 1.720 km^2 'dir. Ayazkent, Göçbeyli, Bölcek, Zeytinadağ ve Yenikent olmak üzere 5 beldesi ve 114 köyü bulunmaktadır. 2009 Yılı ADNKS verilerine göre toplam nüfusu 100.802'dir. Bu nüfusun 58.570'i merkezde, 42.232'si belde ve köylerde yaşamaktadır (İzmir Valiliği, 2011). Uygarlık Tarihi'nin en eski yerleşimlerinden biri olarak öne çıkan Bergama ya da antik söylemiyle Pergamon, tarih öncesinden itibaren, İon, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine kadar, uzunca bir tarihi sürece sahiptir. Pergamon şehrinin ilk yerleşim alanı Akropol'dür. Pergamon, Lidya ve Pers egemenliğinden sonra M.Ö. 283'ten itibaren ise 150 yıl boyunca Batı Anadolu'ya hükmetmeyi başarmış, Helenistik dönemin en önemli ve gelişmiş kültür ve ticaret merkezi olmuştur (Bozalan,

2008). Türkiye'nin ilk arkeoloji müzesi olan Bergama Müzesi, en çok bilinen ve ziyaret edilen müzeler arasındadır. Ayrıca Akropolis, Asklepion, Kızıl Avlu, Kleopatra Güzellik İlıcası ve Kozak Yaylası önemli tarihi ve turistik mekanları arasında yer almaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011).

Bergama Cumhuriyet Meydanının Mevcut Durumu ve İrdelenmesi

“Bergama Cumhuriyet Meydanına Peyzaj Mimarlığı Bağlamında Eleştirel Yaklaşım” konulu bu çalışmada; araştırma / tasarım alanı, Bergama kent merkezinde belediye binasının güneybatısında yer alan 3. derece kentsel sit sınırları içerisinde bulunan Cumhuriyet Meydanı ve yakın çevresidir. 1990'lı yıllarda tasarlanmış olan meydan, yaklaşık 3400 m² büyüklüğünde olup, kuzey – güney yönünde eğimli bir yapıya sahiptir. Mevcut meydan genel hatlarıyla kuzeyinde çeşitli kapalı mekanlarla birlikte tasarlanmış bir anfi ve heykel, güneyinde tarihi eser sergi alanı ve yeşil alan, merkezinde ise alçaltılmış zeminde bir su ögesini içermektedir.

• Yer Seçimi

Alan doğuda Cumhuriyet Caddesi, batıda Doğancı Caddesi, kuzeyde Saray Sokak, güneyde ise Galenos Caddesi ve bu caddeler üzerinde bulunan iş merkezleriyle çevrelenmiştir. Ayrıca alanın yakın çevresinde Belediye, Emniyet Müdürlüğü ve Hükümet Konağı gibi resmi kurumlar yer almaktadır (Şekil 3).

Mevcut meydan yer seçimi yönüyle incelendiğinde; kentin merkezinde yer alması, yakın çevresinde çeşitli resmi kurumlar ve iş merkezlerinin bulunması açısından uygun bulunmuştur. Ayrıca tarihi ve turistik açıdan oldukça öneme sahip Akropol'ü de görüyor olması bakımından avantajlı bir konuma sahiptir (Şekil 4).

Meydanı kuşatan 2 ila 6 kat arasında değişen yapılar, görsel kalite ve bütünlük açısından nitelikli bir doku sergilememekle birlikte meydanla bütünleşen herhangi bir yapının da bulunmadığı gözlenmiştir. Özellikle ilçe yönetimini temsil eden Belediye binasının meydana kopuk / bağlantısız bir konumda yer alması ve giriş kapısının ise meydanla olan ilişkiyi tamamen koparan bir noktada bulunması, çevredeki yapılarla ilgili olarak olumsuz diğer bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca meydanın kuzeyinde bulunan yapıların kat yüksekliklerinin Akropolle olan görsel ilişkiyi tehdit eder bir gelişme içerisinde olduğu gözlenmiştir.

• Heykel ve Kaidesi

Alanın kuzey bölümünde yer alan heykel, tasarım alanı içerisindeki diğer program elemanları ve çevresel ilişkileri göz önüne alındığında yer seçimi açısından uygun konumdadır. Ancak tasarımın orijinaline bakıldığında Atatürk ve çevresindeki halkı temsil eden kişilerle arasındaki hiyerarşik düzenin uygulamaya yeterince yansıtılmadığı gözlenmektedir (Şekil 5).

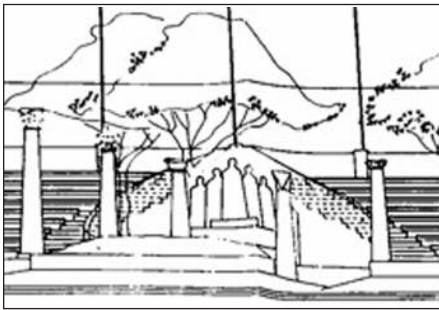
Heykelin Atatürk'ü temsil gücü tartışılacak boyutlarda olduğu hatta kul-

Şekil 3. Araştırma alanı konumu.

Şekil 4. Bergama Cumhuriyet Meydanı ve Yakın Çevresi.

Şekil 5. Bergama Cumhuriyet Meydanı heykel çözümü (a) Orijinal tasarım (b) Uygulanmış tasarım

lanıcıların bu figürün Atatürk olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmadığı belirlenmiştir. Ayrıca heykelin yapımında kullanılan malzemenin rengi koyu seçildiği için gün boyu yakınında bulunan fıstık çamının gölgesi altında kalması nedeniyle algılanmasının zayıf olduğu dikkati çekmektedir.

Heykelin kaide tasarımının ise gerek kot çözümü açısından gerekse de kullanılan malzemenin rengi ve niteliği yönüyle geliştirilmeye gereksinim duyulacak düzeyde olduğu görülmüştür.

• Su ögesi

Alanın merkezinde, eliptik basamaklarla alçaltılmış zeminde oluşturulmuş ve fışkiyelerle desteklenmiş daire formulu bir su ögesi bulunmaktadır. Ayrıca mekan genelinde su ögesini işaret eden ışınsal bir döşeme deseni yaklaşımıyla söz konusu su ögesinin meydanın odak noktası olma özelliği güçlendirilmiştir (Şekil 6).

Su ögesinin kuzey cephesinde ise orijinal sütun başlıklarını taşıyan farklı yük-

Şekil 6. Bergama Cumhuriyet Meydanı su ögesi.

sekliklerde 8 adet sütun ile 3 adet orijinal sütun bölümüne / parçasına yer verilmiştir. Söz konusu sütunların gövde ve başlıkları arasındaki uyumsuzluk dikkati çekerken, dizilimlerinin de tasarımsal anlamda bir bütünlük sergilemediği gözlenmiştir. Ayrıca bu öğelerin estetik açıdan benzer örnekleriyle karşılaştırıldığında nitelikli ve bakımlı bir yapıda olmadığı bu bağlamda simgesel yönüyle amaca hizmet edemediği görülmüştür.

Alanın merkezi konumunda önemli bir noktada yer alan su ögesinin çoğu zaman çalışmıyor olması nedeniyle suyun hareketi yardımıyla mekana kazandırılacak estetik katkısından yararlanılmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda su ögesi hedefini yerine getirememekle birlikte alanda işlevsiz bir parçalanmaya neden olmanın ötesine geçememektedir. Ayrıca su ögesini çevreleyen demir konstrüksiyon ve zincirlerle oluşturulmuş sınırlandırma elemanlarının gerek tasarımı gerekse de kullanılan malzemesi yönüyle görsel kaliteyi olumsuz etkilediği dikkati çekmiştir.

• Tören / toplanma alanı

Meydan tören / toplanma mekanları yönüyle incelendiğinde, alanın tam merkezinde bulunan su ögesinin mekanı böldüğü ve bu nedenle de işlevini yerine getiremediği gözlenmiştir. Ayrıca su ögesiyle kombine bir biçimde tasarlanmış olan platformun ise gerek büyüklük gerekse de nitelik açısından toplanma işlevine hizmet edebilecek yeterlilikte olmadığı belirlenmiştir.

Klasik anlamdaki bir meydan tasarımında tören / toplanma alanının, mekanı oluşturan en temel program elemanlarından biri olduğu düşünüldüğünde, mekanın bu bağlamda işlevini yerine getirmede yetersiz kaldığı gözlenmiştir.

- **Anfi ve oturma mekanları**

Alanın kuzeyinde, güney bakılı 9 basamaktan oluşan bir anfi yer almakta olup anfinin Saray Sokak cephesinde ise kot farkının sağladığı yükseklikten yararlanılarak oluşturulan çeşitli kapalı ticari mekanlar (dükkan) yer almaktadır (Şekil 7).

Anfi, alan içerisindeki yer seçimi yönüyle incelendiğinde, güney bakılı olması nedeniyle gün boyu doğrudan güneş ışınlarının etkisi altında kalmaktadır. Bu

Şekil 7. Cumhuriyet Meydanı – anfi.

bağlamda anfinin yer seçimi ve yönlendirilmesinde güneş – gölge ilişkisinin doğru kurulamamasının yanı sıra, güneş ışınlarının olumsuz etkilerini bertaraf edebilecek herhangi bir çözümün de getirilmediği gözlenmiştir.

Ayrıca anfinin alan içerisindeki proporsiyonu ve sahne ile olan ilişkisi başarılı bulunmazken, bu tür mekanlarda olması gereken protokol bölümüne de yer verilemediği belirlenmiştir. 1990'lı yıllarda tasarlanıp uygulanmış olan bu ögenin bakım çalışmalarının da yeterince yapılmadığı gözlenmiştir.

Meydanda anfi dışında oturma birimi olarak, güneyinde bulunan eğimli yeşil alanı çevreleyen ve yüksekliği 15–45 cm arasında değişen istinat duvarının insan ölçeğine uygun olan bölümlerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

- **Tarihi eser sergi alanı**

Alanın güneybatısında, tarihi kalıntıların sergilenmesi amacıyla etrafı demir konstrüksiyonla çevrelenmiş bir sergi mekanı bulunmaktadır (Şekil 8). Bergama'nın tarihsel ve arkeolojik kimliğini yansıtmak amacıyla oluşturulmuş olan bu mekanın bakımlı bir yapı sergilemediği dikkati çekmektedir.

Ayrıca içerisinde sergilenen öğelerin hangilerinin tarihi öneme sahip olduğu

Şekil 8. Tarihi eser sergi alanı

anlaşılamamakla birlikte mekana ilişkin bir bilgilendirme panosunun bulunmaması gibi nedenlerle söz konusu mekanın işlevini yerine getiremediği gözlenmiştir.

• Yeşil alanlar ve bitkisel tasarım

Heykelle birlikte konumlandırılmış 1 adet fıstık çamı (*Pinus pinea* L.) ile meydanın güneyinde bulunan ve korunmuş olan 5 adet fıstık çamının yanı sıra bu çamların altında yer verilen mevsimlik çiçekler, alanın tüm bitki varlığını oluşturmaktadır.

Bergama kentini simgesel boyutta temsil etmesi yönüyle vurgu işlevinden yararlanılarak heykelin doğusunda fıstık çamına yer verilmiş olması olumlu bulunurken, bu bilinçli yaklaşım dışında alan genelinde bitkilerin mimari, mühendislik, estetik ve ekolojik işlevlerini temel alan bir tasarımın olmadığı gözlenmiştir.

• Dolaşım ve bağlantılar

Mekanın az yoğun kullanıldığı zamanlarda alan içi dolaşımda sorun yaşanmadığı gözlenirken, tam merkez noktada bulunan su ögesi ile çevresindeki basamakların, yoğun kullanımın olduğu durumlarda, dolaşımı kesintiye uğrattığı düşünülmektedir.

Program elemanları genel bağlamda incelendiğinde bir meydana bulunması

gereken mekan bileşenleri arasındaki hiyerarşik düzenin yeterince kurulamadığı, özellikle de su ögesinin diğer tüm elemanlara baskın geldiği gözlenmiştir.

• Aktivite ve kullanımlar

Alan aktivite ve kullanımlar bakımından incelendiğinde, daha çok geçiş amaçlı kullanıldığı ve kullanıcılara kısa süreli oturma – dinlenme olanağı sağladığı gözlenmiştir. Ancak mevcut oturma – dinlenme mekanlarının güneş – gölge ilişkisinin doğru kurulmadığı ve ergonomi, malzeme niteliği ve bakımı vb. yönleriyle de sorunlar içerdiği belirlenmiştir.

Öte yandan meydanı çevreleyen ticari merkezlerle organik bir ilişkisinin kurulmadığı, belediye yetkililerinden alınan bilgilere göre mekanda resmi törenlerin yapılmadığı, konser, gösteri vb. kültürel etkinliklerin ise çok sınırlı sayıda gerçekleştirildiği, kısacası çok yönlü işlevlerle donatılmış 24 saat yaşayan bir mekan olmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu mekanın üstlenmesi gereken ticari, rekreasyonel, kültürel, toplanma işlevlerini yeterli derecede yerine getiremediği görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

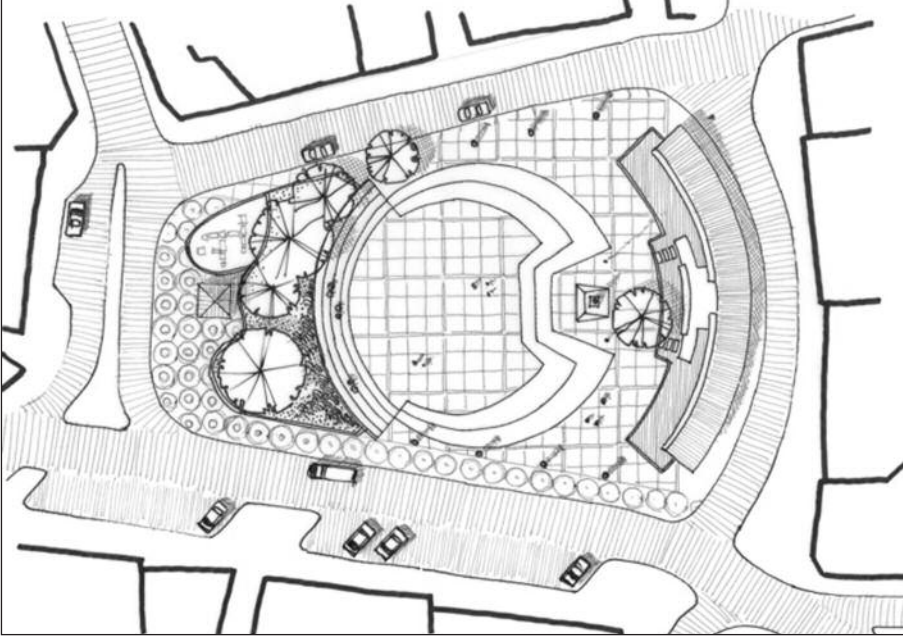
M.Ö. 6. – 7. yüzyıllara dayanan tarihi geçmişi ve kültürel değerleriyle eşsiz bir miras olan Bergama kentinin, gerek turizm yönüyle öne çıkarılmasında gerekse kent halkının yaşam kalitesinin artırılmasında kente yeni dış mekanlar kazandırmanın yanı sıra mevcut kentsel mekanların korunarak geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, insanlık tarihine kattığı pek çok ilk ve yenilik ile adından sıkça söz ettiren Bergama kentinin, bu özelliklerini yansıtacak, halkın her kesimi tarafından yılın genelinde yoğunlukla kullanılacak bir meydana gereksinimi bulunmaktadır.

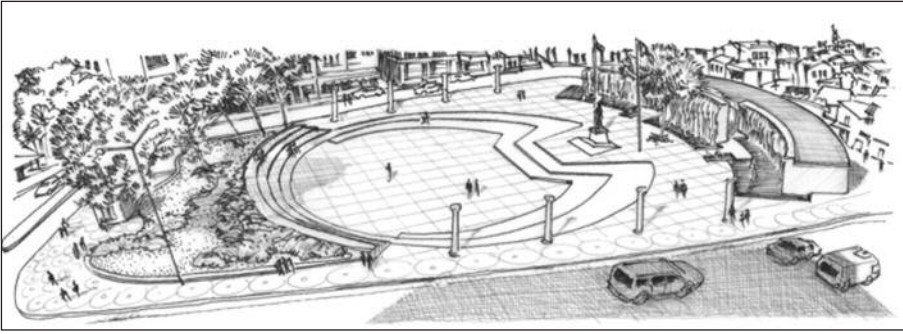
Yapılan incelemeler sonucunda, Bergama Cumhuriyet Meydanı'nın, kentin ve kent halkının gereksinimlerini karşılayabilecek ve kentsel yaşam kalitesini artırmada etkili bir araç olarak öne çıkabilecek bir yapıda olmadığı, ayrıca gerek meydan tasarım ilkeleri gerekse program elemanlarının kendi aralarındaki hiyerarşik düzeni yönüyle bazı eksikliklerinin bulunduğu saptanmıştır. Bu nedenle kentin merkezinde bulunan mevcut meydanın, daha çağdaş ve işlevsel bir kent meydanına dönüştürülmesi için gerekli kararların alınması ve tasarım projelerinin hazırlanarak hayata geçirilmesi önem taşımaktadır.

Bu çerçevede; Bergama Cumhuriyet Meydanı yeniden ele alınmış, bir meydana beklenen işlevleri yerine getirebilecek ve mevcut sorunlara çözüm üretebilecek bir tasarım önerisi geliştirilmiştir (Şekil 9, 10, 11, 12). Böylelikle, konunun tartışmaya açılarak gerek yerel yönetim gerekse kent halkı tarafından yeniden değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Tasarım önerisinde meydanın yer seçiminde, Bergama kentine ilk defa gelen ziyaretçiler tarafından bile kolaylıkla algılanabilecek merkezi bir noktada oluşu ve

Şekil 9. Öneri meydan (Plan görünüş).

Şekil 10. Öneri meydan (Perspektif görünüş).

Şekil 11. Bergama Cumhuriyet Meydanı (Mevcut durum)

Şekil 12. Bergama Cumhuriyet Meydanı (Öneri tasarımı)

diğer kamu binalarıyla ve iş merkezleriyle olan fiziksel ilişkisi nedeniyle, herhangi bir değişiklik yapılmamış, mevcut program elemanları ise yeni bir mekansal organizasyon ve tasarım anlayışıyla yeniden ele alınmıştır.

Bu bağlamda, meydanın yine kuzey bölümünde ancak mevcut heykele oranla daha önde olmak üzere yeni bir Atatürk heykeli ile kaide önerilmiş olup bu sayede gerek temsil gücü gerekse niteliği yönüyle heykelin meydan içindeki etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir. Öneri heykel ve kaidenin iki yanında bayrak direklerine yer verilerek resmi kimliği de güçlendirilmiştir.

Yeni heykel ve kaidenin alanda yerini almasıyla meydan yeni bir kimlik kazanması hedeflenmiştir. Ayrıca merkezde önerilen bir toplanma alanıyla, meydan düzenlenecek etkinliklere olanak tanıyarak en önemli işlevi olan tören / toplanma işlevini de yerine getirebilecektir (Şekil 13).

Şekil 13. Öneri heykel ve toplanma alanı

Önerilen heykel ve heykelle beraber tasarlanan kaidenin kuzey yönünde / arkasında yeni bir su ögesi önerilmiş olup meydanın Saray Sokak cephesi üzerinde yer alan iş yerleri daha çağdaş bir yaklaşımla mekanın konseptine uygun olarak yeniden tasarlanmıştır (Şekil 14).

Şekil 14. Öneri su ögesi

İç bükey üç ayrı parçadan oluşan ve aralarından geçiş olanağı bulunan yükseklikleri 3 ile 4 m. arasında değişen su perdeleri, heykel için estetik bir fon duvarı etkisi yaratırken aynı zamanda iş yerlerini de gizleyerek bu anlamda bütünsel bir ilişki kurulmasını sağlayacaktır.

Su perdesi ve fıskiye havuzların heykelin arka bölümüne taşınması görsel anlamda meydana katkı sağlarken meydanı işlevsiz bir parçalanmadan da kurtaracaktır. Ayrıca su perdesi ve akropol düşey düzlemde birbirini adeta tamamlayarak görsel bir bütünlük oluşturacaktır.

Su perdesini destekleyen havuzlar yatay düzlemde yer yer durgun ve hareketli su ögesi olarak meydana daha çağdaş bir görünüm kazandıracak ve suyun gerek estetik gerekse de fonetik etkisinden de böylelikle olumlu yönde yararlanılmış olacaktır. Ayrıca havuz içi ve yakın çevresi modern aydınlatma elemanları ile donatılacak böylelikle meydanın akşam saatlerinde de kullanım imkanı yaratılabilecektir.

Öneri tasarımında, meydanın doğu ve batı sınırlarında, meydanadaki mevcut sütunlardan daha çağdaş bir yaklaşımla üretilmiş 8 adet sütun formu plastik ögeye yer verilmiş olup böylelikle hem meydan sınırlarının görsel olarak netleştirilmesi hem de tarihi akropolle anlamsal ilişkinin kurulması hedeflenmiştir.

Geliştirilen yeni meydan tasarımında, alanın güneyinde 4 basamaktan oluşan en alt kottaki basamağı alçaltılmış zemine inen bir anfi önerilmiştir. Anfinin yöneliminde; güneş ışınlarının rahatsız edici etkisinin bertaraf edilmesi için kuzey bakılı olmasının yanı sıra Atatürk Heykeli, toplanma alanı ve Akropol'e dönük olması tasarımın çıkış noktasını oluşturmuştur. Ayrıca önerilen bu mekan, proporsiyonel açıdan da meydan ile doğru ilişki içerisinde olup gerekli görülen durumlarda protokol için hareketli bir mekan oluşturmaya elverişlidir. Herhangi

bir etkinliğin gerçekleştirilmediği diğer günlerde de serbest oturma olanağı yaratan bu bölüm, mekanın çok yönlü kullanımını da destekler nitelikte düşünülmüştür. Öneri tasarımıda tüm ağaç formundaki bitkiler korunmuş olup, güneyde bulunan bitkilendirilmiş alan ise genişletilerek, bu bölümde çalı ve yer örtücü bitkilere yer verilmiştir. Söz konusu yeşil alanı sınırlayan duvarlar ise oturma elemanı olarak işlevlendirilmiş ve böylece mekandaki oturma – dinlenme olanaklarının artırılması hedeflenmiştir (Şekil 15).

Şekil 15. Öneri anfi ve yeşil alan

Meydanın güneybatısındaki mevcut sergi alanının ise temizlenerek tarihi eserlerin ortaya çıkarılması ve bu mekanın üzerinin şeffaf bir malzemeye kapatılarak koruma altına alınması gerekmektedir. Ayrıca mekana ve içerdiği tarihi eserlere ilişkin tanıtıcı bir bilgilendirme panosunun da uygun bir noktada konumlandırılması önerilmiştir. Bu sayede söz konusu bu sergi alanı Büyük Saray Mozaikleri Müzesi (İstanbul), Yamaç Evleri (Efes), Atina Metro (Synthagma) örneklerinde olduğu gibi gerek nitelik gerekse de işlevsel açıdan daha çağdaş ve etkili bir yapıya kavuşmuş olacaktır.

Tüm bu öneriler ışığında mevcut meydanın yeniden ele alınması durumunda yakın çevre ile olan ilişkisinin de dikkate alınması, özellikle Akropol'e olan cephesinde çok katlı yapılaşmaların engellenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca yeni meydan tasarımının hayata geçirilmesini takiben bu mekanın yaşatılması ve kent halkı tarafından benimsenmesi için yerel yönetimin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi gerekliliği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Bergama Belediyesi, 2011. Bergama Coğrafi Yapı - Konumu. <http://www.bergama.bel.tr/IcerikListeler.aspx?kd=59> Erişim: Ocak 2011.
- Bozalan, H., 2008. Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 229 s.
- İzmir Valiliği, 2011. İzmir Valiliği Resmi Web Sitesi. İzmir İlçeler - Bergama. http://www.izmir.gov.tr/default_B1.aspx?content=1078 Erişim: Ocak 2011.
- Küçükberbaş, E. V. ve M. B. Özkan, 1994. Bir Meydan Tasarımı Sürecinin Germencik Örneğinde Ortaya Konulması. Germencik Belediyesi Yayını, Bilim Ofset Basım-Yayın, İzmir, 36 s.
- Küçükberbaş, E. V. ve M. B. Özkan, 1999. Kemalpaşa Kentsel Dış Mekanlarının İrdelenmesi. Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu, 3-5 Haziran 1999, 105-112 s.
- Küçükberbaş, E. V., M. B., Özkan, E. Malkoç Yiğit, H. Sönmez Türel, İ. Altuğ, E. Önen, 2006. Kula Meydanı'nın Geliştirilmesine Yönelik Kentsel Tasarım Senaryoları. Geçmişten Geleceğe Köprü: Yanık Ülke Kula Sempozyumu, 1-3 Eylül 2006, Kula, ISBN: 978-975-483-725-4, 521 s.
- Küçükberbaş, E.V., B. Özkan, H. Sönmez Türel, 2004. Seferihisar Kent Merkezi İçin Bir Meydan Önerisi. Düünden Yarına Seferihisar Sempozyumu, 7-8 Ekim 2004, İzmir, 99-108 s.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011. İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü - Bergama. <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/belge/1-89175/eski2yeni.html> Erişim: Ocak 2011.
- London Coach Minibus Hire, 2011. Trafalgar Square. <http://london-coach-minibus-hire.co.uk/2010/11/trafalgar-square>, Erişim: Şubat 2011.
- Oktay, D., 2002. The Guest for Urban Identity in the Changing Context of the City Northern Cyprus. Cities, Vol 19 (4), 261-271 p.
- Özkan, M. B., E. V. Küçükberbaş, İ. Altuğ, 2010. Urla Cumhuriyet Meydanı Örneğinde Kent Meydanlarımıza Eleştirel Yaklaşım. Plant Peyzaj ve Süs Bitkiciliği Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, 60-61 s.
- Panoramafotos Deutschland, 2011. Marienplatz. <http://www.panos.at/D.html>, Erişim: Şubat 2011.
- Picasa, 2011. Place de la Concorde. <http://picasaweb.google.com/lh/photo/mu2eyfQkzhUNGviMYY3XFFA>, Erişim: Şubat 2011.
- Rubenstein, H. M., 1992. Pedestrian Malls, Streetscapes, and Urban Spaces. John Wiley and Sons, New York, 272 pp.
- Souici, B., T. Kılınçaslan, 2005. İletişim teknolojisindeki değişimin kent açık mekanına etkisi. itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, Cilt:4, Sayı:1, 97-106 s.
- Urban Christian News, 2011. Red Square. <http://www.urbanchristiannews.com/ucn/2010/01/russians-brave-icy-cold-for-epiphany.html>, Erişim: Şubat 2011.
- Webshots, 2011. Piazza del Popolo. <http://travel.webshots.com/photo/2649778680033050195hbFqT>, Erişim: Şubat 2011.
- Wikipedia, 2011. St. Peter's Square - Vatican City. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/St_Peter%27s_Square%2C_Vatican_City_-_April_2007.jpg, Erişim: Şubat 2011.

Bergama Kenti Kamusal Dış Mekanlarının Donatı Elemanları Yönünden İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma; Çamlı Park Örneği

A research on examining the equipment elements of Bergama urban open spaces; an example of Çamlı Park

Çiğdem KILIÇASLAN*

Simge BARDAK DENEREL**

Tanay BİRİŞÇİ***

ÖZET

Bireylerin sosyalleşebilmelerine, çeşitli rekreasyonel aktivitelerde bulunmalarına olanak sağlayan ortak kent mekânlarının ve bu mekânlarda bireylerin yaşamını kolaylaştıran, mekâna fonksiyonel ve estetik açıdan değer kazandıran donatı elemanlarının önemi yadsınamaz düzeydedir. Kent parkları ise donatı elemanlarının en yoğun olarak yer aldığı kentsel açık alanlardandır. Bu bağlamda; İzmir İli Bergama İlçesinde yer alan, Bergama'nın en eski ve en büyük parkı olan, donatı elemanlarının yoğun olarak bulunduğu, Çamlı Park araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda parkın bütünü; donatı elemanlarının yeterliliği, uygunluk derecesi, çevresel uyumu, donatı elemanlarının konfor ve imaj açısından mekâna katkısı başlıkları altında tek tek ele alınarak irdelenmiştir. Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, parkta yer alan donatı elemanlarının estetik açıdan (ortalama: 2.2), engelli kullanımına uygunluk açısından (ortalama: 2.1) ve malzeme türü uygunluğu (ortalama: 2.2) açısından yetersiz olduğu belirlenmiştir. Yine çevresel uyum açısından ele alındığında donatı elemanlarının renk (ortalama: 2.1), biçim

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, AYDIN

** Y. İç Mimar, Ege Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Bornova, İZMİR

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Bornova, İZMİR

(ortalama: 2.2) ve ölçü (ortalama: 2.1) açısından yetersiz olduğu görülmüştür. Donatı elemanlarının genelde bakımsız olduğu, parkın bütünü düşünülerek ele alınmadığı, çok farklı malzeme türünün bir arada kullanıldığı saptanmıştır. Çamlı Parkta yer alan donatı elemanlarının Bergama'nın tarihsel kent kimliğine olumlu katkısının olmadığı belirlenmiş ve parkın donatı elemanları açısından geliştirilmesi konusunda öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Çamlı Park, Donatı elemanları

ABSTRACT

The importance of the public spaces which provides opportunities such as socialization and different recreational activities to the users and the equipment elements which enable the lives of people and add value in terms of functionality and aesthetic to the space can not be ignored. City parks are the urban open areas where the equipment elements are mostly sighted. In this context, Çamlı Park which is the oldest and biggest park of Bergama, a district of Izmir and where the equipment elements are densely used was determined as the research area. With regard to this aim, whole of the park was evaluated according to the sufficiency, degree of convenience, space harmony, comfort and image of the equipment elements. As a result of the research, equipment elements were found inadequate according to the aesthetic values (average: 2.2), convenience of the disabled use (average: 2.1) and convenience of material type (average: 2.2). When the equipment elements were considered according to the space harmony it was also found inadequate in terms of color (average: 2.1), form (average: 2.2) and proportion (average: 2.1). It was designated that the equipment elements were uncared, the park was not designed holistically and different types of material were used together. It was determined that the equipment elements in the Çamlı Park didn't have contribution to the historical urban identity of Bergama and proposals were made to improve the Çamlı Park in terms of equipment elements.

Keywords: Bergama, Çamlı Park, Equipment elements

GİRİŞ

Kentlerde yaşayan insanlar, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik baskıları üzerlerinde hisseder, yaşamlarını kendilerine sunulan ortamlarda sürdürürler. Apartman blokları, trafik yükü, kirlilik gibi faktörler kentsel ortamın bileşen-

lerindedir. Kentsel yeşil alanlar, kentte yaşamının getirdiği olumsuz koşulları iyileştirici etkiye sahiptir (Yücel ve Yıldızcı, 2006).

Mahalle, semt, kent ve bölge ölçeğine kadar değişik kademelerde farklı büyüklüklerde yer alan kent parkları, kentsel yaşam kalitesinin arttırılmasında önemli bir etken olan kentsel yeşil alanlardır. Parklar, kentin fiziki, sosyal ve ekonomik yapısı ve yaşanabilirliği üzerindeki olumlu etkileri yanında, ekolojik, kent estetiği, rekreasyon ve eğitime katkı gibi farklı açılardan da kent ve kentli üzerinde etkileri bulunan açık ve yeşil alan sistemi bileşenleridir (Cheisura, 2004).

Bireylerin sosyal, kültürel, fiziksel ve psikolojik gereksinimlerini karşılayan parklar gibi ortak kent mekânları ve bu mekânlara ait donatıların toplum hayatındaki yeri ve önemi ise yadsınamaz. Ortak kent mekânları ve donatılarının nitelikleri ve organizasyonlarının kent kimliğinin oluşmasında ve kent alanlarının karakter ve hayat kazanmasında çok önemli rolü bulunmaktadır (Yücel, 2006). Kamusal mekânlardaki donatı elemanları, kentsel yaşamı daha anlamlı kılmaya, kentsel konfor ve estetik yaratmaya olanak verirler (Yıldızcı, 2001).

Donatı elemanları, insanın yaşamını kolaylaştıran, bireyler arası iletişimi sağlayan, mekâna fonksiyonel ve estetik açıdan belirli bir anlam kazandıran, değişik nitelik ve niceliklerde olan, mekânı tanımlayan ve tamamlayan objelerdir (Kuşkun ve Yılmaz,2003). Kentlinin günlük yaşamında ona yardımcı olan, olabilecek olumsuzlukları önleyen ve insanların olumlu etkilere sahip olmasını amaçlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Durmuş, 2008). Birer görsel obje olarak da tanımlanan donatı elemanları, kent kimliğinin bir parçası olarak nitelendirilmekte; özel bir tasarım ürünü olma özellikleri ve yer aldıkları kentsel mekân ile ilişkileri açısından ele alınmaktadır. Bu bağlamda su öğeleri, heykeller, banklar ve aydınlatma elemanları özgün peyzaj alanlarının oluşturulmasına katkı sağlayan, odak noktaları oluşturmak için de kullanılan kentsel donatı elemanlarından bir kaçıdır (Hannebaum, 1998).

Tasarlanmış, karmaşa yaratmayan, teknik açıdan yeterli, birbirleri ve buldukları çevre ile doğru ilişkiler kuran, yer aldıkları mekânı tanımlayan donatı elemanları olumlu elemanlar olarak kabul edilmektedir (Bayraktar ve ark., 2008). Sosyal, kültürel, ekonomik vb. özellikler gösteren, kullanılabilirlik, güvenlik, dayanıklılık gibi değişik işlevleri içeren donatı elemanları, geniş bir kullanıcı kitlesine hitap edecek şekilde tasarlanmalıdır (Celbiş, 2001). Donatı elemanları mekânın yerine, büyüklüğüne ve fonksiyonuna göre, düşünülen işlevlere uygun olma yanında, içinde yer alacağı çevrenin karakterini de yansıtmalıdır (Yücel, 2006). Kent insanının gereksinimlerinde ve kültürlerindeki farklılıklar göz önüne alınarak antropometrik, ergonomik ve demografik açıdan incelenerek düzenlenmelidir (Akyol, 2006). Konfor, hayatı kolaylaştırma, bilgilendirme, kontrol, koruma gibi birçok işlevi olan donatı elemanlarının (Jones, Lee and Carl, 1998) ölçüsü, rengi, biçimi ve stili, kullanıldıkları mekânın özellikleri ile kullanıcı profiline göre değişmektedir (Pierceall, 1998). Parklar kent içerisinde donatı elemanlarının en yoğun kullanıldığı yerlerdir. Parklardaki donatı elemanları, parkın yer-

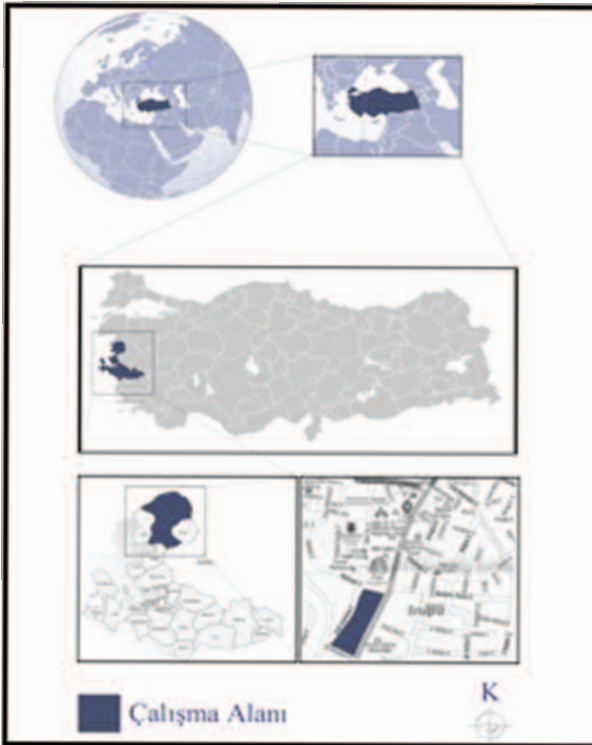
ine, büyüklüğüne ve fonksiyonuna göre değişmektedir (Anılsın, 2001). Kent parklarında kullanıcılar için nitelikli bir yaşam çevresi oluşturmada donatı elemanlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Seçilecek donatı elemanları, çevresiyle uyumlu olmalı, mekânın kimliğini olumlu yönde etkilemeli, gerekli konforu sağlamalıdır.

Donatı elemanları kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirebilmeleri için, ekonomik olmanın yanında kolay uygulanabilir, dayanıklı, standartlara uygun, özgün, bakımı kolay, gerektiğinde taşınabilir niteliklerde tasarlanmalıdır (Başal ve ark., 1993). Aksi takdirde bu objelerin hatalı seçimi ve kullanımı kargaşaya neden olmakta ve görsel kirlilik yaratmaktadır (Şişman ve Yetim, 2004).

İzmir İli Bergama İlçesinin önemli kamusal açık alanlarından birisi olan Çamlı Park'ın, donatı elemanları açısından analiz edildiği bu çalışma;

- Donatı elemanlarının mevcut durumunu gözlem formuyla analiz etmek,
- Donatı elemanlarının mekâna olan katkısını belirlemek,
- Yerel yönetimlere yol gösterici olmak,
- Bu türden çalışmalara rehberlik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA ALANI

Şekil 1. Çalışma Alanı

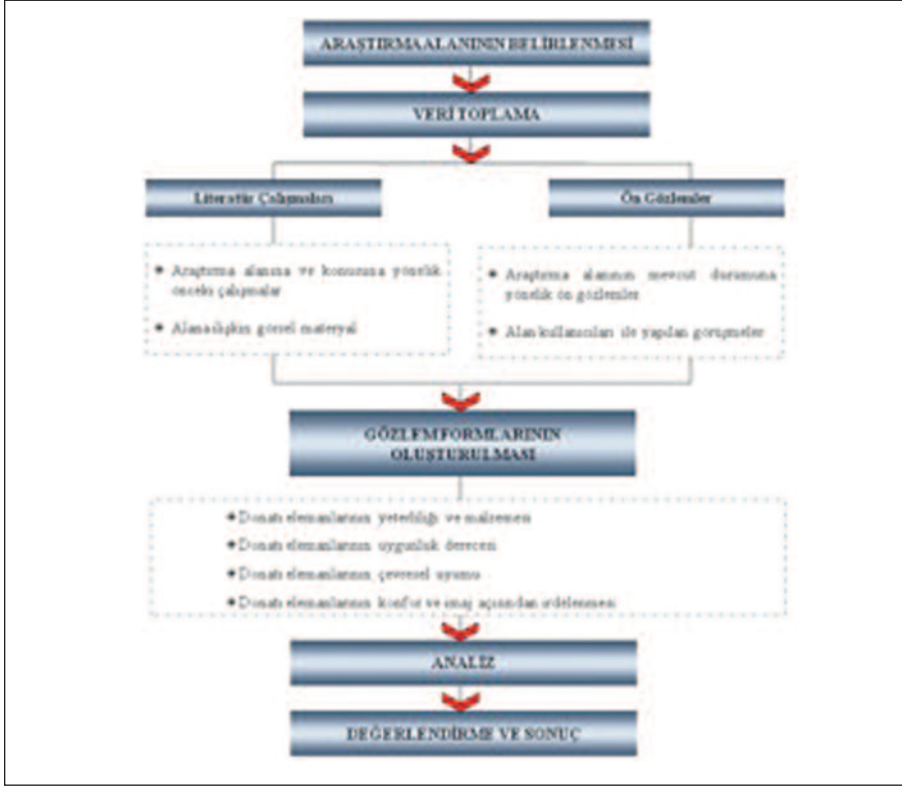
Bergama, Ege Bölgesi'nin en büyük kenti, İzmir İli'nin ilçesidir. 1720 km² alan kaplamaktadır (Şekil 1). İzmir'e 107 km uzaklıktaki ilçeyi Kuzeydoğuda Turanlı, Kuzeybatıda Kozak, batıda Dikili, güneydoğuda Kınık, güneybatıda ise Zeytindağ Bucağı çevrelemektedir (Günver, 2007). Bergama Kentinin bugünkü adı antik dönemdeki ismi olan Pergamon'dan gelmektedir. Osmanlı'nın önemli merkezlerinden olan Bergama, Lidya, Frigya, Pers, Büyük

İskender, Selevkos Krallığı, Bergama Krallık devri, Roma ve Bizans dönemlerini görmüştür (Bergama Belediyesi, 2011)

YÖNTEM

Araştırma yöntemi başlıca 5 aşamadan oluşmaktadır (Şekil 2):

Şekil 2. Yöntem Akış Diyagramı

- Araştırma Alanının Belirlenmesi; Bergama'nın en eski parklarından biri olması, kentin merkezinde yer alması, yüzölçümü (13.200 m2) olarak kayda değer olması, donatı elemanlarının yoğun olarak bulunması nedeniyle Çamlı Park araştırma alanı olarak belirlenmiştir.
- Veri Toplama Aşaması; Literatüre yönelik verilerin toplanması ile araştırma alanında gerçekleştirilen ön gözlemlerden elde edilen bilgilerden oluşturmaktadır.
- Donatı Elemanları Gözlem Formlarının Oluşturulması; Gözlem formları; donatı elemanlarının varlığı ve malzemesi, uygunluk derecesi, çevresel uyumu, konfor ve imaj açısından irdelenmesi, başlıklarını içerecek şekilde grup-

landırılmıştır. Uygunluk derecesi ve çevresel uyumunun belirlenmesinde 1 – 5 arası puanlamaya gidilmiştir. Çok olumsuz özelliğe 1, kısmen olumlu özelliğe 3 çok olumlu özelliğe de 5 puan verilmiştir. Herhangi bir ilişkinin saptanmadığı durumlarda ise “Ø” sembolünden yararlanılmıştır. Kriterlerin aldığı puanlar toplanarak, uygunluk derecesi ve çevresel uyum açısından donatı elemanlarının aldığı ortalama puan belirlenmiştir.

- Arazi Çalışmalarının Analizi; Uzman grup tarafından alanın yukarıda belirtilen başlıklar altında analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. Yerinde yapılan gözlemler ve alanda kullanıcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerin analiziyle çalışma desteklenmiştir.
- Değerlendirme ve Sonuç; Literatür çalışmaları, arazi etüt ve gözlemleriyle, “Donatı Elemanları Gözlem Formlarından” elde edilen bulgular analiz edilerek değerlendirilmiş ve Bergama Çamlı Park donatı elemanlarının nitelik ve niceliksel açıdan yeterliliğini, parkın görsel kalitesine etkisini ve kullanılabilirliğini, dolayısıyla yaşanabilirliğini artırma yönünde önerilerde bulunulmuştur.

BULGULAR

Arazi gözlemleri

Parkın doğu cephesi Cumhuriyet Caddesi üzerindedir. Park ile anayol arasında yaklaşık 3 m. genişliğinde yaya yolu bulunmakta ve üzerinde 1 adet büfe, otobüs durağı, 4 adet telefon kulübesi ve yol aydınlatmalarına monte edilmiş çöp kutuları yer almaktadır. Anayolda granit ve bazalt küp taşlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Parkın Cumhuriyet Caddesi cephesinden 3 adet girişi bulunmaktadır (Şekil 3). Önceleri şehir mezarlığı olan alana park, 1950’li yıllarda inşa edilmiş ve Gülpark adı verilmiştir. Sonraki yıllarda kademe kademe büyütülmüş ve Çamlı Park adını almıştır. Cumhuriyet caddesi sınırında yer alan dükkanlar yıkılarak 1980’li yıllarda parka dahil edilmiştir.

Şekil 3. Cumhuriyet Caddesinden parka giriş noktaları

Eğimli arazi üzerindeki park, farklı kotlardan oluşmaktadır. 14 basamakla birinci kota çıkılmakta giriş, anayoldan ve hastane sokağından sağlanmaktadır. Hastane sokağı girişi, ahşaptan üretilmiş arkatla sağlanmıştır. Girişin başlangıç noktasında, girişi vurgulamak amacıyla yerleştirilmiş sütun yer almaktadır. Girişin solunda tuvalet binası, sağında 5 araçlık otopark vardır (Şekil 4).

Şekil 4. Arkatlı giriş, otopark ve tuvalet binası

Donatı Elemanlarının Yeterlilik Durumu

Araştırma alanı içerisinde bilgi, iletişim, yönlendirme levhaları, bitki kapları, gölgeleme elemanları, drenaj ızgaraları reklam panoları ve telefon kulübeleri gibi donatı elemanlarının olmadığı belirlenmiştir. Çeşmenin yetersiz olduğu, aydınlatma elemanlarının ise kısmen yeterli olduğu görülmektedir. Alanda çok farklı türde malzeme seçimine gidildiği saptanmıştır (Tablo 1). Özellikle zemin döşemelerinde; alanın genelinde farklı tipte döşeme elemanları kullanıldığı görülmektedir. Birinci kottaki ana yürüyüş yolunda ağırlıklı olarak beton plak ve terrazo döşeme kullanılmıştır. Oturma ceplerinde ise çok farklı renk ve desende beton parkelerin kullanıldığı görülmektedir. Aynı mekânlarda beton parkelerin yanında granit küp taşlarda kullanılmıştır (Şekil 5).

Tablo 1. Donatı elemanlarının varlığı ve malzeme türü

DONATI ELEMANLARI	Mevcutiyet				Malzeme Türü
	Var	Yok	Yetersiz	Kısmen Yeterli	
Aydınlatma Elemanları	✓			✓	Metal
Bilgi, İletişim ve Yönlendirme		✓			
Bitki Kabı		✓			
Çeşme	✓		✓		Seramik
Çöp Kutusu	✓			✓	Metal, plastik
Giriş/Kapı	✓			✓	
Gölgeleme Elemanı		✓			
Heykel-Sanatsal Objeler	✓			✓	Taş
Izgara/Menhöl		✓			
Oturma Elemanları	✓			✓	Ahşap Beton
Çocuk Oyun Elemanları	✓			✓	Plastik, Metal
Reklam Panoları		✓			
Satış Birimi/Büfe	✓			✓	
Çevreleme Elemanı	✓			✓	Moloz taş duvar
Su Ögesi	✓			✓	Mermer
Telefon Kabinleri		✓			
Zemin Döşemesi	✓			✓	Muhtelif

Şekil 5. Parktaki farklı zemin döşemeleri

Cumhuriyet Caddesinden Hastane Caddesine doğru eğimin arttığı parkta, basamaklar dökme mozaik, terrazo karo ve brüt betondur. 3. kattaki 2 adet büfe çevresinde mozaik ve beton plak döşeme kullanılmıştır. Alanın geneline beton parke hâkimdir. 1. kotta oturma elemanlarının, parkın girişinden orta kısımlarına kadar tek tip ahşap olduğu, orta kısımlarda tek kişilik, beton oturma elemanlarına dönüştüğü, yarım daire şeklindeki ceplerde beton oturma alanlarının oluşturulduğu görülmektedir. 2. ve 3. kotlardaki beton oturma elemanları ise eski oturma elemanlarıdır (Şekil 6). Sınırlama/kuşatma elemanı olarak ise parkın genelinde moloz taş duvar kullanılmıştır (Şekil 7).

Şekil 6. Parktaki farklı oturma elemanları

Şekil 7. Park içindeki kuşatma / sınırlandırma elemanları

Parkın içinde herhangi bir iletişim / yönlendirme levhası bulunmamaktadır. Ancak Cumhuriyet Caddesi'nden görülmesi amacıyla reklam afişlerinin ağaçlara bağlandığı gözlenmiştir. (Şekil 8).

Şekil 8. Cumhuriyet Caddesi cephesindeki ağaçlara bağlanmış afişler

Donatı Elemanlarının Uygunluk Derecesi

Donatı elemanlarının aydınlatmalar ve su ögesi dışında genelde işlevsel açıdan uygun, çöp kutuları ve çevreleme elemanları dışında görsel açıdan yetersiz, ergonomik açıdan genelde yeterli olduğu, çöp kutuları ve oturma elemanları dışında engelli kullanımına uygun tasarlanmadığı belirlenmiştir. Aydınlatmalar,

büfeler ve çocuk oyun alanlarının yer seçiminde hatalar görülmektedir. Çöp kutuları, plastikler ve oturma elemanları dışında malzeme seçimi uygun değildir (Tablo 2).

Tablo 2. Donatı elemanlarının uygunluk derecesi

Donatı Elemanları	Uygunluk Derecesi					
	İşlevsel	Estetik	Ergonomi	Engelli Kullanımı	Yer Seçim Uygunluğu	Malzeme Uygunluğu
Aydınlatma Elemanları	2	1	□	□	2	1
Çeşme	3	1	3	2	3	1
Çöp Kutusu	5	4	4	4	4	3
Giriş/Kapı	4	2	2	1	5	1
Heykel-Sanatsal Objeler	□	2	□	□	3	4
Oturma Elemanları	4	3	4	4	4	3
Oyun Elemanları	4	3	4	1	2	2
Satış Birimi/Büfe	4	2	3	2	1	2
Çevreleme Elemanı	5	4	4	□	4	4
Su Ögesi	1	1	2	□	4	2
Zemin Döşemesi	3	1	2	1	3	1
Uygunluk Derecesi Ortalaması	3.5	2.2	3.1	2.1	3.2	2.2

Kotlar arasındaki bağlantının basamaklarla çözüldüğü, rampanın yetersiz olduğu görülmektedir. Var olan rampaların eğimi genelde uygun değildir. Park içi yollarındaki zemin çökmeleri, basamak rıhtlarındaki değişkenlik engellilerin parkı kullanımını zorlaştırmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. merdiven ve rampa örnekleri

Birinci kotta 2 adet oyun alanı yer almaktadır. Alanın zemini kumdur. Plastik ve metal malzemeden üretilen çocuk oyun elemanları girişe ve yola yakın olarak yerleştirildiği için yer seçiminin uygun olmadığı görülmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Oyun alanları

Parkın genelinde çam ağaçları bulunmaktadır. Sonradan yapılan düzenlemelerle yürüme yolları üzerinde kalan ağaçların çevresinin sınırlandırılması için ayrılan toprak alanların çok dar olduğu, bazılarında ağaç olmadığı belirlenmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Ağaç dikim çukurları

Donatı Elemanlarının Çevresel Uyumu

Arazi gözlemleri sırasında, çevreleme elemanları dışında diğer donatı elemanlarının, çevreleriyle genelde kısmen uyumlu olduğu ya da uyumlu olmadığı belirlenmiştir. Özellikle aydınlatma elemanlarının, çeşmenin, satış birimleri ve zemin döşemesinin çevreyle uyumu “çok olumsuz” olarak belirlenmiştir (Tablo 3). Genelde kırmızı renkte metal malzemeden yararlanılan çöp kovalarının ise renkleriyle alanda dikkat çekici hale geldiği görülmektedir Standart tipte olan çöp kovalarının, parkın genelinde 3 farklı biçimde olduğu belirlenmiştir. (Şekil 12).

Şekil 12 Çöp kutuları

Tablo 3. Donatı elemanlarının çevresel uyumu

DONATI ELEMANLARI	Çevresel Uyum		
	Renk	Biçim	Ölçü
Aydınlatma Elemanları	1	1	1
Çeşme	1	1	3
Çöp Kutusu	3	3	4
Giriş/Kapı	1	2	3
Heykel-Sanatsal Objeler	4	3	3
Oturma Elemanları	3	3	4
Oyun Elemanları	2	3	4
Satış Birimi/Büfe	1	1	1
Çevreleme Elemanı	4	4	4
Su Ögesi	2	2	2
Zemin Döşemesi	1	1	1
Ortalama	2.1	2.2	2.7

Konfor ve İmaj

Donatı elemanlarının heykel- sanatsal objeler dışında özgün olmadığı, kalitesinin genelde düşük ya da ortada düzeyde olduğu, kısmen güvenli olduğu, mekân kalitesine katkısının beklenen düzeyde olmadığı ve bakım ve yenilemelerinin yeterince yapılmadığı belirlenmiştir (Tablo 4). Özellikle aydınlatma elemanlarının, çeşmenin, girişlerin, oyun elemanlarının, satış birimlerinin, süs havuzlarının ve zemin döşemesinin mekân kimliğine katkısı düşüktür. Genelinde ağaçlara bağlı aydınlatma elemanları dışında alçak ve yüksek aydınlatmaların kullanılmadığı parkta, kabloların görsel kirlilik yarattığı görülmektedir (Şekil 13). Birinci kotta yer alan seramik kaplı çeşmenin ise çok bakımsız olduğu, malzeme kalitesinin düşük olduğu belirlenmiştir (Şekil 14).

Şekil 13. Ağaç dallarına monte edilmiş aydınlatma elemanları

Tablo 4. Konfor ve imaj

DONATI ELEMANLARI	Konfor ve İmaj													
	Özgünlük		Nitelik		Güvenlik			Mekân Kimliğine Katkı			Bakım/Onarım/Yenileme			
	Özgün	Özgün Değil	Düşük	Orta	Yüksek	Yetersiz	Kısmen	Güvenli	Düşük	Orta	Yüksek	Yetersiz	Kısmen	Yeterli
Aydınlatma Elemanları	✓	✓					✓		✓			✓		
Çeşme	✓	✓				□	□	□	✓			✓		
Çöp Kutusu	✓				✓				✓					✓
Giriş/Kapı	✓		✓				✓		✓					✓
Heykel-Sanatsal Objeler	✓			✓		□	□	□		✓				✓
Oturma Elemanları	✓			✓					✓					✓
Oyun Elemanları	✓			✓					✓					✓
Satış Birimi/Büfe	✓	✓							✓			✓		
Çevreleme Elemanı	✓			✓					✓					✓
Su Ögesi	✓	✓							✓			✓		
Zemin Döşemesi	✓	✓							✓			✓		

Şekil 14. Çeşmenin farklı açılardan görünümü

Birinci kotta 2 adet süs havuzu bulunmaktadır. Havuzlarının çalıştırılmadığı, çok bakımsız olduğu görülmektedir. Süs havuzunun etrafı demir parmaklıkla sınırlandırılmış, ancak parmaklıkların da kırık, devrilmiş ve paslı olduğu saptanmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Süs havuzları

Çocuk oyun elemanlarının yeterince bakımlı olmadığı, özellikle tırmanmaya yönelik basamaklardaki kırıkların çocukların güvenliği açısından tehlikeli olduğu görülmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Kırılmış oyun elemanları

Parkın 2. ve 3. kotlarında 2 adet büfe bulunmaktadır. Parkın güneybatı bölümündeki büfenin çevresinde dinlenme-seyir alanı oluşturulmuş ve masalar yerleştirilmiştir. Benzer şekilde diğer büfenin (kuzeybatı) çevresinde de masalar vardır. Büfeler genelde bakımsız olup (Şekil 17) plastik masa ve sandalyelerin de alanın kimliğine katkısı bulunmamakta, kırık, bakımsız şekilde duvar dibine

dizilmiş sandalyeler ise görsel kirlilik yaratmaktadır. Parkın genelinde zemin döşemesinin bakımsızlığı, basamaklarda yer alan çökmeler ve çatlaklıklar dikkati çekmektedir (Şekil 18).

Şekil 17. Alan içinde yer alan büfe

Şekil 18. Bakımsız durumdaki basamaklar ve zemin döşemeleri

Ahşap oturma elemanlarının genelde bakımlı, ergonomik, standart tipte oldukları görülmektedir. Betondan yapılmış oturma elemanların ise bakımsızdır ve işçilik yetersizdir. Alanda Yunus Emre heykelinin varlığı dikkat çekicidir. Özgün olarak tasarlanmış olan heykelin çevresi ise estetik kaygıdan uzaktır. Heykel dışında, alan genelinde, Bergama'nın tarihi dokusuyla ilişkilendirmek amacıyla kullanıldığı düşünülen sütunların varlığı göze çarpmaktadır (Şekil 19).

Şekil 19. Yunus Emre Heykeli ve sütunlar

Alanda 20 basamaklı 2 adet amfi yer almaktadır. Amfi basamakları taş ve beton malzemeden oluşturulmuştur. Amfilerde de alanın genelinde gözlenen bakımsızlık göze çarpmaktadır (Şekil 20).

Şekil 20. Amfilerin farklı açılardan görünüşü

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her geçen gün kentlerde artan oranlarda donatı elemanları kullanılmaktadır. Gerek donatı elemanlarını kullanan kişilerin meydana getirdiği tahribat gerekse tasarım aşamalarında yapılan hatalar nedeni ile günümüzde donatı elemanları tam anlamıyla amaca hizmet vermemektedir. Donatı elemanları ile kullanıcılar arasındaki iletişimin sağlanmasında, donatıların işlevlerine uygun olarak kullanılıp kullanılmaması, işlevini yerine getirip getirmemesi, kullanımı teşvik edici olması ve doğru biçimde doğru yere yerleştirilmiş olması gibi faktörler etkilidir (Şişman ve Yetim, 2004). Çamlı Parkın genelinde donatı elemanlarında çeşitlilik çok fazladır. Parkın tasarımındaki parçalanmışlık, parkın farklı dönemlerde kısım kısım yapılmış olması parkın bütünlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Bu durum donatı elemanlarındaki çeşitliliğin de bir nedenidir. Çok kısa mesafelerde gerek yer döşemelerinde gerek oturma birimlerinde gerekse çöp kutularında birden fazla malzemenin bir arada kullanıldığı saptanmıştır. Bu durum göz yorucu olmakta, bunun yanında malzemelerde gözlenen niteliksizlik, parkın görsel kalitesini düşürmektedir. Özensiz malzeme ve yer seçimi (örneğin aydınlatmaların ağaçlara bağlanması), parkın görünümüne, tarihi geçmişe sahip Bergama kentinin olması gereken kent kimliğine uymamaktadır. Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, Çamlı Parkta yer alan donatı elemanlarının estetik açıdan (ortalama: 2.2), engelli kullanımına uygunluk açısından (ortalama: 2.1) ve malzeme türü uygunluğu açısından (ortalama: 2.2) yeterli olmadığı, çevresel uyum açısından ele alındığında ise renk (ortalama: 2.1), biçim (ortalama: 2.2) ve ölçü (ortalama: 2.1) açısından yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Bu nedenle donatı elemanlarının kendi içersinde uyumlu olması sağlanmalı, niteliği arttırılmalıdır. Aynı zamanda Bergama'ya özgü Kozak Taşının yer döşemelerinde kullanımı, kentin önemli bir doğal kaynağının yerinde kullanılmasına olanak sağlayacak ve parkın malzeme seçimi açısından özgünlüğüne katkı sağlayacaktır. Parkın izbe görünüşü, aydınlatma ile ilgili sorunların varlığı, kullanım alanlarındaki donatı elemanlarının (çocuk oyun alanı gibi) yeterince güvenli olmaması parkın kullanım oranını kısmen azaltmaktadır. Bu nedenle parkın bütünsel bir tasarımla ele alınması, çocuk oyun alanlarında uygun yer seçimine gidilmesi, kırık ve bakımsız oyun elemanlarının değiştirilmesi, aydınlatma elemanlarının görsel açıdan da tatminkar olacak şekilde alçak ve yüksek aydınlatma elemanları olarak uygun aralıklarla ve yeterince aydınlatma sağlayacak şekilde yerleştirilmesi gerekmektedir. Park içerisinde bilgi, iletişim, yönlendirme levhalarının yer almaması alanın tanımlanabilirliğini azaltmaktadır. Parkı tanıtıcı herhangi bir bilgilendirme levhasının olmaması, İlçenin en eski ve en önemli kamusal alanlarından biri olan Çamlı Park'ın yeterli tanıtımının yapılamamasına neden olmaktadır. Parkın içersinde, parkı tanıtan, parktaki farklı kullanımlara yönlendiren bilgi, iletişim ve yönlendirme levhalarına yer verilmelidir. Çamlı Park'ın karşısında eski Bergama garajının yerine Bergama Kültür Merkezinin yapılması hedeflenmektedir. Yapılan tasarımda Kültür Merkezi ile park yaya yolu olarak tasarlanan bir üst geçitle birleştirilmiştir (Şekil 20). Parkın da benzer bir tasarımla yeniden ele alınması, bu

bağlamda parkta kullanılacak donatı elemanlarıyla Kültür Merkezinde kullanılması düşünülen donatı elemanlarının ilişkilendirilmesi, benzer malzeme seçimine özen gösterilmesi alanın bütünselliğine katkı sağlayacaktır. Bu durum çeşitli kermes, konser gibi kültürel, sanatsal ve ekonomik getirisi olan etkinliklere de sahne olan parkın yılın diğer zamanlarında da cazibe noktası haline gelmesini sağlayacak ve kullanım oranını arttıracaktır. Sonuçta Bergama kentine daha işlevsel ve estetik bir yeşil alan kazandırılacaktır.

Şekil 20. Bergama Kültür Merkezi-Çamlı Park'ın üst geçitle bağlanması (Emre Arolat Architects, 2011)

KAYNAKLAR

- Akyol, E., 2006. Kent Mobilyaları Tasarım ve Kullanım Süreci, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 125s.
- Anılın, F., 2001. Ürün Kullanıcı İlişkileri Açısından İstanbul'da Kent Mobilyaları, 1.Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul,113-120.
- Başal M, Memlük Y, Yılmaz O., 1993. Peyzaj Konstrüksiyonu, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1322, Ders Kitabı: 381, 170S., Ankara.
- Bayraktar, N., Tekel, A. ve Ercoşkun, Ö. Y., 2008. Ankara Atatürk Bulvarı Üzerinde Yer Alan Kentsel Donatı Elemanlarının Sınıflandırılması, Değerlendirilmesi ve Kent Kimliği İlişkisi, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 23, No 1, 105-118.
- Bergama Belediyesi, 2011. <http://www.bergama.bel.tr/IcerikListeler.aspx?kd=60> (Erişim tarihi: 01.03.2011).
- Celbiş, Ü., 2001. Ürün Kullanıcı İlişkileri Bağlamında Kent Mobilyaları ve İşlevleri, 1.Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul,175-178.
- Chiesura, A. 2004. The role of urban parks for the sustainable city, Landscape and Urban Planning, Vol. 68, No.1, 129-138.

- Durmuş, Ç., 2008. İstanbul Kent Mobilyaları Üzerine Bir Araştırma, FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 107s.
- Emre Arolat Architects, 2011. Bergama Cultural Center, <http://www.emrearolat.com/2010/01/18/bergama-cultural-center-izmir-turkey-2010/> (Erişim: 12.03.2011).
- Günver, E., 2007. Bergama Kentinin Sosyo – Ekonomik Özellikleri Ve Eğitim Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1-2 .
- Hannebaum, L.G., 2002. Landscape Design, A Practical Approach Prentice Hall Englewood Cliffs.
- Jones, I., Lee, G.H. and Carl, H.M., 1998. Site Furniture and Features (in Time-Saver Standards for Landscape Architecture by Haris, C.V and Dines, N.T.) Second Edition, McGraw-Hill Professional, Section 510,USA. |
- Kuşkun, P. Yılmaz, H., 2003. Erzurum Kent Bütününde Donatı Elemanlarının Kullanımı Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,34 (4), 345-351.
- Onsekiz. D. ve Emür, S. H., 2008. Kent Parklarında Kullanıcı Tercihleri ve Değerlendirme Ölçütlerinin Belirlenmesi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24, 2008/1, Kayseri.
- Pierceall, G. M., 1995. An Illustrated Guide to Landscape Design, Construction, and Management, Interstate Publishers, Inc., USA.
- Şişman, E., E. ve Yetim, L., 2004. “Tekirdağ Kentinde Donatı Elemanlarının Peyzaj Mimarlığı Açısından İrdelenmesi”, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 5(1), 43-51.
- Yıldızcı, A. C., 2001. Kent Mobilyaları Kavramı ve İstanbul'daki Kent Mobilyalarının İrdelenmesi, I. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu (9-11 Mayıs), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 29, 29-34.
- Yücel, G. F., 2006. Kamusal Açık Mekanlarda Donatı Elemanlarının Kullanımı, Ege Mimarlık, Cilt 4, No 59, 26-29.
- Yücel, G.F.ve Yıldızcı, A.C., 2006. Kent Parkları ile İlgili Kalite Kriterlerinin Oluşturulması. İTÜ dergisi/a, Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:2, 220-230, İstanbul.

Turizm
Tourism

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Bergama'nın (Pergamon) UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi'ne Alınması İçin Yapılması Gerekenler

The necessary steps for the inclusion of Bergama in the UNESCO list of world heritage sites

Prof. Dr. Mehmet Tunçer

ABSTRACT

UNESCO is a special agency of the United Nations, an inter-governmental organization serving in the areas of education, science and cultural development. The charter establishing UNESCO was signed on 16 November 1945 and was officially put in force on 4 November 1946 with the required number of approval documents achieved. Turkey is one of the 10 original member states to establish UNESCO. 9 cities in Turkey are included in the UNESCO List of World Heritage Sites. Further, 23 sites have been nominated and are included in the tentative list.

The List of World Heritage Sites comprises extraordinary cultural and natural properties of universal quality and fitting the criteria given below. The member state parties must nominate such properties in their land which they believe own extraordinary universal qualities to the World Heritage Committee.

Abant İzzet Baysal University, Faculty of Engineering and Architecture, Head of the Dept. Of Architecture
Gölköy Campus, 14280-Bolu, Turkey, Tel : + 90 374 254 10 00 / 2647, Fax: + 90 374 253 45 58
mobile: + 90 533 441 01 04
mehmettuncer56@gmail.com
<http://www.mehmet-urbanplanning.blogspot.com/>
<http://ankaratarihi.blogspot.com/>

The activities aimed to include the district of Bergama in the UNESCO World Heritage List are ongoing in the years 2009-2010.

This presentation aims to develop strategies and policies to guide the activities to preserve Bergama and include it in the UNESCO World Heritage List. In this vein, we will summarize the activities so far and present sustainable preservation policies to preserve and develop the historical, archeological and urban values present.

Keywords: Bergama, UNESCO, Cultural Heritage, Management, Plan, Historic Preservation, World Heritage

ÖZ

Birleşmiş Milletler UNESCO Eğitim, Bilim ve Kültür alanlarında hükümetler arası bir örgüttür. UNESCO'yu kuran sözleşme 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmış, 1946 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Türkiye, UNESCO'nun kurucu ilk 10 üyesinden biridir. UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde Türkiye'den 9 şehir bulunmaktadır. Ayrıca 23 yer de aday gösterilmiş ve geçici listede yer almaktadır.

Bergama İlçesinin UNESCO Dünya Mirası listesine alınmasına yönelik çalışmalar 2009 - 2010 yıllarında sürdürülmektedir.

Bu bildirinin amacı, Bergama'nın korunması ve UNESCO Miras Listesi'ne alınması için şimdiye kadar yapılmış çalışmalara yol gösterecek strateji ve politikalar geliştirmektir. Bu kapsamda, günümüze kadar yapılmış çalışmalar özetle verilecek, tarihsel, arkeolojik, kentsel değerlerin korunarak geliştirilmesi için sürdürülebilir koruma politikaları geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, UNESCO, Kültürel Miras, Yönetim, Plan, Tarihi Çevre Koruma, Dünya Mirası

AMAÇ

Bergama (Pergamon), Helenistik, Roma, Bizans, Karesi Beyliği, Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi olarak tarihsel katmanları içeren korunması gerekli önemli bir "Kültür, Bilim ve Sanat" kentidir.

Birleşmiş Milletler UNESCO ise eğitim, bilim ve kültür alanlarında hükümetler arası bir örgüttür. UNESCO'yu kuran sözleşme 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmış, yeterli sayıda onay belgesinin tamamlanmasıyla 4 Kasım 1946 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Türkiye, UNESCO'nun kurucu ilk 10 üyesinden biridir. UNESCO Dünya doğal ve kültürel mirasını korumak amacıyla

Dünya Kültür Miras Listesi Adayı Bergama Antik Şehir Akropolis'i (Maket)

la çalışmalar yapmakta ve her yıl “Dünya Mirası Listesi”ne yeni alanlar, şehirler, anıtlar eklenerek koruma altına alınmaktadır. Bergama ilçesinin UNESCO Dünya Miras Listesine alınmasına yönelik çalışmalar 2009-2010 yıllarında sürdürülmektedir.

Bu bildirinin amacı, Bergama'nın korunması ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması için şimdiye kadar yapılmış çalışmalara yol gösterecek strateji ve politikalar geliştirmektir. Bu kapsamda, günümüze kadar yapılmış çalışmalar özetle verilecek, tarihsel, arkeolojik, kentsel değerlerin korunarak geliştirilmesi için “Bergama Yönetim Planı” hazırlanması amacıyla yapılması gerekli çalışmalar verilecektir.

UNESCO DÜNYA MİRASI VE TÜRKİYE

UNESCO'nun kültür programı, kültürel çeşitliliğe saygı çerçevesinde somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesidir. Bu amaçla UNESCO kültürel mirasın korunmasında çeşitli standartlar geliştirmiştir. Ayrıca kültürel çeşitlilik ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli sözleşmeler de yine UNESCO çatısı altında üye ülkeler tarafından onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. Kültür alanında kazanılan deneyim ve bilgilerin toplanması ve paylaşımı UNESCO'nun kültür alanında gösterdiği diğer faaliyetlerdir. Dünya Miras Alanları Listesi, somut kültürel mirasın korunması için geliştirilmiş

ve en çok tanınan bir UNESCO uygulamasıdır (<http://www.UNESCO.org.tr/kultur.php>).

UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde Türkiye'den 9 şehir bulunmaktadır. Ayrıca 23 yer de aday gösterilmiş ve geçici listede yer almaktadır. Kapadokya ve Göreme Milli Parkı, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası ile İstanbul'daki tarihi yerler 1985 yılında listeye dahil edilmiştir. 1986 yılında Hitit'in başkenti Hattuşaş, 1987 yılında Nemrut Dağı, 1988 yılında Pamukkale ve Hierapolis Milli Parkı ile Xanthos-Letoon listeye alınmıştır. Tarihi Safranbolu evleri 1994 yılında listeye girerken, Türkiye'den giren 9. yer 1998 yılında Truva (Troy) Antik Şehri olmuştur.

Türkiye'den aday gösterilen 23 yer ve aday gösteriliş tarihleri aşağıdadır:

Efes (1994), Karain Mağarası (1994), Sümela Manastırı (Meryem Ana Manastırı 2000), Alahan Manastırı (2000), Aziz Nikolaos Kilisesi (2000), Harran ve Şanlıurfa (2000), Urartu Ahlat Mezarlığı ve Osmanlı Hisarı (2000), Diyarbakır Kalesi ve Surları (2000), Selçuklu Kervansarayları (Denizli) (2000), Konya - Selçuklu Medeniyeti (2000), Alanya (2000), Mardin Kültürel Peyzaj (2000), Bursa ve Cumalıkızık Erken Osmanlı kentsel ve kırsal yerleşim (2000), Edirne Selimiye Cami (2000), St.Paul Kilisesi, St.Paul'u çevreleyen tarihi eserler (2000), Doğubayazıt arası İshak Paşa Sarayı (2000), Kekova (2000), Güllük Dağı-Termessos Milli Parkı (2000), Arkeolojik Site Afrodias (2009), Antik Kentler Likya Medeniyeti (2009), Arkeolojik Site Sagalassos (2009), Neolitik Site Çatalhöyük (2009), Arkeolojik Site Perge (2009).

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR KURUMU (UNESCO)

UNESCO kelimesi, İngilizce United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization kelimelerinin baş harfleri alınarak oluşturulmuştur. Dilimizde "Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu" biçiminde kullanılmaktadır.

UNESCO Birleşmiş Milletler'in bir özel kurumu olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946 yılında kurulmuştur. Bu Kurumun Yasası 1945 yılı Kasım ayında Londra'da 44 ülkenin temsilcilerinin katıldıkları bir toplantıda kabul edilmiştir. UNESCO'ya üye devletlerin sayısı 191'dir. Türkiye, bu Yasayı imzalayan ilk yirmi devlet arasında onuncudur. UNESCO Sözleşmesi, ülkemizde 20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 Sayılı Kanunla onanmıştır (www.unesco.org).

UNESCO bütçesi, üye devletlerin iki yılda bir bu Kuruma ödedikleri aidat ile sağlanır. Bu bütçe dışında, Birleşmiş Milletler Özel Fonu'ndan, teknik yardım programından olmak üzere, önemli para kaynakları temin edilir. Bu kaynaklar, iki yıllık UNESCO bütçesi tutarına yakındır. UNESCO eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki amaçlarını, kendisine üye olan her devlette kurulan Milli Komisyonlarla gerçekleştirmeye çalışır.

Merkezi Paris'te bulunan UNESCO nun iç yapısı bakımından üç organı vardır: Genel Konferans, Yürütme Konseyi, Sekreterlik.

1. Genel Konferans:

Üye devletlerin temsilcilerinden oluşur. 1946-1953 yılları arasında Genel Konferans halinde her yıl toplanmış, 1954 yılından beri de iki yılda bir toplanmaktadır. Bugüne kadar 33 Genel Konferans toplanmıştır. Genel Konferans, Kurum'un en yetkili organıdır. Yürütme Konseyi üyelerini ve Genel Direktörü seçer, UNESCO'nun çalışma programlarını kabul eder, bütçesini belirler.

2. Yürütme Konseyi:

Genel Konferansa katılan ve hükümetlerince aday gösterilen temsilciler arasından dört yıl için seçilen 58 üyeden oluşur

3. Sekreterlik:

UNESCO Sekreterliği, Genel Konferansa altı yıl için seçilen bir Genel Direktörün yönetimi altında çalışır. Eğitim, bilim, kültür ve iletişim bölümlerine ayrılmıştır. Sekreterliğin başlıca görevi, iki yıllık UNESCO programlarının uygulanması için gerekli bütün teknik çalışmaları yapmak, tedbirleri almaktır.

UNESCO DÜNYA KÜLTÜREL VE DOĞAL MİRASININ KORUNMASINA DAİR SÖZLEŞME, DÜNYA MİRASI FONU ve ADAYLIK KRİTERLERİ

“Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme”, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün Genel Konferansı'nda 16 Kasım 1972'de kabul edilip, 17 Aralık 1975 yılında yürürlüğe girmiştir (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/288/2622.pdf>).

Dünya Mirası Sözleşmesi 'nin amacı, yeryüzünde bulunan nadide kültürel ve doğal alanların korunması olarak belirlendiğinden, doğal hayatın korunması alanındaki işlevi de bu belirleme nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Kendine özgü hayvan ve bitkileri içeren, ancak nadide bir nitelik taşımayan doğal ortamlar, Sözleşme'nin sağladığı yararlardan en azından doğrudan faydalanamayacaklardır.

Sözleşme, kendi içinde getirdiği tüm bu sınırlamalara rağmen doğal hayatın korunması bakımından önemli ve ağırlık taşıyan bir metin olmaya devam etmektedir. Dünya Mirası Listesi aracılığı ile yeryüzündeki en nadide doğal ortamların uluslararası boyutta tanınmasına yönelik bir mekanizma işlerlik kazanırken, Dünya Mirası Fonu, olanakları kısıtlı taraf devletlere, bu tür alanları korumaları için, Fon'a yaptıkları katkıları aşan ölçülerde finansal ve teknik yardım olanağını sağlamaktadır. Bu anlamda, Dünya Mirası Sözleşmesi, gelişmekte olan ülkelere az bulunur doğal ve kültürel ortamların korunmasında maddi teşvik sağlayan kendine özgü bir antlaşma örneğidir

UNESCO'nun (2008), Dünya Mirası Sözleşmesi için hazırladığı “Uygulama

Rehberi” aynı zamanda ülkelerin Dünya Mirası Listesine adaylık için kullandıkları bir dokümandır. Rehberde Dünya Mirası Merkezinin tarihinden, yaptığı çalışmalardan, organizasyon yapısından söz edilmiş ve dünya mirası tanımı yapılmıştır.

Buna göre dünya mirası altı kategoride incelenmektedir.

- Kültürel miras
- Doğal miras
- Kültürel-doğal miras
- Kültürel peyzaj
- Taşınabilir miras
- Olağanüstü evrensel değerler

Rehberde bu nitelikler detaylı bir şekilde betimlenmiş ve ülkelerin sahip oldukları bu değerler için başvuru ve değerlendirme sürecinin nasıl işleyeceği ve kabulden sonra koruma ve kontrol mekanizmasının nasıl yürüyeceği ifade edilmiştir.

Dünya Miras Listesi aşağıda verilen ölçütlere uygun, olağandışı evrensel nitelikli kültürel ve doğal varlıklardan oluşmaktadır. Sözleşmeye üye ülkeler, topraklarında bulunan ve olağandışı evrensel değere sahip olduğunu düşündükleri bu değerleri Dünya Miras Komitesi'ne bildirmektedirler.

İlk aşamada Komite bu değerlerin belirlenen ölçülere uygun olup olmadığına ilişkin bir ön çalışma yapmaktadır. UNESCO bu ön çalışmanın yapılması konusunda kültürel değerler için Uluslar arası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), doğal değerler için ise Dünya Doğa Birliği (IUCN) kuruluşlarını görevlendirmiştir. Bu kuruluşlar tarafından hazırlanan ön değerlendirmeler her yıl toplanan Dünya Miras Komitesi tarafından ele alınmakta, önerilen yapı ya da alanın gerekli ölçütleri taşıdığı anlaşılırsa Liste'ye alınmaktadır.

Bu Liste, tüm dünya için önemli bir değer taşıdığı UNESCO'ya bağlı Dünya Miras Komitesi tarafından belirlenmiş ve buldukları ülkenin devleti tarafından korunması garanti edilmiş doğal ve kültürel varlıkların listesidir. Böyle bir Liste oluşturmadaki amaç, tüm insanlığın malı olan değerlerin korunmasında uluslar arası işbirliğini mümkün kılmaktır. Düzenli olarak yenilenen Listede, 2004 yılı itibarı ile 134 ülkeye ait 788 varlık bulunmaktadır; bunların 617'si kültürel, 154'ü doğal, 23'ü ise kültürel ve doğal varlıklardır.

Dünya Miras Listesi'nde bir doğal ve kültürel varlığın yer alabilmesi için UNESCO tarafından şu ölçütler belirlenmiştir. Bu varlıkların bu ölçütlerden bir ya da bir kaçına sahip olması gerekmektedir. Dünya Miras Listesi'nde yer alma kriterleri düzenli olarak güncellenmektedir ancak listede yer alan her varlığın aşağıdaki kriterlerden en az birine uyması ve özgün olması beklenir (Madran, E., Tağmat, T., S., 2007, S.3).

- Yaratıcı insan dehasının ürünü olması;

- Belirli bir zaman diliminde veya kültürel mekânda, mimarinin veya teknolojinin, anıtsal sanatların gelişiminde, şehirlerin planlanmasında veya peyzajların yaratılmasında, insani değerler arasındaki önemli etkileşimi göstermesi;
- Kültürel bir gelenek veya yaşayan ya da kayıp bir uygarlığın tek veya en azından istisnai tanıklığını yapması;
- İnsanlık tarihinin bir veya birden fazla anlamlı dönemini temsil eden yapı tipinin ya da mimari veya teknolojik veya peyzaj topluluğunun değerli bir örneğini sunması;
- Bir (veya birden fazla) kültürü temsil eden geleneksel insan yerleşimine veya toprağın kullanımına ilişkin önemli bir örnek sunması ve özellikle bu örneğin, geri dönüşü olmayan değişimlerin etkisi ile dayanıklılığını yitirmesi;
- İstisnai düzeyde evrensel bir anlam taşıyan olaylar veya yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar veya sanatsal ve edebi eserler doğrudan veya maddeten bağlantılı olması.

Kültür mirası kavramının yaygın olarak kabul gören kapsamını UNESCO belirlemiş ve sözleşmelerinde somut (tangible heritage) ve soyut (intangible heritage) olarak ele alınması yaklaşımını benimsemiştir.

1972 yılında UNESCO tarafından “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage” (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi) imzalanmış ve üye ülkeler Dünya Mirası alanları etkili bir biçimde korumak ve sunmak amacıyla kültür mirasının korunmasını geniş kapsamlı bir planlama süreciyle birleştirme, bu varlıklara toplum yaşamında fonksiyon verme, gerekli yasal, yönetsel, bilimsel, teknolojik, finansal vb. önlemleri alma konularında politikalar benimsemeye söz vermiştir.

Bu sözleşmeye göre aşağıdakiler “Kültürel Miras” sayılmaktadır (UNESCO, 1972):

- Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri,
- Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları,
- Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar.

Yine bu sözleşmeye göre aşağıdaki eserler “Doğal Miras” sayılmaktadır (UNESCO, 1972):

- Estetik veya bilimsel açıdan istisnai evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar,

- Bilim veya muhafaza açısından istisnai evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,
- Bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnai evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar.

Dünya Mirası Sözleşmesini yürütme yetkisi UNESCO tarafından seçilen Dünya Mirası Komitesine verilmiştir. Komitenin danışma kurulunu ise ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), ICCROM (Uluslararası Kültürel Varlıkların Restorasyonu ve Korunması Çalışmaları Merkezi) ve IUCN (Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği) oluşturmaktadır.

UNESCO'nun 1972 yılındaki genel konferansında hazırlanan 38 maddelik Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Konvansiyonu'nu imzalayan 175'ten fazla ülkenin korumayı garanti ettikleri aday anıt ve sit arasından Dünya Mirası Kriterleri'ne uygun bulunanlar listede yer alır.

Konvansiyonu imzalayan ülkeler tarafından seçilen 21 ülke temsilcisinin oluşturduğu Dünya Mirası Komitesi, iki uluslararası kurumdan destek alarak (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi - ICOMOS ile Dünya Koruma Birliği-IUCN) aday gösterilen değerler arasından seçim yapar ve listeyi oluşturur; komite ayrıca Dünya Mirası Fonu'nu yönlendirerek listedeki değerlerin korunmasını sağlar. Dünya Mirası Listesi, her yıl yeni adayların listeye alınması ve yeni ülkelerin konvansiyonu imzalamasıyla büyümektedir.

Avrupa'da ekolojik ve kültürel değerlere sahip peyzajların korunmasına yönelik stratejiler, 1992 yılında kültürel peyzaj kavramının UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)' nun Dünya Mirası Komitesince kabul görmesi ile geliştirilmeye başlamıştır. Bu sürecin sonunda 1993 yılında Yeni Zelanda'da Tongariro Milli Parkı Dünya Mirası Listesindeki ilk kültürel peyzaj alanı olarak ilan edilmiştir. Bu konuda diğer önemli adımlar, 1992 yılında gerçekleşen "Arkeolojik Mirasın Korunması-Valetta Sözleşmesi", 1995 yılında Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan "Kültürel Peyzaj Alanlarının Bütüncül Korunmasına İlişkin Tavsiye" ve 2000 yılında Floransa'da imzaya açılan "Avrupa Peyzaj Sözleşmesi" dir (Aşılıoğlu, F., 2011).

Günümüzde Fransa, Norveç, Almanya, A.B.D. ve Kanada gibi ülkeler kültürel peyzajın tanınması ve korunmasına yönelik önemli yol almışlardır. Ülkemizde bu çalışmalar oldukça yeni olup, Dünya Mirası Listesindeki birkaç alan ile sınırlı kalmıştır.

Antik çağlardan bu yana Anadolu'da süreklilik gösteren medeniyetler bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda mekânsal süreklilik göstermişlerdir. Bu medeniyetlerin yayıldığı sınırlar bir tür kültürel alt bölge özelliği gösterir. Bu sınırlar, bölgenin ekolojik özelliklerine ve kültüre bağlı olarak değişir ve dönüşür. Değişen ve dönüşen doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin planlamada temel alınması gerekmektedir.

PERGAMON Mysia bölgesinin önemli kentlerinden biridir ve farklı tarih katmanlarında pek çok kez yaşama alanı olarak seçilmiş olup doğal, tarımsal, arkeolojik, tarihi ve kültürel peyzaj öğelerini barındırmaktadır.

2003 yılında yine UNESCO tarafından imzalanan “Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage” (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi) ile soyut kültür mirasının kapsam ve koruma esasları belirlenmiştir. Sözleşmeye göre “Somut Olmayan Kültürel Miras”, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur.

Sözleşme, somut olmayan kültürel mirasın belirlediği alanları şu şekilde tanımlamaktadır (UNESCO, 2003):

- Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar,
- Gösteri sanatları,
- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler,
- Doğa ve evrenle ilgili uygulamalar,
- El sanatları geleneği.

UNESCO (2008) tarafından belirlenen KÜLTÜREL MİRAS KRİTERLERİ aşağıdaki gibidir:

- (i) Dahi sayılabilecek bir sanatçının eşsiz bir sanat eserini veya şaheserini temsil etmek; veya
- (ii) Mimari, anıtsal sanatlar veya şehir planlama ve peyzaj tasarımı alanlarında gelişme sağlanmasında etkisi büyük olmuş, dünyanın kültürel bir bölgesinde bir döneme damga vurmuş olmak; veya
- (iii) Günümüzde yaşamayan bir medeniyetin veya kültürel geleneğin eşsiz ya da ansızın istisnai bir kanıtını taşımak; veya
- (iv) İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı biçiminin veya mimari bileşim veya peyzajın olağanüstü örneği olmak; veya
- (v) Bir kültürü temsil eden geleneksel insan yerleşimi veya toprak kullanımının önemli bir örneği olmak; özellikle herhangi bir etki tarafından telafisi mümkün olmayan bir bozulma tehdidi altına giriyorsa veya
- (vi) Olaylar veya yaşayan gelenekler ile fikirler ile veya inanışlar ile seçkin evrensel öneme haiz sanatsal ve edebi çalışmalar ile doğrudan veya somut ilgisi olmak (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterlerle bir arada bulunmasını göz önünde bulundurur.)

Bergama bu kriterlerin hemen hepsine uygun nitelikler taşımaktadır.

UNESCO tarafından belirlenen doğal miras kriterleri aşağıdaki gibidir:

- (vii) Mükemmellik derecesinde eşsiz doğal oluşum veya olaylara veya nadir doğal güzelliğe ve estetik değere sahip olmak; veya
- (viii) Dünya tarihinin önemli aşamalarını veya dönemlerini temsil eden olağanüstü örnekler –yaşamla ilgili kanıtlar, önemli jeomorfik veya fiziko-grafik özellikler, kıtaların oluşumu sürecinde halen de devam eden jeolojik hareketler dahil olmak üzere; veya
- (ix) Karasal, tatlı su, kıyısız ve denizsel ekosistemlerin ve bitki ve hayvan topluluklarının evrim ve gelişiminde süregelen ekolojik ve biyolojik süreçlerin olağanüstü örneklerini temsil etmek; veya
- (x) Bilim veya korumacılık açısından olağanüstü evrensel değere sahip soyu tehlikede olan türleri barındıran yerler de dahil olmak üzere, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve değerli doğal habitata sahip olan yerler.

ALAN YÖNETİMİ KAVRAMI VE BERGAMA ALAN YÖNETİM PLANI'NIN HAZIRLANMASI

• Alan Yönetimi Kavramı

“Alan Yönetimi” kavramı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatına, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda (KTVKK, 1983) 5226 Sayılı Kanunla (2004) yapılan değişiklikle girmiş bulunan bir kavramdır.

Yasal olarak yeni sayılan bu kavram aslında uzun süredir dünyada uygulanan bir kavramdır. Alan yönetimi kavramı; teşkilatlanması, kavramsal boyutu, içeriğinin belirlenmesi, idari yapılanmasının görev ve yetki boyutu, alan yönetimi uygulamalarının ve planlamasının nasıl gerçekleştirileceği ve benzeri pek çok noktada belirsizlikler içermektedir (ÇOLAK, N., İ., 2011, S. 2)

Alan yönetimi, sit alanları ve ören yerleriyle bunların etkileşim alanlarının, doğal bütünlük içerisinde korunması, yaşatılması, değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve toplumun kültürel-egitsel ihtiyaçlarıyla buluşturulması amacıyla oluşturulmuş bir yönetim birimidir (KTVKK m.3/a-10). Alan yönetiminden beklenen temel amaç; sit alanları ve ören yerlerinden ekonomik, kültürel ve eğitsel olarak en üst seviyede yararlanılmasıdır.

Sit alanları ve ören yerlerinin etkileşim sahalarıyla birlikte, korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, değerlendirilmesi ve toplumun eğitim kültür ihtiyaçlarıyla buluşturulmasının sağlanması amacını gerçekleştirmek üzere yürütülecek faaliyete ve bu faaliyeti yürütecek idari birime alan yönetimi denilmektedir. Alan yönetimi kavramının içerisine sit alanları ve ören yerlerinin korunması, yaşatılması, geliştirilmesi ve toplumsal yararlanmaya açılması sürecinde ortaya çıkacak gereksinimlerin karşılanması yönündeki idari faaliyetler ve bu faaliyeti yürütecek idari örgütlenme girmektedir¹.

Alan yönetimi kavramı hem bir idari yapılanmayı hem de bu örgütün yerine getirmekle yükümlü olduğu idari faaliyeti ifade etmektedir.

- Alan Yönetiminde İdari Yapılanma:

Alan yönetimi kavramı içerisinde öncelikle anlaşılan bir idari faaliyet ve bu faaliyeti yürütecek idari teşkilatlanmadır. Alan yönetimi teşkilatı, tam olarak bütünleştirilmemiş, Danışma Kurulu, Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu, Denetleme Birimi ve Alan Başkanlığından oluşmaktadır. Alan yönetimi teşkilatının birimlerinin oluşumu, görev ve yetkileri ve ilişkilerine ilişkin düzenleme eksiklikleri bulunmaktadır (ÇOLAK, N., İ., 2011, S. 3)

1. Danışma Kurulu Oluşturulması:

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ek 2. maddesinde getirdiği düzenlemede, “alanda mülkiyet hakkı bulunanlar, meslek odaları ve sivil toplum örgütleri ile üniversitelerin ilgili bölüm temsilcilerinden oluşan bir danışma kurulu” kurulmasını hükme bağlamıştır (Alan Yönetmeliği).

Yönetmelikte yer alan düzenlemeye göre; “Danışma kurulu, alanda mülkiyet hakkı bulunanlar, meslek odaları temsilcileri, sivil toplum örgütleri temsilcileri, üniversitelerin ilgili bölüm temsilcilerinden, alan başkanı ve yetkili idarece tespit edilecek en az beş üyeden oluşur. Danışma kurulu kendi içinden bir başkan seçer” (Yönetmelik Mad.15).

BERGAMA UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİNE GİRMESİ AMACI İLE YAPILANLAR ve YAPILMASI GEREKENLER

UNESCO'nun Dünya Miras Listesi'nde yer alabilmek için neler yapılması gerektiğini araştırmaya başlayan Bergama Belediyesi tarafından 9 Ocak 2010 tarihinde düzenlenen 'Bergama Kültürel Miras Paneli'nde bu konu tüm yönleri ile dile getirilmiştir. Bu toplantıya; TMMOB Mimarlar Odası eski Başkanı gazeteci-yazar Oktay Ekinci 'UNESCO Dünya Mirasları ve Türkiye' kitabının yazarı Atıla Ege, tarihi ve kültürel alanlar üzerine birçok çalışması bulunan, fotoğraflarla Türkiye'yi anlatmaya çalışan Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Orhan Terzioğlu ve panel yöneticisi olarak İstanbul Vali Yardımcısı Feyzullah Özcan katılmıştır. (<http://www.stargazete.com/eg/bergama-unesco-ya-oynuyor-haber-237639.htm>)

Panelin konuşmacılarından yazar Gezgin Atıla Ege “Bergama'da kriterlere uyan birçok eser bulunmaktadır. UNESCO listesine giren birçok bölge de bir turizm patlaması yaşanmaktadır. Ülkeler için bir Dünya Mirası'na sahip olmak çok önemli. Bu sıfatı hak kazanmış bölgeler, turizmde ciddi bir patlama yakalıyor” açıklamasını yapmıştır.

Uygurlukların beşiği Türkiye'den sadece 9 anıt ve SİT'in listeye girebildiğini, oysa müzeleri bile Anadolu'dan taşınan eserlerle “ün” yapan Almanya'dan 30 yerin bulunduğunu anımsatan Ege, şunu da ekliyordu: “Geçmiş birkaç yüzyıllık ABD'nin 18, İngiltere'nin 26, İspanya'nın 38, Meksika'nın 26 sit'i listedeyken,

dünyanın hayran olduğu Türkiye, Bulgaristan'la bile aynı sayıda eserle temsil ediliyor.. hele 40 yerle lider olan İtalya karşısındaki durumumuz ise hazindir”.

Belediye Başkanı Mehmet Gönenç özetle: “Bergama elbette bir dünya mirası ama asıl olan, bu zenginliğin değerini bilerek ve hak ederek listeye girmek; yanlışları yinelemeden, doğruları çoğaltarak Bergama'yı tarihiyle yaşatabilmek”.. demiştir.

Dokuz Eylül Üniversitesi'nden konuşmacı Prof. Dr. Orhan Terzioğlu, Yunanistan'daki Epidaurus Asklepios Barınağı'nın ayakta kalan kısmı olmadığı halde Dünya Mirası Listesi'nde olduğunu anımsatarak: “Bu ayıbımızı giderebilmek için, örneğin tıp fakültemiz bundan böyle diploma törenlerini Bergama'da yapmalı; önce kendi tıp dünyamız eşsiz tarihine sahip çıkmalı.” Şeklinde konuşmuştur.

Bergama Kaymakamı Ahmet Ertan'ın da izlediği oturumları yöneten İstanbul Vali Yardımcısı ve Tarihi Kentler Birliği (TKB) Genel Sekreteri Feyzullah Özcan ise UNESCO listesine girmek için “Alan Yönetim Planı”nın gerekliliğine dikkat çekerek; bir “Bergamalı” olarak izlenmesi gereken yolu şöyle tanımlıyordu: “Tarihin sadece parayla değil, bilinç ve bağlılıkla korunabileceğini TKB kanıtladı. Bergama'dan beklenen de buna örnek ve öncü olmak..”

Şubat 2010 tarihinde Bergama Belediye Başkanı Mehmet Gönenç, İstanbul'a gelen UNESCO'nun Bilgi Teknolojileri Bölümünde Kürsüsü bulunan, şehircilik ve planlama uzmanı ve aynı zamanda İsviçre'nin Ecol Politeknik Lozan Üniversitesi Profesörü Jean-Claude Bolay ile görüşmüştür..

Bergama'nın UNESCO'ya aday adaylığı için yapması gereken çalışmaları konunun uzmanlarıyla tartışmıştır. (<http://www.arkitera.com/h49511-bergama-unesco-yolcusu.html>).

UNESCO yetkililerine Bergama'yı anlatan belediye başkanı Gönenç, Bergama'nın Asklepiyon'u ve Akropol'ü başta olmak üzere, pek çok tarihi yapıyla UNESCO'nun kültürel miras listesine girmeyi hak ettiğini belirtmiştir.

“UNESCO'nun kültürel miras listesine girdiğinde, Bergama'nın Dünya kültür mirası ünvanını alacağını vurgulayan Gönenç, Bergama'nın UNESCO listesinde yer alacağını ve UNESCO'ya üye çok sayıdaki ülke tarafından da tanınacağını” vurgulamıştır.

Başkan Gönenç; böylece Bergama'ya gelen turist sayısında ciddi anlamda bir artış beklediklerini ve Bergama'nın turizmden çok daha fazla pay alacağını, ekonomik anlamda da kalkınacağını söylemiştir.

Bu toplantı sonucunda ortak çalışmalar yapılmasına ve Nisan ayı başında Bergama'ya gelerek 15 günlük bir çalışmayla Bergama'nın mevcut durumu tespitinin yapılmasına karar verilmiştir. Daha sonra da UNESCO'ya aday adaylığı için alan yönetimi çalışmasına başlanması düşünülmektedir. Bergama'da yapılacak çalışmalar için Dünya Bankası'ndan ve İsviçre'nin Kalkınma Ajansı'ndan kredi alabilmek için projeler hazırlanması düşünülmektedir.

Bergama ilçesinin UNESCO Dünya Miras Listesine girebilmesi için belediyenin başlattığı çalışmaların bir başkası da; 17-18 Ağustos 2010 tarihlerinde Edirne Belediyesi tarafından düzenlenen, söz konusu listeye aday Selimiye Camisi ve Külliyesi taslak yönetim planının değerlendirme toplantısına katılması ve görüşlerini iletmesidir.

Bu toplantıda Belediye başkanı Gönenç; “Edirne Belediyesi'nin yapmış olduğu işbirliği ve eşgüdüm gerektiren alan yönetiminin kurulması, yönetim planlarının hazırlanması çalışmaları, diğer belediyeler için iyi bir uygulama örneğidir. Halen İstanbul, Alanya, Diyarbakır, Bursa, Kars ve Selçuk gibi belediyelerimiz, bu konudaki çalışmalarını sürdürüyor.” dedi. Bergama'daki kentsel ve arkeolojik sit alanlarıyla içlerinde barındırdıkları değerlerin özgünlük ve bütünlükleriyle büyük oranda korunduğunu vurgulayan Gönenç, 'İlçemiz, UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine girebilecek tüm niteliklere fazlasıyla sahiptir.' şeklinde görüş bildirmiştir.

(<http://www.showhaber.com/bergama-unesco-yolunda-ilerliyor-329332.htm>)

Bergama Belediyesi ile Ege Üniversitesi'nin, 7 -9 Nisan 2011 tarihinde ortaklaşa düzenleyeceği Uluslararası Bergama Sempozyumu'nun basın toplantısında ise Bergama Belediye Başkanı Mehmet Gönenç; “Ülkemizde ve uluslararası alanda Bergama'nın daha fazla tanınması gerektiğine inanıyoruz. Çünkü Bergama insanlığın ortak ve evrensel mirasıdır. Bu bağlamda Bergama'nın UNESCO Kültürel Miras Listesi'ne girebilmesi için de çalışmalarımız sürüyor. Üniversitelerin toplumsal ve kültürel alandaki etkin dönüştürücülüğü ve yol göstericiliği ile geçmişin kültür, bilim ve sanat kenti Bergama'sını günümüze taşımak istiyoruz” diye konuştu. Gönenç, bu sempozyumla Bergama'nın derin kökleri olan kültür mirasının bir kez daha ortaya konulacağını belirtti.

(<http://www.bergamasempozyum.org.tr/Haberler.aspx>)

UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİNE GİRİLMESİ İÇİN HAZIRLANACAK ALAN YÖNETİMİ PLANI İÇİN YAPILMASI GEREKENLER

AMAÇ: Bergama'nın doğal, tarihsel, arkeolojik ve kültürel çevresini korurken ve eğitimsel, rekreasyonel ve turistik amaçlarla kullanmaya yönelik bir yönetimsel çerçeve oluşturmaktır.

“Alan Yönetim Planı”nın amacı, alanın kültürel ve doğal özelliklerini uygun yönetsel kararlarla sürdürülebilir korunmasını sağlamak ve yerel aktörlerin katılımını ve faydalanmalarını sağlamaktır.

Bu amaca ulaşmak amacı ile bir “Alan Yönetim Planı” (Site Management Plan/SMP) geliştirilmeli ve alanın sunumuna ve yorumlanmasına yönelik Konsept (kavram) Planı oluşturulmalıdır.

Plan; Bergama Arkeolojik alanlarındaki bozulmayı önleyecek veya yavaşlatacak bir dizi koruma eylemini yürürlüğe koyacak ve alanın aynı zamanda kullanımına izin verecek fiziksel altyapı için “rehberler (guidelines)” hazırlayacaktır.

(Bkz. Ek 1)

Bu Konsept Plan'da;

- a. Bergama'da işletmeye ilişkin, yönetsel, örgütsel ve finansal yönetim mekanizmaları kurulacak,
- b. Özellikle yerel toplumun ve tüm ilgililerin alanın işletimi ve yararlanılmasındaki yöntemi tanımlanacaktır. Aynı zamanda ulusal ve yerel düzeyde yöneticiler için koruma ve kritik/yerine konulamaz arkeolojik, doğal ve kültürel değerlerin korunması ve değerlendirilmesi için ekonomik olarak uygun ve sürdürülebilir bir "rehber / guidelines" olacaktır.
- c. Ön alan değerlendirme/yorumlama planı veya konsepti; alanın çok dilde, multimedia olarak sunulması ve yorumlanması; Hazırlanacak "Sunum ve Yorumlanma Planı" Bergama'nın eşsiz doğal ve tarihsel değerlerinin ziyaretçiler tarafından anlaşılmasını sağlayacaktır.
- d. "Sunuş" ; eylemler, tesisler, programlar ve servisleri içermekte ve ziyaretçilerin eylemlerini, halkın sit alanları ile temaslarını içermektedir.
- e. "Yorumlama/değerlendirme" halkla ilişkileri ve anlamları ile ve kültürel doğal kaynakların korunması bilincini geliştirmeyi hedeflemektedir.
- f. Çalışma; alanın ziyaretçilere tanıtılması ve bilgilendirilmesi, yaşlara, bilgi seviyesine, ilgilerine, deneyimlerine ve ziyaret sürelerine bağlı olarak olası senaryoların tanımlanmasında bir ön tasarım oluşturacaktır.
- g. Final tasarım ve maliyet hesapları için bir "Teknik Şartname" de hazırlanmalıdır.

Bergama Arkeolojik Alan Yönetim Planı ile ilgili olarak aşağıdaki işlemler gerçekleştirilmelidir:

1. Mevcut Durumun Değerlendirilmesi:

1.1. Bergama Arkeolojik Alanlarının yönetsel, işletmeye ilişkin ve bakım gereksinimlerine karar vermek amacıyla; gerekli kurum, kuruluş ve otoriteler, diğer ilgililer ile ilişki kurulması ve sorunlar ve olanaklar hakkında karar verilmesi,

1.2. Analiz:

- a) Alanın tarihçesi,
  - b) Önem değerlendirilmesi,
  - c) İşletme yönetimi ve alan sunumu konuları ile bağlantılı olarak SWOT analizi ve alan taşıma kapasitesi analizi hazırlanması (Bu çalışma onaylı Bergama Koruma Planının genel ilkelerine ve Planın Yeniden Değerlendirmesi sonuçlarına bağlı olarak hazırlanacaktır)
  - d) Yönetim değerlendirilmesi (yönetsel çevrenin değerlendirilmesi);
- Karşılaştırmalı Çalışma: Benzer ulusal ve uluslar arası deneyim ve know-how

konularının elde edilmesi ve gözden geçirilmesi,

e) Politika Oluşturulması:

Yukarıdaki değerlendirmeleri yaparak, "Bergama Alan Yönetim Planı" için ana politikaları oluşturmak gereklidir. Bu plan, farklı alternatifler içinde yönetsel ve parasal modelleri oluşturmak ve uluslar arası ve/veya ulusal yönlendirme (rehber) ve deneyimleri ortaya koymalıdır.

f) Yönetsel stratejileri tavsiye etmek,

1.3. İş Programı, Yasal Çerçeve:

Mevcut yasal çerçeve içinde, bir organizasyon şeması ve işletme rehberi önermek gerekmektedir. Bunun yanı sıra, işbirliği ve eşgüdüm hedeflenen kuruluşlar/kurumlarla ilişkili protokollerin hazırlanması uygun olacaktır.

1.4. Kısa-dönemli Öngörülen Çalışmalar:

Bir sistem oluşturmak için, ön yatırım için gerekli olan, mekânsal eylemler/donatılar ve araçları tanımlamak ve yönetim personeli için gerekli eğitim programlarını tanımlamak gereklidir.

1.5. Zaman Çizelgesi ve Bütçe Hazırlanması:

Kısa-vadeli, orta-vadeli ve uzun vadeli çalışmaları/modelleri içeren kapsamlı bir zaman çizelgesi önermek, bununla ilgili ve tüm ilgili çalışmalar ve tasarımların teknik şartnameleri ve maliyet hesaplarını tanımlamak.

2. Alan Yorumlama ve Değerlendirme Planı ile bağlantılı olarak; ana çerçeve oluşturulacak ve aşağıdakiler hazırlanacaktır;

2.1. Alanın sunumuna ilişkin olasılıkların (seçeneklerin) tanımlanması; böyle bir sunuş sistemi için, alan hakkında var olan materyal ve bilgilerin değerlendirilmesi; gerekli olan ek materyalin (çizimler, restitüsyonlar, hava fotoğrafları vb) tanımlanması/belirlenmesi,

2.2. Ziyaretçiler için bir alışveriş mekânı tanımlanması (yaş, ilgi, köken vb dikkate alınarak)

2.3. Dünyadaki mevcut multimedia sunuş olanakları ve teknolojileri hakkında birkaç örnek üzerinde genel bir araştırma yapılması,

2.4. Sunuş teknikleri, firmaları ve materyalleri hakkında ön pazar araştırması yapmak,

2.5. Alan Tanıtım / sunum Planı ile ilgili olarak bir özet ve ilgili çalışmaların tanımlanmasını yapmak; olası senaryolara ve bu senaryolara bağlı olarak farklı sunum teknikleri geliştirmek, sunum konsepti geliştirmek; farklı kültürel değerler ve doğal değerlerin korunmasına ilişkin müdahaleler ilgili prensipler ve/veya kriterler; İşaret levhaları, bilgilendirme panelleri ve diğer sistemlere ilişkin ihtiyaçları belirlemek,

2.6. Alan Sunum Planı'na ilişkin farklı komponentlere ait teknik şartname (ToR) ve maliyet hesaplamalarını hazırlamak,

2.7. Alan Sunum Planı'nın (Site Presentation Plan) farklı uygulama aşamalarına ilişkin ön maliyet/tutar hesaplamalarının hazırlanması,

KAYNAKLAR

- AŞLIOĞLU, F., 2011, "Ekolojik-Kültürel Alt Bölge Kavramı Frig Vadisi" , Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı ABD.
- ÇOLAK, N., İ., 2011. "Alan Yönetiminin Hukuki Boyutu", <http://www.e-akademi.org/makaleler/nicolak-7.pdf> (Hukuk, Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi), Sayı: 108.
- FEİLDEN, B., M., JOKİLEHTO, J., 1993, "Dünya Mirası Alanları Yönetim Rehberi", ICCROM , Bölüm 4 ve 5.
- MADRAN, E., ÖZGÖNÜL, N., 1999. "International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage", Ankara: METU Faculty Architecture Press.
- MADRAN, E., TAĞMAT, T., S., 2007, "Kültürel Ve Doğal Miras, Uluslar Arası Kurumlar Ve Belgeler", TMMOB Mimarlar Odası, S.2-3.
- UNESCO, 1972. "Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage". <http://www.whc.unesco.org>, UNESCO Resmi internet sitesi.
- UNESCO 2003. "Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage". <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>, İnternet sitesi. Erişim tarihi: 20.08.2009.
- UNESCO 2008. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention".
- UNESCO, "World Heritage Center". <http://whc.unesco.org/en/guidelines>, İnternet sitesi, Erişim tarihi: 22.02.2009
- UNESCO 2010. "World Heritage List", <http://www.whc.unesco.org>, UNESCO Resmi internet sitesi.
- "Pamukkale Management Plan", 2005, TOR, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- "Alan Yönetimi İle Anıt Eser Kurulunun Kuruluş Ve Görevleri İle Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik", 21.07.1983 Tarihli Kanun, 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.
- 14.07.2004 Tarih ve 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 27.07.2004 tarih ve 25535 sayılı Resmi Gazetede Yayınlanmış Kanun.
- <http://www.stargazete.com/ege/bergama-unesco-ya-oyunuyor-haber-237639.htm>
- <http://www.arkitera.com/h49511-bergama-unesco-yolcusu.html>
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/288/2622.pdf>
- <http://www.bergamasempozyum.org.tr/Haberler.aspx>
- <http://www.showhaber.com/bergama-unesco-yolunda-ilerliyor-329332.htm>

Bergama Turizminde Yaşanan Sorunlara Turizm Coğrafyası Yaklaşımıyla Çözüm Arayışları

*Seeking solutions with the approach of tourism geography to
the problems that occur in the tourism of Bergama*

Öğr. Gör. Emre Atabek

ABSTRACT

It is a widely known truth that Bergama can not use its touristy supply attractions in the optimum level, can not create enough demand and accommodation, can not receive its well-deserved share of international tourism activities and can not meet the expectations in tourism incomes. These problems faced in the tourism of Bergama reveal the great need for innovations in its tourism.

In this study, in the light of the problems faced in the tourism of Bergama, the requirements of the situation will be discussed with the approach of tourism geography. Diversifying the types of tourism and integration among geographical locations are two significant tendencies in the world tourism which should be applied to Bergama. Culture tourism in Bergama should be enriched with activities of rural culture tourism, ecotourism and thermal tourism. By this way, it will be possible to make use of city centre, villages, mountains, forests, plateaus, and thermal water sources at the same time but with different

Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksekokulu
Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı
Yusuf Perin Yerleşkesi 35700 Bergama-İZMİR
emre.ataberk@ege.edu.tr

themes and this will increase the number of tourists and the duration of stay. Therefore, package tours offering different options will create the opportunity to see the natural and cultural geography of the town as a whole and optimize the benefits from its tourism potential. With this new restructure it will be easy to find solutions to the problems in the tourism of Bergama.

Key Words: Tourism, Bergama, tourism geography, problems in the tourism of Bergama

ÖZET

Bergama'nın sahip olduğu turistik arz çekiciliklerini optimum düzeyde kullanamadığı, yeterli talebi ve konaklamayı yaratmadığı, uluslararası turizm hareketlerinden hak ettiği payı alamadığı, turizm gelirlerindeki beklentilerin de karşılanmadığı bilinen bir gerçektir. Bergama turizminin sahip olduğu bu sorunlar, ilçe turizminde yeniliklere gidilmesine büyük ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu bildiride, Bergama turizminin yaşadığı sorunlardan yola çıkarak, yapılması gerekenlere turizm coğrafyası yaklaşımıyla ışık tutulacaktır. Dünya turizm eğilimleri içinde önemli yeri olan turizm türlerini çeşitlendirme ve coğrafi mekanlar arasındaki bütünleşmeler mutlaka Bergama'ya da uygulanmalıdır. Bergamada kültürel turizm; kırsal kültürel turizm, ekoturizm ve termal turizm aktiviteleri ile zenginleştirilmelidir. Böylece kent merkezinin, köylerin, dağların, yaylaların, ormanların ve termal su kaynaklarının aynı anda, ancak özel temalar eşliğinde kullanımı, hem turist sayısını hem de kalış süresini arttırabilecektir. Böylece farklı seçeneklerle turistlere sunulan paket turlar, ilçenin doğal ve kültürel coğrafyasını bir bütün halinde tanımaya fırsat verecek, turizm potansiyelinin en iyi biçimde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu yeni yapılanma ile Bergama'nın turizm sorunlarına çözümler üretmek kolaylaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Bergama, Turizm Coğrafyası, Bergama'nın Turizm Sorunları

GİRİŞ

Turizm; insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür (Kozak vd. 2010).

Turizm, en basit bir sistem halinde alınır, üç mekansal unsurdan meydana gelir: Turistlerin yaşadığı yerler (turist çıkarıcı bölgeler), insanların gezmek üzere gittikleri yerler (varış bölgeleri), turist gönderen ve alan yerler arası yapılan yolluluklar. Turizm coğrafyası da her düzeydeki mekan ölçeğinde turizmin bu üç elemanı ile ilgilidir: Bir şehir içi turizm hareketinden başlayıp kıtalararası turizm hareketlerine kadar her turizm olayı “bir mekan bilimi” olan coğrafyanın inceleme alanı içinde kalır. Zaten, turizm olayının kendisi, diğer ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin hepsinden daha çok mekansal özelliklerle sıkı sıkıya ilişkilidir (Özgüç, 2007).

Turizm coğrafyası, turistik destinasyonlar ile destinasyon coğrafi mekan üzerinde turizm hareketlerini gerçekleştiren turist, yerel halk ve turizm işletmelerinin ilişkilerini araştırma konusu olarak kabul etmektedir (Aktaş, 2008).

Coğrafya biliminde olduğu gibi turizm coğrafyasında da araştırma konularının önemli bir kısmını mekansal sorunlar meydana getirmektedir. Çünkü “bir mekan ve ilişkiler bilimi” olan coğrafya, mekansal değişimler, güncel gelişmeler ve sorunlarla yakından ilgilenebilir.

Turizmin çevresel, ekonomik, toplumsal ve demografik bazı sorunlara yol açması, onların da doğrudan veya dolaylı yollardan mekanı etkilemesi (tüketme, bozma, değiştirme, kirlilik vb), turizm coğrafyacılarını bu sorunları incelemeye yöneltmektedir. Bu durumda öncelikle bir yerdeki turizm hareketlerini doğuran çekicilikler analiz edilmekte ve bu çekiciliklerin mevcut kullanım durumu ortaya konulmaktadır. Bu durum saptamasından sonra, kaynağı ne olursa olsun turizm sorunlarının bilinmesi, onlardan coğrafi mekanı ilgilendirenlerin ayıklanması ve çözümlerin üretilmesi aşamasında da yine mekansal boyutlarda önerilen getirilmesiyle araştırmalar tamamlanmaktadır.

Bergama, evrensel kültürel çekicilikleri bakımından özellikle de yabancı turistlerin ilgisine gelişmiş, Ege Bölgesi'nin önemli kültürel turizm destinasyonlarından biridir. Bugün ilçenin kendisine bağlı ve dışarıdan kaynaklanan bazı turizm sorunları bulunmaktadır. Bu bildiride, turizm sorunları bir bütün halinde ele alınacak, ancak esas vurgu turizm coğrafyası bakış açısıyla yapılacak ve çözüm önerileri de aynı doğrultuda verilecektir. Konunun işleniş öncelikle; Bergama'da turistik talebi yaratan çekiciliklerin ana hatlarıyla tanıtımının yapılması, sonra bu çekiciliklerin nasıl kullanıldığının ortaya konulması, Bergama turizminin sorunları ve turizm coğrafyası yaklaşımıyla irdelenmesi şeklinde olacaktır.

BERGAMA'NIN TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

Turizmde çekicilikler üç grupta toplanabilir: doğal çekicilikler, kültürel çekicilikler ve hizmet çekicilikleri olmak üzere. Bergama'nın da turizm çekiciliklerinin tanıtımı bu gruplamaya göre yapılacaktır.

Doğal Çekicilikler: Bergama, Ege Bölgesi'nin batısında Ege Bölümü'nün Bakırçay Havzası'nda ve İzmir ilinin kuzeyinde yer almaktadır. İlçenin komşuları: Balıkesir ilinin Ayvalık, Burhaniye ve İvrindi ilçeleri, İzmir'in Kınık, Dikili ve Aliğa ilçeleri, Manisa'nın Merkez İlçesi ve Soma ilçesidir. Bergama, İzmir kent

merkezine 110 km, Ayvalık'a 60 km, Dikili'ye 27 km, Kınık'a 17 km uzaklıktadır.

Bergama, 1688 km² yüzölçümüne sahip büyük bir ilçedir. Bergama topografyasının temelini kuzeyde Madra Dağı ve güneyde Yund Dağı ile bu iki dağ arasındaki Bakırçay Havzası oluşturur (Emekli, 2001). Madra Dağı'nın orta kesiminde, Bergama ilçesinin kuzeybatısındaki Kozak Yaylası, farklı bir birim olarak kendini belli eder. Geniş bir fıstık çamı ormanı ile örtülü yayla, manzara güzellikleri, arkeolojik değerleri, kanyonları, jeolojik oluşumları, su kaynakları ve kırsal kültürel değerleri ile ilgi çekici bir ortamdır (Emekli, 2003a). Bergama dar bir alanda (yaklaşık 5 km) Ege Denizi'ne açılmaktadır. Bu kıyılar, Bakırçay'ın delta alanına girdiği için, yer yer bataklık ve sulak alan durumundadır. Kazıkbağları (Zeytinbağı) mevkiinde kumsal bir plaj vardır.

Bergama, akarsular, yeraltı su kaynakları ve termal sular açısından oldukça zengindir. En önemli akarsu Bakırçay'dır. Bergama'da; Kestel Barajı, Yortanlı Barajı ve Madra Barajı (Ayvalık ilçe sınırında) bulunmaktadır. İlçenin termal su kaynakları (Kleopatra Güzellik Ilıcısı, Mahmudiye Ilıcısı) birçok hastalıklara iyi gelen şifalı sulara sahiptir, ancak hiçbirinde tesis bulunmamaktadır.

Bergama'da, Akdeniz ikliminin tanıtıcı elemanları olan maki, garig ve kızılçam hakimdir. Kozak Yaylası kendine özgü bitki örtüsü ile ön plana çıkmaktadır. Kozak Yaylası'na çıkılırken yol boyunca, badem, ceviz, incir, erik, çitlembik, zeytin, incir, çınar, erguvan, böğürtlen, hayıt, zakkum, çınar ve kavak ağaçlarına rastlanır. Yayla, bir fıstık çamı ormanı görünümündedir (Emekli, 2003b).

Bergama, Ege Bölgesi'nde hüküm süren "Akdeniz Termik Rejim Tipi" etkisi altındadır (Emekli, 2001). Bergama Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre; yıllık ortalama sıcaklık 16o C'dir. Kış mevsimi sıcaklık ortalaması 7.5o C, ilkbahar ortalaması 14.3o C, yaz ortalaması 25.2o C ve sonbahar ortalama sıcaklığı da 17o C'dir (Koçman, 1993).

Kültürel Çekicilikler: Bergama'nın Prehistorik dönemlerden beri bir yerleşme yeri olduğu bilinmektedir.

Bergama, Hellenistik Dönemin en görkemli kültür ve sanat merkezlerinden biri olmuş, Zeus Sunağı, Athena Tapınağı, Kütüphane, Büyük Saray, Tiyatro, Kent Duvarı bu dönemde inşa edilmiştir. Bergama Akropolü günümüzde en önemli kültürel çekicilik kaynağı olarak, antik Pergamon kentine ait kalıntıların olduğu yerde bulunmaktadır (Emekli, 2001).

Bergama, Roma Döneminde de önemli bir merkez özelliğine sahiptir. Bergama'daki Hadrian ve Trajan tapınaklarının tamamlanmasıyla piskoposluk merkezi olma özelliği devam etmiştir. Roma dönemi Serapis Tapınağı, Bergama'nın en büyük yapısı olup, kırmızı tuğla ile inşa edildiği için halk tarafından "Kızılavlu" olarak adlandırılmaktadır. Asklepion kutsal alanı en parlak dönemini İ.S. 2.yüzyılda yaşamış, Satyros ve Galenos gibi büyük hekimler ders vermişlerdir. Asklepion'da genellikle psikoterapi ve fizyoterapinin bugün halen kullanılan çeşitli yöntemleri uygulanmaktaydı. (Akurgal, 1989).

Bizans döneminde Hıristiyanlığın yedi kilisesinden birinin Bergama'da Kızılavlu içinde yer aldığı ileri sürülmektedir.

Bergama'da Selçuklu ve Osmanlı döneminin Türk-İslam eserleri yükselmiştir (Ulu Cami, Kurşunlu Cami, Çukurhan, Taşhan, Tabaklar Hamamı, Küplü Hamam, Bergama Bedesteni vb).

Bergama'nın kuzeydoğusunda, Yortanlı Barajı gölet alanının tam ortasında, Paşa Ilıcısı Mevkii'nde yer alan Alliano'i'nin küçük bir termal merkez olduğu sanılmaktadır (www.alliano.org). Alliano, 31 Aralık 2010'da baraj kapaklarının kapanmasıyla suya gömülmeye başlamıştır (www.haberler.com).

Kozak Yaylası'nda da birtakım antik yerleşme kalıntıları (Perperene, Okçular köyündeki Okçular Kalesi, Kozak-Kıranlı köyünde ise küçük bir kilise kalıntısı) bulunmaktadır (Akurgal, 1989).

Temeli 1933 yılında atılan Bergama Müzesi'nde Akropol, Asklepion ve Kızılavludaki kazılardan elde edilen eserler, lahitler, yazıtlar, kabartmalar ve heykeller sergilenmektedir. Müzenin Etnografya Salonu'nda Türk-İslam sanatına ait eserlerini (halı, kilim, bez dokuma ve el işleri, dokumaların yapıldığı tezgahlar, dokuma ile ilgili aletler, cura, zilli maşa, def, çift dilli kaval vd.) görmek mümkündür (Emekli, 2003b).

Uluslararası Bergama Kermesi, 1938 yılından beri yapılmakta olup, yöreye özgü oyun ve eğlenceler, konserler, forum, sempozyum ve paneller, yazarlarla söyleşiler, film gösterileri, çeşitli sergiler ve etkinlikler düzenlenmektedir.

Hizmet Çekicilikleri: Bergama ilçesinde ulaşım, ilçe içinde köylerle ve beldelerle sağlanan bağlantılar açısından yeterli düzeydedir. Bergama ilçesinde konaklama tesisleri, İzmir yönünden ilçe girişinde başlamakta ve kentte dağılışı göstermektedir. Otellerin en dikkate değer tarafı, 4 ve 5 yıldızlı otellerin olmamasıdır. Kent merkezindeki toplam 14 konaklama tesisinin toplam 680 yatağı bulunmakta ve yatakların büyük bir kısmı otellerde yer almaktadır (% 70.9) (Tablo-1).

Tablo-1: Bergama İlçesinde Konaklama Tesisleri ve Yatak Kapasitesi (Sayı, %, 2010)

TESİS TÜRÜ	TESİS SAYISI	%	YATAK SAYISI	%
Otel	6	42,8	478	70,9
Pansiyon	8	57,2	202	29,1
TOPLAM	14	100,0	680	100,0

Bergama'ya gelen turistler genellikle günübirlik turlarla gelirler ve öğle yemeğini ilçe merkezinde alırlar. Bu yüzden büyük gruplara hizmet verebilecek turistik restoranlar ilçede oldukça fazladır. İlçede, bu amaçla hizmet veren, toplam 8 restoran bulunmaktadır. Bergama'nın yerel yiyecekleri arasında marka olmuş olanları, Bergama köftesi, Bergama tulum peyniri ve Kozak fıstık helvasıdır.

Turistler ilçede son derece az konaklama yaptıkları için eğlence sektörü gelişmemiştir. İlçede günübirlik dinlenme-eğlenme amacıyla gidilen yerlerin başında Kozak Yaylası, Kleopatra Güzellik İlcası Tesisleri ve Kazıkbağları kumsalı gelmektedir. İlçe merkezindeki iş ve ticaret alanında yer alan tarihi arasta en önemli turistik alışveriş merkezidir. Ayrıca, son dönemde İzmir yönünden Bergama girişine uzanan karayolu üzerinde 2 adet modern alışveriş merkezi hizmete açılmıştır. Turistik hediyelik eşya satan çeşitli işyerleri, bu karayolu üzerinde ve yakınında, kent merkezinde, arasta içinde, Kızılavlı karşısında Akropol ve Asklepion çevresinde kümelenmişlerdir. Bergama'da satın alınabilecek bir diğer turistik hediyelik eşya da Bergama Parşömeni' dir.

Sonuç olarak; Bergama'da turizmin başlamasında başrolü kültürel çekicilikler oynarken turizmin gelişmesinde ise doğal çekiciliklerin büyük katkı verebileceğini söylememiz mümkündür.

BERGAMA TURİZM ÇEKİCİLİKLERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI

Yukarıda adı geçen Bergama turizm arz çekiciliklerinin (doğal, kültürel, hizmet çekicilikleri) günümüzde nasıl değerlendirildiği, hangi turizm türleri ve aktivitelerinin uygulandığına bakıldığında; tüm bu zenginliğe rağmen bu çekiciliklerin yeterince kullanılmadığı ve turizm aktivitelerinin de son derece sınırlı olduğu daha ilk başta söylenebilir.

Bergama doğal çekicilikleri içinde günümüzde en fazla kullanım alanı Kozak Yaylası olmasına rağmen son birkaç yıla kadar hemen hemen hiçbir şekilde turistik kaynak olarak düşünülmemiş, daha ziyade yaylada bulunan ve yaylaya da ismini veren çam fıstığı yetiştiriciliğinin ekonomik yönü üzerinde durulmuştur. Son yıllarda Bergamalı özel bir girişimci önderliğinde, Göbeller ve Demircedere köylerinde başlayan kırsal turizm aktiviteleri günümüzde yıllık 2000 yabancı ziyaretçiye ulaşmıştır. Bunun dışında Kozak Yaylası; bisiklet turları, doğa yürüyüşleri ve yayla içinde bulunan mesire alanı ile yerli ziyaretçiler için günübirlik bir çekim unsuru oluşturmaktadır.

Bergama kültürel çekicilikleri, turizm çekicilikleri içinde ayrı bir öneme sahiptir. En çok kullanılan turizm çekiciliği olmasına rağmen yine de istenilen düzeyde değildir. Yılda yaklaşık 400.000'e yakın ziyaretçi bu çekim merkezlerini ziyaret etmektedir. Bergama'nın kültür çekiciliklerinin başında: Akropol, Bergama Müzesi, Asklepion ve Serapis Tapınağı gelmektedir.

Bergama hizmet çekiciliklerini; ulaşım kolaylıkları, konaklama hizmetleri, yiyecek-içecek hizmetleri, diğer turizm hizmetleri oluşturmaktadır. Bergama'nın dış bağlantılarında kullanılan ulaşım sektörü yalnızca karayoludur. İlçe içinde de ulaşım altyapısı kalite ve köylere ulaşım açısından oldukça yeterlidir. Bunun yanı sıra 2010 Ekim ayında hizmete giren Bergama-Akropolis teleferik hattı da, ilçeye hem bir kolaylık hem de bir yenilik getirmiştir. Bergama'daki toplam turistik yatak kapasitesi 680'dir. Bergama'ya yönelik turistik talep ile Bergama'nın turistik

yatak kapasitesi karşılaştırıldığında, yatak kapasitesinin son derece kısıtlı olduğu ve ilçede nitelikli 4 ve 5 yıldızlı otellerin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Turistik tesislerin yıl içerisindeki kullanım yoğunluğuna bakıldığında tüm mevsimlerde doluluk oranları yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Bergama, kültür turları için gününbirlik bir çekim yeri olmasından dolayı özellikle öğle yemeklerine hizmet veren, turist gruplarını ağırlayan, turistik yiyecek-içecek işletmeleri gelişmiştir ve bunların tamamı turizm sezonunda yoğundur. Ayrıca, özellikle ören yerlerinin etrafında turistik hediyelik eşya satıcıları da hizmet vermektedir. Öne çıkan değerler; halı, kilim, onyx, değerli taşlar, parşomen vb.dir. Son dönemde, Bergama'nın girişinde açılan alışveriş merkezleri de ilçenin modern bir görünüm kazanmasına katkı vermektedir.

BERGAMA TURİZMİNİN SORUNLARI

Turist ve konaklama azlığı sorunu

Bergama'da 1936 yılında müzenin açılmasından itibaren turizmin gelişimine baktığımızda, belirgin bir büyüme yaşanmasına rağmen istenilen düzeye gelinemediği bir gerçektir. Bergama'da 1980'li yıllara kadar turizm ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmamış, bu yıllardan sonra ülkemize giriş yapan turist sayısında önemli artışlar olmuş, turizmi çeşitlendirme ve alternatif turizm arayışları gündeme geldiği için kültürel turizme ilgi artmış, tarihsel ve kültürel zenginliğe sahip Bergama, İstanbul-Antalya turları yapan turist gruplarının uğradıkları bir yer özelliğini kazanmıştır. 1985'den sonra daha nitelikli turistik konaklama tesislerinin açıldığı ve hediyelik eşya satıcılarının çoğaldığı, 1990'lı yıllardan sonra çevre düzenlemeleri, ışıklandırma çalışmaları ve artan tur bağlantıları ile ilçede turist sayısının arttığı gözlenmiştir.

Günümüzdeki bazı turistik göstergeler (turist sayısı, konaklama kapasitesi, geceleme sayıları, tesislerin doluluk oranları vb), Bergama turizminde konaklama ile ilgili sorunların olduğunu ortaya koymaktadır. Turistlerin hemen hemen hepsinin gününbirlik veya yarım günlük turlarla gelerek Bergama'yı ziyaret etmeleri ve konaklamadan ayrılmaları Bergama turizminin gelişmesini engelleyen temel sorundur. Bu nedenle turizmden ekonomik anlamda düzenli gelir elde edilememesi, yeni yatırımların yapılmasını da geciktirmektedir.

Kültür turizminin yapısından kaynaklanan sorunlar

Bazı ülkeler için önemli bir alternatif turizm türü olarak kabul edilen kültürel turizm, gelir sağlayıcı etkisinin yanında kültürel değerlerin korunması açısından da çok önemli bir işleve sahiptir (Uygur ve Balkan, 2007). Ne var ki çoğu yerde, gününbirlik turlara endekslenen kültürel turizmin gelir getirici yönü zayıf kalmaktadır. Bergama'da da aynı durum söz konusudur. İşte kültürel turizmin daha çok "tur çekicilikleri" yaratan yapısı, konaklamaya pek gerek görülmemesi sorununu gündeme getirmektedir. Halbuki Bergama, birçok ziyarete kaynak yaratacak mekanlara sahip olduğu için bir "turist ağırlama bölgesi" (Ashworth &

Tunbridge, 2000'e göre; Yenen, 2010) olarak tanımlanmaktadır. Şüphesiz bu bölgesel üstünlük, ilçenin tümü ve yakın çevresiyle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Turizm çekiciliklerinin tümüyle değerlendirilmemesi sorunu

Bergama ilçesinin turizm potansiyeli doğal ve kültürel çekicilikler bakımından büyük bir zenginlik sunmasına karşılık, bu potansiyelden yalnızca kültür turizmi kapsamında yararlanılması Bergama'nın turizm ile ilgili bir diğer sorununu gündeme getirmektedir. Halbuki Bergama'da kültürel turizm dışında, kırsal turizm, ekoturizm, agroturizm, gastronomi turizmi ve termal turizm için sayısız fırsatlar bulunmaktadır. Bu turizm türlerinin henüz geliştirilmemesi, belirli noktalarda yalnızca günübirlik aktivitelerin yapılması, çekiciliklerin kullanılmaması demektir. Doğa yürüyüşleri, bisikletli geziler, piknik gibi bireysel ya da organize biçimde yapılan aktiviteler, ilçe ekonomisine daha da özel ifadesiyle yerel kalkınmaya hemen hemen hiç katkı vermediği gibi özellikle bahar aylarındaki yoğun hafta sonu kullanımları Kozak Yaylası için bugün olmasa da yakın tarihlerde çevre sorunlarına yol açabileceği sorusunu akla getirmektedir.

Turizmin Bergama kent merkezi ve yakın çevresinde yoğunlaşma sorunu

Türkiye turizminde mevsimlik ve alansal yoğunlaşma, en önemli sorunlardan ikisidir. Bergama ilçesinde de kültürel turizm ziyaret noktalarının bir-iki yerde toplanması, ilçede turizmin dengesiz dağılışını beraberinde getirmektedir. Hatta yalnızca antik döneme ait yerlerin daha çok ziyaret edilmesi, buna karşılık kent merkezindeki Türk dönemi eski Bergama kent dokusunun az bilinmesi, kültürel turizmin kendi içinde bile bir ziyaret dengesizliği yaratmaktadır. Alansal açıdan yoğun kullanım, trafik sıkışıklığı, gürültü, yapıların ve eserlerin tahribatı, turistlerin kalabalıktan sıkılması, çevre kirliliği gibi sorunlara yol açmaktadır. Yine Akropolis'e dar, altyapısı bozuk, zor ve tehlikeli ulaşım sorunu var iken, teleferik hattı yapılarak kısmen de olsa bu sorun çözülmüştür.

Bergama turizminde yaşanan diğer sorunlar

Bergama'da talep ve konaklama azlığı sorununun ardında çeşitli nedenler olmakla birlikte bir diğer gerçek, Bergama ile Dikili arasında turizm temelli işbirliklerine gidilmemesidir. Çünkü iki ilçe birbirlerini tamamlayabilecek özelliklere sahiptir. Şöyle ki; Dikili, gümrük hizmeti veren yolcu limanı ve kıyı turizminin gerçekleştirdiği kıyıları ile Bergama'nın kültür turisti için Bergama'ya varışın öncesinde veya sonrasında bir uğrak noktası olabilir. İki ilçenin birbirlerinden yararlanmamaları bir eksiklik olarak kabul edilebilir.

Bergama sahip olduğu antik dünya eserlerine ait kazılar ve restorasyonlar yoluyla tanıtımını canlı tutarken, Türk dönemi Bergaması antik dönem Bergaması kadar tanınmış değildir. İlçenin tanıtım malzemelerinin kimlikli ve marka özelliği taşıyanları ise ne yazık ki çok zengin değildir. Bu konuda parşömen kağıdı bile istenen talebi yaratamamaktadır.

Bergama turizminde adı geçen bu sorunlar ve zayıflıklar dışında kaynağı Bergama dışında olan sorunlar da bulunmaktadır. Sözgelimi, İzmir Alsancak

Limanı'na gelen kruvaziyer yolcularının Bergama'ya çok zayıf olarak yönlendirilmesidir.

BERGAMA'NIN TURİZM SORUNLARINA TURİZM COĞRAFYASI YAKLAŞIMIYLA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Turizm coğrafyasının turizm sorunlarının çözümüne yönelik araştırma konuları

Turizm, çeşitli alt sistemlerden oluşan bir bütündür. Turizm sistemi içinde coğrafya ağırlıklı bir paya sahiptir. Çünkü gerek turist gönderen yer, gerekse ev sahibi yer birer coğrafi mekandır. O halde denilebilir ki turizm; öncelikle fiziki bir çevre içinde yer almakta, ekonomik, politik, yasal, teknolojik, sosyal ve kültürel çevreden etkilenmekte, kendisi de aynı çevre unsurlarını doğrudan ve dolaylı yollardan etkilemektedir (Soykan, 2000).

Coğrafi araştırmalar turizme çeşitli yollardan katkıda bulunmaktadır. Bir mekandaki çeşitli coğrafi kaynakların (doğal ve kültürel çekiciliklerin) turizm açısından uygunluğunun saptanması ve bunları değerlendirme yolları ile turizmin etkileri bu tür araştırmaların başında gelmektedir. Çünkü turizm, bir coğrafi mekanda oluşmakta, onu kullanmakta ve değişikliklere yol açmaktadır. Böylece, turizm ve coğrafyanın kesişim kümesi olan "Turizm Coğrafyası", doğal ve kültürel coğrafi kaynakları turizm açısından önce analiz etmekte, sonra da senteze gitmekte, mekansal değişimleri, bu değişimlerin nedenlerini ve sonuçlarını incelemektedir. Başka bir anlatımla turizm coğrafyası; turizmin çevresel, ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik etkilerini mekansal boyutta ele almaktadır. Bu etkilerin bir kısmının çeşitli sorunlara dönüşmesi, onların da coğrafi ortama yayılması, turizm coğrafyacılarını bu sorunları araştırmaya itmektedir. Nitekim, son 30-40 yıl öncesine kadar Beşeri Coğrafya kapsamında daha analitik olan turizm coğrafyası, bugün sorunlara inen ve sorgulayan yapısıyla kendini yenilemiştir. Artık coğrafyacılar, birer sorun haline gelen ve içinde yaşadığımız dünyayı değiştiren fiziki, sosyal, kültürel ve ekonomik etkilerin göz ardı edilemeyeceğinin farkına varmışlardır (Williams, 1998).

Özellikle 1990'lardan sonra turizm coğrafyasındaki yapısal çalışmalar turist akışı ve hareketlerinin mekansal analizleri ve destinasyonların evrimi üzerinde şekillenmiştir. Son olarak turizm coğrafyası, çağdaş turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirlikle ilgili hayati sorunları ortaya çıkarmaktadır (<http://www.geodcz.com/eng/d/tourism-geography-of/tourism-geography-of.htm>).

Bergama'nın turizm sorunlarına turizm coğrafyası yaklaşımıyla geliştirilen çözüm önerileri

Bergama'nın yukarıda değinilen turizm sorunlarına turizm coğrafyası yaklaşımıyla, diğer ifadeyle mekansal ölçekte çözüm arayışlarında bulunmak, şu başlıklar üzerinden yapılabilir:

- Turizm çekiciliklerini turizm türleri yoluyla optimum kullanma ve turizm mekanlarını çeşitlendirme

Bergama ilçesinin turizm çekiciliklerinin başında kültürel kaynakların geldiği ve doğal çekiciliklerin de bir o kadar zengin olduğu daha önce belirtilmişti. Bu nedenle ilçede var olan kültürel turizm dışında farklı turizm türlerini ve turistik aktiviteleri geliştirmek mümkündür. Kırsal turizm, ekoturizm, agroturizm, gastronomi turizmi ve termal turizm gelişme potansiyeli en yüksek turizm türleridir.

Bergama'nın kültürel çekiciliklerinin turistik ürün olarak kullanımında evrensel kültürel değerlerin ilk sırayı aldığı, geleneksel ve yerel Türk kültürü çekiciliklerinin ise yetersiz kullanıldığı görülmektedir. Bergama'nın kültürel turizmdeki bu eksikliği, alınacak önlemlerle giderilmelidir. Sözelimi, tarihi miras "Kale Mahallesi" nin, turizm teşvik kapsamına alınarak, bölgede butik otelcilik ve pansiyonculuğun geliştirilmesi ile kent merkezinin bu bölgesi de turistik kullanıma açılmış ve canlanmış olacaktır. "Kale Mahallesi ve Domuz Alanı Mevkii" yok olmadan ulusal veya uluslararası fonlardan yararlanarak Bergama turizmine kazandırılmalıdır. Bu bütünsel yaklaşım, ilçenin birçok noktasının da ziyaret edilmesi demektir ve her açıdan yararları büyük olacaktır.

Bergama turizm çekiciliklerinin diğer kısmını oluşturan doğal kaynaklar, turistik ürün olarak kültürel çekiciliklere oranla çok daha az kullanılmaktadır. Kozak Yaylası bu konuda kolaylıkla ve bazı yeniliklerle kısa sürede, en verimli şekilde turistik kullanıma açılacak bir potansiyele sahiptir. Bugün için yaylada gününbirlik ziyaretler, belli noktalara yapılmakta ya da belirli güzergahlar izlenmektedir. Yaylanın birkaç köyünde konaklama hizmeti verilerek, kalış süresinin uzatılmasıyla, yerel çekiciliklerin daha kolay tanınması sağlanabilir ve turistik talep arttırılabilir. Ancak, bütün bu gelişmeler tesadüflere bırakılmamalı, yerel kalkınmaya destek verecek, toplum katılımlı projelerle yürütülmelidir.

İlçede Kozak Yaylası dışında, kırsal turizmin geliştirilebileceği diğer coğrafi mekanlar araştırıldığında "Yund Dağı" nın da ilçe sınırları içinde kalan kısmının kullanılabilirliği aklı gelmektedir. Bu çevrenin kendine özgü kırsal yaşam tarzı ve yerel dokumları temel çekiciliği oluşturmaktadır. Kozak Yaylası'nın fıstık çamı ormanlarından gücünü alan ve köylerle bütünleşen coğrafi yapısı, Yund Dağı'nın otantik kırsal kültürel kimliği ile kültür coğrafyası farklılığı üzerinde ortak bir tur yaratılabilir. Bilindiği gibi, kültürel turizm adına yapılan en önemli yanlışlardan biri kültür turu programlarının çoğunlukla antik kültüre yönelik olması, yerel geleneksel kültürün gözardı edilmesidir. Bu yanlışlığı Bergama'da yaşamamak için, ilçe içi tur seçenekleri arttırılmalıdır.

Bergama'da geliştirilebilecek bir diğer turizm türü de "termal turizm" dir. Bergama ve yakın çevresi jeotermal sular açısından son derece zengin kaynaklara (Emekli, 2003a) sahip olmasına rağmen, bugün için ilçede termal turizmin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Bergama'da turizm türlerini çeşitlendirme kapsamında, başvurulabilecek turizm türlerinden biri de "gençlik turizmi" dir. Bergama'da ilk kez 1998 yılında organize edilen "Kardeş Şehirler Olimpiyatları" ile farklı ülkelerden gençler bir

araya getirilmiş, çeşitli spor dallarında yarışmalar düzenlenmiş ve Bergama'da uluslar arası gençlik turizminin temelleri atılmıştır. Bunun devamının sağlanması, konaklamaların artırılması ve turizmin geliştirilmesi için başka aktivitelerle desteklenmesi gerekmektedir. Sözelimi, Kozak'ta gençlik ve izcilik kampları kurulmalı, spor etkinlikleri ve yarışmaları düzenlenmeli, köy ve yayla yaşamı gençlere tanıtılmalıdır.

Kısacası, Bergama'nın sahip olduğu tüm doğal ve kültürel çekicilikler, çeşitli turizm türleri, onların etkinlikleri ve hizmetler çerçevesinde yenilikleri uygulayarak ve de bütünlük biçimde planlı olarak değerlendirildiğinde, ilçenin turizm sorunlarının azaltılması yolunda önemli adımlardan biri atılmış olacaktır.

- Coğrafi mekanlar ve turizm türleri arasında bütünleştirme

Turizmde bütünleşme (entegrasyon); "ortaklık (partnership)" gibi benzer kavramlarla birlikte ya da birbirlerinin yerine kullanıldığı için çok farklı şekillerde gündeme gelmektedir. Bunlardan biri olan "mekansal bütünleşme", "ana turistik yerlerin turizmi iyi olmayan yerlerle bütünleşmesi" şeklinde tanımlandığı gibi (Saxena, 2007), farklı destinasyonların, sınırötesi kentlerin ve coğrafi bölgelerin, hatta farklı turizm türlerinin uygulandığı mekanların turizm yoluyla bütünleştirilmesini de kapsamaktadır. Turizm etrafında kümelenen sayısız bütünleşme yollarının gerekçeleri çok çeşitli olmakla birlikte onlardan biri de "coğrafi özelliklerin mekansal bütünleşmeyi kolaylaştırması ve gerekli kılması" dır. Mekansal bütünleşme sonuç olarak; bir gereksinim, bir politika ve iyi yönetme hedefidir.

Bergama'da turizmi; tür, aktivite ve mekan olarak çeşitlendirmek ne kadar önem taşıyorsa, bunlar arasında bütünleştirmeye gitmek de o derece gerekli ve önemlidir. Bergama'yı da içine alan bir projede (Yenen vd., 2010), kentsel mekan organizasyonu adı altında geliştirilen "Merkez ve yakın çevresinin ilişkilerinin güçlendirilmesi" alt proje yaklaşımında, şu görüşe yer verilmektedir: "Merkez ile çevresindeki kentsel alanlar ve merkez ile ören yerleri arasındaki ilişkilerin tesisi şarttır. Bilindiği gibi, bir yerleşmeyi merak ederek gelen insanlar önce yerleşmenin kalbine/merkeze yönelirler. Bu merkez bir toplanma-buluşma alanı, kentsel ihtiyaçların karşılandığı bir hizmetler yumağı şeklinde organize edildiği ve kolay erişilebilir olduğu ölçüde işlevini yerine getirir...". Buradan da anlaşıldığı üzere, öncelikle Bergama'nın kentsel alanında mekansal düzenlemeye ihtiyaç vardır.

Turizmde bütünleşmenin mekansal ölçeğini Bergama kenti dışına çıkardığımızda; şu olanaklar karşımıza çıkmaktadır:

1. Bergama kent merkezi + Asklepion + Akropol
2. Bergama kent merkezi + Asklepion + Akropol + Kozak Yaylası
3. Kozak Yaylası + Yund Dağı

Görüldüğü gibi bu üç farklı mekansal bütünleşme olanağı, farklı işlevlere sahip alanları ve farklı turizm türlerini bir araya getirmektedir. Böylece yaratılan karmalar, turistin kalış süresini uzatmak, bir bütün halinde ilçeyi tanımak ve

ziyaretlerden daha fazla doyum sağlamak açısından yararlı olabilecektir.

Bergama ilçesi sınırları içinde kalan bu bütünleşme olanaklarını, ilçe dışından da desteklemek mümkündür:

1. Kozak Yaylası + Ayvalık + Dikili
2. Bergama kent merkezi + Asklepion + Akropol + Dikili

Kozak Yaylası'nı Bergama ile paylaşan Dikili ve Ayvalık ilçeleri, ortak paket turlar içerisinde birlikte yer alabilirler. Böylece yaylanın kırsal coğrafyasından Dikili kıyılarına inerek denizle ve Ayvalık'ın ayrıcalıklı kentsel tarihi dokusu ve Cunda Adası ile bütünleşme sağlanabilir. Aynı şekilde Bergama'nın kültürel turizm kaynakları Dikili'nin kıyı turizmi hizmet çekicilikleri ile bir arada değerlendirilebilir.

Bu bütünleşme önerileri ötesinde, Bergama ilçe merkezindeki sosyal ve kültürel içerikli etkinliklerle köylerdeki özel ürünlerin hasat şenlikleri, yerel festivaller, bağbozumu şenlikleri vb. ne ziyaretçilerin katılımının olanaklı olduğu ileri sürülmektedir (Yenen vb., 2010).

SONUÇ

Bergama'da turizm, sahip olunan potansiyele oranla çok az değerlendirilmekte, kaynağı ilçe veya ilçe dışı sorunlar bulunmaktadır.

Bergama turizminin en önemli sorunu olan turistlerin konaklamaması ya da diğer bir deyişle günübürlük, kültürel turizm kapsamında müze ve ören yerlerini gezerek ilçeden ayrılması, termal turizmin devreye sokulmasıyla çözülebilir. Özellikle üçüncü yaş turizmi çerçevesinde gelenler için özel kürler uygulanarak turistlerin konaklaması sağlanabilir.

Turizm adına yapılması gereken en önemli ve öncelikli iş planlamadır. Çünkü biliyoruz ki, günümüzde plansız gelişen turistik merkezler bozulan çevresi ile çekiciliğini hemen yitirmektedir. Bergama'daki günübürlük tur zincirini kırmak turist ile yerli halkın karşılaşmasına, kentte ve köylerde alış-veriş yapmasına olanak sağlamak, turizmin gelişmesi için kaçınılmazdır. Bunun için rehberlerle, seyahat acentaları ve tur operatörleriyle ilişki kurmak, bağlantı sağlamak, uluslararası turizm fuarlarında Bergama'yı tanıtmak gerekmektedir. Bu tür tanıtımlar daha çok ülke çapında turizm politikası içinde kalmakla birlikte; yerel yönetimler ve özel girişimcilerde böyle çalışmalara katkıda bulunmalıdırlar.

Bergama, gerek kent gerekse kırsal halkı turizm konusunda bilinçlendirilmelidir. Eğitici seminer ve programlar düzenleyerek, tarihi ve arkeolojik değerlerin, doğal kaynakların turizmdeki önemi her fırsatta her ortamda ve her kesimden kişilere öğretilmelidir. Bunun için öncelikle Bergama'da turizm ile ilgilenen sivil toplum örgütlerinin kurulması şarttır. Herşeyden önce Bergamalıların turiste ve turizme sahip çıkması gerektiği, gönüllü kişi ve kuruluşlarca halka anlatılmalıdır.

Kozak'ta geleneksel yapıyı koruyan konaklama tesisleri yapıldığı ya da varolan geleneksel yapıyı yansıtan evlerden yararlanıldığı takdirde kırsal turizm geliş-

cektir. Çünkü günümüzde Kozak'ta sadece bahar aylarında günübirlik rekreasyonel faaliyetler kapsamında piknikler yapılmakta ve yayla turizmi potansiyelinden yeterince yararlanılmamaktadır. Bergama'ya kadar gelen turistlerin sadece ören yerlerini gezerek ayrılması ve Bergama'da konaklamaması turizmde önemli bir sorundur ve ancak çeşitli turizm olanakları yaratılarak turistlerin burada kalması sağlanabilir. Bu nedenle Kozak Yaylası'ndan yararlanmak kaçınılmazdır. Çünkü Kozak, doğası, gelenekleri ve görenekleri, alt yapısı ile tam bir ilgi odağı olabilecek çekiciliklere sahiptir.

Bergama'nın doğal güzellikleri, tarihsel ve kültürel değerleri sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, konaklama kapasitesi, altyapı ve ulaşım koşulları, kentsel donanımları, varolan ve geliştirilecek turizm türleri öncelikli olarak belirlenmelidir. Bergama'da turizmin amacı, turisti bir mevsime yığmak, taşıma kapasitesinin üzerinde yöreyi kullanmak değildir. Kültür turizmi potansiyeli yüksek olan ilçe, her mevsim bu zenginlikleri tanımaya olanak veren doğal koşullara, sosyo-ekonomik yapıya ve ulaşılabilirliğe sahiptir. Bu nedenle kırsal turizm, yayla turizmi ve termal turizmi birlikte düşünerek, turisti her mevsim çekecek, konaklatacak olanakları araştırmak, arz-talep dengesini kurarak bir planlama yapmak gerekmektedir. Bu planlamada birçok bakanlık, yerel birimlerin ve halkın işbirliğine gereksinim duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, G., (2008). Türkiye Turizm Coğrafyası, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akurgal, E., (1989). Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul.
- Emekli, G., (2001). Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- Emekli, G., (2003a). Doğa ve Yerel Kültürün Eşsiz Uyumu: Kozak (Bergama/İzmir) Yaylası ve Turistik Potansiyeli, Kastamonu'da Ulusal Dağlar Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Orman Bakanlığı, s. 241-247, Ankara.
- Emekli, G., (2003b). Bergama ve Selçuk'un İzmir'in Kültürel Turizmindeki Yeri, Ege Coğrafya Dergisi, sayı: 12, s. 39-50, İzmir.
- Koçman, A., (1993). İnsan Faaliyetleri ve Çevre Üzerine Etkileri Açısından Ege Ovalarının İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 73, İzmir.
- Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M., (2010). Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özgüç, N., (2007). Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Saxena, G., Clark, G., Oliver, T., Ilbery, B., (2007). Conceptualizing Integrated Rural Tourism, Tourism Geographies, 9 (4), 347-370.
- Soykan, F., (2000). Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması, Ege Coğrafya Dergisi, sayı: 11, s. 39-55, İzmir.
- Uygur, S. M., Balkan, E., (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 30-49, Ankara.
- Williams, S., (1998). Tourism Geography. London, GBR: Routledge.
- Yenen, Z. vd., (2010). Kuzey Ege'de Bütünleşik Turizm Yönetimi, Mehmet Kemal Dedeman Araştırma ve Geliştirme Proje Yarışması.
- <http://www.allianoi.org/> Erişim tarihi: 01.03.2011
- <http://www.geodsz.com/eng/d/tourism-geography-of/> Erişim tarihi: 01.03.2011
- <http://www.haberler.com/> Erişim tarihi: 01.03.2011

Bergama'da Coğrafi Çevrenin Turizm Aracılı ile Değerlendirilmesinde Yeni Yaklaşımlar: Ekoturizm

New approaches to evaluation of geographical landscape of Bergama with tourism: ecotourism

Meryem Güdücüler

ABSTRACT

Industrialization and globalization lowered the importance of traditional tourism activity whereas environmental issues to be faced in our increasingly globalizing world are impelling all countries to looking for a sustainable development. Globalization tendencies appeared as an outcome of scientific and technological innovations in 21th. Century impact the tourism sector as well as all sectors. The sector, as significant as explained above, carries also with supranational environmental problems. Therefore, applicability for tourism sector of sustainability is indispensable. The best way of sustainable tourism development is seen as "ecotourism", today.

Bergama with is naturel beauties, culturel, historical and recreational facilities is one of the most important environs of Northeastern Egean Region which has the potential for tourism. Having cultural heritage and natural beauties, Bergama have on alternative tourism potential for the native and foreign tourists. Ecotourism receives attention due to its potential in stimulating economic development as well as efficient use of natural and man-made resources.

In this study, it was established through surveys that, most of the tourists visit just Bergama city center for a short period of

....

time. For this reason, all plans and programs must be arranged according to the principles of sustainable tourism in order to use this place more effectively and develop it accordingly.

Key Words: Eco-tourism, sustainable tourism, Bergama

ÖZET

Sanayileşen, küreselleşen ve teknolojinin tüm nimetlerini sonuna kadar kullanan ekonomik gelişmelerin başında gelen turizm son yıllarda yeni gelişmelere ayak uydurmuş ve bilinen turizm etkinliklerinin yerini yeni eğilimler, yeni faaliyetler almaya başlamıştır. Sözü edilen yeni eğilimlerin temlinde sürdürülebilirlik ilkesi temel alınmakta ve turizme ev sahipliği yapan alanların çeşitli şekillerde korunması esas alınmaktadır.

21. yy ile birlikte etkisini yitirmeye başlayan kitle turizmi yerine yeni turizm türleri ve uygulamaları ortaya çıkararak, var olan doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerin buldukları doğal çevre içerisinde korunmasında etkin rol oynamıştır. Bu turizm türü ve yaklaşımlarından birisi olan ekoturizm de, koruma ve kullanmayı temsil etmesiyle son günlerde dünya çapında ilgi görmekte ve yeni bir moda, yeni bir akım olarak gündeme gelmiştir. Ekoturizmin doğal ve kültürel mirasların gelecek kuşaklara aktarmak için önemli bir araç olarak kabul edilmesi ve buna yönelik etkinlikleri içermesi, giderek yaygınlaşmasında etkili olan bir başka faktör olarak dikkat çekmektedir.

İzmir'in en önemli turistik merkezlerinden biri olan Bergama'nın dünyaca ünlü tarihi ve kültürel yapılarının yanı sıra sahip olduğu eşsiz doğal çevre özelliklerinin sürdürülebilir bir anlayış çerçevesinde turizmde kullanılması ve yerel ekonomiye ivme kazandırması "ekoturizm" ile sağlanabilecektir. Bunun yanı sıra, Bergama'da yapılan turizm faaliyetlerinin sadece kent merkezi ile sınırlı kalmadan, ilçedeki diğer alanlara da dağıtılması ve bölgesel dengesizliğin azaltılması ekoturizm ile sağlanabilecektir.

Anahtar kelimeler: Ekoturizm, Sürdürülebilir turizm, Bergama

GİRİŞ

Turizm günümüz toplumlarının en vazgeçilmez aktivitelerinden biri olmanın yanı sıra, doğal-kültürel çevreye bağlı olarak ortaya çıkmış etkili bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilmektedir. 1950li yıllardaki sanayileşme-kentleşme hareketlerinin dünya genelinde yoğun olarak yaşanması, toplumların sosyo-kültürel yapısını da yakından etkilemiş, turizme olan eğilimin artarak devam

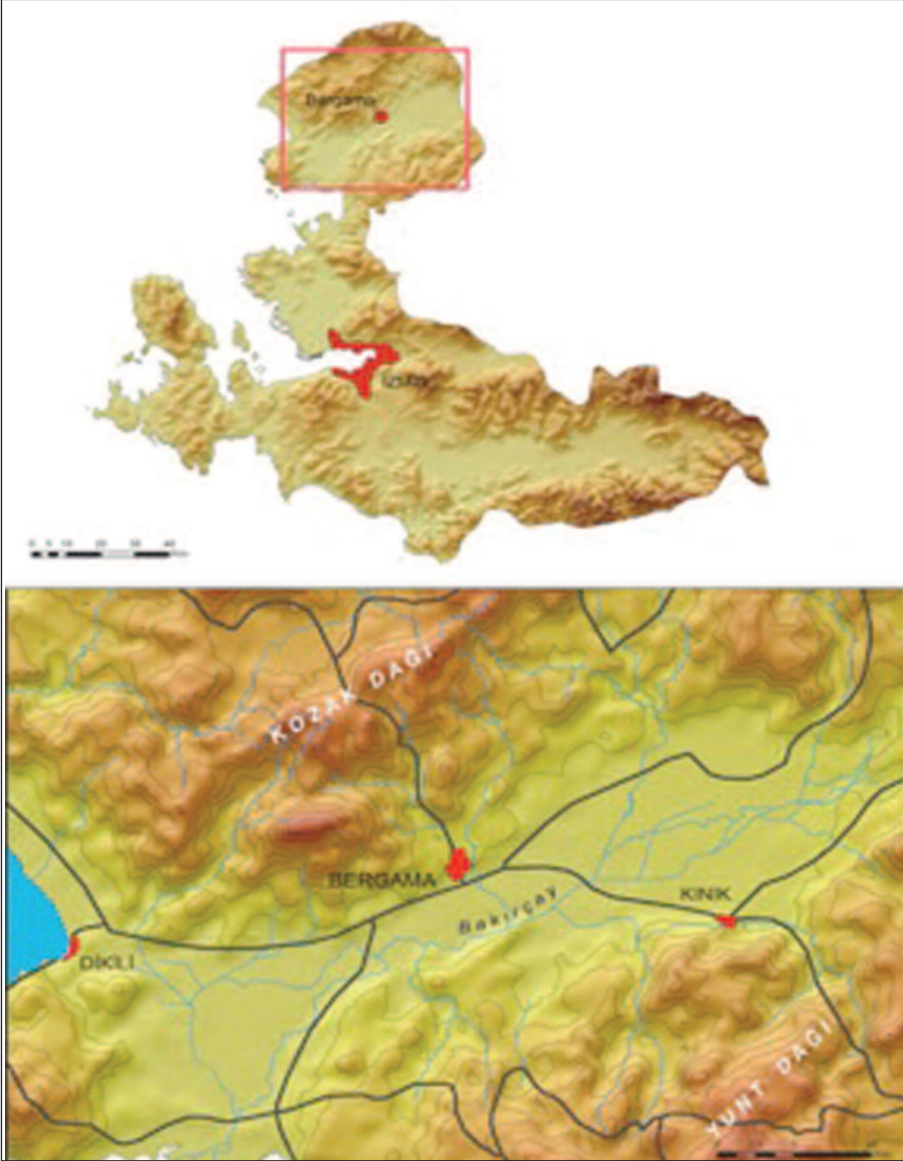
etmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan yoğun ilgi sonucunda, kitle turizmi hareketleri coğrafi çevreyi fazlası ile tüketmiş, önemli çevre sorunlarının temeli atılmıştır. Ancak turizme katılan kişilerin sahip olduğu ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik özelliklerin değişmeye başlaması ile birlikte turizmin insanlar tarafından algılanması da değişmiş ve “sorumluluk ve duyarlılık” kavramları önem kazanmıştır, kitle turizmi yerine doğayı korumaya yönelik yeni turizm türlerine eğilim artmıştır. Böylece yeni eğilimler yeni turizm türlerini literatüre kazandırmıştır.

Yeni turizm türleri içerisinde sürdürülebilirlik kavramı ön plana çıkmıştır. İlk olarak 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu'nda “Bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır” şeklinde tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramına istinaden ortaya çıkan sürdürülebilir turizmdir. Sürdürülebilir turizm WTO'a göre “Bugünkü turistlerin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçları karşılanırken gelecek için fırsatların geliştirilmesi ve korunmasıdır” (WTO, 2010). Buna göre doğal kaynakların bozulmadan korunduğu ve topluma özgü kültürel kaynakların bulunduğu alanlarda gerçekleştirilen ziyaretler (Aguilera, 2004) sürdürülebilir turizm olarak kabul edilmektedir.

Dünya Turizm Örgütü'nün tanımından da anlaşılabilir gibi, sürdürülebilir kalkınma ile turizm arasındaki ilişkiler çevresel değerler üzerinde odaklanmaktadır. Çevre; hava, su, toprak, yer altı, yerüstü zenginlikleri, bitki-hayvan çeşitliliği ve insanlar arasındaki ilişkiler olduğuna göre, turizm ile doğa ve kültürel çevre arasındaki ilişkiler, çevresel faktörlerin turizm üzerindeki ve turizmin de çevresel faktörler üzerindeki etkileri, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile turizm endüstrisi arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır (Kocapınar, 2009). Fennell'e göre sürdürülebilir turizmin amaçları arasında; yüksek bilinç ve anlayış geliştirmek, eşitlik ve kalkınmayı desteklemek, ev sahibi toplumun yaşam kalitesini yükseltmek, ziyaretçiler için yüksek kalitede bir deneyim sunmak ve çevrenin kalitesini devam ettirmek sıralanabilir (Fennell, 2003).

Başta ekoturizm olmak üzere birçok turizm türü ve faaliyeti, sürdürülebilir turizm anlayışını temsil etmektedir. Ekoturizmin, sürdürülebilir kalkınma için bir araç olarak görülmesinde, doğaya dayalı, çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını gözetken, genellikle düşük etkisi olan bir turizm türü olması etkili olmuştur.

Çalışma alanımız antik dönemde Pergamon adı ile bilinen ve bugünkü adı eski adının devamı olan Bergama'dır. Bergama antik kentinin de içinde bulunduğu bölge, Ege Bölgesi'nin kuzeyinde bulunur ve Ege Denizi'ne dökülen dört büyük nehirden biri olan Bakırçay'ın suladığı alanda yer alır (Şekil 1). Bergama, Bakırçay Havzası'nın dar bir kısmında yer alır. Kent, kuzeyinde Kozak Dağları ve güneyinde Yund Dağı ile çevrilidir. Bergama Edremit Ovası ile Bakırçay vadisi arasındaki Madra-Kozak kütesini, çevresini, neojen gölcükleri, lav ve tüflerle kuşatılmış olan ve Kuzey Ege Alt Bölgesini oluşturan geniş bir coğrafi birim

Şekil 1: Bergama'nın lokasyon haritası (Sönmez, 2008)
Figure 1: Location of Bergama

zerinde yer almaktadır (lgen, 2002). Topografik zelliklerine baktığımızda, Ege bölgesinin tektonik yapısının genel özelliği olarak kabaca doğu-batı doğrultulu çöküntü havzalarının varlığı ile belirginleŐtiđi söylenebilir. Genel olarak bölgede Akdeniz iklimi hakimdir.

Bölgenin coğrafi özellikleri aynı zamanda ekonomik etkinlikleri de etkilemiş ve başta tarım olmak üzere, madencilik ve turizm gibi faaliyetleri ortaya çıkarmıştır. Ancak yöre halkı daha çok tarım ve hayvancılığa yönelmiş, turizm arka planda kalmıştır. Buradaki turizm etkinliklerinin başlamasında Bergama'nın coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel güzellikler rol oynamıştır. Sahip olduğu çekiciliklerin yanı sıra Bergama'nın ana karayollarına, deniz ve demir yollarına yakınlığı, ilçeye erişebilirliği artırmakta, turizm için uygun koşulları üst seviyeye taşımaktadır. Bunun yanı sıra ilçedeki konaklama tesisleri de ulaşım olanaklarına artı değer katmakta, bir diğer çekiciliği meydana getirmektedir. Tüm bu etkenlerin bir araya gelmesiyle, Bergama'nın İzmir ve bölge içinde önemli bir konuma gelmesi kaçınılmazdır. Ancak son yıllarda Bergama'nın yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilen noktalar arasında müzenin ilk on sıralamasında yer almadığı (2009), buna karşılık ören yerleri içerisinde 9. sırada yer almaktadır (TUIK, 2010). Dünyaca ünlü mirasa sahip olmasına rağmen, Bergama'ya gelen ziyaretçilerin yetersiz kalması, buradaki değerlerin yeterince kullanılmamasının bir sonucudur.

EKOTURİZM FAALİYETLERİ

Ekoturizm literatürde birçok araştırmacı tarafından farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Uluslararası Ekoturizm Topluluğu ekoturizmle ilgili olarak “çevrenin doğal ve kültürel tarihini anlamaya, ekosistemin bütünlüğünü korumaya, yerel halk için faydalı doğal kaynakların korunduğu ekonomik fırsatlar yaratmaya yönelik olarak doğal alanlara yapılan anlamlı seyahat” şeklinde bir tanım yapmıştır (Ross vd., 1999). Uluslararası Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin Korunmuş Alanlar ve Milli Parklar Komisyonu ekoturizmi, “doğal kaynakları korumaya özendiren, ziyaretçi etkilerini en aza indiren ve yerel nüfusun sosyo-ekonomik ilişkilerinin yararlı bir şekilde harekete geçmesini sağlayan, doğayı anlamak ve hoşça vakit geçirmek için diğerlerine nazaran bozulmamış doğal alanlara ziyaret ve çevresel olarak sorumlu seyahat” olarak tanımlamıştır (Ormsby vd., 2006). Ekoturizm ile ilgili bir başka tanımı Uluslararası Ekoturizm Topluluğu TIES (The International Ecotourism Society) şöyle yapmaktadır; Genellikle küçük gruplar halinde yapılan, konaklama ve yeme içme türü hizmetlerin çoğunlukla yerel düzeydeki küçük ve orta ölçekli firmalar tarafından verildiği turizm türüdür (Hawkins, 2004).

Ekoturizm doğa temelli bir turizm olduğundan, ekolojik yapının korunması, yapılan aktivitelerin doğal dengeyi bozmadan gerçekleştirilmesi ana hedeftir. Kitle turizminin aksine turist sayısını aza indirmek ve turizmi yıl içinde yaymak, doğal çevreye yapılan baskıyı azaltmak, tahribatı düzeltmeye değil, önlemeye yönelik planlar yapmak ve uzun vadeli ekonomik çıkarları gözetmek daha ön plandadır (Çağatay, 2002). Ekoturizm, doğal özelliklerin yanı sıra kültürel özelliklerden de faydalanmayı hedeflemektedir. Gidilen yerlerde görülecek kırsal yaşam, konaklama için seçilen yayla ya da köy evleri, yerel lezzetleri tanıma, el

değmemiş doğada çeşitli aktivitelerde bulunma ekoturizm etkinliklerinin karakteristiklerindedir. Var olan kaynaklar üzerinde yoğunlaşan ekoturizmde, günlük yaşamın alışkanlıklarının aktiviteye taşınması esas alınmaktadır (Çağatay, 2002).

Eğitim düzeyinin artması ile turizmde tüketimden çok üretime ve korumaya yönelimlerin artması, doğada gerçekleştirilen etkinliklerin şeklini de katılan kişi sayısını da etkilemiştir. Doğal yaşamı tecrübe ederek gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleri içerisinde doğada bitki inceleme, doğa fotoğrafçılığı, yaban hayatını gözleme, çiftlik yaşamı, dağ tırmanışı, doğa yürüyüşü, rafting, kampçılık, bisiklet turları, atlı doğa yürüyüşü, mağaracılık, sportif olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, doğa ile iç içe konaklama: kamp karavan, yamaç paraşütü, kayak; çim ve kar kayağı v.b. faaliyetler sıralanabilir (Polat ve Önder, 2006).

Doğal ve kültürel kaynak değerlerinin öneminin gün geçtikçe toplum tarafından daha iyi kavranmasının sonucu olarak Birleşmiş Milletler 2002 yılını Uluslararası Dağlar ve Ekoturizm Yılı olarak ilan etmiş, ekoturizm ile ilgili çalışmalar gün geçtikçe daha da önem kazanmıştır.

Herhangi bir yörede ekoturizm faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için öncelikle iyi bir planlamanın yapılması gerekmektedir. Ekoturizm planlamasında çeşitli kaynaklarda değinilen noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- Korunan alan içinde ekolojik hassasiyete dayalı zonlama sisteminin kurulması,
- Alanın taşıma kapasitelerinin belirlenmesi,
- Taşıma kapasitesi ve zonlamaya uygun olarak kullanımların (günübirlik kullanım ve kamp alanları, patika, manzara seyir terasları, wc, gözetleme kuleleri vs.) belirlendiği peyzaj projelerinin üretilmesi,
- Öncelikle yöre insanından rehberlerin seçilerek eğitilmesi ve gelen gruplara yol göstermesi gibi çalışmaların planlanması ve yürütülmesi gerekmektedir.

Avrupa Milli Parklar ve Tabiat Parkları Federasyonu (FNNPE) tarafından Korunan Alanlar içinde ve çevresinde sürdürülebilir turizm için 5 zon önerilmiştir. Bu zonlar alanın kullanımı ile ilgili sınıflandırmayı içermektedir.

1. Sığınma Zonu (Mutlak Koruma Zonu): Hiçbir turizm aktivitesine izin verilmez.
2. Sessizlik Zonu: Çok küçük ve rehber eşliğinde grupların girebildiği, az sayıda tesisin bulunduğu alan
3. Uyuşma Zonu (Tampon Zon): Koruma alanıyla uyumlu aktivite ve tesislerin bulunduğu alan (yeni tesis yapılamaz)
4. Sürdürülebilir Gelişme Zonu: Koruma alanıyla uyumlu aktivitelerin

olduğu ve yeni tesislerin eklendiği alan (küçük çapta, yerel dokuya uyumlu yeni gelişmeler)

5. Sürdürülebilir Turizmin Teşvik Edildiği Koruma Alanı dışındaki zonu: 4. numaralı zona benzer gelişmelere yer verilebilir. Bu zon koruma alanının hemen dışında yer alır.

Doğru bir planlama ve uygulama, yörenin ekoturizm ile sürdürülebilir şekilde kullanımını sağlarken, aynı zamanda sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin etkin bir şekilde korunmasını ve ekonomik olarak kazanç sağlanmasını da sağlayacaktır. Bu nedenle ekoturizm planlaması yapılırken iyi bir alan ve etkin envanter çalışması yapılmalıdır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada dünya genelinde gittikçe artan tüketime karşı oluşmuş yeni bir eğilim sürdürülebilir turizm faaliyetlerinden biri olan ekoturizmin gerek doğal çevre gerekse sosyo-kültürel yapıya sahip çıkarak yerelliği desteklemesi, yerel halka ekonomik olarak destek sağlaması, bunu yaparken de koruması ele alınmıştır. Çalışmanın amacı; Bergama'nın sahip olduğu coğrafi çevrenin ekoturizm yönünden en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamaktır. İlçede yapılacak olan bir turizm planlamasında ekoturizme yer vererek yöre halkına ek istihdam yaratacak, ekonomik refahını yükseltecek, ilin tanıtımını artıracak ve aynı zamanda ilin doğal belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilebileceği alanların saptanması ile Bergama'nın sahip olduğu dünyaca ünlü tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra arka planda kalmış doğal harikaların ve gün yüzüne çıkmamış güzelliklerin ekoturizm aracılığı ile değerlendirilerek miras listesinde yer alabilecek alanların farklı bir pencereden ortaya konulması da amaçlanmıştır.

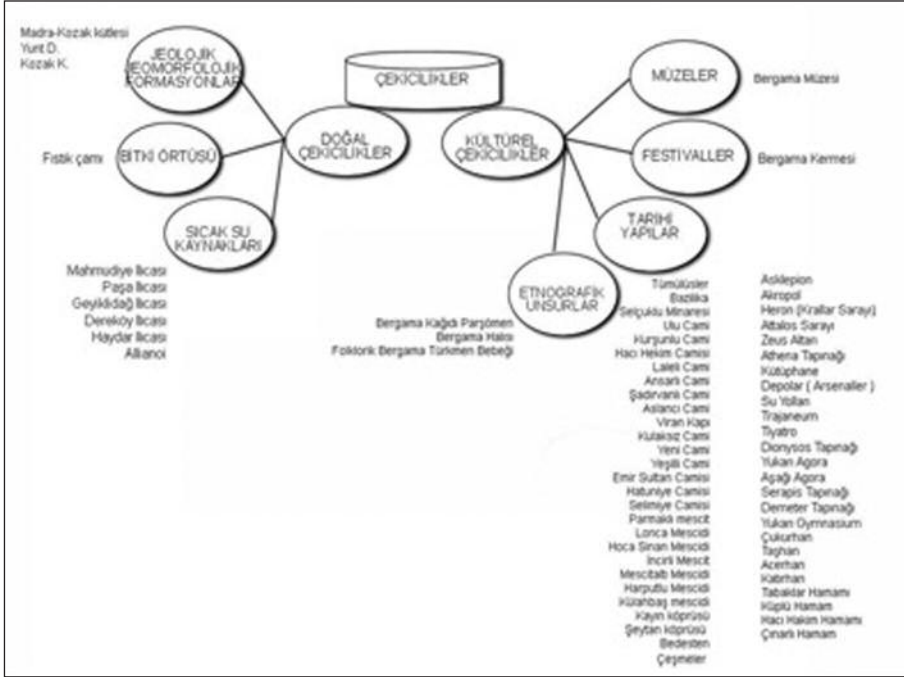
BERGAMA'NIN TURİSTİK ÇEKİCİLİKLERİ

Çekicilikler, turizm faaliyetlerinin can damarını oluşturmaktadır. Bu nedenle de coğrafi yaklaşım tarzıyla herhangi bir yerin turizm potansiyeli ve çekicilikleri incelenirken, yörenin topografik yapısı, hidrolojik özellikleri, doğal bitki örtüsü ve iklim koşulları başta olmak üzere birçok unsur dikkate alınmaktadır. Turizmin dayandığı temellerden en önemlisi olan doğal kaynaklar, bir bölgede turistik gelişmenin sağlanması için gerekli ön koşul özelliği sunmaktadır.

Çalışma alanımız olan Bergama, hem kendine has doğal çekicilikleri olan hem de tarihin ve kültürün eşsiz değerlerini üzerinde barındıran bir coğrafyada yer aldığı için, sadece bir turizm türünün gelişmesinden söz edilemez. Her ne kadar Bergama denildiğinde kültür ve kültürel turizm akıllara gelse de, bölge içinde termal olanakların varlığı termal turizmin, zengin kırsal ve doğal özellikler kırsal ve ekoturizm gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine olanak sağlayabilecek kapasiteye sahiptir. Bu sebeple, Bergama ilçe sınırları içinde turistik çekiciliklerin dağılımı çeşitlilik sunmaktadır.

BERGAMA'NIN DOĞAL, TARİHİ VE KÜLTÜREL TURİSTİK ÇEKİCİLİKLERİ

Araştırma sahamız olan Bergama ilçesinde birçok doğal ve kültürel çekiciliğe sahip unsur yer almaktadır. Bergama'nın morfolojik özellikleri, vejetasyon çeşitliliği ve hidrografik özellikleri doğal çekicilikleri oluştururken, birçok medeniyetin izlerini günümüze taşıyan yapılar ve geleneksel özellikleri diğer gcl çekicilikleri oluşturmaktadır (şekil 2).

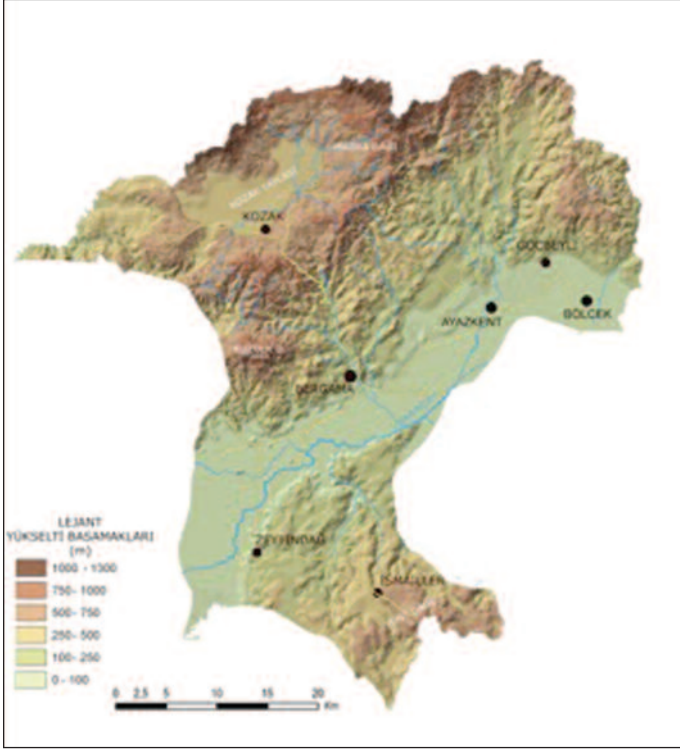

şekil 2: Bergama'nın doğal-kültürel ekicilikleri (Sönmez, 2008)

Figure 2: Natural and cultural attraction of Bergama

Turizmin ekiciliklerinde topografik özelliklerin önemi vurgulandığında; Bergama ve yakın çevresinin sahip olduğu özel yapıların dikkat çektiği görülmektedir. Çünkü yörenin sahip olduğu kendine has yapı burada çok farklı turizm faaliyetlerinin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bergama ve yakın çevresinde özellikle Kozak ve Madra (1338 m) kütlesi ön plana çıkmaktadır. Bir diğer önemli yükselti Bakırçay ve Gediz ırmaklarının arasında yer alan Yunt Dağlarıdır (şekil 3).

Bergama'nın da içinde bulunduğu Kuzey Ege içerisinde en önemli akarsu Bakırçay'dır. Kocadağ eteklerinden doğan Gelenbe deresinin Karakurt boğazından geçerek Kırkağaç Ovasına girmesiyle birlikte Bakırçay adını alan Bakırçay

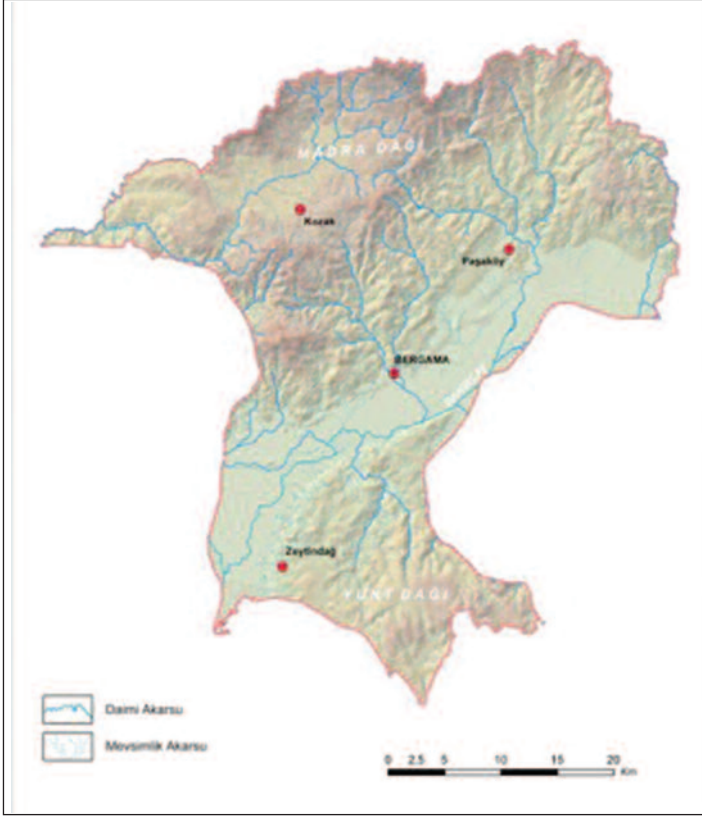

Şekil 3:
Bergama'nın mor-
fografi haritası
(Sönmez, 2008)

Figure 3: Morphology
of Bergama

Nehri'nin uzunluğu 120km'dir. Madra ve Yunt Dağı'ndan çıkan irili ufaklı pek çok kolla beslenen Bakırçay'ın belli kaynakları akış yönüne doğru Gelenbe Çayı, Aksu, Yağçılı, Menteşe, Ilica, Karadere, Kırkgeçit, Gümüş, Kestel, Bergama, Sınır, Boğazasar ve Sarıazmak dereleridir. En önemli kolu olan Yağcılar Çayı ile Kınık'da birleşen Bakırçay, Bergama yakınlarından geçerek Çandarlı'dan Ege Denizine dökülür (Emekli, 2001). Bergama ve çevresinde yer üstü su kaynakları dışında değişik hastalıklara iyi gelen yer altı su kaynakları, çamurlu özellikle kaplıcalar, su kaplıcaları, şifalı çeşmeler de bulunmaktadır.

Bitki örtüsü açısından genel olarak Ege Bölgesinin yapısını taşıyan araştırma sahamızda da Akdeniz iklimine paralel olarak buna uyum sağlamış maki, garig, kızılçam hakim olmakla birlikte ova tabanlarında tarım alanları göze çarpmaktadır (Emekli, 2001). Ancak kendine has özelliği ile Kozak yöresi özellikle ön plana çıkmaktadır. Yörenin doğal bitki örtüsü özelliğine baktığımızda; fıstık çamı yaygın olarak bulunmaktadır. Kuzeyde ve güneyde kızılçamlar yer almaktadır. 1000 m'nin üzerinde karaçamlar görülmektedir. Bu ağaç topluluklarının arasında kermez meşesi, zeytin ve saçlı meşe gibi maki elemanları da yer almaktadır (Çetin, 2003). Yöredeki fıstık çamı topluluğu ülkemizdeki en geniş yayılış alanına sahiptir. Bölgenin bu özelliği turizm faaliyetleri üzerinde de önemli bir etkinliğe sahiptir ve yöre halkına yeni bir ekonomik faaliyet alanı açmaktadır. Ekoturizm gibi doğaya dayalı turizm türlerinde yürüyüş güzergahlarının oluşturulması,

Şekil 4:
Bergama'nın
hidrografya hari-
tası

Figure 4:
Hydrography of
Bergama

endemik-relik bitkileri incelemek, görmek amacıyla gezilerin düzenlenmesi gibi farklı turizm etkinliklerinin gerçekleştirilmesinde rol oynamaktadır.

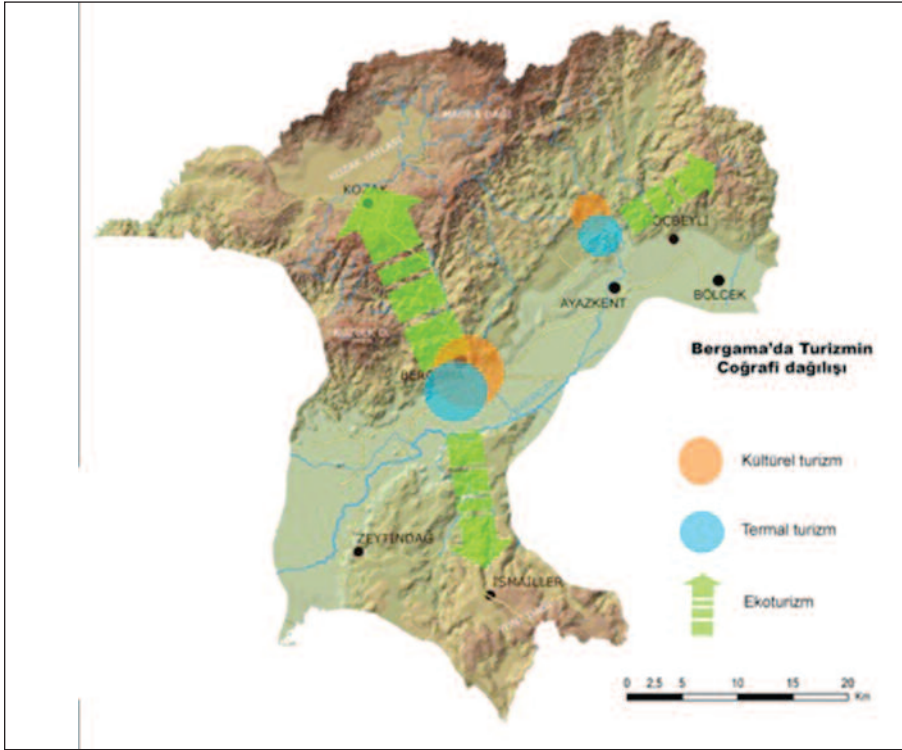
Bergama'nın adı doğal özelliklerinden önce dünyaca ünlü tarihsel ve kültürel zenginliklerin varlığı ile anılmaktadır. Asklepion, Akropol, Kızılavlu, Bergama Müzesi, Selçuklu ve Osmanlılardan kalan cami, hamam, han, köprü gibi yapılar en onlarca eser içerisinde çok bilinen tarihi ve kültürel çekiciliklerin başında yer almaktadır. Bunlara ek olarak Bergama'nın uluslararası kermesi, el sanatları ve yöreye özgü yemek, geleneksel zellikleri (Kozak ve çevresi el sanatları-dokumaları, düğün, nişan, fıstık toplama şekilleri vb), yerel tarımsal ürünler (zeytin ve zeytin yağı, am fıstığı, Kozak elması ve zm, tulum peyniri) yörenin önemli tarihi ve kültürel çekiciliklerini oluşturmaktadır (Emekli, 2001).

BERGAMA'DA EKOTURİZM

Dünyaca nl tarihsel, kültürel zenginliklerin yanı sıra, termal kaynakları, kırsal mekanları, doğal güzellikleri, gelenek ve görenekleri ile önemli turistik değerlere sahip olan Bergama'da turizm faaliyetleri potansiyele rağmen yeterince gelitirilememitir. Yapılan turizm etkinlikleri ilçe merkezinde kısıtlı mekanlarda

ve kısa süreler ile sınırlı kalmaktadır. Ancak son zamanlarda bölgede sınırlı da olsa yeni yeni gelişme göstermeye başlayan doğa yürüyüşleri, yerel kültür ürünlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı ekoturizm etkinlikleri dikkat çekmektedir. Bu faaliyetlerin dağılışına baktığımızda, Bergama'nın kuzeyinde yer alan 1388m yükseltiye sahip Madra-Kozak kütesinin çevresinde odaklandığı görülmektedir. Bunda hem morfolojisi, vejetasyon özellikleri hem de yörenin sahip olduğu tarihi ve kültürel özellikler rol oynamaktadır. Böylece Bergama'nın kuzey-kuzeydoğu aksında giderek önem kazanan bir yere sahiptir. Gelişme gösteren bir başka alan da Yunt Dağı ve çevresidir. Bu alanda da kendine özgü el dokuması halı ve kilimler de isim yapmış ve turistler tarafından oldukça fazla rağbet görmeye başlamıştır. Doğal güzelliklerin yoğun olduğu bu bölgelerde çevrelerinin piknik alanına dönüşmesine zemin hazırlamış, bunun yanı sıra dağcılık ve son yıllarda yeni yeni jeep turları düzenlenmekte olup, trekking için uygun parkurlar kullanılmaya başlanmıştır (İzmir İli Turizm Envanteri ve Yatırım Potansiyelleri).

Bergama'da ekoturizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde bölgenin kuzeyi, kuzeydoğusu ve güneyinde yer alan yüksek kesimler uygun alan olarak belirlenebilir (Şekil 5).

Şekil 5: Bergama'da Turizmin Coğrafi Dağılışı

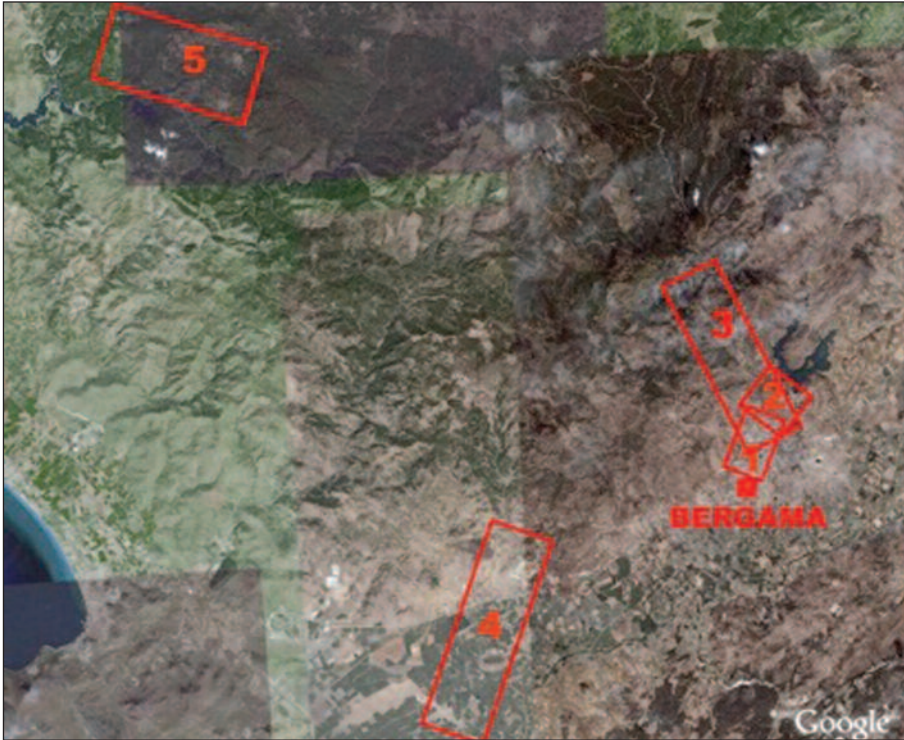
Figure 5: Geographical distribution of tourism in Bergama

Bergama'da ekoturizm güzergahları olarak belirlenen alanların bir bölümü başta dağcılık klpleri olmak üzere çeşitli gruplar tarafından halihazırda kullanılan, bir bölümü ise sahip olduğu özellikler ile önemli bir potansiyel oluşturan gzergahlardır. Ege Turizm Derneği'nin yayınladığı "İzmir Ekoturizm Güzergahları" adlı çalışmada bu güzergahlara ait gruplandırma ve özellikleri şu şekilde verilmiştir (Ege Turizm Derneği, 2009):

- Doğayı keşfetme amaçlı güzergahlar
- Kültürü keşfetme amaçlı güzergahlar
- Doğayı ve kültürü keşfetme amaçlı güzergahlar

Bu doğrultuda Bergama ilçesinde oluşturulabilecek güzergahlardan bazıları şunlardır:

1. Bergama-Asklepion-Bergama (K)
2. Bergama-Akropol-Kestel Barajı (K+D)
3. Bergama-İncecik (K+D)
4. Narlıca-Ovacık Madeni-Aşağıkırıklar (D)
5. Kaplan-Aşağıbey-Demircidere (K+D)

şekil 6: Bergama'da ekoturizm güzergahları

Figure 6: Bergama Ecotourism routes

Bergama-İncecik

Güzergah Uzunluğu: 7 km, asfalt yol,

Güzergah Zorluk Derecesi: Kolay ,

Gezi Süresi: Yürüyerek 5-6 saat

Önerilen Dönem: 12 ay,

Güzergaha Ulaşım Şekli Ve Süresi: İzmir Şehirlerarası Otobüs Terminali'nden kalkan Bergama otobüsleri ile Bergama'ya varış (110 km, 1 saat 45 dk)

Olanaklar: İncecik köy meydanı, köy kahvesi, yeme-içme (köy yemekleri), alışveriş (mevsime göre üzüm, pekmez, çam fıstığı, fıstıkçamı sakızı), yol boyunca çam ormanları, çeşmeler, doğal şifalı bitkileri toplama, manzara seyretme

Doğal Güzellikler: Bakırçay nehri, fıstıkçamı ve kızılçam ormanları, maki, doğal şifalı bitkiler (kekik, adaçayı, papatya vb), tavşan, yaban domuzu, çeşitli av kuşları

Kültürel Özellikler Asklepion; Sağlık ve hekimlik tanrısı olarak bilinen Asklepios'un yeri anlamına gelen Asklepion ilk çağlardaki sağlık merkezidir. Tedavi şekilleri arasında şifalı su, çamur kürü, spor, tiyatro, psikoterapi yer almaktadır. Akropol son derece dik bir tepe üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık 300 m. yükseklikteki bu tepeye kıvrılarak tırmanan bir yoldan çıkılır. Akropol denilen şehir yerleşiminde dini, resmi, sosyal ve ticari binalar iç içe kendine özgü bir plan çerçevesi içinde yerleşmiştir. Bazilika; Eski Bergama'nın en büyük yapısı, halkın kızıl avlu olarak adlandırdığı kırmızı tuğla ile inşa edilmiş olan ve Mısır tanrılarına adanmış olan tapınaktır. Selçuk Minaresi, Ulucami, Çukurhan, Taşhan, İncirli Mescit, Kurşunlu Cami, Hacı Hekim Cami, Hacı Hekim Hamamı, Parmaklı Mescit, Laleli Cami, Ansarlı Cami, Şadırvanlı Cami, Kulaksız Cami, Bedesten, çeşme ve sebiller, tarihi ticaret merkezi, Maltepe, Yiğmatepe ve Tavşantepe Tümülüsleri, Güzellik Ilıcası, Bergama Müzesi, Bergama'ya özgü yemek çeşitleri, yerel tarımsal ürünler, geleneksel el sanatları (el dokuması kilimler, halılar, parşömen, gümüş takılar, Türkmen bebekleri), sivil mimari örnekleri tarihi ticaret merkezi, Maltepe, Yiğmatepe ve Tavşantepe Tümülüsleri, Güzellik Ilıcası, Bergama Müzesi, Bergama'ya özgü yemek çeşitleri, yerel tarımsal ürünler, geleneksel el sanatları (el dokuması kilimler, halılar, parşömen, gümüş takılar, Türkmen bebekleri), sivil mimari örnekleri, İncecik köy yemekleri (ot böreği, sarma, gözleme, bazlama vb), çam fıstığı, üzüm, el örgü ve nakışları, İncecik iğne oyası

Yakın Çevrede Görülebilecek Yerler: Bergama'dan; Kozak Yaylası (20 km), Alliano (22 km), Dikili (27 km), Ayvalık (60 km)

Kaplan-Aşağbey-Demircidere

Güzergah Uzunluğu: 7 km, asfalt köy yolu

Güzergah Zorluk Derecesi: Kolay

Gezi Süresi: Yürüyerek 5-6 saat

Önerilen Dönem: Nisan-Kasım

Ŗekil 7:
Bergama-
İncecik
Ekoturizm göz-
ergahi
Figure 7:
Bergama-
İncecik
Ecotourism
route

Güzergaha UlaŖım Ŗekli Ve Süresi: İzmir Ŗehirlerarası Otobüs Terminali'nden kalkan Bergama otobüsleri ile Bergama'ya varıŖ (110 km, 1 saat 45 dk), Bergama'dan Kaplan köyüne minibüslerle ulaŖım (20 km, 25 dk)

Olanaklar: Kaplan köyü kahveleri, alıŖveriŖ (pekmez, üzüm, çekirdekli kuru zm), AŖađıbey köy kahvesi, alıŖveriŖ (kasaptan dağ dana eti, kıyma ve sucuk satın alma), Demircidere köyünde alıŖveriŖ (sofra Ŗarabı, köy ekmeği, peynir, gözleme ve bazlama, pekmez Ŗerbeti), yol boyu eŖmeleri, doğal Ŗıfalı bitlileri toplama, manzara seyretme (fıstıkçamı ormanları, Ayvalık kıyıları ve Altınova Körfezi), manzaralı kahvede dinlenme

Doğal Güzellikler: Fıstıkçamı, ve kızılçam ormanları, maki, doğal Ŗıfalı bitkil-er (kekik, adaçayı, papatya vb), tavŖan, balık, yaban domuzu, eŖitli av kuŖları, Altınova Barajı, Madra ayı, Esrik Deresi, granit taŖ ocakları

Kültürel zellikler: Kozak Yaylası kırsal yaŖam kültürü, Kozak Yaylası yöresel yemekleri (Kozak fıstık helvası, ot böreği, sarma, gözleme, bazlama vd), yerel

Özellikle ilçenin kuzey bölümleri bu anlamda oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Yunt ve Madra yükseltilerinin bulunduğu alanlar ve buradaki kırsal yerleşmeler sahip oldukları doğal zenginlikler ekoturizmde kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra ekoturizm kavramının yerel halka öğretilmesi ve gerek ekoturizm gerekse doğal-kültürel çevrenin korunması ile ilgili bilinçlendirilmesi, yöreye özgü ürünlerin ön plana çıkarılması ve bu ürünlerin turistik ürünlere dönüştürülmesi gerekmektedir.

Ekoturizm güzergahlarının oluşturulması ile, farklı kültürleri ve kültürel değerleri barındıran kırsal alanlar da kullanılarak kırsal kalkınmayı desteklemesi sağlanabilecektir. Bergama'nın kendine has tarımsal ürünleri, el sanatları ve yöresel lezzetler gibi birçok ürünü değerlendirmeye yönelik kır lokantaları ve kır kahveleri, köy pansiyonları gibi çeşitli çalışmalar yapılarak ekoturizm ve kırsal kalkınma etkin hale dönüştürülmelidir.

Her ne kadar deniz-kum-güneş gibi en çok rağbet edilen taleplerden birine cevap vermese de, sahip olduğu tarihsel ve kültürel güzelliklerin yanı sıra, eşsiz doğal çekicilikler aynı coğrafyada yer almaktadır. Bu nedenle, kent ve çevresinde kültürel turizm başta olmak üzere, yörenin doğal güzelliklerinin yer aldığı kırsal kesimlerde ekoturizm, kırsal turizm, uygun alanlarda termal turizm gibi alternatiflerin geliştirilerek turizm faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirilmeli ve bu yönde pazarlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- AGÜLERE D. G., Gómez, J., Pérez B., Sánchez, N. (2004), "From 2D to 3D through VRML: 3D visualization from a single view", Workshop CIPA, Lisboa (Portugal)
- ÇETİN, T. (2003), "Doğal Ortam-Ekonomik Faaliyet İlişkisine Bir Örnek: Kozak Yöresi (Bergama)", G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1
- ÇAĞATAY A. ve Diğerleri (2002). "Eko-Turizm için Mekân ve Yerel Topulukların Katılımının Planlanması (Akseki-İbradı Havzası Örneği)", II. Turizm Şurası Bildirileri Cilt II. 12-14 Nisan Turizm Bakanlığı.
- EGE TURİZM DERNEĞİ, (2009). İzmir Ekoturizm Güzergahları, Ege Turizm Derneği Yayınları, İzmir.
- EMEKLİ, G., (2001), Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Anadolu matbası
- FENNELL, David A. (1999), Ecotourism: Introduction. London, UK: Routledge.An
- HAWKINS, D.E. (2004), "A Protected Areas ecotourism competitive cluster approach to catalyse biodiversity conservation and economic growth in Bulgaria, Journal of Sustainable Tourism", Vol. 12, No. 3, pp. 219-244.
- KOCAPINAR A., (2009), Sürdürülebilir Turizm Ve Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye Turizmi İçin Geçerliliği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi
- ORMSBY, A., MANNLE, K. (2006), "Ecotourism benefits and the role of local guides at Masoala National Park", Madagascar, Journal of Sustainable Tourism, Vol. 14, No. 3, pp.
- ÖLGEN, K., (2002), Aşağı Bakırçay Vadisi ve Çevresinin Alüvyal Jeomorfolojisi, Ege Üniversitesi Araştırma Projesi, İzmir
- ÖNDER, S., POLAT, T., (2006), "Ekoturizm: Beyşehir Gölü ve Yakın Çevresi Örneğinde Değerlendirilmesi", I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu 11-13 Mayıs 2006, Sayfa: 675-685. Beyşehir, Konya.

ROSS, S. & Wall, G. (1999). "Evaluating Ecotourism: The Case of North Sulawesi", Indonesia. Tourism Management, 20, 673-682.

SÖNMEZ, M.,(2008), "WEB Tabanlı CBS ile Bergama'nın Turizm Coğrafyasında Kültürel Miras Değerlendirmesi", YL Tezi, Ege Üniversitesi.

www.wto.org (2011)

<http://www.ecotourism.org> (2011)

<http://www.tuik.gov.tr/> (2011)

<http://www.iucn.org/> (2011)

www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/2497A026-B80B.../iztokent.pdf,(2007)

[www.acronymfinder.com/Federation-of-Nature-and-National-Parks-of-Europe-\(FNNPE\).html](http://www.acronymfinder.com/Federation-of-Nature-and-National-Parks-of-Europe-(FNNPE).html) (2011)

Bermiras: Dünya Miras Listesine Doğru...

Prof. Dr. Felix PIRSON (AAE/DAI)
Dr. Martin BACHMANN (AAE/DAI)
Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)
Doç. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU (MSGSÜ)
Yard. Doç. Dr. Mevlüde KAPTİ (MSGSÜ)
Yard. Doç. Dr. Binnur KIRAÇ (MSGSÜ)
Araş. Gör. Tigin TÖRE (MSGSÜ)
Doç. Dr. Lucienne THYS-ŞENOC AK (KU)
Yard. Doç. Dr. Carolyn CHABOT-ASLAN (KU)
Çiğdem MANER (KU)
Doç. Dr. Rahmi Nurhan ÇELİK (İTÜ)
Dr. Caner GÜNEY (İTÜ).

ABSTRACT

Bergama is a city and an urban archeological site which contains the remains of different cultures and beliefs, and is particularly famous for its Hellenistic past. Bergama's cultural heritage encompasses all three monotheistic religions; it is an important site due to its rich archeological remains and its role as one of the first centers of Antiquity where formal medicine was practiced. In addition to its urban and archeological aspects, Bergama is a settlement which has geothermal energy resources.

In order to create an integrated and sustainable program of governance for a distinctive cultural site such as Bergama, a Site Management Plan needs to be developed. The guidelines for this plan are outlined in the 27 November 2005 decree from

the Turkish Ministry of Culture and Tourism's "Regulations for the Site Management". A 'Management Plan' is also one of the prerequisites for a site to be considered a candidate for inscription on UNESCO's "World Heritage" list.

In order to insure the preservation of the tangible and intangible heritage values of Bergama, a comprehensive and well-integrated evaluation of the site is essential. Initially the existing condition of the site and its surrounding environs must be assessed as cultural properties in order to determine how to manage their preservation. Once the present state is ascertained a Site Management Plan must be developed to define a vision for the future of the site. This plan includes models for the management, operation and finances of the site. It serves as a vehicle for the presentation of the site on international and national platforms and defines the strategies that will be used for many aspects of management, from conservation to specific use and visitor -related policies. The Site Management Plan also includes a program for implementation, complete with a time schedule for work that is to be done at the site. The last phase of the site management planning process is the evaluation and review of the Site Management plan. As Bergama hopes to be considered as a candidate for UNESCO's "World Heritage List", the BERMIRAS project was developed as a preliminary step to create a Site Management Plan for the site. The project is a multi-disciplinary project which is a collaboration among the Istanbul German Archaeological Institute (DAI) Mimar Sinan University of Fine Arts (MSGSÜ), Koç University (KÜ), İstanbul Technical University (İTÜ), the Bergama Municipality and the people of Bergama.

The aim of the project is to define both the tangible and intangible heritage values of Bergama, determine the opportunities and threats at the site, and to create an information infrastructure so that the future plans and projects which will preserve the site and insure its sustainability are established.

This paper aims to introduce the BERMİRAS Project which was initiated as a platform to further the preservation of the cultural heritage of Bergama and its cultural values and insure that these are sustainable for the future.

ÖZ

Bergama kenti, Helenistik dönemden günümüze uzanan farklı dönemleri ve inanışları ve bunların maddi yansıması olan kültür varlıklarını bir arada bünyesinde barındıran bir kentsel arkeolojik alandır. Bergama'nın kültürel mirası, üç dini

barındırmakta ve arkeolojik açıdan da dünyanın en önemli kentlerinden ve dünyada ilk kurulan sağlık merkezlerinden birine ev sahipliği yapmaktadır. Bergama, kentsel ve arkeolojik kültürel varlıklar yanında, jeotermal enerji gibi bir doğal kaynağa da sahip bir yerleşimdir

Bergama gibi farklı sit alanlarında bütüncül ve sürdürülebilir koruma için yapılması gereken Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ve 27 Kasım 2005 tarihinden başlayarak yürürlüğe giren “Alan Yönetimi ile İlgili Yönetmelik” kapsamında Bergama Alan Yönetim Planı’nın oluşturulmasıdır. “Yönetim Planı” aynı zamanda “Dünya Mirası” olmaya aday tek yapı ya da alanların aday olma şartlarından biridir.

Bergama’nın tüm somut ve somut olmayan değerleriyle birlikte korunabilmesi için çevresel ölçekte bütüncül koruma bağlamında değerlendirmesinin yapılması gereklidir. Kültür varlıklarını oluşturan çevreyi doğru şekilde tanımlamak, koruma yöntemi ve sürecin yönetiminin başat bir ögesidir. Mevcut durum tespitinden sonra Alan Yönetim Planı, alanın geleceğe ait vizyonunu belirleyecek, işletme, yönetim ve finansal modelleri içerecek; ulusal ve uluslararası platformda alanın sunumunu ve tanıtımını sağlayacak; yönetim, koruma, kullanma, ziyaretçi politika ve stratejilerini belirleyecek ve bunu çalışma programı, zamanlama ve projelerin belirlenmesi izleyecektir. Sürecin son basamağı Yönetim Planı’nın uygulamasının izlenmesi ve değerlendirilmesidir.

Bu bağlamda, Bergama’nın “Dünya Kültür Mirası”na aday bir kent olabilmesi için “Alan Yönetim Planı”nın yapılabilmesine yönelik BERMİRAS projesi geliştirilmiştir. Projenin, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (MSGSÜ), Koç Üniversitesi (KU), İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ile Bergama Belediyesi işbirliği ve halkın katılımıyla yürütülmesi hedeflenmiştir.

Bu projenin amacı; Bergama’da somut ve somut olmayan değerlerin tanımlanması, tehditlerin belirlenmesi ile korunması ve sürdürülebilirliğine yönelik yapılacak eylem planları ve projelere altyapı sağlamak ve geliştirmektir.

Bu bildiri, Bergama kentinin kültürel değerlerinin sürdürülebilirlik bağlamında geleceğe aktarılmasını hedefleyen BERMİRAS projesini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: BERGAMA, BERMİRAS, KÜLTÜR MİRASI, ALAN YÖNETİMİ.

GİRİŞ

Kültür varlıklarını oluşturan çevreyi doğru şekilde ortaya koymadan, neyin korunacağını tanımlamadan, nasıl koruyacağımızı bulamayız. Bu bağlamda çevrenin tanımlanması, mimari mirasın ve etrafındaki oluşumun tarihinin ve gelişiminin özelliklerinin anlaşılmasıyla mümkündür.

Somut kültür mirasını oluşturan ve biçimlendiren, geçmişte kalmış veya yaşayan sosyal ve manevi uygulamalar, gelenekler, geleneksel bilgi kullanım veya faaliyetler gibi elle tutulamayan “somut olmayan değerler” yanında, dinamik kültürel, sosyal ve ekonomik yapı doğru tanımlanmalıdır. Bu tanımlama, bütüncül çevre kavramı bağlamında, kültür mirasının doğru korunması için vazgeçilmez ilk adım olarak kabul edilmektedir. Bergama kentinde, kentsel ve arkeolojik kültür varlıklarının envanteri yapılmak suretiyle tanımlanan somut değerlerinin yanı sıra somut olmayan değerlerinin de tanımlandığı bütünlük bir koruma yaklaşımına gereksinim duyulmaktadır. Kentin kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında, somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasının yanı sıra tarihi çevrenin halkla, kullanıcılar ve ziyaretçiler ile bütünleştirilmesi, alanın yerel halk tarafından benimsenmesi ve korunması sağlanmalıdır.

Bergama’da kültürel mirasın yönetimi, kültürel mirasın topluma kazandırılması ve kültür varlığının değerlerine zarar vermeden alanın sosyo-ekonomik potansiyeli değerlendirilmelidir.

Tarihi çevrenin korunması ve yönetimine yönelik işbirliği ve toplumsal duyarlılık oluşturmak için yerel yönetimler, farklı disiplinler ve uluslararası kurumlar ile işbirliği yapılmalıdır.

Yönetim planı bu amaçların en iyi biçimde gerçekleştirilmesini sağlayan bir araçtır. Ülkemizde de 27.11.2005 tarihli ve 26006 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ile sit alanlarının korunması için yönetim planlarının oluşturulma esasları belirlenmiştir. ‘Yönetim planı, kültür mirasının koruma, restorasyon, turizm ve ekonomik gelişme ile çevre halkının ihtiyaç ve öncelikleri arasında bir denge kurarak alanın sürdürülebilirliğini sağlamayı hedefleyen ve uygulamaya yönelik bir araçtır. Yönetim planı alanla ilgili alınacak kararları yönlendiren bir çerçeve görevi görür. Yönetim planının amacı alanın önem ve değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliğini sağlamak ve aynı zamanda kullanıcı ve ziyaretçilerin alanın önem ve değerlerini en iyi şekilde benimsemelerine aracı olmaktır’ (Orbaşlı, 2010).

“Yönetim Planı” aynı zamanda “Dünya Mirası” olmaya aday tek yapı ya da alanların aday olma şartlarından biridir.

BERMİRAS PROJESİ'NİN AMACI

TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin işbirliğiyle evrensel kültür mirasımızın belgelenmesini, envanterinin çıkarılmasını, korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlayan Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Sektörü (TÜBA-TÜKSEK) kapsamındaki 'Türkiye Kültür Envanteri Projesi' 2001 yılında başlatılmıştır. Bu projenin konusuna giren alanlar, ekolojik ortamları içinde; arkeoloji, kentsel mimari, kırsal mimari, tarih, sözlü tarih, etnografya, etnobotanik, jeo-arkeo ve jeolojik miras gibi evrensel kültür mirası için mutlaka korunması gereken alanlar olarak belirlenmiştir.

Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri de bu proje kapsamında ve Bergama'nın Dünya Miras Listesi'ne girmesi hedeflenerek Prof. Dr. Demet Binan yürütücülüğünde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı' öğretim üyelerince¹ 2003 yılında başlatılmış ve 2005 yılında tamamlanmıştır.

Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri çalışmalarının tamamlanmasından sonra elde edilen veriler, Bergama Belediyesi ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ile paylaşılmış ve Bergama kentinin sahip olduğu değerlerin bütüncül olarak bir arada tanımlanması ve sürdürülebilirliği için bir amaç etrafında birleştirilmiştir. 2008 yılı Kasım ayından itibaren Bergama Belediyesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden uzmanlar ile gerçekleştirilen toplantılarda Pergamon/Bergama'da bir çalışma çerçevesi oluşturmak, sorumlulukları belirlemek, Alan Yönetim Planı için projeler belirlemek amacıyla 2009 yılı Şubat ayında bir protokol taslağı ve bu doğrultuda BERMİRAS projesi oluşturulmuştur.

BERMİRAS Projesi'nin amacı; bu güne kadar tespiti yapılan somut değerlerin ortak bir veri tabanında sunulması, UNESCO "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"nde tanımlanan somut olmayan değerlerin tanımlanması, tehditlerin belirlenmesi, korunması ve sürdürülebilirliğine yönelik eylem planları ve projelere altyapı sağlamak ve geliştirmektir.

Bergama'nın alan yönetim planının hazırlanması için gerekli verilerin en önemlilerinden olan somut çevreyi oluşturan kentsel kültür varlıklarının envanteri TÜBA-TÜKSEK Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri olarak 2005 yılında tamamlanmış ve sayısal ortama (Kültür Kitap) aktarılmıştır. Arkeolojik kültür varlıklarının envanteri de ayrı bir formatta Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılmış ve yapılmaktadır. Bundan sonraki süreçte somut olmayan çevreyi oluşturan analizlerin ve somut olmayan kültür varlıklarının tanımlanması, tehditlerin belirlenmesi gereklidir. Mevcut durum tespitinden sonra Yönetim Planı, alanın geleceğe ait vizyonunu belirleyecek, işletme, yönetim, idari

1 Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Binnur KIRIÇ (MSGSÜ), Araş. Gör. Tigin TÖRE (MSGSÜ), Gürhan ARIÖĞLU (2003).

ve finansal modelleri içerecek, ulusal ve uluslararası platformda alanın sunumunu ve tanıtımını sağlayacak yönetim, koruma, kullanma, sunum ve tanıtım, ziyaretçi politika ve stratejileri belirlenecek ve bunu çalışma programı, zamanlama ve projelerin belirlenmesi izleyecektir. Sürecin son basamağı Yönetim Planının uygulamasının izlenmesi, değerlendirilmesidir. Bergama'nın ayrıntılı envanter çalışmalarından sonra yapılacak olan "Alan Yönetimi Planı" ile yönetim eylem plan ve politikalarının hazırlanmasıdır.

Alan yönetim planı bütüncül olarak Bergama kentinin somut ve somut olmayan çevresinin tanımlanıp bu çevreyi oluşturan halkla birlikte sürdürülebilir koruma ve kalkınma gerçekleştirilmesi için yapılacak bir stratejik planlamadır.

- Yönetim planının ilk aşaması için 'Alanın Tanımlanması' ve 'Alanın Mevcut Durumunun Tespiti'nin yapılması gereklidir. Bergama'daki kültür varlıklarıyla ilgili ayrıntılı somut kültür mirası belgelemesi (rölemler, bilimsel araştırmalar) ve somut olmayan kültür mirası (sosyal, kültürel, manevi alışkanlık ve uygulamalar; gelenekler, geleneksel bilgiler, anılar, efsaneler, hikâyeler, festivaller, ayinler... gibi soyut biçim ve söylemler) belgelemesi yapılacaktır. Bunun için Bergama kentindeki doğal, arkeolojik ve kentsel miras ortak bir veri tabanına aktarılacak, envanterler ve sayısal harita oluşturulacaktır.
- Elde edilen veriler bir arada değerlendirilerek somut ve somut olmayan kültür varlıklarını oluşturan değerler, bunları nelerin ve nasıl tehdit ettiği (bozulma neden ve şekilleri) ve koruma yaklaşımlarının nasıl olması gerektiği belirlenecektir. Bu değerlendirmelerin belediye, ticaret odası, sivil toplum kuruluşları, üniversite temsilcileriyle birlikte yapılması öngörülmektedir.
- Değerlendirme aşamasından sonra Bergama kentine ilişkin vizyon ve hedefler (organizasyon sürecine, yetki ve mevzuat eşgüdümüne, koruma ve planlamaya, alanın algılanmasının artırılmasını, eğitim ve bilinçlendirmeye, erişilebilirlik, ziyaretçi yönetimine, yaşam kalitesinin artırılmasına, risk yönetimine ve katılıma ilişkin hedefler) ile stratejik yaklaşım ve politikaların belirlenmesi gelmektedir.
- Alan Yönetim Planını oluşturan ana ilkelerin belirlenmesi ile proje ve eylem planları, çalışma programı, aktörler ve paydaşlar, bütçe oluşturulması bir sonraki adım olacaktır. Gerçekleştirilecek proje ve eylem planları içinde "Koruma Amaçlı İmar Planı", "Kentsel Arkeolojik Alanlara İlişkin Eylem Planları", "Ziyaretçi Yönetim Planı (Turizm Planı)", "Ulaşım Planı", "Eğitim ve Bilinçlendirme Planı", "Tek Yapı Ölçeğindeki Restorasyon Projelerinin Programlanması", "Katılımı Geliştirme Programları", "Somut Olmayan Mirası Geliştirmeye İlişkin Projeler" bulunmaktadır. BERMİRAS kapsamında "Kentsel ve Arkeolojik Alanlara İlişkin Eylem Planları" olarak "Ziyaretçi Yönetim Planı", "Kentsel kültür varlıklarının tek yapı ve ada ölçeğinde belgelenebilirliği ve korunması için projelerin oluşturulması", "Somut Olmayan Mirası Geliştirmeye İlişkin Projeler" ve "Eğitim ve Bilinçlendirme Planı"na ilişkin projelerin hazırlanması hedeflenmektedir.

- Yönetim planı uygulama sürecinde, yukarıda aktarılan proje ve eylem planları ve alt projelerin gerçekleştirilmesi, bilgi ve risk yönetimi, periyodik izleme, gözden geçirme, güncelleme rapor elde etme bulunmaktadır. BERMİRAS ekibi hazırlanan projelerin uygulanması ve izlenmesiyle uygulama aşamasında katkı sağlayacaktır.
- Uygulamaların tümü, araştırma aşamasından itibaren görsel ve yazılı olarak dokümanlar biraraya getirilerek yayına dönüştürülecek, tüm yayınların çocuklardan yetişkinlere kadar farklı yaş ve kültür seviyesine yönelik tüm halkın anlayabileceği şekilde farklı formatlarda oluşmasına dikkat edilecektir.

“BERMİRAS” KAPSAMINDAKİ PROJELER

Bu bölümde İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin, Koç Üniversitesi'nin ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Bergama'da “BERMİRAS” kapsamında gerçekleştirilmesi düşünülen çalışmalarını kısaca yeralmaktadır.

Bergama arkeolojik varlıklarının ortak veri tabanına aktarılması ve tanımlanması, Ziyaretçi Yönetim Planında Ziyaretçi Rotalarının ve Levhaların Tasarlanması ve oluşturulması.²

Bergama'da 19. yüzyılın sonlarında başlayan arkeolojik kazıların birikimlerine sahip Alman Arkeoloji Enstitüsü'nce (AAE/DAI) arkeolojik kazılara ait verilerin geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmasını sağlamak için ziyaretçi yollarının düzenlenmesi ve Bergama'nın Arkeolojik Kültür Varlıklarının didaktik amaçlı hazırlanan açıklamalarına Alman Arkeoloji Enstitüsü büyük ölçüde iştirak edecektir. Ayrıca arkeolojik anıtların restorasyonu ve konservasyonu çok önemli bir noktadır. Yerinde geliştirilen yöntemleri devam ettirip genişletmek için enstitü burada on yıllarca süren teori ve uygulama tecrübelerini büyük ölçüde kullanacaktır .

Bergama'daki alan yönetim planı için çalışmaların temelini oluşturan, veri tabanına dayanmakta olan anıt envanterinin oluşturulması planlanmaktadır. Şu an Bergama Belediyesi'nde, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde (TÜBA-TÜKSEK Bergama Kentsel kültür Varlıkları Envanteri) ve Alman Arkeoloji Enstitüsünde avantajlar ve dezavantajlar içeren, üç ayrı sistem bulunmaktadır. Bunların her üçünün ortak yeni bir veri tabanına geçirilmesi, uygun bir çözüm olarak görülmektedir.

Amaç, Bergama'da bulunan önemli arkeolojik anıtlara ait bilgilerin (yani ayrı ayrı duvar kalıntıları olarak değil, bina veya bina toplulukları olarak) veri tabanına geçirilmesi, büyük ölçüde Almanca olarak kaleme alınan Pergamon hakkındaki bilimsel kaynaklarda bulunan bilgilerin veri tabanına girilmesi ve Türkçe

2 Prof. Dr. Felix PIRSON (AAE /DAI), Dr. Martin BACHMANN (AAE /DAI).

konusan bir kullanıcı kitlesinin de yararına sunulabilmesidir. Yıllardır kazıda edinilen arkeolojik veriler, coğrafi bilgi yönetimi ve arkeolojik verilerin açılımı sayesinde oluşan Pergamon coğrafi bilgilendirme sistemi önemli bir temel olacaktır. Bu çalışmada Alman Arkeoloji Enstitüsü (AAE) İstanbul şubesinin kitaplığı ve çeşitli arşivleri ile Bergama Müzesinin arşivinde bulunan malzemelerinin belgelenmesi hedeflenmektedir.

Sorunsuzca işleyen bir alan yönetim planı için Bergama kentinin içinde, Akropol'de, Asklepion'da ve Tümülüslerde ziyaret yollarının ve levhaların tasarlanması ve oluşturulması gerekmektedir. Ziyaretçi yönetim planının ve ziyaretçi yolların tasarlanmasının en önemli unsurlarından biri, arkeolojik yapıtların ve eserlerin yanlarında bulunan açıklayıcı bilgiler içeren levhalardır. Bunlar için yeni metinler yazılacak ve illüstrasyonlar hazırlanacaktır.

Bergama Doğa ve Kültür Varlıklarının Ortak Veri Tabanına Aktarılması ve Tanımlanması, Ziyaretçi Yönetim Planında Ziyaretçi Rotalarının ve Levhaların Hazırlanmasında Kentsel Kültür Varlıklarının Tanımlanması³

MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı'ndan bir grup öğretim üyesince BERMİRAS projesi kapsamında, Bergama'da tespiti yapılan doğa ve kültür varlıklarının ortak veri tabanına aktarılması ve tanımlanması, Ziyaretçi Yönetim Planı'nda Ziyaretçi Yollarının ve Levhaların Hazırlanmasında Kentsel Kültür Varlıklarının Tanımlanması; Kentsel kültür varlıklarının tek yapı ve ada ölçeğinde belgelenmesi ve korunması için projelerin oluşturulması, bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

2003-2005 yılları arasında Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Sektörü (TÜBA-TÜKSEK) Türkiye Kültür Envanteri Projesi kapsamında gerçekleştirilen Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri Projesi, Bergama Belediyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından desteklenmiştir.

Envanter çalışmasında; yapı adaları için “yerleşim fişi”, korunması gerekli kültür varlıkları için “anıt fişi” kullanılmıştır. Bu fişlerde yapı adaları ve anıtlar, ayrıntılı fiziksel ve teknik donatım özellikleri yanında, sağlamlık ve özgünlük durumu analizi, yasal olarak korunması gerekli tescilli yapı olup olmadığı gibi bilgiler çoktan seçmeli bir düzende sunulmuştur. Envanteri yapılan kültür ve doğa öğesinin fotoğrafla saptamaları yanında ölçekli plan krokileri de yapılmıştır.

Bergama kentsel kültür varlıklarına ait alan çalışması ve belgeleme 2003- 2005 yılları arasında gerçekleştirilmiş olup kentsel kültür varlıkları envanteri “kültür-kitap” olarak adlandırılan sayısal ortamdaki ortak veri tabanına da aktarılmıştır. Kültür – kitap olarak adlandırılan 1501 adet anıt envanteri, 160 adet yapı adası envanteri ve 550 adet görsel veriyi içeren Bergama kentsel kültür varlıklarının

3 Prof. Dr. Demet BINAN (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Mevlüde KAPTİ (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Binnur KIRAÇ (MSGSÜ), Araş. Gör. Tigin TÖRE (MSGSÜ).

içeren dijital veriler TÜBA -TÜKSEK ve Bergama Belediyesi'ne Ekim 2007 tarihinde verilmiştir.

Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri doğrultusunda, sit alanlarının boyutları ve niteliklerinde değişiklikler yapılması gerektiği, envanter çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler Alman Arkeoloji Enstitüsü ile ortak olarak, hazırlanmakta olan Bergama Koruma Amaçlı İmar Planı için ilgililere aktarılmıştır.

***Kentsel kültür varlıklarının tek yapı ve ada ölçeğinde belgelenmesi ve korunması için projelerin oluşturulması, bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi.*⁴**

BERMİRAS Projesi'nde tek yapı ve ada ölçeğinde belgelenen Kentsel kültür varlıklarının korunması için projelerin oluşturulması, bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi korumada sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Bu amaç doğrultusunda Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı'nda araştırma projeleri ve tezler yürütülmektedir.

Bu tezler arasında sivil mimarlık örneklerinin yapısal ve mekânsal olarak korunmasına yönelik "Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Bağlamında Bergama Evi ve Koruma Yaklaşımı" adlı bir adet yüksek lisans tezi yaptırılmış, iki adet yüksek lisans tezi ise yaptırılmaktadır. Konuları " Bergama Kızıl Avlu ve Çevresinde Kentsel Arkeolojik Miras ve Koruma Yaklaşımı", "Bergama Çayı ve Geleneksel Üretime ait Kültürel Mirası Belgeleme ve Koruma (Bergama Çayı, Tabaklar Hamamı, Tabakhaneler)" olarak belirlenmiştir.

***Bergama'da Sosyolojik Araştırma: Sözlü Tarih Projesi*⁵**

Bergama kentindeki somut değerler belirlenmiş olup, bundan sonraki süreçte kentin somut olmayan değerlerinin ve mevcut sosyal, kültürel ve ekonomik durumun ayrıntılı olarak saptanması gereklidir.

Bergama'da yapılacak sosyolojik araştırma sürecinde, kısa vadede Bergama'nın toplumsal yapısını anlayacak bir çalışma yapılması amaçlanmıştır. Uzun vadedeki amaç ise bir monografik çalışma ortaya çıkarmaktır. İlk defa Le Play tarafından kullanılan monografi tekniğinin en belirgin özelliği, belirli bir konuyu derinlemesine tüm ayrıntılarıyla ele alıp incelemesidir(Demir ve Ünal, 2005). Descamps, monografiyi özel bir zümreyi gözlemek olarak tanımlar (Descamps, 1965). Bu çalışma için Bergama'da anket uygulamasının yanı sıra, sözlü tarih yönteminden yararlanmak yararlı olacaktır. Özellikle yaşlılarla başlayan, farklı meslek gruplarından kişilerle devam eden görüşmeler yapılacaktır. Bu bakımdan Bergama'nın tarihsel ve toplumsal belleğine ulaşmak sosyolo-

4 Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI (MSGSÜ), Yard. Doç. Dr. Binnur KIRAC (MSGSÜ), Araş. Gör. Tigin TÖRE (MSGSÜ).

5 Doç. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU (MSGSÜ)

jik anlamda önemli veriler bize sunacaktır. Ayrıca hazırlayacağımız anketin uygulanabilirliği pilot çalışma çerçevesinde sınanacaktır. Bergamada görüşmeler yapılacak, kayıt cihazıyla kayıt tutulacak ve fotoğraf çekilecektir. Ayrıca, yazılı ve görsel belgelere de ulaşmaya çalışılacaktır. Belediyenin ve kişilerin özel arşivinde çalışmamıza kaynak olacak belgeleri incelemek gerekecektir: Evlilik kayıtları, meclis tutanakları, eski fotoğraflar ve defterlerden yararlanmak önemlidir.

Bu güne kadar Bergama ile ilgili toplumsal yaşama ilişkin yazılı belge ve yapılmış olan sınırlı sayıdaki çalışmalardan sonra bu anlamda Bergamada toplumsal yaşama ilişkin kapsamlı ilk çalışma olacaktır.

Arkeoloji, Kültürel Miras ve Eğitim - Bergama⁶

Bu projenin temel amacı, Türk öğretmenlerin Bergama (antik Pergamon yerleşmesi) ve yakın çevresindeki alanın arkeolojisi, tarihi ve kültürel mirası hakkında derslerde kullanabilecekleri eğitim araç ve gereçleri, ders planları ve etkinlikler geliştirmektir. Antik Pergamon yerleşmesi Helenistik Yunan ve Roma dönemlerinin en önemli arkeolojik alanlarından biri, daha sonraki Selçuk, Bizans ve Osmanlı kültür mirası da şehir dokusunun önemli bir parçasıdır. Bu proje Bergama'nın kültürel mirası için daha iyi bir yönetim, koruma ve farkındalık geliştirmek adına Bergama Belediyesi, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Koç Üniversitesi'nin Arkeoloji Fakültesi'nin işbirliğiyle gerçekleştirilen daha geniş kapsamlı bir çalışmanın bir bölümünü oluşturur.

Bergama halkının kültürel mirası korumaya yönelik bilgi ve katılımını artırmanın bir yolu yerel okullarda verilen eğitimden geçmektedir. Projemiz, öğretmenlerin ve okulların ihtiyaç ve sorunlarını saptamak amacıyla, hem Bergama içerisinde hem de etrafındaki bölgede öğretmenler ve okul müdürleriyle görüşmeler ve araştırma süreciyle başlayacaktır. Aynı zamanda, arkeoloji, kültürel mirası koruma, tarih ve yerel kültür konularında ulusal müfredata uygun nitelikte dersler için en iyi yöntemleri de tespit edilecektir.

Hedef yaş gruplarını ve okul müfredatına uygun ders çeşitlerini belirledikten sonra eğitim araç ve gereçleri geliştirilecektir. Bunlar, öğrenciler için küçük kitapçıklar ve çalışma tabloları ile öğretmenler için ayrıntılı ders planları ve öğretim gereçlerini içerecek, ayrıca, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin ek bilgiye ulaşabilecekleri ve öğretmenlerin ders planlarını indirebilecekleri bir internet sitesi tasarlanacaktır. T. C. Millî Eğitim Bakanlığı 2008'de, müzelerde veya diğer kültürel alanlarda gerçekleştirilecek eğitim programlarını müfredata dâhil etme kararı almıştır. Bu hedefi göz önüne alarak, öğrencilerin müze içerisinde veya arkeolojik alanlarda yapabilecekleri aktiviteler, dersler ve atölye çalışmaları tasarlanacaktır.

6 Doç. Dr. Lucienne Thys-ŞENOCAK (KU), Yard. Doç. Dr. Carolyn Chabot ASLAN (KU), Çiğdem MANER (KU).

Projemizin bir başka önemli bileşeni de, arkeolojik alan içerisinde ve kent çevresindeki anıtsal yapılarda bulunan işaret levhaları ile bilgi panolarını düzeltip yenilemek ve diğer eğitim materyallerini tamamlamak üzere çocuklar için özel olarak tasarlanmış işaret levhaları ile bir ziyaret güzergâhı geliştirmektir. Arkeolojik alanı hem çocuklar hem de yetişkinler için daha güvenli, ulaşılabilir ve anlaşılır kılmak amacıyla Pergamon kazı ekibiyle bir arada çalışılacaktır.

Arkeolojik alanlar ve kültürel miras bölgelerinde gerçekleştirilen çocuk eğitim programları İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde başarılı sonuçlar vermiştir. Çatalhöyük programı da bu gibi yöntemlerin Türkiye'ye nasıl uyarlanabileceği konusunda yararlı örnekler vermeye başlamıştır. Bergama'daki proje tamamlandığında, Türkiye'deki diğer kentler ve okullar için bir model olarak kullanılabilir, internet sitesindeki ders planları ile eğitim materyalleri başka bölgelerde de kullanılmak üzere uyarlanabilecektir.

Bütünleşik Veritabanının ve Mekânsal Bilgi Sistemi Uygulamasının Geliştirilmesi⁷

İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Geomatik Mühendisliği Bölümü'nün kültür varlıklarının mekânsal veri elde etme teknikleriyle dijital dokümantasyonu konusunda ve Mekânsal Bilgi Sistemi tabanlı kültür varlıklarının yönetimi ve analizleri konularında deneyimleri bulunmaktadır. İTÜ Geomatik Mühendisliği Bölümünün iki akademisyeninin liderliğinde yine bölüm öğretim elemanlarının, lisansüstü ve lisans öğrencilerinin katılımıyla oluşan bir araştırma grubu projeye iki aşamalı bir yaklaşımla katkı verecektir:

- I. Aşama – Mekânsal Veri Tabanı ve Veri Tabanı Yönetim Sisteminin Oluşturulması
- II. Aşama – Mekânsal Bilgi Sistemi Uygulamasının Geliştirilmesi

Bergama tarihi kültür varlıkları ve arkeolojik açıdan ülkemizin en zengin ilçelerinden birisidir. Bu nedenle bölgedeki tarihi, arkeolojik kültür varlıklarının öncelikle envanterinin oluşturulması ve bu değerlerin topluma ve gelecek nesillere aktarılması için birçok çalışma yürütülmektedir. Bu kapsamda uzun yıllardır yeniden üretilmesi mümkün olmayan veri ve bilgilerin de içinde bulunduğu birçok veri ve bilgiler toplanmış/üretilmiştir. Üretilen bu veriler/bilgiler, bu verileri/bilgileri üreten kurumların kendi geliştirdikleri standartlara dayalı olarak kendi bünyelerinde geliştirdikleri arşivlerde ve/veya veri tabanlarında "bilgi adaları" olarak saklanmaktadır. İTÜ ekibi tarafından gerçekleştirilecek projenin bu ayağında Bergama Belediyesi, MSGSÜ ve AAE'nün geçmişten günümüze Bergama bölgesinde bulunan kültür varlıklarına ilişkin ürettikleri verileri/bilgileri her kurumun yetkisi oranında uzaktan erişebileceği bir bilişim mimarisi üzerinde bütünleşik bir veri tabanında toplanması ve etkileşimli olarak hizmete

7 Doç. Dr. Rahmi Nurhan ÇELİK (İTÜ), Dr. Caner GÜNEY (İTÜ).

sunulması hedeflenmektedir.

Projenin İTÜ ekibi tarafından amaçlanan kısmı üç ana bölümden oluşmaktadır.

- Projenin diğer ortaklarına ait veri tabanlarının yapısının ayrıntılı olarak incelenmesi, genel konsept ve geliştirilecek olan kavramsal yapıya uygun yeni mekânsal bazlı veri tabanı tasarımının gerçekleştirilmesi, eksiklerin saptanması, çözüm stratejilerinin üretilmesi,
- Bölgedeki jeodezik altyapıların incelenmesi ve Kent Bilgi Sistemine altlık oluşturacak jeodezik altyapı için gerekli araştırma ve analizlerin yapılması; stratejik planın hazırlanması ve Bergama Belediyesine sunulması. BERMİRAS Projesi için farklı kaynaklardan elde edilen mekânsal bilgilerin ortaklaştırılması için gerekli çalışmaların yapılması; bölgede kullanılan koordinat sistemlerinin belirlenmesi, farklı koordinat sistemlerinin ilişkilendirilmesi için ileri teknolojik uydu ve yersel tekniklerle transformasyona altlık oluşturacak arazi çalışmalarının yapılması.
- Yazılım ve donanımların temini, sistemlerin kurulması, geliştirilen stratejiye uygun web tabanlı veritabanı tasarımının gerçekleştirilmesi, veritabanına aktarılan verilen tekrarlıklarının giderilmesi, redaksiyonlarının (editing) yapılması. Web tabanlı bütünleşik veri tabanı kullanabilmeleri ve geliştirebilmeleri için proje ortakları diğer kurumlara yazılımların kurulması ve uygulama eğitimlerinin verilmesi.
- Bergama'ya özgü tarihi, kültürel vb. sorgulama ve analizlerin yapılabileceği, mekânsal bilgiye dayalı alan yönetiminin gerçekleştirilebileceği nitelikte bir Mekânsal Bilgi Sistemi (Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS), Geospatial Information System, GIS) uygulamasının karar vericiler, araştırmacılar ve son kullanıcı olan halk için geliştirilmesidir.

Günümüzde mekân/konum bilgisi geçmişe oranla çok daha büyük önem taşımaktadır. Günümüzde artık bir verinin/bilginin konum bilgisiyle ilişkilendirilmesi ve bu biçimde kullanıma sokulması verilerin/bilgilerin çok daha etkin kullanılmasını sağlamakta; özellikle karar verme, strateji oluşturma aşamalarında yönetim erklerine değeri biçilmez katkılar sağlamaktadır. Bergama'da değeri biçilmez kültür varlıkları mevcuttur. Doğal güzellikleri de buna eklenmiştir. Bergama bu nedenle günümüz Mekânsal Bilgi Sistemleri teknolojisinin sağladığı olanaklardan yararlanarak etkin bir yönetim altyapısına sahip olmalıdır. Böylesi bir yönetim altyapısı öncelikle bütünsel tasarımı gerçekleştirilmiş bir Kent Bilgi Sisteminin oluşturulmasıyla mümkündür. Aşağıdaki şekilde BERMİRAS projesinin böylesi bir Kent Bilgi Sistemindeki yeri gösterilirken, Kent Bilgi Sistemini de içeren bir Mekansal Bilgi Sisteminin genel konseptini göstermektedir.

Henüz Bergama'ya ilişkin tam ve etkin bir Kent Bilgi Sistemi oluşturulmamış olduğundan BERMİRAS Projesi için geliştirilecek Mekansal Bilgi Sistemi uygulaması bu genel konsept içinde yer alabilecek nitelikte olacaktır. Böylece

Bergama'nın Kent Bilgi Sistemi tamamlandığında proje kolaylıkla sisteme entegre edilebilecektir.

Sonsöz

Disiplinler arası işbirliği ile geliştirilen BERMİRAS projesi ile Bergama'nın dünya miras listesinde yer almasına katkı hedeflenmektedir. "BERMİRAS" kapsamında yer alan çalışmaların tamamı Bergama için yapılacak olan alan yönetim planının parçalarını oluşturmaktadır.

Bergama'nın alan yönetim planının hazırlanması için gerekli verilerin en önemlilerinden olan somut çevreyi oluşturan Arkeolojik kültür varlıklarının envanteri Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından, kentsel kültür varlıklarının envanteri Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi tarafından yapılmıştır. Tespiti yapılan somut kültür varlıklarının ortak bir veritabanıyla yaygın bir kullanıcı kitlelerine ulaştırılması hedeflenmektedir. Somut olmayan kültür varlıklarının tanımlanması ise sosyolojik araştırması ve sözlü tarih çalışması ile gerçekleştirilecektir. Bergama kentindeki somut olmayan kültürel değerleri, ritüeller, şöenler (1937'den beri devam eden Bergama Kermesi) gibi toplumsal uygulamalar, el sanatları, doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar, geleneksel üretim (parşömen) tescili, tehdit altında olanların tespiti ve bu değerlerin yaşayabilirliğinin güvence altına alınması gereklidir.

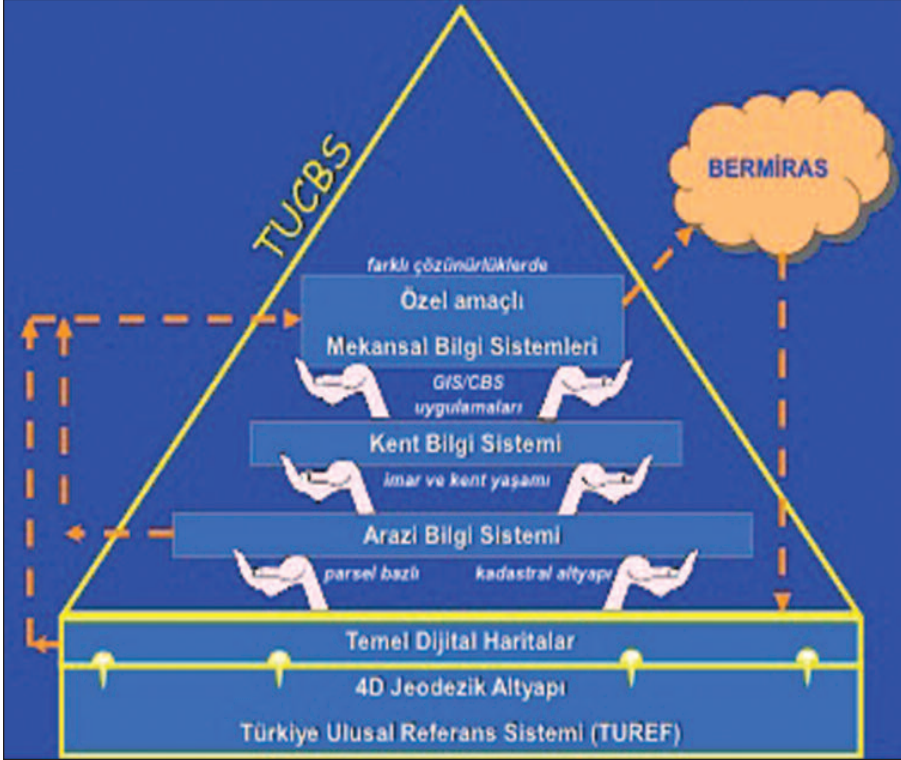
Bergama halkının kültürel mirası korumaya yönelik bilgi ve katılımını artırmanın bir yolu okullardan başlayarak verilen eğitimden geçmektedir. Eğitim çalışması ile yerel halkın kültürel çevreyi algılamasının ve farkındalığının artırılması hedeflenmiş olup, halkın katılımıyla sürdürülebilir koruma ve kalkınmasının sağlanması hedeflenmektedir.

İçinde bulunduğumuz bilgi çağında kültür varlığının korunmasında, gelecek nesillere aktarılmasında, içinde barındırdığı bilgilerinin paylaşılmasında, yönetiminde ve yönetiminde bilişim teknolojilerinden yararlanmanın gerekliliği tartışılmayacak bir konudur. BERMİRAS Projesi'nde amaçlanan tüm çalışmalarda bu konu göz önünde bulundurulacak ve özellikle Mekânsal Bilgi Sistemi gibi mekânsal bilişim teknolojilerinin kullanımı etkin ve verimli olarak bu projede yer bulacaktır.

Sonuç olarak, mevcut durum tespitinden sonra hazırlanacak Alan Yönetim Planı'nda, alanın geleceğe ait vizyonunu belirlenecek, işletme, yönetim, idari ve finansal modelleri içerecek, ulusal ve uluslararası platformda alanın sunumu ve tanıtımı sağlanacak, yönetim, koruma, kullanma, sunum ve tanıtım, ziyaretçi politika ve stratejileri belirlenecek ve bunu çalışma programı, zamanlama ve projelerin belirlenmesi izleyecektir. Sürecin son basamağı Yönetim Planı'nın uygulamasının izlenmesi, değerlendirilmesi olacaktır.

Bergama ile ilgili AAE ve MSGSÜ'nin yapmış olduğu belgeleme çalışmalarına

KU ve İTÜ'nin katılımı ile 2008 yılından itibaren bir süreç başlatılmıştır. Bergama Belediyesi bu sürecin tüm aşamalarından haberdar olmuş ve katılmıştır. Ancak bugüne kadar maddi kaynak eksikliği nedeniyle uygulamaya yönelik bir adım atılamamıştır.

Bugüne kadar maddi kaynak eksikliği nedeniyle uygulamaya yönelik bir adım atılamamış olması BERMİRAS Projesinin ve Alan Yönetim planı için önemli bir veri teşkil eden Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Restorasyon Anabilim Dalı'ndaki birikimin değerlendirilememesi sonucunu doğurmuştur. Kentsel, doğal ve arkeolojik veriler ortak veri tabanına aktarılamadığı, sözlü tarih ve somut olmayan değerlerle ilgili tanımlama ve değerlendirmeler yapılamadığı için Yönetim Planının başlangıcı için veri teşkil eden "Alanın Tanımlanması ve Mevcut Durumun Tespiti" olan birinci safha başlatılamamıştır. Alanının korunmasına ve değerlendirilmesine yönelik "ziyaretçi yönetim planı" ve kapsamlı "kültürel miras eğitimi ve farkındalık eylem planı" da başlatılamamıştır. Bundan sonra yapılması gereken zaman kaybetmeden koruma ve yönetim sürecinin disiplinler arası işbirliği ile başlatılmasıdır. Bergama Dünya Miras Listesi'ne girmeyi hak eden bir kenttir ve gereğini yapmak hepimizin görevidir.

KAYNAKLAR⁸

- Bachmann M., 2005. Antike als Ressource. Archäologie und Tourismus in Bergama, in: Festschrift für Wolfgang Radt, *IstMitt* 54, 2004, Tübingen, 55-70.
- Bachmann M., 2005. Pergamon Bau Z. Schutzbau über römischen Mosaiken (zus. mit Andreas Schwarting) zweisprachige Veröffentlichung deutsch/engl. Dresden.
- Bachmann M., 2006. Die Synagoge von Bergama (Pergamon)/Türkei, in: Bet-tfila.org/info. Informationen der Bet Tfila-Forschungsstelle für jüdische Architektur in Europa 2/06 Braunschweig, 7.
- Bachmann M., 2006. The Shelter over Bau Z in Pergamon, in: Management and Preservation of Archaeological Sites, Proceedings of the 4th Bilateral Meeting of ICOMOS Turkey – ICOMOS Greece in Side 2002, Istanbul 40-44.
- Bachmann M., 2008. Auf den Spuren Osmanischer Bautradition. Dörfelds Wirken als Architekt in Istanbul und Bergama, in: *Διεθνές Συνέδριο Αφιερωμένο στον Wilhelm Dörfeld*, Patras, 342-362.
- Bachmann M., 2008. Kızıl Avlu'daki Koruma Projesi, in: 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 3. Cilt, 270-284.
- Binan C., Binan D.U., 2007. «Le pari d'un tourisme durable. L'expérience de la Turquie», *Architecture Traditionnelle Méditerranéenne I. Réhabilitation Ville et Territoire, Méthode Rehabimed*, Barcelona, 197-199.
- Binan D.U., Cantimur B., 2010. Koruma Alanında Somut ve Somut Olmayan Boyutlarıyla Miras Kavramının Gelişimi ve “Yerin Ruhü”, *Mimari Korumada Güncel Konular*, ed. N. Özasan- D. Özkut, Eskişehir, 175-191.
- Binan, C., Binan,D., 2008. “L'esprit du. Lieu a Bergama-Pergamon Une Aproche Pour Identification et Analyse de Manages”, ICOMOS 16th General Assembly and Scientific Symposium, Canada-Québec.
- Binan, D., Kaptı, M., 2006. Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri, (Türkiye Bilimler Akademisi - Türkiye Kültür Sektörü Türkiye Kültür Envanteri Projesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi), basılmamış kitap.
- Binan, D.U., 2004. “Çok Katmanlı Bir Anadolu Kenti: Bergama”, *Türkiye Kültür Sektörü Kültürle Büyümek* 2003, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., İstanbul, 30-32.
- Binan, D.U., 2004. “Multilayered Anatolian Town :Bergama”, *Turkey's Cultural Sector Developing with Culture* 2003, Turkish Academy of Sciences Yay., İstanbul, 30-32.
- Binan, D.U., 2005. “Bergama : Tarihin Üzerinde Gelişen Mimari”, *Türkiye Kültür Sektörü Kültürle Büyümek* 2004, Türkiye Bilimler Akademisi Yay, İstanbul, 14-16.
- Binan, D.U., 2005. Bergama : A City That Has Developed On An Archaeological Site”, *Turkey's Cultural Sector Developing with Culture* 2004, Turkish Academy of Sciences Yay., İstanbul, 14-16.
- Binan, D.U., 2006. “ Bergama : Gelenekselden Evrensele Mimari”, *Türkiye Kültür Sektörü Kültürle Büyümek* 2005, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Eylül, Ankara, 32-34.
- Binan, D.U., 2006. “ Bergama: From Traditional to Universal” , *Turkey's Cultural Sector Developing with Culture* 2004, Turkish Academy of Sciences Yay, İstanbul, 32-34.
- Binan, D.U., Binan C., 2005. “An Approach for Defining, Assessment and Documentation of Cultural Heritage on Multi-Layered Cities, Case of Bergama (Pergamon) –Turkey”, ICOMOS 15th General Assembly and Scientific Symposium, Cilt.I, Xian –Chine, 40-50.
- Binan, D.U., Kaptı M., Kırac B., Arıoğlu, G., 2005. “Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2003”, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, TÜBA Yay.,S.3- 2004, Kasım, İstanbul, 31-75.
- Binan, D.U., Kaptı M., Kırac B.,Töre, T., 2006 “Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2004”, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, TÜBA Yay.,S.4- 2005, Ocak, İstanbul, 79-110.
- Binan, D.U., Kaptı M., Kırac B.,Töre, T., 2007. “An Approach To Define And Evaluate The Traditional Houses In Western Anatolia Accordance to The Urban Cultural Heritage Inventory Project Of Bergama”, *1st Euro- Mediterranean Regional Conference Traditional Mediterranean Architecture Present and Future*, Barcelona, Rehabimed, 71-74.

8 Burada yer alan kaynaklar, BERMİRAS Projesi'ne temel teşkil eden çalışmalarını içermektedir.

- Binan, D.U., Kaptı M., Kıracı B., Töre, T., 2007. "Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2005", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, TÜBA Yay.,S.5, İstanbul, 57-101.
- Boehrer E., 1958. Pergamon, in: Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient, Berlin, 121-171.
- Çelik, R.N., Güney, C., (2009) "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespiti ve Dökümantasyonunda Mekansal Veri/Bilgi Yöntemi", Taşınmaz Kültür Varlıklarını Tespit Ve Belgeleme Yöntemleri Sempozyumu, 1-3 Ekim, Mersin Üniversitesi Restorasyon ve Koruma Merkezi, Mersin.
- Demir G., Ünal S., 2005. Ege'de Bir Köy Çomakdağ Kızılağaç, Milas Kaymakamlığı Yayınları, Milas,
- Descamps P., 1965. Deneysel Sosyoloji, Çev: Nurettin Şazi Kösemihal, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gümüsoğlu F. 2008. Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim, İstanbul.
- Güney, C., 2006. "A Conceptual Design for the Development of a Customizable Framework for the Cultural Heritage Domain", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Geomatik Mühendisliği Programı, Aralık 2006.
- Güney, C., 2002. "İnternet Ortamında Çoğulortam Destekli CBS Uygulamaları ve Jeodezik Altyapı (Uygulama: Tarihi Eserlerin Dokümantasyonu)", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Güney, C., Çelik R.N., 2004. "Interacting with 17th Century Fortresses on Dardanelles Through Web-based Geo-Visualization", Geoinformatics 2004 – 12th International Conference on Geoinformatics, Geospatial Information Research: Bridging the Pasific and Atlantic, 7–9 Haziran, University of Gavle, İsveç
- Güney, C., Çelik, R.N., 2008. "Kültürel Miraslarda Mekana Dayalı Bilişim Mimarisi", İTÜ Dergisi, seri: d cilt: 7 sayı: 4, Ağustos 2008, ISSN 1303-703X.
- Güney, C., Çelik, R.N., 2004. "Designing Process of a GIS-based System for Historical Documentation of two Ottoman Fortresses on Dardanelles", FIG 27th Working Week: The Olympic Spirit in Surveying, 22–27 Mayıs, Atina, Yunanistan
- Güney, C., Yüksel, B., Çelik R.N., 2004. "GIS Data Modelling of 17th Century Fortresses on Dardanelles", Geoinformatics 2004 – 12th International Conference on Geoinformatics, Geospatial Information Research: Bridging the Pasific and Atlantic, 7–9 Haziran, University of Gavle, İsveç
- Nohlen K., 1977. Topographische Karte von Pergamon 1 : 2500 : Aufnahme der antiken Bauten durch die Deutsche Pergamon-Grabung /herausgegeben vom Deutschen Archäologischen Institut Berlin.
- Nohlen K., 1998. The Red Hall (Kızıl Avlu) in Pergamon, in: Pergamon. Citadel of the gods. Archaeological record, literary description, and religious development, Harrisburg, 77-110.
- Nohlen K., 1999. The partial re-erection of the Temple of Trajan at Pergamon in Turkey: a German Archaeological Institute Project, in: Conservation and management of archaeological sites 3/1999, 91-102.
- Orbaşlı A., 2010. Tarihi Çevrenin Korunmasında Yönetim Planlaması, Mimari Korumada Güncel Konular, ed. N. Özaslan- D. Özkut, Eskişehir, 45-59.
- Özlüdemir, M.T., Güney, C., Thys-Senocak, L., Çelik, R.N., (2004) "Roadmap for a Multidisciplinary Project: The Historical Documentation of two Ottoman Fortresses on the Dardanelles: Seddulbahir & Kumkale", FIG 27th Working Week: The Olympic Spirit in Surveying, 22–27 Mayıs, Atina, Yunanistan
- Radt W., 1984. Bergama – Arkeolojik Rehber, İstanbul.
- Radt W., 1988. Pergamon : Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer antiken Metropole, Köln.
- Rombock U., 1976. Pergamon, Trajanum: vorläufiger Bericht über die Arbeiten von 1965 bis 1974, Archäologischer Anzeiger, 328-340.

Kermeslerin Kültür ve Turizme Katkıları *Helps of kermes about culture and tourism*

Eyüp Eriş*
Nagehan Çetinkaya**
İsmail Kalkın**

ABSTRACT

Formation of Bergama Kermes

Bergama Kermes, which started in 1937, will arrive seventy fifth celebration at twenty second May this year. Because It gives opportunities for historical, cultural and touristy presentation and expansion, It is integrated with citizens of Bergama. It has became today with yeasting local factors and growing up with national arts and culture movement. In summary Bergama Kermes includes: To give new function for city of theater, To make known local culture fuctions, To draw attention historical world heir, To show natural beauties

Its aims includes: To opening out from local to the national and to the world, Social and economic development, To protect historical and cultural values, To update these values

Kermes' Areas: Kermes can't line of Bergama. The areas of Kermes includes: Acropolis, Asclepius, Stadium, City centre, Kozak, Dikili, Kınık, Candarlı, Nowadays It is adopted mainly in Bergama and for last day in Kozak..

Kermes programs include: Folklore-Folk-Dance, Style Show About National Attire, Theater, Music, Handicraft, Fine Arts,

* Emekli Tarih Öğretmeni Bergama-İzmir
posta@habergama.com

** Bergama Belediyesi

Gallery of Craft Fair, Sports, Tourism

After 75 years, there are references for today and new offers in the light of from the past to the present programs, activities and exercises on this paper. Because Kermes includes so many factors about presentation of urban, opening out of tourism, continuity and presentation of cultural values and social and cultural integration, submission of opportunities for both citizens and villagers to have fun together, today it is no soap to give up Bergama Kermes.

Keywords: Bergama Kermes, Acropolis, Asclepius, Folklore, Kozak, Tourism

ÖZ

Bergama Kermesinin Oluşumu:

1937 yılında başlayan Bergama Kermesi, 22 Mayıs 2011 tarihinde 75. kutlama dönemine ulaşacaktır. Bergama Kermesi tarihi, kültürel, turistik tanıtım ve açılım yarattığı için kent halkı ile bütünleşmiştir. Yerel katkılarla mayalanmış, ulusal sanat ve kültür hareketleri ile beslenerek bugüne gelmiştir. Özlücesi Bergama Kermesi: Tiyatrolar Kentine işlev yüklemeye, Yerel kültür birikimini tanıtma, Tarihsel Dünya mirasına ilgi yaratma Doğal çevre güzelliklerini sunum içermektedir.

Amaçları ise; Yerelden ulusala ve dünyaya açılma, Sosyal ve ekonomik gelişme, Tarihsel ve kültürel değerleri koruma, Bu değerlerin güncellenmesi diye sayılabilir.

Alanları: Kermes sadece Bergama ile sınırlı kalmamaktadır. Ören yerleri merkezli olarak: Akropol, Asklepiyon, Stadyum Şehirliği ve doğal, otantik güzellikleri ile, Kozak, Dikili, Kınık Çandarlı'da da yaygın olarak kapsama alanı bulmuş, giderek Bergama ve son günü Kozak Yaylası kutlamaları olarak sınırlanmış ve benimsenmiştir.

Dalları: Kermes etkinlik programı şu dallarda gerçekleşmektedir: Folklor – milli oyunlar, Milli kıyafetler ve defilesi, Tiyatro, Müzik, El sanatları, Güzel sanatlar (resim, heykel, mozaik), Esnaf sergileri, Panayır, Spor, Turizm

75.yılında Kermes Tarihinden özgün programlar, etkinlikler ve uygulamalar ışığında günümüze göndermeler ve önermeler yapılmıştır. Kentsel tanıtım, turizm açılımı, kültürel değerlerin işlenip yaşatılması yanında toplumsal kaynaşma, kentli ve köylü ortak eğlence platformu içermekte oluşu nedeniyle vazgeçilmezlik noktasına ermiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Bergama Kermesi, Akropol, Asklepiyon, folklor, Kozak, turizm

TARİHSEL SÜREÇ

İlkçağdan başlayarak yöremizde önceleri “Kibele”, “Demeter”, “Attis”, “Baküs” adlarıyla daha sonra “Hıdrellez” gibi değişik etkinlikler ve şenlikler düzenlenerek Kermeslere gelinmiştir. Yani Bergama Kermesi, bu toprakların kültürünün güncel bir izdüşümüdür. Bergama Kermesi Fransa'nın Nice festivalinden sonra dünyada ikinci, Türkiye'nin de ilk festivalidir derken bir yanlış da yıllardır söyleyip duruyoruz. Kermes, tarihsel süreç içinde ilkçağdan beri değişik adlarla yöremizde devam edip gelen festival zinciri değil de nedir ?

BERGAMA AMFİTİYATRO ŞENLİKLERİ

Bergama'da henüz kazı yapılmadığı için tüm ayrıntı ve görkemiyle bilemediğimiz Tellideredeki amfiteyatrosu şenlik ve gösterilerin kollezyumu idi. Hem anfi hem amfi özelliği taşıyordu. Yani su oyunları da yapıyordu; derenin ağız kapanarak teatronda su birikmesiyle su sporlarına olanak veriyordu. Diğer günlerde Roma kültürünün arenasına haline geldiğinde, gladyatörlerin vahşeti de buna katılıyordu. Galenos, gladyatör birliğinde görev almış olduğu yılları anlatırken, bundan pek gururla söz etmemiştir..

ATHENA NİKEPHOROS ŞENLİKLERİ

Antik Bergama kentinin dışındaki en parlak Hellenistik dönem tapınaklarından birisi zafer getiren Athena anlamına gelen ismiyle Athena Nikephoros'a adanmış bir tapınak olan Nikephorion'du. Görkemi ve ışıltısıyla Asklepion'u bile geride bıraktığı düşünülen bu tapınak ne yazık ki yıllardır aranmasına rağmen bugüne kadar bulunamamıştır.

Nikephorion'un Bergama'da kazıya başlayan ilk arkeologlardan beri bugüne kadar hep Amfiteyatrosunun güneyinde Musalla Mezarlık tepesinde olduğu düşünülmüş hatta Alman Kazısının unutulmaz başkanlarından Erich Boehringer, 1950'li yılların sonunda Musalla Mezarlıkta uzun sondajlar yaparak büyük ve kapsamlı bir arama faaliyetinde bulunmuş ancak sonuç büyük bir hüsrana dönüşmüş arzu edilen başarı sağlanamamıştır. Bergama'da bulunmayı bekleyen bir anıt olan Nikephorion'un, I. Attalos tarafından Galatlara karşı kazandığı zafere izafeten M.Ö. 220 yıllarında kurulduğu düşünülmektedir.

Tapınak ve kutsal orman Musalla Mezarlığında değil tam aksi istikamette Bakırçay ile Akropol arasında ki ovada Bergamalılar arasında Bağlar Mevkii denen alanda bugün Büyük Sıçan ile Küçük Sıçan sokaklarının bulunduğu bölgede aranmalıdır.

Bu bölgede yapılacak sondaj çalışmalarının kısa sürede sonuç vererek bulunabilecek görkemli eserlerin Bergama'yı tüm Türkiye ve dünya gündemine taşıyacağı ve şehrimize inanılmaz bir aktivite kazandıracağı yadsınamaz bir gerçektir. (Özdel.2009)

DEMETER VE TOHUM ATMA ŞENLİKLERİ

Osman Bayatlı, bahardan yazıya geçerken olgun başakların verimi karşısında bunun şükranı büyük tanrı Zeus'e ve kızı bereket tanrıçası Demeter'e sunulmaktadır. Hidrellez, dede hayırları ve başak bayramı bu inancın devamı sayılmaktadır. Pergamon'daki Demeter tapınağı, bereket sunan özelliği ile Akropolün eteğinde bulunuyordu. Bu kutsal alan, kent surlarının önünde halka daha yakın biçimde konuşlanmıştı. Belki 100 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra II.Eumenes'in kenti genişletme çalışmalarıyla surlu kent alanı içine alınmıştır.

Pergamon' daki Demeter kültürünü ve tapınağının varlığını kanıtlayan bu adak yazıtından başka, yine tanrıçaya ithafın söz konusu olduğu Kraliçe Apollonis'in adını belgeleyen adak yazıtından söz etmek gerekmektedir. Çünkü Gymnasion'un batısında belirgin şekilde öne çıkarılan teras üzerinde, yüksek teras duvarının sık konmuş destek payelerinden dolayı çok uzaktan belli olan günümüze kadar gelebilen bu tapınak en son boyutlarına Kraliçe Apollonis'in bağışıyla ulaşmıştır. Kraliçenin, bu bağışı olasılıkla dulluk zamanına yani Eumenes II (İ.Ö.197-İ.Ö.159) döneminde yapmış olduğu düşünülmektedir.

Bu kutsal mekanda bulunan Kraliçe Apollonis'in adak taşında:

“Kraliçe Apollonis, Thesmophoria şölenlerinin tanrıçaları Demeter ve Kore'ye tanrıya şükranın ifadesi olan galerileri ve kutsal mekanları (adadı) denmektedir.

(Üreten [http//dergiler.ankara.edu.tr](http://dergiler.ankara.edu.tr))

Bergama'da bulunan bir yazıtta Nikephoria şenliğinin dokuzuncusunun kutlandığını öğrenmekteyiz. Ayrıca Gymnasiarkhos Diodoros adına yapılan onur yazıtlarından birinde de Nikephoria şenliği hakkında bazı bilgiler bulmaktayız.

Thesmophoria şenlikleri “Tohum Atma Şenlikleri” bağlamında kutlanıyordu. Şenlik, üç gün üç gece sürmekteydi. Festivalin ilk günü (Anodos) kadınlar üç gün için ihtiyaç duyabilecekleri şeyleri yanlarına alarak kutsal alana çıkıyorlardı. İkinci günde (Nesteia) kült topluluğunu oluşturan kadınlar birbirleriyle şakalaşıyor ve kamçılarla birbirlerini kamçılıyorlardı. Festivalin üçüncü ve son gününde (Kalligeneia) kadınlar tanrıça Demeter'in kaybolan kızı Persephone'yi (Demeter efsanede olduğu gibi dinde de kızı Persephone ile sıkı sıkı bağlı olup ikisi birden kısaca 'Tanrıçalar' olarak adlandırılıyordu) meşale ile aramasını canlandıran mistik törenler yapıyorlardı.

BAKÜS VE BAĞ BOZUMU ŞENLİKLERİ

Bergama tarihi 2500 yıl öncesinde bağ bozumu şenlikleri yapan bir kentti. Bu özelliği ile de tarihe vurgular yapar. Mitolojide bağbozumu, şarap ve eğlence tanrısı olarak bilinen Dionysos ya da Baküs, Kermes şenlikleri ile belli bir zamandan beri Bağ Bozumu Şenliklerinin de sembolü olmuş gibidir.

Tanrı Dionysos genelde şarap ve bağbozumu tanrısı olduğu kadar aynı zamanda tiyatro tanrısıdır.

Bu nedenle Bergama'da birçok tiyatro yer almaktadır.

TİYATRONUN BEŞİĞİ BERGAMA

Bergama, tiyatro yönünden çok zengin bir şehirdir. Çünkü bugün Bergama'da 4 tane tiyatro kalıntısı rastlıyoruz. Bunlardan bazıları;

Bergama Anfitiyatro	50.000 kişilik
Bergama Roma tiyatrosu	30.000
Bergama Hellenistik (Akropol) tiyatrosu.....	15.000
Bergama Asklepiyon tiyatrosu.....	3.500
Stadion ve odeon tiyatroları.....	1.000

KİBELE – ATTİS – ATTAL

Bakırçay kültüründe önemli bir yeri olan Kibele (Kubele, Kubaba da denir) ana tanrıça inancı bugün Türkçemize bir bayan adı olarak da girmiş SİBEL olmuştur. Hatta Kınık'ta Karadere Tepesi'ndeki tapınağa "Sibel Tapınağı" denmektedir. Anadolu Kibele inancı da farkında olmadan yaşanmakta, yansımaları sürmektedir. Kibele, Anadolu ilkçağında "bereket tanrıçası" olarak yaygın bir tapkı alanı bulmuştur. Bunda anaerkil yapılanmanın ve kadının üreme özelliğinin, tarıma dayalı üretimin yaşamsal olgusunun rolü ortaya çıkmaktadır. Nitekim bereket tanrıçası için, ilkbaharda bahar şenlikleri, güzün hasat şölenleri, ürün törenleri ve kutsamaları yani şükran bayramı yapılırdı.

Doğanın uyanışı, hareketi, bereketi, floranın şifa çeşitliliğidir. Kibele'nin adı da Berekynthiadır ve Türkçe bereket sözünü anımsatmaktadır. Kibele, Kybele ya da Fransızca yazımı Cybele'nin ve Türkçe'de okunuşu Sibel'dir. Mitolojiye göre ise, önceleri Kubaba olan Tanrıça'nın adı giderek "Kibele" şeklini almış.

HIDRELLEZ

6 Mayıs günü ve akşamı yaşanan bir inançtır. O gün Hızır ile İlyas Peygamber buluştukları için bu kutlu olaydan medet umulur.

Martaval Çömleği: Hidrellez akşamı bir çömleğe yüzük, küpe vb. gibi eşyalar konur, üstüne gül yaprakları ve su serpilip ağzı oyalı bir bezle örtülür, zincir dolanır, kilitlenir ve gül ağacının dibine bırakılır. Sabah gençler giyinip, süslenip gelirler. Şarkı, türkü söyleyerek çömlek açılır. Maniler söylendikçe küçük bir kız çömlekteki eşyaları tek tek çıkarır. Kimin eşyası hangi mani okunurken çıktıysa niyet ona göre yorumlanır.

BERGAMA'DA MÜZİK

Asklepeion'da Asklepios, Hygeia ve diğer hekimlerin müziği kullanarak son derece etkin tedaviler yaptıklarına dair bilgiler vardır.

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim görevlisi Ayça Özcan “Antikçağda müzikle tedavi” başlıklı sunumunda “Tanrıça Athena'nın çalarken yanaklarını şişirdiği ve kendisini çirkinleştirdiği düşüncesi ile suya attığı flütten çıkan nağmeler Asklepionlarda ruhu iyileştirmek için bir araçtı. Pek çok Asklepion'da -tıpkı Selçuklu ve Osmanlı Şifahanelerinde olduğu gibi- tınlayan nağmeler yankılanıp gökyüzünde titreşirken hastaların ruhları da huzur buluyor olmalıydı” demektedir. (Özcan. 2005. Antik Çağda Müzikle Tedavi IV. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, 10-13 Mayıs 2005, Manisa, 71.)

Bergama'nın en ünlü anatomi ve fizik bilgini olan Claudis Galenos müziğin, akrep ve böcek sokmalarına karşı bir panzehir olduğunu ileri sürmektedir.

BERGAMA VE TİYATRO

Bergamalı halk eğitimci Ali İhsan GÜNGÜL;

“Dünyanın hiçbir kentinde Bergama'mızda olduğu kadar antik çağa ait 5 tane tiyatro yoktur. Bu da bize gösteriyor ki Lidyalılar, Persler ve Bergama Krallığı döneminde dahi halkı eğitici ve eğlendirici tarzlarda oyunlar sergilenirdi. Bu Osmanlı Devleti zamanında da 18 yüzyılda Bergama'da tiyatro benzeri seyirlik oyunlar canlandırılırdı.

Cumhuriyet döneminde ise ilk tiyatro 1926 yılında şimdiki Pamukçu Pasajı olan yerde geniş avlusu olan Pamukçu Hanı'nda yapılırdı. Bu handa Pazartesi günleri pazar serilir, diğer günler tiyatro gösterileri yapılır, gösteri yapan gruplar arasında yalnız Türk oyuncular değil, Ermeni ve Rum oyuncular da vardı. Bu grupların birlikte sergiledikleri orta oyunu, tuluat (yazılı metne dayanmadan irticalen yapılan konuşmalar) tipi oyunlar sergilenirdi. Bu arada Bergama'da tiyatro sevimliye başlanmış, kışın da gösteriler yapabilmek için Pamukçu Hanı'nda 150-200 kişi kapasiteli bir salon yapılarak gelen gruplara kiralanmaya başlanmıştı. Fakat o andan sonra tuluat tiyatrosu ikinci planda kalarak, yazılı metne dayanan operet (müzikli – danslı tiyatro, oyun), trajedi, güldürü (komedi) tarzı tiyatrolar genelde eğlence amacıyla gösteriler yapılmaya başlandı. (Güngül, notlar)

ASKLEPİON'DA KLASİK TİYATRO ESERLERİ

Asklepion Açık Hava Tiyatrosunda Molier'in Scapin'in Dolapları temsili büyük ilgi gördü. Asklepion'da önceki Kermeş'lerde oynanan klasikler şunlardır:

Eşber, Kral Oidipus, Gülünç Kibarlar, Asklepios Töreni, Tanrılar Diyarında İnsanoğlu, Atinalı Timon, Elektra, Antigone, Godom ve Salome (1956'da), İkiizler, Kaynana, Köroğlu

ATATÜRK VE KERMES

Atatürk 13 Nisan 1934 tarihinde Bergama'yı onurlandırmıştı. Önce askeri denetim ve tatbikatı izlemiş, sonra Halkevi'nde vatandaşlarla görüşmüş, daha sonra da Asklepion'u ziyaret etmişti.

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, Asklepion çıkışında İzmir Valisi Kazım Dirik paşaya ve yanındakilere hitaben;

"Efendiler, şu an içinde bulunduğumuz bu yer, dünyanın eşi bulunmaz asarı atıkaya sahip bir yurt köşemiz, fakat tanınmamak, duyulmamak, görülmemek ve unutulmuşluğu ile tarihin karanlığına saplanıp kalmış. Böyle olmaz, burası dahilde ve hariçte kendini tanıtmalıdır. Bu müstesna yurt köşemizin insanları bir panayı, bir şenlik yaparak kendine tanıtmaya gayreti vermeli" dedikten sonra tekrar Kazım Dirik'e dönerek;

"Notu alınsın paşam, mutlaka yapılmalı" direktifinde bulunmuştur.

(Halkevi Kitaplık Memuru ve Katibi Mahmut Celalettin Erpulat)

İSMET İNÖNÜ VE KERMES

"Bu klâsikleri, harpten sonra bütün dünyaya, Bergama tiyatrolarında göstereceğiz. Ve bu olay Türk kültüründe değerli bir başarı sayılacaktır ." İsmet İNÖNÜ

Millî Şef, Ankara Halkevinde III. Tarih Kongresi üyeleri şerefine Devlet Konservatuvarı tarafından oynanan bir klâsik eserin temsili sonunda kongre

azalarına hitaben "Bu klâsikleri harpten sonra bütün dünyaya Bergama tiyatrolarında göstereceğiz., demiş ve Bergamalılar bu buyruktan ilham alarak Bergamayı Sevenler Cemiyetini kurmuşlardır. Bu cemiyetin hazırladığı altın kitaba Cumhurbaşkanımız "Ve bu olay Türk kültüründe değerli bir başarı sayılacaktır., emirlerini yazmıştır.

TİYATRO OLİMPİYATLARI PROJESİ

İsmet İnönü'nün 1943 yılında söylediği: "klasik oyunları bütün dünyaya Bergama tiyatrolarında göstereceğiz" sözü gerçekten çok yankılandı. Uzman, sanatçılar bu sözün yorumunda uluslararası tiyatro olimpiyatları gibi çok ilginç öneriler yarattılar.

1945 yılında "Bergama Temsilleri ve Turizm İşleri" başlıklı Bakanlıklararası Turizm Komisyonunca bir rapor hazırlandı ve kitap halinde de yayınlandı. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Turizm Dairesi ise Bergama Kermesinin yurt turizminin köklü, önemli ve ilginç koşullarından biri olarak görüyordu.

Artık savaş bitmiştir. Devlet Konservatuarının klasik temsillerini Bergama'nın ünlü tiyatrolarında sunulacağı günler gelmiştir. Kültür dünyasının kalbi burada atacaktır. Bu nedenle Bergama temsillerinin anlamı büyüktür "...Çünkü bu temsiller Türk ulusunun Batılılaşma yönünde az zamanda aldığı yolun büyüklüğünü bütün dünyaya gösterecek aynı zamanda -Batı kültürünün temeli olan hümanizma kültürünü nasıl benimsediğimizi göz önüne koyacaktır.

..Bergama gibi geçen yüzyılda bütün uygarlık dünyasını ilgilendirmiş olan ve hala başlı başına bir çekim merkezi oluşturan antik bir şehrin bu temsillerin yeri olarak işaret buyrulması da, temsiller gerçekleşirse, Türkiye'de paha biçilmez turistik zenginliklerin bir köşesi olan Ege'yi bir hamlede dünya turizmine iyiden iyiye açmak fırsatını kazandıracaktır.

..Özetle Bergama temsilleri, yurdumuzu ve halkımızı sevdirmek, milli propagandamıza hizmet etmek, savaş sonu dünyasında yabancı uluslarla gereksinme duyduğumuz, işbirliğinin yardımcılarından biri olabilmek, memleketi dünya turizmine açmak bakımlarından pek yararlı etkiler yapacaktır". (Bergama Temsilleri ve Turizm İşleri 1945, Basın yayın Umum Müdürlüğü)

CELAL BAYAR VE KERMES

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 27 Mayıs 1951 tarihinde Bergama'yı ziyarete geldi. Kermes vesilesiyle "Yurdumuzun yeraltı ve yerüstü servetlerinden başka diğer memleketlere nasip olmayan bir de eski eserler serveti vardır. Bergamayı Sevenler Cemiyeti'nin üzerine aldığı bu mühim vazifeyi muvaffakiyetle başarmasını temenni ederiz" sözleriyle Bergama'yı uyarıp aydınlattığından Etnografya Müzesinin kurulması çalışmalarını başlatmıştır.

Celal Bayar'ın 15. Kermes konuşması;

Sevgili vatandaşlarım, Aziz Bergamalılar!

Bugün nutuk günü değildir. Neşe günüdür. Sizin bu güzel tarihi beldenizin iyi bir anane olarak yarattığı bu neşe gününde bilhassa aranızda bulunmak için geldik.

Neşenize iştirak bizim için bir saadet oldu. Daimi olarak neşe ve saadet içerisinde yaşamaya lâyıksınız.

Bütün kalbimle bunu temenni etmekteyim. Bahtiyar olunuz. 1951

KERMES NEDİR

Bergama'da Mayısın son haftası ya da Haziran başında yapılan festivale Kermes denir. Otantik öğeleri ile yöresel, etkinlikler kaynağında ulusal, bilim, sanat ve turizm katılımı içinde uluslararası boyutludur.

KERMES'İN ANLAMI

- 1-Eğlence, bayram, panayır
- 2-Keramet, kutlu olgu
- 3-Bağ bozumu, sıra şenlikleri
- 4-Düğün şöleni
- 5-Ulusal düğün-dernek
- 6-Oyun, gösteri, düğünlerde güzel oyun oynamak
- 7-Kamu yararına gelir sağlamak için imece
- 8- Özellikle bayanların el işi ürünlerini halk yararına sergilemek
- 9- Oyunlarda giyilen kırmızı şeritli cepken
- 10-K ırmızı boya anlamlarına gelmektedir.

KERMES'İN KÖKENİ

- 1- Fransızca – Kermes : fuar, panayır, kasaba eğlencesi
- 2- Arapça - El Kırmız: meşe böceklerinden yapılan kırmızı boya
- 3- Almanca – Kerkmes: Kilise gelirini arttırmak için meşe böceği toplama
- 4- Türkçe
  - a-Keramet: Orta-Asya Türklerinde eğlence ve oyun.
  - b-Kerme: Eski Türk dillerinde bağ kütüğü
  - c- Germes : Radloff "Büyük Türk Lügati" Kazak ve Kırgız Türkçesine göre ulusal eğlence
  - d-Kermesut: Eskiden giysilere çekilen kırmızı şerit
  - e-Kerkmek: Sagay Türkçesinde gelir ağılayıcı eğlence

Bu açıklamalardan sonra kermes sözcüğünün Türkçe olduğu, Arap ve batı dillerine Türkçeden geçtiği anlaşılmaktadır, hatta Bergama Kadri İlkokulu Müdürü A.Yılmaz, Güneş Dil Teorisi ile açıklama yoluna gitmesi haklılık kazanmaktadır.

BİR ELEŞTİRİ

12 Mayıs 1953 tarihli Bergama'da yayınlanan Bugün Gazetesinde Ankara Devlet Konservatuarı Milli Danslar Öğretmeni Halil Cemal Oğultürk “ ...Aslı yabancı olan KERMES kelimesi yerine SEYMENE denilmesi ve bugünün kabilsiz Bergama'nın kurtuluş günü ile birleştirilmesi” önerisinde bulunmuştur.

KERMES'İN DALLARI

- 1-Yerel Sanat
- 2-Folklor
- 3-Turizm
- 4-Panayır

5- Spor

6-Tiyatro ve müzik

KERMES'İN ALANLARI

1-Akropol

2-Asklepion

3-Bağlarkırı (Stadyum)

4-Şehir içi

5-Kozak

6-Dikili

7-Çandarlı

8-Kınık

KERMES'İN YARARLARI

Haluk Elbe, Bergama Kermesinin birçok yararları arasında en önemlisinin halk üzerindeki pedagojik etkisi olduğunu söyler.

İşte başlıca yararları :

1- TANITIM : Bergama'nın tarihsel tanıtımını sağlamak, antikite çerçevesinde başlayıp Türk dönemi eserlerini tanıtmak

2- TURİZM: Tanıtımın ardından turizm potansiyeli yaratmak

3- TİCARET : Panayır niteliği ile yöresel üretimin pazarlanması olanağı elde etmek

4- KÜLTÜR: Bergama yöresinin geleneksel zenginliklerini, folklor ve sporunu tanımak, işlemek, geliştirmek

5- SOSYAL KAYNAŞMA: Köylü ile kentliyi, yerli ile turisti, halk ile sanatçıyı kaynaştırmaktır.

KERMESTE SPOR

İlk Kermes Komitesi üyesi ve Tahrirat Katibi (Yazı İşleri Müdürü) Rıza Dinçer'in, o günkü düşünceleri şöyle:

"Türkler için spor, bir ihtiyaçtan doğmuştur, Türkler doğaları gereği kahraman, cesur, kavi bir nesildir. Bütün dünyaya Türk gibi kuvvetli özdeyişini söylemişlerdir. ..Milli günlerde uzağa taş atmak, yağlanıp güreşmek, keçeye kılıç çalmak, balçığa yumruk atmak, cirit, cop oyunarı oynamak gibi idmanlar yapılırdı" (Dinçer, Türk ve Milli Spor, Bergama Halkevi Yay. Nefaset Mat.İzmir, s.49)

Bir zamandır unutulmuş olan milli spora Cumhuriyet yönetimi layık olduğu yeri vermekle yeni baştan yaşatılmaya başlanmıştır.

KERMESTE SANAT

Bergama deyince tiyatro akla geliyor ve:

1-Amfiteatr.....50.000 kişilik

2-Asklepion girişinde teatr (Virankapı) ...25.000 kişilik

3-Asklepion tiyatrosu.....3.500 kişilik

4-Akropol tiyatrosu.....15.000 kişilik ve jimnas alanları, hipodrom gibi alanlar da düşünülürse 100.000 den fazla tiyatro kapasitesi olduğu görülür. Akustik durumu iyi, konumu hala düzenleme gerektirmektedir.

Kermes zamanında Akropol ve Asklepion tiyatrolarında gösteriler, temsiller yapılmıştır. İlk kermesin Akropol tiyatrosunda gerçekleştirilen oyunla açılması projesi ilginçtir. Çok daha ilginç İsmet İnönü cumhurbaşkanıyken "klasik oyunları, bütün dünyaya Bergama tiyatrolarından göstereceğiz" diyerek ışık yakmış ve bu konuda Bergamalılar başarılı temsiller sahnelemişlerdir.

Bergama'da, ışık, ses, kostüm ve kadroyla, usta yönetmenlerin eserlerini izlemek kadar, Bergama'nın sahneye koyduğu ve oynadığı temsilleri de çok görmüştür. Ve bu ne güzel bir gelenektir.

Kermeste sanat deyince müzik de büyük bir yer alıyor. Öyle ki bando, davul-zurna, folk müziği her yerde kermes boyunca eksik olmuyor. Üstelik Asklepion tiyatrosunda ünlü sanatçıların dinletisi de artık çokça istenir oluyor.

Tüm okullar sanat etkinlikleri, sergiler, gösteriler sunarken, özellikle defileler ve el işleri ürünleri Kermes ile ortaya dökülüyor.

Son yıllarda Kermese yeni bir boyut daha girdi, yazarların imza günleri ve paneller, söyleşiler. Giderek nitelik kazanıyorsa Kermes bunun tek anahtarı halka açılma ve katılma olanağı yaratılmasıdır.

KERMES SANAT ÖDÜLLERİ

Bergama Kermesinde 1954 yılında, ilk kez "Kermes Sanat Ödülleri" dağıtıldı.

Biçki-dikiş Ödülü Gülten SOYER

Nakış-çamaşır Ödülü Canan HAYKIRAN

Moda Ödülü Turan HAYKIRAN

Demircilik Ödülü Salih YURTSEVER

Tesviye Ödülü Şükrü TAŞTAN

Marangozluk Ödülü Hasan ÜRÜN

Resim Ödülü Erol ÖZBEK

Milli Oyunlar kız öğrenci Nurten ŞEN

Milli Oyunlar erkek öğrenci Ceylan PERİN

Milli Oyunlar öğreticiliği madalyası Halit ÖTER

Milli Oyunlar öğreticiliği madalyası Özgür KULE

Folklorik Müzik dalında İsmail ALOĞLU

Folklorik Müzik dalında Necdet ERMİŞER

KERMES KÜLTÜR HİZMETİ ÖDÜLLERİ

1954 yılında İzmir'de oluşturulan jüri tarafından ödüle layık görülenler:

Asım KÜLTÜR – Araştırma ve kültür yazıları

Osman BAYATLI - Müzecilik ve yerel araştırma

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir KABAĞAÇLI – Ege tarihi, kültürü, tarımını araştırma

Muharrem CANDAŞ – Spor, dünya güreş şampiyonu

Efe Hasan ÇAKI - Folklor

Ödüller Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, İzmir Valisi Muzaffer Gökşen, Belediye Başkanı Dr. Selahattin Akçiçek, Milli Eğitim Müdürü Adnan Tolun'un huzurunda verildi.

Kermes sanat ödülleri 1956 yılında

Asım Kültür (Ege kültürünü inceleyen yazar) ve

Çağatay Uluçay'a (tarihçi akademisyen) verildi.

Bergamayı Sevenler Derneği 2 yıl önce başlattığı sanat ödülleri yönetmelik gereği Gazeteci-yazar Asım Kültür ve tarihçi Çağatay Uluçay'a verilirken ilgili kişilerin özgeçmişleri ve eserleri anlatılıyor, sanat tanrısı Athena'nın altından yapılmış madalyon takılıyor, başlarına da geleneğe uygun olarak defne dalından bir tac konuluyor.

Ödül töreni başlayınca Bergamayı Sevenler Derneği Başkanı Dr. İlhan Arol çıktı ve ödüllerin anlam ve amacını açıkladı. Ardından İzmir Milli Kütüphane Müdürü Kemal Özertem “ Bu yılki ödüller 28 yıllık fikir hayatıyla Ege kültürüne hizmet eden yazar Asım Kültür ile öğretmen ve tarihçi yazar Çağatay Uluçay'a tevcih edilmiş bulunuyor” diye açıklama yaptı. Daha sonra Asım Kültür için

“Kendini iyi yetiştirmiş bir aydın. Atatürk’le cephede ve cephe gerisi görevlerde bulunmuş ve İstiklal Madalyası almıştır. Zaferden sonra Fransızca öğretmenliği, müfettişlik görevlerinde bulunmuş, emekli olunca Yeniasır gazetesinde yazıları ile ışık saçmış birisi” diye aktarırken Çağatay Uluçay için de “Kendini iyi yetiştirmiş bir öğretmen, bunun üstünde zeka ve enerjisidir. Manisa Tarihi ile ilgili eserleri ile tanınır. Ege kültürüne hizmetleri ile unutulmazlardandır” der.

Bergama Kaymakamı Rebi Erol sahneye çıkarak ödülleri takdim etti, sanat madalyalarını taktı.

KERMES VE MİLLİ KIYAFET BALOSU

Haluk Ökeren

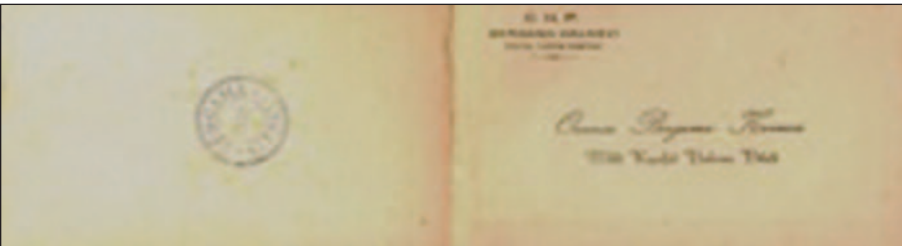
Balo, her zaman yalnız bir eğlence vesilesi değildir. Kermes doğrudan doğruya bir eğlence, bir festival olmadığı gibi; gerçektir ki balo, umumilik da milli kıyafet balosu şekline büründüğü zaman bir canlı etnografya müzesi halini alır. Geçen yıl kermesinde ilk defa olarak tertip edilmiş olan kıyafet balosunda Bergama’nın yerli kadın giyim eşyası bakımından da ne kadar zengin olduğunu görmüştük. Baloya iştirak etmiş olan bayanlar yerli, zarif kıyafetleri seçmek ve yakıştırmak hususunda yüksek başarı göstermişlerdi. Bu yıl yapılacak olan milli kıyafet balosunun geçen yılıkinden daha şaşıla olacağı, daha cazip, tarihi değeri kadar kıymetleri de yüksek bayan kıyafetlerinin baloyu zenginleştireceği şimdiden başlanmış olan hazırlıklardan anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki tarihî kadar folkloru, etnografik eşyası da zengin olan Bergama'nın Kermesi, her yıl geçtikçe tekemmül etmektedir.

Türkler dünyanın en eski milletlerinden olduğu gibi Türk medeniyeti de şüphesiz ki en eski bir medeniyettir. Bu medeniyet Asya'nın yüksek yaylalarından bir güneş gibi doğmuş ve feyizli ışıkları, çeşitli akınlarla İran ve Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'ya yayılmış, oraları aydınlatarak, oradaki iptidai hayat yaşamakta olan insan topluluklarına insanca yaşamayı öğretmiştir. Bu kadar zengin bir medeniyete eski ve engin bir tarihe sahip olan Türklerin şüphesiz folkloru da çok zengindir.

Bunun için cumhuriyet devrinde folklor tetkikatına önem verilmiştir. Milli folklorumuzun zenginleşmesi, milli tarihimizin de aydınlanmasına yardım edecektir. Bunun için parti ve halkevleri folklor tetkiklerine ve etnografya malzemesi toplanmaya hızla çalışmaktadır. Bunlar milli varlığımızın en değerli belgeleridir. İşte Bergama'da kermes eğlencelerinin her yıl tekrarlanmasından maksat: bu vesileyle milli oyun, musiki giyim ve adetlerin yaşatılmasını, bu suretle Bergama'nın folklor ve etnografya bakımından da kıymetli hazinelerinin meydana çıkarılmasını temin etmektir.

Kermes asıl bu maksatla yaşatılmaktadır. Ziyaretçi celbi gibi ekonomik maksatlar ikinci ve hatta üçüncü plânda kalır. Türklerin kırmızı bayramlarına benzetilen kermes programına bunun içindir ki milli kıyafet balosu da katılmıştır. (Haluk Ökeren, Yeni Bergama Gazetesi, sayı.35, 24.04.1944)

KERMES GÜNLERİ
PARŞÖMEN GÜNÜ
DİKİLİ GÜNÜ
GÜREŞ GÜNÜ
BALE GÜNÜ
TİYATRO GÜNÜ
ASKLEPİON GÜNÜ
KOZAK GÜNÜ
MİSAFİRLER GÜNÜ
FOLKLOR GÜNÜ
KERMES GÜNÜ
ERDEMLİLER GÜNÜ

ATALAR GÜNÜ
VEDA GÜNÜ
AKROPOL GÜNÜ
KLEOPATRA GÜNÜ
ESNAF VE SANATKARLAR GÜNÜ
KİBAR GÜNÜ (İzmir Belediye Başkanı Osman Kibar gibi)
ŞENTÜRK GÜNÜ (İzmir Valisi Namık Kemal Şentürk gibi)
KARDEŞŞEHİR GÜNÜ
GENÇLİK GÜNÜ
DENİZCİLİK GÜNÜ (Dikili ve Çandarlı için)
GÖKÇER GÜNÜ
KEŞKEK GÜNÜ
OSMAN BAYATLI GÜNÜ
DEFİLE GECEŚİ
BALO GECEŚİ

İZMİR KONSOLOSLARI KERMESTE:

1938 Kermesine İzmir'deki tüm konsoloslar katılmışlardır, özellikle Kozak gününe 80 otomobil ve otobüsle çıkmış ve çamlar altında oynanan bütün oyunlar filme alınmıştır. Aşağıbey'de turistik otelin temeli de bu konukların huzurunda atılmıştır.

İLK KERMEŚLERİN BERGAMAYA KAZANDIRDIKLARI

1-Kermese panayır özelliği de girmiştir

- 2-İlimevi "Bergama Palas" adıyla hizmete açılmıştır.
- 3-Aşağıbey'de turistik bir otelin temeli atılmıştır.
- 4-Güzellik Ilıcası ve çevresi düzenlenmiştir
- 5-Kozak yolu bakım görmüştür.
- 6-CHP Genel Merkezi Kermesle ilgilenmeye başlamıştır.
- 7-100 kişilik atlı cirit grubu oluşturulmuş ve başkanları M. Celal Avdan ile birlikte 9. Eylül kutlamalarında Bergama'yı temsil etmişlerdir.
- 8-Kermes Milli Oyunları sesli filme alınmıştır.
- 9-Belediye ve Halkevi gibi resmi binalarda konuklar için yataklar hazırlanmıştır.
- 10-Bergama'nın kent düzeni, sağlık koşulları ve temizlik ortamı konularında halk bilinçlendirilmiştir.

KERMES'İN HALKEVİNE DEVREDİLMESİ:

1946 Kermesinin tüm hazırlıklarını tamamlayan Kermes Komitesi toplanarak Kermesleri gerçek sahibine vermeyi düşündü. Gerçekten Kermes, Bergama Halkevinde oluşturulmuştu ve Kermese katkılarının en değerlisini Halkevi sunmaktaydı, Değişen komiteler her yıl işe yeni yeni alışıyordu ve deneyimlerini kullanmadan bir öteki komiteye devrediyorlardı. Oysa kalıcı, yapıcı, bu alanda birikimli olan ve gerçek işlevi sosyal ve kültürel etkinlik olan Halkevi Kermesi en iyi programlayabilirdi, 5 Mayıs 1946'da alınan kararı aşağıya çıkarıyorum:

"Bergama Halkevinin çatısı altında doğan kermes, 10 yıldır değişik komiteler tarafından idare edilegelmiştir. Bu çalışma her yıl istenilen sonucu sağlayamamıştır, Hareketli komitelerin etkinlikte bulunduğu yıllar için değerlendirilip hızlandırıldığı, bazı yıllar ise aksine olarak, komite işi tam erek ve amacına yönelmediğinden Kermes şenliklerinin bunun acısını çektiği görülmüştür.

Bütün bunları önlemek ve Kermesi ümit edilen gerçek düzeyine çabucak ulaştırmak için Kermes örgütünün tutarlı ve bütün aydınların fahri hizmet ve özverilerini seve seve verebilecekleri ve her türlü geniş yardımları sağlama olanağına sahip bir örgüte bağlamak zorunluluğu üzerinde onuncu Kermes

komitesi, haklı ve yerinde bir görüşle durduğu kanısındadır.

Böyle bir örgüt ve yuvanın Halkevi olduğu kuşku götürmez bir gerçektir.

Kermes: kültür, folklor ve turizm hareketidir. Bütün bunlar Halkevimizin de görevidir.

Aydınlarımız ve bütün kurum ve kuruluşlarımız ve idarelerimiz fahri görevlerini ve maddi yardımlarını, seve seve ancak çatısı altında sevgi ile toplandıkları Halkevine verebilirler. Bergama Halkevi gibi çalışmalarıyla ön safta gelen bir halkevi olunca işin büsbütün değerli ümitli ve bereketli olacağına komitemiz inanmıştır. Esasen on yıldır, Kermes bu bereketli çatı altında ve halkevinin davaya gönül bağlamış elemanları tarafından hazırlanmış ve uygulanmıştır, Bundan doğan bütün onursal haklar hiç kuşkusuz halkevileridir. Böylece on yıl önce Halkevinde doğan Kermesin gerçek sahibi bulunan Bergama Halkevine verilmesi yerinde ve uygun görülmüştür. Evimizin elinde, Kermes şenliklerinin gelecek yıllardaki güzel gelişmesini şimdiden görüyor ve seviniyoruz. Başarılar dileriz.

Başarı dileklerimizle CHP, Halkevi, Bergamayı Sevenler Cemiyeti başkanlıklarına bildirilmesine karar verildi.

Komite Başkanı

Kaymakam Hamdi Orhon

üye

Belediye Başkanı

Sami Altan

Kom.Bşk.Vek.

CHP Başkanı Hasan Çelebioğlu

üye

Halkevi Bşk.

Osman Bayatlı

Müze Müdürü

üye

Bergamayı Sevenler

Cemiyeti Bşk,

Haluk Elbe

Milli Eğitim Müdürü

BASILI KAYNAKLAR

Özcan Ayşe, Antikçağ'da Müzikle Tedavi, IV. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, 10-13 Mayıs 2005, Manisa, 71.

Bugün Gazetesi, 12 Mayıs 1953,

Çağdaş Gazetesi, Fatih Özdel, 30 Aralık 2009,

Hüseyin Üreten, Helenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri, s.206, <http://dergiler.ankara.edu.tr>

Notlar, Ali İhsan Güngül

Tasvir Gazetesi, Mahir Canova , Bergama Kermesi Bergama Temsilleri ve Turizm İşleri 1945 (Basın yayın Umum Müdürlüğü

Yeni Bergama Gazetesi, 24 Nisan 1944, sayı 35.

Halkevi Kitaplık Memuru ve Katibi Mahmut Celalettin Erpulat'ın anlattıkları

Halk Bilimi
Folklore

ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Osman Bayatlı ve Bergama Bağlamında Kent Belleği ile Kentlilik Bilinci Oluşum Süreci

Process of formation of citizen awareness and memory of the city within the context of Osman Bayatlı and Bergama

Eyüp Eriş

ABSTRACT

Studies of institutionalization, researching on historical values and put them on a book and attending to them of Osman Bayatlı, who worked as a teacher and director of museum in 1923-1958 in Bergama, have done dominant effect for a city memory and formation of citizen awareness. Following titles to explain Osman Bayatlı are:

Osman Bayatlı and Bergama

Osman Bayatlı and Schoolteaching

Osman Bayatlı and Museum Principles

Osman Bayatlı and Archeology

Osman Bayatlı and Ethnography

Osman Bayatlı and Folklore

Osman Bayatlı and Education of People

Osman Bayatlı and Arts of Sculpture

Osman Bayatlı and Weaving Arts

Osman Bayatlı and Bergama Kermes

Written papers and books of Osman Bayatlı and his permanent institutional accomplishments about Archeology

Emekli Tarih Öğretmeni Bergama-İzmir

posta@habergama.com

Museum, Ethnography Museum, Bergama Kermes and his wishes about attending to historical values and cultural things have been brought about big knowledge. On this account, knowledge level and sensitivity that occurred because of high effects on the citizens, basic reading, keeping abreast of him are explained on this paper. Also the new process about his success and today's actors and attitude studies are countenanced. Furthermore with all these positive rises, defective things, weaknesses, absence of opening out decisions are explicated.

Keywords: Osman Bayatlı, Bergama Museum, Ethnography, History and Culture of Bergama

ÖZ

Bergama'da öğretmen ve müze müdürü olarak 1923-1958 tarihleri arasında görev yapan Osman Bayatlı'nın kültürel kurumsallaşma, tarihi değerleri araştırma, kitaplaştırma ve sahiplenme çalışmaları kent belleği oluşumu ve kentlilik bilincinin geliştirilmesinde başat rol oynamıştır. Bayatlı'yı tanıtmada konu başlıkları şunlardır:

Osman Bayatlı ve Bergama

Osman Bayatlı ve Öğretmenlik

Osman Bayatlı ve Müzecilik

Osman Bayatlı ve Arkeoloji

Osman Bayatlı ve Etnoğrafya

Osman Bayatlı ve Folklor

Osman Bayatlı ve Halk Eğitimi

Osman Bayatlı ve Heykel Sanatı

Osman Bayatlı ve Dokuma Sanatı

Osman Bayatlı ve Bergama Kermesi

Kent Belleği ve Kentlilik Bilinci Oluşum Süreci;

Osman Bayatlı'nın yazılı eserleri, kurumsal yapılaşma kalıcı örnekleri (Arkeoloji Müzesi, Etnoğrafya Müzesi, Bergama Kermesi) ve tarihi değerlere, kültürel öğelere sahiplenme duygusu büyük bir birikim yaratmıştır. Buradan hareketle kent halkında derin izler bırakması, okunup izlenmesi, yaşatılması, sürdürülmesi, korunup geliştirilmesi ile oluşan duyarlılık ve bilinçlenme düzeyi somut sonuçlarıyla ele alınmış, açtığı yolda sürecin nasıl işlediği yeni aktörler, ürünlerle de desteklenmiştir. Görülen olumlu yükseliş yanında eksiklikler, sapmalar, yetersizlikler, öncü açılım tutukluğu da irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osman Bayatlı, Bergama Müzesi, Etnoğrafya, Bergama Kermesi, Bergama Tarihi ve Kültürü

BAYATLI VE KENT BİLİNCİ

Osman Bayatlı döneminde kent kültürüne katkı koyanlar; Haluk Elbe, Abdurrahman Yılmaz, Haluk Ökeren, İhsan Dirim, Saim Yay, Lutfullah Denizer, Rafi Tunal, Rıza Apak, Rıza Dinçer, Dr. Mehmet Ergil, Rahmi Balaban, Arif Hikmet Paroğlu, Tahsin Akın, Şamil Kutlu;

Bergamayı Sevenler Cemiyeti kanalı; Hasan Çelebioğlu, Dr. İlhan Arol, Rıza Tanol, Gürbüz Bağana;

Bergama Halkevi ve Halk Eğitim Merkezi; Rıza Özyurt, Mehmet Ermiş, Ali İhsan Güngül;

Bergama Müzesi; Reyhan Körpe, Necip Altınışik, Sevgi Soyaker, Tefik Kekeç, Nilgün Ustura;

Bergama Kültür ve Sanat Vakfı; Gürbüz Bağana, Macit Gönügür, Mustafa Durmaz, Vehbi Yazıcıoğlu;

Bayatlı'nın ardılları; Eyüp Eriş, Sefa Taşkın, Necati Karaçoban, Müzeyyen Gazez, Filiz Peker, Seher Özkan, Mustafa Şahin, Yavuz Özmakas, Nihat Özçoban, Turgut Aşkın, Selahattin Tural, Ali Özunal, Ertan Alayat, Refik Güngör ilk akla gelen isimler.

KİMLİK BİLGİSİ

Bergama'yı tüm yönleriyle dünyaya tanıtan,

Bıraktığı eserlerle yolumuzu ışıtın,
Kent belleğinde ölümsüzlük mer-
tebesine ulaşın

Bergama müzesini kuran,
Asklepion'u ortaya çıkaran,
Yöre türkülerini, halk danslarını,
folklorik yerel giysileri toplayan,

Etnoğrafya Müzesini yaratan,
Kermesi icat eden, 23 kitap yazarak
Bergama'yı içte ve dışta tanıtan.

Bergama'nın anıt adamı Osman
Bayatlı.

1892 Kırkağaç doğumlu olup 1913 yılında İzmir Öğretmen Okulunu bitirmiş. Soma, İzmir, Kırkağaç'ta eğitim hizmetlerinden sonra Bergama'da görev yapmıştır. Bergama Müzesinin oluşumunu hazırlamış, depo memurluğu yapmış, 1936'da Müze açılınca müdür atanmıştır. Arkeolojik kazılarda, yabancıların yanında hükümet komiserliği görevinde bulunmuştur.

15 Nisan 1958'de yitirdiğimiz bu kültür adamının, Sefa Taşkın'ın Belediye Başkanlığı sırasında büstü dikilmiş, yine bir caddeye, ayrıca, bir toplu konut sitesine de adı verilmiştir.

1928 de ilk ve en sonuncusu 1957 de basılan 23 eseri ve daha basılmayan bir yığın müsveddeleriyle Osman Bayatlı, canlı bir Bergama kitaplığı idi.

Başöğretmen olarak Bergama'ya gelmişti. Hepimizin öğretmeni olarak yaşıyor bu şehirde.. Bergama'ya geliş nedeni Gazi Paşa Numune Okuluna müdürü olmaktı. O, Bergama'nın müdürü oldu.

Eşi Bergama eşrafından, Payende Harputlu'dur. Atandığı okul sırf erkek okulu olduğu halde bu okula önce kendi kızını getirerek, karma eğitime öncülük etti. Bu okulda, ilk defa izci takımını kurdu, trampet ve boru seslerini modern kıyafetler ile birleştirerek, Bergama'ya büyük bir yenilik getirdi.

İlkler yarattı, ilkler Bergama'sında, kendisi de Bergama'nın ilki oldu.

Amacı bu büyük antik şehri canlandırmak, tanıtmak ve yaşatmaktı. Bu azimle o zamanlar daha depo durumundaki müzeye atanmasını istemiş, 1929 yılında müze daha yokken antik eser depo memuru olarak çalışmaya başlamış, iki yıl sonra müzenin temeli atılınca müdürlük yolu açılmıştır. Böylece Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye de ilk arkeoloji müzesini kuran Osman Bayatlı olmuştur.

Asklepion'u yeniden restore ettirebilmek için Alman arkeologlarla beraber gece gündüz, aylarca çalışmıştır. Tarla halini alan bu yerler kazılmış, o zamanki

sütunlar çok zorluklarla dikilmiş, harabeler düzene sokulmuştur. Sonradan tekrar tekrar yapılan restorasyonlarla tiyatro bugünkü halini almıştır.

Musalla Bayırında, Telli Derede yatan o dev eser, Amfitiyatı'nın keşfiyle çıkarılmasında katkısı büyüktür.

İzmir Valisi Fazlı Güleç, Osman Bayatlı ve ileri görüşlü bazı arkadaşlarıyla beraber Kermesi kurmuşlardır.

Türkiye de halk oyunu oynayan ilk kız öğrenci Bergama'dan çıkmıştır. Bu kız Güngör Bayatlı (Aydemir)'dir.

O zamanlar antik kent Bergama için hiç bir şey yazılmamış ve yazılmamıştır. Bunun üzerine Osman Bayatlı, Bergama'ya ait 23 ikinci baskılı yazıyı kitap yazarak armağan etmiştir. Bergama'da bulunan ilk Çağ Krallık dönemi Sanat Eserleri ve Abideler, Asklepiyon, Soma'daki Tokman Fethi, Soma'daki Bergama'da Köyler gibi birçok eserleriyle Bergama'yı tanıtmıştır.

Onun döneminde Bergama Halkevinin başkanı olarak aynen saz dersleri; mandolin, bando, tiyatro çalışmaları vermiş, yabancı dil kursları açmıştır. Ayrıca Kermes için de bir gece milli kıyafet balosuna ayrılmıştı.

Almanlar bu çalışmalardan dolayı Osman Bayatlı'yı çok takdir etmişler ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından fahri doktorluk payesi verilmiştir.

Kendisine ATATÜRK'ten, İNÖNÜ'den, Celal BAYAR'dan, Alman Başbakanı ADENAUER gibi pek çok büyük insandan madalyalar hediyeler ve takdir belgeleri gönderilmişti.

YAŞAM ÖYKÜSÜ

Osman Feyzi Bayatlı 1892 yılında Manisa'nın Kırkağaç ilçesinde doğdu. Anne tarafından Karaosmanoğullarına mensup olup babası ziraatçı Cemal Efendidir. İlköğrenimini Kırkağaç İptidası'nda ve orta öğrenimini Kırkağaç Rüştüyesi'nde tamamlamış, daha sonra İzmir (Darü'l Muallimin) Muallim Mektebi'ne gitmiş ve 1913 yılında öğretmen olarak mezun olmuştur. Öğretmen olarak önce Soma Muallim Mektebi'nde görev yapmış, ardından İzmir'de değişik okullarda ilkokul öğretmenliği ve müdürlüğü ile gazetecilik işlerinde çalışmıştır. 1919 yılında memleketi Kırkağaç'a dönmüş, burada muhasebe memurluğu yapmaya başlamışsa da Yunan işgali nedeniyle 2 yıl İzmir Sıhhiye Mektebi başmuallimliğine atanarak savaş yıllarında memleketine bu şekilde katkıda bulunmuştur.

BERGAMA'YA GELİŞİ

1923 yılında Bergama Gazipaşa Numune Mektebi'ne müdür olarak atanması ile Bergama, geleceğin bu ışık saçan insanı ile tanışmış oldu. Fakat Bergama'da öğretmenliğini sürdürdüğü sırada İzmir'in Çeşme kazası Numune Mektebi Müdürlüğü'ne atandı. Ancak çok sevdiği Bergama'dan ayrılmamak için öğretmenlik görevinden istifa etti.

Öğretmenlikten istifasının ardından, o zamanlar Bergama Akropolü'nde, henüz müze olmadığı için 1926 yılında antik eserler deposu olarak kurulmuş olan depo muhafız memurluğuna getirildi. Böylece hem kendi kariyerini örecektir bir yola girdi hem de 1936 yılında Bergama Arkeoloji Müzesi oluşumuna adım attı ve hatta en önemlisi Bergama'nın kültür hayatına damgasını vuracak düzleme erişti.

1932 yılında inşasına başlanan günümüzdeki modern bina olan Arkeoloji Müzesi'ne büyük katkı verdi. Alman Arkeoloji Enstitüsünün de desteğiyle 1936 yılında Bergama Müzesi tamamlandı ve Osman Bayatlı, Müze Müdürü olarak çalışmaya başladı. Yeni müze binasının inşa sürecinde Atatürk de 13 Nisan 1934'te Bergama'yı ziyaret ederek yeni müze inşaatını ve Bergama Asklepion'unu Osman Bayatlı rehberliğinde gezdi.

Yıl 1934 olunca Soyadı Kanunu çıktı. Adı Osman idi, soyadı Bayatlı oldu. Bayatlı soyadı Kırkağaç'ın Bayat beldesinden olmasına bağlanabilir. Ancak önce Bayattekin soyadını almıştı, 1939 tarihinde bunu kısaltırken büyük dedesi Bayati Ahmet Efendi'nin lakabı Bayati yani Bayatlı kökünü benimsemiş oldu.

BERGAMA'DA MÜZECİLİK

Osman Bayatlı ile 1936 yılında Bergama Arkeoloji Müzesi açıldı. Bu müzede ağırlık antik eserlerdi. Onun gönlünde folklorik kültürün de müzesini kurmak vardı. Yani etnoğrafik değerleri de kayıt altında tutmak istiyordu. İçindeki malzemelerin büyük çoğunluğu Osman Bayatlı tarafından yıllar boyunca büyük emeklerle toplanıp depolanan, özellikle Osmanlı devrine ve Bergama yöresine ait etnoğrafik malzemelerden oluşan Etnoğrafya Müzesi ise 1979 yılına kadar Halkevi ve daha sonraki adıyla Halk Eğitim merkezi binasında hizmet verdikten sonra şimdiki müze binasına taşındı.

Yurtiçi ve yurtdışı gezilere çıkararak müzecilik konusunda bilgi birikimini geliştirdi. Türkiye'deki müzeleri inceledi, Rodos ve Yunanistan yarımadasındaki müzeleri ve ören yerlerini ziyaret etti.

Osman Bayatlı, Bergama Arkeoloji Müzesi'nde çalıştığı süre içinde Bergama Asklepion'u kazılarında görev aldı ve Asklepion'un tanıtılmasında da büyük hizmetleri geçti. Yabancı kazılarda uzmanların yanında hükümet komiserliği görevinde bulundu, Bergama tarihi, arkeolojisi, turizmi, folkloru ve müziği konularında birçok eser yayınladı ve müzeyi geliştirdi.

RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Asklepion'un kuzey koridorunda bulunan ve yıllar içinde depremlerle devrilmiş, 20 kadar sütunun yeniden dikilerek yerleştirilmesi ve tiyatrunun birinci bölümünün onarımını, II. Dünya Savaşı'nın güç ekonomik koşullarında gerçekleştirdi.

Asklepion kazılarında bulunan Arkeolog Dr. Otfried Deubner, Osman

Bayatlı'nın "Bergama tarihinde Asklepion" kitabının önsözüne bu onarımlar konusunda; "Kuzey koridorun bu yeni düzeni yalnız turistlere değil, aynı zamanda arkeoloji alemine de büyük bir hizmet olmuştur. Asklepion'a girdiğimizde ince endamlı mermer sütunların asil duruşunun bizi selamlamasını ve teşhir etmesini ona borçluyuz. Bu onarım, yerde yatmakta olan mermerleri yıpranmadan korumakla beraber, Dikili depremi gibi oldukça şiddetli iki depremi atlatacak kadar da dayanıklı olmuştur" satırlarını yazmıştır.

HİZMETLERİ

Osman Bayatlı araştırma çalışmalarını halka yakın ve yol üstü Çarşı Camii avlusunda, kendisine çalışma yeri olarak seçtiği odasında yapıyordu. Burası ışiksiz ve birçok kitapla dolu sade bir sığınaktı. Müze Müdürü olarak çalıştığı süre içinde aynı zamanda Bergama ile ilgili birçok sosyal ve kültürel faaliyetin de içinde oldu. Tüm bu işleri yaparken Halkevi'nde etkin olarak çalıştı, başkanlık yaptı ve bir kütüphane kurdu.

Bergama'ya gelen yerli-yabancı heyetlere ve ziyaretçilere Bergama'yı en iyi şekilde tanıtmayı kendine görev edindi. Asklepion'u gezdirdi, Bergama hakkındaki kitaplarını dağıttı. Bergama Kermes etkinliklerini başlatarak uzun yıllar sürdürdü. Aynı zamanda Bergama'yı Sevenler Cemiyeti'nin kurucu üyesi oldu ve yıllarca Kızılay'da çalıştı.

Osman Bayatlı 01.08.1957'de yaş haddinden emekli oldu. Ancak Bergama'ya yaptığı hizmetler nedeniyle Maarif Vekâleti tarafından öldüğü tarih olan 15 Nisan 1958'e kadar, kendisinden ücretli olarak müze müdürlüğüne devam etmesi sağlandı. Adı Türkiye sınırlarını aştı ve ülkemizde de büyük onura ulaştı, 1957 yılında Türkiye Müzeleri Milli Komitesi'ne üye olarak seçildi.

ÖLÜMÜ

Bergama'ya büyük emeği geçmiş kişilerden biri olan Haluk Ökeren, 15 Nisan 1958 akşamı Bergama'ya geldiğinde Bayatlı'yı ziyaret etmek ister. Ancak onun iki gündür hasta olduğunu, evden çıkmadığını öğrenir. Birini yollayarak hatırını sordurmak ister, ama onun konuşamadığını öğrenir, işte o gece vefat eder.

Saat 21.30'dur. 16 Nisan günü cenazesi kaldırılır. Ölüm tarihi bu yüzden 15 Nisan mı 16 Nisan mı diye sorulur ki ölümünden sonraki gün defnedilmiştir.

İLKLER BERGAMASINA KAZANDIRDIKLARI İLKLER

Türkiye'de ilk festival de Bergama da kurulmuştur. O zamanlar İzmir Valisi Fazlı Güleç, Osman Bayatlı ve ileri görüşlü bazı arkadaşları ile beraber Kermesi kurmuşlardır. Bergama'nın adını turistik açıdan bütün dünyaya duyurmak istemişler ve duyurmuşlardır. Kermes günlerinde efeler milli oyunlar oynarlar, cirit oyunları, deve güreşler yapılır; lunaparklar kurulur, dışarıdan yabancı halk

oyunları getirilir; yarışmalar yapılır; eğlenceler düzenlenirdi.

Osman Bayatlı bu kermeslerden birinde kendi kızını Hasan Çakı Efe ile folklor oynatmış ve Bergama'da bir ilke imza atmıştır. Diğer senelerde kızlı erkekli yüzlerce talebe folklor oynamış ama Türkiye de folklor oynayan ilk kız talebe Bergama'dan çıkmıştır.

Bergama'daki yerli halkın, evlerde yaptıkları düğünlerin, salonlarda yapılmasını sağlamış, medenilik adına salonları halka bedava kullanırmıştır.

Fakir olanların da her türlü masraflarını Bergama'yı Sevenler Derneği karşılamıştır. Böylece bundan seksen sene önce Bergama'ya medeniyeti getirmeye çalışmıştır.

Osman Bayatlı Bergama'da her türlü faaliyete öncülük etmiş, bu güzel şehri medenileştirmek ve turistik bir şehir yapabilmek için uğraşmıştır. Yazılar yazarak, yenilikler yaparak, Bergama'yı geliştirerek yeni nesillere unutulmaz eserler bırakmış, son yaptığı eseri de kendi maddi ve manevi gücüyle kurduğu Etnografya Müzesi olmuştur.

ETNOĞRAFYA MÜZESİ VE HALK EĞİTİM MERKEZİ'NİN AÇILIŞI

15 Mart 1957 tarihli Bergama Halk Eğitim Bülteninde bir habere rastlıyoruz:

"08 Ağustos 1955 yılında, büyük bir anlayış içinde Maliye Vekaleti tarafından Maarif Vekaletine devrolunan eski Halkevi binasında Etnoğrafya Müzesi ile Halk Eğitim Merkezi kurulmuş ve kısa bir zamanda her ikisi de halkın hizmet ve istifadesine açılmıştır. Müze ile Halk Eğitim Merkezi'nin birbirlerine bu kadar yakın ilgisini gösteren bu durum, şimdilik yalnız Bergama'da vücuda getirilmiş bulunmaktadır.

...Şimdilik giyim, elişleri ve dokumaları taşıyan 3 salon, daha yaşına girmeden yerli yabancı turistlerin akını karşısında beğenilmiş ve tutulmuş bulunmaktadır.."

OSMAN BAYATLI'NIN TARİH VE BASIM YERLERİNE GÖRE ESERLERİ

- 1- Eski Bergama'da Asklepiyon (Sağlık Yurdu). 1. bs., (Osman Bayattekin adı ile) İst., 1935, Resimli Ay Mtb., 80 s.
+Eski Bergama'da Asklepiyon (Sağlık Yurdu). 2. bs., İst., 1938, Resimli Ay Mtb., 80 s.
+Bergama tarihinde Asklepiyon. 3. bs., İzmir, 1947, Doğanlar Basımevi, 112 s.
+Bergama tarihinde Asklepiyon. 4. bs., İst., 1954, Anıl Mtb., 80 s.
- 2- Bergama. 1. bs., İzmir, 1937, Nefaset Basımevi, 16s. Bergama. 2. bs., İzmir, 1945, "CHP Bergama Halkevi Sayı: 15", 16 s.
- 3- Bergama'da şifalı otlar ve Lokman Hekim. 1. bs., İzmir, 1938, Kültür Basımevi,

- 47 s.
- +Bergama'da şifalı otlar ve Lokman Hekim. 2. bs., İzmir, 1940, Sühulet Mtb., 112 s.
- +Bergama'da şifalı otlar; insanlar için. 3. bs., 1. bölüm, İst., 1942, Vakıf Mtb., 88 s.
- +Bergama'da şifalı otlar ve hayvanlar-madenler. 2. bölüm, İst., 1942, Vakıf Mtb., 40 s.
- +Şifalı otlar ve madeni-hayvani-karışık emsaller ile hayvan hastalıkları. 4. bs., İst., 1946, Tecelli Mtb., 119 s.
- +Bergama'da şifalı otlar ve Lokman Hekim. 5. bs., İst., 1952, Anıl Mtb., 115 s.
- +Bergama'da şifalı otlar ve Lokman Hekim. 6. bs., İst., 1955, Anıl Mtb., 115 s.
- +Bergama'da şifalı otlar ve Lokman Hekim. 7. bs., İzmir, 1960, Kültür Mtb., 115 s.
- +Bergama'da resimli şifalı otlar; Lokman Hekim. 8.bs., İzmir, 1968, Kültür Mtb.,116 s.
- İzmir, 1941, Ticaret Mtb., 77 s.
- 4- Bergama'da fikir adamları Bergama'da efsaneler adetler. st., 1941, Vakıf Mtb.,69 s.
- 5- Bergama'da Folklor- Milli Oyunlar. İzmir, 1942, Cumhuriyet Mtb., 30 s. + notalar (A.Yılmaz ile)
- 6- Bergama'da Küplü Hamam. st., 1942, Vakıf Mtb., 37 s.
- 7- Bergama'da yakın tarihten olaylar. 1. bs., st., 1943, Vakıf Mtb., 104 s.
- 8- Bergama'da yakın tarih olayları – XVIII.-XIX. Yüzyıl. 2. bs., İzmir, 1957, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1957, 106 s.
- 9-Ege'de Zeybek oyunları ve havaları. İzmir, 1943, Nefaset Mtb., 6 s. + notalar
- 10- Bergama'da köyler: Eğriçöl. 1. kt., İzmir, 1944, "CHP Bergama Halkevi Sayı: 13", 29 s.
- 11- Bergama'da köyler: Pınarköy, Narlıca, Tepeköy, Yalnızev. 2. kt., 1944, "CHP Bergama Halkevi Sayı: 14", 63 s.
- 12- Bergama'da köyler: Dört Çepni Köyü. 3. kt., 1944,
- 13- Bergama'da köyler: Bölcek Köyü. 4. kt., 1945, "CHP Bergama Halkevi Sayı: 18", 78 s.
- 14- Bergama'da köyler: Tırmanlar. 5. kt., 1945,
- 15- Bergama tarihinde İlkçağ-Krallık Devri. 1. fs., İst., 1949, Şaka Mtb., 91 s.
- 16- Bergama tarihinde Krallık Devri. 2. fs., st., 1950, Anıl Basımevi, 91 s.
- 17- Bergama tarihinde sanat eserleri ve abideler. 3. fs., İst., 1951, Anıl Mtb., 63 s.
- 18- Bergama tarihinde sikkeler. İzmir, 1953, Gümüşayak Mtb., 73s.
- 19- Bergama tarihinde Türk- İslâm eserleri. st., 1956, Anıl Mtb., 63 s.

- 20- Bergama'da Karaosman Oğulları Hacı Ömerağa oğlu Mehmetağa Vakfı. İzmir, 1957, İstikamet Mtb., 69 s.
- 21- Bergama'da Alevî gelini ve inançları. İzmir, 1957, Teknik Kitap ve Mecmua basımevi, 51 s.
- 22- Bergama Broşür 1937, 1945, 1948
- 23- A.Yılmaz İçin, 1944 Kültür Basımevi İzmir
İkinci ve değişikliklerle basılan yenilemelerle 37 ayrı kitabı olduğu anlaşılıyor.

YAKINLARININ DİLİNDEN OSMAN BAYATLI KİMDİR?

Haluk ELBE ile yapılan bir söyleşide;

“İlk Bergama Kermesi 1937’de rahmetli Osman Bayatlı’nın yoğun çalışmaları sonucunda gerçekleşti. Bergama’yı Sevenler Cemiyeti isimli bir kuruluş bu Kermes heyecanını yıllar boyunca geliştirdi..

Osman Bayatlı, bu uygarlık tarlasında bir tohum gibi ısındı, çatladı. Bir mübarek ağaç oldu. Osman Bayatlı, binlerce yıllık bir serüven sonucu tarihin derinliklerinde kaybolmuş antik Bergama’yı kolundan tutup ayağa kaldıran bir dev karıncadır. Geçmiş Bergama’nın yaralarını saran, temizleyen tozunu toprağını silip, tüm güzelliğini gözler önüne seren bir devdir. Ömrü boyunca Bergama’yı konuştu, Bergama’yı yazdı..

Arkeoloji Müzesini kurması onun ilk başarısıdır. Cumhuriyetten sonra ilk lokal arkeoloji müzesi kurmak şerefi ona aittir. Kendi toprağının orijinal uygarlığını sergilemesi itibarıyla, dünya müzeleri içerisinde birinci sıradadır. Osman Bayatlı’nın ikinci büyük hizmeti, Ege coğrafyasına yüzlerce yıl şifa dağıtmış olan Bergama Asklepion’unu düzenlemesi ve gözler önüne sermesidir. Alman Arkeoloji Enstitüsü, bu alandaki hizmetleri dolayısı ile kendisine fahri doktorluk payesi tevcih etmiştir.

Osman Bayatlı, zamanının bir katresini bile ziyan etmedi. İşinin delisi bir adamdı. İş ve görev dervişiydi. Köy düğünleri ve yörük aşiretlerine gider, adetleri inceler ve köylülere en ince detaylarına kadar folklorik ve etnografik sorular sorardı. Birçok eski efsaneleri öğrenirdi. Eski Bergama efeleri, halk aşıkları, yaşlı ve gün görmüş köylü filozoflar, dallarında ün yapmış tarımcılar, din adamları ve öğretmenler onun yakın dostları idiler. Bu dost ikliminden uzak kalmamak için Müze müdürlüğü odasında oturmaz, Çarşı Camii avlusundaki küçük ve loş bir medrese odasında otururdu. Odasının tüm eşyası örtüsüz bir tahta masa, iki kitap dolabı ve bir kaç tahta iskemle idi.

Bergama tarihi başlığı altındaki tarih serisini yazdı. Etnografya Müzesi kurmayı başardı. Bu müzeyi Tahtacı-Cepni aşiretlerinin mensupları ile kurması ilginçtir. 1944’te Bergama’yı Sevenler Cemiyetini kurarak, bu derneği tek başına sürükledi. Asklepion’u onardı. Tiyatro’da klasik temsillerin oynanmasına öncülük etti.

Osman Bayatlı, Bergama Kermesi şenliklerinin kurucusu ve yaşatıcısıdır. Bu şenliklerde yörenin milli oyunları büyük önem taşırdı. Nineler, sandıklarını açarlar ve torunlarına unutulmuş etnografik değerdeki eski giysilerini giydirelerdi. Bu giysilerle renklenmiş, içine dönük kent bir anda şenlenir ve renklenirdi. Bergama Etnografya Müzesi'ne kermeslerde açılan nine sandıkları kaynaklık etmiştir. Yöreye özgü Arpaızlı, Soma, Bengi Zeybeği, Harmandalı ayrı düzenlemeler içinde birbirinin peşi sıra oynanırdı.. (Bugün Gazetesi, 23.05.1961)

AHMET KUTSİ YORUMUYLA OSMAN BAYATLI

Pazartesi günleri Bergama pazarı kurulur. Bu gün şehre inen bütün köylüler onu tanır, onu sayar, birçoğu onu görmeden yerlerine dönmezlerdi. Ben de onun bir hayranıydım. Üç sene evvel halk oyunları bayramı vesilesiyle Bergamalı Hasan Çakı ve oğlu ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Açık hava tiyatrosunda yan yana oturarak oyunları seyrettik. Öyle keskin dikkati, o kadar yerinde tenkitleri, öylesine halk kültürü manası vardı ki onunla konuşmaktan faydalanmamak olmazdı. İdealist ruhlu Osman Bayatlı, daima içindeki heyecanla yaşardı. Onun birden bire öleceğine, aramızdan kaybolacağına ihtimal bile verilemezdi. Bergama'ya geldiğim zaman, uzun boylu, zayıf yapılı bu nazik insanın siyah bağa gözlüklerinin ardından ışıl ışıl parlayan gözleriyle gülümseyerek bir yerden, bir köşeden bize doğru yaklaşmasını bekliyor gibiydik. Daha 64 yaşında, kırk yıllık

bir cehitle sendeleyeni vücutuna rağmen, dimdik enerjisiyle sapa sağlamken küçük bir soğuk algınlığı yüzünden 16 Nisan 1958 günü gözlerini Bergama'ya kapamış. Hayatta demiyorum. Çünkü onun için hayat Bergama'dan ibaretti. Bundan ötürü ruhu da Bergama'nın havasına karışmış gibiydi. Vücutu aramızdan kayboldu, ama ruhu yine Bergama'nın içindi. (Liselerarası Yerel tarih Araştırması, Bergama Belediyesi, 2007, s.94)

DEDEM OSMAN BAYATLI

Sekiz yaşına kadar bu büyük adamı sadece dedem olarak biliyordum, onunla aynı evde, aynı bahçede, müzedeki odasında, Asklepion'da, Akropol'de, Bergama'nın her karesinde dedemle beraber olmak benim için gurur verici bir olaydı. Beni çok sever, gittiği her yere götürürdü. Etnografya Müzesi'nde çalışırken ben yanındaydım, hatta bahçede küçük bir oda vardı. Eski milli kıyafetlerini giydirdiği mankenlerin büstünü yapar, ben de ona yardım ederdim.

Müzenin bahçesindeki eski mezar taşlarını temizlerken, eski heykellere ve Etnografya Müzesinin içindeki camdan yapılmış bir sandık içinde bulunan Zeus Tapınağına hayranlıkla bakar, hayal bile kurardım..

Dedem Osman Bayatlı'yı arayanlar; Bergama Akropol'de Zeus Sunağı'nın başında, Asklepion da sağlık tanrısı Asklepios ve Lokman Hekim ile baş başa, Bergama Arkeoloji ve Etnografya Müzelerindeki figürlerin ışıldayan gözlerinde, 35'i aşan kıymetli kitaplarının sayfalarında, her yıl Bergama kermesi'nde neşe ve şetaret içinde rakslar yapan genç kızların, delikanlıların, efelerin yüzlerinde onu bulabileceklerdir.

Dedeciğim sen nur içinde yat. (Ayşe Şirin ALTINSOY)

KIZININ GÖZÜYLE OSMAN BAYATLI

Bergama tarihinin en önemli ve saygı değer kurucularından biri olan Osman BAYATLI'nın kızı Güngör AYDEMİR'le, Osman BAYATLI hakkında diyor ki:

“Osman BAYATLI mesleğine aşık, çalışkan, özverili, sevecen, o kadar da mütevazı bir insandı.

Benim gözümde Osman BAYATLI dünyanın güzel, akıllı, bilgili babasıydı.

Çalışkan, iyilik seven ve saygı değer insan olarak tanınırdı.

Kitaplarını yazarken çok araştırır, devamlı okur ve sürekli not tutardı.

Boş zamanları yok denecek kadar azdı. Bürosu her zaman insanlarla dolu olur, onlarla konuşmalar yapar, sorular sorar ve not alırdı. Bu notları zamanı gelince değerlendirirdi. Aile içindeki yaşantısında son derece neşeli ve esprili bir yaklaşımı vardı.

Osman BAYATLI öğretmenlikten arkeoloji bölümüne atandığı zaman o kadar çok çalışmış ve çabalamıştır ki, depo halinde duran antik eserlerin toparlayıp yeni yapılan kazılardaki heykellerle beraber bir araya getirip, Türkiye de ilk arkeoloji

müzesini kurmuştur. Bu Bergama için çok büyük bir olaydır.

Ben babamın isteği ile ilk kız talebe olarak kermeste folklor oynadım. Çünkü Türkiye’de ilk kermes Bergama’da yapılmıştı. Bu gün bu olaydan büyük mutluluk duyuyorum.

Osman BAYATLI kimleri ağırlamadı ki; bilim adamları, din adamları... Bunlardan İsmet PAŞA, Celal BAYAR, ADENAUER gibi daha pek çok büyük insanlar tarafından hediyeler ve madalyalarla ödüllendirilmiştir. (Güngör Bayatlı Aydemir)

MAKALELERİ

OSMAN BAYATLI-BERGAMA’DA HEYKEL SANATI

Bergama’da heykelticilik krallık devrinde önemli bir mevkie yükselmiş ve Hellenistik devrin heykelticilik okulunu meydana getirmiştir.

Bergama heykelticiliği krallık devrinden önceki zamanda bir mevki işgal ettiği halde, Roma devrinde de önemli bir durum taşıdığı eldeki eserlerden anlaşıl-maktadır.

Bergama heykelticiliğini anlamak için Elen heykelticiliğinin son devri olan Helenistik sanata bir göz atmak ve Bergama’nın Elen medeniyetindeki yerini bu bakımdan belirtmek lazımdır.

Elen heykelticiliğinin klasik kültürü takıp eden bu son devri M. O. IV. yüzyılın ortasından sonra siyaset ve kültür sahasındaki birlikle başlar,

Bu değişme, Hellenistik diye ifade edilen bu devrin tarihini ayırt etmek için bir başlangıç olarak anılırsa, güzel sanatlar tarihine giren Hellenizm anlayışını 281-30 yılları arasında bulmak mümkündür. Yeni devletlerin kuvvetlenmesinden, Mısır’ın Roma cihan imparatorluğuna bağlanmasına kadar olan zaman en doğru sınır olarak kabul olunmaktadır. Bununla beraber, sanat tarihi devirlerini sınırlandırmak için dış görünüşte meydana gelen değişme kâfi değildir. Ancak bu sanat anlayış ve görüşü ne yeni yol açan bir değişme mümkündür.

İskender İmparatorluğunu Asya’ya ve Mısır’a yayılmasıyla dünya durumunda büyük bir değişiklik meydana geldi, Hellenizm, siyasi, iktisadi ve içtimai sahada-ki inkişafını sanat yolunda da gösterdi. Eski şehirler genişletildi, yeni şehirler kuruldu. Akropoller çeşitli sanat eserleriyle bezendi. Hususi binalar da bu ihtişam ve konfora katıldı.

Yeni Krallıkların sanatı himaye etmeleri kadar, geniş ölçüde yapılan ticaretin sağladığı refah da bunda büyük bir amil oldu

Sanat hayatı eski dar muhitinden kurtuldu, Bu yeni devrede çok zengin ve çok kuvvetle gelişen sanat faaliyeti, büyük hamleler yapan yeni merkezler buldu.

Heykelticilik sahasındaki değişme ise, Lysippos’a bağlıdır. Bu sanatkâr, Büyük İskender zamanında faaliyetinin zirvesine yükseldi.

Sikion sanat okulunda genç bir heykeltarı iken kendisinde yüksek kabiliyet gören hocası, Lysippos'a: her hangi bir sanatkârı değil tabiatı takip et. Ve Şu halk topluluğuna bak demiŐti. Bu ders onu yeni bir ũsluba Őevketti.

Bu ũslup eşyanın aynı olduğu anlayışına değil mũstakil, mekan ve ıŐıktan ibaret olup çevresinden aynı eşyanın mekan içindeki gŕrnrũŐleriyle daima değişen ışık tesirleri altında idrak edilen maddeler olduğu anlayışına dayanmaktadır.

Lysippos'un sanat gŕrnrũŐnrũ Şu cũmle ile anlatırlar: eskiler insanları oldukları gibi kendisi gŕrnrndũkleri gibi tasvir ediyordu.

Elde bulunan, Apek yemenos heykeli onun eserinin mũmtaz bir kopyasıdır. (Foto)

V. asırda atılan bu adım, geleneklere sıkı bağlılık yũznden bũyũk bir gelişme gŕrstermemiŐti.

IV. asırda Antika sanatı, hatta Praksitel'in eserleri dahi geleneğe bağlılığın tesirleri altında kalmıştı.

Hellenistik devir heykeltarılığı iki bũyũk devreye ayrılmıştır.

Birinci devre M.Ö. III. yũzyıl sonuna kadar.

İkinci devre M.Ö. II.-I. Yũzyıllar.

İkinci asır, siyasi tarihte de yeni bir devre geçiŐi gŕrsterir Roma, Yunanistan'a yayılmış doğu da onun idaresi altına girmiştir

Bŕylece M.Ö.III. yũz yılda ve II. yũz yılın ilk yarısında kudretli bir yũkseliŐ gŕrsteren Hellenistik devletler M.Ö. II. yũz yıl ortalarından sonra ve I. yũz yılda gerilemiŐ ve ŕkmũŐlerdir.

Bu suretle, her sahada meydana getirilen işlerin hacminden ziyade, eski ŕrneklere, bilhassa klasik numunelere dŕnrnlmesiyle ilgili olarak bir dũŐũ olmuştur.

Çeşitli eserler, M.O. III. yũz yılın sonunda bronz heykeltarılığının II. ve I. yũz yıllardaki mermer heykeltarılığı gibi hâkim bir mevkide olduğunu gŕrstermektedir.

Daha eski çağların bronz heykellerinden çok az elde edilmişti. Bu devir hakkındaki bilgiler, hemen hemen Roma devrinde mermerden yapılan kopyalara dayanmaktadır.

Erken Hellenistik devirden elde edilen eserler Roma kopyalarıdır. Buna mukabil arkasından gelen devrin çok sayıda bulunan eserleri orijinaldir.

Roma'nın Elen'lerle birleŐmesi ũzerine meydana getirilen daha sonraki eserlerde, Elen sanatının tam bir tasviri olarak bũyũk bir kopyacılık faaliyeti gŕrnrnr. M..Ö. II. yũz yıldan itibaren başlayan mermer heykeltarılığı IV yũzyıl antika sanatını ele alarak bir nevi klâsik ũsluba dŕnrũ içinde, Roma imparatorluk ağı sanat anlayışı bu yŕnde gelişmiştir. Bu sanat, tamamıyla mermer sanatı olarak ve gayelere uyarak aynı yolda yũrũmũŐtir.

Bu devrinin büyük portre başlan, her şeyden önce 3. asrın sonlarına kadar uzanan kral heykelleri serisinde Lysippos'un portre sanatına şahitlik edecek delilleri taşımaktadır.

Bunları meydana getiren gelişme onun portre sanatından gelmektedir. Bu sanat Bergama savaş abide sindeki prens portresi ile zirvesine erişmiş bulunuyor. Bu portrenin Attolos'a ait olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir.

Heykelcilik portre sanatı ile insan ve tanrı şahsiyetlerini aksettirdi. Bununla tip tasvirinden ferdin tasvirine geçildi. Bu yüz hatlarından bütün vücuda aksettirilmesine kadar genişletildi.

Antika sanatının eserleri olan Demoastenes, Aisehines'in heykelleri İskender devrinde revaçta olan portre tasvirinin bu mükemmeliyetine doğru yapılan ilerlemeyi gösterir.

Kayıtsız şartsız hakiki olarak aksettirilen tanrı tasvirleri için de vaziyet böyledir. O halde bunların da portre gibi işlendiği söylenebilir. Bunlardan pekaz bulunmuştur, Bunlar arasında Tanrıyı nurani bir güzellik timsali olarak tasvir eden Praksiteles'in Hermes'ine bir tezat gibi gösteren dinlenen Hermes, geminin ucunda kılavuz ve amir olarak gözetler durumda ayakta duran ve fırtınalara dayanıklı bir denizci tavrındaki Pesciden Lysippos üslubuna bağlı olan ustalar grubundan Eaidalses'un banyoda çömelmiş Afrodites'i gibi mümtaz heykeller vardır.

Hellenistik sanat, Lysippos'un açtığı yol üzerinde yürüdükçe tanrılar, tabiat üstü karakterlerden tamamıyla serbest olarak tasvir edilmiştir. Bununla beraber kuvvetli bir insan karakterleriyle desteklenmişlerdir. Bu üslûpla Lysippos, mızraklı İskender heykelinde kralı tanrı mertebesine çıkarmıştır.

Karakter tasviri, devrin son eseri olan Attolos'un Galya'lı abidesinde aynı tarzda tamamıyla beşeri olarak aksettirilmiştir.

Sikion okulunun Elen heykelcilik sanatının başlangıcına kadar gidebilen hayatında Lysippos'dan sonra iki takip olunabilir. Lysippos'un üç oğlu babalarının açtığı çığır üzerinde yürüdüler. Pihanis ve Eutykeltes ustaların talebeleri de aynı üslup üzerinde çalışmışlardır.

Chares, Rodoslular'a güneş tanrısının meşhur büyük heykelini yaptığı gibi, Eutydiehes de Suriye başşehri Antiochia için şehir tanrıçasının tunç heykelini yapmıştır. Elde edilen mermer kopyası dağlar üzerinde yükselen nehir tanrısı bir kaya üzerinde oturan şehir tanrıçasının Orontes'e ayağını hafifçe dayadığını göstermektedir.

Elen heykelciliğinde muhit ve tabiata da yer verildiğini Praksiteles'in Hermes heykelindeki ağaç gövdesi anlatılmaktadır.

Kaya, nehir gibi tabiat muhitleri içinde tasvir etmek kudretini Lysippos göstermiştir. Bir geminin ön tarafında ayakta duran ve bununla bir deniz zaferinin abidesi olduğunu anlatan Sametrake Nikesi bunun parlak bir misalidir.

Nike'nin vücuduna yapışan ve aynı zamanda geriye doğru uçuşan elbisesiyle, geminin hareketi ve rüzgarın esişi ifade edilmiştir.

Bu gibi heykel ve gruplar, bu devirde giyimde de yeni bir çığır açıldığını anlatmaktadır. Nike'nin elbisesi, olgun vücudunun kıvrımları ve dış şartların verdiği canlılık içinde değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Bükme, kırılma ve içeriye doğru çökmelerin bıraktığı hatlarla zenginleşen elbiselerin göz alıcı durumu, bir seri Bergama figüründe görülen bir mükemmeliyet kazanmıştır.

Yeni kurulan devlet merkezlerinde sanat faaliyetinin nasıl vücut bulduğu geliştiği hakkında birbirini tamamlayan bilgiyi, bugün açık olarak belirlemek mümkün değildir. Anadolu'da Bergama, Tralles ve Rodos gibi atölyelerde ki münferit çalışmalar ancak esas itibarıyla sanat hakkındaki bilgiler olup bunlar da heykelticilikte toplamaktadır.

Suriye ve Mısır başşehirlerinde ki zengin çalışma sisteminin ise kuruluşlarındaki gibi devam edememiş olduğunu anlatmaktadır.

Böyle bir gelişmeyi devlet merkezleri arasında yalnız Bergama devleti göstermiştir.

Bergama'da meydana getirilen abidelerden Attolos devrinin Galyalı heykellerinde, Eumenes çağının ölçsüz derecede zengin heykel hazinelerinde ve Zeus sunağının kudretli kabartmalarında büyük bir insicam geleneği vardır. Bu eserlerde erken Hellenistik çağdan geç Hellenistiğe geçişin tamamlandığı görülmektedir.

Galyalı heykelleri ve onlara benzeyen eserler Lysippos tarafından açılan çığır üzerinde görüldüğü ve tabiatın ifrata varan bir sadakat içinde aksettirildiğini anlatmaktadır.

Attalos sanatkarlarının, ezilen düşmanın vahşi kuvvetini cesaretini kavmi özelliklerine kadar hakiki durumu içinde göz önüne koydukları eserlerde, bu sanat anlayışı bütün kudretiyle kendisini göstermektedir.

Yine bu sunakta bulunan Telephos kabartmalarında, yeni krallığın efsanevi atalara bağlanması manasını belirtmek suretiyle devletin meşruiyeti anlatılmış bulunmaktadır. Attolos zafer abideleri, krallığın vücut bulmasındaki güçlüklerin birer sembolü olduğu gibi, II.Eumenes devri de muhteşem binaları parlak heykelleriyle büyük devlet vasfının kudretini göstermiştir.

Sunakta devler savaşının tasvirinde daha önceki Hellenistik sanatın mahiyetinden ayrı bir çığır açılmıştır. Fidias'ın eserleri Melon Aphrodite'si gibi tanrı idealinin klasik tasvirine uyar. Bergama sunak frizinin zengin giyinişini ve güzelliğin bütün parlaklığı ile doğan tanrıçaları, eski tanrılar idealinin bu sahada canlandırıldığını ifade etmektedir.

Şekli değiştirilen ve yeni yapılan eserler yanında devrin üslubuna uyan az ve çok modernleştirilmiş tekrarlar kendilerini tanıtmaktadırlar. Bunun baş misali,

devasa ölçüde yapılmış fakat orjinalin ancak 1 / 3 büyüklüğünde olan ve sunakla aynı zamanda yapılmış meşhur Bergama kütüphanesinin baş salonunu süsleyen Fidias'ın altın-fildişi Athena heykelinin mermer kopyasıdır. Bu üslubu himaye eden Bergama Kütüphanesi, sanat tarihi çalışmalarının gelişme merkezlerinden biri oldu.

Hellenistik devirde gelenek değişmesi atlet heykelleri ve mezar kabartmaları gibi konuların rağbetinden düşmesi yüzünden meydana gelen boşluk mekan ve kır tasvirlerinin sahnelerinin konu olarak alınmasıyla meydana gelen yeni ve büyük gelişme doldurulmuş oldu. Serbest gurup kompozisyonunun bir devamı olarak kendini gösterdiği Tralles'in meşhur üskülp turuna aynı bölgenin Magnesiası'nın, Priene'nin eserleri de olan Bergama'da kazanılan Rodos'da hakim bir mevki'e çıkan sanata katıldılar.

Bu devirde Anadolu'da ve adalarda yapılmış olan heykel elbiselerine verilen şeffaflığın zarif aksettirişiyle son derece tezatlı elbise üslubu meydana gelmiştir. Elen sanatı bu istikamette bir gelişme ile yeni Roma merkezine geçerek devrini kapatmıştır.

(Bugün Gazetesi Sayı: 327-330 14-24 Ekim 1952)

BERGAMA'DA KALKAN OYUNLARI

Osman BAYATLI'nın Bergamayı Sevenler Cemiyetine verdiği notlardan;

“Bergama'daki kalkancılığın durumu hakkında, eski kalkancılardan Osman Güdücü hoca ile konuştum. Bildiklerini şöyle anlattı.

1288 (1872) de Bergama'da doğdum. Bergama'da 12 yıl dört müderristen ders okudum.

1310 (1894) tarihlerinde Bergama'da okurken Karacaahmet Medresesi'nin iç dairesinde kalkan dersleri veriliyordu. Ben de devam ettim. Birçok meraklı talebe ve hariçten gençler vardı. Burada kalkan derslerini Konya'dan Bergama'ya tahsile gelen Hocazade Mustafa efendi veriyordu.

Hacı Yamak'ın Bahattin, Ak Mehmed'in Molla Mustafa, Bıçakçı Şükrü, Çerkez Osman Hoca son zamanlara kadar yaşayan medrese ve kalkan arkadaşlarımdır. İçimizde Bahattin Efendi en kıvrak ve tetik oynuyordu.

Bizden önce Şadırvanlı Cami İmamı Hafız Süleyman Efendi ve Müezzini Madanzade Hafız Mehmet de güzel kalkan oynamakla ün salmışlardır.

Yine bizim gibi Bergama'nın Kınık nahiyesine bağlı Poyracık kasabasından da Yıldırım Cami İmamı Hafız Hüseyin, Yeni Cami İmamı Dev'e'nin Hafız Ahmet, Arabacı Ahmet, Kadayıfçı Hüseyin de Kırkağaç'ta okurken kalkan öğrenenlerdi. Bunlar 17 yıl önce birinci ve ikinci kermeste kalkan oynadılar. Ben de 1312 (1896) tarihinde Kırkağaç'ta Tekeli Tahir Efendi Medresesinde okudum. Bergama'dan daha çok sayıda kalkan oynayan vardı. Birçok maharetli kalkancılar bulunuyor-

du.

Müderrisler kalkan oyunlarını teşvik ediyorlardı. Talebelerin bu suretle idmanını iyi karşılıyorlardı. Dügünlerde talebelerin kalkan oynamalarına izin veriyorlardı. Çalgı çalınmayan dügünlere kendileri de geliyorlardı. Hocalar bulunursa tüm tüm çalınarak ilâhilerle gelin alınırdu. Kalkan başlayınca tüm tüm dururdu. Çalgılı dügünlerde kalkan oynanırken ya “Köroğlu” yahut “ey gaziler” havası çalınırdu. Bu suretle kalkan daha ahenkli oynandırdı.

Talebelerin kendileri için kalkan ve kılınçları odalarında asılı dururdu. Kalkan oyunları talebe elbisesiyle oynanırdı. Fakat efe elbisesiyle de oynarlardı. Ben de, arkadaşlarım da bir kaç defa en güzel efe elbiselerini giydik ve oynadık. Ayakta kalçın ve tulumbacı pabuç vardı. Başta fes ve abani sarık bulunurdu. Beldeki kuşak çok sıkılmaz ve üstüne silâhlık kuşatılmazdı. Sallamaların kolları arkadan birbirine bağlanır, bu suretle hareketler serbest yapılırdı. Zeybek elbisesi insana cesaret veriyor, daha gösterişli oluyordu.

Bıçak oyunları da oynanırdı. Bunları daha çok efeler talim ederdi. Bıçağın yüzü ile dövüşmek namussuzluk sayılırdı. Tersi ile vurulurdu. Bir gün birisi bıçağın yüzü ile karşısındakinin bir tarafını kesmişti. «Onu anan karı da yapar» diyerek kavgayı bıraktılar, hepsi onun üstüne çullandılar.

Bıçak oyunlarında insan kesmek, yüzmek yoktu. Orta oyunu mahiyetinde halkı eğlendirmek için yapılırdı. Deve oyunu (Hot hot), çingene oyunu, bebek oyunu, değirmenci oyunu gibi gece oynanan orta oyunlarına “Tehniye” de derlerdi.

Kalkan oyunlarında 2, 4, 6 kişi oynardı. Çiftler oynarken fırsatını bulursa diğer çiftlerden birisine de saldırırdı. Her hareket 3-4 defa tekrarlandığı için hiç bir düzensizlik ve yolsuzluk olmazdı. Bu ciheti Halit Öter de şöylece izah etti. Kalkancı sayısı 60-60 olunca düdükle idareye mecbur oldum dedi.

1-Kalkan gösterilerine, ayakta bir hareket yapılarak başlanır ve hemen birbirine dönülerek kalkanlar çarpıştırılır. Ve kılınçlar da kalkanı tutan ele alınarak, kılınçlar arasında el sıkılırdı. Bu hakkını helâl et demektir “tıpkı pehlivanlarda olduğu gibi”. Sonradan bunu Halit Öter oyunun sonuna almıştır. Esasında başta yapılırdı. Sonradan katma bir şey değildir.

2-Az kavisli kılıncın elden kaçmaması için kabzesi biraz dolgun olacak ve kabze ile kılınç arasında bir muhafaza demiri bulunacaktır.

3-Kılıncı elinden kaçırarak veya kılıncı kırılan, yere çökerek arkaya çekilecek ve eline de ne geçirebilirse, taş, toprak, pabuç hasmının üstüne atacaktır. Bu suretle kendisini kalkanı ile koruyacaktır.

4-Çiftler karşılıklı birbirlerine kılınç atarlar ve tutarlardı. Hatta çok maharetle yapanlar vardı. Yalnız dikkat edilecek cihet, kılıncı atarken ucu içe gelecek şekilde tutulacaktır.

5-Kalkan oyunlarında çeşitli hareketler vardır. Sonunda selam verilir. Kılınç

avucunun içinde bir öne bir arkaya çevrilir, sol bacak öndedir. Sonra altına alınır. Kalkan, omuz hizasında tutulurken kılıncın kezbisi de başa doğru kaldırılır, bu suretle karşısındakiler selâmlanmış olur”. (Bayatlı, Bergamayı Sevenler Cemiyeti Bülteni, sayı 2, s.6-7, 1960)

KENT YASASI

Bergama Akropolü'nün aşağı Agorasında teşhir edilen kanunlar arasında çok önemli bir Belediye kanunu bulunmuştur. Bu kanun, beyaz mermer üzerine gayet küçük harflerle yazılmış olup Belediye'nin ihtiyaçlarına cevap verecek değeri taşımaktadır. 13 parçaya bölünmüş olan bu kitabenin bir kısmı ne yazık ki bulunmamıştır. Bu kanun elde edilebilen yerleri uzmanlar tarafından okunmuştu. Bu kanun hakkında bir fikir verebilmek üzere bazı yerlerini yazmayı uygun bulduk.

Bu kanun, memurlar, yolların bakımı, sokakların temizliği, sokakları bozaneler, ceza parasının tahsili, yapı işleri, su işleri, sarnıç ve kuyular, lağım ve vesaire hakkında hükümleri taşımaktadır. Şehir kanununun uygulanmasında gerek memurların, gerekse halkın hakka saygı göstermeleri yolunda kabul ettiği esaslar çok kuvvetlidir. Memurlar yalnız tavsiyede bulunmak veya ceza kesmekle kalmayıp, usulü dairesinde işi bitirmedikleri takdirde kendileri de ceza görmektedirler. Bu karşılıklı hak ve vazifelerin iki tarafı da memleket işlerinde doğru yolda yürütmekte büyük bir amil olduğu anlaşılmaktadır. Bergama gibi Toros dağlarından sınırları çizilen bir krallığın başşehrinde her şeyden önce büyük bir düzenin ve temizliğin hüküm sürmesi gayet tabidir. Bergama şehri idaresinde diğer serbest şehirlerden ziyade bir canlılık ve titizlik gösterildiğini bu kanundan öğreniyoruz. Dünyanın en büyük akropollerinden olan ve baştan aşağı devrinin en yüksek sanat eserleriyle bezenmiş olan kalenin eteklerine kuruluş büyük Bergama şehri de bir pırlanta gibi onun gerdanına sarılmış bulunuyordu. Elli sene içinde kurulan, yüz yıl içinde en parlak devrini yaşayan Bergama Akropolü ve şehri, Bergama halkının en yüksek gayret ve fedakarlığı içinde vücut bulmuş ve dünya şaheserleri arasında sayılan Zeus sunağı gibi muazzam bir sanat eseri meydana getirilmiştir. (Bugün Gazetesi 21 Şubat 1951 Osman BAYATLI)

MİLLİ SAZ VE TÜRKÜLER

Milli oyun ve havalarımız arasında milli saz ve türkülerimiz çok önemli bir durum taşımaktadır. Bergama'da saz yapmak ve saz çalmak eskiden beri bilinmektedir. Oyma veya ekleme saz yapanlar olduğu gibi saz çalanlar arasında anmış kimseler bulunmaktadır. Bugün en mükemmel saz yapan İsmail Aloğlu efedir. Aynı zamanda saz çalmakta ustadır ve mahalli türkülerini de gayet güzel okumaktadır. Yaptığı sazlar şunlardır: bağlama, cura, bozuk, saz ve meydan sazıdır. Bunlar yarım metreden bir buçuk metreye kadar uzundur. Tel ve perde sayısı da ona göre çoğalmaktadır.

Milli Savaşta milli kuvvetler kumandanlığı yapan Bergamalı Mehmet Adalı Efe, kolunun yenine gizlediği bağlamasıyla değirmene un öğütmeye gidiyor. Üç gün sonra ancak Kurfalı köyüne dönebiliyor. Köy delikanlıları bu küçük sazın başında üç gün eğlenmişler ve aranmamış olsalardı daha eğlenmeye devam edeceklermiş.

Saz öğrenmenin merakı içinde Pamukçu Oteli müsteciri Selman Efe, Adalı Mehmet Efe'ye sırtında Dede Bayırı'ndan odun taşımıştır. Sazcı başı Kaşıkçılı Mehmet Çavuş, Bergama çukurunda ilk meydan sazı çalan efedir. Güzel sesi ile türkü söyler, efe oyunları da oynardı.

Bugün Halk eğitim Merkezinde saz hocalığı yapan Mevlütçü Hüseyin Ayalp, gür sesiyle meydan sazının tellerine ahenk vermekte ve onların istediği gibi dile getirmektedir.

Kalaycı Halil Yazıcı ile birlikte yetiştirdiği kız-erkek 20 sazıcıyı, bir renk elbiseleriyle Kermesin üç gününde halkın karşısına çıkarmış, mahalli saz ve türkülerini halkı coşturmuştur.

Çanakkale Savaşından önce Bergama ve köylerinde saz çalınmadık kahve, türkü söylenmedik bucak yoktu. Eğlentiler onunla yapılır, düğünler öyle kurulur, bayramlar böylece geçerdi. Bugün Halk Eğitim Merkezi sazcuları, bu yolun yolcusudurlar.

Bizim içimizi dile getiren saz ve türkülerin yayılmasındaki çalışmalarını takdirle karşılar, kendilerine başarılar dilerim. (Bergama Halk Eğitim Bülteni, 15 Haziran 1957)

HALK EĞİTİMİ VE MÜZELER

1955 yılında, büyük bir anlayış içinde Maliye Vekaleti tarafından Maarif Vekaletine devrolunan eski Hakevi binasında, Etnografya Müzesi ile Halk Eğitimi Merkezi kurulmuş ve kısa bir zamanda her ikisi de halkın hizmet ve istifadesine

açılmıştır.

Müze ve Halk Eğitimi'nin birbirleriyle bu kadar yakın ilgisini gösteren bu durum, şimdilik yalnız Bergama'da vücuda getirilmiş bulunmaktadır.

Bergama, tarihten önceki devirlerden taş devrinden beri, tarih zincirinin halkalarını koparmadan, antik eserleri sinesinde toplayan tarihi bir diyardır. Bu durum, son kurulan Etnografya Müzesi'yle ayrı bir kudret kaynağı da sağlamış ve buradan tamamıyla mahalli eserleri teşhir etmek imkanı bulunabilmiştir.

Şimdiki giyim, elişleri ve dokumaları taşıyan üç salon daha yaşına girmeden yerli-yabancı turistlerin akını karşısında beğenilmiş ve tutulmuş bulunmaktadır.

Halktan bir kısmı, bu heykellerin ve eski yazılı taşların saklanmasına ne lüzum var, daha bin türlü ihtiyaç varken, antik binaların tamir ve muhafazası için bu kadar masraf neden yapılınsın?

Bir kısım halk da eski binaların harap bir durumda bırakılmasından ise, onların yeni yapılarda kullanılmasının daha doğru olacağını düşünmektedir.

Bazı aydın gençler ise, bu kıyafet ve işler de antik eşyalardan mıdır? Kazılarda mı çıkmıştır? diye sormaktadır.

Yine bir kısım halk, kendi kendiliğinden kopan bu eşyaları, benimsemekte ve tutmaktadır.

Yabancıardan bazıları da Etnografya Müzesindeki eşyanın saraydan gelmiş olabileceğini ileri sürerek konuşmaktadır.

Bu yolda daha pek çok sayılabilecek misaller, Halk Eğitimi bakımından müzelerin büyük bir değer taşıdığına şüphe bırakmamaktadır.

Bütün bunlar birer birer anlatıldığı halkın gözü önüne serildiği zamandır ki büyük birer tarih olan müzeler, varlıkları içinde değerlendirilmektedir.

Halk Eğitiminin geniş mana taşımaya rağmen, konu olarak ele aldığımız, antik anıtlar, arkeoloji ve etnografya müzeleri dahi, bu yolda hizmet ifa edebilecek durumdadır. Yeter ki, halk gelsin, görsün getirilsin ve gösterilsin. Aynı zamanda anlatılsın ve anlamış olsun.

Bu da basit bir hareketle değil, sabırla ve zamanla üzerine durdularak, yılmadan usanmadan bu vazifenin ifasıyla mümkün görülmektedir.

Müzeler ve tarihi eserlerin, Halk Eğitimi için en başta gelen terbiye vasıtaları arasında yer aldığına inanmış bulunuyoruz. (Bergama Halk Eğitim Bülteni 15 Mart 1957 Sayfa: 4 Sayı: 3)

BAYATLI'NIN TTK KONGRESİ TEBLİĞLERİ

III. TÜRK TARİH KONGRESİNE SUNDUĞU TEBLİĞ

Klasik Kültür sahasının bütün Anadolu'da dar olduğu, şimdiki kadar çok az bulunan eşyaya göre kabul olunmaktadır.

Ortaya büyük bir kültür getiren ve İranlılarla Maraton, Salamin savaşlarını yapan M.Ö. V. yüzyıl Anadolu'da hemen hiçbir eser bırakmamış gibidir.

Buna sebep de; Anadolu'nun birçok medeniyet şehirlerinin İranlıların idaresi altında kalması ve ahlakın da harpten pek yorgun düşmesi yüzünden, devir boyunca kültürel ve sosyal eserler meydana getirilmemiş olmasıdır.

Bundan başka, klasik Anadolu'nun Harodot ve filozof Anaksagoras gibi fikirli bilginleri Atina'ya gitmişler, oradaki ilim, sanat ve siyaset alemine karışarak Atinalı olmuşlardır.

Şarkı tekrar canlandıran, Büyük İskender'in halefleri olmuş ve bu zamanda (Hellenistik devir) ortaya çıkmıştır. Bergama, bu yüksek sanat okulunun başında gelmektedir.

Bergama müzesinde M.Ö. V. yüzyılın eserlerinden olan mermer kabartma, bu yüzyılın işçiliğinin güzellik ve inceliğini gösterdiği gibi, son yıllara kadar azlığını da anlatıyordu.

Bergama'yı klasik kültür yönünden zengin ve olgun gösteren yeni eserlerin bulunuşu şimdiye kadar ileri sürülen klasik eserler hakkındaki düşünceleri Bergama bakımından değiştirmiş bulunmaktadır.

1933 güzünde yapılan kazı sırasında, Virankapı'ya kadar Asklepion'un bir kilometreye yakın eski yolunda bazı yoklamalar yapılmıştır. Asklepios mabedinin kapısına 100 metre yakın bir yerde yapılan sondajda, milattan IV. yüzyıl önceye ait Attika işi heykeller çıkmıştır. 7 parça olan bu yüksek kabartma heykellerin hepsi birbirine yakın bir yerde, Hellenistik ve Roma devrinin eserleriyle birlikte bulunmuştur. Bunların, mermer hırsızları tarafından kireç ocaklarına götürülmek üzere toplanmış olduklarına şüphe yoktur.

BULUNAN BU ESERLERİN ÖNEMLİLERİ ŞUNLARDIR:

1. Sol tarafa doğru oturmuş ve önünde bir çocuğun bacaklarının üst kısmı görünen bir insan heykeli; oturduğu iskemlenin altında bir köpek görülmektedir.

2. Elbiseli bir kadının alt kısmı.

3. Sağ tarafa adım atar durumda, (Toros) giymiş ve üzerinde kısa bir (chiton) bulunan gürbüz bir erkek heykeli parçası.

4. Sakallı ve profilde sağa doğru bakan bir erkek başı.

5. Oturan bir erkeğin eli ve kucak tarafı

Bu mermer kabartma; M.Ö. 5. yüzyıl üslubunda adak kabartmasıdır.

Zeus ortada tahtın üzerinde oturmakta ve sağ eliyle tuttuğu bir kabı uzatmaktadır. Sunağın önünde, Artemis'e benzeyen elbiseli bir kadın durmaktadır.

Tahtın arkasında olan diğer bir kadın ilah da, sağ eliyle bir güğüm tutmakta ve elindeki kaptan Zeus'un elindeki kaseye bir şey akıtmaktadır.

Kabartmadaki M.A.P harfleriyle ağaç, mukaddes bir orman ve bu kabartmayı adak edenin adı gösterilmektedir. Ağacın yanındaki adam da belki budur.

Bu kabartmanın Fidyas'ın talebelerinden birinin atölyesinde yapılmış olduğu sanılmaktadır.

6. (Chiton) ve (chlamys) giymiş bir insanın omuzları.

7. Elbiseyle örtülü el.

Bunlar arasında, bir de Hellenistik (Asklepios başı) bulunmuştur. Bu baş, heykellerin buraya getirildiği zamanda, şifa mabuduna olan bağlılığın daha o zaman ölmüş olduğunu gösterir.

Mabedin pek yakında oluşu da, bu heykellerin Asklepios'a yapılan nezirler olduğu fikrini vermektedir.

Sakallı baş ile oturan ve yanında köpeği bulunan yüksek kabartma heykelin Asklepios ve ayakta duran kadının da Hijiya (Hygieia) olduğu söylenebilir.

Şu var ki, bu eserlerin meydana geldiği zamanlarda ne Asklepios, ne de başka bir ilah için tabii büyüklükte yapılmış adak heykellerine, Atina ve Epidor Asklepiyon'larında rastlanmıştır.

Bunun için, yüksek kabartmaların mezar heykelleri olduğunu kabul etmek lazımdır. Ve en az altısı mezarlara konmuş heykeller olabilir.

Bunları toplayanların, uzak yerlerden getirmediğine göre buraya yakın bir yerde zengin bir mezarlık olduğu da söylenebilir.

Burada yapılacak olan kazı, bunu daha iyi anlatmış olacaktır.

Daha M.Ö. IV. yüzyıl öncesi varlıklı bir Bergama şehrinin durumu için, ilk önemli ipucunu vermesi bakımından, bu heykellerin özel bir değeri vardır. Bu zamana kadar bulunan eserler, bu noktayı bugün olduğu kadar açıkça ortaya çıkaracak ölçüde değildi.

M.Ö. IV. yüzyılda, Anadolu'nun başka şehirleride de, mezarları süslemek için Attika kabartması ısmarlamak adeti vardı. Bunu İstanbul müzesindeki eserlerde göstermektedir.

Fakat, bulunan yerlerin hiç birinde, Bergama'da bulunan heykeller kadar zengin bir sayıda tesadüf edilmemiştir.

Bu yeni buluşlar yüzünden Bergama, Batı Anadolu'nun medeniyet merkezleri arasında, sanat tarihi bakımından üstün bir mevki almış bulunmaktadır.

Ksenefon'un yazdığı gibi M.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda, surlarla çevrilmiş Bergama kalesinde bir Beylik bulunmaktadır. Aynı zamanda IV. yüzyılın ikinci yarısında, Bergama'ya Asklepios mezhebinin geldiği de anlaşılmaktadır.

Pausanias'a göre, Asklepiyon'un kurulması da Bergama'nın bu devirdeki ege-menliğini daha iyi anlamaktadır.

Klasik kültürün bu önemli durumu, Hellenistik devrin en değerli sanat eser-

lerini ortaya getiren Bergama'nın mevkiini bir kat daha yükseltmiş bulunmaktadır. (III. TTK KONGRESİ Sayfa: 622-623-624-625)

IV. TÜRK TARİH KONGRESİNE SUNDUĞU TEBLİĞ

Asklepion'da 1928 sonbaharında başlayan kazı daha çok sonbaharlarda on devre kadar sürdükten sonra ortaya oldukça iyi muhafaza edilmiş bir yapı topluluğu çıkmıştır.

Zeus-Asklepion mabedi, ikinci yuvarlak bina, dehliz, kütüphane, ayakyolları, kuzey yöndeki portik ve tiyatro, Asklepios tanrıya ait kutsal mahallin eski görünüşü hakkında oldukça canlı bir fikir veriyordu.

Hele kuzey portik ile tiyatronun önlerinde duran mermer parçaları bu iki yapının çok daha tam ve canlı bir şekle sokulabileceklerine işaret ediyorlardı.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Turizm Dairesi, bu alanda turistik bazı onarımlar yapılmasını uygun bulduklarından 1939'dan itibaren kuzey yöndeki portik ile onun arkasından küçük tiyatronun onarım işlerine başlandı.

Bugüne kadar gerek kuzey yöndeki portik, gerekse tiyatroda bir çok yerler onarılmış veya yapıların eski durumuna göre tamamlanmış bulunmaktadır.

Asklepion'da yapılan onarımları, arkeoloji bilginlerinin tetkik ve münakaşasına arz düşüncesiyle bu tebliğ Türk Tarih Kurumu'nu dördüncü kongresine sunuldu.

Kuzey yöndeki portikte-porticus-onarım ve tamamlamalar:

Kuzey yöndeki portik sütunları 4-5 metre toprak tabakasının altında kalmış oldukları için, ikişer, üçer parça halinde kırılmış olmalarına rağmen aşağı yukarı eksiksiz bir durumda yerde yatmakta idiler.

Kazı sona erdiği zaman, güzel süslerle bezeli mermer parçalarının eski yerlerine konarak kutsal mahalle Romalılar devrindeki görünüşü kazandırmak zor ve cesaretli olduğu kadar cazip ve faydalı bir iş olarak görünüyordu.

1939 yılı gözünde ele alınan sütunlar, üç vincin çalıştırılmasıyla eski yerlerine dikilmeye başlandılar. Burada iki enteresan durum müşahede edildi: Bunlardan birincisi sütun ve başlıklarını iki ayrı çeşitte olması, ikincisi de sütun gövdelerinin uzun veya kısa oluşuna göre, postementlerin ilave edilmiş olması veya başlıkların boy farkını denkleştirecek şekilde değişik boylarda yapılmış olması keyfiyettir.

Sütun başlıklarından on sayısının kompozit bulunması bazı yüksek mimarları şüphe ve tereddüde düşürdüysede kazı yapan arkeologların da kabul ettiği gibi mesele oldukça basit idi. Kuzey yöndeki portik sütunları Roma devrinin ortasında baştan aşağı iyon cinsinden idi. Bugün elde bulunan 20 iyon başlık devirdendir.

Milattan sonra üçüncü yüzyılın ilk yansında vuku bulan bir deprem net-

icesinde portiğin kütüphaneye yakın kısmında sütunların ve başlıkların harap olduğu ve yerlerine zamanın modası olan kompozit çeşidi başlık ikame edildiğini düşünmek akla yakın gelmektedir.

1940 yılındaki onarım sırasında yapılan ikinci müşahede ile kompozit başlıklı sütun gövdelerinin kısa olmaları yüzünden kaide ile yani postament ile iyon başlıklı sütun boylarına denkleştirmiş oldukları tespit edilmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, Roma devrinin sonlarına doğru, yapılan büyük onarım sırasında, Bergama'da iyon başlıklı sütunların gövdesi boyunda mermer sütunlar herhangi bir sebepten elde edilmemiş bulunuyordu.

Kompozit başlıklı sütunlarda tespit edilen bu müşahede yanında, iyon başlıklı sütunlarda da başlıkların 24-33 santim arasında boy değişikliği gösterdikleri de tespit edilmiştir. Bunun da sütunlardaki boy farkını denkleştirmek için yapılmış olduğu aşikardır.

Sütun gövdelerindeki boy farklarının yüksek kaide ve başlıklara verilen değişik boy farkını ile kapatılması, Kompozit ve iyon başlıklarının bir portikte yan yana kullanılması Ellen ve Roma mimarlık tarihinde eşine raslanmayan garip bir orjinalitedir. Bu enteresan durum belli olduktan sonra, sütunları eski hallerinde diktiğimiz sırada başlıkları ve gövdeleri dikkatle ölçmüş, onarımı ona göre yapmış bulunuyoruz.

Bu portik boyunca, eski yerinde kalmış tek tük basamaklar, altlıklar bulunduğu ve sütunlar da iş görmek hayli kolaylaşıyordu. Temeller kayalık olduğundan altlıkların altında bulunan mermer plakalar bol harçla oturtuldu. Altlıklar plakalara, sütunlar altlıklara birer, ikişer demir çubukla ve kurşunla bağlandı, bu suretle, 3 kompozit başlıklı, 14 iyon başlıklı sütun tam olarak ve 12 sütun da yarım olarak altlıkları sütuna dikilmiş oldu.

Sütunların dikilmesi arzettiğim gibi eskiden kalan izlere göre yapılmıştır. Bazı tamamlamalar ve yağmurlardan, donlardan zarar görecektir oyuklar ise zaruri olarak çimento ile kapatılmakla yapılmıştır. Buralara taş veya başka malzeme koymak imkansızdı. Bu suretle, onarımlarda asri malzemenin kullanılması ileri sürenlerin fikirleri de yer bulmuş oluyordu.

Fakat arkeoloji uzmanları mermer aslının mesela trahit taşla yapılmasını kabul ettikleri halde çimentoyu kati olarak reddetmektedirler. Bunun içindir kif bu sütunlar boyunca bulunan 120 metre uzunluğundaki üç basamak merdiveniyle, sütunlar arası mermer plakaları pek az kaldığından bunlar trahitten yapılmıştır. Saçak tertibine gelince: Arşitrav ile friz tek bir parçadır. Bunun üstündeki gayzon ise iki parçadır. Bunları sütunların üstüne koymak için eldeki vinç tertibi kafi gelmemiştir. Aynı zamanda saçak taşlarından bazıları da eksiktir. Bunların betonla mı, taşla mı tamamlanacağı üzerinde de durmak lazımdır.

Sonra daha mühim olanı da vardır: Saçak taşlarının mevcut sütunların üstüne konulması, eskiden olduğu gibi portik arka duvarına bağlanması ile ilgilidir. Bu

bölgenin depremleri göz önünde tutularak muvazenesi kuvvetli olmayan yerlere fazla yük vermek doğru görülmemektedir.

Gerek bu yüzden gerekse çok paraya ihtiyaç gösteren saçak taşlarının yerleştirme işi olduğu gibi bırakılmış ve yalnız yerde bir örneği verilmiştir.

Tiyatronun restorasyonuna gelince:

Alt kısmı kayaya, üst tarafı kaya ve kemerler üstüne oturtulmuş beş bin kişilik Asklepion tiyatrosu mermerden yapılmıştır.

Tiyatronun oturma yerlerinin alt bölümü çok iyi durumda idi. Beş kamaya ayrılmış oturma yerleri, en aşağı kısımdan iki üç mermer sırası ile altı merdivenin kenarlarına dizilen 14'er arslan pençeli iskemleleri "insitu" eski yerlerinde pek azı bozuk olarak duruyordu. Bütün onarım işi bu boşlukları doldurmaktan ibaret kalıyordu.

İlgili uzmanların tavsiyelerine göre, bunlar da mermer yerine trahitten yapıldı. Bu suretle bin beşyüz kişinin oturmasına yeter alt bölüm ortaya geldi.

Onarılan basamaklara seyircilerin rahatça girip çıkabilmeleri için iki yanda bulunan merdivenlerinde yapılması icabediyordu. Bunlardan soldakinin, kaya üzerinde izleri ile ortadaki sahanlığın döşemesi duruyordu.

Buranın merdiveni bu suretle kolayca yapıldı. Karşısına düşen merdiven ise çok bozulmuş olduğundan aynı ölçüye göre yerine konmuştur.

Merdivenler yapılırken onların mesnetleri olan duvarların yapılması işi de vardı. Bunlar da altta kalmış üç beş küçük taşın yardımı ile tamamlanmış oldu. Bu izlerin tamirde büyük rol oynadıklarını burada söylemek yerinde olur.

Oturma yerlerinin üst kısmına gelince: Burası çok bozuk durumdaydı. Batı tarafı kısmen kayalık ise de doğu kısmı tamamen kemerler üstüne inşa edilmiştir. Fakat bu kemerler şimdi çökmüş bulunmaktadırlar. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden gönderilen yüksek mimar ve arkeologlar buranında planını verirlerse burada ilk iş olarak beş kamasından birisinin yapılması tiyatronun genel durumu hakkında bir fikir vermesi bakımından faydalı olacaktır. Bu işin, Bergama'yı Sevenler Derneğine verilen turizm tahsilatından, malzemesi hazırlanmaktadır.

1944 yılı son ayında Bergama'ya gelen Bakanlıklararası heyet tiyatroyu incelediği zaman, ikinci bölüm için 30 bin liraya ihtiyaç olduğunu kabul etmiştir.

Oturma yerlerinin en üstü, yani tepeye düşen ve tamamıyla kemerler üstüne oturtulmuş bulunan sütunlu galeri işini de Bakanlıklararası heyet ele almış ve ilk iş olarak arka duvarının yaptırılması ve diğer tarafının ise ağaçtan tecrübe mahiyetinde kurulmasını kabul etmiş ve ancak bu şekil esasa uygun düşerse ağaç yerine mermer veya taş malzeme ikamesi yerinde görülmüştür. Bu iş için 30 bin lira tespit edilmiştir.

Tiyatronun sahnesine gelince: sahne, beş kapı üstünde üç katı olan bir duvar-

la süslenmişti, bunun bir çok mimari mermer parçaları, kuzey portik boyunca tiyatro önünde dizilmiş bulunmaktadır. Bu işlenmiş mermerlerin ölçüsüdür ki, sahnenin üç katlı bir duvarı olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlıklararası heyet bunun üzerinde de durmuş. Yaptığı incelemeler neticesinde mimari kıymeti olan bu işin mermer işçiliği yerine ahşap olarak yapılması ve böylece sahne duvarı muvaffak olduğu takdirde yerlerine eski mermer mimari parçaların ikamesi muvafık görülmüştür. Bu iş için de 40 bin lira kabul edilmiştir.

Tiyatro tamamlanırsa, bu küçük süslü tiyatro bütün ihtişamıyla ortaya çıkmış olacaktır. Ve bu suretle oldukça düzenlenmiş olarak açık müze halinde hem turistlerin gözleri tatmin edilmiş hem de Cumhurbaşkanımız sayın İnönü'nün buyurdukları gibi "klasik temsillerin bütün dünyaya Bergama tiyatrolarında gösterilmesi" imkanı sağlanmış olacaktır.

IV. TTK KONGRESİ Sayfa: 230-231-232-233-234

OSMAN BAYATLI'NIN BÜSTÜ DİKİLDİ

54. Kermes Programı çerçevesinde Bergama'da yaşamış ünlü fikir adamı Osman Bayatlı'nın ölümünden 32 yıl sonra Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın tarafından Belediye önündeki meydana büstü dikildi. Kermes'in açılış günü İzmir Valisi Kutlu Aktaş, milletvekili Veli Aksoy, Bayatlı'nın kızı Güngör Aydemir'in de katıldığı törenle büst açıldı ve altındaki kitabede de kısa özgeçmişi yer aldı.

OSMAN BAYATLI ADINA BERGAMA SEMPOZYUMU YAPILDI

Türkiye'nin ilk arkeoloji müzelerinden birini Bergama'da kuran Osman Bayatlı'nın ölümünün 44. yıl dönümünde düzenlenen Bergama Sempozyumu'nda, ilköğretim okullarına yerel tarihin ders kitabı olarak okutulması önerisinde bulunuldu.

Bergama Belediyesi, İzmir İl Kültür Müdürlüğü ve Bergama Kültür ve Sanat Vakfı tarafından organize edilen Osman Bayatlı Anısına Bergama Sempozyumu'nda bir ilk gerçekleştirildi. Yerel tarih araştırmalarının konu edildiği sempozyumda bilim adamları yerel tarihin ders kitabı olarak ilköğretim okullarında okutulmasını istediler.

Sempozyumun açılış konuşmasını Bergama Kültür ve Sanat Vakfı (BERSAV) Başkanı Yakup Kaşarcıoğlu yaptı. Kaşarcıoğlu konuşmasında, yerel kültürün gelişmesini ve bu anlamda eğitim yapılmasını istediklerini ifade ederek, "Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretim okullarına yerel tarih ve kültür dersi koymasını istiyoruz. Böyle bir uygulama gerçekleştirildiğinde gelecek kuşaklarımız kültürel değerlerimize sahip çıkabileceklerdir" dedi.

Bergama Belediye Başkanı Akif Ersezgin "Onu unutmamak adına ilçemizde

bir ev veya müze oluşturmamız lazım." dedi.

SONUÇ

Emekli Süvari Yüzbaşı, Avdan Cephesinin muzaffer Komutanı Bergamalı Mahmut Celal Avdan, Osman Bayatlı için: " o tüm yaşamını ülke kültürüne adadı. Gerek Türk Ocağında, gerekse Halkevinde çalışırdı. Kütüphaneden ayrılmazdı. Eski eserleri incelemeye başladı. Nihayet kitap yazmaya da hevesi uyandı. Etütlerine devam etti. O yeni Camiin bir odasına çekilmiş her meslekten kimselerle konuşuyor, misafirlerini çok iyi karşılıyor, sürekli duyduklarını not ediyordu" diyor.

Osman Feyzi Bayatlı, Müzeyi ziyaret nedeniyle gelen her kişiden yararlanmaya çalışıyor, gelenlerin meslek ve işleriyle ilgileniyordu. Hoşuna giden şeyleri mutlaka not ederdi. On yıl önce aldığı notu çekmecesinin bir kösesinden derhal bulurdu. Onun elinden hiçbir belge kaybolmazdı.

Eski Bergama Kaymakamlarından, sonra İzmir Valisi olmuş Fazlı Güleç, Bayatlı'yı Bayatlı yapanın Bergama sevgisi olduğunu vurgular.

Bergama sevgisiyle neler yapmamıştır ki Bayatlı. Haluk Ökeren'in onun için:

"Türk Ocağı, Halkevi, Bergama'yı Sevenler Cemiyeti, Kermes gibi milli, sosyal ve kültürel hareketlerde olduğu gibi Bergama'yı tanıtmak konusunda onun hizmetleri anlatmakla bitmez. Bergama efsanelerini, folklorunu, milli oyun ve havalarını toplayan. Bergama'da eski ve yeni devirde yetişen fikir adamlarını tanıtan, Bergama'nın yakın tarihindeki olayları derleyen, Bergama ve çevresinde yaşayan Türkmenlerin yaşam ve adetlerini, inançlarını kaleme alan tüm evreleri ile eski Bergama tarihini inceleyip tasnif ederek yayınlayan o oldu.

Türkiye'de ilk kez Etnografya Müzesini kurmuştur ki yalnız bu eser onun adını ebedileştirmeye yeterlidir."

Ünlü tarihçi Enver Behnan Şapolyo ise onun hizmetlerini üç noktada toplar;

1. Ege Medeniyetini incelemek
2. Bergama Folklorunu araştırmak
3. Eski eserler ve etnografya müzesini kurmak.

Osman Bayatlı, Kermes düzenlenmesinin ilk fikir babalarından ve ilk komite üyelerinden biri olmanın ötesinde, sağlığında Kermesin, Bergama ile özdeşleşmesinde en büyük katkıları olan insanlardan biridir.

Son yıllarda Bergama Araştırma Merkezi ya da Bergama Araştırma Kütüphanesi Belediye Başkanı Sefa Taşkın zamanında başlatılmış, sonra bu merkez Halk Kütüphanesine terk edilmiştir. Şimdi restore edilen bu binanın tekrar asli görevine dönmesi en büyük beklentimizdir.

Öte yandan Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Başkanı Mustafa Durmaz döneminde Kent Arşivi oluşumuna büyük bir başlangıç yapmıştır. Bunu olgunlaştırıp

büyütmek gerekmektedir. Bergama Belediyesi de Başkan Mehmet Gönenç ile birlikte Kent Kültür Arşivi kurmada ilk ve kalıcı adımları atmış bulunmaktadır. Bu güzel başlangıcın da istenilen hedefe ulaşması en önemli talebimizdir.

BASILI KAYNAKLAR

- III. Türk Tarih Kongresi Sayfa: 622-623-624-625
IV. Türk Tarih Kongresi Sayfa: 230-231-232-233-234
Bergama Halk Eğitim Bülteni,15 Mart 1957, Sayı:3,S. 4
Bergama Uygarlık Tarihi, Eyüp ERIŞ, 1979
Bugün Gazetesi, 21 Şubat 1951
Bugün Gazetesi, Sayı: 327-330 14-24 Ekim 1952
Bugün Gazetesi, 23.05.1961
İzmir Öğretmen Gazetesi, 25 Mayıs 1962, sayı 11
Osman Bayatlı-Yazılar, Konuşmalar, Mektuplar, Yay. Haz. Yavuz OZMAKAS, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı
Osman Bayatlı, Ahmet Kutsi TECER, Liselerarası Yerel tarih Araştırması, Bergama Belediyesi, 2007, s.94
Osman Bayatlı, "Bergama'da Dokumacılık", Türk Etnoğrafya Dergisi, sa.2, s.53-55

DİĞER KAYNAKLAR

- ALTINSOY,A, Şirin: Bergama da doğdu ve lise son sınıfa kadar Bergama da yaşamıştı. Annesi: Hacer BAYATLI babası: Metin BAYATLI'dır. 1949 doğumlu, iki çocuk annesi A.Şirin ALTINSOY Osman BAYATLI'nın torunudur.
AYDEMİR, GÜNGÖR: Bergama doğumlu.Annesi Payende BAYATLI . Babası: Osman BAYATLI'dır. 1931 yılında doğan ve 79 yaşında olan Güngör Aydemir, Osman BAYATLI'nın ikinci çocuğu ve tek kızıdır.

Bergama'da Halk Müziği Alanında İlk Tespitler ve Çözümlemeli Bir İnceleme

The First Determinations In The Field Of Music In Bergama And An Analytical Study

Doç. Dr. F. Reyhan ALTINAY

Özet

Ülkemizde Türk halk müziği alanında ilk kurumsal ve sistemli derlemeler Cumhuriyet döneminde Batı Anadolu'da gerçekleştirilmiştir. Hars (Kültür) Müdürlüğüne 1925 yılında görevlendirilen Seyfettin ve Sezai Asaf kardeşlerin Batı Anadolu'daki derlemelerinde – henüz fonograf cihazının kullanılmadığı bir dönem olması nedeniyle – ses kayıtları yapılamamış ancak, derlenen ezgiler ve türküler notalı olarak türkü metinleriyle birlikte ilk kez kayıt altına alınmıştır. Asaf kardeşlerin gerek Muallimler Birliği adlı dergide kaleme aldıkları derleme raporlarında gerekse 1926'da yayımladıkları *Yurdumuzun Nağmeleri* adlı kitapta, Bergama ve yöresindeki halk müziği ürünleri konusundaki bu ilk tespitler yer almıştır. Bergama ve çevresinde ikinci olarak İstanbul Dârü'l Elhân Kurumu tarafından düzenlenen halk müziği derlemelerinde yerel müzisyenlerden kayıtlar yapılmış ve 1927'de yayımlanan *Dârü'l Elhân Anadolu Halk Şarkıları Defter: 3 ve Defter: 5'te birer*; 1929'da yayımlanan *Dârü'l Elhân Defter: 10'da Bergama türküleri ve ezgileri* yer almıştır. Bergama ve çevresinde üçüncü önemli halk müziği derlemesi Ankara Devlet Konservatuarının 1938 yılındaki ikinci seyahatinde gerçekleştirilir; İzmir başta olmak üzere özellikle Bergama'dan çeşitli zeybek havaları "Bergama Bengisi" adıyla yörede yaygın olarak seslendirilen ezgiler bu derlemelerde tespit edilir.

E.Ü. DTM Konservatuarı Ses Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Bergama halk müziği ve oyunları konusunda ilk bilgileri aldığımız A. Yılmaz ve O. Bayatlı da kitaplarında yöre türkülerini sözlü ve notalı olarak çeşitli folklorik tespitlerle sunmuşlardır. Cumhuriyet döneminde halk müziği alanında önemli çalışmalar yapan H.B. Yönetken'in "Bergama Çepni – Çetni Oyunları" konusundaki tespitlerinin yanı sıra, bu dönemde pentatonizm ve çok seslilik konularında çalışan A. A. Saygun ve V. Arseven'in yayınlarında da Bergama halk ezgilerine yer verdikleri görülür. TRT Kurumu'nun 1967'de İzmir ve yöresindeki halk müziği derlemelerinin ise büyük ölçüde Bergama ve köylerinde gerçekleştirildiği görülür. Derleme raporlarında "Bergama Serbest Müzisyenler Cemiyeti, Bergama Halk Eğitim Merkezi" elemanları başta olmak üzere yerel müzisyenlerden klarnet, kornet, zurna ve davul eşliğinde zeybek havaları, Bergama Güvendes, Bergama Bengisi türünde ezgiler kaydedildiği anlaşılır. Bu bildiride Bergama ve çevresinde gerçekleştirilen halk müziği derlemelerine ilişkin ilk notalı belgeler (Osmanlıca – Türkçe), ilk ses kayıtları, görsel / duysal materyaller sunulacak; Bergama halk müziği ürünlerindeki karakteristik unsurlar ile seslendirilme bağlamları hakkında çözümlenmeli bir inceleme sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bergama, halk müziği, derleme, çözümleme

Abstract

The first institutional and systematic compilations in the field of Turkish folk music carried out during the Republic period in Western Anatolia in Turkey. Folk song compilations, and folk songs texts having musical notation were compiled and written by hand for the first time by the brothers Asaf Sezai – Seyfettin who were on duty, by The Directorate of Culture in Western Anatolia in 1925. Sound recordings were impossible due to the phonograph device was not yet in use in those days. In the compiling reports in a magazine called Teachers Union and in the book called The Tunes of Our Country both were written by the Asaf brothers in 1926, these first determinations about folk music products on Pergamon and the region participated in. Secondly, during folk music compilations organized by the Istanbul Dârü'l Elhân Foundation, recordings were made from the local musicians and published one apiece in Dârü'l Elhân Anatolian Folk Songs Notebook: 3 and Notebook: 5 in 1927 and some folk songs and tunes from Bergama took place in the Notebook: 10 published in 1929. The third important collection of folk music, Pergamon and around was performed by Ankara State Conservatory in 1938 during the second trip,

particularly in Izmir, Zeybek songs and tunes, especially "Bergama Bengisi" widely sung and determined in the region in this compilation. A. Yilmaz and O. Bayatlı, the first information we received about the folk songs, folk music and folk dance tunes of Pergamon, presented local folk songs and tunes in oral and in musical notations in their books. Beside "Pergamon Cepni - Çetni Dances" of H. B. Yönetken, who worked in the field of folk music in the Republic Period, V. Arseven and A.A Saygun, who worked on pentatonic and polyphony, also wrote on Pergamon folk melodies through their publications. Folk music compilations of Izmir Radio of TRT (Turkish Radio Television Corporation) In the region in 1967 was carried out largely in the villages of Bergama. Compile reports show those recordings from the persons of "Pergamum Freelance Musicians Association, Pergamon Adult Education Center", and the the Zeybek tunes besides Bergama Güvendesı, Bergama Bengisi especially from the local musicians playing the clarinet, the cornet, the flutes and the drums. In this paper, in the vicinity of Bergama folk music collections on the first documents having musical notations in (Ottoman - Turkish), the first sound recordings, visual / sensory materials will be available; in the contexts of folk music performance with the characteristic products of Bergama and an analytical study will be presented.

Key words: Pergamon, folk music, compilation, analysis

Bergama'da Halk Müziği Alanında İlk Tespitler

Türk halk müziği alanındaki ilk resmi derleme çalışması Seyfettin – Sezai Asaf kardeşlerin Batı Anadolu'daki derlemeleridir.¹ 1925 yılında gerçekleştirilen bu derlemelerin sonuçları 1926 yılında Yurdumuzun Nağmeleri adlı kitapta toplanmış, İzmir merkez ve ilçeleri ile Bergama'da tespit edilen ilk halk ezgileri, zeybek havaları notalı olarak bu kitapta sunulmuştur.² Başlangıç yazısı Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktarılmış olan yazı Bergama'daki tespitleri de içermektedir.³

Cumhuriyet döneminde gerek Batı Anadolu gerekse tüm ülkemiz bakımından önemli ikinci kurumsal halk müziği derlemeleri İstanbul Dârü'l Elhân Kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir. 1926 – 1931 yılları arasındaki derlemel-

1 Seyfettin - Sezai Asaf (Asaf), "Musikimiz Hakkında Bir Rapor", Muallimler Birliği Dergisi, S. 5, Ankara, 1925 (1341).

2 Seyfettin – Sezai Asaf, Yurdumuzun Nağmeleri, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

3 Seyfettin – Sezai Asaf, Yurdumuzun Nağmeleri (Çevriyazım – Tıpkıbasım), Yayına Hazırlayan: F. Reyhan Altınay, Meta Basım, İzmir, 2008.

erde tespit edilen halk ezgileri nota ve söz metinleri ile Anadolu Halk Şarkıları adıyla on beş defter olarak yayımlanmıştır. Bu defterlerden 1927 ve 1929 yıllarında yayımlanan 3., 5. ve 10. fasiküllerde “Bergama Oyun Havası (Manisa-6/4), Aşamadım Bergama'nın İlinden (Karaman-2/4), Bergama'nın Köprüsü (Eskişehir-9/8)” adlı türkülerin nota ve söz metinleri bulunmaktadır.⁴ Ahmet Adnan Saygun, Türk Halk Musikisinde Pentatonizm adlı risalesinde notalı örneklerin yer aldığı bölümde “Bergama Zeybeği”ni örnek göstererek, ezgilerdeki pentatonik yapıya ilişkin izleri açıklamıştır.⁵ Cumhuriyet döneminde Ankara Devlet Konservatuvarınca 1936 – 1953 yılları arasında gerçekleştirilen derlemelerden 1938 yılındaki ikinci çalışma Batı Anadolu'da ve İzmir merkezli olarak yapılmış, bu derlemelerde Bergama'dan da çok sayıda halk ezgisi ve türküsü tespit edilmiştir.⁶ Yusuf Ziya Demirci de halk türkülerine ilişkin ilk sınıflamaları içeren kitabında; “Cinâî ve Faciavî Türküler” kategorisinde “Bergama'nın Köprüsü” türküsünün sözlerine ve bazı açıklamalara yer vermiştir.⁷

BERGAMANIN KÖPRÜSÜ (927 seyahati Manisa)
BERGAMANIN KÖPRÜSÜNÜ SEL Mİ ALDI
PEK SEVERDİM YÂRİMİ EL Mİ ALDI
UÇURDUM ŞAHINI BUNDA NEM KALDI
AY KARANLIK GECE VURDULAR BENİ
YÂRİN ÇEVRESİNE SARDILAR BENİ⁸

1939 yılında, Bergama yöresi müzik folkloru konusunda en detaylı bilgileri edindiğimiz Abdurrahman Yılmaz'ın bu alandaki tespitlerini süreli yayınlarda yayımladığı görülür.⁹ Abdurrahman Yılmaz'ın 1941'de yayımladığı Bergama'da Folklor adlı kitabı da bu alanda bir ilk olma özelliğini taşır. Kitap 88 sayfa olup yörenin halk ezgilerine ilişkin iki nota metni de kitapta yer almıştır. Kitapta yer alan Bergama türküleri sırasıyla şunlardır: Şakır Türküsü, Menevşe Türküsü, Âlime Türküsü, Atike – Mustafa Türküsü, Aydın Efe Türküsü, Bayındır Koşması, Ger Ali Türküsü, Ali Efe Türküsü, Şakir Efendi Türküsü, Armanlarlı Hacı Ahmet Türküsü, Bergama Türküsü, Burçak Yolması Türküsü, Bergama Efe Türküsü, Türkü, Münire Türküsü, Hicazkâr Bergama Türküsü. Ayrıca, kitabın 72 – 73. sayfaları arasında verilen üç ayrı nota metninin öğretmen Rıza Özgen tarafından Hasan Çakı Efe'nin ağzından alınarak tespit edildiği belirtilmiştir. Ezgiler sırasıyla şöyledir:

4 Anadolu Halk Şarkıları, Defter: 3, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1927; Anadolu Halk Şarkıları, Defter:5, Şehzâdebaşı: Evkâf Matbaası, İstanbul, 1927; Halk Türküleri, Defter: 10, İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929.

5 Ahmet Adnan Saygun, Türk Halk Musikisinde Pentatonizm, İstanbul, 1936, s. 6.

6 M. Şakir Ülkütaşır, Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Ankara, 1972, ss. 78 - 83.

7 Yusuf Ziya Demirci, Köy Halk Türküleri, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938, ss. 135 – 136.

8 Demirci, a.g.e., s. 351.

9 Abdurrahman Yılmaz, “Bergama Türküleri”, Halk Bilgisi Haberleri, Şubat 1939, ss.74 -78.

1. Dağlı Zeybek Ağırca 9/8 (2+2+2+3)
2. Yalabık Zeybek Orta 9/8 (2+2+2+3)
3. Arpazlı Zeybek Çabuk 9/4 (3+2+2+2)

1942 yılına gelindiğinde ise Bergama halk müziği ve halk kültürü alanında ilk araştırmaları gerçekleştiren iki yerel araştırmacı Abdurrahman Yılmaz ve Osman Bayatlı'nın Bergamada Milli Oyunlar adlı çalışmayı birlikte kaleme aldıkları görölr. Kitapta geleneksel halk oyunları bağlamında çalınan yerel halk çalgıları konusunda bilgiler verilmiştir. Düğünlerdeki oyunlara eşlik amacıyla “davul – zurna” takımlarının hazır bulunduğunu; daha sonra bunların “yarım takım” sayılarak tam bir çalgı takımının “davul – klarnet – boru trompet – trampet” ten oluştuğunu, oturak oyunlarında ise “dümbek – (dümbek, darbuka) – zilli maşa – cura – saz – bağlama”dan oluşan diğer bir çalgı takımının olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, kadın çalıcıların kullandıkları “def – kaşık”tan oluşan topluluklara “yarım takım” adının verildiğinden; Bergama'nın yerel zurna çalıcılarından olup ustalıklarıyla tanınan Bergama – Kozak – Yukarıbey Köylü Ferhat, Aşağıbey Köylü Hüseyin Limon Çavuş'tan bahsedilmiştir.¹⁰ Osman Bayatlı'nın 1943'de yayımlamış olduğu Ege'de Zeybek Oyunları ve Havaları konulu kitabı da zeybek kültürü alanında yazılmış ilk eserlerdendir. Bergama yöresindeki başlıca zeybek oyunları hakkında detaylı tespitlerin yer aldığı kitapta, zeybek havalarının nota metinleri de bulunmaktadır. Hasan Çakı Ef'e'den kaydedilerek Ahmet Yekta Madran ve Azmi Yunt tarafından notaya alınan zeybek ezgileri ile A. İyi ve Kasnak'tan kaydedilerek Melahat Türköz'ün notaya aldığı ezgilerin bir kısmında makam adları, bir kısmında da hız terimleri ve metronom belirtilmiş, sözlü oyun ezgilerinin sözlerine de yer verilmiştir.¹¹ Kitapta A. Yunt, A.Y. Mardan ve M. Türköz tarafından notaya alınan zeybek türkü ve ezgilerinin nota metinleri şu bilgilerle yer almıştır:

1. Gezinti Havası “Bu nota taksim biçimi ölçsüz yazılmıştır” A.Yunt
2. Bengi Andante (M.M.= 63) A. Y. Madran
9/4 = 2/4 + 4/4 + 3/4 Rast kararlı
3. Harmandalı Lento (M.M.= 52) A. Y. Madran
9/4 = 2/4 + 4/4 + 3/4 Hicaz
HARMANDALI EFEM BAKIYOR HEY HEY
BİLEĞİNDEN KANLAR AKIYOR VAY HAY
GÜMÜŞ BİLEZİKLİ MAVZERİN VAY HAY
NAMLISINDAN ŞİMŞEK ÇAKIYOR VAY HAY

10 A. Yılmaz – O. Bayatlı. Bergamada Milli Oyunlar, CHP Bergama Halkevi Yayınından, I. Basım, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1942.

11 Osman Bayatlı, Ege'de Zeybek Oyunları ve Havaları, Nefes Matbaası, İzmir, 1943.

4. Arpazlı Moderato (M.M.= 96) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 4/4 + 2/4$ Kürdi
5. Kozak Zeybeği Ağır A. İyi M. Türköz H. Çakı'dan
 $9/4 = 3/4 + 4/4 + 2/4$ Hicaz
 Bazı yerlerde bu oyun havasına "Yörük Ali" de derler.
6. Yalabık Animato (M.M.= 120) A. Y. Madran
 $9/8 = 3+2+2+2$ Hüseyini
7. Soma Zeybeği Ağır A. İyi M. Türköz H. Çakı'dan
 $9/4 = 3/4 + 4/4 + 2/4$ Nihavent
8. Dağlı Sostenuto (M.M.= 76) A. Y. Madran
 $9/4 = 2/4 + 4/4 + 3/4$ Hicaz
9. Ağır Zeybek Oyunu Lento (M.M.= 50) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 4/4 + 2/4$ Karcığâr
10. Ege Zeybek Oyun Havası Andantino (M.M.= 76) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 4/4 + 2/4$ Hüseyini
11. Bayat Ağır A. Yunt - H. Çakı'dan
 $9/8 = 2+2+2+3$ Suznâk
12. Yunt Dağı Moderato (M.M.= 104) A. Y. Madran
 $9/4 = 2+2+2+3$ Nikriz
13. Kasnak Ağır $9/8$ A. Yunt - H. Çakı'dan
14. Güvende Zeybek Oyunu Andantino (M.M.= 72) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4 + 2/4$ Karcığâr
15. Ege Zeybek Oyun Havası Adagio (M.M.= 58) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4 + 2/4$ Hicazkâr
16. Ege Zeybek Oyun Havası Adagio (M.M.= 58) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4 + 2/4$ Hicazkâr
- (Bu ezgi için davul vuruşları "çırpâk-tokmak" biçiminde ayrıca gösterilmiştir.)
17. Ege Zeybek Oyun Havası Larghetto (M.M.= 63) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4 + 2/4$ Hicaz
18. Ege Zeybek Oyun Havası Larghetto (M.M.= 63) A. Y. Madran
 $9/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4 + 2/4$ Hüseyini
19. Ege Zeybek Oyun Havası Larghetto (M.M.= 63) A. Y. Madran
 $9/4 = 2/4 + 2/4 + 2/4 + 3/4$ Sabâ
20. Köroğlu (M.M.= 160) A. Y. Madran
 $5/8 = 2/8 + 3/8$ Karcığâr
- Bu türkünün söz metinleri olarak Necip Fazıl Kısakürek'in şiiri de yer almıştır.

SIRMALI CEPKENİ ATTI KOLUNA
TEK ELLE DİZGİNİ GERDİ KÖROĞLU
TOZLARLA ATILIP DAĞIN YOLUNA
YEŞİL MURADINA ERDİ KÖROĞLU

21. Sarı Zeybek (Türkü) Allegretto (M.M.= 108) A. Y. Madran
9/8=2+2+2+3 Karcığar

SARI ZEYBEK (EFEM) ŞU DAĞLARA YASLANIR (AMAN AMAN)
YAĞMUR YAĞAR SİLAHLARI (EFEM) ISLANIR
DELİ GÖNÜL (EFEM) BİR GÜN OLUR USLANIR
Nakarat

YAZIK OLSUN TELLİ DE DORU (EFEM) ŞANINA
BİR KERE BAK MOR CEPKENİN (EFEM) KANINA

22. Keklik Avı (Türkü) Allegretto (M.M.= 108) A. Y. Madran
9/8=2+2+2+3 Karcığar

KALK GİDELİM (AMAN) BUGÜN KEKLİK AVIDİR (HEY HEY)
SENSİZ ŞEKER YESEM BANA AĞIRDIR (HEY)
SEN GİDERSEN (EFEM) BENİ KİMLER AVITIR (HEY AMAN)
SENSİZ ŞEKER YESEM BANA AĞIDIR (HEY)

23. Yörükler Yaylası (Türkü) Allegretto (M.M.= 108) A. Y. Madran
9/8=3+2+2+2 Nikriz

YÖRÜKLER YAYLASINDA (AMAN) YAYLAYAMADIM (İMANIM)
DİVANE GÖNLÜMÜ BAĞLAYAMADIM

II

YÖRÜKLER YAYLASINDA (AMAN) SÜT BAKIR BAKIR (İMANIM)
SEVDİĞİM YOSMANIN GÖZLERİ ÇAKIR

Veysel Arseven, Cumhuriyet döneminde Türk halk müziği alanındaki yayınları ile önemli teorik katkılarda bulunmuştur. Arseven'in bizzat içinde bulunduğu bir derleme ekibi ile Bergama'ya gelişinden on yıl kadar öncesinde yayımladığı Çok Sesli Halk Türküleri adlı kitabının "İki Sesli Halk Türküleri" bölümünde batı nota yazım sistemiyle çift partili olarak düzenlenmiş bir Bergama türküsüne de yer verdiği görülür.¹² Aynı tarihlerde Ferruh Arsunar tarafından yayımlanan Türk

12 Veysel Arseven, Çok Sesli Halk Türküleri, Maarif Vekâleti Öğretmen Kitapları: 64, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 10.

13 Ferruh Arsunar, Türk Anadolu Halk Türküleri, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları No: 2, Ankara, 1957, ss. 20 – 21.

14 Bkz. Hüseyin Yaltırık, Tasavvufi Halk Müziği, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Anadolu Halk Türküleri adlı kitapta da “Nazire Türküsü” adıyla bir Bergama türküsünün nota ve söz metinlerinin tespit edildiği görülür.¹³ Türk halk müziğinde “tasavvufi halk müziği” bağlamında; deyişler, semahlar, nefesler, ilahiler başlıca müziksel türler olarak karşımıza çıkar.¹⁴ Bergama’da da bu sözlü kültürün yaşadığı bilinmekte ve yörenin halk müziği repertuarında bu türün örneklerine rastlanmaktadır. Osman Bayatlı’nın kaleme aldığı Bergama’da Alevî Gelini ve İnançları adlı çalışmada, Çepni ve Türkmen aşiretleri ile Tahtacı toplulukların bu yöredeki kültürel etkinliği üzerinde durulduğu görülür. Kitapta bu yörede yaşamış Alevi halk ozanlarından İmam Ali Nâki Dede ile Veli Acar Dede hakkında bilgiler, fotoğraflar; ayrıca, bu topluluklara özgü deyişler ile düğün gelenekleri bağlamında söylenen bazı türkülerin sözleri de verilmiştir.¹⁵ Cumhuriyet döneminde Türk halk müziği alanındaki yayınlarıyla dikkat çeken Halil Bedi Yönetken de Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi Başkanlığı’na sunduğu bir raporda Bergama Çepni-Çetni oyunları hakkındaki tespitlere yer vermiş ve bu raporda “Bergama Bengisi” adıyla bilinen ezginin bir varyantının Balıkesir, Edremit yöresinde “Alay Havası” olarak yaygınlaştığını belirtmiştir.¹⁶

TRT Kurumunca gerçekleştirilen kurumsal ve sistemli halk müziği derlemelerinin ise 1967 yılında İzmir ve çevresinde Veysel Arseven, Işık Duygu Gülöksüz, Talip Özkan tarafından gerçekleştirildiği görülür. Derleme raporları incelendiğinde bu derlemelerin büyük bölümünün Bergama merkezi ve köylerinde geçtiği görülür. Bergama ilçe merkezi başta olmak üzere Tepeköy, Karalarbaşı Köyü, Kapıkaya Köyü, Etnografya Müzesi ve hatta Bergama Cezaevinde de kayıtlar yapıldığı anlaşılmaktadır. 16 günlük derlemenin ilk sekiz günü Bergama ve köylerinde gerçekleştirilmiştir. 100 kadar ezginin derlendiği TRT’nin bu birinci folklor gezisinde özellikle zeybek oyun havaları, kadın ezgileri, tasavvufi halk müziği ürünleri (semahlar) Bergama ve köylerinde bağlama ve kaval’dan ezgiler; “Bergama Serbest Müzisyenler Cemiyeti”nden klârnet, kornet ve davul eşliğinde ezgiler ile Bergama Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü bağlama ekiplerinden ezgiler kaydedilmiştir. Ayrıca, yörenin o dönemdeki en yaşlı bağlamacısı 83 yaşında İsmail Aloğlu’ndan bağlama ile oyun havaları, türkülerin kaynak kişilerinden ve o dönemde 70 yaşındaki Hüseyin Ayalp’ten türküler ve daha başka yerel müzisyenler ve kaynak kişilerden birçok ezgiler derlenmiştir. Bütün bu derlemeler sırasında mevcut yerel müzisyenlerin ardından, halk müziği ürünlerinin gitgide azalacağı kaygısı ve Bergamalı mahalli müzisyenlerin sayıca azaldığı yolundaki gözlemler de kaydedilmiştir. Özellikle davul – zurna ve bağlama takımlarının azalarak, son 50 yıldan beri yerlerini klârnet, kornet gibi folklorik olmayan çalgıların aldığı, düğünler vb. geleneksel bağlamlarda halk ezgilerinin yerini daha çok oyun havalarına bıraktığına dikkat çekilmiştir. Halk müziği ürünlerine karşı bu azalan ilginin bir diğer gerekçesi olarak da radyo, kahve-

15 Osman Bayatlı, Bergama’da Alevî Gelini ve İnançları, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, İzmir, 1957, ss. 7 – 8.

16 Halil Bedii Yönetken, Derleme Notları I, “Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi Başkanlığına Sunulmuş Raporun özeti”, Orkestra Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 136 – 142.

hane, gazino, taksi, dolmuş ve şehirlerarası otobüslerde çalınan piyasa müziği ve çalınan kötü plâklar gösterilmiş ve yaşayan müzik ürünlerinin bir an evvel derlenmesi önerilmiştir. Bergama'daki derlemelerde kadın ezgilerinin tespit edilmesi konusundaki zorluklara dikkat çekilerek, gelecekteki derlemeler için Halk Eğitim Merkezleri, Milli Folklor Enstitüsü ve hatta Milli Eğitim Bakanlığı ilgili daireleri ile işbirliğinde önlem alınması salık verilmiş olup bu derlemelerde kaynak kişiler olarak; Hüseyin Ayalp, İsmail Aloğlu, Tahir Çalşır, Lütfiye Erşen, Sait Erşen, Müfit Akgün, Bedii Genç, Mustafa Başkurt, Sami Akbulut, Ahmet Aktaş, Şevki Alptekin, Mustafa Kemerlioğlu, Mithat Durac, Mustafa Uyaroğlu, Asım Yılmaz, Hüsamettin Şenlendirici, Hüseyin Bitirim, Mehmet Kemerlioğlu, Zeynel Şen, Ahmet Öter, Şükrü Varol, Nurettin Topyanık, Fethiye Çalar, Remziye Döngül, Mustafa Yüksel, Hüseyin Okyay, Rahmi Şendur, Hüseyin Yürk'ün adları belirtilmiştir.¹⁷ Ayrıca, Etem Ruhi Üngör'ün halk çalgıları konusundaki üç yıllık araştırma gezisinin 7 Haziran 1967 tarihli ilk durağında Bergama'ya uğradığı ve buradaki yerel müzisyenler ve yerel çalgılar konusunda bazı tespitler yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Bergama Halk Müziği Ürünlerine İlişkin Çözümler

TRT THM repertuarında yer alan beş adet Bergama halk ezgisi (oyun havaları) incelendiğinde; ezgilerin "yöresi" hanesinde Bergama merkezi kaydı dikkat çeker. Bergama oyun havalarının üç tanesi "zeybek" bir tanesi "bengi" ve biri de "gayda" adıyla kaydedilmiş türsel karakteristik gösterir. Bergama oyun havalarında kaynak kişi olarak Naciye Gökçer, Zahide Genç, Hasan Çakı Efe; derleyen/notalayan olarak da Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken, Yaşar Aydaş ve TRT Kurumu görülür. Bergama oyun havalarının derlenme ve incelenme tarihleri incelendiğinde ise hiçbirinde derleme tarihinin belirtilmediği gözlenir. Bununla birlikte büyük bölümünün aynı tarihlerde 1977'de incelendiği, birinin de 1987'de incelenerek repertuara kazandırıldığı anlaşılır. Bergama oyun havalarında "Nikriz, Hüseyini, Hicaz, Uşşak – Hüseyini, Karcıçar" makamlarına benzer dizi ve seyir karakteristiği gözlenir. Bergama oyun havalarında tartım ve düzum bakımından ise şu yapı görülür: 2 adet 9/4 (3+2+2+2), 1 adet 9/2 (2+2+2+3), 1 adet 9/2 (3+2+2+2), 1 adet 4/4.

TRT Türk Halk Müziği repertuarında yer alan İzmir – Bergama türkülerinin sayısı ise günümüz itibarıyla 13 kadardır. Türkülerin sadece birinin yöresi olarak Bergama – Aynatlar Köyü belirtilmiş olup diğerlerinin yöre hanesinde sadece İzmir – Bergama belirtilmiştir. Bergama türkülerinde kaynak kişilerin Hasan Çakı Efe, Hüseyin Ayalp, İsmail Aloğlu, Yusuf Babacan, Gülsüm Gencer, Bahar Yetişen, Müfit Akgün ve Zeki Ertoy; Bergama türkülerini derleyip/notalayarak TRT THM repertuarına kazandıran kişilerin ise Muzaffer Sarısözen, Ahmet

17 Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Folklor Derlemesi I, Birinci Folklor Derlemesi İzmir Ekibinin Raporu, ss. 1 – 7.

18 Etem Ruhi Üngör, "Halk Çalgılarımız Üzerine İnceleme Gezisi Notları (1967 – 1968 – 1969) Birinci Gezi", *Musiki Mecmuası*, C. 9, 7 Haziran 1967, ss. 4 – 5.

Yamacı, Talip Özkan, Durmuş Yazıcıoğlu, Ateş Köyoğlu, Erkan Sürmen, Mustafa Günaydın ve Altan Demirel olduğu görülür. TRT THM repertuarında Bergama türkülerinin derlenme ve incelenme tarihleri irdelendiğinde; derlemelerde 1950, 1953, 1954, 1965, 1967, 1970 – incelemelerde 1973, 1974, 1975, 1979, 1984, 1991, 1996 tarihleri dikkat çeker.

Bergama türkülerinde çoğunlukla “Hüseyini” makamı benzerliği görülür; yörenin diğer türkülerinde ise “Karcıgar, Muhayyer kürdi, Kürdi, Nikriz, Eviç, Sabâ, Segâh – Hüzzam” benzeri makam ve seyir karakteristiği gözlenir. Bergama türkülerinin ritmik yapıları incelendiğinde ise şu tartımlar dikkat çeker: 5 adet 9/8 (2+2+2+3), 4 adet 4/4, 2 adet 9/4 (2+2+2+3), 1 adet 9/4 (3+2+2+2), 1 adet 2/4. Bergama türkülerinin sözel türleri ve yapıları incelendiğinde; “mani (7 – 8 heceli), koşma (11 – 12 – 13 – 14 – 15), semâi” biçimlerinde hece ölçüsüne dayalı türler ile dört dizeli ve ikili, üçlü ve dördü bağlantılı şiirsel yapı dikkat çeker. Türkülerden sadece biri Karacaoğlan’dan bir “güzelleme” dir. Bununla birlikte Bergama türkeleri büyük ölçüde anonim maniler biçiminde olup yöredeki gelenek, göreneklerin gerçekleştirilmesi sırasında da bu türden manilerin kadınlar arasında söylenmesi yaygındır.¹⁹

Bergama türkülerinde işlenen temalar incelendiğinde ise başlıca şu yerel karakteristikler dikkat çeker:

Aşk, sevda konulu mani biçimindeki türkülerin ağırlıkta olduğu görülür.

Bergama türkülerinde en çok gözlenen diğer bir tema da efelik, eşkıyalık, yiğitlik, mertlik konusudur. Bu türden türkülerin mutlaka bir tarihsel olay, kişisel ya da toplumsal çatışma hikâyeleri, cinayet, baskın, ölüm gibi şiddet temaları eşliğinde oluşturulduğu görülür.

Türkülerde geçen “efem, Al’Efe, candarma, Çerkezoğlu, Çakırım, İzzet’im, cephane, düşman, mahkeme” gibi sözcükler daha çok erkeklik, yiğitlik, efelik, eşkıyalık, zeybeklik” kimliğine göndermeler içermektedir.

Türkülere katma söz olarak eklenmiş olan “Kaymak Mevlüde’m, Baygın Habibem, Aşşam, Çakır Aşşam, Zahide’m, Feride’m, Emin’e’m, Aman Fatma’m, Sancak Saçlı Fatma’m” gibi kadın adları bağlantılarda sıklıkla edilir.

Türkülerde “Abacılar İnişi, Üç Kemerli Köprü, Bergama’nın Hanları, Ferizler, Sucaklı” gibi Bergama yer adları ile “Menemen, Bergama, İzmir, Manisa” gibi merkezlerin sıkça geçtiği gözlenir.

Türkülerde geçen “Lofçalı, Lofçalı Al’Efe” adları ile “akıyuru kanları, Al’efenin ülüsünü” ağız ve söyleyiş özelliğinden dolayı, Bergama’da yaşayan Balkan göçmen kültürel kimliğinin izleri gözlenir.

“Yörükler yaylası” sözlerinin geçtiği türküler yöredeki “Yörük” kültürel kimliğine önemli bir işaretler.

19 Osman Bayatlı, Bergamada Efsaneler ve Âdetler, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1941, s. 50.

Türkülerde geçen “aman aman, amman geline, amman beyler, aman Allah, efem aman, haydi haydi, gel gel aman, ah amanın imanım” gibi katma sözler ya da başka bir deyişle formel ifadeler (kalıp sözler), türkülerdeki söz metinlerinin müzik cümleleri ya da cümlecikleri tarafından genişletilmesi sonucu, ezgisel ve ritmik yapıya eklenmiştir.

Bergama türkülerinin özellikle kadınlar tarafından çeşitli müziksel pratikler bağlamında seslendirilmesi sırasında, halk çalgılarının ezgi üretme işlevlerini üstlenen bir tür “terennüm” yani ritimli kalıp ifade söyleme geleneğinin yörede oldukça etkin olduğu görülmektedir:

YALE LELİ LAM YALELLİ YALE LELE LELELAM (3+2+2+2)
NANNAN NİRANAM NİNNERİ NANNAM NİRE NİRE NİRENAM
YÂRE LELELAM YALE LELE LELE LELELAM
NİNA NANA NANA NİNA NANA NA
NİNAY NİNİNİ NOM
AMAN DA YÂRİM YALEYLOM NİNAY NOM
YELE LELE LELE LELE LOM
NİNA DA NİNA NAY NOM
YALİ LOM AMAN YALİ LOM
YALİ LİLİ LAY LOM

Bu türden ritmik kalıp sözlerin türkülerde kadınlarca seslendirilmesi, Türk halk müziği türündeki sözlü ürünlerin yaratılış sürecinde de kadınların etkinliğine önemli bir işarettir. Kadınların geleneksel müzik pratikleri bağlamında büyük ölçüde bağlama, kabak kemane, kaval vb. türlerde bir çalgı eşliği olmaksızın türkülerini seslendirdikleri; bununla birlikte Bergama başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yöresinde kadınların “darbuka, deblek, tef, daire, kaşık, leğen” vb. gibi ritim sazları eşliğinde müziksel pratiklerini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

“Bergama'nın Köprüsü (Eskişehir) , Manisa'yla Bergama'nın Arası (Manisa), Aşamadım Bergama'nın İlinden (Karaman)” sözleriyle başlayan ve içinde Bergama geçen türkülerin ise bu yöreden, komşu coğrafyalara birer taşınma türkü olduğunu söylemek mümkündür.

“Elif Dedim be Dedim, Kırmızı Buğday, Menevşe Türküsü, Ardıçtandır Kuyuların Kovası, Beyler Bahçesinde, Ger Ali” sözleriyle başlayan bazı Batı Anadolu halk müziği dağarından alınmış türkülerin de Bergama halk müziği repertuarı ve geleneksel müzik pratiklerinde yerini aldığı görülmür.

Sonuç

Bergama'da halk müziği alanındaki ilk tespitlerin 1925 yılından itibaren başlayıp 1927, 1929 yıllarında İstanbul Darü'l Elhân derlemeleri, 1938 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı derlemeleri, 1967 yılında TRT Kurumu derlemeleri

ile kurumsal düzeyde devam ettiği görülür. Bu yıllar içerisinde Bergamalı yerel araştırmacılar O. Bayatlı ve A. Yılmaz'ın çabalarıyla yöresinin müzik kültürüne ilişkin önemli tespitlerin yapıldığı anlaşılır. 1925 tarihinden itibaren Bergama yöresinde kurumsal düzeyde ve/veya kişisel çabalarla sistemli bir biçimde artış gösteren halk müziği derleme faaliyetlerine rağmen; günümüzde TRT THM İzmir türküleri ve oyun havaları nota repertuarındaki sayıca azlık oldukça dikkat çekicidir. Bergama'daki derleme çalışmalarında tespit edilen dağarın, ülkemizdeki en kapsamlı arşiv olan TRT THM repertuarına bir an evvel kazandırılması gerekmektedir. Bergama "zeybek" türündeki halk müziği ürünlerinin en yaygın olduğu yörelerimizdendir. Ancak, yapılan alan tespitleri incelendiğinde Bergama'ya özgü bir zeybek seslendirme tavrının veya çalgı takımlarının özelliklerinin tam olarak ortaya konulmadığı görülmektedir. Bergama'dan derlenen sözlü ürünler incelendiğinde ise "mani" biçimindeki anonim "kadın ezgilerinin" öne çıktığı görülür. Günümüzde gittikçe sayıları azalan kadın çalıcıların, düşün gelenekleri bağlamındaki bu yerel icra biçimlerinin de kadın araştırmacılarca bir an önce kayıt altına alınması gerekmektedir.

Bergama halk türküleri ve ezgilerinin, Ege bölgesindeki hâkim tartım/düzüm kalıplarıyla "9/4, 9/8, 4/4, 2/4"lük yapıda olduğu; türküler ve ezgilerin makam/dizi bakımından "Hüseyni, Kürdi, Muhayyer Kürdi, Segâh, Uşşak, Hicaz" gibi geniş bir makam dağılımı gösterdiği anlaşılır. Bergama halk müziğindeki bu makamsal yapının varlığı, türkülerin ve ezgilerin büyük ölçüde ilçe merkezinden derlenmiş olması; bununla birlikte Bergamalı halk sanatçılarının oldukça köklü bir müziksel yaratıcılık geleneğini geçmişten buyana sürdürmüş olmalarıyla açıklamak mümkündür. Ancak, Bergama'daki bu çeşitli ve zengin müziksel yapının varlığı; her şeyden önce Bergama ve yöresinin Yörük, Türkmen, Alevi – Tahtacı, Balkan Göçmeni, Roman gibi farklı kültürel kimliklerin bileşkesi bir coğrafyaya sahip olmasının bir sonucudur. Bu bağlamda yerel yönetimler ve Üniversitelerin işbirliğiyle Bergama halk müziğinin tarihsel, arkeolojik, antropolojik ve sosyolojik verilerin ışığında, yerel müzik geleneklerinin ve müzik ürünlerinin hangi kültürel katmanlardan günümüze ulaştığı üzerinde bilimsel araştırmaların yapılması; yer altındaki müziksel mirasın gün ışığına çıkarılması yerel, ulusal ve uluslar arası alanda önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Anadolu Halk Şarkıları, Defter: 3 - 5, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1927.
- ARSEVEN, Veysel Çok Sesli Halk Türküleri, Maarif Vekâleti Öğretmen Kitapları: 64, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
- ARSUNAR, Ferruh Türk Anadolu Halk Türküleri, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları No: 2, Ankara, 1957.
- ASAF (Asal), Seyfettin - Sezai "Musikimiz Hakkında Bir Rapor", Muallimler Birliği Dergisi, S. 5, Ankara, 1925 (1341).
- ASAF (Asal), Seyfettin - Sezai Yurdumuzun Nağmeleri, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.
- ASAF (Asal), Seyfettin - Sezai Yurdumuzun Nağmeleri (Çevriyazım - Tıpkıbasım), Yayına Hazırlayan: F. Reyhan Altınay, Meta Basım, İzmir, 2008.

- BAYATLI, Osman Bergamada Efsaneler ve Âdetler, Vakit Matbaası, İstanbul, 1941
- BAYATLI, Osman Ege'de Zeybek Oyunları ve Havaları, Nefaset Matbaası, İzmir, 1943.
- BAYATLI, Osman Bergamada Alevî Gelini ve İnançları, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, İzmir, 1957.
- DEMİRCİ, Yusuf Ziya Köy Halk Türküleri, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.
- Halk Türküleri, Defter: 10, İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929.
- SAYGUN, Ahmet Adnan Türk Halk Musikisinde Pentatonism, İstanbul, 1936.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Folklor Derlemesi I, Birinci Folklor Derlemesi İzmir Ekibinin Raporu.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Ankara, 1972.
- ÜNGÖR, Etem Ruhi "Halk Çalgılarımız Üzerine İnceleme Gezisi Notları (1967 – 1968 – 1969) Birinci Gezi", Musiki Mecmuası, C. 9, 7 Haziran 1967.
- YALTIRIK, Hüseyin Tasavvufî Halk Müziği, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- YILMAZ, Abdurrahman "Bergama Türküleri", Halk Bilgisi Haberleri, Şubat 1939.
- YILMAZ, Abdurrahman Bergamada Folklor, CHP Bergama Halkevi Yayınından, Sayı: 8, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1941.
- YILMAZ, A. – O. BAYATLI. Bergamada Millî Oyunlar, CHP Bergama Halkevi Yayınından, I. Basım, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1942.
- YÖNETKEN, Halil Bedii Derleme Notları I, "Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi Başkanlığına Sunulmuş Raporun özeti", Orkestra Yayınları, İstanbul, 1966

EKLER

ASAF (Asal), Seyfettin - Sezai
 "Musikimiz Hakkında Bir Rapor", Muallimler Birliği Dergisi, S. 5, Ankara, 1925 (1341).

Seyfettin – Sezai ASAF, Yurdumuzun Nağmeleri, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Sıra No	Tarih	Yerleşim/Şeyleyen	Çalanlar	İçerikler
1	6.9.1967	Bergama	Müeyyin Ayar/ Nüfit Akgün Sait Ersoy	1- Uygulama mahiyetinde iki türköl 2- Bergama Üvöndesi 3- Tekerleme
2	5.9.1967	Bergama Cesaeri	Kodii Genç Dağlama	1- Seyyah oldum güdüm güdbet olleri (arfa türkölü) 2- Uzun Hava - Kırık hava 3- Oyun Havası 4- Uzun hava
3	5.9.1967	"	"	1- Bergama Keloesi (uzun hava) kırık havaya bağlanıyor 2- Nasıyo türkölü 3- Bir Urfa türkölü
4	6.9.1967	Bergama Topoköy	Mustafa Başkurt Kaval Sami Akbulut Kaval Ahmet Aktay Dağlama-Sos	1- Mucit (Pöy kadın oyunu) 2- " " " " 3- Pir Sultan'dan 4- Pir Sultan'dan 5. Sabredenciler Menzil Alır (Arık Usim'den)
5	7.9.1967	Bergama Etnografya Müzesi	Şevki Alptekin Sos	1- Osman Bayatlı Etnografya Müzesi sında bulmuş Osman, Türkmen ve Türk Döle Kiyafetleri hakkında açıklama
6	6.9.1967	Bergama Topoköy	Ahmet Aktay Dağlama	1- Pir Sultan'dan 2- Kuskak Pielme Yurinde (karış)
7	"	Bergama	Lütfiye Ersoy Sos	1- Karınca Menzili (basi)
8	"	"	"	2- " " (som)
9	7.9.1967	"	Mehmet Komarlıoğlu-Klarneti- Nihat Duray Kornet Mustafa Uyaroğlu Davul	1- Dağlı Zeybeği 2- Aşır Zeybek 3- Yunt Dağı Zeybeği 4- Bergama Zeybeği 5- Huncu Oyun Havası (Bundan 2. Yıldır)
10	"	"	Mehmet Komarlıoğlu-Klarneti-Harmandalı Nihat Duray Kornet Mustafa Uyaroğlu Davul	1- Harmandalı Zeybeği 2- Arpaalı " 3- Kosak " 4- Soma " 5- Hora (Esmeli oyun havası)

./..

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Folklor Derlemesi I, Birinci Folklor Derleme Raporu.

Seyfettin – Sezai ASAF, Yurdumuzun Nağmeleri, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Çok Kültürlülük Bağlamında Bergama Zeybeği Üzerine Bir İnceleme

A Study On Bergama Zeybeği In The Context Of Multiculturalism

Doç. Dr. Hüseyin Yaltırık

Özet

Batı Anadolu zeybek geleneğinin en yoğun yaşandığı bir bölgedir. Zeybeklik olgusu türkülerde, oyunlarda, giysilerde ve halk kültürünün diğer alanlarında geleneksel olarak yaşatılmaktadır. Osmanlı döneminde farklı kültürlerin bir arada ve kardeşçe uzun zaman yaşadığı bu bölgede her etnisite kendi gelenekleri içinde ortak folklorik öğeleri de birlikte kullanmışlardır. Bergama ise arkeolojik zenginliği ile farklı kültür katmanlarını bağrında barındıran ender yerlerden biridir. Bergama Zeybeği de çok kültürlülük bağlamında incelemeye değer bir "ortak" kültür ürünü olarak dikkat çekmektedir. Bergama ve yöresinde birçok zeybek oyunu olup bunların özel adları vardır. Bergama Zeybeği bunların arasında ezgi, oyun ve söz unsurları bakımından farklılık arz eder. Bu zeybek havası Batı Anadolu'ya yayılarak ezgisel ve sözel olarak çeşitlenmiştir. Özellikle Manisa, Aydın, İzmir, Eskişehir ve Bilecik'ten söz ve ezgi çeşitleri derlenmiştir. Ezgi ve çeşitlemeleri Türkler tarafından ilk kez 1925 yılında Seyfeddin ve Sezai Asaf kardeşler tarafından derlenerek 1926 yılında Osmanlıca yayımlanan Yurdumuzun Nağmeleri isimli kitapta yayınlanmıştır. Bergama Zeybeği aynı zamanda Yunanlılar tarafından da, müzik ve söz olarak icra edilmiş ve plaklara kaydedilmiştir. 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan antlaşması sonrasında Batı Anadolu'dan mübadele ile Yunanistan'ın Atina yakınlarına yerleştirilen Rumlar bu zeybeği hem Türkçe hem de Rumca seslendirerek farklı isimler altında plaklara okumuşlardır.

TRT İzmir Radyosu THM Ses Sanatçısı

Bu bildiride Bergama Zeybeği olarak tanımlanan ezginin ses kayıt örnekleri çok kültürlülük bağlamında Türkçe ve Rumca görsel – duysal olarak sunulacak, Anadolu'nun farklı yörelerinden derlenmiş çeşitlemeleri (varyantları) da notalarıyla sunulurak “ezgi kalıbı” üzerinde inceleme yapılacaktır. Anahtar kelimeler: Bergama, halk müziği, zeybek, çok kültürlülük

Abstract

Western Anatolia is a region experiencing the most intense of Zeybek tradition. The case of Zeybek is kept alive in folk songs, dances, clothing, and other areas of traditional folk culture. During the Ottoman period, being a partner of a great combination of different cultures, every ethnicity in this region lived together brotherly in their own traditions of folklore items used together for a long time. Bergama (Pergamum) with the archaeological wealth is one of the rare places hosting the different cultural layers. To examine the value of "shared" Bergama Zeybeği as the "common" product in the context of multiculturalism is noteworthy. There are some other folk dances named as Bergama or having other names in this region or other places but they do not have the same stock melody we have mentioned. Bergama Zeybeği has the characteristic melody and the poem as a diversification spread of Western Anatolia. The words and melodies of Bergama Zeybeği have been compiled in particular from Manisa, Aydın, İzmir, Eskişehir and Bilecik. Melody and variations for the first time compiled by the Turks in 1925, by the Asaf brothers Seyfeddin and Sezai, and published as the book named The Tunes of Our Country in Ottoman in 1926. Bergama Zeybeği was also performed (singing and playing) by the Greeks during the Ottoman period in Western Anatolia. After July 24, 1923 the Treaty of Lausanne was signed, Greek people in Western Anatolia and their relatives were changed location with the Turks living in Salonika and its environments as a result of Immigration agreement. The Greeks who left Western Anatolia performed this Zeybek tune singing and playing under different names in Athens and in New York in 1927 and later on. In this paper, Bergama Zeybeği will be presented in the context of multiculturalism defining the tune sound, record examples, Turkish and Greek visuals and sensory samples, musical notes compiled from different regions of Anatolia and their variations (variants). Finally, as a stock melody, its "melodic pattern" will be investigated through these recording samples and musical notes.

Key words: Bergama, folk music, zeybek, multiculturalism

SUNUM

Batı Anadolu zeybek geleneğinin en yoğun yaşandığı bir bölgedir. Zeybeklik olgusu türkülerde, oyunlarda, giysilerde ve halk kültürünün diğer alanlarında geleneksel olarak yaşatılmaktadır. Osmanlı döneminde farklı kültürlerin bir arada ve kardeşçe uzun zaman yaşadığı bu bölgede her etnisite kendi gelenekleri içinde ortak folklorik öğeleri de birlikte kullanmışlardır. Bergama ise arkeolojik zenginliği ile farklı kültür katmanlarını bağrında barındıran ender yerlerden biridir. Bergama Zeybeği de çok kültürlülük bağlamında incelemeye değer bir “ortak” kültür ürünü olarak dikkat çekmektedir.

Bergama ve yöresinde birçok zeybek oyunu olup bunların özel adları vardır. Bergama Zeybeği olarak bilinen ve kayıtlara geçen ezgi, oyun ve söz unsurları bakımından farklılık arz eder. Bu zeybek havası Batı Anadolu’ya yayılarak ezgisel ve sözel olarak çeşitlenmiştir. Özellikle Manisa, Aydın, İzmir, Eskişehir ve Bilecik’ten söz ve ezgi çeşitleri derlenmiştir. Ezgi ve çeşitlemeleri Türkler tarafından ilk kez 1925 yılında Seyfeddin ve Sezai Asaf kardeşler tarafından derlenerek 1926 yılında Osmanlıca yayınlanan “Yurdumuzun Nağmeleri” isimli kitapta yayınlanmıştır. Yurdumuzun Nağmeleri günümüz Türkçesine Doç. Dr. F. Reyhan Altınay tarafından çevrilerek yayımlanmıştır. Aşağıdaki nota sayfaları bu çevriyazım-tıpkıbasım kitabından alınmıştır:

Yurdumuzun Nağmeleri, Çevriyazım-Tıpkıbasım, s.143 (Orijinal kitapta 7. Sayfa)

M.M. ♩ = 63

ZEYBEK OYUN HAVALARI

AQI AYDIN

Yurdumuzun Nağmeleri, Çevriyazım-Tıpkıbasım, s. 75

برغنه

Yurdumuzun Nağmeleri, Çevriyazım-Tıpkıbasım, s. 167 (Orijinal kitapta 31. Sayfa)

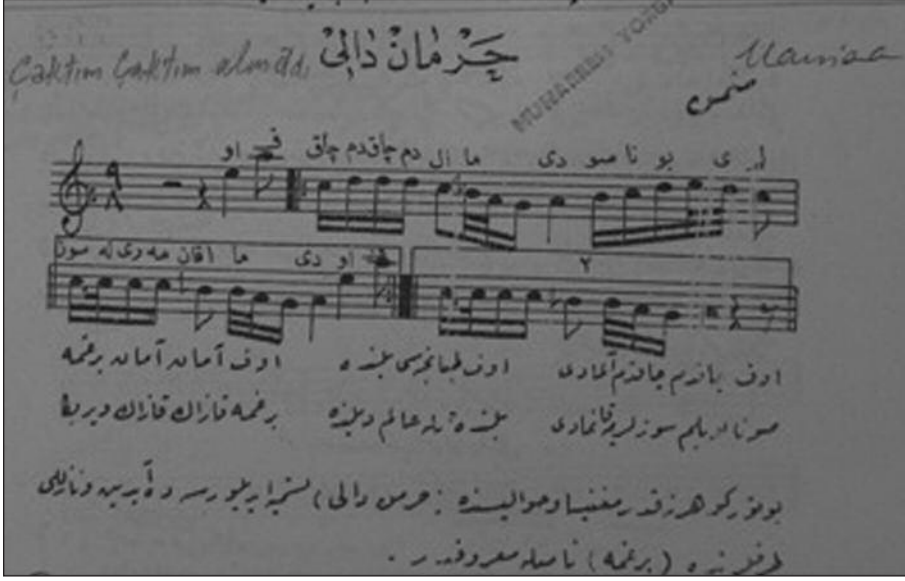
Yurdumuzun Nağmeleri, Çevriyazım-Tıpkıbasım, s. 94

Yurdumuzun Nağmeleri isimli kitapta, ayrıca Bergama adı altında bir başka ezgi daha yer almaktadır. Ayrıca Dar'ül Elhân tarafından Anadolu Halk Şarkıları adıyla 1926-1931 yılları arasında yayınlanan defterlerde yer alan iki adet nota dikkat çekmektedir. Bunların ilki, Harmandalı adıyla Manisa'dan kaydedilmiştir.¹ Ezgi yapısı Bergama Zeybeğinin ezgi kalıbına tam olarak uymaktadır. TRT THM Repertuarında yer alan ve notaları aşağıda verilen 1810 ve 284 numaralı türkülerin sözleriyle, 284 numaralı notanın ise hem söz hem de ezgi yapısıyla çok benzerdir. Zeybek kültürü ve oyunları üzerine çalışmalar yapan ve önemli bir bilgi birikimi ve arşivi bulunan Muharrem Yorgancıoğlu'ndan edindiğimiz bu nota şöyledir:

Muharrem Yorgancıoğlu'ndan edindiğimiz bir başka nota örneğinde Bergama Oyun Havası² başlığı yer almaktadır. Bergama'dan kaydedilen bu oyun havası sözünü ettiğimiz Bergama Zeybeği ezgi kalıbı değildir. Bu nedenle üzerinde durmuyoruz. Bizim asıl üzerinde durduğumuz ortak ezgi kalıbı yukarıdaki sayfalarda yer alan ezgi kalıbıdır.

1 Nota tek sayfadan ibaret olduğundan kaynağı kesin belli olmamakla beraber, Anadolu Halk Şarkıları, Defter: 3, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1927. yayınındaki Harmandalı da olabilir.

2 Nota tek sayfadan ibaret olduğundan kaynağı kesin belli olmamakla beraber, Anadolu Halk Şarkıları, Defter: 3, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1927. yayınındaki Bergama Oyun Havası da olabilir.

Yusuf Ziya Demircioğlu, Köy Halk Türküleri isimli kitabında bu zeybek türküsü hakkında şunları yazmaktadır:

“Harmandalı adını taşıyan bu türkü Manisa’da alınmıştır. 927 seyahati.”

OF ÇAKTIM ÇAKTIM ALMADI
SUNA BOYLU SÖZLERİME KANMADI
OF TABANCASI BELİNDE
BELİNDE CÜMLE ÂLEM DİLİNDE
OF AMAN AMAN BERGAMA
BERGAMA KAZAN KAZAN VER BANA
OF AMAN AMAN MENEMEN
MENEMEN BEN BU İŞE GELEMEM
OF ÜÇ METELİK BEŞ MANGIR
SUNA BOYLUM CANLARIMI SEN ALDIR
ARABACI ARABANA KUM DOLDUR
KUM BULAMAZSAN BERGAMADAN KIZ DOLDUR

“Bu türkü bütün garbî Anadolu’da bilhassa Aydın, Manisa, Ödemiş, İzmir taraflarında oyun havası olarak çok şöhret bulmuştur. Başka güftelerle Bozüyük, Eskişehir havalisinde mevcut bulunduğunu, Harmandalı’nın Uğuz kabilesine mensup büyük bir aşiretin adı olduğunu ve bu aşiretin de altmış yetmiş yıl evvel buralarda iskân ettiğini, muallim Numan Nuri Bey mecmuasının sekizinci sayısının 136. sahifesinde yazmaktadır. Garbî Anadolu’nun birçok yerlerinde oyun havası olan çalınıp söylenen bu türkü ile Eskişehir havalisinde oyun oynanıp oynanmadığını bilemiyoruz. Yalnız Bergama taraflarında Harmandalı

adlı bir köy de vardır ki, orada bu namda bir aşiretin iskânı dolayısıyla köyün bu adı almış olması muhtemeldir. 935 senesi Ödemişli Kâya ve arkadaşlarından tespit ile Konservatuar arşivine alınan küflesiz Harmandalı oyun havasının Kolumbiyada plâk N. 17231'dir.”³

Bergama Zeybeği'nin sözleri Bergama'da şu şekilde kaydedilmiştir:

AMAN DA YALLAH ÇAKTIM ÇAKTIM YANMADI
YOSMANIN KIZI SÖZLERİME KANMADI
AMAN DA YALLAH AMAN AMAN BERGAMA
BERGAMA KAZAN KAZAN VER BANA
AMAN DA YALLAH TABANCASI BELİNDE
BELİNDE CÜMLE ÂLEM DİLİNDE
AMAN DA YALLAH KALDIR BEZİ BAK CAMDAN
YOSMANIN KIZI BEN USANDIM BU CANDAN
AMAN DA AMAN BİR METRELİK ÜÇ MANGIR
ÜÇ MANGIR KOLLARINI SEN KALDIR
OF ÇIRA KOYDUM YANMADI
GÂVURUN KIZI SÖZLERİME KANMADI
OF YÂRİME DE MAŞALLAH
MAŞALLAH KAVUŞURUZ İNŞALLAH

Bergama Zeybeğinin bulabildiğimiz ilk sesli örneklerinden biri İzmirli Recep'in sesinden ve Santuri Ethem Efendi'nin santurundan taş plaklara kaydedilmiş:

ÖRNEK: 1

Adı: BERGAMA ZEYBEĞİ (Haydin Yallah Aman Aman Bergama)

Okuyan: İzmirli Recep

Çalanlar: Santuri Ethem Efendi (Diğerleri bilinmiyor)

Kayıt Yeri ve Tarihi: 1926 Öncesi.

Bergama Zeybeği aynı zamanda Yunanlılar tarafından da müzik ve söz olarak icra edilmiş ve plaklara kaydedilmiştir. 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan antlaşması sonrasında Batı Anadolu'dan mübadele ile Yunanistan'ın Atina yakınlarına yerleştirilen Rumlar da bu zeybeği seslendirerek farklı isimler altında plaklara okumuşlardır. Okuyuculardan Eleftherios Menemenlis aynı türküyü farklı zamanlarda birbirine varyant sayılabilecek bir melodik farklılıkla plağa okumuştur. Bunlardan bir örnek şöyledir:

3 Yusuf Ziya Demirci, *Köy Halk Türküleri*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938, ss. 135 – 136.

ÖRNEK: 2

Adı: Aman Aman Melemen (Tragoudi Turkiko)

Okuyan: Eleftherios Menemenlis

Çalanlar: Dimitris Semsis – “Salonikios” (Keman); Dimitris Arapakis – (Santur); Kyriakidis – (Ud);

Kayıt Yeri ve Tarihi: Atina, 1927

Bu kayıt taş plakta olup hem ismi hem de sözleri Aman Aman Melemen şeklinde geçmektedir. Dil Türkçedir. Batı Anadolu'dan Lozan Antlaşması gereği Yunanistan'a göçen Anadolu Rumların ağız özelliği çok belirgindir. O yıllarda pek rağbet edilen ve taş plak kayıtlarında sıkça yer alan Santur günümüzde pek kullanılmamaktadır. Bu dönem plaklarında işitilen bir başka uygulama da şarkıların, ezgilerin arasında icracılara hitaben isimleri zikredilmekte ve “Yaşa, var ol” gibi sözler yer almaktadır. Kimi Rum icracılar hem Türkçe hem de Rumca sözler ya da cümleler kullanmaktadırlar. Bu olgu da dönemin taş plaklarında yer almaktadır.

ÖRNEK: 3

Adı: ANDULE AMAN AMAN ELA DO (Rumca)

Okuyan: Dalgkas Antonis

Çalanlar: Keman: ? ; Ud: ?

Kayıt Yeri ve Tarihi: ? , 1927

SÖZLERİ:

ANDULE AMAN AMAN ELA DO

ELA DO MI MU KANIS NA HATHO

(ANDULE AMAN AMAN BANA GEL ÜZME BENİ)

ANDULE AMAN AMAN HIOTISSA

HIOTISSA ME KANES KI ARROSTISA

(SAKIZLI ANDULE

BENİ KENDİNE HASTA ETTİN)

(Tercüme: Stelyo Berber, İstanbul)

Bir başka örnek de Melemenio Zeibekiko adıyla kaydedilmiştir. Yiannis Dragatsis'in seslendirdiği bu ezgi Atina'da kaydedilmiş olup kayıt tarihi belli olmamakla beraber plak ve kayıt özelliğinden 1927-1930 yılları arasında kaydedildiği fikrini vermektedir. Ezgi kalıbı yine aynıdır:

ÖRNEK: 4

Adı: Melemenio Zeibekiko

Okuyan: -

Çalanlar: Ud: ? ; Keman (Ogdhondakis) : Yiannis Dragatsis

Kayıt Yeri ve Tarihi: Atina, ?

Bir başka kayıttta aynı ezgi kalıbı Zeibekiki Ousak adıyla kaydedilmiştir. Leonidas Smyrneos'un New York'ta 1927 yılında seslendirdiği ve adını Uşak Makamından alan bu ezgi Rumca olup şöyledir:

ÖRNEK: 5

Adı: Zeibekiko Ousak

Okuyan: Leonidas Smyrneos

Çalanlar: Ud: ? ; Keman: ?

Kayıt Yeri ve Tarihi: New York, 1927 (Ayrıca 1911 İstanbul kaydı da vardır)

SÖZLERİ:

OF OF AMAN AMAN MHN TO LES

MHN TO LES THA PETHANO KE THA KLES

(OF AMAN SÖYLEME ÖLECEĞİM VE SEN AĞLAYACAKSIN)

OF AMAN AMAN MANISA

MANISA GO ME SENA MANISA

(OF AMAN MANİSA SENİN İÇİN DELİ OLUYORUM)

(Tercüme: Stelyo Berber, İstanbul)

Lozan Antlaşmasını müteakip Amerika'ya göçen bir kısım Anadolu Rumlarından yapılan kayıtlarda Bergama Zeybeği çalgısal olarak da kaydedilmiş bulunmaktadır. Keman, Santur, Ud, Buzuki gibi sazlarla icra edilen bu ezgilerden bir örnek şöyledir:

ÖRNEK: 6

Adı: I PERGAMIA

Okuyan: Yok

Çalanlar: Ud: ? ; Keman: Alexis Zoumbas; Cymbalum: Louis Rassias

Kayıt Yeri ve Tarihi: New York, 1930

Batı Anadolu'da Osmanlı döneminde Türklerle beraber yaşayan etnik unsurların başında kuşkusuz Rumlar gelmekteydi. Batı Anadolu Rumları arasında zaman içinde sosyo-kültürel nedenlerle ortaya çıkan ve Rebetika olarak adlandırılan müzik türü dahi bu coğrafyanın bir ürünü sayılmaktadır. Rumca ve Türkçe olarak seslendirilen Bergama Zeybeği'nin sözlerinde belli başlı şehir ve kasaba isimleri zikredilmektedir. Bunların başında, Manisa, Bergama, Bayındır, Ayvalı(k), Menemen ve bazı Rumca yer adları gelmektedir. Hatta kafiye uyumu sağlayabilmek için Balgatlı, Bağdatlı gibi çok uzak yer isimleri dahi zikredilmiştir.

Doğal olarak bu ezgi 1920'li yıllardan itibaren ve özellikle Lozan Mübadele Antlaşmasını müteakip iki önemli merkeze taşınmıştır: Atina ve New York. Oralarda kaydedilen bu ezgi kalıbı kuşaktan kuşağa müzisyenlerce taşınmış ve günümüz Yunanistan'ında halen çeşitli etkinliklerde, müzikal ortamlarda Piyano,

org ve gitarlar dâhil farklı çalgılarla çalınıp seslendirilmektedir:

ÖRNEK: 7

Adı: PERGAMOS

Okuyan: Solon Lekkas

Çalanlar: Selanik “Bam Terlele” Müzik Topluluğu.

Kayıt Yeri ve Tarihi: Selanik, Şubat 2003

SÖZLERİ:

AMAN AMAN AYVALI

AH AYVALI PERGAMOS KE DIKELI

AMAN PERGAMOS KE DIKELI

(AYVALI, BERGAMA VE DİKİLİ)

AH AH OREA PERGAMOS

AH PERGAMO DEN SE KSEHNO

AH PERGAMO SE THIMAME KE PONO

(SENİ UNUTMUYORUM

HATIRLADIĞIMDA AĞLIYORUM)

(Tercüme: Stelyo Berber, İstanbul)

Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Menemen Zeybeği, Uşak Zeybek ve Bergama Zeybeği olarak adlandırılan ezgileri daha çok süslemelere dayanan küçük ezgisel farkları ve farklı metronomları olan ortak bir zeybek ezgi kalıbıdır. Söz konusu bu ezgi kalıbı zaman içinde Ege Bölgesinde çeşitli yerlere ve özellikle Aydın yöresine taşınarak Aydın yöresi zeybek oyunları içinde Aydın Zeybeği olarak adlandırılmıştır. Aydın yöresinin zurna ustalarından Saadettin ve Hüseyin Doğan ile Germencikli Basri Eğriboyun’un yörenin icra stiline uygun olarak icra ettikleri Aydın Zeybeği, ezgi açısından Bergama Zeybeğinin ezgi kalıbından başka bir şey değildir.

ÖRNEK: 8

Adı: AYDIN ZEYBEĞİ

Okuyan: -

Çalanlar: GERMENCİKLİ BASRİ EĞRİBOYUN VE ARKADAŞLARI

Kayıt Yeri ve Tarihi: AYDIN, 1990

Aydın’da aynı zamanda kendine has bir oyunu olan bu ezgi davul zurnalarla icra edilmiştir. Davullar yöreye özgü küçük tipte olup zurnalar yörenin geleneksel zurna tipi olan kaba zurnadır. Bergama Zeybeği’nin ezgi kalıbı karakteristik icra yapısındaki süslemeler ve tempo dışında Aydın Zeybeği adıyla bu yöreden işitilmektedir.

Bergama Zeybeğinin Türkü olarak bir söz varyantı İzmir türküleri arasında mevcut olup notası şöyledir:

T R T MÜZİK DİJİTAL KÜTÜPHANASI
T R T M REPERTUAR No : 1810
MÜZİKLE TAPMA :

YÖRE
EDİR
KAYNAK KÖYÜ
YÖRE EKİM

BÖLGE :

HAY Dİ YALLAH ÇAKTIM ÇAKTIM ALMADI

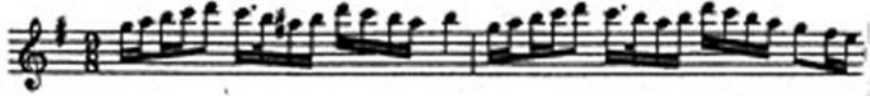
DEĞERLENDİRME
BANTTAN YAZILMIŞ

DEĞERLENDİRME TARİHİ

NOTALANMIŞ

EMİN ALDEMİR

BEHÇET BOSTAN

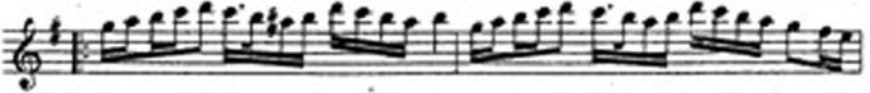
(SAZ - - - - -)

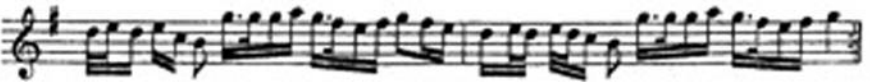
HAY Dİ YAL... LAH ÇAKTIM... ÇAKTIM AL... MA... DI HAY Dİ YAL... LAH ÇAK TIM... ÇAKTIM AL... MA... DI...
HAY Dİ YAL... LAH TA BAN... CA SI BE... LİN... DE HAY Dİ YAL... LAH TA BAN... CA SI BE... LİN... DE...

YOS... MA NIN KIZI SÖZ LE Rİ ME KAN... MA... DI YOS... MA NIN KIZI SÖZ LE Rİ ME KAN... MA... DI
YOS... MA NIN KIZI CÜMLE A LEM Dİ... LİN... DE YOS... MA NIN KIZI CÜMLE A LEM Dİ... LİN... DE

(SAZ - - - - -)

HAYDİ YALLAH ÇAKTIM ÇAKTIM ALMADI
YOSAMIN KIZI SÖZLERİME KANADI
HAYDİ YALLAH TABANCAŞI BELİNDE
YOSAMIN KIZI CÜMLE ALEM DİLNCE -

YENİ TÜRK

Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan Aman Aman Nalbandım isimli Manisa türküsu Bergama Zeybeği varyantlarından biridir. Hem söz hem de ezgi açısından benzerlikleri vardır ve notası şöyledir:

T.R.T. MÜZİK GABRİSİ YAYINLARI
T.H.M. REPERTUAR NO : 204
İNCELEME TARİHİ : 04.05.1979

YÖRE
MANİSA

KAYNAK KİŞİ
HAYDAR BAYÇIN

SÖZÜ : ♩ = 132

DEĞİLEEN
MUZAFFER SARISÖZEN

DEĞİLEME TARİHİ
-

NOTALAYAN
MUZAFFER SARISÖZEN

AMAN AMAN NALBANDIM

OF A MAN A MAN NAL BAN DIM OF A MAN A MAN NAL BAN DIM

NAL BAN DIM SA RA MA DIM AL DAN DIM NAL BAN DIM SA RA MA DIM AL DAN DIM

OF AMAN AMAN NALBANDIM
NALBANDIM SAFIYACIM ALDANDIM

OF AMAN AMAN MENEMEN
MENEMEN BEN O İÇE GELEMEM

OF AMAN AMAN BERGAMA
BERGAMA KAZAN KAZAN VER BANA

OF AMAN AMAN İZMİTİM
İZMİTİM ALIN BENİ GEZDİRİN

OF AMAN AMAN MANİSA
MANİSA ÜZÜMÜN BOLGA OLSA

Özgen

TRT THM Oyun Havaları repertuarında yer alan Bergama Zeybeği ise sözsüz olup şöyledir:

T R T MÜZİK DAİRESİ YAPINLARI
T H M REPERTUAR SIRA NO: 285
İNCELEME TARİHİ: 8.4.1987

YÖRESİ
İZMİR-BERGAMA
KİMSEM ALINDIĞI

BERGAMA ZEYBEĞİ

SÖZESİ :

GERLEVEN
T R T

GERLEME TARİHİ

NOTA ALAN
YASAR AYDAS

Gerek Rumların gerekse Türklerin icralarında yer alan ezgi kalıbı hemen hemen bu notadaki gibidir. Sadece Rum icralarında ve çalgısal örneklerde ilk müzik cümlesinden sonra bir LA-Mİ ve tekrardan sonra ise bir RE-Mİ atlaması işitilir. Örnek olarak Selanik Bam Terlele Müzik Topluluğunun icra ettiği Pergamos isimli ezginin girişi şöyledir:

KAYDEDİLDİĞİ YER: SELANİK

PERGAMOS

KAYIT TARİHİ: ŞUBAT 2003

ÇALANLAR: Selanik "Bam Terlele" Müzik Topluluğu.

OKUYAN: SOLOK LEKKAS

NOTALAYAN: H. YALIRIK

Sonuç olarak Bergama Zeybeği adıyla tanımlanan ezgi çok kültürlülük bağlamında Türkçe ve Rumca görsel-duysal olarak Atina, New York ve Anadolu'nun farklı yörelerinden derlenmiş / kaydedilmiştir. Gerek ezgi gerek söz ve gerekse söz-ezgi çeşitlemeleri (varyantları) olan ve 1926 yılından itibaren notaları bulunan bir "ezgi Kalıbı"dır. Bu ezgi kalıbı farklı yerlerde farklı icra edilmiş ve söz-müzik unsurları olarak farklı yerlerde ve farklı zamanlarda çeşitlenerek iki dilde günümüze taşınmış ve halen icra edilmektedir. Ezginin hem türküsü hem de oyunu vardır ve Bergama'da halen oynanmaktadır.

Kaynaklar

- Anadolu Halk Şarkıları, Defter: 3, Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1927.
Asaf (Asal), Seyfettin – Sezai. Yurdumuzun Nağmeleri (Çevriyazım – Tıpkıbasım), Yayına Hazırlayan: F. Reyhan Altınay, Meta Basım, İzmir, 2004.
TRT Türk Halk Müziği Repertuarı Nota Yayınları.
Hüseyin Yaltrık Özel Arşivi
Stelio Berber Özel Arşivi
Demirci, Yusuf Ziya. Köy Halk Türküleri, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.

(Özel arşivinden ve Rumcadan Türkçeye tercümelerinden yararlandığım sanatçı dostum Stelyo Berber'e teşekkürü bir borç bilirim)

Bergamalı İki Şâir: Kemâl-i Zerd (Sarıca Kemal) ve Abdullah Efendi

Prof. Dr. Nâmık Açıkgöz

Batı Anadolu'nun eski kültür merkezlerinden biri olan Bergama'da, 15. ve 16.yüzyılın sonu 17.yüzyılın başında 2 edebî şahsiyet yetiştirmiştir. Bunlardan ilki 15. yüzyılın sonuna doğru vefat ettiği tahmin edilen Sarıca Kemal, diğeri 17 Ocak 1617 tarihinde vefat eden Abdullah Efendi'dir.

Sarıca Kemal (Kemâl-i Zerd)

Sarıca Kemâl hakkında, 16. yüzyıl tezkirecilerinin tamamı ve 17. yüzyıl tezkire yazarı Riyazî bazı bilgiler verir. Bazı bilgiler birbirinin tekrarı olmakla beraber, tezkirelerde Sarıca Kemâl hakkında verilen bilgilerden hareketle bu şâirle ilgili olarak şu tespitleri yapabiliriz:

Sarıca Kemal, 15. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra doğmuştur. 1488 yılında Belagat-nâme adlı eseri tercüme ettiğine göre, bu yüzyılın sonunda vefat etmiştir.

Sarıca Kemâl'in iyi bir medrese eğitimi gördüğü, tezkirelerdeki Arapça'yı iyi seviyede bilmesiyle ilgili kayıttan ve edebî ilimlere olan vukufunun altının çizilmesinden anlaşılmakta; ancak nerede tahsil gördüğü konusunda bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Şâir, Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamı Mahmud Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Paşa, şâiri çocuklarına hoca olarak tayin etmiştir. Paşa'nın 1474 yılında

Muğla Üniv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TÜRKİYE-
nacikgoz@mu.edu.tr

vefatından sonra, Edirne yakınlarındaki Hasköy'deki Mahmud Paşa medresesinde müderrislik yapan Sarıca Kemal, Paşa'nın buradaki çiftliğinde ziraatle uğraşmıştır. Gelibolulu Âlî, Kemâl'in bu günlerini "Bir dahi feleğe kelek, sîmurga sinek dimeyüp rûzgârı göze göstermemiş" diyerek ifade eder. Bundan da anlaşılmaktadır ki, Kemâl, ziraatle uğraştığı zamanlarda, artık toplumdan uzaklaşmış ve hiçbir toplumsal eleştiride bulunmamıştır. Şâirin, yüzyılın sonlarına doğru vefat ettiği söylenebilir.

Şâir hakkında ilk derli-toplu bilimsel yayını gerçekleştiren İngiliz Türkolog John R. Walsh, bu çalışmasında, şâirin Divançe'sini de yayımlamıştır¹.

Tezkirelerdeki bilgileri değerlendirerek, kısa bir değerlendirmede bulunan Walsh, Divançe'nin Manchester ve İstanbul nüshasının edisyon-kritiğini yayımlamıştır. Bu Divançe'de 162 manzume yer almaktadır. Manzumelerden biri Murabba, biri de manzum bir mektuptur. Yayımlanan Divançe'de kaside yer almamaktadır. Ancak Latîfi, şâirin Divançe'sinde bir dîbâcesinin olduğunu; bu dîbâcede de,

Her gün güneşün yüzündeki zû-i ziyâ hakı

Misbâh-ı subha andan iren rûşenâ hakı

beytiyle başlayan bir tevhid bulunduğunu söyler ve bu tevhidden 7 beyti örnek olarak verir.

Osmanlı Müellifleri yazarı Mehmed Tahir, Sarıca Kemal için "Osmanlı şîrinin mü'essislerinden" hükmünü verir. Çünkü, Kemâl'in yaşadığı yüzyıl, Ahmed Paşa'nın, Şeyhî'nin, Mesihî'nin yaşadığı ve Klâsik Türk Şiiri'nin temellerinin atıldığı yüzyıldır. Mehmed Tahir'in tespitlerine göre, bu oluşumda, Kemâl'in de katkısı büyüktür.

Genel olarak âşikâne-rindâne şiirler söyleyen Sarıca Kemal, bir gazelinde Galata taraflarını konu edinir ve Cenova'lı veya Venedik'li bir güzelle gönlünü kaptırdığını dile getirir:

Ümmet-i 'Îsâ vu Mûsâ kâletâ

Leyse beytü'l-'ayşi misl-i Kaletâ

....

Gönlünü alan Kemâl'ün bilürem

Ya Firengî-i Jânüvîdür ya Dukâ (32/5)²

1453 yılında fethedildiği ve şehir halkının çoğunluğunun henüz Hristiyan olduğu düşünülürse, Kemâl'in gönlünü bir Hristiyan güzeline kaptırmasını olağan karşılamak gerekir.

1 John R. Walsh, *The Divânçe-i Kemâl-i Zerd (Sarıca Kemal)*, *Journal of Turkish Studies*, Cambridge, C. 3, s.403-442.

2 Alıntılarda verilen numaralar, Walsh'ın yayınındaki manzume ve beyit numaralarını göstermektedir.

Kemâl'in şu âşıkâne gazeli, devrinin özelliklerini taşımaktadır:

Cânâ beni kûyunda ümmîd-i visâl eğler
Sevdâ'ilerün gönlin efkâr-ı muhâl eğler

La'lün gam-la eyler tende dil-ü-cân ârâm
Tütüyi kafes içre bes şeker-i nâl eğler

Eğler kamunun gönlin bir nev'-i ferah emmâ
Bî-çâre benüm gönlüm kim anı melâl eğler

Tursun diyü haddünde ol zülf-i perîşânı
Bir yana sabâ yili bir yana şimâl eğler
Gönli zurefânun gey nâzüktür olur anı
Yâ nağme-i çeng ü yâ eş'âr-ı Kemâl eğler (40.gazel)

Kemâl'in şiirlerinde Mevlevilik izlerine de rastlamak mümkündür. Bir beytinde, kendini Mevlana Celaledin-i Rûmî'nin manevi oğlu olarak gösterir:

Gitdi Mevlânâ Celâl ü geldi Mevlânâ Kemâl
Âferîn ol pîre k'andan geldi bu sultan veled (35/5)

Kemal, şiirlerinde,

Beni gördükçe âh o zülfi kara
'Ali gibi el urur zü'l-fikara (113/1)

beytindeki gibi orijinal söyleyişlere de yer verir.

Şâir, devrin geleneği çerçevesinde, ham sofuları eleştirir. Ham sofuluk taslayan rakibin meyhanede ortaya çıkan yalanını anlattığı şu beytinde, acımasızdır:

Sûfîlenüp rakîbün mey içmezem der idi
Meyhâneden ol iti gördüm yalanı çıkdı (131/2)

Şâir, bu beyitteki "yalanı" kelimesinde yaptığı tevriye ile köpeğe benzettiği rakibin, meyhaneden çıkarken yalandığını da söylemektedir ki, bu da acımasızlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Âşık Çelebi tezkiresindeki bir kayda göre, bir Acem müderris, Bergama için, cinas yaparak "bî'r-i gam" yani gam-keder kuyusu" demiş ve burada koy, kıyı ve kayadan başka bir şey görünmediğini şu beytiyle söyleyince,

Görinmez bî'r-i gamda nesne aslâ
Koyı vü kıyı vü kaya görünür

Sarıca Kemal, bir Bergamalı olarak şu cevabı vermiştir:

Her diyârın bir metâ'ı var durur lâ-büd Kemâl
Âb u hâk-i Bergama mahbûb ile şâ'ir kopar

Yani, Kemâl'e göre, Bergama'dan güzeller ve şâirler çıkar.

Sosyal statü itibâriyle makam ve mevkiye denk insanlarla düşölüp kalkılması gerektiğini ifade eden ve yüzyıllardır dillerde dolaşan “Pâdişeh sensin efendi yüri paşalarla” (117/1) mısra’ı Sarıca Kemâl’e aittir.

Sarıca Kemâl’in Divançe’sinde en dikkat çeken şiiri, manzum mektubudur. Kemâl, bu şiiri Hasköy’den Bergama’ya göndermiştir:

Seher ısmarladum sabâya selam

K’ilte ol şehri-i hoş hevâye selam

beytiyle başlayan bu şiirin 3. beytinde Bergama adı geçer:

Dünya câmı çre bu yazılmışdur

Ki mey-i nâb-ı Bergama’ya selam

Bu şiirin bazı beyitleri, ironiktir. Mesela şu beyitler:

Nâib-i Kâzî Tuzcu-oglına çık

Bezm-i ahırda Boz Sıpayaya selam

Dütün iti Deli Süleymânun

Rişine yelleyen gedâyeye selam

Çamış Ağaya vu Kızıl Katıra

Devec’oğlu Ala Tanaya selam

....

Bâglar arasında seyr iden

Çakala kirpiye bogaya selam

Bu kemâli sorana ey hâme

Eylegil anda bi-nihâyeye selam³

Bu manzum mektuptaki 2 beyitte, Muğla ve civarıyla ilgili olarak Muğla, Adalar, Musalla, Ilıca, Bodrum, Söğütçük, Kestaneli Tepe ve Kozlıca’nın da adları zikredilir ve buraların iç açıcı bir cennet gibi olduğu söylenir:

Aşırı Adaya, Musallaya

Sulu Bodruma, Ilıcaya selam

Cennet-âbâddur Söğütçükler

Ol makâm-ı ferah-fezâyaya selam

Kesdeneli Depeye, Muglaya

Öte yanında Kozlıcaya selam

3 Walsh, a.g.m., s. 435.

4 Âşık Çelebi, bu eserin adını Tarih-i Mu’cem ve müellifini Şemsüddin Cüneyni olarak; Latîfi ise Vassâf’ın münşeâtından bir kısım olarak kaydeder.

Sarıca Kemâl'in Divançe'sinden başka bir de Belâgat-nâme adlı bir tercümesi vardır.

Şâir, Mahmud Paşa'nın isteği üzerine Fazlu'llah bin Abdullah'ın Mu'cem fi-Âsâri Mülki'l-Acem⁴ adlı Farsça eserini Belâgat-nâme adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Âşık Çelebi, bu tercümedeki Arapça ibareleri, birebir tercüme olarak başarısız bulur; ayrıca diğer kısımları da işlenmemiş ve basit bir Türkçe'ye aktarma olarak beğenmez. Latîfi, tercüme için başkalarının beğendiğini ama kendisinin beğenmediğini "terkîb-i garîbe, ibârât-ı gâmiza, ebyât-ı muğlaka" tespitleriyle dile getirir. Mehmed Tahir de, bu tercümenin adını Tercümân-ı Belâgat olarak verir ve dilini, Latîfi gibi "muğlak" bulur ve tezkiresine aldığı beyitler bu mesnevidendir:

Nedür 'âlem bilür misün güzergâh
Gidersün bu aradan hâh u nâ-hâh

Bekâ bulmak dilersen bu serâda
Ko zikr-i nâmuni hayr u senâda

Anun kim zindedür hayr ile nâmı
Ana ölmüş demek kimse revâ mı

Ola mı kişide âdemiyet
Sonunda itdüre nefrîn ü la 'net

Bir âdem k 'anıcak nefrîn olınsa
Anılmakdan yeg ol kim unudula

Kemâl'in şiirlerini genel olarak ve en geniş bir şekilde değerlendiren Latîfi, şâiri, Anadolu şairlerinin makbüllerinden, tatlı sözlü, fâzılların ve kâmillerin beğendiği ve tarzına kimsenin bir kusur bulamadığı bir şair olarak görür; sözdeki ustalığına, nükteli (ince hayalli) söyleyişlerine dikkat çekerek ondan güzel bir şair olmadığını söyleyerek şiirlerini "zîbâ (güzel, süslü)" ve "garrâ (parlak, güzel, gösterişli)" olarak niteler.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Kemal'in şiirlerinin olgun bir seviyede olduğunu ve devrinin söz erbabı tarafından dikkatleri çektiğini belirtir.

Gelibolulu Mustafa Âlî, o devir şairlerinin şairin şiir tarzını renkli, edâsını tatlı bulduklarını, sözlerinin de şirin olduğunu söylediklerini belirtir.

18. yüzyıl şairlerinde Hasîb, manzum tezkiresinde, Kemal'in şiirlerinin renkli, güzel edâlî olduğunu belirtir ve sözlerinin de tatlı olduğunu ifade eder.

Tüm bu tespitlerden sonra, Sarıca Kemal'in, Klâsik Türk Şiiri'nin başlangıcında önemli bir rol oynayan ve şiirlerini âşıkâne-rindâne tarzda söyleyen bir şair olarak kaydetmek gerekir.

Abdullah Efendi

Abdullah Efendi hakkında en geniş bilgi, Nev'î-zâde Atâyî, Hadâiku'l-Hakâik fi- Tekmiletî'ş-Şakâik adlı eserinde yer almaktadır.

Atâyî'nin verdiği bilgilere göre Abdullah Efendi, Bergamalı Kızılca Hayreddin'in oğludur ve Hicrî 960 (Miladi 1552-1553) yılında doğmuş ve Hicrî 6 Muharrem 1026 (Miladî 14 Ocak 1617 Cumartesi günü İstanbul'da vefat etmiştir.

Medrese tahsili görmüş ve Sultan II. Selim'in hocası Halîm Atâullah Efendi'nin yanında staj görmüştür. Medresede stajını tamamladıktan sonra, şairin kadılık ve müderrislik yaptığı şehirleri Atâyî, ay ve yıl vererek şöyle sıralar:

991 Safer,(Şubat-Mart 1583) Bursa Hayreddin Paşa Medresesinde müderris.

999 Şevval, (Temmuz-Ağustos 1591) Kalenderhâneye müderris.

1000 Şevval, (Temmuz-Ağustos 1592) Ankara Kadısı, 1003 Muharrem'inde (Eylül-Ekim 1594) azledilir. 3 sene boшта)

1006 Safer, (Eylül-Ekim 1597)Ankara kadısı, 1010 Muharrem'inde (Temmuz 1601) azledilir.)

1011 Şaban'ında (Ocak-Şubat 1603) 60 akça ile Sahn-ı Seman müderrisi.

1011 Ramazan başında (Şubat 1603) Manisa kadısı; 1013 R. Evvel'inde (Temmuz-Ağustos 1604) azledilir.

1013 Şevval'inde,(Şubat-Mart 1605) 3. kez Ankara kadısı.

1017 C. Evvel'inde,(Ağustos-Eylül 1608) eski kadının göreve iadesi üzerine, Ankara kadılığının Arpalık olarak verilmesi.

1020 Safer'inde(Nisan-Mayıs 1611) Konya kadısı.

1021 Şevval'inde (Kasım-Aralık 1612) Belgrad kadısı

1023'te, (1614-1615) Belgrad kadılığından azledilir.

1023 Zilkâde'sinde (Aralık-Ocak 1614-1615) tekrar Ankara kadısı olur fakat kısa bir süre sonra bu görevindeyken emekli olur.

Atâyî Ruscuk kadılığı yaparken, Abdullah Efendi'nin, Belgrad'dan azledildiği zaman kendisine uğrayıp misafiri olduğunu ve bu misafirlik esnasında Abdullah Efendi'nin, kendisine Kaside-i Münferice tercümesini verdiğini belirtir.

Atâyî'ye göre Abdullah Efendi, ilim cevherleri saçan bir derya, her fende üstün, her vadide ünlü, temiz huylu, hoş yaradılışlı, derviş-meşrep hoş, temiz birisi idi ama yüksek makamlara gelemediği için birikimine paralel bir şöhrete sahip olamamıştı.

Abdullah Efendi'nin birikimi ile ilgili olarak Atâyî, "tasavvuf bilgisine sahip ve tasavvufun derinliklerini bilen; yüce ilimlerden (din bilimlerinden) haberdar; hikmet konusunda hakem olacak kadar donanımlı; matematikteki görüşlerinin hassalığı düşünilemeyecek kadar fazla; Kur'an ilminde söz sahibi biri" ifadelerini kullanır.

Atâyî, Abdullah Efendi'nin şiirlerini, "dürer-bâr (inci gibi)" olduğunu ve "esrâr-ı aliye (yüce sırlar)"la dolu bulunduğunu söyler.

Elde divanı bulunmayan şairin, Atâyî'nin eserinde 1, Riyâzî'nin eserinde ise aynı gazelden 3 beyit yer almaktadır:

Nagme-i bâd-ı bahâr ile güzellendi çemen
Gonçeler çâk-i giribân idecek dem geldi

Mey ü mahbûbı imiş zevki behiştün de hemân
Haber aldık o taraftan bize âdem geldi

Varayın bir gice gam-hânene didi gam-ı yâr
Ey gönül va'de hilâf eylemedi hem geldi

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, Abdullah Efendi, âşıkâne-rindâne şiirler söylemiştir. Şairin İkinci beyitte, cennetten gelen adamın/Âdem'in, oranın zevkinin şarap ve güzel olduğunu, ironik bir şekilde söylemesi, hayat görüşünün tespiti açısından kayda değer.

SONUÇ

15. ve 16. yüzyılda, bir taşra şehri olan Bergama'da 2 şair yetişmiştir. Her iki şair de, âşıkâne-rindâne şiirleriyle edebiyat tarihinde yer alırlar.

Kemâl'in söylediği "Bergama'dan güzel ile şâir kopar" ifadesinin gereği olarak, o çağlarda ve daha sonraki çağlarda, Bergama'da yetişmiş başka şâirler de olmalıdır. Yapılacak çalışmalarla, Bergama'lı diğer klâsik dönem şâirleri de ortaya çıkarılmalıdır.

O yüzyıllarda 2 şair yetiştiren Bergama'da kökleşmiş bir kültür olduğu anlaşılmaktadır. Yapılacak çalışmalarla, Bergama'nın bu kültürel zenginliği ortaya çıkarılmalıdır.

EK

ŞÂİRLERLE İLGİLİ TEZKİRE METİNLER

SARUCA KEMAL (KEMÂL-İ ZERD) İLE İLGİLİ METİNLER

Sehî Beğ, Heşt Behişt:

Mevlânâ Kemâl rahmetu'llâhi aleyh. Saruca Kemâl dimekle meşhûrdur. Mevlidi Bergama'dur ve bu beyti Bergamalı olduğu münasebetle dimişdür:

Beyt:

Her diyârun bir metâ'i vardur lâ-büd Kemâl
Âb u hâk-i Bergama mahbûb ile şâ'ir kopar

Mahmûd Paşa'nın oğlanlarına tâlim ve hizmetinde olan kullarına ilm ü tehfîm iderdi. Paşa fevt olıcak çiftliği ve evleri olduğu Hasköy nâm kasabada tavat-un idüp anda zirâate meşgûl oldu ve bu beyt anun eş'arındandır:

Kemâl inşâ vü eş'ârun komadı fikr ü zikrini
Sanur devr-i zamânıdır dahı Mahmûd Paşanın

Dâniş-mend kimesnedür. Tarz-ı gazelde ve tarîka-i meselde ser-âmed ve hoş-
tab' bî-mânend şâ'irdür ve cümle eş'ârından bu ebyât anundur ki zikr olunur.

Şî'r:

Çeşmümün ağlamakdan yaş ile kanı çıkdı
Hâk-i rehün görünce çok tercemanı çıkdı

Sûfilenüp rakîbün mey içemezdir idi
Meyhânedede ol iti gördüm yalanı çıkdı

(Sehi Beğ, Heşt Behişt, Haz.: Günay Kut, Harvard 1978, s. 217-218; v. 74a-74b)

Latîfi Tezkiresi:

Vilâyet-i Saruhânda Bergama nâm kasabadandır. Saruca Kemâl demekle
müte'ârif ma'rûf ve vüfûr-ı fezâyil ü fûnûn ile ma'lûm u mevsûfdur. Ba'zılar
Edirnevîdür didiler ammâ Bergamavî idüğine bu matla'ı kat'îdür.

Beyt:

Her diyârun bir metâ '-i hâssı var lâ-büd Kemâl
Hâk ü âb-ı Bergama mahbûb ile şâ'ir kopar

Şu'arâ-yı vilâyet-i Rûmun makbûllerinden şâ'ir-i şîrin-makâl ve Memdûh-ı
erbâb-ı fazl u kemâldür. Tarz-ı makbûline kimse 'ayb u bahâne bulmaz suhan-saz
ve nükte-perdâzlık andan ahsen ü eltaf olmaz. Dîvân-ı mu'teber ü ma'tûrında
mûcib-i tahsîn ve mahal-i âferin şî'r-i zibâsı ve gazel-i garrâsı vardır. Bu metâlî'
anun eş'ârındandır.

Matla:

Ey kâş bu ten yoluna hâk-i kadem olsa
Geh gâh itün izleri anda rakam olsa
Velehu: Tıfl iken sögmüş idün agzuma ey yâr benüm

Dahî yâdumdadır ol lezzet-i güftâr benüm
Velehu: Hevâ ilete beni mû gibi şakk-ı kaleme
Virmeye hiç zarar cism-i za 'ifüm rakama

Şî 'r velehu: Ebrûların kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler
Komadılar sanavberi yanunca salına

Ol derd-mendün ayagına balta urdılar
Şîrin lebün hadisini pinhân u âşikâr
Hergiz sürâhî dimedi nitteki sordılar

Nesr: Merkûm sâbikan Mehmed Hân zamânında vüzerâdan merhûm
Mahmûd Paşanın mu'allimi ve musâhibi idi. Âhir anlar âhirete nakl itdükten

sonra mülâzemet-i a'yân u erkândan müstagnî olup ve tohm-ı ferâgatı mezra'a-i 'uzlete eküp Edirne kurbinde Hasköy nâm nâhiyede tavattun u temekkün itdiler.

Demî ferâgat-i hâtır zi her çi hâhî bih
(Zihnin bir anlık boş kalması, her istediğinden iyidir.)

Nesr: Kesb-i kifâf-ı delâlden minnet-i halk küşe-i ferâgatde tûşe-i kanâ'at ele getürmek için Âdem safiyyu 'llâh san'atın pişe idinüp zirâ'at ihtiyâr itdükde yümn-i tevekkül ile sevr-i âsûmânı ve gâv-ı zemîni çift idüp kanâ'at mezra 'asın-da zirâ'at iderdi. Vakf nânından ve ekâbir ü emâsil itminânından îbâ ve ictinâb idüp lokma-i helâl-i bî vebâli kef-i kifâyet-resânından yerler idi.

Beyt: Ey şikem-i hiyre nîtâ'i be-sâz
Tâ ne-konî poşt-i be-hidmet du tâ

(Ey inatçı mide, bir lokma ekmeğe kanaat getir ki hizmet peşinde iki büklüm olmayasın)

Nesr: Ammâ merhûm-ı sâbiku'z-zikrûn şeref-i mukârenetlerin ve ri'âyet ü himmetlerin yâd idüp gâh u bigâh bu beyti okurdu.

Beyt:

Kemâl inşâ vü eş'ârın komadı fikr ü zikrini
Meger sanur zamânıdur dahî Mahmûd Paşanın

Merkûm-ı mûmâ-ileyh rahmetu'llâhi 'aleyh zebân-ı Fürsde Münşe'ât-ı Vassâfdan Tevârih-i Mu'cemden mütercem beyne'l-'Arap ve'l-'Acem Belâgât-nâme nâm bir kitâb-ı belâgât-efzâ ve fesâhat-mecrâ imlâ ve inşâ itmüşdür ki züm-re-i sihre-i inşâ ve fırka-i bire-i fenn-i nazm-ı sihr-nümâ ol terkîb-i garrâ ve ol elfâz u edâ ile müşâbih-i sihr-i mübîn ve mertebe-i mu'ciz-i metîn görürler.

Matla': Her ki göre dir anı Allâhdur kâyil

Nesr: Terkîb-i gârîbinde ol kadar 'ibârât-ı gâmıza ve ebyât-ı muğlaka birle lugât-ı muğlaka îrâd itmüşdür ki mütâla'asına râgıb olan tâliblere 'ulûm u ma'ârif-den hayli bidâ'at u istitâat gerekdür ki terkîb-i ta'miye üslûbınun netâyic-i fehâvisin derrâk ola ve bast olan siyâk-ı kelâmın irtibât-ı sibâkın bula. Velhâsil bu nazm-ı kelâmdan ve ol irtibât u intizâmıdan zât-ı kâyilde olan 'umk u tebahhurı bile vekitâb-ı kem-yâbîde 'ulûm u fûnûnun ekseri bulunur. Ammâ meyân-ı mevâkı'-ı mevâdda ol kadar elfâz u 'ibârât ve ıstılâhât u lugât bast itmüşdür ki siyâk-ı sûk sibâk-ı merâmdan hayli dûr düşmüşdür.

Mısra ':

Kadr ne-zerger şinâsed kadr-i merdum merdumî
(İnsanın değerini kuyumcu değil, insan kadrini, ehli anlar)

Bu birkaç ebyât-ı münâcât ilâ-kâzi'l-hâcât kitâb-ı merkûmun dibâçesinde tevhidâtından ve nâliş ü tazarru'âtındandır.

Şi 'r:

Her gün güneşün yüzündeki zû-i ziyâ hakı
Misbâh-ı subha andan iren rûşenâ hakı

Ol kevkeb ile şenşene-i şâh hakkıçün
Aks-i şürük-1 şa'şâ'a-i kibrayâ hakı

Ol derd ile günâhına nâdim olanların
Şâm u seherde itdüğü âh u bükâ hakı

Mînû-yı sebze-zâr-1 sipihri savurmaga
Envârdan cedâvil akıldan zekâ hakı

Hâl-i nehâr u turre-i vech-i sabâh için
Bedrün sabâhı turre-inâ-1 mesâ hakı

Hadd-i Muhameddeki nass-1 celâl güzergâh
Nûr-1 cemâl-i nâsiye-i Mustafa hakı

Mahv it Kemâlün itdüğü cürm ü günâhı ki
Dîvâneye kalem komadun sen hudâ hakı

Bu birkaç ebyât-ı mütercem dahî mezbûrun va'ziyyâtından ve mesneviyyâtın-
dandır:

Mesnevi:

Nedür 'âlem bilür misün güzergâh
Gidersün bu aradan hâh u nâ-hâh

Bekâ bulmak dilersen bu serâda
Ko zikr-i nâmını hayr u senâda

Anun kim zindedür hayr ile nâmı
Ana ölmüş demek kimse revâ mı

Ola mı kişide âdemiyet
Sonunda itdüre nefrîn ü la'net

Bir âdem k'anicak nefrîn olınsa
Anılmakdan yeg ol kim unudula

(Latîfi, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ, İnceleme-Metin, Haz.:
Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 466-469)

Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ:

Saruca Kemâl'dür. Vilâyet-i Anatolî'dan Bergama'dandır. Ekser-i 'ulûm-1
'Arabîyyede eli var imiş. Husûsan fûnûn-1 edebîyyede 'ilmi var imiş. Sultân
Mehemmed-i merhûm devrinde vezîr-i bî-nazîr ve terbiyet-i emâsil ü kavâbilde
esîr-i te'sîr olan Mahmûd Paşâ'ya intisâb ider. Sipihri-i hîdmetde meyli günden
güne gün gibi burûc-1 irtifâ'-1 'urûca olur, kendüye musâhib ve hâs oğlanlarına

hâce olur. Fevt olduktan sonra Hasköy nâm kasabada olan medresesine müderris olur. Mahmûd Paşa'dan sonra dahı ölince ol medresede mecâlis-i 'ilme mücâlis olur. Mahmûd Paşa hakkında mersiyeleri vardır. Hattâ bu beyt dahı anı ohşar ki

Kemâl inşâ vü eş'ârun komadı fikr ü zikrini
Meger ki devridür sanur dahı Mahmûd Paşa'nun

Vatan-ı aslîsi olan Bergama'da bir 'Acem fâzılı müderris olup Bargama'yı bi'r-i gam ile ta'bîr idüp ve beyti didükde

Görinmez bi'r-i gamda nesne aslâ
Koyı vü kıyı kaya görünür

Merhûm Mevlânâ Kemâl redd idüp bunu dimişdür.
Her diyârun bir metâ'î var durur lâ-büd Kemâl
Âb u hâk-i Bergama mahbûb ile şâ'ir kopar

Tevârih-i belîgada ser-âmed ki Târîh-i Mu'cem'dür sâhib-i divân dimekle ma'rûf Şemsü'd-dîn Cüveynî inşâsıdır, selâtın-i Pişdâdiyân'dan selâtın-i Pişin ile mütercemdür, anı terceme idüp Belâgat-nâme diyü ad itmişdür. Ekser-i elfâz u 'ibârâtın ve 'Arabî ebyâtın bi- 'aynihâ îrâd itmişdür. Nihâyet revâbit u edevâtın tagyîr ve Türkî elfâz ile ta'bîr itmişdür.

Kıldı şeydâ gönlümi ol çeşmi şehlâlar benüm
İtdi yagma sabrumı zülf-i semen-sâlar benüm

Bâde vü mahbûb 'aşk ehline lâ'ikdur didüm
Tutdılar mesmû' bu fetvâmı monlâlar benüm

Bülbülün feryâdı haddünden durur gülden degül
Âşıkun efgânı la'lünden durur mülden degül

Sineye peykân-ı tîrûn çün gelüp itdi güzer
Ben didüm gitdün mi cânâ didi gönülünden degül

(*Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, Haz.: Filiz Kılıç, İstanbul 2010, C. 2, s. 720-721.*)

Hasan Çelebi Tezkiresi:

Vilâyet-i Anadolu'dan Bergama nâm kasabadandır. Fâtih-i Kostantiniyye merhûm Sultan Mehmed Han'un vezîri olan ser-defter-i ashâb-ı belâgat ü inşâ vezîr-i hîred-müstetîr Mahmûd Paşa'nun nazar-ı kîmyâ-eserleriyle zer-i vücûd-ı nâm-dârı kâmilü'l-'ayâr olup şebîke-i ma'ârif ü kemâlâtı sikke-i kabûl ile pür-îtibâr olmuşıdı. Mevlânâ-i mezbûrun fazl u kemâli sîm-i sirişk-i 'âşık-ı pür-melâl gibi mevfür olmagın vezîr-i mezbûrun gilmân sarayında

hâcelik hıdmetiyle me'mûr olmuşıdı. Vezîr-i mefsûr 'âzim-i sarây-ı sürûr oldukda Edirne kurbünde Hasköy nâm kasabada binâ itdüğü mederesede

müdârese-i 'ilm ü kemâle iştigâl üzere iken medâris-i mele'-i a'lâda tavâ'if-i ker-rubiyân ile fûnûn-ı tesbîhi tekrâr ve mecâlis-i 'âlem-i bekâda fırka-i kudsiyân ile mesâ'il-i tahmîd-i mülk-i mecîdi tezkâr itmege rihlet eyledi. Rûy-ı zerdi mânend-i zer-i asfar-ı nâsî' olup mevsûf-ı kelâm-ı meserret-nizâm-ı suferâ-i fâki' olmagın lakab-ı mastûr ile şâyi' olmuşıdı. Zamânesinde şî'ri kemâl bulup manzûr-ı nazar-ı erbâb-ı makâl olmuşıdı. Bu şî'r anundur:

Bülbülün feryâdı haddünden dürür gülden degül
Âşıkun efgânı la'lünden dürür mülden degül

Sineye peykân-ı tîrûn çün gelüp itdi güzer
Ben didüm gitdün mi cânâ didi gönülden degül

Kıldı şeydâ gönlümi ol çeşmi şehlâlar benüm
İtdi yagma sabrumı zülf-i semen-sâlar benüm

Bâde vü mahbûb 'aşk ehline lâ'ikdur didüm
Tutdılar mesmû' bu fetvâ-yı monlâlar benüm

Ey k'uş bu ten yoluna hâk-i kadem olsa
Geh gâh anun izleri anda rakam olsa

Ebrûlarun kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Komadılar sanevberi yanunca salına
Ol derd-mendün aygına balta urdılar

(*Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Haz.: İbrahim Kutluk, Ankara 1981, C.2, s. 820-822*)

Âli, Kühü'l-Ahbâr:

Bergama nâm kasabadandır. Vezîr Mahmûd Paşa'nun gilmânına mu'allim olmuşdur. Anların fevtinden sonra melâzemet-i ekâbirden çekilüp Edirne kur-bında Hâsköy nâm karyede temekkün itmiş. Bir dahi feleğe kelek sîmurga sinek dimeyüp rûzgârı göze göstermemiş. Ol 'asrun şu'arâsına göre tarzı rengîn edâsı şîrin bir şâ'ir-i şîrin-kelâm imiş. Bu matla' halûvet-i güftârına dâl imiş:

Beyt Tıfl iken söğmiş idün agzuma ey yâr benüm
Dahi agzumdadur ol lezzet-i güftâr benüm

Ve lehu Ebrûlarun kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Komadılar sanevberi yanunca salına
Ol derd-mendün aygına palta urdılar

Şîrîn-lebün hadîsini nihân u âşikâr
Hergiz surâhî dimedi şol denlü sordılar

(Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Haz.: Mustafa İsen, Ankara 1994, s. 142.)

Riyâzî, Riyâzü'ş-Şu'arâ:

Saruhan vilâyetinden Bergamalı Sarı Kemâl 'üvânı ile şöhret-şi'ârdur. 'Adnî Mahmûd Paşa'ya ihtisâsı olup Hasköy'de olan medresesine müderris olmuşdu. Bu eş 'âr Divanından intihâb olunup sebt olındı:

Şeb-i 'ıyd oldı içelüm itme bahâne sâkî
Hiç olmaz Ramazan'a bu gice gibi ba'îd

Ebrûlarun kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Komadılar sanevberi yanunca salına
Ol derd-mendün aygına palta urdılar

Ey tıfl nedür hâk ile bâzîçe mi'dersin
Kim gönlümi gâh yapar gâh yıkarsın

Salınursan ne 'aceb 'âşık-ı şeydâlar ile
Pâdişehsin sen efendi yüri pâşâlar ile

(Riyazi, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*, Haz.: Nâmuk Açıköz, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982s. 202-203)

Hasîb, Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osman:

Mehemmed Hân asrında gelen ehl-i kemâlâtun
Kemâl-i Zerd olup birisi ol nehhâb-ı irfânî

Zuhûrı Bergama semtinden olmağla evâ'ilde
Fütâde olmuş idi bir gama der-vakt-i şebânî

Tezevvüd üzre idi hazret-i Mahmûd Paşa'ya
Mu'allim nasb idüp gilmânına ol hibr-i devrânî

Vezîr-i a'zamun ukbâya azm ü irtihâliyle
Mülâzım olmadan fâriğ olup dergâh-ı a'yânî

Çekildi Edirne kurbinde Hâssköy nâm bir yerde
İkâmet eyledi uzlet idüp çendîn ezmânî

Kanâatla geçindi kimseye baş eğmedi aslâ
Ricâl-i devlete varmadı dehrün oldı sultânı

Edâsı hûb u rengîn tarzı şîrîn idi güftârı
Görilmişdi eyâdîde niçe âsâr-ı irfânı

Kenâra yazılan bu matla'-ı zîbâ anun dirler
Olurdu fart-ı isti'dâdınun isbât-ı bürhânı

Tıfl iken söğmiş idün agzuma ey yâr benüm
Dahı agzumdadur ol lezzet-i güftâr benüm

Ebrûlarun kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Koymadılar sanevberi yanunca salına
Ol derd-mendün aygına balta urdılar

Şîrîn-lebün hadisini pinhân u âşikâr
Hergiz surâhî dimedi şol denlü sordılar

(*Menderes Coşkun, Hasib'in Silkü'l-Leâl-i Âl-i Osman'daki Şâir Biyografileri, Ankara 2022, s. 122-123.*)

Osmanlı Müellifleri:

Osmanlı şîrinin müessislerinden, ma'dûd bir edîb-i fâzıl olup "Bergama"lıdır. Hazret-i Fâtiî vüzerâsından câmi'ü's-seyf ve'l-kalem Mahmûd Paşa-yı velî tarafından kemâl-i takdîr olunarak Edirne civarındaki Hasköy'de binâ eylediği medreseye müderris tayîn olunmuş idi. Dîvân'ıyla Mu'cem fî-âsâr-ı Mülki'l-Acem tercemesi olan Tercümân-ı Belâgat isminde muğlak bir eseri vardır ki her ikisi de gayr-ı matbûdur.

Ebyâtından:

Bülbülün feryadı haddünden dürür gülden degül
'Âşikun efgâmı la'lünden dürür mülden degül

Mu'cem, altı yüz ricâlinden Fazlu'llah bin Abdullahın hâkim-i Taberistân nâmına yazdığı Fârisî bir eserdir. Terceme Mahmûd Paşa'nın emriyle meydana gelmiştir.

(*Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.2, s.277*)

ABDULLAH EFENDİ İLE İLGİLİ METİNLER

Hadâiku'l-Hakâ'ik fi-Tekmiletî'sh-Şakâ'ik:

Vilâyet-i Anatoli'dan Bergama nâm kasabadan zuhûr idüb Kızılca Hayreddin oğlu dimekle meşhûr olmuşıdı. Pederi tarîk-ı âlemden fâriğ olmuş bir merd-i âlem ve sâlih ü pür-saâdet-mend-i müflih idi. Tokuz yüz altmış hududunda vâsıl-ı serhad vücûd ve ser-nihâde-i pişgâh-ı âlem-penâh-ı şühûd olub sinn-i temyize vâsıl oldukda âb-rîz-i tab'-ı bedâyi-engîzini kâl ve tahsîl-i cevher-i fezâil için hall-i eşkâl-i kü il kâle iştigâl idüb her fende fâik, ri'âyete lâyık danişmend-i bî-mânend oldukda hâce-i Sultan Selim, Halîm Atâullah Efendi hizmetlerinden mülâzemetle behr-mend olmuşıdı. Ba'zı medârise müderris ve Bünyan-ı ifâdeyi müessis olub kırk akçe ile Burûsâda Kadirî Efendi Medresesi'nde ma'zûl iken tokuz yüz toksan bir Saferinde Ağzıkara yirine Hayreddin Paşa müderrisi olmuşıdı. Toksan tokuz Şevvalinde Bostan-zâde Muhammed Efendi yirine Kalenderhâne pâyesine terfî olındı. Elf-i kâmil Şevval'inde Ayâşî Mustafa Efendi yirine Ankara fetvâsına nakl olındı. Bin üç Muharrem'inde azl olunub yirine Sefer Efendi oğlu Yahyâ Çelebî nasb olındı. Bin altı Saferinde Muharrem Efendi mahlûlünden Ankara fetvâsına iâde olındı. Bin on Ramazanında ma'zûl olub yirine Tâcüddin Efendi müderris ve müftî oldı. Onbir Şa'bânında Muhammed Sâdık yirine altmış akça ile Sahn Medresesi virildi. Selh-i Ramazânda Azab Sinan Efendi yirine Mağnîsa kazâsı ihsân olındı. On üç Reb'ülevvelinde ref' olunub yirine 'İydî Efendi terfî olındı. Sene-i mezbûre Şevvalinde Tâcüddin yirine sâlisen Ankara fetvası müyesser oldı. Onyedî Cemâdiyelevvelisinde Arpalık tarîkı ile ol havâlîde mansıb-ı kazâ virilüb selefî Tacüddin iâde olındı. Bin yigirmi Saferinde kabûl etmeyen Köse Sinan yirine Konya kazâsı tevcîh olındı. Yigirmi bir Saferinde Emrullah Efendi mahlûlünden Mar'aş kazâsına nakl olınmışıdı. Kabûl itmeyüb âsitâneye geldükde sene-i mezbûre Şevval'inde Hâbil Efendi yirine Belgrad kazâsı ile ber-murâd oldı. Yigirmi üç tarihinde ma'zûl olub selefî iade olındı. Sene-i mezbûre Zilkâdesinde eşrâf-ı kuzâtdan Emir Efendi yerine Ankara kazâsı müyesser oldı. Bâdehu selefine mukarrer kılınub tekâüd tarîkı ile bir mansıb tevcîh olındı.

Bin yigirmi altı Muharrem'inün altıncı günü İstanbul'da tevdi'-i âlem-i fânî ve şeb-be-hayr-ı rûz-ı zindegânî itdiler.

Merhum-ı merkûm deryâ-yı güher-rîz-i ulûm, her fende mümtâz her vâdide ser-efrâz sâf-dil ü pâk-nijâd, hoş-tab', dervîş-nihâd, latîf ü nazîf zât-ı azîz-vücûd-ı şerîf idi. Fazîletine göre menâsıb-ı rafî'adan behre-mend olmamağla zâtî mikdârı nâmı bülend olmamış idi. Bin yigirmi üç tarihinde bu fakîr Ruscuk kadısı iken sahibü't-terceme Belgrad'dan Tuna ile kasaba-i mezbûreye gelüb zayf-ı mükerrerimiz olmuş idi. El-hak deryâ-yı fesihül-ircâ-yı ulûm-ı tasavvufun dekâyık u gavâmızına vâkıf, sâlik, agâh ve merd-i ârif ulûm-ı âliyyede ilm-i mesâil-i hikmetde hakem, ri'yâziyâtda dekâik-ı efkârı gayr-ı münfehime, fenn-i celîl kelâmda sâhib-i kelime idi. Bi-hamdi'llahi Teâlâ hizmet-i âliyyeleri ile müşerref ve gûş-ı hüş-i fartül-cevâhîr-i nevâdirleri ile müşennef olmak müyesser olub kelimât-ı dürer-bârlarından iltikât olunan a'lâk ve esrâr-ı aliyye el-ân gûş-vâr-ı müsem-

mî'a-i cânüm ve ta'vîz-i kelâ'-i ibtihâc ve bazû-bendâi yemîn-i 'irfânımdır. Kabûl-i mansıb-ı kazâyâ ruh-i pâk şâri'-i a'zam sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem taraf-ı şerîflerinden mazhar-ı icâzet-i âliyye oldukların beyân buyurmuşlar idi. Kasîde-i Münferice'ye Türkî şerhleri var imiş. Bu fakîre yâdigâr için nüshasını ihsân eyleyüb tevdi'-künân-ı revân oldılar.

Eş'âr-ı şerîfleri Tezkiretü'ş-şuarâda mastûr ve zeban-zed-i cumhûrdur. Bu beyt-i meşhûr feyz-i ser-çeşme-i pür-tab'-ı pür-nûrlarıdır.

Beyt

Mey ü mahbûbı imiş zevki behîştin de hemân
Haber aldık o taraftan bize âdem geldi

(*Nev'i-zade Atayi (1583-1636), Hadâiku'l-Hakâ'ik fî-Tekmileti'ş-Şakâ'ik, Haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, C. 2. s.490-491*)

Riyâzî, Riyâzü'ş-Şu'arâ:

Bergamalı Kızılca Hayre'ddin oğludur. Hâce 'Atâ'ullah Efendi'den nâ'il-i şeref-i mülâzemet olup hâlâ bazı bilâdda mevleviyetle mesned-pîrâ-yı sadr-ı hükûmetdür. Bu ebyât anundur:

Nagme-i bâd-ı bahâr ile güzellendi çemen
Gonçeler çâk-i giribân idecek dem geldi

Mey ü mahbûbı imiş zevki behîştün de hemân
Haber aldık o taraftan bize âdem geldi

Varayın bir gice gam-hânene didi gam-ı yâr
Ey gönül va'de hilâf eylemedi hem geldi

Bin yirmi altıda İstanbul'da fevt oldu.

(*Riyazi, Riyâzü'ş-Şu'arâ, Haz.: Nâmık Açıkgöz, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982, s. 156*)

Yurttaş Gazeteciliği Pratikleri Bağlamında Bergama'da Yerel Basın

Local press in Bergama in the context of civic journalism practices

Yurdağül Bezirgan Arar

ÖZET

Yurttaş gazeteciliği (public/civic journalism) ya da yurttaş eliyle gazetecilik (citizen journalism) yaygın medyanın tekelleşme ve ticarileşme sonucunda geldiği habercilik tarzına bir tepki olarak ABD'de ve bazı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış bir kavram ve anlayıştır. Bu tür gazetecilikte hedef, haberi resmi kurumların egemenliğinden kurtararak mesleğin etik ilkelerine duyarlı hale getirmek; basında yer almayan sorunların bizzatıhi yurttaşlar tarafından işlenmesini veya gazetecilerin yardımlarıyla tartışmaya açılmasını sağlamaktır.

Bu bildiride, yurttaş gazeteciliğinin hayata geçirilmesinde yerel basına atfedilen önemden yola çıkarak; Bergama örneğinde gerçekleştirilmiş bir araştırmaya yer verilmektedir. Bergama'da şu anda yayınlanan yerel gazeteler arasında Bakırçay Bölge, Bakırçay Postası, Çağdaş, Habergama, Halkın Sesi, Kardelen gibi gazeteler ile kimi bunların online versiyonları olan Bergama Kuzey Ege Gazetesi, Bergama Haber, Bakırçay Video Haber gibi online yayınlar bulunmaktadır. Sadece basılı yerel gazetelerle sınırlı tutulan araştırmanın amacı, Bergama'da

Arş.Gör.Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,
yurdagul.bezirgan.arar@ege.edu.tr

çıkan yerel gazetelerin habercilik pratiklerini yurttaş gazeteciliği anlayışı çerçevesinde değerlendirmek ve yurttaş gazeteciliğinin temel hedefi olan yurttaşlık bilincinin uyarılması noktasındaki potansiyellerini araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Yerel Basın, Yurttaş Gazeteciliği

ABSTRACT

Civic journalism is a concept and understanding against the news-making methods of widely-held media because of its commercialization and monopolization. It was firstly appeared in ABD and Europe. The aim of this journalism understanding is to get out the news from ascendancy of official associations; to make it sensitive to ethical principles of professional and to supply coming up the problems which don't appear in the news media by civics.

This paper has an analysis on Bergama local press in the context of civic journalism and the role of local press in this practice. Some local press samples are Bakırçay Bölge, Bakırçay Postası, Çağdaş, Habergama, Halkın Sesi and Kardelen in Bergama. Some of them has online version of the journal. And also there are some online different internet media about Bergama such as Bergama Kuzey Ege Gazetesi, Bergama Haber and Bakırçay Video Haber. The aim of this analysis which is limited by printed newspapers, to evaluate the local press of Bergama in the context of civic journalism practices and to discover the potential for redoubling civic conscience which is the main target of civic journalism.

Key Words: Bergama, Local Press, Civic Journalism

Yurttaş Gazeteciliği Kavramı ve Yaklaşımı

Amerikalı siyaset bilimci Alexis de Tocqueville, “Demokrasi olmadan sizler gerçek bir gazete olamazsınız; gazeteler olmaksızın sizler de demokrasiye sahip olamazsınız” der. (Akt. Schaffer, 2004). Bu sözleriyle, basının demokrasiye sağlayabileceği katkılara vurgu yapar. Bir toplumda, gerçek ve katılımcı bir demokrasinin işleyebilmesi için özgür ve kamu çıkarı gözetilen bir basın, her zaman üzerine vurgu yapılan ancak günümüzde çeşitli dinamiklerin etkisiyle (politik ve ekonomik çıkar ilişkileri, sermaye güdümü, holdingleşme, tekelleşme vs.) çok da mümkün olmayan bir gerekliliktir. Gücünü içinde bulunduğu çıkar ilişkilerinden alarak egemenin sözcüsüne/temsilcisine dönüşen bir basın gibi, muhalif olduğu ya da kamu çıkarı gözettiği halde ekonomik, teknolojik açıdan güçsüz bir basın da katılımcı demokrasinin işletilmesinde aynı ölçüde etkisiz kalabilir.

Temel amacı yönetenler ile yönetilenler arasında karşılıklı ve dengeli bilgi akışını sağlamak ve bunu yaparken etik ilke ve sorumluluklar temelinde ‘kamu yararını’ gözetmek olan basın, bugün tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bu misyonundan ciddi ölçüde uzaklaşmıştır. Başta Amerika olmak üzere tüm dünyada 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ticarileşme, tekelleşme sürecinde basın yasama, yürütme, yargı erklerini kamu yararına denetleyen bir güç olarak kendisine atfedilen ‘dördüncü güç’ nosyonunu yitirmiş; bizzat kendisi bir güç/iktidar merkezine dönüşmüştür. Türkiye’de özellikle 1980’lerle birlikte egemen olmaya başlayan serbest piyasa ekonomisinin her alandaki etkisi basında da kendisini göstermiş; basının sermayedarlarla, ticari çevrelerle ve devletle iç içe geçtiği, çeşitli politik ve ekonomik çıkarların etik ve sosyal sorumlulukların önüne geçtiği bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Bu uğurda gazeteler ait oldukları medya gruplarının, holdinglerin yani çeşitli güç ve iktidar merkezlerin sözcüsü, “sahibinin sesi” haline gelirken; gerçek sahipleri olması gereken toplumdan ve halktan kopmuştur. Olaylar çeşitli politik, ekonomik güç merkezlerinin penceresinden yorumlanmaya; durum tanımları tamamen bu iktidar odaklarının hakim söylemlerine göre şekillenmeye başlamıştır. Basın kamusal fayda ve demokratikleşmeye katkı sağlama fonksiyonlarını yitirerek, birilerini aklar ya da karalar hale gelmiştir. Basındaki bu yozlaşma uzun vadede, okurun gazetelere olan güvenini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Duran’a göre (2003: 87), basının devletin ya da bir diğer deyişle siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri iktidar merkezlerinin propaganda aracı haline gelmesiyle toplumla arasındaki ilişkiler ters yüz olmuş; basın giderek toplumdan/yurttan uzaklaşmış; onların beklenti ve gereksinimlerine yanıt vermez olmuştur.

İşte yurttan gazeteciliği kavramı ve yaklaşımı tam da böyle bir ortamda; ilk kez 1990’larda ve ironik bir şekilde medyadaki yozlaşmanın kaynağı olarak görülen ABD’de ortaya atılmıştır. Bir kamu kuruluşu olan Pew Center’in desteğiyle uygulama alanı bulan bu kavram, yerleşik hale gelen hakim gazetecilik anlayışını sorgulamak ve “eski değerlere dönüşü” (back to the old values) tezis etmek üzere bugün basının içinde bulunduğu durumu, geldiği noktayı sorgular. Türkçede “yurttan gazeteciliği” veya “kamu gazeteciliği” olarak anılan bu yeni anlayış çerçevesinde mesleği icra edenlere, gazeteciliğin “kamu çıkarı” gözetmesi gereken bir meslek olduğunu ve bu çerçevedeki rollerini yeniden hatırlatır. Kısaca kamu gazeteciliği alanındaki tartışmalar yoğun olarak profesyonel gazetecilerin yaklaşımlarını değiştirerek “kamu için” ilkesi doğrultusunda gazetecileri etkilemeye yöneliktir (Mutlu, 2007: 421).

Jan Schaffer’e göre yurttan gazeteciliğinin amacı, insanlarda sorunlarına sahip çıkma bilinci yaratılması yani “yurttan olma bilincinin ve sorumluluğunun yurttan gazetecileri tarafından tetiklenmesidir” (akt. Cangöz, 2003: 103). Bunun için basını, daha doğrusu haberi güç ve iktidar merkezlerinin çıkarları için kullandıkları bir araç olmaktan çıkarıp gerçek sahibine yani yurttan iade etmek; böylece demokrasilerdeki işlevini yerine getirebilmesini sağlamak yolunda çaba harcanır. Hedef, enformasyon akışındaki tekelin önüne geçmek ve bilgilenme hiyerarşisini

kırmak olduğu kadar, bu akıştaki yönü de bir denge gözeterek değiştirmektedir. Yani yönetenlerden ya da çeşitli iktidar odaklarından halka doğru bir bilgilendirmedense; halktan yönetenlere doğru bir bilgi akışı, sorunların ifade edilmesi, çözüm istenmesi ve böylece sorumlu yurttaşlık bilincinin güçlendirilmesi. Bunun okur/yurttaş-gazete arasındaki sarsılmış güven ilişkisini yeniden tesis edebileceği öngörülmektedir.

Yurttaş gazeteciliğinde haber yapmanın amacı, halkın günün sorunları ve olayları hakkında bilgilenmesini sağlamak; sivil kararları, sivil diyalogu, sivil eylemi ve yurttaşlık görev ve sorumluluklarının bir demokrasi ortamında deneyimlenmesini teşvik etmektir (Schaffer, 2004). Sivil diyalog medya (yurttaş gazeteciliği) aracılığıyla gerçekleştiğinde, formel bazı organizasyonlarla sınırlı kalmakta, yurttaşların daha geniş bir yüzdesini kapsamakta ve sivil katılımı bizim anladığımız şekliyle oy vermek ve gösterilere katılmanın ötesine taşımanın fırsatları yaratılmış olmaktadır (Beaudry, 1996: 27).

Pratikte yurttaş gazeteciliğinin temel ilkeleri, haber kaynaklarının çoğaltılması (haberi oluştururken konuyla ilgili kaynak çeşitliliğinin arttırılması ve sadece resmi kurumların değil sıradan yurttaşların vereceği bilgilerin de aynı derecede önemsenmesi, habere dahil edilmesi; yani haberin resmi bakış açısıyla değil yurttaşların bakış açısıyla aktarılması); haber kaynağı ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi (işin merkezine, muhabir ya da haber kaynağının değil, haberin içeriğinin ve haberin oluşum sürecinin koyulması ve böylece haberin esas hedef kitlesi ya da bizzat haberin kaynağı olan yurttaşın haberi “kendine ait” hissetmesi; başka bir deyişle yurttaşın/okuyucunun, oluşmakta olan habere sadece bilgi ve görüş veren bir haber kaynağı olmaktan çıkıp bilfiil ve aktif olarak katılması) ve son olarak hedefe ulaşana kadar sürdürülen araştırma ve yayın (müdahalesiz ya da bilgilendirmeye dayalı ‘gözlemci’ gazetecilik yerine yurttaşın haklı olduğunu alan ve konularda, bu haklı isteğin somut olarak gerçekleşmesi yönünde çaba göstermek, talepte bulunmak yani yurttaş yararına olan gelişmeyi gerçekleştiren kadar haberciliğin sürdürülmesi, takibi ve yayınlanması) şeklinde özetlenebilir.

Duran, bu son ilkeyi, yurttaş taleplerinin savunuculuğu anlamında “militan gazetecilik” olarak nitelendiriyor (2003: 89-93).

Benzer şekilde Alankuş da (2003: 39), bu tür gazeteciliğin farklılığını gazetecinin, pasif (“aktaran”) konumundan, aktif (“eyleyen”) konuma geçerek yaptığı bir haberciliğe dayanmasında buluyor ve bu haliyle, “artık ‘ideal’ gazetecilikteki ‘gazetecinin tarafsız olması gerektiği’ gibi bir iddia ortadan kalkıyor; gazetecinin, yurttaştan -onun çıkarlarından yana- taraflanarak habercilik yaptığı, örneğin yoksul/yaşlı insanların sorunlarını haber yapmak için ‘emekli maaşı kuyruğunda ölmesini beklemediği’, dahası habercinin yurttaş olarak, yurttaşlık bilinciyle haber yaptığı bir pratik” ortaya çıkıyor. Bu çerçevede yurttaş gazeteciliğinin ideolojisi de, “ölgulara, gerçeklere dayanarak vatandaşların haklarını savunmak ve onların beklentilerine medya aracılığıyla yanıt vermek” olarak özetleniyor ve hakim gazetecilik anlayışında yer etmiş olan “herhangi bir ideolo-

jinin kanıtlanma çabası”nda olan militan gazeteciliğinininki yerine, “gerçeğin olgular düzeyinde aktarılmasını” esas alan klasik gazeteciliğinkine daha yakın duruyor (Duran, 2003: 94).

Diğer taraftan, bu yeni gazetecilik anlayışı ile ilgili olarak hem akademisyenler hem de gazeteciler arasında geniş ve ihtilafli bir tartışmanın sürdüğünü belirtmek gerekir. Kimilerine göre bir reform, kimilerine göre geleneğe geri dönüş, kimilerine göre geçici bir moda, kimilerine göre de saçma bir heves olarak görülen yurttaş gazeteciliğine yönelik özellikle akademik eleştirilerin kuşkusuz dikkate değer pek çok yanı var. Bu konuda özellikle Alankuş’un (2004) ve Uzun’un (2006) çalışmaları ufuk açıcı. Ancak bir teori sorgulaması amacı taşımayan bu çalışmada, yurttaş gazeteciliği Duran’ın ifadesiyle “iyi niyetli, reformcu, önemli bir damarı yakalamış bir gazetecilik türü” (2003, 89) perspektifinden yorumlanmakta ve tartışmalar başka araştırmalara bırakılarak, alandaki uygulama örneklerine odaklanılmaktadır.

Yurttaş Gazeteciliği ve Yerel Basın

Yerel basın, büyük kentler dışında ülkenin çeşitli yerlerindeki il, ilçe ve beldelerde faaliyet gösteren, buradaki haberleri, sorunları, yöre halkının isteklerini dile getirmeyi hedefleyen ve günlük, haftalık ya da daha fazla aralıklarla yayınlanan yazılı basın organlarıdır. Yurttaş gazeteciliği, daha ilk ortaya atılan görüşlerle birlikte özellikle ABD’de ve oranın medya yapısına uygun olarak yerel basın ve yerel gazetelerin uygulayabileceği bir gazetecilik/habercilik tarzı olarak ortaya görülmüştür. Bunu Türkiye için de geçerli kılacak nedenler sayılabilir.

Bugün en az ulusal basındaki gazeteler kadar iktidar odaklarının hakimiyetine girmiş kent/bölge gazeteleri örneklerinden söz edilebilse de daha küçük coğrafi birimlerde çıkarılan yerel gazetelerin bu güç ve iktidar ilişkilerinden ve politize ortamdan kısmen de olsa uzak olduğu söylenebilir. Çünkü çoğu gazete, bölgedeki birkaç kişilik küçük çabalarla ve kısıtlı maddi olanaklarla çıkarılmakta ve birçok mali sorunla boğuşarak bu işi sürdürmektedirler. Öte yandan yerel gazeteler okurla buluşmak onların sorunları ile hemhal olmak ve medyademokrasi ilişkisini gerektiği gibi işletmek açısından daha fazla olanağa sahiptirler. Okurun bir yurttaş, vatandaş ya da bölge halkından biri olarak kendi çevresindeki sorunlara duyarlılık kazanması, bunları ifade etmesi, çözüm için başvuruda bulunması yerel basının aracılığında gerçekleşebilir.

Bir yerel gazete çalışanı da, bulunduğu bölgedeki sorunları en az diğer yurttaşlar kadar sahiplenebilecek bir coğrafyada mesleği icra etmektedir. Bu anlamda bir ulusal medya çalışanı kadar yereldeki sorunlara yabancılaşmış değildir. Kendisi de hem bir muhabir hem bölgenin sorunlarını paylaşan bir yurttaştır. Yurttaş gazeteciliği pratikleriyle, sıradan yurttaşın da bir muhabir gibi çevresindeki sorunlara duyarlı olması bunları yerel basın aracılığıyla dile getirmesi beklenir. Yerel gazete çalışanları ulusal basın çalışanlarına oranla, okur/dinleyici/izleyici kitlesi ile çok daha fazla iç içedir; çevreye ve olan bitene

daha yakın dolayısıyla aşınadır. Günlük yaşamda çevre ve bölge insanıyla daha fazla temas halindedir. Bu çerçevede, yerel basın ve çevredeki diğer sivil toplum kuruluşlarının işbirliğinde, çeşitli kampanyalarla yurttaş gazeteciliğini hayata geçirebilecek ve duyarlılığı arttıracak çalışmalar yapılabilmesi mümkündür. Uygulamada bu anlayışı benimseyen gazetelerin en azından bazı sayfalarını bu tür gazeteciliğe ayırdıkları, okur köşeleri oluşturarak okurdan gelen tepki ve şikayetleri gazetelere taşıdıkları ya da birkaç muhabiri bu işe yönlendirdikleri örneklere rastlanmaktadır. Yurttaş gazeteciliğinin uygulanabilirliğine dair Cangöz'ün çalışması da (2003: 107-116) konu örnekli akademik öneriler sunmaktadır.

Yerel gazetelerin çeşitli ekonomik, teknolojik ve personel sorunlarıyla boğuşarak bu işi yürüttüklerini daha önce belirtmiştik. Bu tip sorunların, alternatif gazetecilik anlayışlarını hayata geçirmek anlamında motivasyon sorunu yarattığı bir gerçektir. ABD'de yurttaş gazeteciliği yapan basın kuruluşları daha önce söz edilen Pew Center'den eğitim, bilgisayar gibi çeşitli destekler alabilmektedir. Türkiye'de ise yerel medyayı güçlendirmeye ya da desteklemeye yönelik bir fon sistemi ve yasal platform bulunmamaktadır. Bu durum yurttaş gazeteciliğini hayata geçirmek anlamında yerel gazeteleri desteksiz bıraksa da gereken kaynaklar temin edildiğinde yerel basın açısından bu tür bir gazeteciliğin özendirici olabilmesi mümkündür.

Bergama'da Yerel Basın ve İnternet Medyası

Bergama yerel basını özellikle günlük ya da 15 günlük olarak yayınlanan gazetelerden oluşmaktadır. Birçoğunun merkezi Bergama'da bulunan bu gazeteler ayrıca Bakırçay bölgesindeki Aliğa, Soma, Dikili, Çandarlı, Kınık gibi ilçelerden de haber aktarmaktadır. Elde edilen örneklere göre Bergama yerel gazetelerinden öne çıkanlar şunlardır:

Bakırçay Bölge: Bölge gazetesi olarak yayınlanan gazete 15 gün aralıklarla okurla buluşmaktadır. 2001 yılından beri yayınlanan ve imtiyaz sahipliğini Rıdvan Karapehlivan'ın yaptığı gazetenin yayın kadrosunda bir görsel yönetmen, bir reklam koordinatörü, iki de temsilci (Soma ve Dikili) bulunmaktadır; yönetim yeri Bergama'dır. Bergama ile birlikte Soma, Dikili, Aliğa, Çandarlı, Menemen yani Bakırçay bölgesinden de haberlere yer veren gazetenin online versiyonu www.gazetebakircay.com adresi altında yapım aşamasında görünmektedir. Gazetede rutin haberler dışında Siyaset Market adı altında Rıdvan Karapehlivan'ın, Soma'dan Bakış adıyla Şeref Öksüm'ün ve Söze Başlarken adı altında Erol Özobut'un köşeleri göze çarpmaktadır.

Bakırçay Postası: Pazar günleri hariç günlük olarak yayınlanmaktadır. Tuncer Çalışkan'ın imtiyaz sahibi olduğu gazete bir sorumlu yazı işleri müdürü ve üç muhabir kadrosuna sahiptir. Rutin haberler dışında gazetenin Günün Fıkrası, Bugünün Tarihi gibi devamlı köşeleri ve Ekonomi sayfası bulunmaktadır ve 4 yıldır yayında olduğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş: Halkın Tarafsız Gazetesi sloganıyla yine Pazar günleri dışında günlük yayınlanan bir gazetedir. İsmail Çağdaş'ın sahibi olduğu gazetenin merkezi Bergama'dadır ve bir sorumlu yazı işleri müdürü ile iki muhabir kadrosu bulunmaktadır. Rutin haberler dışında gazetede zaman zaman Çağrışım adı altında Muzaffer Alacaoğulları'nın ve İğne Deliği adıyla Mustafa Yaman'ın köşeleri yer almaktadır.

Habergama: Günlük Yerel Halk Gazetesi başlığı altında çıkan gazete Pazar günleri dışında her gün yayınlanmaktadır. Ahmet Tunçay'ın imtiyaz sahibi olduğu gazetenin künyesinden bir yazı işleri müdürü, bir sayfa editörü ve iki muhabirle faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Merkezi Bergama'da bulunan gazetenin online versiyonu için erişim adresi www.habergama.com'dur. Rutin haberler dışında Yerel/Yöresel Haberler başlığı altında yerel haberlerin yer verildiği gazete 8 yıldır yayınlanmaktadır. Gazetede ayrıca Okuntu adlı bir şiir köşesi, Bergama ile ilgili bazı tanıtıcı bilgilerin yer aldığı ve Eyüp Eriş'in yazdığı Bergama Belgesel adlı bir köşe, Osman Bayatlı'nın Bergama'nın geçmiş yaşantısını anlatan yazılarının yer aldığı Bergama Belge ve Köyleri adlı bir köşe ve kısa şehir/bölge haberlerinin yer aldığı Sokakların Dili köşesi bulunmaktadır.

Halkın Sesi: 19 yıldır yayın hayatını sürdüren gazete Kuzey Ege'nin En Büyük Bölge Gazetesi sloganıyla çıkmaktadır. Ortalama 10-12 sayfa aralığında çıkan gazetenin İzmir, Ayvalık, Kınık, Soma ve Dikili temsilcilikleri bulunmaktadır ve merkezi Bergama'dadır. Kurucusu Mehmet Ezgin'in bir köşesinin bulunduğu gazetenin bölge ve Bergama'dan aktardığı haberlerin yanı sıra çok sayıda reklama yer ayırdığı görülmektedir.

Kardelen: Bakırçay Bölgesi'nde Siyasi-Kültür-Ekonomi adı altında çıkan gazete Pazar günleri dışında günlük olarak yayınlanmaktadır. 11 yıldır yayında olan gazetenin imtiyaz sahibi Mustafa Zeki Tan'ın ve bir sorumlu yazı işleri müdürü ile iki muhabiri, bir de ekonomi sorumlusu bulunmaktadır. Merkezi Bergama'da olan gazetenin, İslam Dini adlı bir köşesi ve Sağlık ve Tarım adlı düzenli köşeleri bulunmaktadır.

Kuzey Express: İmtiyaz sahipliğini ve sorumlu yazı işleri müdürlüğünü Cevdet Doğaner'in yürüttüğü gazetenin bir de görsel yönetmeni bulunmaktadır.

Kuzey Ege'de Sonsöz: Gazete Bergama'da Sonsöz adıyla 1 yıldır yayındadır. Murat Karakaş'ın imtiyaz sahibi olduğu gazetenin bir sorumlu yazı işleri müdürü, bir Dikili temsilcisi ve bir görsel yönetmeni bulunmaktadır.

Burada sözü edilen basılı yerel gazeteler dışında Bergama ile ilgili haberlerin takip edilebileceği bir internet medyası da bulunmaktadır ve bunların bazılarını

basılı gazetelerin online versiyonları oluşturmaktadır; Habergama gibi. Şu anda yayında olan özellikle dört haber sitesi dikkati çekmektedir. Bunlar, içerikleri doğrudan Bergama üzerine kurulu olan www.kuzeyege.net, www.bergama-haber.net gibi siteler ile Bakırçay'daki diğer beldelerle birlikte (Kınık, Aliağa, Dikili, Kozak vs.) Bergama haberlerine de yer veren www.bakircay.com, www.haberler.com/bergama/, www.egedesonsoz.com/ gibi haber siteleridir. Bunların yanında bir de hem Bergama ilgili bazı temel bilgilerin verilip hem de haberlerin okura ulaştırıldığı www.bergamailcesi.com gibi siteler bulunmaktadır.

Yapılan görüşmelerden ve incelemelerden anlaşıldığı kadarıyla Bergama'daki yerel gazetelerin bir kısmı "vasıflı gazete" sıfatıyla Basın İlan Kurumu'na bağlı olarak çıkan gazetelerden oluşmaktadır ve sınırlı kadrolarla çıkan bu gazeteler ya ilan gelirleriyle ya da abone girdileriyle ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Maddi olanaksızlıklar ve personel sıkıntıları, gazetelerin beklenen ölçülerde bir gazetecilik ve habercilik pratiğini hayata geçirmelerini zorlaştırmaktadır. Öte yandan her yerde olduğu gibi bölgesel politik ve ekonomik ilişkilerden kaynaklanan çatışma ve rekabetlerin Bergama yerel basınında da gözlemlendiği söylenebilir. Örneğin Bergama'da faaliyet gösteren altın madeni işletmeleriyle ilişkiler bağlamında hem bölge halkı hem de gazeteler arasında çatışmalı konular olduğu gözlenmektedir. Ancak bu gibi politik ve ekonomik sorunlar bu çalışmanın amacı dışında kalmaktadır. Bu bağlamda sadece bir değini olarak hatırlatma yapmanın ötesinde söz edilmeyecektir.

Yurttaş Gazeteciliği Perspektifinden Bergama Yerel Basını Üzerine Bir Araştırma

Yurttaş gazeteciliği anlayış ve pratiklerinin Bergama yerel basınındaki karşılığını araştırmak üzere seçilen bir örnekleme içerik analizi uygulanmıştır. Temelde bu bildirinin konusu yerel basın olduğu için çalışmanın çatısı basılı yerel gazeteler üzerine kurulmuş; internet medyası kapsam dışı bırakılmıştır. Bergama'da yayınlanan gazetelerin tümüne düzenli olarak ulaşılamamıştır. Bergama Belediyesi arşivinden elde edilen ve yine Belediye ile gazetelerin bazılarında posta yoluyla ve online olarak temin edilen gazeteler arasından örneklem olarak seçilen gazeteler, yakın tarihli sayılarına düzenli olarak ulaşılabilen Bakırçay Bölge, Bakırçay Postası, Çağdaş, Habergama, Halkın Sesi ve Kardelen gazeteleridir. Araştırma, çalışmanın amacı doğrultusunda her bir gazetenin yakın tarihli üçer nüshasının incelemeye alınması suretiyle sınırlandırılmıştır*.

* Bakırçay Bölge (Aralık 2010 ve Şubat 2011'den iki nüsha); Bakırçay Postası (14-15-16 Mart 2011); Çağdaş Gazetesi (14-15-16 Mart 2011); Habergama (14-15-16 Mart 2011), Halkın Sesi (Şubat, Mart, Nisan 2011) ve Kardelen Gazetesi (10-11 ve 14 Mart 2011 tarihli nüshaları). Gazeteleri üçer nüsha ile sınırlandırmanın nedeni incelenen gazeteler arasında niceliksel olarak bir eşitlik sağlama kaygısıdır. Zira bazı gazetelerin üçten fazla sayısına ulaşmak mümkün iken bazıları için bu mümkün olmamıştır.

Analiz çerçevesinde her bir gazetede yer alan haberler, haber konuları ve haber kaynakları olmak üzere iki ayaklı bir kategori sistemi ile sınıflandırılmıştır. Haber konuları için öncelikle gazetelerin her birinde üç gün/üç nüsha boyunca yer alan haberler konularına göre sınıflandırılmıştır. İkinci aşamada ise gazetelerin kullandıkları haber kaynakları sınıflandırılmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre, Bergama yerel basının mevcut pratikleri ile yurttaş gazeteciliğine yakınlık düzeyi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bulgular, Bergama yerel basınının göze çarpan sorunları ve yurttaş gazeteciliğini harekete geçirilebilecek potansiyelleri açısından değerlendirilmiştir.

Haber konularına göre yapılan sınıflandırmanın tablosu aşağıda görülmektedir (Tablo-1). Gazetelerin her birinin üçer nüsha süresince yer verdikleri haber konularının ulusal politika, ulusal gündem, kent gündemi, bölge gündemi, yerel politika, yerel gündem, yerel ekonomi-ticaret, kamu sektörü gündemi, kültür-sanat-edebiyat-eğlence, eğitim, sağlık, tarım, kadın, spor, tarih gibi geniş bir yelpaze oluşturan çeşitlilikte olduğu gözlenmiştir.

HABER KONUSU	Bakırçay Bölge	Bakırçay Postası	Çağdaş	Habergama	Halkın Sesi	Kardelen	Toplam
Ulusal Politika	2	2	4	2	1	3	14
Ulusal Gündem	-	3	3	3	12	2	23
Kent Gündemi	22	2	-	3	4	1	32
Yerel Politika	6	2	2	7	13	1	31
Bölge Gündemi	35	4	2	5	117	3	166
Yerel Gündem (Bergama)	18	5	6	8	106	4	147
Yerel Ekonomi-Ticaret	18	-	3	1	6	2	30
Kamu Sektörü Gündemi	-	1	1	1	1	11	15
Sağlık	1	2	2	-	-	5	10
Kültür-Sanat-Edebiyat-Eğlence	-	3	1	3	2	-	9
Eğitim	8	-	-	-	-	-	8
Tarım	1	-	-	3	-	5	9
Kadın	5	-	-	-	-	-	5
Spor	2	-	1	1	-	-	4
Tarih	-	3	3	-	-	-	6
Diğer	-	1	-	-	-	3	4
Toplam Haber	118	28	28	37	262	40	513

Tablo-1: Bergama Yerel Gazetelerinin Haber Konularındaki Genel Dağılım**

** Sütunlarda her bir gazetenin üç nüshasından elde edilen toplam sayılar yer almaktadır ve özellikle haber sayısının çok olduğu gazeteler için rakamlar (± 1) olarak düşünülmelidir.

Ulusal politika kategorisinde ulusal siyasi partiler ve liderleri ile ilgili haberler, bölge ya da kenti ziyaret eden siyasi liderler ya da yakın zamanın politik gündemini oluşturan seçim ile ilgili haberler yer almaktadır. Ulusal gündem ise politik bir içerik taşımayan, doğrudan bölgeye ya da yerel ölçeğe ilişkin olmayan yani genel olarak Türkiye gündemine ilişkin politik konuları kapsamaktadır. Bu yönüyle bu kategoriye giren haberlerin, çoğunlukla ulusal basındaki haber konularının yerel basına aktarılmış versiyonlarından oluştuğu söylenebilir.

Kent gündemi kategorisi Bergama ve çevre ilçelerin bağlı olduğu İzmir ili ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne ilişkin haberleri kapsamaktadır ve Bergama ölçeğini aşan bir yerel çerçeveye oturmaktadır. Bölge gündemi kategorisinde, Bakırçay bölgesindeki diğer ilçelere ilişkin (Aliağa, Dikili, Soma, Kınık, Çandarlı, Menemen, Karşıyaka, Çiğli) haberlerden oluşan ve doğrudan Bergama'yla ilgili olmayan gündem konuları yer almaktadır. Haber içeriklerini de ilçe belediyelerince düzenlenen etkinlikler, belediye başkanlarının katıldıkları etkinlikler, açıklamalar, icraatlar vb. oluşturmaktadır.

Yerel politika kategorisinde, Bergama ve diğer ilçelerdeki siyasi parti temsilcileri, onların icraatları ve diğer yerel politika konularını işleyen haberler yer almaktadır. Yerel gündem ise bu çalışmada özellikle Bergama için oluşturulmuş bir kategoridir ve bu kategoride konu ayrımına bakılmaksızın Bergama ile ilgili haberleri ayırt edebilmek için oluşturulmuştur.

Yerel ekonomi-ticaret kategorisinde genelde bölge ve Bergama yerel ekonomisi içinde yer alan çeşitli sektörler, ticari birlikler ve meslek odalarına ilişkin haberler yer almaktadır. Kamu sektörü gündemi, kamu sektörünü ilgilendiren ulusal çaptaki haberleri içermektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu'na ilişkin haberler ya da devletin çeşitli kurumlarınca konan kanunların ve yasal düzenlemelerin bölge halkını ilgilendiren yansımaları bu kategoridedir.

Bunlar dışında yerel gündeme bir göndermede bulunmayan çeşitli kültür-sanat-edebiyat-eğlence (şiir, edebiyat, fıkra köşeleri), eğitim (bölge okulları ile ilgili tanıtım haberleri), sağlık (sağlıklı beslenme, sigara vb), tarım (fındık yetiştiriciliği vb.), kadın (kadın sağlığı, saç bakımı vb.), spor, tarih (tarihte bugün) gibi haber kategorileri mevcuttur. Gazetelerin köşe yazıları ise -politik ya da sanat-edebiyat içerikli olabilir- haber kategorisinin dışındadır.

Araştırmanın ikinci ayağını oluşturan ve yerel gazetelerin kullandıkları haber kaynaklarını oluşturan tablo (Tablo-2) ise aşağıda görülmektedir. Bergama'daki yerel gazetelerin mevcut haliyle yurttaş gazeteciliği pratiklerine hangi yakınlıkta olduğunu anlamak açısından bu ikinci tabloda yer alan veriler anlamlıdır. Zira gazetenin başvurduğu kaynakların büyük oranda resmi kaynaklar olması, ulusal basında gözlenen yerleşik habercilik pratiklerini sürdürdüklerinin bir göstergesi olmakla birlikte; haber akışında yukarıdan aşağı bir hiyerarşi bulunduğunu, dolayısıyla yerel yönetimlere ait bilgilerin yurttaşla iletildiğini ancak yurttaşın beklenti, talep ve sorunlarının basına sınırlı yansıdığını ifade etmektedir.

HABER KAYNAKLARI	Bakırçay Bölge	Bakırçay Postası	Çağdaş	Halkın Sesi	Habergama	Kardelen	Toplam
Resmi Kurumlar (Hükümet/Emniyet/Belediye vb.)	82	18	18	213	30	25	173
Sivil Toplum Kuruluşları ve Yurttaşlar (Sendikalar, odalar, birlikler vb.)	11	2	3	37	2	4	22
Özel Şirketler ve Kuruluşlar	23	1	1	10	-	1	26
Uzman Görüşleri	2	7	6	2	5	10	30
Toplam Haber	118	28	28	262	37	40	513

Tablo-2: Bergama Yerel Gazetelerinin Kullandıkları Haber Kaynaklarının Genel Dağılımı

Aşağıda, yerel gazetelerin haberler kaynaklarını oluşturan kategorilerin dağılımı görülmektedir:

Tabloya dikkat edildiğinde gazetelerin genelinin en fazla resmi kaynaklara müracaat ettikleri ya da en azından bu kaynaklardan gelen bilgilerle haber ürettikleri anlaşılmaktadır. Bu resmi kaynaklar ağırlıklı olarak il ve ilçe belediyeleri, kaymakamlıklar, emniyet, devlete ait resmi kurumlar, hükümet, siyasi partilerin il ve ilçe şubeleri, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları (SGK, üniversiteler, DİE vs.) gibi kurumlardan oluşmaktadır. Gazetelerin çoğunun öncelikle belediyelerin etkinliklerini, belediye başkanlarının icraatlarını, bölgeye ilişkin görüş ve düzenlemelerini haber haline getirdikleri görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında en dikkat çekici bulgu, haber içeriklerinin yerel gündemi kapsamakla birlikte ağırlıklı haber öznesinin belediyeler olarak öne çıkmasıdır. Bu yönüyle yerel gazeteler ulusal gazetelerde gözlenen habercilik pratiğinin küçük çaplı bir versiyonunu hayata geçirmektedirler. Bostancı bunu İstanbul medyasının (ulusal medya), siyasette ve entelektüel hayatta oynadığı rolü, Anadolu medyasının bölgesel bazdaki bir benzeri olarak yorumlamaktadır ve Anadolu medyası da (yerel basın) lokal bir çevredeki kamusallığın platformu, fikir kanaat ve tutumların sirküle olduğu zemin, meşrulaştırmanın aracı ve nihayet popülerliğin teknolojisi olarak iş görmektedir (Akt. Mutlu: 2007, 427). Ulusal gazetelerin resmi kurum odaklı habercilik anlayışının bir uzantısı olarak yerel gazetelerde de valilik, belediye, yerel ticaret ve sanayi odaları, kentlin ileri gelen işverenleri, yöneticileri, bürokratları, siyasi partilerin yerel şube ve yöneticileri ile yerel güvenlik birimlerinin amirlerini merkeze koyan bir habercilik anlayışının hakimiyeti görülmektedir. Bu daima olumsuz ya da kötü bir durum olarak değerlendirilemez ise de yerel gazete gazetelerin yurttaş odaklı bir habercilik anlayışına henüz uzak olduklarının bir göstergesidir.

Kuşkusuz tüm bu haber konuları okurla buluşması gereken konulardır. Çevrede ne olup bittiğini anlamak ve bilgilenmek anlamında değerli bilgiler

olarak görülebilirler. Ancak sorun haber akışının tek yönlü olmasında ortaya çıkmaktadır. Bölge halkı yerel yönetimlerin icraatlarından haberdarken; belediyeler halkın beklentilerinden en azından basın aracılığıyla haberdar olamamaktadır. Haberlerin birçoğunda belediyelerin bölge halkı için olumlu girişimlerinden söz edilmektedir. Bunlardan haberdar olmak okur açısından anlamlıdır; öte yandan gazetelerde okur temsilinin oldukça düşük olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ender birkaç örnek dışında bölge halkına ya da ilçenin, beldenin sorunlarına işaret eden ilişkin haber örneğine rastlanmamaktadır. Bunun anlamı yerel ölçekte her şeyin yolunda gittiği olmasa gerek. Yurttaşların ya da yerel ölçekte hemşerilerin sorunları, talepleri -bu bir çukurun kapatılması, kaldırım ya da bir çocuk parkı yapılması, bir okuldaki ısınma sorunu gibi basit görülen beklentiler dahi olsa- yerel basın tarafından işlenmesi ve yerel yönetimlerinin dikkatinin konuya çekilmesi, konunun sonraki haberlerle takip edilmesi ve çözüme kavuşturulması hem yerel yönetimler hem de bölge halkı açısından her anlamda tatmin edici olsa gerek.

Tüm incelenen gazeteler arasında tek tük de olsa rastlanan birkaç yurttaş gazeteciliği örneği olarak şu haberler sayılabilir: Kınık Halk Kütüphanesi kitap bağışi bekliyor (Halkın Sesi, Mart 2011), Bademli sokakları ne zaman genişletilecek? (Halkın Sesi, Nisan 2011), Poyracıklı Mustafa Pehlivan'ın Başbakanandan isteği, "Önce gerçek destek, sonra oy" (Bakırçay Bölge Gazetesi, Aralık 2010). Yine de toplam haber sayısı içinde bu örnekler çok az ve sınırlı kalmaktadır. Yerel gazetelerin tümünün haber konularının özellikle yerel yönetimler odaklı bir habercilik anlayışının ürünü oldukları ve haber kaynaklarının da resmi kurumlar olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme: Mevcut Durum, Sorunlar, Öneriler

Yurttaş gazeteciliği haberciliğin klasik/geleneksel etik değerlerine dönüşü ve sorumlu habercilik anlayışını temsil eden bir yaklaşım olarak özellikle yerel gazeteler ve basın alanında faaliyet gösteren kurumlar için bir tercih alanı oluşturmaktadır. Bugün ulusal basının da benimsediği yerleşik habercilik pratiğinde ve bilgilendirme akışında yönetenlerden yönetilenlere doğru bir yön hakimdir. Yurttaş odaklı gazetecilik, yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya bir haber akışı ile bilgilendirme yönünü değiştirmeyi ve yaratılmış bilgilendirme hiyerarşisini kırmayı önermektedir. Böylelikle sadece yurttaşlar yöneticilerin icraatlarından ya da vaatlerinden haberdar olmayacak; yönetimler de yurttaşların beklentileri ve sorunları hakkında bilgi sahibi olabilecektir. Bu, "yerel gazeteler yerel yönetimleri haber kategorilerinin dışında bırakmalı" şeklindeki bir teklif olarak anlaşılmalıdır elbette. Yerel yönetimlerin de ulusal basına kıyasla en büyük temsil ve kendini ifade edebileceği mecra yerel basındır. Bu bağlamda önemli olan bir denge gözetmektir. Yurttaş odaklı bir habercilikle yerel yönetimlerin dikkatini idare ettikleri coğrafya ve insan topluluklarının beklentilerine, sorunlarına çekmek; yerel yönetimlerde bir farkındalık yaratmak ve potansiyellerini daha verimli kullanmalarına imkan tanımak açısından olumlu görülmelidir.

Öte yandan resmi kaynak odaklı haberciliği çekici ve pratik kılan bazı yönleri vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir: Okurun resmi kaynaklara itimadı daha güçlüdür; bu bağlamda herhangi bir olayla ya da gelişmeyle ilgili onay mercii öncelikle resmi makamlardır ve resmi makamlarca onaylanmış bir bilgi geçerli/güvenilir olarak kabul edilir. Dolayısıyla gazetelerin öncelikle resmi kaynaklara başvurularında habere bu resmiyeti ve güvenilirliği kazandırma kaygısı etkilidir. Öte yandan küçük coğrafyalarda resmi makamlar ve kurumlar arası ilişkiler daha yakın ve geçişkendir; böylelikle ilişkilerin yakınlığına dayanarak haber yapma olasılığı artar. Ek olarak resmi makamların kendileri ile ilgili haberleri basın duyurusu, bülten vb. şekillerde gazetelere iletme imkânı vardır. Bu da yerelde sınırlı maddi imkânlarla, sınırlı sayıda muhabir çalıştırmak zorunda olan gazetelerin işini kolaylaştıran bir faktör olarak işlevsel görülmektedir. Muhabir sıkıntısı olan, özel haber üretme imkanı bulunmayan yerel gazeteler belediyelerden ya da diğer resmi makamlardan ulaşan bilgileri hazır bilgi olarak elde etmekte; hatta çoğu zaman üzerinde bir düzeltme yapma gereği bile kalmadan yayınlamaktadırlar. Bu gibi nedenlerle resmi kaynaklı haberlere bağımlılık hem ulusal hem yerel basının sorunlu yanını oluşturmakta; öte yandan resmi kaynaklara aşırı bağımlılık gazetenin okurla/yurttaşla bağını koparma gibi bir sakıncayı beraberinde getirmektedir. Bu da ulusal gazetelere göre çok daha dezavantajlı konumda bulunan yerel gazetelerin hem işlevselliğini hem de güçlerini yitirmeleri ile sonuçlanmaktadır.

Nitekim Bergama örneğinde bakıldığında bölgede “vasıflı gazete” olarak birbirine benzer formatta çıkan gazetelerin tümü burada sözü edilen şekilde bir habercilik sürdürmektedirler. Basın İlan Kurumu’nun resmi ilan gelirleri ve abone gelirleriyle varlıklarını sürdüren bu gazeteler çoğunlukla bir iki kişinin çabalarıyla çıkmaktadır. Tümünü belediye ve diğer resmi kurumlardan gelen bülten ve haberleri olduğu gibi haberleştiren bu anlamda haber için yereldeki resmi kurumlara, yerel yönetimlere bağımlı olan gazeteler gerçek anlamda yerel gazetelerin yerine getirmesi gereken işlevleri de yerine getirememektedirler. Alıcı bulmadıkları için yayınlanan gazeteler bazı bayilerde ücretsiz olarak dağıtılmakta; belli sayıdaki gazete de belediyeye gönderilmektedir. Konuştuğumuz bazı gazete temsilcileri de durumdan şikayetlerini belirtmekle birlikte; belediye ve gazeteler arasında kısır bir bilgi döngüsü sürüp gitmektedir.

Herşeye rağmen, yurttaş gazeteciliğini tercih etmek ve sürdürmek için en uygun koşullar da yerel basında bulunmaktadır. Zira yerel basınla okur arasında ulusal basında her zaman var olmayan fiziki ve duygusal bir yakınlık söz konusudur. Bu, okur-gazete/gazeteci işbirliğini daha da güçlendirmektedir. Bir yerel gazetenin yurttaş gazeteciliği anlayışını benimseyip yerleştirerek mevcut sorunlarını aşması da daha kolaydır. Şöyle ki;

- Okur kendi sorunlarıyla hemhal, işbirliği içinde olduğu; ortaya çıkışına kendisinin de bir biçimde katıldığı, dolayısıyla kendinden bir şeyler bulabildiği bir gazete ile daha fazla yakınlaşacak, bütünleşecektir.

- Okurun gazetesine sahip çıkması, gazetenin dağıtım ve satışlarına yansıyacak böylelikle alınan reklam ve ilanlar da daha anlamlı olacak; yerini bulacaktır. Beraberinde daha fazla reklam alabilme olasılığını artacak ve böylelikle mali sorunların çözümüne katkısı olacaktır.

- Yurttaşların görüşlerine yer verilen, onların önerileri ve şikayetleriyle dikkat çekilen yerel ve bölgesel sorunlar, yerel yönetimler tarafından daha fazla önemsenerek, çözüm konusunda daha fazla gayret gösterilecektir. Çözüme ulaşıldığında bu hem yurttaş, hem gazete hem de yerel yönetim açısından tatmin edici bir süreç tamamlanmış olacaktır. Yurttaş kendi yaşadığı yer için bir şey yapmış olmanın, gazete buna bir katkı sağlamanın, yerel yönetim ise sorunu çözenin ve olumlu bir icraatla haber olmanın tatminini yaşayacaktır. Böylelikle yerel yönetimlerin daha etkin çalışması teşvik edilebilirken; okurların da sorunlarını ortaya koyması, onlara sahip çıkması ve çözümüne çabalaması yani bir şekilde bilinçli ve aktif bir yurttaşlığın yerleşmesi teşvik edilebilecektir. Bölgedeki sorunlara duyarlılık yurttaş-yönetim-basın işbirliğinde kaçınılmaz olarak artacaktır.

- Yurttaşların gazeteye bizzat haber önermesi, var olan sorunlara işaret ederek haber üretimine katkı sağlaması, bulunduğu bölge ve yaşayan diğer insanlarla iletişim ve etkileşimini güçlendirecektir. Haber yapımına katkıda bulunmak ayrıca manevi planda da bir tatmin sağlayacaktır. Gönüllülük esasına dayalı böyle bir işleyişte gazetelerin muhabir sorunu ve sıkıntısı da bir ölçüde çözülebilecektir.

- Yerel gazetelerin üzerinde özellikle durması gereken konu, ulusal basınla yarışma kaygısından kurtulmaları gerekliliğidir. Yerel gazeteler ulusal basında ve internet ortamında zaten fazlasıyla yer bulan haberleri kendi sayfalarına taşıyarak hem o haberin okunma ihtimalini düşürmekte hem de gazetenin yerini boşa harcamaktadırlar. Yerel gazeteler, -adı üzerinde- hem haber yaparken coğrafi sınırlılıkları dikkate alması gereken hem de yerel konulara, sorunlara eğilmesi gereken bölgesel yayın organlarıdır. Bu anlamda olabildiğince fazla yerel konuları işlemlidirler. Keza ulusal basının da yerel haberlere çok sınırlı yer ayırdığı böyle bir ortamda bu anlayışı yerleştirmek çok daha verimli olacaktır. Çoğu zaman İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük kentlerden ulaşan haberler ulusal basındaki haber açığına kapatmaya yetmektedir ve çok sıra dışı, sansasyonel ya da adli bir olay (cinayet, tecavüz, infial vs.) olmadıkça yerelden gelen haberler ulusal basında yer almamaktadır. Yerel basın bu açığı iyi değerlendirmeli ve kendi bölgesine odaklanmalıdır. Böylelikle okurun dikkatini daha fazla çekecektir. Yerel coğrafya, her zaman ve her koşulda okurun ilgisini çekebilecek ve ondaki merak duygusunu uyurarak gazetenin okunmasını sağlayacak haber değeri rezervine sahiptir. Nitekim, Amerikalı 20 medya çalışanı (muhabir, yazar, haber müdürü vb.) yurttaş gazeteciliği uygulamalarından; "güvenilirliği yeniden sağlamak, sıradan sorunları cazip hale getirmek, haber izleme ve aktarmayı yurttaş açısından anlamlı kılmak, okurla somut ve canlı ilişki kurabilmek, yurttaşların bizzat kendi sorunlarıyla ilgilenmelerini sağlamak, yurttaşların sorunlarını dinlemeyi öğren-

mek, yurttaşların kendi sorunlarıyla ilgili olarak eyleme geçmesine yardımcı olmak ve yurttaşların sorunlarına önem vermeyi öğrenmek” gibi olumlu sonuçlar elde ettiklerinden söz etmektedirler. (Duran, 2003: 99)

Özetle belirtmek gerekir ki bu araştırmada ortaya konulan bulgular, incelenen yerel basın örneklerinin bu işi yanlış ya da eksik yaptıklarına dair bir üst bakışla değerlendirilmemiştir. Son derece dışarıdan bir gözle yapıldığını belirtmek zorunda olduğumuz bu inceleme/gözlem elbette üzerine söz söylenen gazetelerin kendi iç dinamiklerini ve sorunlarını saklı tutmaktadır. Amaç, ancak ve ancak yurttaş gazeteciliğinin yeni bir yaklaşım olarak yerel basının pratikleri ve potansiyelleri dahilinde uygulanabilirliğine ve ona yeni imkanlar sunduğuna dikkat çekmektir. Son kertede yerel yönetim-yerel basın ve yerel halk işbirliği yerel yönetimlerin ve basının kendindeki potansiyeli açığa çıkarmasını ve dinamizm kazanmasını sağlayabileceği gibi, yurttaşlara da doğru ve katılımcı yurttaş olabilmenin kapılarını aralayacaktır.

Kaynaklar

- Alankuş Kural, Sevda (2003), “Gazetecilik ve Habercilik Seminerleri Kitabı Önsözü”, İçinde: Sevda Alankuş (Der.), Gazetecilik ve Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 25-61.
- Beaudry, Ann E. (1996), “The Civic Role in Public Journalism”, National Civic Review, Vol.: 85/1, p. 26-28.
- Cangöz, İncilay (2003), “Yurttaş Gazeteciliği ve Yerel Basın”, İçinde: Sevda Alankuş (Der.), Gazetecilik ve Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 101-118.
- Duran, Ragıp (2003), “Yurttaş Gazeteciliği”, İçinde: Sevda Alankuş (Der.), Gazetecilik ve Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 85-100.
- Mutlu, Oya (2007), “‘Vatandaş Gazeteciliği’ Kavramı ve Türkiye’de Uygulamaları”, İçinde: Suat Gezgin (Ed.), Türkiye’de Yerel Basın, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, ss. 419-434.
- Schaffer, Jean (2004), “The Role of Newspapers in Building Citizenship”, 5. Brazilian Newspaper Congress, Sao Paulo, Brazil. (Çevrimiçi 24.03.2011, <http://www.pewcenter.org/doingcj/speeches/index.html>).
- Uzun, Ruhdan (2006), “Gazetecilikte Yeni Bir Yönelim: Yurttaş Gazeteciliği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 16, ss. 633-656; (Çevrimiçi, 24.03.2011), http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ruhdan%20UZUN/UZUN,%20Ruhdan.pdf.

Web Kaynakları ve Gazeteler

- <http://www.haberler.com/bergama/>
<http://www.bakircay.com>
<http://www.bergamahaber.net>
<http://www.bergamailcesi.com>
<http://www.kuzeyege.net>
Bakırçay Bölge, Aralık 2010 ve Şubat 2011
Bakırçay Postası, 14-15-16 Mart 2011
Çağdaş Gazetesi, 14-15-16 Mart 2011
Habergama Gazetesi, 14-15-16 Mart 2011
Halkın Sesi Gazetesi, Şubat-Mart-Nisan 2011
Kardelen Gazetesi, 10-11 ve 14 Mart 2011
Kuzey Ekspres Gazetesi, 1 Mart 2011
Sonsöz Gazetesi, 26 Şubat 2011

Diğer Sunumlar

**ULUSLARARASI
BERGAMA
SEMPOZYUMU**

APRIL 7-9 NISAN 2011

INTERNATIONAL
BERGAMA
SYMPOSIUM

Eğitim ve Kültür Hareketi Olarak “Bergama Pratik Eğitim Kongresi” ve Günümüze Etkisi

“The Bergama practical education congress” as an education and culturel movement and its reflections

Fuat Uar

ABSTRACT

In the history, The Eagen Region and İzmır became important with the values of its geographic area as the cradle of the ancient cultures and being one of the places that form the basis today’s Western Civilization. Coming after İstanbul, the country’s leading industrial and commercial center, İzmır is the most important port city of Anatolia in which the educational and cultural life has always been alive. Therefore, the various educational and cultural movements in İzmır are gaining importance in terms of their quality of giving light for today.

The innovation and the pioneering movement in training and education in İzmır have been on the issues of primary education. During this process the studies of “Pedagogical Advisory Board” were considered and applied as a kind of “Training Breakthrough” or “Job Action”. For this purpose, a three day congress was held in the Bergama Community Center in Bakırçay Area by more than 200 teachers from Bergama, Kınık and Dikili, on the 24 to the 25 of September 1949. It was “The First Bergama Practical Education Congress”

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Doktora Programı,
fuat.turkuaz@gmail.com

As a result of this activity, the primary school teachers reached an organized meeting in İzmir for the first time. Consequently, the practical training congresses performed between 1950-1956 in İzmir were the first and only example of "Local Education Application" of Turkey in which the decisions concerning education and training were taken outside the ministerial central Constitution, in the provinces and the participants and practitioners were the educators working in that local area.

In general, studies of "Pedagogical Advisory Board" in making systematic education and training efforts, co-operation in improving the quality of the provision have an important place in Turkish History of Education. They were applied the first in the past and called "the only model"

Key Words: Bergama, Education-Training, Pedagogy, History of Education

ÖZET

Tarihte Ege Bölgesi ve İzmir' antik değerlere sahip bir coğrafi bölge olarak eski kültür ve medeniyetlere beşiklik yapması ve bugünkü Batı Medeniyeti'nin temelini oluşturan yerlerden biri olması açısından önem kazanmıştır. İstanbul'dan sonra ülkenin önde gelen sanayi ve ticaret merkezi olarak Anadolu'nun en önemli liman şehri olan İzmir ve bölgesinde eğitim ve kültürel hayat daima canlı olmuştur. Bu nedenle İzmir'de meydana gelen çeşitli eğitim ve kültürel hareketler günümüz içinde ışık tutacak nitelikte olması açısından önem kazanmaktadır.

İzmir'de Eğitim ve öğretimdeki bu yenilik ve öncü hareket ilköğretim meseleleri üzerine olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan "Pedagojik Danışma Kurulu" çalışmaları bir çeşit "Eğitim Hamlesi" ya da "Meslek Hareketi" olarak ele alındı ve uygulandı. Bu amaçla 24-25 Eylül 1949 tarihinde Bergama, Kınık ve Dikili öğretmenleriyle Bakırçay Havzası'nda 200'den fazla öğretmen tarafından Bergama Halkevi'nde üç gün süren Bergama I. Pratik Eğitim Kongresi yapıldı.

Bu faaliyetin sonucunda İzmir'de ilk defa ilkokul öğretmenleri örgütlü bir toplantıya kavuşmuş oldu. Böylece İzmir'de 1950-1956 yılları arasında uygulanan Pratik Eğitim Kongreleri çalışmaları, eğitim ve öğretime ilişkin kararların bakanlık merkez teşkilatının dışında taşrada uygulayıcılarının ve katılımcılarının da o mahalli bölgede çalışan eğitimcilerin

oluşturduğu önemli bir “Mahalli Eğitim Uygulaması”nın Türkiye’deki ilk ve tek örneğidir.

Genel olarak Türk Eğitim Tarihi içerisinde çalışmaları ile önemli bir yer tutan “Pedagojik Danışma Kurulu Çalışmaları” eğitim ve öğretimde çalışmaların sistemli hale getirilmesinde, kalitenin artırılmasında ve işbirliğinin sağlanmasında geçmiş dönemlerde uygulanan ilk ve tek “örnek bir model” olarak yer almıştır.

Anahtar Kelimeler : Bergama, Eğitim-Öğretim, Pedagoji, Eğitim Tarihi

Bergama Pratik Eğitim Kongresi

İzmir denilince genellikle medeniyet, çağdaşlaşma, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın galibiyetinin son noktası gibi çeşitli düşünceler insanın zihninde çağrışım yapmaktadır. Bergama denilince bütün bunların yanında uygarlık, medeniyet, felsefe ve insanlık tarihi gibi kavramlarda ilk akla gelenlerdir. Bu çerçevede İzmir’in eğitim tarihi ve kültürel yapısı incelenirken Bergama’nın bu konuda öncü bir rolü olduğu görülmektedir.

Bu nedenle İzmir’de çeşitli mesleki çalışmaların ilk olarak ortaya çıkmasında, uygulanmasında, yaygınlık kazanmasında ve Pedagojik Danışma Kurulları’nın oluşum sürecinde Bergama Bölgesi’nin ve burada çalışan eğitimcilerin önemli katkısı olmuştur. Özellikle Pedagojik Danışma Kurulları ve Eğitim Kongreleri’nin çalışmalarının daha iyi incelenebilmesi ve anlaşılabilmesi için Bergama Bölgesi’ndeki çalışmalarının da öncü uygulamalar olarak ortaya konulması gerekmektedir.

Tarihçe

1946 tarihinde İstanbul’da bulunan Sabri Kolçak, ilköğretim alanında “Maarifte Millileşme ve Kendini Bulma Hareketi” ile ilgili olarak Türkiye’deki meslektaşlarına öncülük etmeğe başlamış ve “İlköğretimin Temel Davaları” adlı bir kitap da yayınladı. Daha sonra da “Öğretmen Cemiyetin Ruh ve Kültür Yapısının Temelidir” manşetli Temel adlı ciddi bir meslek gazetesi de çıkardı.¹

Sabri Kolçak’ın bu çalışmaları ile ülkenin muhtelif köşelerinde çalışan bir çok meslektaşlarının çevre şartlarından gelen tecrübe ve görüşlerini toplayarak değerlendirmek, yeni gelişmekte olan maarifin sağlam mayasını “yerli ve milli hamurdan” almak istemişti.² Sabri Kolçak’ın İstanbul’dan İzmir’e tayininin çıkarılması

1 Arif Günebakan, “Kedini Bulma Hareketine Doğru”, Bilgi, Sayı:53, (1 Eylül 1953), s.13.

2 Arif Günebakan, a.g.m., s.13.

ile bu faydalı çalışmaların İstanbul'da yayım yolu ile uygulanmasına imkan kalmadı. Fakat Sabri Kolçak ağır şartlara rağmen milli ideallerinden bir şey kaybetmeden İzmir'de görevine başladı. Altı ay kadar Bergama bölgesinde çalışırken İstanbul'da gazetesi ile devam ettirmeye çalıştığı "Kendini Bulma Hareketi"ni dönemin zor şartlarına rağmen cesaretle yeni bir mesleki hamle olarak hazırladı.³

İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü teftiş şefi ve Pedagojik Danışma Kurulu Genel Sekreteri Sabri Kolçak Bergama Pratik Eğitim Kongresi'nin başlangıç çalışmaları ile ilgili şu tespitte bulunmuştur:

"Bir müddet sonra vazifem İstanbul'dan İzmir'e nakledilmişti. İzmir'e gelince müfettişi bulunmayan Bergama bölgesine gönderilmiştim. İlkbahar mevsiminde idik. Hemen köy okullarının teftişine çıkmıştım. Yeni gelişmekte bulunan bir köy maarifi karşısında bulunuyoruz. Bunun pratikte çözülecek öyle mühim meseleleri vardır ki bunları halletmedikçe köyde verimli ve iyi bir kültür çalışması yaptığımızı inanmak mümkün olmuyor."⁴

Sabri Kolçak Bergama'da altı ay meslektaşları ile baş başa çalıştı, düşündü, aradı sordu, okudu ve nihayet yaşayan mesleki gerçeklerin dilinden anlama, onların milli ve mahalli yapı ile bağdaşacak yöntemleri bulmaya çalıştı. Bu yöntemleri de ancak modern ilim mantığı, meslek ve memleket heyecanı ile kaynaşmış bir çalışma metodunun çözebileceğine inanmış ve bir çok meslektaşını da yaptığı terbiye kongreleri ile inandırmıştı.⁵

Yine Sabri Kolçak, İzmir'de rehberlik çalışmalarının nasıl başladığı noktasında, naçizane kendisinin de bazı gayretleri olduğunu belirterek konuyla ilgili başka bir tespiti de şu şekildedir:

"Önce İstanbul'da başlayıp sonra 1949'da İzmir'de gelişen bazı gelişmelere sahip bulunuyorduk. Her şeyden önce, bütün öğretim kademelerindeki meslektaşların bazı ciddi problemler içinde bulduklarını bizzat bilmeleri gerekmektedir. Bu meselelerin nelerden ibaret olduğunu ise, yine birlikte tesbite zaruret vardı. Bunun için bir kuruluşa ve sistemli bir çalışmaya ihtiyaç hissediliyordu. 1949 tarihinde, beş altı ay kadar Bergama'da çalışmak imkanını bulmuştum. Köy ve merkez okullarında dikkate çok değer eğitim problemleri ile karşılaşılıyorduk. Bunlar üzerinde bazı düşünce beraberliği yapabildiğimiz meslektaşlarımızla çalışmaya başladık. Bu çalışmalar sonunda, daha önce esasları zihnimizde belirmiş bulunan "Pedagojik Danışma Kurulları ve Pratik Eğitim Kongreleri" projesini tatbikata koymak mümkün oldu. 27 Eylül'de başlayıp üç gün süren kongreyi müteakip, İzmir merkezine nakledilmiştim. Burada iki aylık bir hazırlıktan sonra "Merkez Pedagojik Danışma Kurulu"nu kurduk. Ayrıca her teftiş bölgesinde de birer "Bölge Pedagojik Danışma Kurulu" kuruldu."⁶

3 Arif Günebakan, a.g.m., s.14.

4 İzmir Birinci Pratik Eğitim Kongresi Raporları, (I. Kitap), Ticaret-Borsa Piyasa Matbaası, İzmir, 1950, s.68.

5 Arif Günebakan, a.g.m., s.14.

6 Sabri Kolçak, "İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kurulmasına Temel Olan Çalışmalar", İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kuruluş Tarihçesi ve Çalışmaları, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1961, s.5.

Pedagojik Danışma Kurulu'nun önemli bir yetkilisi, fikir olarak öncüsü ve kurucusu tarafından yapılan bu tespit, Pedagojik Danışma Kurulu fikrinin ortaya çıkmasının nedeni olarak bakanlığın çeşitli keyfi ve kişisel bir takım uygulamaları ile bunlara bağlı olarak yoğun bürokratik uygulamalara karşın demokratik düşüncenin de gelişmeye başlaması ile yerel ihtiyaç ve şartlardan ortaya çıktığını göstermektedir.

Bergama Pratik Eğitim Kongresi'nin oluşum süreci ile ilgili olarak Yeni Asır'ın haberi şu şekildedir: "Milli Eğitim Bakanı'nın şahsi heves ve kanaatlerine dayanan emriyle İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde bulunan ilk okul öğretmenleri devamlı bir endişe ve huzursuzluk içinde kıvranırsa kenarda sükunete kavuşan öğretmenler semt semt toplanarak, teşkilatlanarak mesleklerinde daha büyük başarılar elde etmek için faaliyette bulunuyorlar."⁷

Bu şekilde bakanlığın keyfi uygulamalarının yarattığı çeşitli sıkıntıların öğretmenler arasında böyle bir ihtiyaca ve örgütlenmeye yol açtığı da ifade edilmiştir. Ayrıca dünya genelinde ve buna bağlı olarak ülkede oluşmaya başlayan çeşitli demokratik düşünce ve eğilimlerin de etkisi ile eğitime ilişkin yerel sorunlarda bu şekilde kendini hissettirmeye başladı.⁸

Belirlenen bu yerel ihtiyaç ve şartlar doğrultusunda İzmir'de 2 Haziran 1949'dan 27 Eylül 1949 tarihine kadar dört aylık sürede yapılan esaslı hazırlık çalışması yapıldı. Bunun sonucunda 24-25 Eylül 1949 tarihinde Bergama, Kınık ve Dikili öğretmenleriyle Bakırçay Havzası öğretmenleri tarafından Bergama Halkevi'nde üç gün süren Bergama I.Pratik Eğitim Kongresi yapıldı.⁹ Bu gelişmeler doğrultusunda İzmir'de Pedagojik Danışma Kurulları fikri ilk kez 1949-1950 ders yılı başında Milli Eğitim Müdürlüğü'nün emri ile ilköğretim müfettişlerinin bölgelerinde¹⁰ oluşturulması şeklinde düşünüldü. Bu düşüncenin sonucunda, İzmir'de ilk defa ilkokul öğretmenleri örgütlü bir toplantı yaptı.

Bergama bölgesi ilköğretim müfettişi olan Sabri Kolçak tarafından düzenlenen ve ilkokullarda eğitim ve öğretim konularını inceleyecek olan Bergama öğretmenler toplantısına çeşitli eğitim mensupları da davet edildi.¹¹ Bakırçayı Öğretmenler Derneği ile Bergama, Kınık, Dikili merkez ve köylerinden ikiyüz den fazla öğretmenin düzenlediği bu toplantıya, İzmir'den Ege Teftiş Bölgesi Başmüfettişi

7 "Bergama'da İlkokul Kongresi", Yeni Asır, 25 Eylül 1949.

8 II.Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "Demokratikleşme" politikaları diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de etkisini göstermiştir. 22-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında yapılan IV. Milli Eğitim Şurası'nda "Eğitim ve Öğretimde Dayanılan Demokratik Esasları Gözden Geçirme Komisyonu'nun çalışmaları ve II Danışma Kurulları'nın oluşturulması demokratik düşünceye önem ve öncelik verildiğini göstermektedir. Bergama Pratik Eğitim Kongresi'de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

9 İzmir Pratik Eğitim Kongresi Raporları, s.32,72; Sabri Kolçak, "Pratik Eğitim kongreleri münasabetele", Demokrat İzmir, 16 Kasım 1949.

10 Yapılan çalışmalar sonucunda, İzmir'in 1Ekim 1947 tarihinden itibaren uygulamaya başlanacak olan yeni ilköğretim müfettişlerinin bölgeleri her bölgenin başında bir müfettiş bulunacak şekilde bölge müfettişliği sayısı on olarak belirlenir.

11 "Öğretmenler Bergama'da toplanıyor", Anadolu, 23 Eylül 1949.

Halil Vedat Fıratlı, Milli Eğitim Müdürü Asım Korkut ve bazı öğretmenler, İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyat Tarihi Profesörü İsmail Hikmet Ertaylan ve asistanı Halide Togu ile İstanbul derleme müdürü Mansur Tekin de katıldılar. Bu ilk toplantıya Bergama, Kınık kaymakamları ve Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü'nün de katılımı ile geniş çaplı bir toplantı Bergama Halkevi'nde yapıldı.

Toplantıda ilk sözü alan teftiş şefi Sabri Kolçak toplantının amacını şu şekilde açıklamıştır.¹² “Öğretmenin cemiyet içindeki rolünü ve bilhassa Bergama gibi sanat ve medeniyet yuvalarında tedrisatın sanata dayanması ve antikiteleden faydalanmak lüzumu” olarak ifade etti.

Sabri Kolçak daha sonra kongre katılan öğretmenlere ilişkin olarak yapmış olduğu değerlendirmede şu şekildedir: “Orada tamamiyle ciddi bir kongre tekniği esaslarına uyarak, karşılaştıkları çeşitli meslek problemlerine en pratik, en rasyonel şekillerde bir takım hal yolları arayıp bulmağa çalışmışlardı” tespitinde bulunmuştur.¹³

Bergama I.Pratik Eğitim Kongresi'nin yapılmasından sonra İzmir'in diğer ilçelerinde de bu gibi toplantılar başladı. Tire ve Bayındır'da 12-13 Kasım 1949 tarihlerinde I.Pratik Eğitim Kongresi yapıldı. Bu toplantıda Bölge Müfettişi Halis Kurtça'nın teklifiyle pedagojik meselelerde öğretmenlere yardım etmesi amacıyla yedi kişilik bir “Danışma Bürosu” oluşturuldu.¹⁴ Diğer taraftan III. Bölge müfettişliğince de merkez Gazi Ortaokulu olmak üzere bir Pedagojik Danışma Kurulu kuruldu.¹⁵

Sabri Kolçak bu gelişmelerden sonraki durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Bergama toplantısını müteakip merkeze çağrılmıştım. Milli Eğitim Müdürlüğü bunu diğer teftiş bölgelerine de teşmil etmemizi istedi. On İlk Öğretim Müfettişlik bölgesinde de böyle bir çalışma sistemi kurulması rica olundu.”¹⁶

Bu şekilde Pedagojik Danışma Kurulu uygulamalarının Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından İzmir'in diğer bölgelerinde de yaygınlaştırılması kararlaştırıldı.

Böylece 25 Eylül 1949'da yapılan bu faaliyetin her zaman yapılan olağan toplantıların dışında bir çalışma olduğunu anlatmak için de adına Bergama Bölgesi I. Pratik Eğitim Kongresi ya da VI. Bölge Pedagojik Danışma Kurulu adı verildi.¹⁷

12 “Öğretmenler Bergama'da Toplanıyor”, Anadolu, 23 Eylül 1949;“Bergama'da İlkokul Kongresi”, Yeni Asır, 25 Eylül 1949;“Bergama'da Öğretmen Toplantısı”, Yeni Asır, 27 Eylül 1949.

13 Sabri Kolçak, “Pratik Eğitim kongreleri münasabeti ile”, Demokrat İzmir, 16 Kasım 1949, s.3.

14 “Tire ve Bayındır'da ...” Anadolu, 23 Kasım 1949;“Tire'deki Eğitim Kongresi”, Demokrat İzmir, 15 Kasım 1949.

15 “Mekteplerde Devamsız Çocuk Bırakılmıyacak...”, Anadolu, 17 Kasım 1949.

16 Sabri Kolçak, “Okulculuğumuzda Yeni Bir Çalışma Sistemine Doğru”, İzmir Pratik Eğitim Kongresi Raporları, s.74.

17 M.E.M İzmir'i on ilköğretim müfettişlik bölgesine ayırmıştır. VI. Bölgede Bergama Teftiş Bölgesidir.

Amacı

Bergama Pratik Eğitim Kongresi'nin hedefi, içeriği, tekniği, hakim olan zihniyet ve kongrelerin dayandığı esaslar genel olarak şu şekildedir:

Her konudaki fikirler, tecrübeler, karşılaşılan çeşitli sorunlar ve çözüm yolları, düşünceler, bilimsel ve objektif bir şekilde ele alınmıştır. Kongrenin ciddi, faydalı ve olumlu bir atmosfer içerisinde yapılması, onun her eğitim öğretim yılı başında yönetmelik hükümleri gereği yapılması zorunlu olan mesleki toplantılara benzememiş ve benzememesi içinde çok çalışılmıştır. Bergama I. Pratik Eğitim Kongresi'nde bütün sorunlar tamamen yapıcı, düzeltici, iyileştirici ve geliştirici bir anlayışla ve samimiyetle ortaya konulmaya çalışıldığı için kongrenin pratiğin zaferi olarak görülmüştür.¹⁸

Bergama I.Pratik Eğitim Kongresi'nde seçilen konular ve içeriğin oluşturulmasında belirlenen yeni prensipler ve uygulama hedefleri de şu şekildedir: Devletçe konulmuş bulunan kanunlar, yönetmelikler, tüzük, program ve emirlerin en rasyonel şekilde uygulanması imkanlarının araştırılması hedeflenmiştir. Bu bakımdan kongre; yöneticiler (idare amirleri), çevrede çalışan bütün milli eğitim memurları, başöğretmenler, öğretmen ve eğitimci bölge ilköğretim müfettişlerinin rehberliği ve başkanlığı altında yapıldı. Bu hedefleri gerçekleştirmek için pedagojik teorilerle pratiğin kaynaşmasını gerçeğe uygun bir biçimde yapılması amaçlandı.¹⁹

Sabri Kolçak;“Görülüyor ki Pratik Eğitim Kongreleri ‘toplandılar, konuştular, dağıldılar’ sözünü bir yasak savma konusu olarak, şiddetle reddediyor.” Bunun yerine şu formülü koyuyor: “Toplandılar, konuştular, kaynaştılar, organik bir surette birleştiler, işlerinin başına daima birilerine kalben bağlı olacaklarına inanarak döndüler.” diyerek Bergama Pratik Eğitim Kongresi'nin diğer alışılmış toplantılardan farklı olduğunu belirtmiştir.²⁰

Yine Bergama Pratik Eğitim Kongresi'nin amacına ve bilinen diğer çalışmalarından farklı bir uygulama olduğuna ilişkin başka düşünceler de şu şekildedir: “İnsan sosyal bir varlıksa bundan başka türlü yaşayamaz. Hele aydın bir insan ve insanlara ışık verme zorunda bulunan bir insan, manen bu şekilde daimi surette beslenmedikçe yaşayan ölü haline gelmeye mahkumdur. Türk öğretmenlerini bu felaketten korumak zorundayız.”²¹

Bergama I. Pratik Eğitim Kongresi'nde, Bergama eğitim memuru Haluk Elbe o zamanki ilkokulların maddi ve manevi durumu hakkında bilgi vererek, o günkü ilkokulun mevcut sönük durumu ile nasıl olması gerektiği, okula öğrencilerin devam durumu, okul binaları, halkın okul ile ilişkileri ve öğretmenlerin daha verimli olmaları için çeşitli görüşler dile getirilerek, çocukta sanat terbiyesinin gelişi-

18 Sabri Kolçak, “Pratik Eğitim kongreleri münasabeti ile”, Demokrat İzmir, 16 Kasım 1949, s.2.

19 Sabri Kolçak, a.g.m. , s.2.

20 Sabri Kolçak, “Pedagojik Danışma Kurullarından Ne Anlıyoruz?”, Demokrat İzmir, 24 Kasım 1949, s.4.

21 İzmir Pratik Eğitim Kongresi Raporları, s.33; “Bergama'da İlkokul Kongresi”, Yeni Asır, 27 Eylül 1949.

mi ve çocuğa hangi yöntem ile sanat terbiyesinin verileceği gibi konuları ele aldı. Yine bu toplantıda Türk öğretmenine düşen görevlerde anlatıldı.²²

Halkevi salonunda yapılan toplantının ikinci gününde bir çok köy öğretmeni söz alarak köylerdeki devam durumu, ilkokul binaları, halkın okul ile ilişkileri ve öğretmenin daha müspet ve verimli olması için çeşitli gözlem ve değerlendirmeler ileri sürdü. Ayrıca çocuklarda sanat terbiyesinin gelişmesi müzakere edildi. Başmüfettiş Halil Vedat Fıratlı'da Almanya, Fransa ve İngiltere'den çeşitli örnekler vererek müziğin ve sanatın büyük önemini ve çocuklara hangi yöntem ve tekniklerle sanat eğitiminin verilebileceği hakkında bilgi verdi.²³

I.Pratik Eğitim Kongresi için Bergama'nın seçilmesi buranın sanat ve medeniyet yeri olması ve antikitelere faydalanmanın gereği yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. İlk toplantının sona ermesinden sonra hep birlikte Bergama müzesi gezildi

Daha sonraki günlerde, aynı amaç doğrultusunda Tire ve Bayındır öğretmenlerinin katılımıyla başka bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıya da milli eğitim müdürleri, kaymakamlar, müfettişler ve milli eğitim memurları da katıldı.

İzmir'in merkez okullarında da 1949-1950 öğretim yılında öğretim programlarının getirdiği yeniliklerin ruhuna uygun bir çalışmaya geçmek amacıyla birinci ve ikinci devre öğretmenleri çeşitli toplantılar yapmıştı.²⁴

Bergama II. Pratik Eğitim Kongresi 4-5 Kasım 1950 tarihinde, III. Pratik Eğitim Kongresi, 23 Aralık 1951 tarihinde Kınık ve Bergama öğretmenleri ile Dikili'den katılan istekli yüz elli öğretmen ile yapıldı. Bu toplantıda geçen yılki faaliyet raporu okunarak katılımcı öğretmenlerin bir çok şeyden haberdar olmadıkları, belirlenen sorunların esaslı bir şekilde incelenmesi ve meslektaşlara ulaştırılması, danışma kurullarının daha sistemli ve sıkı bir disiplin altında çalışması gerektiği belirtilerek kongrelerden çok yararlandığı, bu şekilde meslektaşların birbirlerinden çok şeyler öğrendikleri ve bu tür uygulamalara devam edilmesi gerektiği belirtildi. Teftiş bölgeleri merkezinde yapılacak olan bu kongrelere milli eğitim müdürü başta olmak üzere o bölgeye dahil ilçelerin kaymakamları, öğretmenleri, mahalle ve köy muhtarları da katıldı.²⁵

Mahalli Düzeydeki Etkileri

Bergama Pratik Eğitim Kongresi eğitim, öğretim ve yönetim bakımından okullarda çeşitli değişikliklere neden olmuştur. Milli Eğitim Müdürlüğü'nde

22 "Bergama'da ilkokul kongresi",Yeni Asır, 25 Eylül 1949; "Bergama'da İlkokul Kongresi",Yeni Asır, 27 Eylül 1949.

23 "Bergama'da Öğretmen Toplantısı";Yeni Asır, 27 Eylül 1949.

24 "Öğretmenler Arasında Yeni Toplantılar",Yeni Asır, 3 Kasım 1949.

25 "İkinci Pratik Eğitim kongreleri başlıyor", Demokrat İzmir, 4 Kasım 1950; "Bergama ve Dikili Üçüncü Pratik Eğitim Kongreleri Toplandı",Yeni Asır, 25 Aralık 1951; "Danışma Kurulu üçüncü Pratik Eğitim kongreleri", Anadolu, 25 Aralık 1951.

Pedagojik Danışma Kurulu bünyesinde bir “Geliştirme Planı”nın oluşturulmuştur.²⁶ Bu amaçla;

- 1- Modern düşünce mantığı ile buluşan meslektaş enerjisini yapıcı ve yaratıcı bir yola tevcih [yöneltmek] etmek,
- 2- Öğretmenin en yakın çevresini, bölgesini bilimsel bir yöntemle incelemesine yardımcı olmak, çevrenin kültür kalkınmasında bilgileri Vülgarize etmek, halka kadar ulaşmak,
- 3- Çevre incelemelerini bilimsel bir yöntemle bu kongreler aracılığı ile yapmak, bir çok milli değerlerin kaybolmasını önlemek, bu öğretim ve eğitim çalışmalarını her çevrenin gerçek ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verecek biçimde mahallileştirmek, uygulamak,
- 4- Öğretmenlerin bu çalışmaları yaparken kendilerini, çocukları ve ailelerini okuma zevkine ulaştırmak ve kitabı hayatın feda edilemez bir unsuru haline getirmek,
- 5- Okulu demokratik toplumun taleplerine uygun, canlı, sosyal bir öğretim çevresi haline getirmek. Bunun için okumak kadar müziğe, resme ve şiire yeteri kadar yer vermek ve bunların hayatta olgunlaştırıcı ve geliştirici etkilerini artırmak,
- 6- Bu çalışmaları yaparken her türlü imkanlardan yararlanmak, okuldan yetişenleri, okula karşı ilgi gösterenleri Okul Dostları Defteri’ne kayıt edip bunların yardımlarını sağlamak,
- 7- Bu konuda çevredeki aydınların bilgi, görüş ve tecrübelerinden yararlanmanın önemi belirtilmektedir.

Böylece Bergama Pratik Eğitim Kongresi’nin uygulamalarında; yerel özelliklere ve ihtiyaçlara uygun olarak mahalli incelemelere önem ve öncelik vermesi, çeşitli çevre araştırmalarını bilimsel yöntemlerle ele alması, mahalli çevredeki çeşitli aydın ve fikir adamlarının tecrübelerinden yararlanması, çeşitli anket çalışmaları ve yayınlar yolu ile ölçme ve değerlendirmede bulunması, mahalli bölgede işbirliği, dayanışma, danışma ve kamuoyu oluşturma gibi etkileri oldu.

Pedagojik Danışma Kurulu Genel Sekreteri Sabri Kolçak, 23 Aralık 1951 tarihinde yapılan Bergama III.Pratik Eğitim Kongresi ve İlçe Pedagojik Danışma Kurulu toplantısında yaptığı konuşmasında²⁷ “Kendini Bulma Hareketi”nin yabancı profesörler tarafından da tasvip gördüğünü ve İzmir’deki pedagojik çalışmaların örnek olarak gösterildiğini açıkladı. Pedagojik Danışma Kurulu ve Pratik Eğitim Kongresi’nin çalışmalarının mahalli düzeydeki en önemli etkisi İzmir ve başka bölgelerde eğitim ve öğretimin yerel ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmesinde, uygulanmasında bilimsel ve sistematik olarak katılımcı düzeyde ele alınması ve uygulanması şeklinde oldu.

26 Nevzat Kızılcan, “Milli Eğitim Müdürü ile bir konuşma”, Anadolu, 18 Temmuz 1951, s.5. Geliştirme Planı: Okulların maddi ve manevi yönlerden geliştirilmesi, çevresinde sevilen bir kültür kurumu olmasını amaçlamıştır.

Ulusal Düzeydeki Etkileri

Bergama Pratik Eğitim Kongresi ve buna bağlı olarak İzmir Pedagojik Danışma Kurulu Çalışmalarının ulusal düzeydeki etkileri de şu şekildedir:

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı Kadri Yörükoğlu ile Bakanlık Bölge Başmüfettişi Halil Vedat Fıratlı Aydın'da ortak olarak çeşitli mesleki toplantılar yaptılar. Bu toplantılara Aydın merkezindeki bütün ilk, orta ve teknik okulların öğretmenleri ile il ilköğretim müfettişleri, milli eğitim memurları ve ilçelerin orta ve teknik okul müdürleri de katıldı. Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı Kadri Yörükoğlu ve Başmüfettiş Halil Vedat Fıratlı bu mesleki toplantıların adından 4 Kasım 1949 tarihinde İzmir'e döndüler.²⁸ Böylece İzmir'de 24 Eylül 1949 tarihinde kuruluş kararı alınan Pedagojik Danışma Kurulu etkisini en yakın bölgede göstermiş oldu.

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün, Türkiye Muallimler Birliği'ne müracaat ederek İzmir'de yapılacak pedagoji toplantıları için temsilci seçilmesini ve gönderilmesini istemesi, Türkiye Muallimler Birliği'nin 11 Haziran 1951 tarihinde başlayan II.Pratik Eğitim Kongresi'ne davet edilmesi²⁹ İzmir Pedagojik Danışma Kurulu çalışmalarının ulusal düzeydeki etkilerinin ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Merkezi İstanbul'da olan Muallimler Birliği'nin resmi organı olan aylık Bilgi Dergisi'nde İzmir'de yapılan çeşitli terbiye hareketlerinin, üç aydan beri sistemli bir şekilde yayımlandığını belirtmiştir. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiş olan eğitim çalışmalarına ait raporların Bilgi Dergisi'nde yayımlanması diğer illerde de büyük ilgi uyandırmıştır. Gerek Bilgi dergisine ve gerekse de İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gelen mektuplar bunu doğrulamıştır.³⁰

Eğitim çevrelerinde ilgi ile karşılanan kongreler ve bu konudaki çalışmalar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da ilgiyle takip edildi.³¹ Milli Eğitim Bakanlığı okullarda eğitim ve öğretimi daha verimli hale getirmek için iki yıldan beri sadece İzmir'de uygulanan ve olumlu sonuçlar gösteren bu hareketi Türkiye'nin her tarafına yaymak amacıyla uzun süren inceleme döneminden sonra bu teşkilatın "Milli Eğitim Danışma Kurulu" adı altında bütün il ve ilçelerde kurulmasına karar verdi.³² Hareketin mahiyeti ile ilgili olarak Bilgi dergisi İzmir'deki bu terbiye ve öğretim hareketinin özel bir şekilde ve özgür olarak ortaya çıktığını belirterek hareketin bu husustaki ihtiyacı karşılamak olduğunu belirtti.³³

27 "Danışma Kurulu üçüncü Pratik Eğitim Kongreleri", Anadolu, 25 Aralık 1951.

28 "Milli Eğitimdeki mesleki toplantılar", Demokrat İzmir, 5 Kasım 1949.

29 "İzmir Milli Eğitimi'nin 1950-1951 öğretim yılı sonu itibariyle ilköğretim kısmına ait durumu gösterir rapor", Bilgi, sayı: 55, (1 Kasım 1951), s.4.

30 "Eğitim Kongreleri başlıyor", Anadolu, 9 Aralık 1951.

31 "Pratik Eğitim kongreleri", Anadolu, 26 Aralık 1951; "Milli Eğitimde planlı ve teşkilatlı bir çalışma", Demokrat İzmir, 20 Aralık 1951.

32 "İzmir Milli Eğitimi'nin 1950-1951 öğretim yılı sonu itibariyle ilköğretim kısmına ait durumu gösterir rapor", Bilgi, sayı: 55, (1 Kasım 1951), s.4.

Yine Bilgi dergisi, İzmir'deki yeni ve orijinal bir hareket olan Pedagojik Danışma Kurulu çalışmaları ile ilgili olarak şu tespitlere yer vermiştir:

“Acaba bakanlığın bir tamimi ile başka yerlerde de aynı semereyi verecek mi? Milli Talim ve Terbiye Heyeti, bu hareketi ve manasını kavramış mıdır? Acaba hareketi yakından bilen ve onun gelişmesine çalışan bir meslektaş, şimdilik birkaç mühim vilayette bir nevi istişare gezintisi yaparak hareket hakkında başka muhitleri aydınlatabilir mi? Zira biz korkuyoruz ki İzmir'in malı olan bu hareket resmileşince bozulacak ve bürokratik bir durum hasıl olacaktır. Hadisenin bu endişemizi yersiz göstermesini temenni ediyoruz.”³⁴

Bilgi dergisi'nin 55. sayısında İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'nün çalışmalarına ilişkin yayımlanan rapor bütün yurttaki büyük bir ilgi uyandırdı. Birçok meslektaş Ege Bölgesi'ndeki bu hareket hakkında daha fazla bilgi almak için Gaziantep, Kırşehir, Muş, Tosya gibi yerlerden dergiye mektuplar gönderdiler.³⁵ Böylece İzmir'de ki “Eğitim Kongreleri” uygulamaları Türkiye'nin bazı illerine de yayıldı. İzmir'den sonra Erzurum, Erzincan, Sinop, Uşak, Burdur, Tekirdağ ve Edirne gibi yedi ilde de bu kongreler yolu ile mesleğin gerçek sorunlarını kavramış, değerli maarif müdürlerinin yakın ilgisi altında tekrarlandı.³⁶

Böylece çeşitli illerde de uygulanmaya başlayan danışma kurulları milli eğitim müdürlüklerinin mesleki çalışmalarını düzenlemiş, çevre şartlarına göre çalışmalarını ele almış, öğretmenleri kendi meseleleri ile karşı karşıya getirmiş ve kendi kendilerini olgunlaştırmalarını temin etmiştir.³⁷

Bu konuda bakanlıkça bütün illere bir genelge gönderildi. Bu genelgeye göre özellikle büyük şehirlerin merkezlerinde öğretim kademesini içeren milli eğitim teşkilatları dikkate alınarak, bu yerlerde “Milli Eğitim Danışma Kurulu”nun üç grup halinde [ilk, orta ve lise] oluşturulması uygun görüldü.³⁸

Böylece bir grup İzmir'li öğretmenin öncülüğünde başlayan “Pedagojik Danışma Kurulları” çalışması Türk Milli Eğitimine “Danışma Kurulları”nın armağanı olarak kalmış oldu.

Önceden Pedagojik Danışma Kurulları ve Merkez Pedagojik Danışma Kurulu şeklinde faaliyet gösteren kurul bakanlığın genelgesi doğrultusunda İzmir merkezinde “İlköğretim Danışma Kurulu” ve “Orta Öğretim Danışma Kurulu”nun oluşturulması şeklinde karar alındı. Zamanla oluşturulacak olan “Teknik Öğretim Danışma Kurulu”nun da daha sonra “Orta Öğretim Danışma Kurulu” ile birleştirilmesi düşünüldü.

33 A.g.m. , s.4

34 A.g.m. , s.4

35 “İzmir'deki Yeni Terbiye Hareketi Hakkında Rapor-I”, Bilgi, sayı: 56, (1 Aralık 1951), s.6.

36 Sabri Kolçak, “Pedagojik Danışma Kurulları ve Eğitim Kongreleri Nedir? Ne İşe Yararlar?”, s. 6.

37 “Milli Eğitim Bakanlığı her ilde danışma kurulları teşkil ediyor”, Demokrat İzmir, 21 Şubat 1952.

38 “Milli Eğitim danışma kurulu çalışmaları”, Anadolu, 20 Aralık 1951; “Milli Eğitimde planlı ve teşkilatlı bir çalışma”, Demokrat İzmir, 20 Aralık 1951.

Böylece İlköğretim Kurulları, Merkez İlköğretim Danışma Kurulu'nun doğal bir kolu sayıldı ve her koldan asgari birer meselenin Merkez İlköğretim Danışma Kurulu'na gönderilmesi talep edildi.

Bu çalışmalar birer muhtıra ve rapor halinde her üç ayda Milli Eğitim Bakanlığı'na sunuldu. Yine bakanlık genelgesi gereğince ilçelerde de aynı şekilde danışma kurulları oluşturuldu. Bütün bu gelişmelerden sonra İzmir'de iki yıldan beri olduğu gibi ilköğretim müfettişlerinin önderliğinde ilçelerde eğitim kongreleri yapılmaya devam edildi ve bu kongrelerde ele alınan ve karara bağlanan sorunlar önce İlçe Danışma Kuruluna daha sonrada Merkez Danışma Kurulu'na gönderildi.

1950 ve 1951 yıllarında İzmir'de uygulanan PDK çalışmalarına bağlı olarak bakanlığın tüm illerde de uygulanmasını istediği genelge doğrultusunda İzmir'de Merkez Eğitim Danışma Kurulu İlköğretim Grubu'nun 27 Aralık 1951 tarihinde Milli Eğitim Müdürü Osman Faruk Verimer'in başkanlığında yapılan toplantısında, grubun çalışma tarzı üzerinde gerekli kararlar alındı. Bu arada Merkez Danışma Kurulu ile İlçe Danışma Kurulları'nın ne şekilde işbirliği yapabilecekleri de konuşuldu. Bütün illeri kapsayan bu faaliyetin istenileni gerçekleştirilmesi ve verimli olabilmesi için Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından hazırlanan teşkilat projesi üzerinde ilgili incelemeler yapıldı ve gerekli özenin gösterilmesi hususunda fikir birliğine varıldı.³⁹

Görüldüğü gibi bakanlığın yeni uygulamasından sonra da İzmir'deki danışma kurullarının işleyişinde önemli bir değişiklik olmadı. Uygulamanın esası devam etti, bakanlık genelgesi doğrultusunda ulusal düzeydeki bir uygulama ile eşgüdüm sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar ile ilgili olarak "İlçe Danışma Kurulları", "İlköğretim Danışma Kurulu", "Orta ve Teknik Öğretim Danışma Kurulları" gibi ifadeler kullanılmaya başlandı.

Kaymakamlar ve eğitimciler İzmir'deki bu tür çalışmaları yakından takip ettiler. Özellikle de "Çevre İncelemeleri" çalışmaları, sadece İzmir için değil bütün Türkiye'de ki eğitim için değerli ve önemli bir konu olarak görüldü.

Yeni Asır'ın çalışmalara ilişkin değerlendirmesi de şu şekildedir: "Milli bünyeye uygun bir maarif sisteminin geliştirilmesi ancak her çevrenin özel problemlerini ihtiva eden çevre programlarına gitmekle mümkün görülmektedir."⁴⁰

Böylece İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'nün mahalli düzeydeki çeşitli pedagojik çalışmaları ulusal düzeydeki eğitime de katkı sağlamış oldu. Bu amaçla Mili Eğitim Müdürlüğü çevre incelemelerine çok önem vermiş ve öğretmenlere kolaylık olması için pratik bir dosyada da hazırlamıştır.

III. Pratik Eğitim Kongresi'ne "Müzik Eğitimi Problemi" adlı orijinal bir çalışma ile Erzurum'dan bir müzik öğretmeni de katılması, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Reşat Tardu tarafından kongreye çekilen telgraf, Ankara Milli Eğitim

39 "Merkez Eğitim Danışma Kurulu toplantıları", Anadolu, 28 Aralık 1951; "Eğitim danışma kurulu komisyonları seçildi", Demokrat İzmir, 28 Aralık 1951.

40 "Pedagojik Danışma Kongreleri", Yeni Asır, 1 Ocak 1955.

Müdürlüğü tarafından temsilci olarak gönderilen Halit Aslan'ın Ankara adına kongreyi takip etmek üzere İzmir'e gelmesi ve Kuşadası ilçesinde de 1951-1952 öğretim yılının değerlendirildiği ve 1952-1953 öğretim yılına girmeden yapılması gereken hazırlıkların ele alındığı bir eğitim danışma kurulu toplantısının yapılması⁴¹ İzmir'deki pedagojik çalışmaların ve eğitim hareketlerinin ulusal düzeydeki etkileri olarak gerçekleşmiştir.

V. Milli Eğitim Şurası'na İzmir'den katılan Sabri Kolçak, 11 Mart 1953 tarihinde Şemikler Okulu'nda yapılan IV.Bölge Pedagojik Danışma Kurulu toplantısında Milli Eğitim Şurası'na ilişkin izlenimlerini anlatırken geniş bir açıklamada bulundu.⁴²

Sabri Kolçak bu açıklamasında; İzmir öğretmenlerinin yeni eğitim hareketlerini adım adım takip etmelerinin İzmir meslek ailesine şeref kazandırdığını, başka illerin İzmir'in bu konudaki çalışmaları ile yakından ilgilendiklerinin görüldüğünü ifade etti.

1953-1954 öğretim yılı içerisinde Burdur'un her dereceli okullarında eğitim çalışmaları kapsamında okul ile ailenin ortak işbirliği kapsamında yeni birtakım hareketler yapıldı ve halk eğitim çalışmalarına geniş yer verildi. Bu çerçevede her okulda "Eğitim Haftası" kutlamaları yapıldı ve her okul velilerine okulun kapılarını bir hafta süresince açıldı. Öğretmenlerin mesleki alanda bilgi ve becerilerini artırmak için öğretmenler aralarında çeşitli münazaralar düzenlendi. Bu münazaraların bazıları; İlk okuma yazmaya büyük harflerden mi yoksa küçük harflerden mi başlamalı?, İlkokulların ikinci devresinde sınıf yöntemi mi, grup yöntemi mi, ilkokullar beş sınıflı mı, altı sınıflı mı olacak şeklindedir.⁴³

Bundan başka Salihli'de ilçe öğretmenleri, meslektaşlarını bir çatı altında toplamak, mesleki münazaralar düzenlemek amacıyla bir lokal kurarak burada bir araya geldiler. Öğretmenler haftanın bir gününü münazara günü olarak belirlediler. Bundan başka halk eğitimi ile ilgili çeşitli toplantılar yaptılar.⁴⁴ Uşak'ta da bütün şehir ve köy öğretmenlerinin katılımı ile benzer çalışmalar yapıldı.⁴⁵

Yine Aydında ve Söke'de 1958-1959 Öğretim yılında uygulanacak olan çeşitli mahalli konuları görüşmek, il ve ilçe merkezlerinde çeşitli mesleki toplantılar düzenlenerek hem öğretmenlerin görevleri başında yetişmeleri ve hem de il ve ilçeler arasında mesleki işbirliğinin kurularak verimli bir şekilde çalışmaları sağlandı.⁴⁶

41 "İlçelerdeki Eğitim danışma kurullar", Demokrat İzmir, 30 Nisan 1952; "Eğitim danışma kurulları kongresi bugün kapanıyor", Demokrat İzmir, 15 Haziran 1952.

42 "Bölgemiz Öğretmenleri bir toplantı yaptılar", Anadolu, 13 Mart 1953; "Şemikler köyünde öğretmenlerin içtimai", Demokrat İzmir, 13 Mart 1953.

43 "Burdur'da Milli Eğitim Sahasındaki Çalışmalar", Yeni Asır, 27 Ocak 1954; "Burdur'da Maarif çalışmaları", Anadolu, 14 Haziran 1954; "Burdur'da Milli Eğitim Çalışmaları", Yeni Asır, 22 Şubat 1954.

44 "Salihli'de Öğretmenlerin Güzel Bir Teşebbüsü", Yeni Asır, 11 Şubat 1954.

45 "Uşak'ta Milli Eğitim sahasındaki faaliyet", Demokrat İzmir, 21 Eylül 1954.

46 "Aydın'da Maarif Hareketleri", Yeni Asır, 23 Nisan 1958.

Bu şekilde İzmir’de uygulanan çeşitli mesleki toplantılar şeklinde yapılan eğitim hareketleri Ege Bölgesi içerisinde, çevre il ve ilçelerde de benzer bir şekilde uygulanmıştır. Bu durumda İzmir’deki çeşitli eğitim uygulamalarının ve pedagojik çalışmaların kabul gördüğünü göstermektedir.

Sonuç

Türkiye’de ilk defa İzmir’de, İzmirde de ilk kez Bergama’da uygulamaya başlayan ve olumlu sonuçlarından dolayı bakanlık tarafından 1951-1952 öğretim yılının Aralık ayından itibaren bütün illerde de uygulanması istenen Pedagojik Danışma Kurulu çalışmaları eğitim programları ve öğretim alanında günümüzde gelişen yeni bilimsel gelişmeler doğrultusunda mutlaka yeniden ele alınması gerekmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında genel olarak Türk Eğitim Tarihi, yerel olarak ta İzmir’in eğitim tarihi içerisinde, çalışmaları ile önemli bir yer tutan “Pedagojik Danışma Kurulu Çalışmaları” yeniden ele alınmalı, incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Böylece eğitim ve öğretimde çalışmaların sistematize edilmesinde, verimin ve kalitenin artırılmasında, işbirliğinin sağlanmasında geçmişte uygulanan “örnek bir model” olarak yer almaktadır.

Özellikle başta yerel olmak üzere, ulusal düzeyde eğitim yöneticileri ve müfettişler başta olmak üzere bütün öğretmenlerin Pedagojik Danışma Kurulu’nun çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmaları önem kazanmaktadır.

Bu durum günümüz eğitim-öğretim çalışmalarında, başarının artırılmasında, hatta en önemlisi yerel ve ulusal düzeyde, eğitim ve kültürel kalkınma yolunda bir araç olarak kullanılabilir ve Pedagojik Danışma Kurulu çalışmaları bu yönde katkı sağlayabilir.

Pedagojik Danışma Kurulu uygulamalarının, uygulandığı dönem ve koşulları göz önüne alındığında, küçümsenmeyecek bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bunu göz önünde bulundurmadan günümüzün koşulları açısından bakıp değerlendirmek yüzeysel ve akılcı olmamaktadır.

Teşekkür

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde “İzmir Pedagojik Danışma Kurulu Çalışmalarının Basındaki Yansımaları” adlı Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan çalışmanın Bergama Pratik Eğitim Kongresi adlı bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada danışmanlığımı üstlenen, değerli fikirleri ile katkı sağlayan ve destek olan Yrd.Doç.Dr. Kenan KIRKPINAR’a, tezin özgünlüğü konusundaki fikirleri ile çalışmalarına destek veren ve beni her zaman her konuda teşvik eden Yrd.Doç.Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU’na ve tezin biçimsel yönden düzenlenmesinde, tamamlanmasında değerli fikirleri ile katkı sağlayan Yrd.Doç.Dr. Mehmet Emin ELMACI’ya, Türkçe anlatım ve dilbilgisi yönünden inceleyerek gerekli katkıyı sağlayan değerli meslektaşım Türkçe

öğretmeni Azime TULAN'a, teknik konularda desteği esirgemeyen Hilmi ÖZTÜRK'e, yine çalışmanın hazırlanmasında çeşitli katkılarından dolayı Ogün AĞAN'a, Sinem ŞENOL'a, Süreyya TAŞKIN'a, okul müdürüm Sedat KALE'ye, "Uluslararası Bergama Sempozyumu"nu düzenleyen Ege Üniversitesi İzmir Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Bergama Belediyesi çalışanlarına ve çalışmalarım konusunda desteğini esirgemeyen, sabırla hoşgörü ile sonsuz destekte bulunan eşim Yasemin UÇAR'a teşekkür ediyorum.

Kaynaklar

- Bilgi Dergisi, Sayı:53, (1 Eylül 1953), Sayı: 55, (1 Kasım 1951), Sayı: 56, (1 Aralık 1951), Sayı: 66 (1 Ekim 1952)
- İzmir Birinci Pratik Eğitim Kongresi Raporları, (I. Kitap), Ticaret-Borsa Piyasa Matbaası, İzmir, 1950 (Kolçak,1961) "İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kurulmasına Temel Olan Çalışmalar", İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kuruluş Tarihçesi ve Çalışmaları, Karınca Matbaacılık, İzmir
- Anadolu, 23 Eylül 1949, 3 Eylül 1949, 23 Kasım 1949, 25 Aralık 1951, 20 Aralık 1951, 28 Aralık 1951, 13 Mart 1953, 14 Haziran 1954
- Demokrat İzmir,5 Kasım 1949,15 Kasım 1949, 25 Aralık 1951, 26 Aralık 1951, 20 Aralık 1951, 21 Şubat 1952, 30 Nisan 1952, 15 Haziran 1952, 19 Şubat 1953, 25 Şubat 1953, 25 Nisan 1953, 8 Aralık 1953, 21 Eylül 1954
- Ege Ekspres, 27-28 Haziran 1954
- Yeni Asır, 25 Eylül 1949, 25 Eylül 1949, 27 Eylül 1949, 3 Kasım 1949, 25 Aralık 1951, 28 Aralık 1951, 27 Ocak 1954, , 22 Şubat 1954, 1 Ocak 1955, 11 Şubat 1954, 23 Nisan 1958, 27 Şubat 1961, 2 Mart 1961, 6 Nisan 1961, 20 Nisan 1961, 16 Mayıs 1961, 25 Mayıs 1961, 26 Nisan 1961, 1 Haziran 1961

Education in Bergama

Bart Schwartz

My name is Bart Schwartz and I am the director of Eskwadraat which is a Dutch company. We work mainly in the fields of education, national and international educational projects and the support of young job seekers with and without disabilities.

Today I am here with one of my fellow partners, mister Suleyman Hayat. He is very familiar with the Turkish educational system and also with the city of Bergama.

Our relationship with Turkey is that we are currently developing a number of projects with a Vocational School in Bergama and therefore have been here already several times. We also develop Mobility Projects between several Turkish cities and our company. We also represent the city of Alkmaar in the Netherlands which is a sister city of Bergama.

Let me start to thank the mayor of Bergama, Mr. Mehmet Gönenç for his personal invitation to attend this symposium. Despite the language difficulties I had some informative and pleasant days.

Where would we be without good vocational education?

Where would we be without good vocational education? This is one of the question I like to present to you in this presentation. First you will see a short movie, made by a large school for secondary vocational education in the eastern part of The Netherlands.

V.O.F. Eskwadraat

The movie gives a perhaps somewhat exaggerated response to the question Where would we be without good vocational education, but it is also a clear answer. The message is obvious: if there are no professionals and there is no vocational education everything stops. This is not a Dutch, or a Turkish problem. It is international.

The invitation for this conference was for us in the Netherlands a pleasant surprise . Especially because, given the list of participants, we are very honored to be here amongst this highly intellectual group and to have the opportunity to present a reading.

Bergama is dear to us by a long relationship with particular educational programs, teachers from Bergama visiting Alkmaar and vice versa we visiting Bergama. Some weeks ago we send a Transfer of Education application under the European Lifelong Learning Programme to our National Agency, titled “Appropriate provisions for students with behavioral problems and psychiatric disorders.” This project called APPRO has its origins in long-standing contacts between educators from both cities. If the application is approved Bergama and Alkmaar will collaborate with schools and institutions from Lithuania, Latvia, Germany and Cyprus.

The relationship with the city of Bergama is also the reason why we are very pleased to make a contribution to this international symposium to create a platform for innovative research and ideas leading to a brighter vision and future for Bergama.

Areas of Interest

What I missed in the theme list?

- 1 - Archeology and Art History
- 2 - History
- 3 - Medicine and Pharmacy
- 4 - Multiculturalism
- 5 - Linguistics
- 6 - Tourism
- 7 - Agriculture and Stockbreeding
- 8 - Urbanization and Landscape
- 9 - Environment
- 10 - Folklore and Daily Life
- 11 - Regional Development
- 12 – Education ???

The themes of the symposium are inspiring and obviously useful to the development of the city. No question about that. But let me stress out that I am not an

expert on the eleven areas. Therefore I'm a stranger in your midst. I am an education expert and from that perspective, I looked to the list. My first thought was: I'm missing something.

Why is education not listed? A missed opportunity?

A number of questions that arose:

Why are these areas of interest not linked to education?

Is there now and in the future no well trained staff necessary for tours of tourists in the historical areas of the city? For historical experience?

Don't you need pharmacist assistants?

Should not people learn to speak foreign languages? Let's start with English.

Are there no extra farmers and technicians needed if the region will develop?

But also: Does education offers sufficient quality on the demands from the community?

I think these are all important questions to be answered in the development of this city.

What is the purpose of this presentation?

In this presentation I would posit the argument that regional development must go hand in hand with the development of good vocational training in relation to industry/labor market/ companies.

A good relationship with industry. A project in Alkmaar (The Netherlands)

This slide shows a student of a vocational school (De Spinaker, Office of Labor Participation) for students with behavioral problems who works on a classic car. It is part of a project that the Office of Labor Participation in collaboration developed together with my company and a business in the region. This project uses governmental funding. The target is to create together with businesses apprenticeships for students.

There are three opportunities for students to go to work.

1. They can work with a temporary contract. They get a small salary. These students get a job coach to lead them to a permanent job.

2. They work as an intern with a fee.

3. They work as an intern without a fee.

All these activities depend on the willingness of companies to cooperate.

These boys and girls working in the project all have their problems. Some have an Attention Deficit and Hyperactivity Disorder, some have a disorder in the

Autistic Spectrum, but have problems with their behavior.

A good relationship with industry

Why is it necessary?

1. Industry wants deployable knowledge and skills.
2. Education wants more practice.
3. Circulation of knowledge and lifelong learning.
4. Knowledge sharing

Enterprises adopt school-leavers knowing that they have to invest heavily in educating these young professionals, before they are actually productive. Yet companies choose the school-leavers, because a tight labor market and available budgets leave them no choice. Companies want to bring their image or the image of their industry to the attention of talented students, so these 'potentials' will choose for them and not for the competitor.

Educational institutions - especially in higher and secondary vocational education – want to increase the practical orientation of their courses. Education with a major practical component, performed in the profession, "for real", is highly valued by students.

Interaction with professionals not only provides attractive opportunities for education, but also for creating and circulating knowledge through applied research and lifelong learning programs.

There are so many opportunities for effective cooperation between companies and educational institutions. They are not always used. I plead for an institution, a course specialized in connecting both parties to each other with mutual added value.

It is all about teamwork.

An investigation into the need for relations and cooperation between Vocational Education and Industry in your region will be required. This can be through your own research, but you can also use surveys or analysis of other organizations in your area.

Your research can focus on the following:?

- Establish the region
- Quantitative and qualitative data of Vocational Schools?
- Current and future continuing education courses?
- Economic and demographic developments in the region?
- Innovative developments in the region?
- Training-needs of regional businesses?

What are the reasons for schools to change?

1. Demonstrated need from the regional labor market.
2. Demonstrated need from secondary education.
3. Connection to the needs and interests of students

Not only because every student must find eventually a place to work, but also because learning in a realistic learning situation for secondary students is very important. The pupils' motivation in learning and the quality of the learning process can thus be strengthened.

Cooperation between school and labor market demands change. There must be a need for schools to change.

What are the reasons for companies to change?

1. A social responsibility.
2. Ensuring future staff.
3. Anticipation on future developments in the labor market.

Working in real practice also gives students a realistic picture of their future profession.

The question is: What kind of cooperation do we really want with the job market, with industry and what do the entrepreneur's want?

Creating a technology centre

My proposal is to get started energetically in creating a Technology Center in Bergama.

Look for partners that make the difference, who can contribute in a useful and valuable way, such as:

1. Industry associations
2. Vocational schools
3. The Chamber of Commerce
4. Local / regional government
5. Local education agency
6. Education Counseling Service
7. A University

The goals of a technology center

Of course goals should be achieved through this center. No vague, lofty goals, but practical goals, such as:

1. Supporting education in improving vocational education.
2. Knowledge exchange between business and education.
3. Mediation in using equipment for working by learning or for learning by working.
4. Making an efficient and effective match possible between vocational education and the regional labour market.
5. All companies, organizations and educational institutes can participate in a Technology Centre.

How to proceed?

RECOMMENDATIONS:

1. Bring together all interested partners.
2. Create a Letter of Intent signed by all partners.
3. Appoint a development group with participants from different parties. (education, entrepreneurs, government)
4. Develop a joint work plan.
5. Continuous evaluation.
6. Find out in detail what costs are involved with such a project.
7. Think about the efforts asked of people.

Hopefully this presentation will lead to enthusiasm and you want to get going with the ideas of some of them. My final recommendation is to start a project and if you do so please remember our organizations (De Spinaker and Eskwadraat) would like to help you.

Çağdaşlaşma Sürecinde Bergama Halkevi ve Faaliyetleri *Bergama Halkevi and activities in modernization process*

M. Emin Elmacı
Melih Tinal

ÖZ

1928 yılında düşünsel olarak temeli atılan ve 1934 yılında açılan Bergama Halkevi, Cumhuriyet döneminin önemli devrim kurumlarından birisidir. Cumhuriyet'in Türk kültürünü ve sanatını geliştirmek, devrimleri yaymak ve halkın kültürel ve sanatsal gelişimine katkı sağlamak için ortaya koyduğu halkevleri projesinin önemli bir ayağı olmuştur.

1934 yılından itibaren oluşturulan dokuz şube ile Bergama ve köylerine önemli katkı sağlayan Bergama Halkevi yöneticileri ve üyelerinin gerçekleştirdikleri çalışmalar bu makalemizde verilecektir.

Özellikle ilki 1937'de yapılan Kermes kültürünü yayması ve köylerde gerçekleştirdiği sağlık muayeneleri ve seyyar kütüphane ile başlı başına halk yararına çalışmalar yapan Bergama Halkevinin, cumhuriyet ile gelen düşünce yapısının halka anlatılması açısından büyük katkısı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kermes, Osman Bayatlı, müzik, tiyatro,

ABSTRACT

The "Bergama Halkevi", the foundation of which was laid as an idea in 1928 and which was opened in 1934, is one of the

* Yard. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

** Yard. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

important revolution institutions of the Republican period. It has been a significant pillar of the project of community centers that the Republic suggested in order to develop the Turkish culture and art, to disseminate the revolutions and to contribute to people's cultural and artistic development.

The activities carried out by the directors and members of the Bergama Halkevi, which has contributed significantly to Bergama and its villages with nine branches formed as of 1934, will be provided in the present paper. The Bergama Halkevi that has carried out activities primarily for the benefit of the people particularly with its dissemination of the Fête culture (the first fête was held in 1937), the health examinations it carries out in villages, and the mobile library, has made great contributions to telling the people the structure of thinking brought about by the Republic.

Key words: Fete, Osman Bayatlı, music, theatre

Halkevleri ve Bergama Halkevinin Kuruluşu

Ülkenin bağımsızlığı için mücadelenin verildiği yıllarda aynı zamanda bir de ulusal egemenlik mücadelesi verilerek tüm dünyada geçerli olan cumhuriyetin kurulmuş olması yeni Türkiye için önemli bir gelişmeydi. Ancak 1924 ve 1930 yıllarında demokrasinin adımları sayılabilecek çok partili hayat çalışmalarının olumsuz sonuçlanması, ülkenin daha yeni adım attığı devrim hareketlerinin ve yeni rejimin tehlikeye düşmesine neden olacaktır. Demokratikleşme çabalarının ancak Tanzimat sonrası başladığını ve uzun bir dönem gecikmeye uğradıktan sonra ancak meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle hızlandığını göz önünde tutacak olursak, bu dönemlerde demokrasiye hazır olunmadığını söylemek zor olmasa gerek.

Özellikle 1930 Menemen isyanı sonrası halkın bilinçlendirilmesi, yapılan devrimlerin halka mal edilerek benimsetilmesi anlamında yeni bir döneme girildiği de bir gerçektir. 1931 yılında ortaöğretime hürriyeti ve demokrasiyi anlatan “Medeni Bilgiler” kitabının bizzat Atatürk tarafından önerilmesi¹ ve yeni bir kültür politikasının temelini atacak 1933 Üniversite reformu hep bu süreç içerisinde. 19 Şubat 1932’de açılacak olan Halkevleri de büyük bir hızla Türkiye’nin birçok yerine yayılarak bu sürece büyük destek sağlayacaktır.² 1932-

1 A. Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El yazıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988. s.1.

2 Halkevleri hakkında bkn. İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Halkın Evi, Ankara, 1950; Ali Nejat Ölçen, Halkevlerinin Yok Edilişi, Ankara, 1988; Anıl Çeçen, Halkevleri, Gündoğan yayınları, Ankara, 1990; Serap Taşdemir, Türkiye’de Tarih Bilincinin Oluşmasında Halkevlerinin Rolü (bdt), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000. Mahmut Şakiroğlu, “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, Kebikeç, yıl 2, nr. 3, 1996, s. 131-142, C H P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, Ankara, 1941, Ömer Türkoğlu, “Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları”, Kebikeç, yıl 2, nr. 3, 1996, Sefa Şimşek, Bir Ideolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932–1951, İstanbul 2002,

1951 yılları arasında farklı ölçeklerde, yurtdışındaki tek Halkevi olan Londra Halkevi dışında, toplam 478 adet Halkevi ve 4322 adet Halk odasının faaliyete geçtiği bilinmektedir.³

Bina olarak halkevinin düşünsel alt yapısı İzmir Valisi Kazım Dirik'in 3 Nisan 1928 tarihinde Bergama'ya gelişinde atılmıştır.⁴ Türk ocağı binasında ağırlanan Dirik, bu binanın Bergama için yetersiz olduğunu vurgulayarak daha geniş bir yerin yapılmasını istemiştir. Binanın hazineye ait olan arsası Hükümet tarafından tahsis edilerek 1928 yılının ilkbaharında Ankara'dan getirtilen plan ve projeye uyularak, inşaatın keşfi yapılmış ve 8.000 liraya çıkacağı kararlaştırılmıştı.⁵ Vali vilayetten bu iş için 120 lira yardım göndermiş ise de⁶ Kazım Dirik'e keşif miktarına göre gelen paranın çok az olduğunu söylenmişti. Vali "Çok para ile herkes iş yapar, işi yoktan var etmelidir, siz hiç düşünmeyin, hemen işe başlayalım, sizler yalnız işe hız verin, damlaya damlaya göl olur, çok büyük bir istiklal Mücadelesini vermiş bu ulusun insanları, gerekirse buraya tez günde saraylar kurar."⁷ diyerek binanın temelini atmıştır.

Bergamalılardan ve köylerden gelen yardımlarla bina 1932 yılında tamamlanmış dekorasyon ve süsleme çalışmalarına hemen başlanmış, çalışmalar devam ederken Atatürk 1934 yılında Ege gezisinde Bergama'ya gelerek binanın açılışını gerçekleştirmişti.⁸ Açılan halkevinin binası hükümet caddesi üzerinde hükümet önündeki meydanlığa bakan bahçeli binadır.⁹

Bergama Halkevi'nin açılacağı haberlerine basında ilk kez 14 Şubat 1934 tarihinde rastlanılmıştır.¹⁰ Buna göre 23 Şubat 1934 Cuma günü Amasya, Bayazıt, Bitlis, Düzce, Elaziz, Erzurum, Iğdır, Kula, Maraş, Mardin, Milas, Muş, Mudanya, Sandıklı, Siirt, Silvan, Ünye, Ürgüp, Ödemiş, Uşak, Urfa ve Uzunköprü ile Bergama'da da yeni bir Halkevi'nin açılacağı gazetelerde duyuruluyordu.

Gerçekten de Bergama Halkevinin açılışının ayrıntılarını kendilerinin bir sene sonra bastığı broşürden öğreniyoruz. Buna göre açılış günü binlerce kişinin konferans salonunun kapı ve pencere içlerini dolduracak şekilde törene katıldığı anlatılıyor.¹¹ İlk konuşmayı avukat Fehmi Kural, ikinci konuşmayı ise yine bir avukat olan M. Haluk (daha sonra Halkevi başkanı da olacak olan Mustafa Haluk Ökeren) yapmıştı.¹²

3 Ayşe Durukan, Türkan Uslu Uraz, "Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları" İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:7, Sayı:1, Mart 2008, s. 41.

4 Ogün Kayacan "Bergama Halk Eğitim Merkezi" Bergama Belleten, sayı 4, Nisan 1993, s.31.

5 Mehmet Ermiş "Bergama Halk Eğitim Merkezi Kuruluş" Bergama Belleten, sayı 5, Eylül 1994, s.38

6 Ogün Kayacan, a.g.m., s.31.

7 Mehmet Ermiş, a.g.m., s.38.

8 Ogün Kayacan, a.g.m., s.31.

9 Bergama, CHP Bergama Halkevi Yayını, İzmir 1945, s.24. Bu binanın 1945 yılında artık dar geldiği belirtilmiş, yeni evin planlarının yapıldığı vurgulanmıştır.

10 Anadolu 14 Şubat 1934. 24 Halkevi Daha Açılacak.

11 Bergama Halkevinin Açılışı, Halkevi Basımevi, Bergama, 1935, s.1. Açılış tarihi bu broşürde yanlışlıkla 23 Şubat 1935 olarak verilmiştir. 1939 tarihli Bergama Halkevi Broşüründe ise kuruluş tarihi 22 Şubat 1934 olarak verilmiştir. Bergama Halkevi Broşürü, 1939, Bergama Halkevi Yayını, Nefaset Basımevi, İzmir 1939.

12 Bergama Halkevinin Açılışı, , s.3.

Bergama Halkevi ve İlk Faaliyetleri

Bergama Halkevi kuruluşundan itibaren çalışmalarına başladı. İlk Başkanı Mehmet Ali Bey (Sunu) idi. Bu süreçte Bergama için önemli günlerden birisi Atatürk'ün 13 Nisan 1934 yılında Bergama'ya gelmesi olacaktır. Atatürk 13 Nisan'da 1. ve 2. Ordu Müfettişleri Fahrettin ve İzzettin Paşa ile İzmir Valisi Kazım Dirik olduğu halde otomobille Bergama'ya hareket etmiş ve saat 10.30 da Bergama'ya varmıştı.¹³

Mustafa Kemal şimdiki 14 Eylül Spor Salonu hizasında arabasından inerek askerî törenle karşılanmıştı. Birlik Komutanları, Kaymakam, Belediye Başkanı, Partililer ve Protokole dâhil kişilerle tanışıp, bir süre sohbet ettikten sonra Şimdiki Orman Müdürlüğünün olduğu yer olan tarladaki bir taşın üzerine çıkarak verdiği komutla tatbikatı başlatıp izledikten sonra komutanları kutlayarak Bergama Halkevine gelmek üzere büyük sevgi gösterileri ile halkın arasında ilerlemiştir.¹⁴ Bu şekilde Mustafa Kemal Atatürk'ün de Bergama'ya gelmesiyle destek verdiği Halkevi artık çalışmalarına başlayabilirdi. Bergama halkı Atatürk'ün vermek istediği mesajları tutum ve davranışları iyi algılamıştı. Buna en iyi örnek Bergama Halkevi'nde Mayıs 1934'te kadınların yaptıkları toplantı olmuştur. Bu toplantıda Bayan Nezih'e'nin başkanlığında Şekibe İhsan, Sabriye Sabri, İsmet Abdulkadir ve Müzeyyen Selim gibi kadınlar peçe ve çarşaf lar yerine kıyafetlerine çekidüzen vermeyi kararlaştırarak ilk adımı atmışlardı.¹⁵

Halkevi'nin ilk çalışmasına Akhisar'da verdiği bir piyes haberinde rastlamaktayız. Halkevi temsil kolu Akhisar'daki Tayyare Sinemasında Behçet Kemal Çağlar'ın Çoban piyesini başarıyla temsil etmişlerdi.¹⁶ İkinci habere Yeni Asır gazetesi muhabirinin gezisi aracılığıyla rastlıyoruz.¹⁷ Muhabir gecenin 10'unda Bergama'ya vardığını ve ilk işinin Halkevi'ni görmek olduğunu belirttikten sonra ışıklar içindeki Halkevi'ne girerek buradaki yenilikleri gördüğünü anlatıyor. Muhabir Halkevinin gecenin onuna kadar açık olması üzerinde önemle durduktan sonra Bergama ve halkı hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Halkevi çalışmaları devam etmekteydi. Bergama'nın kurtuluş yıldönümü olan 14 Eylül'de Cumhuriyet meydanında Halkevinin de katıldığı bir gösteri gerçekleştirilmişti.¹⁸ Halkevi önünde gerçekleştirilen törende Kaymakam Fikri Bey ve sonrasında avukat Haluk Bey heyecanlı konuşmalar yaptılar. Halkın büyük coşkuyla katıldığı gösteri sonrası gece Cumhuriyet meydanında meşaleler yakılmış ve davullarla oyunlar oynandıktan sonra Halkevi'nde Dikili Gençler Birliği tarafından Hilaliahmer Hizmetleri, Ergenekon, Şeriye Mahkemesi gibi önemli canlandırmalar gerçekleştirilmişti.

13 Hâkimiyet-i Milliye 14 Nisan 1934. Büyük Reisimiz Ayaklarının Altına Çiçek Demetleri Atan Bergamalılarla Yan Yana Olarak Bergama'ya Girdi., Cumhuriyet 14 Nisan 1934 Reiscumhur Hz. Dün Bergama'yı teşrif ettiler.

14 Ali İhsan Güngül'ün Anıları. <http://berksav.org/berksav%ataturkvebergama.asp>

15 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 9.

16 Yeni Asır 2 Temmuz 1934. Bergama Halkevi Akhisar'da Güzel Bir Müsamere Verdi.

17 Yeni Asır 30 Ağustos 1934. Bergama'nın Umumi Vaziyetine Bir Nazar.

18 Anadolu 17 Eylül 1934. Bergama'nın Kurtuluşu.

Halkevinin önem verdiği konuların başında o dönem büyük önem taşıyan uçak alımları da gelmekteydi. Özellikle kurban derilerinden yararlanmak için Halkevi'nde Bergama'daki bütün devlet kurumlarının katıldığı bir toplantı da yapılmıştı.¹⁹ Toplantıda çalışmaya zamanı olabilecek 10 kişilik bir komite seçilerek çalışmalara başlamıştı. Bergama Tayyare Cemiyeti daha önce topladığı dört yüz on üç bin kûsur lira zaten ilk sıralarda gelmekteydi. Bu nedenle yaklaşan Kurban bayramı değerlendirilmeye çalışıldı.

Bergama Halkevinin köycülük şubesi de çalışmalarına hız vermişti. İzmir Valisi Kazım Dirik de bayramın arife gününde Bergama'ya gelip bazı köyleri dolaşmış geceyi Ayos köyünde bir gelin odasında geçirmiş, sonra Dikiliye gitmiştir.²⁰ Halkevinin bu çalışmalarında Bergama'nın 130 köyünden 15 tanesinde Atatürk, cumhuriyet veya şehitler andacı yapılması, belli yerlerde parklar açılması ve Kozak nahiyesinin 15 köyündeki üstleri sazla örtülü evlerin de beş yıl içerisinde kiremit ile döşenmesi kararlaştırılmıştı. İlk iş olarak bu köylerde evlerin temizlenmesi ve kireçlenmesine başlanmıştır. Bazı köylerde açılan tavuk istasyonları iyi sonuçlar vermiş Bergama damızlık hayvan sergisi de halk tarafından ilgiyle karşılanmıştı. Sırada ise yeni aygır deposu ve yanında bir tavşan istasyonu açılması vardı.

Çalışmalarına devam eden Bergama Halkevi çeşitli anma törenleri de düzenlemişti. Bunlardan biri o dönemlerde tüm yurttan anılan Mimar Sinan idi. Mimar Sinan'ın ölüm yıldönümünde yapılan toplantıda müze müdürü Osman Tekin²¹ onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiş ve alkışlanmıştı.²²

Artık Bergama'da Atatürk'ün Bergama'ya geliş tarihi olan 13 Nisan "Atatürk Günü" olarak törenlerle anılmaya başlanmıştır. Bu tarihin ilk yıldönümü Bergama Halkevi bahçesinde çeşitli etkinliklerle kutlandı.²³ Bu yılların önemli günlerinden olan ulusal artırma (tutum) ve yerli mallar haftası Bergama'da Halkevi'nin ilgilendiği olayların başındaydı. 1935 yılı Aralık ayındaki yerli mallar haftası havanın ilk gün yağmurlu olmasına karşı yine de büyük bir canlılıkla yapılmıştı.²⁴ Halkevinin salonunda çok güzel bir sergi kurulmuştu. Göze çarpan en canlı vitrinlerden birisi de Halkevi kütüphanesinin hazırladığı kitaplar olmuştur. Halkevi kütüphanesine Bergama İzmir milletvekili Rahmi Köken²⁵ binden fazla kitap armağan etmişti. 1936 yılında Halkevi için önemli olabilecek gelişmeler yaşanır. Valilik tarafından verilen yardımlar ile Halkevi'nin hazırladığı planlar çerçevesinde Cumhuriyet meydanında Bergama'nın tarihi varlığına yakışacak bir

19 Anadolu 6 Mart 1935 Bergama Halkı Kurbanları Tayyareye Veriyorlar.

20 Anadolu 22 Mart 1935, Bergama köylerinde şenlikler yapılmıştır.

21 Osman Bayatlı'nın soyadının bu tarihte Tekin olduğunu görüyoruz. Osman Bey sonra bir ara Bayattekin soyadını kullanacak, en son ise Bayatlı da karar kılacaktır.

22 Anadolu 12 Nisan 1935, Bergama Haberleri.

23 Anadolu 15 Nisan 1935, Bergama'da Atatürk Günü Çok Parlak Geçti.

24 Anadolu 22 Birincikanun 1935. Tutum Haftası Çok İyi Geçti.

25 TBMM 2. Dönem'den itibaren altı dönem İzmir milletvekilliği, çeşitli hükümetlerde Ticaret, Ekonomi ve Tarım Bakanlığı yapmış, öncesinde 1914-1918 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İzmir mebusu olarak bulunmuş Türk siyasetçidir.

anıt yapılmasına karar verilmişti.²⁶ Aynı planlar çerçevesinde yine Halkevi tarafından Bergama'nın tarihini ortaya çıkartacak, eserleri, büyük adamları ve olayları kaydedecek bir "Bergama Kitabı" çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu karar kamuoyunda önemli yer tutmuş ve alkışlanmıştı.

Bergama Halkevi'nin önem verdiği konulardan birisi de "Dil Bayramı" idi. 1936 Ağustos'unda Dil Bayramı nedeniyle Halkevi bandosunun eşliğinde tören yapılmış konferanslar verilmiş ve şiirler okunmuştur.²⁷ Aynı tarihlerde Halkevinin avcılık kolu da bir "avcı bayramı" yapmıştır. Sürek avları yapılmış ve yüzlerce keklik ve tavşan vurularak davetlilere ziyafet çekilmiştir. 75 yaşındaki Avcı başı Abdurrahman Çavuş da avcılıkla ilgili bir konuşma yapmıştır.

Bergama halkevi kış aylarında cumartesi akşamları kış eğlenceleri de yapmaya karar vermiş ve ilk olarak da 1937 Kasım ayında aileler eşleriyle çocuklarıyla Halkevi'ne gelerek güzel bir gece geçirmişlerdir.²⁸ Bundan sonra da bu aile toplantılarına önem vererek içeriğini yenileyeceklerini bildirmişlerdi. Diğer önemli bir iş de Ekim 1937'den itibaren Halkevi yardım kolunun okullarda bulunan iki yüz seksen çocuğa her gün öğle yemeğini sıcak olarak vermesi olmuştur.²⁹

Bergama Halkevi ve Şubeleri

Bergama Halkevi 1935 yılında hazırladığı raporda ilk yılında (1934) oluşmuş şubelerini ayrıntılı şekilde anlatmış, özellikle amaçlarını ve başarılarını belirtmişlerdi.³⁰ Türkiye genelinde Halkevleri için 9 kol oluşturulurdu. Ancak her halkevinde bu kolların hepsinin bulunması şart koşulmamış, bölge durum ve özelliklere göre üç şubenin açılması yeterli görünmüştü.³¹ Buna rağmen Bergama Halkevi 9 kolu da kuruluşunda oluşturmuştu.

Dil ve Edebiyat Kolu: Buna göre Bergama Halkevi Dil ve Edebiyat Kolunun ilk olarak ele aldığı iş, bütün baskılara rağmen halkın koruyabildiği deyimleri derlemesiydi. Verilen direktif gereği derleme dergileri gözden geçirilerek 5805 deyim fişlenmiş ve dil kurumuna gönderilmişti. 26 Eylül 1934 tarihinde "Dil Bayramı" nedeniyle tören yapılmış ve halk Ulusevi'ne³² toplanmış, tahriratçı Mahmut Bey tarafından konuşma yapılmış ve Bergama'da konuk olan Avni Doğan Bey de katkıda bulunmuştur. Halkevinin Dil ve Edebiyat kolu sadece bu dil bayramında 9 konferans vermişti.³³ Yine Bergama gençlerinin yazı yazması teşvik edilmiş ve onların yazılarının İzmir'de bulunan Halkın Sesi ve İzmir Postası gibi gazetelere gönderilmesine yardım edilmişti.

26 Anadolu 18 Şubat 1936 Bergama'da Büyük Bir Anıt Kurulacaktır.

27 Anadolu 30 Ağustos 1936 Bergama Halkevi Avcılar Bayramı.

28 Bergama 8 İkinciteşrin 1937. Bergama gazetesi Bergama halkevinin tüm çalışmalarını sayfalarında yayınlamaktaydı.

29 Anadolu 15 Şubat 1938, Halkevinin Hizmetleri.

30 Bergama Halkevi'nin Açılışı, s. 10.

31 Zeki Arıkan "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", Atatürk Yolu, Y.12, XI/23 (Mayıs) İstanbul, 1999, s. 272

32 Dilde Türkçeleşmenin yoğun olduğu bu dönemde Halkevi yerine Ulusevi denilmiştir. Ancak aynı raporda arada Halkevi de kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Ulusevi bırakılacaktır.

33 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 10.

Musiki Kolu: Bergama Halkevi kurulduğu ilk yıl genel konserler vermemiş olmasına rağmen müsamerelerde kendi müziğini canlandırmış ve Özyurt temsilî için bazı bölümlerini bestelemeye çalışmıştır.³⁴

Temsil Kolu:10 erkek 42 bayandan oluşan temsil kolu halkevinin ilk oluşan kollarından biriydi. İlk işleri de Halkevinin temsil salonunun eksiklerini görüp iç dekor kısmını tamamlamak olmuştur. Temsil kolu Behçet Kemal'in çoban piyesini hazırlamış ve ilgi üzerine birçok kez tekrarlamıştır. Dikili ve Akhisar Gençler Birliği spor ve temsil kollarının Bergama Halkevine ziyaretlerine karşılık buralara giden Bergama Halkevi temsil kolu çoban piyesini her iki yerde de sunmuştur.³⁵ Genel olarak Halkevlerinde temsil salonu niteliğinde bir mekânın bulunması önemliydi. Binaları olmayan halkevlerinin temsillerinin açıkta verileceği de yönetmeliklerde bulunuyordu. Halkevleri bu özellikleriyle, Cumhuriyet tarihinin ilk tiyatro binalarıdır ve bu bakımdan da ayrıca değerlidirler. Tiyatro ile ilk kez halkevinde tanışan halk, bu etkinliğin sunduğu mekânsal düzeni ve kullanım şeklini de ilk kez burada deneyimlemiş olmaktadır.³⁶

Spor Komitesi: 13 idare heyeti ile 50 toplantı yapılmış, toplantılara en az 50-60 kişi katılmıştır. Spor kolunu oluşturan takımla Bergama alayı ve ortaöğretim okullarıyla her hafta maçlar düzenlenmişti. Spor kolu yardımıyla iki senedir bitirilemeyen spor sahası, 1934 Ekim'inde bitirilmiş ve Cumhuriyet bayramında açılmıştır.³⁷ Bergama Halkevi Spor Kolu faaliyetleri arasında futbol, basketbol ve voleybolun yanı sıra tenis de yer almış ve kentte bir de tenis kortu inşa edilmiştir.

İçtimaî Yardım: Bergama Halkevi ilk yılında 22 fakir ilkokul öğrencisinin okul kitaplarını sağlamıştır. 400 öğrenciye verilen bir konferans ile de sağlık konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca İstanbul'da okutulmakta olan iki öğrenciye de nakdi yardım yapılmaktadır. İçtimaî Yardım Kolu Başkanı Dr. Mehmet Abdurrahman tarafından yönlendirilen çalışmalarda yine Çocuk Esirgeme Kurumu ile bağlantıya geçilerek 150 yoksul öğrenciye 1934 Ramazan Bayramı'nda birer takım elbise sağlanmıştır.³⁸

Kurslar: Halkevinin kurs kolu özellikle Fransızca öğretimine başlamış ve A kurunda 50 ve B kurunda 10 kişi olmak üzere iki kısımda 60 gence Fransızca öğretilmeye çalışmıştır.³⁹

Kütüphane Kolu: Bu şube sayesinde önemli bir kütüphane oluşturulmuş ve 1934 yılı sonunda İzmir milletvekili Mustafa Rahmi Bey tarafından 440 kitabın hediye edilmesi ile toplam olarak 1934 yılında 970 kitap ile 100 okuyucuya hizmet vermişlerdir.⁴⁰ Bu kütüphanenin 1944 yılında 8000'den fazla kitabının olduğu söylenilmelidir.⁴¹

34 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 11.

35 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 12.

36 Aktaran, Durukan, a.g.m, s. 45.

37 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 12.

38 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 13.

39 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 14.

40 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 14.

41 Bergama, s.23.

Köycüler Kolu: Köycüler Kolu olarak araç yokluğundan dolayı köylere gidemediklerini itiraf eden Halkevi yetkilileri, ancak 1934 yazında Bergama'nın bütün köylerinden toplanan zayıf ve tedaviye muhtaç köy çocuklarına bakım için kozak yaylasında bir kamp oluşturduklarını ve buraya nakdi yardım yapıldığını belirtmişlerdir.⁴²

Müze ve Sergi Kolu: Bergama'nın eski eserlerini tanıtmaya çalışan Müze ve Sergi Kolu bu anlamda Halkevinin en faal koluydu. İzmir'deki 9 Eylül sergisine katılım için bir Bergama rehberi oluşturmuş ve yine Bergama uygarlıkları ile ilgili iki yazıyı Ulus ve Anadolu gazetelerinde yayınlamıştır.⁴³

Bergama Halkevi ve Kermes

Bergama Halkevi için 1937 yılı artık yeni bir dönem olacaktır. Çünkü Bergama Halkevi, kültürel çalışmalarına devam ettiği bir dönemde hem Bergama'nın doğal güzelliklerini hem de folklorik özelliklerini ortaya koyacak önemli bir çalışmaya önyak olacaktır. Kermes olarak adlandırılacak ve günümüze kadar önemini koruyacak olan bu düzenlemenin başlangıç emrini Bergama'nın Dünya turizmindeki yerini mutlaka alması gerektiğini düşünen Atatürk'ün verdiği ve İzmir Valisi Kazım Dirik'i bu konuda görevlendirildiği iddia edilmektedir.⁴⁴

Bergama Halkevi'nin rehberliğinde düzenlenen Bergama Kermesi ilk olarak 22 Mayıs 1937 düzenlenmiş ve 1 hafta sürmüştür.⁴⁵ Türkiye'nin en eski festivallerinden biri olan Bergama Kermesi, Ankara'da basılan Ulus gazetesinin ilk sayfasında "Atatürk Bergama'sı Atatürk Şenliğini", yapıyor diye başlık atıldığı için "Atatürk şenliği" adı ile doğmuştur.⁴⁶

Şair ve yazar olan Halkevi başkanı Fehim Kamil Ergin "hep gülümseyen yüzündeki gözlüklerini düzelterek" bu şenliğe Türk diyalektlerinde bağ kütüğü (omca) anlamına gelen Kerm sözcüğünden türeyen Kermes adının verilmesini önermişti.⁴⁷ İlk kermes komitesinde Bergama Halkevi Başkanı Fehim Kamil Ergin ve halkevi memurlarından Lütfullah Denizer de bulunmaktaydı.⁴⁸

Davulların çalınıp zeybek oyunlarının oynandığı bu ilk kermeste Halkevi'nin etkisi ortadaydı. Halkevi gelecek ziyaretçileri karşılamak ve onları gezdirebilmek için kısa süreli bir rehberlik kursu da açmıştı.⁴⁹ İlk gün gece İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun Halkevi'nde oyun sahnelendiği gibi, ikinci gün gündüz

42 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 15.

43 Bergama Halkevinin Açılışı, s. 16.

44 Ali İhsan Güngül'ün Anıları.

45 Yeni Asır 23 Mayıs 1937. Bergama heyecanlı günler yaşıyor. Kermes eğlencelerinde on bin kişi bulundu.

46 Ali İhsan Güngül'ün Anıları.

47 A.Gürbüz Bağana "Kermes" Bergama Belleten, Sayı 1, Temmuz 1992, s.31.

48 Bergama Kermesi 1937-1946, Bergama'yı Sevenler Cemiyeti Yay., Cemal Basımevi, İzmir 1946.s, 8. Bu ilk kermes ve 1946'ya kadar olan kermesler bu kitapta ayrıntısıyla anlatılmıştır.

49 Bergama Kermesi 1937-1946, s.9.

Halkevi'nde eğitilen gençlerin rehberliğinde ören yerleri gezilmiş, yine gece Halkevi'nde İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun temsili gerçekleşmişti.⁵⁰

Eski Türk sporlarını ve eğlencelerini öne çıkarmaya çalışan ve Halkevi'nin sürekli destekleriyle başlayan Bergama Kermesi haftası bir halk kaynaşması şekline dönüşmüştü. İlk kermeste misafirleri karşılamak için Halkevi'nde bir mutfak kurulmuş, yemek malzemelerinin tümü aldırılmış hatta misafirlere hizmet edecek garsonların yetişmesi için İstanbul Tokatlıyan Oteli'nin şef garsonu Vasil, Bergama'ya getirilmiş ve genç garsonlara pratik dersler verdirilmiştir.⁵¹

Başlangıçta Halkevi rehberliğinde organize edilmiş, sonra Bergama'yı Sevenler Cemiyeti'nin üstleneceği kermes her yıl önemini artırarak düzenlenmeye devam edecektir. Halkevi yine misafirleri karşılayacak, orada yataklar hazırlanacak özellikle 1938 sonrasında misafirler için Bergama halkından da yardım alınacaktır.⁵²

1939 yılındaki 3. Kermeste Halkevinde ilk kez çocuklar için bir balo yapıldığı gibi, cirit oyununda rakip bir takımın daha katılmasına karar verilmesi, kavalcılarının da katılması, projeksiyon getirilmesi⁵³ ve fakir çocukların sünnet ettirilmesi gibi yeniliklere de sahne olacaktır.⁵⁴

Bergama Halkevi Kermes programlarında tiyatroya oldukça fazla yer vermişti. 1944 yılı Sekizinci Kermeste Abdülhak Hamit'in büyük eseri; Eşber, Bergama gençleri tarafından sergilenmiş yine Halkevinde Hasan Çakı Efe'nin verdiği zeybek kurslarıyla yetişen çocuklar da oyunlara katılmıştır.⁵⁵

1946 yılında sadece Bergama Halkevinin yürütmesinin kararlaştırıldığı⁵⁶ Bergama Kermesini, Halkevlerinin kapatıldığı 1950'li yıllarda "Bergama'yı Sevenler Turizm Demegi", 1960'lı yıllar da ise Bergama Belediyesi düzenlenmiştir.⁵⁷ Artık Bergama Halkı Kermes hazırlıklarına ve gerçekleştirilmesine katılmıyor, bilet parasını ödeyip kendi efesini, zeybeğini seyrediyordu. 1970'li yıllarda ise bu güzelim etkinlik Kermes Festivali'ne dönüşmüştü. Belediye Bütçesini yerli ve yabancı organizatörlere aktarmak etkinliğin ekonomik boyutunu tersine çevirmişti.

50 A.Gürbüz Bağana "Bergama Birinci Kermesi" Bergama Belleten, sayı 2, Ekim 1992, s.23. Aslında oyun antik tiyatrodan oynanması üzerine planlanmıştı ancak Şehir Tiyatrosunun hazırlıklı olmaması nedeniyle gerçekleşmemişti. Bergama Kermesi 1937-1946, s.12.

51 Bergama Kermesi 1937-1946, s.16.

52 Bergama Kermesi 1937-1946, s.42.

53 Eski İzmir valisi Kazım Dirik Trakya başmüfettişiydi ve hala kermes ile ilgilenmekteydi. Bu projeksiyon aleti de ondan istenmişti. Bu kermeste temsil yapılmamış ve teknolojiyen yararlanılmış ve Halkevi'nde Karagöz-Hacivat oyunları oynanmıştır.

54 Bergama Kermesi 1937-1946, s.43. Kitapta özellikle çocukların sünnet ettirilmesi garip karşılanıyor ve kermesin hedefinden saptığı belirtiliyor.

55 Bergama Kermesi 1937-1946, s.61.

56 Bergama Kermesi 1937-1946, s. 104.

57 Gürbüz Bağana "Bergama Kermesleri" Bergama Belleten, sayı 4, Nisan 1993, s. 27.

Bergama Halkevi 1938 yılı Çalışmaları

Bergama Halkevi 1938 yılı çalışmalarını yine bir broşürle ölümsüzleştirmişti. Buna göre Halkevi'nin 15 kadın, 429 erkek üyesi bulunmaktaydı. Bu tarihte Halkevi'nin yönetim kurulunda Başkan Haluk Ökeren, Üye Fevzi Okan, Üye Tahsin Balkan, Üye Haluk Elbe, Üye Haydar Erdikut, Üye A.Yılmaz, Üye Nuri Algan, Üye Ali Argun, Üye Celal Avdan bulunmaktaydı.⁵⁸

Dil Edebiyat Tarih Kolu: 1938 yılında 2 si genel olmak üzere 13 toplantı yapıp çalışma programı çizilmiştir. Halk arasında yapılan temaslara folklor derlemeleri yapılmış ve bazı örnekler yayınlanması için Ülkü mecmuasına ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine gönderilmiştir. Milli günlerin heyecanı yaşatılmış ve binlerce kişinin yararlandığı 16 adet seri konferans verilmiştir. Bu konferanslardan biri Türklerin dünya medeniyetine katkılarına dair tarihi ve ilmi bir konuşma, diğeri “yaşayan ölü” Ziya Gökalp'i anma konferansı, üçüncüsü de ilkokul ve ilk terbiye meselesine ait idi.⁵⁹ Bergama Halkevi 1938 yılında konferansları programlı hale getirmiş ve her hafta Çarşamba akşamı bir konferans verilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Yayınlanması amacıyla bir Bergama Coğrafyası hazırlanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün ölümü üzerine “En Büyük Ölünün Ardından” ve “Ülkü Yolunda” adlı bir eser hazırlanıp yayınlanmıştır. Halkevi dil kolu, sosyal yardım kolu ile birlikte Kozak'a bir araştırma gezisi yapmış, Halkiyat uzmanı Hayri İngin'in araştırmaları sonucunda Kozak'a mahsus milli oyunlar üzerinde durulmuş ve derleme amacıyla masallar, hikâyeler, türküler toplanmış, çocuk oyunları ile orta oyunları da seyredilmişti.⁶¹

Ar Kolu: Müzik kültürünü ve milli müziği memlekete yaymak amacıyla 20 kişilik bir bando oluşturulmuştur. Bando konserler verdiği gibi, önemli kişilerin günlerinde o gecelere özel müzik parçaları çalmış, bayrak çekme törenlerinde milli marşı icra etmişlerdir. Ayrıca halkevi bandosu düğün, nişan ve törenlerde uygun parçalar çalarken, Bergama kermesi, İzmir Fuar ve 9 Eylül sergilerinde de görevini yerine getirmiştir. Ayrıca her Pazar akşamı Halkevi bahçesinde caz konserleri de vermektedir.⁶² Resim alanında da sergiler açılarak genç yeteneklerin eserleri sergilenirken, üçü büyük olmak üzere yedi tablo hazırlanarak halkevi büyük salonuna asılmıştır.

Gösteri Kolu: 1938 yılı içerisinde 22 piyes gerçekleştirilmiş bunun 10 tanesinin Halkevinin gösteri kolu, 12 tanesini de okullar ve diğer teşekküller ortaya koymuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Akın piyesiydi. Ayrıca sergilenmesi düşünülen Himmetin Oğlu piyesi de hazırlanmaya başlanmıştı.⁶³

58 Bergama Halkevi Broşürü, 1939, Bergama Halkevi Yayımı, Nefaset Basımevi, İzmir 1939.

59 Bergama 25 Şubat 1938. Halkevinde önemli çalışmalar.

60 Anadolu 15 Şubat 1938, Halkevinin Hizmetleri.

61 Bergama 11 Ağustos 1938. Bergama Oyunları (Halkevi Gezisi)

62 Bergama 17 Temmuz 1938. Halkevimizde Çalışmalar.

63 Bergama 17 Temmuz 1938. Halkevimizde Çalışmalar.

Spor Kolu: Bu kol özellikle milli sayılan cop, okçuluk, zeybek, kalkancılık, cir-it, bengi, kozak dağlısı, arpazlı, Bergama dağlısı yalabık, gümende oyunlarını halkımıza tanıtarak oynatmıştır. Okçuluk dalında genç bir okçu İstanbul okçuluk müsabakalarına gönderilmiş, dönüşünde 300 lira değerinde on bir yay ve yetecek kadar ok ile 8 kalkan on iki kılıç satın alarak Halkevine getirmiştir. Buradan olmak üzere Halkevi salonunda 40 gence ok atma dersi verilmiş ve kalkan kullanma yarışları yapılmıştır. İzmir Valisi Fazlı Güleç'in himayesinde Çandarlı da bir avcılar günü düzenlenmiş ve çok neşeli geçmiştir.

Halkevi Spor Kulübü artık her hafta civar kazalardaki takımlarla maçlar yapmaya başlamıştır. Örneğin Bergama Halkevi Spor Kolu, Akhisar sporcularıyla maç yapmak üzere Eylül'ün 11'i Pazar günü Akhisar'a gitmiş ve orada maç yapmıştır.⁶⁴ Yapılan maç tam manasıyla nezih ve samimi olmuştur. Maç Akhisar sporcularının galibiyetiyle bitmesine rağmen ilk kez bir spor seyahatine çıkmış Bergama Halkevi Spor kolu için anlamı farklı olmuştur. Spor kolu bu dönemde yeni bir programla faaliyete geçmiş ve atletizm işlerine de önem verilmeye başlanmıştı.⁶⁵

Sosyal yardım Kolu: Kol 1400 liralık bir bütçeyle 250 korunmaya muhtaç çocuğun öğle yemeklerini sağladığı gibi yine 250 öğrencinin okul masrafını ve bayramda da halkın yardımıyla 139 çocuğun giyim masrafını karşılamıştır. Fırsat buldukça köylere gidilmiş 419 vatandaşın muayenesi gerçekleştirilmiş, reçeteler yazılmış ve 5200 kinin dağıtılarak enjeksiyonlar yapılmıştır.

Bergama'da haftanın beş günü halkın sağlık muayeneleri için farklı doktorlarla anlaşarak büyük bir ihtiyaca yanıt verilmiş, hasta, yoksul kişiler parasız olarak muayene ettirilmeye başlanmıştı.⁶⁶ Halkevi salonuna "Herkes hayata veren" sağlık levhaları asılmış ve halk bunları ilgi ile inceleyerek sağlık dersleri almaya başlamıştı.⁶⁷ Bu sağlık levhaları daha sonra camlı çerçeveler içerisine alınarak Bergama pazarının kurulduğu pazartesi günleri halkın toplu bulunduğu yerlere asılmak suretiyle daha geniş kitleye yayılması sağlandı. ⁶⁸ Diğer mühim bir iş de halkevi yardım kolunun okullarda bulunan iki yüz seksen çocuğa her gün öğle yemeğini sıcak olarak vermesidir. Dört ay evvel başlamış olan bu faaliyet geçen sene olduğu gibi bu sene de iyi bir şekilde yürümektedir.

Halk dersaneleri ve kurslar: Bu kol şoförlük, Fransızca ve okuma olmak üzere kurslar açmış ve devam etmiş, mandolin, nakış ve dikiş kursları da katılan sayısının az olması nedeniyle devam edememiştir. Bu nedenle gazeteye keman ve mandolin kursu için ilan dahi verilmişti.⁶⁹ Salon gösteri salonunda 1938 senesinde 23 gece halka sinema gösterildiği gibi Halkevi radyosu da binlerce halkın

64 Bergama 19 Eylül 1938. Halkevimiz Spor Kolu Akhisar'da.

65 Bergama 17 Temmuz 1938. Halkevimizde Çalışmalar.

66 Bergama 24 Temmuz 1938. Halkevinin çok değerli ve meşkur bir işi daha minnetlerle karşılanmaktadır.

67 Bergama 24 Temmuz 1938. Halkevinde Sağlık Hizmetleri.

68 Bergama 5 Ağustos 1938. Bergama Haberleri Sağlık Levhaları.

69 Bergama 10 Birincikanun 1938. Halkevinde.

kullanımına açılmıştır. Ayrıca önceki İzmir Valisi Kazım Dirik'in Trakya genel müfettişi olmasından yararlanılarak onun yardımcılarıyla Trakya bölgesini gösteren bir film de seygar sinema makinesi ile belli yerlerde gösterime sunulmuştur.

Kitap saray ve Yayın Kolu: 1938 yılının broşüründe kitap saraydaki kitap sayısı 5119 olarak gösterilmiştir. 1572 kişinin buradan yararlandığı da belirtilmiştir. Bu kol Ulus, Tan, Cumhuriyet, Anadolu, Yeni Asır, Karagöz ve Bergama gazetelerine abone olmuş ve halkın okumasına açmıştır. Kitap sayısının artmasında İzmir milletvekili Rahmi Köken'in yardımcıları devam etmektedir. Artan kitaplardan halkın yararlanabilmesi için evin küçük ve büyük salonlarında halk okuma günü ve geceleri düzenlenmiştir. Halkevinin kitapsarayına bu yılda Rahmi Köken'in gönderdiği kitap sayısı 370 olmuştu. Bu suretle halkevi kitapsarayındaki Rahmi Köken köşesi kitaplarının sayısı iki bini, kitap sarayının tüm kitap mevcudu ise 6000'e yükselmiştir.⁷⁰

Köycülük Kolu: Dil Edebiyat Tarih kolu ve Sosyal yardım kolu ile birlikte 1938 yılı içerisinde 35 köye gidilmiş gezilerde doktor, öğretmen, ziraatçı ve sağlık memurları bulundurulmuş ve köylünün yararlanacağı konularda konuşmalar düzenlenmiştir. Köycülük kolu köylü ile dertleşmelerini her Pazar akşamı yapacağını da duyurmuştu.⁷¹

Müze ve Sergi Kolu: Üçü daimi olmak üzere 4 sergi açılmıştır. Bunlar iki büyük dolap içerisinde etnografya sergisi, Bergama bölgesinin 63 çeşit ürününün sergisi, bir vitrin içerisinde el işleri sergisi ve Atatürk'ün ölümü nedeniyle resimleri ve eserlerinin sergisidir. Halkevinde el işleriyle ilgili başlayan kurslarda genç kızların emekleri bir vitrin oluşturularak satışa da konulmaya başlanmıştı.⁷²

Halkevinde 1937 yılında başlatılan aile toplantıları 1938'de de Cumartesi akşamları devam emekteydi. 16 Nisan akşamı yapılacak aile toplantısına İzmir valisi Fazlı Güleç'in geleceği de duyurulmuştu.⁷³ Bu Nisan haftasında gösteri kolu Gönül Masalı piyesini kalabalık halk karşısında oynadığı gibi Valinin katıldığı aile toplantısına İzmir'den Rahmi Balaban da katılmış ve "Türkün Hayata Bakışı ve Ahlakı" adlı konferans vermişti.⁷⁴

Bergama Halkevinin 1940-1950 Yılları Arası Çalışmaları

Bergama Halkevi'nin 1940 yılı ve sonrası çalışmalarında yeni olan gelişme Güzel sanatlar şubelerinin bir bölümü olarak Resim ve Fotoğrafçılık Kolumun 1940 yılında faaliyete geçmesi olmuştur. Kol o kadar iyi çalışmıştır ki yapılan resim ve fotoğraf çalışmaları 1941 yılında Halkevleri birinci Halkevi Amatör Resim

70 Bergama 17 Temmuz 1938. Halkevimiz Kitapsarayında Kitap mevcudu 6 bine yükseldi.

71 Bergama 25 Şubat 1938.

72 Bergama 29 Nisan 1938. Halkevinde.

73 Bergama 15 Nisan 1938. Halkevinde Aile Geceleri.

74 Bergama 22 Nisan 1938. Halkevinde

ve Fotoğraf Sergisinde sergilenmiş, ancak dereceye girememişti.⁷⁵ 1944 yılında ise Bergama halkevinin resim ve fotoğrafçılık kolu, Halkevi Amatör Resim ve Fotoğraf Sergisi adıyla kendi salonunda sergi açmış ve bu anlamda merkez tarafından “halkevi mükâfatına” layık görülmüştü.⁷⁶ Bu şubede çok önemli çalışmaları olan Bando kolu da, CHP'nin 1945 yılı için yayınladığı Halkevleri raporunda Türkiye çapında bandosu olan 98 halkevi arasında Tire, Ödemiş, Denizli, Ayvalık, Mudurnu ve Urfa ile birlikte örnek gösterilmiştir.⁷⁷

Bergama halkevinin Nisan 1944 Çalışma Raporu Fikirler dergisinde ayrıntılı bir şekilde sunulmuştu.⁷⁸ Buna göre 1944 yılında Halkevi bünyesinde birçok konferans, anma toplantıları ve temsiller düzenlenmişti. Bergama Halkevi, 1944 yılı içerisinde çevresindeki bütün köylere birer birer gidip, incelemeye başlamış ve Eğrigöl, Pınarköy, Narlıca, Tepeköy ve Yalnızev köylerine ait yaptığı gezileri de 2 kitap halinde yayımlamıştı. Bergama Halkevinin bu çalışmaları bütün halkevleri için örnek olarak gösterilmiştir.⁷⁹ 1944 yılında yayınlanan bu 2 kitap halkevleri tarafından yurt çapında yayınlanan 29 kitabın içerisinde de yer alıyordu.⁸⁰

Bergama Halkevinin Tiyatro temsil kolu topluluk hayatında oynadığı yapıcı ve yetiştirici rolü nedeniyle CHP tarafından yayınlanan 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları broşüründe başarılı olanlar içinde gösterilmiştir.⁸¹ 1944 yılında Bergamaya gelen İzmir valisi Şerif Refik Soyer de bir konuşmasında "...Dün Asklepionda, Bergama Halkevinin bize yasattığı tarihi tabloları, Halkevimizin çalışma yolundaki tutumu, ileri dikkatini bize göstermektedir. Halkevi etrafındaki bu topluluk kezalik başarısının önemini anlatmaktadır..."⁸² Diyerek Halkevinin övmüştür.

Halk evleri ve halkodaları her şeyden evvel buldukları yerlerin kültür ocakları olduğu gibi çevrelerinin düşünüş şekil ve çapını da gösteren aynalardır. Bergama Halkevi de bu anlamda önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve özellikle sağlık konusunda ve sosyal yardım da başarı gösteren halkevleri arasında gösterilmiştir.⁸³ İşyerlerinde, camilerde, cezaevlerinde, okuma yazma kursları açmış ihtiyaç sahiplerine kitap defter kalem bedava dağıtılmıştı. Bergama halkevi bu yıl içinde 2 kurs ile görevini yerine getirmişti.⁸⁴

1947 yılı Bergama Halkevi çalışmaları arasında Bergama Halkevine bağlı 20 kişilik bir grubun İzmir Karşıyaka Halkevi Sosyal yardım kolu yararına İzmir'de bir gösteri yapması bulunmaktadır.⁸⁵ Gösteride Bergama'nın en meşhur

75 Muhip Dranas, Halkevleri Amatör Resim Ve Fotoğraf Sergileri, , Ankara 1944, S. 63.

76 CHP Halkevleri Ve Halk Odaları. Ankara 1945 s. 19-20

77 CHP 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları, Ankara 1946, s.13.

78 Fikirler 31 Mayıs 1944 Sayı: 270-271, s. 20.

79 CHP Halkevleri Ve Halkodalarının Yurtiçinde Dağılımları, Doğu Matbaası Ankara 1945 S. 30.

80 CHP Halkevleri Ve Halk Odaları, s. 9.

81 CHP 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları, s.14.

82 Bergama Belediyesi internet sitesi, .http://www.bergama.bel.tr/IcerikListeler.aspx?kd=67.

83 CHP 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları, s.17.

84 CHP 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları, s.19.

85 Anadolu 25 Kasım 1947. Bergama Halkevi Karşıyaka'da.

efelerinin Milli ve mahalli oyunları oynayacağı, sazlar eşliğinde halk türkülerinin söyleneceği ve biletlerin halkevi başkanlığından alınabileceği belirtilmişti. Bergama halkevi gençlerinin Kültürpark şehir tiyatrosu sahnesinde verdikleri temsil ve Bergama kermes eğlencelerine dair gösterdikleri oyunlar, halkın büyük ilgisi ve memnunluğu ile karşılanmıştı.⁸⁶ Temsil kolu, önce Molyer'in Dekbazlık adlı üç perdelik piyesi başarı ile temsil edilmiş, sonra halkevi şarkıları ve muhtelif milli oyunlar ve kalkan oyunu oynanmıştı. Gençlerin grup halindeki zeybek oyunları ve Ali Çakı'nın yalnız oyunları çok alkış toplamıştı. "İzmirliiler unutulmaz saatler yaşadılar" alt başlığı ile verilen haberde Bergamalı gençlerin başında Osman Bayatlı ve Sedat Yesüğü'nin olduğu eklenmişti.

Bergama Halkevi başkanlarından olan Osman Feyzi Bayatlı, 1892 yılında Manisa'nın Kırkağaç ilçesinde doğdu. İzmir Muallim Mektebi'ne gitti ve 1913 yılında öğretmen olarak mezun oldu. 1923 yılında Bergama'ya atandıktan sonra öğretmenliği bırakmış ve Bergama Akropolünde müze deposu olarak kurulmuş olan Bergama Müzesi'ne 1926 yılında depo memuru olarak atanmıştı.

Aynı yıl, Halk Eğitim Merkezi binasının bir bölümünde Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ni kurarak müzeye müdür oldu. Yeni müze binasının inşaa sürecinde Atatürk de 13 Nisan 1934'te Bergama'yı ziyareti sırasında, yeni müze inşaatını ve Bergama Asklepeion'unu Osman Bayatlı rehberliğinde gezmişti.⁸⁷

Osman Bayatlı Müze Müdürü olarak çalıştığı süre içinde aynı zamanda Bergama ile ilgili birçok sosyal ve kültürel faaliyetin de içinde oldu. Tüm bu isleri yaparken Halkevi'nde etkin olarak çalıştı, sonrasında ise başkanlık yaptı ve bir kütüphane kurdu.⁸⁸ Bergama'ya gelen yerli-yabancı heyetlere ve ziyaretçilere Bergama'yı en iyi şekilde tanıtmaya görevini de üstlenen Bayatlı, Bergama Kermes etkinliklerini de başlatarak uzun yıllar sürdürdü. Bayatlı Bergama ile ilgili araştırmalarını 21 eserde toplamış ve Türkiye'nin ilk arkeoloji müzelerinden birini Bergama'da kurmuştur. Bergama'nın tarihsel geçmişinin günümüze taşınmasında ve geleneklerinin bugüne aktarılmasında büyük katkısı olan Osman Bayatlı'nın Bergama'ya ait özel eşyaları, kitapları ve yayınları çocukları ve torunları tarafından 2001 yılında Bergama Belediyesi'ne bağışlanarak Belediye binasının dördüncü katında bir Osman Bayatlı Arşivi oluşturulmuştur.⁸⁹ Bayatlı döneminde Bergama Halkevi yayınları sayısı artmıştı.

Bayatlı'dan önceki Başkan ise Haluk Ökener idi.⁹⁰ Mustafa Haluk Ökener 1890 yılında, Makedonya'nın Manastır kentinde doğdu. Haluk Ökener ilk ve orta öğrenimini Manastır'da tamamladıktan sonra, İstanbul'da hukuk öğrenimini bitirdi ve 1920'li yıllarda Bergama'ya avukat olarak atandı.⁹¹ Bu görevi sırasında

86 Anadolu 27 Kasım 1947. Bergama gençlerinin başarılı müsameresi.

87 Gülten Dinç, "Bergama Aşığı Bir Araştırmacı; Osman Bayatlı(1892-1958) ve Tıp Tarihi ile Folkloruna Katkıları" Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi, Yıl 2005, sayı 13 s.195

88 Dinç, a.g.m., s.195.

89 Dinç, a.g.m., s. 197.

90 Haluk Ökener daha sonra yeniden Halkevi Başkanı olacak.

91 Sefa Taşkın "Mustafa Haluk Ökener: Bir Bergamalı " Bergama Belleten, sayı 5, Eylül 1994, s.38.

verdiği kararlarla ve bilgisiyle kısa zamanda Bergama'da sevildi, sayıldı. Belli bir süre sonra hâkimlikten ayrılarak, sivil yaşama geçti. Bergama'da avukatlık yaparken atak ve girişken yapısı ile Bergamalıların dikkatini çekti. Yine bir Bergamalı olan Osman Bayatlı'yla tanışması sonrasında bu iki aydın, birikimlerini Bergama'nın yeni kuşaklara aktarmaya başladılar.

Bayatlı'nın önderliğinde aralarına, Rahmi Köken, Nermin Orhon, Hasan Çelebioğlu, Sami Attan, İsmail Pamukçu, Haluk Elbe ve Orhan Yudun gibi değerli Bergamalıları da katarak Bergama'yı Sevenler Deneğini kurdular, onun etrafında Bergama sevgisini örgütlediler. Bu demek yardımıyla 1930'lu ve 40'lı yıllarda Bergama'yı bir kültür merkezi haline dönüştürdüler.

Halkevlerinin kapatılması ve Sonuç

19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri 1950 yılında 478'e, daha küçük yerlerde de halkodalarının sayısı ise 4322'ye varmıştı.⁹² Bu tarihte dünya savaşının sonuçları Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştı ve artık çok partili bir döneme geçilmişti. Tanzimat döneminden beri başlayan çağdaşlaşma süreci Cumhuriyet ile en üst noktaya çıkmış ancak karşıt düşünceler de hala devam etmekteydi.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından 8 Ağustos 1951 tarihli ve 5830 sayılı yasa Halkevlerinin etkinlikleri durdurulmuştu. "Halkevlerinin, CHP'nin kültür kolu olarak faaliyete geçmeleri, parti-halkevi ilişkileri bugünkü anlayışımız kapsamında eleştiriye açık olmakla birlikte bu, Halkevlerinin Türkiye tarihinde gösterdikleri parlak başarı ve hizmetleri sanırız gölgelemez."⁹³

Bergama Halkevi de etkinliklerini durdurmuş, bina müstemilatına daha önce yerleşmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Demokrat Parti tarafından binanın politik amaçla kullanıldığı gerekçesiyle suçlanması sonucunda bina kapatılmıştır.⁹⁴ Bir başka yerde ise Demokrat Parti'nin binayı CHP'nin yayın merkezi olarak nitelendirmesi sonucunda kapatıldığı belirtilmiştir.⁹⁵ 13 Mart 1952 tarihinde Milli Eğitim Müdürü Osman Faruk Verimer, beraberinde müdür yardımcısı Turgut Çarkoğlu ile birlikte Bergama'ya gitmiş ve Halkevi binasının Sanat Enstitüsüne dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğini yerinde araştırmıştı.⁹⁶ Muhabirin verdiği habere göre Halkevi binası Enstitü için uygun görülmeyecek olursa Belediye'ye bırakılacaktı. 24 Eylül 1955 tarihinde ise bina, ilk Eğitim Müdürlüğü, 1958 yılında ise İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Halk Eğitim Müdürlüğü halini almıştır.⁹⁷

Bergama Halkevi yaptığı konferanslar ve gösterilerle bilim kadar sanatın da toplum içerisinde yaygınlaşmasına öncülük etmişti. Ayrıca devrimin düşünsel

92 Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, II/3, 1996, s. 91.)

93 Arıkan, a.g.m., s. 261.

94 Kayacan, a.g.m, s. 31.

95 Ermiş, a.g.m, s. 38.

96 Anadolu, 14 Mart 1952. Bergama Halkevi'nin Akibeti Üzerinde İncelemeler.

97 Kayacan, a.g.m, s.31.

merkezlerinden birisi olması nedeniyle yeni Türkiye'nin önemli kurumlarından olan Halkevlerinin bir parçası olmuştur. Konferansları sayesinde de devrimin halka benimsetilmesinde katkıları yadsınamaz. Aslında genelde bakılacak olursa Bergama özelinde tüm Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin 30 ve 40'lı yıllardaki idealinin ne olduğunu anlamamız açısından bulunmaz birer kaynaktırlar. Halkevlerinde okuma yazma, yabancı dil, el sanatları ve spor kurslarının açılması ile müzik, tiyatro ve spor çalışmalarına önem verilmesi bu anlamda önemlidir.

Bu nedenle Halkevlerine, CHP'nin bir uzantısı olmasından ve ideolojik bir bakış açısından çok sosyal ve kültürel bir örgütlenmenin öncüsü ve kültür alanında büyük bir devrim yaratan bir örgüt olarak bakılmasında yarar vardır.

Ayrıca Bergama halkevinde akşamları aile toplantılarının yapılması ile kadın ve erkeklerin bir arada sosyalleşmesi halkevini, çağdaş yaşam tarzının simgeleyen kamusal mekânlar haline getirmiştir. Halkevlerine gitmek ve oradaki etkinliklere katılmak isteğe bağlıdır. Bu nedenle zorunluluklarla belirlenen topluluğa katılım geleneği, gönüllülük çerçevesine yükseltilmiş ve bu özelliğiyle Halkevi, kamusal mekânı bireyin özerk eylemleri için tasarlanmış tarafsız bir sahne olarak anlamlandırılan modernitenin Türkiye'deki ilk kapsamlı uygulaması olarak görür.⁹⁸

Bergama Halkevi özellikle tarih ve müze kolları sayesinde Bergama'daki tarihi eser ve anıtların incelenmesine, kaybolmaya yüz tutan millî etnografya belgelerinin aranıp bulunmasına, yerel müzeler kurulmasına ve kurulmuş olanların zenginleşmesine çalışmıştır. Bu aslında o dönemdeki iktidar olan CHP'nin kimlik arayışında Halkevlerine verilen rol ile de ilgilidir. Partinin üçüncü büyük kurultayında da yeni Türkiye'nin ana nitelikleri, dayandığı temel ilkeler belirlenir ve altı ilke tüzüğe alınırken özellikle Halkçılık üzerinde önemle durulmuştu. Böylece Halkevleri halkla bütünleşmenin vazgeçilmez kuruluşları olarak tasarlanmıştır.⁹⁹

98 Aktaran Durukan, a.g.e.,s. 41.

99 Arıkan, a.g.m, s., s. 267.

Halkevi Başkanları

*Halkevi Eski
Başkanı
Mehmet Ali*

*Fehim Kamil
Ergin*

Haluk Ökeren

Osman Bayatlı

KAYNAKÇA

Gazeteler ve Dergiler

Anadolu

Bergama

Cumhuriyet

Fikirler

Hâkimiyet-i Milliye

Yeni Asır,

Resmi Yayınlar

- C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, İstanbul, 1931.
- Bergama Halkevinin Açılışı, Halkevi Basımevi, Bergama 1935.
- Bergama Halkevi Broşürü, 1939, Bergama Halkevi Yayını, Nefaset Basımevi, İzmir 1939
- C H P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, Ankara, 1941.
- Bergama, CHP Bergama Halkevi Yayını, İzmir 1945.
- CHP Halkevleri Ve Halk Odaları. Ankara 1945.
- CHP 1945 Yılında Halkevleri Ve Halkodaları, Ankara 1946.
- CHP Halkevleri Ve Halkodalarının Yurtiçinde Dağılımları, Doğu Matbaası Ankara 1945.
- Bergama Kermesi 1937-1946, Bergama'yı Sevenler Cemiyeti Yay., Cemal Basımevi, İzmir 1946.s. 8.
- Kitap ve Makaleler
- AFET İNAN, A. Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- ARIKAN, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", Atatürk Yolu, Y.12, XI/23 (Mayıs) İstanbul, 1999.
- BAĞANA, A.Gürbüz, Bağana " Kermes " Bergama Belleten, sayı 1, Temmuz 1992
- BAĞANA, A.Gürbüz, "Bergama Birinci Kermesi" Bergama Belleten, sayı 2, Ekim 1992.
- BAĞANA, Gürbüz, "Bergama Kermesleri" Bergama Belleten, sayı 4, Nisan 1993.
- BALTACIOĞLU, İsmayil Hakkı, Halkın Evi, Ankara, 1950.
- Bergama Belediyesi internet sitesi, .<http://www.bergama.bel.tr/IcerikListeler.aspx?kd=67>.
- ÇEÇEN, Anıl, Halkevleri, Gündoğan yayınları, Ankara, 1990.
- DİNÇ, Gülten, "Bergama Âşığı Bir Araştırmacı; Osman Bayathı(1892-1958) ve Tıp Tarihi ile Folkloruna Katkıları" Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi, Yıl 2005, sayı 13.
- DRANAS, Muhip, Halkevleri Amatör Resim Ve Fotoğraf Sergileri, , Ankara 1944.
- DURUKAN, Ayşe-URAZ, Türkan Ulusu "Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları" İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:7, Sayı:1, Mart 2008.
- ERMİŞ, Mehmet, "Bergama Halk Eğitim Merkezi Kuruluş" Bergama Belleten, sayı 5, Eylül 1994,
- KAYACAN, Ogün, "Bergama Halk Eğitim Merkezi" Bergama Belleten, sayı 4, Nisan 1993.
- Ali İhsan Güngül'ün Anıları. <http://berksav.org/berksav&ataturkvebergama.asp>
- ÖLÇEN, Ali Nejat, Halkevlerinin Yok Edilişi, Ankara, 1988.
- ÖZACUN, Orhan, "Halkevlerinin Dramı", Kebikeç, II/3, 1996.
- ŞAKIROĞLU, Mahmut, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", Kebikeç, yıl 2, nr. 3, 1996.
- TAŞDEMİR, Serap, Türkiye'de Tarih Bilincinin Oluşmasında Halkevlerinin Rolü (bdt), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000.
- TAŞKIN, Sefa, "Mustafa Haluk Ökeren: Bir Bergamalı " Bergama Belleten, sayı 5, Eylül 1994.
- TÜRKOĞLU, Ömer, "Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları", Kebikeç, yıl 2, nr. 3. 1996,

Bergama'nın Nesi var, Neleri Var?

Doç. Dr. İnci Doğaner

Bu çalışma katılımcılarla etkileşim içinde yürütülen bir sosyodrama çalışması şeklinde gerçekleşmiştir. “Bergama'nın nesi var?” sorusuna katılımcı gruptan gelen ilk yanıt olarak gelen “Asklepion'u var!” cümlesinden sonra, İzmir’li psikodramatistlerden oluşan oyuncular grubu Asklepios’un öyküsünü canlandırmışlardır.

Öyküye göre Apollon Koronis'e aşık olur, ancak Koronis onun bu aşkına ihanet eder ve karnında Apollon'un çocuğunu taşıdığı halde Arkadialı Iskhys ile evlenir. Apollon bunu duyunca çok öfkelenir ve Koronis ile Iskhys'in yakılarak öldürülmelerini emreder. Koronis'in cesedi yarı yanmış yarı yanmamışken Apollon onu alevlerin arasından çıkarıp karnını yardırır ve halen canlı olan oğlunu alıp, onu yetiştirmesi için bir Kentauros (yarı insan yarı at) olan Khrion'a verir. Asklepios, hekimliği ve hastaları iyi etmenin sırrını kendisini yetiştiren Khrion'dan öğrenir. Böylece, iyi olacaklarından umut kesilen hastaları bile iyileştirmeye başlar ve “Hekimlik Tanrısı” olarak mitolojideki yerini alır.

Oyuncular daha sonra antik Asklepion'daki tedavi ritüellerini sahnede canlandırarak göstermişlerdir.

“Bergama'nın başka nesi var?” sorusuna gelen “Parşomeni var” yanıtı ile bu kez parşomenin keşfedilişi canlandırılmıştır. Öyküye göre Mısır firavunu rakipsiz olabilmek için papirüsün ihracatını yasaklayınca Bergama Kralı II. Eumenes bir yarışma düzenlemiştir. Devrin kütüphane müdürü Krates oğlak derisinden yaptığı parşomen ile yıllar içinde papirüsün tahtını yerinden etmiştir.

1984'ten beri her yıl Bergama Asklepion'unda, Bergama Belediyesi'nin katkı ve işbirliği ile düzenlenen Grup Psikoterapileri Sempozyumunun eş- düzenleyicisi olan psikodramatistler bu sunumla tarihsel verilerin canlandırılarak çalışılmasını gerçekleştirmişlerdir.

İzmir Psikodrama Derneği adına Doç. Dr. İnci Doğaner yönetiminde bir sosyodramatik çalışma

